Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
FILOZOFSKI FAKULTET

Zbornik radova sa skupa
Nasilje nad djecom i među djecom
(2008.)

Osijek, 2010.

Nakladnik
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Za nakladnika
dr. sc. Višnja Pavičić Takač, izv. prof.

Urednik
dr. sc. Vladimir Kolesarić, red. prof.

Urednički odbor
dr. sc. Vladimir Kolesarić, red. prof., gl. urednik
dr. sc. Anđelka Metzing, viši pred., zamjenica gl. urednika
dr. sc. Mirjana Duran, doc.
mr. spec. univ. Jelica Klobučar, dipl. soc. radnik
mr.sc. Daniela Šincek, asistentica, tajnica
mr. sc. Jasmina Tomašić, asistentica

Recenzenti
dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški, red. prof.
dr. sc. Gordana Keresteš, izv. prof.

Grafička priprema
Ivan Nećak

Tisak
Grafika d.o.o. Osijek

Cip zastupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 684783

ISBN: 978-953-6456-98-7

S a d r ž a j

Pozvana predavanja

Gordana Buljan Flander
Internet i djeca – trebamo li brinuti? ……..…….. 13

Lana Petö Kujundžić
Maloljetnici kao počinitelji kaznenog djela obljube s djetetom (spolno zlostavljanje) …….……..…..….. 23

Okrugli stol

Jasna Hudek-Knežević
Sažeti prikaz radova na okruglom stolu ….……..….. 36

Ljerka Hajncl, Vladimir Takšić i Tanja Kuprešak
Emocionalna inteligencija kao zaštitni faktor kod nasilja i ostalih nepoželjenih ponašanja među adolescentima ……..….. 37

Tanja Kuprešak, Vladimir Takšić i Ljerka Hajncl
Emocionalna inteligencija kao zaštitni faktor od agresivnog ponašanja među adolescentima …….. 55

Ličnost i drugi korelati nasilja

Jasna Hudek-Knežević
Sažeti prikaz radova u odjeljku Ličnost i drugi korelati nasilja……. 64

Vesna Bilić, Branko Rafajac i Tajana Ljubin-Golub
Utjecaj uvjeta odrastanja na školski uspjeh zlostavljanje djece …… 67

Andreja Brajša-Žganec
Agresivno ponašanje i eksternalizirani problemi predškolske djece: zaštitni čimbenici i različiti procjenjivači ……..….. 85

Frosina Denkokva, Sofija Arnaudova i Ivan Trajkov
Psihosocijalni problemi djece – žrtava obiteljskog nasilja ……... 103

Josip Janković i Snježana Fridrih Šimić
Povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti ……..….. 113

Eleonora Glavina i Adrijana Višnjić-Jevtić
Prosocijalno i agresivno ponašanje kao prediktori stupnja prihvaćanja u skupini djece predškolske dobi ……..…….….. 131

Jasna Hudek-Knežević, Igor Kardum i Asmir Gračanin
Odnos crta ličnosti s izloženošću zlostavljanju vršnjaka kod učenika osnovne škole …….…….….. 139

Ivana Vrselja, Ines Sučić i Renata Franc
Počinitelji i žrtve vršnjačkog nasilja: uloga osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima ……..…….….. 151

Željka Kovačević Andrijanić i Adrijana Višnji-Jeftić
Djeca s posebnim potrebama – žrtve vršnjačkog nasilja od rane dobi? … 181

Ivana Maurović i Valerija Križanić
Afekti i emocionalno zlostavljanje među djecom ……. 207

Mjerenje posljedica nasilja

Krunoslav Matešić, ml.
Sažeti prikaz radova u odjeljku Mjerenje posljedica nasilja ……..… 228

Krunoslav Matešić, ml. i Valentina Ružić
Liste označavanja simptoma traume za djecu (TSCC) i Liste označavanja simptoma traume za malu djecu (TSCYC) ……...… 229

Krunoslav Matešić
Klasifikacija psiholoških mjernih instrumenata za utvrđivanje PTSP-a ... 235

Valentina Ružić i Krunoslav Matešić
Predstavljanje Beckovih inventara za djecu i adolescente (BY-II) ……... 241

Pojavnost nasilja

Irma Kovčo Vukadin
Sažeti prikaz radova u odjeljku Pojavnost nasilja ……..…….….. 248

Irma Kovčo Vukadin
Nasilna viktimizacija djece u Hrvatskoj – stanje i trendovi …….. 249

Tena Velki
Pojavnost nasilja među srednjoškolcima …….….. 267

Daša Poredoš Lavor, Suzana Velešnjak, Tamara Lavor, Ana Dasović, Ana Valentić, Ivana Preporučeni i Elvira Koić
Prikaz razloga nasilja među djecom iz perspektive djece od 8 do 11 godina života …….…….….. 283

Joško Sindik i Zvjezdana Veselinović
Karakteristike nasilja nad djecom i između djece predškolske dobi …… 299

Lahorka Zec, Daša Poredoš Lavor i Marijanka Kovačević
Prikaz rezultata ankete o nasilju među djecom i mladima u dobi od 14 do 18 godina provedene u Sisačko-moslavačkoj županiji …….. 319

Prevencija nasilja

Tamara Žakula Desnica
Sažeti prikaz radova u odjeljku Prevencija nasilja ……..…….... 334

Vesna Buljubašić-Kuzmanović i Mirko Lukaš
Evaluacija odgojno-obrazovnog programa – živjeti bez nasilja ……... 337

Gorana Hitrec
Jesmo li baš tako nemoćni? ……..….. 347

Jasenka Pregrad, Ivana Ćosić, Martina Tomić-Latinac i Hana Hrpka
Predstavljanje kampanje "Prekini lanac!" – prevencija elektroničkog zlostavljanja ……..….. 359

Lidija Pongrac Vincelj
Pomoćnik u nastavi kod učenika s ADHD poremećajem kao oblik prevencije nasilja ……..….. 369

Tanja Radočaj i Jasenka Pregrad
Stop nasilju među djecom – 5 godina sustavnog rada na prevenciji vršnjačkog zlostavljanja ……..……..….. 381

Martina Tomić Latinac, Đurđica Ivković i Jasenka Pregrad
Učinkovitost UNICEF-ovog projekta "Stop nasilju među djecom" – rezultati istraživanja nakon 3 godine provedbe programa ……...….. 389

Gordana Šimunković
Prevencija vršnjačkog nasilnog ponašanja kroz promociju humanog ponašanja ……..….. 401

Tamara Žakula Desnica, Ljiljana Bubnić i Nataša Špigl
Škole za roditelje – prikaz programa prevencije zlostavljanja i zanemarivanje djece u "Tić-u" ……..….. 413

Tretmanski pristupi u slučajevima nasilja

Marija Krmek
Sažeti prikaz radova u odjeljku Tretmanski pristupi u slučajevima nasilja ……..……..….. 422

Marija Krmek, Gordana Buljan Flander i Renata Ćorić Špoljar
Tretman traumatizirane djece u Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba ……..……..….. 423

Zoran Vargović, Suzana Vargović i Ivana Šibalić
Multidisciplinarni pristup u tretmanu adolescenata, žrtava seksualnoga nasilja – prikaz slučaja ……...……..….. 429

Uloga stručnjaka i doprinos društva u rješavanju problema nasilja

Hana Hrpka
Sažeti prikaz radova u odjeljku Uloga stručnjaka i doprinos društva u rješavanju problema nasilja ……..…….….. 450

Minja Jeić
Zanemarivanje djece – Prikaz rada s odgojiteljima ……..….. 453

Petar Smontara
Školsko ozračje iI nasilje među učenicima ……..….. 461

Esmeralda Sunko
Vještine prepoznavanja zlostavljanja – problem učitelja …..…….….. 477

Slavko Kovačić
Temeljni izvori i osnovni uvjeti smanjivanja nasilja među djecom i nad djecom u odgojno-obrazovnom sustavu ……..…. 489

Hana Hrpka, Jelena Tomić i Gordana Buljan Flander
Važnost javne svijesti u prevenciji nasilja nad i među djecom …..…….. 503

Andrijana Banožić, Sara Prot, Martina Udovičić, Ana Vojnić Tunić i Ksenija Bosnar
Fotografije djece u hrvatskim tiskovinama ……..….. 511

Vedran Lesić, Irena Pavela, Ivana Dujić, Jelena Plavčić, Maria Santini i Suzana Prenđa
Medijski pristup nasilju nad djecom u obitelji …….. 519

Marija Eva Ugrina, Vanja Gršković, Anđela Smolić Ročak, Lucija Mičić, Lucija Marnika, Iva Matijašić i Helena Maleš
Nasilje nad samim sobom – analiza članaka o maloljetničkim samoubojstvima ……..…….. 533

Sabina Morosini Turčinović
Zlostavljanje među djecom ……..….. 551

Emina Huseinspahić
Međunarodnopravni okvir zaštite djece od nasilja, sa posebnim osvrtom na konvenciju o pravima djeteta ……..…….….. 569

Antonija Jelinčić
Televizija skriveni i legalizirani nasilnik nad djecom i mladima …….. 575

Nasilje i uloga institucija

Renato Matić
Sažeti prikaz radova u odjeljku Nasilje i uloga institucija ……..…… 586

Sofija Arnaudova
Istraživanje nasilja u ustanovama socijalne skrbi …….. 589

Diana Riđić i Gabrijela Antunović
Oblici vršnjačkog nasilja među djecom tražiteljima azila u BIH …..….. 595

Nataša Bogoevska, Ivan Trajkov, Svetlana Trbojevik i Sofija Arnaudova
Institutional Assessment of the Responsiveness of Service Providers to Violence against Children in Macedonia ……..……..…….. 611

Jasmina Dević
Zlostavljani i (ili) zlostavljači u Domu za odgoj djece i mladeži Osijek …….……..…….. 629

Renato Matić i Marina Matić
Nasilje među djecom i institucionalna neodgovornost ……..……..…….. 649

Moderne tehnologije

Nataša Špigl
Sažeti prikaz radova u odjeljku Moderne tehnologije ……..……..…….. 664

Nikolina Škrlec, Gordana Buljan Flander i Dora Kralj
Nasilje modernim oblicima komunikacije – mobitel – prikaz slučaja ..… 665

Nataša Špigl, Tamara Žakula Desnica i Ljiljana Bubnić
Izloženost djece nasilju putem mobitela ……..…….. 671

Lucija Modrušan i ostali djelatnici škole
Prevencija zlostavljanja korištenjem moderne tehnologije (primjer dobre prakse) ……..…….. 683

PREDGOVOR

Studij psihologije Filozofskog fakulteta u Osijeku i Društvo psihologa Osijek, kao organizatori drugog bienalnog znanstvenog i stručnog skupa posvećenog pitanjima nasilja, koji je kao glavnu temu imao nasilje nad djecom i među djecom, a koji je održan 27. do 29. studenog 2008. godine, bili su vrlo zadovoljni doista velikim brojem prijavljenih i prezentiranih radova. I broj prezentiranih radova i broj sudionika skupa bio je barem dvostruko veći nego što je bio na prvom skupu održanom 2006. godine.

Tako veliki odaziv pokazuje kako postoji stvarna potreba okupljanja na jednom mjestu svih stručnjaka koji se, svaki iz aspekta svoje profesije, ali i – što je posebno važno – suradnički, interdisciplinarno, bave pitanjima nasilja, jer nasilje ima mnogo faceta pa je nužan kompleksan pristup kako u prevenciji tako i u ublažavanju posljedica nasilja.

Jedan od trajnih ciljeva organiziranja i održavanja ovoga skupa upravo i jest poticanje suradnje znanstvenika i stručnjaka koji se bave problematikom nasilja i zlostavljanja. Pokazalo se kako je nužno da postoji jedno mjesto na kojemu će stručnjaci prikazati što i kako rade, i na kojemu će razmijeniti svoja iskustva, razmotriti teorijske i praktične postavke koje se nalaze u temeljima bavljenja problemima nasilja pa tako stalno unaprjeđivati pristupe i načine saniranja ove zloćudne pojave koja je, nažalost, potpuno neprihvatljivo eskalirala gotovo u svim područjima našeg društva. U Hrvatskoj, srećom, ima doista vrijednih nastojanja u sprečavanju nasilja pa je stoga važno da se stručnjaci mogu okupiti i razmjenjivati iskustva, a tu potrebu ispunjava ovaj bienalni skup.

Ciljevi skupa su, dakako, višestruki:

- prezentacija suvremenih psihologijskih pristupa i spoznaja iz srodnih znanstvenih i stručnih disciplina;
- razmjena i prenošenje iskustava u radu sa žrtvama različitih oblika nasilja i zlostavljanja;
- razvijanje strategija bavljenja aktualnim i potencijalnim počiniteljima;
- osvješćivanje važnosti ove tematike u stručnoj, ali i široj javnosti, osobito s obzirom na posebne okolnosti naše regije (posljedice rata, lošijeg socioekonomskog statusa stanovništva, nedostatka opremljenih i ekipiranih savjetovališta, te preventivnih ili resocijalizacijskih programa);
- poticanje istraživanja u ovom području, osobito poticanje interdisciplinarnih (ili multidisciplinarnih) istraživanja;
- publiciranje radova prezentiranih na skupu.

Svaki od održana dva skupa, postigao je barem neke od tih ciljeva. Kako je uvijek prijeko potrebno držati se stare latinske uzrečice *verba volant, scripta manent*, cilj publiciranja ispunjavamo u potpunosti. Nažalost, uvijek se javljaju financijski problemi, pa, iako je materijal za ovaj zbornik bio već više mjeseci spreman za tisak, tek sada smo ga mogli objelodaniti.

U Zborniku se nalazi 57 radova. Na skupu ih je bilo nešto više. Nekoliko autora nije se odlučilo za tiskanje, a nekoliko radova recenzenti nisu prihvatili. Usput, govoreći postupno će se i u buduće kriteriji prihvaćanja radova za skup i, osobito, za njihovo tiskanje postrožiti – to je nužan tijek razvitka i istraživačkog i profesionalnog sazrijevanja.

Radovi su svrstani prema nekoliko tema. Na početku, kako je to običaj, nalaze se pozvana predavanja, zatim radovi prezentirani u okviru okruglog stola, pa onda slijede radovi svrstani pod ove naslove: *Ličnost i drugi korelati nasilja*; *Mjerenje posljedica nasilja*; *Pojavnost nasilja*; *Prevencija nasilja*; *Tretmanski pristupi u slučajevima nasilja*; *Nasilje: uloga stručnjaka i doprinos društva*; *Nasilje i uloga institucija*; *Moderne tehnologije*. Zamolili smo kolegice i kolege Jasnu Hudek-Knežević, Krunoslava Matešića, ml., Irmu Kovčo Vukadin, Tamaru Žakula Desnica, Mariju Krmek, Hanu Hrpka, Renata Matića i Natašu Špigl da naprave sažeti osvrt na radove u pojedinim temama kao uvod koji će čitateljima pomoći pri pregledu i korištenju tekstova. Jasno je da se Zbornik ne čita po redu ("od korica do korica"), već svatko traži one radove i autore koji ga posebno zanimaju, a ovako uređen Zbornik, nadamo se, pripomoći će uspješnom snalaženju i nalaženju traženih radova. Kolegicama i kolegama koji su vrlo spremno napravili sažetke najsrdačnije se zahvaljujemo jer su obavili doista koristan posao.

Činilo nam se nužnim radove na neki način grupirati radi lakšeg snalaženja i konzumiranja, budući da ih ima puno. Važnije je za čitatelja, tako smo mislili, tematsko grupiranje nego redanje po abecedi autora ili prema nekom drugom formalnom kriteriju. No, kao i uvijek u sličnim prilikama, grupiranje nije sasvim jednostavno, pa su moguće pogreške: možda je neki rad trebalo svrstati pod neki drugi podnaslov ili je trebalo staviti ponešto drugačije podnaslove. No, eto, sad što je tu je. Budući da je već u pripremi sljedeći, treći skup, bit će prilike za korigiranje pogrešaka.

Uredički odbor zahvaljuje se profesoricama dr. sc. Dinki Čorkalo Biruški i dr. sc. Grodani Keresteš koje su napravile recenziju Zbornika u cjelini. Zahvaljujemo se, dakako, i anonimnim recenzentima na nesebičnom trudu. U organizaciji skupa i u pripremi Zbornika sudjelovali su svi članovi Studija psihologije Filozofskog fakulteta u Osijeku, pa je to zapravo zajedničko djelo.

Posebno se zahvaljujemo poštovanom čelništvu Filozofskog fakulteta. Stalno smo imali njihovu svestranu i svesrdnu podršku bez koje bismo teško ostvarili postavljene ciljeve.

Uredički odbor

POZVANA PREDAVANJA

INTERNET I DJECA – TREBAMO LI SE BRINUTI?

dr. sc. Gordana Buljan Flander, doc.
psiholog i psihoterapeut, ravnateljica
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb
e-mail: gordana.flander@poliklinika-djeca.hr

Sažetak

Internet je sadašnjost današnje djece, oni su se "rodili s računalima", koriste ih svakodnevno, komuniciraju putem Interneta, dogovaraju se i zabavljaju, pišu radove za školske zadaće, istražuju, rezerviraju karte za kino,.... mnogo je korisnih načina korištenja Interneta. Roditelji se istodobno suočavaju s tim da njihova djeca znaju o računalima više od njih te da, između ostalog, odrastaju u virtualnom svijetu koji je puno različitiji od onog koji oni poznaju. Na taj način zahtjevi i odgojna uloga roditelja postaju složeniji i predstavljaju im sve veće izazove pri pružanju podrške i osiguravanju osjećaja sigurnosti kod djece. Roditeljski strahovi nastaju, s jedne strane, zbog nepoznatog, ali su s druge strane sasvim opravdani. Iako je dijete za računalom nalazi u svojoj ili dnevnoj sobi, to nikako ne mora značiti da nije u opasnosti. Potrebno je upozoriti roditelje i djecu na moguće opasnosti te ih upoznati sa sigurnim načinima korištenja Interneta.

Istraživanja u svijetu daju slične rezultate našima koji ukazuju na vrlo široku rasprostranjenost računala i njihovo korištenje od strane djece. Mlađa djeca najviše koriste računalo, odnosno Internet, za komunikaciju s drugom djecom i to najčešće onom koju znaju osobno. Ali rezultati mnogih istraživanja pokazali su, također, da gotovo četvrtina djece i mladih navodi kako su primili poruku elektronskom poštom koja je oglašavala pornografske web stranice ili je sadržavala linkove za te stranice, a da to nisu željeli. Međutim, istraživanja također ukazuju i na neosviještenost roditelja o tome koliko su njihova djeca izložena nasilju na Internetu. Zemlje Europske unije, pa i šire, imaju posebne telefonske linije na kojima se mogu prijaviti nasilni, pornografski ili neistiniti, a za korisnika ugrožavajući, sadržaji na internetu. U Hrvatskoj se takve sadržaje može prijaviti web operateru i/ili policiji.

Kako bi internet doista postao najvećim dijelom prednost, a samo u iznimnim slučajevima prijetnja. potreban je multidisciplinaran pristup pri edukacija svih dobnih skupina (djece i mladih, ali i roditelja) te uključenost svih koji žive i rade s djecom

Radeći na računalu, djeca uče na zabavan i zanimljiv način kako koristiti informatičku tehnologiju. Istodobno, razvoj informatike, njezina interaktivnost i povećane mogućnosti komuniciranja, sve više predstavljaju rizik za sve korisnike, a ponajviše djecu. U posljednje vrijeme djeci je najprivlačniji internet i sve mogućnosti koje on pruža.

Roditelji se istodobno suočavaju s time da njihova djeca znaju o računalima više od njih te da, između ostalog, ta djeca odrastaju u virtualnom svijetu koji je puno različitiji od njihovog, onog u kojemu su oni odrastali i koji oni poznaju. Na taj način zahtjevi i odgojna uloga roditelja postaju složeniji i predstavljaju im sve veće izazove u pružanju podrške i stvaranju osjećaja sigurnosti kod djece.

Roditeljski strahovi proizlaze s jedne strane od nepoznatog, ali s druge strane su opravdani. Iako je dijete za računalom, u svojoj ili dnevnoj sobi, to ne znači da nije u opasnosti. Potrebno je upozoriti roditelje i djecu na moguće opasnosti te ih upoznati sa sigurnim načinima korištenja interneta. Kao svi alati, i internet ima svoje prednosti i nedostatke.

Neke od prednosti interneta su:

- Brza dostupnost informacijama, učenje.
- Lako i brzo pregledavanje aktualnih vijesti.
- Sve je dostupno odmah.
- Predstavlja izvor zabave, kao npr. igranje igrica s drugima na webu.
- Omogućuje komunikaciju, bez obzira gdje se nalazimo.
- Razmjena iskustava, mišljenja i informacija s vršnjacima i odraslima sličnih interesa ili problema.
- Djeca i mladi poboljšavaju vještine pisanja – pisanje je dominantni način na koji korisnici razgovaraju putem Interneta i mobitela.
- Potiče razvoj kreativnosti.
- Razvoj strategija rješavanja problema i selekcije informacija.

Uz navedene prednosti neke od opasnosti modernih oblika komunikacije su:

- Izloženost neprimjerenim seksualnim sadržajima.
- Internet – novo igralište dostupnije pedofilima.
- Izloženost uznemirujućim i neprijateljskim porukama.
- Moguća pretjerana izoliranost djece i mladih radi prečestog i/ili dugotrajnog korištenja interneta.

Općenito, elektroničko nasilje uključuje bilo kakav oblik višestruko slanih poruka putem Interneta ili mobitela, kojima je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštiti od takvih postupaka. To mogu biti tekstualne ili video poruke, fotografije ili pozivi. Sadržavaju poticanje grupne mržnje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima, širenje nasilnih i uvredljivih komentara o vršnjaku, kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka, slanje tuđih foto-

grafija te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, "provaljivanje" u tuđe *e-mail* adrese, slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima, seksualno namamljivanje te izlaganje dobi neprimjerenim sadržajima. Postoje specifičnosti elektroničkog nasilja koje ga razlikuju od nasilja u neposrednom odnosu, a to su:

- Može biti prisutno 24 sata, svih 7 dana u tjednu.
- Izloženost i kod kuće i na mjestima koja su ranije bila sigurna za dijete.
- Publika i svjedoci mogu biti mnogobrojni i brzo se povećavaju.
- Anonimnost pojačava osjećaj nesigurnosti kod žrtve.
- Elektroničko zlostavljanje može biti prisutno među vršnjacima, ali mete mogu biti i odrasli, kao na primjer profesori i učitelji.
- Bez fizičkog kontakta sa žrtvom i publikom, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. Ponekad i poruke koje se šalju iz šale mogu povrijediti, premda nisu imale namjeru zlostavljati nekoga.

Jedno od istraživanja u Americi pokazalo je kako djeca smatraju da je internet praktičan, jednostavan za korištenje te ga najčešće upotrebljavaju za zabavu, igru, dopisivanje, *chat* i razmjenu podataka. Dvije trećine djece navodi kako im internet pomaže pri učenju dok ga jedna trećina djece često koristi u situacijama kad su zbog bolesti izostali iz škole te im Internet uvelike olakšava nadoknađivanje propuštenog gradiva (Demner, 2001).

Hrabri telefon – telefon za zlostavljanu i zanemarenu djecu i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, 2008. godine proveli su istraživanje o navikama i iskustvima djece i mladih prilikom korištenja interneta, mobitela i drugih suvremenih tehnologija. Istraživanjem se željelo ispitati na koji način djeca koriste internet i u koje svrhe, utvrditi izloženost djece nepoželjnom seksualnom materijalu i intimnim pitanjima seksualnog karaktera te iskustvo elektroničkog nasilja putem interneta i mobitela. Također jedan od ciljeva istraživanja bio je ispitati neposredne emocionalne i ponašajne reakcije djece nakon izlaganja nepoželjnom seksualnom sadržaju i intimnim pitanjima.

Istraživanjem je obuhvaćeno 2700 učenika osnovnoškolske i srednjoškolske dobi iz različitih gradova Hrvatske (Zagreb, Split, Dubrovnik, Osijek, Opatija). Raspon sudionika istraživanja po dobi kreće se od 11 do 18 godina, a prosječna dob u uzorku je 14 godina. Uzorak čini 44% mladića i 6% djevojaka.

Gotovo sva djeca uključena u istraživanje (95%) navode da kod kuće imaju računalo (stolno ili laptop), a 85% njih navodi i da ima pristup internetu kod kuće. Prema dobivenim rezultatima 91% djece i mladih izjašnjavaju se kao korisnici interneta, podjednako djevojčice i dječaci, što upućuje na izrazito veliku raširenost interneta među djecom i mladima. Također rezultati pokazuju da nema statistički značajne razlike u korištenju interneta obzirom na dob sudionika.

Slična istraživanja u Velikoj Britaniji pokazala su da 75% djece od 7 do 16 godina starosti koriste internet (Wigley i Clarke, 2000). U SAD-u također 75%

djece i mladih u dobi od 12 do 17 godina su korisnici interneta, što brojkom iznosi 17 milijuna djece i mladih (Lawton, 2007), dok u drugom istraživanju taj podatak iznosi 97% djece i mladih u dobi od 12 do 18 godina (Stahl i Fritz, 2002). Mnogi stručnjaci očekuju porast broja adolescenata koji imaju pristup internetu i posjeduju mobilne telefone (Lee, 2005).

U našem istraživanju na pitanje o učestalosti korištenja interneta, 49% djece i mladih korisnika interneta izjavljuje da koristi internet svaki dan, 34% njih nekoliko puta tjedno, dok 17% nekoliko puta mjesečno. Zanimalo nas je u koje svrhe i za što djeca i mladi najčešće koriste Internet i što im je najinteresantnije. Rezultati su prikazani u tablici 1.

Zanimljiv je podatak da 49% djece izjavljuje da je bez nadzora i prisutnosti odraslih dok koristi Iinternet, a 46% njih navodi da su roditelji ponekad prisutni. Tek 2,5% djece navodi da je jedan od roditelja prisutan uvijek dok je na internetu; 40% djece i mladih navodi da njihovi roditelji razgovaraju s njima i pitaju ih o stvarima koje rade na internetu; više od polovince sudionika (60%) izjavljuje da ih roditelji poučavaju o opasnostima vezanim uz Internet i načinima zaštite. Istovremeno je zabrinjavajući podatak da trećina djece (36%) smatra da njihove roditelje ne zanima što oni rade na internetu.

Slični rezultati dobiveni su istraživanjem agencije Gemius iz Češke (Štetka, 2006) koji su pokazali sljedeće:

- 74% djece smatra da je opasno slati osobne informacije nepoznatoj osobi putem Interneta dok svega 49% djece smatra da je opasno otići na sastanak sa nepoznatom osobom koju su upoznali na internetu;
- roditelji nisu uključeni – 1 od 4 roditelja zna za sastajanje djeteta s "prijateljem" s interneta;
- djeca na sastanke najčešće idu sami (78%), eventualno s prijateljem (21%);
- u 42% slučajeva osoba s kojojm su se sastali je bila starija nego se predstavljala preko interneta, a u 46% slučajeva bila je mlađa; u 12% slučajeva djeca uopće nisu mogla procijeniti dob osobe;

Tablica 1. Svrha korištenja interneta

N= 2450 sudionika	
▪ komunikacija s odabranim prijateljima	63%
▪ "skidanje" različitih sadržaja	61%
▪ traženje sadržaja za školu i učenje	47%
▪ pretraživanje bez određenog cilja	42%
▪ korištenje elektroničke pošte	20%
▪ korištenje stranica specijaliziranih za druženje, izrade profila	18%
▪ pisanje blogova i komentiranje tuđih	10%
▪ sudjelovanje u raspravama putem chata ili foruma	9%

- u 18% slučajeva osoba je bila drugog spola;
- 65% roditelja smatra da se njihova djeca nisu nikada sastali s osobom koju su upoznali na Internetu (65% djece je bilo na sastanku!);
- od one djece koja su bila na sastanku, 77% roditelja izjavljuje da je znalo za to i dali su svoje dopuštenje;
- 63% roditelja smatraju da internet može biti opasan za djecu;
- 82% roditelja je izjavilo da je upozorilo svoju djecu na opasnosti na internetu te ih upoznalo sa sigurnim načinima korištenja (39% djece je izjavilo da je o sigurnom korištenju interneta naučilo (čulo) od roditelja).

Mitchell i sur. (2001) svojim istraživanjem su dobili kako 28% roditelja ima pravila o tome koliko vremena djeca smiju provesti na internetu, 84% njih ima pravila o tome što djeca ne smiju raditi na internetu, 81% ih razgovara s djecom o njihovim aktivnostima putem interneta, a 72% roditelja izravno gleda na računalo dok su djeca na internetu.

Komunikacija s drugima internetom

Od ukupno 2414 djece i mladih, njih 81% navodi da koriste internet za komunikaciju s drugima; nešto je više djevojčica nego dječaka. Sudionici su bili pitani o tome na koje načine komuniciraju s drugima putem interneta. Zanimljiv je podataka da najveći broj djece i mladih komunicira putem msn-a, icq-a ili skyp-a (82%), dok 49% djece navodi da komunicira s drugima elektronskom poštom. Četvrtina djece sudjeluje u raspravama na forumu ili chatu, 27% njih piše vlastiti blog ili komentira tuđe, a 20% djece ima izrađen profil na nekoj od stranica specijaliziranih za druženje. Rezultati ukazuju da se komunikacija i druženje s drugima povećava u funkciji dobi.

Na pitanje o učestalosti korištenja interneta za druženje i komunikaciju, 41% djece i mladih navodi da komuniciraju svaki dan, dok 37% njih nekoliko puta tjedno; 43% djece i mladih navodi da u jednom posjetu provede do 1 sat na internetu u komunikaciji s drugima, dok trećina njih provede više od dva sata u jednom posjetu.

Što se tiče posjedovanja vlastite e-mail adrese, 47% djece navodi da ima jednu e-mail adresu, a 37% njih navodi da ima više njih. Samo 6% djece nema vlastiti e-mail adresu nego koristi e-mail adresu roditelja. Zanimljiv je podatak da 59% djece navodi da roditelji nemaju pristup njihovoj pošti, a 22% njih navodi da roditelji mogu čitati njihovu poštu.

Kao najčešće teme razgovora na internetu navode "zezanje", pričanje viceva i smiješnih zgoda (65%), prijateljstvo i ljubav (64%), razgovor o hobijima i specifičnim interesima (44%), o školi i zadaći (28%), a u 20% slučajeva navode osobne probleme kao teme razgovora.

Tablica 2. Pitanja seksualiziranog sadržaja i pripadajući postotak ispitanika koji su odgovorili potvrdno

pitanja u vezi seksa, ljubljenja i vlastitrih iskustava	67%
pitanja o intimnim dijelovima tijela	31%
pitanja o iskustvu samozadovoljavanja	29%
pitanja o odjeći	42%
poziv na susret ili seks	39%

Oko 41% djece i mladih izjavljuje da su bili pitani intimna pitanja o sebi, svom tijelu ili su im postavljena pitanja seksualnog karaktera tijekom druženja i komunikacije putem interneta. Djevojčice (43%) su bile češće pitane o intimnim detaljima nego dječaci (38%); dobivena razlika je statistički značajna. Obzirom na dob sudionika, rezultati sugeriraju da su starija djeca češće bila izložena intimnim pitanjima nego mlađa (razlika je statistički značajna). U tablici 2 prikazan je sadržaj pitanja koja su postavljena djeci.

Rezultati Wolaka i sur. (2007) pokazuju kako je 42% ispitanika u dobi od 10 do 17 godina bilo izloženo pornografskim sadržajima preko interneta, od čega je njih 66% izjavilo kako je takvo izlaganje bilo protiv njihove volje.

Rezultati sugeriraju da većina djece ovakva pitanja nije doživjela uznemirujućima – 42% njih navodi da nisu bili uznemireni, a 31% djece i mladih izjavilo je da upućena pitanja smatra smiješnima i doživljavaju ih kao dio zabave. Ovakav podatak pokazuje da djeca i mladi ipak posjeduju određena znanja i vještine koje im pomažu da prepoznaju opasnosti, da se znaju zaštiti u tim situacijama i prekinuti komunikaciju koja postaje nelagodna. Nažalost jedan dio djece je doživio uznemirujuće reakcije nakon razgovora i pitanja o intimnim detaljima i seksualnosti. Odgovori djece i mladih o neposrednim emocionalnim reakcijama nakon pitanja o intimnim detaljima pokazuju ovo:

- 14% djece i mladih osjećalo se nelagodno;
- 6% djece i mladih izvještava o osjećaju srama;
- 9% je navelo da se osjećalo nervozno ili iziritirano;
- 10% navodi da se osjećalo jako uznemireno.

U uzorku djece i mladih koji su bili uključeni u razgovor ili pitani o seksualnosti i intimnim pitanjima, 14% njih navodi da su otišli na sastanak i upoznavanje s on-line prijateljem kojeg do tada nisu poznavali uživo. U 14% slučajeva navode da su kao pratnja išli roditelji, 49% navode da su išli s prijateljima dok 37% djece navodi da su otišli na sastanak sami. Ovakav podatak sugerira da je nužno poučavanje djece o mogućim opasnostima pri upoznavanju online prijatelja koje ne poznaju uživo, ali i koracima koje moraju poduzeti kao bi bili sigurni kada žele internet prijatelje. U američkom istraživanju koje je uključivalo samo djevojčice, njih 12% bi otišlo na sastanak s osobom koju je upoznalo preko interneta bez pratnje odrasle osobe (Berson i Berson, 1998. prema Aftab, 2003).

Tablica 3: Doživljeno iskustvo elektroničkog nasilja putem interneta

N= 2456	da	nisu sigurni
netko je pisao i objavljivao tajne ili neistine o meni	15%	26%
netko je stavljao moje slike ili filmove te ih je popratio neugodnim komentarima	5%	12%
netko se predstavljao kao ja i govorio/pisao u moje ime	20%	12%
netko je inzistirao na susretu u živo, koji nisam želio/la	18%	5%

Na pitanje je li netko, koga su upoznali na internetu, tražio da se slikaju ili snimaju na seksualizirani način, 39% djece navodi da je, ali to nisu učinili dok 6% djece navodi da su se slikali i poslali sliku. Oko 31% djece navodi da im je osoba koju su upoznali putem interneta poslala svoju sliku bez odjeće.

U slučajevima međuvršnjačkog nasilja preko interneta čini se da bi djevojčice mogle biti više uključene od dječaka, jer se pretpostavlja da one više komuniciraju e-mailom i tekstualnim porukama (Blair, 2003). Ipak, još uvijek se ne dobivaju dosljedni i jednoznačni rezultati.

Iskustvo elektroničkog nasilja putem interneta

U tablici 3 prikazana je učestalost doživljenog iskustva elektroničkog nasilja putem interneta.

Što se tiče nasilničkog ponašanja prema drugima na internetu, dobiveni rezultati pokazuju ovo:

- 7% djece i mladih navelo je da je zloupotrijebilo nečije ime i objavio tuđe privatne stvari na internetu;
- 5% sudionika navelo je da su objavili tuđu sliku ili film s ciljem da izruguje tu osobu;
- 7% sudionika je navelo da se lažno predstavljalo i govorilo ružne stvari u ime te osobe.

Istraživanje u SAD-u pokazalo je kako je 6% djece korisnika interneta u dobi od 10 do 17 godina starosti bilo žrtvom međuvršnjačkog nasilja preko interneta, a jedna trećina njih su zbog toga imali emocionalne poteškoće (Ybarra, 2004). U drugom istraživanju 9% djece je bilo izloženo nasilju preko interneta (Ybarra i sur., 2006).

Iskustvo elektroničkog nasilja putem mobitela

Oko 97% djece i mladih iz uzorka izjavljuje da posjeduje vlastiti mobitel, a

- 16% sudionika primilo je uznemirujuću ili prijeteću poruku mobitelom;

- 10% je primilo poruku pornografskog i seksualnog sadržaja, a da to nije željelo;
- 8% djece i mladih navelo je da je nekome slalo mobitelom uznemirujuće i prijeteće poruke;
- 3% njih je navelo da je nekome slalo pornografske i uznemirujuće seksualne sadržaje, iako su znali da ih ta osoba ne želi vidjeti;
- 23% djece i mladih je navelo da su slikali i/ili snimali mobitelom vršnjake u tučnjavi ili drugom nasilnom ponašanju.

Rezultati pokazuju da 22% djece i mladih iz uzorka smatra da uznemiravanje, prijetnje i primanje seksualnih poruka putem mobitela i interneta ne treba prijaviti, dok 78% njih smatra da takva iskustva treba prijaviti.

Oko 24% ispitanika ne zna kome bi trebalo prijaviti uznemirujuća iskustva putem interneta i mobitela, dok 9% smatra da treba prijaviti administratoru, a 37% policiji; 45% djece smatra da treba reći roditeljima.

Za usporedbu, u rezultatima američkih istraživanja pokazalo se da je tek 17% mladih i 11% roditelja znalo navesti ime ustanove kojoj se mogu obratiti za pomoć u slučajevima nasilja preko interneta. Od djece koja su bila žrtve seksualnog nasilja preko interneta samo se njih 25% povjerilo roditeljima (Staller, 2007).

Zaključak

Važno je znati kako svi postupci u kojima je dijete ili maloljetnik izložen bilo kakvom obliku nasilja preko Iinterneta nisu zakonski dopušteni i smatraju se kaznenim djelom. Nažalost, tehničke mogućnosti i softwareska dostignuća nisu dovoljna zaštita od mogućih rizika. I dalje je iznimno važna uloga roditelja i nastavnika u zaštiti djece od nasilja i opasnosti u elektroničkim medijima. Međutim, koliko god je važna edukacija roditelja, djece i stručnjaka koji rade s djecom, o opasnostima, rizicima i načinima zaštite od nasilja preko interneta, jednako je važna i edukacija o mogućnostima moderne tehnologije i sigurnom načinu korištenja tih mogućnosti.

Nužno je da i roditelji i stručnjaci budu svjesni toga da su djeca sve aktivnija na internetu. Iznimno brzo i sve lakše internet im postaje dostupniji te je svakim danom sve veći broj djece korisnika interneta, mobitela te drugih oblika moderne komunikacije. Ovakva situacija predstavlja i izazov i priliku stručnjacima, kliničarima i znanstvenicima, za pronalaženjem novih načina pristupa djeci, za razvijanjem novih metoda istraživanja te uvođenjem u praksu novih, modernijih oblika rada s djecom. Pred roditelje se također postavlja zahtjev da se prilagode modernijim uvjetima života, načinima zabave i istraživanja okoline u kojima odrastaju njihova djeca.

Svi trebamo prihvatiti kako je internet nezaobilazan, koristan i iznimno praktičan alat kojeg u današnje vrijeme ne možemo zaobići, a trebali bismo maksimalno iskoristiti sve njegove mogućnosti, a opasnosti svesti na najmanju moguću mjeru.

Literatura

Aftab, P. (2003). The Privacy Lawyer: Here's To Happy, Safe Holidays. Preuzeto s www.informationweek.com/story/showArticle.jhtml? articleID=17000076

Blair, J. (2003). New breed of bullies torment their peers on the Internet. *Education week*, 22(1), 6-7

Demner, D. (2001). *Children on the Internet*, preuzeto s http://www. otal.umd.edu/ uupractice/children/

Lawton, J. (2007). *Children and Internet Safety.* Children's Advocacy Services of Greater St. Louis, University of Missouri-St. Louis, preuzeto s http:// missourifamilies.org/features/parentingarticles/ parenting18.htm

Lee, J. (2005). Teens with mobiles to steal thunder from 3G revolution. Preuzeto sa http://smh.com.au/articles/2005/02/16/1108500153501. html

Mitchell, K. J., Finkelhor, D., Wolak, J. (2001). Risk factors for and impact of online sexual solicitation of youth. *JAMA*. 285(23):3011-3014

Stahl, C., Fritz, N. (2002). Internet Safety: adolescents' self-report. *Journal of Adolescence Health, 31(1), 7-10*

Staller, K. (2007). *Children's Web Safety*, preuzeto s http://www.safer-internet.net/ childrens-web-safety.html

Štetka, V. (2006). *National Report for the Czech Republic*, preuzeto s http://www. lse.ac.uk/collections/EUKidsOnline/Reports/WP3NationalReportCzech.pdf

Wigley, K., Clarke, B. (2000). Kids.net. London: National Opinion Poll. Preuzeto sa http://www.nop.co.uk

Wolak, J., Mitchell, K., Finkelhor, D. (2007). Unwanted and wanted exposure to online pornography in a national sample of youth Internet users. *Pediatrics,* 119, 247-257

Ybarra, M. (2004). Linkages between depressive symptomatology and Internet harassment among young regular Internet users. *Cyberpsychol Behavior, 7, 247-257*

Ybarra, M., Mitchell, K. J., Wolak, J., Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment: findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics, 118, 1169-1177*

Summary

Internet is children's present-day actuality, they have been 'born with computers', they use them on a daily basis, communicate via the Internet, make arrangements and have fun, write their school assignments, research, book cinema tickets, – there are many instances in which the Internet is useful. At the same time parents encounter a situation of their children knowing about the Internet more than they do and where their children are growing up in a virtual world which is very different from the world parents know. Therefore, demands on the educational role of parents become more complex and more challenging in providing support and the feeling of safety to their children. Parents' fears result from, on one hand, the unknown, and on the other hand, they are justified. Although the child may be using the computer in his or her room or in the living room, it does not mean it is safe. Parents and children need to be warned against possible dangers and introduced to using the Internet safely.

Research from other countries shows results similar to ours and indicate that there is a widespread use of computers by children. Younger children use the computer i.e. the Internet, to communicate with other children, mostly with those they personally know. Moreover, results from considerable body of research have shown that almost one quarter of children and youth indicate that they have inadvertently received an e-mail message which advertised pornographic web sites or contained links to such pages. However, research also indicates that there is a lack of parents' awareness about how much their children are exposed to e-abuse. European union and some other countries have help-lines to report abusive, pornographic or untrue content, which is endangering for Internet users. In Croatia, such content can be reported to the web operator and/or the police

Multidisciplinary approach, education of all age groups (children, youth and parents) and inclusion of all subjects working with children are necessary in order that the Internet becomes mostly an advantage and only exceptionally a threat.

MALOLJETNICI KAO POČINITELJI KAZNENOG DJELA OBLJUBE S DJETETOM (SPOLNO ZLOSTAVLJANJE)

Lana Petö Kujundžić
sutkinja Odjela za mladež
Županijskog suda u Zagrebu
sada u Vrhovnom sudu RH
Trg N.Š. Zrinjskog 2
Zagreb
perkuju@yahoo.com
LPKujundzic@vsrh.hr

Sažetak

Cilj rada je prikazati postupak prema maloljetnicima kada su počinitelji kaznenog djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa, obljube s djetetom.

Spolna nasilja djece mogu biti prijavljena kao kaznena djela djece, kada su djeca i počinitelji i žrtve te se prema Zakonu o sudovima za mladež provodi postupak prema maloljetnom počinitelju kaznenog djela, a djeca žrtve imaju poseban status. Prema djeci oštečenicima mora se ponašati osobito obazrivo imajući na umu njihovu dob, značajke njihove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njihov odgoj i razvoj. Izricanjem sankcija maloljetnicima, kada se utvrdi da su počinili kazneno djelo, treba pružanjem zaštite, brige, pomoći i nadzora te osiguranjem opće i stručne izobrazbe, utjecati na njihov odgoj, razvijanje njihove cjelokupne ličnosti i jačanje njihove osobne odgovornosti.

Upravo postupci s počiniteljima maloljetnicima i oštečenicima djecom, a u odnosu na kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa, posebni su postupci u kojima dolazi do važne primjene multidisciplinarnog pristupa s vještacima, stručnim osobama i stručnim suradnicima koji trebaju u postupku surađivati kako u odnosu na maloljetnika, počinitelja, tako i u odnosu prema djetetu, oštečeniku.

Na Županijskom sudu u Zagrebu provedeni su postupci prema maloljetnicima koji su počinili kazneno djelo protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa, obljubu s djetetom, a na štetu djece, i koji predmeti su postali pravomoćni pa se mogu prikazati i analizirati.

Ovdje će biti prikazan način saslušanja djeteta i postupovne radnje koje slijede uz takav način ispitivanja (ocjena potrebe pripreme djeteta, organizacija prostora, dogovor suca i stručne osobe koja je uz dijete i vodi razgovor, tehnička priprema prostora i uređaja za snimanje, zapisnik o obavljenom saslušanju kroz link, skidanje transkripta). Prikazat će se i daljnji tijek postupka, glavna rasprava.

Zaključak: Sudski postupak treba biti u funkciji pomoći počinitelju i podrška oštećeniku, djeci.

Uvod

Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa do 1998. godine su u Kaznenom zakonu (NN 110/97., 27/98., 50/00., 129/00., 51/01., 105/04., 84/05. i 71/06) i to posebnoj glavi Kaznenog zakona koja je štitila spolnu slobodu čovjeka imala naziv "Krivična djela protiv dostojanstva ličnosti i morala". Oba naziva, dostojanstvo ličnosti i moral, ostavila su dvojbu što se štiti takvim propisima kaznenog prava. Bilo je i prijedloga da se ova glava zakona nazove: Kaznena djela protiv spolne nepovredivosti, što bi i dalje produbilo nejasnoću da li se štiti spolna nepovredivost i što to znači. Sadašnji naziv koji govori o spolnim slobodama je uzeo zaštitni objekt spolnu slobodu čovjeka. Zakonodavac je u ovoj glavi kaznenih djela ustvari raspodijelio kaznena djela protiv spolnih sloboda i zasebno kaznena dijela protiv spolnog ćudoređa gdje bi se u ove prve slobode moglo svrstati silovanje, spolni odnošaj s nemoćnom osobom, prisila na spolni odnošaj, spolni odnošaj zlouporabom položaja, spolni odnošaj s djetetom, bludne radnje, a u kaznena djela protiv spolnog ćudoređa zadovoljenje pohote pred djetetom, podvođenje, iskorištavanje djece ili maloljetnih osoba za pornografiju, upoznavanje djece s pornografijom, dječja pornografija na računalnom sustavu i rodoskvrnuće. Ipak spolna sloboda i spolno ćudoređe se u pojedinim djelima isprepliću kao na primjer ako je dijete dragovoljno pristalo, da li štitimo njegovu spolnu slobodu ili spolno ćudoređe uobičajenog načina moralnih pogleda.

Zadiranje u spolni integritet djeteta je uvijek bilo pitanje koliko se takvom radnjom, takvim deliktom škodi djetetu u njegovom kasnijem razvoju. Dakle, ovo zadiranje u spolni integritet je ustvari zlostava djeteta na jednom nivou, kada dijete uopće nema ni spoznaje o spolnosti, pa stoga ni ne može zaključiti koje su posljedice, no tek odrastanjem posljedice se mogu kumulirati ili se nadograđuju s drugim problemima, pa odrastao čovjek nema sve mogućnosti slobodnog odabira jer ih nije slobodno odabirao u vrijeme odrastanja.

Kaznena djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa nekada su kaznena djela koja se čine zajedno s kaznenim djelima protiv braka, obitelji i mladeži i to kaznenim djelom zanemarivanja ili zlostavljanja djece ili maloljetne osobe gdje je upravo u Ustavu RH naglašena zaštita braka i obitelji jer je obitelj pod osobitom zaštitom države. Kazneno djelo zapuštanja i zlostavljanja djeteta ili maloljetne osobe vezano za seksualno zlostavljanje je povezivanje praktički zlostave djeteta na više razina: seksualno (Kocijan Hercigonja i Buljan Flander, 2000), emocionalno i fizičko zlostavljanje ili i njegovo zanemarivanje. Upravo ta kaznena djela suprotna su onim dužnostima koje roditelj ima, a roditelj je dužan odgajati, uzdržavati i školovati djecu. Roditelj je odgovoran da osigura pravo dje-

teta na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti. Roditelj je dužan posebno skrbiti, njegovati dijete koje je oštećeno i socijalno zapušteno. Dužnost je države osobito se skrbiti prema maloljetnicima bez roditelja i onima za koje se ne brinu roditelji. Postoji zabrana da djeca ne mogu raditi prije zakonom određene dobi niti smiju biti prisiljavana na rad koji štetno utječe na njihovo zdravlje, ćudoređe, niti bi im se takav rad smio dopustiti, pa stoga se radi o najkrhkijem dijelu pučanstva koje doista treba štiti posebnim normama i njima obraćati posebnu pažnju.

Moj razlog odabiru ovih slučajeva jest što smatram da je najvažnije za ljudski rod, posvetiti punu pažnju djeci u odrastanju jer taj dio životnog puta određuje kasnije odraslu osobu i njezino ponašanje, ali je ujedno odrastanje, najranjiviji dio ljudskog bistvovanja pa se prema djeci treba posebno pažljivo nositi u kaznenom pravu i u kaznenom postupku. Naravno, vodeći brigu o djeci ne smijemo zanemariti osnovna prava počinitelja u postupku, ovdje maloljetnika koji imaju sva prava odrasle osobe kao okrivljenika[1] u kaznenim postupcima.

Izmjene Kaznenog zakona

Nakon izmjene Kaznenog zakona[2] kažnjiva je ostala samo obljuba s djecom do 14 godina, bez obzira na dragovoljnost djeteta, a kada dijete navrši 14 godina slobodno je u odabiru seksualnog partnera pa bio on i 60 godišnjak koji dijete priprema da mu se svidi. Nelogičnost je tim veća kada se predviđa kazna zatvora od tri do dvanaest godina tko izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju, da bi ga zatim s 14. djetetovim rođendanom odrasla osoba mogla obljubiti ukoliko ono pristane.

Još je veća nelogičnost da je kažnjivo[3] živjeti izvanbračno s djetetom od 14 do 16 godina, ali i to da se ovo ponašanje opisuje kao kazneno djelo u dijelu kaz-

[1] Presumciju nevinosti, pravo na pošteno suđenje i slično prema Ustavu RH; Opća deklaracija o ljudskim pravima; Europska konvencija o ljudskim pravima i našem Zakonu o kaznenom postupku.

[2] Kazneni zakon NN 71/06 Spolni odnošaj s djetetom Članak 192. (1) Tko izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina. (2) Tko izvrši nasilni spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju s djetetom (članak 188. stavak 1.) ili s nemoćnim djetetom (članak 189. stavak 1.), kaznit će se kaznom zatvora najmanje tri godine. (3) Tko izvrši spolni odnošaj ili s njim izjednačenu spolnu radnju zlouporabom položaja s djetetom (članak 191. stavak 2.), kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina. (4) Tko počini kazneno djelo iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka na osobito okrutan ili osobito ponižavajući način, ili ako je istom prigodom prema istoj žrtvi počinjeno više spolnih odnošaja ili s njim izjednačenih spolnih radnji od više počinitelja, kaznit će se kaznom zatvora najmanje pet godina. (5) Ako je kaznenim djelom iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka prouzročena smrt djeteta, ili je dijete teško tjelesno ozlijeđeno, ili mu je zdravlje teško narušeno, ili je žensko dijete ostalo trudno, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora najmanje pet godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

[3] Izvanbračni život s maloljetnom osobom Članak 214. (1) Punoljetna osoba koja izvanbračno živi s maloljetnom osobom koja je navršila četrnaest godina života a nije navršila šesnaest godina živo-

nenog zakona koji štiti brak obitelj i mladež, a ne spolnost i ćudoređe. Uspoređujući ljudska ponašanja zaključujem da ćemo kazniti odraslu osobu pa i provesti postupak prema maloljetniku ukoliko više puta i periodično, opetovano stupa u seksualne odnose s osobom od 14 do 16 godina ali ga nećemo kazniti ako to ne čini u izvanbračnoj zajednici jer ga dijete ekskulpira ako je u tome dragovoljno.

Postavljaju se pitanja, kada je dijete spremno odlučivati o spolnim kontaktima s drugim osobama, da li je za očekivati da prva iskustva stječe sa sebi ravnim partnerima i da li je poigravanje odraslih s djecom dopušteno tako da se stupa s njima u seksualne odnose.

Smatram da ovako uređen sustav koji nema točno određene granice i pravila ponašanja odraslih prema djeci može biti loš pokazatelj nebrige društva prema djeci ali i preoštro kažnjavanje za ponašanje koje postaje kasnije s djetetovom dobi od 14 godina potpuno dopušteno. Zamislimo slučaj u kojemu je odrasla osoba obljubila 13 godišnjakinju koja je zatrudnjela i taj isti slučaj kada je djevojčica navršila 14 godina. U prvom slučaju minimalna kazna za počinitelja je 8 godina u drugom slučaju ako nije bilo izvanbračne zajednice i ako je djevojčica odnos željela odrasla osoba nije počinila kazneno djelo niti kakav prekršaj pa se protiv njega ne može pokrenuti postupak. Maloljetnik sa 14 godina je odgovoran ukoliko stupi u spolni odnošaj sa sebi ravnom djevojčicom od 13 i pol godina i biti će doveden na sud.

Kaznena djela protiv spolne slobode

Spolna nasilja su zabilježena kao ponašanja i među djecom, gdje su djeca i počinitelji i žrtve, pa se prema Zakonu o sudovima za mladež provodi postupak prema maloljetnom počinitelju kaznenog djela, a djeca žrtve imaju poseban status jer se prema njima moramo ponašati osobito obazrivo imajući na umu njihovu dob, značajke njihove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na njihov odgoj i razvoj.

Maloljetnicima kao počiniteljima kaznenog djela – prema Konvenciji o pravima djece i oni su djeca – trebamo, pružanjem zaštite, brige, pomoći i nadzora te osiguranjem opće i stručne izobrazbe, utjecati na njihov odgoj, razvijati njihove cjelokupne ličnosti i jačati njihovu osobnu odgovornost.

Upravo postupci s počiniteljima maloljetnicima i oštećenicima djecom, a u odnosu na kaznena djela protiv spolne slobode i ćudoređa, posebni su postupci u

ta, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do tri godine. (2) Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se roditelj, posvojitelj ili skrbnik koji maloljetnoj osobi u životnoj dobi između četrnaeste i šesnaeste godine omogući izvanbračni život s drugom osobom ili je na to navede. (3) Ako je kazneno djelo iz stavka 2. ovoga članka počinjeno iz koristoljublja, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od tri mjeseca do pet godina.

kojima dolazi do važne primjene multidisciplinarnog pristupa s vještacima, stručnim osobama i stručnim suradnicima koji trebaju u postupku surađivati kako u odnosu na maloljetnika počinitelja tako i u odnosu na dijete oštećenika.

Na Županijskom sudu u Zagrebu provedeni su postupci prema maloljetnicima koji su počinili kazneno djelo protiv spolne slobode i ćudoređa, obljubu s djetetom, a na štetu djece i koji predmeti su postali pravomoćni pa se mogu prikazati i analizirati.

Uspoređujući tri kaznena predmeta u kojima su počinitelji maloljetnici u dobi od 14 i 15 godina počinili kaznena djela obljube s djetetom utvrđujem da su njihove žrtve bile mlađe od njih od 5 do 8 godina i bili su njihovi krvni srodnici, brat, nećak s kojim je počinitelj živio ili dijete s kojim je bio smješten u istoj ustanovi.

U ovim konkretnim predmetima zlostavljanje je trajalo jedan dan, mjesec dana odnosno 2 mjeseca, dok nije otkriveno djelo. Radnje počinjenja djela bile su opetovane i odnosile su se na spolne radnje izjednačene sa spolnim odnošajem, uglavnom prisiljavanje na *felatio*. Žrtve su se povjerile ocu, liječniku u ustanovi i teti u vrtiću, osobama koje su tada bile njima najbliže.

U dva predmeta zlostavljanja su bila izvršena kod kuće, a jedno zlostavljanje u ustanovi gdje su djeca boravila zajedno, što znači da su se djeca ponašala delinkventno tamo gdje žive i gdje provode vrijeme.

Maloljetnici koji su počinili ova kaznena djela živjeli su s majkom, odnosno jedan je maloljetnik živio s majkom ali se nalazio u ustanovi socijalne skrbi, a potom u zdravstvenoj ustanovi za djecu. Roditelji delinkventnih dječaka su svi rastavljeni i ne brinu se o dječacima odnosno u jednom slučaju otac je samo sporadično obavljao svoju funkciju roditelja. Svi počinitelji su imali poremećene odnose u obitelji i izrečena im je zavodska odgojna[4] mjera i to upućivanje u odgojnu ustanovu, a jednom počinitelju upućivanje u odgojni zavod. Profil maloljetnika bio je kod svih počinitelja takav da su bili utvrđeni emocionalni, socijalni i obrazov-

[4] Zakon o sudovima za mladež NN 110/97 Upućivanje u odgojnu ustanovu
Članak 14. (1) Upućivanje u odgojnu ustanovu sud će izreći kad je maloljetnika potrebno odvojiti iz sredine u kojoj živi i uz pomoć, brigu i nadzor odgojitelja i drugih stručnjaka omogućiti trajnije djelovanje na njegovu ličnost, razvoj i odgoj, osobito glede obrazovanja i radnog osposobljavanja. (2) Odgojna mjera može se izvršavati u manjim stambenim cjelinama vezanim uz obrazovne, radne, zabavne, športske i druge sadržaje tih sredina. (3) U odgojnoj ustanovi maloljetnik ostaje najmanje šest mjeseci, a najdulje dvije godine, s tim da sud odlučuje svakih šest mjeseci ima li osnove obustaviti izvršenje ove mjere ili je zamijeniti drugom odgojnom mjerom (članak 17. stavak 2.). Upućivanje u odgojni zavod
Članak 15. (1) Upućivanje u odgojni zavod sud će izreći kad je maloljetnika nužno odvojiti od dosadašnje sredine, a s obzirom na izražene poremećaje ponašanja i nedovoljnu spremnost da prihvati odgojne utjecaje potrebno je primijeniti pojačane mjere odgoja. Pri odlučivanju o izricanju ove mjere, sud će osobito uzeti u obzir težinu i narav počinjenog djela i okolnost jesu li prema maloljetniku prije bile izrečene odgojne mjere ili kazna maloljetničkog zatvora. (2) U odgojnom zavodu maloljetnik ostaje najmanje šest mjeseci, a najdulje tri godine, s tim da sud odlučuje svakih šest mjeseci ima li osnove obustaviti izvršenje ove mjere ili je zamijeniti drugom odgojnom mjerom (članak 17. stavak 2.).

ni problemi.

U sva tri kaznena maloljetnička predmeta proveden je pripremni postupak, pa su oštečenici djeca saslušana putem linka, u posebnom prostoru uz psihologa Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, u prostoru Poliklinike.

Postupak u odnosu na maloljetnike

Maloljetnici su promatrani s observacijskim timom Doma za odgoj djece u Zagrebu i sačinjeni su nalaz i mišljenje. Sud je zatražio i izvještaj socijalne skrbi i mišljenje stručnog suradnika suda.

Prema maloljetnicima nije primijenjena pritvorska mjera jer se izdvajanje iz sredine gdje živi primijenilo tako da je maloljetnik smješten u Dom za odgoj djece kao mjera privremenog smještaja[5] za koje vrijeme je bilo naloženo vještačenje[6] maloljetnika koje je učinio dijagnostički tim. Dom za odgoj djece, kao privremeni boravak maloljetniku, morao je omogućiti nastavak školovanja, kontinuitet kontakta s roditeljima ili starateljem, primjereni smještaj i odgoj. Dijagnostičku obradu maloljetnika provodio je multidisciplinarni tim u kojem sudjeluju socijalni pedagog, socijalni radnik, psiholog, psihijatar; mišljenje su donosili zajednički o tome što i kako je najbolje da se postupa prema maloljetniku.

U svim ovim slučajevima zasebno je zatraženo mišljenje područnog CZSS kojemu pripada maloljetnik prema mjestu stanovanja i koji ima sve podatke o obitelji maloljetnika. Stručna osoba suda, stručni suradnik, socijalni pedagog ili socijalni radnik kao zaposlenik suda donosi svoje mišljenje objedinjavajući sva stručna mišljenja ali i uzimajući u obzir i cjelokupni kazneni maloljetnički predmet.

U pripremnom postupku gdje se ispitivalo sve o počinjenju djela skupljeni su i svi važni podaci o maloljetniku počinitelju kaznenog djela.

---

[5] Zakon o sudovima za mladež NN 110/97 Članak 72. (1) Sudac za mladež može sam ili na prijedlog državnog odvjetnika odrediti da se maloljetnik u tijeku pripremnog postupka privremeno stavi pod nadzor centra za socijalnu skrb radi pružanja pomoći i zaštite, ili da se privremeno smjesti u ustanovu socijalne skrbi, kad je to primjereno očekivanoj sankciji, da bi se maloljetnik zaštitio od daljnjeg ugrožavanja njegova razvoja, posebno od napasti ponavljanja kaznenog djela. (2) Rješenje o privremenom smještaju donosi sudac za mladež. O žalbi protiv rješenja odlučuje vijeće za mladež višeg suda. (3) Provođenje privremenog smještaja ravna se prema odredbama koje vrijede za te ustanove. (4) Troškovi smještaja isplaćuju se unaprijed iz sredstava proračuna i ulaze u troškove kaznenog postupka.

[6] Dijagnostika sa savjetovalištem unutar koje se provodi dijagnostički postupak utvrđivanja etiologije, fenomenologije, trajanja, intenziteta i vrste poremećaja u ponašanju i osobnosti djece i maloljetnika, predlaganje odgovarajuće odgojne mjere, zaštite i tretmana te savjetovališni rad u suradnji s drugim institucijama. Dijagnosticiranje se obavlja temeljem zahtjeva odnosno uputnice nadležnog centra za socijalnu skrb ili naredbom suda i to kroz stacionarnu dijagnostiku, ambulantu kontinuiranu i ambulantu diskontinuiranu dijagnostiku u trajanju od 4 do 6 tjedana. U procesu dijagnosticiranja sudjeluje tim stručnjaka različitih profila čija se pojedinačna mišljenja sintetiziraju u "Nalaz i mišljenje". Godišnje se obradi oko 100 korisnika.

Postupak u odnosu na dijete žrtvu

U pripremnom postupku prikupljeni su podaci o djetetu žrtvi i uz stručnu osobu suda, socijalnog pedagoga odlučeno je o načinu saslušanja djeteta. Stručni suradnik i sudac za mladež dogovorili su se da se s djetetom obavi priprema u Poliklinici za zaštitu djece Grada Zagreba, gdje će se dijete ispitati.

U svim slučajevima žrtve su bili dječaci u dobi od 7 do 11 godina, koji su fizički bili slabiji od počinitelja i u nemogućnosti da se odupru nasilniku, uplašeni, i u odnosu zavisnosti prema počinitelju ali i dostupni počinitelju jer s njim žive.

Specijalizirana ustanova sa stručnim osobama bila je u mogućnosti pozvati djecu na prethodni razgovor, upoznati ga o slijedu događaja, načinu saslušanja i kakve to posljedice može imati za počinitelja, a kakve za njega kao i o dužnosti iskazivanja istine.

U pripremnim razgovorima kao stručne osobe sudjelovali su psiholozi koji su imali posebnu edukaciju za obavljanje razgovora s djecom i provođenje forenzičkog intervjua.

Ispitivanja djece provedena su u Poliklinici, a ne na sudu, kako ih se ne bi dodatno uznemiravalo dovođenjem u sud, i jer su im ti prostori već poznati, a ispitivanje je bilo primjerenije obavit s psiholozima, liječnicima, dakle osobama koje inače pružaju pomoć djeci.

Specijalni zakon koji se odnosi na djecu i mladež, Zakon o sudovima za mladež (NN 111/97, NN 12/02) govori o djeci i mlađem maloljetniku koji je oštećen kaznenim djelom iz članak 117 Zakona o sudovima za mladež koji se umjesto u sudu mogu ispitati u svom stanu ili drugom prostoru u kojem boravi ili u Centru za socijalnu skrb, a i tada će se to učiniti pomoću stručne osobe i snimanjem s tehničkim uređajima, a ispitivanje će se provesti bez nazočnosti suca i stranaka u prostoriji gdje se svjedok nalazi.

Iako je Zakona o kaznenom postupku naveo da se svjedok, dakle dijete, može saslušati u svom stanu ili u prostoru gdje boravi, iz toga proizlazi da se takvo dijete može ispitati u poliklinici, bolnici, u Centru za odgoj, dakle u zdravstvenim i socijalnim ustanovama koje imaju takva tehnička pomagala i prostore gdje bi se moglo smjestiti dijete sa stručnom osobom, snimati njegovo ispitivanje, a da se u drugom prostoru nalazi sudac, stranke i druge stručne osobe koje su potrebne radi razjašnjenja kako saslušati dijete, tako i radi tehnike snimanja.

Dakle, rezimirajući zakonske mogućnosti, sudac je u mogućnosti odlučiti da dijete oštećenika saslušava izvan suda, i to kao istražni sudac, sudac za mladež, kao sudac pojedinac ili kao predsjednik vijeća. Sada se postavljaju pitanja: zašto bi to učinio, kako će to sudac za pojedino dijete znati?

Iz osnovnih principa o saslušanju djece i maloljetnika, a to je da se ispitivanje treba provesti tako da se pri provođenju postupovnih radnji osobito obazrivo odnosi prema djeci i maloljetnicima imajući na umu njegovu dob, zna-

čajke njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi, kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice za njegov odgoj i zdravlje, proizlazi da to sudac zna, dakle da poznaje dijete i da poznaje i zna razvojne mogućnosti djeteta dakle, pedijatriju, dječju psihologiju, defektološki tretman djece, dječju psihijatriju i mogućnosti socijalne skrbi.

Sudac će odrediti saslušanje djeteta izvan suda kada je njegova dob niska, kada je dijete u otporu da dođe na sud, kada je vrlo zatvoreno (introvertno), kada ima traumatskih posljedica, kada je na liječenju u bolnici ili iz drugih razloga koje sudac treba znati. Zato je jako važno prije odluke gdje će se dijete saslušavati, s kojom stručnom osobom (da li socijalnim pedagogom, psihologom ili psihijatrom), upoznati se s podacima o djetetu ili zatražiti dodatne informacije. Bilo bi u postupku za očekivati da će državni odvjetnik koji zastupa optužbu staviti prijedlog za saslušanje djeteta izvan suda, odnosno opunomoćenik djeteta koji je najbolje upoznat s djetetom.

Temeljem odredaba Zakona o kaznenom postupku proizlazi da ako se kao svjedok ispituje dijete oštećeno kaznenim djelom ispitivanje se provodi uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe.

Sudac će naloži ispitivanje svjedoka, ako se kao svjedok ispituje dijete oštećeno kaznenim djelom, putem video i zvučne snimke, tako da će se tada ispitivanja provesti bez nazočnosti suca i stranaka u prostoriji gdje se dijete nalazi, tako da mu stranke mogu postavljati pitanja posredstvom istražnog suca, te psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe[7].

Po Zakonu o sudovima za mladež proizlazi da kada se kao svjedok ispituje dijete ili mlađi maloljetnik koji je oštećen kaznenim djelom iz čl. 117. Zakona o sudovima za mladež, takvo se ispitivanje može provesti najviše dva puta. Po ovom zakonu sudac će naložiti ispitivanje svjedoka pomoću tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, pa će potom na glavnoj raspravi biti reproducirana ta snimka odnosno pročitat će se zapisnik o iskazu svjedoka[8].

Dakle, način ispitivanja djece bi trebao biti da se dijete, osobe ispod 16 godina, nužno ispituju putem *linka*, uz pomoć stručne osobe, a uz primjenu Konvencije o pravima djeteta i sva djeca do 18 godine.

Djeca su u ovim konkretnim slučajevima saslušavana uz pomoć stručnih osoba, gdje je stvarno s djetetom razgovarala stručna osoba, a sudac je bio nazočan u drugoj prostoriji sa strankama, državnim odvjetnikom i optuženikom uz branitelja, koji su postavljali na kraju ispitivanja pitanja, koje je ta stručna osoba djetetu trebala približiti i pojasniti. Sudac je upoznao stručnu osobu s posebnim detaljima na koje treba obratiti pažnju i na što treba usmjeriti razgovor kako bi saslušanje bilo što potpunije no da ne dovodi u pitanje postavljanje kapricioznih ili navodećih pitanja. Sudac je ustvari samo pazio da je djetetu sve jasno i da se

[7] Zakon o kaznenom postupku (NN110/97, NN 58/99, NN 112/99, NN 58/02) članak 238 stavak 5
[8] Zakon o sudovima za mladež (NN 111/97,NN 12/02) članak 119 stavak 2 i 4

pitanja postavljaju za dijete prikladnim i pravno dopuštenim načinom.

Uvođenjem tehnike i stručnih osoba u sud postupak prema djeci treba biti bolji tako da se djeca ne boje ispitivanja, da mogu jednostavnije govoriti, da se osjećaju zaštićeno i da su slobodna i otvorena u svom iskazivanju.

Ispitivanje djeteta je zabilježeno i pohranjeno na video zapis, CD, DVD ili na neki drugi mogući tehnički način tako da se snimka glasa i lika može ponovno prikazati i koristiti po stručnjacima za analizu iskazivanja djeteta ali i korištenje snimke na glavnoj raspravi kao provođenje dokaza razgledavanja snimke. To omogućava donošenje sudske odluke, a da se dijete ne poziva, a niti ispituje na glavnoj raspravi, ali da je zadovoljeno pravo obrane za ispitivanjem svjedoka optužbe.

Za vrijeme ispitivanja djeteta uz pomoć pedagoga, psihologa ili koje druge stručne osobe, a uz tehničko snimanje tog ispitivanja, sudac vodi zapisnik i konstatira tko je gdje prisutan i kada saslušanje započinje i kada završava, a sadržaj iskazivanja se "skida" kao transkript. U ovim konkretnim predmetima kasnije "skidanje" transkripta i zapisivanje transkripta je priloženo uz zapisnik u spisu tako da je bilo moguće pratiti cijeli tijek ispitivanja djeteta, koje nije prekidano kada se iskazivalo niti je ono čekalo dugotrajnu metodu diktiranja zapisnika i njegovog pisanja.

Iako je metoda sačinjavanja transkripta vrlo dugotrajna mogla bi se primijeniti samo ako to pojedine stranke zahtijevaju odnosno ako je to određeno zakonom. Mogućnost da je snimka ispitivanja djeteta dokaz trebala bi biti predviđena u novim izmjenama kaznenog proceduralnog zakona, bez da je nužno snimka prepisana.

Glavna rasprava je u ovim predmetima provedena s maloljetnicima, njihovim roditeljima, starateljima, predstavnikom socijalne skrbi, predstavnikom dijagnostičkog tima, stručnim suradnikom suda i prema potrebi i vještakom koji je ispitivao oštećenika i cijenio njegov način iskazivanja sa stručnom osobom kao i njegove mogućnosti percepcije, pamćenja i iskazivanja. Glavna rasprava je u centar stavila dva djeteta, počinitelja maloljetnika i žrtvu dijete s naglaskom pronalaženja najboljeg interesa djeteta za njegovu budućnost. Za počinitelja pronalaženje najadekvatnije sankcije ukoliko je utvrđeno da je djelo počinjeno, a za dijete žrtvu najbolji način tretmana kako bi se trauma ukoliko postoji i proradila.

Nazočnost stručnjaka za djecu na glavnoj raspravi doprinosi sagledavanje svih aspekata odrastanja maloljetnika kao i djeteta žrtve te doprinosi pronalaženju najboljeg interesa za obje osobe. U kaznenom maloljetničkom postupku važno je donijeti ispravnu odluku u odnosu na sankciju, zavodsku ili izvanzavodsku, a ovisno o svim elementima[9] po kojima se odabire odgojna mjera.

[9] Zakon o sudovima za mladež: Izbor odgojne mjere
Članak 7.
Pri izboru odgojne mjere sud će uzeti u obzir maloljetnikovu dob, njegovu tjelesnu i duševnu razvijenost, njegove duševne osobine te osobne sklonosti; težinu i narav počinjenoga djela, pobude iz

Kako se u kaznenom postupku saznaju važni podaci o djetetu žrtvi, a državni odvjetnik[10] je nazočan i dužan je poduzeti određene mjere zaštite, a prisutan je i predstavnik CZSS koji također treba štiti interes djeteta, i sudac treba, na prava djeteta, upozoriti socijalnu skrb, ali i druge nadležne institucije[11], a ujedno po pravomoćnosti presude je dužan dostaviti presudu socijalnoj skrbi i obiteljskim sudovima[12].

Zaključak

Sudski postupak može i mora biti u funkciji pomoći počinitelju i podrška oštećeniku, djeci.

Sud u kaznenom postupku utvrđuje što se desilo, činjenično stanje, ali i uzroke zbog čega se desilo (zašto). Potom, ukoliko je maloljetnik počinio kazneno djelo utvrđuju se sve okolnosti kako bi se primijenila najadekvatnija kaznena sankcija, koju će se tijekom njezina izvršenja nadzirati i pratiti te ako je potrebno i izmijeniti u neku drugu.

U tijeku postupka će se utvrditi i koliki je bio stupanj ugrožavanja žrtve, a s tim u vezi i najbolji način pomoći. Takve zaključke suda u obliku odluke dostaviti će se nadležnom Centru za socijalnu skrb i Obiteljskom sudu, a prema prebivalištu oštećenika.

---

kojih i okolnosti u kojima je djelo počinio, ponašanje nakon počinjenog djela i osobito je li, ako je to mogao, pokušao spriječiti nastupanje štetne posljedice ili nastojao nadoknaditi počinjenu štetu; njegove životne uvjete, zdravstveno stanje, obiteljske prilike, obrazovanje i odgoj; je li i prije počinio kaznena djela i je li mu već bila izrečena maloljetnička sankcija; sve okolnosti koje utječu na izbor takve odgojne mjere kojom će se moći najbolje ostvariti svrha odgojnih mjera.

[10] Zakon o sudovima za mladež Članak 122.

Kad tijekom kaznenog postupka utvrdi da roditelj zlorabi ili grubo zanemaruje roditeljske dužnosti i prava, ili krši djetetova prava, državni će odvjetnik pokrenuti izvanparnični postupak za oduzimanje prava na roditeljsku skrb.

[11] Zakon o sudovima za mladež: Članak 121.

O činjenicama i okolnostima utvrđenim u kaznenom postupku koje su pridonijele ili pogodovale izvršenju kaznenog djela sudac za mladež obavijestit će nadležni centar za socijalnu skrb radi poduzimanja mjera zaštite prava i dobrobiti djece i maloljetnika.

[12] Obiteljski zakon NN 116/03 , 3. Mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta

Članak 108. (1) Svatko je dužan obavijestiti centar za socijalnu skrb o kršenju djetetovih prava, a posebice o svim oblicima tjelesnog ili duševnog nasilja, spolne zloporabe, zanemarivanja ili nehajnog postupanja, zlostavljanja ili izrabljivanja djeteta. (2) Centar za socijalnu skrb dužan je odmah po primitku obavijesti iz stavka 1. ovoga članka ispitati slučaj i poduzeti mjere za zaštitu djetetovih prava. (3) Ako je centar za socijalnu skrb obavijest iz stavka 1. ovoga članka primio od drugog tijela ili ustanove, dužan je o poduzetom izvijestiti to tijelo ili ustanovu. (4) Sud pred kojim se vodi prekršajni ili kazneni postupak u vezi s povredom nekog djetetovog prava dužan je o pokretanju postupka obavijestiti centar za socijalnu skrb i sud koji je nadležan za izricanje mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta. (5) Pravomoćnu odluku donesenu u postupku iz stavka 4. ovoga članka sud će dostaviti centru i sudu koji je nadležan za izricanje mjera za zaštitu prava i dobrobiti djeteta.

Literatura

Kocijan Hercigonja D. i Buljan Flander G. (2000). *Djeca kao svjedoci na sudu i kako voditi intervju sa seksualno zlostavljanim djetetom*, Zagreb : Potpora.

Zakon o sudovima za mladež NN 111/97, NN 12/02

Zakon o kaznenom postupku NN 110/97, NN 58/99, NN 112/99, NN 58/02,

Kazneni zakon NN 110/97., 27/98., 50/00., 129/00., 51/01., 105/04., 84/05. i 71/06

Obiteljski zakon NN 116/03

Summary

The goal of this article is to show the procedure done against young offenders committing criminal offenses against sexual freedom and sexual morality – sexual intercourse with a child.

Sexual child abuse can be heard on the court as a criminal offence where the perpetrator and the victim are children, under the Act courts for minors, Act in Croatia in force from 1998. Specific procedure is done on the minor offender, as well as the child- victim. Children, victims in the case, are treated very carefully because of their age, personality, school status and home environment to avoid any damage that could be done on their education and development. The educational measures for convicted young offenders consist of measures dealing with minor's safety, care and supervision trough quality education to
raise the minor's personal and moral responsibility and self-esteem.

In these cases, where the offender and the victim are children, special procedure is done by multidisciplinary experts, who deal with perpetrator and victim.

Analysis will be based on the County court of Zagreb's completed cases to present the best methods and practice in dealing with minors in similar situations.

This article will show and elaborate investigation, child hearing (child preparation for the court, organisation of space, arrangement between judge and a expert, technical support, recording and protocol, transcripts) and main hearing.

Conclusion: Court procedure has to be in the best interest of a child, being the perpetrator or a victim.

OKRUGLI STOL

SAŽETI PRIKAZ RADOVA NA OKRUGLOM STOLU

dr. sc. Jasna Hudek-Knežević, red. prof.

Ovdje je prikazan sadržaj okruglog stola čiji je cilj bio demonstrirati efekte emocionalne inteligencije i kompetencije kao zaštitnih faktora od različitih oblika nepoželjnog ponašanja u adolescentskoj dobi. Izloženi su rezultati istraživanja sudionika i nalaza iz novije literature koji pokazuju da posjedovanje ili učenje emocionalnih kompetencija omogućuje uvid u, regulaciju i upravljanje vlastitim i emocijama drugih osoba, što rezultira smanjenjem agresivnosti i različitih rizičnih oblika zdravstvenog ponašanja i povećanjem prosocijalnih i empatičkih ponašanja.

EMOCIONALNA INTELIGENCIJA KAO ZAŠTITNI FAKTOR KOD NASILJA I OSTALIH NEPOŽELJNIH PONAŠANJA MEĐU ADOLESCENTIMA

mr. Ljerka Hajncl, spec. psih. rada*
Hrvatski zavod za mir. osiguranje
Područna služba Osijek
Kralja Zvonimira 1
Osijek
ljerka.hajncl@mirovinsko.hr

dr. sc. Vladimir Takšić, izv. prof.
Filozofski fakultet u Rijeci
Slavka Krautzeka b.b. – Kampus
Rijeka
vtaksic@ffri.hr

Tanja Kuprešak, prof. psihologije
Obrtničko-industrijska škola u Županji
Veliki kraj 42
Županja
tanjakupresak@gmail.com

Sažetak

Emocionalna inteligencija (EI) je jedan od najpopularnijih pojmova u psihologiji, a zadnjih nekoliko godina prolazi period vrlo strogih znanstvenih provjera, rezultati kojih jasno demonstriraju njenu teorijsku relevantnost i mogućnosti prognoze realnih kriterija. Najjednostavnija definicija emocionalne inteligencije je da je to sposobnost procesiranja emocionalnih informacija, dok neke druge definicije nabrajaju sposobnosti koje obuhvaća ovaj složeni konstrukt kao što su: uočavanje, adekvatno izražavanje, razumijevanje, reguliranje i upravljanje svojim i emocijama drugih osoba.

Ozbiljan problem u odgojno-obrazovnom procesu predstavlja nasilje učenika. Nasilje se ne odnosi samo na fizičke obračune, nego pažnju treba posvetiti i psihičkom nasilju, jer ono nerijetko vodi i fizičkim obračunima.

Cilj okruglog stola je demonstrirati pozitivne efekte emocionalne inteligencije i kompetencije čije efekte je moguće definirati u termina zaštitnog faktora od različitih oblika nepoželjnog ponašanja u adolescentskoj dobi. Sudionici okruglog stola će izložiti rezultate vlastitih, kao i rezultate istraživanja iz novije literature koji jasno pokazuju da posjedovanje ili učenje emocionalnih kompetencija omogućuje pojedincu uvid, regulaciju i upravljanje svojim i emocijama drugih osoba, što rezultira smanjenom agresiv-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se mr. Ljerki Hajncl, spec. psih. rada na mail: ljerka.hajncl@mirovinsko.hr

nošću te različitih rizičnih oblika zdravstvenog ponašanja, a povećava prosocijalna i empatička ponašanja, što u konačnici rezultira većom dobrobiti pojedinaca, ali i društva u cjelini.

Veći broj suvremenih istraživanja ukazuje da je emocionalna inteligencija jedan od važnih prediktora psihološke dobrobiti. U nekoliko kroskulturalnih istraživanja (Farie i sur. 2008., Toyote 2008., Lapierre i sur., 2008, Hajncl i Takšić, 2008 i Takšić i Mohorić, 2008), u kojima je upotrijebljen isti instrument za ispitivanje emocionalne inteligencije (UEK- 45, Takšić, 2002) na skupinama ispitanika koje su se razlikovale po dobi, spolu, nacionalnosti, kulturi i obrazovanju i koje su ispitane s različitim mjerama dobrobiti, dobiveni su slični rezultati koji potvrđuju da je emocionalna inteligencija, kao skup konceptualno povezanih psihologijskih kompetencija, osobito njezine dimenzije izražavanje emocija i upravljanje emocijama, statistički značajno povezana s različitim domenama dobrobiti.

Programi razvoja emocionalnih i socijalnih vještina i kompetencija su u novije vrijeme vrlo popularni i primjenjuju se uglavnom na adolescentskoj populaciji. Iako su brojni, samo je vrlo mali broj njih prošao rigoroznu znanstvenu provjeru. Time su značajniji rezultati provjere Programa koji je razvio Marc Brackett s Yale Sveučilišta, koji su jasno pokazali da učenici nakon provedenog Programa pokazuju manju agresivnost, a veću empatiju i prosocijalne oblike ponašanja (Munjas Samarin, 2004).

O emocionalnoj inteligenciji

Emocionalna inteligencija (EI) je pojam koji su u psihologijsku teoriju unijeli John Mayer i Peter Salovey (Salovey i Mayer, 1990) i od njihovih prvih postavki do danas potaknuli opsežno istraživačko područje u kojem razlikujemo dva osnovna pravca: modeli koji EI određuju kao skup nekognitivnih kompetencija koje su važne za prilagodbu ličnosti i modeli koji EI određuju kao sposobnost. Pojam EI popularizirao je Daniel Goleman u svom poznatom djelu "Emocionalna inteligencija – zašto je važnija od kvocijenta inteligencije?" (Goleman, 1997). Goleman, koga po njegovom određenju EI ubrajaju među istraživače miješanog modela, EI je pripisivao vrlo široke kompetencije, koje do danas istraživanjima nisu u cijelosti potvrđene (Matthews i sur. 2002.). Njegova je velika zasluga u popularizaciji pojma EI i teoretskom pristupu kojim je želio naglasiti, da se emocije ne mogu zanemariti, da uvijek postoje jer "pojedinac uvijek nešto osjeća" (Goleman, 1997).

Mayer – Saloveyev model emocionalne inteligencije

Mayer i Salovey, 1999. određuju EI kao *sposobnost procesiranja emocionalnih informacija.* Ukupnu sposobnost EI čine četiri hijerarhijski strukturirane i konceptualno povezane sposobnosti različite složenosti od najjednostavnijeg opažanja emocija kod sebe i drugih, preko sposobnosti upotrebe osjećaja koja

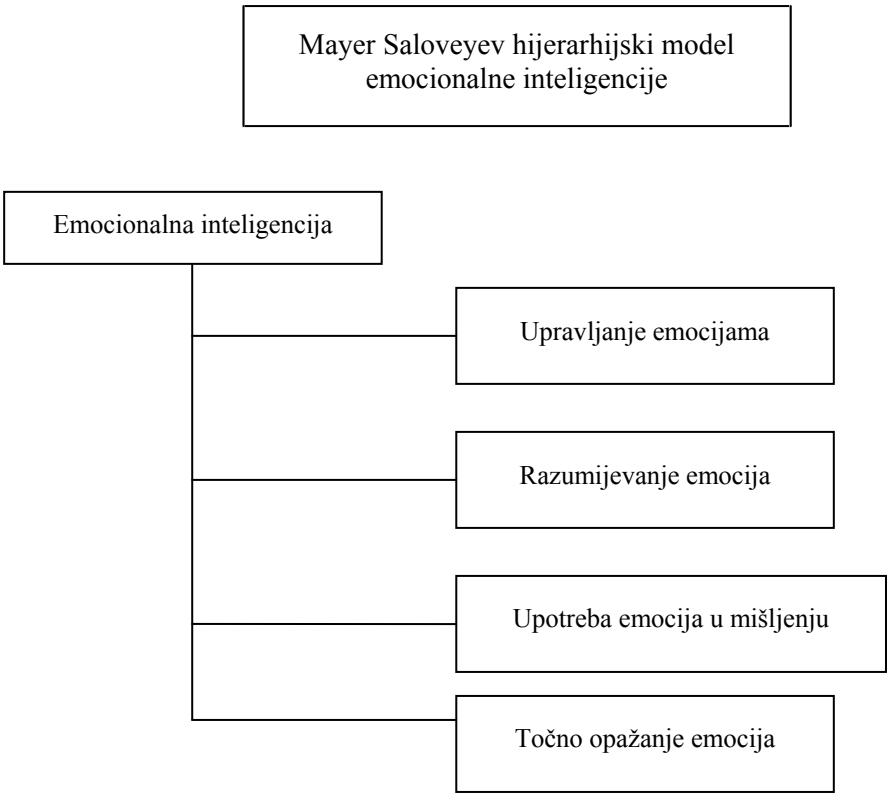

Slika 1. Mayer Saloveyev hijerarhijski model emocionalne inteligencije

olakšavaju mišljenje i sposobnosti razumijevanja osjećaja, do složenih i zahtjevnijih sposobnosti upravljanja i reguliranja osjećaja kod sebe i drugih.

Emocionalna inteligencija je sposobnost kojim osjećaji čine mišljenje inteligentnijim i omogućuje da se o emocijama razmišlja inteligentno (Mayer i Salovey, 1999). Mayer i sur., 2008. smatraju da postoje neki pojedinci koji imaju veći kapacitet od drugih u procesiranju sofisticiranih informacija o emocijama i koji znaju kako koristiti te informacije kao vodič za razmišljanje i ponašanje.

Emocionalna inteligencija i nasilje

Koncept EI kao sposobnosti procesiranja emocionalnih informacija često se povezuje s empatijom i njezinom komponentom sposobnosti razumijevanja perspektive druge osobe, i time sa samim temeljima altruističkog ponašanja i mišljenja. Tako bi EI po svom konceptualnom određenju, trebala obogatiti razumijevanje i predviđanje socijalnog, pa tako i nasilnog ponašanja.

Postoje različita objašnjenja o uzrocima nasilja, poput psihijatrijskih (npr. nasilje čine poremećene psihopatske ličnosti), socijalnih (nasilje se stvara kad postoji nezaposlenost i sl.), tehničkih (nasilje nastaje zbog prevelikog komuniciranja čovjeka i stroja), ekoloških (nasilje može biti potaknuto migracijama) (Buljan-Flander, i Kocijan-Hercigonja, 2003). Nije novost da se nasilni akt pripisuje psihološkim uzrocima poput nemogućnosti kontrole bijesa kod počinitelja. Spominju ga i u sudskoj praksi i nazivaju činom "u afektu". Nasilni akt se može spriječiti vanjskom prisilom ili snagom u pojedincu koja je u njegovoj sposobnosti kontrole srdžbe i obuzdavanju manifestacije nekontroliranog bijesa.

Ponašanje čovjeka usmjerava se njegovim osjećajima i mislima. Povezanost između ponašanja i osjećanja složeni je proces. Osjećaj koji je odgovoran za sprečavanje neke aktivnosti, tu istu aktivnost može potaknuti. Na primjer, srdžba može biti reakcija na nasilje, ali puno češće, uzrokuje poticanje i počinjanje nasilja. (Ne)nasilno ponašanje čovjeka prema sebi i prema drugima određeno je (ne)sposobnosti kontrole srdžbe koja, ukoliko je jakog intenziteta ili dugog trajanja dotiče točku neprihvatljivog postupka u odnosu na druge. Odgovorno i prihvatljivo ponašanje čovjeka bazirano je, između ostalog i na pravilnoj regulaciji osjećaja. To znači da bi u nekim situacijama trebali reagirati ljutito na nepravdu i neprihvatljiva ponašanja drugih (ne smije im se dozvoliti da budu nasilni, kadšto je dobro biti ljutit), a drugim zaustaviti osobnu srdžbu, smanjiti njezin intenzitet i pravilno je usmjeriti.

Pitanje je na koji način regulirati osjećaje: izraziti osjećaj kada je potrebno i smanjiti njegov intenzitet i obuzdati ga ako je socijalno i individualno neprihvatljiv? Kako pravilno usmjeravati svoje osjećaje? Odgovore na ova pitanja u suvremenoj psihologiji posljednja dva desetljeća pokušavaju pronaći teoretičari EI.

Podaci iz analiza izvornih znanstvenih studija (Brackett i sur, 2004., Brackett i sur. 2006, Izard i sur., 2001) preglednih radova (Takšić i sur., 2006, Mayer i sur. 2007) i edicija (Matthews, i sur. 2007, Murphy, 2006) ukazuju da osobe sklone nasilju i destruktivnom ponašanju imaju nižu razinu emocionalne sposobnosti. Po tome bi niski emocionalni kvocijent mogao biti posredujući faktor u pojavi nasilja (Brackett i sur., 2006). Viša razina EI dosljedno predviđa pozitivno socijalno i uspješno školsko postignuće djece (Eisenberg i sur., 2000). Osobe s visokom EI socijalno su kompetentnije, imaju bolje socijalne odnose (Brackett i sur., 2006) a mnoge asocijacije između EI i mjerenih kriterijskih prosocijalnih varijabli ostaju značajne i nakon kontrole utjecaja crta ličnosti i generalne inteligencije. Niska razina EI predviđa interpersonalne konflikte i patološku prilagođenost. Tinejdžeri s nižim EI procijenjeni su agresivnijim od drugih i iskazuju konfliktnija ponašanja nego njihovi vršnjaci s višom EI (Mayer, i sur., 2001, Mayer i sur., 2008). Identificirati, razumijevati i regulirati svoje osjećaje za posljedicu ima smanjenu razinu problematičnih ponašanja i veću razinu adaptivnih ponašanja (Mayer i sur. 2004). Niski rezultati postignuti na testovima EI povezani su s problemima u interpersonalnim odnosima i poteškoćama da se mi-

jenjamo i prilagodimo. Kako tvrde Brackett i suradnici (2004.), ličnosti s višom razinom EI se ne drogiraju, manje su skloni nasilnom ponašanju i nekim oblicima ovisnosti.

Rezultati navedenih istraživanja mogli bi imati i svoju preventivnu primjenu u psihologiji nasilja i zlostavljanja osmišljavanjem i provođenjem programa za razvoj EI kod djece i odraslih. Ispitivanje socijalnih, psiholoških i bioloških osobina čovjeka koje dovode do ugrožavanja integriteta drugih, predmet je posebne znanstvene i primijenjene discipline psihologije – psihologije nasilja i zlostavljanja. Psihološki konstrukt EI može se uvesti u psihologiju nasilja jer proučava i objašnjava sposobnosti, koje nasilno ponašanje kontroliraju, drugim riječima koje ga u svojim manifesnim oblicima sprečavaju.

Emocionalni odgoj i razvoj emocionalne inteligencije

Dva najvažnija faktora bitna za razvoj EI su: neuroanatomska podloga i emocionalni odgoj. Organska, neurološka podloga nije jedina i isključiva odrednica nečijih osobina. Saarni, (1999), te Shapiro, (1998) naglašavaju da je dio naših sposobnosti EI rezultat osobnih razlika u temperamentu, dio su prenaučeni odgovori a dio je slobodno kontrolirani proces kojim mijenjamo naše iskustvo i manje je genetski uvjetovan. Zeidner i suradnici (2003.) opisuju da emocionalne kompetencije imaju tri odvojena aspekta razvoja: 1. bazični temperamenti oblikovani naslijeđenim biološkim atributima, 2. socijalna učenja adaptivnih ponašanja temeljena na pravilima (npr. pravila iskazivanja emocija) i 3. razvoj unutrašnje samorefleksije.

Učenje znanja o osjećajima i njihovom razumijevanju započinje u roditeljskom domu. Istraživanja s plahom djecom koja imaju neurološku podlogu osjetljivu na podražaje, ukazuju da *trećina* djece iz te skupine uspijeva ukrotiti svoje pretjerano osjetljive mozgovne i živčane strukture i postati otvorena i dobro prilagođena zahvaljujući pravilnom odnosu s majkom. Drugim riječima, EI i njezin razvoj jednim će dijelom ovisiti o naslijeđenim faktorima a dijelom o modelu emocionalnog odgoja.

Veliki broj istraživanja socijalno-emocionalnog razvoja djece, utire dobar put istraživanjima razvoja EI. Matthews i suradnici (2007.), u svom preglednom radu o kontroverzama i konsenzusima oko EI, zaključuju da se veći broj istraživača, unatoč različitim skeptičkim promišljanjima o konstruktu EI, slaže da postoji empirijska podrška koja govori o sukladnosti između vremenskog razvoja emocija različite složenosti i hijerarhije sposobnosti EI koje čine komponente četverofaktorskog Mayer-Saloveyevog modela. Teoretski model EI Mayera i Saloveya (Mayer i Salovey, 1990) tako može poslužiti kao okvir za istraživanja koja se fokusiraju na oblikovanju emocionalnih kompetencija u interakciji roditelj – dijete i ulozi jezika u oblikovanju svijesti o emocijama kod starije djece (Eisenberg i sur., 2000).

Čini se da postoje dobro definirane sekvence granica emocionalnog razvoja, počevši od jednostavnog izražavanja i uočavanja emocija kod male djece koja kulminiraju u aktivnom, unutrašnjem samoreguliranju ponašanja osjetljivom na socijalnu i kulturnu sredinu (Saarni, 1999). Ukratko, prema suvremenim teoretičarima emocionalnog razvoja, razvoj osjećaja istovremeno prati i postupni razvoj sposobnosti EI: od najjednostavnijih sposobnosti uviđanja osobnih osjećaja i osjećaja drugih ljudi, razvoj sposobnosti kojom osjećaji olakšavaju mišljenje, do složenijih sposobnosti razumijevanja i rukovođenja osjećajima.

Novije studije demonstriraju kako se konstrukti povezani s EI mogu efikasno operacionalizirati kod djece. Rad Izarda i sur. (2001) o emocionalnoj prilagodbi ukazuje na sukladnost i povezanost razvoja emocionalnog znanja i razvoja EI. U studiji o emocionalnom znanju djece kao prediktoru socijalnog ponašanja i akademskih kompetencija, demonstrirao je zadatke poput identificiranja facijalnih emocija s fotografija i tražio od djece da iskažu kako se osobe na vinjetama osjećaju. Prikazane mjere EI u cijelosti su bile povezane s razvojem verbalnih sposobnosti, ali su iskazivale inkrementalnu valjanost u longitudinalnim studijama u kojim su niske sposobnosti opažanja emocija potvrđene kao prediktori socijalne patološke prilagođenosti i individualne emocionalne patologije. Emocionalno znanje ispitano kod petogodišnjaka pozitivno je predviđalo socijalne vještine poput asertivnosti, kooperativnosti i samokontrole istih sudionika ovog ispitivanja kada su bili u školskoj dobi a koje su procjenjivali njihovi profesori. U jednom drugom longitudinalnom istraživanju djece u dobi od 3-4 godine, procjenjivala se povezanost sposobnosti reguliranja emocija i emocionalno znanje djece s njihovim socijalnim kompetencijama. Veće sposobnosti emocionalne regulacije i bolje znanje o emocijama kod djece, ukazivali su na bolje socijalne kompetencije ispitane djece kasnije u vrtićima (Denham i sur. 2003).

U emocionalnom odgoju i razvoju EI, odnosno ranom utjecaju roditelja na djetetove sposobnosti izražavanja, razumijevanja i kontrole emocija, leži manje manifestan, ali ne manje važan uzrok koji bi mogao potaknuti nasilje pojedinca, a to je niska razina EI roditelja.

Rukovođeni istraživanjima koji ukazuju na sukladnost emocionalnog odgoja i razvoja sposobnosti EI, želimo skrenuti pozornost na činjenicu da neki rani interaktivni odgojni postupci roditelja i djetetu bliskih osoba, ponekad potpuno nesvjesni, bez "zle namjere", mogu utjecati na nepravilan, nedostatan rani razvoj EI djece. Time ne mislimo samo na posljedice svjesnog i ekstremnog emocionalnog, fizičkog, seksualnog ili bilo kojeg drugog zlostavljanja djeteta, nego na suptilne, neadekvatne emocionalne relacije u odnosima u obitelji, koje se teško uočavaju ili vrednuju kao neprihvatljive, a koje mogu predstavljati psihološki zametak nasilja.

Obratimo li pozornost roditeljima i odgajateljima na ove utjecaje i naučimo ih kako razvijati znanje o emocijama i kako razvijati svoju sposobnost EI, potičemo razvoj EI kod djeteta, koja bi poslije, u većoj ili manjoj mjeri bila povezana s budućim nenasilnim ponašanjem pojedinca.

Tako neka istraživanja ukazuju da su emocionalno inteligentnije majke imale djecu s manje agresivnog i neprilagođenog ponašanja. Dijete istodobno uči što koji osjećaj znači s obzirom na odnose. Roditelji uče djecu emocionalnom zaključivanju time što povezuju emocije sa situacijom (Mayer i Salovey, 1999).

U ovim kratkim sekvencama odnosa roditelj – dijete ne pokazuje se samo emocionalno reagiranje i roditelja i djeteta, nego i mnogo toga dodatnog: način na koji roditelj i dijete izražavaju emocije, *značenje koje dijete pridaje sebi* u svjetlu roditeljeve moralne procjene poput razvijanja osjećaja krivnje.

Rani autobiografski događaji koji pokazuju kako roditelji u izravnom obraćanju utječu na iskaz emocija, utječu i na razvoj osobina ličnosti, *strukturu budućeg emocionalnog funkcioniranja*, a istovremeno i formiranja *bazičnih vjerovanja o sebi*, moralnih vrijednosti, pravila o sebi, drugima i svijetu koji ih okružuje. To je osobito važno za razvoj emocija prema sebi poput ponosa, stida, posramljenosti (Hajncl i Takšić, 2006).

Socijalizacija ponašanja koja se odnosi na emocije, reakcija je roditelja na dječju ekspresiju emocija. Promišljanje koje uzima u obzir osjećaje dio je onoga što zovemo EI. Postupno dijete internalizira podjele između osjećaja i postupaka, a roditelji su ti koji ih uče najjednostavnijim strategijama kontrole emocija. U obiteljima u kojima se osjećaji (u pravilu neugodni) potiskuju, a pravila se ponašanja (pa tako i izražavanja emocija) nameću autoritativno, dijete ne razvija osnovnu sposobnost emocionalno inteligentnih ljudi: odvojiti svoje emocionalno stanje od nečijeg vanjskog ponašanja. "Ja se loše osjećam jer se tata ljuti." Važno je dijete naučiti da nečija ljutnja ili tuga nisu *uvijek* s njim povezana te da je drugi mogu osjećati "*bez njega*". Da bi to razumjeli djeci su potrebna eksperimentiranja s osjećajima jer na taj način uče kako ih upotrebljavati radi što boljeg komuniciranja s drugima (Reardon, 1998).

Direktnu vezu između niske EI roditelja i posljedične nerazvijene i nenaučene sposobnosti razumijevanja uzroka emocija kod djece i pojave nasilja, vidimo upravo u ranom razvojnom razdoblju. Reakcije roditelja na emocije djece kojima dijete ne može shvatiti povezanost tih reakcija sa svojim aktivnostima, niti okolnostima, razvijaju nisku EI. Dijete ne razvija sposobnost povezivanja mišljenja, ponašanja i osjećaja s vanjskim utjecajima. Pravilan razvoj znači da ćemo naučiti da opasnost izaziva strah, nepravda ljutnju i gubitak tugu. Nepravilnim i nedostatnim razvojem EI, djetetu se ne omogućava da izrazi strah ako se boji, niti da shvati zbog kojeg razloga se plaši, da iskaže ljutnju ako je povrijeđeno, niti da plače ako je tužno, što je, sukladno socijalnom učenju adaptivnih ponašanja, temeljeno na pravilima (npr. pravila iskazivanja emocija).

Na taj način stvaraju se "radni okviri" za koje pretpostavljamo da se dalje prenose generacijama, upravo poput mehanizama težih oblika fizičkog i seksualnog zlostavljanja.

Primjer jednog slučaja transgeneracijskog prijenosa u razvoju niske EI djece koji ukazuje na koji način "radni okvir" odnosno prenaučeno iskazivanje emocija može biti jedan od uzroka nasilja.

Usvajanje "radnog okvira"

Početak: Petar ima tri godine.

Sjedio je s roditeljima na plaži i igrao se autićem. Otac je pio pivo iz staklene čaše. Dječak se slučajno okrenuo i zahvatio čašu koja se, gurnuta na kamen, razbila u hrpu stakla. Petar se *uplašio*, a otac je strašno počeo *vikati. N*azovimo to ponašanjem koje ne uzima u obzir osjećaje djeteta ili ponašanje koje potiče *strah* kod djeteta koji se ne može pravilno razumjeti ili manifestacijom jednog oblika nedovoljne EI. Trogodišnjak se zatim tiho sagnuo i rukicama počeo skupljati stakla. Tada je uplašeni otac još više počeo vikati, udarivši dijete po prstima. Mali je tiho pognuo glavu.

Mama je prosvjedovala i onda se i njoj otac *grubo* obratio da se ne miješa, jer valjda otac mora dati djetetu do znanja ako dijete pogriješi.

Kakav je Petrov način učenja razumijevanje uzroka osjećaja – otac se *ljuti* na moje ponašanje koje je bez osobite moje namjere prouzrokovalo štetu, osjeća *strah*, *krivnju* i *tugu*, a kažnjen je za nešto što nije htio učiniti. Naglasimo da otac nema uvid u nepravilnost utjecaja na razvoj djetetove EI, nego bez osobite namjere, vođen osobnim nekontroliranim i neadekvatnim osjećajima, potiče formiranja pravila ponašanja ili "radnog okvira" po kojem se *ljutnja slobodno iskazuje*, bez obzira na njezin uzrok i prema nekom koji je nehotično prouzročio štetu.

Ponavlja li se ovakva situacija u odnosu roditelj – dijete, Petar razvija radni okvir izražavanja emocija koji izgleda ovako:

Učinio sam nešto slučajno --- osjećam *strah, a na moj strah odrasla osoba iskazuje ljutnju pa se ja još više bojim*, jer sam izazvao tu *ljutnju* --- ali ja to želim popraviti --- sada sam *najuplašeniji* jer sam za to dobio po prstima --- uz to imam i složeni *osjećaj krivnje* jer se zbog mene viče na mamu.

Posljedica:

1. Ne razvija se razumijevanje osjećaja i njihovih uzroka – dimenzija treće grane EI.
2. Ne opažaju se emocije kod drugih nego se uči model izražavanja ljutnje bez pravednog povoda – dimenzije opažanja i upravljanja emocijama.
3. Razvija se neugodni osjećaj krivnje i dominacija neugodnih afekata.
4. Dugotrajno – ovakav emocionalni razvoj potiče negativno vrednovanje sebe (npr. bazično vjerovanje "ja sam za sve kriv").

Naučeni radni okvir – Petar trinaest godina – deset godina poslije

Petar ima 13 godina. Jednog dana na put mu naglo dotrči zaigrani mlađi dječak. Trinaestogodišnji Petar viče na dječaka. Mali prolaznik kaže: "Nisam

htio, evo prođi tvojom stranom". Mladić udari dječaka šakom pod rebra, neka ubuduće pazi kuda trči. Dolazi treći mladić i govori Petru da ne tuče dijete, a on počinje vikati i na njega neka se ne miješa on zna kako treba s tim klincima.

Naučeni radni okvir Petar 33 godine – dvadeset godina poslije –

Petrov sin je udario autićem po tatinom autu slučajno, okrećući se za mačkom koja je iznenada dotrčala.
Tata Petar .....

Prikazani, premda vrlo pojednostavljeni transgeneracijski prijenos emocionalnih interakcija, ukazuje na koji način osjećajne reakcije roditelja direktno utječu na razvoj EI djece. Umjesto razvoja prilagođenog sofisticiranog procesiranja emocionalnih informacija, postupno se razvija platforma za neprimjereno (moguće nasilno) ponašanje poput ovoga:

Slučajno sam napravio štetu.
Zbog štete sam kažnjen iako mi šteta nije bila namjera, zašto sam onda kažnjen ?
Ne znam. Kako sam se osjećao – jako sam se bojao.
Jesam li to mogao popraviti?
Nisam.
Tko je kriv? – Ja.
Kako se osjećam: imam puno neugodnih emocija straha, tjeskobe, tuge, zbunjenosti.
Što s njima radim? Potiskujem ih, poslije ih ne znam kontrolirati i iskazujem ih kao neprilagođeno ili/i agresivno ponašanje u adolescentnoj i odrasloj dobi i ne znam kako da to ne činim.

Opisana neprikladna platforma ("radni okvir") ponašanja koja su razvijena pod utjecajem emocija drugih (roditelja) i osobnih emocionalnih reagiranja (djeteta) može se preventivno spriječiti i/ili mijenjati ako se prikladnije, druge metode emocionalnog odgoja, počinju primjenjivati u ranijoj dobi razvoja. Što je duže u repertoaru ponašanja i navika djeteta nepovoljni radni okvir teže će se mijenjati. Ipak, napori kojima se pokušava potaknuti razvoj sposobnosti upravljanja emocijama koje bi radile za nas a ne protiv nas, biti će uvijek dobrodošli i poželjni.

Programi za razvoj emocionalne inteligencije

Programi za razvoj EI mogu se podijeliti u dvije skupine: programi namijenjeni roditeljima i programi namijenjeni djeci.

Programi za razvoj EI namijenjeni sadašnjim i budućim roditeljima

Predlažemo programe kojima bi se prenosila nužna znanja o tome kako razvijati emocionalnu sposobnost djeteta a koji su na prvom mjestu namijenjeni budućim roditeljima. Programima bi se stjecala znanja i vještine o djelovanju osobnih osjećaja roditelja na osjećaje djeteta, o mogućem osobnom utjecaju na razvoj negativnih i neugodnih osjećaja kod djece (krivnje, straha, ljutnje, zanemarenosti koja nisu imala uzrok u ponašanju te djece), znanja o povezanosti emocija s njihovim realnim uzrocima, znanja o pozitivnim utjecajima svih grana EI roditelja na pravilan emocionalni odgoj djeteta. Programe EI za roditelje predlažemo kao nove projekte u svim vrstama obiteljskih savjetovališta, kako u postojećima u okvirima različitih oblika pripreme za brak te osobito u savjetovalištima u okviru institucija javnog zdravstva.

Prijedlozi sadržaja Programa za roditelje

Cilj programa je razvoj EI roditelja i stjecanje znanja kojima bi se osvijestio utjecaj koji roditelj ima na razvoj emocionalnih sposobnosti djeteta. Time bi rano osigurali prekidanje osobnih, nesvjesno usvojenih radnih nasilnih modela. Program može sadržavati teme poput sljedećih.

1. Edukacija roditelja o osnovnim spoznajama o EI i psihologijskih dostignuća o razvoju emocija.

2. Analiza osobnog "radnog okvira" i EI roditelja. Programi se mogu oblikovati prema osobnoj kreativnosti onih koji ga provode ali je osnovno analizirati pitanja poput sljedećih "Što su vaši roditelji radili kada ste plakali? Zbog kojih razloga ste najviše plakali? Kojeg se osjećaja najviše sjećateiz djetinjstva? Jeste li ga mogli izraziti? Što ste s tim osjećajem? Jeste li imali osjećaj da su vas roditelji više ili manje voljeli od braće i sestara? Jeste li smjeli reći što osjećate? Koga ste se i zašto bojali? Kako su vas zvali u kući? Je li netko s vama govorio o osjećajima prema sebi i drugima? Kakve osjećaje vi izazivate kod drugih? Kakvo raspoloženje širite? Na koji način su vas roditelji usmjeravali da nešto morate napraviti?" Drugima riječima, osvjetljava se kakvo je osobno iskustvo razvoja emocija budućih roditelja iz njegove primarne obitelji.

Naša dugogodišnja praksa u savjetodavnom radu, navodi nas da zaključimo, da nema izravne namjere u izgradnji "krivog radnog okvira" u pristupu osjećajima djece, mnogi bi roditelji željeli pravilno emocionalno odgajati svoju djecu, ali poznaju samo jedan model, a to je onaj kojim su i sami bili emocionalno odgajani.

3. Učenje riječi kojima se izražavaju osjećaji – primjena spoznaja znanja o emocijama (prema Takšić i sur., 2006).

U programu se istražuju i pišu rečenice koristeći riječi koje izražavaju emocije i raspravljaju o riječima koje iskazuju emocije.

Korak 1.: uvod u riječi koje se odnose na osjećaje.

Korak 2.: vizualni prikaz riječi.

Korak 3.: primjer riječi u realnom svijetu.

Korak 4.: osobne i obiteljske asocijacije na zadanu riječ. Mogu se pitati budući roditelji jesu li ikada iskusili osjećaj privremenog odvajanja od roditelja, straha, nelagode. O kakvom se osjećaju radilo, u kojoj dobi itd.

Korak 5.: rasprava.

Korak 6.: pisano izvješće o specifičnoj riječi koja opisuje osjećaj.

4. Osvjetljavanje "slijepe pjege " u komunikacijskom procesu roditelj – dijete važne za razvoj emocija

"Slijepa pjega" je jedan od komunikacijskih prostora, a odnosi se na sporazumijevanje kada "svi o meni znaju a ja o tome ne znam ili ne želim da znam" iz Jahorijevog komunikacijskog kvadrata (Novosel, 1991). "Zar ne vidi kako se odnosi prema svom djetetu, ženi, sebi?" Osvijetliti slijepu pjegu u emocionalnom odgoju znači uvidjeti svoj nesvjesni utjecaj na širenje eventualnog negativnog raspoloženja i negativnih osjećaja u obitelji. Najlakše se "progleda" ako se osobni postupci pismeno analiziraju. Roditeljima se može sugerirati da zapišu sve što su danas rekli svom djetetu, povodom čega, točne riječi i pokušaju napisati koje su osjećaje u djeci ili bliskim članovima obitelji tim riječima izazvali.

5. Analiziranje stereotipnih "iracionalnih vjerovanja" koja bi mogla imati utjecaja na razvoj EI djeteta poput:
   - jednako odgajamo djecu,
   - isto se ponašamo prema djeci,
   - volimo isto svu djecu,
   - mi smo dobri roditelji.
   - ne smijemo nikada pogriješiti pred djecom
   - djeca moraju sve slušati.

Programima se želi pomoći roditeljima da svoj "radni okvir" formiranih osjećaja poboljšaju, oplemene, prošire i, ako već počiva na neutemeljenim bazičnim vrijednostima, promijene da bi mogli savladati vještine kojima će učiti djecu razumijevanju, kontroli i percepciji emocija.

Uvođenje tih programa u obiteljska savjetovališta, može doprinijeti poboljšanju svih vidova socijalnih odnosa. Razvijamo li kod djeteta ovako određene sposobnosti EI preventivno ćemo utjecati na neke od uzroka nasilja, ali i na zadovoljstvo i sreću djeteta.

Programi za razvoj EI djece

Pravilan razvoj EI osim u roditeljskom domu, iskazuje se i u *budućim partnerskim i vršnjačkim odnosima.* Mladi koji imaju višu razinu EI ne piju i ne drogiraju se, uspješnije rješavaju sukobe i imaju nižu razinu agresije pa je jako važna u odnosima u grupi. Prema Lopesu i sur. (2003) studenti s višom sposobnosti upravljanja emocija su više vrednovani kod suprotnog spola, a njihove interakcije s vršnjacima ispitane sociometrijskim metodama bile su kvalitetnije.

Neki istraživači ističu da razvojni kriteriji za EI nisu isti kao za obilježja ličnosti EI se može povećavati gotovo kontinuirano od djetinjstva do kraja četvrtog desetljeća života i značajno napredovati kao rezultat treninga (Bar – On, 2006). Polazeći od ovakvog koncepta u praksi odgoja i obrazovanja djece nastoje se osmisliti programi kojima bi se pokušalo nepravilne "radne okvire" mijenjati. Pokušaji su vrlo zahtjevni, ali prema nekim studijima u kojima je provedena evaluacija programa, daju dobre rezultate. Bar – On, 2006. navodi da se djeca nakon godine dana sudjelovanja u treningu EI bila sposobnija upravljati i kontrolirati emocije i prilagoditi se njihovom sadašnjem školskom okruženju. Drugim riječima, EI se može poboljšati u školi.

Programi razvoja emocionalnih i socijalnih vještina i kompetencija su u novije vrijeme vrlo popularni i primjenjuju se uglavnom na adolescentskoj populaciji. Iako su brojni, samo jedan vrlo mali broj njih je prošao rigoroznu znanstvenu provjeru. Time su značajniji rezultati provjere Programa koji je razvio Marc Brackett s Yale Sveučilišta, koji su jasno pokazali da učenici nakon provedenog Programa pokazuju manju agresivnost, a veću empatiju i prosocijalne oblike ponašanja (Munjas Samarin, 2004).

Emocionalna inteligencija i psihološka dobrobit

Povezanost EI i nasilja prikazali smo kroz utjecaj emocionalnog odgoja na razvoj EI. Međutim, postoje empirijski podaci koje upućuju da se ne radi samo u direktnoj povezanosti EI i nekih oblika prosocijalnog ponašanja nego i u njihovoj medijacijskoj povezanosti preko zadovoljstva životom. Prema mišljenju Mayera i Saloveya (Mayer i Salovey, 2004) dva su osnovna kriterija koja moraju zadovoljavati instrumenti za procjenu EI: pozitivna povezanost s empatijom i zadovoljstvom životom. Velika većina do sada provedenih istraživanja pokazala su da je EI značajno povezana s ove dvije varijable (Takšić i sur. 2006).

Chamorro-Premuzic i sur. 2006 tvrde da će dva pojedinca sličnih osobina ličnosti, sličnih mentalnih sposobnosti s različitom sposobnosti EI, iskazivati i različito zadovoljstvo životom. Neki pojedinci imaju veću sposobnost sofisticiranog procesiranja informacija o emocijama i emocionalno relevantnih podražaja i mogu koristiti ove informacije kao vodič za mišljenje i ponašanje u svrhu unapređenja *psihološke dobrobiti i zadovoljstva životom* (Mayer i sur., 2008).

Rani empirijski podaci o povezanosti EI s individualnim razlikama u zadovoljstvu životom ukazuju na značajne i pozitivne korelacije koje se kreću u rasponu od .11 do .45 (Bar-On, 2006; Mayer i sur., 2000; Palmer, Donaldson, i Stough, 2002). Suvremena empirijska istraživanja o povezanosti EI i zadovoljstva životom, odnos ove dvije varijable prikazuju složenijim nego što bi se to moglo zaključiti u prvim validacijskim studijima. Smjer i veličina povezanosti ovisiti će o vrsti dimenzije EI kao i o obilježjima skupine na kojoj se ispitivanje vrši. Naime, osim utjecaja EI prikazanim ukupnim učinkom u testu, na zadovoljstvo životom mogu u različitoj mjeri utjecati i pojedine dimenzije EI. U jednoj skupini istraživanja (Faria i sur., 2008, Lapierre i sur., 2008, Toyota i sur., 2008, Hajncl i sur., 2008, Takšić i Mohorić, 2008) u kojima je ispitivana povezanost odnosa EI i zadovoljstva životom, a u kojima je primijenjen isti instrument za mjerenje EI – Upitnik emocionalnih kompetencija (UEK – 45, Takšić, 2002), dobiveni su podudarni i neočekivani rezultati, a koji bi mogli imati značajne implikacije za budući razvoj teorijskog koncepta EI i formiranje praktičnih programa za razvoj EI različitih ciljanih skupina.

Upitnik emocionalnih kompetencija sastoji se od tri subskale koje imaju namjeru mjeriti intenzitet tri dimenzije EI: Opažanje i razumijevanje emocija – P, Izražavanje i imenovanje emocija – I i Upravljanje i reguliranje emocijama – U. Operacionaliziran je prema Mayer Saloveyevom modelu EI kao upitnik samoprocjene, u kojem su odgovori sudionicima ponuđeni na skalama Likertovog tipa od 1-5.

U istraživanju Farie i sur., 2008. sudionici su bili portugalsko zdravstveno profesionalno (N=313) i volontersko (N=89) osoblje. Više korelacije dobivene za zdravstveno osoblje bile su između zadovoljstva životom i rezultata na skali *upravljanje emocijama.* Više korelacije za volontere u zdravstvu dobivene su između zadovoljstva životom i subskala *izražavanja emocija.* Autori zaključuju da rezultati na UEK – 45 promoviraju emocionalne kompetencije kroz dobrovoljne aktivnosti važne za emocionalni razvoj pojedinca.

U istraživanju Lapierre i sur., 2008., na uzorku od 113 starih osoba, zaključeno je, nakon primjene Šest psiholoških skala dobrobiti – (Ryff, 1989), da se svaki indikator psihološke dobrobiti može objasniti specifičnom dimenzijom EI. Percepcija emocija bila je najmanje povezana s psihološkom dobrobiti. Na dimenzijama *izražavanje i upravljanje emocijama* korelacije su bile značajno više s procjenama psihološke dobrobiti kod starih ljudi.

Toyota (2008.) je na uzorku od 508 studenata ispitivao povezanost EI i mjera interpersonalne adaptacije kod različitih skupina koja su podijeljena prema značenju (Ibasyo) koja za njih imaju drugi ljudi (skupina ja, skupina majka i skupina prijatelj). Toyota nakon primjene složenih statističkih metoda, zaključuje da su *izražavanje i upravljanje* emocijama u sve tri skupine sudionika važne za razinu samopoštovanja, te da je dimenzija *upravljanje emocijama* podjednako važna za samopoštovanje kao oblik pozitivne adaptacije i za usamljenost kao

oblik negativne adaptacije. Istraživanje Toyote sugerira da se iskustvo istovremene povratne informacije koje osoba ima *adekvatnim izražavanjem emocija* izravno utječe na višu razinu samopoštovanja te da se može stjecati dodatnom edukacijom.

Rezultati u istraživanju Hajncl i sur. 2008. na skupini od 64 rukovoditelja sugeriraju da je *primjereno izražavanje emocija* jedan je od psiholoških atributa koji određuje subjektivni doživljaj zadovoljstva životom kod rukovoditelja.

Takšić i Mohorić (2008.) u ispitivanju 288 studenata zaključuju da nakon kontrole spola i osobina ličnosti iz petfaktorskog modela, subskale EI objašnjavaju 4% samostalne varijance zadovoljstva životom te da je skala *izražavanja i imenovanja emocija* značajan prediktor zadovoljstva životom.

Navedena istraživanja sugeriraju da razinu zadovoljstva životom nekog pojedinca mogu predvidjeti ukupni rezultat EI ali i njezine pojedine dimenzije. Pri tome se čini da je pojedinac koji ima veću sposobnost *adekvatnog izražavanja i upravljanja emocijama* više zadovoljan svojim životom, a time i manje sklon počinjenju nasilja nad drugima.

Emocionalna inteligencija pozitivan cilj demokratske kulture bez nasilja. Ona ne određuje samo ishod nečijeg emocionalnog ponašanja, nego potiče proces individualnog propitivanja koji se može odvijati u kontekstu nečije političke, vjerske i etničke pripadnosti (Mayer i Salovey, 2004).

Literatura

Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional – social intelligence (ESI). *Psicothema*, supl., 13-25.

Chamorro-Premuzic, T., Bennett, E, Furnham, A. (2006). The happy personality: Mediational role of trait emotional intelligence, *Personality and individual differences*, doi:10.1016/j.paid. 2006. 10.029.

Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D.(2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb : Marko M. Usluge d.o.o.

Brackett, M. A., Mayer, J. D., Warner R. M. (2004) Emotional intelligence and the prediction of behavior. *Personality and Individual Differences*, 36: 1387-1402.

Brackett, M. A., Rivers, S. E., Shiffman, S., Lerner, N., Salovey, P. (2006*)*. Relating Emotional Abilities to Social Functioning: A Comparison of Self -Report and Performance Measures of Emotional Intellgience*. Journal of Personality ans Social Psychology*, Vol. 91., No. 4, 780-795

Denham, S.A., Blair, K.A., DeMulder, E., Levitas, J. ,Sawyer K., Auerbach – Major (2003). Preschool emotional competence: pathway to social competence. *Child Development*. 74:238-256

Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K., Reiser, M. (2000) Dispositional emotionality and regulation: their role in predicting quality of social functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78:136-157.

Faria, L., Santos, N. L., Costa, M, Costa A. C. (2008) Emotional competence and level of satisfaction of Portuguese nursing and voluntary staff , 4th. European Conference on Positive Psychology, 1-4. July 2008. Rijeka

Goleman, D.(1997). *Emocionana inteligencija*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Hajncl, Lj., Takšić, V. (2006). Pozitivni efekti emocionalne inteligencije i vještina u školskom i organizacijskom okuženju, *Znanstveno-stručni skup "Psihologija nasilja i zlostavljanja"* Osijek.

Hajncl, Lj., Takšić, V., Kuprešak, T. (2008). The role of emotional intelligence in various domains of well-being. 4th. European Conference on Positive Psychology, 1-4. July 2008. Rijeka

Izard, C. E., Fine, S., Schutz, D., Mostow, A. J., Ackerman, A. J., Youngstrom, E. (2001). Emotion knowledge as a predictor of social behavior and academic competence in children at risk, *Psychology Science*. 12, 18-23

Lapierre, S. Dube, M., Alain, M., Bouffard, L. (2008) Emotional intelligence and well-being in old age. 4th. European Conference on Positive Psychology, 1-4. July 2008. Rijeka

Lopes, P. N., Salovey, P., Straus, R. (2003). Emotional intelligence, personality**,** and perceived quality of social relationships, *Personality and Individual Differences*, 36, str. 641-658.

Matthews, G., Zeidner, M., Roberts, R. D. (2002). Emotional Intelligence: Science and Myth, Cambridge, *MA: MIT Press* osvrt Nathan Brody, Department of Psychology, Wesleyan University, Online, 12 July 2003.

Matthews, G., Zeidner, M., Roberts, R. D. (2007) *The science of Emotional Intelligence, Knowns and unknowns.* Oxford University press.

Mayer, J. D., Geher, G. (1996). Emotional intelligence and the identification of emotion, *Intelligence*, 22, str. 89-113

Mayer, J. D., Roberts, R. D., Barsade, S. G. (2007) Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Review of Psychology*, 59, 507-536

Mayer, J. D., Salovey, P. (1999). Što je emocionalna inteligencija? U Salovey, P., Sluyter, D. J. ur. *Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija, pedagoške implikacije*, str. 19-54. Zagreb: Educa

Mayer J. D., Salovey, P., Caruso, D. (2004). Emotional Intelligence: Theory, Finding, and Implications*, Psychological Inquiry*, Vol. 15. No. 3, 197-215

Mayer J. D., Salovey, P., Caruso, D. (2008). Emotional Intelligence: New ability or Eclectic Traits? *American Psychologist*, American Psychological Association, Vol. 63, No 6, 503-517

Murphy, K. R. ed. (2006). *A Critique of Emotional intelligence: What are the problems and how can they be fixed?* New York: Lawrence Erlbaum Associates, Taylor Francis group

Novosel, P. (1991). Komuniciranje. U: Kolesarić, V., Krizmanić, M. i Petz, B. (ur). *Uvod u psihologiju*, Zagreb: Grafički zavod

Reardon, K. K. (1998). *Interpersonalna komunikacija*. Zagreb: Alinea.

Saarni, C. (1999). *The development of Emotional Competence*. New York: The Guliford Press.

Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990*). Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211

Shapiro, L. E. (1998). *Kako razviti emocionalnu inteligenciju djeteta*. Zagreb, Mozaik knjiga.

Takšić, V., Mohorić, T., Munjas, R. (2006). Emocionalna inteligencija: Teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom. *Društvena istraživanja*, 4-5, 729-752

Takšić, V., Mohorić. (2008) Unique contribution of trait emotional intelligence in prediction of life satisfaction and risk behaviors. 4th. European Conference on Positive Psychology, 1-4. July 2008. Rijeka

Toyota, H. (2008) The person that eases your mind ("Ibasyo") and emotional intelligence in interpersonal adaptation**.** 4th. European Conference on Positive Psychology, 1-4. July 2008. Rijeka

Zeidner, M., Matthews, G., Roberts, R. D., Mac Cann, C. (2003) Development of emotional intelligence: Towards a multi–level investment model. *Human Develompment*, 46, 69-96.

Summary

Emotional intelligence is one of the most popular terms in psychology and last couple of years it is very seriously submitted to scientific check-up, therefore, the results clearly demonstrate it's theoretical relevance and the ability to predict real-life criteria. The simplest definition of emotional intelligence could be that it is ability to process emotional information, while some other definitions count the abilities which this complicated construct consists, like proper expression, understanding, regulating and managing own and others' emotions.

Adolescent violence is serious problem in educational process. Besides physical violence, we must be aware of psycological violence thet very often leads to physical.

The aim of the round table is to demonstrate possitive effects of emotional intelligence and competence which effects can be defined as protective factor from different kinds of unnapropriare behaviour in adolescents. Round table participants will demonstrate the results of their own research or the results of contemporary research which clearly show that being able to use or learn about emotional competence can help to become aware of, regulate and manage their own or others' emotions. All this can reduce agressivenesss and different kinds of and increase prosocial and empathic ways of behaviour which leads to greater satisfaction as well as in individual and in wider society.

Contemporary research show that emotional intelligence is one of the most important predictors of psychological well-being. Several cross-cultural research (Farie i sur. 2008., Toyote 2008., Lapierre i sur., 2008,

Hajncl i Takšić, 2008 i Takšić i Mohorić, 2008), in which the same instrument (UEK- 45, Takšić, 2002) is used on groups of subjects which are different in age, sex, nationality, education and culture which are studied in different measures of well-being, showed similar results which confirm that emotional intelligence, as a set of connected psychological competences as well as it's dimensions of express and manage emotions. Also, the research showed statistically significant connection with different domains of well-being.

The programs of development emotional and social skills and competences which are very popular nowdays, are used mostly on adolescent population. Although there are many those programs, only few were seriously verified by scientists. That is why the results of program developed by Marc Brackett from Yale University should be concidered as very important. It showed that after the program, students show less agressivness and more emphaty and pro-social ways of behaviour (Munjas Samarin, 2004).

EMOCIONALNA INTELIGENCIJA KAO ZAŠTITNI FAKTOR OD AGRESIVNOG PONAŠANJA MEĐU ADOLESCENTIMA

Tanja Kuprešak, prof. psihologije*
Obrtničko-industrijska škola u Županji
Veliki kraj 42,
Županja
tanjakupresak@gmail.com

dr. sc. Vladimir Takšić, izv. prof.
Filozofski fakultet u Rijeci
Slavka Krautzeka b.b. – Kampus,
Rijeka
vtaksic@ffri.hr

mr. Ljerka Hajncl, spec. psih. rada
Hrvatski zavod za mirov. osiguranje
Područna služba Osijek
Kralja Zvonimira 1
Osijek
ljerka.hajncl@mirovinsko.hr

Sažetak

Ozbiljan problem u odgojno-obrazovnom procesu predstavlja nasilje učenika. Nasilje se ne odnosi samo na fizičke obračune; pažnju treba posvetiti i psihičkom nasilju, jer ono nerijetko vodi i fizičkim obračunima.

S obzirom da su novija istraživanja pokazala da je emocionalna inteligencija jedan od važnijih prediktora psihološke dobrobiti, a prijeko je potrebno preventivno djelovati, ispitana je povezanost emocionalne inteligencije i agresivnog ponašanja. Nasilje je operacionalizirano ukupnim rezultatom na Skali agresivnog ponašanja (Orpinas, Frankowski, 2001), a emocionalna inteligencija ukupnim rezultatom na Upitniku emocionalne kompetentnosti (Takšić, 1998).

Na 116 učenika Obrtničko-industrijske škole ispitana je povezanost emocionalne inteligencije i agresivnog ponašanja. Utvrđena je negativna povezanost emocionalne inteligencije i agresivnog ponašanja ($r = -.25$, $p < .01$). Budući da učenici koji postižu više rezultate na skali agresivnog ponašanja, postižu niže rezultate na skali emocionalne kompetentnosti, bilo bi korisno razviti i primijeniti program razvoja emocionalnih kompetencija.

Emocionalna kompetentnost uključuje percepciju, izražavanje te upravljanje emocijama. Da bi se utvrdilo koja je od navedenih komponenti najviše povezana s agresivnim ponašanjenjem, izračunate su korelacije navedenih

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Tanji Kuprešak, prof. psihologije na mail: tanjakupresak@gmail.com

subskala i agresivnog ponašanja. Povezanost agresivnog ponašanja s percepcijom emocija nije se pokazala značajnom ($r = -.12$, $p > .05$), dok su veličine koeficijenata korelacije izražavanja te upravljanja emocijama s agresivnim ponašanjem podjednake ($r_{(izražavanje\ emocija,\ agresivno\ ponašanje)} = -.23$, $p < .05$, $r_{(upravljanje\ emocijama,\ agresivno\ ponašanje)} = -.22$, $p < .05$). Dobiveni rezultati sugeriraju kojim aspektima treba dati posebnu pozornost pri razvoju preventivnih programa.

Uvod

Emocionalna inteligencija je jedan od najpopularnijih pojmova u psihologiji, a zadnjih nekoliko godina prolazi period vrlo strogih znanstvenih provjera, rezultati kojih jasno demonstriraju njenu toerijsku relevantnost i mogućnosti prognoze realnih kriterija. Najjednostavnija definicija emocionalne inteligencije je da je to sposobnost procesiranja emocionalnih informacija, dok neke druge definicije nabrajaju sposobnosti koje obuhvaća ovaj složeni konstrukt kao što su: uočavanje, adekvatno izražavanje, razumijevanje, reguliranje i upravljanje svojim i emocijama drugih osoba.

Ozbiljan problem u odgojno-obrazovnom procesu predstavlja nasilje učenika. Nasilje se ne odnosi samo na fizičke obračune, nego pažnju treba posvetiti i psihičkom nasilju, jer ono nerijetko vodi i fizičkim obračunima. Učenici su često skloni reći nešto s ciljem da bi povrijedili drugoga. U nekim situacijama nisu ni svjesni kakav utjecaj njihovo ponašanje ima na emocije drugih, a o ozbiljnosti posljedica agresivnog ponašanja vrlo često ne razmišljaju dok se one ne dogode.

Veći broj suvremenih istraživanja pokazuje da je emocionalna inteligencija jedan od važnih prediktora psihološke dobrobiti. U nekoliko kros-kulturalnih istraživanja (Farie i sur. 2008., Toyote 2008., Lapierre i sur., 2008, Hajncl i Takšić, 2008 i Takšić i Mohorić, 2008), u kojima je upotrijebljen isti instrument za ispitivanje emocionalne inteligencije (UEK-45, Takšić, 2002) na skupinama ispitanika koje su se razlikovale po dobi, spolu, nacionalnosti, kulturi i obrazovanju i koje su ispitane s različitim mjerama doborobiti, dobiveni su slični rezultati koji potvrđuju da je emocionalna inteligencija, kao skup konceptualno povezanih psihologijskih kompetencija, osobito njezine dimenzije izražavanje emocija i upravljanje emocijama, statistički značajno povezana s različitim domenama dobrobiti.

Programi razvoja emocionalnih i socijalnih vještina i kompetencija su u novije vrijeme vrlo popularni i primijenjuju se uglavnom na adolescentskoj populaciji. Iako su brojni, samo je vrlo njih prošlo rigoroznu znanstvenu provjeru. Stoga su značajniji rezultati provjere Programa koji je razvio Marc Brackett s Yale Sveučilišta, koji su jasno pokazali da učenici nakon provedenog Programa pokazuju manju agresivnost, a veću empatiju i prosocijalne oblike ponašanja (Munjas Samarin, 2004).

Cilj istraživanja

Budući da rezultati istraživanja u novijoj literaturi pokazuju da posjedovanje i učenje emocionalnih kompetencija doprinosi psihološkoj dobrobiti pojedinca, cilj istraživanja je bio ispitati povezanost emocionalnih kompetencija i agresivnog ponašanja. Emocionalne kompetencije omogućavaju pojedincu svijest, kao i upravljanje vlastitim emocijama koje se mogu manifestirati u smanjenoj agresivnosti.

Sudionici u istraživanju

Istraživanje je provedeno na 116 učenika Obrtničko-industrijske škole u Županji, od čega je 37 muških i 79 ženskih ispitanika. U istraživanje su uključena sljedeća zanimanja: odjevni tehničar, ekonomist, frizer, prodavač i ugostitelj. Raspon dobi sudionika kretao se od 14 do 18 godina.

Instumentarij

1. *Upitnik emocionalne kompetentnosti* (UEK-45, Takšić, 2002) je mjerni instrument koji ispituje emocionalnu inteligenciju kao osobinu ličnosti. Konstruiran je u svrhu provjere mogućnosti operacionalizacije konstrukta emocionalne inteligencije. Kao teorijski okvir poslužio je model emocionalne inteligencije Mayera i Saloveya (1997). U ovom istraživanju koristili smo skraćenu verziju tog upitnika koja sadrži 45 tvrdnji. Subskale u Upitniku emocionalne kompetentnosti su: 1) Percepcija i razumijevanje emocija, 2) Izražavanje i imenovanje emocija i 3) Upravljanje emocijama.

Subskala Percepcija i razumijevanje emocija sastoji se od 15 čestica, subskala Izražavanje i imenovanje emocija 14 čestica, a subskala Upravljanje emocijama 16 čestica.

Tvrdnje u Upitniku emocionalne kompetentnosti su predočene u obliku ljestvica Likertova tipa od pet stupnjeva.

2. *Skala agresivnog ponašanja* (Orpinas, Frankovski, 2001) odnosi se na procijene ispitanika o njihovom ponašanju. Procjene se sastoje od sedam stupnjeva, pri čemu je najniža vrijednost 0 (ukoliko se sudionik nije niti jedan puta ponašao u skladu s tvrdnjom), a najviši stupanj je 6 ili više puta. Skala sadrži 11 tvrdnji.

Postupak

Ispitivanje je provedeno grupno za vrijeme sata razredne zajednice. Učenicima je pročitana uputa nakon čega su ispunili Upitnik emocionalne kompe-

tentnosti, a potom Skalu agresivnog ponašanja. Postupak je trajao oko 20 minuta.

Rezultati istraživanja

U tablici 1 prikazani su temeljni statistički podaci o primijenjenim instrumentima.

Da bi se utvrdila povezanost emocionalne inteligencije i agresivnog ponašanja izračunata je korelacija između rezultata ispitanika na Upitniku emocionalne kompetentnosti i Skale agresivnog ponašanja: $r_{(UEK\text{-}45,\ Skala\ agresije)} = -.25$, $p < .01$.

Kako bismo odredili doprinos emocionalne inteligencije agresivnom ponašanju učenika uz kontrolu varijabli dobi i spola provedena je regresijska analiza. Rezultati regresijske analize prikazani su u tablici 2.

U tablici 2 vidljivo je da je rezultat na UEK-45 jedini značajan prediktor u objašnjenju agresivnog ponašanja kao kriterijske varijable.

Tablica 1. Temeljni statistički parametri primijenjenih mjernih instrumenata

	M	SD	Cronbach α
UEK-45	159.68	17.12	.86
Skala agr. Pon.	16.55	12.86	.85

Tablica 2. Regresijska analiza – kriterijska varijabla rezultat na Skali agresivnog ponašanja

	b	*t*(113)	*p(t)*
Spol	-.07	-.69	.49
Dob	.08	.80	.43
UEK-45	-.22	-2.30	.02
R=0.273 R^2=0.142 *Adjusted* R^2=.050 $F_{(3,113)}$=2.987 p<.05			

Tablica 3. Korelacije između subskala Upitnika emocionalne kompetentnosti i Skale agresivnog ponašanja

	1.	2.	3.	4.
1. Percepcija e.	1.00	.34**	.27**	- .12
2. Izražavanje e.	.34**	1.00	.53**	- .23*
3. Upravljanje e.	.27**	.53**	1.00	- .22*
4. Skala agresivnog pon.	- .12	- .23*	- .22*	1.00

** p < .01
* p < .05

S ciljem utvrđivanja doprinosa pojedinih subskala Upitnika emocionalne kompetentnosti objašnjenju agresivnog ponašanja izračunate su korelacije pojedinih subskala sa Skalom agresivnog ponašanja (tablica 3). Povezanost subskale Percepcije emocija sa Skalom agresivnog ponašanja nije se pokazala statistički značajnom: $r = -.12$, $p > .05$. Povezanost sub-skale Izražavanja emocija sa Skalom agresivnog ponašanja pokazala se statistički značajnom: $r = -.23$, $p < .05$, kao i povezanost subskale Upravljanja emocijama: $r = -.22$, $p < .05$.

Rasprava

Poznato nam je da emocije pokreću naše ponašanje. Često negativne emocije dovode do neprihvatljivog ponašanja, a agresija je primjer jednog od takvih oblika ponašanja. Zbog toga je važno znati dobro uočiti svoje i tuđe emocije, znati upravljati njima i izraziti ih na adekvatan način.

U takvom adaptivnom ponašanju ulogu može imati emocionalna inteligencija. Kao što je vidljivo iz rezultata, emocionalna inteligencija je negativno povezana sa agresivnim ponašanjem ($r = -0.25$). To znači da sudionici koji su postigli više rezultate na Upitniku emocionalne kompetentnosti, postižu niže rezultate na Skali agresivnog ponašanja.

Kada se kontroliraju efekti dobi i spola, postotak objašnjene varijance agresivnog ponašanja gotovo da se ne mijenja. Kao što je vidljivo u tablici 2, spol i dob se nisu pokazali značajnim prediktorima. To je djelomično uvjetovano malim rasponom dobi sudionika.

Na različitim uzorcima adolescenata provođena su istraživanja o emocionalnoj inteligenciji čije bi spoznaje mogli primijeniti u praksi jer je za bolje razumijevanje ove problematike potrebno uočiti sve bitne aspekte i čimbenike. Ne treba zanemariti ni varijablu školskog uspjeha jer su istraživanja pokazala povezanost emocionalne inteligencije i školskog uspjeha (Parker i sur., 2004, Petrides, Frederickson, Furnham, 2004). Ono čemu treba posvetiti posebnu pažnju su vrijednosti i životni stil što uključuje i vježbanje i zdravo funkcioniranje koji su također povezani sa emocionalnom inteligencijom (Tsaousis, Nikolaou, 2005).

Da bi pojedinac uspješno djelovao važna je kvaliteta socijalne interakcije s okolinom. Kvaliteta socijalne interakcije povezana je sa upravljanjem emocija (Lopes i sur., 2003).

Upravljanje emocijama je jedna od komponenti emocionalne kompetentnosti. Rezultati su pokazali negativnu povezanost upravljanja emocijama i agresivnog ponašanja. Učenici koji se češće agresivno ponašaju postižu niže rezultate na subskali Upravljanje emocijama. Povezanost percepcije emocija i agresivnog ponašanja nije se pokazala statistički značajnom. Treća subskala Upitnika emocionalne kompetentnosti, Izražavanje emocija, negativno je povezana sa agresivnim ponašanjem. Učenici koji postižu više rezultate na Skali agresiv-

nog ponašanja, postižu niže rezultate na subskali Izražavanje emocija. Jedno od mogućih objašnjenja je da je agresivno ponašanje njihovo neadekvatno izražavanje emocija.

Nameće se pitanje: "Kako iskoristiti spoznaju da se učenici koji postižu niži rezultat na emocionalanoj kompetentnosti češće agresivno ponašaju?". S obzirom na smjer povezanosti ovih varijabli možemo pretpostaviti da bi učenje emocionalnih vještina moglo rezultirati smanjenjem agresivnog ponašanja. To su pokazali i dosadašnji rezultati (Munjas Samarin, 2004). Empatija je primarni kriterij emocionalne inteligencije (Mayer i Salovey, 2000) te bi upućivanje na empatiju moglo imati pozitivan utjecaj u školskom okruženju. U situacijama u kojima učenici reagiraju agresivno može se tražiti da se pokušaju zamisliti u ulozi "suprotne strane".

Ponekad emocionalna inteligencija može pomoći da se izbjegnu situacije u kojima učenik reagira agresivno. Yip i Martin (2006) su utvrdili povezanost emocionalne inteligencije i humora. Ta spoznaja također se može upotrijebiti u praktične svrhe jer se učenicima može sugerirati da u "napetim situacijama" iskoriste pozitivan humor.

Zaključak

Rezultati provedenog istraživanja pokazali su da je emocionalna inteligencija povezana s agresivnim ponašanjem. U prosjeku, učenici koji postižu više rezultate na Upitniku emocionalne kompetentnosti postižu niže rezultate na Skali agresivnog ponašanja.

Kada se kontroliraju efekti dobi i spola sudionika u objašnjenju kriterijske varijable (agresivnog ponašanja), korelacije se neznatno mijenjaju.

Povezanost percepcije emocija s agresivnim ponašanjem nije se pokazala statistički značajnom, a povezanost izražavanja te upravljanja emocijama pokazala se značajnom. Sudionici koji postižu više rezultate na subskali Upravljanje emocijama i Izražavanje emocija u prosjeku pokazuju manje učestalo agresivno ponašanje.

Literatura

Lopes, P. N., Brackett, M. A., Nezlek, J. B., Schutz, A., Sellin, I., Salovey, P. (2003). Emotional intelligence and Social interaction. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30, 1018 -1034.*

Orpinas, P., Frankowski, R. (2001). The Aggression Scale: A Self-Report Measure of Aggressive Behavior for Young Adolescents. *The Journal of Young Adolescence, 21, 50-67*.

Petrides, K. V., Frederickson, N., Furnham, A. (2004). The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school. *Personality and Individual Differences, 36, 277-293.*

Tsaousis, I., Nikolaou, I. (2005). Exploring the relationship of emotional intelligence with physical and psychological health functioning. *Stress and Health, 21, 77-86.*

Yip, J. A., Martin, R.A., (2006). Sense of humor, emotional intelligence and social competence. *Journal of Research in Personality, 40, 1202-1208.*

Summary

A serious problem in educational process presents students violence. Violence does not only apply on pshysical incounters, but attention must also be payed on psychic violence, because it often leads to a psysical incounters.

Considering that new researches showed that emotinal inteligence is one of the important indicators of psychic wellfair, and it's uterly necessery to react preventionly, the relation between emotional inteligence and agressive behaviour has been studied. The violence has been operationalized on a Scale of agressive bahaviour (Orpinas, Frankowski, 2001), and emotinal inteligence by a total result on a Questionaire of emotional competence (Takšić, 2002).

On a pattern made by 116 students of Crafts-industrial school, the correlation between emotinal inteligence and agressive behaviour has been researched, and resulted by a significant negative correlation ($r = -0.25$, $p < .01$). Since the students who are achieving higher results on a scale of agressive behaviour, are achieving lower results on a scale of emotional competence, it would be useful to develop and apply a program of emotional competence development.

Emotional competence incluedes perception, expression and controlling the emotions. To establish which one of the mentioned components is the most connected to agressive behaviour, corelations between listed subscales and agressive behaviour have been calculated. The correlation between agressive behaviour and emotion perception has not proved to be signifycant ($r = -.12$, $p> .05$), while the coefitients of correlations of agressive behaviour and expression ($r = -0.23$, $p < .05$) and emotion control are equal ($r = -0.22$, $p< .05$). Given results are suggesting that with development of these aspects of emotional inteligence special attention should be given to development of preventive programs.

LIČNOST I DRUGI KORELATI NASILJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU LIČNOST I DRUGI KORELATI NASILJA

dr. sc. Jasna Hudek-Knežević, red. prof.

Ličnost i drugi korelati nasilja cjelina je koja sadrži ukupno devet radova – sedam empirijskih istraživanja i dva pregledna rada. Svi oni, iako ispituju različite korelate nasilja nad djecom i koriste različite analize, postavljaju važna pitanja vezana za problem nasilja među djecom i nad djecom. Neki od njih obuhvaćaju probleme djece-počinitelja, a neki djece žrtava nasilja i to u rasponu od predškolske djece do adolescenata, uključujući i djecu s posebnim potrebama. Raspon korelata nasilja nad djecom i među djecom uključuje ispitivanja crta ličnosti kod djece viših razreda osnovne škole, emocionalnu inteligenciju kao zaštitni faktor od agresivnih i nepoželjnih ponašanja adolescenata, razmatranje uloge afekata u procesu emocionalnog zlostavljanja djece, ispitivanje agresivnih i prosocijalnih ponašanja djece kao rizičnih i zaštitnih čimbenika od psihosocijalnih problema, utvrđivanje i analiza psihosocijalnih problema djece-žrtava nasilja, funkcioniranja obitelji i procjene odgojitelja.

Autorice Ivana Vrselja, Ines Sučić i Renata Franz ispituju sličnosti i razlike između djevojčica i dječaka u doprinosu nekih osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima u objašnjenju iskustva žrtve, sudjelovanja u dva tipa vršnjačkog nasilja te doprinos iskustva žrtve nasilja u objašnjenju sudjelovanja u vršnjačkom nasilju s obzirom na spol žrtve. Nalaze da su žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja češće djevojčice, a dječaci češće žrtve nasilja usmjerenog na imovinu. Neprihvaćenost među vršnjacima objašnjava iskustvo žrtve za obje vrste ispitanog nasilja, a depresivnost i nemogućnost kontrole emocija karakterističnija je za žrtve relacijskog negoli za žrtve nasilja usmjerenog na imovinu. Objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u obje vrste vršnjačkog nasilja značajno doprinose impulzivnost, nemogućnost kontrole emocija te iskustvo žrtve nasilja usmjerenog na imovinu, dok su za počinitelje relacijskog nasilja karakteristične izraženija nepromišljenost i viktimiziranost relacijskim nasiljem.

U istraživanju odnosa crta ličnosti s izloženošću zlostavljanju vršnjaka kod učenika osnovne škole Jasna Hudek-Knežević, Igor Kardum i Asmir Gračanin koristili su petofaktorski model ličnosti, a rezultati su pokazali da su djeca izložena vršnjačkom zlostavljanju značajno introvertiranija, neurotičnija, manje savjesna i manje ugodna od djece koja nisu izložena vršnjačkom nasilju, pri čemu su neurotičnije djevojčice izloženije zlostavljanju od neurotičnijih dječaka. Također, ispitana je i interakcija crta ličnosti na izloženost zlostavljanju.

Pregledni rad Ivane Maurović i Valerije Križanić prikazuju različite vidove afekta koji imaju značajnu ulogu u dinamici odnosa zlostavljač – žrtva pri emocionalnom zlostavljanju. Objašnjavaju afekte koji mogu motivirati agresivno ponašanje, a posebno kako strah od posljedica zbog uočljivog problematičnog ponašanja usmjerava agresivno ponašanje zlostavljača prema suptilnijim oblicima zlostavljanja. Ističe se važna uloga odabira specifičnih ponašanja u svrhu regulacije emocija za ishode emocionalnog zlostavljanja. Na temelju dinamičkog modela afekata Zautre i sur.

(1977) autori analiziraju moguće mehanizme nepovoljnih i povoljnih ishoda intervencija.

Istraživanje autorica Eleonore Glavine i Adrijane Višnjić-Jevtić ispituje u kojoj je mjeri prosocijalno i agresivno ponašanje povezano s prihvaćanjem u skupini djece predškolske dobi. Nalaze da su djeca s većim stupnjem agresivnog ponašanja, a pogotovo dječaci, bolje prihvaćena od vršnjaka, dok povezanost prosocijalnog ponašanja i stupnja prihvaćanja nije utvrđena. Autori upućuju na potrebu ozbiljnog promišljanja podržavajućih aspekata agresivnog ponašanja i mogućnosti intervencije u najranijoj dobi.

Razlike u agresivnom ponašanju i eksternaliziranim problemima između dječaka i djevojčica predškolske dobi, u roditeljskim i odgajateljskim procjenama tih ponašanja i problema te prediktivne vrijednosti individualnih i okolinskih čimbenika roditeljskih i odgajateljskih procjena eksternaliziranih problema i agresivnog ponašanja djece predmet je istraživanja autorice Andreje Brajša-Žganec. Dobivene su značajne povezanosti između roditeljskih i odgajateljskih procjena. Roditelji i odgajatelji dječake procijenjuju agresivnijima, a najvažnijim prediktorima problema i agresivnog ponašanja predškolske djece pokazuju se dimenzije temperamenta, posebno samokontrola te neke mjere obiteljskog funkcioniranja. Također, nalazi ukazuju da djeca niske samokontrole i visoke obiteljske kohezije imaju manje eksternaliziranih problema, pri čemu postoje razlike ovisno o primijenjenim mjerama dječjeg ponašanja.

U pregledu Vesne Bilić, Branka Rafajca i Tajane Ljubin-Golub analizira se kako zlostavljački roditeljski postupci i uvjeti odrastanja u strahu i/ili nekonzistentnom, nestabilnom i destimulirajućem obiteljskom ozračju potencijalno otežavaju razvoj ili narušavaju one sposobnosti djeteta važne za optimalno učenje i postizanje školskog uspjeha.

Josip Janković i Snježana Fridrih-Šimić ispituju povezanost ranih roditeljskih poruka s Eysenckovim dimenzijama ličnosti Rezultati pokazuju značajnu, ali slabu povezanost ranih roditeljskih poruka i neuroticizma i psihoticizma, ali ne i ekstraverzije. Djevojčice i dječaci razlikuju se u procjenama ranih poruka majki, ali ne i očeva.

Istraživanje autorica Željke Kovačević Andrijanić i Adrijana Višnjić-Jevtić pokazuje da su djeca s posebnim potrebama potencijalne žrtve emocionalnog i tjelesnog vršnjačkog nasilja već od predškolske dobi. Također, ne postoji razlika u omiljenosti potencijalno darovite djece predškolske dobi u odnosu na djecu čiji razvoj odstupa od prosječnoga i djece čiji se razvoj kreće unutar prosječnosti. Dodatno, uočen je visok postotak nepovjerenja odgajatelja u vlastite stručne procjene.

Autori Frosina Denkova, Sofija Arnaudova i Ivan Trajkov prikazali su karakteristike obitelji tridesetoro zlostavljane djece koje je Centar za socijalni skrb u Gevgeliji vodi kao žrtve obiteljskog nasilja. Svrha ovog rada bila je prikupljanje podataka o socio-ekonomskom statusa i odnosima u obitelji, zlouporabe alkohola i doživljaja zlostavljane djece radi planiranja preventivnih programa.

UTJECAJ UVJETA ODRASTANJA NA ŠKOLSKI USPJEH ZLOSTAVLJANE DJECE

dr. sc. Vesna Bilić*
Učiteljski fakultet
Savska 77
Zagreb
vesna.bilic1@zg.htnet.hr

dr. sc. Branko Rafajac, red. prof.
Filozofski fakultet Rijeka
Omladinska 14
Rijeka

dr. sc. Tajana Ljubin – Golub, doc.
MUP RH
Policijska akademija
Visoka policijska škola
Avenija Gojka Šuška 1
Zagreb

Sažetak

U ovom radu analizira se kako zlostavljački roditeljski postupci i uvjeti odrastanja u strahu i/ili nekonzistentnom, nestabilnom i destimulirajućem obiteljskom ozračju mogu otežati razvoj ili narušiti različite sposobnosti djeteta važne za optimalno učenje i postizanje školskog uspjeha u različitim predmetima.

U zlostavljačkim obiteljima najčešće je osjećaj sigurnosti zamijenjen strahom. Područja mozga koja kontroliraju odgovore na strah kod zlostavljane djece, pogotovo ukoliko ona razviju PTSP, mogu postati disfunkcionalna. Življenje s osjećajem konstantne prijetnje i straha blokira resurse pažnje i drži aktivnim djetetov živčani sustav što dovodi do teškoća pažnje, usredotočenosti, zapamćivanja i reproduciranja gradiva, teškoća u verbalnim intelektualnim sposobnostima, kao i teškoća učenja i planiranja te regulacije emocija.

Traumatska iskustva zlostavljanja mogu zakočiti sposobnost slijednog organiziranja materijala što vodi do teškoća u verbalnom komuniciranju, obradi novih sadržaja i u njihovoj primjeni. Neadekvatna stimulacija, odnosno nedostatak pozitivnih utjecaja uzrokuje deficite u receptivnom i ekspresivnom jeziku što dodatno stvara poteškoće u jezičnim vještinama, osobito u ekspliciranju ideja te izvlačenju ključnih ideja iz dužih tekstova. Upravo su to mogući razlozi otežanog procesiranja i pohrane verbalnih informacija, što se odražava na školsku izvedbu i rezultate.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se dr. sc. Vesni Bilić na mail: vesna.bilic1@zg.htnet.hr

Nepredvidivost i kaotičnost u okolini odrastanja nerijetko dovode i do problemima u razumijevanju uzročno-posljedičnih veza zbog čega zlostavljana djeca imaju poteškoće u shvaćanju pojmova konstantnosti te postavljanju ciljeva učenja i planiranju aktivnosti.

Zbog odrastanja u nesigurnoj i nedosljednoj okolini zlostavljana djeca sklona su umanjivanju svojih vrijednosti, tj. imaju manje samopoštovanje, osjećaju se nesposobnima za razvijanje i poduzimanje pozitivnih utjecaja i kontrole u svijetu koji ih okružuje.

Sve navedeno manifestira se u njihovom školskom funkcioniranju i otežanom postizanju školskog uspjeha.

Nadamo se da će osvjetljavanje mogućih uzroka pridonijeti boljem razumijevanju i kvalitetnijem postupanju prema zlostavljanoj djeci u školskoj praksi a njima osobno olakšati postizanje boljeg školskog uspjeha.

Uvod

Uobičajena definicija obitelji kao mjesta u kojemu njezini članovi, osobito djeca, zadovoljavaju svoje potrebe za pripadanjem, ljubavlju, potporom i sigurnošću za mnoge je tek priželjkivana i idealna slika. Sve je više obitelji koje nisu sigurna mjesta zdravog odrastanja iako bi to trebala biti njihova najvažnija funkcija.

Upravo u svojim obiteljima veliki broj djeca suočava se s krajnjim iskustvima, ugroženosti, nasilja, pa i smrti, koja prelaze granice uobičajenih dječjih iskustava. U tome se osjećaju prestrašeno i nezaštićeno. Malo je situacija u kojima djeca mogu biti tako bespomoćna kao što su slučajevi obiteljskog zlostavljanja. Od onih od kojih očekuju ljubav i skrb, djeca su ugrožena, a prenemoćna su da se udalje ili potraže zaštitu. Psihička trauma čest je rezultat svih tih događaja i pripadajućih osjećaja. U velikom broju studija i istraživanja zaključeno je da zlostavljana djeca nerijetko razvijaju i posttraumatski stresni poremećaj (Pynoos i sur., 1987; McLeer, Deblinger, Atkins, Foo, Ralphe, 1988; Silvern i Kaersvang, 1989; Famularo, Kinscherff, Fenton, 1990; Killen, 2001).

Više puta doživljena iskustva zlostavljanja u djetinjstvu ili izloženost scenama zlostavljanja među članovima obitelji, posebice među roditeljima, oblikuju djetetovu osobnost i utječu na njihov rast i razvoj. Zlostavljanje, odnosno ponavljanje traumatizacije, kod djece ima učinak na razvoj mozga i uma. Van der Kolk (2005) navodi kako se trauma izazvana zlostavljanjem upliće u neurobiološki razvoj, posebice u kapacitet za integriranje senzornih, emocionalnih i kognitivnih informacija u koherentnu cjelinu.

Odnosno, krajnja iskustva zlostavljanja koje prate osjećaji nemoći i gubitka kontrole, s kojim se dijete teško suočava i ne može na njih primjereno odgovoriti, ostavljaju posljedice na njegovo kognitivno, emocionalno i socijalno funkcioniranje.

Sve navedeno jasno se očituje u **školskom uspjehu**, odnosno stupnju kvantitete i kvalitete propisanih znanja i vještina, stupnju razvijenosti sposobnosti i formiranju odgojnih vrednota usvojenih tijekom određenih razdoblja obrazovanja, a osobito u njihovom ponašanju. Često zlostavljani učenici ne uspijevaju izgraditi ni pozitivne odnose s kolegama i nastavnicima. Zbog toga manje sudjeluju u radu, što opet utječe i na njihovo postignuće.

Znanstvenici upozoravaju da veći broj zlostavljane djece ne može iskoristiti ponuđene obrazovne šanse ni realizirati osobne potencijale i željene ciljeve upravo zbog barijera izazvanih zlostavljanjem.

Cilj ovog rada je analizirat kvalitetu interroditeljskih odnosa i kvalitetu odnosa roditelj – dijete s obzirom na posljedice koje izazivaju i školsku uspješnost zlostavljane djece.

Uvjeti odrastanja i zlostavljački roditeljski postupci

Interroditeljski odnosi u zlostavljačkim obiteljima

Dva aspekta roditeljskih odnosa, nedovoljna emocionalna povezanost i učestalost sukoba, osobito se izdvajaju kao rizični čimbenici za zlostavljanje djece.

Istraživači ponajprije ističu nedovoljnu razmjenu pažnje i osjećaja između roditelja kao rizičnih čimbenika za pojavu tjelesnog i emocionalnog zlostavljanja djece. Majke nezadovoljne razmjenom osjećaja i pažnje u braku, sklonije su zlostavljanju, osobito emocionalnom, svoje djece nego majke iz kontrolne skupine (Lesnik-Oberstein i sur. 1995). Nedovoljna razmjena osjećaja među supružnicima recipročno je povezana s većom količinom verbalne i tjelesne agresije.

Roditeljske odnose u zlostavljačkim obiteljima karakteriziraju i učestali sukobi. Uočeno je da je jedan partner (češće otac) neprijateljski raspoložen, agresivan i dominantan, a drugi "pasivno ovisan", podložan, žrtva (češće majka). Agresivni partner najčešće se zlostavljački ponaša prema djeci kao što se ponaša prema podložnom partneru. Agresivnost prema partneru nerijetko se usmjerava prema djetetu ili se doživljava kao osveta partneru (Killen, 2001).

U nizu svjetskih istraživanja utvrđena je povezanost između nasilja među roditeljima i tjelesnog zlostavljanja djece (Zalba, 1967; Holter, Friedman, 1968; Bennie, Sclare, 1969; Resnick, 1969; Gelles, 1980; Stzrauss, Gelles, Steinmetz, 1980; prema Killen, 2001).

Na temelju navedenih istraživanja može se zaključiti da je:

- nasilje između roditelja značajan je prediktor zlostavljanja djece;
- težina i učestalost agresije među partnerima u korelaciji s težinom i učestalošću roditeljske agresije prema djeci;

- više od trećine žena koje njihovi partneri zlostavljaju, zlostavljački se ponašaju prema svojoj djeci ;
- djeca koja žive u takvim uvjetima izložena su kumulativnom stresu (zanemarivanje, sukobi i sl.).

Nalazi ovih istraživanja sukladni su rezultatima istraživanja N. Pećnik (2003) provedenog na populaciji zagrebačkih studenata (N = 1146). Oni potvrđuju da fizička agresija između roditelja i u našim prilikama nije rijetka pojava. Kao najčešći počinitelji navode se očevi. Takvo ponašanje prosječno traje od 3,8 do 6,0 godina, a 97,2% ispitanika koji su svjedočili nasilju među roditeljima i sami su bili izravno izloženi tjelesnom nasilju i/ili zlostavljanju. Njih 41% pritom je bilo i ozlijeđeno. Utvrđeno je da je učestalost agresije među roditeljima povezana s učestalošću i težinom roditeljske agresije prema djeci (r = 0,35).

Stalni obiteljski sukobi otežavaju kvalitetno roditeljstvo zbog pretjerane zaokupljenosti osobnim problemima, ali još češće zbog potpune usmjerenosti na strategije i pozicije u sukobu. Sve to otežava roditeljima bavljenje djetetom i posvećivanje pozornosti njegovim potrebama.

Djeca koja su izložena dugotrajnim i ozbiljnim sukobima među svojim roditeljima doživljavaju svijet kao okrutno mjesto, a imaju veće šanse za razvoj eksternaliziranih poremećaja (agresivnost, okrutnost, uništavanje). Posebno dječaci pokazuju i agresivnost i ljutnju prema svojim roditeljima. Osobito ih uznemiruju prijetnje "Ubit ću ti mamu, tebe ću poslati u dom", "Ubit ću ti ljubimca" i sl. Zbog toga strah počinje dominirati njihovim životom.

Kod drugog dijela djece razvije se osjećaj da je svijet opasno i nesigurno mjesto. Kod njih se češće javlja depresivnost, povlačenje, samookrivljavanje i autodestruktivnost (Oatley, Jenkin, 2003).

Zbog svega navedenoga veliki broj autora smatra da je nasilje između roditelja, kojemu je dijete učestalo izloženo, oblik emocionalnog zlostavljanja. Također se zalažu da se svjedočenje interroditeljskom nasilju klasificira kao poseban oblik zlostavljanja djeteta (McGee i sur., 1995; Barnett i sur. 1997; prema Pećnik, 2001).

U svakom slučaju djeci koja odrastaju u zlostavljačkim obiteljima uz doživljaj svijeta kao "bojišta", **osjećaj straha** i napetosti dugoročno obilježava njihovo funkcioniranje.

Neke specifičnosti odnosa roditelja zlostavljača prema djeci

Osnovne odrednice kvalitete emocionalno brižnog roditeljstva su osjećajnost, sigurnost, odgovornost, stimulacija (Iwaniec, 2006). U zlostavljačkim obiteljima navedene odrednice najčešće prelaze u svoju krajnju suprotnost: neosjećajnost, nesigurnost, neodgovornost i nestimulaciju.

a) Neosjećajnost

Osjećajnosti uključuje fizički kontakt, divljenje, dodirivanje, tješenje, nježnost, pokazivanje brige, toplinu, komuniciranje. Svi navedeni elementi smatraju se prijeko potrebnim za zdrav razvoj djeteta, a njihov nedostatak dovodi do ometenosti ili otežanog razvoja različitih funkcija.

Za izgradnju djetetova sustava povjerenja osobito je bitna **emocionalna toplina**, odnosno stupanj u kojem dijete percipira roditeljsko prihvaćanja, intimnost i iskazivanje emocija. O njoj ovisi niz aspekata emocionalnog zdravlja djeteta. Dječja potreba za toplinom i dodirom poslije prerasta u potrebu za simboličkim dodirom u smislu prepoznavanja osobe. Tu važnu odrednicu ljudskog bića E. Berne naziva strouk, odnosno jedinica prepoznavanja ili ono što nas čini živima. "Strouk ima tjelesni smisao i smisao odnosa, jer je riječ o poticaju (stimulansu) koji aktivira vitalne odgovore na organskoj (psihičkoj i društvenoj razini). Poticaj, dodir postaje osnovna jedinica odnosa i komunikacije s jedne strane, a s druge strane jedinica razvitka i programiranja osobe" (Žanko, 1999, str. 23.). Zadovoljavanje dječje potrebe za kontaktom i dodirom jednako je važno kao zadovoljavanje potrebe za hranom.

Djeca koju roditelji zanemaruju, ne primjećuju ili, što je još gore, zlostavljaju, ne upoznaju pojam emocionalne topline, njemu je prikraćena. Emocionalna hladnoća roditelja očituje u odbacivanju djeteta, kritiziranju, kažnjavanju i drugim oblicima iskazivanja neprihvaćanja. Potrebno je spomenuti da emocionalna hladnoća nikad ne ostaje bez posljedica, a često rezultira i psihotraumama.

Odrastajući u zlostavljačkim obiteljima stječući bolna iskustva, takva djeca ne osjete dodir (prepoznavanje) i nježnost. Time je oštećen njihov potencijal intimnosti, osakaćene su im sposobnosti za davanje i primanje ljubavi, poštovanja i priznanja. Kao odrasle osobe, kako navodi Žanko (1999) oni drugima uskraćuju ljubav i poštovanje. Ne iznenađuje stoga što općenito imaju problema s izražavanjem i kontrolom svojih emocija.

b) Nesigurnost

Pod pojmom sigurnosti Iwaniec (2006) podrazumijeva kontinuiranu skrb, konzistentnu kontrolu, predvidljivu okolinu, ustaljene dnevne obveze, fer i razumljiva pravila, harmonične obiteljske odnose, osjećaj da je nečiji dom i obitelj uvijek tu.

Majke koje se kontinuirano brinu za svoju djeci, adekvatno i dosljedno odgovaraju na njihove potrebe, uz sigurnu privrženost razvit će bliskost, povjerenje i omogućiti svojoj djeci da s ***osjećajem sigurnosti*** istražuju svijet oko sebe. Tako se kod djeteta postavlja temelj za "samopouzdanu otvorenost koju nazivamo inicijativom" (Wenar, 2003). Nije naodmet spomenuti da se iz inicijative razvija odnos prema radu.

Zlostavljanoj djeci obično je uskraćeno sve što bi trebalo biti potpora razvoju osjećaja povjerenja i sigurnosti. Ometeni razvoj inicijative utječe na njiho-

vo istraživanje okoline i potrebe uspostavljanja kontrole nad njom. Neuspjeh na tome planu dovodi do osjećaja manje vrijednosti i osjećaja da ne mogu sami upravljati svojom sudbinom. Dakle, njihov lokus kontrole češće je vanjski. Sve to utječe i na percepciju osobne odgovornosti za događaje i stvaranje uvjerenja da kontrola nije moguća.

Djeca koja svojim iskustvom ne mogu utjecati na posljedice, ne mogu ni pobjeći ni imati kontrolu, jednostavno odustaju, nauče se biti bespomoćna. Autori koncepta naučene bespomoćnosti Seligman i Maier (1967; prema Hock, 2004) tvrde da se percepcija snage i kontrole uči i stječe iskustvom. Djeca koja u svojim obiteljima učestalo doživljavaju zlostavljanje ne mogu se suprotstaviti fizički jačim roditeljima ni napustiti takvu situaciju. Zbog toga pokušavaju roditeljima udovoljavati na različite načine. No budući da zlostavljanje ne prestaje, zaključe da su njihove akcije bile beskorisne, a pokušaji uzaludni, ponašanje neučinkovito, pa nauče biti bespomoćni. Učvrsti se osjećaj da je takva situacija vječna i nepromjenjiva. Naučena bespomoćnost ima tendenciju stabilizacije i poprima opće obilježje.

U nemogućnosti razumijevanja zlostavljana djeca počnu pripisivati ponašanje svojih roditelja osobnim zaslugama ili karakteristikama, a ne roditeljskim. Misle da se roditelji prema njima tako ponašaju jer nisu dovoljno dobri; to im je lakše nego prihvatiti da ih roditelji ne vole i odbacuju.

Sve to rezultira pasivnošću, predajom, potpunim odustajanjem, usporenim učenjem, povlačenjem, nedostatkom ambicioznosti, a to može dovesti do anksioznog i depresivnog poremećaja (Chorpita, Barlow, 1998; prema Hock, 2004).

*Primjerena **kontrola*** u smislu nadzora, zahtjevnosti i restriktivnosti također je važna dimenzija roditeljstva. U uspostavljanju discipline, uz samu tehniku koju roditelji primjenjuju, važne su i emocije koje ih prate kao i stupanj kontrole koji se može kretati od potpune dominacije do zanemarivanja.

Čvrsti nadzor ili strogo kontroliranje djeteta, psihološko i/ili bihevioralno, te zahtijevanje bespogovornog pridržavanja roditeljskih traženja često karakterizira zlostavljačke obitelji. U ovakvim obiteljima ne vodi se računa o osjećajima i mišljenju djeteta, a odluke roditelja se ne obrazlažu niti je dopušteno o njima razgovarati. Disciplina se ostvaruje prijetnjama, a greške se uvredljivo procjenjuju ili grubo kažnjavaju. U takvim obiteljima kontrola je često u funkciji prikrivanja realne obiteljske situacije.

S druge strane nepostojanje jasnih pravila dodatno zbunjuje djecu i pridonosi osjećaju nepredvidivosti i nesigurnosti. Osobito zbunjujuće djeluje nejasna i neobrazložena pravila i nekonzistentna kontrola koja se kreće od strogog nadzora do potpunog njegovog izostanka, s nepoznatim intervalima primjene jednog ili drugog oblika. Upravo takva nedosljednost značajno doprinosi **osjećaju nesigurnosti i nepredvidivosti.**

Iščekivanje kad će roditelji zlostavljači primjenjivati najgrublje postupke, strogu kontrolu i kazne rezultira prevladavajućim osjećajem nelagode, neizvjes-

nosti i straha. Takvo obiteljsko ozračje opisuje se kao prijeteće, u kojemu odnos roditelj–dijete karakterizira otvoreno neprijateljstvo. Kad se to neprijateljstvo ne iskazuje fizički, manifestira se grubim kritikama, vrijeđanjem, vikanjem i sličnim oblicima. Tako je zapravo sila, verbalna ili fizička, najprimjenljivanija odgojna metoda zlostavljačkih obitelji. Kad je riječ o osjećajima, može se zapaziti potpuna odsutnost skrbne ljubavi i topline. Obiteljsku strukturiranost i poznatost zamjenjuje nepredvidivost, a može se govoriti o kaotičnosti i zamršenosti. Zbog toga zlostavljana djeca, osobito adolescenti, imaju visoke rezultate na mjerama "kaotičnosti" (Garbarino, 1989).

c) Neresponzivnost i neadekvatna stimulacija

Responzivnost u smislu brze, konzistentne i adekvatne aktivnost odgovaranja na djetetove potrebe – temelj je privrženosti i temelj kvalitetnog odnosa roditelj-dijete.

Stimulacija se odnosi na pozitivno poticanje djeteta na znatiželju i istraživanje okoline, promoviranje mogućnosti za obuku, trening i stjecanje novih iskustva. U novijim studijama osobita pozornost pridaje se roditeljskoj pozitivnoj stimulaciji i uključenosti za socijalni, intelektualni, moralni i emocionalni razvoj djeteta. Stimuliranje se odnosi na osiguravanje materijalnih mogućnosti i uvjeta za učenje, razmjene ideja, pružanje prilike djetetu da iznosi svoja razmišljanja i osjećaje, da se uključuje u različite oblike edukacije i stjecanja različitih iskustava. Istraživanja pokazuju da sve navedeno pozitivno korelira sa školskom uspješnošću djeteta (Clark, 1990.; Hart, Risley, 1995.; Kellaghan, Sloane, 1993.; prema Rosić i Zloković, 2002.).

Zlostavljačke obitelji karakterizira nedovoljna i neadekvatna skrb za dječju opću dobrobit i nedovoljna uključenost, pa se i njihov stil općenito može nazvati nedovoljno stimulirajućim.

d) Neodgovornost

Roditeljska odgovornost podrazumijeva savjesno i odgovorno obavljanje dužnosti i obveza prema djeci. Djeca koja imaju odgovorne roditelje mogu se pouzdati u njih i tako stvoriti osjećaj sigurnosti.

Osobito veliki broj emocionalno i tjelesno zlostavljane djece ostaje prikraćeno za taj važan osjećaj. Usto i sama nauče biti neodgovorna jer se odgovornost razvija tijekom procesa odrastanja i odgajanja. U tome važnom odgojnom aspektu roditelji su svojoj djeci model identifikacije. Neodgovornost roditelja zlostavljača u podlozi je svih njihovih postupaka. Neodgovornost prema zdravlju, razvoju, obrazovanju itd.

Inače se u pravnom smislu neizvršavanje obveza sankcionira. No roditeljska neodgovornost, zbog koje pati znatan broj djece, samo u ekstremnim slučajevima dolazi "pred lice pravde".

Posljedice odrastanja u ozračju straha i nepredvidivosti

Polazeći iz nesigurnog, nekonzistentnog okruženja, s osjećajem straha, dijete neće moći razviti pozitivnu sliku o sebi ni o svijetu oko sebe. Posljedice svega navedenog očituju se ponajprije u njegovom školskom funkcioniranju i postizanju uspjeha

Posljedice odrastanja u ozračju straha

Strah je reakcija na vanjsku objektivnu opasnost. Na tu vrlo neugodnu emociju teško se adaptirati; strah nestaje s nestankom, udaljavanjem ili otklonom prijetećeg objekta. Djeca koja žive u zlostavljačkim obiteljima neprestano žive u strahu ili iščekivanju straha.

Kad je roditelj zlostavljač, kod djeteta je uništen osjećaj sigurnosti i zamijenjen strahom. Djeca gledaju na svijet kao na prijeteće mjesto u kojem neprestano iščekuju opasnost. Strah uvelike ovlada njihovim životom. Kad se dijete susretne s percipiranom prijetnjom za svoju sigurnost, mozak aktivira prirodni instinkt za borbu, bijeg ili skrivanje. U normalnim izloženostima strahu ti odgovori mogu pomoći djetetu u pronalaženju rješenja. No u situacijama kronične izloženosti zlostavljanju odgovori na strah postaju također konstantno prisutni, odnosno, postaju redoviti način funkcioniranja. Čak i kad opasnosti nisu prisutne, djeca reagiraju na svijet i druge ljude na identičan način kao da je opasnost još uvijek tu. Jednostavno ne mogu regulirati emocionalne odgovore i isključiti straha. Neurobiolog Perry (2002..; prema Cole i sur., 2005, str. 17) objašnjava da su najrazvijenija područja dječjeg mozga ona koja se najčešće koriste. Područja mozga koja kontroliraju odgovore na strah kod zlostavljane djeca mogu postati "prerazvijena", pa počnu dominantno upravljati ponašanjem. Perry zaključuje da su područja mozga koja se aktiviraju u stanjima straha, posve različita od onih koja se aktiviraju u mirnim situacijama potrebnim za učenje. Ta objašnjenja imaju osobitu važnost za razumijevanje utjecaja odrastanja u ozračju straha na školski uspjeh zlostavljane djece.

U domaćem istraživanju Zloković (1999; prema Rosić i Zloković, 2002) u kojemu je sudjelovao 221 neuspješni učenik, 70% ih je odgovorilo da iz različitih razloga imaju strah od svojih roditelja. Veliki broj učenika, 46,4% boje se odlaska kući zbog batina, a 15% ih se boji roditeljskog prijekora i ukora. Utvrđena je značajna povezanost između neprimjerenog postupanja roditelja i lošeg uspjeha, odnosno ponavljanja razreda.

Recentna svjetska istraživanja potvrđuju da se doživljaj straha odražava na regulaciju emocija (Shields i Cicchetti, 1998) i koncentraciju (Streeck-Fischer i Van der Kolk, 2000; Van der Kolk, 2005).

U sljedećem poglavlju polazeći od prakse i citiranih istraživanja analizirat ćemo utjecaj odrastanja u ozračju straha na školski uspjeh zlostavljane djece.

Posljedice odrastanja u nepredvidivoj i nestabilnoj okoline

Odrastanje u sigurnoj okolini, koju karakteriziraju stabilne veze između roditelja kao i između roditelja i djece, gdje se jedni prema drugima odnose s uvažavanjem i poštovanjem, pomoći će djeci da formiraju pozitivnu sliku o svijetu u kojem žive. Djeca će i o sebi i o drugima razmišljati pozitivno i steći će uvjerenje da su ljudi u osnovi dobri. Taj osjećaj sigurnost i stabilnosti utječe i na optimističan pogled na budućnost i kvalitetan je temelj dobre prilagodbe u školi i u životu.

Za razliku od njih, zlostavljana su djeca zbog odrastanja u nesigurnoj i promjenjivoj okolini sklona umanjivanju svojih vrijednosti, osjećaju se nesposobnima za razvijanje pozitivnih utjecaja u svijetu koji ih okružuje. Beznadnost, okrivljavanje i nedostatak kontrole tipični su njihovi osjećaji koji izrastaju iz iskustava zlostavljanja koja su proživljavali. U svijetu i u svojoj budućnosti očekuju opasnost i bol. Jednostavno oni vide svijet drukčije od svojih nezlostavljanih vršnjaka (Cole i sur., 2005).

Cicchetti i Lynch (1995; McPherson, 2006) ističu da dijete pokazuje sliku sebe, drugih i odnosa koji reflektiraju disfunkcionalnost koju imaju kod kuće, u kojoj odrastaju. Dakle, kad roditelji, koji bi djetetu trebali pružiti sigurnost, postupaju zlostavljački i međusobno su nasilni, dijete zaključuje da je svijet krajnje nesigurno i nepredvidivo mjesto na koje ono nema mogućnosti utjecaja. Osjećaj da se ne može ništa poduzeti ili da je uzaludno pokušavati, utječe poslije na motivaciju, postavljanje ciljeva, planova i aktivnosti. To rezultira osjećajem manje vrijednosti, osjećajem nesposobnosti za konstruktivne aktivnosti i kontrolu, često i naučenom bespomoćnošću. Sve to vodi do očaja i pesimističnog pogleda na budućnost.

Cloe (2005) navodi da takvi pogledi utječu na akademske i socijalne izazove. Takva djeca često se osjećaju posramljeno i nezaštićeno. Sigurnost koju očekuju od roditelja zamjenjuje napredvidivost, a sve to utječe na njihove školske rezultate. Nepredvidivo i nasilno roditeljsko ponašanje određuje i njihove odnose s vršnjacima i nastavnicima koji se zasnivaju obično na osjećaju nesigurnosti. To se opet odražava na njihov uspjeh.

Nedosljednost roditeljskih postupaka može kod djece rezultirati ambivalentnim i nepredvidivim reakcijama. Dio takve djece zbog odrastanja u kaotičnim uvjetima nastoje sve imati pod kontrolom.

Zlostavljana djeca i školu anticipiraju kao prijeteće mjesto. Često očekuju i traže znakove opasnosti i zaokupljeni su mislima o izbjegavanju opasnosti i boli. Ta konstantna pripremljenost na izbjegavanje boli otežava im primanje pozitivnih poruka nekih vršnjaka i nastavnika, kao i adekvatno ponašanje i postizanje boljih školskih rezultata. Sve to čine zlostavljanu djecu nepripremljenom za akademske i socijalne izazove koji ih očekuju u školi.

Utjecaj odrastanja u ozračju straha i nepredvidivosti na školski uspjeh zlostavljanih učenika

Kad je riječ o zlostavljanoj djeci koja imaju razvijene sposobnosti, potrebno je naglasiti da iskustvo zlostavljanja često utječe na mogućnost da se te sposobnosti u potpunosti ne iskažu i ne razviju. Odnosno, može se govoriti o zlostavljanjem ometenim ili oštećenim sposobnostima koje otežavaju postizanje školskog uspjeha

Kao što smo prethodno naglasili odrastanje u ozračju straha osobito se odražava na regulaciju emocija i koncentraciju.

Nepredvidivost okoline odražava se na sposobnost učenja verbalnih informacija, shvaćanja uzročno-posljedičnih odnosa, nemogućnost razumijevanja pojmova konstantnosti (Van der Kolk, 2005) i slijedno organiziranje (Craig, 1992; prema Cole i sur., 2005). U poglavlju koje slijedi analizirat ćemo povezanost ovdje izdvojenih varijabli sa školskim postignućem učenika.

Povezanost problema pažnje i koncentracije sa školskim uspjehom zlostavljane djece

Kod zlostavljane djeca utvrđene su teškoće zadržavanja pažnje i koncentracije (Streeck-Fischer i van der Kolk, 2000; prema Cloe i sur. 2005; Beers, De Bellis, 2002; Slade i Wisson, 2007). Utvrđeno je da zlostavljana djeca u odnosu na svoje nezlostavljane kolege pokazuju četiri puta više problema koncentracije i pažnje u razredu (Flisher i sur., 1997; prema McPherson, 2006)

Nalazi istraživanja izravno upućuju na utjecaj djetetovih iskustava zlostavljanja na usredotočenost u razredu (Kempe, Kempe, 1978; Tizard, Hodges, 1978; prema Wood, 1995).

Nedostatak pažnje i učestala nemogućnost koncentracije na školske zadatke može se objasniti sljedećim razlozima:

- življenje u ozračju straha s osjećajem konstantne prijetnje blokira resurse pažnje, a aktivira djetetov hiperaktivni, nemirni sustav;
- odrastajući u nesigurnoj i nepredvidivoj okolini zlostavljana djeca nisu naučila biti usredotočena na bitne stvari;
- općenito teško razlikuju bitno od nebitnog;
- opterećenost svojom pozicijom rezultira usmjeravanjem pozornosti na sporedne stvari;
- kronična misaona okupiranost obiteljskim problemima ili ometajućim sjećanjima;
- Traženje znakova opasnosti i spremnost da se ona izbjegne kako se ne bi osjetila bol ili nova povreda značajno otežava usredotočenost;

- plaše se neočekivanog, a u susretu s novim informacijama osjećaju veliku napetost;
- češće su orijentirana na interpretaciju nastavnikova raspoloženja nego na sadržaj zadataka.
- (Streeck-Fischer, Van der Kolk, 2000; prema Cole i sur., 2005)

Sve navedeno onemogućava im kvalitetnu izradu zadataća i postizanje boljih školskih rezultata. Nakon upozorenja nastavnika, koje su zbog svojega iskustva skloni pogrešno interpretirati, teško obnavljaju aktivnost a lako odustaju. U sve to uključuju emocije koje obično teško reguliraju, pa se njihovi školski problemi samo povećavaju i udaljavaju ih od uspješnosti.

Učenje verbalnih informacija

Unatoč pokušaju moderniziranja, u našim školama ipak dominira predavačka nastava, odnosno verbalne metode.

Znanstvenici upozoravaju da traumatizirana djeca vrlo teško postižu stanje "sigurne spremnosti" nužno za otvorenost novim informacijama. Kao što smo prethodno naglasili stanje hiperpobuđenosti otežava pažnju, ali i procesiranje verbalnih, akademski značajnih informacija (Streeck-Fisher, Van der Kolk, 2005; prema Cole i sur., 2005). Iz toga proizlaze teškoće u verbalnom reproduciranju naučenog. Reproduciranje naučenog najčešći je oblik ispitivanja za ocjenu, dakle vrlo bitna odrednica školskog uspjeha.

Na drugu situaciju koju često susrećemo u praksi, a važna je za razumijevanje učenja verbalnih informacija i za uspjeh zlostavljane djece, upozorio je Perry (2002, prema Cole i sur., 2005). U istoj klupi u razredu sjedi dvoje djece podjednakih sposobnosti, podjednakog IQ, i slušaju predavanje istog nastavnika. Dijete koje se može usredotočiti i angažirati u radu postiže bolji rezultat. Za razliku od njega, zlostavljanjem traumatizirano dijete zbog stanja u kojemu se nalazi neće biti jednako uspješno u obradi i pohranjivanju verbalnih informacija. Za ilustraciju navode se riječi adolescenata koji opisuju da u razredu vide nastavnika, ali zbog traume nisu u stanju ni čuti što govori, ni obraditi dobivene informacije, pa im izgleda kao da se nalaze u bezvučnoj komori.

Streeck-Fisher i Van der Kolk (2005; prema Cole i sur., 2005) za izneseno nalaze potkrjepljenje u najnovijim istraživanjima mozga. Limbički i paralimbički sustavi mozga koji uključuju intenzivne emocije aktiviraju se kad se traumatska iskustva oživljavaju. Budući da su to i područja koja su povezana s jezikom, događa se prijenos koji koči i jezik i procesiranje misli. Nalazi tih istraživanja neobično su značajni za razumijevanje školske situacije i postizanje školskog uspjeha zlostavljane djece.

Jezične vještine i vještine komunikacije

Prethodno smo zaključili da iskustvo zlostavljanja utječe na obradu i na korištenje verbalnih informacija, a time i na uporabu jezičnih sredstava u svakodnevnoj komunikaciji.

Međuljudska komunikacija uključuje mnogo više čimbenika nego što su jezik i gramatika. Među prvima komunikacija uključuje ugodne i neugodne osjećaje, koji utječu na razumijevanje. Čest problem djece nije nepoznavanje jezika, njima obično nedostaje iskustvo uporabe jezika. Razloge tih problema Wood (1995) vidi u nizu međuljudskih, intelektualnih i komunikacijskih sposobnosti kojima nisu ovladali tijekom odrastanja. Dakle odrastanje u nestimulativnom obiteljskom okruženju otežava razvoj jezičnih i komunikacijskih vještina.

Allen i Oliver (1982) pronašli su značajnu korelaciju između traume djece i deficita u receptivnom i ekspresivnom jeziku. Kao razlog upravo navode tvrdnju da takva djeca nisu adekvatno izložena tipovima stimulacije koji su važni za razvoj normativnog jezika.

Kod djece izložene obiteljskom nasilju utvrđen je ometen jezični razvoj koji ne utječe samo na lingvističke aspekte jezika, već i na pragmatične i narativne funkcije (Coster i Cicchetti, 1993).

Iskustvo zlostavljanja osjetno utječe i na socio-emocionalnu komunikaciju. Komunikacijske vještine određene su interaktivnim stilovima i socijalnim kontekstom u kojemu dijete odrasta i pod čijim je izravnim utjecajem razvoj njegovih jezičnih sposobnosti. Majke koje su sa svojom malom djecom provodile manje vremena, manje odgovarale na njihove osmijehe, manje ih dodirivale, teško su odgonetale njihove emocionalne znakove pa se smatra da su upravo to razlozi zbog kojih djeca nisu mogla razviti dobar komunikacijski sustav (Kropp, Haynes, 1987; Malatesta i sur., 1986; prema Vasta i sur. 1998). Kod zlostavljane djece učestalo se opažaju jezični problemi koji se i objašnjavaju izostankom modela i izostankom stimulacije. U praksi se također uočava da članovi zlostavljačkih obitelji izbjegavaju komunikaciju, osobito objašnjenja, i dogovore.

S druge strane zlostavljana djeca, ili ona djeca koja su dugotrajno izložena sukobima svojih roditelja i njihovim izljevima bijesa i mržnje, vjerojatno će modelirati isti emocionalni način kao njihovi roditelji. Upravo se kao osnovni razlog nemogućnosti izražavanja emocija navodi roditeljski model (Malatesdta, Havilanda, 1982; prema Oatley, Jenkins, 2003).

Cicchetti i Beeghly (1987) proučavali su utjecaj traumatskih iskustava na dječje izražavanje emocijama. Djeca s iskustvom zlostavljanja, u odnosu na svoje nezlostavljane vršnjake, upotrebljavala su znatno manje riječi za opis osobito negativnih emocija, kao što su mržnja, ljutnja i sl. Autori zaključuju kako se može pretpostaviti da ne razgovaraju puno o svojim unutrašnjim stanjim i proživljavanjima ili o tome ne smiju govoriti zbog mogućih loših posljedica. Poznato

je da je upravo skrivanje i pomanjkanje razgovora o osjećajima i događajima, kao i prešutno trpljenje česta slika u zlostavljačkim obiteljima.

Ovdje je važno napomenuti da su djeca koja mogu verbalizirati osjećaje i opisati svoja emocionalna stanja, sposobna pokazati empatiju i brigu (Cicchetti, Beeghly, 1987) Odrastanje u zlostavljačkim obiteljima, izloženost emocionalnim olujama i nepredvidivosti ošteti i mogućnost reguliranja emocija (Streeck-Fischer, Van der Kolk, 2005; prema Cole i sur. 2005).

Dakle, uvjetima odrastanja ometena mogućnost zlostavljane djece da izražavaju i reguliraju emocije, da iskazuju empatiju i brigu za druge ljude, ostavlja dugoročne posljedice na njihovo osobno zadovoljstvo i socijalno funkcioniranje ponajprije s roditeljima, a zatim s drugim ljudima.

Zlostavljana djeca ne nastoje komunikacijom izgraditi odnose, već se na neki način ograditi, odnosno zaštiti.

Problemi na jezičnoj i komunikacijskoj razini odražavaju se na školske rezultate iz različitih predmeta (osobito hrvatski jezika i književnosti, povijest, umjetnosti i sl.)

Organiziranje narativnog materijala

Uspješno obavljanje velikog broja školskih zadatka ovisi o "sposobnosti da se dovede u linearni red kaos svakodnevnih iskustava. A traumatska iskustva zlostavljanja mogu zakočiti sposobnost slijednog organiziranja materijala što vodi do teškoća u čitanju, pisanju i verbalnom komuniciranju" (Cole i sur., 2005, str. 26). Autori navode da takva sposobnost slijednog organiziranja ovisi o razvoju slijedne memorije u najranijim razdobljima djetinjstva. Uspostava reda u zbrci nasumičnih događaja i informacija ovisi o ambijentu odrastanja. Ako je ambijent konzistentan, predvidiv, stabilan, lakše će se naučiti i razviti sustav organiziranja. Odrastanje u nestabilnim domovima, u kojima su pravila i red ovisni o trenutačnim raspoloženjima roditelja, otežat će prelazak djeci u slijedno određivanje svijeta, odnosno razvoj slijedne memorije. Sve se to odražava na sposobnost slijednog učenja novih informacija, pa će zlostavljana djeca imati teškoće u organiziranju i obradi sadržaja, ali i u njihovoj primjeni. Zlostavljana djeca imaju poteškoća u nastavi različitih predmeta budući da je većina sadržaja slijedno organizirana. Osobito se uočljive poteškoće u nastavi povijesti primjerice s lentom vremena i sl. Također su kao posljedica probleme u slijednom organiziranju materijala, utvrđene poteškoće čitanja, pisanja i verbalnog komuniciranja (Craig, 1992; Cole i sur., 2005).

Iz navedenog moguće je izvući važan zaključak za pedagošku praksu u učionicama: zlostavljanoj djeci pomoći će jasna pravila, organizirani zadaci i strukturiran pristup u poučavanju i učenju.

Uzročno-posljedični odnosi

Kao što smo istaknuli, odrastanje u nepredvidivim, zlostavljačkim okolnostima i nekonzistentnom okružju može ostaviti različite posljedice na kognitivnom planu. Najuočljiviji su problemi u razumijevanju uzročno-posljedičnih odnosa.

Van der Kolk (2005) naglašava predvidivost i kontinuitet kao osobito važne za razvoj osjećaja uzročnosti kod djece i za učenje kategorizacije iskustava i smještanja u širi kontekst. To im pomaže procjenjivati trenutačne događaje i uporabu opcija važnih za utjecanje na buduće događaje. Dijete koje je izloženo zlostavljanju ili odrasta u disfunkcionalnoj obitelji teško će organizirati i kategorizirati svoja iskustva na koherentan način. Nedostatak predvidivosti utječe na probleme s percepcijom konstantnosti predmeta i pojava.

Unutarnji doživljaj njihovog osobnog svijeta i okruženja nepovoljno utječe na razvoj uzročno-posljedičnih odnosa i na shvaćanje osobnog doprinosa događajima. Odnosno zlostavljana djeca ne prepoznaju ili nisu svjesna osobnih mogućnosti da utječu na ono što se događa u svijetu oko njih. Ona također pate od različitih restrikcija i nerealnih očekivanja što ometa njihovo istraživanje svijeta i razvoj osjećaja kompetencije, a preko utjecaja na njihovu motivaciju i ponašanje u učionici odražava se i na njihov školski uspjeh (According, Craig prema Cole i sur., 2005).

Logični uzročno-posljedični odnosi nisu zbog specifičnog odrastanja dominirali njihovim iskustvom. Iskustvo neznatne mogućnosti utjecaja na svijet i događaje ometa i razvoj i prakticiranje postavljanja ciljeva, predviđanja i planiranja – vještina tako važnih za uspjeh. Osobito imaju otpor prema tehnikama upravljanja ponašanjem i problem s ustrajnost u obavljanju akademskih zadataka koji pretpostavljaju razumijevanje uzroka i posljedica. Nepredvidivost okolnosti u kojima su odrasli otežavaju im uspostavu veza između poduzetih aktivnosti i odgovora koje iz njih proizlaze. Sve su to mogući razlozi doživljaja budućnost kao nepredvidiva i izvan njihove kontrole. Pa je to jedan od mogućih uzroka pasivnosti zlostavljane djece.

Rješavanje problema i analiza

Istraživači naglašavaju da djelotvorno rješavanje problema ovisi o naravi, ali i organizaciji znanja koje je pojedincu dostupno. Tijekom školovanja učenicima bi trebalo pomoći da uz razumijevanje značenja razviju takvu organizaciju znanja koja će im olakšavati postupanje u trenutku pojavljivanja drugih akademskih, ali i životnih problema. Brojne komponente rješavanja problema moguće je sažeti u: identificiraj, definiraj, istraži, djeluj, gledaj i uči. One tvore takozvani IDEAL pristup rješavanju problema (Bransford i Stein, 1984; prema Kovačević-

Šoljan, 1989) Prema istraživanjima, u usporedbi s uspješnima manje uspješni učenici imaju poteškoća u svakoj od navedenih komponenti. Obično primjenjuju neefikasne pristupe, neodgovarajuće prirodi problema. Njima je neobično važna pedagoška pomoć da unaprijede svoje sposobnosti da misle i uče u različitim područjima i usvoje općenite obrasce rješavanja problema.

Coster i Cicchetti (1993.) u svojim istraživanjima su zaključili da su zlostavljana djeca imala minimalan iskustva u primjeni verbalnih metoda u rješavanju problema. Kao razlog tome autori navode njihovu nedovoljnu izloženost pozitivnim utjecajima odraslih koji iznose i obrazlažu svoje ideje i osjećaje. Ograničeno iskustvo i nemogućnost iznošenja ekspliciranja ideja i osjećaja koji dominiraju u nastavi velikog broja predmeta, značajno utječu na školski uspjeh zlostavljane djece.

U tablici 1 i teorijskom modelu (slika 1) koji slijedi navodimo sve poteškoće izdvojene iz studija i istraživanja koja smo prethodno citirali.

Tablica 1. Prikaz teškoća u obradi informacija koje utječu na školski uspjeh zlostavljane djece

Stanja izazvana zlostavljanjem ili odrastanjem u nepovoljnim uvjetima	Zlostavljanjem ometene sposobnosti	TEŠKOĆE KOJE UTJEČU NA ŠKOLSKI USPJEH
hiperpobuđenost	*pažnja*	• otežano procesuiranje i pohrana verbalnih informacija
oživljavanje traumatskih iskustava	*koči razvoj jezika i procesuiranja misli*	• otežano reproduciranje naučenog gradiva • otežano analiziranje informacija
neadekvatna stimulacija	*deficiti u receptivnom i ekspresivnom jeziku*	• poteškoće u jezičnim vještinama i komunikaciji
odrastanje u nestabilnim uvjetima	*oštećena sposobnost slijednog organiziranja*	• teškoće u organiziranju obradi i primjeni novih sadržaja • teškoće u čitanju • teškoće u pisanja
nepredvidivost i nekonzistentnost okoline odrastanja	*problemi razumijevanja uzročno-posljedičnih veza*	• poteškoće u razumijevanju pojmova konstantnosti • poteškoće u razumijevanju uzročno-posljedične povezanosti • problemi planiranja aktivnosti
nedostatak pozitivnih utjecaja	*oštećena sposobnost analize i rješavanja problema*	• nemogućnost iznošenja i ekspliciranja ideja • problem izvlačenja ključnih ideja • neefikasni pristupi rješavanju problema

Slika 1. Prikaz teorijskog modela utjecaja obiteljskih odnosa na školski uspjeh zlostavljanih učenika

Posebice se osjećaju poteškoće u izvlačenja ključnih ideja iz dužih tekstova. Veliki dio nastave književnosti i drugih društvenih predmeta u našim školama utemeljen je upravo na razumijevanju i analizi teksta, pa se može očekivati da bi u postizanju uspjehu iz ovih predmeta zlostavljana djeca mogla imati poteškoća, što bi bilo sukladno rezultatima spomenutih istraživanja.

Zaključak

Zaključno možemo reći da stanja izazvana zlostavljanjem i odrastanje u nestabilnom, neadekvatnom i nestimulirajućem okruženju mogu omesti razvoj ili izazivati deficite u sposobnostima važnima za obradu informacija. Znanstvenici su utvrdili osobite poteškoće u jezičnim vještinama i komunikaciji, organiziranju narativnog materijala, razumijevanju uzročno-posljedičnih odnosa, rješavanju problema i analizi. Izdvojene poteškoće smatraju ključnima u postizanju školskog uspjeha zlostavljane djece.

Literatura

Allen, R. E. & Oliver, J. M. (1998). The Effects of Child Maltreatment on Language Development. *Child Abuse and Neglect, 6: 299-305*.

Cicchetti, D. & Carlson, E. B. (ur.) (1989). *Child maltreatment: theory and research on the causes and conseguences of child abuse and neglect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cole, S., Greenwald O'Brien, J. & Gadd, M. G. (2005). *Helping Traumatized Children Learn: Supportive school enviroments for children traumatized by fammily violence*. Boston: Massachusetts Advocates for Children

Coster, W. & Cicchetti, D. (1993.).Resarch on the Communicative Development of Maltreated Children: Clinical implications. *Topics in Lanquage Disorder: 13 (4): 25-38*.

Garbarino, J. (1989.) Troubled youth, troubled families: the dynymics of adolescent maltreatment. U: Cicchetti, D. & Carlson, E. B. (ur.) *Child maltreatment: theory and research on the causes and conseguences of child abuse and neglect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hock, R. R. (2004.). *Četrdeset znanstvenih studija koje su promijenile psihologiju: pogled u povijest znanstvenih psiholoških ispitivanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Iwaniec, D. (2006.). *Emotionally Abused and Neglect Child: Identification, Assessment and Intervention: A Practice Handbook* (2 Edition). Chichester: John Wiley and Sons, Ltd.

Killen, K. (2001.). *Izdani: zlostavljana su djeca odgovornost svih nas.* Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Lesnik-Oberstein, M., Koers, A. J. & Cohen, L. (1995.). Parental hostility and psychologically abusive mothers: A test of the three – factor theory. *Child Abuse and Neglect, 19: 33–94.*

McPherson, T. (2002.). Cries for help: A literature review of the psychological effects of child maltreatment. *The international child and youth care network. Issue 38.* Preuzeto s http://www.cyc-net.org/cyc-online/cycol-0302-mcpherson.html.

Pećnik, N. (2003.). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko : Naklada Slap.

Rosić, V. i Zloković, J. (2002.). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji.* Rijeka: Graftrade – Filozofski fakultet

Shields, A. & Cicchetti, D. (1998.) Reactive aggression among maltreated children: The contributions of attention and emotion dysregulation. *Journal of Clinical Child Psychology. 27: 381-395.*

Slade, E. P. & Wisson, L. S. (2007.). The influence of childhood maltreatment on adolescents´ academic performance. *Educ. Review., 26(5): 604-614.*

Van der Kolk, A. B. (2005.). Developmental Trauma Disorder. *Psychiatric Annals, 35(5): 401-408*

Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998.) *Dječja psihologija: moderna znanost.* Jastrebarsko: Naklada Slap

Wenar, C. (2003.). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija: od dojenačke dobi do adolescencije.* Jastrebarsko: Naklada Slap.

Žanko, N. (1999.). *Osnove transakcijske analize*. Zagreb: Alinea

Summary

In this paper there is an analysis of how abusive parental actions and the conditions of growing up in fear and/or inconsistent, unstable and non-stimulating family environment, have a potential to deter development or decrease different abilities of the child which are important for optimal learning and achieving academic success in various subjects.

In abusive families the sense of security is often replaced by fear. The areas of the brain which control the responses of fear in abused children, especially if those children develop PTSD, may become dysfunctional. Living with the feeling of constant threat and fear blocks resources of attention and keeps the child's nervous system active which leads to difficulties in attention, focus, memorizing and reproducing academic material, difficulties in verbal intellectual skills, and difficulties with learning and planning as well as regulating emotions.

Traumatic experiences of abuse may hold back the ability of sequence organization of academic material which leads to difficulties in verbal communication, processing new content and its application. Inadequate stimulation, or the lack of positive influences, causes deficits in receptive and expressive language which creates further difficulties in language skills, especially in making explicit ideas and drawing key ideas from lengthier texts. These might be the reasons of more difficult processing and storing verbal information, which reflects on academic performance and results.

The unpredictable and the chaotic within the environment of growing up often leads to problems in understanding relations of cause-and-effect because of which abused children have difficulties in understanding terms of constancy and setting goals in learning and activity planning.

Due to growing up in unsafe and inconsistent environment abused children are prone to under-valuating their worthiness, they have less self-esteem, they feel incompetent for development and making positive influences and control in the world that surrounds them.

All of the above manifests itself in their functioning in school and in the difficulties of achieving school success.

We hope that bringing possible causes to light might contribute to better understanding and a more quality treatment of abused children in school practices, and give those children an easier way to accomplish better success in school.

AGRESIVNO PONAŠANJE I EKSTERNALIZIRANI PROBLEMI PREDŠKOLSKE DJECE: ZAŠTITNI ČIMBENICI I RAZLIČITI PROCJENJIVAČI

dr. sc. Andreja Brajša-Žganec, doc.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19
Zagreb
andreja.brajsa.zganec@pilar.hr.hr

Sažetak

Dosadašnja istraživanja pokazuju da je manifestiranje agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema u predškolskoj dobi povezano s agresivnim ponašanjem kasnije u životu. Cilj je utvrditi postoje li razlike u manifestiranju agresivnog ponašanja te prisutnosti eksternaliziranih problema, između dječaka i djevojčica u predškolskoj dobi, te postoje li razlike u roditeljskim i odgajateljskim procjenama tih ponašanja i problema. Uz to cilj je rada provjeriti prediktivnost nekih individualnih i okolinskih čimbenika za roditeljske i odgojiteljske procjene eksternaliziranih problema odnosno agresivnog ponašanja. Podaci o dječjem agresivnom ponašanju prikupljeni su od odgajatelja dok su procjene eksternaliziranih problema prikupljene od tri procjenjivača (odgajatelja, majke i oca) za 506 djece iz cjelovitih obitelji prosječne starosti 5 godina i 2 mjeseca. Roditeljske procjene ispitane su Skalom procjene ponašanja djece od 4 do 18 godina (CBCL), a odgojiteljske Skalom procjene ponašanja djece od 6 do 18 godina – oblikom za procjene odgajatelja (TRF), te Pros/Ag skalom. Prikupljene su i očeve i majčine procjene mjera obiteljskog funkcioniranja, emocionalnog života obitelji te temperamenta djeteta.

Uspoređene su procjene agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema iz roditeljske i odgajateljske perspektive. Dobivene su značajne povezanosti između roditeljskih i odgajateljskih procjena, pri čemu su znatno više korelacije između procjena očeva i majki u odnosu na korelacije između procjena roditelja i odgajatelja. U skladu s očekivanjima i ranijim empirijskim nalazima, roditelji kao i odgajatelji dječake su procijenili agresivnijima, a predikcija njihovih procjena, od odabranih prediktora, u najvećoj je mjeri određena procjenom dimenzije samokontrole djeteta te roditeljskim procjenama pojedinih mjera obiteljskog funkcioniranja. Rezultati multiplih regresijskih analiza ukazuju na važnost dimenzija temperamenta te varijabla obiteljskog funkcioniranja kao zaštitnih čimbenika u predikciji agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema djece predškolske dobi. Činitelji koji potiču agresivno ponašanje odnosno pojavu eksternaliziranih problema već u predškolsko doba su individualne karakteristike djeteta koje se razvijaju u interakciji genetskih i okolinskih čimbenika te situacijski čimbenici.

Uvod

Istraživanja agresivnog ponašanja različitih teoretskih pristupa tijekom dvadesetog stoljeća na prvom su mjestu bila usmjerena na antisocijalno i neprilagođeno ponašanje djece školske dobi i adolescenta (npr. Dishion i Patterson, 1997; Feldman i Weinberger, 1994; Keresteš, 2002). Mnogo manji broj istraživanja bavio se problemima u ponašanju djece predškolske dobi pri čemu, s današnjeg stajališta o razvoju agresivnog ponašanja, istraživači smatraju upravo prvih pet godina nakon rođenja najvažnijim kako za učenje različitih socijalnih vještina kao zamjena za agresivno ponašanje tako i za istraživanja povezanosti rizičnih čimbenika s neprilagođenim ponašanjem djece (Tremblay, 2000).

Od učestalih oblika antisocijalnog i neprilagođenog ponašanja djece predškolske dobi može se izdvojiti manifestiranje agresivnog ponašanja te pojava eksternaliziranih problema u ponašanju. Bloomquist i Schell (2005) opisuju tijek razvoja agresivnosti i problema ponašanja kod djece, te navode da djeca koja manifestiraju neke oblike problematičnog ponašanja rano u toku života (tijekom ranog djetinjstva) kao djecu kod koje je vjerojatno da će se kasnije u životu (tijekom adolescencije) javiti prikriveno antisocijalno ponašanje (npr. krasti će i slično).

Eksternalizirani problemi odnose se na nedovoljno kontrolirana ponašanja, a uključuju prema van izražena ponašanja kao što su antisocijalno i agresivno ponašanje (Achenbach, 1991a, b). Eksternalizirani problemu utvrđeni su u ponašanjima djece različitih kultura (Auerbach i sur., 2000; Hannesdottir i Einarsdottir, 1995; Hellinckx i sur., 1994) kao i spolne razlike u manifestiranju eksternaliziranih problema, pri čemu se eksternalizirani problemi češće javljaju u dječaka u odnosu na djevojčice (Auerbach i sur., 1996; Keenan i Shaw, 1997; Olson i Hoza, 1993; Prior i sur, 1997). Razlike prema spolu za eksternalizirane problema s porastom dobi djeteta postaju sve jasnije, a češće se dobivaju za djecu školske u odnosu na predškolsku dob (Pavuluri i Luk, 1998). Eksternalizirani poremećaji povezani su s dječjom nesposobnosti izražavanja i reguliranja različitih emocija, s razvojnim i psihopatološkim poremećajima, poremećajima ponašanja koji se mogu manifestirati kroz poremećaje pažnje, motivacije, izražavanja emocija, iskustva sa zadovoljstvom, te poremećajima komunikacijskih vještina, kao i stila interakcije i odnosa s drugima (Hagekull i Bohlin, 1994; Wittmer i sur., 1996). Eksternalizirani poremećaji u istraživanjima povezani su s visokom razinom reaktivnosti, negativnom emocionalnošću i slabom prilagodbom te slabo razvijenim socijalnim vještinama. Više eksternaliziranih problema imaju ekstrovertirana djeca, sa slabo razvijenom koncentracijom te s izrazitom sklonošću negativnoj emocionalnosti. Pojava eksternaliziranih poremećaja u djece ukazuje na neadekvatnu regulaciju doživljavanja i izražavanja ljutnje, smanjenu sposobnost inhibiranja društveno neprihvatljivog ponašanja, a vjerojatno i odsutnost straha (Eisenberg i sur., 1997; Eisenberg i sur., 2001; Olson, 1992).

Agresivno ponašanje općenito se definira kao društveno neprihvatljivo ponašanje s namjerom nanošenja štete nekoj drugoj osobi ili imovini. Žužul (1989) agresivno ponašanje definira kao svaku reakciju izvedenu s namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koje vrste bez obzira da li je ta namjera do kraja realizirana. U predškolsko doba već su razvijena dva oblika agresije instrumentalna agresija i hostilna ili neprijateljska agresija. Tijekom razvoja tjelesna se agresija zamjenjuje verbalnom agresijom, instrumentalna agresija opada a hostilna raste (Berk, 2008; Tremblay, 2000). Dijete s četiri godine češće manifestira instrumentalnu agresiju koja se odnosi na težnju za uzimanjem ili otimanjem igračaka, a tek se sa šest godina znatno češće javlja hostilna agresija koja je prvenstveno usmjerena napadu na druge osobe (Žužul, 1989). Većina je istraživanja pokazala da postoje spolne razlike u razvoju i manifestaciji agresivnog ponašanja. Dječaci su agresivniji od djevojčica, a razlike se primjećuju već u drugoj godini života, ali tada još nisu izražene (Keenan i Shaw, 1997). U predškolsko doba razlike postaju sve veće pri čemu dječaci postaju sve agresivniji od djevojčica (Brajša i sur., 1991; Živčić, 1989; Žužul i sur., 1990).

Agresivnost, uz dječje eksternalizirane probleme, predstavlja jedan od uobičajenih problema socijalizacije. Agresivnost djece često je povezana sa prihvaćanjem djeteta u grupi vršnjaka. Dječaci koji se upuštaju u neprimjereno, antisocijalno i agresivno ponašanje često postaju nepopularni, za razliku od dječaka koji uspostavljaju interakciju s drugom djecom (Dodge, 1989). Budući da se u istraživanjima utvrdilo da je agresivno ponašanje izrazito stabilna osobina koja se formira dosta rano u toku života (Eron i Huessman, 1984; Eron, 1987; Olson, 1992), agresivno ponašanje povezuje se s određenim obrascima interakcija koje je teško promijeniti. Značajni prediktori agresivnog ponašanja i eksternalizirani problemi djece predškolske dobi su različite individualne karakteristike djeteta te situacijski čimbenici (Eisenberg i sur, 1997; Murphy i Eisenberg, 1997; Keresteš, 2002), a manifestiranje agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema u predškolskoj dobi povezano je s agresivnim i antisocijalnim ponašanjem kasnije u životu (Gottman i sur, 1997; Denham i sur, 2000).

U skladu s različitim teorijskim pristupima rani socijalizacijski obrasci, stečeni u obitelji, prenose se tijekom razvoja na druga područja interpersonalnih odnosa pri čemu djeca u odnosu s primarnim skrbnikom stvaraju unutrašnje radne modele za interpretaciju događaja i predviđanja onoga što će se dogoditi. Ekološki pristup u proučavanju dječjeg razvoja naglašava važnost okoline za dječji razvoj i psihosocijalnu prilagodbu (Bronfenbrenner, 1979). Bronfenbrenner ističe da cjelokupni kontekst u kojem se dječji razvoj odvija značajno utječe na tijek razvoja i razvojne ishode, a razvoj je rezultat međudjelovanja djetetovih osobina i okoline u kojoj dijete raste (Bronfenbrenner i Ceci, 1994).

Djeca teškog temperamenta u odnosu na djecu lakog temperamenta pokazuju više neprilagođenog ponašanja i negativnog raspoloženja (Guerin i Gottfried, 1994b), prema procjenama odgajateljica, imaju više internaliziranih i eksternaliziranih problema ponašanja (Tschann i sur., 1996), a prema procjenama

roditelja, izražavaju više problema s pažnjom i mišljenjem te više agresivnog ponašanja (Guerin i sur., 1997). Prema roditeljskim i učiteljskim procjenama, djeca s eksternaliziranim problemima sklona su većoj ljutnji i impulzivnosti te niskoj sposobnosti regulacije (Eisenberg i sur., 2001). Majke koje su procijenile da su njihova djeca izrazito negativno emocionalna u intenzitetu i učestalosti negativnih emocija, ne znaju regulirati svoje emocije i nemaju konstruktivne mehanizme suočavanja, imaju djecu s više problema u ponašanju, pogotovo ako se radi o muškoj djeci (Eisenberg i sur. 1995). Dječaci koji prema procjenama odgajatelja imaju visoki intenzitet emocionalnosti, slabu regulaciju, i nekonstruktivne metode suočavanja, agresivni su i socijalno neprilagođeni, te na ljutnju vršnjaka reagiraju više neprijateljski (Murphy i Eisenberg, 1997). Dosadašnja istraživanja pokazala su da su procjene agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema iz roditeljske i odgajateljske perspektive donekle različite (Cornell i sur., 1994; Glaser i sur, 1997; Guerin i sur, 1997; Živčić-Bećirević i sur., 2003).

Cilj istraživanja bio je utvrditi postoje li razlike u manifestiranju agresivnog ponašanja te prisutnosti eksternaliziranih problema između dječaka i djevojčica u predškolskoj dobi, te postoje li razlike u roditeljskim i odgajateljskim procjenama tih ponašanja i problema. Uz to cilj je provjeriti prediktivnost nekih individualnih i okolinskih čimbenika za roditeljske i odgojiteljske procjene eksternaliziranih problema odnosno agresivnog ponašanja.

Metoda

Ispitanici

Uzorak čini 506 djece iz cjelovitih obitelji za koje su prikupljene procjene odgajatelja i oba roditelja. Od toga su 265 (52%) djevojčice te 241 (48%) dječak. Prosječna starost djece je 62 mjeseca (5 godina i 2 mjeseca) a raspon dobi je od 33 mjeseca (2 godina i 9 mjeseci) do 87 mjeseci (7 godina i 3 mjeseca) starosti djeteta. Prosječna naobrazba majke kao i oca je završena srednja škola ili gimnazija (majka -57%; otac -61%) pri čemu podjednak broj očeva i majki ima višu (13%) te visoku stručnu spremu (22%).

Instrumenti

Odgajateljice u vrtiću su procijenile dječje agresivno i prosocijalno ponašanje na skali PROS/AG (autori M. Žužul i V. Vlahović-Štetić; Vlahović-Štetić, 1992). Skala agresivnog ponašanja sastoji se od 10 čestica Likertovog tipa od 5 stupnjeva (*nikad se tako ne ponaša* do *gotovo uvijek se tako ponaša)*. Rezultat na skali formira se kao zbroj odgovora svih 10 čestica, pri čemu nizak rezultat upu-

ćuje na manji stupanj manifestiranog agresivnog ponašanja. Maksimalni teoretski raspon kreće se od 10-50.

Distribucije rezultata dječjeg agresivnog ponašanja statistički se značajno razlikuje od normalne krivulje (K-S-Z = 2,31, p = 0,000). Koeficijent nutarnje pouzdanosti iznosi 0,94.

Dječji problemi ispitani su prilagođenom Achenbachovom Skalom procjene ponašanja djece od 4 do 18 godina (Child Behavior Checklist/ 4-18 - CBCL, Achenbach, 1991a) – verzija za roditelje, dok su procjene odgajatelje prikupljene Skalom procjene ponašanja djece od 6 do 18 godina – oblikom za procjene odgajatelja (Teacher's Report Form - TRF, Achenbach, 1991b). CBCL i TRF povezuje 89 čestica istog sadržaja. Rezultati se mogu grupirati u dva sindroma drugog reda, internalizirane (povučenost, somatski problemi, anksioznost/depresija) i ekstrenalizirane (delinkventno ponašanje i agresivno ponašanje). Za potrebe ovog rada uzeli smo samo rezultate procjena roditelja i odgajatelja za skalu eksternaliziranih problema. Dok neki autori dijele probleme prema dobivenoj strukturi problema u Achenbachovim istraživanjima, osam sindroma i/ili dva globalna i/ili ukupno problematično ponašanje, bez obzira što dobivaju niske pouzdanosti skala i mali varijabilitet na pojedinim česticama (Cornell i sur, 1994; Guerin i sur., 1997; Hannesdottir i Einarsdottir, 1995), drugi provjeravaju latentnu strukturu problema u ponašanju i ostale metrijske karakteristike te prema dobivenim rezultatima formiraju subskale problematičnog ponašanja (Albrecht i sur., 2001; Bilenberg, 1999; Schmitz, i sur. 1994). Tako je i formirana skala eksternaliziranih problema u ovom istraživanju. Konačan broj čestica za skalu eksternaliziranih problema u postupku provjere faktorske strukture se smanjio (opširnije Brajša-Žganec, 2003). Skalu eksternaliziranih problema čini ukupno 22 čestice za sva 3 procjenjivača (18 čestica agresivnog ponašanja, 3 čestice delinkventnog ponašanja te čestica "Često se mrgodi, duri."). Koeficijent nutarnje pouzdanosti za Skalu eksternaliziranih problema za majku iznosi 0,89 za oca 0,88 a za odgajateljicu 0,93. Teoretski mogući raspon rezultata na Skali je od 0 do 44. Za sva tri procjenjivača distribucije odstupaju statistički značajno od normalne, distribucije su pozitivno asimetrične, a rezultati se grupiraju oko nižih vrijednosti (majka K-S-Z = 2,58, p = 0,000; otac K-S-Z = 2,93, p = 0,000; odgajatelj K-S-Z = 5,15, p = 0,000).

Mjere strukture roditeljskih metaemocija, obiteljskog funkcioniranja te dimenzija dječjeg temperamenta validirane su u sklopu šireg istraživanja socioemocionalnog razvoja djece predškolske dobi i detaljnije opisane u prethodnim publikacijama (Brajša-Žganec, 2003), a ovdje će se samo ukratko navesti. Za mjerenje strukture roditeljskih metaemocija konstruirane su samoprocjenjivačke liste za roditelje o njihovoj emocionalnoj svjesnosti ljutnje i tuge te o njihovom načinu postupanja s dječjim emocijama ljutnje i tuge koje su napravljene na temelju teorijskih postavka modela strukture roditeljskih metaemocija (Gottman i sur., 1997). Za ovo istraživanje korištene su procjene majke i oca za dvije dimenzije metaemocija dimenzija svjesnosti vlastitih i dječjih emocija tuge i inten-

zivne ljutnje (26 čestica), te dimenzija postupanja s dječjim emocijama (10 čestica). Teoretski raspon rezultata je od 1 do 4 (u jedinicama skale). Koeficijent nutarnje pouzdanosti za dimenziju svjesnosti vlastitih i dječjih emocija tuge i intenzivne ljutnje za majku iznosi 0,85, a za oca 0,83. Za dimenziju postupanja s dječjim emocijama tuge i intenzivne ljutnje koeficijent nutarnje pouzdanosti za majku iznosi 0,69, a za oca 0,74.

Dimenzije temperamenta ispitane su Upitnikom o dječjem ponašanju (Children's Behavior Questionnaire - CBQ, Rothbart, 1988; prema Goldsmith i Rothbart, 1991). Upitnikom se mjere tri dimenzije temperamenta pozitivna afektivnost, negativna afektivnost i samokontrla. Primijenjeni skraćeni Upitnik o dječjem ponašanju sadržavao je skale: osmjehivanje i smijeh, nivo aktivnosti, strah, frustaracija, fokus pažnje i inhibitorna kontrola, po dvije karakteristike temperamenta od tri dimenzije višeg reda. Za svako dijete formirane su procjene tri osnovne dimenzije temperamenta za oca i majku. Mogući teoretski raspon rezultata za svaku od tri dimenzije višeg reda kreće se od 1 do 7. Koeficijent nutarnje pouzdanosti za pozitivnu afektivnost iznosi 0,76 za majku i 0,76 za oca, za negativnu afektivnost iznosi 0,80 za oca i 0,78 za majku te za samokontrolu 0,86 za oca te također 0,86 za majku. Formirali smo kompozitne mjere za majku i oca za tri dimenzije temperamenta. Koeficijenti konvergentne valjanosti viši su od koeficijenata diskriminativne valjanosti i sva tri su statistički značajna. Pouzdanosti kompozitnih rezultata formiranih na temelju prosječnih procjena oba roditelja kreću se od 0,77 do 0,87, nešto su više od pouzdanosti pojedinačnih procjena te ukazuju na zadovoljavajuću homogenost kompozitnih mjera dimenzija temperamenta.

U istraživanju su primijenjene dvije mjere obiteljskog funkcioniranja, skala kohezivnosti Bloomovog upitnika Colorado Self-Report Measure of Family Functioning (Bloom, 1985), te Smilksteinov upitnik The Family APGAR (Smilkstein, 1978, prema Smilkstein, 1992). Skale su ispunili otac i majka. Svaka skala se sastoji od 5 čestica Likertovog tipa. Koeficijenti konvergentne i diskriminativne valjanosti opravdavaju formiranje prosječnog rezultata za dvije karakteristike obiteljskog funkcioniranja. Ukupni rezultat teoretski se može kretati za Skalu kohezivnosti od 5 do 20 te za Skalu zadovoljstvo s obitelji od 0 do 20. Pouzdanost tako formiranih kompozitnih rezultata za majku i oca iznosi za Skalu kohezije 0,88 a za Skalu zadovoljstva s obitelji iznosi 0,83.

Postupak

Istraživanje je provedeno u dječjim vrtićima (10 vrtića s ukupno 37 vrtičkih grupa) a dio je jednog većeg istraživanja o socioemocionalnom razvoju djece. Odgajatelji (N = 74) su zamoljeni da uz skalu TRF procijene na PROS/AG skali dječje ponašanje. Budući da u svakoj grupi postoje dva odgajatelja svaki odgajatelj je procjenjivao pola grupe (ovisno o veličini grupe od 10 do 15 djece).

Kako podjela ne bi bila subjektivna, jedna odgajateljica je procijenila djecu parnih, a druga neparnih rednih brojeva iz dječjeg imenika. Majka i otac ispunjavali su skale mjera obiteljskog funkcioniranja, dimenzija metaemocija i dječjeg temperamenta te CBCL.

Rezultati

Odgajatelji procjenjuju statistički značajno više eksternaliziranih problema (M_m = 6,08, SD_m=7,365; $M_ž$ = 4,06., $SD_ž$ = 6,029, F = 11,50, p = 0,001) i agresivnog ponašanja (M_m = 21,77, SD_m=8,209, $M_ž$ = 18,96., $SD_ž$=7,839, F = 15,45, p = 0,000) kod dječaka u odnosu na djevojčice dok se dječaci i djevojčice ne razlikuju u procjenama eksternaliziranih problema iz perspektive majke (M_m = 6,98, SD_m = 5,673, $M_ž$ = 6,98, $SD_ž$ = 5,937, neznačajno) i oca (M_m = 6,15, SD_m = 5,515, $M_ž$ = 6,04, $SD_ž$ = 5,225, neznačajno). Procjene eksternaliziranih problema iz perspektive odgajatelja razlikuju se od procjena roditelja (slike 1 i 2).

Korelacije između procjena oca i odgajatelja (0,14; p < 0,001) te majke i odgajatelja (0,11; p < 0,01) na cijelom našem uzorku vrlo su niske. Povezanost pak procjena agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema iz perspektive odgajatelja vrlo je visoka (0,69, p < 0,01) i u skupini dječaka i u skupini djevojčica dok su povezanosti između procjena agresivnog ponašanja iz perspektive

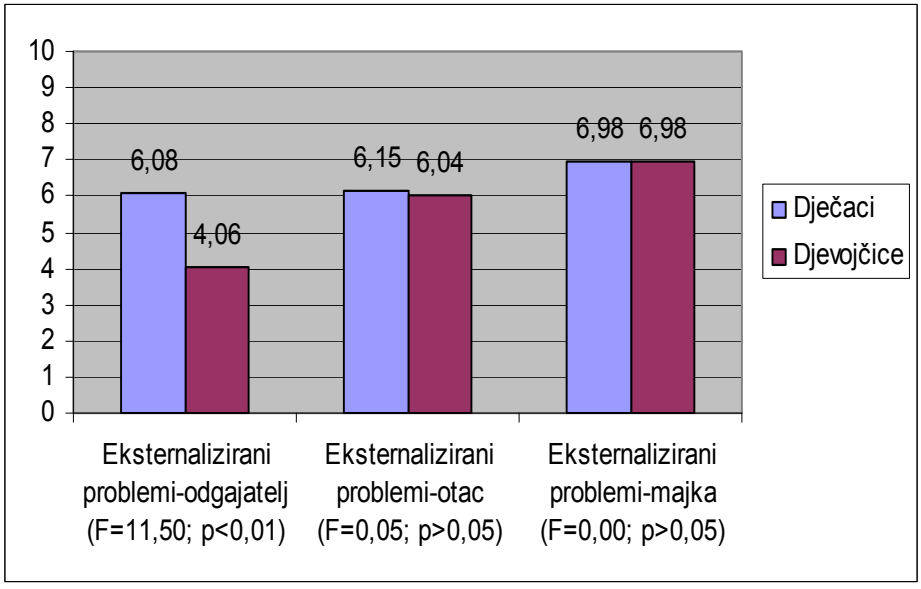

Slika 1. Razlike u prosječnim procjenama eksternaliziranih problema dječaka i djevojčica iz perspektive tri procjenjivača

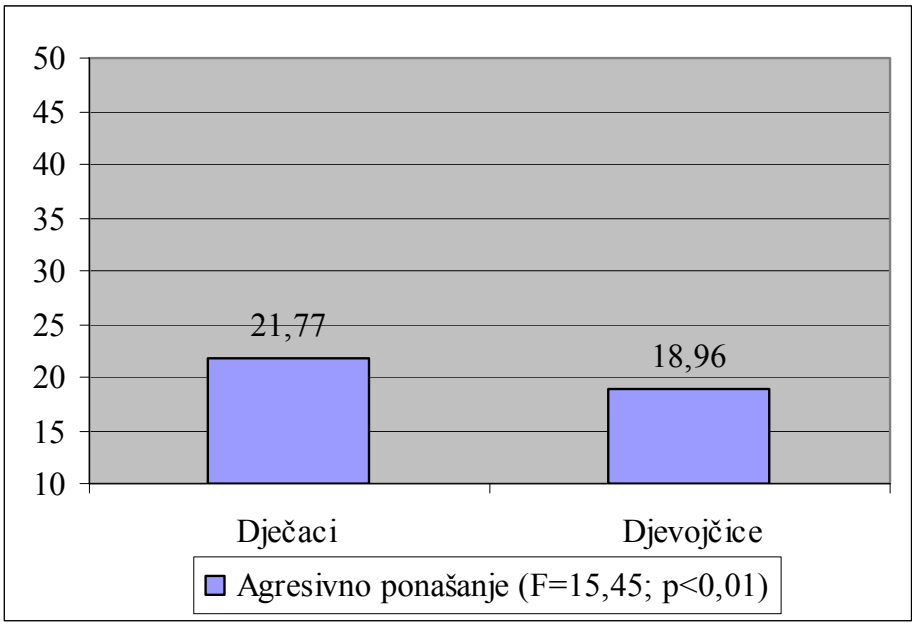

Slika 2. Razlike u prosječnim procjenama agresivnog ponašanja dječaka i djevojčica iz perspektive odgajatelja

odgajatelja i eksternaliziranih problema iz perspektive očeva značajne ali relativno niske i za skupinu dječaka i djevojčica (0,14, $p < 0,05$), procjene agresivnog ponašanja djece iz perspektive odgajatelja i procjena eksternaliziranih probleme iz perspektive majke za skupinu djevojčica čak neznačajne, a za skupinu dječaka niske ali značajne (0,19, $p < 0,01$) (slike 3 i 4). Slaganje između procjena roditelja i odgajatelja je nisko što ukazuje na potrebu procjena i roditelja i odgajatelja kao važnih izvora informacija kod procjena eksternaliziranih problema i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi. Isto potvrđuju i nalazi iz drugih istraživanja kao npr. Cornell i sur. (1994), Glaser i sur. (1997); Guerin i sur. (1997). Dakle, niski koeficijent konvergentne valjanosti između prosječnih procjena roditelja i odgajatelja za eksternalizirane probleme upućuju na korištenje roditeljskih procjena i procjena odgajatelja kao različitih mjera dječjeg ponašanja. Slaganje različitih procjenjivača nije visoko, pa od više procjenjivača možemo dobiti cjelovitiji pregled dječjeg ponašanja.

Kako bi se odgovorilo na postavljene ciljeve istraživanja provedeno je posebno za skupinu dječaka i skupinu djevojčica niz hijerarhijskih regresijski analiza sa mjerama agresivnog ponašanja i ekaternaliziranih problema od različitih procjenjivača kao kriterijskim varijablama i mjerama individualnih i okolinskih čimbenika kao prediktorskim varijablama. U prvi korak u regresijskoj analizi uvrštene su sociodemografske varijable (starost djeteta i obrazovanje oca i maj-

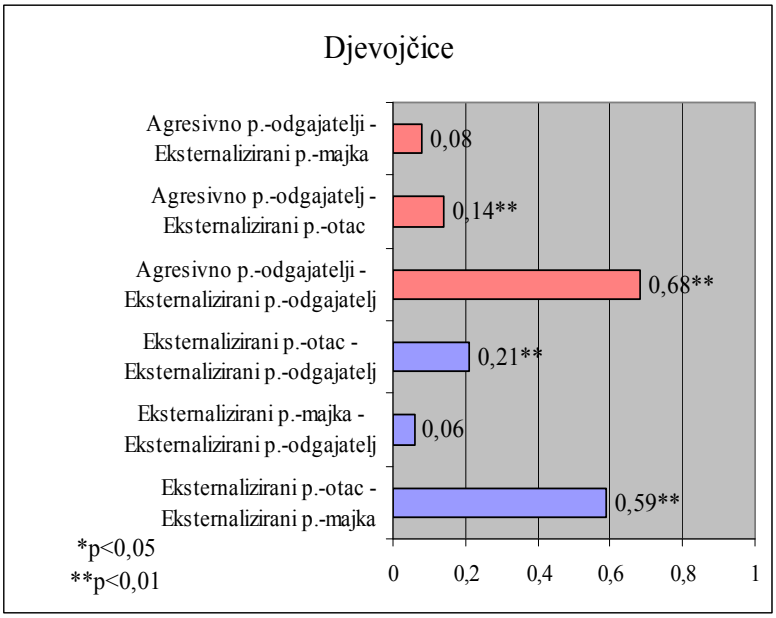

Slika 3. Koeficijenti korelacije između procjena oca, majke i odgajatelja za procjene eksternaliziranih problema odnosno agresivnog ponašanja u uzorku djevojčica

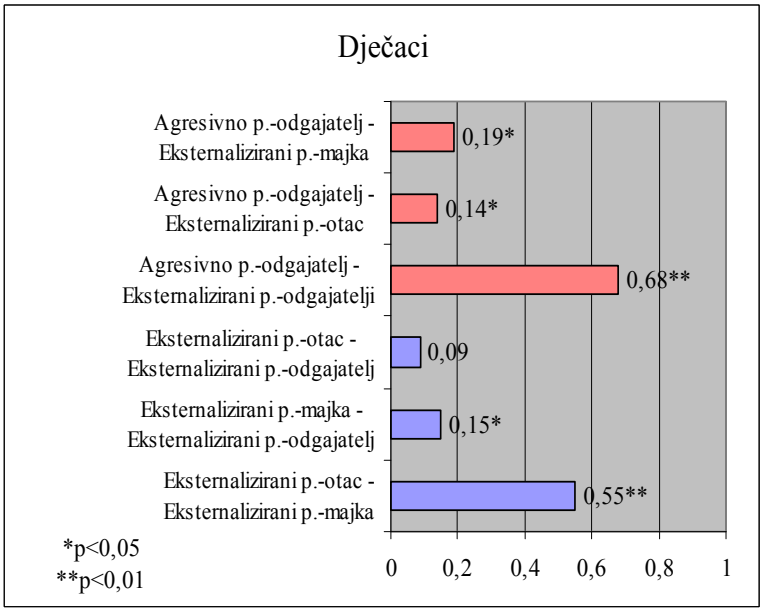

Slika 4. Koeficijenti korelacije između procjena oca, majke i odgajatelja za procjene eksternaliziranih problema odnosno agresivnog ponašanja u uzorku dječaka

ke), u drugi korak mjere obiteljskog funkcioniranja i mjera dimenzija meta-emocija (obiteljska kohezija i zadovoljstvo s obitelji, svjesnost vlastitih i dječjih emocija tuge i ljutnje i postupanje s dječjim emocijama tuge i ljutnje) te u treći završni korak mjere dimenzije dječjeg temperamenta (pozitivna afektivnost, negativa afektivnost, samokontrola). Zbog nedostatka prostora prikazat će se samo najvažniji dobiveni rezultati u završnim koracima regresijskih analiza. Ovim skupom prediktorskih varijabli može se objasniti 11% varijance agresivnog ponašanja dječaka ($R = 0,331$, $F(12,223) = 2,28$, $p = 0,009$; $\beta_{samokontrola} = -0,17$, $p < 0,05$, $\beta_{obrazovanje\ majke} = -0,23$, $p < 0,01$) i 10% varijance agresivnog ponašanja djevojčica ($R = 0,316$, $F(12,245) = 2,271$, $p = 0,010$; $\beta_{starost} = -0,15$, $p < 0,05$; $\beta_{pozitivna\ afektivnost} = 0,13$, $p < 0,05$), a 9% varijance eksternaliziranih problema procijenjenih iz perspektive odgajatelja za dječake ($R = 0,298$, $F(12,223) = 1,807$, $p = 0,048$; $\beta_{samokontrola} = -0,21$, $p < 0,01$ i također 9% za djevojčice ($R = 0,296$, $F(12,245) = 1,953$, $p = 0,029$; $\beta_{samokontrola} = -0,56$, $p < 0,05$). Za procjene eksternaliziranih problema iz perspektive majke odnosno oca ovi skupom prediktorskih varijabli može se objasniti nešto veći dio varijance od 25-34% (*majka djevojčice* $R = 0,576$, $F(12,245) = 10,150$, $p = 0,000$; $\beta_{starost} = - 0,15$, $p < 0,01$; $\beta_{majčina\ svjesnost\ vlastitih\ i\ dječjih\ emocija} = - 0,21$, $p < 0,01$; $\beta_{pozitivna\ afektivnost} = 0,22$, $p < 0,01$; $\beta_{samokontrola} = - 0,25$, $p < 0,01$; $\beta_{negativna\ afektivnost} = 0,15$, $p < 0,05$; *majka dječaci* $R = 0,570$, $F(12,223) = 8,936$, $p = 0,000$; $\beta_{kohezija} = - 0,22$, $p < 0,01$; $\beta_{obrazovanje\ majke} = - 0,20$, $p < 0,01$; $\beta_{pozitivna\ afektivnost} = 0,15$, $p < 0,05$; $\beta_{samokontrola} = - o,33$, $p < 0,01$; $\beta_{negativna\ afektivnost} = 0,13$, $p < 0,05$; *otac djevojčice* $R = 0,497$, $F(12,245) = 6,714$, $p = 0,000$; $\beta_{kohezija} = - 0,14$, $p < 0,05$; $\beta^{očeva\ svjesnost\ vlastitih\ i\ dječjih\ emocija} = -0,14$, $p < 0,05$; $\beta_{pozitivna\ afektivnost} = 0,15$, $p < 0,05$; $\beta_{samokontrola} = - 0,22$, $p < 0,01$; $\beta_{negativna\ afektivnost} = 0,15$, $p < 0,05$; *otac dječaci* $R = 0,539$, $F(12,223) = 7,601$, $p = 0,000$; $\beta_{kohezija} = - 0,14$, $p < 0,05$; $\beta_{očeva\ svjesnost\ vlastitih\ i\ dječjih\ emocija} = - 0,15$, $p < 0,05$; $\beta_{pozitivna\ afektivnost} = 0,13$, $p < 0,05$; $\beta_{samokontrola} = -0,27$, $p < 0,01$; $\beta_{negativna\ afektivnost} = 0,19$, $p < 0,01$). Najvažniji prediktori eksternaliziranih problema i agresivnog ponašanja predškolske djece su: dimenzije temperamenta, posebno samokontrola te neke mjere obiteljskog funkcioniranja, i to ovisno o perspektivi iz koje su se procjenjivali eksternalizirani problemi. Budući da je veći dio procjena prikupljenih u ovom istraživanju iz perspektive roditelja upravo za roditeljske procjene eksternaliziranih problema možemo izabranim setom prediktora objasniti veći dio varijance nego za kriterij eksternalizirani problemi i agresivno ponašanje procijenjene od odgajatelja. Ovi nalazi potvrđuju dobivanje različitih povezanosti između individualnih i okolinskih karakteristikama djeteta i njegovog ponašanja ovisno o procjenjivačima i kontekstu u kojem se procjenjuje. Budući da su sustavno značajni prediktori bili jedino samokontrola kao dimenzija dječjeg temperamenta te obiteljska kohezija od svih prediktora za eksternalizirane probleme i agresivno ponašanje kao kriterije dodatno su provedene hijerarhijske regresijske analize u kojima se ispitao interakcijski efekt dimenzije samokontrole i obiteljske kohezije. Na uzorku djevojčica za mjere eksternaliziranih problema iz perspektive odgajatelja ($R = 0,264$, $F(3,260) = 6,494$, $p = o,000$; interakcija doprinosi 5.6%) i oca

(R = 0,429, F(3,260) = 19,572, p = 0,000; interakcija doprinosi 1.1%) kao i za mjeru agresivnog ponašanja (R = 0,231, F(3,260) = 4,895, p = 0,003; interakcija doprinosi 3.5%), a na uzorku dječaka za mjere eksternaliziranih problema samo iz perspektive odgajatelja (R = 0,268, F(3,237) = 6,109, p = 0,001; interakcija doprinosi 2.3%) utvrđen je interakcijski efekt samokontrole i obiteljske kohezije. Ovi nalazi ukazuju da djeca niske samokontrole ali visoke obiteljske kohezije imaju manje eksternaliziranih problema pri čemu postoje razlike ovisno o primijenjenim mjerama dječjeg ponašanja.

Rasprava

Veća zastupljenost eksternaliziranih problema u ponašanju kod dječaka u usporedbi s djevojčicama predškolske dobi dobivena je i u drugim istraživanjima (npr. Keenan i Shaw, 1997; Živčić-Bećirević i sur, 2003). U našem istraživanju utvrđeno je umjereno slaganje između procjena pojave majki i očeva za dječja eksternalizirana ponašanja a vrlo malo slaganje između procjena roditelja i odgajatelja za ista. Živčić-Bećirević i suradnici (2003) utvrdili su umjereno ali značajno slaganje između procjena roditelja i odgojitelja na CBCL i TRF pri čemu je povezanost procjena eksternaliziranih problema od strane roditelja i odgajatelja 0.31 i statistički je značajna.

Odgajatelji svoje procjene ponašanja za pojedino dijete prilagođavaju vrtičkoj grupi u kojoj se to dijete nalazi i ovise o subjektivnoj procjeni vrtičkog okruženja odgajatelja. Uz to način na koji se djeca ponašaju razlikuje se s obzirom na okruženje u kojem se djeca nalaze, a roditelji i odgajatelji vjerojatno se kod procjene orijentiraju na različite aspekte dječjeg ponašanja. Odgajatelji će vjerojatno uzeti u obzir neka dječja negativna ponašanja i negativne emocije karakteristične za vrtičko okruženje, a imaju mogućnost i uspoređivati razlike u ponašanju djece. Unutar vrtičkog okruženja također se dobivaju različite procjene od različitih procjenjivača. Tako prosječne procjene stručnih djelatnika dimenzija kompetencija odgajatelja statistički se značajno razlikuju od samoprocjena dimenzija kompetencija samih odgajatelja što govori o doživljaju različitih ponašanja odgajateljica u istom okruženju ovisno o onom tko daje procjene (Slunjski i sur., 2006). Kada se procjene uspoređuju ovisno i o širem kontekstu i okruženju, slaganja između procjenjivača su još manja. Procjene dječjeg ponašanja od strane majke i očeva stoga se više podudaraju od procjena roditelja i odgajatelja. Također, procjene agresivnog ponašanja djece školske dobi od strane majka i očeva više su povezane od roditeljskih i nastavničkih procjena (Eisenberg i sur. 1997; Keresteš, 2006). Dakle, procjene pojedinaca koji opažaju dijete u istom okruženju, npr. odgojitelji u vrtiću ili roditelji kod kuće međusobno se više slažu od procjena dječjeg ponašanja od strane pojedinaca u različitom životnom okruženju već u predškolsko doba. Rezultati provedenog istraživanja ukazuju da je za procjene dječjih problema u ponašanju u predškolsko doba poželjno koristiti više

mjera i različite procjenjivače koji dijete dobro poznaju jer na taj način se dobivaju objektivniji podaci o dječjim problemima u ponašanju.

Neka su djeca po svojim individualnim karakteristikama impulzivna, sa niskom samokontrolom i visokom afektivnošću, pa ako pritom još imaju roditelje koji nisu svjesni dječjih emocija, pribjegavaju oštrom i nedosljednom discipliniranju a općenito u obitelji ne vlada zadovoljstvo i kohezija među članovima češće manifestiraju agresivno ponašanje, imaju više eksternaliziranih problema te su pod povećanim rizikom za nastanak trajnih poremećaja u ponašanju (Brajša-Žganec, 2003; Coie i Dodge, 1997). Kada roditelji kritiziraju, ismijavaju, negiraju dječje emocije i kažnjavaju svoju djecu, djeca češće manifestiraju neprilagođene oblike ponašanja poput plača, agresije, inata, roditelji nekonzistentno odgovaraju na ta ponašanja, često popuste. U takvim obiteljima česte su hostilne interakcije, a djeca oponašaju agresivna i neprijateljska ponašanja svojih roditelja (Davies i sur., 2002). Rezultati provedenog istraživanja djelom idu u prilog jačanja podrške i zajedništva među članovima obitelji gdje članovi obitelji svojim ponašanjem potiču prosocijalna ponašanja te manje problema u ponašanju kod djece niske samokontrole.

Stabilnost eksternaliziranih problema u djetinjstvu potvrđuje se u istraživanjima rizičnih i zaštitnih činitelja za dječje probleme (Achenbach, 1991a,b; Goldberg i sur., 1997; Keenan i sur., 1998). U djece kod koje se pojavio poremećaj već u drugoj odnosno trećoj godini života, egzistirao je i s četiri odnosno pet godina starosti djeteta (Lavigne i sur.,1998a), pri čemu stabilnost problema ovisi o socioekonomskom statusu obitelji, obiteljskoj koheziji, negativnim životnim događajima i stilovima roditeljskog ponašanja (Lavigne, i sur. 1998b). Provedeno istraživanje povezano je sa nizom praktičnih implikacija koje se odnose na izradu preventivnih programa rada s roditeljima kao primarnim izvorima socijalizacije u predškolsko doba na izražavanju emocija i poticanju alternativnih oblika ponašanja roditelja u obiteljskom okruženju (Sameroff, 2006). Pri tome važno je istači da rezultati ovog istraživanja govore u prilog jačanja obiteljskog funkcioniranja kod djece niske samokontrole kao mogućih zaštitnih čimbenika u smanjenju manifestiranja agresivnog ponašanja i pojave eksternaliziranih problema u predškolsko doba. Budući da kulturalni činitelji i specifičnosti imaju važan utjecaj na razvoj i manifestaciju agresije i nasilja (Kerersteš, 2007), ovi nalazi dobivaju poseban značaj. Uz to preventivni programi za potencijalno agresivnu djecu moraju početi rano, prije nego njihovo antisocijalno ponašanje postane dobro uvježbano jer ga je tada teško promijeniti. Naime, djeca teškog temperamenta i s kognitivnim deficitom i deficitom pažnje u ranom djetinjstvu uz disfuncionalnu obitelj u kojoj vladaju sukobi, slaba i nedosljedna disciplina često imaju probleme u ponašanju u srednjem djetinjstvu, odbijanje od strane vršnjaka i loš školski uspjeh što dovodi do vezivanja uz devijantnu skupinu vršnjaka i delikventnog ponašanja (Patterson, i sur. 1989). Neadekvatni okolinski čimbenici, kao što su disfunkcionalne obitelji i neadekvatni roditeljski postupci transformiraju biološki utemeljene poteškoće u samokontroli u neprilagođeno pona-

šanje u djetinjstvu i adolescenciji. Pri tome kod djevojčica se potiče prosocijalno ponašanje, a agresivno se ponašanje ne odobrava, a kod dječaka se agresivno ponašanje mnogo češće smatra socijalno dozvoljenim (Keenan i Shaw, 1997). Agresivno ponašanje jednim dijelom poželjno je u našem društvu, a uzroci prihvaćanja djelom mogu se naći u obitelji i društvu. Provedeno istraživanje i dobiveni rezultati šire se mogu interpretirati i u kontekstu potrebe učenja izražavanja emocija u obitelji što može biti važno za manifestiranje manje agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema djece već u predškolsko doba. Prethodna istraživanja potvrdila su da dječacima predškolske dobi koji bolje razumiju primarne emocije to razumijevanje emocija upravo pomaže da se u nekim situacijama ponašaju više prosocijalno, a manje agresivno (Brajša-Žganec i Slunjski, 2007).

Na kraju možemo zaključiti da rezultati provedenog istraživana potvrđuju da su dječaci agresivniji i imaju više eksternaliziranih problema u odnosu na djevojčice iz perspektive odgajatelja. Povezanost procjena roditelja i odgajatelja za dječje eksternalizirane probleme relativno je niska. Rezultati povedenog istraživanja stoga potvrđuju važnost ispitivanja zaštitnih čimbenika agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema djece u predškolsko doba u različitom kontekstu i od različitih procjenjivača.

Literatura

Achenbach, T. M. (1991a). *Manual for the Child Brhavior Checklist/4-18 and 1991 Profile.* Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.

Achenbach, T. M. (1991b). *Manual for the Teacher's Report Form and 1991 Profile.* Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.

Albrecht, G., Veerman, J. W., Damen, H., & Kroes, G. (2001). The Child Behavior Checklist for group care workers: A study regarding the factor structure. *Journal of Abnormal Child Psychology,* 29(1), 83-89.

Auerbach, J. G., Goldstein, E. & Elbedour, S. (2000). Behavior problems in Bedouin elementary schoolchildren. *Transcultural Psychiatry*, 37(2), 229-241.

Auerbach, J. G., Yirmiya, N. & Kamel, F. N. (1996). Behavior problems in Israeli Jewish and Palestinian preschool children. *Journal of Clinical Child Psycho logy*, 25 (4), 398-405.

Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada slap.

Bilenberg, N. (1999). The Child Behavior Checklist (CBCL) and related material: standardization and validation in Danish population based and clinically based samples. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 100(398), 1-52.

Bloom, B. L. (1985). A factor analysis of self-report measures of family functioning. *Family Process*, 24, 225-239.

Bloomquist, M. L. i Schnell, S. V. (2005). *Helping children with aggression and conduct problems.* New York:The Guilford press.

Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Brajša-Žganec, A, i Slunjski, E. (2007). Socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi: povezanost razumijevanja emocija i prosocijalnoga ponašanja. *Društvena istraživanja*, 16, 477-496.

Brajša, A., Žužul, M., i Keresteš, G. (1991). *Odnos između agresivnog i prosocijalnog ponašanja.* Rad izlagan na Osmim Danima psihologije u Zadru.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. & Ceci, J. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review*, 101, 4, 568-586.

Coie, J. D. & Dodge, K. A. (1997). Aggression and antisocial behavior. In W. Damon & N. Eisenberg (eds). *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personalty development* (Vol. 3, pp 779-862). New York:Wiley.

Cornell, D. G, Delcourt, A. B., Bland, L. C, Goldberg, M. D. & Oram, G. (1994). Low incidence of behavior problems among elementary school students in gifted programs. *Journal for the Education of the Gifted.* 18(1), 4-19.

Davies, P., Harold, G., Goeke-Morey, M., Cummings, E. (2002). *Children's emotional security and inter-parental conflict.* Monographs of the Society for Research in Child Development.

Denham, S. A., Workman, E., Cole, P. M., Weissbrod, C., Kendziora, K. T. & Zahn-Waxler, C. (2000). Prediction of externalizing behavior problems from early to middle childhood: The role of parental socialization and emotion expression. *Development and Psychopathology*, 12, 23-45.

Dishion, T. J. & Patterson, G. R. (1997). The Timing and Severity of Antisocial Behavior: Three Hypotheses Within an Ecological Framework. In D. M. Stoff, J. Breiling and J. D. Maser (Eds.) *Handbook of antisocial behavior*. (pp 205-216). New York: John Wiley & Sons, Inc.

Dodge, K. A. (1989). Problems in social relationships. In E. J. Mash & R. A. Barkley, (Eds.). *Treatman of childhood disorders*, (pp. 222-247). New York: The Guilford Press.

Eisenberg, N., Fabes, R. A. & Losoya, S. (1997). Emotional responding: regulation, social correlates, and socialization. In. P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.) *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp 129-163). New York: Basic Books.

Eisenberg, N., Fabes, R. A., Murphy, B., Maszk, P., Smith, M. & Karbon, M. (1995). The role of emotionality and regulation in children's social functioning: A longitudinal study. *Child Development*, 66, 1360-1384.

Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Shepard, S. A. et.al. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, 72(4), 1112-1134.

Eron, L. D. (1987). The development of aggressive behavior from the perspective of developing behaviorism. *Journal of American Psychologist*, 42(5), 435-442.

Eron, L. D. & Huessman, L. R. (1984). The relation of the prosocial behavior to the development of aggression and psychopathology. *Aggressive Behavior*, 10, 243-253.

Feldman, S. S. & Weinberger, D. A. (1994). Self-restraint as a mediator of family influences on boys' delinquent behavior: A longitudinal study. *Child Development*, 65, 195-211.

Glaser, B. A., Kronsnoble, K. M., & Forkner, C. B. W. (1997). Parents and teachers as raters of children's problem behaviors. *Child & Family Behavior Therapy.* 19(4). 1-13.

Goldberg, S., Janus, M., Washington, J., Simmons, R. J., MacLusky, I. & Fowler, R. S. (1997). Prediction of preschool behavioral problems in healthy and pediatric samples. *Developmental and Bihevioral Pediatrics*, 18(5), 304-312.

Goldsmith, H. H. & Rothbart, M. K. (1991). Contemporary instruments for assessing early temperament by questionnaire and in the laboratory. In: J. Strelau & A. Angleitner (eds). *Explorations in temperament*. (pp. 249-274). London: Plenum Press.

Gottman, J. M., Katz, F. L. & Hooven, C. (1997). *Meta-emotion: How families communicate emotionally*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Guerin, D. W. & Gottfried, A. W. (1994b). Temperamental consequences of infant difficultness. *Infant Behavior and Development*, 17, 413-421.

Guerin, D. W., Gottgried, A. W. & Thomas, C. W. (1997). Difficult temperament and behaviour problems: A longitudinal study from 1.5 to 12 years. *International Journal of Behavioral Developmental*, 21(1), 71-90.

Hagekull, B. & Bohlin, G. (1998). Preschool temperament and environmental factors related to the five-factor model of personality in middle childhood. *Merrill-Palmer Quarterly,* 44(2), 194-215.

Hannesdottir, H. & Einarsdottir, S. (1995). The Icelandic child mental health study. An epidemiological study of Icelandic children 2-18 years of age using the Child behavior checklist as a screening instrument. *European Child and Adolescent Psychiatry*. 4(4), 1-11.

Hellinckx, W., Grietens, H. & Verhulst, F. (1994). Competence and behavioral problems in 6- to 12 - year – old children in Flanders (Belgium) and Holland: A cross-national comparison. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*. 2(3), 130-142.

Keenan, K. & Shaw, D. (1997). Developmental and social influences on young girls' early problem behavior. *Psychological Bulletin*, 121(1), 95-113.

Keenan, K., Shaw, D., Delliquadri, E., Giovannelli, J. & Walsh, B. (1998). Evidence for the continuity of early problem behaviors: Application of a developmental model. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(6), 441-454.

Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata.* Jastrebarsko: Naklada Slap.

Keresteš, G. (2006). *Mjerenje agresivnog i prosocijalnoga ponašanja školske djece: usporedba procjena različitih procjenjivača.* Društvena istraživanja, 15, 241-264.

Lavigne, J. V., Arend, R., Rosenbaum, D., Binns, H. J., Christoffel, K. K. & Gibbons, R. D. (1998a). Psychiatric disorders with onset in the preschool years: I stability of diagnoses. *Journal of American Academy of Child and Adolescence Psychiatry,* 37(12), 1248-1254.

Lavigne, J. V., Arend, R., Rosenbaum, D., Binns, H. J., Christoffel, K. K. & Gibbons, R. D. (1998b). Psychiatric disorders with onset in the preschool years: II. correlates and predictors of stable case status. *Journal of American Academy of Child and Adolescence Psychiatry,* 37(12), 1255-1261.

Murphy, B. C. & Eisenberg, N. (1997). Young children's emotionality, regulation and social functioning and their responses when they are targets of a peer's anger. *Social Development*, 6, 1, 19-36.

Olson, S. L. (1992). Development of conduct problems and peer rejection in preschool children:a social system analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 20(3), 327-350.

Olson, S. L. & Hoza, B. (1993). Preschool developmental antecedents of conduct problems in children beginning school. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22(1), 60-67.

Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D. & Ramsey, E. (1989). Developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44, 329-335.

Pavuluri, M. N. & Luk, S. L. (1998). Recognition and classification of psychopathology in preschool children. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 32, 642-649.

Prior, M., White, J., Merrigan, C. & Adler, R. (1998). Preschool behaviour problems in a multicultural Australian urban area. *Journal of Peadiatries Child Health*, 34, 164-169.

Sameroff, A. (2006). Identifying risk and protective factors for healthy child development U. A. Clarke-Stewart i J Dunn (eds). *Families count-effects on child and adolescent development.* Cambridge: University Press, pp 53-76.

Schmitz, S., Cherny, S. S., Fulker, D. W. & Mrazek, D. A. (1994). Genetic and environmental influences on early childhood behavior. *Behavior Genetics*, 24(1), 25-34.

Slunjski, E, Šagud, M., Brajša-Žganec, A. (2006). Kompetencije odgojitelja u vrtiću - organizaciji koja uči, *Pedagogijska istraživanja*, 3, 45-58.

Smilkstein, G. (1992). The APGAR Questionnaires. Screening for social support: Family, Friends, and Work Associates. Unpublished manuscript.

Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behaviour during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development*, 24(2), 129-141.

Tschann, J. M., Kaiser, P, Chesney, M. A., Alkon, A. & Boyce, T. (1996). Resilience and vulnerability among preschool children: Family functioningm tempe-

rament, and behavior problems. *Journal of American Academy Child and Adolescence Psychiatry*, 35(29), 184-192.

Vlahović-Štetić, V. (1992). *Priručnik za Skalu za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja kod djece.* Jastrebarsko: Naklada Slap.

Wittmer, D., Doll, B., Strain, P. (1996). Social and emotional development in early childhood: The identification of competence and disabilities. *Journal of Early Intervention,* 20(4), 299-318.

Živčić, I. (1989). Boravak u vrtiću i agresivno ponašanje djece. *VII Dani psihologije u Zadru*, 5, 189-195.

Živčić-Bećirević, I., Smojver-Ažić, S., Mišćenić, G. (2003). Problemi u ponašanju predškolske djece prema procjenama roditelja i odgojitelja. *Psihologijske teme*, 12, 63-76.

Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: Psihologijska analiza*. Zagreb: RZRKSSOH.

Žužul, M., Keresteš, G., i Vlahović-Štetić, V. (1990). Skala za procjenu dječjeg agresivnog i prosocijalnog ponašanja. *Primjenjena psihologija*, 11, 77-86.

Summary

Research until now has shown that the manifestation of aggressive behaviour and externalised problems at pre-school age is connected to aggressive behaviour later in life. An aim is to establish if a difference exists in the manifestation of aggressive behaviour as well as the presence of externalised problems between pre-school boys and girls. In addition, another aim is to affirm if a difference exists between parental and pre-school teachers' evaluations of this behaviour and problems. Also, the aim is related to checking the predictability of some individual and environmental factors for parental and pre-school teachers' evaluations of externalised problems with reference to aggressive behaviour. Data on children's aggressive behaviour was collected from pre-school teachers while evaluations of externalised problems was collected from three evaluators (pre-school teacher, mother and father) for 506 children (average age 5 years and 2 months) from intact families. Parental evaluations were examined using the CBCL scale while TRF as well as Pros/Ag were used for pre-school teachers' evaluations. In addition, fathers and mothers evaluated the functionality and emotional life of their families as well as their child's temperament. Evaluations of aggressive behaviour and externalised problems from a parental and teachers' perspective are compared in the results. Significant connections between parental and pre-school teachers' evaluations were obtained in which there were significantly more correlations between evaluations of fathers and mothers compared to correlations between parental and pre-school teachers' evaluations. In accordance with expectations and earlier empirical findings, parents and pre-school teachers evaluated the behaviour of boys as more aggressive. To a large degree, the prediction of their evaluations out of the selected predictors was determined by the eva-luation of the child's effortful control as well the parental evaluation of particular family functioning mea-

sures. Multiple regressive analysis results show the importance of the temperament dimension and the family functioning variable as a protective factor in the prediction of aggressive behaviour and externalised problems among pre-school children. The individual characteristics of a child that develop in interaction with genetic and environmental factors as well as situational factors encourage aggressive behaviour in relation to externalised problems during the pre-school period.

PSIHOSOCIJALNI PROBLEMI DJECE – ŽRTAVA OBITELJSKOG NASILJA

Frosina Denkova, MA
Institut za socijalni rad i socijalnoj politici
Filozofski fakultet u Skoplju
Ul. Krste Misirkov bb
Skopje
frosinadenkova@gmail.com

Sofija Arnaudova, MA*
Institut za socijalni rad i socijalnoj politici
Filozofski fakultet u Skoplju
Ul. Krste Misirkov bb
Skopje
sofijaarnaudova@yahoo.com
sofija.arnaudova@fzf.ukim.edu.mk

Ivan Trajkov, MA
Institut za socijalni rad i socijalnoj politici
Filozofski fakultet u Skoplju
Ul. Krste Misirkov bb, Skopje
ivantrajkov@hotmail.com
ivan.trajkov@fzf.ukim.edu.mk

Sažetak

Obiteljsko nasilje je ozbiljna stvar koja utječe na mnoge živote izravno i neizravno. To može naškoditi odraslima, mladima i djeci – fizički i emocionalno. Zlostavljanje u obitelji nije normalno, u stvari, to je kriminal. Obiteljsko nasilje se događa kada se osoba koristi nasiljem i/ili uvredljivim ponašanjem kako bi stekla kontrolu nad nekim s kim je u nekoj vrsti "obiteljskog odnosa".

Nitko se ne bi trebao boriti s obiteljskim nasiljem sam. Postoje mnogo profesionalaca dostupnih za pomoć osobama koji su doživjele obiteljsko nasilje.

Ovo istraživanje je napravljeno na 30 djece, za koje je Centar za socijalni skrb u Gevgeliji informirao da su žrtve obiteljskog nasilja. Prema njihovim rezultatima 87% njih imaju psihosocijalnih problema i ne mogu se nositi s njima bez profesionalne pomoći. Mnogo toga može se učiniti kako bi se pomoglo ove djeci.

Kad se budemo sami obrazovali o obiteljskom nasilju i počeli razvijati vještine za rad sa žrtvama i počiniteljima nasilja, ovaj najstariji ljudski zločin

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Sofiji Arnaudovoj, MA na mail: sofijaarnaudova@yahoo.com

početak će nestajati. Spremnost da se sluša i čuje o ovim problemima u obitelji prvi je korak. Dokle god se odbija pitati žene i njihovu djecu, žrtve nasilja, nitko neće govoriti o tome što se događa kod kuće. Njihova sramota je previše duboka, i ne mogu vjerovati da će bilo tko moći pomoći. Nalaženje rješenja za zaustavljanje nasilja u obitelji zadaća je svakog od nas. Kada shvatimo ovaj kritičan socijalni problem, prevladat ćemo strah od bavljenja s tim s obiteljima i bit ćemo, također, u stanju privući ih opet u zdrav i siguran svijet.

Psihosocijalni problemi djece – žrtava obiteljskog nasilja

Psihosocijalni aspekti ovise o socijalnom okruženju u kojem dijete odrasta. Za djecu škola i obitelj čine značajan dio socijalnog okruženja. Iskustva djeteta u školi i obitelji stoga uveliko određuju njegovu kasniju prilagodbu u životu i radu. Stoga je važna uloga posebnih institucija i ministarstava u osmišljavanju programa koji bi optimalizirali kontinuirani razvoj djeteta kao tjelesnog, moralnog, intelektualnog i društvenog bića u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima. Ali nažalost i škola i obitelj danas predstavljaju socijalni kontekst u kojem se događa nasilje.

Obiteljsko nasilje zaokuplja pažnju istraživača i praktičara tek posljednje tri decenije, pa zato je i ovaj rad fokusiran na obiteljsko nasilje. Obiteljsko nasilje predstavlja skup ponašanja čiji je cilj uspostaviti moć i kontrolu nad drugim osobama upotrebom sile, zastrašivanjem i manipuliranjem. Uključuje tjelesno (fizičko), psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje.

- **Tjelesno (fizičko) nasilje** obuhvaća guranje, udaranje, šamaranje, gušenje, davljenje, fizičko zadržavanje, pritiskanje, štipanje, fizičko sprječavanje da nekamo ode, povlačenje za kosu, grizenje, ujedanje, grebanje, protresanje, paljenje cigaretom, trganje odjeće s osobe, gađanje predmetima, bacanje ili uništavanje stvari u kući. U naporima da se napravi sveobuhvatna definicija tjelesnog nasilja nad djecom, najdalje su otišli Gelles i Cornell (1985) koji su postigli suglasnost da definicija tjelesnog nasilja nad djecom mora polaziti od:
  - izravnog oštećenja i trauma, seksualnog zlostavljanja s povredama;
  - namjere da se dijete povrijedi;
  - namernog zlostavljanja bez povrede (zaključavanja u mračnom plakaru, sobi i sl.).
- **Psihičko nasilje** obuhvaća ponižavanje, ismijavanje u javnosti, nazivanje pogrdnim imenima, psovanje, kritiziranje tuđih ideja i postupaka, ispravljanje i prodike, prekidanje osobe dok govori, nadvikivanje, iskretanje svega što netko kaže, okrivljavanje žrtve za svoje nasilno ponašanje, ignoriranje, zastrašivanje, prijetnje, pokazivanje fizičke nadmoći, zabrane, uhođenje, praćenje, kontroliranje telefona, pošte i osobnih stvari, uništavanje nečijih predmeta, prijetnja samoubojstvom.

- **Seksualno nasilje** obuhvata prisiljavanje na seks, neželjeno dodirivanje, prisiljavanje na neželjene seksualne postupke, silovanje, prisiljavanje na seks bez zaštite, prisiljavanje na gledanje pornografije, prisiljavanje na snimanje seksualnog odnosa i radnji.
- **Ekonomsko nasilje** obuhvata uskraćivanje novca, zabrana da se zaposli, upravljanje osobnom imovinom bez znanja i odobrenja, odlučivanje što i kada se smije kupiti, zahtijevanje da se opravda svaki sitni trošak, samostalno odlučivanje o kućnim financijama, neplaćanje alimentacije.

Svakako ne smije se zaboraviti i termin ***zanemarivanje*** djeteta koji se sve češće događa kod nas. Zanemarivanje djeteta se određuje kao (kroničan) propust roditelja (ili druge odrasle osobe koja skrbi za dijete) da zadovolji djetetove potrebe (Pećnik, 2003). Razlikuje se nekoliko oblika zanemarivanja, ovisno o dobi, odnosno razvojnim potrebama djeteta. *Tjelesno zanemarivanje*, kao oblik koji se najčešće prepoznaje, podrazumijeva propust roditelja da zaštiti dijete od opasnosti, te da zadovolji djetetove osnovne tjelesne potrebe, uključujući odgovarajući smještaj, hranu i odjeću. *Zdravstveno zanemarivanje* predstavlja propust roditelja da osigura djetetu neophodni medicinski tretman (npr. cijepljenje, lijekove, operativni zahvat). Ako roditelj ne slijedi standarde obrazovanja koje propisuje država (npr. obvezno osnovnoškolsko obrazovanje), govorimo o *obrazovnom obliku zanemarivanja*. Zanemarivanje na području mentalnog zdravlja odnosi se na odbijanje roditelja da omoguće preporučeni terapijski postupak djetetu s ozbiljnim emocionalnim ili bihevioralnim poremećajima. Zanemarivanje obično počinje vrlo rano, te ima kumulativni efekt na razvojne sposobnosti i ograničenja (Hilyard i Wolfe, 2002, prema Pećnik, 2003). Istraživanja koja se bave incidencijom zanemarivanja djece pokazuju porast zanemarivanja od 1986. do 1993. godine od gotovo 100%, pri čemu prednjači emocionalno zanemarivanje (vjerojatno zbog povećanog prepoznavanja i identifikacije djece svjedoka nasilja u obitelji) (Pećnik, 2003).

Svaki od navedenih oblika zlostavljanja može se teorijski detaljnije razraditi prema simptomima po kojima se može prepoznati, značajkama zlostavljača, mogućima tretmanskim postupcima prema roditeljima i djetetu i posljedicama koje zbog takvih oblika zlostavljanja mogu dugoročne i kratkoročne (to, međutim, prelazi razinu ovog članka). Zajedničko svim oblicima zlostavljanja jest potreba intervencije stručnih djelatnika centara za socijalnu skrb prilikom sumnje na roditeljsko zlostavljanje djeteta kao i otvorena pitanja koja se javljaju u vezi s time.

Poseban problem u radu sa zlostavljanom djecom predstavlja činjenica što zlostavljanje nije izoliran događaj u životu djeteta, već je to puno češće njegova svakodnevnica. Djeca vrlo često trajno žive s roditeljima koji ih zlostavljaju i njihove su obitelji u višegodišnjem tretmanu centara za socijalnu skrb.

Ajduković i sur. (2000) navode više vrsta "rizičnih obitelji", dakle obitelji u kojima postoji potencijalna opasnost za zlostavljanje djece:

- *prezaštićujuće obitelji* su one koje su u cijelosti usmjerene na dijete, zastupaju dijete i kad to nije potrebno, previše ih kontroliraju tako da djeca nemaju prilike razviti osobnu odgovornost; djeca mogu postati razmažena i nesamostalna;
- *kaotične obitelji* su obitelji u kojima ne postoje granice i ne zna se tko je za što odgovoran, međusobno poštovanje i bliskost su slabije razvijeni, roditelji se nedovoljno brinu o potrebama djece, odgojni postupci su brzopleti i neodmjereni; djeca iz takvih obitelji su neodgojena;
- *konfliktne obitelji* su obitelji u kojima su često prisutni konflikti između roditelja, između roditelja i djece i djece međusobno, tj. djeca primaju poruke da je jedini način rješavanja konflikata nasilje; djeca koja odrastaju u takvim obiteljima često su hiperaktivna i pokazuju sklonost nasilju;
- *zanemarujuće obitelji* su obitelji u kojima roditelji pokazuju premalo pažnje djeci, ne brinu se gdje su djeca, s kim provode vrijeme; djeca koja odrastaju u takvim obiteljima sklona su preranoj zrelosti i preuzimanju roditeljske uloge;
- *rigidne obitelji* su obitelji u kojima su uloge jasno definirane, a rigidna se hijerarhija teško mijenja; djeca iz takvih obitelji postaju "buntovnici";
- *devijantne obitelji* su obitelji u kojima ne postoje jasni kriteriji o tome što je pravilno, a što nepravilno, roditelji toleriraju, a ponekad čak svjesno ili nesvjesno i podupiru devijantno ponašanje kome su i sami nerijetko skloni.

Sudionici nasilja u obitelji mogu biti svi članovi obitelji: muž i žena u bračnoj ili izvanbračnoj zajednici, djeca i roditelji, braća i sestre, djedovi i bake, unuci i unuke, pradjedovi i prabake, stričevi i strine, tetke i tetci, ujaci i ujne, bratići i sestrične, nećaci i nećakinje, punac i punica, svekar i svekrva, šogori i šogorice, osobe koje su živjele zajedno u obiteljskoj ili izvanbračnoj zajednici i njihova djeca kao i osobe koje imaju zajedničku djecu, posvojitelj i posvojenik, skrbnik i štićenik.

Znakovi tjelesnog zlostavljanja koji se mogu primijetiti kod djece su: ozljede na licu, ozljede na prsnom košu, grudima i trbuhu, odnosno dijelovima tijela prekrivenim odjećom, podljevi i ogrebotine na tijelu, iščašenja, napukline ili lomovi kostiju, opekline različitog stupnja, ozljede nožem ili drugim predmetima, unutarnje povrede, vidljivi tragovi gušenja na vratu (prstima, žicom, remenom, ručnikom), izbijeni zubi, povreda bubnjića, ozljede u genitalnom području.

Znakovi socijalnog zlostavljanja kod djeca su povlačenje od okoline – prekid kontakata s drugim ljudima i nedostatak socijalne mreže.

Ostali znakovi koji mogu upućivati na zlostavljanje su napetost, nemir, osjećaj slabosti, osjećaj straha, srama i krivnje, samozanemarivanje i gubitak samopouzdanja, neurotske reakcije (depresivnost, anksioznost, napadi panike), poremećaji spavanja, poremećaji prehrane (anoreksija, bulimija, pothranjenost, de-

hidriranost), zlouporaba alkohola i droga, problemi s koncentracijom, dezorijentiranost, rastresenost, agresivnost prema sebi i drugima, seksualne teškoće i posttraumatski stresni poremećaj – PTSP.

Obilježja žrtava nasilja

Nasilje ima teške posljedice za sve žrtve koje su mu izložene jer izravno narušava mentalno i emocionalno zdravlje žrtve, a zajedno s tim javljaju se i psihosocijalnih problemi kod djece. Žrtve nasilja se često osjećaju bespomoćno, poniženo, posramljeno, užasnuto, ljuto, pate od nesanice, a nisu rijetki slučajevi da u sebi nalaze krivnju zbog nasilja kojemu su bile izložene.

Istraživanje koje ovdje prikazujemo napravljeno je na 30 djece, koje je Centar za socijalni skrb u Gevgeliji evidentirao kao žrtve obiteljskog nasilja. Prema njihovim rezultatima 87% od njih imaju psihosocijalnih problema i ne mogu se nositi s njima bez profesionalne pomoći. Svako od ove djeca navodi da su svađe između roditelja svakodnevna priča, ali se svakako ove svađe ne mogu same po sebi smatrati nasiljem. Ipak, česte, svakodnevne svađe umanjuju kvalitetu atmosfere obiteljskog života i mogu biti razlog za pojavu psihosocijalnih problema.

U ovom istraživanju potpune nuklearne obitelji su zastupljene u 74% slučajeva, proširene obitelji u 13%; nepotpunih obitelji (obitelj s jednim roditeljem) ima također 13%, i sve su razvedene samohrane majke s djecom.

Veći broj istraživanja nasilja u obitelj naglašavaju značaj socioekonimskih čimbenika za pojavu nasilje u obitelj, a naročito materijalni status i nezaposlenost roditelja. U odnosu na ovaj segment, podaci govore da 77% majki su sa završenom osnovnom školom (ali 67% od njih rade kao zemljoradnice a 33% uopće ne rade), 20% imaju završeno srednju školu sa stručnom spremom i samo 3% su sa visokom stručnom spremom. Što se tiče očeva, 67% su sa završenom osnovnom školom a 23% imaju završenu školu sa srednjom stručnom spremom.

Financijsko stanje u obitelj smo promatrali kroz novčane prihode koje obitelj ostvaruje i pomoću procjene njihove dovoljnosti, odnosno nedovoljnosti za ostvarivanje obiteljskih potreba. Pri tome smo pošli od pretpostavke da se nemogućnost zadovoljavanja osnovnih potreba članova obitelji nepovoljno odražava na kvalitetu obiteljske atmosfere i psihosocijalno stanje u obitelji. U promatranom uzorku najzastupljenije su obitelji s određenim financijskim problemima koje uspješno rješavaju (34%), zatim obitelji čije financijsko stanje omogućava zadovoljenje osnovnih životnih potreba (32%), slijede obitelji koji nisu u stanju da zadovolje ni najosnovnije potrebe (24%) i samo 10% koje nemaju financijskih problema.

Na temelju rezultata ovog istraživanja zaključujemo da postoji korelacija između alkoholizam u obitelji i obiteljskih svađa, što vodi do psihosocijalnih

problema kod djece. U 87% slučajeva djeca izjavljuju da se ne osjećaju lijepo kod kuće i da žele napustiti obitelj jer je nasilje svakodnevno. Veći je postotak djece (92%) koja kažu da se osjećaju zapušteno od strane svojih roditelja, i da većinom svoje slobodno vrijeme provode s prijateljima a ne s roditeljima. Od djece uključene u ovo istraživanje 75% njih je u sukobu sa svojim roditeljima, i kažu da to utječe na njihov uspjeh u školi, kao i na njihovo samopoštovanje u ostvarivanju adekvatne komunikacije s prijateljima (osobito s onima suprotnog spola).

Istraživanja u ovom području govore da je nasilje kod djece povezano sa zdravljem u odrasloj dobi putem složene matrice bihevioralnih, emocionalnih i kognitivnih faktora. Nasilje u djetinjstvu predstavlja rizik za razvoj depresije i PTSP-a, rizičnih ponašanja, teškoća u interpersonalnim odnosima, negativnih vjerovanja i stavova prema drugima. Svi navedeni problemi međusobno su povezani te povećavaju vjerojatnost za nastanak zdravstvenih problema u odrasloj dobi (Kendall-Tackett, 2002.).

Zlostavljanje djece utječe na kasniji psihosocijalni razvoj djeteta i kasnije na kvalitetu roditeljstva. Pojavu da osobe koje su u djetinjstvu doživjele neki oblik zlostavljanja u obitelji i u odrasloj dobi zlostavljaju svoju djecu, nazivamo međugeneracijskim prijenosom nasilja. Važno je reći da to ne znači da će svako zlostavljano dijete odrasti u zlostavljača. Procjenjuje se da će oko 30% zlostavljane djece odrasti u roditelje zlostavljače (Kaufman i Zigler, 1987).

Prema iskazima zaposlenika Centra za socijalni skrb (njihovo iskustvo iz dugogodišnje prakse) u Gevgeliji, visoko rizične obitelji za zapuštanje, zlostavljanje i zanemarivanje djece su one koji imaju ove karakteristike:

- ne postoji odgovarajuća povezanost i prisnost između roditelja i djeteta (22%);
- neko od djece je bilo ugroženo u obitelji ili umrlo u neobjašnjenim okolnostima (18%);
- neželjena trudnoća i dijete nije bilo dobrodošlo (16%);
- oba ili jedan roditelj su bili žrtve nasilja kao djeca (34%);
- oba ili jedan roditelj su imali problematično djetinjstvo (18%);
- oba ili jedan roditelj su psihotični ili ovisni o alkoholu ili drogama (24%);
- oba roditelja imaju slabe roditeljske vještine (33%);
- oba roditelja su mlađa od 20 godina, nezrela i socijalno izolirana (56%);
- obitelj je multi-problematična (68%);
- prihodi i stambeni uvjeti su nezadovoljavajući (45%);
- roditelji nemaju socijalnu podršku (45%);
- u odnosu među roditeljima postoji nasilje (45%).

Isto tako, pomoću fokusnih grupa koje su bile vođene sa zaposlenicima u Centru za socijalni skrb i osnovnim i srednjim školama utvrđeni su znakovi koji

ukazuju na izloženost djece nasilju. Ove znakove su grupirali u tri velike skupine i to predškolske djece, školske djece i adolescenata.

Odgajatelji ističu da su znakovi kod djece *predškolske dobi* ovi:

- izuzetno velika tjeskoba kod odvajanja (44%);
- mokrenje u krevet neprimjereno dobi (62%);
- pomanjkanje povjerenja prema odraslima (72%);
- poremećaji spavanja (nesanica, povećan strah od mraka, opiranje odlasku u krevet) (34%);
- povučenost (52%);
- pretjerana uslužnost ili gorljivost da ugodi (74%);
- samodestruktivno ponašanje ili agresivnost (53%);
- sklonost cviljenju i tome da se "uhvati i prilijepi" za neku osobu kao znak tjeskobe (48%);
- strah od ili odbijanje neugrožavajućeg odnosa (48%);
- strah od određene osobe ili određenog spola (86%);
- tjelesne pritužbe (glavobolja, trbobolja) (67%);
- u interakcijama je dominantna tema moć i kontrola (14%);
- usporen tjelesni razvoj (24%);

Znakovi zlostavljanja kod djece *osnovnoškolske dobi:*

- agresivno maltretiranje druge djece (72%);
- ispadi bijesa (58%);
- niska tolerancija na frustraciju ili beskonačna strpljivost (38%);
- ponašanja kojima traži odobravanje (47%);
- povučenost, pasivnost, potpuna poslušnost (82%);
- prečesto djeluje kao "mamin mali pomoćnik" ili "učiteljicin mali pomoćnik" (42%);
- trajne pritužbe na tjelesne boli (37%);
- učestali sukobi s braćom/sestrama i vršnjacima u razredu (62%);

Znakovi zlostavljanja kod *adolescenata:*

- bijeg u drogu ili alkohol (26%);
- bježanje od kuće (ili provođenje vrlo malo vremena kod kuće) (64%);
- kriminalna djela poput prodaje droge ili krađe (52%);
- nisko samopoštovanje (53%);
- pesimizam u pogledu zadovoljavanja temeljnih potreba za sigurnošću, ljubavi i pripadanjem (28%);
- poteškoće u kognitivnom i obrazovnom funkcioniranju (18%);
- poteškoće u odnosima s vršnjacima (44%);
- smanjeno suosjećanje sa žrtvama (28%);
- suicidalne misli i pokušaji (18%).

Zaključak

U našoj zemlji nasilje u obitelj tek u posljednje vrijeme privlači značajniju pažnju javnosti, a posljedica takvog stanja je i Nacionalna strategija za zaštita obiteljskog nasilje (2008-2011) donesena u aprilu, 2008. U ovom smislu, posebno su značajna razmatranja iskustava nevladinih organizacija, kako i iskustava onih zemalja koji se duže bave s ovim problemom.

Ovo istraživanje pokazalo je da postoji povezanost između strukturalne karakteristike obitelji, socio-ekonomskog statusa, zlouporabe alkohola i njihovog utjecaj na psihosocijalnih problema kod djece.

Jedan od osnovnih ciljeva ovog istraživanja je osnivanje preventivnih programa. Ovi programi imaju za cilj otklanjanje nepovoljnih faktora koji mogu utjecati na pojavu nasilja u obitelji, isto tako, otkrivanje problema u što ranijoj fazi, te sprječavanje daljnjeg razvoja problema, odnosno pružanje stručne pomoći obiteljima i žrtvama nasilja.

Svakako se mora staviti akcent na programe koji su usmjereni na izgradnju socijalne mreže za prevenciju nasilja u kojoj sudjeluje policija, pravni sustav, socijalna skrb i nevladine organizacije u zajednici.

Literatura

Ajduković, M., Mamula, M., Pećnik, N., Tolle, N. (2000). *Međugeneracijski prijenos nasilja u obitelji.* U: Ajduković, M., Pavleković, G. (ur.) Nasilje nad ženom, 69-80, Društvo za psihološku pomoć

Gelles, R. J. & Cornell, C. P. (1985). *Intimate violence in families*. Beverly Hills, CA: Sage

Kaufman, J., & Zigler, E. (1987). Do abused children become abusive parents? U: *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 186-192.

Pećnik, N. (2003). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Zagreb: Naklada Slap

Summary

Family violence is a serious matter affecting many lives directly and indirectly. It can harm adults, young people and children physically and emotionally. Abuse in families and relationships is not normal, in fact, it is a crime. Family violence occurs when a person uses violent and/or abusive behavior to control someone with whom they have some type of "family relationship".

No one should have to cope with family violence alone. There are many professionals available to help people who have experienced family violence.

This research was made on 30 children for whom the Center of Social Work in Gevgelija was informed that are victims of family violence. According to their results 87% of them are suffering from psychosocial problems and can't deal with them without professional help.

There is much that can be done to help these children. As we educate ourselves about family violence and begin to develop the skills to work with the victims and perpetrators of violence, this oldest of human crimes will begin to disappear. The willingness to listen and to hear the cries of battered families is the first step. As long as we refuse to ask, battered women and their children will not talk about what's going on at home. Their shame is too deep, and they cannot trust that anyone will be able or willing to help. The solution to stopping violence in the family is up to each of us. When we understand this critical social issue, we will overcome our fear of working with battered families, and we will be able to reach out and draw them back into a sane and safe world.

POVEZANOST RANIH RODITELJSKIH PORUKA I DIMENZIJA LIČNOSTI

dr. sc. Josip Janković, red. prof.
Studijski centar socijalnog rada
Nazorova 5, Zagreb
josip.jankovic@pravo.hr

Snježana Fridrih Šimić, prof. psihologije*
OŠ Antuna Kanožlića, Požega
A Kanižića 2, Požega
snjezana_fridrih@yahoo.com

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi odnos između ranih roditeljskih poruka (osnaživanje i poticanje, emocionalno i fizičko nasilje i poruke ljubavi i potvrđivanja od strane majke i oca) i Eysenckovih dimenzija ličnosti (ekstraverzija, neuroticizam i psihoticizam) te utvrditi razlike između dječaka i djevojčica na dimenzijama ličnosti i procjenama ranih roditeljskih poruka. Sudionici su bili učenici srednje škole, N = 223 (110 djevojčica i 104 dječaka). Korišteni instrumenti su: Upitnik o ranim roditeljskim porukama (RRP-1, Janković, 2006.) i Eysenckov upitnik ličnosti za djecu (Junior EPQ, H. J. Eysenck, Sybil B. G. Eysenck, 1975.). Rezultati pokazuju značajnu, ali nisku povezanost pojedinih dimenzija ličnosti i ranih roditeljskih poruka. Između ranih roditeljskih poruka i ekstraverzije nema povezanosti. Rezultati ukazuju na pozitivnu povezanost između poruka emocionalnog i fizičkog nasilja i neuroticizma te psihoticizma. Zatim, negativnu korelaciju između poruka ljubavi i potvrđivanja, od strane oba roditelja, s psihoticizmom. Poruke osnaživanja i poticanja od strane oca statistički su značajno negativno povezane s psihoticizmom. Rezultati su pokazali kako se djevojčice i dječaci ne razlikuju u procjeni ranih poruka oca, ali se razlikuju u procjenama svih dimenzija ranih poruka majke. Razlike među spolovima na dimenzijama ličnosti su statistički značajne.

Uvod

Obitelj je primarna ljudska skupina i postoji otkad i društvo te se kao takva razvija i usavršava zajedno s čovjekom i cjelokupnim društvom (Janković, 2004.). Ona je kolijevka čovječanstva, spona između biološkog i društvenog (Z. Golubović, 1981, prema Janković, 2004.) i osnovica iz koje je konačno njenim

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Snježani Fridrih Šimić, prof. psihologije na mail: snjezana_fridrih@yahoo.com

pojavljivanjem nastalo ljudsko društvo i o čovjeku se moglo početi razmišljati i znanstveno ga proučavati i iz perspektive sociologije a ne samo biologije. Članove obitelji ne povezuju samo spone zasnovane na društvenim pravilima i konvencijama (Z.Golubović, 1981.), kao što su običaji, sustavi vrijednosti ili pravne norme, psihološke veze temeljene na emocijama, zajedničkom iskustvu, međusobnoj naklonosti i povezanosti sve do razine ovisnosti, nego i snažna biološka povezanost što raste u interakciji potreba, nagona i prokreacije postajući neraskidivom i vječnom. Kroz vrijeme obitelj se stalno razvija te njeni članovi utječu jedan na drugoga, uvjetuju doživljavanje, ponašanje i razvoj ili njihovu stagnaciju, koja u pravilu znači regres i vodi nazadovanju svih članova a samim time i čitave obitelji sve do razine patologije. Pri tome roditelji imaju presudnu ulogu, osobito tijekom razvoja i procesa socijalizacije djece jer utječu na nju svojim ponašanjem uopće a osobito prema njoj samoj. Presudnu ulogu pri tome imaju rane roditeljske poruke što ih ovi više ili manje eksplicitno verbalno i neverbalno, svjesno i promišljeno ili posve nekontrolirano, nagonski, nekompetentno šalju tijekom ranog razvoja i djetinjstva svome potomstvu.

Rane roditeljske poruke

U prvih nekoliko godina života stvaraju se temelji emocionalnog i intelektualnog razvitka djeteta pa je prema tome rano djetinjstvo najkritičnije razdoblje u razvoju svakog djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U tom se razdoblju gotovo sve interakcije odvijaju unutar obitelji, a roditelji igraju glavnu ulogu. U interakciji s djecom roditelji šalju verbalne i neverbalne poruke. Neverbalne poruke imaju veliko značenje te u slučaju kada članovi obitelji ne pokazuju potrebu za međusobnom verbalnom komunikacijom neverbalna komunikacija postaje sredstvo razmjene osjećaja, misli, očekivanja. Komunikacija roditelja i djeteta ključna je za bolje funkcioniranje obitelji i razvoj djeteta. Istraživanja koja su se bavila odnosima roditelja prema djetetu ukazuju na stabilnost u ponašanju roditelja prema djeci tijekom vremena (Collins i Russell, 1991). Bez obzira na to koliko je dijete staro upućuju na postojanje dviju dimenzija roditeljskog ponašanja: emocionalnost i kontrolu. (Schaefer, 1965, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Obje dimenzije su prema ovim autorima bipolarne. U skladu s tim možemo reći da šalju i dvije temeljne skupine poruka. Emocionalnost se odnosi na osjećaje koje roditelj doživljava i pokazuje u interakciji s djetetom. Emocionalno topli roditelji svojoj djeci šalju poruke prihvaćanja, podrške, razumijevanja, pažnje i brige. Emocionalno hladni roditelji šalju svojoj djeci poruke odbacivanja, kritiziranja i kažnjavanja. Druga dimenzija, odnosno dimenzija kontrole odnosi se na ponašanja koja roditelji koriste kako bi mijenjali djetetovo ponašanje i unutrašnje stanje. Na jednom kraju ove dimenzije nalazi se jaka kontrola dok je na drugom slaba ili njezin potpuni izostanak. Kontrola se manifestira kroz postavljanje pravila pa tako roditelji čvrste kontrole postavljaju

stroga pravila dok oni slabe kontrole manje nadziru ponašanje djeteta, imaju blaža pravila ili ona nisu uopće definirana. Roditeljska ponašanja sa oba pola kontrole mogu biti rizična i negativno utjecati na razvoj djeteta. Snažna kontrola ponašanja može dovesti do nesamostalnosti i zavisnosti, submisivnosti, smanjene motivacije za postignućem te potisnute hostilnosti. Nasuprot tomu izrazito blaga kontrola može utjecati na razvoj agresivnosti i nedosljednog ponašanja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

U ovom istraživanju mjerene su rane roditeljske poruke, podijeljene u tri skupine. Prva skupina odnosi se na poruke roditelja koji kod djeteta razvijaju osjećaj samostalnosti i sigurnosti u svoje sposobnosti. Odnosi se na one postupke roditelja koji dijete upućuju na upornost u radu, autonomiju te pomaganje drugima i obavljanje zadataka primjerenih dobi s realnim očekivanjima kako ne bi došlo do razočaranja. Ova skupina je prema tome nazvana "osnaživanje i poticanje". Sljedeća, obojana negativnim emocijama i nasiljem, nazvana je "emocionalno i fizičko nasilje". Odnosi se na postupke roditelja koji su djetetu verbalno ili neverbalno davali do znanja da je neželjeno i krivo za probleme roditelja. Uključuje ponašanja koja poručuju djetetu da s njim nešto nije u redu te da ono ne valja, upućivanje samo na djetetove pogreške te na loša ponašanja prema djetetu i kronični nedostatak vremena za dijete. Često je verbalno nasilje popraćeno i fizičkim pa roditelji koji šalju poruke iz ove skupine, nerijetko dijete udaraju i fizički maltretiraju na neki drugi način. Posljednja skupina je emocionalno topla te su takve poruke nazvane "poruke ljubavi i potvrđivanja". Poruke roditelja koje pripadaju u ovu skupinu iskazivale su ljubav prema djetetu, pri tome se misli i na verbalne poruke i na ponašanje koje je obojano toplim emocijama. Svojim porukama ovi roditelji su davali do znanja da je dijete najbolje takvo kakvo jest te da su zadovoljni njime i njegovim postupcima.

Procjenjivanje ranih roditeljskih poruka

Roditeljske poruke i roditeljsko ponašanje nije lako mjeriti zbog složenosti velikog broja činitelja koji utječu na ponašanje roditelja i poruke koje roditelji šalju djeci. Kao tehnike mjerenja koriste se gotovo sve poznate tehnike u psihologiji, pri tome se misli na razne projektivne tehnike, tehnike opažanja, upitnike i intervjue. Opažanje nije ekonomična metoda i ometa spontano ponašanje opažanih, te je vrlo skupo. Zbog toga su upitnici tehnika koja se najčešće koristi, iako i oni imaju nekoliko nedostataka i ograničenja. Jedna od poteškoća je davanje socijalno poželjnih odgovora, zatim problem samoprocjenjivanja, netočnog ili iskrivljenog pamćenja i slično. Sjećanja mogu biti obojena raznim drugim iskustvima te retrospektivni iskazi često znaju biti iskrivljeni ili nepotpuni pa to utječe na krajnji rezultat. Bez obzira na to primjena upitnika ima i prednosti. Omogućuje nam dobivanje podataka o ponašanju u raznim situacijama i tijekom dužih vremenskih perioda, te o onim ponašanjima koja se ne ispoljavaju često,

ne pokazuju ili se pak mijenjaju u prisustvu drugih osoba. Ukoliko takve upitnike popunjavaju roditelji, od njih se traži da odgovore na pitanja o vlastitom trenutnom ponašanju ili da se prisjete postupaka iz prošlosti. Djeca pri popunjavanju upitnika o roditeljskim porukama odgovaraju na pitanja o svojoj percepciji ponašanja roditelja, ili se traži da se prisjete kako su roditelji prema njima postupali kad su bili manji. U slučaju da upitnik popunjavaju djeca problem je što se tad ne radi o objektivnom ponašanju roditelja već, kako je navedeno, o njihovom doživljaju. Pri tome je problem što se takav doživljaj može razlikovati od objektivnog ponašanja roditelja. Zatim, ukoliko se radi o retrospektivnim iskazima, postoji mogućnost da su sjećanja emocionalno obojena drugim događajima iz tog perioda pa se takva karakterizacija prenosi i na ponašanja roditelja i pri tome procjene predstavljaju nerealnu sliku. Još jedna od mogućnosti u procjenjivanju roditeljskih poruka su procjene drugih članova uže obitelji, rodbine ili nekoga iz bliske okoline. Potrebno je napomenuti da se i ovakvom načinu prikupljanja podataka treba pristupati s oprezom pogotovo ako je ono retrospektivno. Ovdje smo koristili ispitivanje percepcije djece o ponašanju i odnosu njihovih roditelja, odnosno porukama koje su im roditelji slali tijekom djetinjstva, jer je za djelovanje roditeljskih poruka na doživljavanje sebe, okoline pa onda i ponašanje djece, važniji njihov doživljaj poruke, nego njeno objektivno značenje, budući prihvaćanje, dešifriranje, procesiranje i odgovaranje na dobivene poruke ide kroz vlastiti doživljaj a ne nečiju objektivnu procjenu bez obzira na to koliko bi ona bila bliža realitetu.

Ličnost i roditeljski utjecaji na ličnost djeteta

Najčešće se spominje da ličnost predstavlja "sveobuhvatnu cjelinu, integraciju osobina pojedinca u relativno stabilnu i jedinstvenu organizaciju koja determinira njegovu aktivnost u promjenjivoj okolini, oblikuje se i mijenja pod utjecajem te aktivnosti" (Petz, 2005 str. 235).

U ovom radu korištene su dimenzije ličnosti prema Eysencku. Njegova teorija ličnosti je empirijska, te govori kako ljudi imaju široke predispozicije za ponašanja u različitim situacijama što stvara određenu konstantnost u akcijama, razmišljanjima, emocijama (Fulgosi, 1981). Temeljne dimenzije koje je imenovao su ekstraverzija – introverzija te neuroticizam – emocionalna stabilnost (Fulgosi, 1981). Dimenzije su nezavisne jedna o drugoj te svaka predstavlja kontinuum s dva različita pola. Svako ponašanje rezultat je kombinacije tih dimenzija. Razvoj ličnosti, prema Eysencku (Fulgosi, 1981) se događa kroz interakciju genetske osnove pojedinca i utjecaja okoline. Pri tome je temeljni proces kondicioniranja ili uvjetovanja. Eysenck smatra da genetska osnova predstavlja potencijal, odnosno mogućnost, a hoće li se iz toga razviti određena ličnost, određeno je utjecajima okoline na taj potencijal. Što se tiče spolnih razlika ustanovljeno je da su razlike među dječacima i djevojčicama na ovim dimenzijama ličnosti zna-

čajne i to tako da dječaci postižu više rezultate na dimenzijama psihoticizam i ekstraverzija dok djevojčice postižu više rezultate na dimenzijama neuroticizam i skala laži.

Eysenkov rad od izuzetne je važnosti za psihologiju ličnosti, a njegov model okvir je za definiranje ličnosti u brojnim istraživanjima. Osnovna zamjerka njegovu modelu je pokušaj da se individualne razlike u ličnosti svedu na svega tri dimenzije (Lebedina-Manzoni, 2007).

Vječno pitanje na koje su pokušavali dati odgovor mnogi znanstvenici je odnos nasljeđa i okolina u formiranju ličnosti. Mogli bismo zaključiti da je "posve sigurno da u formiranju ličnosti veliku ulogu igraju kako genetski, nasljedni faktori (Szondi, 1986., prema Janković 2004.), tako i okolinski faktori" (Petz, 2001, str. 303). Odnosno dijete se rađa s određenim biološkim nasljeđem, ali time njegova budućnost nije predodređena u potpunosti. Velik broj istraživanja naglašava kako roditeljsko ponašanje, od vanjskih utjecaja, ima najsnažnije efekte u oblikovanju ličnosti (Plomin i Damies, 1987; Loehlin 1992; Parker 1981; Finkel i McCue, 1993 prema Kraft i Zuckerman, 1999.). Egeland i Sroufe (1981) su pronašli da su toplina i roditeljska ljubav te umjerena kontrola povoljni za razvoj djece dok nedostatak istoga utječe na razvoj agresivnosti. Istraživanja tog tipa su pokazala kako je neuroticizam pozitivno povezan s okrivljavanjem od strane roditelja (Benjaminsen, Jorgensen, Kragh-Hansen i Pedersen, 1984) dok je psihoticizam pozitivno povezan s odbijanjem i ponižavanjem od strane roditelja. Za ekstraverziju nisu pronađene značajne korelacije. U istraživanje Changera, Rosa i Campbela (1984, prema Kraft i Zuckerman, 1999) pronađena je negativna povezanost roditeljske ljubavi i neuroticizma. Ostali autori su pronašli slične rezultate (McCrea i Costa, 1988; Princuis i Ruiz, 1997, prema Reti i sur, 2001; Becker 1964, prema Kraft i Zuckerman 1999; McCrae, Jang., Livesly, Riemann, Angleitner, 2001), odnosno roditeljska ljubav je negativno povezana s neuroticizmom i psihoticizmom dok je kažnjavanje i nasilje te odbijanje i pretjerana kontrola pozitivno povezano s obadvije dimenzije. Kako ne bi zanemarili ostale utjecaje socijalne okoline bitno je napomenuti da na razvoj ličnosti djeteta velik utjecaj ima škola, društvo vršnjaka, razne osobe s kojima je pojedinac u interakciji, osobe na radnom mjestu, osobe iz javnog života i mnogi drugi. Osim toga utječu i ekonomski uvjeti te društveni sustav u kojemu se pojedinac razvija, njegov sustav vrijednosti, način na koji se taj sustav podržava u užoj i široj društvenoj sredini, ignorira ili sustavno krši. Vlada li u društvu sklad ili društvena anomija.

Cilj i problemi istraživanja

Cilj je ovog istraživanja ispitati povezanost ranih roditeljskih poruka i pojedinih dimenzija ličnosti prema Eysencku (ekstraverzija, neuroticizam, psihoticizam) te ispitati razlikuju li se djevojčice i dječaci u procjenama ranih roditeljskih poruka i na dimenzijama ličnosti.

S obzirom na gore postavljeni cilj, formulirani su sljedeći problemi i hipoteze:

1. Ispitati postoji li i kakva je povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti.

Hipoteza (1): Na temelju prethodnih istraživanja pretpostavlja se da ne postoji statistički značajna povezanost roditeljskih poruka i ekstraverzije (Heath, Eaves, Martin, 1989; Kraft i Zuckerman, 1999; McCrae**,** Jang i Livesley, 2001).

Hipoteza (2): Na temelju prethodnih istraživanja pretpostavlja se da postoji statistički značajna pozitivna povezanost neuroticizma ispitanika s emocionalnim i fizičkim nasiljem od strane jednog, drugog ili oba roditelja, (Reti i sur., 2001, Kraft i Zuckerman, 1999).

Hipoteza (3): Na temelju prethodnih istraživanje pretpostavlja se da postoji statistički značajna pozitivna povezanost emocionalnog i fizičkog nasilja, negativna povezanost poruka osnaživanja i poticanja te poruka ljubavi i potvrđivanja od strane oba roditelja s psihoticizmom ispitanika (Eaves i Eysenck, 1977; Kraft i Zuckerman, 1999).

2. Ispitati razlikuju li se djevojčice i dječaci u procjenjivanju ranih roditeljskih poruka.

Hipoteza(4): Prema prijašnjim istraživanjima i literaturi dječaci i djevojčice se međusobno statistički značajno razlikuju u procjenama ranih roditeljskih poruka.
Djevojčice procjenjuju da roditelji šalju više poruka ljubavi i potvrđivanja te osnaživanja i poticanja dok dječaci procjenjuju više poruka nasilja (Grossman, Grossman, Fremmer-Bombik, Kindler, Scheurer-Englisch i sur., 2002, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

3. Ispitati postoji li statistički značajna razlika između dječaka i djevojčica na dimenzijama ličnosti.

Hipoteza (5): *Prema rezultatima ranijih istraživanja pretpostavlja se da d*ječaci postižu više rezultate na dimenzijama psihoticizam, dok djevojčice postižu više rezultate na dimenzijama neuroticizma i disimulaciji (Brajša-Žganec i Matešić, 1998; Eysenck, 2003).

Metodologija

Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 223 sudionika, učenika Gimnazije u Osijeku i Gimnazije u Požegi. Broj muških i ženskih sudionika je podjednak, 119 ženskih i 104 muških. Dob se kretala u rasponu od 15 do 18 godina s prosječnom vrijednošću M = 16,25.

Mjerni instrumenti

1. Rane poruke mjerene su *Upitnikom o ranim roditeljskim porukama* (RRP-1; Janković, 2006). Upitnik sadrži 44 tvrdnje, za koje sudionik ispitivanja treba upisati učestalost prisutnosti stavljajući znak "X" posebno za majku, posebno za oca. Validacija je obavljena iste godine na studentskoj populaciji u sklopu znanstvenog projekta "Funkcioniranje i osnaživanje obitelji u rizičnim uvjetima u Republici Hrvatskoj" prihvaćenog i financirano od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Ekstrahirana su tri bitna faktora. Prvi faktor: osnaživanje i poticanje (Cronbach alpha = 0,87); drugi faktor: emocionalno i fizičko nasilje (Cronbach alpha = 0,93); treći faktor poruke ljubavi i potvrđivanja (Cronbach alpha = 0,90. Faktorska struktura preuzeta je od autora upitnika jer se u velikoj mjeri poklapa s dobivenom faktorskom strukturom ovog istraživanja.
2. Dimenzije ličnosti mjerene su *Eysenckovim upitnikom ličnosti za djecu* (Junior Eysenck Personal Questionnaire – Junior EPQ; H. J. Eysenck; Sybil B. G. Eysenck, 1975). Upitnik sadrži 81 česticu koje su raspoređene u 4 skale, odgovara se na svako pitanje zaokruživanjem "DA" ili "NE". Psihoticizam; P skala (Cronbach aplha = 0,69); Neuroticizam; N skala (Cronbach aplha = 0,75); Ekstraverzija; E skala (Cronbach aplha = 0,78); i skala laži; L skala (Cronbach aplha = 0,88).

Postupak

Ispitivanje je provedeno tijekom rujna i listopada 2007. godine u prostorijama Gimnazije u Osijeku i Gimnazije u Požegi za vrijeme sata razrednika (trajalo je 45 min). Prije samog popunjavanja upitnika sudionicima je objašnjena svrha ispitivanja. Bilo je naglašeno da je ispitivanje anonimno i da će se podaci koristiti isključivo u istraživačke svrhe te da ih se moli za potpunu suradnju i iskrenost**.** Od općih podataka sudionici su trebali zaokružiti spol i navesti dob. Prvo je popunjavan Upitnik o ranim porukama, za oba roditelja, a nakon toga upitnik ličnosti.

Rezultati

Kolmogorov–Smirnovljevim testom testirana je normalnost distribucija rezultata na skalama rane roditeljske poruke i ličnosti. Većina dimenzije statistički značajno odstupaju od normalne distribucije. Slični rezultati za dimenzije ličnosti dobiveni su i na uzorku dječaka i djevojčica iz Zagreba (Brajša-Žganec i Matešić, 1998).

Kako bi se istražila povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti računao se Pearsonov koeficijent korelacije.

Prema rezultatima prikazanim u Tablici 1 koja se nalazi na kraju rada, možemo zaključiti da nema statistički značajne povezanosti između ranih roditeljskih poruka i ekstraverzije. Kao što je i očekivano poruke emocionalno i fizičko nasilje statistički su značajno povezane s neuroticizmom u pozitivnom smjeru za oba roditelja. Odnosno, djeca koja su primala od roditelja poruke nasilja postigla su više rezultate na skali neuroticizma. Za povezanosti ranih roditeljskih poruka i psihoticizma statistički je značajna i pozitivna korelacija psihoticizma i emocionalnog i fizičkog nasilja što bi također značilo, kao i prethodno, da su djeca koja su primala od roditelja više poruka emocionalnog i fizičkog nasilja postigla više rezultate na skali psihoticizma. Također možemo uočiti statistički značajnu i negativnu korelaciju za psihoticizam i poruke ljubavi i potvrđivanja, što bi značilo da su djeca koja su primala manje takvih poruka postigla više rezultate na skali psihoticizma. Kod ranih poruka od strane oca možemo uočiti još i statistički značajnu negativnu korelaciju osnaživanja i poticanja s psihoticizmom. Prema tome može se zaključiti da je viši rezultat na skali psihoticizma povezan s emocionalnim i fizičkim nasiljem, nedostatkom ljubavi i potvrđivanja od stane oba roditelja i s nedostatkom osnaživanja i potvrđivanja od strane oca.

Kako bi se provjerilo razlikuju li se dječaci i djevojčice u procjenama ranih roditeljskih poruka i na dimenzijama ličnosti računat je t-test. Rezultati su prikazani u Tablicama 2. i 3.

U Tablici 2 se može primijetiti da se dječaci i djevojčice statistički značajno ne razlikuju u procjenama ranih poruka oca. Za rane poruke majke, u Tablici 2 je vidljivo da se dječaci i djevojčice razlikuju u procjenama svih dimenzija ranih poruka majke na nivou od 5%. Djevojčice procjenjuju više osnaživanja i poticanja te poruka ljubavi i potvrđivanja, a manje emocionalnog i fizičkog nasilja nego dječaci. U Tablici 3 možemo vidjeti da dječaci postižu više rezultate na dimenzijama ekstraverzije i psihoticizma, dok djevojčice postižu više rezultate na dimenzijama neuroticizma i sklonosti davanja socijalno poželjnih odgovora. Ovakvi rezultati su očekivani jer se u literaturi navode upravo ovakve razlike među spolovima (Brajša-Žganec i Matešić, 1998; Eysenck, 2003).

Tablica 1. Pearsonov koeficijent korelacije između ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti.

	Majka			Otac		
	Osnaživanje i poticanje	Emocionalni i fizičko nasilje	Poruke ljubavi i potvrđivanja	Osnaživanje i poticanje	Emocionalni i fizičko nasilje	Poruke ljubavi i potvrđivanja
Ekstraverzija	0,092	0,034	0,104	0,104	0,018	0,121
Neuroticizam	-0,037	0,288**	-0,071	0,008	0,238**	-0,125
Psihoticizam	-0,044	0,396**	-0,270**	-0,179**	0,397**	-0,216**

Legenda: ** $p < 0,01$

Tablica 2. Značajnost razlike između dječaka i djevojčica u procjenjivanju ranih poruka oca i majke.

Skale	Spol ispitanika	M	SD	t	df	p
F1_o	dječaci	2,34	0,47	-1,735	221	0,084
	djevojčice	2,45	0,47			
F2_o	dječaci	0,35	0,46	1,811	221	0,072
	djevojčice	0,25	0,30			
F3_o	dječaci	1,89	0,58	-1,920	221	0,056
	djevojčice	2,05	0,58			
F1_m	dječaci	1,74	0,62	-2,059	221	0,041
	djevojčice	1,91	0,59			
F2_m	dječaci	0,31	0,38	2,218	221	0,028
	djevojčice	0,20	0,32			
F3_m	dječaci	2,02	0,54	-2,503	221	0,013
	djevojčice	2,21	0,54			

Legenda: F1_o-osnaživanje i poticanje od strane oca; F2_o-emocionalno i fizičko kažnjavanje od staren oca; F3_o ljubav i poticanje od strane oca. Legenda: F1_m-osnaživanje i poticanje od strane majke; F2_m-emocionalno i fizičko kažnjavanje od stare majke; F3_m ljubav i poticanje od strane majke.

Tablica 3. Značajnost razlike između dječaka i djevojčica na dimenzijama ličnosti.

Skale	Spol ispitanika	N	M	SD	t	df	p
Ekstraverzija	dječaci	104	17,83	3,96	0,750	221	0,454
	djevojčice	119	17,43	3,95			
Neuroticizam	dječaci	104	8,88	4,81	-5,503	221	0,000
	djevojčice	119	12,10	3,93			
Psihoticizam	dječaci	104	5,50	3,07	5,815	221	0,000
	djevojčice	119	3,42	2,25			
Skala laži	dječaci	104	5,94	3,47	-2,107	221	0,036
	djevojčice	119	6,93	3,53			

Rasprava

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost ranih roditeljskih poruka (osnaživanje i poticanje, emocionalno i fizičko nasilje te poruke ljubavi i potvrđivanja od strane majke i oca) sa Eysenckovim dimenzijama ličnosti (ekstraverzija, neuroticizam, psihoticizam) te utvrditi razlikuju li se ispitanici na dimenzijama ličnosti i postoji li razlika u procjenama ranih roditeljskih poruka s obzirom na spol ispitanika. Rezultati pokazuju značajnu, ali nisku povezanost pojedinih dimenzija ličnosti i ranih roditeljskih poruka. Prvi problem ovog rada bio je istražiti povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti. Prema rezultatima prijašnjih istraživanja (Heath, Eaves, Martin, 1989; Kraft i Zuckerman, 1999; McCrae, Jang i Livesley, 2001) očekivano je da neće biti statistički značajne povezanosti ranih roditeljskih poruka s ekstraverzijom. Sukladno očekivanjima, nije se pronašla statistički značajna povezanost ekstraverzije niti sa jednom dimenzijom ranih roditeljskih poruka za majku (osnaživanje i poticanje $r(221) = 0,09$; $p > 0,05$, emocionalno i fizičko nasilje $r(221) = 0,34$; $p > 0,05$, poruke ljubavi i potvrđivanja $r(221) = 0,10$; $p > 0,05$) i za oca (osnaživanje i poticanje $r(221) = 0,10$; $p > 0,05$, emocionalno i fizičko nasilje $r(221) = 0,02$; $p > 0,05$, poruke ljubavi i potvrđivanja $r(221) = 0,12$; $p > 0,05$). Rezultati prijašnjih istraživanja nisu jednoznačni, ali većinom pokazuju da nema povezanosti. McCrae, Jang i Livesley (2001) su dobili slične rezultate. Dok su Reti i sur. (2001) dobili kako postoji povezanost ograničavanja ponašanja djece i ekstraverzije, no ta povezanost je vrlo slaba. Eysenck (prema Fulgosi, 1981) u svojoj teoriji spominje kako se ekstraverti teže i slabije kondicioniraju pa možda zbog toga povezanost ranih poruka i ekstraverzije nije statistički značajna. Istraživanje Krafta i Zuckermana (1999) te Heatha, Eavesa i Martina (1989) su također poka-

zala rezultate slične ovima, odnosno ekstraverzija nije bila povezana s roditeljskim ponašanjem. Kraft i Zuckerman u svom istraživanju iz 1991 navode kako je ekstraverzija visoko nasljedna.

Prema rezultatima prijašnjih istraživanja (Reti i sur., 2001, Kraft i Zuckerman, 1999) pretpostavljeno je da će se dobiti pozitivna povezanost emocionalnog i fizičkog nasilja od strane oba roditelja s neuroticizmom. Rezultati pokazuju da su ispitanici koji su izjavili više fizičkog i emocionalnog nasilja od strane oba roditelja postizali veće rezultate na dimenziji neuroticizma, odnosno poruke emocionalnog i fizičkog nasilja su statistički značajno povezane s neuroticizmom i za takvo ponašanje majki ($r (221) = 0,29$; $p < 0,01$) i za takvo ponašanje očeva ($r (221) = 0,24$; $p < 0,01$). Ovakvi rezultati su očekivani jer upravo emocionalno i fizičko nasilje može utjecati na to da dijete postane anksiozno, zabrinuto i depresivno (što su karakteristike neuroticizma). Također karakteristike osoba koje postižu visoke rezultate na dimenziji neuroticizma su da reagiraju prilično burno, te da se teško smiruju. Takvo ponašanje možemo povezati s ponašanjem roditelja koji svojoj djeci šalju poruke nasilja. Roditelji djeci služe kao model i ona od njih uče pozitivna i negativna ponašanja. Ukoliko roditelji ne znaju kontrolirati svoje ponašanje te djecu kažnjavaju batinama ili pokazuju elemente nasilja, emocionalnog i fizičkog, uče ih kako je u redu tako se ponašati prema drugima, i time ona postaju razdražljiva, burno reagiraju i primjenjuju takve oblike ponašanja u odnosu s drugima. Osim toga, takva djeca su u stalnom strahu od kažnjavanja i nasilja, boje se i stalno razmišljaju o tome što bi moglo poći po zlu, a upravo je to karakteristika osoba koje postižu visoke rezultate na skali neuroticizma. Pod porukama nasilja se ubraja i naglašeno ograničavanje djetetovog ponašanja te omalovažavanje. Djeca s ovom porukom imaju uvjerenje da ništa nije dobro ili sigurno i stalno trebaju nekoga da im govori što da rade, često su zabrinuta i anksiozna te nesigurna u sebe (Žanko, 1999). Takve karakteristike mogu se pronaći kod osoba koje postižu više rezultata na skali neuroticizma pa nije teško zaključiti zašto je neuroticizam povezan s ovim tipom ranih roditeljskih poruka. Literatura (Čudina-Obradović i Obradović, 2006) potvrđuje kako pretjerano krut odgoj utječe na to da su djeca sklona promjenama raspoloženja, da su pretjerano bojažljiva i razdražljiva te često sumornog raspoloženja. Prijašnja istraživanja su pokazala da je neuroticizam povezan sa sniženom roditeljskom brigom te ograničavanjem autonomije (Reti i sur., 2001). Kraft i Zuckerman (1998) su u istraživanju provedenom na dvije skupine djece, prva skupina su djeca koja imaju oba biološka roditelja, te druga skupina djeca koja imaju jednog od roditelja koji im nije biološki, pokazali kako su nedostatak očeve ljubavi i dimenzija kažnjavanje i odbijanje povezani s neuroticizmom za oba spola djece. Ovim istraživanjem je potvrđeno da je neuroticizam povezan s ranim roditeljskim porukama nasilja.

Očekivano je, sukladno prijašnjim istraživanjima, da će psihoticizam biti statistički značajno pozitivno povezan s emocionalnim i fizičkim nasiljem od oba roditelja, zatim statistički značajno negativno povezan s porukama osnaživa-

nja i poticanja te porukama ljubavi i potvrđivanja od oba roditelja (Eaves i Eysenck, 1977; Kraft i Zuckerman, 1999). Rezultati pokazuju kako je, emocionalno i fizičko nasilje majki ($r(221) = 0,37$; $p < 0,01$) i očeva ($r(221) = 0,38$; $p < 0,01$) statistički značajno povezano s psihoticizmom njihove djece te je smjer te povezanosti pozitivan. Djeca s izraženijim psihoticizmom izjavila su manjak ljubavi i potvrđivanja za oba roditelja, (za majku $r(221) = -0,27$; $p < 0,01$ i za oca $r(221) = -0,22$; $p < 0,01$). Ovakva povezanost upućuje na to da su djeca čiji roditelji nisu slali dovoljno poruka ljubavi i potvrđivanja razvila oblike ponašanja koji iskazuju više hladnoće, bešćutnosti i općenito pomanjkanja emocionalnosti. Procjene poruka osnaživanja i poticanja za oca statistički su značajno povezane s psihoticizmom ali u negativnom smjeru ($r(221) = -0,18$; $p < 0,01$). Ukoliko roditelji nisu pravilno odmjerili mogućnosti djeteta te su mu davali preteške zadatke ono može razviti osjećaj nesposobnosti te će pri obavljanju novog zadatka osjećati strah od neuspjeha. Ukoliko se takvo ponašanje roditelja nastavi, kod djeteta može doći do otpora i frustracije te nezadovoljstva sobom pri čemu u krajnjoj liniji dijete počinje odabirati onaj tip aktivnosti koji je pomalo čudan, upuštati se u traženje uzbuđenja bez obzira na opasnost sve sa ciljem nadomještanja osjećaja prihvaćanja, ljubavi i kompetencije. Ukoliko djeca uz to nisu primala dovoljno poruka ljubavi, takvim ponašanjem nadomještaju i te osjećaje pri čemu vrlo često iskazuju hladan i bešćutan odnos prema ljudima oko sebe. Nedostatak poruka ljubavi razvija osjećaj sumnjičavosti prema drugima, zatim nepovjerenje i to bez obzira na namjere drugih ljudi. Najčešće se događa da takva djeca kasnije odbijaju od sebe i one koji ih prihvaćaju i iskazuju ljubav te u ponašanju tih osoba traže koristoljubive razloge (Žanko 1999). Sve to može odvesti u emocionalnu hladnoću neprijateljsko raspoloženje i agresivnost prema drugima. Takva ponašanja karakteristična su za osobe koje postižu visok rezultat na dimenziji psihoticizma te se u literaturi navode kao posljedica nedostatka roditeljske ljubavi i prihvaćanja. Ako roditelji ne zadovolje djetetovu potrebu za ljubavlju, "djeca postaju agresivna, pretjerano ovisna ili buntovnička, emocionalno hladna, niskog samopoštovanja, emocionalno nestabilna i sklona problematičnom ponašanju, depresiji, delikvenciji te uporabi različitih sredstava ovisnosti" (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, str. 275). Istraživanja u Hrvatskoj su pokazala da je očevo odbacivanje povezano sa svim oblicima psihopatologije, agresije, tjeskobe, depresije i ovisničkog ponašanja (Ajduković, 1990; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997; Vulić-Prtorić, 2002, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Istraživanje na blizancima koje se bavilo analizom rezultata EPQ-a (Eaves i Eysenck, 1977) je potvrdilo tezu da obiteljsko okruženje (uključujući utjecaj roditelja) igra veliku ulogu u formiranju individualnih razlika na "P" dimenziji ličnosti.

Za rane poruke oca nije dobivena statistički značajna razlika u vezi sa spolom djeteta, dok je kod majke dobivena. Nemogućnost dokazivanja povezanosti spola djeteta i ranih roditeljskih poruka može se jednim dijelom objasniti slabostima korištenih mjernih instrumenata. U ovom radu su rane roditeljske poruke

mjerene samo na temelju procjena djece. Zbog toga bi u budućim istraživanjima trebalo uzeti u obzir metodološka poboljšanja koja povećavaju vjerojatnost potvrđivanja sličnih hipoteza. Ipak u nekim drugim istraživanjima, gdje su efekti spola djeteta potvrđeni, podaci o roditeljskim utjecajima prikupljeni su na više različitih načina. Iako razlika u procjenama ranih poruka dječaka i djevojčica za oca nije bila statistički značajna, djevojčice su procjenjivale kako otac šalje više poruka ljubavi i potvrđivanja ($t(221) = -1{,}92$; $p > 0{,}05$) te osnaživanja i poticanja ($t(221) = 1{,}92$; $p > 0{,}05$), dok su dječaci procijenili kako otac šalje više poruka emocionalnog i fizičkog nasilja ($t(221) = 1{,}81$; $p > 0{,}05$). Za majku su dobivene statistički značajne razlike na svim dimenzijama. Kao i kod oca, djevojčice su za rane poruke majke procijenile kako ona šalje više poruka osnaživanja i poticanja ($t(221) = -2{,}06$; $p < 0{,}05$) te poruka ljubavi i potvrđivanja ($t(221) = -2{,}50$; $p < 0{,}05$), nego što su to procijenili dječaci. Suprotno tome dječaci su procijenili više poruka emocionalnog i fizičkog nasilja ($t(221) = 2{,}22$; $p < 0{,}05$) nego što su to procijenile djevojčice. Istraživanja razlika majčinstva i očinstva ukazuju na činjenicu da se ta dva oblika roditeljstva razlikuju prema količini uključenosti, vrsti dominantnih aktivnosti, načinu odnosa prema djetetu te učincima koje imaju na dječji razvoj. Više emocionalnosti iskazuje se u interakciji s djevojčicama, a više dominacije, odnosno asertivnosti u interakciji s dječacima (Richards, 1986). Također je komunikacija s majkom učestalija te je općenito odnos s majkom više blizak i emocionalniji nego s ocem. Socijalizacija dječaka i djevojčica se razlikuje, općenito se agresivnost smatra prihvatljivom komponentom muške spolne uloge. Kod djevojčica se od najranije dobi potiče i ohrabruje prosocijalno ponašanje dok se agresivno ponašanje ne odobrava i obeshrabruje (Dodge i sur., 1994; Keenan i Shaw, 1997; Williams, 1993 prema Keresteš 2002). Roditelji primjenjuju različite disciplinske i odgojne postupke prema dječacima i djevojčicama što utječe na ponašanje i dječji razvoj (Keresteš, 2002). Prema rezultatima ovog istraživanja može se reći da je komunikacija majke s djevojčicama ispunjena s više toplih emocija nego ona s dječacima, dok je u komunikaciji s dječacima prisutno više nasilja.

Što se tiče dimenzija ličnosti dobivena je statistički značajna razlika između djevojčica i dječaka na dimenzijama neuroticizam i psihoticizam te sklonosti davanja socijalno poželjnih odgovora, odnosno disimulacije (laganja). Razlike među spolovima u dječjoj dobi su slične onima utvrđenim kod odraslih. Dječaci imaju više rezultate na dimenzijama psihoticizma i ekstraverzije, a djevojčice na skalama neuroticizma i disimulacije. Kako je prema podacima iz literature očekivano (Brajša-Žganec i Matešić, 1998.; Eysenck, 2003.), djevojčice su postigle više rezultate na dimenziji neuroticizam ($t(221) = -5{,}50$; $p < 0{,}01$), dok su dječaci postigli više rezultate na dimenziji psihoticizam ($t(221) = 5{,}82$; $p < 0{,}01$). Fulgosi (1981.) navodi kako je Eysenck utvrdio da je razlika na skali psihoticizam kod odraslih muškaraca i žena te dječaka i djevojčica značajna te da dječaci postižu više rezultate, dok je razlika za dimenziju neuroticizam manje izražena, pri čemu tu žene postižu više rezultate. Također navodi kako su muškarci ekstra-

vertiraniji od žena, ali ta razlika nije velika. Što se tiče ekstraverzije u ovom istraživanju nije dobivena statistički značajna razlika iako dječaci postižu više rezultate ($t (221) = 0,75$; $p > 0,05$). Statistički značajna razlika je dobivena na skali laž ($t (221) = -2,11$; $p < 0,05$), pri čemu djevojčice postižu nešto više rezultate. Istraživanje na dječacima i djevojčicama zagrebačke populacije (Brajša-Žganec i Matešić, 1998) pokazuju sličan trend kao i ono na uzorku dječaka i djevojčica iz Velike Britanije (Eysenck i Eysenck, 1994, prema Brajša-Žganec i Matešić, 1998).

Može se reći da je kod ovog istraživanja donekle dvojben način mjerenja ranih roditeljskih poruka samoprocjenama ispitanika, jer je time umanjena objektivnost, budući da se radi o iskazu o ispitanikovom doživljaju poruka. No već je ranije spomenuto kako je za djelovanje poruke na primatelja važnije kako ju on doživljava, nego kakvo je njeno "objektivno" značenje. S tim se slaže i Rohner (2004, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) koji smatra da je vrlo važno kako dijete doživljava roditeljsko ponašanje. On navodi kako se u nekim istraživanjima pokazalo postojanje utjecaja općenitog odbacivanja, koje nije utemeljeno na objektivnom ponašanju, nego predstavlja potpuno subjektivan doživljaj odnosa obitelji (Vulić-Prtorić, 2002, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djetetova percepcija roditeljskog ponašanja opisana je kao filter kroz koji doživljava sve postupke roditelja, koji će utjecati na dijete u skladu s njegovim doživljajem. Prema tome može se reći da je opravdano koristiti subjektivne mjere, poput ove korištene u ovom istraživanju.

Pri mjerenju ličnosti korišten je upitnik koji se temelji na samoopažanju i samoprocjeni. Iako je samoprocjena jedan od glavnih izvora podataka o sklonostima i navikama ljudi, činjenica je da ponašanje ljudi nije nužno "dosljedno u različitim situacijama, te da je ono što se dogodilo u prošlosti samo jedan nesavršen pokazatelj budućnosti" (Jackson, 2003 str. 47). Pristup samoprocjene se temelji na pretpostavci da pojedinci znaju svoje sklonosti i stoga su kao takvi najbolji mogući izvor podataka. Međutim sposobnost samoopažanja može biti različita kod različitih ljudi te ovisna o situaciji. Ispitanici mogu "varati" te davati socijalno poželjne odgovore i time znatno iskriviti rezultate. Nasuprot tome Mlačić (2001) je ispitivanjem samoprocjena i procjena druge osobe potvrdio ekvivalentnost korespondentnih dimenzija.

Prema nekim autorima (Bell, 1968; Bell i Chapman, 1986; Rutter i sur, 1997, prema Reti i sur. 2001) mnogi utjecaji pripisani roditeljima mogu se promatrati u suprotnom smjeru. Odnosno djeca koja postižu, primjerice visoke rezultate na skali neuroticizma, mogu utjecati na to da se roditelji prema njima ponašaju na određeni način. Dijete "teškog temperamenta" otežava stvaranje dobrog odnosa s roditeljem, te mu je zbog toga razvoj ugrožen jer povećava vjerojatnost da će ono samo pogoršati uvjete svoga razvoja. Prema tome, možemo zaključiti, da je odnos djeteta i roditelja recipročan te da dijete s određenim osobinama "priziva" karakteristična ponašanja roditelja (Lacković-Grgin, 2005). Potrebno je napomenuti da se svi roditeljski postupci odvijaju u specifičnim prili-

kama i da dijete svaki taj postupak doživljava u okviru tog ozračja. Roditeljsko prihvaćanje omogućuje da se svaki roditeljski postupak interpretira kao prijateljski i brižan, dok će isti takav postupak unutar općeg neprijateljstva, hladnog i grubog odnosa biti doživljen kao zlostavljanje (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Činitelji koji utječu na rane roditeljske poruke mogu se izjednačiti s onima koji utječu na roditeljsko ponašanje. Prema literaturi to su karakteristike roditelja, osobine djeteta i kontekstualni faktori. Individualne osobine roditelja koje utječu na roditeljsko ponašanje su: dob roditelja, spol, osobine ličnosti, ponašanje njihovih roditelja prema njima, znanja i uvjerenja o dječjem razvoju i roditeljskom ponašanju, te zadovoljstvo brakom.

Povezanost koju smo našli može biti posredovana genetskim faktorima. Primjerice ispitanici koji su procijenili roditeljsko ponašanje kao negativno možda odražavaju roditeljsku psihopatologiju koja može posredovati u razvoju određenih crta ličnosti kroz genetske utjecaje.

Uz sve već navedeno, rane roditeljske poruke samo su jedan od činitelja dječjeg razvoja, uključujući razvoj ličnosti, te time objašnjavaju manji dio varijance ove varijable. Iako je obitelj primarni kontekst dječjeg razvoja, interakcije u obitelji se ne odvijaju izolirano. Ona je samo jedan od sustava, mada dominantan, unutar kojih se dijete razvija (Bronfenbrenner, 1986, prema Vasta 1998). Širi socijalni kontekst, ekonomske, kulturalne i političke prilike u kojima obitelj živi utječu na dijete neovisno o roditeljskom ponašanju to više što je ono više uključeno u vanjski dio socijalnog okruženja a to je uz ostalo povezano i s dobi, stupnjem obrazovanja i intenziteta socijalne angažiranosti djeteta. Utjecaj na ličnost djeteta ima i škola, nastavnici, ljudi s kojima je svakodnevno u interakciji a osobito vršnjaci, zatim značajni drugi i društveno istaknute ličnosti.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost ranih roditeljskih poruka (osnaživanje i poticanje, emocionalno i fizičko kažnjavanje te poruke ljubavi i potvrđivanja od strane majke i oca) sa Eysenckovim dimenzijama ličnosti (ekstraverzija, neuroticizam, psihoticizam) te utvrditi razlikuju li se ispitanici na dimenzijama ličnosti i postoji li razlika u procjenama ranih roditeljskih poruka s obzirom na spol ispitanika.

Rezultati pokazuju značajnu ali slabu povezanost ranih roditeljskih poruka i dimenzija ličnosti.

Nadalje, kako je i očekivano rane roditeljske poruke nisu statistički značajno povezane sa ekstraverzijom.

Rane roditeljske poruke emocionalnog i fizičkog nasilja statistički su značajno povezane s neuroticizmom i psihoticizmom dok su rane roditeljske poruke ljubavi i potvrđivanja od strane oba roditelja statistički značajno ali negativno

povezane s psihoticizmom.

Poruke osnaživanja i poticanja od strane oca statistički su značajno negativno povezane s psihoticizmom.

Djevojčice i dječaci ne razlikuju se statistički značajno u procjeni ranih poruka oca dok su značajne za rane poruke majke u procjenama svih dimenzija na razini od 5% i to tako da djevojčice procjenjuju više osnaživanja i poticanja te poruka ljubavi i potvrđivanja, a manje emocionalnog i fizičkog nasilja nego dječaci.

Razlike među spolovima na dimenzijama ličnosti isto su tako statistički značajne. Djevojčice postižu više rezultate na dimenziji neuroticizma i skali laži, a dječaci na dimenziji psihoticizma dok za ekstraverziju nisu dobivene statistički značajne razlike.

Literatura

Benjaminsen, S., Jorgensen, J., Kragh-Hansen, L. i Pedersen, L. L. (1984). Memories of parental rearing parcties and personality features. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 69, 426-434.

Brajša-Žganec, A. Matešić, K. (1998). *Zagrebačke norme za Eysenckov upitnik ličnosti za djecu (Junior EPQ*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Collins, W. A. & Russell, G. (1991). Mother–child and father–child relationship in middle childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review*, 11, 99-136.

Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb:Golden marketing-Tehnička knjiga.

Eaves, L. J., Eysenck, J. H. (1977). A genotype-environomental model for psychoticism. *Advances in Behaviour Reasrch and Therapy*, 1, 5-27.

Egeland, B. i Sroufe, L.A. (1981). Development sequelae of maltreatment in infancy. *Sociology and Social Researsc*, 73, 67-72.

Eysenck, H. J., Eysenck, B. G. S. (2003) *Eysenckov upitnik ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Fulgosi, A. (1981). *Psihologija ličnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Heath, A. C., Eaves, L. J., Martin, N. G.(1989). The genetic structure of personality III. Multivariate genetic item analysis of the EPQ scales. *Personality and Individual Differences*, 10, 877-888.

Jackson, C. (2003). *Psihologijsko testiranje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji*. Zagreb: Alinea.

Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko:Naklada Slap.

Kraft Jr., M. R. i Zuckerman, M. (1999). Parental behavior and attitudes of their parents reported by young adults from intact and steppa-rent families and

relationships between perceived parenting and personality. *Personality and individual diferences*, 27, 453-476.

Lacković – Grgin, K. (2005). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Lebedina-Manzoni, M. (2007). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

McCrae, R. R., Jang, K. L., Livesly, J. W., Riemann, R., Angleitner, A., (2001). Source of structure:Genetic, Environomental and artifactual influences on the covariation of personality traits. *Journal of Personality*. 64:4, 512-535.

Mlačić, B. (2001). Faktorska struktura samoprocjena i procjena druge osobe na Golbergovim markerima. *Društvena istraživanja*, 1, 23-46.

Petz, B. (2001). *Uvod u psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Richards, M. (1986). *Najranije djetinjstvo*. Ljubljana: Tiskarna "Jože Moškrič".

Reti, I. M., Samuels, J. F., Eaton, W. W., Bienvenu III, O. J., Costa Jr., P. T., Nestadt, G. (2001). Influense of parenting on normal personality traits. Psychiatry research, 111, 55-64.

Vasta, R. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Žanko, N. (1999). *Osnove transakcijske analize*. Zagreb: Alinea.

Summary

The aim of this study was to establish the relationship between early parental messages (empowerment and encouragement, emotional and physical violence and messages love and affirmation from mother and father) and Eysenck's personality traits (extraversion, neuroticism and psychoticsm) and establish differences between boys and girls on dimensions of personality and evaluation of early parental messages. Participants were high school students 223 (110 girls and 104 boys). Instruments that we used were: Questionnaire "Early parental messages" (RRP-1, Janković, 2006) and Junior Eysenck Personal Questionnaire (Junior EPQ, H. J. Eysenck, Sybil B. G. Eysenck, 1975). Results demonstrate significant but low correlation between particular dimensions of personality and early parental messages. There is no correlation between early parental messages and extraversion. The results showed positive correlation between messages of emotional and physical violence and neuroticism and psychoticsm. Further more, negative correlation between messages of love and affirmation, from both parents and psychoticsm. Messages empowerment and encouragement from father are negative correlated with psychoticsm. Results also showed no differences between boys and girls in evaluation of father's early messages, but there is difference for mother's early messages. Boys and girls are significantly different in personality traits.

PROSOCIJALNO I AGRESIVNO PONAŠANJE KAO PREDIKTORI STUPNJA PRIHVAĆANJA U SKUPINI DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

Eleonora Glavina, prof. psihologije
Dječji vrtić Čakovec
L. Ružičke 2
Čakovec
psiholog@djc-ck.hr

Adrijana Višnjić-Jevtić, odgoj.*
Dječji vrtić Čakovec
L. Ružičke 2
Čakovec
adrijana@email.t-com.hr

Sažetak

Više različitih hipoteza postavljeno je u literaturi vezano uz prosocijalno i/ili agresivno ponašanje i stupanj socijalnog prihvaćanja u skupini vršnjaka. Većina tih hipoteza odnosi se na populaciju adolescenata i populaciju djece školske dobi. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri navedeni oblici ponašanja utječu na prihvaćanje u skupini djece predškolske dobi. Istraživanjem je obuhvaćeno 257 djece dobi od 3 (3 godine i 5 mjeseci) do 6 godina (6 godina i 1 mjesec), čije su agresivno i prosocijalno ponašanje procijenile njihove odgojiteljice u vrtiću na skali PROS/AG. Procjenu prihvaćanja učinila su sama djeca odabravši troje prijatelja s kojima se najviše vole igrati u vrtiću, iz čega smo izračunali sociometrijsku mjeru stupnja prihvaćanja. Statistička analiza (zbog odstupanja varijabli od normalne distribucije, koristili smo Spearmanov koeficijent korelacije) ukazala je na značajnu povezanost agresivnog ponašanja i stupnja prihvaćanja (koeficijent korelacije iznosio je 0,127), dok povezanost prosocijalnog ponašanja i stupnja prihvaćanja nije utvrđena. Analiza uzorka djevojčica (N = 118) nije ukazala na povezanost navedenih oblika ponašanja i stupnja prihvaćanja, dok je analizom uzorka dječaka (N = 139) utvrđena značajna povezanost agresivnosti i stupnja prihvaćanja (koeficijent korelacije iznosio je 0,264). Na osnovi dobivenih podataka zaključeno je da su djeca s većim stupnjem agresivnog ponašanja bolje prihvaćena u skupini vršnjaka, što se osobito odnosi na dječake. Ovakav nalaz upućuje na ozbiljno promišljanje o podržavajućim aspektima agresivnog ponašanja i mogućnostima intervencije u najranijoj dobi.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Adrijani Višnjić-Jevtić, odgoj. na mail: adrijana@email.t-com.hr

Uvod

Nova promišljanja o razvoju djece sve više ukazuju na važnost razvoja socijalnih kompetencija. Sve više autora bavi se istraživanjima koja pokušavaju pronaći optimalan način poticanja razvoja socijalnih kompetencija. Socijalna komptencija je prema Katz i McClellan (1999) pojedinčeva sposobnost iniciranja i održavanja zadovoljavajućih, recipročnih odnosa s vršnjacima. Obzirom na to da se socijalne vještine uče po modelu, te da su uvjetovane i kulturološkim uvjetima zajednice u kojima se dijete razvija, nameće se zaključak da je moguće da se socijalne vrijednosti, i samim time poželjna ponašanja pojedinaca razlikuju u različitim društvenim zajednicama. Poželjna ponašanja pojedinaca imaju utjecaj na vršnjački status. Kakva su ponašanja koja pridonose da neko dijete bude u većoj ili manjoj mjeri prihvaćeno. Katz i Mc Clellan (1999) navode prema Vendellu i Hembree da se vršnjački status odnosi na razinu u kojoj djecu prihvaćaju ili odbacuju njihov vršnjaci. Iako je vršnjački status jednosmjeran i ne odgovara nužno sposobnosti da razvije prijateljstva, socijalno kompetetna mala djeca upuštaju se u zadovoljavajuće interakcije s vršnjacima i na taj način razvijaju oba aspekta socijalne kompetencije – i vršnjački status i prijateljstvo.

Prosocijalno ponašanje

Prema Keresteš (2002) prosocijalno ponašanje definirano je kao ponašanje koje nije od izravne koristi pojedincu koji ga izvodi, nego donosi korist osobama prema kojima je usmjereno. Neki izjednačuju altruizam i prosocijalno ponašanje, iako je altruizam samo jedan od oblika prosocijalnog ponašanja. Namjera da se nekome pomogne može proizaći iz različitih motiva od onih kod kojih je stvarno prisutna želja da se nekome pomogne, do vrlo sebičnih razloga – da se takvim ponašanjem osigura sebi nagrada. Ovo je osnovna razlika između altruizma i prosocijalnog ponašanja.

Za razliku od teorija koje su pretpostavljale da se prosocijalno ponašanje javlja u dobi od 6 do 7 godine, novija saznanja govore u prilog tome da se prosocijalna ponašanja javljaju već krajem prve godine djetetova života. Prosocijalno ponašanje jedan je od oblika pozitivnog socijalnog ponašanja. Osobe koje su djeci model ponašanja, mogu učiniti mnogo za pojačavanje prosocijalnih umijeća tako da pokažu djeci da ograničenja, očekivanja i pravila vrijede za svu djecu jednako.

Agresivno ponašanje

Agresivno ponašanje jedno je od oblika interakcija među djecom. Agresivno ponašanje možemo odrediti kao socijalno neprihvatljivo ponašanje. Berko-

witz (1988, prema Vlahović – Štetić 1994) navodi da je agresija bilo koje ponašanje (fizičko ili verbalno) provedeno s namjerom da se nekoga povrijedi (fizički ili verbalno). Kao što navodi Vlahović – Štetić (1994) prema Maccobyju već se kod djece u dobi od 6 mjeseci mogu prepoznati reakcije agresivnosti. Zlonamjerna agresija javlja se u dobi od 20 – 23 mjeseci. Katz i McClellan dijele teorije o tome zašto djeca pokazuju neprimjerenu agresivnost na teoriju deficita prema kojoj su djeca agresivna jer im nešto nedostaje (na primjer neko socijalno umijeće) i teorija suficita prema kojoj su djeca agresivna jer se ne znaju nositi s visokim razinama bijesa ili agresivnosti. Obje teorije mogu dati smjernice na koji način treba djelovati kako bi se agresivno ponašanje promijenilo u socijalno poželjan oblik ponašanja.

Razlike između poželjnog i prihvatljivog, i nepoželjnog i neprihvatljivog ponašanja ovisne su o mnogo čimbenika. Već ranije navele smo kulturološko određenje – različite kulture imaju sasvim različita očekivanja i ograničenja u vezi s socijalnim ponašanjem. Djeca koja imaju teškoće u socijalizaciji mogu razviti različite oblike neprihvatljivog, pa i agresivnog ponašanja. Djeca koja imaju teškoće u komunikaciji, stidljiva djeca, te djeca bez razvijenog osjećaja samopouzdanja mogu imati teškoća u prihvaćanju od strane vršnjaka, iako je moguće da su razvila prosocijalno ponašanje. Ima li ponašanje pojedinca utjecaj na prihvaćanje od strane vršnjaka ili se u ranoj dobi vršnjački status određuje drugim parametrima pokušale smo otkriti ovim istraživanjem.

Problemi i hipoteze

Problemi

1. Provjeriti postoji li povezanost između stupnja prihvaćanja i prosocijalnog ponašanja djece predškolske dobi.
2. Provjeriti postoji li povezanost između stupnja prihvaćanja i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi.
3. Provjeriti da li navedeni problemi imaju različite rezultate za skupinu dječaka i za skupinu djevojčica.

Hipoteze

1. Pretpostavlja se da ne postoji povezanost između stupnja prihvaćanja i prosocijalnog ponašanja djece predškolske dobi.
2. Pretpostavlja se da ne postoji povezanost između stupnja prihvaćanja i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi.
3. Pretpostavlja se da navedene hipoteze vrijede za skupinu dječaka i za skupinu djevojčica.

Metodologija

Ispitanici i postupak

Obuhvaćeno je 257 djece u dobi od 3 do 6 godina (118 djevojčica i 139 dječaka). Odgajateljice u vrtiću procijenile su njihovo agresivno i prosocijalno ponašanje na skali Pros/Ag.

Procjenu prihvaćanja učinila su sama djeca odabravši troje prijatelja s kojima se najviše vole igrati

Mjerni instrumenti

Skala Pros/Ag, autora Miomira Žužula i Vesne Vlahović – Štetić konstruirana za mjerenje prosocijalnog i agresivnog ponašanja djece predškolske dobi. Sastoji se od 10 čestica za procjenu prosocijalnog ponašanja i 10 čestica za procjenu agresivnog ponašanja. Procjenu na skali daje procjenjivač koji dobro poznaje dijete (najčešće odgajateljica u vrtiću). Linearnim zbrojem bodova dobivaju se dva rezultata: zbroj neparnih čestica daje rezultat na skali prosocijalnog ponašanja, a zbroj parnih čestica daje rezultat na skali agresivnog ponašanja.

Mjera prihvaćanja za svako dijete izračunata je na sljedeći način: suma pozitivnih imenovanja / (N-skupine-1).

Rezultati

Kod rezultata dobivenih upitnikom Pros/ag, rezultata sociometrijskog postupka primijenjen je Kolmogorov-Smirnov test normaliteta distribucije. Od testirane tri varijable (prosocijalno ponašanje, agresivno ponašanje, stupanj prihvaćanja) utvrdili smo da sve tri varijable odstupaju od normalne distribucije. Ovakav rezultat je uobičajen za sociometrijske parametre, i redovito se dobiva u istraživanjima. Agresivnost i prosocijalno ponašanje su varijable za koje ne očekujemo da se normalno distribuiraju u populaciji. Histogramski prikazi također su potvrdili ovaj rezultat. Distribucije su blago do srednje asimetrične s rezultatima pomaknutima u lijevu stranu prema nižim vrijednostima.

Obrada rezultata parametrijskim statističkim testovima koji vode računa o z-vrijednostima u ovom bi slučaju dala iskrivljene rezultate, te smo zbog asimetričnosti distribucija za daljnju statističku obradu odlučili koristiti neparametrijsku statistiku.

Povezanost prosocijalnog i agresivnog ponašanja i stupnja prihvaćanja

Rezultati neparametrijske korelacijske analize (Spearmanov koeficijent rang korelacije) ukazuju da ne postoji povezanost između prosocijalnog ponašanja i stupnja prihvaćanja u skupini djece predškolske dobi. Statistički značajna povezanost utvrđena je za agresivno ponašanje i stupanj prihvaćanja: $\rho = 0{,}127$; $p < 0{,}05$; stupnjevi slobode = 257. Ova povezanost ukazuje na pojavu da što je agresivnost veća i stupanj prihvaćanja od strane druge djece se povećava.

Povezanost prosocijalnog i agresivnog ponašanja
i stupnja prihvaćanja u skupini djevojčica

Nema statistički značajne povezanosti između prosocijalnog ponašanja i stupnja prihvaćanja ($\rho = 0{,}087$), kao ni između agresivnog ponašanja i stupnja prihvaćanja u skupini djevojčica ($\rho = -0{,}013$).

Povezanost prosocijalnog i agresivnog ponašanja
i stupnja prihvaćanja u skupini dječaka

Obrada rezultata pokazuje da nema statistički značajne povezanosti između prosocijalnog ponašanja i stupnja prihvaćanja u skupini dječaka ($\rho = 0{,}024$). Statistički značajna povezanost utvrđena je za agresivno ponašanje i stupanj prihvaćanja u skupini dječaka: $\rho = 0{,}264$; $p < 0{,}01$; stupnjevi slobode = 139. Ovaj rezultat ukazuje na to da što više dječaci pokazuju agresivno ponašanje biti će bolje prihvaćeni među djecom predškolske dobi.

Rasprava

Naša početna pretpostavka temeljila se na stupnju spoznajnog i moralnog razvoja djece predškolske dobi. Utvrđena je pozitivna korelacija između prosocijalnog ponašanja i moralnog rasuđivanja, pri čemu je zrelija razina rasuđivanja povezana s većom empatijom, prihvaćanjem tuđe uloge i češćom spremnošću za pružanje pomoći (Krebs, 1978; prema Raboteg – Šarić, 1995). Prema Pigetu djeca u dobi do 7 godina nalaze se u fazi egocentrizma. Sami su mjerilo pravila i normi, centar zbivanja, nemaju svijest o postojanju potreba drugih ljudi, moralni propisi nametnuti su izvana, tj. moral je nametnut od vanjskog autoriteta (Raboteg – Šarić, 1995). Prema Kohlbergu djeca do 9 godina nalaze se u predkonvencionalnoj fazi moralnog razvoja. Dobro i loše procjenjuju obzirom na situaciju i okolnosti. Dobro je ono što osoba želi i što joj se sviđa. Ispravno i pogrešno su relativni, procjenjuju se sa stajališta pojedinca, me razmatrajući stajališta drugih ljudi (Raboteg – Šarić, 1995.).

Osobito je razvoj prosocijalnog ponašanja i povećanje integriranja takvog ponašanja u osobne sheme usko povezan s dječjim kognitivnim, emocionalnim i moralnim razvojem. Djeca predškolske dobi nemaju sposobnost takvo, uvjetno rečeno, apstraktno ponašanje generalizirati i ono je više vezano za pojedinačne situacije. Isto tako otežano im je praćenje takvih oblika ponašanja kod prijatelja, a samim tim i njihovo vrednovanje.

Zbog prethodno navedenog smatrali smo da će biranje prijatelja uglavnom ovisiti o nekim izvanjskim kategorijama (npr. zanimljive igračke, atraktivna odjeća...), tj. da će biranje djece biti po principu slučajnosti. Očekivali smo da tip ponašanja bez obzira da li to ponašanje bilo pretežno agresivno ili pretežno prosocijalno neće biti kategorija koja će utjecati na izbor prijatelja.

Agresivnost s druge strane je prirodno usmjerenje svakog organizma koje mu omogućava opstanak (Rumpf, 2006.). Agresivnost nam je "genetski zapisana", a zbog djelovanja testosterona na mozak i veće količine tog hormona kod dječaka je s biološke strane agresivnost jače utisnuta.

Tradicionalni odgoj djece zagovara različite pristupe odgoju djevojčica i dječaka. Pa je tako neprihvatljivo za dječake u dobi iznad tri godine da plaču kada imaju neki problem. Sva ta sila emocija koja stvara i fizičku ekscitaciju treba negdje biti potrošena, pa dječaci da ne bi plakali, vrlo brzo nauče da napetost mogu smanjiti otimanjem, naguravanjem ili udarcem.

Odgojno – obrazovni sustav, osobito onaj njegov dio koji se odnosi na odgoj i obrazovanje djece predškolske dobi feminiziran je, tj. osobe koje sudjeluju u odgoju djece uglavnom su ženskog roda, te dječaci nemaju odgovarajući spolni model koji bi mogao pozitivno djelovati na identifikacijski proces.

Mediji također doprinose glorifikaciji agresivnosti kao pristupa u interpersonalnim odnosima. Mediji usmjeravaju prirodne potrebe djece i daju model prihvatljive agresivnosti osobito kada osnovne potrebe djeteta nisu zadovoljene (Rumpf, 2006). Ukoliko je dijete izloženo obiteljskim procesima prisile (Živković, 2006), tj negativizmu, neprijateljstvu, omalovažavanju, nasilju, tada se uz dodatni utjecaj medija pojačava i vlastita spremnost za nasilje (Rumpf, 2006). Moramo biti svjesni toga da djeca provode jako puno vremena pred TV – ekranima, te da upotreba medija prelazi često u zloupotreba što može oslabiti odgovornost obitelji za odgoj (Rumpf, 2006).

Dječaci biraju ratne igre, igre spašavanja, igre herojskih podviga... Djeca koja su sklonija tim igrama, koja ih bolje organiziraju, koja u njima pobijede imaju značajniju ulogu u skupini vršnjaka. Najčešće su oni vođe i određuju pravila i hijerarhiju skupine. U takvoj poziciji logično je da imaju mnogo prijatelja ili iz razloga što im se vršnjaci dive ili stoga što smanjuju strah i anksioznost identificirajući se s agresorom.

U suvremenom svijetu individualističke kulture nije lako odgajati dijete. Jasne smjernice bazirane na apsolutnom poštovanju stava su prošlosti. Odgoj treba biti usmjeren na stalno prihvaćanje promjena, jer teško da će život kako ga

živimo danas biti prihvatljiv za 30 ili 50 godina. Autoritativne obitelji koje postavljaju jasne granice i pravila, a pružaju toplinu i oslonac, ideal su kojem teže mnogi roditelji, ali zbog nedostatka vremena, znanja i energije, teško su im ostvarive. Osim toga odgoj se s obiteljske sfere sve više prebacuje na institucionalne oblike. Djeca danas u jaslicama i vrtićima borave po 10 sat dnevno.

Agresivne igre mnogim dječacima čine zadovoljstvo i važna su i prolazna faza na putu u svijet odraslih (Ruppf, 2006) ukoliko obiteljska atmosfera pozitivna i prihvaćajuća. Biološko funkcioniranje organizma determinirano je fiziologijom. Međutim istraživanja su pokazala da daljnji razvoj agresivnosti kod djece u velikoj mjeri ovisi o razvijenosti njihovih prosocijalnih vještina, pri čemu se razvoj agresivnog ponašanja djece koja raspolažu navedenim vještinama odvija znatno povoljnije od razvoja jednako agresivne djece koja nemaju razvijene prosocijalne vještine (Keresteš, 2002). Obzirom da ranije navedeni podaci ukazuju na to u kojoj mjeri su odgajatelji ti koji najviše vremena provode s djecom, vrlo je važna upravo njihova kompetentnost u području socio – emocionalnog razvoja jer prosocijalno ponašanje može se učiti i usvojene vještine mogu bitno umanjiti agresivnost u ponašanju, a s adekvatnim pristupom već od predškolskoj dobi može se učiniti jako mnogo.

Zaključci

1. Analiza je pokazala da ne postoji razlika između stupnja prihvaćanja i prosocijalnog ponašanja u skupini djece predškolske dobi.
2. Analiza je pokazala da postoji statistički značajna razlika između stupnja prihvaćanja i agresivnog ponašanja. Agresivnija djece češće su birana za prijatelja u igri.
3. U skupini djevojčica ne postoji razlika u stupnju prihvaćanja obzirom na prosocijalno ili agresivno ponašanje, dok je u skupini dječaka statistički značajno izraženo veće prihvaćanje djece koja pokazuju veću agresivnost.

Literatura

Katz, L. G. i McClellan, D. E. (1999). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa

Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata.* Jastrebarsko: Naklada Slap

Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*, Zagreb: Alinea

Rumpf, J. (2006.). *Vikati, udarati, uništavati*. Jastrebarsko: Naklada Slap

Vlahović-Štetić, V. (1994). *Priručnik za Skalu za procjenu agresivnog i prosocijalnog ponašanja.* Jasterbarsko: Naklada Slap

Živković, Ž. (2006). *Agresivnost kod djece*. Đakovo: Tempo

Žužul, M., Keresteš, G. i Vlahović-Štetić, V. (1990). Skala za procjenu dječjeg agresivnog i prosocijalnog ponašanja. *Primijenjena psihologija, 11, 77-86.*

Summary

A diversity of hypothesis has been mentioned in the literature concerning socially acceptable and/or aggressive behaviour as well as ideas regarding different levels of socially acceptable behaviour within a group of peers. Most of these hypotheses cover schoolchildren and teenage population. Goal of this survey is to determine to what level do mentioned types of behaviour affect level of acceptance in groups of peers with preschool children. Survey was conducted on 257 children aged 3 (3 years 5 months) to 6 (6 years 1 month), whose aggressive and socially acceptable behaviour was estimated by their nursery teachers using PROS/AG scale. Children themselves expressed the level of acceptance by choosing 3 friends who they would most likely pick out in games. That gave us a sociometric level of acceptance. Due to variations from normal distribution we used Spearman index of correlation. Statistical analysis showed linked aggressive behaviour to level of acceptance (correlation index = 0,127), while a link between socially acceptable behaviour and level of acceptance was not found. By analysing girl sample (N = 118) we were unable to prove any correlation between behaviour patterns and level of acceptance. On the other hand, analysis of boy sample (N = 139) proved a meaningful correlation between aggressive behaviour and level of acceptance (correlation index = 0,264). Results show that aggressive behaviour in the early age increases the level of acceptance. This projects aggression as a socially acceptable behaviour and urges us to question possibilities of intervention in the earliest ages.

ODNOS CRTA LIČNOSTI S IZLOŽENOŠĆU ZLOSTAVLJANJU VRŠNJAKA KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

dr. sc. Jasna Hudek-Knežević, red. prof.*
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za psihologiju
Slavka Krautzeka b.b. – Kampus
Rijeka
hudekj@ffri.hr

dr. sc. Igor Kardum, red. prof.
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za psihologiju
Slavka Krautzeka b.b. – Kampus
Rijeka

mr. sc. Asmir Gračanin
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za psihologiju
Slavka Krautzeka b.b. – Kampus
Rijeka

Sažetak

Na uzorku od 1065 učenika od 5. do 8. razreda osnovnih škola (49.8% djevojčica i 50.2% dječaka) prosječne dobi od 13.31 godine (raspon dobi 11 – 17 godina) ispitane su razlike u crtama ličnosti petfaktorskoga modela između djece koja su bila i koja nisu bila izložena vršnjačkom zlostavljanju. Dobiveni su rezultati pokazali da su djeca koja su bila izložena vršnjačkom zlostavljanju značajno introvertiranija, neurotičnija, manje savjesna i manje ugodna. Nadalje, spol ispitanika moderira djelovanje neuroticizma na zlostavljanje, pri čemu su neurotičnije djevojčice izloženije zlostavljanju od neurotičnijih dječaka. Analiza dvosmjernih interakcija crta ličnosti sa zlostavljanjem pokazuje da se izloženost vršnjačkom zlostavljanju kod introverata u većoj mjeri povećava ako su oni manje savjesni i neurotičniji. Viši na crti ugodnosti u manjoj su mjeri izloženi zlostavljanju ako su pri tome savjesniji, dok su emocionalno stabilni više izloženi zlostavljanju ako im je ugodnost niža. Dobiveni su rezultati objašnjeni mehanizmima djelovanja ličnosti na socijalni status i na reagiranje žrtvi u situacijama zlostavljanja.

Ovaj je članak proizašao iz znanstvenog projekta Osobine ličnosti, emocionalni i socijalni procesi kao odrednice zdravlja (009-0092660-2658), provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se dr. sc. Jasni Hudek-Knežević, red. prof. na mail: hudekj@ffri.hr

Uvod

Vršnjačko zlostavljanje se odnosi na ponavljanu i asimetričnu verbalnu i fizičku agresiju od strane moćnijeg prema manje moćnom pojedincu (Olweus, 1978). Procjenjuje se da je otprilike 10% osnovnoškolske djece redovito izloženo vršnjačkom zlostavljanju (Whitney i Smith, 1993). Djeca koja su zlostavljana od strane vršnjaka sklonija su simptomima depresije i problemima u školskom funkcioniranju (Olweus, 1978, 1993), a postoji i veća vjerojatnost da će iskazivati delinkventna ponašanja te da će s vremenom i sama postati zlostavljači (Barker i sur., 2008).

Dosadašnja istraživanja na osnovnoškolcima pokazala su neka tipična obilježja žrtava zlostavljanja. Nesigurna privrženost i prezaštitnički roditeljski stil mogu biti rizični faktori za viktimizaciju (Perry i sur., 2001). Za djecu zlostavljanu od strane vršnjaka također postoji veća vjerojatnost da su manje popularna, da nemaju prijatelje te da su manje prihvaćena od strane vršnjaka (Boulton i sur., 1999). Tipična žrtva zlostavljanja je anksiozna, socijalno povučena, izolirana i često tjelesno slabija od svojih vršnjaka (Olweus, 1993), ima niže samopoštovanje (Egan i Perry, 1998.; Fosse i Holen, 2007), eksternalniji lokus kontrole (Fosse i Hollen, 2007.), pesimističnija je, bespomoćnija i ima manju percepciju kontrole u problematičnim situacijama (Cassidy i Taylor, 2005).

Na temelju postojećih istraživanja Olweus (1993) je žrtve vršnjačkog zlostavljanja klasificirao u dvije skupine: pasivne ili submisivne i agresivne ili provokativne žrtve. Pasivna žrtva je anksiozna, nesigurna, ima negativan pogled na sebe, sramežljiva je i neprivlačna. Takvo je dijete plašljivo, usamljeno i bez bliskih prijatelja, ima negativan stav prema nasilju i, kada se radi o dječacima, tjelesno je slabiji od drugih vršnjaka. Svojim ponašanjem pasivna žrtva sugerira da je prikladna meta zlostavljanja jer sama o sebi misli da je nedovoljno vrijedna i da neće uzvratiti napad. Agresivna ili provokativna žrtva je impulsivna, emocionalna, neprihvaćena od strane vršnjaka, nema bliskih prijatelja i pokazuje hostilni stil interakcije. Međutim, njezina je agresivnost reaktivna – manifestira se kao odgovor na provokacije kada žrtva izgubi kontrolu (Schwartz i sur., 1997).

U dosadašnjim istraživanjima odnosa ličnosti i zlostavljanja najčešće su istraživane specifične osobine, a manje temeljne osobine ličnosti koje nalazimo u obuhvatnim strukturalnim modelima, kao npr. u petofaktorskom modelu. Iscrpnim pregledom literature pronađeno je samo pet takvih istraživanja. Iako dobiveni rezultati nisu jednoznačni, oni pokazuju da su djeca koja su zlostavljana od strane vršnjaka manje ugodna, savjesna i ekstravertirana te emocionalno nestabilnija (Bollmer, i sur., 2006; Fosse i Holen, 2007; Jensen-Campbell i sur., 2002; Slee i Rigby, 1993; Tani i sur., 2003). U istraživanju koje su proveli Slee i Rigby (1993.) korišten je Eysenckov model ličnosti, a u preostalima su ispitivane dimenzije petofaktorskoga modela, međutim broj ispitanika bio je relativno malen (između 47 i 99 ispitanika). U jedinom obuhvatnijem istraživanju, na uzorku ispitanika koji prvi put posjećuju psihijatrijsku kliniku, nije utvrđena po-

vezanost između vršnjačkog zlostavljanja u djetinjstvu s niti jednom od dimenzija petofaktorskoga modela mjerenom u odrasloj dobi (Fosse i Holen, 2007).

Postoji nekoliko teorijskih objašnjenja odnosa ličnosti i vršnjačkog zlostavljanja. Jedan takav model počiva na konceptu socijalne moći, odnosno statusa. Moć u socijalnom kontekstu možemo definirati kao relativnu mogućnost pojedinca da utječe na stanja drugih, osiguravanjem ili povlačenjem resursa te kažnjavanjem (Keltner i sur., 2003). Dosadašnja istraživanja pokazuju da su djeca koja imaju nižu socijalnu moć, odnosno niži status češće žrtve zlostavljanja (npr. Whitney i Smith, 1993) te da ih vršnjaci grublje ismijavaju (Keltner i sur., 1998). Nadalje, niska popularnost i nedostatak prijatelja koji prati niski socijalni status rizični su faktori za viktimizaciju (Boulton i sur., 1999; Hodges i sur., 1997). S druge stane, crte ličnosti imaju važnu ulogu u postizanju i zadržavanju statusa. Istraživanje Andersona i sur. (2001) pokazuje da sve dimenzije petofaktorskog modela imaju značajnu ulogu u osiguravanju statusa kod oba spola. Pri tome je najvažnija uloga savjesnosti, nešto manja neuroticizma i ekstraverzije te konačno ugodnosti i otvorenosti. Savjesnost i ugodnost imaju veći utjecaj na status žena, neuroticizam na status muškaraca, dok je ekstraverzija povezana sa statusom oba spola.

Drugi model odnosa ličnosti i vršnjačkog zlostavljanja je medijacijski model viktimizacije (Bollmer i sur., 2006). Prema njemu, ličnost djeluje na način kako pojedinac percipira situacije i kako na njih reagira, što dovodi do veće ili manje vjerojatnosti ponavljanja takve situacije. Npr. ako neurotično dijete u situaciji zlostavljanja pokazuje znakove uznemirenosti, to će potaknuti zlostavljača na ponovno zlostavljanje. U skladu s tim modelom Bollmer i sur., (2006) su utvrdili da su neurotičnija i manje savjesna djeca češće žrtve zlostavljanja te da pokazuju više negativnog afekta u situacijama zlostavljanja.

O ovom istraživanju

Ekstraverti privlače pažnju na sebe i svoja pozitivna obilježja kao što su sposobnosti i vještine što dovodi do njihovog višeg socijalnog statusa (Kyl-Heku i Buss, 1996). Pozitivna emocionalnost, odnosno ekstraverzija, povezana je s višom socijalnom moći (Langner i Keltner, 2008). Nadalje, ekstraverti su bolji u regulaciji emocija i imaju bolje interpersonalne vještine od introverata (Lopes i sur., 2005). S druge strane, pasivne žrtve vršnjačkog zlostavljanja su neasertivne i nedominantne (Schwartzi sur., 1997), što su obilježja vezana uz introverziju. Ekstravertirana djeca, socijalno vještija i manje povučena, lakše nalaze prijatelje (Jensen-Campbell i sur., 2002), a poznato je da su prijateljstva zaštitni faktor od zlostavljanja (Keltner i sur., 1998). S obzirom na sve navedeno, očekuje se da će ekstraverti biti manje izloženi zlostavljanju vršnjaka.

Za razliku od ekstraverzije, neuroticizam i negativna emocionalnost povezane su s nižim socijalnim statusom (Anderson i sur., 2001, Langner i Keltner,

2008) i korištenjem neučinkovitijih interpersonalnih strategija (Kyl-Heku i Buss, 1996). Dodatno, neurotičnija djeca pokazuju veću uznemirenost u situacijama zlostavljanja (Bollmer i sur., 2006), što sve upućuje da neurotičnija djeca mogu biti češća meta zlostavljanja.

Savjesnost je izravno povezana s boljim prihvaćanjem od strane vršnjaka (Jensen-Campbell i sur., 2002), kao i neizravno, putem boljeg školskog uspjeha (Diehl i sur., 1998; John i sur., 1994). Također ova je crta ličnosti povezana s boljom kontrolom negativnog afekta i općom samokontrolom u interpersonalnim odnosima (Jensen-Campbell i sur., 1996), što smanjuje vjerojatnost da savjesna djeca postanu agresivne odnosno provokativne žrtve. S druge strane, manje savjesne žrtve pokazuju viši stupanj fiziološkog uzbuđenja kada razgovaraju o iskustvu zlostavljanja i više ljutnje u situacijama zlostavljanja (Bollmer i sur., 2006). Dakle, može se očekivati da će savjesnost smanjiti vjerojatnost izloženosti vršnjačkom zlostavljanju.

Djeca nisko na dimenziji ugodnosti, koju karakterizira neprijateljsko raspoložen je i agresivnost prema drugima, često postaju žrtvama zlostavljanja (Tani i sur., 2003). S druge strane, ugodna djeca imaju više prijatelja te stoga i manju vjerojatnost da postanu žrtve zlostavljanja (Jensen-Campbell i sur., 2002). Međutim, treba napomenuti da postoje i neki podaci koji govore o većoj vjerojatnosti za zlostavljanje ugodne djece. Na primjer, pasivne žrtve u Olweusovoj tipologiji (1993) pokazuju višu ugodnost. Iz svega navedenoga, može se očekivati da će ugodnost biti zaštitni faktor od vršnjačkog zlostavljanja, ali u manjoj mjeri od ekstraverzije, emocionalne stabilnosti i savjesnosti.

Kada se radi o crti otvorenosti za iskustva do sada nema empirijskih podataka koji govore o povezanosti ove crte ličnosti i vršnjačkog zlostavljanja niti izravno niti putem nekih potencijalnih mehanizama kao što su socijalni status i način reagiranja na zlostavljanje. Stoga se u ovom istraživanju ne očekuje povezanost otvorenosti za iskustva i vršnjačkog zlostavljanja.

Osnovni ciljevi ovoga istraživanja su ispitati razlike u crtama ličnosti petofaktorskoga modela između učenika koji su bili i koji nisu bili izloženi vršnjačkom zlostavljanju te pritom ispitati moderatorske efekte spola i interakcijske efekte crta ličnosti na zlostavljanje.

Kao što je već navedeno, odnos između ličnosti i ponanašnja dinamičan je, odnosno crte ličnosti djeluju na interpretaciju i reagiranje na specifične situacije, što utječe na vjerojatnost da se taj događaj ponovo dogodi. Osim toga, crte ličnosti povezane su s nekim obilježjima ispitanika koja također mogu smanjiti ili povećati vjerojatnost zlostavljanja, kao što je npr. socijalna moć ili socijalni status. Na temelju dosadašnjih istraživanja može se pretpostaviti da će žrtve zlostavljanja od strane vršnjaka biti introvertiranije, neurotičnije, manje savjesne i manje ugodne od vršnjaka koji nisu bili zlostavljani.

Metoda

Ispitanici i postupak

U ispitivanju je sudjelovalo 1065 učenika od 5. do 8. razreda osnovnih škola Primorsko-goranske županije (49,8% djevojčica i 50,2 % dječaka), u dobi od 11 do 17 godina (M = 13,31; SD = 1,22). Ispitivanje je bilo dobrovoljno i anonimno. Provedeno je grupno, trajalo je otprilike jedan školski sat, a proveli su ga studenti psihologije.

Upitnici

Crte ličnosti petfaktorskog modela mjerene su upitnikom koji se sastoji od 25 pridjeva (po 5 za svaku crtu). Pridjevi su izabrani na temelju prethodnih istraživanja o jezičnim deskriptorima crta ličnosti u hrvatskom jeziku te na temelju razumljivosti za djecu osnovnoškolskog uzrasta (Kardum i Smojver, 1993). Rezultati prethodnih istraživanja u kojima je korišten ovaj upitnik pokazuju da je on valjana i pouzdana mjera dimenzija petofaktorskog modela ličnosti na uzrastu adolescenata (Hudek-Knežević i sur., 2005).

Uz svaki pridjev korištena je Likertova skala procjene od 5 stupnjeva (1 – nikada nisam takav; 5 – uvijek sam takav). Pouzdanosti unutarnje konzistencije (Cronbach alpha) dobivene na uzorku ovoga istraživanja kreću se od 0,60 (ugodnost) do 0,68 (savjesnost), a korelacije između pojedinih crta od 0,01 ($p = 0,75$; ekstraverzija i neuroticizam) do 0,53 ($p < 0,001$; ugodnost i savjesnost). Djevojčice postižu značajno više rezultate na dimenzijama ekstraverzije, ugodnosti, savjesnosti i neuroticizma, dok na dimenziji otvorenosti nije dobivena značajna razlika. Dob ispitanika značajno je ali vrlo nisko povezana s neuroticizmom (0,07; $p = 0,04$) i otvorenošću (-0,10; $p = 0,002$).

Zlostavljanje od strane vršnjaka mjereno je pomoću skupa tvrdnji koje opisuju različite oblike zlostavljanja od strane vršnjaka (npr. "Druga djeca u razredu rugaju mi se kada dobijem lošu ocjenu", "Druga me djeca tuku" i sl.). Uz svaku tvrdnju korištena je Likertova skala procjene od 5 stupnjeva (1 – gotovo nikada mi se to ne događa; 5 – vrlo često mi se to događa). Ovaj je upitnik konstruiran za potrebe ovoga istraživanja.

Rezultati i rasprava

Da bi ispitali razlike u crtama ličnosti između učenika koji jesu i koji nisu bili izloženi zlostavljanju vršnjaka, ispitanici su najprije na temelju odgovora na upitniku zlostavljanja od strane vršnjaka podijeljeni u dvije skupine. U skupinu

neizloženih zlostavljanju vršnjaka svrstani su oni ispitanici koji su na sve tvrdnje upitnika odgovorili s "gotovo nikada mi se to ne događa". Takvih je ispitanika bilo 469 (44,6%). Preostali ispitanici (N = 582; 55,4%) svrstani su u skupinu zlostavljanih od strane vršnjaka. Dvije se skupine ne razlikuju niti s obzirom na broj djevojčica i dječaka (hi-kvadrat = 0,62; s.s. = 1; p = 0,43) niti s obzirom na starost ispitanika (t = 1,05; p = 0,30).

Razlike između dviju skupina ispitanika na crtama ličnosti petofaktorskog modela i moderatorska uloga spola ispitanika ispitana je pomoću multivarijatne analize varijance. Dobiven je značajan multivarijatni efekt izloženosti zlostavljanju ($F_{5,894} = 12,97$; $p < 0,001$). Ispitanici izloženi i neizloženi vršnjačkom zlostavljanju značajno se razlikuju na crtama neuroticizma ($F_{1,902} = 39,49$; $p < 0,001$), ekstraverzije ($F_{1,902} = 15,04$; $p < 0,001$) i savjesnosti ($F_{1,902} = 9,73$; $p = 0,002$), razlika na ugodnosti na granici je statističke značajnosti ($F_{1,902} = 3,59$; $p = 0,58$), dok na crti otvorenosti nije dobivena značajna razlika ($F_{1,902} = 0,58$; $p = 0,45$). Na slici 1 prikazane su prosječne vrijednosti koje na crtama petfaktorskog modela postižu ispitanici koji su bili i koji nisu bili izloženi vršnjačkom zlostavljanju.

Kao što se vidi iz slike 1, u usporedbi s onima koji nisu bili izloženi zlostavljanju vršnjaka ispitanici koji su bili izloženi zlostavljanju vršnjaka postižu niže vrijednosti na crtama ekstraverzije, ugodnosti i savjesnosti te više vrijednosti na neuroticizmu. Dakle, kao što je i predviđeno, ekstraverzija, savjesnost i ugodnost su zaštitni faktori od zlostavljanja vršnjaka, dok je neuroticizam povezan s većom izloženošću zlostavljanju vršnjaka.

Iako se ovim istraživanjem nisu ispitivali mehanizmi djelovanja pojedinih crta ličnosti na vršnjačko zlostavljanje, na temelju prije navedenih nalaza može se pretpostaviti da ekstraverzija djeluje na manju vjerojatnost zlostavljanja izravno, putem obilježja kao što su asertivnost, društvenost, bolja regulacija emocija i bolje interpersonalne vještine i posredno preko višeg socijalnog statusa povezanog s navedenim karakteristikama ekstraverzije. Kao što je već navedeno, visoki neuroticizam povezan je s višim stupnjem doživljaja stresa i uznemirenosti u situacijama zlostavljanja (Bollmer i sur., 2006), nižim socijalnim statusom (Langner i Keltner, 2008) i neučinkovitijim interpersonalnim strategijama (Kyl-Heku i Buss, 1996), što sve može dovesti do povećanog vršnjačkog zlostavljanja. Nadalje, neuroticizam povećava izloženost stresnim događajima (Watson i sur., 1994), negativističke procjene događaja i percepciju prijetnje u dvosmislenim situacijama (Cimbolic Gunther i sur., 1999), što čini neurotične osobe ranjivijima i sklonijima precjenjivanju čestine i intenziteta zlostavljanja. Uz već navedene karakteristike savjesnosti koje takve osobe čine manje izloženima zlostavljanju vršnjaka, zaštitni efekt savjesnosti mogao bi se objasniti i većom opreznošću i kritičnošću visoko savjesnih pojedinaca, što im omogućuje izbjegavanje situacija zlostavljanja. Ugodnost također djeluje kao zaštita od vršnjačkog zlostavljanja, iako u nešto manjoj mjeri od ekstraverzije, emocionalne stabilnosti i savjesnosti. Općenita prosocijalna orijentacija karakteristična za ugodnost kao

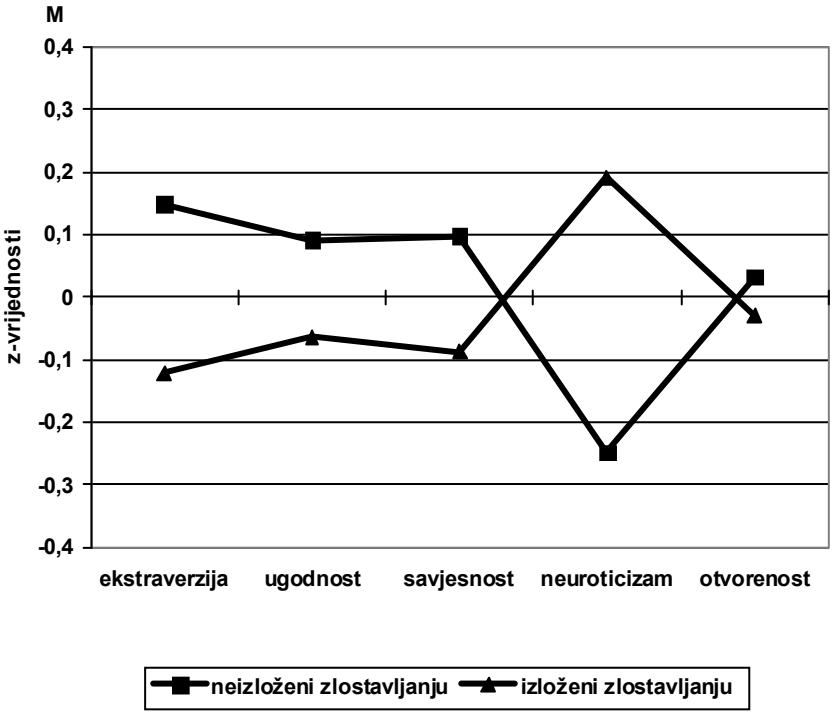

Slika 1. Prosječne vrijednosti na crtama petfaktorskog modela ispitanika koji su bili i koji nisu bili izloženi vršnjačkom zlostavljanju

i učinkovitije strategije riješavanja konflikta, koje su također povezane s ugodnošću (Jensen-Campbell i Graziano, 2001), vjerojatno su mehanizmi putem kojih ugodnost djeluje na smanjenu mogućnost za izloženost vršnjačkom zlostavljanju.

Dodatne analize pokazuju značajnu multivarijatnu interakciju spola i izloženosti zlostavljanju ($F_{5,894}$ = 2,68; p = 0,02). Međutim, spol i izloženost zlostavljanju imaju značajan interakcijski efekt samo na neuroticizam ($F_{1,902}$ = 4,60; p = 0,032). Ta je interakcija prikazana na slici 2.

Iz slike 2 može se vidjeti da su djevojčice izložene zlostavljanju neurotičnije nego dječaci izloženi zlostavljanju vršnjaka. Dakle, spol ispitanika značajno moderira djelovanje neuroticizma na izloženost zlostavljanju, pa je veća vjerojatnost da će njemu biti izložene neurotičnije djevojčice nego neurotičniji dječaci. Jedno od mogućih objašnjenja je da viši neuroticizam kod djevojčica dovodi do neadekvatnijih reakcija na pokušaje zlostavljanja nego li kod dječaka, što može povratno djelovati na češće zlostavljanje djevojčica. Poznato je da je ne-

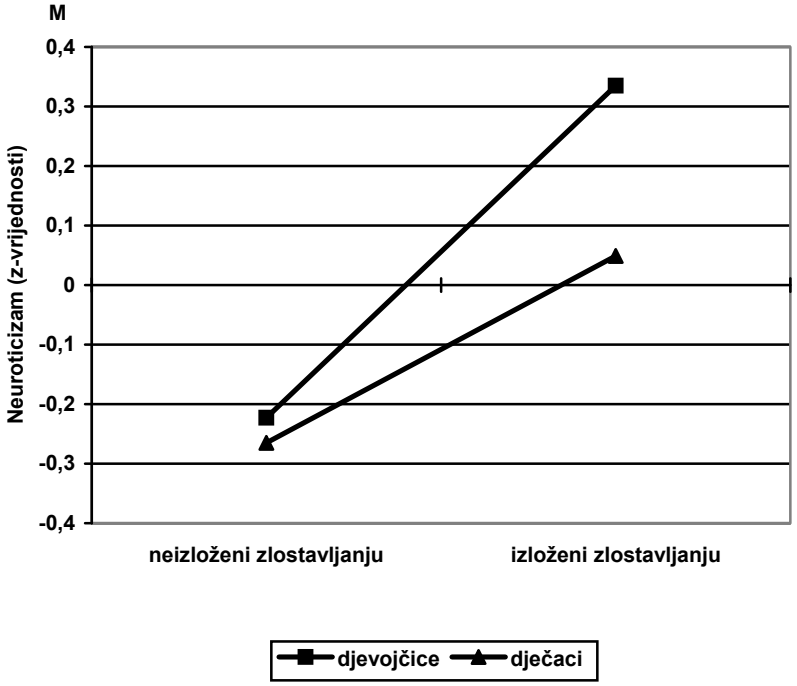

Slika 2. Interakcijski efekt spola i izloženosti zlostavljanju na neuroticizam

uroticizam prediktor reaktivne ili neurotske agresije (Costa i sur., 1989), koja je snažno povezana s agresivnim ponašanjima u uvjetima provokacije (Bettencourt i sur., 2006). Kako se agresija žena često interpretira odstupanjem od spolno kongruentnog ponašanja (Campbell, 1999), njihovo izražavanje agresije u određenim okolnostima doživljava provokativnim, što neurotične žene može činiti privlačnijim metama zlostavljača. S druge pak strane, povećana sklonost neurotičnih muškaraca ka agresivnim reakcijama na provokaciju za zlostavljače je manje poticajna, jer može biti opasnija.

Na kraju, analizom varijance ispitani su i interakcijski efekti crta ličnosti na izloženost zlostavljanju. Analizirane su sve dvosmjerne interakcije između crta ličnosti, pri čemu je izloženost zlostavljanju tretirana kao kontinuirana varijabla. Dobiveni su značajni interakcijski efekti ekstraverzije i savjesnosti ($F_{1,956} = 6,97$; $p < 0,01$), ekstraverzije i neuroticizma ($F_{1,938} = 6,29$; $p < 0,01$), ugodnosti i savjesnosti ($F_{1,923} = 6,45$; $p < 0,01$) te ugodnosti i neuroticizma ($F_{1,968} = 5,20$; $p < 0,05$). Kod introverata se izloženost vršnjačkom zlostavljanju u većoj mjeri povećava ako su oni i manje savjesni te neurotičniji. Viši na crti ugodnosti u manjoj su mjeri izloženi zlostavljanju ako su pri tome savjesniji, dok su emocionalno stabilni više izloženi zlostavljanju ako im je ugodnost niža.

Nalaz da percepcija izloženosti zlostavljanju više raste kod introvertirane djece višeg neuroticizma očekivan je, uzimajući u obzir rezultate prethodnih istraživanja. (npr. Bollmer i sur., 2006). Niža popularnost i niži socijalni status introvertiranih, te nedostatak asertivnosti i dominantnosti (Schwartz i sur., 1997), u kombinaciji s povišenom sklonošću negativnim emocijama i lošijim interpersonalnim strategijama emocionalno nestabilnih osoba čini ovu kombinaciju crta ličnosti posebno rizičnom za viktimizaciju. Slično vrijedi i za kombinaciju introverzije i niske savjesnosti. Djeca niske savjesnosti sklona su antisocijalnom ponašanju koje pobuđuje osvetničke namjere (Bollmer i sur., 2006), što u kombinaciji sa smanjenom socijabilnošću može dovesti do veće vjerojatnosti za izloženost vršnjačkom zlostavljanju. Nasuprot tome, visoka savjesnost u kombinaciji s visokom ugodnošću smanjuje vjerojatnost vršnjačkog zlostavljanja. Međutim, nalaz da percepcija izloženosti nasilju više raste kod emocionalno stabilnih adolescenata niže ugodnosti pomalo je neočekivan. Moguće je da emocionalno stabilni pojedinci koji su hladnokrvni, smireni i lako se prilagođavaju na stresne situacije, a koji u isto vrijeme imaju i karakteristike niske ugodnosti poput potrebe za oponiranjem, visoko nepovjerenje i nisko poštovanje prema drugima i tzv. antagonističnu ili "hladnu" hostilnost, karakteriziranu cinizmom, nedostatkom empatije i pomanjkanjem suradnje (Costa i sur., 1989, u komunikaciji vršnjacima djeluju prepotentno, te su stoga i poseban izazov nekim zlostavljačima za dokazivanje svoje nadmoćnosti.

Iako se sve češće naglašava da u svrhu razumijevanja agresivnog ponašanja i njegovih posljedica treba proučavati i djelovanje ličnosti (npr. Bettencourt i sur., 2006), takvih je istraživanja još uvijek malo, pogotovo na uzorcima djece i mlađih adolescenata. To je ujedno i prednost ovoga istraživanja. Međutim, treba navesti i neka njegova ograničenja. Prije svega, istraživanje je transverzalno i temelji se samo na podacima dobivenim samoprocjenama. Osim toga, upitnikom za mjerenje zlostavljanja nije moguće identificirati različite vrste zlostavljanja (npr. izravno, neizravno, verbalno, tjelesno, itd), a prikupljeni su samo podaci o izloženosti zlostavljanju, a ne i o tome koliko ispitanici sami zlostavljaju druge. Budućim istraživanjima potrebno je bolje osvjetliti problem vršnjačkog zlostavljanja u kontekstu složene dinamike odnosa ličnosti i ponašanja žrtvi i zlostavljača. Samo na temelju podrobnijeg uvida u ove odnose moći će se poboljšati teorijsko razumijevanje, ali i terapijske intervencije namijenjene smanjenju nasilja među vršnjacima.

Literatura

Anderson, C., John, O. P., Keltner, D. & Kring, A. M. (2001). Who attains social status? Effects of personality and physical attractiveness in social groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*, 116-13.

Barker, E. D., Arseneault, L., Brendgen, M., Fontaine, N. & Maughan, B. (2008). Joint development of bullying and victimization in adolescence: Relations to delinquency and self-harm. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 47*, 1030-1038.

Bettencourt, A. B., Talley, A., Benjamin, A. J. & Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 132*, 751-777.

Bollmer, J. M., Harris, M. J., Milich, R. (2006). Reactions to bullying and peer victimization: Narratives, physiological arousal, and personality. *Journal of Research in Personality, 40*, 803-828.

Boulton, M. J., Trueman, M., Chau, C., Whitehand, C., Amatya, K. (1999). Concurrent and longitudinal links between friendship and peer victimization: Implications for befriending interventions. *Journal of Adolescence, 22*, 461-466.

Campbell, A. (1999). Staying alive: Evolution, culture, and women's intrasexual aggression. *Behavioral and Brain Sciences, 22*, 203-214.

Cassidy, T. & Taylor, L. (2005). Coping and psychological distress as a function of the bully victim dichotomy in older children. *Social Psychology of Education, 8*, 249-262.

Cimbolic Gunther, K., Cohen, L. H. & Armeli, S. (1999). The role of neuroticism in daily stress and coping. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*, 1087-1100.

Costa, P. T., McCrae, R. R. & Dembroski, T. M. (1989). Agreeableness versus antagonism: Explication of a potential risk factor for CHD. U: A.W. Siegman, T. M. Dembroski (ur.), *In search of coronary prone behaviour* (str. 41-63). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Diehl, D. S., Lemerise, E. A., Caverly, S. L., Ramsay, S. & Roberts, J. (1998). Peer relations and school adjustment in ungraded primary children. *Journal of Educational Psychology*, *90*, 506-515.

Egan, S. K., Perry, D. G. (1998). Does low self-regard invite victimization? *Devopmental Psychol*ogy, *34*, 299-309.

Fosse, G. K & Holen, A. (2007). Reported maltreatment in childhood in relation to the personality features of Norwegian adult psychiatric outpatients. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 195*, 79-82.

Hodges, E. V. E., Malone, M. J. & Perry, D. G. (1997). Individual risk and social risk as interacting determinants of victimization in the peer group. *Developmental Psychology, 33*, 1032-1039.

Hudek-Knežević, J., Kardum, I. & Kalebić Maglica, B. (2005). The sources of stress and coping styles as mediators and moderators of the relationship between personality traits and physical symptoms. *Review of Psychology, 12*, 91-101.

Jensen-Campbell, L. A. & Graziano, W. G. (2001). Agreeableness as a moderator of interpersonal conflict. *Journal of Personality, 69*, 323-362.

Jensen-Campbell, L. A., Graziano, W. G. & Hair, E. C. (1996). Personality and relationships as moderators of interpersonal conflict in adolescence. *Merrill-Palmer Quarterly, 42*, 148-164.

Jensen-Campbell, L. A., Adams, R., Perry, D. G., Workman, K. A., Furdella, J. Q. & Egan, S. K. (2002). Agreeableness, extraversion and peer relations in early adolescence: Winning friends and deflectiong aggression. *Journal of Research in Personality, 36*, 224-251.

John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T. E. & Stouthamer-Loeber, M. (1994). The "Little Five": Exploring the nomological network of the five-factor model of personality in adolescent boys. *Child Development, 65*, 160-178.

Kardum, I. i Smojver, I. (1993). Petofaktorski model strukture ličnosti: izbor deskriptora u hrvatskom jeziku. *Godišnjak Zavoda za psihologiju, 2*, 91-100.

Keltner, D., Gruenfeld, D. H. & Anderson (2003). Power, approach and inhibition. *Psychological Review, 110*, 265-284.

Keltner, D., Young, R. C., Heerey, E. A., Oemig, C. & Monarch, N. D. (1998). Teasing in hierarchical and intimate relations. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*, 1231-1247.

Kyl-Heku, L. M. & Buss, D. M. (1996). Tactics as units of analysis in personality psychology: An illustration using tactics of hierarchy negotiation. *Personality and Individual Differences, 21,* 497-517.

Langner, C. A. & Keltner, D. (2008). Social power and emotional experience: Actor and partner effects within dyadic interactions. *Journal of Experimental Social Psychology 44*, 848-856.

Lopes, P., Salovey, P. C. S., Beers, M. & Petty, R. E. (2005). Emotion regulation abilities and the quality of social interaction. *Emotion, 5*, 113-118.

Olweus, D. (1978). *Aggression in schools: Bullies and whipping boys*. New York: Wiley.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we konow and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell.

Perry, D. G., Hodges, E. V. E. & Egan, S. K. (2001). Determinants of chronic victimization by peers: A review and new model of family influence. U: J. Juvonen & S. Graham (ur.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* (str. 73-104). New York: Guilford.

Slee, P. T. & Rigby, K. (1993). The relationship of Eysenck's personality factors and self-esteem to bully/victim behaviour in Australian school boys. *Personality and Individual Differences, 14*, 371-373.

Schwartz, D. Dodge, K. A., Petit, G. S. & Bates, J. E. (1997). The early socialization and adjustment of aggressive victims of bullying. *Child Development, 68*, 665-675.

Tani, F., Greenman, P. S., Schneider, B. H. & Fregoso, M. (2003). Bullying and the Big Five: A study of childhood personality and participant roles in bullying incidents. *School Psychology International, 24*, 131-146.

Watson, D., Clark, L. A. & Harkness, A. R. (1994). Structures of personality and their relevance to psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology, 103*, 18-31.

Whitney, I. & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research, 35*, 3-25.

Summary

Differences in five-factor personality traits between children exposed and those not exposed to peer bullying were examined on the sample of 1065 students from fifth to eight grade of elementary school (49.8% girls and 50.2% boys). Their average age is 13.31 years (SD = 1.22; ranging from 11–17 years). The results obtained show that children exposed to peer bullying are significantly more introverted, higher in neuroticism, less conscientious and less agreeable. Additionally, sex of subject moderated the effect of neuroticism on exposure to bullying, with girls high in neuroticism being more exposed to bullying than boys with high results on this trait. Two-way interactions of personality traits on exposure to bullying show that in introverts exposure to bullying increases more if they have lower scores on conscientiousness and higher on neuroticism. Those higher on agreeableness are less exposed to bullying if they are also more conscientious, while emotionnally stable children are more exposed to bullying if they are less agreeable. The results are explained by mechanisms through which personality affects social status and those that explain victims' reactions in the bullying situations.

POČINITELJI I ŽRTVE VRŠNJAČKOG NASILJA: ULOGA OSOBINA LIČNOSTI I PRIHVAĆENOSTI MEĐU VRŠNJACIMA

Ivana Vrselja, prof. psihologije*
Institut društvenih znan. Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I
Zagreb
ivana.vrselja@pilar.hr

mr. sc. Ines Sučić
Institut društvenih znan. Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I
Zagreb
ines.sucic@pilar.hr

dr. sc. Renata Franc, red. prof.
Institut društvenih znan. Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I
Zagreb
renata.franc@pilar.hr

Sažetak

Opći je cilj ovog rada utvrditi ulogu osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima u objašnjenju dva tipa vršnjačkog nasilja: relacijskog i usmjerenog na imovinu, vodeći računa o spolu. Specifičnije, cilj rada je utvrditi sličnosti i razlike u ulozi osobina ličnosti (impulzivnosti, promišljenosti, depresivnosti i kontrole negativnih emocija) te prihvaćenosti među vršnjacima za objašnjenje iskustva žrtve dva tipa vršnjačkog nasilja kao i samoiskaza o sudjelovanju u dva tipa vršnjačkog nasilja, vodeći računa o spolu. Također, cilj rada je provjeriti doprinos iskustva žrtve vršnjačkog nasilja za objašnjenje sudjelovanja u vršnjačkom nasilju, također vodeći računa o spolu. Analizirani podaci prikupljeni su 2006. godine anketiranjem 894 učenika 7. i 8. razreda osnovnih škola na području Republike Hrvatske. Za utvrđivanje podataka o počinjenom i doživljenom vršnjačkom nasilju učenici su odgovarali jesu li i koliko često u posljednjih godinu dana počinili koji od osam ponuđenih ponašanja te jesu li bili žrtvom svakog od tih ponašanja. U svrhu utvrđivanja osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima učenici su procjenjivali čestinu pojedinačnih ponašanja ili doživljavanja.

U radu se komentiraju sličnosti i razlike u važnosti i relativnom doprinosu osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima za objašnjenje sudjelovanja u dva tipa vršnjačkog nasilja kao i za objašnjenje iskustva žrtve dva tipa vršnjačkog nasilja, pri čemu se vodilo računa o spolu. Također, komen-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Ivani Vrselja, prof. psihologije na mail: ivana.vrselja@pilar.hr

tira se i relativan doprinos iskustva žrtve vršnjačkog nasilja za objašnjenje sudjelovanja u vršnjačkom nasilju, te se pri tome također vodilo računa o spolu.

Uvod

Prva sustavna istraživanja nasilja među školskom djecom započela su 70-ih godina 20. stoljeća u Švedskoj, te izazvala val istraživanja takvog oblika ponašanja u Skandinavskim zemljama. Posljednjih godina ova tema je u središtu pažnje brojnih istraživača, što nam pokazuje i opsežno istraživanje zdravlja školske djece koje je početkom ovog tisućljeća provela Svjetska zdravstvena organizacija u tridesetak zemalja, među kojima i u Hrvatskoj (Marušić i Pavin-Ivanec, 2008).

U Hrvatskoj se pod pojmovima nasilje među školskom djecom, vršnjačko nasilje ili nasilje u školama obično podrazumijevaju ona ponašanja koja su u engleskom govornom području definirana pojmom *bullying*. *Bullying* prema svojoj izvornoj definiciji predstavlja podkategoriju agresivnog ponašanja koje ima svoja posebna obilježja kao što su repetitivnost tj. ponavljanje ponašanja tijekom dužeg vremenskog perioda i nejednak odnos moći između počinitelja i žrtve (Olweus, 1999; prema Smith i sur., 2002). Drugim riječima, *bullying* se definira kao direktni i/ili indirektni oblici agresivnog ponašanja od strane snažnijih, popularnijih ili moćnijih pojedinaca ili nekolicine osoba u školi ili oko škole, a s namjerom izazivanja straha, ugroženosti, prijetnje ili nanošenja ozljede koji se ponavljaju kroz duži vremenski period prema točno određenoj osobi koja je manje snažna ili moćna te se ne može učinkovito obraniti. Tako definirano vršnjačko nasilje obuhvaća: a) agresivno ponašanje ili ponašanje s namjerom povrijeđivanja ili ugrožavanja druge osobe, b) koje se ponavlja više puta kroz određeni vremenski period c) pri čemu odnos između počinitelja i žrtva karakterizira neujednačenost moći ili snage, d) a provokacija od strane žrtve u većini slučajeva ne postoji (iako nije u potpunosti isključena), e) koje se događa u samoj školi (npr. učionici, na stubištu, WC-u, hodnicima), području oko škole (npr. igralište, školsko dvorište) te na putu prema i od škole do kuće (Smith i sur., 2002). Potrebno je napomenuti da se *bullyingom* ne smatraju izolirani slučajevi lakših oblika negativnog ponašanja među učenicima, sukobi ili agresivno ponašanje učenika podjednake fizičke ili psihičke snage te šale, "fore" ili "zezanje" koje su dio igre ili imaju prijateljsku osnovu (Smith i sur., 2002).

Rezultati nacionalnih istraživanja nasilja među učenicima nižih razreda osnovnih škola ukazuju da se udio djece žrtava vršnjačkog nasilja i djece počinitelja vršnjačkog nasilja kreće u rasponu od 11,3% djece žrtava a 4,1% djece počinitelja u Finskoj do 49,8 % djece žrtava i 49,7% djece počinitelja u Irskoj (Dake, 2003). S druge strane, zastupljenost žrtava vršnjačkog nasilja u višim razredima osnovne škola varira od 4,7% djece u Finskoj do 27% u Engleskoj, dok

zastupljenost djece počinitelja vršnjačkog nasilja varira od 5% u Engleskoj do 14,7% u Italiji (Dake, 2003).

Opsežno istraživanje Svjetske zdravstvene organizacije iz 2000/01. godine (Craig, i Harel, 2004 prema Marušić i Pavin-Ivanec, 2007) pokazalo je da je Hrvatska po pojavnosti vršnjačkog nasilja ispod prosjeka u 35 obuhvaćenih zemalja, pri čemu je među trinaestogodišnjacima 24,7% djevojčica, odnosno 28,4% dječaka izjavilo da su proteklih mjeseci najmanje jednom bili žrtve vršnjačkog zlostavljanja, dok je 21,8% djevojčica i 39,6% dječaka koji navode da su u istom razdoblju najmanje jednom zlostavljali vršnjake (prema Marušić i Pavin-Ivanec, 2007).

Ujedno, istraživanja uobičajeno pokazuju da relativno malen broj učenika u razredu aktivno sudjeluje u nasilju. U većini slučajeva žrtvu zlostavlja jedan učenik (to vrijedi za između 25% i 40% žrtava vršnjačkog nasilja) ili mala grupa učenika (obično od 2 do 3 učenika) koja često ima "vođu" koji je i inicijator takvog ponašanja (Olweus, 1991).

U pojavnosti vršnjačkog nasilja utvrđene su i značajne razlike s obziorm na spol. Tako su dječaci češće počinitelji, ali i žrtve vršnjačkog nasilja. Dječaci čine više od 80% žrtava vršnjačkog nasilja počinitelja dječaka i ujedno dječaci su čak 4 puta češće nasilni prema svojim vršnjacima od djevojčica (Olweus, 1991). Djevojčice u dobi od 8-10 godina često su žrtve nasilja od dječaka (60%), dok je dodatnih 15-20% djevojčica žrtva nasilja i od djevojčica i od dječaka (Olweus, 1991).

Osim spolnih razlika u učestalosti vršnjačkog nasilja, istraživanja su pokazala da postoje i spolne razlike u tipu ili prirodi vršnjačkog nasilja kojima su izloženi dječaci i djevojčice. Naime, jedna od podjela vršnjačkog nasilja je na relacijsko i izravno vršnjačko nasilje. Izravno vršnjačko nasilje obuhvaća ponašanja kod kojih je očito da se radi o nasilju, poput fizičkog i verbalnog napadanja vršnjaka, ili nasilja usmjerenog na imovinu. S druge strane, relacijsko vršnjačko nasilje odnosi se na prikrivenija i manje očita ponašanja kao što su širenje glasina, isključivanje iz grupe i sl. (Underwood, 2003).

Pokazalo se da su dječaci prema samoiskazu češće žrtve i počinitelji izravnog vršnjačkog nasilja. Međutim, kada se radi o relacijskom vršnjačkom nasilju, rezultati istraživanja spolnih razlika u izloženosti ovoj vrsti nasilja nisu toliko konzistentni kao što je to slučaj s izravnim vršnjačkim nasiljem. Neki istraživači navode da su djevojčice češće počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja, što se objašnjava različitom socijalizacijom djevojčica i dječaka. Naime, djevojčice se uči da vrednuju odnose više nego dječaci (Block, 1983; prema Underwood, 2003) te da definiraju sebe na temelju odnosa i povezanosti s drugima (Cross i Madson, 1997; prema Underwood, 2003). Ukoliko djevojčice vrednuju odnose tako brižno, tada se čini razumnim pretpostaviti da će one, kada su ljute na nekoga, nastojati nauditi toj osobi narušavanjem njenih prijateljskih odnosa i njenog socijalnog položaja (Underwood, 2003).

Međutim, što se tiče spolnih razlika u iskustvu žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja, istraživanja su konzistentno pokazala da su djevojčice češće nego dječaci žrtve takvog nasilja. Kao mogući razlozi navode se da djevojčice više taj tip nasilja uočavaju, budući su im međuljudski odnosi važniji nego dječacima. Foster, DeLawyer i Guevremont (1986; prema Galen i Underwood, 1997) su ispitivali kako djevojčice i dječaci gledaju na različite vrste agresije. Učenici drugih, petih i osmih razreda trebali su navesti dvije stvari koje netko može učiniti da ih ostali učenici manje vole. Pokazalo se da su dječaci češće navodili da je to fizička agresija i nasilje usmjereno na imovinu, dok su djevojčice češće navodile socijalno isključivanje.

Pokušaji objašnjenja zašto neka djeca postaju žrtvom vršnjačkog nasilja nisu potvrdila pretpostavku da se viktimizacija može objasniti vanjskim karakteristikama učenika (kao što su nošenje naočala, pretilost, govorenje drugačijim dijalektom ili naglaskom i sl.) nego je bolja mogućnost objašnjenja ostvarena na temelju osobina ličnosti ili tipičnih načina reagiranja. (Olweus, 1991). Pritom se osobine ličnosti počinitelja i žrtava vršnjačkog nasilja ne istražuju samo radi razumijevanja same prirode vršnjačkog nasilja, nego i kako bi se mogli razviti programi valjanih intervencija (Andreou, 2000).

Dosadašnja istraživanja ukazuju da počinitelje vršnjačkog nasilja karakterizira nerazvijena samokontrola, manja sposobnost odgađanja zadovoljenja i manja empatičnost, a izraženija impulzivnost (Olweus, 1978; prema Connolly i O' Moore, 2003). S druge strane, za žrtve je karakteristično nisko samopoštovanje, te izraženi internalizirani problemi kao što su depresivnost i tjeskoba te općenito negativnije doživljavanje sebe i vlastite situacije (Olweus, 1994; Griffin i Gross, 2004). Ujedno, žrtve vršnjačkog nasilja na napad češće reagiraju plačem (barem u nižim razredima) i povlačenjem (Olweus, 1994), a budući da nisu agresivne i ne provociraju druge zaključuje se da se pojava vršnjačkog nasilja ne može objasniti provokacijom od same žrtve.

Osim osobina žrtava i počinitelja vršnjačkog nasilja dosadašnja istraživanja usmjerevala su se i na njihovu prihvaćenost među vršnjacima, pri čemu je karakteristično da se žrtve vršnjačkog nasilja češće osjećaju usamljeno i napušteno te nemaju nekoga tko bi im bio najbolji prijatelj/prijateljica (Olweus, 1994). Perry i sur. (1988) su utvrdili da su žrtve vršnjačkog nasilja (u dobi između 9 i 12 godina) manje prihvaćene među vršnjacima, u ujedno da ih vršnjaci češće odbacuju. Slično tome, Lagerspetz i sur. (1982) su utvrdili da su počinitelji vršnjačkog nasilja manje popularni među vršnjacima, iako ne toliko nepopularni kao žrtve vršnjačkog nasilja. Naposljetku, istraživanje Lindmana i Sinclaira (1988; prema Salmivalli i sur., 1996) je pokazalo da su i počinitelji i žrtve vršnjačkog nasilja manje popularni nego ostala djeca.

Međutim, iako postoji dosta istraživanja o osobinama ličnosti, psihosocijalnoj prilagodbi i prihvaćenost među vršnjacima i kontekstu vršnjačkog nasilja, malo je istraživanja koja pritom vode računa i o tipu ili prirodi vršnjačkog nasilja.

Jedno od takvih rijetkih istraživanja je ono Marinia i sur. (2006), kojim je utvrđeno da žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja iskazuju veći stupanj internaliziranih problema te da imaju više problema u odnosu s vršnjacima. Žrtve izravnog vršnjačkog nasilja nemaju internaliziranih problema, nego su one socijalno tjeskobne. S druge strane, rezultati tog istraživanja su pokazali da počinitelji izravnog vršnjačkog nasilja pokazuju poteškoće u temperamentu, razini aktivnosti te samoregulaciji, dok su za počinitelje relacijskog vršnjačkog nasilja karakteristične socijalno-kognitivne pristranosti (pr. normativna vjerovanja koja legitimiziraju antisocijalno ponašanje) (Marini i sur., 2006).

Važno je napomenuti da su novija istraživanja pokazala da je podjela sudionika vršnjačkog nasilja samo na žrtve i počinitelje previše pojednostavljena te da postoji i kategorija onih koji su istovremeno i žrtve i počinitelji (Andreou, 2000). Primjerice, nalazi američkog istraživanja *Boston Youth Study* (2004) pokazuju da dječake i djevojčice koji su žrtve vršnjačkog nasilja karakterizira izraženija agresivnost nego one koji prema samoiskazu u posljednjih godinu dana nisu bili žrtve.

Istraživanja vršnjačkog nasilja u Hrvatskoj za sada su relativno malobrojna, pri čemu su osim pojavnosti te spolnih i dobnih razlika, istraživane prihvaćenosti žrtava i počinitelja vršnjačkog nasilja te razlike između pasivnih i provokativnih žrtava. Kao prvo istraživanje u Hrvatskoj I. Prpić (2006) ističe istraživanje Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba iz 2003. godine. Ovim su istraživanjem obuhvaćeni učenici od 4 do 8 razreda iz 25 osnovnih škola u 13 gradova Republike Hrvatske (http://www.poliklinika-djeca.hr; Buljan-Flander, Durman-Marijanović i Ćorić-Špoljar, 2007; Profaca, Puhovski i Luca-Mrđen, 2006). Prema utvrđenim podacima otprilike svako četvrto dijete u školi svakodnevno doživljava barem jedan oblik nasilja, pri čemu su dječaci češće i počinitelji i žrtve nasilja. Osim toga utvrđene su i dobne razlike među počiniteljima vršnjačkog nasilja, pri čemu najviše nasilja čine stariji učenici osnovne škole (7. i 8. razred). Također, rezultati su pokazali da se više dječaka osjeća odbačeno u školi, te da ta skupina čini više nasilja od dječaka koji se osjećaju prihvaćeno u školi (Buljan-Flander, Durman-Marijanović i Ćorić-Špoljar, 2007). Osim toga, provjeravane su razlike između pasivnih i provokativnih žrtava pa je tako utvrđeno značajno razlikovanje ove dvije skupine s obzirom na spol, dob, osjećaj zadovoljstva u školi te načinu suočavanja s doživljenim nasiljem, dok nije potvrđeno značajno razlikovanje s obzirom na cjelovitost obitelji, školski uspjeh i osjećaj prihvaćenosti u školi (Profaca, Puhovski i Luca-Mrđen, 2006). Razlike između dječaka i djevojčica u izloženosti nasilju, sudjelovanju u nasilju nad vršnjacima te sklonosti pojedinim oblicima nasilja potvrđene su i istraživanjem provedenim u u okviru UNICEF-ove kampanje "Stop nasilju u školama" u okviru kojeg su 2004. godine prikupljeni podaci o vršnjačkom nasilju 884 učenika šetih i sedmih razreda iz 11 osnovnih škola, a 2005. godine podaci o vršnjačkom nasilju 285 učenika (Marušić i Pavin-Ivanec, 2008).

Dakle, može se reći da su pojavnost i odrednice vršnjačkog nasilja u Hrvat-

skoj još velikim dijelom neistražene, odnosno relativno je malo istraživanja koja se bave istraživanjem obilježja počinitelja i žrtava vršnjačkog nasilja. Ujedno, tek se u manjem broju dosadašnjih istraživanja uloge osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima vodilo računa o razlici između izravnog i relacijskog vršnjačkog nasilja, te kategoriji djece koja su istovremeno i žrtve i počinitelji nasilja. Stoga smo u ovom istraživanju željeli provjeriti eventualne razlike u odnosu osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima s vršnjačkim nasiljem, ovisno o tome radi li se o nasilju usmjerenom na imovinu kao jednom obliku izravnog nasilja ili se radi o relacijskom nasilju. Radi utvrđivanja relativne važnosti pojedinih osobina ličnosti u objašnjenju tipova vršnjačkog nasilja istodobno je zahvaćen veći broj osobina ličnosti (depresivnost, impulzivnost, nemogućnost kontrole negativnih emocija), a uz podatke o viktimizaciji analizirani su i podaci o sudjelovanu u vršnjačkom nasilju. S obzirom na prethodna objašnjenja spolne razlike u pojavnosti i mogućim korelatima vršnjačkog nasilja s obzirom na spol, u istraživanju je provjereno ovisi li odnos između osobina ličnosti, prihvaćenosti među vršnjacima i nasilja o spolu djeteta.

Cilj istraživanja

Opći cilj ovog rada je utvrditi ulogu osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima u objašnjenju dva tipa vršnjačkog nasilja: relacijskog i usmjerenog na imovinu, vodeći računa o spolu. Specifičnije, prvi cilj rada odnosi se na utvrđivanje sličnosti i razlika u relativnom doprinosu osobina ličnosti (impulzivnost, promišljenost, depresivnost, kontrola negativnih emocija) i prihvaćenosti među vršnjacima za objašnjenje samoiskaza o iskustvu žrtve dva tipa vršnjačkog nasilja (relacijskog i usmjerenog na imovinu) ovisno o spolu. Drugi cilj rada odnosi se na utvrđivanje sličnosti i razlika u relativnom doprinosu istih osobina ličnosti (impulzivnost, promišljenost, depresivnost, kontrola negativnih emocija) i prihvaćenosti među vršnjacima za objašnjenje samoiskaza o sudjelovanju u dva tipa vršnjačkog nasilja (relacijskom i usmjerenom na imovinu) ovisno o spolu. Konačno, treći cilj rada jest provjeriti samostalan relativan doprinos iskustva žrtve vršnjačkog nasilja za objašnjenje sudjelovanja u dva tipa vršnjačkog nasilja (relacijskom i usmjerenom na imovinu), također vodeći računa o spolu djece.

Metoda

Sudionici i postupak

Analizirani podaci prikupljeni su u veljači i ožujku 2006.* godine anonimnim anketiranjem 887 učenika sedmih (47,8%) i osmih razreda (52,2%) iz 50 škola na području Republike Hrvatske. Šestero učenika nije navelo spol te njihovi odgovori nisu uvršteni u obrade, što znači da uzorak u ovom radu čini

881 učenik (47,4% djevojčica). Korišteni podaci prikupljeni su opsežnijom anketom koja je provedena za vrijeme redovne nastave u grupnim uvjetima. Anketu su proveli posebno educirani anketari, pri čemu su učenici za sudjelovanje u anketiranju koje je bilo anonimno i dobrovoljno imali suglasnost roditelja.

Varijable i način operacionalizacije

Vršnjačko nasilje

Za utvrđivanje koje su oblike vršnjačkog nasilja učenici doživjeli odnosno počinili, i koliko često, korištena je mjera samoiskaza koja je obuvatila ukupno osam oblika ponašanja. Od obuhvaćenih ponašanja jedno se odnosi na fizičko nasilje (namjerno te udario, gurao ili naguravao) te je ta čestica izostavljena iz daljnjih obrada u ovom radu. Preostalih sedam čestica obuhvaćaju četiri ponašanja iz kategorije relacijskog ili verbalnog vršnjačkog naislja (ogovaranje, izbjegavanje, isključivanje iz društva i ismijavanje) te tri oblika vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu vršnjaka (krađa, iznuda, uništavanje stvari). Kod **skale doživljenog vršnjačkog** nasilja pitanje učenicima je bilo "*Jesi li u posljednjih godinu dana doživio da ti je netko od učenika na školskom igralištu, u školi ili oko škole učinio sljedeće?*". Kod **skale počinjenog vršnjačkog** nasilja pitanje učenicima je bilo "*Jesi li ti u posljednjih godinu dana nekome od učenika na školskom igralištu, u školi ili oko škole učinio sljedeće?*". U oba slučaja ponuđeni odgovori su bili na šet stupnjeva od (niti jednom, 1 do 2 puta, 3 do 5 puta, 6 do 12 puta, najmanje jednom mjesečno, svaki tjedan ili češće). Navedena mjera sastavljena je za potrebe navedenog projekta pri čemu su uključeni oblici ponašanja izabrani na temelju potojećih instrumenata za mjerenje vršnjačkog nasilja (Orpinas, 1993; Bosworth i Espelage, 1995; Orpinas i Frankowski, 2001), uz posebnu namjeru zahvaćanja relacijskog ili verbalnog vršnjačkog naislja te nasilja usmjerenog na imovinu vršnjaka.

Odgovori o čestini doživljanja i činjenja sedam ponašanja povrgnuti su zasebnim analizama glavnih komponenata koje su u oba slučaja rezultirale dvjema komponentama, karakterističnog korijena većeg od jedan, koje objašanjavaju 62,9% varijance odgovora na skali doživljenog vršnjačkog nasilja, a 73,63% varijance odgovora na skali počinjenog nasilja. U oba slučaja značajne glavne komponente su rotirane u oblimin poziciju (tablica 1).

Iz utvrđenih matrica faktorskog sklopa (tablica 1) vidljivo je da jedna čestica vezana uz izbjegavanje druženja ili pričanja odnosno ignoriranje vršnjaka značajno saturira obje izlučene komponente. S obzirom na ciljeve istraživanja koji su vezani uz razumijevanje zasebnih tipova vršnjačkog nasilja, ova čestica nije korištena za formiranje rezultata.

Tablica 1. Matrica faktorskog sklopa odgovora na Skali doživljenog vršnjačkog nasilja i na Skali počinjenog vršnjačkog nasilja (oblimin rotacija)

		Skala sudjelovanja u vršnjačkom nasilju		Skala doživljenog vršnjačkog nasilja	
		1	2	1	2
Relacijsko vršnjačko nasilje	drugima pričao ružne ili neugodne stvari o tebi, pričao laži ili te ogovarao	0,902		0,899	
	ismijavao te ili ti se rugao	0,889		0,851	
	izbjegavao se družiti s tobom, nije želio pričati s tobom ili te ignorirao	0,763		0,685	
	namjerno te nije pozvao ili obavijestio o zajedničkim izlascima ili nekim dogovorima ili te nastojao isključiti iz društva**	0,551	-0,330	0,427	0,514
Nasilje usmjereno na imovinu vršnjaka	namjerno oštetio ili uništio nešto tvoje (knjige, odjeću, gume na biciklu i sl.)		-0,740		0,662
	nešto ti ukrao (npr. mobitel ili novce)		-0,949		0,838
	tražio od tebe da mu daješ novce ili neke stvari		-0,915		0,840

Iz tablice su izostavljene saturacije manje od 0,30
* čestica nije korištena za formiranje ukupnog rezultata

Na temelju provedene analize glavnih komponeneta i na Skali sudjelovanja u vršnjačkom nasilju i na Skali doživljenog vršnjačkog nasilja, formirane su po dvije subskale od po tri čestice; jedna koja se odnosi na relacijsko vršnjačko nasilje, a druga koja se odnosi na nasilje usmjereno na imovinu. Rezultati po subskalama izračunati su kao jednostavna linearna kombinacija odgovora na tri čestice i mogu varirati u rasponu od 3 do 18, pri čemu veći rezultat znači veće sudjelovanje u tom tipu vršnjačkog nasilja odnosno izraženije iskustvo žrtve tog tipa vršnjačkog nasilja. Pouzdanost tipa nutarnje konzistencije tako formiranih ukupnih rezultata zadovoljavajuća je i podjednaka i na uzorku dječaka i na uzorku djevojčica (u rasponu od 0,70 do 0,80; tablica 2).

Osobine ličnosti

Impulzivnost i promišljenost

Za mjerenje impulzivnosti i promišljenosti učenika korištena je prilagođena verzija Skale impulzivnosti (Barrat, 1994) koja uključuje 13 tvrdnji koje se odnose na brzopletost, brz gubitak interesa, odsutstvo razmišljanja, nestrpljivost itd. Učenici su odgovarali u kojem se stupnju navedene tvrdnje odnose na njih, na skali od četiri stupnja (od uopće se ne odnosi na mene, do potpuno se odnosi na mene). Provedena analiza glavnih komponenata rezultirala je s dvije glavne komponente karakterističnog korijena većeg od 1.

Obzirom da jedna čestica vezana uz *neplaniranje unaprijed* značajno saturira na obje izlučene komponente, ta čestica nije korištena za formiranje rezultata.

Prva komponenta je nazvana ***impulzivnost*** i ona objašnjava 18,66 % varijance rezultata. Ta komponenta obuhvaća 8 čestica, pri čemu sve čestice imaju zadovoljavajuće saturacije na toj komponenti (u rasponu od 0,44 do 0,64). Na temelju tih 8 čestica je formiran ukupni rezultat određen kao linearna kombinacija 8 čestica, pri čemu on može varirati u rasponu od 8 do 32, pri čemu veći rezultat znači izraženiju impulzivnost. Koeficijent nutarnje konzistencije Cronbach α za tako formiran ukupni rezultat iznosi 0,67 na uzorku dječaka i 0,65 na uzorku djevojčica

Druga komponenta je nazvana ***promišljenost*** i ona objašnjava 17,10 % varijance rezultata. Ta komponenta obuhvaća 4 čestice, pri čemu sve čestice imaju zadovoljavajuće saturacije na toj komponenti (u rasponu od 0,40 do 0,80). Na temelju 4 čestice je formiran ukupni rezultat određen kao njihova linearna kombinacija. Koeficijent nutarnje konzistencije Cronbach α za tako formiran ukupni rezultat iznosi 0,68 na uzorku dječaka i 0,60 na uzorku djevojčica. Tako formiran ukupni rezultat može varirati u rasponu od 4 do 16, pri čemu veći rezultat znači izraženiju promišljenost.

Skala depresivnosti

Za mjerenje depresivnosti korištena je Skala depresivnosti prilagođena na temelju instrumenta za mjerenje depresivnosti iz američkog istraživanja *Boston Youth Survey* (2004). Skala se sastoji do pet čestica pri čemu učenici procjenjuju čestinu osjećaja tuge, tjeskobe, pesimizma te poteškoća sa spavanjem i koncentracijom u posljednjih mjesec dana na skali od pet stupnjeva (od nikada, do skoro svaki dan).

Analiza glavnih komponenata rezultirala je jednom komponentom karakterističnog korijena većeg od 1 koja objašnjava 48,03 % varijance rezultata, pri čemu svih pet čestica ima zadovoljavajuće saturacije na toj komponenti (u rasponu od 0,53 do 0,76). S obzirom na potvrđenu jednodimenzionalnost skale,

formiran je ukupni rezultat izračunat kao jednostavna linearna kombinacija svih pet čestica. Koeficijent nutarnje konzistencije Cronbach α za tako formiran ukupni rezultat iznosi 0,69 na uzorku dječaka te 0,74 na uzorku djevojčica. Ukupni rezultat može varirati u rasponu od 5 do 25, pri čemu veći rezultat ukazuje na izraženiju depresivnost.

(Ne)mogućnost kontrole negativnih emocija

Ova osobina je mjerena subskalom prilagođene verzije Skale agresivnosti (Bosworth i Espelage, 1995), autorice Pamele Orphinas (1993). Skala agresivnosti se sastoji od 4 subskale, a u ovom istraživanju je korištena subskala *nemogućnost kontrole negativnih emocija.* Učenici su odgovarali koliko su se puta, u toku posljednjih mjesec dana, ponašali na određeni način na skali od četiri stupnja (od nikada, do pet ili više puta). Subskala sadrži pet čestica koje se odnose na iskazivanje ljutnje prema drugim učenicima (npr. bio sam zao kad sam bio ljut, često sam se razljutio, iskalio sam ljutnju na nekome tko nije bio kriv), te ona objašnjava 15,36 % ukupne varijance rezultata. Pri tome svih pet čestica ima zadovoljavajuće saturacije na toj komponenti (u rasponu od 0,61 do 0,69). Rezultat na skali je izračunat kao jednostavna linerana kombinacija odgovora na pet čestica i može varirati u rasponu od 5 do 19, pri čemu veći rezultat znači izraženiju nemogućnost kontrole negativnih emocija. Koeficijent nutarnje konzistencije Cronbach α za tako formiran ukupni rezultat iznosi 0,74 na uzorku dječaka, a 0,75 na uzorku djevojčica.

Prihvaćenost među vršnjacima

Za zahvaćanje prihvaćenosti među vršnjacima korišteno je šest tvrdnji formuliranih na temelju čestica iz subskale Socijalne prihvaćenost iz instrumenta Profil samopercepcije za djecu, adaptirane verzija instrumenta *Self-Perception Profile for Children* (Harter, 1985; Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000) te dodatno pitanje *Imaš li bliskih prijatelja?* (s ponuđenim odgovorima na skali od 4 stupnja od ne, niti jednog do četiri ili više). Za razliku od uobičajene verzije subskale Socijalne prihvaćenost u kojem svaka čestica sadrži dvije povezane tvrdnje te djeca najprije odabiru rečenicu koja ih bolje opisuje, (npr. "Neka djeca teško nalaze prijatelje", a "Druga djeca lako nalaze prijatelje."), u ovoj primjeni učenici su procjenjivali samo jednu od rečenica iz mogućeg para (npr. "Teško sklapam prijateljstva"). Pritom je način odgovaranja usklađen s načinom odgovaranja na ostala pitanja, odnosno učenici su procjenjivali u kojoj mjeri se sadržaj tvrdnje odnosi na njih, uz odgovore na skali od 4 stupnja (od "uopće se ne odnosi na mene" do "potpuno se odnosi na mene"). Provedena analiza glavnih komponenata pokazala je da pri ovakvom načinu primjene dvije čestice (*Želio bih imati mnogo više prijatelja* i *Želim se svidjeti većem broju svojih vršnjaka*") nemaju dovoljno visoke saturacije na prvoj glavnoj komponenti, te je provedena dodatna analiza glavnih koponenata bez te dvije čestice. Analiza glavnih kopo-

menanata odgovora na četiri tvrdnje i dodatnom pitanju rezultirala je jednom značajnom komponentom karakterističnog korijena većeg od jedan koja objašnjava 37,5% varijance rezultata, pri čemu sve čestice imaju visoke saturacije (u rasponu od 0,57 do 0,71). Na temelju pet čestica formiran je ukupni rezultat određen kao prosječan odgovor na svim česticama. Koeficijent nutarnje konzistencije Cronbach α za tako formiran ukupni rezultat iznosi 0,54 na uzorku dječaka, a 0,59 na uzorku djevojčica. Ukupni rezultat može varirati u rasponu od 1 do 4, pri čemu veći rezultat ukazuje na izraženiju prihvaćenost među vršnjacima odnosno izraženiji osjećaj popularnosti.

Rezultati

Na temelju utvrđenih prosječnih vrijednosti (tablica 2) može se reći da su i dječaci i djevojčice sedmih i osmih razreda ostvarili prosječan rezultat na mjeri impulzivnosti ($M_{dječaci}$= 18,76; $M_{djevojčice}$= 19,26), depresivnosti ($M_{dječaci}$= 12,44; $M_{djevojčice}$= 13,51) i nemogućnost kontrole negativnih emocija ($M_{dječaci}$= 9,80; $M_{djevojčice}$= 10,13). Za razliku od toga i dječaci i djevojčice su prema prosječnim rezultatima promišljeni ($M_{dječaci}$= 11,39; $M_{djevojčice}$= 11,22) i prihvaćeni među vršnjacima ($M_{dječaci}$= 3,16; $M_{djevojčice}$= 3,11). Ujedno, u posljednjih godinu dana su u prosjeku rijetko bili žrtve relacijskog ($M_{dječaci}$= 5,56; $M_{djevojčice}$= 5,98) i imovinskog nasilja ($M_{dječaci}$= 4,15; $M_{djevojčice}$= 3,61), ali i počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja ($M_{dječaci}$= 5,06; $M_{djevojčice}$= 5,14) i nasilja usmjerenog na imovinu ($M_{dječaci}$= 3,86; $M_{djevojčice}$= 3,22). Pritom su učenici općenito u prosjeku nešto češće žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja nego imovinskog, a u prosjeku su češće počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja nego nasilja usmjerenog na imovinu.

Kako bi se utvrdilo razlikuju li se dječaci i djevojčice na mjerama osobina ličnosti, prihvaćenosti među vršnjacima te samoiskazanom iskustvu žrtve i sudjelovanju u obje vrste nasilja, provedene su analize varijanci. Kao što se vidi iz tablice 3, dječaci i djevojčice se od svih mjera osobina ličnosti, jedino statistički značajno razlikuju na mjeri depresivnosti, pri čemu djevojčice izraženije iskazuju to obilježje ($F= 14,85$; $p < 0,05$). Nadalje, dječaci i djevojčice se statistički značajno razlikuju i u iskustvu žrtve imovinskog nasilja ($F= 16,49$; $p < 0,05$), te samoiskazanom sudjelovanju u imovinskom nasilju ($F= 24,24$; $p < 0,05$). Pritom su dječaci češće nego djevojčice i žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu.

Iz koeficijenata korelacija prikazanih u tablici 3 je vidljivo da između svih mjera osobina ličnosti postoje značajne interkorelacije i u uzorku djevojčica i u uzorku dječaka. U uzorku dječaka sve mjere osobina ličnosti, osim promišljenosti, značajno koreliraju s prihvaćenosti među vršnjacima (u rasponu od $r = -0,13$ do $r = 0,33$), dok u uzorku djevojčica od svih mjera osobina ličnosti jedino depresivnost značajno korelira s prihvaćenosti među vršnjacima ($r = -0,19$).

Tablica 2. Osnovni deskriptivni podaci o analiziranim varijablama s rezultatima testiranja značajnosti razlika s obzirom na spol

		Impulzivnost	Promišljenost	Nemogućnost kontrole emocija	Depresija	Prihvaće-nost	Žrtve relacijskog nasilja	Žrtve imovin-skog nasilja	Počinitelji relacijskog nasilja	Počinitelji imovinsko g nasilja
Raspon		8-32	4-16	5-19	5-25	1-4	3-18	3-18	3-18	3-18
Dječaci	M	18,76	11,39	9,80	**12,44**	3,16	5,56	**4,15**	5,06	**3, 86**
	Sd	4,39	2,74	3,47	4,02	0,48	3,12	2,29	3,03	2,48
	N	368,00	410,00	430,00	428,00	373,00	438,00	451,00	443,00	448,00
	Alfa	0,67	0,68	0,74	0,69	0,53	0.81	0.78	0,85	0,90
Djevojčice	M	19,26	11,22	10,13	**13,51**	3,11	5,98	**3,61**	5,14	**3,22**
	Sd	4,16	2,33	3,28	4,01	0,51	3,37	1,54	2,66	1,01
	N	366,00	384,00	400,00	409,00	358,00	401,00	412,00	412,00	416,00
	Alfa	0,65	0,60	0,75	0,74	0,59	0.80	0.70	0,79	0,72
F omjer		2,55	0,79	1,86	14,85	1,90	3,52	16,49	0,20	24,24
p		0,11	0,37	0,17	**0,00**	0,17	0,06	**0,00**	0,66	**0,00**

Tablica 3. Korelacije analiziranih osobina ličnosti (impulzivnost, promišljenost, depresivnost i (ne)mogućnost kontrole negativnih emocija), prihvaćenosti među vršnjacima te iskustva žrtve i činjenja dva tipa vršnjačkog nasilja (iznad dijagonale su korelacije za dječake, ispod dijagonale za djevojčice)

	impulziv-nost	promišlje-nost	depresiv-nost	(ne)mogućnost kontrole emocija	prihvaće-nost među vršnjacima	žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja	žrtve imovinskog vršnjačkog nasilja	počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja	počinitelji imovinskog vršnjačkog nasilja
impulzivnost		**-.25****	**.44****	**.38****	-.07	**.14****	.10	**.25****	**.24****
promišljenost	**-.34****		**-.25****	**-.19****	**.33****	-.07	.02	**-.19****	-.09
depresivnost	**.38****	**-.30****		**.53****	**-.18****	**.35****	**.27****	**.28****	**.16****
(ne)mogućnost kontrole emocija	**.39****	**-.30****	**.55****		**-.13***	**.32****	**.20****	**.44****	**.33****
prihvaćenost među vršnjacima	.00	.03	**-.19****	-.08		**-.25****	-.10	-.04	-.04
žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja	.10	-.05	**.26****	**.30****	**-.22****		**.56****	**.53****	**.27****
žrtve imovinskog vršnjačkog nasilja	.01	-.06	.09	.06	-.21**	**.44****		**.36****	**.50****
počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja	**.29****	**-.31****	**.30****	**.43****	.01	**.31****	**.24****		**.59****
počinitelji imovinskog vršnjačkog nasilja	.09	**-.19****	**.11***	**.14****	-.05	**.17****	**.40****	**.48****	
**p<.01									
* p<.05									

Nadalje, u uzorku dječaka su sve mjere osobina ličnosti, osim promišljenosti, u značajnim, pozitivnim, niskim do umjereno visokim korelacijama s iskustvom žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja (u rasponu od r = 0,14 do r = 0,35), dok s iskustvom žrtve nasilja usmjerenog na imovinu značajno koreliraju samo depresivnost (r = 0,27) i nemogućnost kontrole emocija (r = 0,20). U uzorku djevojčica, s iskustvom žrtve relacijskog nasilja značajno, pozitivno te umjereno visoko koreliraju depresivnost (r = 0,26) i nemogućnost kontrole emocija (r = 0,30), dok s iskustvom žrtve nasilja usmjerenog na imovinu ne korelira niti jedna mjera osobina ličnosti.

Što se tiče samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju, pokazalo se da ta mjera u uzorku dječaka značajno korelira sa svim mjerama osobina ličnosti (u rasponu od r = -0,19 do r = 0,44), dok samoiskazano sudjelovanje u nasilju usmjerenom na imovinu korelira sa svim mjerama osobina ličnosti (u rasponu od r = 0,16 do r = 0,33), osim s promišljenosti. U uzorku djevojčica, pokazalo se da sa samoiskazanim sudjelovanjem u relacijskom vršnjačkom nasilju značajno koreliraju sve mjere osobina ličnosti (u rasponu od r = 0,30 do r = 0,43), dok u slučaju sudjelovanja u nasilju usmjerenom na imovinu značajno koreliraju sve mjere osobina ličnosti (u rasponu od r = 0,11 do r = -0,19), osim promišljenosti. Naposljetku, sve mjere vršnjačkog nasilja (iskustvo žrtve relacijskog nasilja, iskustvo žrtve nasilja usmjerenog na imovinu, činjenje relacijskog nasilja, činjenje nasilja usmjerenog na imovinu) su u međusobno pozitivnim, niskim do umjereno visokim korelacijama i u uzorku dječaka (u rasponu od r = 0,27 do r = 0,59) i u uzorku djevojčica (u rasponu od r = 0,17 do r = 0,48).

Obilježja žrtava dva tipa vršnjačkog nasilja

U svrhu odgovora na prvi problem rada – utvrđivanje sličnosti i razlika u relativnom doprinosu osobina ličnosti (impulzivnost, promišljenost, depresivnost, kontrola negativnih emocija) i prihvaćenosti među vršnjacima za objašnjenje samoiskaza o iskustvu žrtve dva tipa vršnjačkog nasilja (relacijsko i usmjereno na imovinu) ovisno o spolu, provedene su dvije hijerarhijske regresijske analize koje omogućuju testiranje interakcijskih efekata spola i osobina ličnosti odnosno prihvaćenosti među vršnjacima. Tako je u prvom koraku analiza kao prediktor unesen spol, u drugom osobine ličnosti i prihvaćenost među vršnjacima, a u trećem koraku umnošci spola i osobina ličnosti odnosno prihvaćenosti među vršnjacima (Baron i Kenny, 1986).

Iz podataka navedenih u tablici 4 vidljivo je da spol i analizirane osobine objašnjavaju ukupno 19,2% varijance iskustva žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja i 5,2% varijance iskustva vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu. Pritom mjere osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima, nakon kontrole doprinosa spola, omogućuju objašnjenje 18,4% varijance iskustva žrtve relacijskog nasilja, a 4,1% iskustva žrtve nasilja usmjerenog na imovinu. Umnošci spola i

Tablica 4. Rezultati hijerarhijske regresijske analize samoiskaza o iskustvu žrtve 2 tipa vršnjačkog nasilja na spol (1. korak), osobine ličnosti (impulzivnost, depresivnost i (ne)mogućnost kontrole emocija) te prihvaćenosti među vršnjacima (2. korak) te umnožak spola i ostalih prediktora (3. korak)

		Iskustvo žrtve vršnjačkog nasilja	
		Relacijsko vršnjačko nasilje	Usmjereno na imovinu
1. korak	spol	**0,09***	**-.10***
	R^2	**0,008***	**.011***
2. korak	impulzivnost	-0,05	0,03
	promišljenost	0,06	0,08
	depresivnost	**0,16***	0,08
	(ne)mogućnost kontrole emocija	**0,26***	0,06
	prihvaćenost među vršnjacima	**-0,21***	**-0,14***
	ΔR^2	**0,184***	**0,041***
	R^2	**0,192***	**0,052***
3. korak	**ΔR^2**	0,005	**0,019***
	R^2	**0,197***	**0,071***
	*p < 0,05		

osobina ličnosti odnosno prihvaćenosti među vršnjacima, uneseni u trećem koraku anlize omogućuju značajno 7,1% varijance nasilja usmjerenog na imovinu, odnosno ukazuje na interakcijski učinak spola na odnos analiziranih osobina i iskustva žrtve ovog tipa nasilja.

Na temelju podataka predočenih u tablici 4, vidljivo je da ostvarenom objašnjenju **iskustva žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja** relativno najviše doprinosi nemogućnost kontrole emocija ($\beta = 0,26$; $p < 0,05$), a potom (ne)prihvaćenost među vršnjacima ($\beta = -0,21$, $p < 0,05$) i depresivnost ($\beta = 0,15$; $p < 0,05$), dok je doprinos spola, iako značajan, praktički zanemarive veličine ($\beta = 0,09$; $p < 0,05$), a impulzivnost, promišljenost nisu značajni prediktori. Budući da u trećem koraku analize nositelji interakcijskog učinka spola i analiziranih osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima nemaju značajnog doprinosa iskustvu žrtve relacijskog nasilja, može se reći da u odnosu osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima s iskustvom žrtve relacijskog nasilja nisu utvrđene razlike s obzirom na spol.

Ostvarenom, manjem objašnjenju i**skustva žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu** relativno najviše doprinosi (ne)prihvaćenost među vršnjacima (β = -0,14, $p < 0,05$) i spol (β = -0,10; $p < 0,05$), dok impulzivnost, depresivnost i nemogućnost kontrole emocija nisu potvrđeni kao značajni prediktori.

Kako bi se interpretirala značajna interakcija promišljenosti i spola u objašnjenju iskustva žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu, provedene su dodatne regresijske analize posebno na uzorku dječaka i djevojčica. Iz tablice 5 se može uočiti da promišljenost na uzorku dječaka značajno doprinosi objašnjenju iskustva žrtve imovinskog nasilja (β = 0,155; $p < 0,05$), dok na uzorku djevojčica promišljenost nije potvrđen kao značajan prediktor u objašnjenju iskustva žrtve iskustva žrtve imovinskog nasilja (β = -0,04; $p > 0,05$). Također, može se uočiti i da se neprihvaćenost među vršnjacima u uzorku djevojčica pokazala kao značajan prediktor u objašnjenju varijance iskustva žrtve imovinskog nasilja (β = -0,207; $p < 0,05$)., dok se taj prediktor kod dječaka nije pokazao značajnim (β = -0,103; $p > 0,05$).

Navedeni nalazi, u smislu sličnosti i razlika u ulozi osobina ličnosti, prihvaćenosti među vršnjacima i spola za objašnjenje iskustva žrtve relacijskog i vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu ukazuju više na razlike nego na sličnosti, budući da je za žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja karakterističnija izraženija **depresivnost i nemogućnost kontrole emocija i manja prihvaćenost među vršnjacima.** Za razliku od toga, za žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu**, neprihvaćenost među vršnjacima** je ujedno značajna odrednica, ali samo na uzorku djevojčica (β = -0,207; $p < 0,05$), dok je na uzorku dječaka jedino promišljenost značajna odrednica iskustva žrtve imovinskog nasilja (β = 0,155; $p < 0,05$; tablica 5)**.**

Tablica 5. Rezultati hijerarhijske regresijske analize samoiskaza o iskustvu žrtve imovinskog vršnjačkog nasilja na osobine ličnosti (impulzivnost, depresivnost i (ne)mogućnost kontrole emocija) te prihvaćenosti među vršnjacima posebno na uzorku dječaka i djevojčica.

	Iskustvo žrtve imovinskog nasilja	
	Dječaci	Djevojčice
impulzivnost	0,077	-0,035
promišljenost	**0,155***	-0,040
depresivnost	0,123	0,016
(ne)mogućnost kontrole emocija	0,091	0,006
prihvaćenost među vršnjacima	-0,103	**-0,207***
R^2	**0,069***	**0,047***
*$p < 0,05$		

Također je utvrđeno da su djevojčice češće žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja, dok su dječaci češće žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu. Sličnosti su utvrđene s obzirom na relativnu važnost prihvaćenosti među vršnjacima. Ujedno, utvrđeni nalazi ukazuju da žrtve obje vrste vršnjačkog nasilja nisu prihvaćeni među vršnjacima, iako valja napomenuti da je taj prediktor relativno važniji u objašnjenju iskustva žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja nego vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu.

U pogledu spolnih razlika u iskustvu žrtve vršnjačkog nasilja, nalazi su sukladni zaključcima brojnih epidemioloških istraživanja koji pokazuju da su dječaci prema samoiskazu češće žrtve izravnog vršnjačkog nasilja, kao što je nasilje usmjereno na imovinu, dok su djevojčice češće žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja kao što je ogovaranje, socijalno izoliranje žrtve i njezino izdvajanje iz skupine vršnjaka (Smith i sur., 2002). Jedno moguće objašnjenje ovih rezultata se može naći u načinu na koji dječaci i djevojčice percipiraju ove dvije vrste nasilja. Naime, radi se o tome da relacijsko vršnjačko nasilje i nasilje usmjereno na imovinu ima različito značenje za djevojčice i dječake. U odnosu na dječake, djevojčice više pogađaju međuljudski problemi, one će vjerojatnije negativno reagirati na relacijsko vršnjačko nasilje, te će vjerojatnije usvojiti informacije dobivene putem socijalne interakcije u samopoimanje (Juvonen i Graham, 2001). S druge strane, moguće je da dječaci ne uočavaju toliko relacijsko vršnjačko nasilje jer ne vrednuju međuljudske odnose kao djevojčice, te su time prema samoiskazu češće nego djevojčice žrtve nasilja usmjerenog na imovinu.

Što se tiče **depresivnosti**, rezultati su pokazali da je ona značajno obilježje žrtava relacijskog vršnjačkog nasilja, ali ne i djevojčica te žrtava nasilja usmjerenog na imovinu.

Kochenderfer-Ladd i Ladd (2001; prema Bauman, 2008) pretpostavljaju da je uzrok nejednakog utjecaja ove dvije vrste vršnjačkog nasilja u tome što izravna viktimizacija dovodi do vanjskih atribucija, dok viktimizacija relacijskim nasiljem rezultira samookrivljavajućim atribucijama. U tom pogledu, važno je spomenuti istraživanje Grahama i Juvonena (2001; prema Bauman, 2008) kojim su se ispitivale čemu žrtve atribuiraju svoja iskustva. Tako su potvrdili da žrtve karatterizira atribucijski stil sa unutarnjim stabilnim i nestabilnim atribucijama. Primjerice, viktimizacija se pripisuje promjenjivom ponašanju (pr. "*Trebao sam se maknuti od tog nasilnika*") ili trajnim osobinama (pr. "*Ja sam gubitnik*"). Moguće je da je, zbog toga što relacijsko nasilje više dovodi do ovakvih stabilnih unutarnjih atribucija, ono više povezano s depresijom nego izravno nasilje.

Važno je napomenuti da među istraživačima ne postoji slaganje oko toga prethodi li depresivnost viktimizaciji ili viktimizacija prethodi depresiji. Longitudinalna studija Bonda i sur. (2001) je pokazala da vršnjačko nasilje – osobito za djevojke adolescentske dobi – prethodi zdravstvenim tegobama kao što je depresivnost.

Dok rezultati tog istraživanja pokazuju da stres prouzrokovan vršnjačkim nasiljem negativno utječe na zdravlje djece, nalazi istraživanja Hodgesa i Perrya (1999) te Schwartza i sur. (1999) pokazuju da internalizirani problemi prethode vršnjačkom nasilju i povećavaju vjerojatnost da će osoba biti njemu izložena.

Nadalje, nalaz prema kojem je za žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja karakteristična manja **mogućnost kontroliranja emocija** također je u skladu s nalazima drugih istraživanja. Prema pretpostavci Dodgea (1990; prema Schwartz i sur., 1998), do toga dolazi zato jer izloženost nasilju rezultira hiperosjetljivošću i reaktivnim agresijom, odnosno agresijom koja je ispunjena bijesom i željom za osvetom. Pri tome ovo istraživanje pokazuje da je nemogućnost kontrole emocija bitna odrednica samo viktimizacije relacijskog nasilja, ali ne i nasilja usmjerenog na imovinu, pogotovo ne među djevojčicama.

Naposljetku, u pogledu (ne)prihvaćenosti među vršnjacima kao značajnog obilježja žrtava obje vrste vršnjačkog nasilja, dobiveni rezultati su u skladu s dosadašnjim nalazima. Istraživanje Hodgesa i Perrya (1995; prema Schwartz i sur., 1998) kojim se ispitivala povezanost viktimizacije, socijalnog ponašanja i odbacivanja od strane vršnjaka u jednogodišnjem razdoblju je pokazalo da stresno iskustvo viktimizacije ima ključnu ulogu u razvoju neprilagođenog ponašanja i odbacivanja od strane vršnjaka.

Međutim, važno je napomenuti da neprihvaćenost među vršnjacima relativno više doprinosi objašnjenju iskustva žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja nego iskustva žrtve nasilja usmjerenog na imovinu. Ovaj nalaz ne iznenađuje, ako se u obzir uzme sama priroda relacijskog nasilja, kojemu je cilj naštetiti socijalnim odnosima putem manipulacije (Juvonen i Graham, 2001). Naime, istraživanja relacijskog nasilja pokazuju da takvo nasilje može započeti od strane samo jedne osobe. Nakon duljeg razdoblja izloženosti takvoj vrsti nasilja, kod žrtve dolazi do opadanja socijalnih vještina, što naposljetku dovodi do daljnje viktimizacije i od drugih osoba iz okoline (Juvonen i Graham, 2001). Stoga, nešto što je započelo na dijadnoj razini (relacijsko nasilje), može postati grupni konsenzus (neprihvaćenost među vršnjacima).

Kao i oko depresivnosti, i oko ove varijable se vode rasprave što prethodi čemu: viktimizacija neprihvaćenosti ili neprihvaćenost viktimizaciji? Već su navedeni rezultati istraživanja koji potvrđuju prvu hipotezu. S druge strane, istraživanje Schwartza i sur. (1993; prema Schwartz i sur., 1998) je pokazalo da zapravo nerazvijene socijalne vještine dovode do viktimizacije. Pri tome je važno napomenuti da vršnjaci u stvarnom životu na neki način preziru žrtve vršnjačkog nasilja, smatrajući ih slabima, dok se počiniteljima vršnjačkog nasilja zapravo dive, iako pri vrednovanju hipotetskih situacija djeca podržavaju (npr. Slee i Rigby, 1993) napore intervencije i pomoći žrtvama vršnjačkog nasilja.

Obilježja počinitelja dva tipa vršnjačkog nasilja

U svrhu odgovora na drugi i treći cilj ovog rada, odnosno utvrđivanje sličnosti i razlika u relativnom doprinosu spola, osobina ličnosti (impulzivnost, promišljenost, depresivnost, kontrola negativnih emocija) i prihvaćenosti među vršnjacima za objašnjenje samoiskaza o sudjelovanju u relacijskom vršnjačkom nasilju i nasilju usmjerenom na imovinu te provjere samostalnog relativnog doprinosa iskustva žrtve vršnjačkog nasilja za objašnjenje sudjelovanja u relacijskom nasilju i nasilju usmjerenog na imovinu, provedene su dvije hijerarhijske regresijske analize. U prvom koraku kao prediktor unesen spol, u drugom osobine ličnosti i prihvaćenost među vršnjacima, u trećem koraku iskustvo žrtve relacijskog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu. U četvrtom koraku je unesena interakcija spola i osobina ličnosti te spola i prihvaćenosti među vršnjacima, dok je u petom koraku unesena interakcija spola i iskustva žrtve nasilja usmjerenog na imovinu te spola i iskustva žrtve relacijskog nasilja.

Iz podataka navedenih u tablici 5 je vidljivo da spol, unesen u 1. koraku analize, ne objašnjava značajno varijancu samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju, dok značajno objašnjava varijancu samoiskazanog sudjelovanja u vršnjačkom nasilju usmjerenog na imovinu (1,3% varijance). Unošenjem osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima, objašnjena varijanca oba tipa vršnjačkog nasilja se značajno povećala, i to za 22,6% u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom nasilju te 7,6% u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u nasilju usmjerenog na imovinu. Unošenjem iskustva žrtve relacijskog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu u 3. koraku, objašnjena varijanca se značajno povećala, i to za 10% u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju i čak 27,7% u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u vršnjačkom nasilju usmjerenog na imovinu. Nadalje, unošenjem interakcije spola i osobina ličnosti te spola i prihvaćenosti među vršnjacima, objašnjena varijanca se nije značajno povećala u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju, dok se značajno povećala za 2% u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u vršnjačkom nasilju usmjerenog na imovinu. Naposljetku, unošenjem interakcije spola i iskustva žrtve relacijskog nasilja te spola i nasilja usmjerenog na imovinu objašnjena varijanca se značajno povećala za 0,06% u slučaju samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju, dok se u slučaju nasilja usmjerenog na imovinu nije povećala značajno.

Ostvarenom objašnjenju varijance samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju relativno najviše doprinosi nemogućnost kontrole emocija ($\beta = 0,36$, $p < 0,05$), promišljenost ($\beta = 0,17$, $p < 0,05$), a impulzivnost ima praktično zanemariv doprinos ($\beta = 0,08$, $p < 0,05$; tablica 6). S druge strane, spol, depresivnost te prihvaćenost među vršnjacima nisu potvrđeni kao značajni samostalni prediktori (tablica 6). Međutim, iskustvo žrtve relacijskog nasilja ($\beta = 0,23$, $p < 0,05$) te iskustvo žrtve imovinskog nasilja ($\beta = -0,17$, $p < 0,05$) značajno doprinose objašnjenju varijance činjenja relacijskog vršnjačkog nasilja. S

Tablica 6. Rezultati hijerarhijske regresijske analize samoiskaza o sudjelovanju u relacijskom vršnjačkom nasilju te nasilju usmjerenog na imovinu na spol (1. korak), osobine ličnosti (impulzivnost, promišljenost, depresivnost i (ne)mogućnost kontrole emocija) i prihvaćenosti među vršnjacima (2. korak), iskustvu žrtve relacijskog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu (3. korak), interakcije spola i osobina ličnosti te spola i prihvaćenosti među vršnjacima (4. korak), interakcije spola i iskustva žrtve relacijskog nasilja te spola i iskustva žrtve imovinskog nasilja (5. korak)

		Sudjelovanje u vršnjačkom nasilju	
		Relacijsko vršnjačko nasilje	Usmjereno na imovinu
1. korak	spol	0,07	**-0,11***
	R^2	0,005	**0,013***
2. korak	impulzivnost	**0,08***	**0,11***
	promišljenost	**-0,17***	-0,05
	depresivnost	0,00	0,00
	(ne)mogućnost kontrole emocija	**0,36***	**0,19***
	prihvaćenost među vršnjacima	0,07	-0,01
	ΔR^2	**0,226***	**0,076 ***
	R^2	**0,231***	**0,089***
3. korak	iskustvo žrtve relacijskog nasilja	**0,23**	-0,08
	iskustvo žrtve imovinskog nasilja	**0,17***	**0,57***
	ΔR^2	**0,100***	**0,277 ***
	R^2	**0,331***	**0,366***
4. korak	**ΔR^2**	0,004	**0,020**
	R^2	**0,335***	**0,386***
5. korak	**ΔR^2**	**0,006***	0,005
	R^2	**0,341***	**0,391***
	*p < 0,05	.	

druge strane, interakcija spola i osobina ličnosti te prihvaćenosti među vršnjacima ne doprinose značajno objašnjenju sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju, kao niti interakcija spola i iskustva žrtve imovinskog nasilja. Za razliku od toga, interakcija spola i iskustva žrtve relacijskog nasilja značajno doprinose objašnjenju varijance sudjelovanja u relacijskom nasilju ($\beta = -0,279$, $p < 0,05$).

Tablica 7. Rezultati hijerarhijske regresijske analize samoiskaza o sudjelovanju u relacijskom nasilju na osobine ličnosti (impulzivnost, depresivnost i (ne)mogućnost kontrole emocija) te prihvaćenosti među vršnjacima posebno na uzorku dječaka i djevojčica

		Sudjelovanje u relacijskom nasilju	
		Dječaci	Djevojčice
1. korak	impulzivnost	0,085	0,084
	promišljenost	**-0,144***	**-0,208***
	depresivnost	0,054	-0,055
	(ne)mogućnost kontrole emocija	**0,342***	**0,382***
	prihvaćenost među vršnjacima	0,092	0,034
	R^2	**0,209***	**0,254***
2. korak	iskustvo žrtve relacijskog nasilja	**0,328***	**0,161***
	iskustvo žrtve imovinskog nasilja	**0,143***	**0,180***
	ΔR^2	**0,140***	**0,076***
	R^2	**0,349***	**0,330***
	*$p < 0,05$		

Kako bi se interpretirala značajna interakcija spola i iskustva žrtve relacijskog nasilja objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju, provedene su regresijske analize posebno na uzorku dječaka i djevojčica (tablica 7). Na temelju podataka prikazanih u tablici 7 vidljivo je da iskustvo žrtve relacijskog nasilja i u uzorku dječaka ($\beta = 0,328$; $p < 0,05$) i djevojčica ($\beta = 0,161$; $p < 0,05$) značajno doprinosi objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom nasilju, iako ta interakcija relativno više doprinosi objašnjenju takvog nasilja u uzorku dječaka nego djevojčica.

Iz tablice 6 vidljivo je da ostvarenom, samoiskazanom sudjelovanju u vršnjačkom nasilju usmjerenom na imovinu relativno najviše samostalno doprinosi iskustvo žrtve imovinskog nasilja ($\beta = 0,57$, $p < 0,05$) te nemogućnost kontrole emocija ($\beta = 0,19$, $p < 0,05$), impulzivnost ($\beta = 0,11$, $p < 0,05$) i spol ($\beta = -0,11$, $p < 0,05$). Također, značajno doprinose i interakcija spola i nemogućnosti kontrole emocija ($\beta = -0,35$, $p < 0,05$) te interakcija spola i iskustva žrtve imovinskog nasilja ($\beta = -0,216$, $p < 0,05$).

Kako bi se interpretirala značajna interakcija spola i nemogućnosti kontrole negativnih emocija te spola i iskustva žrtve imovinskog nasilja u objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u imovinskom vršnjačkom nasilju, provedene su

Tablica 8. Rezultati hijerarhijske regresijske analize samoiskaza o sudjelovanju u imovinskom nasilju na osobine ličnosti (impulzivnost, depresivnost i (ne)mogućnost kontrole emocija) te prihvaćenosti među vršnjacima posebno na uzorku dječaka i djevojčica

		Sudjelovanje u imovinskom nasilju	
		Dječaci	Djevojčice
1. korak	impulzivnost	**0,168***	0,027
	promišljenost	-0,005	**-0,180***
	depresivnost	0,029	-0,054
	(ne)mogućnost kontrole emocija	**0,267***	0,064
	prihvaćenost među vršnjacima	0,011	-0,035
	R^2	**0,143***	**0,043***
2. korak	iskustvo žrtve relacijskog nasilja	-0,066	-0,053
	iskustvo žrtve imovinskog nasilja	**0,538***	**0,600***
	ΔR^2	**0,247***	**0,319***
	R^2	**0,390***	**0,362***
	* $p < 0,05$		.

dodatne regresijske analize posebno na uzorku dječaka i djevojčica (tablica 8).

Na temelju podataka prikazanih u tablici 8 vidljivo je da nemogućnost kontrole negativnih emocija ($\beta = 0,267$, $p < 0,05$) značajno doprinosi objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u imovinskom nasilju samo na uzorku dječaka, te da iskustvo žrtve imovinskog nasilja značajno doprinosi objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u imovinskom nasilju i kod dječaka ($\beta = 0,538$, $p < 0,05$) i djevojčica ($\beta = 0,600$, $p < 0,05$), iako je nešto važniji u uzorku djevojčica.

Navedeni nalazi, u smislu sličnosti i razlika u ulozi osobina ličnosti, prihvaćenosti među vršnjacima i spola za objašnjenje iskustva žrtve relacijskog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu ukazuju više na sličnosti nego na razlike. Naime, za počinitelje obje vrste nasilja karakteristična je izraženija impulzivnost samo kod dječaka. Također, za počinitelje obje vrste nasilja karakteristična je nemogućnost kontrole emocija samo kod dječaka, te su počinitelji obje vrste vršnjačkog nasilja ujedno i žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu. Razlike su utvrđene s obzirom na spol, odnosno, pokazalo se da su dječaci češće počinitelji nasilja usmjerenog na imovinu, dok su dječaci i djevojčice podjednako često počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja. Također, razlike su utvrđene i s obzirom na iskustvo žrtve relacijskog nasilja. Naime, pokazalo se da su počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja češće žrtve relacijskog nasilja nego počinitelji imovinskog nasilja.

Što se tiče spolnih razlika u činjenju vršnjačkog nasilja, rezultati u pogledu sudjelovanja u nasilju usmjerenom na imovinu sukladni su nalazima brojnih drugih istraživanja prema kojima su dječaci češće čine izravno vršnjačko nasilje (kao što je nasilje usmjereno na imovinu) nego djevojčice. Za razliku od toga, nalazi o spolnim razlikama u pogledu sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju nisu dosljedni. Iako većina istraživanja pokazuje da su djevojčice češće počinitelji relacijskog vršnjačkog nasilja nego dječaci, u ovom istraživanju, kao i npr Cricka i Grotpetera (1995), Harta i sur. (1998), Connolly, Pepler i Craigove (2002) (sve prema Chesney-Lind, Morash i Irwin, 2007), nisu utvrđene razlike u sudjelovanju u relacijskom vršnjačkom nasilju s obzirom na spol. Archer i Coyne (2005) navode nekoliko razloga takvoj nedosljednosti nalaza. Jedan razlog se odnosi na to što se istraživanja relacijskog vršnjačkog nasilja često provode na malim uzorcima (najčešće ispod 500 sudionika). Drugi razlog se nalazi u samom načinu operacionalizacije relacijskog vršnjačkog nasilja. Naime, istraživanja relacijskog vršnjačkog nasilja se većinom temelje na imenovanju počinitelja takvog nasilja od strane suučenika. Pri tom su učenici skloni imenovati dječake kao više fizički nasilne, a djevojčice relacijski nasilne. Međutim, prema samoiskazima sudjelovanje u relacijskom vršnjačkom nasilju podjednako je među dječacima i djevojčicama. Dodatni razlog može proizlaziti iz moguće ovisnosti relacijskog nasilja o interakciji spola i faze razvoja. Naime, djevojčice su relacijski agresivnije nego dječaci u ranom djetinjstvu, dok u razdoblju kasne adolescencije i dječaci i djevojčice postaju podjednako relacijsko agresivni (Bjorkvist, 1994; Chessler, 2001; Little et al., 2003; Roecker-Phelps, 2001; Paquette & Underwood, 1999; Prinstein et al., 2001; Rys & Bear, 1997; Storch, Nock, Masia-Warner, & Barlas, 2003; sve prema Chesney-Lind, Morash i Irwin, 2007).

Kao što je vidljivo iz tablice 5, relacijskom vršnjačkom nasilju značajno doprinosi nepromišljenost, dok se taj prediktor nije pokazao značajnim za objašnjenje nasilja usmjerenog na imovinu. Također, iz tablice 5 vidljivo je da počinitelje obje vrste vršnjačkog nasilja karakterizira izraženija **impulzivnost**, što je u skladu s dosadašnjim nalazima. Ova osobina ličnosti je povezana s većinom eksternaliziranih problema i nedostatkom prosocijalnog ponašanja (Rock, 2003). Tipično ponašanje impulzivne djece uključuje nepokoravanje željama roditelja i/ili drugih odraslih i nemogućnost prestanka ili preusmjeravanja određenog ponašanja (Rock, 2003). Takvo dijete može imati i smanjenu sposobnost inhibiranja odgovora te se stoga može lako uzbuditi, odnosno može imati smanjenu sposobnost kontrole emocija. Stoga, ne iznenađuje što su rezultati ovog istraživanja pokazali da počinitelje obje vrste vršnjačkog nasilja karakterizira i niži stupanj **mogućnosti kontrole svojih emocija** ($\beta_{rel} = 0{,}36$, $p < 0{,}05$; $\beta_{imo} = 0{,}19$, $p < 0{,}05$; tablica 5). Štoviše, taj prediktor relativno najviše doprinosi objašnjenju varijance činjenja relacijskog vršnjačkog. Djeca koja intenzivno proživljavaju emocije i koja nemaju dovoljno razvijene vještine regulacije emocija su sklonija problematičnom ponašanju i poteškoćama u socijalnoj prilagodbi (Eisenberg i Fabes, 1992; Loeber, i Coie, 2001; Murphy i Eisenberg, 1997; Pakaslahti, 2000;

Pettit i sur., 2001; sve prema Camodeca i Goosness, 2005). Negativne emocije smanjuju vjerojatnost da će osoba reagirati na adekvatan način te smanjuju kognitivni kapacitet za rješavanje problema.

Rezultati ne upućuju na **depresivnost** kao obilježje počinitelja dva analizirana tipa vršnjačkog nasilja ($\beta_{rel} = 0,00$, $p > 0,05$; $\beta_{imo} = 0,00$, $p > 0,05$; tablica 5), dok se ona pokazala kao značajno obilježje žrtava relacijskog vršnjačkog nasilja. Ovaj rezultat je djelomično u skladu s nalazima drugih istraživanja, primjerice onom Camodecove i Goossnesa (2005) kojim su pokazali da je tuga varijabla koja značajno diskriminira počinitelje i žrtve vršnjačkog nasilja. Dok žrtve izvještavaju o tuzi i osjećaju da se ne mogu nositi s nelagodnim situacijama, to nije slučaj i kod počinitelja vršnjačkog nasilja.

Također, **prihvaćenost među vršnjacima** nije potvrđena kao značajan prediktor sudjelovanja u vršnjačkom nasilju. Kada se radi o prihvaćenosti počinitelja vršnjačkog nasilja u skupini vršnjaka, valja naglasiti da nalazi dosadašnjih istraživanja nisu dosljedni. Primjerice, Slee i Rigby (1993) su pokazali da dječaci koji su počinitelji vršnjačkog nasilja imaju više prijatelja te da su popularniji nego dječaci koji nisu počinitelji takvog nasilja. S druge strane, Twemlow, Sacco i Williams (1996) su pokazali da su dječaci počinitelji vršnjačkog nasilja manje popularni u nižim razredima srednje škole.

Unošenjem iskustva žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja i naisla usmjerenog na imovinu, postotak objašnjenje varijance činjenja relacijskog vršnjačkog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu se značajno povećao, osobito u pogledu počinitelja nasilja usmjerenog na imovinu.

Pokazalo se da **iskustvo žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja** statistički značajno doprinosi objašnjenju samoiskaza o sudjelovanju u relacijskom vršnjačkom nasilju ($\beta = 0,23$, $p < 0,05$), ali ne i nasilju usmjerenom na imovinu ($\beta = -0,08$, $p < 0,05$; tablica 5). Drugim riječima, osoba u istom trenutku može biti i žrtva i počinitelj relacijskog vršnjačkog nasilja, te ako je žrtva vršnjačkog nasilja, vjerojatnije je da je istovremeno relacijski agresivna prema drugima.

Također, pokazalo se da **iskustvo žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu** statistički značajno doprinosi objašnjenju samoiskaza o sudjelovanju u oba tipa vršnjačkog nasilja (za relacijsko $\beta = 0,17$, $p < 0,05$; za usmjereno na imovinu $\beta = 0,57$, $p < 0,05$; tablica 5). Pritom je upravo iskustvo žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu prediktor s relativno najvećim doprinosom objašnjenju činjenja vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu. Dobiveni rezultati upućuju na zaključak da će žrtva vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu istovremenosvoje vršnjake vjerojatnije zlostavljati relacijskim nasiljem i osobito nasiljem usmjerenim na imovinu.

Kauzalna veza između viktimizacije i eksternaliziranih problema nije u potpunosti razjašnjena. Jedno objašnjenje koje se često susreće u literaturi je da viktimizacija dovodi do promjena u samokontroli (primjerice regulaciji emocija i sociomoralnom rezoniranju), što može dovesti do eksternaliziranih problema. U

jednoj od rijetkih studija koje su ispitivale povezanost izloženosti nasilju i samokontrole, Schwartz i Proctor (2000; prema Sullivan i sur., 2007), pokazalo se da nemogućnost regulacije emocija posreduje između viktimizacije i agresije. Prema Schwartz i Proctor (2000; prema Sullivan i sur., 2007), izloženost nasilju stvara intenzivno negativno emocionalno uzbuđenje koje ometa proces emocionalne regulacije. Ova pretpostavka je potvrđena istraživanjima koja su pokazala pozitivnu povezanost između viktimizacije i niske kontrole ljutnje, simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja, tjeskobe i depresije (npr. Buka et al., 2001; Kliewer et al., 1998; Osofsky, 1999; sve prema Sullivan i sur., 2007). Mladi koji ne mogu regulirati emocije zbog izloženosti nasilju će se vjerojatnije uključiti u ponašanje koje je pod utjecajem ljutnje i emocionalnog stresa te slabo reguliranih impulsa (Schwartz, Proctor, & Chien, 2001; prema Sullivan i sur., 2007). Drugim riječima, viktimizirane odsobe se mogu i same početi ponašati nasilno jer im takvo ponašanje predstavlja način nošenja s emocionalnim stresom i ranjivosti.

Rezultati ovog istraživanja pokazala su da obuhvaćene osobine ličnosti, nakon kontrole spola, omogućuju vrlo slabo objašnjenje vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu, bilo viktimizacije bilo sudjelovanja u tom obliku nasilja. Naime, zajedno sa spolom obuhvaćene osobine ličnosti objašnjavaju tek 4,1 % varijance iskustva žrtve i 8,9 % varijance samoiskazanog sudjelovanja u vršnjačkom nasilju usmjerenog na imovinu. Od svih prediktora koji se odnose na osobine ličnosti, ostvarenom, relativno skromnom, objašnjenju iskustva žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu relativno najviše ili isključivo samostalno doprinosi neprihvaćenost među vršnjacima ($\beta = -0,14$; $p < 0,05$), dok objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u nasilju usmjerenom na imovinu relativno najviše doprinosi nemogućnost kontrole emocija ($\beta = 0,19$; $p < 0,05$). Unošenjem interakcije spola i osobina ličnosti te interakcije spola i prihvaćenosti među vršnjacima, objašnjena varijanca se nije značajno povećala u slučaju žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu (1,9%, tablica 4), dok se značajno povećala u slučaju počinitelja vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu (2%; tablica 6). Međutim, unošenjem iskustva žrtve obje vrste nasilja, objašnjena varijanca samoiskazanog sudjelovanja u vršnjačkom nasilju usmjerenog na imovinu se značajno povećala, i to za čak 27,7 %, dok se nije značajno povećala unošenjem interakcije spola i iskustva žrtve vršnjačkog nasilja (tablica 6).

Dakle, u slučaju iskustva žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu, opisani set prediktorskih varijabli (spol, osobine ličnosti, prihvaćenost među vršnjacima) zajedno objašnjavaju 7,1% varijance rezultata, dok u slučaju počinitelja vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu opisani set prediktorskih varijabli (spol, osobine ličnosti, prihvaćenost među vršnjacima te iskustvo žrtve obje vrste nasilja) zajedno objašnjavaju 39,1% varijance rezultata.

S druge strane, kod relacijskog vršnjačkog nasilja, obuhvaćene osobine ličnosti omogućuju objašnjenje većeg udjela varijance samoiskaza o doživljenom ili počinjenom nasilju (19,2% za žrtve; 23,1% kod sudjelovanja). Od svih oso-

bina ličnosti, kao relativno najvažniji prediktor i za viktimizaciju i sudjelovanje u nasilju se pokazala nemogućnost kontrole negativnih emocija (β = 0,26 kod žrtve, β = 0,36 kod počinitelja). Uz nemogućnost kontrole negativnih emocija, za sudjelovanje u relacijskom nasilju kao značajan prediktor se pokazala i impulzivnost te nepromišljenost, dok ostvarenom objašnjenju iskustva žrtve osim nemogućnosti kontrole emocija doprinosi i depresivnost i neprihvaćenost među vršnjacima. Unošenjem iskustva žrtve obje vrste nasilja, objašnjena varijanca samoiskazanog sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju se značajno povećala, i to za čak 10% (tablica 6).

Kao i kod vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu, unošenjem interakcije spola i osobina ličnosti te interakcije spola i prihvaćenosti među vršnjacima, objašnjena varijanca viktimizacije i sudjelovanja u relacijskom vršnjačkom nasilju se nije značajno povećala (0,5% kod žrtve, tablica 4; 0,4% kod počinitelja, tablica 6). Mađutim, varijanca sudjelovanja u relacijskom nasilju se značajno povećala unošenjem interakcije spola i iskustva žrtve relacijskog nasilja i spola i iskustva žrtve nasilja usmjerenog na imovinu (0,06%; tablica 6).

Dakle, u slučaju žrtava relacijskog vršnjačkog nasilja, opisani set prediktorskih varijabli (spol, osobine ličnosti, prihvaćenost među vršnjacima) zajedno objašnjavaju 19,7% varijance rezultata, dok u slučaju počinitelja relacijskog vršnjačkog nasilja opisani set prediktorskih varijabli (spol, osobine ličnosti, prihvaćenost među vršnjacima, iskustvo žrtve obje vrste nasilja) zajedno objašnjavaju 34,1% varijance rezultata.

Valja naglasiti da su zaključci izvedeni na temelju ovih rezultata ograničeni, obzirom da su u provedenom istraživanju korištene mjere samoiskaza. Iako većina istraživanja koja se bave proučavanjem vršnjačkog nasilja koristi mjere samoiskaza, postoji sumnja u prikladnost samoiskaza kao mjere kada se ispituje nasilje. Obzirom da takvo ponašanje nije društveno prihvatljivo, može se dogoditi da rezultati pokažu da je nasilje manje zastupljeno nego što uistinu jest. Kako bi se to izbjeglo, trebalo bi u istraživanjima uz mjere samoiskaza nasilja koristiti i neke mjere socijalno poželjnog odgovaranja. Osim toga, u istraživanjima bi, osim samih sudionika istraživanja, mogli sudjelovati i drugi izvori podataka o vršnjačkom nasilju, poput nastavnika. Također, još jedno ograničenje ovog istraživanja je što ono nije longitudinalno. Upravo bi takva istraživanja, kojih kod nas nedostaje, pokazala što je dovelo do vršnjačkog nasilja, te koje su njegove posljedice, a time i ukazala na valjane mjere intervencije i prevencije.

Usprkos tome, doprinos ovog istraživanja je značajan utoliko što vodi računa o tipu vršnjačkog nasilja, istodobno analizira veći broj osobina ličnosti istovremeno te vodi računa o spolu počinitelja i žrtve nasilja.

Zaključak

Provedenim istraživanjem utvrđena su određena obilježja žrtava i počinitelja relacijskog vršnjačkog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu. S jedne strane, objašnjenju iskustva žrtve obje vrste vršnjačkog nasilja značajno doprinosi spol, pri čemu su žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja češće djevojčice, dok su žrtve nasilja usmjerenog na imovinu češće dječaci. Također, objašnjenju iskustva žrtve obje vrste nasilje značajno doprinosi neprihvaćenost među vršnjacima. Jedina razlika između žrtava relacijskog vršnjačkog nasilja i nasilja usmjerenog na imovinu je u tome što je za žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja karakteristična izraženija depresivnost i nemogućnost kontrole emocija.

S druge strane, objašnjenju samoiskazanog sudjelovanja u obje vrste vršnjačkog nasilja značajno doprinose impulzivnost, nemogućnost kontrole emocija te iskustvo žrtve nasilja usmjerenog na imovinu. Počinitelji ove dvije vrste nasilja se razlikuju u tome što je za počinitelje relacijskog vršnjačkog nasilja karakteristična izraženija nepromišljenost te viktimiziranost relacijskim nasiljem, dok objašnjenju činjenja nasilja usmjerenog na imovinu značajno doprinosi interakcija spola i nemogućnosti kontrole emocija.

Naposljetku, ono što posebno zabrinjava je što su rezultati provedenog istraživanja pokazali da iskustvo žrtve relacijskog vršnjačkog nasilja objašnjava izraženije iskazano relacijsko vršnjačko nasilje, dok iskustvo žrtve vršnjačkog nasilja usmjerenog na imovinu objašnjava izraženije iskazano relacijsko i vršnjačko nasilje usmjereno na imovinu. Ovi rezultati mogu upućivati na to da je viktimizacija rizični fakor problema u ponašanju, odnosno da djeca koja su nekad bile žrtve, u budućnosti i sami mogu postati počinitelji vršnjačkog nasilja.

Literatura

Andreou, E. (2000). Bully/Victim Problems and Their Association With Psychological Constructs in 8- to 12-Year-Old Greek Schoolchildren. *Aggressive Behavior*, 26, 49-56.

Archer, J. and Coyne, S. M. (2005). An Integrated review of Indirect, Relational and Social Aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 3, 212-230.

Barrat, E. S. (1994). Barrat Impulsiveness Scale. Preuzeto sa 15.11. 2008. sa http://www.jfayard-research.netfirms.com/593/bis3.html.

Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986). The Moderator- Mediator Variable Distinction in Social- Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 6, 1173-1182.

Bauman, S. (2008). The Association Between Gender, Age, and Acculturation, and Depression and Overt and Relational Victimization Among Mexican American Elementary Students. *The Journal of Early Adolescence*, 28, 528-554.

Bond, L. et al. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *British Medical Journal*, 323, 480-484.

Bosworth, K. and Espelage, D. L. (1995). Modified Aggression Scale. In Linda L. Dhlberg, Susan B. Toal and Christopher B. Behrens. (ed.). *Measuring Violence- ralted Attitudes, Beliefs, and Behaviors Among Youths: A Compendium of Assessment Tools*, (page 152-153). Atlanta: Centers of Disease Control and Prevention.

Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*, 6, 50, 987-912.

Buljan-Flander, G., Durman-Marijanović. Z. i Ćorić-Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/ odbačenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16, 1-2, 157-174

Camodeca, M. and Goossens, F. A. (2005). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 2, 186-197

Chesney-Lind, M., Morash, M. and Irwin, K.(2007). Policing Girlhood? Relational Aggression and Violence Prevention. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 5, 328-345.

Crick, N. R. et al. (2002). Relational victimization in Childhood and Adolescence. In Juvonen, J. and Graham, S. (ed.), *Peer harassment in school: the plight of the vulnerable and victimized* (page 196- 215). New York: Guilford Press.

Connolly, I. and O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences*, 35, 559-567.

Dake, J. A. (2003). The nature and extent of bullying at school. *Journal of School Health*, 73, 5, 173-180.

Galen, B. R. & Underwood. M. K. (1997). A Developmental Investigation of Social Aggression Among Children. *Developmental Psychology*, 33, 4, 589-600.

Griffin, R. S. and Gross, A. M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Agression and Violent Behavior*, 9, 379-400.

Harter, S. (1985). *Manual for the Self–perception profile for children*. Denver: University Denver.

Hodges, E. V. and Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. Journal of Personality and Social Psychology, 76, 677-685.

Juvonen, J. and Graham, S. (eds.) (2001). An Attributional Approach to Peer Victimization, in *Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized (pp. 49-73)*. New York: Guilford Publications.

Lagerspetz, K. M. J. et al. (1982). Group aggression among school children in three schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 45-52.

Marini, Z. A., Dane, A. V., Bosacki, S. L. and Cura, Y. L. C. (2006). Direct and Indirect Bully-Victims: Differential Psychosocial Risk Factors Associated With

Adolescents Involved in Bullying and Victimization. *Aggressive Behavior*, 32, 551-569.

Marušić, I. i Pavin-Ivanec, T. (2008). Praćenje vršnjačkog nasilja o osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15, 1, 5-19.

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children: basic facts and effects of a school based intervention program. In Debra J. Pepler and Kenneth H. Rubin (ed.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression* (page 411-449). Lawrence Erlbaum Associates.

Olweus, D. (1994). Bulliyng at School: Long- Term Outcomes for the Victims and an Effective School- Based Intervenion Program. U L. Rowell Huesmann (ur.), *Aggressive behavior: Current Perspectives* (str. 97-130). New York: Plenum Press.

Orpinas, P. (1993). Aggression Scale. In Linda L. Dhlberg, Susan B.: Toal and Christopher B.: Behrens. (ed.). *Measuring Violence- ralted Attitudes, Beliefs, and Behaviors Among Youths: A Compendium of Assessment Tools* (page 151). Atlanta: Centers of Disease Control and Prevention.

Orpinas, P, and Frankowski, R. (2001). The aggression scale: a self-report measure of aggressive behavior for young adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 21, 1, 51-68.

Perry, D. G., Kusel S. J. and Perry, L. C. (1988).Victims of peer aggression. *Developmental Psychology*, 6, 807-814.

Profaca, B., Puhovski, S. i Luca-Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja*, 15, 3 (83), 575-590.

Prpić, I. (2006). Vršnjačko nasilje među djevojčicama. Ljetopis socijalnog rada, 13, 2, 315-330.

Report of the 2004 Boston Youth Survey (2005). Preuzeto 6.2. 2009. sa http:// www.cityofboston.gov/humanservices/pdfs/youthsurvey2004.pdf.

Rock, E. A. (2003). School-Based Program to Teach Children Empathy and Bully Prevention. Preuzeto 14.11. 2008. sa http://www.cyc-net.org/cyc-online/cycol-0603-empathy.html.

Salmivalli, C. et al. (1996). Bullying as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.

Schwartz, D. et al. (1998). Peer group victimization as a predictor of children's behavior problems at home and in school. *Development and Psychopathology,* 10, 87-99.

Schwartz, D. et al. (1999). Early behavior problems as a predictor of later peer group victimization: moderators and mediators in the pathways of social risk. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 27, 191-201.

Slee, P. and Rigby, K. (1993). Australian school children's self- appraisal of interpersonal relations: The bullying experience. *Child Psychiatry and Human Developmen*t, 23, 273-282.

Smith, P. K. et. al. (2002). Definitions of Bullying: A Comparison of Terms Used, and Age and Gender differences, in a Fourteen- Country International Comparison. *Child Development*, 73, 4, 1119-1133.

Sullivan, T. N. et al. (2007). Exposure to Violence in Early Adolescence: The Impact of Self-Restraint, Witnessing Violence, and Victimization on Aggression and Drug Use. *The Journal of Early Adolescence,* 27, 296-323.

Twemlow, S. W., Sacco, F. C. and Williams, P. (1996). A clinical and interactionist perspective on the bully- victim- bystander relationship. *Bulletin of the Meninger Clinic*, 60, 3, 296-313.

Underwood, M. K. (2003). *Social Aggression Among Girls*. New York: Guilford Press.

Summary

General purpose of the present study was to determine the role of personality characteristics and peer acceptance in explanation of two types of bullying behavior, relational and property, with respect of gender of bullies and bullied. Specific purpose of the present study was to determine similarities and differences in contribution of personality characterisics (impulsivity, mindfulness, depression and regulation of negative emotions) and peer acceptance in explanation of bullying victimization and self- reported bullying participation, with respect of gender of bullies and bullied. Also, the purpose was to explore the contribution of bullying victimization in explaining self- reported bullying participation, with respect of gender of bullies and bullied. Analysed data were gathered by anonimous survey in 2006., on sample of 894 Croatian pupils in the seventh and eight grade. Bullying victimization and bullying participation was assesed by asking pupils whether they were in the past year and how often victims of eight bullying behavior, and whether they were in the past year and how often bullying perpetrators. In the purpose of determining personality characteristics and peer acceptance, pupils rated how frequent they behave or feel in a certain way.

This study indicates similarities and differences in relative importance and contribution of personality characteristics and peer acceptance in explanation of bullying vicimization and bullying perpetrating, with respect of gender differences. Also, this sudty indicates relative contribution of bullying victimization in explanation of self- reported bullying participation, with respect of gender differences.

DJECA S POSEBNIM POTREBAMA – ŽRTVE VRŠNJAČKOG NASILJA OD RANE DOBI?

Željka Kovačević Andrijanić, odgaj., dipl. učit.*
Dječji vrtić Zlatna ribica
Žuknica 1a
Kostrena
kovacevic.andrijanic@gmail.com

Adrijana Višnjić-Jevtić, odgaj.
Dječji vrtić Čakovec
Lavoslava Ružičke 2
Čakovec
adrijana@email.t-com.hr

Sažetak

Svakodnevno smo svjedoci ne samo tjelesnog, nego i emocionalnog zlostavljanja djece od strane druge djece, nerijetko ne starije od sebe – dakle, od skupine vršnjaka ili čak mlađe dobi. Svako nasilničko ponašanje ovisi o crtama ličnosti kako zlostavljača, tako i zlostavljanoga. Često već u nižim razredima osnovne škole prepoznajemo zlostavljače i zlostavljane, a među njima nalaze se i djeca s posebnim potrebama. No, u kojoj starosnoj dobi djeca počinju, svjesno ili nesvjesno, izražavati nasilje? Dokle sežu korijeni (ne)prihvaćanja i – shodno tomu – ignoriranja, odbijanja, čak i emocionalnog i tjelesnog zlostavljanja među vršnjacima? U razdoblju ranog djetinjstva djeca počinju shvaćati važnost pripadnosti skupini; osobito je važno biti prihvaćen od vršnjačke skupine i biti im što sličniji. Jesu li i djeca predškolske dobi svjesna različitosti i kako reagiraju na, primjerice, potencijalno darovitu ili djecu s drugim posebnim potrebama? Odbijaju li ih ili se žele družiti s njima, ne praveći razlike? Odbacivanje i ignoriranje također su oblici emocionalnog zlostavljanja i niti jedno im dijete ne bi smjelo biti izloženo, osobito ne djeca koja su zbog svojih posebnih potreba "drukčija od drugih" i kojoj ta spoznaja dodatno otežava ostvarivanje kvalitetnih socijalnih odnosa.

Suvremena pedagogijska znanost naglašava važnost integracije i inkluzije djece s posebnim potrebama u redovan sustav odgoja i obrazovanja. Višestruko je dokazano da u takvom okruženju djeca s posebnim potrebama mogu napredovati u određenim razvojnim područjima. Međutim, u predškolskoj dobi djeca s posebnim potrebama uglavnom nisu dijagnosticirana/identificirana (izuzev ako je riječ o težim i/ili vidljivim tjelesnim teškoćama u razvoju). Koliko je, napose, današnji odgajatelj kompetentan prepoznati začetke vršnjačkog ignoriranja i emocionalnog zlostavljanja odnosno uopće prepoznati potencijalnu djecu s posebnim potrebama?

Anketom temeljenom na odgajateljevoj procjeni socijalne interakcije i komunikacije djece u dječjim vrtića na razini šest županija RH pokušalo se doći do odgovora na navedena pitanja, o čemu je u radu – uz prikazane rezultate – riječ.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Željki Kovačević Andrijanić, odgaj., dipl. učit. na mail: kovacevic.andrijanic@gmail.com

Uvod

Svakim danom svjedoci smo sve češćeg vršnjačkog nasilja, nerijetko s najgorim mogućim posljedicama: smrću i trajnom invalidnošću. Nasilja i nasilničkog ponašanja oduvijek je bilo; odmjeravanje "snaga" među djecom, zadirkivanje, gurkanje, izrugivanje generacijama i generacijama jedno su od obilježja vršnjačke socijalne interakcije. Nasilje se podjednako događa u urbanim i ruralnim sredinama. Međutim, oblici agresivnog ponašanja kakve danas susrećemo nemaju više obilježja bezazlenog dječjeg dokazivanja i sve je učestalije emocionalno i tjelesno vršnjačko nasilje. Posljednjih se desetljeća, a u nas posebice nakon Domovinskog rata koji je rezultirao nebrojenim negativnim posljedicama i po razvoj generacija koje su uslijedile, o nasilju nad djecom i među djecom sve se više govori, rasvjetljava se razloge i osvješćuje načine pomoći djeci-žrtvama nasilja. Premda se sve više ukazuje na problem nasilja uopće, premda se nudi i pruža pomoć djeci-žrtvama nasilja, nasilje je sveprisutno, sve učestalije i – što najviše zabrinjava – započinje u sve ranijoj dobi.

Djeca s posebnim potrebama, zbog svojih specifičnosti, nalaze se na "udaru" kao potencijalne žrtve i žrtve vršnjačkog nasilja. Već u predškolskoj dobi djeca uočavaju međusobne razlike i uočljiva su prihvaćanja ili neprihvaćanja pojedine djece od strane njihovih vršnjaka. Razlike među djecom predškolske dobi mogu biti poticaj za odbacivanje od strane vršnjaka, što je jedna od najgorih[1] vrsta nasilja – emocionalno nasilje.

Upravo se, kad je riječ o zlostavljanju djece s posebnim potrebama, može govoriti o posebno izraženom nasilništvu – jer *"da bi se koristio pojam nasilništva mora postojati nerazmjer snaga"* (Olweus, 1998), a dijete s posebnim potrebama, osobito s razvojnim teškoćama, svakako je onaj koji se u takvoj situaciji smatra bespomoćnijim.

Terminološka određenja

Vršnjačko nasilje

Govoreći o širem pojmu nasilja nad djecom, Krmek (2006) kaže kako je nasilje *"svjesna okrutnost usmjerena prema drugima s ciljem stjecanja moći, i to nanošenjem psihičke, odnosno fizičke boli."* Pritom spominje šest kategorija nasilja nad djecom: tjelesno, verbalno, emocionalno, seksualno, kulturalno i ekonomsko: *"Tjelesno nasilje je najuočljiviji oblik te podrazumijeva udaranje,*

[1] *Najgorih* – u kontekstu ne baš lakog uočavanja ove vrste nasilja. Emocionalno zlostavljanje često ostaje neprepoznato upravo zbog svoje prikrivenosti i teškog prepoznavanja na temelju vanjskih pokazatelja.

guranje, štipanje, čupanje i sl. dok verbalno nasilništvo najčešće prati fizičko, te podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje... (npr. 'Očalinko!'). Emocionalno nasilje podrazumijeva namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječje grupe, kao i ignoriranje. Seksualno nasilje uključuje neželjeni fizički kontakt i uvredljive komentare. Kulturalno nasilje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi. I na kraju, ali ne manje važno, ekonomsko nasilje uključuje krađu i iznuđivanje novca."

Prema Olweusu (1998), nasilničko ponašanje djece razlikuje se od jednokratnih incidenata[2] i dječjih svađa ili tučnjava, jer se radi o ponašanju obilježenim agresivnim reakcijama kojim se *namjerno* nekome čini zlo. Tri su temeljna elementa koje Olweus spominje kao obilježja prepoznatljivosti vršnjačkoga nasilja: negativni postupci, ponavljanje i trajnost te asimetričan odnos snaga. Pritom *negativni postupci* podrazumijevaju namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi, a mogu biti tjelesni i verbalni. No, ne smatraju se samo riječi i tjelesni kontakt negativnim postupcima, nego oni mogu biti i društvena izolacija, kreveljenje, izrugivanje, kao i odbijanje da se udovolji želji druge osobe. Iz ovoga je jasno uočljivo kako je ponekad vrlo teško naći granicu između negativnih postupaka koji predstavljaju nasilje i onih koji to ne predstavljaju. *Ponavljanje i trajnost* uvjeti su negativnih postupaka definirani s ciljem razlikovanja povremenih beznačajnih vršnjačkih sukoba (primjerice, zadirkivanja) koji se ne temelje na namjeri takvoga ponašanja, nego mogu biti dio igre, bez loših namjera. Kad govori o *asimetričnom odnosu snaga*, Olweus spominje ne samo nesrazmjer tjelesnih snaga (žrtva je tjelesno slabija od nasilnika), nego i o nesrazmjeru mentalnih snaga (žrtva sebe doživljava mentalno slabijom od nasilnika). Nesrazmjer snaga podrazumijeva i brojčanu nejednakost (više napadača na jednu žrtvu), ali i izolaciju djece iz skupine vršnjaka, širenje glasina (ogovaranje) i sl.

Obilježja djece-zlostavljača

Jesu li sva djeca koja se u određenoj situaciji nađu u ulozi nasilnika – "mali tirani" i potencijalni budući delinkventi? Postoje li i kod djece-žrtava vršnjačkog nasilja neka prepoznatljiva obilježja zbog kojih su "odabrana" biti žrtvama? Jesu li djeca-žrtve vršnjačkog nasilja uvijek i isključivo *nedužni* mališani na kojima se, bez njihova poticaja, lomi *drvlje i kamenje* vršnjaka…?

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba na svojoj web-stranici (2008) navodi i 3 grupe karakterističnih pokazatelja (potencijalnog) nasilničkog ponaša-

[2] Jednokratni incidenti odnosno uobičajeni sukobi vršnjaka koji ne predstavljaju vršnjačko nasilje prepoznatljivi su prema nekim karakterističnim elementima sukobljavanja: *"djeca ne inzistiraju da mora biti po njihovom po svaku cijenu; mogu dati razloge zašto su u sukobu; ispričaju se ili prihvate rješenje, a da pritom nije nitko pobijedio; slobodno pregovaraju da bi zadovoljili svoje potrebe, mogu promijeniti temu i otići iz situacije"* (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba).

nja djece u različitoj razvojnoj dobi. Prema tim znakovima, razlikuju se ponašanja djece rane i predškolske dobi od ponašanja školaraca i adolescenata:

"Znakovi kod djece rane i predškolske dobi: napadaji bijesa koji traju dnevno duže od 15 minuta i ne može ih nitko smiriti (roditelji, članovi obitelji…), na kraju im "popuste"; prisutni su ispadi agresije često bez razloga; impulzivni su, neustrašivi i energični; konstantno odbijaju pravila i slušanje odraslih; nisu vezani za roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže i ne odlaze do roditelja; često gledaju nasilje na televiziji, uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima.

Znakovi kod školaraca: imaju lošiju pažnju i koncentraciju; često ometaju školske aktivnosti; imaju loš uspjeh u školi; često upadaju u tučnjave s drugom djecom; na razočarenja, kritike i zadirkivanje reagiraju izuzetnom ljutnjom, krivnjom i osvetom; često gledaju nasilne filmove i igraju nasilne igrice; imaju malo prijatelja te su često neprihvaćeni zbog svojeg ponašanja; sklapaju prijateljstva s drugom djecom koja su poznata po agresivnosti i neposlušnosti; konstantno se suprotstavljaju odraslima; zadirkuju i draže životinje; osjećaju se frustrirano; djeluju kao da ne suosjećaju s drugima.

Znakovi kod adolescenata: ne poštuju autoritete; nedostaje im suosjećanja za osjećaje i prava drugih; probleme rješavaju nasilnim ponašanjem; postižu loš školski uspjeh i markiraju bez razloga; isključuju ih iz škole; konzumiraju alkohol i droge; sudjeluju u tučnjavama, krađama i uništavanju javnog vlasništva."

Prema Zrilić (2006) svim je tipovima nasilnika zajedničko da vole dominirati, iskorištavati druge, odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje te su željni pažnje. Obično su tjelesno snažniji, dok je žrtva slabija i uvijek gubi.

Temeljem pojedinih karakteristika prepoznatljivih već u ranoj i predškolskoj dobi, moguće je već u ranome djetinjstvu prepoznati potencijalne "male zlostavljače", no uvijek valja biti iznimno oprezan i izbjegavati bilo kakvo stigmatiziranje djece, kako odgajatelji (i učitelji) svojim pogrešnim postupcima ne bi pridonijeli da djeca obilježena kao "potencijalni nasilnici" kasnije budu ne samo nasilnici, nego i žrtve nasilja – kako vršnjačkog, tako i njihovog: odgajatelja i učitelja koji su ih stigmatizacijom izolirali od vršnjaka i/ili potakli vršnjačko nasilje nad njima.

Obilježja djece-žrtava vršnjačkog nasilja

Profaca, Puhovski i Mrđen (2006) navode kako *"nasilnici uvijek pronalaze žrtve koje se po nečemu razlikuju, nečime odskaču ili su ranjive. Stoga se u nizu istraživanja koja se bave nasilništvom među djecom pokušavaju razjasniti karakteristike djece prema vrsti sudjelovanja u nasilništvu: nasilnici, žrtve, provo-*

kativne žrtve." Autorice spominju dvije kategorije žrtava nasilništva među djecom: *pasivne* (podložne) žrtve i *provokativne* žrtve: *"Pasivne su žrtve plačljive i nesigurnije od ostalih žrtava. Oprezne su, osjetljive, tihe, osjećaju se manje sposobnima, posramljenima i neprivlačnima. Kada ih napadaju ostali učenici, reagiraju plakanjem (češće u nižim razredima) i povlačenjem. Pate od pomanjkanja samopoštovanja i imaju negativan stav prema sebi i svom položaju. Osamljene su i napuštene. U pravilu nemaju dobrog prijatelja u razredu. Nisu nasilne i ne zadirkuju druge, stoga se nasilništvo ne može protumačiti kao posljedica provociranja vršnjaka. Nisu sposobne izbjeći sukob humorom i ne snalaze se dobro u brzom i logičkom razmišljanju. Često izostaje podrška nastavnika i samih učenika, pa je prisutan osjećaj krivnje, osobito za vlastiti položaj unutar grupe."*

Gubitak samopoštovanja kod djece (Olweus, 1998) projicira negativan stav prema vlastitoj vrijednosti i sposobnostima. Obrambeni mehanizam djece reagira na način da se povlače u sebe, postaju tiša, pokušavaju biti što manje primjetna, osamljuju se, a sve to su obilježja tipične pasivne žrtve. U ovu skupinu žrtava možemo ubrojiti djecu s tjelesnim razvojnim teškoćama, dok drugu skupinu žrtava čine tzv. p*rovokativne žrtve* – djeca s poremećajem pažnje i koncentracije te hiperaktivna djeca. Njihovo ponašanje može izazivati drugu djecu u njihovom okruženju.

Tzv. provokativne žrtve *"učitelji su opisivali kao iritantnu, nemirnu i agresivnu djecu, koja imaju poteškoća s koncentracijom. Izazivajuće ponašanje provokativnih žrtava smatra se jednim od mehanizama kojim ta djeca mogu postati trajna meta vršnjačkoga nasilja"* (Profaca, Puhovski i Mrđen, 2006). Pozivajući se na istraživanja Olweusa (1998) i Andreoua (2000), Profaca, Puhovski i Mrđen (2006) navode sljedeće spoznaje o osobinama provokativnih žrtava:

Podaci govore da dječaci čine više nasilja negoli djevojčice, a istraživanje koje su provele Buljan Flander, Durman Marijanović i Ćorić Špoljar (2007) na uzorku od 4094 učenika osnovne škole (od 4. do 8. razreda) u 13 gradova Republike Hrvatske pokazalo je kako su ti podaci relevantni i u našoj domovini. Autorice su došle do podataka kako dječaci čine više nasilja među djecom nego djevojčice, porast nasilja odvija se paralelno s porastom dobi djece bez obzira na spol, skupina djece prihvaćene od strane vršnjaka čini manje nasilja, najviše nasilja (bez obzira na spol) čine djeca koje se osjećaju odbačenom, najstariji učenici u školi čine najviše nasilja prema drugim učenicima. Statistički značajna razlika ustanovljena je u počinjenom nasilju između dječaka i djevojčica, učenici 7. i 8. razreda čine statistički značajnu razliku u vršenju nasilja od dječaka 4, 5. i 6. razreda. Također, ispitanici koji se u školi osjećaju odbačeno ili su neodlučni/nesigurni čine statistički značajno više nasilja od ispitanika koji se osjećaju prihvaćeno u školi.

Posljedice vršnjačkog nasilja po razvoj zlostavljane djece

Vršnjačko nasilje može rezultirati brojnim posljedicama kao što su usamljenost, depresivnost, tuga, uplašenost, nesigurnost, nisko samopouzdanje, nerijetko i tjelesna oboljenja (psihosomatska), a posljedice prate žrtvu kroz daljnji život.

Temeljem istraživanja koja su provodili Fose i Holen (2002), Hugh-Jones i Smith (1999), Kompulainen i Rasanen (2000) te Sourander i sur. (2000, 2003), Profaca, Puhovski i Mrđen (2006) spominju sljedeće spoznaje o posljedicama žrtava vršnjačkog nasilja u odrasloj dobi: muškarci koji su bili žrtve vršnjačkoga nasilja u djetinjstvu odrastali su bez biološkog oca, iz čega proizlazi da je viktimizacija povezana s ulogom oca – koji može biti odsutan, a ako je prisutan, kritičan je i distanciran (kod žena ovakav nalaz nije bio značajan, ali je bilo utvrđeno roditeljsko zlostavljanje i zanemarivanje u djetinjstvu); kao odrasli, žrtve pokazuju više depresivnosti i imaju manje samopouzdanje; polovina onih koji su bili žrtve nasilja u djetinjstvu, kao odrasli imaju dugotrajne posljedice izloženosti nasilju, uglavnom u osobnim odnosima ako su bili žrtve nasilja u dobi od 8 godina, a ako su bili provokativne žrtve u dobi od 15 godina imaju više psihijatrijskih simptoma; viktimizacija je često perzistirajuća i povezana s raznim emocionalnim problemima i problemima ponašanja; postoji povezanost između viktimizacije u školi i viktimizacije na radnom mjestu; naime, najveći rizik da će biti izložene napadima na radnom mjestu (potencijalne žrtve mobbinga) imaju one osobe koje su u školskoj dobi bile provokativne žrtve, a za njima slijede pasivne žrtve.

Zrilić (2006, prema Buljan i Flander 2003), govori o "krugu nasilja" *kojega sudionici nisu samo žrtve i njihovi nasilnici:* "Posebno je značajno naglasiti da sudionici u krugu nasilja nisu samo žrtve (kao ugrožena skupina) ili napadači (kao inicijatori nasilja i agresivnosti), već i djeca promatrači. Promatrači su treća skupina vršnjaka koji indirektno i sami sudjeluju u činu zlostavljanja. Mogu pomagati i ohrabrivati osobu koja inicira zlostavljanje. Iz straha se čak pridružuju nasilnicima kako bi sebe zaštitili. Djeca koja promatraju nasilje nesigurna su i prestrašena, sklona priklanjanju nasilniku kako bi se zaštitila. Strahuju da su potencijalne žrtve u budućnosti te neki suosjećaju s učenikom koji je žrtva i nesretni su što ne mogu pomoći. Nasilništvo stvara atmosferu straha u kojoj se djeca osjećaju nesigurno."

Prešućivanje i "zatvaranje očiju" nad svakom vrstom nasilja među djecom ima puno širi kontekst od vršnjačkog nasilja. Poruka koju takva vrsta ponašanja odašilje najteže posljedice ima po samopouzdanje djece, i to ne samo one djece koja su žrtve nasilja, već i one koja žive u takvom okruženju. Poruka koja im se šalje prešućivanjem i nereagiranjem na vršnjačko nasilje jest: *nije dobro biti različit i drugačiji, imati svoje osobitosti i iskazivati svoju individualnost i jedinstvenost; svi trebamo biti jednaki i utopiti se u masi istovrsnosti.* Valja ne smetnuti s uma činjenicu da je nasilničko ponašanje u mladoj dobi u korelaciji s na-

silnim i kriminalnim ponašanjem u odrasloj dobi i preventivno djelovati odgojno-obrazovnim postupcima već u predškolskim ustanovama i osnovnim školama.

"Pomagači" u vršnjačkom nasilju

Moderne tehnologije, koliko god nastojale olakšati život, često imaju i svoju negativnu stranu. Jedna od njih je nasilje nad djecom i među djecom. Kao prikriveni zlostavljači, osim televizije na kojoj se nerijetko prikazuju brutalne scene seksa, nasilja i smrti, moderne komunikacije (Internet, mobilna telefonska komunikacija) sve češće su i u funkciji vršnjačkog nasilja. Riječ je o tzv. e-nasilju, obliku indirektnog zlostavljanja. Izrugivanje, vrijeđanje, prijetnje, implicitne i eksplicitne seksualne prijetnje – danas su svakidašnjica iznimno visokog broja djece. Mobilni telefoni i računala nisu samo komunikacijski alati, već su također i načini zlostavljanja koji dohvaćaju djecu u njihovim vlastitim domovima.

Niti u jednom trenutku ne smijemo smetnuti s uma činjenicu kako djeca uče oponašajući modele, ali ni da ona ne uče samo u trenucima intencije odgojno-obrazovnog djelovanja, nego u svakoj minuti, svakoj sekundi svoga razvoja i odrastanja, što često "zaboravljamo". Modeli njihova oponašanja u ranoj dobi su roditelji (biološki ili adoptivni) odnosno osobe koje skrbe o djetetu i odgajaju ga, odgajatelji u dječjem vrtiću (ako je dijete uključeno u institucionalni predškolski sustav odgoja i obrazovanja) – uglavnom, dakle, odrasle osobe, premda i oponašanje ponašanja druge djece ne izostaje. Kasnije, uz obitelj, djetetov su model oponašanja učitelji i vršnjaci (s polaskom u školu povećava se potreba za pripadanjem vršnjačkim skupinama), no ne treba zaboraviti i izokrenute vrijednosti; primjerice sport, odnosno navijačke skupine među kojima nasilje eskalira posljednja dva desetljeća.

Uočavajući obilježja djece-žrtava vršnjačkog nasilja, ali i djece-provoditelja vršnjačkog nasilja te promatrača nasilja, jasno je primjetan određeni emocionalni deficit i u tom slučaju kod svih triju kategorija djece možemo govoriti kao o djeci s privremenim ili trajnijim posebnim potrebama.

Djeca s posebnim potrebama

Svjetska zdravstvena organizacija definira zdravlje kao *"stanje potpunoga tjelesnog, psihičkog i socijalnog blagostanja"*. Zdravlje, dakle, ne predstavlja samo tjelesno oboljenje, niti jasno vidljiv tjelesni nedostatak u vidu određenog invaliditeta, nego i mentalnu odnosno duševnu kategoriju, kao i socijalno-ekonomski status (siromaštvo, glad, nedostatak higijene i sl. također su pokazatelji koji nam govore o ukupnom zdravstvenom stanju pojedinca). Riječ je, dakle, i o po-

sebnim potrebama pojedinaca kojih pravovremeno i pravilno zadovoljenje može utjecati na poboljšanje svekolikog zdravlja.

Posebnim potrebama smatra se svako odstupanje od prosječnog razvoja, bilo u obliku iznadprosječnog (ubrzanog) ili ispodprosječnog (usporenog), nepravilnog ili ograničenog razvoja. Pritom se kod prvih govori o iznadprosječnoj (darovitoj) djeci, dok je kod drugih riječ o djeci sa specifičnim teškoćama (prema Zovku, 1993).

U Programskom usmjerenju odgoja i obrazovanja djece predškolske dobi (1991) posebnim se potrebama djece označavaju *"privremene ili trajne veće neravnoteže, zaostajanja ili ubrzanja u pojedinim aspektima razvoja ili razvoja u cjelini, koje se kod djece različito izražavaju"*… odnosno neravnoteže kojih *"razine nekog aspekta razvoja bitno odudaraju od ostale djece ili se u nečemu znatno razlikuju od djece u skupini (npr. sporiji motorni razvoj, izrazito 'živo' dijete, dijete s itraženim sklonostima i afinitetima, itd.)"*. Posebne potrebe djeteta pritom mogu biti potencijalne, prolazne ili trajnije.

Potencijalnim se posebnim potrebama smatraju one koje može imati dijete koje je tijekom svog razvoja bilo izloženo određenim rizičnim faktorima poput unutarnjeg (organskog) podrijetla ili pak izvanjskog (nepovoljnih okolinskih utjecaja). Kad je riječ o unutarnjim rizičnim faktorima, misli se na prenatalne, perinatalne ili postnatalne, dok nepovoljni okolinski utjecaji podrazumijevaju, primjerice, nepotpunu obitelj, bolest u obitelji, siromaštvo i sl. *Prolazne* posebne potrebe može imati svako dijete u određenim životnim okolnostima, a nastaju zbog *"očekivanih, razvojno prirodnih raskoraka između djetetovih potreba i mogućnosti u pojedinim tzv. kritičnim fazama razvoja (npr. negativizam u 3. i 6. godini života, mucanje u 3. godini života i sl.)"* kao i zbog *"traumatizirajućih događaja u djetetovom životu, kao što su: smrt u obitelji, boravak djeteta ili roditelja u bolnici, rođenje sestre ili brata, polazak u vrtić/školu i sl."* (Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja djece predškolske dobi, 1991). Kad je riječ o trajnijim posebnim potrebama djece predškolske dobi, misli se na djecu u koje neke od potencijalnih ili prolaznih posebnih potreba nisu pravodobno uočene ili pravilno tretirane; djecu s teškoćama u razvoju; djecu sa specifičnim teškoćama u učenju; djecu bez roditeljske skrbi koja se odgajaju u dječjem domu, bolnici i sl. te darovitu djecu.

Djeca s teškoćama u razvoju

Smetnjama (teškoćama) u razvoju označavaju se *"urođena ili stečena stanja organizma koja, prema svojoj prirodi, zahtijevaju poseban stručni pristup kako bi se omogućilo izražavanje i razvoj sačuvanih sposobnosti djeteta i time što kvalitetniji daljnji odgoj i život"* (Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja djece predškolske dobi, 1991).

Djeca sa teškoćama u razvoju su djeca s trajnijim posebnim potrebama. Uz-

roci smetnji u razvoju, prema Zovku (1993), mogu biti nasljedni (genetski), organski i socijalno-kulturalni, a teškoće u razvoju obuhvaćaju djecu koja odstupaju u pravcu ispodprosječnog ili nepravilnog razvoja, čiji je *"spektar vrlo širok, a njihova frekvencija u populaciji osjetno varira"*: smetnje vida (sljepoća i slabovidnost); smetnje sluha (gluhoća i nagluhost); poremećaji govorno-glasovne komunikacije (glasa, govora, jezika, čitanja, pisanja); smetnje motorike (tjelesna invalidnost): smetnje inteligencije (mentalna retardacija): poremećaji ponašanja (besposličarenje, bježanje od kuće, bježanje iz škole, skitanje, spavanje na skrovitim mjestima, konzumiranje alkohola i narkotika, nedolično ponašanje na ulici i drugim javnim mjestima i dr.); višestruke smetnje (kombinacije dviju ili više opisanih smetnji).

Zlostavljana, zapuštena ili zanemarena djeca

Zlostavljana djeca također su djeca s posebnim potrebama. Četiri glavne kategorije zlostavljanja su tjelesno, spolno i emocionalno zlostavljanje te zanemarivanje i zapuštanje.

Tjelesno zlostavljanje odnosi se na *"stvarne ili potencijalne tjelesne ozljede koje se nanose nekim djelovanjem ili nedostatkom djelovanja, a za koje se razumno može pretpostaviti da su pod kontrolom roditelja ili osobe koja uživa poziciju odgovornosti, moći ili povjerenja u odnosu prema djetetu."* Tjelesno zlostavljanje uključuje*"batine, udaranje po stražnjici, tresenje, bacanje, trovanje, nanošenje opeklina i oparina, utapanje i gušenje."* U tjelesno zlostavljanje djeteta ubraja se i *"izmišljanje simptoma ili namjerno narušavanja djetetova zdravlja. Incidenti mogu biti jednokratni ili opetovani"* (SOS Kinderdorf International, 2008).

Spolno zlostavljanje odnosi se na *"aktivnost između djeteta i odrasle osobe ili drugog djeteta koje po dobi ili stupnju razvoja uživa poziciju odgovornosti, povjerenja ili moći nad djetetom, s time da je svrha aktivnosti zadovoljavanje potreba počinitelja zlostavljanja."* Uključuje ponašanje kojim se dijete *"prisiljava ili navodi da sudjeluje u seksualnom činu, bez obzira na to je li dijete svjesno toga što se događa. Takav čin uključuje tjelesni dodir, s penetracijom ili bez nje."* Spolnim zlostavljanjem smatra se i *"uključivanje djece u gledanje ili sudjelovanje u proizvodnji pornografskog sadržaja ili poticanje djeteta da se ponaša na seksualno neprimjeren način"* (SOS Kinderdorf Knternational, 2008).

Zanemarivanje i zapuštanje znači *"nepažnju ili propust skrbnika da djetetu osigura sve što mu je potrebno za razvoj, to jest za zadovoljavanje zdravstvenih, obrazovnih i emocionalnih potreba, uključujući zdravu prehranu, krov nad glavom i sigurne uvjete života, u kontekstu resursa kojima obitelj ili skrbnik raspolažu, a čiji nedostatak uzrokuje ili s velikom vjerojatnošću može dovesti do ozbiljnog narušavanja djetetova zdravlja te fizičkoga, mentalnoga, duhovnoga, moralnoga ili socijalnoga razvoja. U to su uključeni i nedostatak pravilnog nad-*

zora i zaštite djeteta od svega što bi mu moglo naškoditi, u onoj mjeri u kojoj je to moguće" (SOS Kinderdorf International, 2008).

Emocionalno zlostavljanje je *"kontinuirano emocionalno maltretiranje djeteta koje negativno utječe na njegov razvoj i predodžbu o samom sebi."* Uključuje ponašanje kojim se djetetu *"šalje poruka da je bezvrijedno, nevoljeno i nesposobno, te da postoji samo zato da bi zadovoljilo potrebe drugih; ili ponašanje kojim se djetetu nameću neprimjerena očekivanja."* Konkretni primjeri emocionalnog zlostavljanja uključuju *"ograničavanje slobode kretanja, prijetnje, zastrašivanje, diskriminaciju, nepravedno okrivljavanje, podmićivanje, ruganje, degradiranje, vršnjačko nasilje, ponižavanje (npr. postavljanje potencijalno neugodnih pitanja, zahtijevanje potencijalno neugodnih postupaka) ili druge netjelesne oblike tretmana kojima se iskazuju neprijateljstvo i odbacivanje"* (SOS Kinderdorf International, 2008).

Darovita djeca

Kategoriju djece s posebnim potrebama čine i djeca čije se razvojno odstupanje kreće u pravcu iznadprosječnoga. Riječ je darovitoj djeci.

Ellen Winner (2005) izraz darovitost koristi za opisivanje djece s tri netipična obilježja: prijevremenom razvijenošću (brže napredovanje od prosječne djece), inzistiranjem da *"sviraju po svom"* (viša kvaliteta postignuća, drugačiji putovi učenja, samostalnost i samopouzdanje) i žarom za svladavanjem (visoka motiviranost, opsesivan interes). Na ta se tri načina darovita djeca kvalitativno razlikuju od prosječne djece koja su vrijedna i motivirana za marljiv rad.

Prema Korenovom (1989) tumačenju darovitost je "*sklop osobina koje omogućuju pojedincu dosljedno postizanje izrazito iznadprosječnih uradaka u jednoj ili više aktivnosti kojima se bavi*". Ovu definiciju darovitosti prihvaćaju i Cvetković-Lay i Sekulić-Majurec (1998). One pritom naglašavaju razliku između potencijalne i produktivne darovitosti, pri čemu *produktivna darovitost* podrazumijeva aktivnosti u kojima se darovitost iskazuje određenim produktima, *"u ranijem, bržem, boljem, uspješnijem i sl., dakle u izrazito iznadprosječnom postignuću"*. No, ističu kako se na taj način može otkriti tek dio darovite djece, budući da mnoga ne iskazuju ponašanjem svoju darovitost u djetinjstvu. Prema istim autoricama, *potencijalna darovitost* podrazumijeva potencijal koji omogućuje razvijanje nekih sposobnosti do stupnja produktivne darovitosti, a prostor koji se nalazi između potencijalne i produktivne darovitosti prostor je namijenjen odgojnim utjecajima. Osnovu potencijalne darovitosti čini niz naslijeđenih predispozicija.

Pogrešno je podrazumijevati svu djecu predškolske dobi potencijalno darovitom, Naime, činjenica je da potencijalno darovite djece u populaciji ima od 15 do 20%, a visoko darovite djece je, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije i UNICEF-a, oko 2,5%. No, jednako je tako činjenica i da bi *svu* djecu

predškolske dobi trebalo *tretirati* kao potencijalno darovitu i na taj im način osigurati odgoj i obrazovanje koji će maksimalno poticati razvoj njihovih *eventualnih* potencijala. To je osobito važno zbog onih spomenutih 15 do 20% doista potencijalno darovite djece, kako se njihov potencijal ne bi izgubio u neadekvatnim uvjetima.

Mira Čudina Obradović (1990), govoreći o *darovitosti,* naglašava da je darovitost *"najširi pojam, a ostali, uži pojmovi, odnose se na različite oblike darovitosti, na različite oblike izvanrednog, neuobičajeno kvalitetnog funkcioniranja"*.

Kad je riječ o različitim oblicima pojavnosti darovitosti, temeljem Teorije višestrukih inteligencija Howarda Gardnera, koji pobija stajalište o općoj inteligenciji na kojoj se do tada temeljila većina modela za testiranje inteligencije i inteligenciju definira kao *"sposobnost ili skup sposobnosti koje pojedincu omogućavaju rješavati probleme ili oblikovati proizvode, a koje su posljedica određene kulturne sredine"*, danas razlikujemo osam inteligencija (specifičnih područja darovitosti): verbalno-lingvističku, glazbeno-ritmičku, logičko-matematičku, vizualno-spacijalnu, tjelesno-kinestetičku, prirodoslovno-znanstvenu, interpersonalnu te intrapersonalnu inteligenciju. Prema definiciji višestruke darovitosti, darovita i talentirana su, dakle, ona djeca koja su od stručne osobe identificirana kao izrazito sposobna za velika postignuća (prema George, 2005. i Cvetković-Lay; Sekulić Majurec, 1998).

Označavanje ili *etiketiranje* obično je popratna posljedica identifikacije darovite djece, kao što je slučaj i s djecom s drugim posebnim potrebama. Opći stereotip kategorije postaje osnova za stav okoline prema pojedincu, što ima posljedice po njegov razvoj. Vršnjaci identificiranog darovitog djeteta također nose etiketu "nedarovit" i/ili "prosječan" te oni mogu lako razviti skupnu solidarnost i otpor prema različitosti. Efekti etiketiranja darovitih na vršnjake često će biti u obliku loših odnosa i socijalnog izoliranja darovitog djeteta. Zbog naprednog jezičnog i spoznajnog razvoja daroviti traže društvo starije djece i odraslih, ali ih starija djeca, naprednija u socijalnom razvoju, često ne prihvaćaju. Ako darovito dijete stekne osjećaj da "nigdje ne pripada", to može utjecati i na njegovo samopouzdanje.

Daroviti se u školi ne osjećaju nagrađenima za svoja izvrsna postignuća, jer se podrazumijeva da oni to postižu s vrlo malo napora. U mnogim njihovim pritužbama osjeća se usamljenost i tuga zbog osjećaja različitosti od drugih. Etiketiranje može dovesti do gubitka samopouzdanja i osjećaja manje vrijednosti. Darovita djeca sklona su introspekciji i njihova slika o sebi vrlo je osjetljiva, a jedan od faktora koji je može poremetiti upravo je etiketiranje.

Integracija i inkluzija

Predškolske ustanove prve su (i jedine) odgojno-obrazovne institucije koje,

uz obitelj, brinu o ***odgoju*** djece. Odgajatelji koji rade u tim ustanovama nedovoljno su pripremljeni za rad s djecom s posebnim potrebama. Kod neke se djece posebne potrebe mogu vrlo rano otkriti, dok se kod druge počinju uočavati kasnije, čemu ponekad pridonosi i boravak u predškolskoj ustanovi, usporedba s vršnjacima i smještanje djetetova razvojna dosega u okvire njegove kronološke dobi.

Kad je riječ o uključivanju djece s posebnim potrebama u redovan sustav odgoja i obrazovanja, valja razlikovati termin *integracije* od termina *inkluzije*.

Leš (2005) tumači kako integracija podrazumijeva *"uključivanje djece s manjim teškoćama u redovan sustav odgoja i obrazovanja"*, a pojam inkluzije *"proces kojim u isto okruženje stavljamo djecu iste kronološke dobi sa i bez posebnih potreba radi njihove zajedničke igre, druženja i učenja."* Inkluzija je, dakle, *"proces učenja i odgajanja djece s posebnim potrebama zajedno s djecom koja nemaju takvih potreba. Tada ta djeca imaju jednake mogućnosti u razvoju svojih tjelesnih, emocionalnih, društvenih i drugih sposobnosti. Inkluzija omogućuje djeci s posebnim potrebama mogućnost za promatranje, imitiranje i dotica-je s djecom koja su normalno razvijena."*

Inkluzija u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama znači uključivanje djece s posebnim potrebama u redovni program u skupinama djece bez posebnih potreba – bez izdvajanja, ali uz osiguravanje potrebne pomoći. Inkluziju se smatra najprihvatljivijim oblikom uključivanja djece s posebnim potrebama u predškolske odgojno-obrazovne ustanove, budući da ima pozitivan utjecaj na sve sudionike u interakciji.

Socijalna kompetencija

Većina se autora slaže kako socijalna kompetencija obuhvaća djelotvorno funkcioniranje u socijalnom kontekstu, međutim, neslaganja postoje oko shvaćanja da li je socijalna kompetencija sposobnost ili crta ličnosti, no neki autori, kao Thorndike, 1920., te Moss i Hunt, 1927. (sve prema Brdar i Pokrajac-Bulian, 1993), misle da je riječ o sposobnosti koja je pretežno urođena, dok drugi (Allport, 1937, prema Vučić 1970, sve prema Brdar i Pokrajac-Bulian 1993) smatraju kako je to crta ličnosti koja se uglavnom razvija kroz iskustvo i interes, a temelji se na inteligenciji.

Marlowe (1986; prema Brdar i Pokrajac-Bulian, 1993) definira socijalnu kompetenciju kao "sposobnost razumijevanja tuđih i vlastitih osjećaja, misli i ponašanja ljudi u interpersonalnim situacijama, kao i odgovarajućeg ponašanja koje se temelji na tom razumijevanju." Prema istom autoru, socijalno kompetentna osoba mora biti osjetljiva na reakcije drugih ljudi, odnosno mora barem u određenoj mjeri doživljavati empatiju.

Socijalne vještine

Dok socijalna kompetencija predstavlja *sposobnost* razumijevanja drugih i uspješno funkcioniranje u međuljudskim odnosima, socijalne *vještine* obuhvaćene su socijalnom kompetencijom kao širim pojmom, a predstavljaju specifična ponašanja pojedinaca. Socijalna kompetencija određuje način na koji pojedinac koristi vještine u socijalnoj okolini. Drugim riječima, *"reći da je netko socijalno vješt znači da ta osoba posjeduje perceptivnu osjetljivost – slaže se s neverbalnim ponašanjem drugih, kontrolira vlastito ponašanje i ima sposobnost da preuzme ulogu drugoga"* (Pennington, 1997).

Socijalni status

Socijalni ili vršnjački status jedan je od aspekata socijalne kompetencije, a označava razinu u kojoj vršnjačka skupina prihvaća neko dijete. Taj odnos je jednosmjeran, za razliku od prijateljstva koje je dvosmjerno i odnosi se na uzajamni odabir dvoje djece (prema Katz i Mc Clellan, 1999).

Skupina može prihvatiti ili odbaciti neko dijete, neovisno o tome ima li ono prijatelje i je li sposobno održati prijateljstva. Druželjubivija djeca imaju bolji vršnjački socijalni status od povučene djece. Predškolske ustanove omogućavaju djeci ulazak u socijalne interakcije s drugom djecom i na taj način razvijaju njihovu socijalnu kompetenciju. Autorice Katz i Mc Clellan (1999) navode da razvoju vršnjačkog statusa pridonosi sposobnost reguliranja emocija i posvećivanje pozornosti drugima.

Sve što pridonosi razvoju vršnjačkog statusa ujedno pridonosi i razvoju socijalnih kompetencija koje se grade na primjerenim socijalnim interakcijama s vršnjacima i odraslim osobama.

Socijalna interakcija

Svaki odnos s drugom osobom predstavlja socijalnu interakciju. Poželjnim interakcijama smatraju se one koje pridonose kvaliteti socijalnih odnosa, dok su nepoželjne one kod kojih je jedan od sudionika interakcije izložen nepoželjnim oblicima ponašanja uperenima protiv njega. Takvi – nepoželjni – oblici socijalnih interakcija mogu se pronaći već u predškolskoj dobi kad jedno ili više djece izbjegavaju ili se rugaju djeci koja se razlikuju od vršnjaka zbog nekog tjelesnog nedostatka ili karakternih osobina (prema Katz i Mc Clellan, 1999).

Kvaliteti socijalnih interakcija mogu pridonijeti modeli socijalnog ponašanja: odgajatelji i njihov način odnosa prema djeci; roditelji: njihova međusobna interakcija, ali i interakcija sa drugim osobama iz obiteljskog i prijateljskog okruženja te njihova interakcija s djecom; šira društvena zajednica.

Odgovornost za razvoj poželjnih socijalnih interakcija među djecom na odraslim je osobama iz njihovog okruženja. Ako se odrasle osobe prema djeci odnose s poštovanjem, uvažavajući dječje potrebe, mogu od djece očekivati isto ponašanje. Ovakav model potiče kod djece usvajanje razina prihvatljivog društvenog ponašanja, što mu kasnije osigurava visoku razinu vršnjačkog statusa koji neposredno utječe na razinu samopoštovanja kod djece.

Vršnjački socijalni status djece s posebnim potrebama predškolske dobi

Problem istraživanja

Prema Leš (2005), brojni istraživači vjeruju da su vršnjačke socijalne interakcije temelj pravilnoga razvoja i socijalizacije djeteta: *"Uključivanjem djece s posebnim potrebama u redovne skupine, njihovi se pojmovi proširuju. Socijalna integracija djece s posebnim potrebama i njihovih vršnjaka koji nemaju posebne potrebe daje mogućnost svoj djeci da uče, igraju se i žive zajedno, te da se razviju u osobe koje razumiju i poštuju jedni druge"*. No, ono što pobuđuje znatiželju jest pitanje je li i koliko doista tako? Jesu li djeca s posebnim potreba na većem "udaru" kao potencijalne žrtve vršnjačkog nasilja negoli djeca koja ne odstupaju od prosječnog razvoja?

Imajući na umu činjenicu da se dobne granice začetaka vršnjačkog nasilja sve više spuštaju, kao problem istraživanja nametnulo se pitanje sežu li te granice čak do predškolske dobi? Jesu li djeca predškolske dobi svjesna međusobnih različitosti i kakva je njihova socijalna interakcija s djecom koja zbog svojih posebnih potreba odstupaju od prosjeka?

Cilj i zadaci istraživanja

Nastojeći doći do podataka kako socijalnu interakciju djece predškolske dobi percipiraju odgajatelji u dječjim vrtićima Republike Hrvatske, odnosno uočavaju li razlike u vršnjačkoj interakciji djece koja ne odstupaju od prosječnoga razvoja i djece koja od njega odstupaju (-/+), kao uopćeni cilj istraživanja postavljen je zadatak dolaženja do odgovora na pitanje ***započinje li vršnjačko nasilje već u predškolskoj dobi***?

Hipoteze istraživanja

S obzirom na cilj istraživanja, proizlaze sljedeće hipoteze istraživanja:

Ho: Između djece čiji razvoj odstupa od prosječnoga i djece čiji je razvoj prosječan ne postoji razlika u mogućnosti da ona budu potencijalne žrtve emocionalnog i tjelesnog vršnjačkog nasilja od predškolske dobi.

Hg: Djeca čiji razvoj odstupa od prosječnoga potencijalne su žrtve emocionalnog i tjelesnog vršnjačkog nasilja od predškolske dobi.

H1: Djeca predškolske dobi čiji razvoj odstupa od prosječnoga često su isključena iz igara i aktivnosti vršnjaka bez posebnih potreba.

H2: Češća je verbalna i tjelesna grubost vršnjaka prema djeci čiji razvoj odstupa od prosječnoga.

H3: Potencijalno darovita djeca u predškolskoj dobi omiljenija su od ostale djece čiji razvoj odstupa od prosječnoga.

Provjerom postavljenih hipoteza cilj je utvrditi:

- procjenu odgajatelja glede strukture socijalne interakcije i potencijalnog vršnjačkog nasilja među djecom s posebnim potrebama i djecom bez posebnih potreba;
- procjenu odgajatelja glede postojanja ili nepostojanja razlike u strukturi socijalne interakcije djece bez posebnih potreba s djecom s teškoćama u razvoju i potencijalno darovitom djecom.

Uzorak instrumenata

Za potrebe ovog istraživanja korištena je anketa koju su konstruirale autorice. Sudjelovanje u anketi bilo je dragovoljno i anonimno. Anketni list sadrži 10 pitanja zatvorenog tipa, a ispitanici su zaokruživali jedan od tri moguća odgovora: *da, ne, nisam siguran(a)*.

Metodologija istraživanja

Krenuvši od polazišta kako su djeca s posebnim potrebama potencijalne žrtve najčešće emocionalnog, ali i drugih oblika vršnjačkog nasilja, sastavljen je upitnik za odgajatelje djece rane i predškolske dobi s namjerom dolaženja do podataka o socijalnom statusu djece s posebnim potrebama rane i predškolske dobi uključene u institucionalni predškolski odgojno-obrazovni sustav.

Postupak istraživanja

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika u ovom istraživanju predstavljaju 122 skupine djece obuhvaćene institucionalnim predškolskim odgojem i obrazovanjem (N = 122). Riječ je o djeci u petoj, šestoj i sedmoj godini života. Ispitanici u uzorku (122 odgajatelja djece predškolske dobi) predstavljaju selekcionirane skupine te se iz

Tablica 1. Struktura uzorka ispitanika

SPOL						
Ž			**M**			
122			0			
DOB						
21-25 g.	**26-30 g.**	**31-35 g.**	**36-40 g.**	**41-45 g.**	**46-50 g.**	**51-55 g.**
7	26	17	14	15	31	12
STUPANJ OBRAZOVANJA						
VŠS			**SSS**			
113			9			
GODINE RADNOG STAŽA						
do 5 g.	**6-10 g.**	**11-15 g.**	**16-20 g.**	**21-25 g.**	**26-30 g.**	**iznad 30 g.**
25	17	14	22	18	17	9

tog razloga zaključci u ovom radu uopćuju na taj osnovni skup. Sâm uzorak ispitanika formiran je kombinacijom metoda prosudbenog i slučajnog uzorka. Namjerni uzorak predstavlja ciljna skupina odgajatelja djece u petoj, šestoj i sedmoj godini života, dok je pododabir odgajatelja iz prosudbenog uzorka slučajan.

Svi odgajatelji iz uzorka bile su žene. Dob odgajateljica kretala se od 21 do 55 godina, a prosječna dob iznosila je 39,1 godina. Radni staž ispitanica u odgoju i obrazovanju djece predškolske dobio iznosio je od 3 mjeseca do 32 godine (u prosjeku 16,3 godina), a od 122 ispitanika samo je njih 9 imalo srednju stručnu spremu (10,98%) – tablica 1.

Uzorak instrumenata

Za potrebe ovog istraživanja korištena je anketa koju su konstruirale autorice. Sudjelovanje u anketi bilo je dragovoljno i anonimno. Anketni list sadrži 10 pitanja zatvorenog tipa, a ispitanici su zaokruživali jedan od tri moguća odgovora: *da, ne, nisam siguran(a)*.

Način provođenja istraživanja

Ispitivanje kojega se rezultati prikazuju u ovome radu provedeno je u šest županija Republike Hrvatske: Međimurskoj, Koprivničko-križevačkoj, Krapinsko-zagorskoj, Primorsko-goranskoj, Splitsko-dalmatinskoj i Zadarskoj. Suradnici (predstavnici udruga odgajatelja spomenutih županija) su uručili anketne listove ispitanicima. Ukupno je uručeno 126 anketnih listova, a vraćeno 122. Svi vraćeni anketni listovi smatraju se važećima, budući da su ih ispitanici odgajatelji u potpunosti ispunili.

Rezultati i interpretacija

Valja naglasiti da rezultati dobiveni ovim istraživanjem iskazuju *procjenu* odgajatelja o djeci i samim time moguća su različita tumačenja. Moguće je da bi drugi odgajatelj u istoj skupini djece imao drukčije prosudbe o vršnjačkom socijalnom statusu djece s posebnim potrebama. Unatoč tomu što su svi sudionici istraživanja bili upoznati s terminologijom, moguća je pogrešna interpretacija. Posebno im je naglašeno da se termin *dijete s posebnim potrebama* u ovoj anketi odnosi na dijete sa *trajnijim* posebnim potrebama, i to:

- teškoćama u razvoju (smetnjama vida, sluha, govorno-glasovne komunikacije, motorike, inteligencije);
- poremećajem pažnje i koncentracije;
- agresivnošću i impulzivnošću;
- zlostavljanu, zanemarenu i zapuštenu djecu;
- potencijalno darovitu djecu.

Pojašnjenje pojma potencijalno darovitog djeteta dano je u sljedećoj uputi: *"dijete koje je u spoznajnom, motoričkom, emocionalnom ili socijalnom razvoju ispred svoje razvojne dobi"*. Kako su u istraživanju sudjelovali odgajatelji (dakle – stručnjaci), očekivano je razumijevanje terminologije korištene u anketi. Unatoč tomu postoji mogućnost da neki od sudionika nisu imali tumačenja sukladna očekivanjima.

Na pitanje "*Postoji li u Vašoj odgojno-obrazovnoj skupini dijete s posebnim potrebama?*" 82,80% odgajatelja odgovorilo je pozitivno. Budući da je riječ o vrlo visokom postotku pozitivnog odgovora, već u startu postavlja se pitanje kompetencija odgajatelja za uočavanje i prepoznavanje djece s posebnim potrebama[3], kao i njihovim kompetencijama razlikovanja privremenih posebnih potreba od trajnijih. Također, lakše je uočiti i razlikovati djecu čiji razvoj odstupa u pravcu ispodprosječnoga, negoli prema iznadprosječnome razvoju (potencijalna darovitost). Vrlo zanimljiv podatak jest da se u odgovoru na ovo pitanje nesigurnim u svojoj prosudbi nije izjasnio niti jedan odgajatelj te je vjerojatno da su odgajatelji radije pribjegli pozitivnom odgovoru zbog nesigurnosti (nestručnosti, nekompetentnosti) uočavanja i prepoznavanja potencijalno darovite djece kao i zbog needuciranosti na području uočavanja i prepoznavanja obilježja djece s određenim teškoćama u razvoju. Na ove zaključke navode i podaci iz Državnog pedagoškog standarda predškolskog odgoja i naobrazbe prema kojima postotak identificirane/dijagnosticirane djece s posebnim potrebama, uključen u programe

[3] Prema važećim podacima Svjetske zdravstvene organizacije i UNICEF-a u razvojnoj dobi (od rođenja do 18. godine) u populaciji je prisutno 11,98% djece s teškoćama u razvoju, dok je postotak djece iznadprosječnog razvoja (darovite djece) ukupno 2,5%. Najnoviji podaci za RH govore kako je u svim područjima darovitosti u 2008. godini u dječjim vrtićima Republike Hrvatske ukupno prepoznato/identificirano 1.378 djece obuhvaćene institucijskim odgojem i obrazovanjem, odnosno svega 1,18%. (MZOŠ, 2009).

Tablica 2: Socijalni status djece s posebnim potrebama u skupini vršnjaka – procjena odgajatelja

	DA	NE	NISAM SIGURAN(A)
1.	**Postoji li u vašoj odgojno-obrazovnoj skupini dijete s posebnim potrebama?**		
	82,80%	**17,20%**	**0%**
2.	Je li to dijete omiljeno u skupini odnosno biraju li ga ostala djeca kao svog "posebnog", najboljeg prijatelja?		
	38,52%	**42,62%**	**18,86%**
3.	Sudjeluje li u igrama i aktivnostima s ostalom djecom na njihovu inicijativu?		
	61,48%	**21,31%**	**17,21%**
4.	Sudjeluje li u igrama i aktivnostima s ostalom djecom na inicijativu odgajatelja?		
	67,21%	**15,57%**	**17,22%**
5.	Događaju li se situacije u kojima druga djeca isključuju dijete s posebnim potrebama iz svojih igara i aktivnosti?		
	50,00%	**26,23%**	**23,77%**
6.	Događaju li se situacije u kojima su druga djeca gruba (verbalno, tjelesno) prema djetetu s posebnim potrebama		
	35,25%	**47,54%**	**17,21%**
7.	Događa li se verbalna i tjelesna grubost vršnjaka češće djetetu s posebnim potrebama negoli ostaloj djeci u skupini?		
	22,13%	**65,57%**	**12,30%**
8.	Ako je riječ o potencijalno darovitom djetetu, traže li ostala djeca pomoć od njega?		
	35,25%	**28,69%**	**36,06%**
9.	Ako je riječ o potencijalno darovitom djetetu, prihvaćaju li ostala djeca njegovu pomoć kad im je ono ponudi?		
	44,26%	**18,03%**	**37,71%**
10.	Smatrate li da djeca radije za svoje partnere u igrama i aktivnostima odabiru djecu bez posebnih potreba?		
	48,36%	**39,34%**	**12,30%**

predškolskog odgoja, iznosi svega 2,52%[4]. Unatoč mogućnosti neidentificirane/ nedijagnosticirane djece s posebnim potrebama, kao i potencijalno darovite

[4] Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe (2008): *»Broj djece u sustavu predškolske djelatnosti iznosi 146.592 djece predškolske dobi, od toga je 2.743 djece s teškoćama i 964 darovite djece. Podaci su pripremljeni prema pokazateljima dječjih vrtića i službi za društvene djelatnosti u uredima državne uprave u županijama, od 31. prosinca 2006. godine.*«. Također, prema statističkim podacima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa ta 2008 godinu (MZOŠ, 2009) među djecom predškolske dobi obuhvaćene institucijskim odgojem i obrazovanjem, u dječjim vrtićima RH ukupno je prepoznato/dijagnosticirano 4.266 ili 3,67% djece s različitim teškoćama u razvoju.

djece, ne možemo ni u kojem slučaju govoriti o 82,80% djece s trajnijim posebnim potrebama.

Pitanje: *"Je li to dijete omiljeno u skupini odnosno biraju li ga ostala djeca kao svog "posebnog", najboljeg prijatelja?"* odnosilo se na procjenu vršnjačkog statusa djece s posebnim potrebama u skupini. Veći broj djece (42,62%) ne odabire djecu s posebnim potrebama za *posebne* prijatelje. Usporedimo li ranije spomenuto kako vršnjački status ne mora nužno odgovarati sposobnosti pojedinca da ostvari prijateljstvo, ovo ne mora ukazivati na lošiji vršnjački socijalni status, ali ukazuje na potrebu ostale djece da ipak radije odaberu dijete bez posebnih potreba za svog *posebnog*, najboljeg prijatelja. Prema procjeni odgojitelja 38,52% djece odabire dijete s posebnim potrebama za najboljeg prijatelja. Iako je statistički mala razlika između pozitivnog i negativnog odgovora na ovo pitanje, ovdje je 18,86% odgajatelja opredijeljeno kao nesigurno u svojoj procjeni, što ukazuje na nemogućnost sigurnije procjene odgojitelja u vezi s vršnjačkim statusom djece, čemu uzrok može biti djece u kojoj važnost imaju i izvanjski čimbenici (igračka ili slatkiši koje je drugo dijete donijelo u vrtić, odjeća drugog djeteta…). Budući da odrednice *posebnog prijateljstva* ne moraju biti svima jednake te se ne moraju istovrsno manifestirati, moguće je da pojedina djeca odabiru kao svoje najbolje prijatelje djecu koja su taj dan *osobita* ili odskaču od ostale djece po vrijednostima koje je stvorila skupina. Nesigurnost odgojitelja može biti uzrokovana i stavom prema vlastitoj procjeni vršnjačkog statusa i vrijednostima koje djeci određuju prijateljstvo. Kako je prijateljstvo kategorija za koju, doduše, postoje opće socijalne norme, ali je ujedno i vrlo *individualna* kategorija, moguće je da je to utjecalo na odgovore u ovom pitanju.

Prema rezultatima dobivenim odgovorima na pitanje *"Sudjeluje li u igrama i aktivnostima s ostalom djecom na njihovu inicijativu?"* 61,48% djece s posebnim potrebama uključit će se u aktivnosti vršnjaka ukoliko dođe do inicijative s njihove strane, no 21,31% ih se neće uključiti. Nesigurnima su svojoj prosudbi sudjelovanja djece s posebnim potrebama u igrama i aktivnostima s djecom koja nemaju posebne potrebe, a na inicijativu djece bez posebnih potreba, izjasnilo se čak 17,21% odgajatelja. Postotak odbijanja sudjelovanja djece s posebnim potrebama u igrama i aktivnostima s vršnjacima bez posebnih potreba može ukazivati na nisko samopouzdanje djece s razvojnim odstupanjima, zbog čega se radije odlučuju ne sudjelovati u igrama i aktivnostima ostale djece, čak i kada su pozvana priključiti im se. Razlozi se mogu nalaziti i u vrstama aktivnosti kojima su pozvana priključiti se, kao i u bojazni od nemogućnosti izvršenja zadataka koji su u aktivnosti postavljeni, što može rezultirati izrugivanjem ili zadirkivanjem vršnjaka. Ovi razlozi mogu upućivati na nisko samopoštovanje djece s posebnim potrebama. No, i kod ovog pitanja pokazuje se velika nesigurnost odgajatelja u vlastite procjene, što korijen najvjerojatnije nalazi u nedovoljnoj ili neadekvatnoj educiranosti.

Nešto je veća (67,21%) uključenost djece s posebnim potrebama u zajedničke igre i aktivnosti s djecom bez posebnih potreba, ako je inicijativa uključenja

potekla od odgajatelja. Međutim, 17,22% nesigurnih odgajatelja upućuje i ovdje ne samo na činjenicu nedostatka stručnosti za uočavanje i prepoznavanje reakcija djece, nego se postavlja pitanje je li moguće da odgajatelj ne primjećuje priključuje li se dijete s posebnim potrebama, nakon njegove (odgajateljeve) inicijative, igrama i aktivnostima s ostalom djecom?

Prema procjeni odgajatelja 50% djece isključuje dijete s posebnim potrebama iz svojih aktivnosti, 26,23% djece neće to učiniti, dok odgojitelji u 23,77% nisu sigurni isključuju li ostala djeca dijete s posebnim potrebama iz svojih igara. Nesigurnost odgajatelja može se tumačiti kao nesigurnost u procjeni jesu li djeca bez posebnih potreba doista isključila dijete s posebnim potrebama iz aktivnosti ili je ono samo odlučilo ne sudjelovati? To nam može ukazivati i na odgajateljevo nedovoljno poznavanje reakcija djece. Oba odgovora upućuju na potrebu proširivanja kompetencija odgajatelja kao modela ponašanja djeci. Odgajatelj koji ne može procijeniti odbacuju li druga djeca dijete s posebnim potrebama može pogrešno reagirati i time projicirati svoju pogrešnu reakciju na buduće reakcije djece.

Razloge ovako visokom postotku djece koja ne žele djecu s posebnim potrebama u svojim igrama i aktivnostima možemo tražiti i u nedovoljno razvijenim socijalnim vještinama djece uopće, neosjetljivosti današnjeg društva za probleme drugih ili u procjeni djece koja razvojno ne odstupaju od prosjeka da djeca s posebnim potrebama ne bi mogla savladati aktivnosti u kojima ona sudjeluju. Isključivanje djece s posebnim potrebama upućuje na emocionalno nasilje nad "drugačijom" djecom. Polovina djece koja isključuju djecu s posebnim potrebama predstavlja, u najgorem slučaju, skupinu potencijalnih budućih nasilnika, a u blažoj verziji skupinu netolerantnih ljudi. Ovaj podatak zahtijeva osmišljavanje primjerenih programa koji potiču razvoj socijalnih vještina i kompetencija s naglaskom na različitost kao pozitivnu osobinu.

Više od trećine djece s posebnim potrebama (35,25%) izložena su grubostima svojih vršnjaka, što također predstavlja vrlo visok postotak djece s posebnim potrebama izloženih nasilju. I kod ovog pitanja se vrlo visok postotak odgojitelja (17,21%) izjasnilo nesigurnima u svoju procjenu.

U odgovorima na prethodna dva pitanja (6. i 7.) ne postoji kompatibilnost odgajateljskih procjena: 35% djece s posebnim potrebama izložene nekoj vrsti nasilja, kao što je prezentirano u 6. pitanju, u nesuglasju je s odgovorom kako se u 65,57% to ne događa češće djeci s posebnim potrebama negoli ostaloj djeci. Iz ovoga možemo zaključiti da je više od polovina sve djece iz skupina djece kojih odgajatelji predstavljaju uzorak izložena nekoj vrsti nasilja od najranije dobi. Ovo nam može ukazivati na nesigurnost odgojitelja na područjima:

- preuzimanja odgovornosti za neprimjereno ponašanje djece s posebnim potrebama naspram one s posebnim potrebama;
- prepoznavanja grubosti među djecom (g*dje prestaje igra, a počinje nasilje?*);

- nemogućnosti procjene socijalnih interakcija djece u skupini.

Podijeljeni odgovori na pitanje o potencijalno darovitoj djeci (35,25% djece traži pomoć od potencijalno darovite djece, 28,69% tu pomoć ne traži, a 36,06% odgajatelja pak nije sigurno traže li djeca pomoć ili ne) nameću nekoliko mogućih smjernica. Prepoznaju li djeca potencijalno darovitu djecu kao djecu koja im mogu pomoći u određenim aktivnostima? Moguće je da bi djeca koja traže pomoć od potencijalno darovite djece tražila pomoć od te djece neovisno o njihovoj potencijalnoj darovitosti. Isto tako je moguće da ostala djeca ne prepoznaju osobitosti potencijalno darovite djece, stoga ni ne traže njihovu pomoć.

Nešto veći postotak (44,26%) djece prihvaća pomoć kad mu je potencijalno darovito dijete nudi. Ovome razlog može biti potreba djece da prihvate pomoć, potreba za suradničkim učenjem ili potreba za lakšim i bržim rješavanjem zadataka unutar igara i aktivnosti. Tome u prilog govori i rezultat od 18,03% djece koja pomoć ne bi prihvatila. U ovoj skupini mogu biti djeca koja i inače odbijaju suradnju s drugom djecom ili djeca koja žele sve učiniti sama.

Kod oba pitanja o socijalnim interakcijama djece sa potencijalno darovitom djecom u svom okruženju visok je postotak odgajatelja koji nisu sigurni traže li i prihvaćaju li djeca pomoć od potencijalno darovitih vršnjaka (36,06% i 37,71%), što zabrinjava i nameće pitanje kompetencija odgajatelja za uočavanje, prepoznavanje i upućivanje na identifikaciju potencijalno darovite djece.

Rezultati dobiveni odgovorima na pitanje: *"Smatrate li da djeca radije za svoje partnere u igrama i aktivnostima odabiru djecu bez posebnih potreba?"* mogu se usporediti s odgovorima ispitanika na vrlo slična pitanja (2. i 5.). Prema procjeni odgajatelja u 2. pitanju 38,52% djece odabire dijete s posebnim potrebama za najboljeg prijatelja. To se potvrđuje u 10. pitanju, gdje 39,34% odgajatelja procjenjuje da vršnjaci za partnere u svojim igrama ne odabiru radije djecu bez posebnih potreba – što znači da postoji mogućnost da odabiru djecu s posebnim potrebama ili da djeci nije važno (ili ne primjećuju) odstupanje vršnjaka od razvojnog prosjeka. Također, rezultati dobiveni odgovorima na 10. pitanje kazuju da gotovo polovina djece (48,36%) radije odabire djecu bez posebnih potreba za svoje suigrače, što daje veći postotak djece nego što je to prikazano odgovorima na 2 pitanje prema kojima 42,62% djece ne bi odabralo dijete s posebnim potrebama za svog najboljeg prijatelja. Prema aritmetičkoj sredini odgovora ispitanika (premda upitnoj zbog navedenih nekompatibilnosti u odgovorima) iznosi 45,49%, što je također vrlo visok postotak.

U 5. pitanju odgajatelji procjenjuju da 50% djece isključuje djecu s posebnim potrebama iz svojih igara i aktivnosti. Kako nam odgovor na 10. pitanje daje rezultat od 48,36%, možemo zaključiti da uistinu gotovo polovina djece ne želi djecu s posebnim potrebama za svoje suigrače.

Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži i Hrvatski savez udruga tjelesnih invalida (2003) proveli su u razdoblju od 1998. do 2001. istraživanje među djecom predškolske dobi u predškolskim ustanovama Grada

Zagreba s temom "Tolerancija prema osobama s invaliditetom". Premda su različiti oblici tjelesnog invaliditeta tek jedna od kategorija posebnih potreba, zanimljiv je podatak da je na početku ispitivanja na pitanje bi li željeli imati prijatelja koji ne može hodati 62,30% djece odgovorilo da bi to željelo, dok je na kraju istraživanja čak 88,70% prihvaćalo mogućnost da ima takvog prijatelja. Istovremeno njih 99,70% bi pomagalo takvom prijatelju.

Iako su ovo dva posve različita ispitivanja, ne možemo ne zapitati se kako je moguća odgajateljska procjena da čak 50% djece odbacuje djecu s posebnim potrebama kao svoje suigrače, a djeca u spomenutom istraživanju svojim odgovorima pokazuju kako njih 88,70% želi prijatelja s teškoćama u razvoju?

Rezultati dobiveni ovim istraživanjem odbacuju nul-hipotezu, budući da između djece čiji razvoj odstupa od prosječnoga i djece čiji je razvoj prosječan postoji razlika u mogućnosti da ona budu potencijalne žrtve emocionalnog i tjelesnog vršnjačkog nasilja od predškolske dobi. Možemo, dakle, zaključiti *(potvrđuje se glavna hipoteza (Hg)*) da su djeca čiji razvoj odstupa od prosječnoga potencijalne žrtve emocionalnog i tjelesnog vršnjačkog nasilja od predškolske dobi, što potvrđuje i hipoteza da su djeca predškolske dobi bez posebnih potreba često isključena iz igara i aktivnosti vršnjaka bez posebnih potreba (H1) te hipoteza o češćoj grubosti vršnjaka (verbalnoj i tjelesnoj) prema djeci čiji razvoj odstupa od prosječnoga (H2).

Istraživanje nije dokazalo da su potencijalno darovita djeca u predškolskoj dobi omiljenija od ostale djece čiji razvoj odstupa od prosječnoga (H3) i djece čiji se razvoj kreće unutar prosječnosti.

Premda je jedan od ciljeva ovog istraživanja bilo dolaženje do spoznaje jesu li, prema procjenama odgajatelja, djeca s posebnim potrebama žrtve potencijalnog vršnjačkog nasilja, dobiveni rezultati doveli su i do spoznaje o vrlo visokom postotku nesigurnosti (nepovjerenja) odgajatelja u svoje stručne procjene.

Upitate li odgajatelje kolikima procjenjuju svoje stručne kompetencije, većina će ih (pro)cijeniti vrlo visokima. Međutim, rezultati do kojih se došlo ovim istraživanjem upućuju i na posebno zabrinjavajuće pitanje: koliko su odgajatelji doista kompetentni prepoznati potencijalnu djecu s posebnim potrebama, kao i na pitanje o njihovoj kompetenciji razlikovanja vršnjačkog nasilja i "dječje svađe", kod kojih granice prepoznavanja mogu biti vrlo krhke, što ukazuje na potrebu dodatnog organiziranja stručnog usavršavanja odgajatelja na području ove problematike.

Rezultati dobiveni u istraživanom prostoru mogu biti indikativni za prihvaćanje djece s posebnim potrebama od strane vršnjaka, no potrebno je naglasiti kako je u pitanju premalen uzorak ispitanika da bi se rezultati mogli smatrati generalno važećima na području Republike Hrvatske, ali su interesantni za daljnja istraživanja ove problematike na opsežnijem uzorku te strukturiranje budućih djelotvornih programa obrazovanja odgajatelja koji će imati za cilj – uz podizanje razine pedagoške kompetencije odgajatelja za uočavanje, prepoznavanje,

upućivanje na identificiranje i kvalitetan, poticajan odgojno-obrazovni rad s djecom s posebnim potrebama – i pravovremeno razlikovanje i identifikaciju problema vršnjačkog nasilja od uobičajenih, razvojnih sukoba djece rane i predškolske dobi, kao i pravovremenu reakciju u odgojno-obrazovnom smislu djelovanja s ciljem prevencije nastanka i razvoja vršnjačkoga nasilja.

Umjesto zaključka

Djeca uče oponašajući modele. Kakve im modele pružamo? Odrasli, na žalost, ponekad zaboravljaju da su i sami bili djeca. Preciznije, ne zaboravljaju posve, nego tu neospornu činjenicu i emocije vezane uz najraniju, presudnu životnu fazu razvoja ili potiskuju ili pak – u sveopćoj jurnjavi za materijalnim boljitkom – smetnu s uma, misleći kako za sve (pa tako i za odgoj djece) "ima vremena", gubeći iz vida koliko je malo vremena pred svakom ljudskom jedinkom i koliko je upravo *ovdje* i upravo *sada* važno najmlađima pružiti neminovnu ostavštinu za budućnost. Jer toliko volimo govoriti kako "na mlađima svijet ostaje", zaboravljajući koliko je presudan značaj našeg utjecaja na najmlađe – buduće graditelje novoga sutra. A graditeljska uloga svakog pojedinca u zasad nam nepoznatom *novom sutra* počinje (i završava) u obitelji – primarnoj odgojno-obrazovnoj životnoj sredini.

Međutim, roditelji su nerijetko nervozni, izmoreni zbog trke za materijalnim boljitkom, nemaju dovoljno vremena za svoju djecu. Društvena zajednica zadobiva sve veću i značajniju ulogu: odgojno-obrazovne institucije sve više zamjenjuju obitelj, no na žalost – premda njihovo ime sadržava i odgojnu i obrazovnu funkciju, one se isključivo bave obrazovanjem[5]. Tko onda odgaja djecu…? Ulica? Vršnjaci? Televizija? Internet? Računalne igrice?

Predškolske odgojno-obrazovne institucije pomažu obiteljima u odgoju njihove djece i stoga je od iznimna značaja educiranost odgajatelja i stručno-razvojnih službi za uočavanje i prepoznavanje kako djece s posebnim potrebama, tako i uočavanje i ispravno odgojno-obrazovno djelovanje na planu prevencije vršnjačkoga nasilja.

Svakodnevno na televiziji gledamo (i djeca gledaju!) vijesti o nasilju – iz dana u dan sve žešćem, brutalnijem i s gorim posljedicama. Nakon vijesti slijedi film: nasilje, krv, "hladno" i "toplo" oružje, šake… smrt. Krug. Bez početka i kraja. A djeca rastu. Upijaju. U svijesti i podsvijesti nose u novo sutra zapamćene slike, scene, doživljaje… *"Ti si jak, lijep, pametan, omiljen… – znači: vrijedan si."*, *"Ti si slab, 'plačko', 'ćoravac', 'debeljko', 'bolestan', drukčiji… - nevrijedan si."*

[5] Odgojna institucionalna uloga u sustavu odgoja i obrazovanja najvećma pripada sustavu predškolskog odgoja i obrazovanja.

Emocionalno i tjelesno zlostavljanje naša je svakodnevica. Ima li izlaza? Puno govorimo o izlazima, no nikako da kroz otključana vrata i počnemo izlaziti. Ne ostajmo na pragu, jer iza tog praga događa se nasilje. Ovdje. Sada. Jedan Luka, Josip, Kristijan… trpe užasne emocionalne i tjelesne posljedice. Možda ih sutra neće biti među nama…

Literatura

Brdar, I. i Pokrajac-Bulian, A. (1993): Predstavlja li empatija dio socijalne kompetencije? *Godišnjak Zavoda za psihologiju, 23-27.*

Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. i Ćorić Špoljar, R. (2007): Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja. 1-2/2007, 157-174.*

Cvetković-Lay, J. i Sekulić Majurec, A. (1998): *Darovito je, što ću s njim?* – Priručnik za odgoj i obrazovanje darovite djece predškolske dobi. Zagreb: Alinea i Centar za poticanje darovitosti "Bistrić".

Čudina Obradović, M. (1990): *Nadarenost – razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.

George, D. (2005): *Obrazovanje darovitih – kako identificirati i obrazovati darovite i talentirane učenike*. Zagreb: Educa.

Katz, L. G. i Mc Clellan, D. (1999): *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.

Koren, I. (1989): *Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika*. Zagreb: Školske novine.

Krmek, M (2006): *Nasilje među vršnjacima*. Cybermed.hr (22. 11. 2008): http://www.cybermed.hr/index.php/pbl/portal_za_pacijente/popularni_clanci/nasilje_medu_vrsnjacima

Leš, A. (2005): *Inkluzija djece s teškoćama u razvoju u redovan sustav odgoja i obrazovanja*. Web stranica Udruge RODA (16.11.2008): http://www.roda.hr/tekstovi.php?TekstID=7&Tekst2ID=10&Show=1774

Olweus, D. (1998): *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga

Pennington, D. (1997): *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2008): *Nasilje među djecom*. Web stranica Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba: http://www.poliklinika-djeca.hr/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=6&id=22&Itemid=47 (19. 11. 2008).

Profaca, B,. Puhovski, S. i Mrđen, J. L. (2006): Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja. 3/2006, 575-590.*

SOS kinderdorf international (2008): *Sigurnost djece tiče se svih nas*. Politika zaštite djece, svibanj 2008. SOS dječje selo Hrvatska: http://www.sos-dsh.hr/include/pdf/zastitadjece.pdf (25.11.2008).

Winner, E. (2005): *Darovita djeca: mitovi i stvarnost*. Lekenik: Ostvarenje d.o.o.

Zrilić, S. (2006): Sudionici u krugu školskog nasilja – nasilnik, žrtva i promatrač. *Magistra Iadertina, 1(1) 2006.*

Summary

Everyday we witness physical as well as emotional abuse among children where the abuser is also a child. Every violent behaviour depends on the personality characteristics of both the abuser and the abused. Among abused we often find children with special needs. But at what age does bullying start, whether deliberate or subconscious? How deep does the ignoring, rejection and abuse go? In the early childhood children acknowledge the importance of peer acceptance and they are unwilling to stand out. Are the children aware of diversity among them? How do they react to potentially talented children or children with special needs? Are they turned off by them or willing to socialize and ignore the differences? Rejection and ignoring can also be types of emotional abuse to which no child should be exposed, especially not children who are in any way different while it may decrease their chances for creating quality social connections.

Modern educational science emphasizes the importance integration and inclusion of children with special needs into normal educational system. It has been proved many times that integration help in certain areas of development. However, at the very early age children with special needs are rarely diagnosed or identified (unless it is a case of a severe and/or visible physical disability). How competent are nursery teachers to notice and identify peer rejection and emotional abuse, or for that matter to even acknowledge potential children with special needs?

By conducting a survey in nursery schools from 6 regions of Republic of Croatia, we have tried to come up with answers to these questions based on nursery teachers' evaluation of social interaction and communication among children.

AFEKTI I EMOCIONALNO ZLOSTAVLJANJE MEĐU DJECOM

Ivana Maurović, prof. soc. ped.
Dom za djecu "Klasje"
Ružina 32
Osijek
ivana.maurovic@gmail.com

Valerija Križanić, prof. psih.*
Studij psihologije
Filozofski fakultet u Osijeku
L. Jägera 9
Osijek
valerija.krizanic@gmail.com

Sažetak

Svrha je ovog rada pridonijeti razumijevanju pojave zlostavljanja među djecom. Iako se niti jedan oblik nasilja među djecom ne može proglasiti "manje neugodnim" niti "manje opasnim" za tjelesno i mentalno zdravlje, u ovom radu naglasak je na emocionalnom zlostavljanju zbog nekoliko razloga. Iako je usko povezano s fizičkim i verbalnim zlostavljanjem, emocionalno zlostavljanje najčešće uključuje suptilnije, a time i teže uočljive oblike ponašanja (ili odsustva ponašanja). Sankcioniranje ove vrste zlostavljanja stoga je rjeđe, što zbog nesigurnosti oko najprimjerenijih oblika intervencije, što zbog nedovoljno razvijene svijesti o ozbiljnosti mogućih posljedica. Izostanak pravovremenih i dosljednih reakcija može pogodovati održavanju takvih oblika ponašanja, povećavajući vjerojatnost nepovoljnih ishoda i za žrtve, ali i za zlostavljače.

Primjerene intervencije moguće su tek na temelju razumijevanja čimbenika koji motiviraju takvo ponašanje, koji ga održavaju te određuju moguće posljedice. Zbog uske povezanosti emocija i motivacije, u ovom radu se sažimaju nalazi o ulozi afekata u emocionalnom zlostavljanju, kao antecedenata i determinanti kratkoročnih i dugoročnih ishoda. Razmatraju se različiti vidovi afekta – od temperamenta (kao trajnije sklonosti određenoj vrsti afektivnog doživljavanja) do trenutnih afektivnih doživljaja, u dinamici odnosa zlostavljač – žrtva.

Na temelju dinamičkog modela afekta (Zautra i sur., 1997) analiziraju se mogući mehanizmi nepovoljnih i povoljnih ishoda. Uznemirenost kao direktna posljedica emocionalnog zlostavljanja sama po sebi predstavlja nepoželjan ishod, no posredno može imati i druge nepovoljne efekte. U opuštenom okruženju osoba ima kapacitete za percepciju pozitivnih i negativnih aspekata okoline, uslijed čega se nezavisno javljaju pozitivni i negativni afekti. No, prema dinamičkom modelu afekta, ovaj odnos u stresnim i neizvjesnim situa-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Veleriji Križanić, prof. psihologije na mail: valerija.krizanic@gmail.com

cijama postaje inverzan. Stoga dugotrajna uznemirenost može smanjiti kapacitete za doživljavanje pozitivnih afekata i smanjiti psihološku otpornost osobe.

U skladu s ovim postavkama te nalazima o temperamentu kao potencijalno rizičnom i zaštitnom čimbeniku u prilagodbi, razmatraju se moguće implikacije za intervencije.

Definiranje emocionalnog zlostavljanja među djecom

Budući da je zlostavljanje specifičan oblik agresivnog ponašanja, pri objašnjavanju različitih vrsta zlostavljanja krenut ćemo od definicija različitih vrsta agresije. Agresija je, prema najširoj definiciji, bilo koje ponašanje koje zadaje štetan podražaj drugom organizmu (Buss, 1961, prema Morosini Turčinović, 2008). S obzirom da agresivnost nije jednoznačan fenomen, važno je odrediti iz koje se perspektive ona promatra te temeljem toga razlikovati različite vrste agresivnog ponašanja (Hinshaw, 1991; prema Žižak i Jeđud, 2005).

Ukoliko se govori o uzrocima, cilju ili motivaciji agresivnog ponašanja, ističe se razlika između reaktivne agresije (agresija motivirana frustracijom i ljutnjom, pojavljuje se kao reakcija na percipiranu prijetnju, povezana je s problemima procjene značenja i interpretacije namjera u socijalnim situacijama) i proaktivne agresije (agresija usmjerena na cilj, u podlozi nema ljutnju, razvija se učenjem, okolina ju potiče i podržava, povezana je s pozitivnom evaluacijom agresivnih strategija) (Dodge i Schwartz, 1997; Waschbusch i sur., 1998; prema Žižak i Jeđud, 2005). Kad su u žarištu obilježja ponašanja, govori se o fizičkoj, verbalnoj, otvorenoj, prikrivenoj, izravnoj, neizravnoj agresiji (Žižak i Jeđud, 2005). U literaturi se spominju još i nazivi indirektna, socijalna, relacijska (odnosna) agresija. Bjorkwist (2001; prema Žižak i Jeđud, 2005) smatra kako se u slučaju neizravne, odnosne i socijalne agresije radi o istom tipu agresije, ali s različitim nazivima. Mnogi autori (Young, Boye & Nelson, 2006; Merrell, Buchanan & Oanh, 2006) smatraju kako je riječ o konstruktima koji se preklapaju, ali imaju značajne razlike. Pri tome koriste definiciju Cricka i Grotpetera (1995, prema Young i sur., 2006; Merrell i sur. 2006), prema kojoj je relacijska agresija ponašanje pomoću kojeg se nanosi šteta kroz povrjeđivanje ili manipulaciju odnosom. Smatraju kako ona, za razliku od indirektne agresije u kojoj meta nije izravno napadnuta, uključuje i otvorena (direktna) ponašanja. Za socijalnu agresiju smatraju da može uključivati i fizičku agresiju u socijalnom okruženju (Merrell i sur., 2006).

Zlostavljanje među vršnjacima definirano je kao oblik agresivnog ponašanja koje je hostilno i proaktivno, uključuje direktna i indirektna ponašanja koja su opetovano usmjerena prema pojedincu ili skupini koji su procijenjeni slabijima (Elinoff, Chafouleas i Sassu, 2004). Vrsta agresivnog ponašanja određuje vrstu zlostavljanja. Tako se u literaturi, kao i kod agresivnog ponašanja, spominju i

različite vrste i podjele zlostavljanja. Za ovaj rad korisna je podjela na fizičko i psihološko (emocionalno) zlostavljanje (Morosini-Turčinovič, 2008). Fizičko zlostavljanje uključuje ponašanja poput štipanja, potezanja, udaranja šakama, guranja, rušenja, podmetanja nogu i sl. (Field, 2004).

Emocionalnim zlostavljanjem smatraju se negativni ili pasivni emocionalni odnosi kojima se riječima (verbalno nasilje), gestama (neverbalno nasilje) i drugim postupcima djetetu hotimice nanosi psihička bol i izaziva kontinuirani osjećaj straha, neželjenosti, nesigurnosti i nezaštićenosti. To uključuje verbalnu agresiju (vrijeđanje, omalovažavanje, ismijavanje), relacijsku agresiju (odbijanje komunikacije, socijalnu izolaciju, isključivanje, sklapanje savezništva, cyberbullying) i druge oblike emocionalnog zlostavljanja (Zloković, 2005; prema Zloković i Bilić, 2006).

Učestalost i posljedice emocionalnog zlostavljanja među djecom

Emocionalno nasilje je sastavni dio svih oblika zlostavljanja, prisutan gotovo uvijek, ali i jedini oblik koji se može javiti samostalno (Egeland i Erickson, 1987; prema Glaser, 2002) što ga čini vrlo učestalim oblikom zlostavljanja. Naime, mnogobrojna istraživanja učestalosti različitih oblika zlostavljanja među djecom upućuju na vrlo raširenu pojavu emocionalnog zlostavljanja. Tako je UNICEF (Pregrad, 2007) izvijestio o rezultatima istraživanja provedenom na 84 osnovne i 9 srednjih škola u Hrvatskoj prema kojemu je ljestvica najčešćih oblika nasilja: 1) nazivanje pogrdnim imenima, ismijavanje, zadirkivanje na bolan način, 2) nazivanje pogrdnim imenima i komentari vezani uz porijeklo, 3) laganje i širenje lažnih glasina te pokušaj odvraćanja ostalih učenika od druženja, 4) nazivanje posprdnim imenima i geste sa seksualnim značenjem, 5) zanemarivanje i isključivanje iz društva.

Vidović (2005) je na uzorku djece osnovnoškolske dobi također ustanovio kako je emocionalno zlostavljanje najučestaliji oblik zlostavljanja. Naime, prema tim rezultatima, verbalno zlostavljanje (nazivanje ružnim imenima 46% i vrijeđanje 44%) je najzastupljenije, slijede indirektni oblici zlostavljanja (ogovaranje 37%) i fizičko zlostavljanje (37%), zatim izazivanje i prijetnje (28%), socijalna izolacija (21%), uzimanje stvari ili novca (18%) i seksualno zlostavljanje (16%).

Prema istraživanju Zloković i Bilić (2006) na uzorku učenika osmih razreda, veliki broj ispitanika bio je izložen nekom obliku emocionalnog zlostavljanja. Ispitanici su naveli kako su doživjeli zastrašivanje i prijetnje (52%), bezrazložno vikanje (34.6%), govorenje prostota i psovanje (30.7%), grubo kritiziranje (21.3%), ismijavanje i ruganje (15.7%), zabranjivanje i ograničavanje (12.6%) te vrijeđanje (10.2%).

Coloroso (2004), navodi kako se tek trećina slučajeva nasilništva koje pri-

javljuju djeca odnosi se na fizičko nasilništvo.

Međutim, valja naglasiti kako su ovo samo okvirni podaci jer je prevalenciju emocionalnog zlostavljanja vrlo teško istražiti iz više razloga. Kao prvo, nema jasne i usuglašene definicije emocionalnog zlostavljanja. Nadalje, dimenziju psihološkog i emocionalnog maltretiranja teško je obuhvatiti kvantitativnim ispitivanjima (Zloković i Bilić, 2006). Budući je uglavnom riječ o vrlo suptilnim načinima zlostavljanja, agresor često ostaje nepoznat i neotkriven ne samo promatraču nego i samoj žrtvi (Campbell i sur., 1997; Crick i Grotpeter, 1995; Lagerspetz i sur., 1988; Rys i Bear, 1997; prema Keresteš, 2004). Posljedice indirektnih oblika agresivnosti najčešće su psihološke i emocionalne naravi zbog čega ih je i njih teško opažati i kvantificirati (Keresteš, 2004).

Na nedovoljno shvaćanje ozbiljnosti ove pojave upućuje podatak dobiven prilikom istraživanja stavova nastavnika prema dječjem agresivnom ponašanju (Keresteš, 2004) prema kojem nastavnici indirektnu agresiju procjenjuju manje ozbiljnom i manje uznemirujućom za žrtvu od direktne agresije, te su na nju manje spremni reagirati nego na direktnu agresiju.

Iz dječje se perspektive, međutim, ozbiljnost i štetnost različitih oblika agresivnog ponašanja može činiti potpuno drugačijima. Tako Olweus (1991; prema Keresteš, 2004) navodi kako su djeci koja su česte žrtve agresivnog i nasilnoga ponašanja druge djece, upravo indirektni oblici agresivnosti, osobito socijalno izoliranje i isključivanje, najgora od svih vrsta agresije. Dakle, povrijeđenost koju žrtve osjećaju u indirektnim oblicima agresije (i koja je najvećim dijelom suptilne emocionalne prirode) može biti veća od povrijeđenosti koju trpe u direktnim oblicima agresivnosti (Keresteš, 2004).

No, uz povrijeđenost postoje i drugi kratkoročni, ali i dugoročni negativni ishodi emocionalnog zlostavljanja za žrtve. Među kratkoročnim negativnim ishodima, u literaturi se spominju zbunjenost i sniženo samopouzdanja (Owens, Slee i Shute, 200b; prema Merrell i sur., 2006). Među dugoročnim nepovoljnim ishodima spominju se odbacivanje od strane vršnjaka, internalizirane i eksternalizirane teškoće (Crick, Casas i Nelson, 2002; Crick i Nelson 2002; prema Young i sur., 2006), usamljenost, sniženo samopouzdanje (Prinstein i sur., 2001; prema Young i sur., 2006), povećana razina socijalne anksioznosti, izbjegavanje socijalnih situacija, psihološka uznemirenost i dr. (Crick i Nelson, 2002., prema Young i sur., 2006).

Verbalno zlostavljanje može dovesti do toga da se dijete osjeća loše te da misli loše o sebi, a socijalno zlostavljanje može uzrokovati osjećaj usamljenosti, odbačenosti i izoliranosti od grupe (Morosini Turčinović, 2008). Utvrđeno je kako te posljedice mogu biti ozbiljnije za djevojčice žrtve emocionalnog zlostavljanja (Crick i sur., 1999; pema Young i sur., 2006; Bacchini, 1999; prema Degmenčić, 2008**)** i to u pogledu njihovog socio-emocionalnog razvoja (Crick i sur., 2002; prema Marušić i Ivanec, 2008).

No, emocionalno zlostavljanje ne ostavlja posljedice samo na žrtvama, već i na zlostavljačima. Lancelotta i Vaughn (1989; prema Keresteš, 2004) su došli do podatka prema kojem vršnjaci češće odbacuju djecu sklonu indirektnim, od djece sklone direktnim oblicima agresije. Nadalje, zlostavljači su podložni tome da obrasce dominirajućeg ponašanja prenesu i u druge odnose, što čini takvo ponašanje pervazivnim (Elinoff i sur., 2004). Istraživanja upućuju da relacijski agresivna djeca imaju pojačan rizik za probleme prilagodbe i veću razinu internaliziranih problema od nerelacijski agresivnih vršnjaka (Crick, 1996, Crick i Grotpeter, 1996; prema Merrell i sur., 2006). Za pretpostaviti je kako postoje i brojne druge negativne posljedice emocionalnog zlostavljanja, koje zbog ranije spomenutih poteškoća u istraživanju ovog fenomena još uvijek nisu jasnije utvrđene.

Ipak, postojeća istraživanja ukazuju kako je riječ o najzastupljenijem obliku zlostavljanja među djecom, obliku kojega djeca procjenjuju najbolnijim, utvrđene posljedice za žrtve i zlostavljače vrlo su ozbiljne, a intervencije često izostaju. Budući da su primjerene intervencije moguće tek na temelju razumijevanja čimbenika koji motiviraju takvo ponašanje, koji ga održavaju te koji određuju moguće posljedice.

Čimbenici koji motiviraju emocionalno zlostavljanje među djecom

U pokušajima da se rasvijetle čimbenici koji motiviraju i održavaju emocionalno zlostavljanje, najčešće je naglasak stavljan na socijalne potrebe (potreba za moći, postignućem, afilijacijom itd.), kognitivne čimbenike (npr. socijalne atribucije), kao i na vanjske čimbenike koji nude poticaje i ograničenja za agresivno ponašanje.

U ovom radu nastojat će se upotpuniti razumijevanje ovih čimbenika pregledom nalaza o ulozi afekata u emocionalnom zlostavljanju. Pri tome smo pod pojmom afekata obuhvatili emocije kao trenutne afektivne doživljaje, ali i sklonost doživljavanju određenih vrsta afekata.

U različitim pristupima agresivnosti, različit se značaj pridavao pojedinim čimbenicima koji motiviraju agresivno ponašanje. Dva dominantna pristupa u istraživanju ljudske agresivnosti su psihodinamski i neoasocijacijski pristup nasuprot pristupu socijalnog učenja i socijalne kognicije. Prvi je usmjeren na afektivno-motivacijski aspekt agresije, ističući važnost impulzivne agresije i pridajući pažnju frustrirajućim čimbenicima koji izazivaju agresivne odgovore (Berkowitz, 1989, 1993; Geen, 1990; prema Caprara, Barbaranelli i Zimbardo, 1996). Drugi pristup usmjeren je na instrumentalnu prirodu agresije i mehanizme odgovorne za stjecanje i regulaciju agresije karakterizirane socijalnim učenjem i socijalnom kognicijom (Bandura, 1973, 1986; prema Caprara i sur., 1996). Dakle, povijesno, u teorijama koje su pokušavale objasniti agresivno ponašanje emocije su stavljane u kontekst reaktivne agresije dok se proaktivna agresija objašnjavala više kognitivnim i socijalnim čimbenicima. No takva eksplicitna podjela može

biti sporna uzme li se u obzir da svako ponašanje sadrži elemente reaktivnosti i elemente proaktivnosti, odnosno nastaje kao reakcija na neki podražaj, a istodobno prethodi nekoj novoj reakciji (Dodge, 1991; prema Keresteš, 2002). Također, u analizi svih ponašanja potrebno je uzeti u obzir međuovisnost afekata i kognicije (Caprara i sur., 1996).

Dakle, danas se sve više prepoznaje uloga afekata i u proaktivnoj agresiji. Kako bismo bolje razumjeli koji afekti i na koji način mogu motivirati pojedinca na zlostavljačko ponašanje i održavati takvo ponašanje krenut ćemo od, u brojnim istraživanjima utvrđenih, karakteristika djece koja zlostavljaju drugu djecu.

Naime, iako se razlikuju po oblicima nasilničkog ponašanja, gotovo svi nasilnici imaju neke zajedničke crte (Coloroso, 2004): povećanu potrebu za dominiranjem, tendenciju ka iskorištavanju drugih kako bi dobili što žele, teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe, zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom te ne vide potrebe, prava i osjećaje drugih, imaju izraženu potrebu za pažnjom, skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini, uslijed osjećaja neadekvatnosti skloni su okrivljavanju, kritiziranju i optuživanju drugih, rjeđe preuzimaju odgovornost za svoje ponašanje, imaju manje izraženu sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih i dugoročnih posljedica njihovog trenutnog ponašanja.

Postoji neslaganje među pojedinim autorima o razvijenosti socijalnih vještina zlostavljača. Dok Crick i Dodge (1999; prema Arsenio i Lemerise, 2001) smatraju kako zlostavljači imaju deficite u socijalnim vještinama, Sutton i sur. (1999a; prema Arsenio i Lemerise, 2001) smatraju kako mnogi zlostavljači imaju dobro razvijenu socijalnu kogniciju i socijalne vještine koje rabe kako bi manipulirali i dominirali drugima te da su te vještine posebno izražene kod indirektnih oblika zlostavljanja (Sutton i sur., 1999; prema Hay i sur., 2004) jer ono zahtjeva sofisticiranu vještinu manipulacije kako žrtvom tako i promatračima (Sutton i sur., 1999a; prema Arsenio i Lemerise, 2001). Moguće je da su razlike u vještinama socijalne kognicije u podlozi odabira različitih oblika zlostavljanja te da pojedinci sa slabo razvijenim spomenutim vještinama fizički zlostavljaju druge, dok se socijalno vještiji odlučuju na suptilnije oblike zlostavljanja.

Dio autora zastupa stajalište prema kojem kod zlostavljača ne postoji deficit vještina prepoznavanja tuđih emocija, već se radi o smanjenoj razini empatije (Arsenio i Lemerise, 2001). Drugi autori ukazuju na karakteristike poput nižeg intenziteta doživljenih emocija (Sutton i sur. 1999; Calkins i sur. 1999; Dodge i sur., 1997; prema Ball i sur. 2008; Eisenberg i Fabes 1992; prema Arsenio i Lemerise, 2001) i slabe kontrole ponašanja (Eisenberg i Fabes 1992; prema Arsenio i Lemerise, 2001). Te karakteristike dovode do niže razine uznemirenosti kada su suočeni s emocionalnom reakcijom druge osobe, uslijed čega su inhibicijski mehanizmi za agresivno ponašanje slabiji. Nadalje, niz autora navodi kako nasilnici imaju pozitivan stav prema nasilju i razmjerno pozitivno mišljenje o sebi (prema Olweus 1998).

Upravo pitanje samopouzdanja, kao pojedinčevog sveukupnog viđenja sebe (Degmenčić, 2008), može igrati ključnu ulogu u objašnjavanju agresivnog ponašanja i negativnih afekata kao moderirajućih varijabli. U literaturi se opisuju i neki koncepti bliski samopouzdanju, poput narcizma i grandioznosti (Baumeister i Boden 1998) koji također imaju posljedice u socijalnom ponašanju (Degmenčić, 2008).

Prema Baumeisteru i sur. (1998), nasilje i agresivnost rezultat su prenapuhanog i nestabilnog samopouzdanja. Pojedinac sa takvim samopouzdanjem vrlo je osjetljiv na vanjsku evaluaciju te kod njega postoji veći rizik od doživljavanja diskrepance između tuđeg i vlastitog viđenja sebe. Kod osobe kojoj je upućena negativna evaluacija može se javiti sram ukoliko takvu procjenu doživi točnom. Preispitivanje negativne evaluacije ponekad se izbjegava okrivljavanjem drugih i agresivnim reakcijama prema osobi koja upućuje kritiku. Istraživanja su pokazala da su promjene u razini samopouzdanja snažno povezane s raspoloženjem i averzivnim emocijama (Heatherton i Polivy, 1991; prema Baumeister i Boden, 1998).

Jedna od takvih emocija je sram. Riječ je emociji nastaloj uslijed generalizirane negativne evaluacije „osobnog ja“ (eng. self) (Geen, 1998) koja uključuje osjećaj inferiornosti, ograničenosti i nepopravljivosti (Nathanson, 1987), te dovodi do trenutnog pada samopouzdanja (Geen, 1998). Sukladno tome, Tagney i sur. (1992; prema Tagney, 1995) utvrdili su kako ljudi koji su podložniji osjećaju srama, češće izražavaju ljutnju i okrivljavaju druge za loše događaje. Tako sram može biti moderirajuća varijabla koja određuje učinak provokacije na samopouzdanje (Baumeister i Boden, 1998).

Nadalje, u literaturi se među emocijama koje mogu motivirati agresivno ponašanje spominje i zavist. Riječ je o obliku negativnog afektivnog doživljaja temeljenog na nezadovoljavajućim usporedbama sebe i druge osobe (Salovey, 1991; prema Baumeister i Boden, 1998), što može dovesti do pada samopouzdanja i ljutnje usmjerene prema toj osobi.

Ovaj koncept opisuje agresiju izazvanu vanjskom negativnom evaluacijom pojedinca, što upućuje na reaktivnu agresiju. No proaktivnu agresiju i zlostavljanje možemo razumjeti u okvirima koncepta doživljaja poštovanja kao rijetkog resursa kojeg ne mogu imati svi (Baumeister i Boden, 1998). Kada se poštovanje doživljava na način "sve ili ništa", unutargrupne interakcije se odvijaju se prema sljedećoj racionali: kako bi jedan član grupe zadobio poštovanje, drugi ga mora izgubiti (Anderson, 1994; prema Baumeister i Boden, 1998). Budući da je agresija način da se drugima pokaže kako pojedinca trebaju tretirati s poštovanjem (Baumeister i Boden, 1998), pojedinac može zlostavljati drugu osobu kako bi zadobio poštovanje članova grupe i time održao samopouzdanje. Pod predpostavkom da se i ostali članovi grupe žele održati što više na ljestvici grupne hijerarhije, izboreni status u skupini djece ne dozvoljava opuštanje, već se mora uvijek iznova dokazivati (Haug-Schnabel, 1996) što može održavati zlostavljanje. A

kada se osjeti odgovornim za socijalno poželjni ishod ili se smatra socijalno vrijednom osobom pojedinac može osjetiti ponos (Barrett i Campos, 1987; Davitz, 1969; Heckhausen, 1984; Stipek, 1983; Stipek i sur., 1992; prema Mascolo i Fisher, 1995). Upravo anticipacija spomenute emocije može biti poticaj za agresivno ponašanje.

Colorosso (2004) tvrdi kako je nasilništvo vezano uz prijezir, a riječ je o osjećaju antipatije prema nekome koga smatramo bezvrijednim, inferiornim ili nevrijednim poštovanja. Prijezir nosi sa sobom neke značajke koje omogućavaju povredu druge osobe, bez osjećaja empatije, sućuti ili srama. One uključuju: osjećaj da se ima pravo na nasilje (pravo da se kontrolira, dominira i osvaja ili na drugi način zlostavlja druga osoba), netolerantnost prema različitostima (različito je izjednačeno s inferiornim) i pravo isključivanja (spremnost da se iz grupe izbaci osoba za koju se smatra kako nije vrijedna pažnje). Dakle, zlostavljači smatraju kako im njihova samopercipirana superiornost daje pravo da povrijede drugu, inferiornu osobu.

Ovaj nam koncept može približiti način na koji afekti (sram, anticipacija ponosa, zavist, prijezir) mogu motivirati agresivno ponašanje pojedinca. No, važno je razumjeti zašto netko izabire baš emocionalno, a ne fizički zlostavljati drugu osobu? Iako je odgovor na to pitanje složen, dio odgovora pokušati ćemo pronaći upravo u emocijama. Pored toga što emocije mogu motivirati agresivno ponašanje, one mogu i usmjeriti to ponašanje prema manje ili više suptilnim oblicima. Tako na primjer, strah od posljedica zbog uočljivog problematičnog ponašanja, može usmjeriti tendenciju prema suptilnijim oblicima. Stoga postoji velika vjerojatnost da će pojedinac sklon nasilju odabrati emocionalno zlostavljanje jer ono povećava vjerojatnost da će nasilnik zadovoljiti svoje potrebe uz minimalni rizik od sankcija za nasilničko ponašanje.

Što karakterizira žrtve emocionalnog zlostavljanja

Često se navodi kako su mete nasilništva među djecom u pravilu ona djeca koja su zbog nečeg ranjivija u odnosu na ostalu djecu (npr. djeca s fizičkim ili psihičkim poteškoćama) ili na neki način odskaču od druge djece (npr. po socioekonomskom statusu, boji kože, načinu odijevanja, izgledu itd.). Često je riječ o tihoj, mirnoj djeci koju karakterizira pasivnost, nesigurnost, izražena opreznost, nisko samopouzdanje i često su manje popularne od drugih u grupi vršnjaka (Buljan Flander, 2004). Navedene karakteristike uklapaju se u obrazac ponašanja nasilnika pomoću kojeg podižu svoje samopouzdanje omalovažavanjem drugih, posebno onih koji su na neki način drukčiji.

Osim toga, ove tipične karakteristike mogu ukazivati i na to da mete zlostavljanja češće postaju djeca koja svojim emocionalnim reakcijama rijetko pokazuju spremnost na obranu (što može biti signal agresoru da će vjerojatno

uspjeti u svojoj namjeri). Ovakva su djeca nerijetko žrtve i fizičkog nasilništva. No dok je stupanj fizičkog nasilja ipak vezan uz neka ograničenja kao što je npr. fizička snaga djeteta ili sankcije okoline za takvo ponašanje, emocionalno zlostavljanje je manje vezano uz ova ograničenja. Ovo je zasigurno jedan od razloga velike rasprostranjenosti emocionalnog zlostavljanja.

Iako se ove karakteristike navode kao tipične za djecu koja češće postaju žrtve nasilja među vršnjacima, trebamo biti svjesni da *bilo tko može postati metom emocionalnog nasilja*. No važno je pitanje – tko postaje *žrtva emocionalnog zlostavljanja*? Niz nalaza (Mahady Wilton, Craig i Pepler, 2000) govori o tome kako je *deficit vještina regulacije emocija* ključan faktor koji povećava vjerojatnost da dijete postane i žrtva opetovanog emocionalnog uznemiravanja.

Determinante ishoda emocionalnog zlostavljanja

Kako bismo bolje razumjeli ulogu afekata i njihove regulacije u dinamici odnosa zlostavljač-žrtva, krenut ćemo od funkcionalnog shvaćanja emocija. Prema ovom gledištu, jedna od temeljnih funkcija emocija jest to da signaliziraju kako se trenutno odvija nešto od osobne važnosti za pojedinca. Izražavanje emocija predstavlja oblik socijalne komunikacije kojom šaljemo poruku o našim namjerama uslijed doživljene emocije. U ovom kontekstu, važan je i motivirajući aspekt emocija, upravo one energiziraju različita ponašanja koja rezultiraju uspostavljanjem, održavanjem ili prekidom određene interakcije s okolinom (Reeve, 2002).

U nastavku rada razmotrit ćemo kako ekspresija doživljenih emocija postaje važan dio komunikacije između nasilnika i žrtve te kako ponašanja motivirana emocijama povećavaju ili smanjuju vjerojatnost održavanja nasilničkog ponašanja. Osim toga nastojat ćemo analizirati na koje sve načine regulacija emocija može biti ključna za ishode emocionalnog zlostavljanja.

Izražavanje emocija

Mahady Wilton, Craig i Pepler (2000) su istraživali emocionalnu regulaciju i ekspresiju emocija kod djece koja su meta nasilničkog ponašanja u razredu. Njihovi nalazi pokazuju kako žrtve tijekom agresivne interakcije najčešće pokazuju sljedeće emocije: interes, veselost, ljutnju, iznenađenje, prijezir, uznemirenost, strah, sram, gađenje.

Budući da se emocije interesa i veselosti kod djece često javljaju tijekom igre, u pravilu signaliziraju ugodu i ohrabruju interakciju, njihova se pojava tijekom agresivnih interakcija može činiti nelogična. Međutim, uzmemo li u obzir kako facijalni izrazi nisu uvijek vjeran odraz doživljene emocije, već su podložne regulaciji (Beck, 2003), ovi se nalazi mogu interpretirati kao rezultat pri-

krivanja emocija. Osim toga, sjetimo li se. podatka da su to često djeca slabijeg sociometrijskog statusa, često izostavljena iz vršnjačkih interakcija, ovi nalazi nisu iznenađujući. U tom smislu, nasilnička ponašanja, makar i problematična, za ovu djecu mogu predstavljati izvor komunikacije i kontakta s nekim od vršnjaka. No pokazivanje ove emocije nije adaptivno za žrtvu jer može predstavljati svojevrsno "zeleno svjetlo" nasilniku.

S druge strane, pojava ljutnje u takvim situacijama je logična. Ljutnja, između ostalog, proizlazi iz iznevjerenog povjerenja, odbačenosti, neželjene kritike, manjka razumijevanja drugih (Fehr i sur., 1999; prema Reeve, 2002). Bit ljutnje je vjerovanje da situacija nije onakva kakva bi trebala biti, odnosno da su prepreke, smetnje ili kritike neopravdane (de Rivera, 1981; prema Reeve, 2002). Ljutnja tada stvara motivacijsku želju da učinimo nešto što inače ne bismo učinili, kao što je borba s neprijateljem ili protestiranje protiv nepravde (Reeve, 2002).

Izrazi iznenađenja, uznemirenosti i straha u ovakvim situacijama su očekivani s obzirom na to da emocionalno zlostavljanje predstavlja prijetnju moguće psihičke ili fizičke povrede, posebno kada žrtva procjenjuje svoje vještine suočavanja kao nedostatne u tim okolnostima. Percepcija osobe da ne može puno toga učiniti kako bi se uspješno suočila s okolinskom prijetnjom ili opasnosti je jednako važan izvor straha kao i stvarne karakteristike same prijetnje / opasnosti (Bandura, 1983; prema Reeve, 2002).

Sram se, prema Weinerovoj atribucijskoj teoriji (1986; prema Reeve 2002) javlja kada osoba negativne ishode obješnjava unutrašnjim, nekontrolabilnim uzrocima. Tako žrtve ponekad zlostavljanje pripisuju vlastitim karakteristikama, uslijed čega se javlja osjećaj srama i misli poput "Da bar nisam ovakav…" (Niedenthal, Tangney i Gavanski, 1994; prema Reeve 2002).

Izražavanje negativnih emocija općenito komunicira da se osoba nalazi u neugodnoj tj. nepovoljnoj situaciji, stoga, s jedne strane, može signalizirati nasilniku da je njegovo ponašanje neprihvatljivo, ili s druge strane, da je uspio u svojoj namjeri. Hoće li pokazivanje negativnih emocija biti adaptivno, ovisi o tome s kojim je ponašanjem upareno.

Strategije suočavanja

Kao što je već navedeno, emocije motiviraju osobu na određena ponašanja koja će uspostaviti, održati ili prekinuti interakciju koja je emociju izazvala. Odabir specifičnih ponašanja u svrhu regulacije emocija igra vrlo važnu ulogu u ishodima emocionalnog zlostavljanja. Prema Mahady Wilton, Craig i Pepler (2000), u situacijama zlostavljanja, gotovo polovica djece (43%) reagira na agresivan način, fizičkom, verbalnom agresijom i sl. Kratkoročni efekti ovakvog ponašanja su negativni, utoliko što dovode do eskalacije i nastavka nasilja. Ovakve

strategije i dugoročno dovode do nepovoljnih ishoda jer mogu dovesti i do toga da dijete koje je bilo žrtva, dobije status nasilnika. Ovaj je rizik osobito povećan u kontekstu emocionalnog zlostavljanja, kada suptilni oblici ponašanja agresora nisu uvijek očiti okolini (što može biti važan faktor u percepciji opravdanosti agresivne reakcije žrtve). Drugi dio djece odabire neagresivne strategije koje su situacijski uspješnije – rezultiraju de-eskalacijom nasilja u kritičnom trenutku. Međutim, niti među ovim strategijama nisu sve podjednako adaptivne. Pasivne strategije poput izbjegavanja, ignoriranja i pristajanja umiruju trenutnu situaciju, no dugoročno podržavaju takve interakcije. Instrumentalno suočavanje koje se odnosi na asertivna ponašanja, pokušaje rješavanja problema, traženje podrške i sl. predstavlja aktivne strategije. Iako pasivne i aktivne strategije kratkoročno dovode do naizgled jednakih situacijskih ishoda, dugoročno ne dovode do podjednako povoljnih ishoda jer impliciraju različite sposobnosti regulacije emocija te šalju različite poruke nasilniku, uslijed čega dovode do različite vjerojatnosti ponovne viktimizacije.

Mogući mehanizmi u podlozi ishoda emocionalnog zlostavljanja

Radi boljeg razumijevanja mehanizama koji su u podlozi povezanosti strategija suočavanja i ishoda zlostavljanja, detaljnije ćemo promotriti interakcije ponašanja i emocija koje žrtve doživljavaju i pokazuju.

Agresivne reakcije kod djece koja istovremeno pokazuju pozitivne emocije (poput interesa i veselosti) povećavaju vjerojatnost da će u percepciji okoline dobiti i same status napadača.

Kada su agresivne reakcija praćene facijalnim izrazima emocija poput ljutnje mogu poslati poruku o "pravednoj" reakciji, no i uz povoljniju percepciju okoline, ovakvo ponašanje i dalje dovodi do eskalacije nasilja. Ukoliko agresivno reaktivno ponašanje ima efekta, bit će potkrijepljeno da se javi i kasnije u sličnim situacijama, a učenjem po modelu povećana je vjerojatnost da će ovakve obrasce ponašanja preuzeti i djeca koja su imala prilike vidjeti da je takvo ponašanje učinkovito.

Pasivne strategije poput izbjegavajućeg i permisivnog ponašanja dugoročno dovode do nepovoljnih ishoda iz više razloga. S jedne strane, problem su nedostatne vještine regulacije ekspresije emocija kod žrtve. Npr. izraz lica koji pokazuje interes kod žrtve nasilniku može poslužiti kao poruka da se radi o prihvatljivom ponašanju, što može pozitivno potkrijepiti nasilničko ponašanje. Kombinacija pasivnih strategija i ekspresije ljutnje može biti izrazito nepovoljna jer izraz lica žrtve nasilniku šalje poruku negodovanja, a ponašanje šalje poruku da žrtva nema dovoljno kapaciteta da uzvrati ili se odupre (percipira se kao "laka meta"), što povećava rizik ponovne viktimizacije.

Razumijevanje doživljenih emocija žrtve može pomoći i da razumijemo kako se takva pasivna ponašanja održavaju kroz vrijeme. Budući da pasivne stra-

tegije ipak dovode do smanjenja neugode izazvane agresivnom interakcijom, olakšanje koje žrtva nakon toga doživljava može pozitivno potkrijepiti izbjegavajuće ponašanje u sličnim situacijama u budućnosti. Opetovane situacije popraćene istim pasivnim obrascem reakcija povećavaju vjerojatnost izgradnje statusa žrtve, a samim time i smanjenog samopoštovanja te povećane anksioznosti (u iščekivanju sljedeće takve situacije). Uznemirenost kao direktna posljedica emocionalnog zlostavljanja sama po sebi predstavlja nepoželjan ishod, no posredno može imati i druge nepovoljne efekte. U opuštenom okruženju osoba ima kapacitete za percepciju pozitivnih i negativnih aspekata situacije ili okoline, uslijed čega se nezavisno javljaju pozitivni i negativni afekti. No, prema dinamičkom modelu afekta (Zautra i sur., 1997; prema Reich**,** Zautra i Davis, 2003), ovaj odnos u stresnim i neizvjesnim situacijama postaje inverzan. Stoga dugotrajna uznemirenost može smanjiti kapacitete za doživljavanje pozitivnih afekata i smanjiti psihološku otpornost osobe. Ovo donekle objašnjava nalaze prema kojima kod djece koja su duže vremena žrtve emocionalnog zlostavljanja postoji povećan rizik od depresije (Courtney, Kushwaha i Johnson, 2008).

Ovo može biti osobito problematično kada se radi o emocionalnom zlostavljanju, budući da u tom kontekstu češće izostaju zaštitničke reakcije okoline, što ovakve situacije čini još stresnijima.

Izražavanje negativnih emocija može biti i adaptivno, ukoliko je praćeno *aktivnijim strategijama suočavanja*, odnosno asertivnim ponašanjem. Tako izražavanje ljutnje šalje poruku da je nasilničko ponašanje nešto što se ne odobrava, a asertivne strategije ponašanja ostavljaju manje prostora za potkrepljenje nasilničkog ponašanja. Ovakvo ponašanje stoga smanjuje rizik od ponovne viktimizacije. Emocija olakšanja koje se javljaju kada žrtva uspije razriješiti problematičnu situaciju pozitivno potkrepljuje prosocijalno ponašanje žrtve, što dugoročno može imati pozitivne efekte na razvoj socijalnih vještina i pridonijeti jačanju otpornosti osobe.

Intervencije

Iako je Republika Hrvatska 2004. godine usvojila Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, on se u većoj mjeri odnosi na upute o intervencijama u slučaju fizičkog nasilja s vidljivim posljedicama (Prpić, 2006), a znatno slabije obuhvaća slučajeve emocionalnog zlostavljanja Iz svega do sada navedenog, jasno je kako je riječ o fenomenu koji nije dovoljno prepoznat i kojega se još uvijek uvelike ignorira. Odsustvo reakcija je problematično jer, smatraju Carney i Merrell (2001; prema Elinoff, 2004), predstavlja ekvivalent podržavanju nasilnog ponašanja. Zbog razarajućih učinaka emocionalnog zlostavljanja, na taj fenomen valja upozoriti i treba ga demaskirati kako bi se na vrijeme pomoglo velikom broju djece žrtava i zlostavljača. Senzibiliziranje javnosti, edu-

kacija nastavnika o nekim specifičnim fenomenima i mogućnostima preventivnog, ali i interventnog djelovanja kad se problem javi, jedna je od početnih faza u pružanju pomoći žrtvama i nasilnicima (Bilić i Zloković, 2004).

Intervencije s ciljem smanjenja pojave zlostavljanja

Mnogi autori (prema Merrell i sur., 2006) ističu kako u evaluacijskim studijama nema puno nalaza o efikasnosti intervencija usmjerenih isključivo na pojedine vrste agresije. No postoje čvrsti argumenti o efikasnosti sistemskog pristupa koji smanjuje antisocijalno ponašanje i promiče pozitivno socijalno i emocionalno ponašanje. Postojeća istraživanja ukazuju da su najbolji intervencijski programi oni koji su orijentirani na socijalno-emocionalno učenje i intervencije podrške pozitivnom ponašanju. Socijalno-emocionalno učenje je termin koji opisuje proces usvajanja vještina, prepoznavanja i upravljanja emocijama, razvijanja brige za druge ljude, donošenja odgovornih odluka, uspostavljanja pozitivnih odnosa, te efektivnog suočavanja sa izazovnim situacijama (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning, 2005; prema Merrell i sur., 2006). Programi učenja socijalne kompetencije obuhvaćaju niz sposobnosti: uvježbavanje ophođenja i komunikacije; emocionalni odgoj; razumijevanje tuđeg stajališta; program razumijevanja atribucija; vježbe samoopažanja i samoprocjene; vježbe samoverbalizacije; učenje rješavanja problema; vježbe kontroliranja ljutnje itd. (Bloomquist i Schnell, 2002; prema Essau i Conradt, 2006). Morrison (2006) također ističe važnost razvijanja vještina regulacije negativnih i razvijanja pozitivnih afekata (pri čemu je važno smanjiti poticajnu vrijednost onih ponašanja koja dovode do pozitivnih afekata po cijenu štete za druge) te preuzimanja odgovornosti za svoje ponašanje. Sukladno tome, Webster-Stratton (2000; prema Schick i Cierpka, 2005) ističu kako poboljšanje u strategijama regulacije emocija dovodi do poboljšanja u socijalnom ponašanju.

Budući je emocionalno zlostavljanje nerijetko igra važnu ulogu u održavanju socijalne hijerarhije (kao npr. kod relacijske agresije), intervencije trebaju uzeti u obzir ne samo ponašanje pojedinca već i grupnu dinamiku među vršnjacima (Young i sur., 2006). Tako Rose i sur. (2004; prema Young i sur., 2006) smatraju kako jedan od pristupa rada na grupnoj dinamici može biti nastojanje da se za negativna ponašanja koja se nagrađuju visokim socijalnim statusom, ponude i nagrađuju alternativna, pozitivna ponašanja.

Općenito, stvaranje školske klime koja promiče inkluziju, toleranciju, zajedništvo i poštovanje može utjecati na smanjenje emocionalnog zlostavljanja (Young i sur., 2006) te agresivnog ponašanja uopće. Kos (2002) ističe kako je važno i da intervencije obuhvaćaju kritičnu masu škola. Uspoređujući različite programe i njihove evaluacije, Rigby (2002; prema Radočaj, 2005) je istaknuo elemente programa koji su se pokazali uspješnima: podizanje svijesti o problemu, uključenost cijele škole, intervencije na više razina (škola, razred, obitelji,

društvena zajednica), uvođenje obrazovnih sadržaja koje djeci pomažu da se suoče s nasiljem (životne vještine), osnaživanje i aktivno uključivanje djece, povećanje stručnih znanja za pomoć žrtvi i nasilniku, uključivanje roditelja i roditeljskih udruženja kako bi se poboljšala situacija u školi.

Kako djecu osnažiti za suočavanje s emocionalnim zlostavljanjem

Saznanja o deficitu vještina regulacije emocija kao ključnoj determinanti ishoda emocionalnog zlostavljanja predstavljaju osnovano polazište za planiranje intervencija za osnaživanje djece. Razvijanje osobnih resursa pomoću kojih bi se dijete lakše nosilo s eventualnim situacijama emocionalnog nasilja, može ići u više smjerova. Nalazi prikazani u ovom radu ukazuju na potrebu razvijanja vještina prepoznavanja i razumijevanja vlastitih emocija, reguliranja njihove ekspresije (osvještavanje poruka koje se kroz pojedine ekspresije šalju nasilniku i okolini općenito).

Jedan od preduvjeta za adaptivnu regulaciju emocija je poznavanje različitih strategija suočavanja. Podatak da, među neagresivnim reakcijama, pasivne strategije preuzima veći dio djece (84%; Mahady Wilton, Craig i Pepler, 2000), ukazuje na potrebu da bolje razumijemo zašto su ove strategije dominantne. Ovakve su reakcije osobito razumljive u kontekstu emocionalnog zlostavljanja, kada se agresivne namjere ispoljavaju na suptilniji način, ponekad niti sam agresor žrtvi nije poznat (npr. u slučajevima odbacivanja od strane grupe vršnjaka ili glasina) i cijela uznemirujuća situacija često nije jasno definirana. Stoga je žrtvi teže razlučiti što bi u takvoj situaciji predstavljalo primjerenu asertivnu reakciju. Prema nalazima Reddy, Pickett i Orcutt (2006), pasivne strategije poput izbjegavanja predstavljaju posredujuću varijablu u povezanosti emocionalnog zlostavljanja u djetinjstvu i kasnijih psiholoških problema. U tom smislu, intervencije s ciljem osnaživanja djece za adaptivno ponašanje u situacijama emocionalnog zlostavljanja, svakako bi morale uključivati edukaciju o različitim alternativama u regulaciji emocija. Relevantne teme u takvim edukacijama uključuju upoznavanje s različitim mogućim pristupima u rješavanju problema koji je za dijete osobno uznemirujući; kako promjenom procjene situacije možemo promijeniti emocije (posebno emociju srama, koja često inhibira dijete da potraži podršku okoline); zašto je važno znati regulirati ekspresije emocija, posebno kod pasivnih strategija; koje su moguće kratkoročne i dugoročne posljedice agresivnih i pasivnih strategija.

Nadalje, potrebne su i vještine procjene primjerenosti pojedinih strategija specifičnoj situaciji, kao i dostatni osobni resursi za fleksibilno reagiranje. Neki od zaštitnih čimbenika koji povećavaju vjerojatnost primjene adaptivnih strategija suočavanja uključuju socijalne vještine i postojanje socijalne podrške, osobito podrške vršnjaka. Odabir manje adaptivnih strategija (poput agresivnog ponašanja ili izbjegavanja) može biti usmjeren nekim rizičnim čimbenicima poput

temperamenta tj. sklonosti doživljavanju određene vrste afekata, ali i trenutnih afektivnih doživljaja. Implikacije dinamičkog modela afekta idu u smjeru potrebe za razvojem vještina regulacije negativnih emocija, kao i „razdvajanja" pozitivnih i negativnih afekata (povećavanja kapaciteta za doživljavanje pozitivnih afekata u stresnim situacijama, koji bi energizirali asertivna ponašanja). Identifikacija postojećih rizičnih i zaštitnih čimbenika ostavlja i mogućnost prilagodbe modaliteta intervencija specifičnim karakteristikama određenog djeteta (Rettew i McKee, 2005), što može povećati njihovu djelotvornost.

Zaključak

Velika učestalost emocionalnog zlostavljanja među djecom, njegova ozbiljnost s obzirom na kratkoročne i dugoročne ishode, procjena djece kako je riječ o najbolnijem obliku zlostavljanja te česti izostanak primjerenih intervencija upućuju na zaključak kako je riječ o vrlo ozbiljnom i složenom fenomenu koji zahtjeva detaljnu analizu čimbenika koji igraju ulogu u njegovu nastanku i održavanju. Pregledom literature, utvrđeno je kako afekti mogu imati izuzetno važnu ulogu u tom procesu. Među afektima koji mogu motivirati agresivno ponašanje, navodi se sram, anticipacija ponosa, zavist, prijezir i dr. Nadalje, emocija straha od posljedica zbog uočljivog problematičnog ponašanja može igrati ulogu u usmjeravanju agresivnog ponašanja prema suptilnijim oblicima.

Afekati i njihova regulacija igraju važnu ulogu i u dinamici odnosa zlostavljač-žrtva. Tako je ekspresija emocija doživljenih uslijed zlostavljanja važan dio komunikacije između nasilnika i žrtve. Hoće li pokazivanje negativnih emocija biti adaptivno, ovisi o tome s kojim je ponašanjem upareno. Odnosno, izražavanje negativnih emocija može biti adaptivno, ukoliko je praćeno *aktivnijim strategijama suočavanja*, odnosno asertivnim ponašanjem. Dakle, odabir specifičnih ponašanja u svrhu regulacije emocija igra vrlo važnu ulogu u ishodima emocionalnog zlostavljanja.

Kao direktna posljedica emocionalnog zlostavljanja javlja se uznemirenost koja, prema dinamičkom modelu afekata, ukoliko je dugotrajna, dovodi do smanjenja kapaciteta za doživljavanjem pozitivnih afekata, što smanjuje psihološku otpornost osobe.

Saznanja o deficitu vještina regulacije emocija kao ključnoj determinanti ishoda emocionalnog zlostavljanja mogu poslužiti kao polazište za planiranje intervencija. Dakle, intervencije bi morale uključivati edukaciju o različitim alternativama u regulaciji emocija, usmjeriti se prema razvoju vještina regulacije negativnih emocija, kao i "razdvajanja" pozitivnih i negativnih afekata. Nadalje, identifikacija postojećih rizičnih i zaštitnih čimbenika ostavlja mogućnost prilagodbe modaliteta intervencija specifičnim karakteristikama određenog djeteta što može povećati njihovu djelotvornost.

Literatura

Arsenio, W. F. & Lemerise, E. A. (2001). Varieties of Childhood Bullying: Values, Emotion Processes, and Social Competence. *Social Development, 1* (10) 59-73.

Ball, H. A., Arseneault, L., Taylor, A., Maughan, B., Caspi, A. & Moffitt, T. E. (2008).Genetic and environmental influences on victims, bullies and bully-victims in childhood. *Journal of Child Psychology & Psychiatry, 1*(49)104-112.

Baumeister, R. F. & Boden, J. M. (1998). Aggresion and the self: High self-esteem, low self-control, and egothreath. U: R. G. Geen, E. Donnerstein (Ur.), *Human aggresion: Theories, research and implications for social policy*, 111-137. San Diego, CA: Academic Press.

Beck, R. C. (2003). *Motivacija: Teorija i načela.* Jastrebarsko: Naklada Slap.

Bilić, V. i Zloković J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece.* Zagreb: Naknada Ljevak

Buljan Flander, G. (2004). *Nasilje među djecom*. http://www.poliklinika-djeca.hr

Caprara, G. V., Barbaranelli, C. & Zimbardo, P. G. (1996). Understanding the Complexity of Human Aggression: Affective, Cognitive, and Social Dimensions of Individual Differences in Propensity Toward Aggression. *European Journal of Personality, 2* (10)133-155.

Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb: Bios.

Courtney, E. A., Kushwaha M. & Johnson J. G. (2008). Childhood Emotional Abuse and Risk for Hopelessness and Depressive Symptoms During Adolescence. *Journal of Emotional Abuse*, *8*(3), 281-298.

Degmenčić, D. (2008). *Nasilje u osječkih srednjoškolaca*. Neobjavljena doktorska disertacija. Osijek: Medicinski fakultet u Osijeku

Elinoff, M. J., Chafouleas, S. M. & Sassu, K. A. (2004). Bullying: Considerations for defining and intervening in school settings. *Psychology in the Schools, 8* (41), 887-897.

Essau, C. A. & Conradt, J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Field, E. M. (2004). *Živjeti bez nasilja.* Zagreb: Naklada Kosinj

Geen, G. R. (1998). Processes and personal variables in affective aggresion. U: R. G. Geen, E. Donerstein (Ur.), *Human aggresion: Theories, research and implications for social policy*, 1-21. San Diego, CA: Academic Press.

Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): a conceptual framework. *Child Abuse & Neglect, 6-7* (26), 697-714.

Haug-Schnabel, G. (1996). *Agresivnost u dječjem vrtiću*. Zagreb: Educa.

Hay, D. F., Payne, A. & Chadwick, A. (2004). Peer relations in childhood. *Journal of Child Psychology & Psychiatry, 1*(45) 84-108.

Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko : Naklada Slap.

Keresteš, G. (2004). Stavovi nastavnika prema dječjem agresivnom ponašanju: utjecaj vrste agresije, spola agresora i spola žrtve. *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja, 6* (74), 1055-1079.

Kos, A. M. (2002). Nasilje i maltretiranje među vršnjacima u jugoistočnoj Europi. U: S. Krnic, I. Hrdas (ur.), *Nasilje u školama-izazov lokalnoj zajednici: Lokalno partnerstvo za prevenciju i borbu protiv nasilja u školama*: Konferencija održana 2-4 prosinca 2002. Vijeće Europe Strasbourg (Francuska), 25-43. Zagreb: Ibis grafika

Mahady Wilton, M. M, Craig, W. M. & Pepler, D. J. (2000). Emotional Regulation and Display in Classroom Victims of Bullying: Characteristic Expressions of Affect, Coping Styles and Relevant Contextual Factors. *Social Development, 2*(9), 226-245.

Marušić, I. i Pavin Ivanec, T. (2008). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada, 15*(1), 5-19.

Mascolo, M. F. & Fischer K. W.(1995). Developmental transformations in appraisals for pride, shame and guilt. U: J. P. Tagney, K. W. Fisher (Ur.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride*, 25-63. New York: The Guilford Press.

Merrell, K. W., Buchanan, R. T. & Oanh K. (2006). Relational aggression in children and adolescents: A review with implications for school settings. *Psychology in the Schools, 3* (43) 345-360.

Morosini Turčinović, S. (2008). *Zlostavljanje među djecom, socijalna moć i učenje po modelu*. Neobjavljeni magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Morrison, B. (2006). School Bullying and Restorative Justice: Toward a Theoretical Understanding of the Role of Respect, Pride, and Shame. *Journal of Social Issues, 2* (62) 371-392.

Nathanson, D. L. (1987). A timetable for shame. U: D.L. Nathanson (Ur.), *The many faces of shame*, 1-63. New York: the Guildford Press.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi.* Zagreb: Školska knjiga.

Pregrad, J. (2007). *Priručnik za sigurno i poticajno okruženje u školama: prevencija i borba protiv nasilja među djecom (2003.-2005.).* Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Prpić, I.(2006). Vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada, 13* (2), 315-330.

Radočaj, T. (2005). Nasilje među djecom. *Dijete i društvo, 1*(7), 102-114.

Reeve, J. (2002). *Understanding Motivation and Emotion* (3th ed.). New York: John Wiley & Sons.

Reddy M. K., Pickett, S. M. & Orcutt, H. K. (2005). Experiential Avoidance as a Mediator in the Relationship Between Childhood Psychological Abuse and

Current Mental Health Symptoms in College Students. *Journal of Emotional Abuse, 6* (1), 67-85.

Rettew, D. C., & McKee, L. (2005). Temperament and Its Role in Developmental Psychopathology. *Harvard Review of Psychiatry, 13*(1), 14-27.

Reich, J. W., Zautra, A. J., & Davis, M. (2003). Dimensions of affect relationships: Models and their integrative implications. *Review of General Psychology*, 7(1), 66-83.

Tagney, J. P. (1995). Shame and guilt in interpersonal relationships. U: J. P. Tagney, K. W. Fisher (Ur.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride*, 114-143. New York: The Guilford Press.

Vidović, D. (2005). *Zlostavljanje među djecom u školi*. Neobjavljeni magistarski rad. Zagreb: Medicinski fakultet

Young, E. L., Boye, A. E. & Nelson, D. A. (2006). Relational aggression: Understanding, identifying, and responding in schools. *Psychology in the Schools, 3*(43) 297-312.

Zloković, J. i Bilić, V. (2006). Emocionalno i tjelesno nasilje nad djecom u školi. *Napredak, 147*(1), 5-16.

Žižak i Jeđud, I. (2005). Agresivnost djece i mladih. *Dijete i društvo, 1*(7), 60-76.

Summary

This article is written with the purpose of better understanding the phenomenon of bullying among children. Although no form of violence among children is "less unpleasant" or "less dangerous" for their physical and emotional well-being, the focus of this article is on emotional bullying for several reasons. Though closely related with physical and verbal abuse, emotional bullying usually includes more subtle and thus less obvious forms of behaviour (or absence thereof). It is due to the difficulty to recognise such behaviour, uncertainty about the most appropriate intervention and lack of awareness of how serious consequences can be that sanctions in case of emotion bullying are more seldom. Absence of timely and consistent reactions can contribute to the persistence of such behaviour, thus increasing the possibility of adverse developmental outcomes for both victims and abusers.

Appropriate interventions are possible only on the grounds of understanding the factors that motivate bully behaviour, factors that maintain such behaviour and those that determine possible consequences. It is because of the close connection between emotions and motivation that findings about the role of affects in emotional bullying as antecedents and determinants of short-term and long-term outcomes are summarised.

Different aspects of affects in the abuser-victim relationship dynamics are considered – from temperament to momentary reactions.

Possible mechanisms of favourable and unfavourable outcomes are analysed on grounds of the dynamic model of affects (Zautra i sur., 1997).

Anxiety, as a direct consequence of emotional bullying already represents a negative outcome, but can also indirectly cause other negative effects. Namely, in a relaxed environment a person has the capacity to perceive the positive and negative aspects of the environment, and positive and negative affects arise independently. However, according to the dynamic model of affects, this relationship becomes inverted in stressful and uncertain situations. Because of that, prolonged anxiety can decrease one's capacity to experience positive affects and decrease psychological resistance.

Possible implications for intervention are considered in accordance with these hypothesis and findings about temperament as potentially risky or protective factor in adaptation.

MJERENJE POSLJEDICA NASILJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU MJERENJE POSLJEDICA NASILJA

Krunoslav Matešić, ml., prof. psihologije

U ovom dijelu sažetka predstavljena su tri psihodijagnostička instrumenta, te se govori o načinima dijagnosticiranja PTSP-a upotrebom psiholoških mjernih instrumenata. Ti instrumenti su trenutno u procesu standardizacije, te će biti dostupni krajem 2009. godine. Beckovi inventari za djecu (BYI) i adolescente namijenjeni su mjerenju depresije, anksioznosti, ljutnje, samopoimanja i ometajućeg ponašanja. Lista označavanja simptoma traume za djecu (TSCC) i Lista označavanja simptoma traume za malu djecu (TSCYC) instrumenti su kojima se ispituju traumatski simptomi poput depresije, ljutnje, disocijacije, zaokupljenosti spolnošću, anksioznosti. Pored toga Lista označavanja simptoma traume za malu djecu ima i kriterije za postavljanje dijagnoze PTSP-a. U trećem radu prikazuju se psihološki mjerni instrumenti i ljestvice koji se mogu upotrebljavati za dijagnosticiranje PTSP-a.

LISTE OZNAČAVANJA SIMPTOMA TRAUME ZA DJECU (TSCC) I LISTE OZNAČAVANJA SIMPTOMA TRAUME ZA MALU DJECU (TSCYC)

Krunoslav Matešić, ml., prof. psihologije*
Naklada Slap
Centar za edukacije i istraživanja
Miramarska cesta 105
10 000 Zagreb
krunoslavm@nakladaslap.com

Valentina Ružić, prof. psihologije
Naklada Slap
Centar za edukacije i istraživanja
Miramarska cesta 105
10 000 Zagreb
valentina@nakladaslap.com

Sažetak

Lista označavanja simptoma traume za djecu (Trauma symptom inventory for children, TSCC) upotrebljava se za evaluaciju djece koja su imala traumatska iskustva, poput tjelesnog i psihičkog zlostavljanja u ranom djetinjstvu, mučenja od strane vršnjaka, gubitaka u životu, prisustvovanja nasilju nad drugima i prirodnim katastrofama. Ovaj se instrument sastoji od 54 čestice iz kojih se dobivaju dvije ljestvice valjanosti (preuveličavanje i umanjivanje) i šest kliničkih ljestvica (anksioznost, depresija, ljutnja, posttraumatski stres, disocijacija – s dvije podljestvice i zaokupljenost spolnošću – s dvije podljestvice). Primjena traje 15 do 20 minuta. Norme će biti izrađene prema originalnom planu, odvojene po spolu, za dvije dobne kategorije: 8-12 godina, 13-16 godina.

Lista označavanja simptoma traume za malu djecu (Trauma symptom inventory for young children, TSCYC) ispituje traumatske simptome kod djece od 3 do 12 godina. Ovu listu ispunjavaju skrbnici, koji procjenjuju svaki simptom na skali od 4 stupnja. Sam upitnik ima 90 čestica, koje čine osam kliničkih ljestvica. To su: depresija, ljutnja/agresivnost, posttraumatski stres – izbjegavanje, posttraumatski stres – intruzije, posttraumatski stres – pobuđenost, disocijacija, zaokupljenost spolnošću, posttraumatski stres – ukupno. Norme će biti napravljene na tri dobne skupine: 3-4 godine, 5-9 godina i 10-12 godina.

Za oba ćemo instrumenta prikazati podrobnije informacije o njihovim ljestvicama.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Krunoslavu Matešiću, ml., prof. psihologije na mail: krunoslavm@nakladaslap.com

Uvod

Namjena Liste označavanja simptoma traume za djecu [(Trauma symptom inventory for children, TSCC (Briere, 1996)] i Liste označavanja simptoma traume za malu djecu [Trauma symptom inventory for young children, TSCYC (Briere, 1996)] jest ispitivanje djece koja su imala traumatska iskustva, poput tjelesnog i psihičkog zlostavljanja u djetinjstvu, mučenja od strane vršnjaka, gubitaka u životu, prisustvovanja nasilju nad drugima i prirodnim katastrofama. Oba instrumenta razvio je John Briere. Za razliku od instrumenata koji su usmjereni samo na pojedinačnu simptomatologiju, ovi upitnici evaluiraju dječje odgovore na nespecifične traumatske događaje. Lista označavanja simptoma traume za djecu primjenjuje se na djeci od 8 do 16 godina, a Liste označavanja simptoma traume za malu djecu od 3 do 12 godina. Budući da je raspon pažnje kod djece kratak, osobito one koja su bila traumatizirana, Liste označavanja simptoma traume za djecu sastoji se od relativno malog broja čestica, koje se direktno odnose na specifičnu traumu. Kod Liste označavanja simptoma traume za malu djecu ne odgovaraju sama djeca, već se traže procjene skrbnika.

Puna verzija Liste označavanja simptoma traume za djecu sastoji se od 54 čestice, koje čine dvije ljestvice valjanosti: umanjivanje i preuveličavanje, te šest kliničkih ljestvica: anksioznost, depresija, ljutnja, posttraumatski stres, disocijacija i zaokupljenost spolnošću.

Kratak opis ljestvica valjanosti i kliničkih ljestvica za Liste označavanja simptoma traume za djecu

Ljestvica	Sadržaj čestica
Valjanost	
Umanjivanje (UM)	Sastoji se od niza odgovora „0“ uz čestice za koje u normativnom uzorku postoji najmanja vjerojatnost da će dobiti odgovor „0“. Odražava sklonost nijekanju, općem setu neodgovaranja ili potrebi da se ostavi dojam osobe bez simptoma.
Preuveličavanje (UV)	Sastoji se od odgovora „3“ označenih uz različite čestice koje u normativnom uzorku rijetko dobivaju odgovor „3“. Upućuje na davanje preuveličanih odgovora na TSCC čestice, na specifičnu potrebu da se ostavi dojam o postojanju brojnih simptoma ili o stanju shrvanosti koje je izazvano traumatskim stresom.
Kliničke	
Anksioznost (ANK)	Generalizirana anksioznost, pretjerana pobuđenost i zabrinutost; specifični strahovi (npr. od muškaraca, žena ili i jednih i drugih: od mraka; od toga da će ga/je netko ubiti); epizode slobodno plutajuće anksioznosti, te osjećaj neposredne, nadolazeće opasnosti.

Depresija (DEP)	Osjećaji tuge, potištenosti i osamljenosti; epizode plačljivosti; depresivne kognicije poput osjećaja krivnje i samoocrnjivanja vlastite vrijednosti, te sklonost samoozljeđivanju i samoubojstvu.
Ljutnja (Ljut)	Ljutite misli, osjećaji i ponašanja, uključujući osjećaj bijesa, zloće i mržnje prema drugima; teškoće sa smanjivanjem ljutnje, želja za vikanjem na ljude ili želja da ih se povrijedi, te želja za svađanjem i tučnjavama.
Posttraumatski stres (PTS)	Posttraumatski simptomi, uključujući i intruzivne, nametljive misli, osjete i sjećanja na bolne događaje, noćne more; strahovi i kognitivno izbjegavanje bolnih osjećaja.
Disocijacija (DIS)	Disocijativna simptomatologija, koja uključuje i derealizaciju; potpuno pražnjenje uma, emocionalna otupjelost; pretvaranje da je netko drugi ili negdje drugdje; sanjarenje, problemi s pamćenjem i disocijativno izbjegavanje. Pod ljestvice su: DIS-O (otvorena disocijacija) i DIS-F (fantazija).
Zaokupljenost spolnošću (ZS)	Seksualne misli ili osjećaji koji su atipični kad se pojavljuju ranije nego što je to očekivano ili s većom učestalošću od normalne; seksualni konflikti; negativne reakcije na spolne podražaje i strah od spolnog iskorištavanja. Podljestvice su: seksualna preokupacija (ZS-P) i seksualna uznemirenost (ZS-U).

Postoje dvije varijante Liste označavanja simptoma traume za djecu: cijeli instrument s 54 čestice, u kojem se nalazi i 10 čestica namijenjenih zahvaćanju seksualnih simptoma i zaokupljenosti spolnošću, te alternativna verzija od 44 čestice (Lista označavanja simptoma traume za djecu -A), koja ne zahvaća seksualne simptome. Lista označavanja simptoma traume za djecu -A uzima u obzir zabrinutost nekih pojedinaca da bi djecu mogla uznemiriti pitanja koja se u psihološkom ispitivanju odnose na spolnost.

Čestice Liste označavanja simptoma traume za djecu nalaze se u svesku u koji dijete direktno upisuje svoje odgovore. Djetetu se prezentira popis misli, osjećaja i ponašanja, a od njega se traži da označi koliko često mu se svaka od tih stvari događa. Svaka se čestica ocjenjuje na ljestvici od 4 točke na čijim se krajevima nalaze 0 (*nikada*) i 3 (*gotovo stalno*). Primjena cijele Liste označavanja simptoma traume za djecu traje za većinu djece oko 15 do 20 minuta, a može se bodovati i izraditi profil za po prilici 5 do 10 minuta. Lista označavanja simptoma traume za djecu -A traži nešto manje vremena.

Lista označavanja simptoma traume za malu djecu sastoji se od 90 čestica na koje odgovaraju roditelji/skrbnici. Tih 90 čestica čine 2 ljestvice valjanosti i 8 kliničkih ljestvica. Prva ljestvica valjanosti odražava stupanj u kojem osoba koja skrbi za dijete negira postojanje ponašanja, misli ili osjećaja svog djeteta. Neki skrbnici nediskriminativno pripisuju svom djetetu neobične simptome, neovisno o pravom simptomatskom stanju djeteta. Druga ljestvica valjanosti zahvaća tu pojavu zbrajajući odgovore uz čestice na koje najmanji broj skrbnika daje pozitivan odgovor (tj. najneobičnije odgovore). Čestice su napisane tako da dotaknu šest grupa simptoma iz Liste označavanja simptoma traume za djecu (depresija, anksioznost, ljutnja/agresivnost, disocijacija, zaokupljenost spolnošću, posttraumatski stres), te su preoblikovane za procjenu. Namjera je bila da se sadržaj Liste označavanja simptoma traume za malu djecu proširi, budući da Lista označavanja simptoma traume za djecu ne pokriva sve kriterije za PTSP, i ne može omogućiti postavljanje formalne dijagnoze. Proširen je na način da je ljestvica Posttraumatski stres nadograđena s ciljem da se obuhvate svi simptomi za PTSP na temelju DSM-IV TR kriterija (American Psychiatric Association, 2000). Nadodane su tri kliničke ljestvice: Posttraumatski stres – intruzija (mjeri noćne more, flashbackove, uznemirenost traumatskim sjećanjima), Posttraumatski stres – izbjegavanje (mjeri izbjegavanje ljudi, mjesta i situacija koje se povezuju s traumatskim događajem, poteškoće kod potpunog prisjećanja traume) i Posttraumatski stres – pobuđenost (mjeri napetost, probleme s pažnjom i koncentracijom, probleme sa spavanjem).

Norme za Lista označavanja simptoma traume za djecu bit napravljene odvojeno za dječake i djevojčice. Postojat će dvije dobne skupine: 8-12 i 13-16 godina. Za Listu označavanja simptoma traume za malu djecu također će biti odvojeni profili za dječake i djevojčice, ali sa tri dobne skupine: 3-4, 5-9, 10-12 godina. Izrada normi i priručnika za oba instrumenta očekuje se tijekom 2009. godine.

Literatura

American Psychiatric Association: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fourth Edition, Text Revision. Washington, DC, American Psychiatric Association, 2000

Briere, J. (1995). *Trauma Symptom Checklist for Young Children. Proffesional Manual.* Lutz, Fl.: Psychological Assessment Resources.

Briere, J. (1996). *Trauma Symptom Checklist for Children. Proffesional Manual.* Lutz, Fl.: Psychological Assessment Resources.

Summary

The Trauma Symptom Inventory for Children and The Trauma Symptom Inventory for Young Children

The Trauma Symptom Inventory for Children (TSCC) is used for the evaluation of children with traumatic experiences, including physical and psychological abuse in early childhood, bullying by other children, life losses, witnesses to violence and natural disasters. The inventory contains 54 items yielding two validity scales (exaggeration and diminishment) and six clinical scales (anxiety, depression, anger, posttraumatic stress, dissociation – ,with two subscales and sexual concerns – with two subscales). Administration time is 15 to 20 minutes. Norms will be calculated according to the original plan, separately for each gender with two age categories: 8-12 and 13-16 years.

The Trauma Symptom Inventory for Young Children (TSCYC) tests for trauma symptoms in children aged 3 to 12. The child's caretakers complete the inventory by assessing each symptom on a scale from 1 to 4. The inventory contains 90 items, providing eight clinical scales, including depression, anger/aggression, posttraumatic stress – avoidance, posttraumatic stress – intrusions, posttraumatic stress – excitement, dissociation, sexual concerns, posttraumatic stress – total. Norms will be constructed for three age groups: 3-4, 5-9 and 10-12 years.

Detailed information will be provided on the subscales of each instrument.

KLASIFIKACIJA PSIHOLOŠKIH MJERNIH INSTRUMENATA ZA UTVRĐIVANJE PTSP-a

dr. sc. Krunoslav Matešić, doc.
Filozofski fakultet
Centar za obrazovanje nastavnika
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
e-mail: kmatesic@ffzg.hr

Sažetak

Tijekom ukupne ljudske povijesti posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) stoljećima se svodio samo na anegdotske opise. Tek s pojavom DSM-III 1980. poremećaj je konačno službeno opisan i uvršten u klasifikacijski sustav Američke psihijatrijske udruge, čime je ujedno postao dijelom svjetske psihopatološke teorije i prakse (Briere, 2004.).

Nakon priznavanja PTSP-a, u dijagnostičkim nastojanjima da se dođe do što kvalitetnijih postupaka za njegovo prepoznavanje iskristaliziralo se da ga je moguće identificirati pomoću multifazičnih inventara općeg tipa kao što su npr. Minnesota Multiphasic Personality Inventory – MMPI/MMPI-2 , Personality Assessment Inventory – PAI ili Millon Clinical Multiaxial Inventory – MCMI-III, kao i niza drugih, ali zaredao je i razvoj instrumentarija ciljano usmjerenih samo na PTSP.

Dijagnosticiranje PTSP-a može biti otežano nastojanjem osobe da pomoću navedene dijagnoze ostvari neku dobit ili rentu. Hrvatska su iskustva u tome poznata još od vremena nakon II. svjetskog rata, kada su se, između ostalih, i naši psihijatri morali angažirati u rješavanju problema tzv. 'jurišanata' (Betlheim i Lerotić, 2006; Klajn, 1955).

Iskrivljavanje rezultata moguće je ne samo u slučaju dijagnosticiranja PTSP-a. Psiholozi se od toga štite tako da rabe instrumente koji sadrže 'ljestvice valjanosti'.

Za utvrđivanje PTSP-a imamo nekoliko vrsta instrumenata. Jedno su različite ljestvice koje su razvijane za istraživačke potrebe, odnosno koriste se pretežito u epidemiološkim studijima i ne mogu se rabiti u diferencijalno-kliničke svrhe. Drugo su ciljani inventari, kao što su npr. Trauma Symptom Inventory – TSI, koji sadrže ljestvice valjanosti namijenjene procjeni ispitanikove iskrenosti, što se drži temeljnom pretpostavkom da bi mogle biti razvijene do stupnja psihodijagnostičkog sredstva.

Uvod

Povijesno gledano, razvoj psihodijagnostičkih sredstava u Hrvatskoj bio je uvjetovan zahtjevima profesionalne orijentacije. Zoran Bujas, zajedno sa suradnicima kreirao je testove namijenjene potrebama navedene službe duže od 40 godina (Kulenović i Krizmanić, 1991). Bujasovi su testovi bili postupno primjenjivani i od industrijskih i školskih psihologa, i od psihologa u području medicine rada (Matešić, 2006.a). Uostalom, medicina rada je bila usko vezana uz profesionalnu orijentaciju od samih njezinih početaka (Matešić, 2006). Potrebe kliničkih psihologa nakon njihove pojave kasnih 1950-ih, odnosno početka 1960-ih rješavane su uglavnom zahvaljujući ljubljanskom Zavodu za produktivnost dela, odnosno njegovu Centru za psihodijagnostična sredstva (Kafol-Mataković, 1981, Matešić, 2006.a).

U članku 25. Zakona o psihološkoj djelatnosti (NN 47/2003.) navodi se da će Hrvatska psihološka komora napraviti klasifikaciju psihodijagnostičkih sredstava. To je i učinjeno. Na sjednici Upravnog odbora Hrvatske psihološke komore koja je održana 19. svibnja 2005. Usvojen je Pravilnik o psihodijagnostičkim sredstvima (Pravilnik, 2008). Raspodjela je napravljena po uzoru na A-B-C model klasifikacije psiholoških testova i postupaka psiholoških procjena koji je razvijen i prihvaćen u SAD-u.

A-B-C model klasifikacije psihodijagnostičkih sredstava

Godine 1950. Američka psihološka asocijacija započela je izradu Etičkih standarda psihološke struke. Standardi su usvojeni 1953. U njima su bili izričito navedeni psihološki testovi. Današnji analitičari kao i povjesničari psihologije to smatraju početkom rada na modelu A-B-C kategorizacije testova. On je postao standardom rada izdavača testova i njihove primjene u ukupnoj američkoj psihodijagnostičkoj praksi. Treba, na primjer, pogledati kataloge testova vodećih američkih nakladnika u kojima je model prihvaćen u cijelosti. A-B-C model prihvaćen je i u nizu drugih zemalja (Španjolska i španjolsko govorno područje, Italija, Nizozemska, Danska itd.).

U bivšoj Jugoslaviji ondašnji je Centar za psihodijagnostična sredstva iz Ljubljane napravio svoju podjelu testova koja je bila kreirana prema ovom američkom uzoru. Dio naših psihologa samim time što su neki instrumenti bili namijenjeni takozvanim "psihopedagozima" zatim samim pedagozima i liječnicima, gledao je na tu klasifikaciju prilično sumnjičavo, pitajući se:"Ma je li to moguće? Da li itko osim psihologa ima pravo na nešto što se naziva psihodijagnostikom?" Problem je naravno u tome što generacije psihologa u Hrvatskoj nisu bile podučavane da bi testove trebalo kategorizirati.

Pokušajmo skicirati osnove A-B-C sustava klasifikacije psihodijagnostičkih

sredstava. Klasifikacija počinje zapravo od C kategorije. (Pravilnik, 2008). Ona je određena kao ona koja obuhvaća proceduralno i interpretativno posebno zahtjevna sredstva za čiju primjenu nisu dovoljna znanja dobivena u okviru redovne, dodiplomske nastave. Ovamo spadaju složeni, tj. višedimenzionalni inventari ličnosti, projektivne i poluprojektive tehnike za procjenu ličnosti te načelno individualni testovi inteligencije, kao i složeni razvojni testovi. Na prvi pogled u C skupini dominiraju testovi namijenjeni kliničkim psiholozima. Psihodijagnostička sredstva iz C skupine ujedno pokazuju relativno najveću dosljednost pri razvrstavanjima koja su provedena u nacionalnim okvirima. No, na žalost, nisu u cijelosti zadržana samo za psihologe. Dosljedno se za njih zahtijeva dodatna izobrazba.

U B skupinu ulaze psihodijagnostička sredstva koja možemo primjenjivati na temelju svoje dodiplomske izobrazbe. Činjenica je da u različitim zemljama ova sredstva smiju rabiti i nepsiholozi. To se posebno odnosi na testove sposobnosti koje danas u europskim zemljama rabe stručnjaci za ljudske resurse.

U A skupinu uvrštavaju se psihodijagnostička sredstva, postupci procjena i samoprocjena, upitnici, check liste, inventari profesionalnih interesa, razvojni testovi, testovi znanja koja primjenjuju pripadnici i brojnih drugih struka, a ne samo psiholozi. Naravno, psiholozi zadržavaju pravo na primjenu instrumentarija iz A kategorije. Neka primarno psihodijagnostička sredstva iz A skupine spadaju u krug opreme dominantno ne psihologa. Na primjer, jasno je da ne postoji ni jedan logopedski dijagnostički instrument u čijoj strukturi ne sudjeluje kognitivna komponenata, no psiholozi izrazito rijetko primjenjuju logopedske instrumente. Drugi, mnogim našim psiholozima još sporniji primjer su npr. check liste koje su za potrebe liječnika razrađene od strane Svjetske zdravstvene organizacije a koje omogućavaju kvantificiranje simptoma psihičkih oboljenja i/ili poremećaja. Sve su one napravljene ponajprije za psihijatre i liječnike opće prakse. Istraživačke ljestvice i upitnici iz ovog sklopa mogu nastati, i često nastaju, kao rezultati znanstvenih istraživanja i različitih projekata.

U našu 0 kategoriju svrstali smo sve istraživačke ljestvice, kako one koje rabe psiholozi, tako i sve ostalo što rabe druge struke. Njih je u Hrvatskoj golem broj, a najčešće nisu pribavljene na legalan način, i time štitimo Komoru jer se ona njima ne mora baviti. Dodatno, naša Komora se ne mora baviti ni s istraživačkim instrumentima koji postoje u defektologiji, socijalnom radu, pedagogiji, kineziologiji, sociologiji itd. Ako neki izdavač testova zatraži da se kategoriziraju njegova psihodijagnostička sredstva kako bi u svom oglašavanju jasno dao do znanja da ima instrumente 0 kategorije, on to može učiniti.

Nakon što je Komora donijela Pravilnik o kategorizaciji, iz njega proizlazi da postoje, na primjer, testovi koji sadržavaju komponente kognitivnog, a koji nisu namijenjeni isključivo psiholozima (A kategorija), kao i da kod nas postoje isključivo psihološki testovi u slučaju kojih se psiholozima nameću određena ograničenja u njihovoj primjeni. Ovo se odnosi na C skupinu. Dio psihologa to jasno prepoznaje, a dio drži da se to na njih ne odnosi.

Dijagnosticiranje PTSP-a

Tijekom pisane ljudske povijesti posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) stoljećima se svodio uglavnom na anegdotske opise. Tako, na primjer, u knjizi u kojoj je publicistički obrađen PTSP, a koja je kod nas prevedena pod naslovom 'Nema više heroja' (Gabriel, 1991) navodi se slučaj iz Homerove Ilijade u kojoj je opjevan ratnik koji je 'puknuo' u borbi.

Bez obzira na činjenicu da se ljudska povijest može ispričati i kao povijest ratova i ratovanja, te da je PTSP pri tome bio neizbježna pojava /uostalom ne zaboravimo ni da je sam Hans Selye, 'otac' stresa prepoznao njegovu pojavnost opservirajući veterane s galicijske fronte (Selye, 1956/1978)/, tek s pojavom DSM-III 1980. posttraumatski stresni poremećaj konačno je službeno opisan i uvršten u klasifikacijski sustav Američke psihijatrijske udruge. Time je PTSP ujedno postao dijelom svjetske psihopatološke teorije i prakse (Briere, 2004).

Posttraumatski stresni poremećaj može biti vrlo zahtjevna psihodijagnostička kategorija budući da dobivanjem ove dijagnoze osoba može ostvariti neku korist ili dobiti. U našoj novijoj povijesti upamćeno je vrijeme nakon II. Svjetskog rata kad su se psihijatri morali suočiti s problemom tzv. 'jurišanata'. Radilo se o specifičnom PTSP-u partizanskih boraca koji se u epidemijskim razmjerima proširio zemljom, u čijem se rješavanju posebno istaknuo psihoanalitičar Stjepan Betlheim. U nedavno objavljenoj monografiji o Stjepanu Betlheimu (Betlheim i Lerotić, 2006), objavljeni su, između ostaloga, pretisci dvaju njegovih članaka o 'ratnim neurozama'. O ratnim neurozama postoji antologijska monografija Huge Klajna, u kojoj autor glavninu zasluga za njihovo prepoznavanje i rješavanje pripisuje upravo Stjepanu Betlheimu (Klajn, 1955).

Nakon, nazovimo 'američkog', priznavanja PTSP-a , u dijagnostičkim nastojanjima da se dođe do što kvalitetnijih postupaka za njegovo prepoznavanje iskristaliziralo se da ga je moguće dijagnosticirati pomoću multifazičnih inventara općega tipa kao što su npr. Minnesota Multiphasic Personality Inventory – MMPI/MMPI-2 (Hathaway i McKinley, 1999.) ili Personality Assessment Inventory – PAI (Morey, 2007.), ili MCMI-III, tj. Millon Clinical Multiaxial Inventory MCMI-III (Strack, 2008). Zaredao je i razvoj instrumenata ciljano usmjerenih na zahvaćanje samog PTSP-a.

U ovoj kategoriji srećemo načelno dvije vrste ljestvica i inventara. Jedno su različite ljestvice koje su razvijane za istraživačke potrebe, odnosno koriste se pretežito u epidemiološkim studijama i ne mogu se rabiti u diferencijalno-kliničke svrhe. Prema našoj klasifikaciji spadaju u 0 kategoriju. Drugo su ciljani inventari, kao što je npr. Trauma Symptom Inventory – TSI, koji sadrže ljestvice valjanosti namijenjene procjeni ispitanikove iskrenosti (Briere, 1995). Uvođenjem ljestvica valjanosti, sam Briere navodi da svoje instrumente podiže do razine psihodijagnostičkog sredstva.

Za dijagnosticiranje PTSP-a, osim standardnih kliničkih intervjua američki

psiholozi imaju i druga sredstva. Tako se Briere u svojoj monografiji o postupcima psihološke procjene posttraumatskog stresnog poremećaja kod odraslih osoba posebno osvrće na strukturirane intervjue, kao i primjenu psihodijagnostičkih sredstava koja su razvijena na način da pored stvarne simptomatologije PTSP-a, shizofrenije, depresije i disocijativnog poremećaja sadrže čestice kojima se zahvaća simulirana psihopatologija (Briere, 2004). Dakle, pojedinac može odgovarati manje ili više iskreno ili neiskreno, i sve to može biti podloga za daljnji razgovor, međutim, na temelju odgovora koji su izvan svake kontrole što se tiče iskrenosti, ne donosi se dijagnoza.

U seriji uvođenja novijih upitnika ličnosti u našu psihodijagnostičku praksu, između ostalih, priprema se adaptacija i standardizacija nekoliko psihodijagnostičkih sredstava namijenjenih zahvaćanju PTSP-a, uključujući i u dosadašnjoj američkoj praksi vrlo vjerojatno najprihvaćeniji, tj. Trauma Symptom Inventory – TSI (Briere, 1995). Tu su i psihodijagnostička sredstva namijenjena zahvaćanju posttraumatskog stresnog poremećaja kod djece Trauma Syxmptom Check List for Children – TSCC (Briere, 1996), te kod vrlo male djece Trauma Symptom Checklist for Young Children – TSCYC (Briere, 2005).

Literatura

Betlheim, R. i Lerotić, G. (Ur.) (2006). *Stjepan Betlheim – Radovi, pisma i dokumenti, 1898.-1970.* Zagreb: Izdanja Antibarbarus

Briere, J. (1995). *Trauma Symptom Inventory (TSI). Professional Manual*. Lutz, Fl.: Psychological Assessment Resources.

Briere, J. (1996). *Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC). Professional Manual.* Lutz, Fl.: Psychological Assessment Resources.

Briere, J. (2004*). Psychological Assessment of Adult Posttraumatic States. Phenomenology, diagnosis, and measurement.* Second edition, Washington, D.C.: American psychological association

Briere, J. (2005). *Trauma Symptom Checklist for Young Children (TSCYC).* Professional Manual. Lutz, Fl.: Psychological Assessment Resources

Gabriel, R. S. (1991). *Nema više heroja.* Zagreb: Alfa

Hathaway, R. S. i McKinley, J. C. (1999). *Minnesota multifazični inventar ličnosti – 2.* Priručnik. Jastrebarsko: Naklada Slap

Kafol-Mataković, R. (1991). (Prilog raspravi) Psihologijski mjerni instrumenti u našoj praksi. (str. 106-113). *Primijenjena psihologija, 2*, 106-118.

Klajn, H. (1955). *Ratna neuroza Jugoslovena.* Beograd: Sanitetska uprava JNA

Kulenović, A. i Krizmanić, M. (1991). Zoran Bujas' work on construction of psychological measurement instruments, *Revija za psihologiju, 21*, 25-28.

Matešić, K. (2006). Drugo razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1932. do 1948. godine. *Suvremena psihologija, 9*, 89-108.

Matešić, K. (2006.a). Treće razdoblje razvoja testova i postupaka testiranja u Republici Hrvatskoj od 1952. do 1991. godine. *Suvremena psihologija, 9*, 213-227.

Morey, L. C. (2007). *Personality Assessment Inventory (PAI).* Professional manual. 2nd Ed. Lutz, Fl.: Psychological Assessment Resources.

Pravilnik o psihodijagnostičkim sredstavima. Hrvatska psihološka komora. Pretraženo 19. prosinca 2008. Dostupno na: www.psiholoska–komora.hr/index.php.?option=com_docman&

Selye, H. (1956/1978). *The Stress of Life*. Revised edition. New York: McGraw Hil

Zakon o psihološkoj djelatnosti, Narodne novine, broj 47., 25. 3. 2003.

Summary

During the course of human history, post-traumatic stress disorder (PTSD) has been reduced to anecdotal descriptions. Only with the publication of DSM-III in 1980 was the disorder finally officially described and included in the American Psychiatric Association's classification system, thus becoming part of world psychopathological theory and practice (Briere, 2004).

Following inclusion, diagnostic efforts in achieving quality methods for its recognition revealed that PTSD may be identified by general multiphasic inventories such as the Minnesota Multiphasic Personality Inventory – MMPI/MMPI-2, Personality Assessment Inventory – PAI or Millon Clinical Mualitaxial Inventory among others. Other measures were also developed, particularly those aimed at identifying PTSD.

PTSD may be difficult to diagnose as the person being tested may wish to use the diagnosis for gain or profit. Croatian experiences stem from the post World War II period, when psychiatrists were involved in solving problems of so-called "stormers" (Betlheim, 2006; Klajn, 1955).

The distortion of results is not only possible in diagnosing PTSD. Psychologists protect themselves by using instruments containing validity scales.

Several types of instruments are available for diagnosing PTSD. One type includes various scales developed for research purposes, being used primarily in epidemiological studies and cannot be applied in differential clinical cases. The second type includes specific inventories, such as the Trauma Symptom Inventory – TSI, with validity scales intended for the assessment of the subject's honesty, which is the basic supposition for the further development of these scales into psychodiagnostic measuring instruments.

PREDSTAVLJANJE BECKOVIH INVENTARA ZA DJECU I ADOLESCENTE (BYI-II)

Valentina Ružić, prof. psihologije*
Naklada Slap
Centar za edukacije i istraživanja
Miramarska cesta 105
Zagreb
valentina@nakladaslap.com

Krunoslav Matešić, ml., prof. psihologije
Naklada Slap
Centar za edukacije i istraživanja
Miramarska cesta 105
Zagreb
krunoslavm@nakladaslap.com

Sažetak

Razvoj Beckovih inventara za djecu i adolescente, 2. izdanje (Beck Youth Inventories – Second Edition For Children and Adolescents, BYI-II; Beck, Beck, Jolly i Steer, 2005) bio je potaknut problemima koji se pojavljuju kod djece i adolescenata, te potrebom za brzom procjenom neugode koju oni doživljavaju. Cjelokupni inventar sastavljen je od pet dijelova: Beckova inventara depresije za mlade (Beck Depression Inventory for Youth, BDI-Y), Beckova inventara anksioznosti za mlade (Beck Anxiety Inventory for Youth, BAI-Y), Beckova inventara ljutnje za mlade (Beck Anger Inventory for Youth, BANI-Y), Beckova inventara ometajućeg ponašanja mladih (Beck Disruptive Behavior Inventory for Youth, BDBI-Y) i Beckova inventara samopoimanja mladih (Beck Self-Concept Inventory for Youth, BSCI-Y).

Njima se zahvaća dječji doživljaj depresije, anksioznosti, ljutnje, ometajućeg ponašanja i samopoimanja. Pojedini inventar sadrži 20 tvrdnji o mislima, osjećajima ili ponašanjima povezanim s emocionalnim i socijalnim oštećenjima djece i adolescenata. Primjena pojedinog inventara traje pet do deset minuta, a mogu se koristiti samostalno ili u kombinaciji. Namijenjeni su djeci i adolescentima u dobi od 7 do 18 godina, a za njihovo ispunjavanje potrebna je vještina čitanja primjerena drugom razredu osnovne škole. Inventare je lako razumjeti, a zadatak djece je da procijene koliko često određena tvrdnja vrijedi za njih. BYI-II omogućava laku primjenu i brzu procjenu određenih problema djece i adolescenata.

U tijeku je hrvatska standardizacija cjelokupnog inventara na oko 800 djece iz nekliničke i 300 djece iz kliničke populacije, iz različitih dijelova Republike Hrvatske. Prikazani su detaljniji podaci o ljestvicama, teorijska osnovica inventara i postupak hrvatske standardizacije.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Valentini Ružić, prof. psihologije na mail: valentina@nakladaslap.com

Uvod

Razvoj Beckovih inventara za djecu i adolescente – drugo izdanje (Beck Youth Inventories – Second Edition for Children and Adolescens) bio je potaknut potrebom za brzom procjenom neugode koju doživljavaju djeca i adolescenti, te čestinom problema s mentalnim zdravljem koji se kod njih manifestiraju. Američka Savezna uprava za javno zdravstvo uočila je nedostatak kvalificiranih stručnjaka koji bi mogli procijeniti probleme s mentalnim zdravljem djece i adolescenata i predložila je upotrebu kratkog upitnika pomoću kojeg bi bilo moguće prepoznati djecu i adolescente kojima je potreban opsežniji pregled i ispitivanje (Beck, Beck, Jolly i Steer, 2005).

Beckovi inventari za djecu i adolescente sastoje se od 5 ljestvica samoiskaza vezanih uz depresiju, anksioznost, ljutnju, ometajuće ponašanje i samopoimanje djece i adolescenata. Kratki su i lako se primjenjuju, što povećava vjerojatnost suradnje djeteta. Moguće je primijeniti cjelokupni inventar ili odabrati pojedini njegov dio, ovisno o svrsi testiranja i o informacijama koje se žele dobiti.

Inventari zahvaćaju komorbiditet poremećaja s negativnim emocijama dječje i adolescentske dobi. Cjelokupni inventar zahvaća širok raspon negativnih emocija djece i adolescenata, dok je svaki od inventara relativno specifična mjera funkcioniranja. Kliničar koji pokušava izmjeriti neki specifični konstrukt može odabrati i primijeniti ljestvice koja odgovara njegovu interesu. Prednost korištenja cjelokupnog inventara je mogućnost dobivanja profila i njegova analiza.

Opis instrumenta

Svaki od inventara sadrži 20 tvrdnji, koje zahtijevaju vještinu čitanja primjerenu drugom razredu osnovne škole. Tvrdnje se odnose na misli, osjećaje i ponašanje djece i adolescenata. Inventari su poredani tako da se najprije odgovara na Beckov inventar samopoimanja (BSCI-Y), a na kraju na Beckov inventar ometajućeg ponašanja (BDBI-Y).

Beckov inventar depresije za mlade (Beck Depression Inventory for Youth, BDI-Y) namijenjen je prepoznavanju simptoma depresije kod djece i adolescenata. U skladu je s kriterijima za depresiju iz *Dijagnostičkog i statističkog priručnika za duševne poremećaje*, četvrto revidirano izdanje (*DSM-IV-TR*; American Psychiatric Association, 2000). Budući da ovaj inventar sadrži mnoge simptome karakteristične za depresivne sindrome i poremećaje, može biti od koristi i pri postavljanju dijagnoze. Na temelju kognitivne teorije depresije (Beck, 2007), on mjeri negativne misli koje djeca i adolescenti imaju o sebi, svome svijetu i budućnosti, a koje su karakteristične za depresivne mlade ljude. Čestice obuhvaćaju negativno viđenje svijeta, beznađe, vegetativne, somatske i motivacijske

simptome depresije, te suicidalne misli, tužno raspoloženje, nesanicu i osjećaj bezvrijednosti.

Beckov inventar anksioznosti za mlade (Beck Anxiety Inventory for Youth, BAI-Y) odražava dječje strahove (npr. strah u vezi sa školom, strah od ozljeda, strah za zdravlje), brige i fiziološke simptome povezane s anksioznošću. Može doprinijeti kliničarevoj procjeni dječjih anksioznih sindroma i poremećaja. Čestice u ovom inventaru obuhvaćaju anksiozne emocije i kogniciju, somatsko/ vegetativne simptome, simptome socijalne anksioznosti, zabrinutost zbog tjelesnog i psihičkog integriteta, te specifične strahove.

Beckov inventar ljutnje za mlade (Beck Anger Inventory for Youth, BANI-Y) obuhvaća osjećaj ljutnje i kognicije vezane uz ljutnju. Čestice uključuju doživljaj osobe da se s njom loše postupa, negativne misli o drugima, osjećaj ljutnje i fiziološku pobuđenost. Ovaj upitnik može biti koristan za prepoznavanje ljutnje kod djece koja reagiraju na obiteljske/životne okolnosti, pri čemu rano prepoznavanje i intervencija mogu spriječiti dodatno pogoršanje negativnih okolnosti (Beck, Beck, Jolly i Steer, 2005).

Beckov inventar ometajućeg ponašanja mladih (Beck Disruptive Behaviour Inventory for Youth, BDBI-Y) ispituje vrste ponašanja i stavove vezane uz poremećaj ophođenja, prkosno ponašanje i suprotstavljanje. Čestice obuhvaćaju agresivnost prema ljudima i životinjama, uništavanje imovine, varanje ili krađu, teže kršenje pravila, te namjerno uzrujavanje drugih ljudi, prkošenje odraslima, osvetoljubivost i okrivljavanje drugih. BDBI-Y i BANI-Y su inovativne mjere jer omogućuju razlikovanje osjećaja i kognicija vezanih uz ljutnju i simptoma vezanih uz *DSM-IV-TR* kriterije za prkosno ponašanje i suprotstavljanje, te poremećaj ophođenja.

Beckov inventar samopoimanja mladih (Beck Self-Concept Inventory for Youth, BSCI-Y) ispituje percepciju vlastite kompetencije, snage i pozitivne vlastite vrijednosti. Mjeri se djetetovo samopoimanje, slika tijela, viđenje vlastitih kompetencija, te viđenje vlastitih odnosa s drugima.

Primjena

Zadatak djeteta prilikom ispunjavanja inventara je jednostavan – potrebno je procijeniti koliko često određena tvrdnja vrijedi za njega na skali od 0 (nikada) do 3 (uvijek). Inventar je pogodan za grupnu i za individualnu primjenu. Ako dijete ne razumije pitanje, može tražiti pojašnjenje, a tvrdnje mu se mogu i čitati (ako dijete ima problema s čitanjem). Za ispunjavanje pojedinog upitnika dovoljno je 5 do 10 minuta, ovisno o dobi djeteta ili adolescenta, njegovoj vještini čitanja i mentalnom statusu. Primjena pojedinog inventara traje 5 do 10 minuta, a primjena cjelokupnog inventara može trajati od 30 minuta do jednog sata. Općenito se preporučuje prilagoditi trajanje primjene specifičnim potrebama djeteta

koje se ispituje.

BYI-II je primjenjiv u različitim okruženjima. Kliničarima omogućuje da saznaju nešto o privatnim doživljajima djece i adolescenata i od njih dobiju informacije koje ne bi bili voljni glasno izreći. Vrijedno su oruđe za prepoznavanje rizične djece, a mogu se primjenjivati i u određenim vremenskim razmacima kako bi se usporedila težina sadašnjih simptoma s prošlima i utvrdilo eventualno poboljšanje. Često se koristi u školskom okruženju za trijažu problema ljutnje, ometajućeg ponašanja, te simptoma depresije i anksioznosti. Može biti od pomoći za rano prepoznavanje učenika koji će vjerojatno imati težih tegoba koje će smanjiti njihovu sposobnost funkcioniranja u školskom okruženju. Također, omogućuje prepoznavanje djece i adolescenata čije ponašanje opisujemo kao neposlušno i suprotstavljajuće, a kod kojih postoji rizik za pojavu kriminalnog ponašanja.

BDI-Y može biti prilično koristan za prepoznavanje učenika koji, na primjer, razmišljaju o smrti i kod kojih postoji rizik za samoubojstvo. BAI-Y može biti od koristi za razlikovanje učenika čije su tegobe organskog podrijetla od onih čiji se simptomi vežu uz anksioznost. Osim toga, upitnici se mogu povremeno primjenjivati kako bi se utvrdio status i napredak učenika s utvrđenim emocionalnim poremećajima. Omogućuju i praćenje napretka djece uključene u neki tretman ili plan liječenja.

Koriste se i u forenzičkom, rezidencijalnom i bolničkom okruženju, kao način dobivanja važnih informacija koje dijete ili adolescent ne bi dao verbalno, a također pomažu u utvrđivanju moguće roditeljske pristranosti i uključivanju podataka dobivenih od djece u opću procjenu. Liječnici i medicinske sestre često se susreću s izazovom razlikovanja tjelesnih od psiholoških korijena (ili njihove kombinacije) problema s kojima dolaze mlade osobe. BYI-II može biti korisna pomoć za postavljanje dijagnoze ili određivanje tretmana. Tako, na primjer, ovi upitnici, zajedno s izvještajima roditelja i tjelesnim pregledima, mogu kliničarima pomoći u utvrđivanju pate li, na primjer, djeca koja se stalno žale na bolove u želucu ili glavobolju od depresije ili anksioznosti. Nakon toga, kliničari mogu dati učinkovitije preporuke za uklanjanje tih problema.

Hrvatska standardizacija

U tijeku je hrvatska standardizacija Beckovih inventara za djecu i adolescente na učenicima osnovnih i srednjih škola. Ukupan uzorak čini oko 800 djece oba spola, u dobi od 7 do 18 godina, iz svih regija. Sudionici su svrstani u tri skupine prema dobi (od 7 do 10, od 11 do 14 i od 15 do 18 godina), na kojima su izračunate hrvatske norme. Budući da se radi o maloljetnoj djeci, roditeljima je objašnjena svrha istraživanja i zatražena je njihova suglasnost za ispitivanje.

Usporedo sa školskom djecom ispitano je u različitim klinikama Republike

Hrvatske oko 300 djece s problemima u ponašanju, emocionalnim teškoćama, problemima povezanim s anksioznošću i slično.

Izrada normi i tiskanje priručnika za Beckove inventare za djecu i adolescente očekuje se tijekom 2009. godine.

Literatura

American Psychiatric Association: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Fourth Edition, Text Revision. Washington, DC, American Psychiatric Association, 2000

Beck, J. S. (2007). *Kognitivna terapija – osnove, educiranje i uvježbavanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap

Beck, J. S., Beck, A. T., Jolly J. B. & Steer, R. A. (2005). *Beck Youth Inventories – second edition for children and adolescents manual*. San Antonio, TX: PsychCorp

Summary

The development of the Beck Youth Inventories – 2nd edition for Children and Adolescents (BYI-II; Beck, Beck, Jolly & Steer, 2005) was instigated by child and adolescent problems and the need for a quick assessment of their comfort levels. The entire inventory consists of five parts: Beck Depression Inventory for Youth (BDI-Y), Beck Anxiety Inventory for Youth (BAI-Y), Beck Anger Inventory for Youth (BANI-Y), Beck Disruptive Behavior Inventory for Youth (BDBI-Y) and Beck Self-Concept Inventory for Youth (BSCI-Y).

These inventories cover the entire experience of depression, anxiety, anger, disruptive behavior and self-concept. Each inventory consists of 20 statements referring to thoughts, feelings and behaviors dealing with emotional and social difficulties of children and adolescents. The administration of each inventory is between five and ten minutes. The inventories can be administered independently or in various combinations. They are intended for ages 7 to 18 years, requiring a second grade reading level. The inventories are easy to understand, with the children being asked to rate the truth of each statement for them. BYI-II allows for easy administration and quick assessment of certain child and adolescent problems.

The Croatian standardization of the entire inventory is underway on a sample of 800 children from non-clinical and 300 from clinical settings from various regions of the country. Detailed information is presented on the scales, theoretical basis of the inventories and the methodology of the Croatian standardization.

POJAVNOST NASILJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU POJAVNOST NASILJA

dr. sc. Irma Kovčo Vukadin, red. prof.

Poglavlje "Pojavnost nasilja" vam donosi šest izuzetno interesantnih radova. Tako u radu *"Nasilna viktimizacija djece u Hrvatskoj"* možete vidjeti stanje i trendove u nasilnoj viktimizaciji djece i maloljetnika te popis strateških i provedbenih dokumenata kojima Hrvatska raspolaže za uspješno suočavanje s problemima nasilne viktimizacije. U radu "*Pojavnost nasilja među srednjoškolcima*" se prezentiraju rezultati istraživanja izloženosti djece nasilju u školi, načinima reagiranja i mogućim rješenjima, a koje je provedeno u Osijeku na srednjoškolskom uzorku.

Rad "*Prikaz razloga nasilja među djecom iz perspektive djece u dobi od 8 do 11 godina života*" predstavlja jedan posebno značajan prilog iz razloga što donosi upravo dječju percepciju razloga za nasilje nad djecom, a koja nas "odrasle" provocira (ili bi trebala) na različita razmišljanja .

Rad "*Karakteristike nasilja nad djecom i između djece predškolske dobi*" se bavi djecom predškolske dobi, no iz perspektive odraslih osoba. Tako se u njemu utvrđuju neka obilježja nasilja nad i među djecom temeljem ispitivanja prigodnog uzorka roditelja i odgojitelja dječjih vrtića grada Zagreba i Zagrebačke županije.

Rad s nazivom "*Prikaz rezultata ankete o nasilju među djecom i mladima u dobi od 14 do 18 godina provedene u Sisačko – moslavačkoj županiji*" donosi podatke o opsegu zlostavljanja i viktimizacije učenika s područja te županije (N = 1164), mjestima "visokog rizika" za viktimizaciju te subjektima koji su percipirani kao najodgovorniji za rješavanje problema.

Nadamo se da će vam ovi radovi biti informativni i inspirativni.

NASILNA VIKTIMIZACIJA DJECE U HRVATSKOJ – STANJE I TRENDOVI

dr. sc. Irma Kovčo Vukadin, red. prof.
Odsjek za kriminologiju
Edukacijsko rehabilitacijski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83 f
Zagreb
irmakv@yahoo.com

dr. sc. Tajana Ljubin Golub, doc.*
Visoka policijska škola, Policijska akademija, MUP RH
Av. Gojka Šuška 1
Zagreb
tljubin@fkz.hr

Natalija Damjanović, dipl. krim.
MUP RH
PU Zagrebačka
PP Zaprešić
Drage Švajcara 4
Zaprešić

Sažetak

Cilj ovog rada je (a) prikaz podataka MUP-a RH koji se odnose na nasilnu viktimizacije djece i maloljetnika, (b) prikaz postojećih zakona, te strateških i provedbenih dokumenata koje Hrvatska ima za uspješno suočavanje s problemima nasilne viktimizacije djece i mladih. U radu se prvo definira pojam nasilne viktimizacije djece i diskutiraju se postojeće mogućnosti statističkog praćenja ovog problema. Potom slijedi prikaz glavnih višestrukih negativnih posljedica koje mogu uslijediti nakon nasilne viktimizacije djece i mladih, uključivo neurorazvojne posljedice, zdravstvene smetnje, psihološke smetnje, povećani rizik od reviktimizacije i delinkvencije.

U centralnom dijelu rada prikazani su podaci MUP RH o prijavljenim nasilnim kaznenim djelima na štetu djece i maloljetnika u periodu od 2000. do 2007. godine. Ističu se zapuštanje i zlostavljanje djece i maloljetnika (prijavljeno ukupno 14.332 tih kaznenih djela), ukupno prijavljeno 9.276 djela), tjelesna ozljeda (ukupno prijavljeno 171 djelo) i silovanje (dovršeno) (ukupno prijavljeno 155 djela). Za većinu tih kaznenih djela se u promatranom razdoblju vidi tendencija porasta.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se dr. sc. Tajani Ljubin Golub, doc. na mail: tljubin@fkz.hr

U radu se također daje popis aktualnih zakona i strateških dokumenata i programa za borbu protiv nasilne viktimizacije djece i maloljetnika.

Uvod

Dvadesetprvo stoljeće još uvijek predstavlja vrijeme u kojem su životi milijuna djece obilježeni nasiljem – nasiljem u obitelji, nasiljem u školi, nasiljem u institucijama, nasiljem na ulicama. Djeca su žrtve nasilnog ponašanja svojih roditelja, vršnjaka, nastavnika, skrbnika, članova rodbine i osoba koje ne poznaju. Nasilna viktimizacija djece, u svim mogućim pojavnim oblicima predstavlja izuzetan problem suvremenog svijeta – kako onog u razvoju, tako i onog već visoko razvijenog. Povijest svjedoči o dugoj tradiciji nasilne viktimizacije djece (više u: Singer i sur., 2002). Mijenjali su se načini i svrha, a najznačajnija promjena se odnosi na promjenu stava društva prema takvom ponašanju.

Dvadeseto stoljeće je proglašeno stoljećem djeteta i doista je napravljeno izuzetno puno u smislu osvještavanja važnosti ovog problema, postavljanja standarda zaštite i naglašavanju važnosti osiguravanja optimalnih uvjeta rasta i razvoja djece. "Dobrobit naše djece" je postala i značajna sintagma u političkoj retorici jer osigurava (makar i deklarativnu) zainteresiranost publike. Političari tako (iz razloga moći donošenja značajnih odluka u pravcu osiguranja "dobrobiti naše djece") postaju važna ciljana skupina stručnih organizacija koje se bave ovim problemima. U tom svjetlu se može spomenuti i "Udžbenik za političare (parlamentarce)" koji je 2007. godine pod naslovom "Elimininiranje nasilja protiv djece" objavio UNICEF u suradnji s IPU (Inter-parliamentary Union).

Svako ozbiljno bavljenje bilo kojim problemom počinje od preciznog definiranja problema i procjene njegove incidencije kako bi se uočila područja koja traže veći interes i postavili prioriteti djelovanja. Tako se cilj ovog rada odnosi na utvrđivanje pojma nasilne viktimizacije djece, postojećih mogućnosti statističkog praćenja problema i aktualnih pokazatelja o stanju pojave te davanju pregleda angažiranosti hrvatskog društva u prevenciji i suzbijanju te pojave.

Definiranje i značaj nasilne viktimizacije djece

Nasilna viktimizacija djece bi se mogla najšire definirati kao cijeli spektar ponašanja u kojima se uz pomoć nasilja djetetu hotimice ugrožava ili oštećuje tjelesni, seksualni i emocionalni integritet. Iz motrišta Kaznenog zakona, tj. Registra kažnjivih ponašanja, govorimo o cijelom nizu kaznenih djela s elementima nasilja koji mogu biti počinjeni na štetu djeteta (djetetom se, u teoretskom dijelu rada, sukladno Konvenciji o pravima djeteta, definiraju osobe u dobi do 18 godina), poput ubojstva, tjelesne ozljede, protupravnog oduzimanja slobode, trgovanja ljudima i ropstva, silovanja, spolnog odnošaja zlouporabom položaja, za-

dovoljenja pohote pred djetetom ili maloljetnom osobom, rodoskvrnuća, zapuštanja i zlostavljanja djeteta ili maloljetne osobe, nasilničkog ponašanja u obitelji itd. Razvidno je, dakle, da se radi o izuzetno heterogenim pojavnim oblicima koje je nemoguće sustavno analizirati na jednom mjestu ili u obimu jednog stručnog rada. To je razlog zašto se znanstvenici najčešće opredjeljuju za analiziranje pojedinačnih oblika nasilne viktimizacije djece. Čak i na razini pojedinačnih pojavnih oblika postoje poteškoće u definiranju problema. Frederico i sur. (2008) to objašnjavaju na primjeru zlostavljanja i zapuštanja djece uočavajući različite definicije za istu vrstu zlostave ili fokusiranje istraživača na samo neki specifičan aspekt zlostave (vidi i u: Šućur, 2005). Definiranje problema ovisi o vrsti, tj. svrsi studije ili istraživanja – tko je naručitelj studije i u koju je svrhu naručeno. Kultura je drugi čimbenik koji daje kontekst za definiranje zlostavljanja.

Temeljem upravo navedenog je razvidna kompleksnost iznalaženja znanstvenih spoznaja, kako o pojedinim pojavnim oblicima nasilne viktimizacije djece, tako i o njenoj ukupnosti (Kracke i Hahn, 2008).

Definiranje određene pojave je važno radi omogućavanja praćenja iste u određenom prostoru i vremenu. Osim problema generalizacije koji proizlazi iz različitih operacionalizacija pojma, praćenje stanja i kretanja nasilne viktimizacije djece nosi određene izazove za istraživače jer ne postoji jedinstvena baza podataka koja bi bila sigurna polazna točka. Iz tog razloga se zainteresirani (ukoliko se ne radi o znanstvenom istraživanju s ciljem upravo iznalaženja incidencije metodom samoiskaza fokusiraju na službene izvore podataka o kriminalitetu (obzirom da različiti pojavni oblici nasilne viktimizacije predstavljaju zakonom zabranjena ponašanja – u formi kaznenog djela ili prekršaja). Prvi službeni izvor podataka predstavljaju statistički podaci MUP-a u kojima se podaci o kažnjivim ponašanjima mogu naći prema vrsti kaznenog djela (koje je prijavljeno policiji ili za koje je policija saznala svojim radom), prijavljenom počinitelju ili žrtvi kaznenog djela. Podaci o kriminalitetu prate zakonske definicije iz Kaznenog zakona tako da praćenje podataka o nekim specifičnim skupinama žrtvi izaziva brojne poteškoće. Jednostavno je pratiti kaznena djela koja su dizajnirana isključivo u svrhu zaštite djece i maloljetnika (spolni odnošaj s djetetom, iskorištavanje djece i maloljetnih osoba za pornografiju i sl.), no teže je praćenje kada se radi o tzv. općim kaznenim djelima, tj. kaznenim djelima koji mogu biti počinjeni na štetu osobe bilo koje dobi. Ipak, određeno praćenje podataka o kriminalitetu i viktimizaciji djece je moguće zahvaljujući činjenici postojanja Odsjeka za suzbijanje maloljetničke delinkvencije u okviru Odjela općeg kriminaliteta Kriminalističke policije MUP-a, koji vodi statistiku upravo o djeci i maloljetnicima – počiniteljima i žrtvama kaznenih djela (obzirom da se taj Odsjek bavi kaznenopravnom odgovornošću, ali i zaštitom djece i maloljetnih osoba). Podaci Državnog zavoda za statistiku (koji objedinjuju podatke Državnog odvjetništva i sudova) su drugi vrijedan izvor podataka o prijavljenim, optuženim i osuđenim osobama radi počinjenja kaznenih djela u Hrvatskoj. Te statistike, međutim, ne

raspolažu podacima o žrtvama kaznenih djela. Podatke o djeci žrtvama možemo pronaći posrednim putem (kada se ne radi o specifičnim "dječjim" kaznenim djelima poput spolnog odnošaja s djetetom i sl.) pregledom pojedinih stavaka konkretnih članaka i to u situacijama kada je izvršenje nekog kaznenog djela na štetu djeteta ili maloljetne osobe predviđeno (u smislu težeg sankcioniranja) u posebnim stavcima.

Čudno je da u Hrvatskoj još uvijek nije uspostavljen standardizirani obrazac praćenja različitih oblika viktimizacije djece, obzirom da je Hrvatska potpisnica Konvencije o pravima djeteta i cijelog niza drugih međunarodnih instrumenata koji podrazumijevaju periodično izvještavanje o stanju i kretanju različitih oblika ugrožavanja prava djece.

O značaju nasilne viktimizacije djece se može jako puno i nikada dovoljno govoriti i pisati. Svaka nasilna viktimizacija, bez obzira na dob žrtve, ima negativne posljedice, no kada su djeca žrtve onda te posljedice imaju poseban značaj. Period djetinjstva i adolescencije je period razvoja mozga, a trauma viktimizacije ima posljedice na biološke strukture koje se uključuju kad je organizam pod stresom i može dovesti do disfunkcije u hipokampusu, amigdalama, medijalnom prefrontalnom korteksu i drugim strukturama (DeBellis, 2005; Perry, 2001). To je i doba razvoja ličnosti i ponašanja, uspostavljanja vlastitih definicija nas samih, svijeta koji nas okružuje i naše uloge i funkcioniranja u tom svijetu. To je također period izgradnje vlastitog sustava otpornosti, tj. razvoj vlastitih strategija nošenja s brojnim izazovima koje pred nas postavlja život u suvremenom društvu. Upravo iz razloga plastičnosti mladi spadaju u tzv. "posebno osjetljive skupine". Nasilna viktimizacija u tom periodu može, radi učinaka nasilne viktimizacije, značajno odrediti ili preusmjeriti pravac razvoja ličnosti i ponašanja mladog čovjeka. Tako Briere (1992) navodi kako se posljedice zlostave, bez obzira na vrstu, pojavljuju u najmanje tri stadija. Djeca prvo mogu imati inicijalnu reakciju, poput simpotoma PTSP-a, promjena u razvojnom putu, bolnih emocija i kognitivnih distorzija. Drugo, mogu razviti strategije prilagodbe na zlostavljajuće ponašanje s ciljem povećanja osobne sigurnosti ili umanjenja boli. Ove strategije mogu uključivati zlouporabu sredstava ovisnosti, izbjegavanje ili samopovređujuća ponašanja. Treće, neke od ovih strategija prilagodbi ili iskrivljene percepcije mogu biti integrirane u djetetovo samopoimanje, poimanje drugih i njihov općeniti psihički razvoj, poput osjećaja srama i bespomoćnosti.

Značaj pojedinog oblika nasilne viktimizacije proizlazi upravo iz težine posljedica koje nosi. Frederico i sur. (2008) su napravili popis posljedica povezanih s različitim vrstama zlostave prema postojećim istraživanjima. Tako se uz fizičku zlostavu od posljedica pojavljuje: utjecaj na razvojni put, srdžba, hiperaktivnost, problemi u ponašanju, nasilje, poteškoće u odnosima (prijateljstvo i društveni odnosi), dezorganizirana privrženost, govorni problemi, zlouporaba sredstava ovisnosti, depresija, PTSP, granični poremećaj ličnosti te drugi problemi mentalnog zdravlja. Istraživane posljedice seksualne zlostave su: fizičke povrede, školski problemi, poteškoće spavanja, depresija, PTSP, disocijacije, granični

poremećaj ličnosti, drugi problemi mentalnog zdravlja, iskrivljeni self-koncept, zlouporaba sredstava ovisnosti, samo-destruktivna ponašanja, loše samopoštovanje i iskrivljena seksualnost. Kod emocionalnog zlostavljanja se od istraživanih posljedica navode: hiperaktivnost, nesigurnost ili dezorganizirana privrženost, interferencija s dječjim neurološkim rastom i razvojem, suicidalno ponašanje, samo-destruktivna ponašanja, interferencija s dječjim kognitivnim procesima, depresija, PTSP, drugi mentalni poremećaji, iskrivljena slika o sebi i oštećenja socijalnog razvoja.

Read i sur. (2008) navode kako danas postoji znatan broj istraživanja koji demonstriraju povezanost zlostavljanja i zapuštanja djece sa psihozama; Stirling i Amaya – Jackson (2008) navode kako djeca koja su u ranom djetinjstvu doživjela zlostavljanje ili zapuštanje mogu u kasnijoj dobi imati značajnih problema u ponašanju poput emocionalne nestabilnosti, depresije i agresivnih ili nasilnih tendencija prema drugima. Widom i sur. (2008) su u istraživanju dječje viktimizacije i kasnije reviktimizacije došli do rezultata po kojima zlostavljane i zapuštane osobe iskazuju veći broj traumatičnih i viktimizacijskih iskustava od kontrolne skupine te da su svi oblici viktimizacije u djetinjstvu (fizička zlostava, seksualna zlostava, zapuštanje) povezani s povećanim rizikom za kasniju reviktimizaciju. Fergusson i sur. (2008) su u provedenom istraživanju izloženosti seksualnoj i fizičkoj zlostavi u djetinjstvu i prilagodbom u ranoj odrasloj dobi došli do rezultata po kojima izloženost seksualnom i fizičkom zlostavljanju u djetinjstvu povećava rizik od kasnijih mentalnih poremećaja uključujući depresiju, anksiozne poremećaje, antisocijalni poremećaj ličnosti, kemijsku ovisnost i suicidalne pokušaje. Smith i sur. (2008) navode povezanost zlostave i antisocijalnog ponašanja. Yarbrough (2006) je, istražujući učinke svjedočenja i doživljavanja obiteljskog nasilja u djetinjstvu na adolescentno delinkventno ponašanje našla da spol, dob, PTSP i fizički zlostavljajuće kažnjavanje pokazuje statistički značajnu povezanost sa delinkventnim ponašanjem. Swanston i sur. (2003) navode seksualnu zlostavu kao neovisan rizični faktor za delinkventno ponašanje.

Ukupno, posljedice viktimizacije djece su brojne i uključuju različite zdravstvene i psihološke probleme do u odraslu dob, neurobiološke promjene i disfunkcije (Anda i sur., 2006; Perry, 2001; Geffner, Igelman i Zellner, 2003; Lynch 2003; 2006; Ferguson i sur., 2008), povezane su sa drugim oblicima viktimizacije i reviktimizacije (Finkelhor, Ormrod i Turner, 2007; Widom i sur., 2008), a uz to viktimizacija predstavlja rizik za kasnije delinkventno ponašanje (Swanston i sur., 2003; Widom i Maxfield, 2001).

Svi navedeni rezultati svjedoče o neizmjernoj važnosti pravovremenog uočavanja i tretiranja problema koji će biti više fokusiran na potrebe viktimizirane djece, obzirom da se aktualna društvena reakcija u najvećem dijelu iscrpljuje na kaznenopravnoj reakciji prema počinitelju.

Viktimizacija djece u Hrvatskoj

U ovom radu se prezentiraju i analiziraju statistički podaci MUP-a (MUP RH, 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; 2006; 2007; 2008), o čijim je značajkama nešto više rečeno u prethodnom poglavlju.

U grafikonu 1 su prikazana sva kaznena djela na štetu djece i maloljetnika u periodu od 2000. do 2007. godine (apsolutni broj). Razvidan je značajan porast ukupne viktimizacije djece i maloljetnika[1] u promatranom periodu sa naročito velikim porastom do 2006. godine. Naravno, u promišljanju interpretacije ovakvog trenda valja imati na umu kako je u analiziranom periodu provođen cijeli niz aktivnosti u smjeru povećavanja senzibilizacije ukupne javnosti na probleme viktimizacije mladih u cilju detekcije i prijavljivanja, te stručnog usavršavanja stručnjaka u smislu adekvatnije reakcije.

Tablica 1 pruža uvid u strukturu prijavljenih kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika u periodu od 2000. do 2007. godine po skupinama kaznenih djela, tj. glavama Kaznenog zakona. Podaci za ukupan analizirani period pokazuju kako prijavljena kaznena djela dominantno spadaju u skupinu kaznenih djela protiv braka, obitelji i mladeži (89,6%) (od kojih su prijavljivana: povreda dužnosti uzdržavanja, oduzimanje djeteta ili maloljetne osobe, promjena obiteljskog stanja, napuštanje djeteta, zapuštanje i zlostavljanje djeteta ili maloljetne osobe, izvanbračni život s maloljetnom osobom, sprečavanje i neizvršenje mjera za zaštitu, nasilničko ponašanje u obitelji), dok se sve druge skupine kaznenih djela pojav-

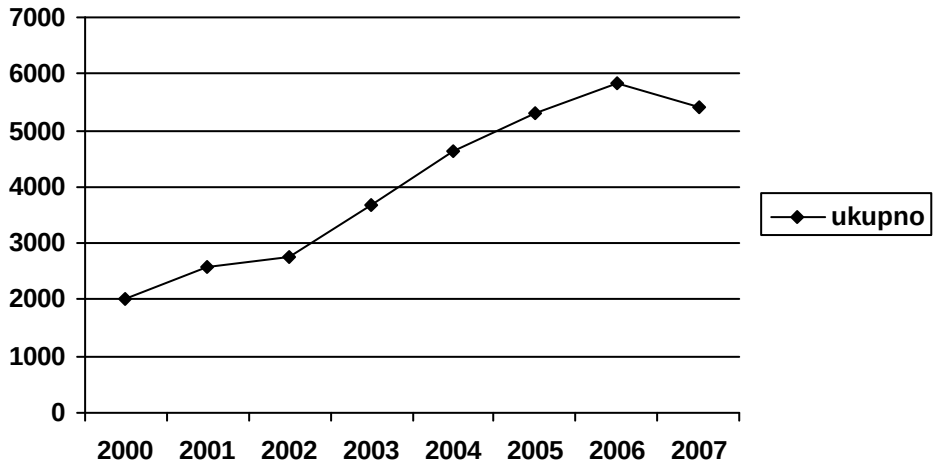

Grafikon 1. Prijavljena kaznena djela na štetu djece i maloljetnika za razdoblje 2000.-2007.

[1] U ovom dijelu rada se koriste kaznenopravni termini djeteta (osoba u dobi do 14 godina) i maloljetnika (osoba u dobi od 14 do 18 godina).

Tablica 1. Struktura prijavljenih kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika prema skupini kaznenih djela za razdoblje 2000.-2007. Apsolutna i relativna učestalost.

Godina kaznena djela	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2000.-2007.
Ukupno	2031 100,0	2572 100,0	2770 100,0	3680 100,0	4624 100,0	5296 100,0	5843 100,0	5416 100,0	32232 100,0
Život i tijelo	-	-	-	-	2 0,04	5 0,09	32 0,5	161 3,0	200 0,6
Slobode i prava čovjeka i građanina	4 0,2	17 0,7	10 0,4	16 0,4	3 0,06	14 0,3	8 0,1	11 0,2	83 0,2
Vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom	3 0,1	3 0,1	1 0,04	-	-	-	-	-	7 0,02
Spolna sloboda i ćudoređe	228 11,2	338 13,1	288 10,4	337 9,1	347 7,5	421 7,9	373 6,4	446 8,2	2781 8,6
Brak, obitelj i mladež	1596 78,6	2206 85,8	2463 88,9	3323 90,3	4268 92,3	4853 91,6	5417 92,7	4753 87,7	28879 89,6
Ostalo	198 9,7	-	3 0,1	-	3 0,06	-	-	-	204 0,6

ljuju u značajno manjem obimu. Analiza podataka po svakoj pojedinoj skupini kaznenih djela u analiziranom periodu pokazuje porast kaznenih djela protiv života i tijela u godišnjoj strukturi prijavljenih kaznenih djela (od kojih su u analiziranom periodu prijavljivana slijedeća: ubojstvo, teško ubojstvo, čedomorstvo i tjelesna ozljeda); kaznena djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina (u analiziranom periodu prijavljivana slijedeća kaznena djela: protupravno oduzimanje slobode, otmica i zlostavljanje u obavljanju službe ili javne ovlasti) pokazuju oscilacije u strukturi koje se kreću od 0,06% do 0,7%. Porast u skupini kaznenih djela protiv života i tijela, tj. Posebno u odnosu na kazneno djelo tjelesne ozljede je rezultat izmjena Kaznenog zakona iz 2006. godine prema kojima se progon za kazneno djelo tjelesne ozljede provodi po službenoj dužnosti ako je počinjeno na štetu djeteta ili maloljetne osobe. Prijavljivana kaznena djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom u ovom periodu (i to samo u prve tri godine) su bila: uspostava ropstva i prijevoz robova (danas trgovanje ljudima i ropstvo) i međunarodna prostitucija. Tzv. seksualni delikti su u ukupnom razdoblju sudjelovali u strukturi sa 8,6%, a kretanje po godinama pokazuje porast (uz određene oscilacije). Od kaznenih djela iz ove skupine su u analiziranom razdoblju prijavljivana slijedeća: silovanje, spolni odnošaj s nemoćnom osobom, spolni odnošaj zlouporabom položaja, spolni odnošaj s djetetom, bludne radnje, zadovoljenje pohote pred djetetom ili maloljetnom osobom, podvođenje, iskorištavanje djece ili maloljetnih osoba za pornografiju, upoznavanje djece s pornografijom i rodoskvrnuće.

Tablica 2. Stopa (broj djela na 100.000 stanovnika) prijavljenih kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika po policijskim upravama za razdoblje 2001.-2007. godine

	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	prosječna stopa 2001.-2007.
Zagrebačka županija	34	44	51	62	81	82	77	61
Splitsko dalmatinska	62	81	113	121	111	172	136	114
Primorsko goranska	42	52	89	112	117	140	127	97
Osječko baranjska	95	78	129	119	134	186	175	131
Istarska županija	69	87	92	122	133	114	132	107
Dubrovačko neretvanska	53	53	70	63	56	78	95	69
Karlovačka županija	40	69	106	87	88	153	74	88
Sisačko moslavačka	33	21	63	164	239	172	146	120
Šibensko kninska	120	97	162	191	126	178	213	155
Vukovarsko srijemska	13	28	45	125	198	169	167	106
Zadarska županija	46	24	26	79	100	111	117	72
Brodsko posavska	44	43	50	61	69	94	90	64
Bjelovarsko bilogorska	73	76	106	95	93	103	99	92
Koprivničko križevačka	101	127	114	192	135	107	100	125
Krapinsko zagorska	84	80	90	133	146	156	111	114
Ličko senjska	3	8	9	5	10	21	8	18
Međimurska	64	53	75	136	136	144	151	108
Požeško slavonska	4	5	3	6	9	9	6	6
Varaždinska županija	119	125	138	139	220	174	223	162
Virovitičko podravska	12	6	9	11	13	16	15	12

Tablica 2 sadrži podatke o teritorijalnoj distribuciji viktimizacije djece i maloljetnika, tj. stopi (broj prijavljenih kaznenih djela na 100.000 stanovnika prema popisu stanovništva iz 2001. godine) prijavljenih kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika po policijskim upravama (čiji se teritorijalni ustroj uglavnom podudara s teritorijalnim ustrojem županija) u periodu od 2001. do 2007. godine te podatak o prosječnoj godišnjoj stopi. Ako pogledamo podatke o prosječnoj stopi u analiziranom periodu, uočava se veliki raspon stopa – od najniže u Požeško – slavonskoj policijskoj upravi (6) do najviše u Varaždinskoj (162). Sa niskim stopama se još ističu Virovitičko-podravska (12) i Ličko-senjska (18), a sa visokim stopama Šibensko-kninska (155) i Osječko-baranjska (131) policijska uprava.

Grafikon 2 pruža uvid u dobnu strukturu počinitelja u ukupnoj masi prijavljenih kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika u periodu od 2000. do 2007. godine (zbirni podaci). Vidljivo je da se kao dominantna skupina pojavljuje ona od 39 do 49 godina, a za njom slijede počinitelji u dobi od 29 do 39 godina što je sukladno podatku da se u najvećem broju slučajeva radi o kaznenom djelu zlostavljanja i zapuštanja djece i maloljetnika (a u najvećem broju slučajeva se radi o roditeljima djeteta).

Djeca (osobe u dobi do 14 godina) se u ukupno promatranom razdoblju pojavljuju kao počinitelji kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika u 0,6% slučajeva, a maloljetnici (14-18 godina) u 2,4% slučajeva.

Obzirom na recentniji interes za problem međuvršnjačkog nasilja koji može poprimiti obilježja određenih kaznenih djela, interesiralo nas je kretanje broja djece i maloljetnika koji čine određena kaznena djela na štetu druge djece ili ma-

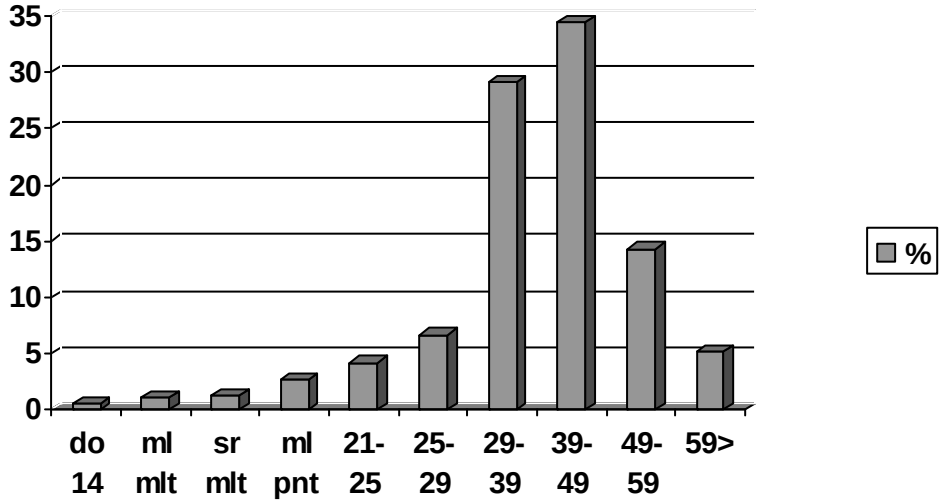

Grafikon 2. Dobna struktura počinitelja (zbirni podaci 2000.-2007.)

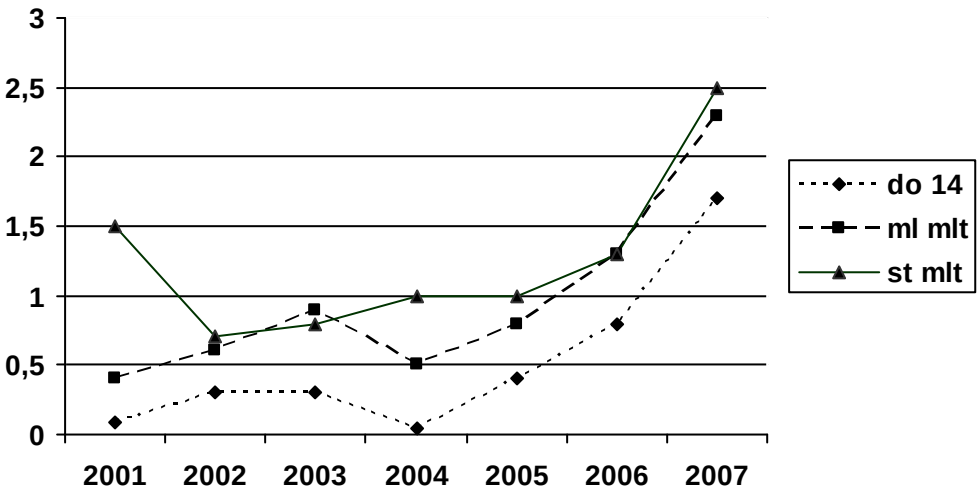

Grafikon 3. Maloljetni počinitelji kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika (%)

loljetnika. Iz grafikona 3 je razvidan porast udjela djece i maloljetnika (mlađih – 14-16 godina i starijih – 16-18 godina) počinitelja kaznenih djela. Taj porast je naročito vidljiv u periodu od 2005. do 2007. godine. Koliko je takva slika rezultat zakonskih promjena (o kaznenom progonu za kazneno djelo tjelesne ozljede) iz 2006. godine, teško je suditi samo temeljem ovih podataka.

Iz uvodno pobrojanih kaznenih djela su izabrana ona kaznena djela u čijoj se zakonskoj definiciji nalazi nasilje kao osnovno obilježje djela. Na taj način dobivamo slijedeću sliku najzastupljenije incidencije nasilne viktimizacije djece u analiziranom periodu: najzastupljenija su kaznena djela zapuštanja i zlostavljanja djeteta i maloljetne osobe (u periodu od 2000. do 2007. godine je prijavljeno ukupno 14.332 tih kaznenih djela), zatim po incidenciji slijedi kazneno djelo nasilničkog ponašanja u obitelji (ukupno prijavljeno 9.276 djela), tjelesna ozljeda (ukupno prijavljeno 171 djelo) i silovanje (dovršeno) (ukupno prijavljeno 155 djela).

U grafikonu 4 je prikazano kretanje broja prijavljenih kaznenih djela zlostavljanja i zapuštanja djeteta ili maloljetne osobe. Najveći broj prijava je vidljiv u periodu od 2002. do 2006. godine. Ono što je već rečeno za generalnu sliku kretanja kriminaliteta na štetu djece i maloljetnika vrijedi i ovdje – uvijek se postavlja pitanje kada je društvo zainteresirano za određene probleme koliko brojčani pokazatelji o stanju pojave odražavaju stvarno povećanje opsega pojave, a koliko su rezultat veće spremnosti društva da reagira na uočeni problem.

U grafikonu 5 je prikazano kretanje prijava kazenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji od 2001. do 2007. godine. Kako se radi o "novom" kaznenom djelu, što podrazumijeva njegovo proceduralno institucionaliziranje u praksi, te

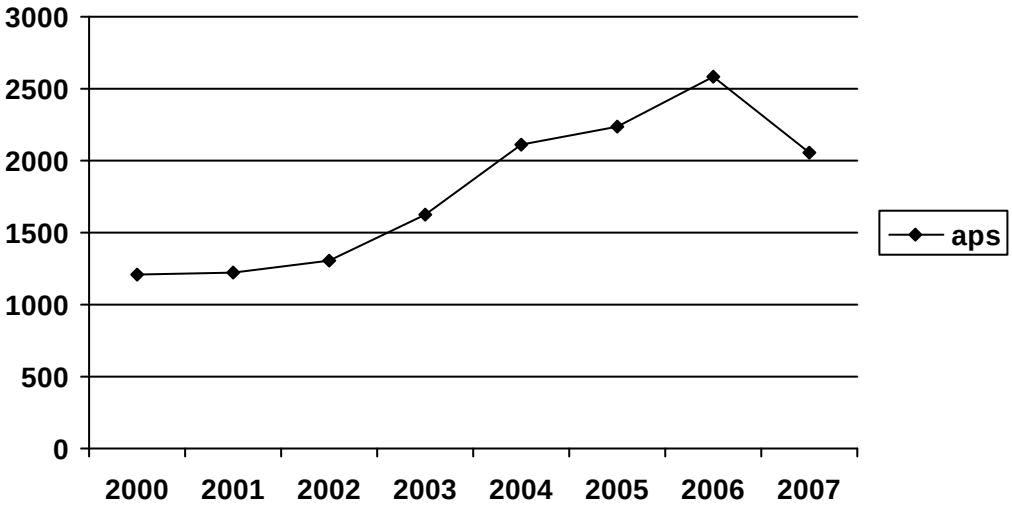

Grafikon 4. Prijavljena kaznena djela zlostavljanja i zapuštanja djeteta ili maloljetne osobe, razdoblje 2000.-2007. godina

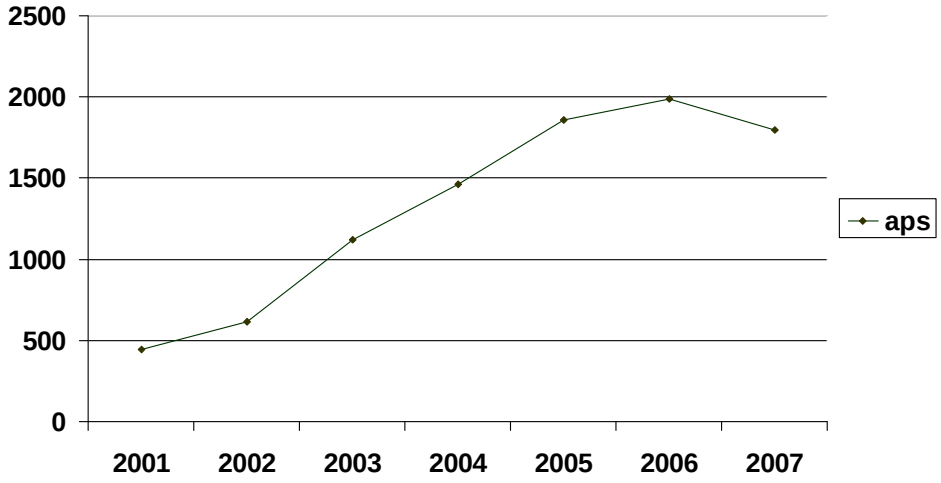

Grafikon 5. Prijavljena kaznena djela nasilničkog ponašanja u obitelji, za razdoblje 2000.-2007. godina

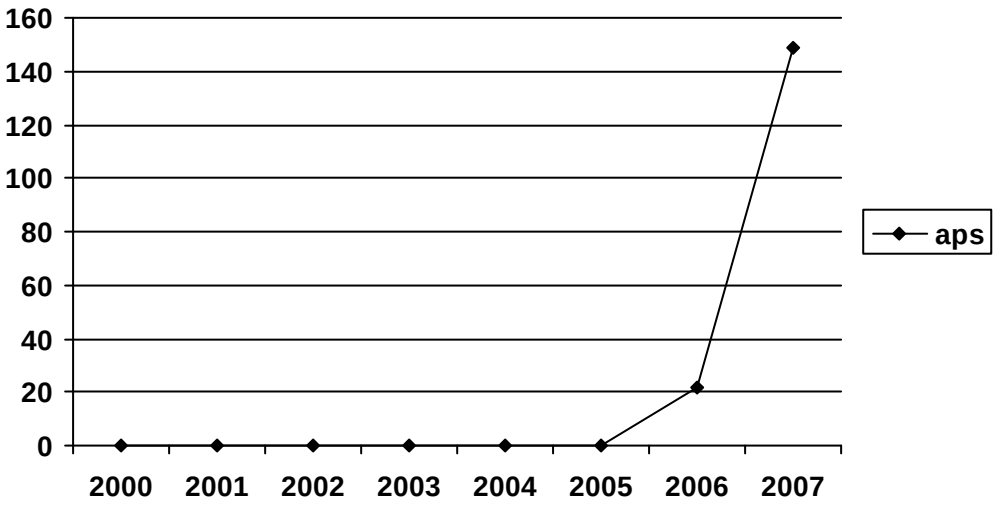

Grafikon 6. Prijavljena kaznena djela tjelesnih ozljeda od 2000. – 2007. godine

potreban period za educiranje i osvještavanje o postojanju takve inkriminacije, razumljiv je uzlazni trend prijavljivanosti koji je jasno razvidan iz grafikona.

U grafikonu 6 je prikazano kretanje prijavljivanosti kaznenog djela tjelesne ozljede za 2006. i 2007. godinu. Kako je već prethodno rečeno za ovo kazneno djelo, izmjenama Kaznenog zakona iz 2006. godine je za ovo kazneno djelo predviđen kazneni progon po službenoj dužnosti ako je počinjeno na štetu djeteta ili maloljetne osobe.

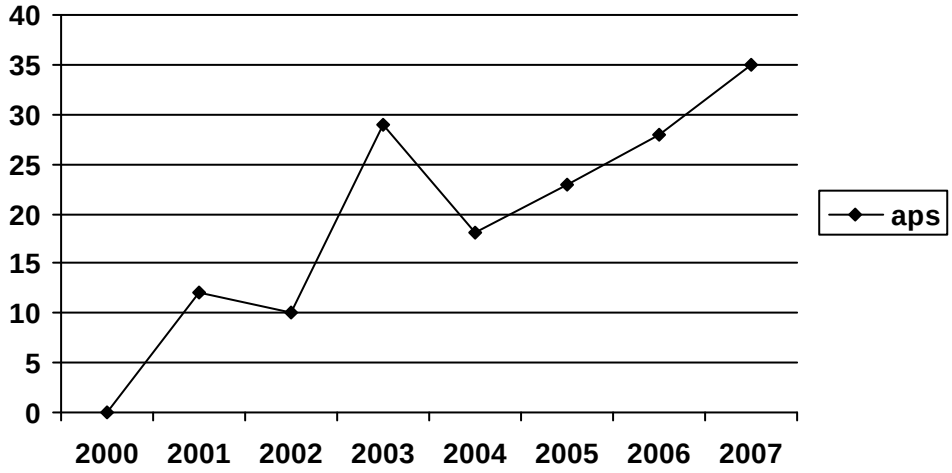

Grafikon 7. Prijavljena kaznena djela silovanja od 2000. do 2007. godine

Grafikon 7 prikazuje kretanje prijava za kazneno djelo silovanja počinjenih na štetu djece i maloljetnika. U analiziranom razdoblju je razvidan uzlazni trend sa naročitim porastom prijava 2003. godine.

Aktualni društveni okvir na nasilnu viktimizaciju djece

Formalni društveni odgovor na bilo koji problem predstavljaju zakonski propisi i strateški dokumenti i njihova primjena. Od zakonskih propisa u kontekstu nasilne viktimizacije djece je neophodno navesti temeljni međunarodni dokument koji je i Hrvatskoj poslužio kao strateška osnova za uvođenje određenih inkriminacija kojima se djeca štite od različitih oblika nasilne viktimizacije – Konvenciju o pravima djeteta (NN-MU 12/93) sa pripadajućim Protokolom o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (NN, Međunarodni ugovori, 5/02). Od međunarodnih dokumenata treba spomenuti i Konvenciju o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada (NN-MU 5/01), Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog i organiziranog kriminaliteta i pripadajući protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovanja ljudima, posebice ženama i djecom (NN-MU 14/02) te Konvenciju Vijeća Europe o suzbijanju trgovanja ljudima (NN-MU 7/07).

Kao lex specialis u smislu zaštite djece je najznačajniji Zakon o sudovima za mladež koji (između ostalog) sadrži materijalne i procesne odredbe o kaznenopravnoj odgovornosti, ali i zaštiti djece i maloljetnika. Osim tog zakona, značajni su i opći zakoni, Kazneni zakon (NN 152/08) i Zakon o kaznenom postupku (NN 152/08). Također treba spomenuti i Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 116/03) i Zakon o pravobranitelju za djecu (NN 96/03).

S razine nacionalnih strategija i programa u ovom kontekstu valja istaknuti slijedeće[2]:

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006.-2012.

Nacionalni program djelovanja za mlade.

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2008. do 2010.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji.

Izmjene i dopune protokola o postupanju u slučaju nasilja u obitelji.

Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima.

Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima.

Nacionalni program za suzbijanje trgovanja djecom.

Od koordinativnih tijela valja istaknuti Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s po-

[2] Svi dokumenti dostupni na web stranicama Pravobraniteljstva za djecu: www.dijete.hr

remećajima u ponašanju koje je stručno i savjetodavno tijelo Vlade Republike Hrvatske. Zadaća je Povjerenstva pružati stručnu pomoć u raspravi i odlučivanju o svim pitanjima iz područja pravovremenog poduzimanja potrebitih mjera u interesu djece i mladeži, a posebno u interesu onih koji žive u rizičnim uvjetima kao i njihova zbrinjavanja. Postoji također i Vijeće za djecu, koje djeluje pri Državnom zavodu za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, a zadaća mu je da trajno prati ostvarivanje Nacionalnog programa djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj, te da koordinira i usklađuje rad državnih i ostalih tijela pri ostvarivanju planiranih mjera i aktivnosti. Konačno, postoji i Savjet za djecu koji je međuresorno, stručno i savjetodavno tijelo Vlade Republike Hrvatske sa zadaćom sudjelovanja u koordinaciji provedbe i evaluacije Nacionalnog programa djelovanja za mlade.

Iz navedenog popisa je razvidno kako Hrvatska raspolaže adekvatnim pravnim i strateškim okvirima za učinkovito odgovaranje na probleme nasilne viktimizacije mladih. No, za učinkovitu aktivnost je potrebno i kvalitetno i pravovremeno reagiranje stručnjaka koji provode zakonske propise i nacionalne strateške planove i programe. U tu svrhu je potrebno konstantno ulaganje u trajnu edukaciju stručnjaka koji rade u ovom području kako bi odgovorili na promjene u fenomenologiji nasilne viktimizacije djece koje nosi razvoj ljudskog društva (ili tehnologije).

Mediji također imaju značajnu ulogu u osvještavanju i rješavanju određenih problema, no isto tako imaju moć "demonizacije" cijelog dijela populacije ističući ekstremno negativne primjere ponašanja ograničenog broja mladih (jer je samo loša vijest dobra vijest) i kreirajući mnijenje da se radi o bitnom obilježju ponašanja kompletne populacije mladih. Tako se stvara moralna panika u odnosu na mlade jer ih se karakterizira kao mlade, opasne nasilnike (vidi više u: Jewkes, 2004). Takvi medijski prikazi nerijetko nalaze svoju praktičnu primjenu u traženju strožeg kažnjavanja za maloljetne nasilnike, čemu političari iz pragmatičnih razloga nerijetko i pribjegavaju. Strože kažnjavanje umjesto razumijevanja i adekvatnog tretiranja mladih počinitelja nasilja čine početak jedne dugoročne spirale nasilja.

Djeca su prema pozitivnim propisima u Hrvatskoj zaštićena od otkrivanja identiteta i medijskih prikaza u slučajevima kada su počinitelji ili žrtve kaznenih djela, no mediji takve norme slabo poštuju. O tome svjedoči postojanje i preporuke Pravobraniteljice o medijskom izvještavanju o djeci.

Zaključak

Živimo u svijetu nasilja u kojem je dob žrtve irelevantna. Nasilna viktimizacija djece, kao nositelja razvoja ljudske civilizacije, ipak plijeni pažnju stručnjaka i političara. Svjetska slika nasilne viktimizacije je slijedeća (UNICEF, 2007):

- u 2002. godini je skoro 53.000 djece bilo žrtva ubojstva;
- od djece žrtava ubojstva, skoro 42% su bili u dobi od 15-17 godina;
- 80-98% djece doživljava fizičko kažnjavanje u svom domu od kojih 1/3 doživljava ozbiljno fizičko kažnjavanje;
- u preko 100 zemalja su djeca fizički kažnjavana štapovima, remenjem i drugim sredstvima;
- svake godine, od 133 do 275 milijuna djece svjedoči čestom nasilju između roditelja;
- u Centralnoj i Istočnoj Europi 35% školske djece uključene u istraživanje izvještava da su bili žrtve nasilja unutar posljednja 2 mjeseca (sa postotkom od 15 do 64%);
- oko 150 milijuna djevojaka i 73 milijuna dječaka mlađih od 18 godina su tijekom 2002. godine doživjeli nasilni spolni odnos ili drugi oblik seksualnog nasilja;
- od žena koje su izvjestile o seksualnom odnosu prije 15-te godine, u između 11 do 45% slučajeva se radilo o nasilnom odnosu;
- između 100 i 140 milijuna djevojaka i žena u svijetu su podvrgnute nekom obliku ženske genitalne mutilacije;
- 2004. godine je 218 milijuna djece bilo uključeno u dječji rad, od kojih 126 milijuna na opasnim poslovima.

Kakvi su podaci o nasilnoj viktimizaciji djece u Hrvatskoj? Prvo treba istaknuti problem praćenja stanja i kretanja ovog problema temeljem službenih podataka o kriminalitetu što upućuje na nužnost promišljanja osnivanja jedinstvene baze podataka koja bi služila kao vrijedan polazni okvir za adekvatnije praćenje problema. Statistički pokazatelji policije o općoj viktimizaciji djece (broj prijavljenih kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika) svjedoče o porastu viktimizacije. U smislu dominantne skupine kaznenih djela prednjače kaznena djela protiv braka, obitelji i mladeži. Podaci o dobnoj strukturi počinitelja govore da se najčešće radi o počiniteljima u dobi od 29 do 49 godina. Podaci o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela ukazuju na nužan oprez u daljnjem praćenju i interpretiranju. Od kaznenih djela s elementima nasilja koji su u periodu od 2000. do 2007. godine počinjeni na štetu djece i maloljetnika, ističu se zapuštanje i zlostavljanje djece i maloljetnika, nasilničko ponašanje u obitelji, tjelesna ozljeda i silovanje. Kod svih tih kaznenih djela se u promatranom razdoblju bilježi porast prijava (osim kod zapuštanja i zlostavljanja i nasilničkog ponašanja u obitelji kod kojih je u zadnjoj promatranoj godini primjetan pad prijava).

Pregled postojećih pravnih propisa te strateških i provedbenih dokumenata ulijeva povjerenje u smislu zainteresiranosti Hrvatske za adekvatno suočavanje s problemima nasilne viktimizacije i nasilnog ponašanja mladih. Naravno, učinkovitost primjene ovisi o osposobljenosti, stručnosti i htijenju stručnjaka koji rade u takvim predmetima. Popis propisa svjedoči i o postojanju koordinativnih tijela,

no stječe se dojam njihove nedovoljne "probitačnosti" u medijskom prostoru u kojem dominira kazuističko ukazivanje na probleme bez dovoljno analitičkog i sustavnog pristupa. Portretiranje mladih se kreće od prikaza nezaštićenih žrtvi do mladih "monstruma".

Moglo bi se temeljem svega navedenog zaključiti kako u Hrvatskoj postoji problem nasilne viktimizacije mladih i kako, pored značajnih aktivnosti koje su poduzete u pravcu detektiranja i suzbijanja te pojave, treba promišljeno i kontinuirano ukazivati na važnost ovog problema, i to sa svih mogućih pozicija – političke, znanstvene, stručne, zakonodavne, strateške, medijske, a prije svega – ljudske.

Literatura

Anda, R. F., Felitti, V. J., Walker, J., Whitfield, C. L., Bremner, J. D., Perry, B. D. et al. (2006). The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood: A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neurosciences, 56 (3)*, 174-186.

Briere, J. (1992). *Child abuse trauma: theory and treatment of lasting effects*. Newbury Park: Sage.

DeBellis, M. D. (2005). The psychobiology of neglect. *Child Maltreatment, 10*, 150-172.

Fergusson, D. M., Boden, J. M. & Horwood, L. J. (2008). Exposure to childhood sexual and physical abuse and adjustment in early adulthood. *Child Abuse and Neglect, 6(32)*, 607-619.

Finkelhor, D., Ormrod, R. & Turner, H. (2007). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child Abuse and Neglect, 31*, 7-26.

Frederico, M. M., Jackson, A. L. & Black, C. M. (2008). Understanding the impact of abuse and neglect on children and young people referred to a therapeutic program. *Journal of Family Studies, 2-3(14)*, 342-361.

Geffner, R., Igelman, R. S. & Zellner, J. (ur.). (2003). *Effects of intimate partner violence on children.* Binghamton, NY: Haworth Maltreatment & Trauma Press.

IPU & UNICEF. (2007). *Eliminating violence against children. Handbook for parlamentarians*. No. 13. (Preuzeto 10.12. 2008.) http://www.ipu.org/PDF/publications/violence_en.pdf.

Jewkes, I. (2004). *Media and crime.* London: Sage publications.

Kracke, K. & Hahn, H. (2008). The nature and extent of childhood exposure to violence: what we know, why we don't know more, and why it matters. *Journal of Emotional Abuse, 8, 1-2*, 29-49.

Lynch, M. (2003). Consequences of children's exposure to community violence. *Clinical Child and Family Psychology Review, 6*, 265-274.

Lynch, M. (2006). Children exposed to community violence. U: M. M. Feerick & G. B. Silverman (ur.), *Children exposed to violence* (str. 29-52). Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing.

MUP RH. (2001). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2000.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2002). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2001.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2003). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2002.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2004). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2003.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2005). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2004.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2006). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2005.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2007). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2006.* Zagreb: MUP RH.

MUP RH. (2008). *Pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2007.* Zagreb: MUP RH.

Perry, B. D. (2001). The neuroarcheology of child maltreatment: The neurodevelopmental costs of adverse childhood events. U: K. Franey, R. Geffner & R. Falconer (ur.), *The cost of child maltreatment: Who pays? We all do* (str. 15-37). San Diego, CA: Family Violence & Sexual Assault Institute.

Read, J., Fink, P. J., Rudegeair, V. F. & Whitfied, C. L. (2008). Child maltreatment and psychosis: a return to a genuinely integrated bio-psiho-social model. Cinical schizophrenia and related psychosis, October, 235-254.

Singer, M., Kovčo Vukadin, I. i Cajner Mraović, I. (2002). *Kriminologija.* Zagreb: Globus.

Smith, C. A., Ireland, T. O., Thornberry, T. P. & Elwyn, L. (2008). Childhood maltreatment and antisocial behavior: comparison of self-reported and substantiated maltreatment. *American Journal of Orthopsychiatry, 2(78)*, 173-186.

Swanston, H. Y., Parkinson, P. N., O'Toole, B. I., Plunkett, A. M., Shrimpton, S. & Oates, R. K. (2003). Juvenile crime, aggression and delinquency after sexual abuse. *British Journal of Criminology, 4(43)*, 729-749.

Stirling, J. & Amaya – Jackson, L. (2008). Understanding the behavioral and emotional consequences of child abuse. *Pediatrics, 3(122)*, 667-673.

Šućur, Z. (2005). Nasilje nad djecom. U: Singer, M. i sur.: *Kriminologija delikata nasilja: nasilje nad djecom i ženama, maloljetničko nasilje*, 23-44. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Widom, C. S., Czaja, S. J. & Dutton, M. A. (2008). Childhood victimization and lifetime revictimization. *Child Abuse and Neglect, 8(32)*, 785-796.

Yarbrough, A. (2006). The effects of witnessing and experiencing family violence in childhood on adolescent delinquency. Conference papers – American society of criminology, Annual meeting.

Summary

The aim of this paper was (a) to present official statistics from Ministry of Interior regarding the violent victimization of children and juveniles, (b) to present current laws and strategic and procedural documents which Croatia has for successful coping with problem of violent victimization of children and youth.

The paper first define the concept of "violent victimization of children" and discuss actual possibilities for gathering statistical data about the problem. This is followed by providing insights into main multiple negative consequences which could violent victimization had in children and in youth, including neurodevelopmental consequences, adverse health and psychological consequences, increased risk of revictimization and delinquency.

The central part of the paper presents official data for reported violent criminal offences for the period 2000.-2007. in which victims were children and juveniles. The most prominent offences were child abuse and neglect (14.332 offences), family violence (9.276 offences), physical injury (171 offences) and rape (155 offences). For most of the offences there is an increase tendency in the period.

The article also present current laws and strategic documents and programmes for combating against violent vicitimization of children and youth.

POJAVNOST NASILJA MEĐU SREDNJOŠKOLCIMA

Tena Velki, dipl. psih.
Ekonomska i upravna škola Osijek
Trg Sv. Trojstva 4, Osijek
tena.velki@gmail.com

Sažetak

Nasilje među djecom u školama postala je svakodnevna pojava. Današnju djecu često uzastopno i sustavno napadaju i uznemiruju njihovi vršnjaci. Kako bismo provjerili stanje u našoj školi i u skladu s njim poduzeli adekvatne mjere proveli smo ovo istraživanje. Cilj istraživanja bio je utvrditi čestinu izloženosti djece nasilju u školi, ispitati kojim vrstama nasilja su najčešće izloženi te prema učeničkim mišljenjima koja su moguća rješenja nasilja u školi. Istraživanje je provedeno na uzorku od 183 učenika prvog razreda Ekonomske i upravne škole Osijek (124 ženskih i 59 muških sudionika). Korišten je anketni upitnik o nasilju u školi, koji je konstruiran za potrebe škole. Dobiveni rezultati upućuju na sljedeće: 86,9% učenika misli da ima nasilja u školi, te se najčešće susreću s verbalnim i fizičkim nasiljem; 7,6% učenika susreće se s nasiljem svakodnevno; 30,1% učenika priznalo je da je nasilno prema drugim učenicima, dok je 44,8% učenika izjavilo da je doživjelo nasilje u školi od strane profesora, i to češće dječaci doživljavaju takav oblik nasilja. Učenici smatraju da neslaganje u razredu i neprihvaćanje različitosti najviše utječe na pojavu nasilja. Što se tiče mogućih rješenja ovakvog stanja učenici najčešće navode sljedeće: razgovor psihologa, pedagoga i ravnatelja s nasilnicima i onima nad kojima se nasilje vrši te s roditeljima, veće i strože kazne te radionice vezane uz nasilje i njegovo sprječavanje.

Uvod

Nasilje među vršnjacima česta je tema medija u posljednje vrijeme. Današnja djeca su uzastopno i sustavno napadana i uznemiravana od strane vršnjaka. To je problem koji postoji već duže vrijeme, no tek su se u novije vrijeme počela provoditi sustavna istraživanja te problematike.

Prvi koji su o tome sustavno počeli izvještavati su Heineman (1972) i Olweus (1973) vezano uz početak društvenog zanimanja za problema vršnjačkog nasilja u Švedskoj ranih sedamdesetih (prema Olweus, 1988). Velik broj stranih autora u posljednjih deset godina govori o povećanom zanimanju za probleme

međusobnog zlostavljanja djece u školi (Olweus, 1993; Smith i Sharp, 1994; Rigby, 1996; Ross, 1996; prema Manesini i sur., 1997).

Istraživanja pokazuju da je pojava nasilja među djecom raširena u svijetu. O nasilju u školi izvještaju: 19% učenika u Engleskoj, 14% u Norveškoj, 17% u Španjolskoj, 15% u Japanu i 16% u SAD-u (prema Olweus, 1998). Nasilje među djecom najčešće se događa učenicima između četvrtog i osmog razreda osnovne škole.

Nasilje među djecom

Osim djece koja su direktno izložena nasilju, bilo kao žrtve ili kao nasilnici, nasiljem su obuhvaćena i djeca koja promatraju takav čin, koja izrazito stresno proživljavaju suosjećanje sa žrtvom ili i sami sudjeluju u nasilju, bilo to navijanjem, odobravanjem ili uključivanjem.

Dan Olweus je bullying definirao na sljedeći način "*učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano i trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika"* (prema Olweus, 1998, str. 19). Kasnije je definicija nešto izmijenjena i proširena te glasi: "Kažemo da je nad učenikom izvršeno nasilje kada drugi učenik ili nekoliko drugih učenika: govore podle i bolne riječi učeniku ili se izruguju nazivajući ga pogrdnim imenima; potpuno isključuju učenika iz svoje grupe prijatelja ili ga namjerno zanemaruju; udaraju rukom, udaraju nogom, guraju, gađaju ili zaključavaju učenika u prostoriju; lažu i šire lažne glasine ili nastoje odvratiti druge učenike od njega, te čine druge neugodne stvari. Kada govorimo o nasilništvu ono se učestalo događa i teško se učeniku nad kojim je izvršeno nasilje obraniti. Nasilništvom nazivamo i to kada učenika učestalo zadirkuju na podao i bolan način. Nasilništvom ne nazivamo zadirkivanje na zabavan i prijateljski način. Isto tako, pojam nasilništva se ne koristi u slučaju kada se dvoje učenika približno jednake snage prepiru ili tuku." (Olweus, 1996; prema Elez, 2003). Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba daje malo sažetiju definiciju nasilja: "O nasilju među djecom govorimo kad jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti".

Pregled prethodnih istraživanja

Od 70-ih i 80-ih, nakon što je javnost upoznata s pojavom i problemima nasilja među djecom, počela su se provoditi sustavna istraživanja ove problematike. U daljnjem tekstu prikazat ćemo istraživanja unazad 10-ak godina koja su bitna za problematiku našeg istraživanja, te stanje u Hrvatskoj.

Istraživanje koje su proveli Pitts J. i Smith P. (1995) u Londonu o prevenciji nasilja među djecom u osnovnim i srednjim školama pokazalo je da je iz-

među 34,2% i 35,5% srednjoškolaca bilo žrtva nasilja (oko 27% jednom ili dvaput je bilo žrtva, oko 2% su svaki tjedan žrtve, te oko 5% su svaki dan žrtve). U osnovnim školama žrtve su češće bile djevojčice dok su u srednjim školama žrtve češće bili dječaci. Što se tiče nasilnika između 24,3% i 36,5% srednjoškolaca su priznali da su bili nasilni, a češće su bili nasilni dječaci.

Istraživanje Nansel, T.R. i suradnika (2001) provedeno u SAD-u o povezanosti nasilja među mladima i psihološke prilagodbe pokazalo je da je 29,9% mladih umjereno ili često uključeno u vršnjačko nasilje i to 13% kao nasilnici, 10,6% kao žrtve i 6,3% su bili i žrtve i nasilnici. Mladići su češće bili uključeni u nasilje (i kao nasilnici i kao žrtve). Učestalost nasilja bila je veća među mlađim učenicima (od šestog do osmog razreda osnovne škole) nego među starijima (deveti i deseti razred osnovne škole). Dobivena je i slabija psihološka prilagodba za obje rizične grupe (nasilnici i žrtve).

Shogakusei M. (2003) je proveo istraživanje nasilja u osnovnim i srednjim školama. Preko 80% sudionika osnovnih i nižih razreda srednjih škola izjavilo je da je na neki način sudjelovalo u nasilju među vršnjacima, dok se taj postotak drastično smanjuje na 30% za učenike viših razreda srednjih škola. Što se tiče studentske populacije, gotovi svi studenti su imali nekog iskustva s nasiljem, 60% su bili žrtve i 40% su bili nasilnici u nižim razredima srednje škole, dok ih je 20% do 30% sudjelovalo u nasilju u višim razredima srednje škole, a 80% do 90% sudionika su bili svjedoci nasilju u srednjoj školi.

Rusby J.C. i sur. (2005) proveli su istraživanje o povezanosti između nasilja u osnovnoj školi i zlouporabi alkohola u srednjoj školi. Rezultati su pokazali da je 85% dječaka i 78% djevojčica u višem razredima osnovne škole te 78% dječaka i 63% djevojčica u srednjoj školi bilo verbalno zlostavljano. Fizički zlostavljano je bilo 71% dječaka i 43% djevojčica u višim razredima osnovne škole i 61% dječaka i 27% djevojčica u srednjoj školi. Prosjek verbalnog zlostavljana za učenike je bio jednom na dan. Nadalje rezultati su pokazali da žrtve nasilja u višim razredima osnovne škole imaju 3 puta veću vjerojatnost za zlouporabu alkohola u srednjoj školi.

Istraživanja u Hrvatskoj

U Hrvatskoj su tek u novije vrijeme započeta istraživanja te problematike nasilja među vršnjacima.

Jedno od prvih istraživanja provela je Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba 2003. godine (Bilić i Karlović, 2004). Istraživanje je provedeno u osnovnim školama na učenicima od četvrtog do osmog razreda. Dobiveni rezultati su pokazali da 27% ispitanih učenika doživljava barem jedan od oblika nasilja u školi skoro svakodnevno, pri čemu su 19% djece pasivne žrtve, 8% djece su provokativne žrtve te da je 8% djece svakodnevno nasilno prema drugoj djeci.

Tablica 1. Istraživanja nasilja među djecom u svijetu (NMSA Research Summary, veljača 2006.)

Istraživači	Rezultat
Međunarodna i nacionalna istraživanja nasilja među djecom (Horowitz i sur.., 2004; Malecki, 2003; Nansel i sur., 2001; Olweus, 1993; Rigby, 2002).	između 9% i 15% učenika svih učeničkih populacija su žrtve nasilja među djecom
Istraživanje u SAD-u na 15 000 učenika od šestog do desetog razreda (Nansel i sur., 2001).	10,6% učenika (od šestog do desetog razreda) su žrtve nasilja među djecom
Istraživanje nasilja među djecom među adolescentima (Malecki, 2003; Olweus, 1993; Rigby, 2002)	nasilje među djecom u višim razredima osnovne škole je učestao
Olweus, 1993.	većina žrtava nasilja među djecom je fizički i socijalno slabija od svojih vršnjaka žrtve nasilja među djecom često sebe doživljavaju kao neuspješne te se osjećaju glupo, posramljeno i neprivlačno
Istraživanje razlika u spolu (Olweus, 2003; Shakeshaft i sur., 1997).	iako je rizik da budu zlostavljani jednak za dječake i djevojčice, nekoliko istraživanja je pokazalo da su u višim razredima osnovne škole dječaci češće žrtve od djevojčica
National Middle School Association (NMSA), 2001.	pasivne žrtve pokazuju izolirano i introvertirano ponašanje dok provokativne žrtve pokazuju hiperaktivnost, nedostatak koncentracije i tendenciju da iritiraju druge iako se može činiti da su provokativne žrtve agresivne, one su uvijek nadjačane od strane nasilnika i na kraju postaju žrtve
Shakeshaft i sur., 1997	Puno adolescenata smatra da je zadirkivanje, nazivanje drugih ružnim imenima, gurkanje i sl. samo igra i šala takav način razmišljanja često je poduprijet stavovima odraslih osoba u njihovom životu
Pellegrini, Bartini, and Brooks (1999)	jedan dio odraslih smatra da se studenti sami moraju naučiti nositi s nasilnicima negativni osjećaji u kombinaciji s promjenama tijela koje im se događaju, promjenama u odnosima s roditeljima i vršnjacima te promjenama emocija mogu povećati faktore rizika karakteristične za adolescenciju

Dječaci se značajno češće ponašaju nasilno, ali i doživljavaju nasilje. Porastom dobi (od desete do četrnaeste godine) povećava se učestalost nasilnog ponašanja, naročito verbalnog. Djeca žrtve nasilja samo se u 22% slučajeva obraćaju odrasloj osobi za pomoć i to najčešće roditeljima. Samo se 11% djece obratilo za pomoć nastavnicima.

UNICEF je 2004. proveo istraživanje na 23 000 učenika osnovnih škola. Rezultati su pokazali da je 33% djece tijekom određenog razdoblja bilo izloženo nekom obliku nasilja, a 11% djece je doživjelo i ponovljeno nasilje (zlostavljanje). Pokazano je da prisutnost odraslih bitno smanjuje zlostavljačko ponašanje. Broj učenika koji prijavljuje da su žrtve zlostavljanja, smanjuje se sa dobi (starija djeca rjeđe se obraćaju za pomoć). Dječaci su češće i počinitelji i žrtve fizičkog i verbalnog zlostavljanja, te češće i prijavljuju takvo zlostavljanje. Kod djevojčica je puno češće socijalno zlostavljanje (ogovaranje, laganje, izoliranje i sl.). Psihički zlostavljaju (prijeteći pogledi, grimase, uhođenje, iznuđivanje, ucjenjivanje) podjednako djevojčice i dječaci.

Istraživanje Zrilića (2004) provedeno na 361 učeniku osmog razreda pokazalo je da je od različitih oblika nasilja, najčešće verbalno, i to podjednako i kod dječaka i kod djevojčica. Samo 4,43% djece odgovorilo je kako se nikad ne ruga drugoj djeci u školi, a čak 77,56% njih to radi često i uvijek. Neki su učenici u anketnom upitniku izvan rubrike dodavali komentare prepune grubih riječi i neprijateljskog raspoloženja.

Radman Petrušić K. (2005) je provela istraživanje strategija suočavanja sa stresom koje djeca koriste kao odgovor na nasilništvo. Ukupno je sudjelovalo 309 učenika viših razreda osnovnih škola (od petog do osmog razreda). Rezultati istraživanja su pokazali da je ukupno 80,6% učenika neuključenih u nasilje, 8,7% zlostavljača, 8,1% žrtava, a 2,6% učenika koji su ujedno i žrtve i zlostavljači.

Na temelju dosadašnjih istraživanja, provedenih većinom u svijetu ali i kod nas, možemo zaključiti kako je nasilje problem koji sve više zahvaća mlade i to u sve širem rasponu godina. Većina istraživanja je rađena na učenicima osnovnih škola, te smo smatrali da je potrebno proširiti ta istraživanja i na učenike srednjih škola. Kako je u našoj školi, u radu s djecom, uočen takav problem željeli smo ispitati trenutno stanje i pojavu među našim učenicima.

Cilj istraživanja

Glavni cilj istraživanja je bio utvrditi čestinu izloženosti djece nasilju u školi, načine reagiranja djece u takvoj situaciji te prema učeničkim mišljenjima koja su moguća rješenja nasilja u školi.

Tablica 2. Istraživanja nasilja među djecom u Hrvatskoj (preuzeto iz Radionica: Škola demokracije – vijeće mladih NASILJE MEĐU MLADIMA, Motovunski glasnik Hrvatske mreže zdravih gradova, broj 61, srpanj 2006.)

Ustanova koja je provela istraživanje	Rezultat
Istraživanje Poliklinike za zaštitu djece 2003. u 22 škole	27% djece izjavljuje da skoro svaki dan trpe neki oblik maltretiranja od strane druge djece, a kod fizičkog nasilja samo 16% djece traži pomoć nastavnika
Podaci istraživanja agencije Puls 2004.	35% roditelja ne zna da su im djeca u školi maltretirana; 16% roditelja zna da su im djeca nasilna prema drugoj djeci
Sa rasprave u pulskom Multimedijskom centru 2004.	u pulskoj Hitnoj pomoći troje-četvero djece mjesečno zatraži pomoć zbog posljedica nasilja u školi
Istraživanje Instituta za Društvena istraživanja iz 2004.	od noževa do pištolja kod svojih je vršnjaka vidjelo 37% učenika u četverogodišnjim školama i 24% gimnazijalaca
Po podacima ankete provedene u labinskoj srednjoj školi 2004.	45% učenika misli da je nasilno ponašanje u školi svakodnevna pojava koju treba suzbiti
Istraživanje UNESCO iz 2005.	Hrvatska prednjači sa pojavom od 37% nasilja u školama, dok to u Austriji, Engleskoj, Japanu, Norveškoj i SAD ne prelazi 20%
Međunarodno istraživanje uključena i Hrvatska sa 4397 ispitanika - 2005.	u Hrvatskoj je nasilno oko 40% djece 38% ih je sudjelovalo u tučnjavi, u okviru čega je 57,7% dječaka
Saborski odbor za obrazovanje iz 2006.	u 2005. policija je intervenirala u više od 500 slučajeva školskog nasilja, pri čemu je naneseno 337 tjelesnih ozljeda, 42 seksualna delikta i 150 provala i krađa
Po objavljenim podacima u medijima iz 2006.	u 2005. prosječno je svaki mjesec izvršen teški fizički napad učenika na nastavnika
Istraživanje Poliklinike za zaštitu djece Grada Zagreba iz 2006.	65 % djece nije uključeno u nasilje; 13% djece žrtve nasilja obraćaju se za pomoć nastavnicima
Po uspostavljanju S.O.S. telefona srednjoškolskog sindikata početkom 2006	u četiri sata pristigle 23 prijave nastavnika za zlostavljanje

Problemi istraživanja

1. Ispitati koliko djece iz uzorka je izloženo nasilju u školi te kojim vrstama nasilja su izloženi.
2. Ispitati nad kime učenice čine nasilje i koji su načini reagiranja u toj situaciji.
3. Ispitati koja su moguća rješenja nasilja u školi prema učeničkim mišljenjima.

Metodologija

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 183 učenika Ekonomske i upravne škole Osijek. Upitnike su popunjavali učenici prvih razreda. U uzorku je bio nešto veći broj učenika ženskog spola (124, odnosno 67,8%) nego muškog (59, odnosno 32,2%).

Mjerni instrumenti

Za ispitivanje se koristio anketni upitnik o nasilju u školi. Upitnik je konstruiran za potrebe Ekonomske i upravne škole, tijekom 2006./2007. školske godine od strane pedagoga i studenata Filozofskog fakulteta. Nastao je na temelju višegodišnjeg opažanja nasilnog ponašanja među učenicima škole, te se već drugu godinu zaredom koristi u Ekonomskoj i upravnoj školi Osijek za testiranje prvih i drugih razreda. Upitnik se sastoji od 14 pitanja, od toga su dva pitanja otvorenog tipa (1. Što je nasilje? i 14. Navedite moguća rješenja za smanjenje nasilja u školi!) te ostalih 12 pitanja višestrukog izbora. Pouzdanost upitnika u prethodnom istraživanju nije računata zbog malog broja ispitanika koji su ga popunjavali (N = 28). U našem istraživanju pouzdanost upitnika je 0,44 što je dosta nisko.

Postupak

Ispitivanje je provedeno u svim razrednim odjeljenjima (izuzev jednog, zbog nedostatka vremena) prvih razreda Ekonomske i upravne škole Osijek za vrijeme nastavne tijekom svibnja/lipnja 2008. godine. O cilju i načinu ispitivanja informirani su ravnatelj, razrednici i roditelji. Roditeljima je dana mogućnost da njihova djeca ne sudjeluju u istraživanju te su trebali potpisati ukoliko ne žele da njihovo dijete ne sudjeluje u istraživanju. Svi roditelji su dali usmeni pristanak. Ispitivanje je provela autorica istraživanja za vrijeme sata razrednog odjeljenja.

Trajalo je oko 15 minuta i bilo je anonimno. Djeca su obaviještena da mogu odbiti sudjelovanje u istraživanju u bilo kojem trenutku. Nakon što su svi učenici ispunili i predali Upitnik, ostatak sata je iskorišten za radionicu o nasilju.

Rezultati

Napravljena je deskriptivna statistika kako bi se odgovorilo na navedene probleme. Izračunate su frekvencije odgovora, postotci te je provedena serija t-testova kako bi se djeca usporedila s obzirom na spol.

Izloženost djece nasilju

Kako bi odgovorili na prvi problem koji se odnosi na čestinu izloženosti nasilju u školi računali smo postotke i radili seriju t-testova. Rezultati su pokazali da 90,3% djevojaka i 79,7% dječaka izjavilo je da misli kako u njihovoj školi ima nasilja, te da je 7,6% nasilju izloženo svaki dan, 10,4% nekoliko puta tjedno, 14,8% jednom mjesečno i 16,4% par puta godišnje. Nismo dobili statističku značajnu razliku obzirom na spol za učestalost doživljenog nasilja ($t = 1,801$, $ss = 88$, $p = 0,075$). Na slici 1 može se vidjeti čestina izloženosti nasilju u školi s obzirom na spol.

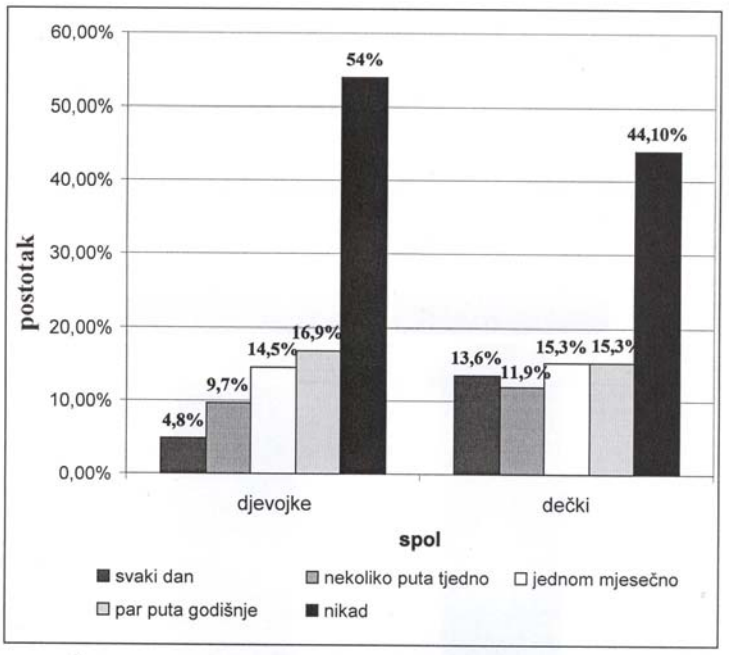

Slika 1. Čestina izloženosti nasilju u školi prema spolu.

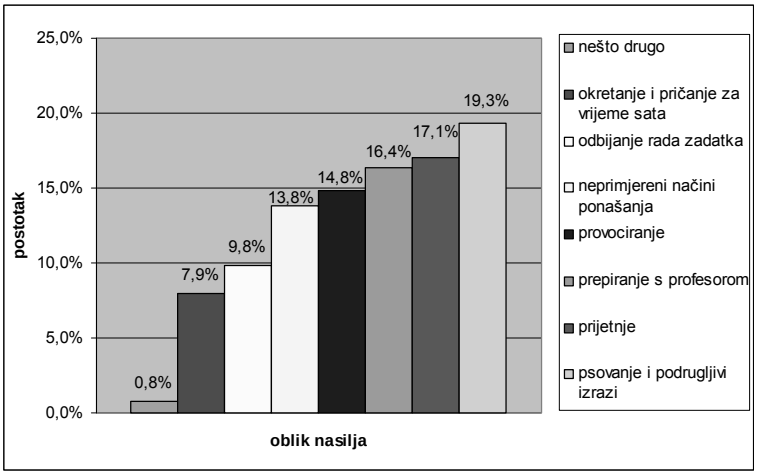

Slika 2. Nasilje koje učenici čine nad profesorima.

Učenici su bili izloženi različitim vrstama nasilja. Najviše ih je bilo izloženo verbalnom nasilju s 36,24%, zatim fizičkom s 27,94%, emocionalnom s 15,5% te seksualnom (6,9%), kulturalnom (6,7%) i ekonomskom (6,55%) s podjednakom čestinom.

Prema učeničkim mišljenjima nasilje u školu najčešće se odvija na relaciji učenik – učenik i to s 70,37%, zatim na relaciji profesor – učenik s 19,44%, i na relacijama učenik – profesor (7,8%) i profesor – profesor (2,31%) s manjom učestalosti.

Nasilje koje prema učeničkim mišljenjima učenici vrše nad profesorima najčešće je psovanje i korištenje podrugljivih izraza te prijetnje. Rezultati i postotci su prikazani na slici 2.

Što se tiče nasilja koje profesori vrše nad učenicima, 82 učenika (44,8%) izjavilo je da je doživjelo nasilje u školi od strane profesora. Djevojke su u 38,7% slučajeva izjavile da su doživjele nasilje u školi od strane profesora, a dečki u 57,6% slučajeva. Dobivena je statistički značajna razlika s obzirom na spol ($t = 2,44$, $ss = 110$, $p = 0,016$) gdje dečki doživljavaju značajno više nasilje u školi od strane profesora nego djevojke. Nasilje koje profesori vrše nad učenicima, prema učeničkim mišljenjima najčešće se javlja u obliku namjernog snižavanja ocjena s 46,66% i ismijavanja i ruganja s 36,29%, dok su seksistički stav (6,29%), fizička kazna (5,93%) i drugi oblici nasilja (4,81%) puno manje zastupljeni.

Reakcije djece u nasilničkim situacijama

Kako bi odgovorili na drugi problem, koji ispituje nad kime djeca vrše nasilja i na koje načine reagiraju u nasilničkim situacijama, računali smo postotke i

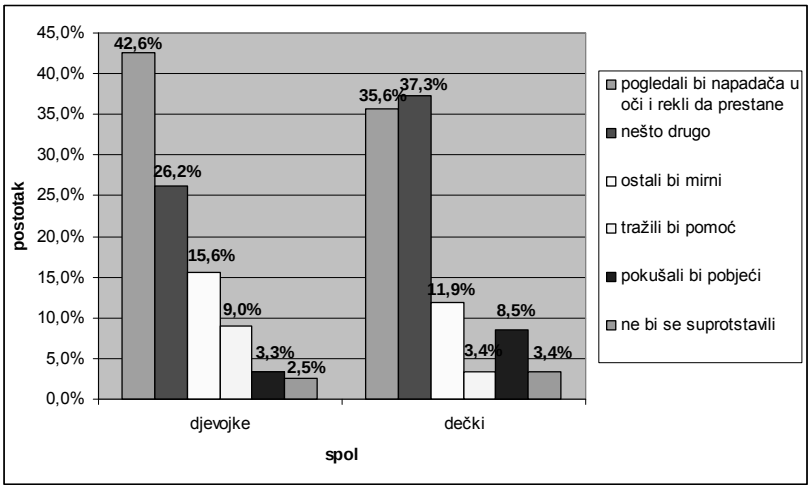

Slika 3. Reakcije učenika nad kojima se čine nasilje obzirom na spol.

napravili seriju t-testova. Rezultati su pokazali kako 55 učenika (30,1%) vrši nasilje nad drugima. Djevojke su u 29 % slučajeva izjavile da vrše nasilje nad drugima dok se dečki u 32,8% slučajeva vršili nasilje nad drugima. Nije dobivena statistički značajna razlika s obzirom na ($t = 0,258$, $ss = 120$, $p = 0,797$). Učenici su najčešće vršili nasilje nad drugim učenicima u školi (17,85%) i nad bratom ili sestrom (17,85%), a zatim nad prijateljima (9,92%), roditeljima (5,55%), profesorima (4,36%) i životinjama (3,96%). Učenici kao svjedoci nasilja najčešće su samo promatrali situaciju (42,26%) i pokušali obraniti žrtvu (34,53%), te prijavili nasilnika (9,27%), zvali pomoć (8,76%) i priključili se (5,15%). Učenici nad kojima se vršilo nasilje izjavili su da u takvoj situaciji najčešće pogledaju napadača u oči i kažu mu da prestane (39,9%) ili nekako drukčije obrambeno reagiraju (29,5%), zatim kako ostanu mirni (14,2%), traže pomoć (7,1%), pokušaju pobjeći (4,9%) i ne suprotstave se (2,7%). Na slici 3 prikazane su reakcije učenika nad kojima se vrši nasilje s obzirom na spol. Niti na jednoj varijabli nije dobivena statistički značajna razlika.

Moguća rješenja nasilja u školi prema učeničkim mišljenjima

Kako bismo odgovorili na treći problem, a to je ispitati moguća rješenja nasilja u školi prema učeničkim mišljenjima, dobivene odgovore smo svrstali u nekoliko kategorija i izračunali postotke.

Jedno od pitanja je bilo i napisati definiciju nasilja. Učenici su najčešće navodili da je nasilja: psihičko i fizičko zlostavljanje ili maltretiranje (26,43%), udaranje (12,06%), vrijeđanje (7,95%), sukobljavanje (4,59%), psihičko, fizičko i seksualno zlostavljanje ili maltretiranje (4,59%) i ugrožavanje drugih (4,02%).

Prema učeničkim mišljenjima nasilju u školi između učenika najviše pridonosi neslaganje u razredu (29,34%), neprihvaćanje različitosti (20,65%) i nasilje u obitelji (19,24%), te u nešto manjoj mjeri nepoštivanje školskih pravila (12,67%), nasilni filmovi (7,27%), nasilne kompjuterske igrice (6,57%) i nešto drugo (4,22%).

Učenici su ponudili sljedeća moguća rješenja u suzbijanju nasilja među vršnjacima u školi: razgovor psihologa, pedagoga i ravnatelja s nasilnicima i onima nad kojima se nasilje vrši te s roditeljima (24,8%), veće i strože kazne (13,13%), radionice o nasilju (9,48%), nema rješenja (8,75%), da profesori ne vrijeđaju učenike i da su pravedniji (4,37%), blaži kriteriji (4,37%) i više dežurnih profesora i kamera (3,64%).

Rasprava

Nasilje među vršnjacima sve je češće problem u našoj zajednici. Brojna istraživanja rađena su u tom području te su na temelju njih rađeni i razni intervencijski programi u školama. Nažalost, rezultati takvih programa zasad nisu dali očekivane rezultate. Kod nas su se uglavnom provodila istraživanja u osnovnim školama. Zbog toga je bilo potrebno ispitati stanje kod nas i to u srednjim školama. Kako su kod nas u školi već rađena slična istraživanja na starijim generacijama te su provođeni neki od intervencijskih programa bilo je potrebno provesti istraživanja na prvim razredima, prije početka intervencije, kako bi ih se moglo sustavno pratiti.

Naš prvi problem bio je ispitati incidenciju izloženosti nasilju u školi te vrste nasilja kojima su djeca izložena. Prethodna istraživanja su pokazala različitu incidenciju nasilja u osnovnim i srednjim školama. Istraživanja u svijetu su pokazala da su između 8% i 20% djece svakodnevno žrtve vršnjačkog nasilja u školama (prema Sampson, 2002). Istraživanja u SAD-u (Nansel i sur., 2003; prema Chapell, 2006) na nacionalnom reprezentativnom uzorku pokazala su kako su 13% učenika između šestog i desetog razreda nasilnici, 10% su pasivne žrtve te 6% provokativne žrtve te da je 20% petnaestogodišnjaka bilo žrtva nasilja tijekom određenog vremena u školi. Istraživanja Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo pokazala su kako je 17% dječaka i 14% djevojčica bilo je zlostavljano jednom ili dvaput u zadnjih nekoliko mjeseci, 2% dječaka i 1% djevojčica bilo je zlostavljano dva do tri puta na mjesec, 3% dječaka i 2% djevojčica bilo je zlostavljano otprilike jednom tjedno, a 6% dječaka i 4% djevojčica bilo je zlostavljano nekoliko puta tjedno. U nasilju prema drugima u posljednjih nekoliko mjeseci sudjelovalo je oko 35% dječaka i 18% djevojčica. Svaki četvrti dječak i svaka peta djevojčica smatraju da su u posljednjih nekoliko mjeseci bili izloženi nasilju od strane svojih vršnjaka. Dječaci su češće bili nasilni prema drugima u svim dobnim skupinama. S porastom dobi, odnosno sazrijevanjem, nasilja je sve manje, od gotovo 30% u petom, do oko 17% u prvom razredu srednje škole.

Nasilništvo prema drugima dosiže vrhunac u sedmom razredu osnovne škole. Istraživanje Radman Petrušić, K. (2005) pokazalo je da učenici najčešće doživljavaju verbalno nasilje u školama, npr. nazivanje pogrdnim imenima, ismijavanje ili zadirkivanje na bolan način, te je manji broj učenika (7,9%) doživjelo širenje lažnih glasina o njima i ogovaranje, ignoriranje i isključivanje iz skupine (6,9%), nazivanje pogrdnim imenima uz komentiranje njihovog porijekla (6,5%). Žrtvom fizičkog nasilja bilo je 5% učenika, 5% je doživjelo komentiranje ili pokazivanje gesti sa seksualnim značenjem, a 2,7% uzimanje novaca i stvari.

Naši rezultati su pokazali da 90,3% djevojaka i 79,7% dječaka izjavilo je da misli kako u njihovoj školi ima nasilja, te da je 7,6% nasilju izloženo svaki dan, 10,4% nekoliko puta tjedno, 14,8% jednom mjesečno i 16,4% par puta godišnje. Ovakvi rezultati u skladu s drugim istraživanjima. Istraživanja Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo pokazuje slične rezultate iako izvještavaju o nešto malo manje nasilja nego što je dobiveno u našemu istraživanju. Istraživanje Shogakusei (2003) je pokazalo kako 80% sudionika osnovnih i nižih razreda srednjih škola izjavilo je da je na neki način sudjelovalo u nasilju među vršnjacima. Razlika s obzirom na spol za učestalost doživljenog nasilja u našem istraživanju nije dobivena, što je djelomično u skladu s istraživanjima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo koje je pokazalo da nema razlike s obzirom na spol kada govorimo o žrtvama nasilja, ali da dječaci češće vrše nasilja nad drugim učenicima.

Što se tiče izloženosti različitim vrstama nasilja naše istraživanje je pokazalo da je najviše učenika izloženo verbalnom nasilju s 36,24%, zatim fizičkom s 27,94% i emocionalnom s 15,5%. Ovi su rezultati djelomično u skladu s prethodnim istraživanjima Rusby i sur. (2005) koje je pokazalo da je 78% dječaka i 63% djevojčica u srednjoj školi verbalno zlostavljano, te 61% dječaka i 27% djevojčica je fizički zlostavljano. Istraživanje Radman Petrušić (2005) izvještava o najčešće verbalnom nasilju među učenicima, ali o značajno manje fizičkog nasilja (svega 5%) u odnosu na rezultate našeg istraživanja. Također i istraživanja Zrilića (2004) govore o tome da je najčešće verbalno nasilje među djecom.

Prema učeničkim mišljenjima nasilje u školu najčešće se odvija na relaciji učenik – učenik i to s 70,37%, zatim na relaciji profesor – učenik s 19,44%, a na relacijama učenik – profesor i profesor – profesor s dosta manjom učestalosti. Prethodna istraživanja uglavnom su se bavila nasiljem među učenicima, a ne na drugim relacijama. Ovi rezultati zapravo pokazuju da je u školi najčešći oblik nasilja onaj koji se odvija među vršnjacima te da bi u skladu s tim trebalo i preventivno djelovati. Također ukazuje na činjenicu da nasilja ima i na drugim relacijama te da bi se nešto trebalo poduzeti i po tom pitanju. Sami učenici navode kako je najčešći oblik nasilja koje vrše nad profesorima psovanje i korištenje podrugljivih izraza te prijetnje. Što se tiče nasilja koje profesori vrše nad učenicima, 44,8% učenika izjavilo je da je doživjelo nasilje u školi od strane profesora. Dobivena je statistički značajna razlika s obzirom na spol gdje dečki doživljavaju značajno više nasilje u školi od strane profesora nego djevojke. Nasilje koje profesori vrše nad učenicima, prema učeničkim mišljenjima najčešće se

javlja u obliku namjernog snižavanja ocjena i ismijavanja i ruganja. Kako je nasilje problem koji obuhvaća sve osobe koje rade u školama, a ne samo učenike, potrebno je razmisliti pri izradi određenih intervencijskih programa kako bi i djelatnike škole uključili u njih. Nastavnici predstavljaju uzor učenicima i model prihvatljivog ponašanja, stoga treba uzeti u obzir i njihovo ponašanje i odnos s učenicima ako želimo sustavno djelovati na suzbijanje nasilja u školama.

Naš drugi problem bio je ispitati nad kime djeca vrše nasilje i na koje načine reagiraju u nasilničkim situacijama. Istraživanje Elez (2003) je pokazalo kako 17,4% djece učestalo zlostavlja ostale učenike (nasilnici). Zlostavljanje je češće od strane dječaka (25,4%) nego djevojčica (9,3%). Solberg i Olweus (2003) navode da je u Norveškoj, u dobnom rasponu od 11 do 15 godina, 14,7% učenika uključeno u nasilje, od toga je zastupljenost žrtvi bila 8,3%, zlostavljača 4,8%, a žrtava/zlostavljača 1,6%.

Naši rezultati su pokazali kako 55 učenika (30,1%) vrši nasilje nad drugima. Djevojke su u 29% slučajeva izjavile da vrše nasilje nad drugima dok se dečki u 32,8% slučajeva vršili nasilje nad drugima. Pitts i Smith (1995.) su u svom istraživanju dobili slične rezultate (između 24,3% i 36,5% srednjoškolaca su priznali nasilje). Također je istraživanje Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo pokazalo rezultate o zastupljenosti učenika koji vrše nasilje u školi koji su približni našim rezultatima. Što se tiče spola nismo dobili statistički značajnu razliku (iako imamo više dječaka koji su nasilni), što nije u skladu s prethodnim istraživanjima koja navode da dječaci češće vrše nasilje nad drugima.

Učenici su najčešće vršili nasilje nad drugim učenicima u školi i nad bratom ili sestrom, a zatim nad prijateljima, roditeljima, profesorima i životinjama. Dosadašnja istraživanja uglavnom su se usmjerila na vršenje nasilja u školi nad drugim učenicima. Stoga bi trebalo uzeti u obzir i druge situacije u kojima su učenici nasilni kako bismo dobili pravu sliku njihova stanja te na vrijeme mogli reagirati. Učenici kao svjedoci nasilja najčešće su samo promatrali situaciju i pokušali obraniti žrtvu. Mali broj učenika izjavio je kako bi prijavio nasilnika i zvao pomoć kad bi se našao u situaciji da nekom treba pomoć. Ovo zapravo pokazuje kako srednjoškolci nisu dovoljno osviješteni o posljedicama bilo kojeg oblika nasilja te da nisu spremni pomoći vršnjaku u takvoj situaciji. Jedan manji dio učenika izjavio je da bi se priključio nasilniku (5,15%). Ova skupina učenika je posebno rizična i zabrinjavajuća jer su to potencijalno budući nasilnici te bi se na njih posebno trebalo obratiti pozornost kod provođenja intervencijskih programa. Učenici nad kojima se vršilo nasilje izjavili su da u takvoj situaciji najčešće pogledaju napadača u oči i kažu mu da prestane ili nekako drukčije obrambeno reagiraju, što pokazuje da se jedan dio učenika ipak pokušava suočiti i nositi sa situacijom u kojoj se nalazi. Zabrinjavajući su podaci koji govore da značajan dio djece ostaje mirno i ne suprotstavlja se u takvoj situaciji, što znači da postaju žrtve koje su bespomoćne i koje više ne reagiraju na zlostavljanje. Jedan manji dio učenika navodi kako traži pomoć ili pokušava pobjeći kad ga napadnu drugi učenici. Oni bi trebali poslužiti kao primjer drugim učenicima

kako je u takvim situacijama najbolje se obratiti odrasloj osobi za pomoć. Ipak dosadašnja istraživanja pokazuju (Radman Petrušić, 2005) da samo mali broj učenika razgovora o nasilju koje drugi vrše nad njima (s roditeljima razgovara 12,4% učenika, a s prijateljem 10,1%).

Naš posljednji problem bio je ispitati koja su moguća rješenja nasilja u školi prema učeničkim mišljenjima. Istraživanja iz ovog područja rađena su samo u obliku evaluacija nekih od intervencijskih programa te nisu dala jasne rezultate.

U našem istraživanju nismo naveli definiciju nasilja nego smo tražili od učenika da je sami napišu. Kako još ne postoji konsenzus oko definicije nasilja već različiti autori navode različite definicije smatrali smo da bi bilo korisno vidjeti što učenici smatraju nasiljem. Učenici su najčešće navodili da je nasilje: psihičko i fizičko zlostavljanje ili maltretiranje, udaranje, vrijeđanje, sukobljavanje, psihičko, fizičko i seksualno zlostavljanje ili maltretiranje i ugrožavanje drugih. Iz ovih rezultata jasno možemo vidjeti da učenici shvaćaju što je nasilje među vršnjacima, te se njihovi odgovori uglavnom poklapaju s dosadašnjim dobro poznatim definicijama (npr. Olweusovom ili onom Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba). Također smo željeli provjeriti što učenici smatraju da pridonosi razvoju nasilja u školi. Prema učeničkim mišljenjima nasilju u školi između učenika najviše pridonosi neslaganje u razredu, neprihvaćanje različitosti i nasilje u obitelji, te u nešto manjoj mjeri nepoštivanje školskih pravila, nasilni filmovi i nasilne kompjuterske igrice. Ovim odgovorima zapravo smo dobili povratnu informaciju o području na kojem trebamo djelovati kao bismo pomogli učenicima i spriječili razvoj nasilja. Što se tiče mogućih rješenja u suzbijanju nasilja među vršnjacima u školi učenici su najčešće davali sljedeće prijedloge: razgovor psihologa, pedagoga i ravnatelja s nasilnicima i onima nad kojima se nasilje vrši te s roditeljima, veće i strože kazne i radionice o nasilju. Ovakvi rezultati upućuju na činjenicu da se s učenicama nedovoljno razgovara i radi na ovom velikom problem, da nije cijela škola, kao ni svi učenici uključeni u rješavanje ove problematike te da nije razvijen sustavan način rješavanja i suzbijanja nasilja u školama Ove rezultate smatramo važnima za praktičnu primjenu, te kao moguće osnove u izradi novih intervencijskih programa.

Nekoliko bitnih kritika moglo bi se uputiti našem istraživanju, a to bi ujedno mogle biti i preporuke za buduća istraživanja iz ovog područja. Prva od njih se odnosi na slabe psihometrijske karakteristike primijenjenog anketnog upitnika. Korišteni anketni upitnik trebalo bi poboljšati i validirati prije sljedeće primjene. Međutim korištenje ovog anketnog upitnika imalo je praktičnu primjenu za školu u kojoj se proveo jer je i prijašnje istraživanje u toj školi rađeno istim upitnikom te su nam rezultati mogli poslužiti za usporedbu. Problem se pojavio jer rezultate dobivene ovim upitnikom bilo teško usporediti s rezultatima drugih istraživanja. Također je većina istraživanja kod nas rađena na osnovnim školama te ovi podaci, iako vrijedni za školu u kojoj se istraživanje radilo, nisu dali jasne podatke koji bi se mogli generalizirati na populaciju srednjoškolaca. Kako je cijeli uzorak dosta homogen, sudionici su bili prvi razred srednje škole, ispi-

tivanje se provelo samo u jednoj strukovnoj školi (ekonomska i upravna škola) te je bila velika razlika u broju muških i ženskih ispitanika nije moguća generalizacija na bilo koju populaciju, osim te srednje škole u kojoj se provelo istraživanje. Ovakvi nedostatci su mogli utjecati i na naše rezultate, koji su samo djelomično bili u skladu s prethodnim istraživanjima kod nas i u svijetu. Stoga bi preporuke za buduće istraživanja bile uključiti sva četiri razreda srednje škole u istraživanje, uključiti i druge strukovne škole te izjednačiti broj muških i ženskih sudionika kako bi dobiveni rezultati dali doprinos proučavanju nasilja među djecom na cijeloj populaciji.

Zaključak

1. U našem istraživanju nasilju u školi izloženo je 90,3% djevojaka i 79,7% dječaka, a najčešće su izloženi verbalnom (36,24%) i fizičkom nasilju (27,94%).
2. 30,1% učenika izjavilo je da vrše nasilje nad drugima i to najčešće nad drugim učenicima u školi (17,85%) i nad bratom ili sestrom (17,85%). Učenici koji su svjedoci nasilja najčešće su samo promatrali nasilje (42,26%), a neki su i pokušali obraniti žrtvu (34,53%). Kad bi se našli u situaciji da su sami žrtve nasilja učenici bi u većini slučajeva pogledali napadača u oči i rekli da prestane (39,9%) ili bi ostali mirni (14,2%).
3. Moguća rješenja nasilja u školi koje su učenici najčešće ponudili su: razgovor psihologa, pedagoga i ravnatelja s nasilnicima i onima nad kojima se nasilje vrši te s roditeljima (24,8%), veće i strože kazne (13,13%), organiziranje radionica (9,48%) te nema rješenja (8,75%).

Literatura

Chapell, M. S., Hasselman, S. L., Kitchin, T., Lomon, S. N., MacIver, K. W. & Sarullo, P. L. (2006). Bullying in elementary school, high school, and college. *Adolescence, 41* (164), 633-648.

Elez, K. (2003). *Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: što znamo i što možemo učiniti.* Zagreb: Školska knjiga.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba www.poliklinika-djeca.hr

Radman Petrušić, K. (2005). *Nasilništvo i strategije suočavanja kod djece osnovnoškolske dobi.* Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rigby, K. (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools ane early primary school in Australia.* Canberra: Attorney-General's Department.

Shogakusei, M. (2003). The Effects of "Bullying". Tokyo: Benesse Educational Research Center, 23 (2). http://www.childresearch.net/ RESOURCE/DATA/ MONO/BULLYING/index.html

Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja – nasilnik, žrtva i promatrač. *Magistra Iadertina, 1* (1), 49-57.

Summary

Violence among school children has become an everyday occurrence. Today's children are often repeatedly and systematically attacked and harassed by their peers. In order to investigate the condition in our school and in accordance with it take the appropriate precaution we have done a research. The goal of our research was to determine the frequency of the children's exposure to violence in the school, to investigate to which types of violence the children are most frequently exposed and what are in the student's opinion the possible solutions to violence in school. The research was done on a sample of 183 high-school first-grade students of the Economic high-school in Osijek (124 female and 59 male participants). We used a survey questionnaire on violence in the school which was designed to meet the school's needs. The results that were obtained suggest the following: 86,9% of the students believe that there is violence in the school, and are most frequently met with verbal and physical violence. 7,6% of the students endure violence on a daily basis. 30,1% of the students admitted to committing violence against other students while 44,8% of the students have said that they endured violence from the teachers, boys endure that form of violence more often. Students think that discord in the class and non-acceptance of differences are the main factors that influence the occurrence of violence. As to the possible solutions of this present condition the students most frequently mention the following: conversation of a psychologist, educationist and the principal with bullies and those who endure violence as well as with the parents, more severe punishments, violence and violence prevention workshops.

PRIKAZ RAZLOGA NASILJA MEĐU DJECOM IZ PERSPEKTIVE DJECE U DOBI OD 8 DO 11 GODINA ŽIVOTA

mr. sc. Daša Poredoš Lavor*
Centar za žene Adela Sisak
S. S. Kranjčevića 6
Sisak
dasa.poredos@sk.t-com.hr

Suzana Velešnjak, studentica
Učiteljski fakultet u Zagrebu –
Podružnica u Petrinji
Trg Matice hrvatske 12
Petrinja

Tamara Lavor, studentica
Zdravstveno veleučilište u Zagrebu
Mlinarska cesta 38
Zagreb

Ana Dasović, studentica
Filizofski fakultet u Zagrebu Odsjek
za psihologiju
J. Lučića 3
Zagreb

Ana Valentić, odgoj.
Dječji vrtić "Sisak Stari" Sisak
Oktavijana Augusta 1
Sisak

Ivana Preporučeni, odgoj.
Dječji vrtić "Bambi" Sunja
M. Gupca bb
Sunja

mr. sc. Elvira Koić, prim. psih.
Opća bolnica Virovitica
Lj. Gaja 21
Virovitica

Sažetak

U ovom radu nastojali smo prikazati neke od osobito zanimljivih tumačenja razloga raznih pojavnih oblika nasilja među djecom. Sudionici su bila djeca u dobi od 8 do 11 godina: učenici drugih, trećih i četvrtih razreda osnovnih škola na području Sisačko-moslavačke županije. Anketarke su intervjuirale djecu naznačene životne dobi svaka u svom primarnom okruženju – tj. u gradovima odnosno mjestima Sisak, Glina, Sunja, Petrinja, Popovača, Novska i Hrvatska Dubica. Djeci je postavljeno jednostavno pitanje: "Što je razlog nasilja među djecom?", a anketarke su zapisivale odgovore.

Na vizualno efektan način, putem postera smo prikazali 30-ak najzanimljivijih odgovora.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se mr. sc. Daša Poredoš Lavor na mail: dasa.poredos@sk.t-com.hr

Uvodne odrednice

Iako je nasilje među djecom nesumnjivo vrlo stara pojava, tek je ranih 70-ih godina počelo njegovo sustavno proučavanje u skandinavskim zemljama. U posljednje vrijeme problem nasilja među djecom zauzima sve veću pozornost stručnjaka, roditelja i javnosti i u Hrvatskoj. Biti žrtvom maltretiranja nije samo neugodna faza u djetinjstvu, nego je to javnozdravstveni i društveni problem koji zahtijeva pažnju cjelokupne stručne javnosti i intervenciju kako bi se zaustavilo i/ili spriječilo nasilje među djecom.

Tijekom prve tri godine života djeteta, presudne su vještine roditelja pri odgajanju djece, davanju emocionalne podrške, poticanju razvoja i komuniciranju s djetetom. UNICEF-ova iskustva širom svijeta govore da pravovremene intervencije u ranom rastu i razvoju djece donose puno veći povrat novca: na svaku 1 uloženu novčanu jedinicu u rani dječji rast, razvoj i predškolski odgoj, društvo dobije 6 puta više (http://www.unicef.org/bih/ba/media_8285.html).

Nasilje među vršnjacima može se odrediti na sljedeći način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima jednog ili više učenika (Olweus, 1998). Ova definicija naglašava negativno (agresivno) djelovanje koje se ponavlja kroz duži vremenski period.

U širem smislu, nasilje je svjesna okrutnost usmjerena prema drugima s ciljem stjecanja moći, nanošenjem psihičke, odnosno fizičke boli. Nasilje među djecom možemo podijeliti u više oblika: fizičko, verbalno, emocionalno, seksualno, kulturalno i ekonomsko. Fizičko nasilje je najuočljiviji oblik, te podrazumijeva udaranje, guranje, štipanje, čupanje i sl., dok verbalno nasilništvo najčešće prati fizičko, te podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje... (npr. *očalinko!*). Emocionalno nasilje podrazumijeva namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječje grupe, kao i ignoriranje. Seksualno nasilje uključuje neželjeni fizički kontakt i uvredljive komentare. Kulturalno nasilje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi. I na kraju, ali ne manje važno, ekonomsko nasilje uključuje krađu i iznuđivanje novca.

O nasilju kod djece radi se samo ako su uključena tri osnovna elementa (Olweus, 1998).

- Negativni postupci – negativan postupak je namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi. Mogu biti fizički i verbalni. Fizičko nasilje je kada netko udara, gura ili sputava drugoga tjelesnim dodirom, dok verbalno uključuje izrugivanje, zadirkivanje, ali i prijetnju. Međutim, treba naglasiti kako se negativni postupci pojavljuju i bez uporabe riječi ili tjelesnog dodira – primjerice u obliku društvene izolacije, kreveljenjem, nepristojnim kretnjama ili odbijanjem da se udovolji željama druge osobe.
- Opetovano i trajno – da bi se neki negativan postupak smatrao nasiljem mora se ponavljati i biti trajan. Ovaj uvjet je postavljen u definiciju nasilja kako bi

se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni sukobi između učenika, poput zadirkivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.

- Asimetričan odnos snaga – termin nasilništvo se rabi samo ako između učenika postoji nerazmjer snaga. Stvarni i/ili percipirani nerazmjer snaga može se javiti u prilikama izravnog nasilništva ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji u odnosu na učenika (zlostavljača), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani nerazmjer između žrtve i zlostavljača. U situacijama neizravnog nasilništva nerazmjer snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina i tome slično.

Najčešći uzroci i komponente nasilja među djecom (prema Buljan-Flander, 2004) su sljedeće: kod dječaka se najčešće radi o vjerovanju da je to ponašanje prihvatljivo za dječake. Ostali motivi uključuju želju za moći i dominacijom, znatiželju koju će reakciju izazvati, pa čak i dosadu. Psihološka komponenta je prisutna u mnogim grupama i u različitim oblicima (verbalne uvrijede, ruganja i sl.), a fizička komponenta uključuje tjelesne napade i agresiju koja najčešće ima elemente torture. Ekonomska komponenta uključuje krađu i iznuđivanje novca, najčešće od starije prema mlađoj djeci. Neku djecu natjeraju pripadnici grupe da i ona sudjeluju u zlostavljanju vršnjaka.

Karakteristike napadača i žrtve

Napadači su najčešće samosvjesni, nisu anksiozni, imaju želju za dominaciju i kontrolu drugih (Olweus, 1998). Paradokslano, lako se uvrijede i imaju tendenciju da percipiraju agresiju prema sebi čak i kad nije prisutna. Većina muških napadača su fizički razvijeniji i jači. No, nedostatak fizičke snaga može nadoknaditi i inteligencijom povezanom s okrutnošću. Napadač ne mora nužno biti uključen u akciju, može biti organizator grupe. Obično ne vole i nisu se prilagodili na školu, imaju lošu kontrolu impulsa, neosjetljivi su na osjećaje drugih ljudi.

Žrtva može biti bilo koje dijete, ali skupinu najrizičnijih čini novo dijete u razredu, nadareno, mirno i ljubazno dijete, dijete koje ima dobar odnos s učiteljem, dijete nižeg socioekonomskog statusa, dijete iz druge etničke skupine ili hendikepirano dijete. Tipična žrtva je mirna, nježna, osjetljiva, sniženog samopouzdanja. Može biti usamljeno dijete ili ono koje teško sklapa prijateljstva i ne pokazuje ljutnju. Ponekad žrtva provocira agresiju, neka djeca mogu biti verbalno agresivna prema fizički jačima i starijima od sebe. No, najčešće su fizički manji i slabiji, osjetljiviji i mirniji.

Vrste manifestacije nasilja među djecom (prema Buljan-Flander, 2004) uključuje podjelu na izravne i neizravne manifestacije. Izravne manifestacije su izrugivanje, verbalno ponižavanje, kriticizam, komandiranje i zahtjevi za prednoš-

ću, naguravanje, udaranje, čupanje. Neizravne manifestacije su suptilnije, otkrivaju se promatranjem djeteta u različitim situacijama, te bi odrasli (nastavnici, roditelji) trebali obratiti pozornost ako:

- je dijete samo pod odmorom, a prijatelji iz razreda nisu zbog toga zabrinuti;
- dijete ne biraju u grupnim sportovima;
- dijete traži blizinu odrasle osobe;
- je dijete nesigurno i uznemiri se kada treba izaći pred ploču u razredu;
- uspjeh u školi naglo pada;
- su djetetove stvari ili odjeća izgubljene ili oštećene;
- dijete ima neobjašnjive modrice, ogrebotine ili rane.

Djevojčice koriste neizravne metode agresije kao što su širenje glasina, isključivanje i ocrnjivanje drugih, te se nasilje među djevojčicama odnosno djevojkama povećava prelaskom iz osnovne škole u srednju tj. s ulaskom u adolescentno doba (http://www.aare.edu./97pap/leckb284.htm). Agresivna ponašanja koja djevojčice koriste imaju dvojaku funkciju; u prvom redu da zaštite postojeće prijateljstvo od nepoželjnih "upada" drugih, te u drugom redu, da namjerno povrijede izabrane "djevojčice-mete" pomoću odbacivanja i izolacije. Indirektno agresivno ponašanje (Prpić, 2006) se ogleda u širenju glasina, pisanju ružnih poruka i isključivanju, pa je zato vrlo jasna definicija koja kaže da su to "socijalno sofisticirane strategije agresije koje omogućuju nasilnici da ostane neidentificirana". Djevojčice stvaraju mnogo jače i uže povezane socijalne veze (npr. Fenomen najbolje prijateljice), te im je zato puno lakše iskorištavati te veze i manipulirati drugima u cilju da ih povrijede.

Ponekad i nastavnik može biti žrtva kad učenici stvore atmosferu u kojoj ga ponižavaju i ako nema dovoljno razvijene vještine da se nosi sa situacijom ili stvori interakciju s učenicima.

Žrtve imaju smetnje spavanja, depresivnije su, žalosnije su, žale se na bolove u trbuhu, glavobolje, mokre u krevet (Olweus, 1998).

Uloga djece koja promatraju nasilje

Većina učenika u razredu ili školi ne čine stalno nasilje, niti su stalno žrtve nasilja. Mnogi su često u situacijama da promatraju svoje kolege kako se tuku, svađaju ili vrijeđaju. Učestala zabluda o učenicima "promatračima" je da ostanu neutralni ili da pokušavaju podržati žrtvu kada vide da se nasilje događa. Nažalost, istina je zapravo da su učenici koji promatraju nasilje skloniji stati na stranu nasilnika i pomoći mu nego da pokušaju pomoći žrtvi, a katkad postanu i aktivni sudionici nasilja. Postoji nekoliko objašnjenja zašto se to događa (http://www.poliklinika-djeca.hr). Jedno je da nasilnici uživaju određeni ugled

među vršnjacima, oni su "cool face" kojima se ostali dive, te na taj način mogu utjecati na promatrače. Utjecaj će biti snažniji ako promatrač ima osjećaj nesigurnosti i ne uklapa se lako u društvo. Može se bojati, ako bi pokušao spriječiti nasilje, da će mu se nasilnici osvetiti ili da će nekog od svojih prijatelja dovesti u nevolju. Također, ako se čini da je nasilnik na neki način nagrađen za svoje ponašanje, promatrač je skloniji uključivanju. Drugo objašnjenje zašto se nekad i promatrači počnu nasilno ponašati je da se promatrač osjeća manje odgovornim i krivim za ono što čini kad je dio grupe. Katkad kod djece postoji strah da će ih vršnjaci izbaciti iz društva ako se ne ponašaju na sličan način kao i oni. Nadalje, mnogi žrtvu smatraju odgovornom za nasilje jer je izazivala, manje im je simpatična, vide ju u negativnom svjetlu, te joj zato teže prilaze u pomoć.

Jedan od razloga zašto djeca ne reagiraju kako bi spriječili nasilje je što mnogi misle da se ni tako ništa ne bi promijenilo i odrasli im ne bi pomogli. Prevenciju vršnjačkog nasilja otežava upravo činjenica da među učenicima postoji jaki tabu protiv informiranja nastavnika o pojavama nasilja. Mnogi učenici navode zabrinutost da bi bili nezaštićeni u nenadgledanim područjima škole. Neki promatrači također osjete olakšanje kada nisu meta i često se udalje od žrtve, smanjujući empatiju i olakšavajući sebi odmak od situacije (Buljan Flander, 2004).

Značajan je i utjecaj poremećenog roditeljstva na razvoj i odgoj djeteta (Vidović, 1999/2000). Mnoga su se istraživanja bavila utjecajem psihičke bolesti na razvoj i odgoj djeteta. Već je Janet (1925) zaključio da psihički poremećaj u roditelja ima negativni utjecaj na djecu zbog poremećaja u socijalnom funkcioniranju okoline, čak i onda kad pogođena djeca nisu genetski vezana za roditelje (dakle, ovdje je bila riječ o psihičkim bolesnicima pomajkama i poočimima). Kontradiktorni rezultati su dobiveni u istraživanjima djece psihički bolesnih roditelja, jer su neke studije pokazale da postoji negenetička intergeneracijska transmisija poremećaja, dok je Rutter (1966) u vrlo iscrpnoj studiji došao do slijedećih zaključaka:

- postoji snažna povezanost između roditeljske bolesti i psihijatrijskog poremećaja u djetetu;
- to se jednako odnosi na psihičku i somatsku bolest roditelja;
- budući da bolest roditelja prethodi poremećaju u djeteta riječ je o utjecaju roditelja na dijete;
- poremećaj u roditelja obično utječe na nastavak poremećaja u ponašanju djeteta, posebno ako roditelj ima trajni poremećaj osobnosti.

U drugoj studiji su Rutter i Quinton (Rutter, Quinton, 1984) utvrdili da se u psihijatrijski poremećenih roditelja psihički problemi nalaze i u 21% dječaka i u 11% djevojčica. Iz ove je studije vidljivo da su dječaci kao i uvijek osjetljiviji na utjecaj sredine. Kada se proučavalo koji od psihičkih poremećaja roditelja ima najteže posljedice za zdravlje i psihičku stabilnost djeteta nedvojbeno je utvrđe-

no da su to antisocijalni poremećaji ličnosti koji ostavljaju poremećaj u 45-48% potomaka, za razliku od samo 21% u djece psihotičnih roditelja.

King i sur. (1998) u Americi su proveli ispitivanje stručnjaka koji imaju legalnu obvezu prijavljivanja uočenih slučajeva zlostave i nalaze kako prijavljivanju značajno pridonose profesionalna briga, politika institucije u kojoj stručnjak radi, te dodatna educiranost stručnjaka u tom području. Veliki utjecaj na upravo navedeno imaju i osobni stavovi. Bez obzira na profesionalizam, osobni stavovi mogu prosijavati kroz interveniranje stručnjaka. Ti su stavovi pak, rezultat vlastitog iskustva i svjesnosti o brutalizirajućem efektu zlostavljanja. Rezultati nekih istraživanja pokazuju kako neke "bivše" žrtve ponavljaju ciklus zlostavljanja upravo zato što nisu svjesni brutalizirajućeg efekta zlostavljanja i fizičkog kažnjavanja.

Potaknuti prisutnim problemom vršnjačkog nasilja, te bogatim izvorima svjetske i domaće literature, za prigodu ovog prikaza odlučili smo se da putem interdisciplinarnog tima stručnjaka kojeg čine poglavito mladi ljudi raznih pomažućih profesija, pitamo izravno djecu što misle o razlozima vršnjačkog nasilja, te tako dobijemo cjelovitiji prikaz ovog problema.

Metode i sudionici

U ovom radu nastojali smo prikazati neke od osobito zanimljivih tumačenja razloga raznih pojavnih oblika nasilja među djecom. Sudionici su bila djeca u dobi od 8 do 11 godina: učenici drugih, trećih i četvrtih razreda osnovnih škola na području Sisačko-moslavačke županije. Anketarke su intervjuirale djecu naznačene životne dobi svaka u svom primarnom okruženju – u osnovnim školama u gradovima odnosno mjestima Sisak, Glina, Sunja, Petrinja, Popovača, Novska i Hrvatska Dubica. Anketiranje i razgovor s djecom obavljen je uz suglasnost ravnatelja ili pedagoga škole, a u suradnji s razrednicima pojedinih odjeljenja. Djeci je postavljeno jednostavno pitanje: "Što je razlog nasilja među djecom?", a anketarke su zapisivale odgovore. Za uvodno izlaganje anketarke su koristile letak "Nasilje u školi" (www.mup.hr). Anketiranje je provedeno tijekom rujna i listopada 2008. godine.

Ukupno je u razgovoru, odnosno anketiranju sudjelovalo 130 djece.

Rezultati i rasprava

U ovom poglavlju prikazujemo odgovore anketirane djece, uz naznaku da one odgovore koje su isti ili slični nećemo ponavljali, a potom slijede neki od dojmova mladih kolegica anketarki koje su bile u kontaktu s ispitivanom djecom.

Slijedi prikaz odgovora anketirane djece na postavljeno im pitanje: "Što je razlog nasilja među djecom?"

- Nasilje među djecom je ono što se dogodi kad moji prijatelji zlorabe naše prijateljstvo.
- Razlog tome je ne ljubav.
- Ja sam vidjela da su djeca nasilna prema onima koji su siromašni ili debeli.
- To je ono kad netko nekome govori ružne riječi i neće se s njime družiti.
- Ne znam koji su razlozi, ali mislim da se to dogodilo onome tko ide sam u školu i vraća se iz škole sam kući.
- Razlozi nasilja među djecom su nikakvi.
- Pa..., ja mislim da su nasilni oni što su bogati.
- Nasilni su oni koji su jako ljuti. Ja se njih jako bojim.
- Razlozi nasilja među djecom su što neki misle da su bolji od drugih.
- Ja mislim da ni nema razloga nasilja među djecom. Nekima je razlog da tužakaju jedni druge.
- Ja mislim da su razlozi ljubomora, manja vrijednost djeteta, siromaštvo, siromašna obitelj, stara odjeća, ako je došao iz druge države, jezik, loša ocjena, neznanje i još mnogo toga. Djeca se najviše rugaju siromašnoj djeci, kada dijete dobije lošu ocjenu, a i ako dijete dobije dobru ocjenu - ovi su odmah ljubomorni i spremni za ruganje. Ako dolazi u staroj odjeći i poderanoj svi će se odmah početi rugati. Npr. ako je došao iz druge države odmah će mu govoriti ružne riječi i ismijavati ga.
- Ne znam koji su razlozi, ali sam vidjela da se često rugaju onoj djeci koja su ružna i koja se ne oblače lijepo. Ja sam uvijek lijepo obučena.
- Ne znam da li su djeca nasilna jedna prema drugima. Najčešće stariji zlostavljaju djecu zbog njihovih živaca, zbog svađa u obitelji i zbog pijenja alkohola.
- Najčešći su razlozi zbog neprijateljstva, ako jedno dijete ima nešto bolje od drugog, ako je jedno dijete slabije u učenju ili ako se ne tuče kao drugo dijete.
- Ja mislim da su razlozi tome čista dosada i neki koji se prave frajeri, pa mogu raditi što hoće.
- I mene su tukli dečki iz četvrtog razreda sve dok im nisam rekao da sam ja bratić od Supermena.
- Ja sam vidjela kako tuku jednog dječaka, jer nije htio s njima pušiti. Brzo sam pobjegla s igrališta.
- Tuku se ona djeca koja su tužna, a sram ih je plakati, pa se zato tuku.
- Nasilje se događa jer djecu tuku roditelji i onda ti koji su tukli roditelji dolaze u školu i tuku drugu djecu.

- Djeca su ponekad ljubomorna, pa se zbog toga tuku.
- Meni se čini da se tuku najviše oni dječaci čiji su tate policajci i onda je to razlog.
- Neka djeca ni ne znaju da nekog zlostavljaju, a to se događa kada drugima izgovaraju ružne riječi. To su većinom razmažena i bogata djeca koja žele da sve bude po njihovom.
- Ja mislim da su neka djeca zločesta, jer se na njih kod kuće jako viče.
- Razlozi nasilja među djecom su ti što djeca žele da odrasli obrate pozornost na njih ili da im nešto kupe.
- Ne znam što je razlog ... Žalosti me to što dijete to ne kaže učitelju, učiteljici ili roditeljima, nego to čuvaju u sebi.
- U školi se rugaju učenicima koji su siromašniji i koji dobivaju lošije ocjene. Rugaju se i onima koji se ne usude raditi nešto što i oni rade. Nagovaraju ih da rade stvari koje oni ne žele (npr. nagovaraju ih da puše cigarete), a kad odbiju napadaju ih i udaraju, psuju ih, govore im da su kukavice i nazivaju ih raznim drugim nazivima.
- U mojoj školi dečki se dokazuju da bi se svidjeli curama, da cure misle kako su oni jaki i hrabri.
- Žrtve nasilja su često i djeca koja su šutljiva i potištena, oni vjerojatno imaju neki svoj problem koji ih muči, i s njima bi trebalo porazgovarati, a ne ih zadirkivati i još više ih činiti zatvorenima i potištenima.
- Ja mislim da se tuku oni koji se nečeg boje, pa se tuku zato da se ne bi bojali, već da se drugi boje njih.
- Uzrok je to što nisu odgojeni.
- Nasilje je zbog nogometa, kad netko navija za jedan klub, a netko za drugi.
- To može bit zbog ucjenjivanja.
- Pa kad su Kristinu i Tomislava htjeli tući zato što nose naočale, a ja sam ih onda spasio.
- Nasilje je kad se meni rugaju što ne mogu reći L.
- Uzrok mogu biti svađa i mržnja.
- To može biti kad se netko jako pravi važan.
- Nasilje može biti zbog izrugivanja.
- Pa nekad svom bratu ništa ne dam, pa on mene tuče.
- Nasilje može nastati i kad su roditelji od djece rastavljeni.
- Do nasilja može doći kada netko nekome pokaže novce.
- Netko se tuče jer hoće privući pažnju pred curama.
- Pa to može biti zato što netko neće posuditi drugome neku stvar.
- Do nasilja dolazi zbog izrugivanja i laži.
- U igri može biti nasilje kada se netko ne voli, a pravi se da se vole.

- Tu nema razloga. Neki su neodgojeni i to je to!
- ad Mislav dođe u bratovim tenisicama u školu onda mu se rugaju jer su one stare!
- Matej ne voli debele curice jer su ružne! Onda ih tuče!
- Meni je mama rekla da je Marko takav jer nema tatu.
- Anita ima uvijek nove barbike i ne voli se igrat s curicama koje nemaju. Meni je protrgala haljinu.
- To je ono kad meni Iva govori prosto.
- Jednom je Marta lupila Leu jer joj je kosa smrdila.
- Ne volim bit s Lukom jer on tuče Tina. To je nasilje. Može mu tako pokidat naočale.
- Tea voli igrat igrice gdje se ubijaju. Onda nas gađa sa kamenima.
- Demian je jednom s granom tuko malu macu! Mi se nismo htjeli igrat s njim.
- Razlog nasilja je obrazovanje roditelja, manje zna od drugog roditelja.
- Djeca koja se tuku, to vide od mame i tate.
- Nasilje je uništavanje tuđih stvari.
- Ruganje ako ima loše ocjene.
- Nasilje se javlja zbog nasilja na filmu.
- Izgovaranje ružne riječi.
- Ignoriranje prijatelja i izbacivanje iz aktivnosti.
- Jednog dječaka zovemo popljuvanko jer stalno pljuje po nama.
- Ja ne znam, pa vas pitam: da li je nasilje i ruganje učiteljice?
- Nasilje se događa često dok čekamo autobus. Tada oni zločesti dječaci mirnijoj djeci trgaju stvari, sakrivaju im torbe i pljuju na njih. Ja sam to puno puta gledao.
- Kada sam čekala na semaforu u Sisku, jedan tata je spustio iz ruku svoje dijete i udario ga nogom. To je nasilje, ali ne razumijem zašto je to učinio.
- Nasilje je gađanje hranom tijekom odmora.
- Razredne tučnjava znaju biti jako nasilne. Djece se tuku, grizu, naguravaju, pljuju... Ja sam to gledao puno puta i tada ne znam što da učinim.
- Nasilje se događa kada malo duže čekamo učiteljicu da dodje u razred.
- Na ulici sam vidio kako dečko pretuče drugog dečka zbog novca.
- Nasilje je napad šestarom za vrijeme odmora. Kada me upiknu to me jako boli, a ne smijem nikome ništa reći jer se bojim da će me onda koš više maltretirati.
- Nas cure dečki često štipaju skroz do krvi.
- Kada se igramo dečki nas često guraju, govore nam da smo glupače i pljuju na nas.

- Nasilje je kad te guraju u muški WC.
- Jedan dečko nas je stalno bockao s kestenom.
- Ne znam da li je to nasilje, ali mene je smetalo kad smo plesali, gurali su nas laktovima.
- Razlog nasilja: tučnjava, ruganje, psovanje, bezobrazluk, neprijateljstvo, ljubomora, zlostavljanje u razredu, mržnja, laganje, krađa, tužakanje.
- Dječak iz 4. r. puknuo ga u nos i ovaj je krvario. To je nasilje, ali ne znam što mu je razlog.
- Nasilje je i ruganje jer netko ne može izgovoriti neke riječi.
- Izrugivanje: govori peder kad se muško i muško vole, a kurvo kad se žensko i žensko vole.
- Mi se tučemo zato jer netko zeza nekog zbog ocjena.
- Tučemo se zbog cura. Kad se mom prijatelju i meni sviđa najljepša cura u razredu, mi se onda tučemo.
- Bez razloga. Kad nam je dosadno i kad ne znamo čega bi se igrali.
- Cure se tuku zato jer su ljubomorne ako netko ima ljepšu odjeću.
- Moj razred se tuče zato što se mrzimo i zbog glupost, i onda više nismo prijatelji.
- Moje prijateljice i ja se ružno ponašamo i guramo one cure koje ne volimo i ne želimo da nam budu prijateljice.
- Kad se igramo, počnemo se tući i onda ja nekog jako udarim, pa se on naljuti i mene udari.
- Dečki se tuku jer se ne znaju drugačije igrati.
- Mi se tučemo da pokažemo curama tko je jači.
- Kada dečki iz B razreda zezaju mog prijatelja, ja se onda tučem s njima.
- Tučem se s dečkima kad me zezaju da sam se zaljubio u neku curu.
- Najviše se tuku dečki koji imaju puno jedinica.
- Ne želim se družiti sa curama čiji roditelji nisu obrazovani. Evo, moja mama je doktorica i nemam se što družiti s djecom čiju su roditelji seljaci.
- Anina mama je ružna, pa ja valjda i Ana zato ružna. Ja sam lijepa i neću se družiti sa ružnima.
- Matejini roditelji nemaju auto valjda zato što su siromašni. Po njih nitko ne dolazi pred školu. Moji roditelji imaju dva auta i stalno dolaze po mene. Ja se neću družiti s onima koji nisu moga ranga.
- Ja se tučem ako ne mogu reći tko će biti što kad se igramo.
- Ja se tučem zato što mi je mama rekla da se branim kad me netko zeza i tuče.

Iz prikazanih rečenica, sukladno postojećim teorijskim saznanjima, razvidno je da su i dječaci i djevojčice mogući zlostavljači, ali i žrtve nasilja. Posebnu

pozornost trebalo bi posvetiti i djeci promatračima koji najčešće ne znaju što učiniti u situacijama nasilja kojima prisustvuju.

Današnje nasilje među djecom puno je složenijeg i opasnijeg karaktera u odnosu na povremene konflikte među djecom koji su bili prisutni čak i prije 15-ak godina i ranije, jer današnje nasilje je brutalno, stvarno, ciljano usmjereno, istančano i s trajnim emotivnim posljedicama za žrtvu. Nespremnim sustavom za ovu problematiku, roditeljskom ambivalencijom, nastavničkim distanciranjem, te stalnim TV emisijama koje obiluju nasiljem – vršnjačko nasilje je podupirano i produbljivano.

Dojmovi anketarki

• Ja sam istraživanje obavila u Osnovnoj školi Popovača, u 3. razredu. Dan prije mog dolaska, dogovorila sam se s njihovom učiteljicom da će ona napraviti uvod u temu, te da provjeri znaju li djeca od 9 godina što znači nasilje. Bojala sam se da mi nitko neće htjeti odgovoriti na pitanje. Kada sam došla u školu sljedeći dan, lijepo su me primili, pozdravili smo se. Ja sam rekla tko sam i objasnila o čemu se radi. Nakon toga, oni su se sami uključili u razgovor. Sudjelovao je cijeli razred. Posebno sam zapamtila dečka koji je rekao da je za njega nasilje to što ga drugi zezaju što ne može reći L. Tada ga je učiteljica pitala tko i kada, pa se on rasplakao jer nije htio reći imena. Sve u svemu, zadovoljna sam s tom anketom!

• Provela sam anketu na temu "Nasilje među djecom" u 2., 3. i 4. razredu OŠ Sunja, a najčešća nasilja javljaju se izravno i neizravno. Najviše su surađivali učenici 4. razreda i dobila sam od njih odgovore koje sam tražila. Učenici su komunikativni i koriste širok spektar riječi. Neke riječi čuju od odraslih i koriste ih u svom rječniku, neke korisne, a neke ne bi trebali pamtiti. Nasilje koje se javlja u njihovoj školi danas je sve češće, npr. izrugivanje na smanjenoj intelektualnoj razini, nepoštivanje odraslih osoba/nedostatak autoriteta itd.

• Kada su naši očevi i djedovi išli u školu, javljalo se nasilje, ali se nije govorilo kao što se danas govori, rješavali su ga međusobno ili se šutjelo o bilo kojem obliku nasilja. Danas izravno i neizravno nasilje u školama se često javlja među učenicima, ali se ne zna točno što činiti ako nešto krene u krivom smjeru, kako pomoći i zaustaviti nasilničko ponašanje? Trebamo ostvariti dobru komunikaciju nastavnika, roditelja, stručnih suradnika; svakodnevno učiti djecu neagresivnom ponašanju, te promicati vrijednost spolne, vjerske i nacionalne različitosti.

• Rado sam se odazvala na poziv da sudjelujem u ovoj anketi jer me zanimalo hoće li djeca htjeti sudjelovati, kako će reagirati na postavljeno pitanje i kakvi će biti njihovi odgovori. Kad sam provodila anketu djeca su pokazala ve-

liki interes i želju da sudjeluju. Bez susprezanja i straha su pričala što su najčešći uzroci nasilja među djecom.

• Kao studentica provodila sam mnogo vremena u školi s djecom od 7 do 11 godina i primijetila sam zbog čega najčešće dolazi do sukoba, stoga me dobiveni odgovori nisu jako iznenadili.

• Primijetila sam da su nabrojani razlozi manje-više isti kao i razlozi koji su oduvijek izazivali sukobe među djecom. Nažalost, iako su razlozi isti (ljubav, ljubomora, provociranje zbog ocjena...) način na koji djeca reagiraju znatno se promijenio. Djeca su danas mnogo agresivnija i teže podnose da ih netko provocira.

• Najviše me iznenadio odgovor učenika koji je rekao da ga roditelji potiču da se brani batinama ako ga netko provocira. Upravo zbog ovakvog odgovora kojim roditelj potiče dijete da se fizički obračunava, potrebno je poboljšati suradnju između roditelja i škole. Potrebna je veća i čvršća suradnja između ta dva subjekta jer se nasilje sve češće događa u školi. Mnogi roditelji misle da poznaju svoje dijete u potpunosti i ne prihvaćaju mogućnost da se ono ponaša drugačije kad je pod njihovim nadzorom i kad je bez njega. Suradnjom roditelja i škole potrebno je omogućiti roditeljima da bolje upoznaju školsku i razrednu situaciju i svoje dijete u tom okruženju i da vide kako ono reagira na izazove koji su postavljeni pred njega u školi i društvu.

• Anketiranje sam provela u Sisku u Osnovnoj školi "22. lipanj" u kombiniranom razredu kojeg pohađaju djeca koja uče po redovnom obrazovnom programu i djeca koja se školuju po prilagođenom programu. Nakon najave školskom pedagogu i razredniku trećeg razreda dogovorili smo se za vrijeme susreta s djecom. Iako radim s djecom u vrtiću, iskrenom sam se pribojavala ovog susreta, jer tema je prilično ozbiljna i, na žalost, jako stvarna. Nakon uvodnog čitanja letka, spontano smo krenuli u razgovor. Bila je uočljiva podjela komunikacije u razredu: zdravi učenici su dominirali, dok su djeca s dodatnim potrebama bila, na neki način, "u drugom planu". Htjela sam nekako intervenirati, ali nisam znala kako, pa sam zamolila učiteljicu za pomoć, što je ona odmah i učinila. Mene je posebno dojmilo to što su i djevojčice nasilne. Nisam stara, imam 24 godine, ali u vrijeme dok sam ja išla u školu djevojčice se nisu *kačile* zbog tako *bezveznih* razloga: kako je koja obučena, koja ima više Berbika i sl. Igrali smo se svi zajedno, mijenjali i posuđivali igračke, no, danas tog više nema. Djevojčice su sklone otvorenom ogovaraju, izrugivanju, izolaciji iz igre, pa čak i kritiziranju roditelja druge djece. Sve češće to čine direktno i otvoreno. Mišljenja sam da treba puno raditi na prevenciji nasilja među djecom od sustava predškolskog odgoja, pa nadalje.

• Anketiranje sam provela u Osnovnoj školi u Glini. To je ratom ugroženo područje, sa mnogo miješanog stanovništva. Nekoliko dana ranije javila sam se ravnatelju škole, objasnila svrhu ankete, a potom me je on kontaktirao koji dan da dođem i u koji razred. Zajedno s učiteljicom pročitala sam i prokomentirala

letak koji sam dobila kao uvodnik za ovaj susret. Za vrijeme čitanja letka dio učenika u razredu je bio nemiran, gurali su se, gađali nekim papirićima, te nisu djelovali osobito zainteresirani – što je zapravo potvrdilo da je problem vršnjačkog nasilja u ovoj razrednoj sredini (a vjerojatno i školi) značajno prisutan. Tek nakon nekoliko učiteljičinih intervencija postali su discipliraniji. Tako se je tijekom razgovora moglo saznati da su mnogi dječaci skloni fizičkim obračunima, a da su razlozi raznoliki: želja za moći i dominacijom, netrpeljivost prema djeci useljenicima, često *odmjeravanje snaga*, a ponekad i dosada. Tijekom ovog susreta sa školskom djecom od prosječno 9 godina uvidjela sam činjenicu, da je nažalost, nasilje među djecom hrvatska stvarnost.

Prevencija nasilja u školama

Uz djecu i odrasli (nastavnici i drugo osoblje) mogu biti promatrači nasilja među djecom ili to smatraju "brigom učenika", pa su indiferentni. Ne razumiju koliko se poniženo sjeća žrtva. Profesionalno zreo nastavnik odmah će reagirati na svaki oblik nasilja među djecom, kako bi im prikazao da je to neprihvatljivo ponašanje. Pogrješno je ako odrasli (nastavnici i roditelji) smatraju vidljive posljedice kao što su ozljede ili materijalna šteta ozbiljnijima od psiholoških posljedica. Školski pedagog ili psiholog imaju ulogu savjetnika, no, najveća odgovornost je na nastavniku. Jedna od aktivnosti u prevenciji nasilja među djecom je učiti djecu u razredu socijalno prihvatljivom ponašanju. Ako ne reagira na nasilje, škola promovira to nasilje. Stoga je vrlo važna edukacija djece o ljudskim pravima, o posljedicama nasilja i metodama i načinima nenasilnog rješavanja sukoba. Istraživanja o intervencijama u školi (Buljan-Flander, 2004) koje su se odnosile na odnos napadača, žrtve i promatrača, a ne na individualnu patologiju, pokazala su poboljšanje discipline i ocjena nakon takvih intervencija. Program socijalno prihvatljivog ponašanja uključuje slijedeće komponente: nulta tolerancija na bilo kakvu vrstu uznemiravanja, viktimizacije i promatranja vršnjačkog nasilja; plan za modeliranje primjerenog ponašanja; plan učenja vještina samokontrole; plan za odrasle i djecu koji bi im trebao pomoći kako izbjeći bilo koju ulogu iz trijade (nasilnik, žrtva, promatrač).

U kontekstu svega navedenog u ovom radu, moguće je postaviti i nekoliko prijedloga:

- potrebna je veća pojmovna usuglašenost među stručnjacima i upoznavanje široke javnosti s osnovnim pojmovima ovog područja;
- osnivanje registra stručnjaka, ustanova, službi, državnih institucija, nevladinih udruga, organizacija i projekata koji se bave ovom problematikom;
- kontinuirano raditi na senzibilizaciji odraslih (roditelja i nastavnika) za zdravo suočavanje s ovim problemom;

- potaknuti daljnje i osmišljenije međuresorno dogovaranje protokola postupanja u konkretnim slučajevima, uspostavljanje timova stručnjaka i supervizora;
- omogućiti stalnu edukaciju stručnjaka koji su u poziciji prepoznavanja pojave i intervencije, te uspostaviti kvalitetniji način informiranja, razmjene informacija i znanja stručnjaka različite profesionalne izobrazbe;
- ustrojiti stalni sustav za praćenje stanja pojave;
- ustrajno djelovati na senzibiliziranju javnosti;
- omogućiti kontinuirana druženja stručnjaka.

Zaključna promišljanja

Iako je ova zemlja doživjela značajan oporavak od rata u mnogim sferama, društveni utjecaj konflikta može se osjetiti kroz nekoliko generacija. Mala djeca bivaju osobito ugrožena krizama, nestabilnošću i nasiljem, a stres izazvan ratnim sukobom, negativno utječe na njihov razvoj. Vrlo je važno razumjeti da se mi danas suočavamo sa posljedicama poremećenog djetinjstva djece koja su rođena i odrasla u ratu, okružena raznim oblicima agresije, poremećenim društvenim vrijednostima i odnosima. Stoga je neophodno znati da će sve investicije u razvoj djece u ranom djetinjstvu, koje napravimo sada, doprinijeti izgradnji mirnog, tolerantnog i produktivnog društva budućnosti.

Kada se radi o nasilju među djecom, posebno u školi, potrebna je žurna i konkretna intervencija. Ako se pravovremeno prepozna, zaustavi i spriječi nasilje, te pruži djeci pomoć da prevladaju posljedice nasilja, šalje im se jasna poruka da je njihova dobrobit važna i da žive u društvu koje ne tolerira nasilje ni u kojem obliku. Ne zaboravimo, svojim ponašanjem primjer smo djeci.

Literatura

Buljan-Flander, G. (2004) Nasilje među djecom. *Medix – specijalizirani medicinski časopis. 10; 52; 90-92.*

Janet, P. (1925). *Psychological healing.* London. Allen und Unwin.

King, G., et al. (1998) The Effects of Sociodemographic Variables, Training, and Attitudes on the Lifetime Reporting Practices of Mandated Reporters. *Child Maltreatment, 3 (3): 276-283.*

Olweus, D. (1998) Nasilje među djecom u školi – što znamo i što možemo učiniti. Zagreb, Školska knjiga.

Prpić, I. (2006) Vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada, 13 (2), 315-330.*

Rutter, M. (1966). *Children of Sick Parents. An Environmental and Psychiatric Study.* London, Oxford Universities Press.

Rutter, M. & Quinton, D. (1984) Parental psychiatric disorder: Effects on children. *Psychol Med 14; 853.*

Vidović, V. (1999-2000) Utjecaj poremećenog roditeljstva na razvoj i odgoj djeteta. *Zbornik radova "Duševno zdravlje i odgoj i Agresija otvorena – agresija prikrivena". Zagreb, Hrvatska udruga za dojenačku, dječju i adolescentnu psihijatriju; 36-40.*

http://www.aare.edu./97pap/leckb284.htm

http:// www.mup.hr

http://www.unicef.org/bih/ba/media_8285.html

Summary

In this report we have attempted to show some of very interesting explanations of the reasons of various phenomenal forms of violence among children. Persons questioned were the children aged betwen 8 and 11 years, that is pupils of the third and fourth grades of primary schools throughout the Sisak-Moslavina county. Interwievers put questions to the children of the indicated age in their primary surroundings – that is in the cities and places Sisak, Glina, Sunja, Petrinja, Popovača, Novska and Hrvatska Dubica. The simple question put to zhe children was: "What is the reason of the violence among children?", and the interwievers wrote down the answers.

Visually very effective, through a poster, we presented 30 the most interesting answers.

KARAKTERISTIKE NASILJA NAD DJECOM I IZMEĐU DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

mr. sc. Joško Sindik, prof. psih.*
Dječji vrtić "Trnoružica"
Rusanova 11
Zagreb
josko.sindik@zg.t-com.hr

Zvjezdana Veselinović, prof. psih.
Dječji Vrtić "Maslačak"
Hrvatske mladeži 4
Zaprešić

Sažetak

Cilj prikazanog istraživanja bio je utvrditi neke karakteristike nasilja nad i među djecom predškolske dobi, kao nastavak prethodna dva istraživanja, ali na manjem uzorku sudionika. Definirani su sljedeći problemi utvrđivanja čestine nasilnog ponašanja: načina i razloga na koje/zbog kojih roditelji discipliniraju svoje dijete; odgojiteljevih susretanja – s karakteristikama nasilja nad djecom kod kuće i u vrtiću; pojedinim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja djece; djecom koja su "nasilnici" i "žrtve". Ispitani su prigodni uzorci roditelja i odgojitelja, iz četiri dječja vrtića urbanih sredina iz Grada Zagreba i Zagrebačke županije. Podaci su prikupljeni primjenom Upitnika za roditelje, odnosno Upitnika za odgojitelje autorice B. Starc. Rezultati su pokazali da u disciplineranju djece roditelji najčešće pribjegavaju poželjnim odgojnim postupcima. Ali, još uvijek su povremeno zastupljene i metode tjelesnog kažnjavanja djece, te odgojni postupci koji mogu utjecati na djetetovu negativnu sliku o sebi. Znakovi emocionalnog nasilja nad djecom češće se zamjećuju kod kuće, nego u vrtiću. Više se od 50% odgojitelja u praksi povremeno susretalo s nekim od oblika zanemarivanja djece. Odgojitelji u dječjim vrtićima se rijetko susreću s posljedicama fizičkog zlostavljanja. Samo 8% odgojitelja se susrelo sa seksualnim zlostavljanjem djece. Najveći postotak odgojitelja svjedoči o nepostojanju nasilnika u odgojnim grupama u kojima rade, a u manjem broju odgojnih grupa vrtića postoji veći broj nasilnika. Broj djece koju percipiraju odgojitelji podjednak je i za nasilnike (60), i za žrtve (52). Usprkos velikom uzorku sudionika, činjenica da su i odgojitelji i roditelji osobno uključeni u odgoj djece, a nisu u mogućnosti percipirati nasilje sa stanovišta samog djeteta, glavna su ograničenja istraživanja.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se mr. sc. Jošku Sindiku, prof. psih. na mail: josko.sindik@zg.t-com.hr

Uvod i problemi

Termin zlostavljanja djece nema sasvim dosljednu definiciju, što je povezano s poteškoćama oko određenja zlostavljanja djece. Svako ponašanje koje rezultira ozljedama djeteta predstavlja zlostavljanje. Različitost i posljedice zlostavljanja djece zastrašujućih su razmjera: u Hrvatskoj je broj prijavljenih slučajeva zlostavljanja porastao za deset puta u zadnjih deset godina. Sve su prisutniji i faktori rizika kao što su siromaštvo, socijalna izolacija, razina stresa, financijski problemi i nezaposlenost. Podaci pokazuju kako su svaka četvrta djevojčica i svaki šesti dječak u Hrvatskoj do svoje četrnaeste godine doživjeli neki od oblika seksualnog zlostavljanja. Oko trećina djece barem je povremeno izložena emocionalnom zlostavljanju, dok je tjelesno zlostavljano 10 – 20% djece (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Oblik zlostavljanja predstavlja zanemarivanje i neadekvatna zdravstvena briga, iako je ovdje ponekad teško odrediti granicu. Postoje i poteškoće jasnog definiranja emocionalnog zlostavljanja djece.

Emocionalno zlostavljanje u najširem smislu obuhvaća razna ponašanja odraslih prema djetetu, koja su nepovoljna po djetetov emocionalni i psihički razvoj. Ovo uključuje emocionalno povređivanje djeteta, odsustvo pozitivnog pristupa te neprepoznavanje i nezadovoljavanje djetetovih potreba (npr. grubo kritiziranje, vrijeđanje, odbacivanje, manipuliranje, ismijavanje, prevelika očekivanja, zastrašivanje, ignoriranje, sramoćenje, isključivanje djeteta, prevelika očekivanja na dijete). Čest oblik emocionalnog zlostavljanja predstavlja manipulacija dječjim osjećajima od strane odraslih sa svrhom rješavanja nekih vlastitih problema te svjedočenje nasilju u obitelji, čak i kad dijete nije izravna žrtva nasilja (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Fizičko zlostavljanje uključuje aktivnosti prema djetetu koje rezultiraju rizikom za ozbiljno povređivanje, smrt ili teške fizičke posljedice. Uključuje batine, udarce rukama, nogama i predmetima po tijelu, pljuske, davljenje, čupanje kose, guranje na pod, bacanje, vezivanje, paljenje opušcima, trovanje i drugo. Fizičko zlostavljanje uzrokuje različite ozljede uključujući modrice, opekline, prijelome kostiju, unutarnje ozljede i mozgovna oštećenja (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Seksualno zlostavljanje odnosi se na svaki seksualni kontakt između djeteta i barem 5 godina starije osobe (odraslog ili adolescenta). Događa se kad odrasli ili adolescent dijete navodi, prijeti, zavodi ili prisiljava na bilo koju vrstu seksualnog kontakta. Može imati oblik dodirivanja i milovanja djeteta po intimnim dijelovima, traženje djeteta da dodiruje i/ili ljubi odraslog, ljubljenja u usta i po tijelu, izlaganja pornografskim sadržajima, uključivanje djeteta u seksualne aktivnosti (oralni, genitalni i analni spolni odnos), navođenja da promatra seksualne aktivnosti, dječje pornografije te davanje sugestivnih seksualnih komentara djetetu (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Zanemarivanje predstavlja nezadovoljavanje osnovnih djetetovih potreba poput odgovarajuće hrane, odjeće, grijanja, medicinske skrbi i školovanja, pri čemu roditelj ili skrbnik ima mogućnost za njihovo zadovoljavanje. Zanemarivanje predstavlja i ostavljanje djece koja su premlada da se brinu sama o sebi kod kuće ili prepuštanje neadekvatnom nadzoru (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Kad jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može braniti, govori se o nasilju među djecom. Nasilje među djecom može biti izravno i neizravno. Izravno nasilništvo uključuje: ruganje, ponižavanje, vrijeđanje, kritiziranje, naređivanje i zahtijevanje podređenosti, naguravanje, udaranje, čupanje. Neizravno je teže uočljivo, kao npr. namjerno isključivanje djeteta iz igara, ogovaranje i sl.. Njemu su sklone djevojčice. O nasilju među djecom govori se kad jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti. Može imati oblik prijetnji, tjelesnih ozljeda, odbacivanja, ruganja, zadirkivanja, ogovaranja, uzimanja stvari, uništavanja stvari itd. Često uključuje neugodne komentare o djetetovoj obitelji ili rodbini. Nasilje među djecom možemo podijeliti u dva glavna oblika: fizičko i verbalno. Fizičko nasilje je najuočljiviji oblik, te podrazumijeva udaranje, guranje, štipanje, čupanje. Verbalno nasilništvo najčešće prati fizičko, a podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje. Unutar navedenih oblika nasilja mogu se izdvojiti četiri podvrste. Emocionalno nasilništvo je usko povezano s prijašnja dva, te uključuje namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječje grupe, npr. zabava, ignoriranje.

Seksualno nasilništvo podrazumijeva neželjeni fizički kontakt i uvredljive komentare, dok kulturalno nasilništvo podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi. I na kraju, ali ne manje važno, je ekonomsko nasilništvo koje uključuje krađu i iznuđivanje novca.

Teorijski pristupi

U istraživanju uzroka i posljedica zlostavljanja, četiri su bazična teorijska pristupa (Pearl, 2002, prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). **Psihijatrijski** pristup daje naglasak na psihijatrijske bolesti i poremećaje kod zlostavljača, koji ne mogu adekvatno zadovoljiti djetetove potrebe. **Socijalni** pristup daje akcent na roditeljski stres koji je u interakciji s drugim nepovoljnim faktorima (nezaposlenost, problemi na radnom mjestu, smrt, zdravstveni problemi, izolacija, uzimanje sredstava ovisnosti). **Razvojni** pristup povezuje unutarnje potrebe i vanjske podražaje, a temelji se na odnosu roditelj – dijete. **Ekološki** pristup uključuje različite načine obiteljskog života u odnosu na okružje, te uključuje vrijednosti, vjerovanja, ulogu roditeljstva i stavove prema roditeljstvu, povijesne karakteristike, ono što je roditelj u "psihološkom" smislu donio u brak,

a u interakciji s djetetovim karakteristikama (zdravljem, spolom, temperamentom, itd.).

Postoje osobine obitelji i djeteta koje utječu na razvoj nasilnog ponašanja, kao i osobine vrtića koje mogu poticati ili sprečavati pojavu nasilja (Miljković i Rijavec, 2002).

1. **Obitelj.** Nedostatak pažnje i topline, svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće te nedovoljan nadzor i briga roditelja plodna su podloga za razvoj nasilničkog ponašanja djece. Svjedočenje agresivnom ponašanju obuhvaća fizičku i verbalnu agresiju roditelja prema djetetu ili fizičku i verbalnu agresiju među roditeljima. Korištenjem fizičkog kažnjavanja roditelj šalje djetetu poruku kako je u redu ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo. Vjerojatno je da će dijete koristiti slične metode i sa svojim vršnjacima. Također, ako je roditelj previše popustljiv kada dijete tvrdoglavo i bez pravog razloga zahtjeva nešto, šalje mu poruku kako takvo ponašanje uspijeva kada se nešto želi postići.
2. **Individualne osobine.** Djeca koja su impulzivna, živahna, imaju višak energije, nemaju strpljenja, koja često pronalaze brza "rješenja" frustrirajućih situacija, ali i traumatizirana djeca podložnija su nasilničkom ponašanju. Okolina ih doživljava "zločestima" i može im pripisati zločesto ponašanje te se dijete počinje u skladu s tim i ponašati.
3. **Vrtić.** Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti sve djece te međusobnog poštovanja između odgojitelja i djece i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u vrtiću. Nereagiranje odgojitelja i stručnih suradnika na agresivna ponašanja djece i loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici i sl.) samo olakšavaju nasilnoj djeci da budu agresivna i zastrašuju drugu djecu.

Karakteristike nasilne djece

Nasilnici imaju potrebu osjetiti kontrolu i moć nad drugima te im ponekad nedostaje suosjećanja za žrtve (Karlović i Bilić, 2004). Prkosni su, sukobljavaju se s odraslim osobama, antisocijalni su i skloni kršenju školskih pravila. Često su skloni ljutnji i "lako eksplodiraju". Teško se nose s frustrirajućim situacijama. Vrlo često su i sami nasilnici bili žrtve fizičkog zlostavljanja i nasilništva u vrtiću ili u obitelji. Mogu biti ljuti i uznemireni zbog situacije u vrtiću ili kod kuće. Uglavnom biraju žrtve koje su sitnije, mlađe, slabije, povučenije i pasivnije od njih. Neki nasilnici uopće ne razumiju kako se žrtve osjećaju i koliko im zastrašivanje šteti. Lako se uvrijede i često doživljavaju agresiju prema sebi čak i kad nije prisutna. Napadač ne mora nužno biti uključen u čin nasilja, može biti organizator grupe, tj. poticati i nagovarati druge da se nasilno ponašaju. Obično ne vole vrtić i nisu se na njega adaptirali, imaju lošu samokontrolu, neosjetljivi

su na osjećaje drugih ljudi. Dok neki nasilnici uživaju u agresiji, osjećaju se sigurnima i prihvaćeni su među vršnjacima, drugi imaju slabiji uspjeh u aktivnostima, manje su popularni kod svojih vršnjaka i osjećaju se manje sigurnima. U nekim situacijama i sami nasilnici postaju žrtve. Nasilnici uvijek uspiju pronaći način zastrašivanja i zadirkivanja koji će najviše uznemiriti žrtvu: zadirkuju zbog težine, izgleda, boje kose, obitelji, popularnosti, uloženog truda, disleksije, dispraksije, religije, zbog položaja u društvu, ljubomore na žrtvu, itd..

Znakovi nasilničkog ponašanja te žrtava nasilničkog ponašanja

Kod predškolske djece, prisutni su sljedeći znakovi "nasilništva" (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003): napadaji bijesa koji traju dnevno duže od 15 minuta i ne može ih nitko smiriti (roditelji, članovi obitelji i sl.), na kraju im "popuštaju"; prisutni ispadi agresije često bez razloga; impulzivni su, neustrašivi i energični; konstantno odbijaju pravila i slušanje odraslih; nisu vezani za roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže i ne odlaze do roditelja; često gledaju nasilje na televiziji, uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima.

Nasilnici pronalaze žrtve koje su zbog nečega ranjive ili odskaču od druge djece (boja kože, način hoda, ime, veličina, religija, naočale, obitelj, način oblačenja, itd.). Često su to tiha, mirna, pasivna, anksiozna, nesigurna i oprezna djeca niskog samopouzdanja. Imaju malo prijatelja koji ponekad i stanu u njihovu obranu. Vrlo su povezani s roditeljima koje se često (ali ne uvijek) može opisati kao prezaštićujuće. Žrtve nasilništva često imaju i: lošije socijalne vještine (ne znaju se "zauzeti za sebe"); manjak sigurnosti da potraže pomoć; manje podrške od strane odgojitelja i druge djece; osjećaj krivnje te smatraju da su sami krivi za to što im se događa; želju da se uklope, na bilo koji način (Buljan-Flander i ostali, 2003; Buljan-Flander i ostali, 2004a, Buljan-Flander i ostali, 2004b).

U vrtiću je najčešće žrtva dijete koje je: novo u odgojnoj grupi; nadareno; mirno i ljubazno; koje ima dobar odnos s odgojiteljem; nižeg socioekonomskog statusa; iz druge etničke skupine; s posebnim potrebama; ima razvedene roditelje; žrtva obiteljskog nasilja.

Znakovi ponašanja koji nam mogu pomoći da prepoznamo/ posumnjamo da je neko dijete žrtva dječjeg nasilništva (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003): boje se ići u i iz vrtića; odbijaju ići u vrtić; "bolesni" su ujutro prije vrtića, imaju glavobolje ili bolove u trbuhu; dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim igračkama koje su u vrtić donijeli; postanu povučeni, niskog samopouzdanja; postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti; prijete ili pokušaju samoubojstvo; zaspu plačući, imaju noćne more; ostaju bez svojih stvari; odbijaju govoriti što nije u redu; imaju neobjašnjive modrice, ogrebotine i porezotine počnu zastrašivati drugu djecu; postanu agresivni ili depresivni; daju nevjerojatne isprike za gore navedena ponašanja; sami se igraju, a druga djeca nisu zbog toga zabri-

nuta; ne biraju ih u grupnim sportovima; traže blizinu odgojitelja; nesigurni su i uznemireni ako "nastupiti" pred ostalima.

Nasilničko ponašanje može izazvati brojne posljedice kao što su: usamljenost, depresivnost, tuga, uplašenost, nesigurnost, nisko samopouzdanje, pa i bolest, što ostaje prisutno dalje kroz život. Važno je naglasiti da, ako se nasilničko ponašanje ne zaustavi i promijeni, nasilnici također imaju dugoročne posljedice takvog ponašanja. Istraživanja su pronašla povezanost nasilničkog ponašanja za vrijeme školovanja s kriminalnim ponašanjem kasnije u životu. Djeca koja su svjedoci nasilničkog ponašanja i zastrašivanja u školi također imaju posljedice jer mogu postati skloniji većem riziku toleriranja ili agresivnog ponašanja u budućnosti.

U svijetu je proveden niz istraživanja o raširenosti školskog nasilništva, te dobiveni rezultati pokazuju sljedeće "(Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

- Postotak školske djece koja su žrtve nasilništva u školi u većini zemalja je sličan: u Australiji 17%, u Engleskoj 19%, Japanu 15%, Norveškoj 14%, Španjolskoj 17%, USA 16%.
- Najčešće se događa od 4. do 8.razreda OŠ.
- 71% profesora i nastavnika ne obazire se i ne poduzima ništa na nasilnička ponašanja i zastrašivanja u školi .
- Agresivno ponašanje se nauči rano i teško se mijenja ako je još uvijek postojano u dobi od osam godina.
- I dječaci i djevojčice zastrašuju, uglavnom učenike istih spolova (osim kada se radi o seksualnom nasilju).

Naylor i suradnici (2006) utvrđuju da se definicije školskog nasilništva kod učitelja i učenika bitno razlikuju. Stoga, zaključuju autori, učitelji bi trebali pažljivo slušati što im učenici govore o nasilništvu da bi nasilništvo bolje razumjeli, dok bi se dio učitelja trebao dodatno educirati o toj problematici.

Istraživanje o nasilju među djecom u Hrvatskoj provela je Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba 2003. (iz Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003), u 25 osnovnih škola. Upitnike su ispunjavali učenici od četvrtog do osmog razreda, u 13 gradova Hrvatske. Vezano uz osjećaj sigurnosti djece u školi pokazalo se da se 6% djece osjeća loše u školi, a čak 20% ni dobro ni loše. Odbačeno u školi se osjeća 3% djece, a 9% ni prihvaćeno ni odbačeno. Što se tiče osjećaja sigurnosti u pojedinim dijelovima škole, 12% djece se osjeća nesigurno u školskom WC-u, 11% na putu iz/do škole, 9% na školskom hodniku, 8% na školskom igralištu, 5% u dvorani za tjelesni, 4% u učionici i 3% u blagovaonici. Uočeno je da je osjećaj sigurnosti znatno povezan i sa doživljenim i sa počinjenim nasiljem. Dobiveni rezultati su pokazali da otprilike svako četvrto dijete, tj. 27% ispitanih učenika doživljava barem jedan od oblika nasilja u školi

skoro svakodnevno, pri čemu su 19% djece pasivne žrtve (samo doživljavaju nasilje), a 8% djece su "provokativne žrtve" (doživljavaju nasilje, ali ga i čine). Istraživanje je pokazalo da je 8% djece svakodnevno nasilno prema drugoj djeci, a sama ne doživljavaju nasilje (tj. ukupno 16% djece se svakodnevno ponaša nasilno prema drugoj djeci). Postoji značajna povezanost između počinjenog i doživljenog nasilja. Djeca koja češće doživljavaju nasilje, češće su i sama nasilna prema drugoj djeci. Odgovarajući na pitanje od koga djeca doživljavaju navedeno nasilje, iz rezultata se zaključuje da je u 37% slučajeva to dijete iz istog razreda, u 16% slučajeva dijete iz višeg razreda (starije), u 11% slučajeva je to dijete iste generacije ali iz drugog razreda, a u 3% slučajeva je dijete iz nižeg razreda. Pokazalo se da i doživljeno i počinjeno nasilje pada s obzirom na visinu prosječne školske ocjene, tj. veća je raširenost nasilja kod djece s nižim uspjehom nego kod djece s višim uspjehom. Uspoređujući djevojčice i dječake, rezultati su pokazali da je 35% dječaka i 31% djevojčica doživjelo nasilje, a da je 33% dječaka i 17% djevojčica nasilno prema drugima. U pogledu traženja pomoći u okolini, dobiveni rezultati ukazuju da je 39% djece razgovaralo s roditeljima, 38% razgovaralo s prijateljem/prijateljicom, 14% nije s nikim razgovaralo, 13% djece je razgovaralo s bratom/sestrom, a 11% je razgovaralo s nastavnikom. Rezultati istraživanja su pokazali da se nasilje nakon traženja pomoći u okolini, najčešće više nije događalo ili se manje događalo.

Nije poznat točan razlog zašto odrasli zlostavljaju djecu. Neki od tih razloga uvjetovani su međugeneracijskim "prijenosom" nasilništva (Pećnik, 2003). Steel i Pollock (1968, prema Pećnik, 2003) daju podatak o 100 %-tnom prijenosu nasilništva kroz generacije, dok Kaufman i Zigler (1987, prema Pećnik, 2003) utvrđuju da su ti postoci nešto manji (retrospektivnim utvrđivanjem 80 %, a prospektivnim 30 %). Postoji cijeli niz rizičnih čimbenika i okolnosti – stres, socijalna izolacija roditelja, nezaposlenost, alkohol i droga, osjećaj da nemaju moć u odnosu s drugim ljudima ili činjenica da su i sami odrasli bili zlostavljani kao djeca. Zlostavljani često sami sebe uvjeravaju da u njihovom ponašanju nema ničeg lošeg ili da je sve to za djetetovo dobro. Odrasli u zadovoljavanju svojih osobnih interesa svjesno ili nesvjesno povređuju dijete, koristeći ga za svoje sukobe unutar obitelji, manipuliraju djetetovim osjećajima, ucjenjuju ga ili zaustavljaju njegov razvoj radi svojih sebičnih ili bolesnih razloga – zlostavljaju dijete.

Dužnost je onih koji odgajaju djecu naučiti ih razlikovati prihvatljivo od neprihvatljivog ponašanja. Mnogi pri tome ne razlikuju discipliniranje od kažnjavanja. Discipliniranje obuhvaća sustav učenja koji se temelji na dobrom međusobnom odnosu, pohvalama i uputama djetetu kako da kontrolira svoje ponašanje. Kažnjavanje je negativno, ono je neugodna posljedica nečega što je dijete napravilo ili je propustilo napraviti. Kažnjavanje bi trebalo biti samo mali dio discipliniranja (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; Buljan-Flander i Karlović, 2004).

Dok je broj istraživanja koje istražuju nasilništvo nad djecom i među djecom u svijetu i kod nas velik, mali je broj istraživanja koja nastoje obuhvatiti istu problematiku kod predškolske djece, osobito one uključene u institucionalne oblike odgoja i obrazovanja (najčešće dječje vrtiće). U prethodna dva istraživanja (Sindik i Veselinović, 2007) utvrdili su da postoje razlike u percepciji znakova nasilja nad i među djecom, ovisno o dobnoj grupi djece u kojoj odgojiteljica radi. U mlađim dobnim skupinama češće se izgleda percipiraju znakovi fizičkog nasilja, a u starijim emocionalnog. Znakovi emocionalnog nasilja nad djecom češće se zamjećuju kod kuće, nego u vrtiću. Nema statistički značajne razlike u zastupljenosti različitih oblika zanemarivanja. Odgojiteljice se statistički značajno češće susreću s djecom koja su "nasilnici" nego "žrtve". U drugom istraživanju (Veselinović, Sindik i Janković, 2007), pokazalo se da roditelji najčešće koriste one odgojne metode koje su poželjne. Najrjeđe su zastupljene metode fizičkog kažnjavanja, te one koje vrijeđaju djetetovo dostojanstvo. Djetetova neposlušnost, plač i hiperaktivnost, najčešći su razlozi djetetova discipliniranja. Većina roditelja je izrazito zadovoljna svojim djetetom, ali i vlastitim načinom odgajanja djeteta. Roditelji su nešto zadovoljniji svojim djetetom nego vlastitim roditeljskim sposobnostima. Vjerojatno je da neki drugi faktori više utječu na zadovoljstvo djetetom i odgojem, osim načina discipliniranja.

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi neke karakteristike nasilja nad i među djecom predškolske dobi. Dakle, rezultati prethodno navedenih istraživanja provjereni su na puno većem uzorku ispitanika.

Definirani su sljedeći problemi:

1. utvrditi učestalost načina i razloga na koje/zbog kojih roditelji najčešće discipliniraju svoje dijete;
2. utvrditi učestalost s kojom se odgojitelji susreću s karakteristikama nasilja nad djecom kod kuće i u dječjem vrtiću;
3. utvrditi učestalost pojedinih oblika zlostavljanja i zanemarivanja djece s kojom se odgojitelji susreću;
4. utvrditi broj djece "nasilnika" odnosno "žrtava" s kojim se odgojitelji susreću u odgojnim grupama u kojima rade.

Metode i postupak

Sudionici

Ispitivanjem su obuhvaćeni prigodni uzorak roditelja (N = 474) i prigodni uzorak odgojitelja (N = 146) 3 zagrebačka (DV "Cvrčak", DV "Grigor Vitez", DV "Matija Gubec") i jednog zaprešićkog dječjeg vrtića (DV "Maslačak") neujednačeni po dobi i socio-ekonomskom statusu.

Mjerni instrumenti i postupak

Podaci su prikupljeni primjenom Upitnika za roditelje, odnosno Upitnika za odgojitelje autorice B. Starc. Upitnike su primijenili psiholozi i pedagozi dječjih vrtića i to na uzorku roditelja, te na uzorku odgojitelja zaposlenih u navedenim dječjim vrtićima. Roditeljima i odgojiteljima podijeljeni su upitnici, koje su nakon ispunjavanja vratili psihologu odnosno pedagogu.

Ispitivanje odgojitelja nije provedeno anonimno, ali ispitanicima je naglašena upotreba podataka isključivo u znanstvene svrhe. Za roditelje, ispitivanje je bilo anonimno. Odgojitelji i roditelji su upućeni u cilj ispitivanja. Za odgojitelje, ono je definirano kao pilot ispitivanje stručne grupe Zavoda za školstvo o pojavnosti zlostavljanja djece predškolske dobi. Za roditelje, ono je definirano kao pilot ispitivanje stručne grupe Zavoda za školstvo o načinima odgajanja djece.

Upitnik za odgojitelje sastojao se od ukupno 24 čestice.

Od tog broja čestica 4 su pitanja otvorenog tipa. Jedna se 1 čestica odnosi na broj slučajeva seksualnog zlostavljanja djece s kojima su se susreli u praksi; 1 čestica odnosi se na broj djece agresora u odgojnoj grupi u kojoj odgojitelj radi; 1 čestica odnosi se na broj djece "žrtvi" u odgojnoj grupi u kojoj odgojitelj radi; 1 čestica otvorena je za dodatne komentare sudionika.

Zatim, 2 čestice upitnika su pitanja višestrukog izbora, od kojih se 1 čestica referira na moguće izvore pomoći kojima bi se odgojitelji mogli/željeli obratiti ukoliko identificiraju slučaj zlostavljanog i/ili zanemarenog djeteta, a druga pokušava snimiti eventualnu potrebu za dodatnom edukacijom odgojitelja iz područja zlostavljanja i zanemarivanja djece (DA/NE odgovori).

Napokon, 18 čestica odnosi se na skale procjene od tri stupnja ("nikad", "rijetko", "ponekad"). Od toga 8 čestica opisuje moguće opažene oblike emocionalnog zlostavljanja djece, 7 čestica opisuje moguće opažene oblike fizičkog zlostavljanja djece, a 3 čestice opisuju moguće opažene oblike zanemarivanja djece (zdravstvenog, emocionalnog i obrazovnog).

Varijable Upitnika za odgojitelje (ukupno 76 varijabli)

1. Opće varijable (7 varijabli): dugotrajnost radnog staža odgojiteljice (broj godina), dobni sastav odgojne grupe djece u kojoj odgojiteljica radi (predškola, starija, srednja, mlađa, mješovita, jaslična); procjene (0 = nepripadnost, 1 = pripadnost određenoj vrsti odgojne grupe). Ove varijable nisu korištene u istraživanju.
2. Učestalost s kojom se odgojitelji susreću s pojedinim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja djece (opći oblici zlostavljanja i zanemarivanja – 3 varijable; posljedice fizičkog zlostavljanja – 7 varijabli; susretanje s emocionalnim zlostavljanjem – 8 varijabli); procjene čestine su izražene na Likertovoj skali od 3 stupnja: 3 = često; 2 = ponekad; 1 = rijetko; susretanje sa seksualnim zlostavljanjem – 1 varijabla (frekvencija);

3. Učestalost s kojom se odgojitelji susreću s djecom koja su "nasilnici" odnosno "žrtve" (2 varijable); procjene čestine su izražene frekvencijom;
4. Učestalost traženja pomoći od stručnjaka u vrtiću u vezi problematike prevencije zlostavljanja predškolske djece (6 varijabli); procjene (0 = netraženje pomoći, 1 = traženje pomoći).
5. Potreba za daljnjom edukacijom – DA/NE (2 varijable); procjene (0 = nepostojanje, 1 = postojanje).

Upitnik za roditelje sastojao se od ukupno 29 čestica. Čestice se u ovom slučaju posve podudaraju s varijablama.

Varijable Upitnika za roditelje (ukupno 29 varijabli)

6. Učestalost načina na koje roditelji discipliniraju djecu (21 varijabla); procjene čestine su izražene na Likertovoj skali od 3 stupnja: 3 = često; 2 = ponekad; 1 = nikad.
7. Učestalost pojavnosti ponašanja djece koja potencijalno mogu "iritirati" roditelje (6 varijabli); procjene čestine su izražene na Likertovoj skali od 3 stupnja: 3 = često; 2 = ponekad; 1 = nikad.
8. Učestalost roditeljevog zadovoljstva djetetom (1 varijabla), te načinom odgajanja djeteta (1 varijabla); procjene čestine su izražene na Likertovoj skali od 3 stupnja: 3 = često; 2 = ponekad; 1 = nikad.

Metode obrade rezultata.

U svrhu obrade rezultata, utvrđene su frekvencije određenih vrsta procjena odnosno pojavnosti određenih karakteristika i pripadne postotne vrijednosti, primjenom statističkog paketa Statistica 5.0.

Rezultati i rasprava

Načini i razlozi discipliniranja – procjene roditelja

Rezultati iz tablice 1 pokazuju da u odgajanju, odnosno disciplineranju svoje djece roditelji najčešće pribjegavaju metodi razgovora i objašnjavanja (456 ili 96%), odnosno metodi pohvale/potkrjepljenja pozitivnih djetetovih ponašanja (456 ili 96%). U približno istoj mjeri koriste metodu koju karakterizira djetetu dana mogućnost da argumentira vlastita ponašanja. Dakle, velik postotak roditelja često "posluša ono što dijete ima za reći" (442 ili 93%). Metoda kojom se djetetu jasno navode ona ponašanja koja roditelja, odnosno okolinu smetaju ili ugrožavaju također je često korištena u oblikovanju djetetovog ponašanja (273

Tablica 1. Pregled učestalosti načina na koje roditelji najčešće discipliniraju svoje dijete (N=474) u dječjim vrtićima

Varijabla	Procjene		
	Nikad	Ponekad	Često
razgovaram, objašnjavam	0 (0%)	18 (4%)	456 (96%)
podižem glas, vičem	14 (3%)	434 (92%)	26 (5%)
dajem upute unaprijed	23 (5%)	210 (44%)	241 (51%)
upozoravam na posljedice	5 (1%)	113 (24%)	356 (75%)
udarim rukom po guzi	123 (26%)	329 (69%)	22 (5%)
udarim šibom, kuhačom, remenom	389 (82%)	77 (16%)	8 (2%)
grdim, "špotam", prigovaram	104 (22%)	340 (72%)	30 (6%)
pošaljem dijete u drugu sobu	233 (49%)	228 (48%)	13 (3%)
pošaljem dijete u kut/na "ljutu" stolicu	276 (58%)	185 (39%)	13 (3%)
narugam se za pogrešku/djetinjasto ponašanje	393 (83%)	77 (16%)	4 (1%)
poslušam što mi dijete ima za reći	1 (0%)	31 (7%)	442 (93%)
zaprijetim kaznom	90 (19%)	294 (62%)	90 (19%)
povučem za uho/kosu	381 (80%)	90 (19%)	3 (1%)
ne razgovaram/uvrijedim se kad pogrij.	375 (79%)	96 (20%)	3 (1%)
pljusnem ga po licu/glavi	430 (91%)	39 (8%)	5 (1%)
pohvalim dijete kad radi dobro	5 (1%)	13 (3%)	456 (96%)
kažem da je glupo, nesposobna budala	455 (96%)	16 (3%)	3 (1%)
naglasim da si je samo krivo za posljedice	114 (24%)	301 (64%)	59 (12%)
tražim da popravi "štetu"	82 (17%)	297 (63%)	95 (20%)
dajem primjer drugu djecu koja su bolja	269 (57%)	182 (38%)	23 (5%)
kažem što me smeta u njegovom ponašanju	47 (10%)	154 (32%)	273 (58%)

ili 58%). Općenito, roditelji najčešće koriste one odgojne metode koje su poželjne i usmjerene na oblikovanje sigurne i samopouzdane jedinke i koje odgovaraju tzv. autoritativnom stilu roditeljstva. Autoritativni roditelji pokazuju brigu za dijete, zahtjeve prema djetetu usklađuju s njegovom dobi ili ih postavljaju nešto iznad toga, njeguju s djetetom dvosmjernu komunikaciju, odnosno pitaju dijete za mišljenje i vode računa o njegovim osjećajima, te objašnjavaju svoje odluke (Miljković i Rijavec, 2002). Autoritativni stil odgoja odražava se u djeci koja su samopouzdana, imaju visoko samopoštovanje, sigurna su u sebe, spremna prihvatiti rizik, imaju visoku potrebu za postignućem i dobru samokontrolu.

Odgojna metoda procijenjena kao ona koju najveći postotak roditelja nikada ne koristi je vrijeđanje djeteta i njegovih sposobnosti ("kažem da je glupo i nesposobna budala") (455 ili 96%). Ovakve postupke prema djetetu ponekad

pokazuje 3% roditelja, a često 1%. Ostale oblike/metode odgoja, a koje imaju karakter emocionalnog zlostavljanja i odnose se na blamiranje, podsmjehivanje, sramoćenje, podmićivanje ili pretjeran pritisak na dijete, velik postotak roditelja prakticira povremeno. Njih 92% povremeno podiže glas, odnosno viče na dijete, dok ih 5% to radi često. 72% roditelja povremeno prigovara, odnosno grdi svoje dijete, a 6% ih to radi često. Prijetnje (kaznom) također je odgojna metoda koja se povremeno koristi u velikom postotku (62%). 48% roditelja će povremeno, a 3% često svoje dijete kazniti na taj način da ga pošalje u drugu sobu, odnosno izolirat će ga i distancirati od sebe. U velikom postotku se koristi metoda stajanja u kutu, odnosno na tzv. ljutoj stolici. Tome povremeno pribjegava 39% roditelja, a 3% roditelja često. U velikom postotku roditelji će povremeno koristiti i druge metode koje narušavaju psihički integritet djeteta (uspoređivanje s drugima, ignoriranje/ne razgovaranje s djetetom, izrugivanje i dr.). Iskustva u radu s roditeljima i odgojitelja pokazuju kako se navedene metode, naročito metode stajanja u kutu, odnosno upućivanje za kaznu u drugu sobu i sl., smatraju poželjnim oblicima odgajanja. Mali broj odgojitelja (neprofesionalaca – roditelja, ali i profesionalaca odgojitelja) asocira stajanje u kutu uz bilo kakav oblik zlostavljanja, niti ga doživljavaju kao oblik sramoćenja, blamiranja i podsmjehivanja. Za to je moguće pronaći razlog u nedovoljno jasnoj definiranosti emocionalnog zlostavljanja, nedovoljno osvijetljenoj povezanosti uzroka i posljedica kao i u teškoći procjene kumulativnog efekta emocionalnog zlostavljanja (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Općenito je moguće zaključiti kako se postupci prema djeci, koji mogu kod njih izazvati osjećaj srama, straha, neadekvatnosti, nesigurnosti, osjećaja manje vrijednosti i sl., ne koriste kao dominantne odgojne metode, ali se sporadično pojavljuju u nezanemarivom postotku. To znači da je velik postotak djece u situaciji da povremeno doživljava takve postupke roditelja koji na emocionalnoj razini mogu rezultirati nepoželjnim posljedicama za dijete. Prema podacima iz literature prevalencija emocionalnog zlostavljanja je nepoznata. Procjena Američke humane udruge koja je objavila podatke za period 1998.-1997. godinu od ukupnog broja prijavljene djece emocionalno zlostavljanje je bilo 11% (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). 1986. godine Nacionalni centar za zlostavljanu i zanemarenu djecu SAD objavio je da je u toj godini identificirano 211.100 emocionalno zlostavljane djece i 223.100 emocionalno zanemarene djece (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Nikada se ne koristi metodom fizičkog obračunavanja s djetetom na način da ga pljusne po licu, odnosno po glavi 430 roditelja (91%); 8% će ih to napraviti ponekad, a 1% često. Zastupljenost ostalih metoda, koje eksplicite uključuju fizičku agresiju odraslog prema djetetu, odnosno one koje se ubrajaju u domenu fizičkog zlostavljanja djece, je slijedeća: udaranje rukom po guzi nikada ne koristi 26% roditelja, ponekad 69% roditelja, često 5% roditelja; udaranje šibom, kuhačom i sl. nikada ne koristi 82% roditelja, ponekad 16% roditelja, često 2% roditelja; povlačenje uha, kose i sl. nikada ne koristi 80% roditelja, po-

Tablica 2. Pregled učestalosti razloga zbog kojih roditelji najčešće discipliniraju svoje dijete (N = 474) u dječjim vrtićima

Varijabla	Procjene		
	Nikad	Ponekad	Često
Dijete je prisutno burnim obiteljskim svađama /nasilju	446 (94%)	28 (6%)	0 (0%)
Iritira me njegov plač	317 (67%)	154 (32%)	3 (1%)
Iritira me njegova bojažljivost	377 (80%)	95 (20%)	2 (0%)
Iritira me djetetova ovisnost o meni	370 (78%)	98 (21%)	6 (1%)
Iritira me djetetova neposlušnost	165 (35%)	280 (59%)	29 (6%)
Iritira me djetetova hiperaktivnost	302 (64%)	164 (35%)	8 (2%)
jeste li zadovoljni svojim djetetom	1 (0)	11 (2%)	462 (98%)
jeste li zadovoljni kako odgajate svoje dijete	5 (1%)	97 (20%)	372 (79%)

ponekad 19% roditelja, često 1% roditelja. Od odgojnih metoda koje uključuju fizičku silu odraslog nad djetetom najčešće je prisutno (povremeno) udaranje djeteta po guzi, što se može dovesti u vezu s vjerovanjima da "od toga djetetu ne može biti ništa". Općenito govoreći, postoje česta vjerovanja da djecu treba tući. Batina se doživljava kao jedini način da ga se nauči razlikovati dobro od zla. "I nas su tukli u djetinjstvu, pa smo sada pošteni ljudi", "batina je iz raja izašla" i sl. vjerovanja su zbog kojih roditelji probleme s djecom rješavaju fizičkim putem, a okolina ne intervenira jer smatra da je to pravo roditelja i da oni najbolje znaju što rade i što je dobro za njihovo dijete. Osim toga, većina roditelja i sama je bila tučena u djetinjstvu. Podaci iz SAD govore da 90% roditelja tuče djecu između 3-4 godine, 22% roditelja tuče djecu ispod 1 godine, 75% roditelja tuče djecu između 9-10 godine, 20% roditelja tuče adolescente (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Istraživanja provedena u Hrvatskoj pokazuju da je preko 50% sudionika dobivalo šamare u djetinjstvu, oko 10% ih je često dobivalo batine, a 7% sudionika je doživjelo teže tjelesne ozljede uslijed naročito intenzivnog tjelesnog zlostavljanja.

Kao što je vidljivo u tablici 2, ponašanja/osobine djece kao što su intenzivni plač, bojažljivost, ovisnost o roditeljima i hiperaktivnost ne iritiraju roditelje toliko često. Međutim, djetetov plač (32%), hiperaktivnost (35%), ovisnost o roditeljima (21%) i bojažljivost (20%) kod navedenog postotka roditelja ponekad izaziva neugodu, odnosno iritabilnost, a time i određene reakcije roditelja u vidu primjerenih ili manje primjerenih odgojnih metoda. Neposlušnost se ističe kao metoda koja u većini slučajeva smeta 6% roditelja, a povremeno njih 59%, dakle, općenito je najčešća karakteristika djeteta koja će potaknuti odgojne reakcije roditelja.

Većina roditelja (372 ili 98%) zadovoljna je svojim djetetom, ali i vlastitim načinom odgajanja djeteta (372 ili 79%). Generalno govoreći, roditelji bolje pro-

cjenjuju zadovoljstvo svojim djetetom u odnosu na procjenu vlastitih roditeljskih sposobnosti u koje povremeno sumnja čak 20% roditelja.

Karakteristike nasilja kod kuće i u vrtiću – procjene odgojitelja

Ukoliko se usporede procjene odgojitelja o pojavnosti oblika emocionalnog zlostavljanja kod kuće i vrtiću vidljivo je kako u kategoriji "često" dominira-pojavnost svih oblika emocionalnog zlostavljanja kod kuće (tablica 3). Naročito se u tom smislu ističe svjedočenje djeteta nasilju, odnosno grubim svađama, koje u odnosu na vrtić iznosi 5% : 1%. Analiziranjem kategorije "ponekad" nameće se zaključak kako je u vrtiću zanemarivo izraženije omalovažavanje ismijavanje i ruganje (27% : 25%), te zastrašivanje i prijetnje (41% : 40%). Ostali oblici emocionalnog zlostavljanja, prema procjenama odgojitelja, češće se sporadično javljaju u obiteljskom domu. Prevelika očekivanja od djeteta, odnosno pritisak na dijete oblik je emocionalnog zlostavljanja kojeg najveći postotak odgojitelja procjenjuje kao povremen oblik emocionalnog zlostavljanja djeteta kod kuće (48%). Slijede kritiziranje, vrijeđanje, ponižavanje, nazivanje djeteta pogrdnim imenima (47%), ignoriranje, odbacivanje, isključivanje, te zastrašivanje i prijetnje (40%). 34% odgojitelja procjenjuje kako djeca u obiteljskom domu povremeno svjedoče nasilju i grubim svađama. Nešto manji postotak odgojitelja smatra da su djeca u obiteljskom domu povremeno omalovažavana, ismijavana i izrugana (25%), odnosno da se ideje djeteta ismijavaju i odbacuju (25%).

Tablica 3. Pregled učestalosti s kojom se odgojitelji susreću s pojedinim oblicima emocionalnog zlostavljanja djece kod kuće i u dječjem vrtiću (N = 146)

Varijabla	Kod kuće			U vrtiću		
	Nikad	Ponekad	Često	Nikad	Ponekad	Često
kritiziranje, vrijeđanje, ponižavanje, pogrdna imena	73 (50%)	68 (47%)	5 (3%)	84 (58%)	59 (40%)	3 (2%)
ignoriranje, odbacivanje, isključivanje	84 (58%)	59 (40%)	3 (2%)	88 (60%)	56 (38%)	2 (1%)
omalovažavanje, ismijavanje, ruganje	107 (73%)	37 (25%)	2 (1%)	107 (73%)	39 (27%)	0
zastrašivanje, prijetnje	79 (54%)	59 (40%)	8 (5%)	81 (55%)	60 (41%)	5 (3%)
prevelika očekivanja, pritisak na dijete	55 (38%)	30 (48%)	8 (5%)	80 (55%)	59 (40%)	7 (5%)
posramljivanje, sramoćenje	81 (55%)	61 (42%)	4 (3%)	99 (68%)	45 (31%)	2 (1%)
odbacivanje i ismijavanje djetetovih ideja	106 (73%)	37 (25%)	3 (2%)	125 (86%)	20 (14%)	1 (1%)
dijete prisustvuje/svjedoči nasilju/grubim svađama	89 (61%)	50 (34%)	7 (5%)	133 (91%)	12 (8%)	1 (1%)

Najveći postotak odgojitelja (41%) identificira zastrašivanje i prijetnje kao oblik emocionalnog zlostavljanja povremeno prisutan u vrtiću. Slijede u tom smislu kritiziranje, vrijeđanje i ponižavanje (40%), prevelika očekivanja, pritisak na dijete (40%), ignoriranje, odbacivanje, isključivanje (38%), posramljivanje, sramoćenje (31%), omalovažavanje, ismijavanje, ruganje (27%), odbacivanje i ismijavanje djetetovih ideja (14%), svjedočenje nasilju i grubim svađama (8%).

Odgojitelji, jednako kao i roditelji, identificiraju prisutnost različitih oblika emocionalnog zlostavljanja. Rezultati, dakle pokazuju, kako su djeca predškolske dobi sporadično izložena različitim oblicima emocionalnog zlostavljanja i unutar obiteljskom doma i unutar vrtića.

Susretanje s pojedinim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja – procjene odgojitelja

Rezultati (tablica 4) pokazuju kako se više od 50% odgojitelja u svojoj praksi povremeno susretalo sa nekim od oblika zanemarivanja djece. U tom smislu se najviše odgojitelja (74%) povremeno susretalo s obrazovno zanemarenim djetetom. S emocionalno zanemarenim djetetom susrelo se 69% odgojitelja, dok je njih 65% povremeno identificiralo djecu s nezadovoljenim medicinskim potrebama. Zdravstveno ili medicinsko zanemarivanje 14% odgojitelja opisuje kao čest oblik zanemarivanja djeteta. Međutim i ostale oblike zanemarivanja gotovo jednak postotak odgojitelja doživljava kao česte.

Zdravstveno ili medicinsko zanemarivanje moglo bi se definirati kroz različite oblike roditeljskih postupaka ili postupaka odraslih, za dijete odgovornih osoba, u kojima se vodi dovoljno računa o djetetovoj zdravstvenoj zanemarivanje obuhvaća uskraćivanje potrebnih terapijskih zahvata u slučaju kad dijete ima ozbiljne emocionalne probleme ili probleme u ponašanju. U kontekstu odgojne grupe odgojitelj je u mogućnosti identificirati specifične potrebe djeteta. Informiranje roditelja o identificiranim potrebama djece često, iz čitavog niza razloga (ekonomskih, psiholoških, obrazovnih), rezultira neslaganjem, neprihvaćanjem, odbijanjem. Ovakve reakcije roditelja budu interpretirane kao medicinsko zanemarivanje (roditelj dovodi u vrtić bolesno dijete, odbija uputiti dijete na

Tablica 4. Pregled učestalosti s kojom se odgojitelji susreću s pojedinim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja djece (N= 146)

Varijabla	**Procjene**		
	Nikad	Ponekad	Često
zdravstveno ili medicinsko	31 (21 %)	95 (65 %)	20 (14 %)
emocionalno	31 (21 %)	100 (69 %)	15 (10 %)
obrazovno	20 (14 %)	108 (74 %)	18 (12 %)

specijalistički pregled, terapiju i sl.). S time se može dovesti u vezu i edukativno zanemarivanje s obzirom da ono obuhvaća čitav niz aktivnosti u kojima roditelj ne surađuje s odgojno-obrazovnim institucijama, ne pruža djetetu pomoć, ne osigurava osnovni pribor i sl., ali i zaštiti, potrebi konzultacija s liječnikom i sl.. Mentalno zdravstveno emocionalno zanemarivanje, koje obuhvaća roditeljsko neobaziranje na djetetove potrebe i želje.

Prema rezultatima navedenim u tablici 5 može se zaključiti kako se odgojitelji u dječjim vrtićima rijetko susreću s posljedicama fizičkog zlostavljanja. Ipak, 7% odgojitelja često je u svojoj praksi nailazilo na modrice, a njih 1% na ugrize i iščupanu kosu. Međutim, iako se posljedice fizičkog zlostavljanja u vrtiću rijetko identificiraju iznad prosječan postotak odgojitelja se tijekom svoje prakse s njima suočio. Najveći je postotak odgojitelja (52%) u svojoj praksi povremeno nailazilo na dijete s modricama. Nešto manji broj njih susretao se s izgriženim djetetom, odnosno s djetetom kojemu je bila počupana kosa (16%). S unutarnjim povredama trbuha, prijelomima kostiju i povredama usta susreo se vrlo mali postotak odgojitelja (5% ili manje).

Od 118 sudionika 109 (92%) ih se nikad nije susrelo sa seksualnim zlostavljanjem predškolskog djeteta, a samo ih se 9 (8%) jednom susrelo sa seksualnim zlostavljanjem djece. U literaturi postoji neslaganje vezano uz prevalenciju i incidenciju seksualnog zlostavljanja djece. Unatrag nekoliko godina priznaje se da su seksualno zlostavljanje i incest daleko raširenija nego što se nekad mislilo. Stope incidencije i prevalencije su visoke (Williams, 1994, prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). U istraživanju provedenom na 258 učenika osnovnih škola 8% učenika je odgovorilo da su doživjeli da ih netko neugodno dodiruje po tijelu. Telefonskim ispitivanjem na slučajnom uzorku odraslih pokazalo se da je 27% žena i 18% muškaraca doživjelo seksualno zlostavljanje do 18. godine (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Uz činjenicu da u jednoj odgojnoj grupi u vrtiću radi par odgojitelja može se zaključiti kako je u dječjim vrtićima uključenim u istraživanje identificirano 4 ili 5 seksualno

Tablica 5. Pregled učestalosti s kojom se odgojitelji susreću s pojedinim posljedicama fizičkog zlostavljanja djece (N = 146)

Varijabla	**Procjene**		
	Nikad	Rijetko	Često
modrice	60 (41%)	76 (52%)	10 (7%)
opekotine	134 (92%)	12 (8%)	0
Ugrizi	122 (84%)	23 (16%)	1 (1%)
čupanje kose	120 (82%)	24 (16%)	2 (1%)
prijelomi kostiju	143 (98%)	3 (2%)	0
povrede usta	138 (95%)	8 (5%)	0
unutarnje povrede trbuha	144 (99%)	2 (1%)	0

zlostavljane djece, što je približno 0,17% populacije predškolske djece. U usporedbi s navedenim podacima iz literature radi se o znatno manjem postotku identificirane seksualno zlostavljane djece.

Mogući su brojni uzroci toga, koji se kreću od karakteristika predškolskog djeteta do mitova o seksualnom zlostavljanju i drugih uzroka neprepoznavanja znakova koji na seksualno zlostavljanje ukazuju.

Nasilnici i žrtve u odgojnim grupama – procjene odgojitelja

Broj nasilne djece u vrtićkim skupinama varira od 0 – 5 (tablica 6). Najveći postotak odgojitelja svjedoči o nepostojanju nasilnika u odgojnim grupama u kojima rade. Prema postotku slijede odgojne grupe u kojima postoji 1 nasilno dijete (23%). Općenito govoreći, u manjem broju odgojnih grupa postoji veći broj nasilnika. Rezultati, međutim pokazuju da se tek u 48% odgojnih grupa ne nalaze elementi zlostavljanja među vršnjacima, odnosno u 48% odgojnih grupa postoji od 1 do 5 djece koje jesu žrtve nasilnika vršnjaka. Podjednak je percipirani broj djece koja su nasilnici (60), kao i žrtve (52).

Prikupljeni su i podaci o tome od koga odgojitelji traže pomoć u vezi nasilnog ponašanja, te o potrebama edukacije na tu temu. Odgojitelji najčešće traže pomoć po pitanju zlostavljanja od kolegice iz odgojne grupe (137, dakle 94%), koja im je najdostupnija, potom od kolegice iz objekta (94, dakle 64%), dok od stručnjaka najčešće konzultiraju psihologa (73, dakle 50%), najkompetentnijeg za tu problematiku. Pedagog se konzultira nešto rjeđe (45, dakle 31%), zdravstveni voditelj (27, dakle 19%), a još manje ravnatelj (svega 17 odgojitelja se obraća ravnatelju u vezi navedene problematike, dakle 12%). Logoped/defektolog, koji je rijetko prisutan u dječjem vrtiću (uslijed dislociranosti, prema postojećim pedagoškim standardima) konzultira se samo u 6 slučajeva (4%).

Od 146 ispitanih odgojitelja 112 njih (77%) smatra da im je potrebno još edukacije o zlostavljanju i zanemarivanju djece i mjerama prevencije. Ovaj se rezultat može tumačiti dvoznačno: moguće je da odgojitelji nedovoljno dobro

Tablica 6. Pregled učestalosti s kojom se odgojitelji susreću s djecom koja su "nasilnici" odnosno "žrtve", u odgojnim grupama u kojima rade (N= 138)

Varijabla (broj djece)	Nasilnici	Žrtve
0 (nema)	56 (48%)	86 (62%)
1	27 (23%)	28 (20%)
2	17 (15%)	17 (12%)
3	8 (7%)	4 (4%)
4	5 (4%)	3 (3%)
5	3 (3%)	0 (0%)

znaju protumačiti znakove nasilništva (Naylor i ostali, 2006), pa su rezultati ovog istraživanja relativno nepouzdani. S druge strane, moguće je da su, zbog ozbiljnosti problema koji u dječjim vrtićima nastaju, odgojitelji izrazito motivirani da nauče praktične vještine prevencije odnosno zaustavljanja nasilnog ponašanja predškolske djece.

Kao glavno ograničenje ovog istraživanja može se prvenstveno navesti činjenica da su ispitanici odgojitelji i roditelji, a ne djeca. I jedni i drugi imaju potencijalne razloge, koji proizlaze iz njihovih uloga (profesionalne odnosno roditeljske) da ne budu posve objektivni u percepciji nasilja. S druge strane, moguće je da i roditelji, slično odgojiteljima, ne percipiraju neke znakove nasilja kod djece (Naylor i ostali, 2006).

Nasilje nad djecom i između djece predškolske dobi, premda nije u tolikoj mjeri izraženo kao kod školske djece, nije problem kojeg bi trebalo podcijeniti. Buljan-Flander i Karlović (2004) popisuju načine na koje odgojitelji i roditelji mogu odgojiti nenasilno dijete: pružiti djeci dovoljnu ljubav i pažnju, biti prisutan u djetetovu životu, biti model prihvatljivog ponašanja djeci, ne biti nasilan prema djeci, biti dosljedan u pravilima i disciplini, onemogućiti djeci pristup oružju, zaštititi djecu od nasilja u kući ili susjedstvu, zaštititi djecu od gledanja nasilja u medijima, pomoći djeci da se odupru nasilju.

Zaključci

1. U discipliniranju svoje djece roditelji najčešće pribjegavaju poželjnim i odgojno stimulativnim odgojnim metodama: metodi razgovora i objašnjavanja, odnosno metodi pohvale/potkrepljenja pozitivnih djetetovih ponašanja, i spremni su saslušati dijete. Međutim, još uvijek su povremeno zastupljene i metode tjelesnog kažnjavanja djece, te odgojni postupci koji mogu utjecati na djetetovu negativnu sliku o sebi. Djetetov plač, hiperaktivnost, ovisnost o roditeljima i bojažljivost, a naročito neposlušnost povremeni su izvori iritabilnosti roditelja. Većina roditelja zadovoljna je svojim djetetom i načinom na koji ga odgajaju.
2. Prema procjenama odgojitelja, dominira pojavnost svih oblika emocionalnog zlostavljanja kod kuće. Naročito se u tom smislu ističe svjedočenje djeteta nasilju, odnosno grubim svađama, koje u odnosu na vrtić iznosi 5% : 1%. U vrtiću je u odnosu na roditeljski dom tek zanemarivo izraženije omalovažavanje ismijavanjem i ruganjem (27% : 25%), te zastrašivanjem i prijetnjama (41% : 40%). Znakovi emocionalnog nasilja nad djecom češće se zamjećuju kod kuće, nego u vrtiću.
3. Više se od 50% odgojitelja u praksi povremeno susretalo sa nekim od oblika zanemarivanja djece. U tom smislu se najviše odgojitelja (74%) povremeno susretalo s obrazovno zanemarenim djetetom, s emocionalno zanemarenim djetetom 69%, dok je njih 65% povremeno identificiralo djecu s nezadovo-

ljenim medicinskim potrebama. Odgojitelji u dječjim vrtićima se rijetko susreću s posljedicama fizičkog zlostavljanja.

4. Najveći postotak odgojitelja svjedoči o nepostojanju nasilnika u odgojnim grupama u kojima rade. Općenito govoreći, u manjem broju odgojnih grupa postoji veći broj nasilnika. Rezultati, međutim pokazuju da se tek u 48% odgojnih grupa ne nalaze elementi zlostavljanja među vršnjacima. Isto tako, u 48% odgojnih grupa postoji od 1 do 5 djece koje jesu žrtve nasilnika vršnjaka. Podjednak je broj djece koju percipiraju odgojitelji koja su nasilnici (60), nego žrtve (52).

Usprkos velikom uzorku sudionika, činjenica da su i odgojitelji i roditelji osobno uključeni u odgoj djece (pa ne mogu biti posve objektivni), te što nisu sposobni percipirati nasilje sa stanovišta samog djeteta, glavna su ograničenja istraživanja.

Literatura

Buljan-Flander, G. i Karlović, A. (2004). *Odgajam li dobro svoje dijete?* Zagreb: Marko M.

Buljan-Flander, G., Karlović, A. i Matijević-Vrsaljko, Lj. (2003). *25 pitanja (i odgovora) za stručnjake o postupcima pri otkrivanju zlostavljanja djece*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Buljan-Flander, G., Klapan, A., Prvčić, I., Rister, M. i Sarađen, M. (2004a). *Prepoznajmo zlostavljanje (brošura*). Zagreb: Hrabri telefon.

Buljan-Flander, G., Klapan, A., Prvčić, I., Rister, M. i Sarađen, M. (2004b). *Kako prepoznati seksualno zlostavljanje (brošura)*. Zagreb: Hrabri telefon.

Buljan-Flander, G. i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece.* Zagreb: Marko M.

Karlović, A. i Bilić, V. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Miljković, D. i Rijavec, M. (2002). *Bolje biti vjetar nego list – psihologija dječjeg samopouzdanja*. Zagreb: IEP.

Naylor, P., Cowie, H., Cossin, F., de Bettencourt, R. i Lemme, F. (2006). Teachers' and pupils' definitions of bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 76 (3): 553-576.

Pećnik, N. (2003). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Sindik, J. i Veselinović, Z. (2007). *Kako odgojitelji percipiraju karakteristike nasilja nad djecom i između djece predškolske dobi*. U: Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa "Psihologija nasilja i zlostavljanja", Osijek (ur. V. Kolesarić), str. 143-158. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Veselinović, Z., Sindik, J. i Janković, A. (2007). *Istraživanje razloga i načina roditeljskog "discipliniranja" djece predškolske dobi.* U: Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa "Psihologija nasilja i zlostavljanja", Osijek (ur. V. Kolesarić), str. 177-188. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Summary

The abuse of children is one of the great social problems. Different theoretical approaches seek to interpret forms of violence against children: violence (physical, emotional, sexual) and dereliction of children (health, educational and emotional). The characteristics of families, children and kindergartens affect the development, promotion and the prevention of violent behavior of children. The aim of the research was to identify some characteristics of violence against and among children preschool age, as a continuation of previous two investigations, but on a smaller sample of participants. Following problems were defined – determining frequency for: ways and reasons that / why parents have to "discipline" their child; teachers observing of the characteristics of violence against children at home and in kindergarten, some forms of abuse and neglect of children, children who are "bullies" and "victims". Respondents are relevant samples of parents and teachers, from four kindergartens in urban middle of the City of Zagreb and Zagreb County. Data are collected using the questionnaire for parents, the questionnaire for teachers (author B. Starc). The results showed that in disciplining children, parents usually resort to desirable rearing practices. But we still are occasionally represented and methods of physical punishment of children, and rearing practices that may affect the child a negative image about yourself. Signs of emotional violence against children is more often perceived at home, than in kindergarten. More than 50% teachers in practice occasionally met with some of the forms of neglect of children.

Teachers in kindergarten are rarely faced with the consequences of physical abuse. Only 8% teachers met with the sexual abuse of children. The largest percentage of teachers took evidence of the absence of a violence in educational groups. In a small number of kindergarten education groups was a considerable small number of violent behaviours. The number of children perceived by teachers who are perceived as bullies (60), and for the victims (52), is the equal. Despite a large sample of participants, the fact that the teachers and parents personally involved in the upbringing of children, are not able to perceive violence from the standpoint of the child, is the main limitation of research

PRIKAZ REZULTATA ANKETE O NASILJU MEĐU DJECOM I MLADIMA U DOBI OD 14 DO 18 GODINA PROVEDENE U SISAČKO-MOSLAVAČKOJ ŽUPANIJI

Lahorka Zec, dipl. politolog
Centar za žene Adela Sisak
S. S. Kranjčevića 6
Sisak

mr. sc. Daša Poredoš Lavor*
Centar za žene Adela Sisak
S. S. Kranjčevića 6
Sisak
dasa.poredos@sk.t-com.hr

Marijanka Kovačević
Centar za žene Adela Sisak
S. S. Kranjčevića 6
Sisak

Sažetak

U ovom radu prikazani su rezultati ankete o nasilju među djecom i mladima u dobi od 14 do 18 godina u Sisačko-moslavačkoj županiji tijekom 2006. godine. Anketu je proveo Centar za žene Adela Sisak u okviru projekta "Tolerancija je moj izbor" kojega financijski potpomaže Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Ukupan uzorak ispitanika bio je 1164; 562 sudionika i 602 sudionice. Anketirana su djeca i mladi na području gradova Siska, Petrinje, Gline, Kutine, Hrvatske Kostajnice i Novske.

Rezultati ankete su pokazali da je najčešći oblik nasilja među djecom i mladima širenje neistine i to u čak 58% slučajeva. 23% djece i mladih izvrgnuto je nazivanju pogrdnim imenima, čak 21% ih je bilo u situaciji izolacije. Širenje neistina je češće u djevojaka (69%), nego u dječaka (46%), iako je i kod njih često prisutno. Nazivanje pogrdnim imenima češća je u mladića nego u djevojaka, izolaciji vršnjaka sklonije su djevojke (24%), nego mladići (18%). Iz podataka je vidljivo da su djeca i mladi na području Sisačko-moslavačke županije skloniji verbalnom, psihičkom i socijalnom nasilju, nego fizičkom. Fizičko zlostavljanje je prisutno u oko 15% slučajeva, a evidentno je da su dječaci pri tome nešto agresivniji, jer su od strane svojih vršnjaka bili zlostavljani u 17% slučajeva, dok je kod djevojaka taj broj nešto manji – 13% bilo je izloženo ovoj vrsti nasilja.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se mr. sc. Daši Poredoš Lavor na mail: dasa.poredos@sk.t-com.hr

Uvodne odrednice

"Djeca svijeta su nevina, ranjiva i zavisna. Ona su radoznala, živahna i puna nade. Trebala bi živjeti radosno i u miru, igrati se, učiti i odrastati. Njihova bi se budućnost trebala graditi u slozi i suradnji. Djeca bi trebala sazrijevati i razvijati svoj pogled na svijet stjecanjem novih iskustava. Međutim, mnogoj je djeci stvarnost djetinjstva posve drugačija" (Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece, 1990).

Tema vršnjačkog nasilja među djecom postala je vrlo značajna u javnom i znanstvenom prostoru u zadnjih nekoliko godina. Osviještenost o tom problemu je sve izraženija i za očekivati je da će se spoznaje dobivene istraživanjima sve više širiti, nadopunjavati ili pak odbacivati.

Nasilje među djecom zabrinjava jer je svako društvo pozvano štititi djecu kao najslabiji i najnezaštićeniji dio zajednice. Djeca, tj. osobe do 18. godine starosti, zaštićena su Ustavom Republike Hrvatske, ali i međunarodnim dokumentima koje je naša država ratificirala. Konvencija o pravima djeteta donesena od strane UN-a (1989) u članku 19. govori o zaštiti djeteta od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda, iskorištavanja ili zlostavljanja. Dokument koji regulira područje vršnjačkog nasilja u Republici Hrvatskoj je svakako "Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima" u izdanju Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, te prihvaćen od Vlade Republike Hrvatske 25. veljače 2004. g. Uz taj Program, isto ministarstvo donijelo je u listopadu 2004. godine i *Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima.* Uz te dokumente, vrlo je značajno djelovanje UNICEF-a i njihovog programa *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* čiji je glavni cilj bio povećati razinu osviještenosti o problemu vršnjačkog nasilja među djecom, tako i među zaposlenicima škole i roditeljima. Uz UNICEF, kao akter na ovom području javlja se i Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba koja svojim vrijednim istraživanjima o nasilju među djecom doprinosi širenju spoznaja o ovom problemu. Međutim, svi ti zakonski dokumenti ne mogu zaštititi djecu u onoj mjeri u kojoj svaki roditelj, skrbnik/ica, učitelj/ica je pozvan zaštititi dijete od štetnih postupaka koji ga priječe u njegovom normalnom razvoju.

U svrhu pojmovnog određenja i ograničenja nužno je definirati značenja osnovnih pojmova kako bi se osiguralo jednako značenje zajednički prihvaćenih i korištenih pojmova. Već sama uporaba termina dijete (Kovčo, 2001) nije jednoznačno. U mnogim međunarodnim dokumentima, obiteljskom pravu i nekim drugim zakonima djetetom se smatra osoba u dobi do 18 godina života. U kaznenom pravu termin djeteta označava osobu koja je u dobi do 14 godina, a osoba u dobi od 14 do 18 godina smatra se maloljetnom osobom tako da se u Zakonu o sudovima za mladež određene norme odnose isključivo na djecu, a neke na djecu i maloljetnike. Nije stoga rijetko da se raspravlja o istom problemu, ali iz konteksta različitih definicija.

Djeca se rađaju sa željom imitiranja svega oko sebe u svijetu odraslih. Imitirat će sve uključujući i ponašanje, koje bi odrasli smatrali destruktivnim i asocijalnim. Smatra se (Knežević, 1999/2000) da djeca već sa 14 mjeseci promatraju i upijaju ponašanje koje vide na TV-u, a TV industrija je osposobljena da privuče i gledatelje stare svega 2 godine. U dvije ankete mladih prijestupnika (Knežević, 1999/2000) koji su zatvoreni zbog zločina/ubojstva, silovanja, prepada – 34% ih je izjavilo da su svjesno imitirali tehnike zločina koje su vidjeli na TV-u. Tijekom 3. i 4. godine života mnoga djeca nisu u stanju razlučiti razliku između činjenica i fantazija na TV-u, te im to nije moguće niti uz roditeljsko navođenje. U glavama te djece TV je izvor potpuno točnih informacija o tome kako funkcionira svijet. Naravno, kako odrastaju, shvaćaju bolje i kasnije vide TV kao pravu sliku svijeta izvan svojih domova, gdje doživljaj nasilja djeluje moćno, uzbudljivo, karizmatično i efikasno. U kasnijem životu, ozbiljno nasilje je najvjerojatnije da će se pojaviti u trenucima ozbiljnog stresa, a upravo u takvim trenucima adolescenti, ali i odrasli se vraćaju u najraniji osjećaj što je to nasilje i koja mu je uloga u društvu. Mnoga od tih osjećaja dolaze sa TV-a.

Prema DSM IV (1999) učestalost, odnosno prevalencija poremećaja u odnosima iznosi kod muškaraca 6-16% do 18 godina i kod djevojaka 2-9%, dok prema podacima iznesenim u knjizi od Bašić i Janković (2000) "Rizični i zaštitnički čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži", citira se podatak Dryfoosove iz 1997. godine da je:

- 30% mladih uključeno u višestruka problematična ponašanja koja ih vode do visokog rizika s izuzetno negativnim posljedicama;
- 35% mladih eksperimentira s različitim rizičnim aktivnostima koje utječu na njihovu budućnost;
- 25% mladih su u niskom riziku zbog njihovog sadašnjeg ponašanja.

Isti autori (Bašić i Janković 2000) pod visoko rizičnim mladim osobama podrazumijevaju osobe koje manifestiraju veći broj poremećaja u ponašanju, koji su bili u maloljetničkim zatvorima ili su počinili ozbiljna krivična djela. Srednje rizične mlade osobe su osobe koje čine minimalna kaznena djela, koriste lake droge, seksualno su aktivni i jednu godinu su izvan škole. Nisko rizične mlade osobe su oni koji se nisu sreli s niti jednim delikventnim činom, no, često se spominje alkohol i izostajanje iz škole. Kada govorimo o poremećajima u ponašanju tada je vrlo bitno pitanje koji su to rizični faktori koji utječu na pojavljivanje poremećaja, te podržavaju problematično ponašanje. Oni se odnose podjednako na one iz prenatalnog perioda, biološke čimbenike i čimbenike iz uže i šire okoline.

Najčešće se kao rizični čimbenici spominju (prema Prpić, 2006):

- *genetski i biološki čimbenici* koji prema Wiliamsu (1997) godine obuhvaćaju perinatalnu traumu, neurotoksična oštećenja tijekom trudnoće, alkohol i sl.;

- *rizični čimbenici povezani s obitelji* od kojih su najčešće spominjani problemi u obitelji, obiteljski konflikti, obiteljska povijest visokorizičnog ponašanja, roditelji kao neadekvatan model, roditeljska psihopatologija, siromašno roditeljstvo (siromašna komunikacija, emocionalni život i sl.);
- *čimbenici povezani sa školom* najčešće uključuju školski neuspjeh i disciplinarne probleme;
- *čimbenici vezani uz zajednicu*: kronično nasilje, siromaštvo koje obuhvaća ekonomsku degradaciju, problemi stanovanja, loša zdravstvena zaštita i sl.

Analiza kliničke slike pokazuje da se promjene kreću od relativno beznačajnog ponašanja, kao što je vikanje, psovanje, agresija, do težih oblika kao što je krađa, nasilničko ponašanje, zlouporaba sredstava ovisnosti i sl. Vrlo često u literaturi (Kocijan-Hercigonja, 1999/2000) nalazimo opise dviju grupa poremećaja, jedne otvorene s direktnom konfrontacijom i uništavanjem: agresija, napadaji bijesa, neposlušnost i izrugivanje, hiperaktivnost, dakle otvoreno suprotstavljanje autoritetima, normama i strukturi koja se očekuje i traži. Druga skupina obuhvaća ponašanje koja se odvija "iza leđa" odraslih kao npr. laganje, krađa, korištenje alkohola, droge.

Nasilje među djecom je intrigantna tema jer otvara pitanja odnosa među samom djecom, daleko od roditeljske kulture i nadzora. Izvjesno je da se obrasci ponašanja, pogotovo agresivnog, uče od roditeljskih modela, ali je pitanje koliko roditelji mogu utjecati na to da njihovo dijete ne postane zlostavljač ili žrtva (Prpić, 2006).

Nasilništvo među djecom sve raširenije je pojava. Činjenica da neka djeca bivaju često i sustavno uznemiravana i napadana od strane ostale djece opisana je u mnogim književnim djelima, a mnogi odrasli imaju osobna iskustva o tome iz vlastitih školskih dana. Škola je institucija u kojoj djeca provode sve više vremena i uz obrazovnu funkciju, ona ima i odgojnu, ali isto tako i funkciju prenošenja društveno poželjnih vrijednosti jedne nacije.

Nasilništvo ili viktimizacija određuje se na slijedeći način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika (Olweus, 1998). Namjerno zlostavljanje jednog djeteta od strane drugog djeteta ili grupe djece može uključivati različita ponašanja:

- verbalno – dobacivanje, izrugivanje, omalovažavanje, prijetnje;
- socijalno – izbjegavanje, ignoriranje, isključivanje iz aktivnosti, ogovaranje i širenje zlobnih tračeva, oštećivanje imovine;
- psihološko – prijeteći pogledi, praćenje;
- fizičko – guranje, rušenje, razni udarci;

Četiri karakteristike nasilništva

Nasilništvo je svjesna, željena i namjerna neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti, izazvati strah prijetnjama ili daljnjom agresijom i stvoriti zastrašenost. Iako nasilje može izgledati kao kaotični proces, ono uvijek u sebi sadržava četiri osnova elementa (Coloroso, 2004).

- Nerazmjer moći: nasilnik može biti stariji, jači, popularniji, bogatiji i sl. I sam broj djece koja združeno zlostavljaju može prouzročiti ovaj nerazmjer moći. Iz ovoga proizlazi da nasilništvo ne uključuje konflikt dvaju djeteta podjednakog stupnja moći.
- Namjera povređivanja: nasilnik želi nanijeti emocionalnu ili fizičku bol, očekuje da će njegovi postupci boljeti i uživa u promatranju patnje. O nasilju se ne radi ako do povrijede dođe slučajno kao što je npr. slučajno podmetnuta noga s isprikom ili nenamjerno isključenje iz neke igre. Nasilje podrazumijeva želju za povrjeđivanjem druge osobe.
- Prijetnja daljnjom agresijom: i nasilnik i žrtva znaju da će se nasilničko ponašanje vjerojatno ponoviti. Nasilništvo nije jednokratan događaj.
- Prestravljenost: javlja se kao rezultat sustavnog nasilja koje se koristi da bi se zastrašilo druge i održala dominacija. Strava koja se javlja u djece koja su meta nasilja nije samo sredstvo za postizanje cilja; ona je i sam cilj. Nakon što se stvori prestravljenost, nasilnik se može ponašati slobodno, bez straha od okrivljavanja ili odmazde. Žrtva postaje toliko bespomoćna da je vrlo malo vjerojatno da će uzvratiti ili reći nekome za nasilništvo.

Karakteristike nasilnika/ice

Postoje brojni razlozi zbog kojih neka djeca koriste svoje sposobnosti i talente za zlostavljanje druge djece. Niti jedan faktor ne otkriva cjelokupnu sliku. Nasilnici se ne rađaju kao nasilnici. Urođeni temperament je samo jedan od faktora, ali tu su i utjecaji okoline kao što je: obiteljska atmosfera, školski život, zajednica i kultura (uključujući medije), koji dopuštaju ili potiču takvo ponašanje. Jedina stvar koju sa sigurnošću znamo jest da nasilnici/ce uče kako to postati.

Iako se razlikuju po načinima i metodama nasilništva, svi nasilnici imaju neke zajedničke crte (Coloroso, 2004):

- vole dominirati nad drugima;
- vole iskorištavati druge kako bi dobili ono što žele;
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom, te ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih;

- skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini;
- projiciraju svoje vlastite neadekvatnosti na svoje mete kroz okrivljavanje, kritiku i lažne optužbe;
- odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje;
- nedostaje im uvid, tj. sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nenamjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja;
- gladni su pažnje.

Nasilništvo nije vezano uz ljutnju i konflikt, makar mnogi pomisle upravo na to, nego je više vezano uz prijezir. Prijezir je snažan osjećaj antipatije prema nekome koga smatramo bezvrijednim, inferiornim ili ne vrijednim poštovanja. Prijezir nosi sa sobom tri očite psihološke prednosti koje omogućavaju djeci da povrijede drugo ljudsko biće, a da pritom ne osjećaju empatiju, sućut ili sram. Prijezir uključuje (prema Coloroso, 2004):

- osjećaj da se ima pravo na nasilje, tj. privilegija i pravo da se kontrolira, dominira i osvaja ili na neki drugi način zlostavlja drugo ljudsko biće;
- netolerantnost prema različitostima – različito je izjednačeno s inferiornim i zbog toga netko tko je različit nije vrijedan i ne zaslužuje poštovanje;
- sloboda isključivanja – spremnost da izbace, izoliraju ili segregiraju osobu za koju se čini da nije vrijedna pažnje i poštovanja.

Drugim riječima, nasilništvo je arogancija na djelu. Djeca koja se nasilnički ponašaju izgledaju superiorno, što je često maska kojom prikrivaju bol i osjećaj neprilagođenosti. Ona racionaliziraju da im njihova tobožnja superiornost daje pravo da povrijede nekoga prema kome osjećaju prijezir, no, u realnosti to je samo izgovor kako bi se osjećali bolje kroz omalovažavanje drugoga.

Karakteristike žrtve (prema Coloroso, 2004):

Kao i nasilnici, djeca žrtve imaju različite karakteristike: neki su maleni, neki su veliki, neki zgodni, neki pametni, neki manje pametni, neki su popularni, a neke skoro nitko ne voli. Jedina stvar koja je zajednička svoj djeci žrtvama jest da su ih nasilnici odabrali. Svatko od njih je bio izdvojen kao objekt prijezira i stoga postao primatelj verbalne, fizičke ili relacijske agresije (agresije u odnosima), iz jednostavnog razloga što je drugačiji na neki način. Kada nasilnik osjeća da može nekoga poniziti da bi se on sam osjećao superiorno (ili potvrdio svoj superiorni status), nije mu teško naći izgovor za nalaženje žrtve nasilja.

Mete mogu biti gotovo svi (prema Coloroso, 2004):
- dijete koje je novo u četvrti;
- najmlađe dijete u školi koje je zbog toga i najmanje, ponekad uplašeno i nesigurno;
- traumatizirano dijete koje je već povrijeđeno ranijom traumom, ekstremno osjetljivo, izbjegava vršnjake da bi izbjeglo bol i koje teško traži pomoć;
- submisivno dijete, tjeskobno, niskog samopouzdanja i lako povodljivo, te koje je spremno da udovoljava ili umiruje druge;
- siromašna ili bogata djeca;
- sramežljivo, rezervirano, tiho ili skromno, osjetljivo dijete;
- pametno, bistro ili talentirano dijete je meta jer se ističe, drugačije je
- debelo ili mršavo dijete, visoko ili nisko;
- dijete s fizičkim ili psihičkim poteškoćama;

Uza sve karakteristike zbog kojih jedno dijete može postati žrtva, vrlo je bitno naznačiti da su neke žrtve i nasilnici vrlo dobro skriveni od promatrača (učitelja, roditelja, stručnjaka), te je tada vrlo teško prekinuti krug nasilja. Isto tako, nerealno je očekivati da dijete žrtva samo otkrije da je zlostavljano jer ima uključene mehanizme obrane ega jer osjeća sram, boji se osvete, misli da mu nitko ne može pomoći ili da mu nitko ne želi pomoći, te smatra da je "cinkanje" nešto loše.

Karakteristike agresije među djevojčicama

Djevojčice koriste indirektne metode agresije kao što su širenje glasina, isključivanje i ocrnjivanje drugih, te se nasilje među djevojčicama odnosno djevojkama povećava s prelaskom iz osnovne škole u srednju, tj. s ulaskom u adolescentno doba (http://www.aare.edu.au/97pap/leckb284.htm).

Podaci pokazuju da dječaci "radije" koriste fizičko nasilje (što je i logično s obzirom na jaču fizičku konstituciju dječaka i njihovu spremnost da snagom preuzmu vodeću ulogu u društvu vršnjaka), dok djevojke koriste verbalne metode agresije, tj. kvalitativno drugačije metode od onih koje koriste mladići. Agresivna ponašanja koja djevojčice koriste imaju dvojnu funkciju, u prvom redu da zaštite postojeće prijateljstvo od nepoželjnih "upada" drugih, te u drugom redu, da namjerno povrijede izabrane "djevojčice-mete" pomoću odbacivanja i izolacije.

Indirektno agresivno ponašanje se ogleda u širenju glasina, pisanju ružnih poruka i isključivanju, pa je zato vrlo jasna definicija koja kaže da su to "socijalno sofisticirane strategije agresije koje omogućuju nasilnici da ostane neidentificirana". Djevojčice stvaraju mnogo jače i uže povezane socijalne veze (fenomen najbolje prijateljice, djevojačkih klika) te im je zato puno lakše iskorištavati te veze i manipulirati drugima u cilju da ih povrijede. To ponašanje je najbolje opisano pojmom "relacijske agresije".

Metode i sudionici

U ovom radu prikazali smo rezultate ankete o nasilju među djecom i mladima u dobi od 14 do 18 godina u Sisačko-moslavačkoj županiji provedene tijekom 2006. godine od strane Centra za žene Adela Sisak u okviru projekta "Tolerancija je moj izbor" – financijski potpomognutog od strane Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Ukupan uzorak ispitanika bio je 1164, 562 ispitanika i 602 ispitanice. Anketirana su djeca i mladi na području gradova Siska, Petrinje, Gline, Kutine, Hrvatske Kostajnice i Novske.

Volonterke Centra za žene Adela u suradnji s predstavnicima osnovnih i srednjih škola navedenih područja anketiranje su provele u izravnom kontaktu s učenicima, tako da je jedan školski sat bio posvećen razgovoru na temu tolerancije, čitana je brošura Centra za žene Adela pod nazivom "Tolerancija je moj izbor", a potom su učenici ispunjavali anketu. Anketa je bila anonimna i ničime nije ukazivala na identitet ispitanika. Ukupno je sadržavala 13 temeljnih pitanja, a sastojala se je od dva dijela: prvi dio je obuhvaćao pitanja koji su se odnosila na to da li je sam ispitanik doživio koji od oblika vršnjačkog nasilja (dakle, da li je bio u ulozi žrtve), a drugi je dio obuhvaćao pitanja koja su se odnosila na to da li je ispitanik prema drugima bio nasilan u bilo kojem pojavnom obliku (dakle, da li je bio u ulozi nasilnika). Također su bila postavljena pitanja koja se odnose na mjesta najčešće izloženosti nasilju, kao i o tome tko bi trebao riješiti problem nasilja među djecom i mladima.

Rezultati i rasprava

Rezultati ankete su pokazali da je najčešći oblik nasilja među djecom i mladima širenje neistine i to u čak 58% slučajeva. 23% djece i mladih izvrgnuto je nazivanju pogrdnim imenima, čak 21% ih je bilo u situaciji izolacije. Širenje neistina je češće u djevojaka (69%), nego u dječaka (46%), iako je i kod njih često prisutno. Nazivanje pogrdnim imenima češća je u dječaka nego u djevojaka, izolaciji vršnjaka sklonije su djevojke (24%), nego dječaci (18%). Iz podataka je vidljivo da su djeca i mladi na području Sisačko-moslavačke županije skloniji verbalnom, psihičkom i socijalnom nasilju, nego fizičkom.

Fizičko zlostavljanje je prisutno u oko 15% slučajeva, a evidentno je da su dječaci pri tome nešto agresivniji, jer su od strane svojih vršnjaka bili zlostavljani u 17% slučajeva, dok je kod djevojaka taj broj nešto manji – 13% bilo je izloženo ovoj vrsti nasilja. Mjesta najčešće izloženosti nasilju su škola u 20% i na putu kući u 9% slučajeva.

Pogrdnim imenom 32% djece i mladih naziva svoje vršnjake, a 68% ih je bilo u situaciji da sa svojim društvom nekoga izolirali. 72% djece i mladih smatra da su današnja djeca i mladi nasilni prema svojim vršnjacima, te da bi probleme ove vrste nasilja trebali rješavati roditelji (29%) i škola (23%).

Tablica 1. Rezultati ankete o nasilju među djecom i mladima u dobi od 14 do 18 godina, provedene u Sisačko-moslavačkoj županiji.

Rezultati ankete o nasilju među djecom i mladima u dobi od 14 do 18 godina, provedene u sisačko-moslavačkoj županiji							
PITANJE		Uzorak: 1164 (M-562, Ž-602)					
		DA		M		Ž	
		APS	REL (%)	APS	REL (%)	APS	REL (%)
Da li te netko od tvojih vršnjaka naziva pogrdnim imenom?		266	23,00	149	27,00	117	19,00
Da li se netko ruga tvome izgledu ili stilu oblačenja?		195	17,00	102	18,00	93	15,00
Da li si čuo/la da netko širi neistine o tebi?		677	58,00	259	46,00	418	69,00
Da ti si bio/la u situaciji da su te tvoji vršnjaci izolirali iz društva?		248	21,00	101	18,00	147	24,00
Da li te netko namjerno udara, gura, fizički napada, uništava tvoje stvari?		174	15,00	96	17,00	78	13,00
Da li te netko traži da mu daš novac koji trenutno imaš kod sebe?		108	9,30	76	14,00	32	5,30
Da li ti je netko nudio "USLUGU ZAŠTITE" uz novčanu naknadu?		26	2,20	21	3,70	5	0,80
Mjesta najčešće izloženosti nasilju	Grad	67	5,80	35	6,20	32	5,30
	Škola	233	20,00	132	23,00	101	17,00
	Na putu kući	105	9,00	39	7,00	66	11,00
	Dom	6	0,50	5	0,90	1	0,30
Da li ti nekoga nazivaš pogrdnim imenom?		375	32,00	234	42,00	141	23,00
Da li ti nekoga namjerno fizički napadaš?		116	10,00	84	15,00	32	5,30
Da li si bio/la u situaciji da je tvoje društvo nekoga izoliralo?		790	68,00	344	61,00	446	74,00
Da li su djeca i mladi nasilni u odnosu prema vršnjacima?		841	72,00	376	67,00	465	77,00
Šta misliš, tko bi trebao riješiti problem nasilja među djecom i mladima?	Sami djeca i mladi	122	10,00	55	9,80	67	11,00
	Roditelji	345	29,00	136	24,00	209	35,00
	Škola	268	23,00	107	19,00	161	27,00
	Policija	140	12,00	86	15,00	54	9,00
	Državne institucije	169	14,50	88	16,00	81	13,00
	Nema riješenja	18	1,50	7	1,20	11	1,80
	Ne znam	102	8,80	23	4,09	79	13,10

Okrutnost u školskoj sredini nije svojstvo samo nekih škola ili uzrasta – prisutna je i u osnovnim i u srednjim školama svih vrsta i usmjerenja, i u pretežito muškim i u ženskim razredima. Radovi i istraživanja o okrutnostima prema vršnjacima poznata su iz različitih zemalja i kontinenata – od Europe i Japana preko Australije do Sjedinjenih Američkih Država. U opsežnoj studiji (http://www.zdravlje.hr/clanak.php?id=12429) o školskom zadirkivanju provedenoj u Velikoj Britaniji 27% učenika u osnovnim i 10% učenika u srednjim školama izjavilo je da je bilo barem jednom u tijeku jedne školske godine okrutno mučeno od strane vršnjaka. Hrvatski zavod za javno zdravstvo (http://www.zdravlje.hr/clanak.php?id=12429) proveo je u Hrvatskoj u 2002. godini, na reprezentativnom uzroku učenika petih i sedmih razreda osnovnih i prvih razreda srednjih škola međunarodno istraživanje o zdravlju i ponašanju školske djece – Health Behaviour in School-aged Children, na ukupno 4397 učenika (2180 dječaka i 2217 djevojčica). Jedno od istraživanih područja učeničkog života bilo je i škola i školsko okruženje, a pitanja su uključivala i nasilje među djecom u školi.

Značajan je i utjecaj poremećenog roditeljstva na razvoj i odgoj djeteta (Vidović, 1999/2000). Mnoga su se istraživanja bavila utjecajem psihičke bolesti na razvoj i odgoj djeteta. Već je Janet (1925) zaključio da psihički poremećaj u roditelja ima negativni utjecaj na djecu zbog poremećaja u socijalnom funkcioniranju okoline.

Thyen i sur. (1995) navode kako se u Njemačkoj strategije detekcije rizičnih obitelji rijetko provede u praksi. Iz praktičnih i etičkih razloga ne preporučuju se programi generalne detekcije vulnerabilne djece i obitelji. Centar za zaštitu djece u Lübecku fokusirao se na nekažnjavajući pristup samopomoći u pristupanju obitelji i ohrabrivanju da odrede svoje potrebe. Postoji garancija ne uključivanja policije ili pokretanja postupka bez pristanka obitelji. Iskustva ovog centra pokazuju moguću pomoć koncepata prevencije koji su nekažnjavajući, koji izbjegavaju ograničenje i stigmatizaciju, te nude besplatnu i lako dostupnu uslugu.

Harrington i Dubowitz (1999) navode postojanje nekih elemenata koji mogu predstavljati poteškoće u preveniranju pojave zlostavljanja djece i maloljetnika:

- politička volja za postojanjem potrebe djece kao prioriteta;
- ograničene informacije o uzrocima;
- malo evaluacijskih istraživanja postojećih programa;
- osnovno pravo na privatnost i nedodirljivost obitelji.

Zaključna promišljanja i preporuke za svakodnevni život

Rezultati anketa su pokazali da je najčešći oblik nasilja među djecom i mladima širenje neistine, te su djece i mladih u znatnoj mjeri izvrgnuti nazivanju

pogrdnim imenima, a mnogi su bili i u situaciji izolacije. Širenje neistina je češće u djevojaka, nego u dječaka, iako je i kod njih često prisutno. Nazivanje pogrdnim imenima češća je u mladića nego u djevojaka. Iz podataka bilo je vidljivo da su djeca i mladi na području Sisačko-moslavačke županije skloniji verbalnom, psihičkom i socijalnom nasilju, nego fizičkom. Mjesta najčešće izloženosti nasilju su škole i pri povratku kući. Na svim ispitivanim područjima više od 70% ispitanika smatra da su današnja djeca i mladi nasilni u odnosu prema svojim vršnjacima. Većina ih smatra da ovaj problem trebaju rješavati roditelji i škola.

Što roditelji mogu učiniti da zaustave nasilničko ponašanje djeteta?

Istraživanja su pokazala da se nasilno i agresivno ponašanje uči u ranim godinama života (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, 2003). Roditelji imaju važnu ulogu u smanjivanju nasilja, upravo odgajajući svoju djecu u sigurnim domovima s puno ljubavi. Važno je naučiti dijete kako se nositi s osjećajem ljutnje bez uporabe sile. Roditelji bi trebali:

- razgovarati s djetetom i objasniti mu posljedice nasilja na žrtve;
- promatrati i sudjelovati u djetetovim aktivnostima;
- biti primjer i poticaj cijeloj obitelji na drugačije ponašanje (ne dopustiti da dijete prisustvuje nasilničkom ponašanju kod kuće);
- pokazati djetetu drugačije načine druženja, poučiti ga drugačijem ponašanju;
- razgovarati s djetetom o svemu, pa čak i o školi (npr. ako dijete na pitanje "kako je bilo u školi?" najčešće odgovara "dobro" i tu razgovor prestaje, treba biti uporan na široj komunikaciji i koja uključuje više detalja opisa i osjećaja);
- ohrabriti dijete i pohvaliti ga za suradnju s drugima i nenasilno rješavanje sukoba;
- redovito dogovarati sastanke s razrednikom i drugim nastavnicima, a po potrebi i s pedagogom/psihologom, ravnateljem i sl.

Od iznimne važnosti je suradnja nastavnika i roditelja tako da se omogući nadzor i eventualne sankcije koje će biti usklađene.

Kada se radi o nasilju među djecom, posebno u školi, važno je znati da je neophodna pravovremena intervencija, a također i odgovarajući tretman za žrtvu i počinitelja nasilja, te učenike u ulozi promatrača. Cilj terapije ili savjetovanja je podizanje razine samopoštovanja. Roditeljima se može savjetovati da za dijete pronađu aktivnost u kojoj je uspješno i za koju ima interes. Ako se pravovremeno prepozna, zaustavi i spriječi nasilje, te svima potrebnima pruži odgovarajuća pomoć, šalje im se jasna poruka da je odraslima njihova dobrobit važna i da žive u društvu koje ne tolerira nasilje niti u kojem njegovom pojavnom obliku.

Literatura

Bašić, J. i Janković, J. (2000). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju kod djece i mladeži*. Kratis, Zagreb.

Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb: Bios.

DSM IV (1999). Naklada Slap 1999.

Harrington, D. i Dubowitz H. (1999) Preventnig Child Maltreatment. In: Hampron RI, ed. Family Violence: Prevention and Treatment. Lives series. CA: Sage Publications.

Janet, P. (1925). Psychological healing. London. Allen und Unwin.

Knežević, M.Z (1999-2000) Agresivna ispoljavanja u svakodnevnom životu. *Zbornik radova "Duševno zdravlje i odgoj i Agresija otvorena – agresija prikrivena. Hrvatska udruga za dojenačku, dječju i adolescentnu psihijatriju; 70-74.*

Konvencija o pravima djeteta (1999) Zagreb, Udruga za inicijative u socijalnoj politici.

Kocijan-Hercigonja, D. (1999-2000) Poremećaj u ponašanju. *Zbornik radova "Duševno zdravlje i odgoj i Agresija otvorena – agresija prikrivena. Zagreb, Hrvatska udruga za dojenačku, dječju i adolescentnu psihijatriju; 53-55.*

Kovčo, I. (2001) Što nedostaje u društvenoj reakciji na zlostavljanje i zapuštanje djece i maoljetnika. U: D. Kozarić-Kovačić (ur*)*, *Medicinski i pravni mehanizmi za zaštitu djece od zlouporabe sredstava ovisnosti i zlostavljanja*. Marko M usluge Zagreb, 125-134.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi.* Zagreb: Školska knjiga.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba i Ministarstvo prosvjete i šport. "Nasilje među djecom". (priručnik) – 2003.

Prpić, I. (2006) Vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada. 13 (2), 315-330.*

Thyen, U., Thiessen R. & Heinsohn M. (1995) Secondary Prevention – Serving Families and Risk. *Child Abuse and Neglect, 19 (11); 1337-1347.*

Tolerancija je moj izbor. (2007) Brošura Centra za žene Adela Sisak.

Vidović, V. (1999-2000) Utjecaj poremećenog roditeljstva na razvoj i odgoj djeteta. *Zbornik radova"Duševno zdravlje i odgoj i Agresija otvorena – agresija prikrivena. Zagreb, Hrvatska udruga za dojenačku, dječju i adolescentnu psihijatriju; 36-40*.

http://www.poliklinika-djeca.hr

http://www.zdravlje.hr/clanak.php?id=12429

http://www.aare.edu.au/97pap/leckb284.htm

Summary

In this report we have shown the results of the poll about the violence among children and young people aged between 14 and 18 years in Sisak-Moslavina county in year 2006, which was conducted by the center for women Adela Sisak as part of the project "Tolerance is my choice". This project was financially supported by the Ministry of Family, Veterans' Affairs and Intergeneretional Solidarity. The total sample of the persons questioned was 1164, 562 women and 602 men.The children and young people questioned were from the towns Sisak, Petrinja, Glina, Kutina, Hrvatska Kostajnica and Novska.

The poll results have shown that the most often form of the violence among children and young people is spreading of lies in even 58% of cases. 23% of children of children and young people was exposed to to naming them with abusive names and even 21% was in the situation of isolation. Spreading of lies occurs more often among girls (69%) than among boys (46%), although it also occurs often among them. Naming with abusive names is more often amonmg boys than among girls, girls are more inclined to the isolation of the age-fellows (24%) than boys (18%). According to the figures children and young people on the area of Sisak-Moslavina county are more inclined to verbal, psychical and social than to the physical violence. Physical abuse is present in about 15% of cases and boys are apparently more agressive, because they were abused in 17% of cases by the persons of the same age, while this number is lower among girls -13% of them was exposed to this kind of violence.

PREVENCIJA NASILJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU PREVENCIJA NASILJA

Tamara Žakula Desnica, prof. psihologije

Nasilje nad djecom složen je i višestruko uvjetovan problem, a njegove su posljedice mnogobrojne i vrlo teške. Upravo zato potrebno je preventivno djelovati na svim razinama a radovi u ovom poglavlju daju prikaz nekih programa koji se, sa tim ciljem, provode u našoj zemlji.

Rad autora Vesne Buljubašić-Kuzmanović i Mirka Lukaša bavi se učincima odgojno-obrazovnog programa *Živjeti bez nasilja*, autorice Field, provedenog u jednoj osječkoj osnovnoj školi. Navodeći kako suradničko učenje uspješnih međuljudskih odnosa pomaže djeci izaći na kraj s posljedicama nasilništva, autori navode i niz konkretnih pozitivnih učinaka programa koji se očituju kroz doprinose osobnom i društvenom razvoju djece, kvalitetnijem prepoznavanju i suočavanju s bolnim osjećajima, boljem shvaćanju i razumijevanju uzroka nasilništva, jačanju samopoštovanja, razvijanju komunikacijskih vještina, kreiranju vlastitog "paketa mjera" i izgradnji mreže podrške.

U radu *Jesmo li baš tako nemoćni?* autorica Gorana Hitrec osvrće se na mnogobrojne uzroke nasilničkog ponašanja učenika. Navodeći kako smislena prevencija nasilja, uz razumijevanje prirode i posljedica nasilja, zahtijeva i učenje određenih ponašanja i načina razmišljanja te promjenu postojećih oblika ponašanja autorica smatra da je sagledavanje doprinosa škole ovom problemu neophodno kako bi uvidjeli koja su to ponašanja nastavnika i drugih u školi kao i koji su to faktori organizacije koji pridonose problemu te ih stoga treba mijenjati.

Naglašavajući važnost škole i njezinih djelatnika i u prevenciji elektroničkoga nasilja i zlostavljanja, autorice Jasenka Pregrad, Ivana Ćosić, Martina Tomić Latinac i Hana Hrpka predstavile su kampanju UNICEF-a i Hrabrog telefona *"Prekini lanac!"*. Cilj kampanje bio je pomoći djeci zaustaviti ovaj oblik nasilja, a roditeljima i učiteljima pomoći da pouče djecu sigurnosti i ponašanju u virtualnom svijetu mobitela i interneta. Pored toga rad daje i teorijske spoznaje o elektroničkom zlostavljanju i njegovim posljedicama.

Autorica Lidija Pongrac Vincelj je u radu *"Pomoćnik u nastavi kod učenika s ADHD poremećajem kao oblik prevencije nasilja"* prikazala rad pomoćnika u nastavi koji su, inicijativom Ureda za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba, a uz stručnu i tehničku podršku Udruge IDEM, uključeni prvenstveno u cilju povećavanja sigurnosti u školi. Njihov je rad koncipiran tako da pomažu učitelju u provođenju potrebnog individualiziranog pristupa učeniku s ADHD-om. Evaluacijom je utvrđeno da su takvim pristupom zadovoljene odgojno-obrazovne potrebe učenika s ADHD-om, postignut je obrazovni napredak, ali i omogućen proces učenja socijalnih ponašanja čime je uklonjen povod agresivnom i impulzivnom ponašanju.

U radu autorica Tanje Radočaj i Jasenke Pregrad prikazan je *pregled razvoja UNICEF-ovog programa "Za sigurno i poticajno okruženje u školama"* koji je široj javnosti poznat pod sloganom "Stop nasilju među djecom". Program podrazumijeva aktivnu uključenost djece, zauzetost svih odraslih i kreiranje "zaštitne mreže" u sva-

koj školi, koja se sastoji od znanja, vještina, pravila i jasne podjele odgovornosti za zaštitu djece. U program se tijekom petogodišnjeg razdoblja uključilo više od 250 škola, a preko 150 škola uspješno nastavlja rad koji je, vanjskom nezavisnom evaluacijom, pokazao svoju učinkovitost odn. mjerljive promjene u školama koje su program provele u cijelosti.

Autorice Martina Tomić Latinac, Đurđica Ivković i Jasenka Pregrad, u slijedećem radu pod naslovom *Učinkovitost UNICEF-ovog projekta "Stop nasilju među djecom" – rezultati istraživanja nakon 3 godine provedbe programa* također ukazuju na smanjenje broja nasilničkih ponašanja te niz drugih pozitivnih rezultata koje je program polučio, a koji su dobiveni istraživanjem 4.939 učenika, 1.931 roditelja i 1.205 učitelja iz 39 škola.

U nastojanju oblikovanja sigurnijeg okruženja u školi stvaranjem i širenjem mreže podrške, poticanjem razvoja potencijala djece za vršnjačko pomaganje te osnaživanjem mladih, "Udruga Plavi telefon" kreirala je projekt "Škola bez bola". U radu *Prevencija vršnjačkog nasilnog ponašanja kroz promociju humanog ponašanja* autorica Gordana Šimunković daje pregled provedbe projekta ističući njegovu ideju promocije pozitivnog u prevenciji negativnog.

Važnost obitelji u prevenciji nasilja istaknut je u radu pod nazivom *Škole za roditelje – prikaz programa prevencije zlostavljanja i zanemarivanja djece u "Tić-u"*. Autorice Tamara Žakula Desnica, Ljiljana Bubnić i Nataša Špigl navode iskustva devetogodišnjeg rada "Tić-a" u stručnom radu sa zlostavljanom i zanemarivanom djecom te provedbi projekata usmjerenih na prevenciju zlostavljanja, ali i neprihvatljivog ponašanja i poteškoća kod djece. Predstavljeni su progami psihološke podrške roditeljima – "Škola za roditelje", "Škola za razvedene roditelje" te "Škola za samohrane roditelje", u koje se uključilo više od tristo polaznika koji su programe evaluirali.

Svi navedeni radovi predstavljaju značajan doprinos unapređenju prakse prevencije nasilja nad i među djecom te su korisno štivo za sve one koji se specifično bave ovim problemom. Radovi također mogu pružiti dodatni poticaj pri kreiranju i praćenju učinaka programa koji će doprinijeti stvaranju kulture nenasilja u našem društvu.

EVALUACIJA ODGOJNO-OBRAZOVNOG PROGRAMA – ŽIVJETI BEZ NASILJA

dr. sc. Vesna Buljubašić-Kuzmanović
Odsjek za pedagogiju
Filozofski fakultet u Osijeku
L. Jägera 9
Osijek
vbuljubasic@ffos.hr

mr. sc. Mirko Lukaš*
Odsjek za pedagogiju
Filozofski fakultet u Osijeku
L. Jägera 9
Osijek
mlukas@vt.t-com.hr

Sažetak

Rad se bavi učincima odgojno-obrazovnog programa *Živjeti bez nasilja* (Field, 2004), ostvarenog u jednoj osnovnoj školi suradničkim učenjem uspješnih međuljudskih odnosa koji pomažu djeci izaći na kraj s posljedicama nasilništva. Pri tom nas je vodilo uvjerenje da postoji snaga za život bez nasilja, i da je ona dostupna svakome tko je prema njoj otvoren.

Evaluacija je pokazala da suradničko učenje o životu bez nasilja doprinosi osobnom i društvenom razvoju djece, kvalitetnijem prepoznavanju i suočavanju s bolnim osjećajima, boljem shvaćanju i razumijevanju uzroka nasilništva, jačanju samopoštovanja, razvijanju komunikacijskih vještina, kreiranju vlastitog "paketa mjera" i izgradnji mreže podrške.

Uvod

Posljednjih godina povećano je zanimanje za probleme nasilja među djecom u školi o čemu govori veliki broj domaćih i stranih autora (Olweus, 1998; Janković, 1993; Previšić, 1996; Buljubašić-Kuzmanović, 2007 i mnogi drugi). Snažan odjek, koji je prilično šokirao domaću javnost, dogodio se 2003. godine kada su Poliklinika za zaštitu djece i Ministarstvo prosvjete objavili rezultate svojih istraživanja. Tim je istraživanjem obuhvaćeno 25 osnovnih škola Hrvatske, a rezultati pokazuju da je 27% djece u školama svakodnevno izloženo nekoj vrsti nasilja. Nevjerojatno nam zvuče i istraživanja koja tvrde da se u optimalnim uvjetima nasilništvo u školi može smanjiti tek za 50%, jer se ne može samo od škole očekivati da osigura djeci prostor slobodan od nasilja bez sudjelovanja roditelja, kao i uže i šire društvene zajednice kako navodi Field (2004).

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se mr. sc. Mirku Lukašu na mail: mlukas@vt.t-com.hr

Unatoč naglom porastu interesa za vršnjačko nasilje u našim školama taj problem je još uvijek u početnoj fazi istraživanja, odnosno u fazi ispitivanja njegove raširenosti. Malobrojna su i ona istraživanja koja se bave implementacijom i evaluacijom različitih pedagoških pristupa vršnjačkom nasilju. Ovaj rad upravo ima za cilj jedan takav pristup, kojim će se pokušati okvirno prikazati rješavanje problema nasilja u školskom kontekstu, kroz pozitivno iskustvo iz odgojno-obrazovne prakse. Riječ je o implementaciji i evaluaciji odgojno-obrazovnog programa *Živjeti bez nasilja* (prema Field, 2004), koji se temelji na šest tajni uspješnih međuljudskih odnosa, kroz primjenu modela od šest koraka koji pomažu djeci izaći na kraj s posljedicama nasilništva, za razliku od reakcija i modela: uzmicanja, osvećivanja, uzvraćanja ili dovođenja u još veću opasnost prihvaćanjem nasilnih rješenja. Naime, školski/razredni kontekst opterećen je sve većim rizicima a zaštitni čimbenici u tom sociološkom okruženju ozbiljno su reducirani. O tome govore istraživanja kako navode Dryden i Vos (2001) vezana za revoluciju u učenju, i didaktiku kao teoriju kurikuluma koja snažno naglašava potrebu za četverodijelnim školskim kurikulumom: kurikulumom osobnog rasta i razvoja, kurikulumom životnih sposobnosti, kurikulumom učenja kako učiti i učenja kako misliti te sadržajnim kurikulumom. Premda su svi kurikulumi međusobno povezani, sadržajni kurikulum je namjerno stavljen na posljednje mjesto, što je obrnuto od dosadašnje tradicionalne školske prakse. Iako je sadržajni kurikulum, s integriranim temama i dalje temelj školskog kurikuluma, škole moraju ići dalje od učenja školskih predmeta ako žele zadržati vrijednosti. Thacker (2001) taj vid odgoja i obrazovanja naziva "osobnim, društvenim i moralnim" koji predstavlja glavni temelj vrijednosti na kojemu počiva znanje. Moguće ga je ostvariti u suradničkoj školi u kojoj učenici rade u skupinama, a učitelji, roditelji i ostali djelatnici u suradničkim timovima, što isto čine gradski, regionalni i državni organi vezani za školstvo. Ustroj takve škole je cjelovit i jedinstven gdje svaka razina suradničkih timova podupire i poboljšava jedna drugu.

Odgojno – obrazovni program *Živjeti bez nasilja*

Odgojno-obrazovni program *Živjeti bez nasilja* kako ga opisuje autorica Field (2004) sastoji se od 6 koraka definiranih kao šest tajni uspješnih međuljudskih odnosa, prikazanih i razrađenih za uporabu pod zajedničkim nazivom – "Kako pomoći djeci da izađu na kraj sa zadirkivanjem i nasiljem". Predložene aktivnosti, uz prilagodbu dobi učenika, primijenili smo za šest susreta s učenicima od 6. do 8. razreda u jednoj osječkoj osnovnoj školi, prema sljedećem okviru:

Prvi susret – Osjećaji (sreća, žalost, ljutnja i strah):

Kada je dijete izloženo nasilju, zadirkivanju i/ili sprdnji, ono proživljava bolne osjećaje koji utječu na njegovo ponašanje. Ove osjećaje dijete mora prepo-

znati da bi se suočilo s njima. Kako bi se osjećaji prepoznali potrebno je odgovoriti na pitanje – Što osjećam?, odrediti njihovu jačinu – Koliko osjećam? i dati im oduška – Što moram učiniti?.

Suradničke aktivnosti primijenjene u ovom koraku bile su: Što osjećaju djeca; Razumijevanje osjećaja; Suočavanje s bolnim osjećajima; Načini davanja oduška osjećajima: izravni i neizravni.

Drugi susret – Zašto se zlostavlja i nasilno ponaša?:

Svatko može postati žrtva nasilja stoga je od velike važnosti pokušati otkriti zašto je netko izložen nasilju, odnosno ne ograničiti se na traženje krivaca već se usmjeriti na uzroke nasilja i konstruktivna rješenja. Optuživanja i pasivnost ne rješavaju problem. Kada se malo dublje uđe u pozadinu sukoba i raščlani ga se tj. upozna sa više strana, lakše se može s njim nositi, te nešto konkretno poduzeti i pomoći.

Suradničke aktivnosti primijenjene u ovom koraku bile su: Na krivom mjestu u krivo vrijeme; Stablo patnje – kako pomažem nasilniku; Biti različit može biti strašno; Slika školskog života.

Treći susret – Kako se osnažiti i raditi na sebi?:

Djeca imaju obvezu izgrađivati vlastito samopoštovanje, dajući poštovanje sebi i drugima i dopuštajući drugima da ga daju njima, kako je opisao Field (2004). Roditelji i škola trebaju poticati dijete koristeći pozitivne povratne informacije koje doprinose razvijanju njegova samopoštovanja, kao i cjelovitom i harmoničnom razvoju i odrastanju.

Suradničke aktivnosti bile su: Ogledalce, ogledalce – što me čini zadovoljnim; Kakvo je vaše samopoštovanje; Kako graditi samopoštovanje; Pokazatelji samopoštovanja; Povratne informacije (pozitivne i negativne); Priča sa sretnim završetkom.

Četvrti susret – Komunikacijske vještine:

Komunikacijske vještine obuhvaćaju govor očiju, lica i tijela, glas i izgovorene riječi. Razvijanjem komunikacijskih vještina i vježbanjem određene komunikacijske tehnike, dijete će spremnije i djelotvornije funkcionirati u tegobnim okolnostima. Osobito je važno vježbati govor u prvom licu.

Primijenjene suradničke aktivnosti: Stilovi komunikacije; tajne neverbalne komunikacije – kažiprst za djecu koja se stalno vrte; govor lica, ruku i tijela; igrokaz i igranje uloga – verbalne tehnike i dosjetke; ja i ti govor; dnevnik osmjeha.

Peti susreti – Moj "paket mjera":

Važno je da dijete ima svoj plan akcije, da bi razvilo djelotvorne strategije sučeljavanja a koje će ga učiniti sigurnijim od pukog prepuštanja nasilniku i bespomoćnosti. Nasilnici će lakše zloupotrebljavati one učenike koji šute i ne podu-

zimaju ništa, odnosno prepuštaju se. Stoga je važno naučiti kako se može djelotvornije reagirati i pripremiti se na zadirkivanje, isključivanje/odbacivanje i eventualne fizičke napade.

Suradničke aktivnosti bile su: dnevnik zadirkivanja; verbalni judo; kako izaći na kraj sa zadirkivanjem; igra – tko je jači; igre uloga – brzi odgovori (složite se, usprotivite se, promijenite temu, preformulirajte, zahvalite se…); dječji "paket mjera" – budite spremni.

Šesti susret – Međusobni odnosi (izgradnja mreže podrške):

Djeca aktivno sudjeluju u društvenom životu a škola je sastavni dio života, ona nije samo priprema za život kako se to obično misli. Roditelji i nastavnici školu trebaju doživljavati kao sigurno i poticajno okružje odrastanja i uspješnosti učenika. Ova stremljenja moguće je poticati kroz suradničku školu i kurikulum usmjeren prema učeniku i njegovim potrebama.

Suradničke aktivnosti bile su: kako razvijamo mrežu podrške; test društvenosti; kako steći i zadržati prijatelje; nacrtaj svoju mrežu podrške; grupe za podršku u školama.

Metodologija istraživanja

Cilj, problemi i hipoteza

Cilj je ovog rada bio utvrditi koliko suradničko učenje djelotvornih oblika ponašanja, definiranih kao šest tajni međuljudskih odnosa, doprinosi prepoznavanju i suočavanju s bolnim osjećajima koje djeca doživljavaju kao žrtve nasilja, shvaćanju uzroka nasilništva, jačanju samopoštovanja, razvijanju komunikacijskih vještina, kreiranju vlastitog "paketa mjera" kao strategije zaštite i izgradnji mreže podrške.

U skladu sa ciljem postavljeni su sljedeći problemi istraživanja: ispitati inicijalno i finalno stanje učeničke percepcije 6 tajni međuljudskih odnosa (početkom i nakon suradničkog učenja djelotvornih strategija ponašanja). Zajedno s učenicima i razrednicima organizirati, provesti i evaluirati šest grupnih susreta u svakom razrednom odjelu od 6. do 8. razreda. I na koncu evaluirati učinke programa *Živjeti bez nasilja* na osobni i društveni razvoj učenika.

Pretpostavka je da će rezultati provedenog istraživanja pokazati da suradničko učenje o životu bez nasilja doprinosi osobnom i društvenom razvoju djece, kvalitetnijem prepoznavanju i suočavanju s bolnim osjećajima, boljem shvaćanju i razumijevanju uzroka nasilništva, jačanju samopoštovanja, razvijanju komunikacijskih vještina, kreiranju vlastitog "paketa mjera" i izgradnji mreže podrške. Nezavisne varijable su dob i spol učenika, a zavisne kvaliteta razvoja šest tajni međuljudskih odnosa.

Tablica 1. *Uzorak obuhvaćenih učenika*

Razred	6.	7.	8.	Ukupno
M	22	22	25	69
Ž	23	30	20	73
Ukupno	45	52	45	142

Sudionici

Istraživanje je provedeno tijekom 2006./07. šk. god., na uzorku od 142 učenika viših razreda jedne osnovne škole u Osijeku. Uzorkom su obuhvaćena po dva razredna odjeljenja od 6. do 8. razreda ili 29% učenika dotične škole. Učenike 5. razreda nismo obuhvatili zbog iznimno osjetljivog razdoblja kroz koje su prolazili tj. zbog prijelaza iz razredne u predmetnu nastavu, te smo s njima susrete započeli nešto kasnije.

Instrumenti

Za potrebe ovog istraživanja konstruirana su dva upitnika. Upitnici su bili namijenjeni inicijalnom i finalnom ispitivanju kvalitete dječjeg razvoja dobrog odnosa prema sebi i drugima, usmjeren na šest tajni međuljudskih odnosa (prepoznavanju i suočavanju s bolnim osjećajima koje djeca doživljavaju kao žrtve nasilja, shvaćanju uzroka nasilništva, jačanju samopoštovanja, razvijanju komunikacijskih vještina, kreiranju vlastitog "paketa mjera" kao strategije zaštite i izgradnje mreže podrške). Zadatak učenika je bio da na skali Likertovog tipa od 1 do 5 stupnjeva (1 – ne primjenjujem, 2 – uglavnom ne primjenjujem, 3 – niti ne primjenjujem, niti primjenjujem, 4 – uglavnom primjenjujem, 5 – primjenjujem) procijene koliko primjenjuju šest tajni međuljudskih odnosa, koncipiranih prema odgojno obrazovnom programu "Živjeti bez nasilja". U obradi dobivenih podataka prosudbe 1, 2 i 3 su uzete kao nepoželjne, a 4 i 5 kao poželjne.

Zbog velikog broja podataka drugi upitnik čiji su rezultati bili u funkciji učenja, a odnosio se na evaluacije grupnih susreta u ovom radu, nećemo prikazivati.

Postupak

Većina autora ističe četiri temeljne faze uvođenja promjena: usmjerenost – potrebe, pokretanje – usvajanje, provedba – primjena, institucionalizacija – nastavljanje kako opisuje Marsh (1994). Predočeni pristup kompatibilan je provedenom akcijskom postupku kako navodi Sekulić-Majurec (1994): uočavanje

problema i izrada početnog nacrta akcije; određivanje uvjeta za provođenje akcije; opažanje učinaka i njihovo mijenjanje tijekom akcije; promišljanje o postignutim učincima kao osnovi nacrta budućih akcija.

U obradi podataka primijenjena je deskriptivna statistika i t-test za zavisne uzorke.

Interpretacija podataka i rasprava

Dobiveni rezultati pokazuju da su učenici nakon suradničkog učenja djelotvornih strategija ponašanja, koncipiranih prema implementiranom odgojno-obrazovnom programu *Živjeti bez nasilja,* kvalitetnije procjenjivali svih šest tajni međuljudskih odnosa i doprinosili pozitivnoj izgradnji odnosa prema sebi i drugima. Samoprocjene u tablicama 2, 3 i 4 odnose se na unutarnji svijet – odnos učenika prema sebi, a tablice 5, 6 i 7 na vanjski svijet – govore o odnosu učenika prema drugima.

Koliko su djeca u stanju pokazivati svoje emocije, dati im oduška i djelotvorno se nositi s njima, važna je strategija prevladavanja nasilništva. Nakon suradničkog učenja prepoznavanja, razumijevanja i sučeljavanja sa četiri osnovna osjećaja (sreća, žalost, ljutnja i strah) pokazalo se važnim u svakom trenutku znati prepoznati i imenovati to što osjećamo. Osobito se to odnosilo na bolne osjećaje i načine na koje im dajemo oduška (što osjećam, koliko osjećam, što moram učiniti…). Učenicima se posebno svidjela suradnička aktivnost vezana za načine davanja oduška osjećajima: izravni i neizravni, verbalni i neverbalni načini.

Svatko može postati žrtva nasilja, stoga je od velike važnosti znati prepoznati i shvatiti uzroke nasilništva. Time se izbjegavaju iscrpljujuća optuživanja, traženja krivaca i slične strategije neučinkovitog rješavanja sukoba jer optuživanje i pasivnost ne riješavaju problem. Učenici su se suradničkim učenjem usmjerili na uzroke sukoba, dublje ulazili u njegovu pozadinu, prepoznavali ga sa svih strana i tražili konstruktivna rješenja što je značajno unaprijedilo njihove strategije sučeljavanja u tegobnim okolnostima.

Kako se osnažiti i raditi na sebi važna je strategija prevladavanja sukoba. Suradničkim učenjem učenici su aktivnije doprinosili razvijanju i njegovanju sa-

Tablica 2. Samoprocjena suočavanja sa svojim osjećajima, tajna prva

Razred	N	Inicijalno stanje		Finalno stanje		Razlika		
		AS	SD	AS	SD	t	ss	p
6.	45	3,53	0,718	4,73	0,533	9,002	44	0,0001
7.	52	3,85	0,769	4,62	0,593	5,717	51	0,0001
8.	45	3,53	0,957	4,7	0,686	6,494	44	0,0001

Tablica 3. Samoprocjena razumijevanja razloga zlostavljanja, tajna druga

Razred	N	Inicijalno stanje		Finalno stanje		Razlika		
		AS	SD	AS	SD	t	ss	p
6.	45	3,64	1,003	4,62	0,490	6,889	44	0,0001
7.	52	3,59	0,095	4,58	0,605	6,130	51	0,0001
8.	45	3,22	0,977	4,44	0,784	6,276	44	0,0001

Tablica 4. Samoprocjena rada na sebi i svom samopoštovanju, tajna treća

Razred	N	Inicijalno stanje		Finalno stanje		Razlika		
		AS	SD	AS	SD	t	ss	p
6.	45	3,77	1,084	4,82	0,441	6,018	44	0,0001
7.	52	3,67	1,042	4,71	0,666	6,064	51	0,0001
8.	45	3,66	0,977	4,69	0,556	6,012	44	0,0001

Tablica 5. Samoprocjena komunikacijskih vještina, tajna četvrta

Razred	N	Inicijalno stanje		Finalno stanje		Razlika		
		AS	SD	AS	SD	t	ss	p
6.	45	3,8	1,013	4,75	0,484	5,676	44	0,0001
7.	52	3,82	0,785	4,69	0,617	6,211	51	0,0001
8.	45	3,84	0,705	4,68	0,556	6,275	44	0,0001

Tablica 6. Samoprocjena strategija sučeljavanja, vlastiti "paket mjera", tajna peta

Razred	N	Inicijalno stanje		Finalno stanje		Razlika		
		AS	SD	AS	SD	T	ss	p
6.	45	3,77	0,794	4,79	0,505	7,200	44	0,0001
7.	52	3,42	0,848	4,69	0,506	9,274	51	0,0001
8.	45	3,42	0,753	4,44	0,659	6,838	44	0,0001

Tablica 7. Samoprocjena izgradnje socijalne mreže podrške, tajna šesta

Razred	N	Inicijalno stanje		Finalno stanje		Razlika		
		AS	SD	AS	SD	T	ss	p
6.	45	4,04	0,998	4,8	0,457	4,565	44	0,0001
7.	52	3,98	0,980	4,78	0,605	5,009	51	0,0001
8.	45	3,75	0,957	4,55	0,659	4,650	44	0,0001

mopoštovanja te prakticirali pozitivne povratne informacije koje potiču samopoštovanje.

Suradničkim učenjem učenici su razvijali komunikacijske vještine i tehnike koje pomažu djelotvornijem funkcioniranju u tegobnim okolnostima. Otkrivali su stilove komuniciranja, tajne neverbalne komunikacije, govor lica, ruku, tijela i na taj način doprinosili vlastitoj komunikacijskoj kompetenciji. Osobito im se svidjelo igranje uloga – Ja i Ti govor te Dnevnik osmjeha, aktivnosti kroz koje su se dobro zabavili i prakticirali stilove komunikacije u različitim situacijama.

Moj "paket mjera" odnosio se na vlastiti plan akcije u sklopu kojega su se vježbale aktivnosti koje će pomoći učeniku nositi se u teškim situacijama, ohrabriti ga i učiniti sigurnijim za razliku od pukog prepuštanja nasilniku i bespomoćnosti. Nakon suradničkog učenja djelotvornih strategija sučeljavanja, učenici su procjenjivali kako su spremniji djelotvornije reagirati na zadirkivanja, isključivanja/odbacivanja i eventualne fizičke napade.

Međusobni odnosi i izgradnja mreže podrške pridonosi sigurnom i poticajnom školskom okružju i razvoju dobrog odnosa prema sebi i drugima. Suradničkim učenjem učenici su stekli nova iskustva vezana za izgradnju i razvoj mreže podrške, kako steći i zadržati prijatelje i promišljala o grupama za podršku u školama, što je znatno unaprijedilo njihova interpersonalna umijeća i interaktivni obrazac razreda/škole.

Na samom kraju možemo zaključiti da suradničko učenje djelotvornih strategija ponašanja, koncipirano kao šest tajni međuljudskih odnosa, doprinosi kvaliteti izgradnje dobroga odnosa prema sebi i drugima. Do sličnih zaključaka došlo je i niz drugih autora koji su se bavili istraživanjem učinaka suradničkog učenja značajnih za odgoj i obrazovanje a vezani za međuljudske odnose (Bratanić, 1991; Maleš, 1995; Uzelac i sur, 1995; Klarin 1998; Stelelle i sur, 1988; Buljubašić-Kuzmanović, 2002).

Zaključak

U ovom smo radu prikazali rezultate evaluacije odgojno-obrazovnog programa *Živjeti bez nasilja* koji se temelji na šest tajni uspješnih međuljudskih odnosa, modelu od šest koraka koji pomažu djeci izaći na kraj s posljedicama nasilništva za razliku od uzmicanja, osvećivanja, uzvraćanja ili dovođenja u još veću opasnost prihvaćanjem nasilnih rješenja.

Evaluacija programa je pokazala da suradničko učenje o životu bez nasilja doprinosi osobnom i društvenom razvoju djece, kvalitetnijem prepoznavanju i suočavanju s bolnim osjećajima, boljem shvaćanju i razumijevanju uzroka nasilništva, jačanju samopoštovanja, razvijanju komunikacijskih vještina, kreiranju vlastitog "paketa mjera" i izgradnji mreže podrške. Važno je naglasiti, kako nam namjera nije bila ovim radom nikoga poučavati i dijeliti gotove recepte za pre-

vladavanje nasilja u društvu jer ih zapravo nemamo. Vjerujemo da se odgovori nalaze tamo gdje su i problemi – u njima samima. Naš je cilj bio dati poticaj i podršku u traženju mogućih rješenja, inicirati što je više moguće razmjenu iskustava između učenika, roditelja i nastavnika. Naime, duboko vjerujemo kako postoji snaga za život bez nasilja, i da je ona dostupna svakome tko je prema njoj otvoren. Ta snaga poznata je kao snaga transformacije koja se gradi i razvija brigom za sebe i druge.

Literatura

Bratanić, M. (1991). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.

Buljubašić-Kuzmanović, V. (2002). *Kooperativno učenje kao faktor socijalizacije*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

Buljubašić-Kuzmanović, V. (2007). Simptomi nasilja kod djece i emocionalna pismenost roditelja. *Napredak, 148 (1)*, 23-36.

Dryden, G. i Vos, J. (2001). *Revolucija u učenju*. Zagreb: Educa.

Field, E. M. (2004). *Živjeti bez nasilja.* Zagreb: Naklada Kosinj.

Janković, J. (1993). *Sukob ili suradnja*. Zagreb: Alineja.

Klarin, M. (1998). Utjecaj podučavanja u malim kooperativnim skupinama na usvajanje znanja i zadovoljstvo studenata. *Društvena istraživanja, 36-37 (4-5)*, 639-654.

Maleš, D. (1995). Usporedba stavova roditelja iz potpunih obitelji i obitelji s jednim roditeljem prema poželjnosti osobina za dječake i djevojčice. *Društvena istraživanja, 4-5 (18-19)*, 517-539.

Marsh, C. J. (1994). *Kurikulum: temeljni pojmovi.* Zagreb:Educa.

Olweus, D. (1998). *Nasiništvo u školi – što znamo o nasilništvu i što možemo poduzeti*. Zagreb. Educa.

Previšić, V. (1996). Suvremena škola: odgojno-socijalna zajednica. U: Vrgoč, H. (ur), *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, 303-306. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Sekulić-Majurec, A. (1994). Akcijska istraživanja u praksi školskih pedagoga. U: Vrgoč, H. (ur), *Iz prakse pedagoga osnovne škole*, 9-15. Hrvatski pedagoško-književni zbor,

Uzelac, M., Bognar, L. i Bagić, A. (1997). *Budimo prijatelji*. Zagreb: Mali korak.

Summary

The study deals with the effects of education program *Living without violence* (Field, 2004) carried out in an elementary school that implemented cooperative learning about successful interpersonal relationships that help children to cope with the consequences of violence. We were guided by the

belief that there is strength for life without violence, and that it is available to every person with open attitude toward it.

Evaluation showed that cooperative learning about life without violence contribute to personal and social development of children, more qualitative recognition of and facing the painful feelings, better comprehension and understanding of the causes of violence, strengthening self-esteem, development of communication skills, creation of personal "package of measures" and the development of a network of support.

JESMO LI BAŠ TAKO NEMOĆNI?

Gorana Hitrec, prof. psihologije
Udruga roditelja "Korak po korak"
Ilica 73
Zagreb
gorana.hitrec@gmail.com
gorana@korakpokorak.hr

Sažetak

Škola često odašilje poruke nemoći nad rastućim problemima nasilničkog ponašanja učenika. Premda su uzroci takvog ponašanja mnogobrojni i složeni, nužno je analizirati i kako škola doprinosi problemu. Smislena prevencija nasilja zahtijeva mnogo više od razumijevanja prirode i posljedica nasilja, zahtijeva učenje određenih ponašanja i načina razmišljanja, zahtijeva promjenu postojećih oblika ponašanja. A to nužno podrazumijeva i pogled u "vlastito dvorište" jer neka rješenja i praksa u organizaciji rada škole, kao i određena ponašanja osoblja mogu pridonositi problemu i stoga ih treba mijenjati.

Problem nedostatka discipline vrlo lako preraste u razne oblike nasilničkog ponašanja. U klimi nesigurnosti i nedisciplineme nema ni dobrog učenja ni efikasnog poučavanja. Jedino škole koje su spremne prestati biti tek "zbroj" nastavnika koji odrađuju svoju satnicu, i postati profesionalne zajednice koje uče, mogu ponuditi optimističan odgovor na pitanje u naslovu.

Sve je više nasilja među učenicima i nad njima

> *Sve je više nasilja među učenicima i nad njima, a profesori ne mogu ništa uraditi. Svatko može doći kad hoće i raditi što hoće, a mi se ne smijemo braniti. Omiljena je prijetnja učenika profesorima: Zvat ćemo ministra Primorca!*
>
> (nastavnik iz Osijeka, Večernji list, 20.10.2008.)

Ova i slične izjave čuju se gotovo svakodnevno. Osjećaj nemoći koji iz njih izvire izaziva nelagodu i poziva na razmišljanje jer u školskoj klimi prožetoj nesigurnošću teško može biti govora o efikasnom učenju i poučavanju. Nedostatak discipline a osobito nasilničko ponašanje dijela učenika, postao je jedan od gorućih problema škole. Mnogi učenici ističu da ih ponašanje pojedinih učenika ozbiljno ometa u učenju a nastavnici da im jako otežava poučavanje. Očito

je da pripremanje nastavnika na svim razinama za prevenciju nasilja i osposobljavanje za nošenje s njime kad se dogodi mora dobiti oznaku prioriteta.

Nasilničko ponašanje djece i mladih posljedica je različitih uzroka. Brojna istraživanja ističu negativan utjecaj medija, osobito televizije, koja današnju djecu ranije nego ikad dosad uranjaju u svijet odraslih. Kako je najčešća medijska slika tog svijeta nizanje nasilnih događaja, nije čudno da mnogi tu vide glavni uzrok sve veće neosjetljivosti djece i mladih prema nasilju.

Korijeni nasilja sigurno se mogu tražiti i u dubokim socijalnim i ekonomskim promjenama koje su zahvatile suvremena društva posljednja dva desetljeća, uzrokujući veliku nesigurnost i neizvjesnot u životima ljudi, koji se u takvim okolnostima sve teže snalaze u svojoj roditeljskoj ulozi prazneći frustracije na djeci. S jedne strane, izložena tjelesnom i emocionalnom zlostavljanju u obitelji, a, s druge strane, suočavajući se sa sve većom tolerancijom nasilja u društvu, mnoga djeca odrastaju navikavajući se na nasilje i"prihvaćajući ga kao nešto normalno. Nasilničko ponašanje postalo im je normalan odgovor na bezazlenu prepirku, sitnu provokaciju, ako ih netko gurne, krivo pogleda, uvrijedi, ako izgube u igri ili izgube prijatelja, ili zažele posjedovati neku stvar. Njihovo ograničeno životno iskustvo govori u prilog nasilju kao načinu postizanja svojih ciljeva, ne znaju da je nenasilje bolje ili uopće ne znaju da postoji izbor, nitko ih nije poučio ili se potrudio uvjeriti ih da je nenasilje bolje.

Stječe se utisak, također, da je sve više obitelji koje su prestale uvježbavati djecu jednostavnom i sveobuhvatnom ispravnom ponašanju. Dio roditelja tretira ih kao odrasle osobe čije se potrebe moraju zadovoljiti, propuštajući ih pri tome poučiti da i druge osobe imaju svoja prava i potrebe koje nužno ograničavaju njihove. Kao rezultat toga sve je više djece koja druge ljude vide kao objekte s kojima mogu upravljati i koji služe samo za ispunjavanje njihovih želja, a ne kao subjekte koji imaju vlastite želje i potrebe, koje moraju uzimati u obzir i poštovati. To jako ometa proces njihovog emocionalno-socijalnog sazrijevanja u odgovorne odrasle osobe.

Živimo u društvu koje zadovoljava osnovne životne potrebe, ali ne i neke važne psihičke potrebe, primjerice potrebu za sigurnošću, potrebu za moći ili osobnom važnošću, potrebu za slobodom izbora. Društvo te potrebe ne jamči, pa se one prebacuju na područje odnosa roditelji-djeca. Neki roditelji iz nečiste savjesti zbog premale prisutnosti u životu svoje djece, drugi iz straha da će izgubiti njihovu ljubav ako zahtijevaju i ograničavaju, upadaju u zamku zamjene odnosa roditelj-dijete u partnerski odnos. No, partnerstvo podrazumijeva ravnopravnost u pogledu prava i obveza za što je nužna kompetentnost partnera u sposobnostima, osobinama, znanju. Vidimo obitelji gdje djeca, manje sposobna, s manje znanja i s osobinama u formiranju, počinju upravljati"svojim roditeljima koji se ustručavaju postavljati pravila u strahu da će izgubiti njihovu ljubav, ili, ako ih i postavljaju, ustručavaju se zahtijevati njihovo dosljedno pridržavanje. Ustručavaju se tražiti od djece da se pristojno i s poštovanjem odnose prema drugima,

nalazeći različita opravdanja čak i za njihovo nasilničko ponašanje kojim ugrožavaju druge.

Psihološke obrane škole

Mnogi "iskusni" nastavnici ali i drugi stručnjaci koji se bave djecom i poznaju rad škola, slažu se u tvrdnji da je sve više djece koja pokazuju upadljivo loše ponašanje, od ometanja nastave upadicama da grubog nasrtanja na druge zbog minornih razloga. Kad se u školi raspravlja o problemu ometajućeg i nasilničkog ponašanja učenika, mnogo vremena i energije ode u imenovanje (optuživanje) drugih, najčešće obitelji. Premalo se postavlja pitanje što je to u samoj školi što pogoduje, olakšava takvo ponašanje učenika, premalo raspravlja o ponašanju nastavnika i faktorima organizacije nastave i života u školi koji utječu na ponašanje učenika i stvaranje klime za učenje. Prema istraživanjima, učenici čak i do 50% vremena u razredu ne provode radeći ono što bi trebali, a nastavnici u prosjeku za vrijeme sata interveniraju 16 puta kako bi održali disciplinu (Vizek Vidović i dr., 2003).

Činjenica je da mnogi nastavnici smatraju kako je discipliniranje učenika koji imaju poteškoća s kontrolom ponašanja samo trošenje dragocjenog vremena. Kako navodi Remboldt (1998), na potrebu da se nešto poduzme razvijaju različite psihološke obrane, pa ćemo tako čuti:

- Poricanje: *Mi nemamo problema s nasiljem, ali ostale škole imaju.*
- Umanjivanje: *Izazivanje i naguravanje su normalna dječja ponašanja.*
- Racionalizacija: *Djeca se moraju naučiti boriti za sebe.*
- Opravdavanje: *Da imamo manji broj učenika u razredima, mogli bismo učiniti nešto u vezi s nasiljem.*
- Okrivljavanje: *Roditelji ne preuzimaju odgovornost za ponašanje svoje djece.*
- Izbjegavanje: *Nasiljem u školi se trebaju baviti stručni suradnici i policija, ja sam učiteljica.* Ili: *To se dogodilo izvan školske ograde, to više nije naš problem.*

Sve te obrane samo olakšavaju nastavak i širenje nasilja u školama. Učenici često imaju dojam da ih nastavnici ne mogu ili čak i ne žele zaštititi i razvijaju svoje načine nošenja s nasiljem, od frustracije, krivnje, straha, potisnute ljutnje, skrivanja, ignoriranja, okrivljavanja i samookrivljavanja. Kada se loše ponašanje i nasilje u školi tolerira, djeci se šalje porazna poruka da su oni u redu. Ako su u redu, ako nitko ne reagira, ako ih nitko ne štiti, onda će ih početi i sami koristiti ili postaju žrtve. Vrijeme odmora u mnogim školama za posjetitelje može biti vrlo šokantno iskustvo: urlici djece, bjesomučna jurnjava, grubo zadirkivanje, udaranje, bacanje stvari jedni na druge, grupice koje su se sklonile da na njih netko ne naleti ili ih ne pogodi školskom torbom ili nekim drugim predmetom.

Kako izgleda nastavni sat nakon tako burnih odmora? Koliko djeci treba vremena da se vrate u noramalu i uključe u učenje koje ih čeka na nastavi? Je li to uopće moguće onima koji su u takvoj atmosferi započeli ili nastavili neke svoje sukobe? Ono što je također upadljivo jest izostanak odraslih osoba, ili barem *dovoljan broj* njih, među učenicima. Zbornica je postala utočište od enormne buke koja je zavladala dijelom naših škola. Pitanje je jedino što je uzrok a što posljedica.

Školsko okruženje koje pogoduje nasilničkom ponašanju učenika

Većina nastavnika itekako je svjesna ozbiljnosti problema, no mnogi smatraju da nisu osposobljeni djelotvorno intervenirati u slučajevima nasilničkog ponašanja ili čak da to nije njihova dužnost. Nerijetko se čuje mišljenje da problem s nasilnim učenicima, ako ih se i prijavi, neće biti riješen ili neće biti riješen na kvalitetan način, što za posljedicu ima oklijevanje nastavnika da se suprotstave nasilnicima i pomognu žrtvama. Često tom oklijevanju pridonosi i bojazan da bi ih ravnatelj i ostali kolege i kolegice mogli smatrati nesposobnima, kao i strah od neprikladnih reakcija roditelja i osvete učenika.

Sve to ne znači da nastavnici imaju zle namjere ili ne mare, već vjerojatno nisu (dovoljno) svjesni kako takva tolerancija dugoročno šteti nasilnim učenicima i dovodi druge učenike u potencijalnu opasnost jer se stvara školsko okruženje koje dopušta učenicima da se ponašaju nasilno izbjegavajući pri tom posljedice svog ponašanja.

U našim školama zadnjih godina čine se brojni napori da se situacija promijeni, o čemu govori i ovaj citat iz *Nacrta prijedloga Nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2008. do 2012. godine* (svibanj, 2008.):

"Vidljivo je, međutim, da se u osnovnim i srednjim školama u RH provodi niz različitih programa prevencije (opći i specifični programi), oblika školovanja (posebni, prilagođeni, pomoć u učenju, produženi stručni boravak i sl.) koje provode zaposlenici škole, vanjski suradnici, udruge ili druge institucije. Postoji relativno "živa" aktivnost u području odgojno-obrazovnih institucija, no nije u potpunosti jasno što se konkretno radi, s kojim ciljem, prema kome, kako dugo i s kojim rezultatom. Takvo stanje ukazuje na potrebu dogovora oko primjerenih načina uočavanja, evidentiranja i praćenja pojave, kao i poduzimanja, primjereno potrebama, adekvatnih intervencija te praćenja učinkovitosti programa kojima se na pojavu djeluje. Škole bi trebale postati središnje institucije i nositelji suradnje i preventivnih aktivnosti u lokalnoj zajednici, te, barem, više nego do sada, uključiti ostale službe, ustanove, tijela i organizacije civilnog društva u ukupnu suradnju u tom segmentu brige za djecu i mlade. S tim u svezi nužno je da škola obnovi svoju odgojnu, ali i obrazovnu ulogu jer podaci iz izvješća o 17 i pol miliona izostanaka te prosjeku ocjena u 1.-8. razredu koji iznosi 4,22 upu-

ćuju na suprotne zaključke."

"Obnova odgojne funkcije škole" je vjerojatno najčešće zazivano rješenje problema u javnim raspravama o nasilju među i nad djecom, premda"nije uvijek jasno što se pod time misli, ili je jasno da se misle vrlo različite stvari.

Škola je daleko od toga da bude "središnja institucija i nositelj suradnje i preventivnih aktivnosti u lokalnoj zajednici" i nastavnici s pravom osjećaju da su prečesto ostavljeni sami baviti se problemima koji prelaze njihove snage i kompetencije. Osamljenička pozicija škole u društvu, koja je posljedica njezine dugotrajne marginalizacije i zapuštanja, jedna od najvećih zapreka njezinom efikasnijem odgovoru na problem nasilja među djecom i nad djecom.

Mnoge škole ne funkcioniraju kao profesionalne zajednice, već kao skup individua koje odrađuju svoju satnicu bez zajedničke vizije i ciljeva, bez stvarne profesionalne suradnje. Tradicionalni razredno-predmetni sustav nastave pogodovao je uvriježenom stavu kako se nastavnička obveza boravka u školi praktički poklapa sa satniucom neposrednog rada s učenicima. To za posljedicu ima zbornicu koja je "zbroj" nastavnika pojedinih predmeta i razrednih učitelja, koji se (eventualno) susretnu u zbornici za vrijeme odmora, vide na nekoliko sjednica razrednih i nastavničkog vijeća i ponekoj priredbi ili izletu. Nije čudno stoga što se danas nastavničku profesiju smatra jednom od najosamljeničkijih profesija.

Uvođenje svojevrsnog "radnog vremena" kojeg će sastavni dio biti i neposredni rad s učenicima, neizbježan je preduvjet jačanja škole kao profesionalne zajednice, jer omogućuje nastavnicima vrijeme za međusobnu suradnju, timski rad na problemima, razmjenu iskustava i mišljenja, više vremena za razgovore s učenicima i roditeljima. Više vremena u školi rađa više odanosti i više posvećenosti, a onda i više odgovornosti.

Raditi na rješavanju problema ponašanja učenika i nasilja među učenicima, zahtijeva zajednički napor i odgovor svih djelatnika škole, a to naprosto nije moguće bez više vremena. Zajednički odgovor na problem nasilja pretpostavlja da je školsko osoblje dobro obučeno i pripremljeno surađivati međusobno i sa vanjskim izvorima pomoći kako bi djelovali na najbolji način. Svaka situacija nasilja među djecom i prema djeci sadrži jedinstvene elemente pa onda traži i jedinstven odgovor, različit od slučaja do slučaja. Stoga nastavnici trebaju specifična znanja i vještine kako bi predvidjeli i spriječili situacije nasilničkog ponašanja, te se bavili njime kad se dogodi.

Vrijeme je potrebno i za pomoć i podršku drugih profesionalaca i institucija kako bi se bavili zlostavljajućim učenicima ali i njihovim žrtvama te otkrivali potencijalne probleme i prije nego se oni dogode. Problemi i rješenja mijenjaju se tijekom vremena, pa je potrebno stalno stručno usavršavanje u ovom području.

Danas smo svjesni važnosti unutrašnjeg i vanjskog školskog okruženja za prevenciju nasilja kao i toga koliko postignuća u učenju ovise o sigurnoj, pozitivnoj klimi u školi. Nasilja je manje kad učenici imaju izazovnu nastavu, paž-

nju i ohrabrenje, kad ih se potiče da koriste svoje unutrašnje izvore i preuzimaju odgovornost. Već izgled same školske zgrade govori o tome kakva su očekivanja nastavnika na ponašanje učenika. Da je u pitanju ljudski faktor najbolje se vidi iz činjenice da u istom kvartu, na maloj udaljenosti, mežete vidjeti posve različiute škole po fizičkom okruženju i psihološkoj klimi koja u njima vlada.

Očekivanja od škole

Roditeljski odgoj ima nespornu važnost, ali nekoj djeci škola je jedino mjesto gdje mogu naučiti o potrebi razumijevanja drugih i važnosti preuzimanja odgovornosti za vlastite akcije. Zato i jesu tako velika očekivanja od škole da bude aktivnija u suprotstavljanju i osuđivanju svih ponašanja koja su protiv vrijednosti za koje se očekuje da ih zastupa.

Svjetska zdravstvena organizacija 2005. g. u modulu "Politike i planovi za mentalno zdravlje djece i adolescenata" (www.who.int) osobito naglašava ulogu škole u razvijanju preventivnih programa mentalnog zdravlja. Ističe se važnost osiguravanja pozitivnog, prijateljskog i otvorenog socijalnog okruženja u školi i osiguravanje "pristupa podršci u zajednici" radi zdravog emocionalnog razvoja za svakog učenika i obitelj. Osjećaj povezanosti sa školom poboljšava akademska postignuća, smanjuje rizično ponašanje i pomaže izgradnju elastičnosti (otpornosti). Škole koje "pružaju višestruke i raznolike nastavne i izvannastavne aktivnosti" povećavaju prilike da svaki učenik bude uspješan u nekom aspektu školskog života. Također bi trebale osigurati brojne prilike za pozitivne individualne interakcije s odraslima u školi tako da svaki učenik ima pozitivne modele za ulogu odraslog i prilike da razvije zdrav odnos sa odraslim osobama izvan svoje obitelji.

U modulu se osobita pažnja posvećuje planovima za poboljšanje ponašanja i discipline, koji trebaju **obuhvatiti cijelu školu i osigurati jasna i konzistentna očekivanja i posljedice**. Takvi planovi podrazumijevaju poučavanje školskih djelatnika nekim specifičnim temeljima, primjerice:

- kako graditi podržavajuće školsko okruženje
- tehnike upravljanja ponašanjem
- rano otkrivanje problema mentalnog zdravlja

Iako se u dokumentu ističu prednosti pružanja usluga mentalnog zdravlja u školskom okruženju, jasno se naglašava da je takva uloga škole moguća tek uz podršku i uključivanje niza stručnjaka i institucija kao i organizacija civilnog društva. Dio osjećaja bespomoćnosti koji vidimo u školama sigurno proizlazi iz činjenice da različite službe u zajednici često djeluju neusklađeno, kasno reagiraju, prebacuju odgovornost s jednih na druge,"ponašaju se paternalistički umjesto partnerski.

Danas je svima očigledno da niti jedna usko usmjerena strategija protiv nasilja ne može dugoročno dovesti do uspjeha. Tako postavljanje detektora me-

tala, unajmljivanje čuvara, pretraživanje ormarića i uvođenje sličnih "policijskih" metoda, nije rezultiralo nikakvim dugoročnim uspjehom. Vježbe za kontrolu ljutnje, rješavanje sukoba i vršnjačko posredovanje daju neke rezultate, ali ipak nisu zaustavile porast nasilja."

Jedina efikasna strategija škole protiv nasilja je ona koja počiva na sljedećim idejama:

- Svatko je obavezan poštovati i zaštititi prava drugih
- Nasilje je neprihvatljivo i ne dozvoljavamo ga. Iako se prepoznaje kontinuitet nasilničkog ponašanja, od blagog do teškog, zadržava se stav da toleriranje blagog nasilja šalje krivi signal učeniku, potičući ga na veće nasilje.
- Usmjerava se na zaustavljanje ponašanja osoblja, učenika i roditelja koja toleriraju i tako omogućavaju nasilje.
- Osigurava jasnu i nedvosmislenu definiciju nasilja tako da nema dvojbe i subjektivne interpretacije o neprihvatljivom ponašanju.
- Razlikuje i odvaja dvije vrste nasilja – nasilnik/žrtva nasilje i nasilje koje izvire iz uobičajenih sukoba.
- Usmjerena je i na učenike i na odrasle. Sadrži preventivnu i interventnu komponentu

Strategija borbe protiv nasilja: prvencijska i intervencijska komponenta

U mnogim našim školama ometanje nastave i nekontrolirano ponašanje pod odmorima uobičajena je pojava. Nastavnici se čine potpuno "oguglalim" na takvo ponašanje i nerijetko na hodnicima osim čistačica nema dežurnih. Djeca dežuraju na ulazu u školu i od njih se očekuje da čine ono što bi trebali činiti odrasli. Najčešće je to potpuno uzaludno izgubljeno vrijeme jer dežurni učenik ne može kontrolirati niti tko ulazi u školu, a još manje ponašanje ostalih učenika. Može li ovakva situacija pozitivno utjecati na stavove učenika o važnosti učenja i škole, o potrebi poštivanja određenih pravila koja jamče normalno odvijanje nastave i odnose međusobnog poštovanja među sudionicima odgojno-obrazovnog procesa?

Ometanje nastave, nažalost, ima ponekad i "službeni" karakter: čitanje različitih obavijesti, upadanje akvizitera… sve to šalje poruku da učenje baš i nije najvažnija stvar.

Gdje leži ključ prevencije nasilja u školama?

U oblikovanju dječjih stavova, vjerovanja i ponašanja prije nego nasilje i svako drugo neprimjereno ponašanje postane njihova automatska reakcija na

frustraciju i ljutnju i koristan" način za rješavanje sukoba i postizanje onoga što žele.

A to zahtijeva, prije svega, mijenjanje stavova, vjerovanja i ponašanja odraslih prema nasilju. I tu trebaju odigrati ključnu ulogu stručni suradnici – psiholog, defektolog, pedagog. Tamo gdje se ne usmjere na to, postaju dežurni vatrogasci koji stalno gase neke veće ili manje požare, a svi ostali zadržavaju stara ponašanja i ljute se jer stvari svejedno izmiču kontroli. Što znači mijenjanje stavova, vjerovanja i ponašanja? Ponajprije, ponovno početi pokazivati osjećaje – ljutnju, strah, zabrinutost, čak i gađenje, koji jasno govore učenicima da ne odobravamo njihovo agresivno ponašanje jer to utječe, premda se na prvi pogled ne čini tako, na njihovu percepciju nasilja i škole. Mnogi roditelji i mnogi nastavnici prestali su reagirati na neprimjerena ponašanja djece, prestali su im jasno iskazivati zabrinutost zbog takvog ponašanja i posljedica koje ono može imati za njih i druge,"a upravo je ta jednostavna reakcija prvo i najvažnije što mogu učiniti kad se suočavaju s neprimjerenim ponašanjem. Takva reakcija ne samo da može smiriti situaciju, već jasno pokazuje učenicima"naše prave osjećaje, uključujući i ljutnju kad je prikladna.

Pokazalo se vrlo korisnim **voditi računa o sitnicama**, od ponašanja na školskom dvorištu ili u kuhinji, do toga kako se izmjenjuju nastavne aktivnosti bez buke. Škole u kojima se ignoriraju naizgled beznačajni prekršaji discipline, vrlo brzo se suočavaju sa porastom lošeg ponašanja i nasilničkih ispada. To podsjeća na teoriju "razbijenih prozora" Jamesa Wilsona, koji je savjetovao policiji u NewYorku, Bostonu i drugim velikim"gradovima da, žele li imati manje teškog kriminala, više rade na suzbijanju sitnih prekršaja poput pisanja grafita i prosjačenja.

Prevencijsku komponentu strategije borbe protiv nasilja u školi čini i definiranje procedura za različite učeničke aktivnosti kao i donošenje pravila ponašanja, i to na samom početku školske godine kako bi se odmah stvorio okvir i pravac poželjnog ponašanja. Pravila ponašanja koja treba primjenjivati u školi nužno je raspraviti s učenicima ali i roditeljima. Kad su učenici uključeni u njihovo oblikovanje i istovremeno definiranje posljedica za one koji ih krše, lakše ih prihvaćaju i slijede. Poznavanje pravila povećava osjećaj sigurnosti. Pravila škole moraju se stalno ocjenjivati i raspravljati s novim učenicima i roditeljima jer će teško prihvatiti tuđa i jer"žele sudjelovati u donošenju svojih.

Uz prevencijsku komponentu, strategija borbe protiv nasilja u školi mora imati i svoju intervencijsku komponentu kojom se potiču promjene u ponašanju onih učenika koji pokazuju nasilničko ponašanje. (Fotografija oztprilike ovdje.) Kako navodi Remboldt (1998), to znači da je neophodno jasno definirati stupnjeve takvog ponašanja kao i odgovarajuće reakcije škole, te posljedice po učenika i ugovore kojim on prihvaća da razumije što je učinio i obavezuje se na promjenu svog ponašanja. Oblik ugovora raste od verbalnog obećanja do "ugovora posljednje granice", ovisno o stupnju nasilničkog ponašanja. O svakoj inter-

venciji u slučaju nasilničkog ponašanja onaj koji je intervenirao treba sačiniti izvještaj o incidentu i pohraniti ga u učenikov dosje ili odjeljak "u računalu". Valja provjeriti "je" li učenik ranije imao nasilnih ponašanja i u skladu s tim odabrati vrstu intervencije. Vrlo je korisno da nasilni učenik ispuni upitnik o svom ponašanju. Opisujući svoj postupak jasnije vidi odnos između izbora ponašanja i posljedica i važnost odabira primjerenog ponašanja. Upitnik se uključuje u "učenikov dosje". Jasno treba definirati kad i kako se uključuju roditelji, kako realizira restitucija, kako i kada uključuju vanjski izvori pomoći (socijalna služba, policija, zdravstvena služba), kad odvojiti one kojima se više ne može pomoći u školi i koji trebaju drugi (vanjski) oblik pomoći.

Očito je da razvijanje i provođenje jedne takve strategije borbe protiv nasilja traži mnogo vremena, učenja novih vještina, praćenja i evaluiranja učinaka. To je moguće raditi samo u školi i u suradnji s ostalim nastavnicima, a često i stručnjacima izvan škole, pa se opet susrećemo s pitanjem radnog vremena nastavnika. Ali nema kraćeg i lakšeg puta!

Jedan primjer kvalitetnog programa primarne prevencije zlostavljanja djece: CAP program

CAP program (Child Assault Prevention) razvio je vrlo inovativan pristup prevenciji zlostavljanja djece, koji počiva na sljedećim premisama:

- Prevencija nasilja nad djecom mora se bazirati na filozofiji ojačavanja i osposobljavanja: svi ljudi, pa tako i djeca, imaju pravo na informacije, vještine i strategije kojima stječu kontrolu nad svojim životima.
- Kao polazište za razumijevanje što je to nasilje i zlostavljanje treba koristiti osnovna ljudska prava, definirajući ih kao povredu prava da budemo sigurni, jaki i slobodni.
- Pristup prevenciji mora biti sveobuhvatan: uključeni su osoblje škole, roditelji i djeca.
- Sadržaji su razvojno primjereni, provjereni kroz praksu i istraživanje.
- Djecu treba upoznati sa sustavom podrške u zajednici.
- Djecu treba uputiti u korisne i primjenjive vještine učvršćujući njihovo povjerenje u vlastite sposobnosti rješavanja problema, čak i u kriznim situacijama.

CAP ima razvijene kurikulume za djecu različite dobi i potreba:

- **Osnovni CAP**: namijenjen mlađoj školskoj djeci (od 1. do 4. razreda)
- **Predškolski CAP**: namijenjen djeci u predškolskoj vrtićkoj grupi (6-7 g.)
- **Vrtićki CAP**: namijenjen djeci od 3 do 5 g.
- **TeenCAP:** namijenjen učenicima tinejdžerske dobi (7. i 8. razred osnovne škole, srednjoškolci)

- **CAP za djecu s posebnim potrebama**: namijenjen djeci s mentalnom retardacijom Radionicama s djecom uvijek prethode predavanja za odrasle, i to osoblje odgojno-obrazovne ustanove i roditelje.

Uvođenje ovog programa u Hrvatsku rezultat je suradnje Udruge roditelja "Korak po korak" i International Center for Assault Prevention (ICAP) iz SAD, koja je rezultirala dodjelom Udruzi"statusa Regionalnog trening centra za CAP.

Udruga je razvila široku mrežu CAP timova koju čine prosvjetni djelatnici osnovnih škola i vrtića, te studenti. Osnovni CAP provodi se od 2000. g., predškolski od 2003. g., a TeenCAP" od 2008. g. U razdoblju od 2000. do 2008. programom je obuhvaćeno:

- 31.827 djece
- 22.495 roditelja
- 8.443 djelatnika vrtića i osnovnih škola

CAP u radionici za djecu putem igrokaza i vođene diskusije obrađuje 3 najčešće situacije zlostavljanja koje bi djeca mogla susresti: vršnjak nasilnik protiv djeteta, nepoznata odrasla osoba protiv djeteta i poznata odrasla osoba protiv djeteta. Poučavajući ih efikasnim prevencijskim strategijama u ovim situacijama CAP pridonosi smanjivanju ranjivosti djece i njihove izloženosti različitim oblicima zlostavljanja. Istovremeno putem predavanja za osoblje škole i roditelje osigurava kvalitetniju podrške djeci važnih odraslih**.**

Priča o CAP-u ima i svoju tamniju stranu koja govori o tome kako pojedine lokalne zajednice još uvijek ne prepoznaju rad na prevenciji nasilja nad djecom kao svoj prioritet.

Literatura

Remboldt, C. (1998). Making Violence Unacceptible. *Educational Leadership, 56 (1), 32-38.*

Vizek Vidović, V., Rijavec, M., Vlahović-Štetić, V. i Miljković, D. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP-VERN

World Health Organization (2005). *Child and Adolescent Mental Health Policies and Plans*. www.who.int/mental-health/policy/Childado-mh-module.pdf

Fotografija: Poruka je jasna!

Summary

Schools often send massages of powerless over growing problem of students' violent behaviour. Although the causes of this behaviour are numerous and complex, it is necessary to analyze how the school contributes to the problem. Meaningful violence prevention requires more than understanding the nature and consequences of violence, requires learning certain behaviours and ways of thinking requires a change of existing forms of behaviour. This necessarily implies "a view in own garden", because some solutions an practices in the school's organization, as well as certain staff behaviours, can contribute to the problem and therefore should be changed.

The problem of lack of discipline can easily grow into a various forms of violent behaviour. The climate of insecurity and lack of discipline there is no good learning or effective teaching in the climate of insecurity and lack of discipline. Only schools that are ready to stop being just "sum" of teachers who teach their subjects, and become a professional learning community, can offer optimistic answer to the question in the title.

PREDSTAVLJANJE KAMPANJE "PREKINI LANAC!"– PREVENCIJA ELEKTRONIČKOG ZLOSTAVLJANJA

Jasenka Pregrad, prof. psihologije, psihoterapeut
Homa d.o.o.
Kamenjak 1
Zagreb

Ivana Ćosić, prof. psihologije
Hrabri telefon
Argentinska 2
Zagreb

Martina Tomić Latinac, prof. soc. pedagog*
Ured UNICEF-a za Hrvatsku
Radnička 41/7, Zagreb
mlatinac@unicef.hr

Hana Hrpka, prof. psihologije
Hrabri telefon
Argentinska 2, Zagreb

Sažetak

UNICEF je prije pet godina pokrenuo javnu kampanju prevencije vršnjačkoga nasilja i zlostavljanja, a već četiri godine u školama se provodi njegov program "Za sigurno i poticajno okružje u školi". Elektroničko zlostavljanje nije do sada bilo obuhvaćeno programom, jer je relativno nov oblik zlostavljanja, i vršnjačkog i općeg.

Porastom upotrebe interneta i drugih suvremenih tehnologija raste i postotak njihove zlouporabe i elektroničkog nasilja među djecom. Prosvjetni djelatnici najčešće ne odobravaju takvo ponašanje, no u situacijama otkrivanja zlostavljanja putem interneta ili mobitela, u pravilu se osjećaju nemoćnima. Jedna je od češćih reakcija profesora i djelatnika u školama jest da se ono događa izvan školskog okruženja pa je na taj način mogućnost kontrole dječjeg ponašanja smanjena. No odgojna je zadaća škole da brine o odnosima prema drugima; prema vršnjacima i odraslima, a obrazovna joj je zadaća da poučava o načinima korištenja suvremenih medija i tehnologije za opće dobro. Zbog toga škola i njezini djelatnici imaju važnu ulogu u prevenciji elektroničkoga nasilja i zlostavljanja. Najbolji način za suočavanje s problemom nasilja putem interneta jest uložiti energiju i resurse u prevenciju njegove pojave.

Kampanja UNICEF-a i Hrabrog telefona za prevenciju elektroničkoga nasilja među djecom nastala je kao odgovor na traženje djece, roditelja, učitelja, stručnih suradnika i ravnatelja škola uključenih u UNICEF-ovu Mrežu škola bez nasilja. Trenutačno je u Hrvatskoj 130 takvih škola, a broj novih

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Martini Tomić Latinac, prof. soc. pedagog na mail: mlatinac@unicef.hr

škola koje se hvataju ukoštac s nasiljem među djecom raste svake godine.

Kampanjom smo željeli djeci pomoći zaustaviti ovaj oblik nasilja, a roditeljima i učiteljima pomoći da pouče djecu sigurnosti i ponašanju u ovome novome, virtualnom i uzbudljivom svijetu mobitela i interneta.

Uvod

O internetu i suvremenim informatičkim dostignućima posljednjih godina se govori sve više. Broj korisnika iz godine u godinu raste, a internetski sadržaji sve su bogatiji i raznolikiji. Sve je više novih stranica o različitim temama, a razvijaju se i mogućnosti komunikacije među korisnicima. Internet je dostupan i velikima i malima, i onima koji znaju mnogo, i onima koji ne znaju gotovo ništa, i onima koji imaju dobre, i onima koji imaju loše namjere. Neki autori, koji proučavaju ovu pojavu, rođene iza '70-ih godina 20. stoljeća nazivaju *net generacijom* – prvom koja je rođena okružena računalima, internetom i video-igrama.

Internet postaje sve privlačniji djeci i mladima radi niza mogućnosti koje on pruža. Prednosti i dobre strane interneta su:

- učenje jer omogućava pregled najnovijih spoznaja, rezultata istraživanja te prikupljanje podataka za pisanje školskih seminara i projekata;
- brza dostupnost informacijama, od akademskih istraživanja i mogućnosti putovanja, do podataka o školama i fakultetima, različitim proizvodima i slično;
- lako i brzo pregledavanje aktualnih vijesti (npr. čitanje dnevnih novina i vijesti, vremenske prognoze, sportskih rezultata, o kulturnim događanjima i slično).
- omogućava kupnju različitih proizvoda, olakšava planiranje putovanja ili daje mogućnost rezerviranja karata (npr. karte za koncert, utakmicu ili autobus);
- predstavlja izvor zabave, kao npr. igranje igrica s drugima na webu;
- omogućava komunikaciju s ljudima, daje mogućnost brzog i jednostavnog dopisivanja s vršnjacima i ljudima u različitim dijelovima svijeta;
- razmjena iskustava, mišljenja i informacija s vršnjacima i odraslima sličnih interesa ili problema (npr. stranice za fanove poznatih pjevača i glumaca, ljubitelje biciklizma ili nekih video igara, razne forume na pojedine teme i grupe podrške…);
- djeca i mladi uče pisati – pisanje je dominantni način na koji korisnici razgovaraju putem Interneta i mobitela;
- potiče razvoj kreativnosti;
- uči djecu i mlade rješavanju problema i potiče razvoj strategija za selekciju informacija.

U današnje vrijeme djeca i mladi odrastaju u svijetu koji je puno različitiji od onog koji poznaju njihovi roditelji i odrasli. Za mnogu djecu i mlade Internet i mobitel su pozitivni, produktivni i kreativni mediji u razvoju vlastitog iden-

titeta. Uvijek su u toku i uvijek su tu. Između ostalog, informatička komunikacijska tehnologija podržava njihovu socijalizaciju i omogućava im osjećaj povezanosti sa vršnjacima.

Međutim, važno je znati da su Internet i mobitel, unatoč svim svojim mogućnostima, ipak samo alati. Ovisno o tome kako ih odrasli i djeca upotrebljavaju, takve će biti i posljedice. Žele li upotpuniti znanje, doznati novosti, dopisivati se i zabavljati s vršnjacima i razvijati svoju kreativnost, neizmjerno će im pomoći. Nažalost, postoje korisnici koji žele povrijediti ili zloupotrijebiti druge. U njihovim se rukama Internet i mobitel može pretvoriti u moćno oružje.

Djeca i mladi koji imaju iskustvo ugnjetavanja, maltretiranja, izrugivanja, prijetnji ili drugih oblika nasilja od strane vršnjaka putem mobitela ili Interneta osjećaju se potišteno, usamljeno i neshvaćeno. Neki takva ponašanja ne prepoznaju kao oblik ružnog nasilničkog ponašanja drugih, nego kao kritiku koju nisu zaslužili ili se pak boje da odrasli u njihovoj okolini neće takva ponašanja smatrati zlostavljanjem. Na taj način aktivnosti koje su ranije bile ugodne i zabavne, postaju izvor tjeskobe i straha.

Elektroničko zlostavljanje

O vršnjačkom zlostavljanju govorimo kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti. Može imati oblik prijetnji, tjelesnih ozljeda, odbacivanja, ruganja, zadirkivanja, ogovaranja i širenja glasina o djetetu ili članovima njegove obitelji, uništavanja ili uzimanja stvari.

Jedan od popularnih oblika nasilja među vršnjacima koje donosi moderno doba tehnologije je i nasilje putem Interneta i mobitela, a naziva se elektroničko zlostavljanje. Ono uključuje bilo kakav oblik višestruko slanih poruka putem interneta ili mobitela, koja ima za cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštiti od takvih postupaka. Može biti u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva. Nasilje među vršnjacima sve češće se odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Elektroničko zlostavljanje se najčešće izvodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinitelja može biti skriven. Nema opipljive i jasne povratne informacije o tome je li ponašanje preko interneta i mobitela prouzročilo štetu drugome. Anonimnost počiniteljima nasilja preko Interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira slobodnijim ponašanjem i već navedenim postupcima.

Elektroničko zlostavljanje uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica

koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na određenoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Nasilje na Internetu uključuje i "provaljivanje" u tuđe *e-mail* adrese te slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima. Netko može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili adresom. Na taj način dijete, ali i odrasla osoba, može doživjeti mnoge neugodnosti i naći se u opasnosti.

Neki oblici uznemirujućih ponašanja putem Interneta i mobitela mogu biti počinjeni bez direktne namjere da se povrijedi drugo dijete ili osobu. Tako na primjer, netko može poslati poruku iz šale, koja će povrijediti i uznemiriti dijete, iako nije bila namjera napada i zlostavljanja. Također, pretražujući Internet i sadržaje koje nudi, djeca i mladi mogu naići na razne sadržaje koji su im obzirom na dob interesantni i privlače ih, no mogu biti povređujući za njih jer još uvijek nemaju razvijene mehanizme za prepoznavanje opasnosti ili moguće razumijevanje sadržaja kojima su bili izloženi. U tom smislu su najrizičniji sadržaji vezani za seksualnost. I na kraju, postoje ljudi koji zloupotrebljavaju internet i anonimnost koju ono nudi za manipuliranje i pridobivanje djece i mladih na nepoželjna ponašanja, posebno s ciljem zadovoljena seksualnih želja i potreba.

Posljedice elektroničkog zlostavljanja

Posljedice elektroničkog zlostavljanja katkad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzročenih vršnjačkim zlostavljanjem u stvarnim situacijama. Naime, publika nasilja preko interneta i mobitela često je mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Uz to, kod elektroničkog zlostavljanja postoji snaga pisane riječi. Žrtva može svaki put ponovno pročitati što je nasilnik o njoj napisao, dok u izravnom obliku uvrede se mogu lakše zaboraviti. Pisana riječ djeluje konkretnije i trajnije od izgovorene. Nadalje, vrlo je mala mogućnost za izbjegavanje nasilnog ponašanja, jer se ono na Internetu može dogoditi bilo kad i bilo gdje. Budući da nasilnik može ostati anoniman, velikom broju djece upravo ta činjenica služi kao poticaj da se nasilno ponašaju, iako u stvarnom svijetu vjerojatno ne bi bila nasilna.

Kako se okrutnost preko Interneta i mobitela može intenzivirati udaljenošću između počinitelja i žrtve, tako se mijenja i koncept zlostavljanja. Djeca više nemaju tu sigurnost da mogu otići kući i izbjeći zlostavljanje. Prije deset godina, ako bi dijete bilo zlostavljano, moglo je otići doma i raditi nešto zabavno. Danas, kad djeca provode toliko vremena ispred računala, bilo da istražuju nešto za školu, igraju igrice ili se samo druže s prijateljima, lakše postaju metom zlostavlja-

nja. Djeca imaju pristup jedno drugome dvadeset i četiri sata dnevno. Mogu se, primjerice, međusobno zlostavljati čak i u ponoć.

Mnogi misle kako elektroničko nasilje može proći nekažnjeno i kako ni odrasli, a ni djeca, ne mogu učiniti ništa kako bi se to spriječilo. Međutim, pravilnom i pravodobnom edukacijom, kao i preventivnim programima, djeca se mogu zaštititi od opasnosti u novim medijima. Važno je znati kako radi Internet i druga suvremena komunikacijska tehnologija, koji su rizici i što se može učiniti kad prijeti opasnost od nasilja. U toj edukaciji ključnu ulogu imaju roditelji i nastavnici, kao glavni prenositelji znanja i učitelji vještina zaštite.

Kampanja "Prekini lanac!"

Javna kampanja nastala je kao odgovor na traženje učenika, učitelja i stručnih suradnika škola uključenih u Mrežu škola bez nasilja, škola u kojima su se sve češće počeli susretati s ovim, relativno novim oblikom zlostavljanja. Kampanja i materijali pripremljeni su u partnerstvu s Hrabrim telefonom, koji je također posljednjih godina počeo sve češće primati pozive koji su upućivali da djece trpe elektroničko nasilje i zlostavljanje te da je internetski prostor pogodan za seksualno zlostavljanje i pedofiliju.

Prilikom osmišljavanja javne kampanje nekoliko stručnih izazova je stavljeno pred stručni tim UNICEF-a i Hrabrog telefona koje ćemo i ovdje navesti u obliku pitanja:

- Kako učiniti odrasle osobe (učitelje i roditelje) kompetentnima za nošenje s elektroničkim zlostavljanjem, kad o elektroničkim sredstvima komuniciranja djeca znaju mnogo više od odraslih?
- Kako sačuvati i podržati svijest roditelja i učitelja o vrijednosti, korisnosti i nužnosti Interneta i mobitela, a povećati svijest o opasnostima koje donosi i potrebe za zaštitom?
- Kako odgojno djelovati na one koji su nasilni, one koji trpe i one koji su svjedoci (šutnjom ili prosljeđivanjem povrjeđujućeg materijala u virtualnom svijetu gdje vlada anonimnost i varljiv osjećaj zaklonjenosti i slobode bez odgovornosti?
- Kako odrediti ovu vrstu nasilja na način da se učitelji osjete pozvanima prevenirati i intervenirati premda se nasilje ne dešava (odmah) u školskom nego (prvo) u virtualnom ili samo u virtualnom prostoru.

Kampanja se sastojala od:

- uspostavljanja društvenog vrijednosnog okvira koji imenuje elektroničko zlostavljanje zlostavljanjem (podizanje javne svijeste, gradnje društvenog konteksta i uspostavljanja društvene vrijednosti koje su protiv

Slika 1. Primjer oglasa iz novina

Slika 2. Primjer postera distribuiranog svim školama

elektroničkog zlostavljanja);

- odgojno-obrazovnih aktivnosti u javnosti;
- odgojno-obrazovnih aktivnosti u školama koje već jesu uključene u UNICEF-ov projekt Stop nasilju među djecom i u Mrežu škola bez nasilja.

Tijekom javne kampanje snimljen je TV spot u kojem UNICEF-ov ambasador dobre volje javno izgovara što je etički (i zakonski) kriterij da je neko ponašanje nasilje i što treba činiti u slučaju nasilja. Izrađeni su i javno (kao oglasi na prodajnim i reklamnim mjestima, te kao posteri distribuirani po svim školama) prezentirani oglasi (slika 1 i 2), spotovi i udarne poruke putem medija. Građani su pozivani da slanjem SMS poruke "Prekini lanac" podrže akciju i na taj način doniraju za aktivnosti koje će se provoditi.

U sklopu odgojno-obrazovnih aktivnosti izrađeni su edukativni letci za djecu i roditelje koji su svi mobilni operateri distribuirali na svojim prodajnim mjestima. Također izrađena je posebna web stranica "Prekini lanac!" (www.prekinilanac.org) na kojoj su objavljeni svi materijali. Javna kampanja privukla je veliku pozornost medija; objavljeno je mnogo novinskih članaka, te održano više radijskih i TV emisija koje su govorile o tom obliku nasilja i zloupotrebe.

Uloga škole u prevenciji i intervenciji u situacijama elektroničkog zlostavljanja

UNICEF je prije pet godina započeo provoditi projekt prevencije vršnjačkog zlostavljanja. Do sada se u program uključilo više od 250 osnovnih i srednjih škola, a 133 škole su dobile priznanje "Škola bez nasilja". Vanjska evaluacija pokazala je da program uspješno smanjuje količinu vršnjačkog zlostavljanja i uspostavlja sigurnije okruženje za djecu, te poticajnije i humanije odnose u školi.

Elektroničko zlostavljanje nije do sada bilo obuhvaćeno programom, jer je relativno nov oblik zlostavljanja, kako vršnjačkog tako i ukupnog. Aktivnosti na suzbijanju elektroničkog zlostavljanja može organizirati svaka škola, no njihova učinkovitost će biti veća ako budu dio ukupnih aktivnosti na suzbijanju svih vrsta vršnjačkog zlostavljanja.

S porastom upotrebe Interneta i suvremenih komunikacijskih mogućnosti, svakako raste i postotak njihove zlouporabe i elektroničkog nasilja među djecom. Školski djelatnici najčešće ne odobravaju takvo ponašanje, no u situacijama otkrivanja zlostavljanja putem Interneta ili mobitelom u pravilu se osjećaju nemoćnima. Jedna od čestih reakcija profesora i djelatnika škola je da se ne hvataju u koštac s ovom vrstom zlostavljanja jer se ona događa izvan školskog okruženja pa je na taj način mogućnost kontrole dječjeg ponašanja smanjena. No, od-

gojna zadaća škole nalaže i skrb za odnose s drugima, suučenicima, učiteljima, za odgovorne i uljudne socijalne odnose, a obrazovna zadaća nalaže poučavanje o načinima korištenja suvremenih medija i tehnologije na dobrobit svima. Radi toga škola i njezini djelatnici imaju izrazito važnu ulogu u prevenciji zlouporabe Interneta i mobitela i njihovih mogućnosti, kao i u situacijama razrješavanja aktualnih situacija elektroničkog nasilja i zlostavljanja.

Najbolji način za suočavanje sa problemom nasilja putem Interneta jest uložiti energiju i resurse u prevenciju njegove pojave. Ne postoji jedinstveno rješenje problema elektronskog nasilja. Postoji 5 ključnih područja kojima se škola treba okrenuti kako bi se osigurao efikasan plan prevencije:

1. Promoviranje pozitivnog korištenja tehnologije
2. Razumijevanje i razgovor o modernim načinima komuniciranja te opasnostima elektroničkog nasilja
3. Uspostavljanje novih i dorađivanje postojećih vrijednosti, pravila i posljedica
4. Omogućavanje prijavljivanja elektronskog nasilja
5. Evaluacija utjecaja preventivnih aktivnosti

Planirane odgojno-obrazovne aktivnosti

Stručni tim UNICEF-a pripremio je školski program "Prekini lanac!" s ciljem prevencije elektroničkog nasilja. Kroz edukativne radionice za učitelje, roditelje i učenike bit će obuhvaćene sljedeće teme:

- što je Internet, kako ga koristiti, koje mogućnosti nudi;
- prednosti i pozitivne strane Interneta (s posebnim naglaskom na zabavu i druženje s vršnjacima, upoznavanje novih ljudi);
- zbog čega je Internet koristan i važan djeci;
- zbog čega je reagiranje na elektroničko nasilje odgovornost škole;
- savjeti i pravila za sigurno korištenje Interneta;
- na koji način pružiti djeci podršku u korištenju Interneta kao medija za druženje i komunikaciju;
- koje su tehničke mogućnosti podrške u pružanju zaštite djeci;
- kakva je zakonska regulativa i kazneno – pravna odgovornost korisnika Interneta, kako odraslih tako i djece i mladih.

Važno je imati na umu da se internetski prostor se ne da društveno kontrolirati. Odgovornost za ponašanje u njemu nije jednostavno rješiva niti legislativom, a kamoli etikom. Jedino moguće rješenje je odgoj i obrazovanje djece, odnosno poučavanje o (zabavnom, korisnom, sigurnom) hodanju elektroničkim prostorom što je i jedan od osnovnih ciljeva ovog projekta.

Literatura

Edukativni letak za roditelje, kampanja "Prekini lanac!" (2008). Roditelji = treneri fair playa u novim medijima. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku.

Edukativni letak za djecu, kampanja "Prekini lanac!" (2008). Igraj fair play i zašiti se. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku.

www.prekinilanac.org

Summary

To put a stop to peer violence and abuse UNICEF launched a public campaign five years ago, and its program "For Safe and Enabling Environment in Schools" is now in its fourth year of implementation in schools. Being a new form of violence – both among peers and in general – cyberbullying has to date not been included in this program.

The increase in the usage of Internet and other contemporary technologies leads to an increased percentage of their abuse and a rise in cyber violence among children.

Although educational workers largely disapprove of such behavior, they often feel helpless when it comes to detected abuse through the Internet or mobile phones. One of the most common reactions of teachers and other school staff is that this form of abuse happens outside schools, which reduces the possibilities of controlling children's behavior. However, the pedagogical role of school is to cater for children's relations towards others; their peers and adults alike, while its educational task is to teach about the methods of using contemporary media and technologies for common good. That is why schools and educational workers have an important role in the prevention of cyberbullying. The best way to face the issue of Internet violence is to invest energy and allocate resources to prevent it.

The campaign to prevent cyberbullying among children was launched by UNICEF and NGO Hrabri Telefon (Brave Phone) as a response to the requests of children, parents, professional collaborators and school principals involved in UNICEF's Network of Violence-Free Schools. Currently there are 133 such schools in Croatia, and the number of schools addressing the issue of violence among children is growing each year.

With this campaign we wanted to help children stop this form of violence, and help parents and teachers educate children about safety and appropriate behavior in this new, virtual and exciting world of mobile phones and Internet.

POMOĆNIK U NASTAVI KOD UČENIKA S ADHD POREMEĆAJEM KAO OBLIK PREVENCIJE NASILJA

mr. sc. Lidija Pongrac Vincelj
stručna savjetnica za programe za mlade
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport
Ilica 25
Zagreb

Sažetak

Gradsko poglavarstvo Grada Zagreba, 2002. godine, na prijedlog Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport, donijelo je Program mjera povećavanja sigurnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama Grada Zagreba (Službeni glasnik br. 14/02).

U suradnji sa stručnim suradnicima škola Grada Zagreba i Odsjekom za maloljetničku delinkvenciju Policijske uprave Zagrebačke u ožujku 2004. u gore navedenom Uredu izrađen je Jedinstveni protokol postupanja u kriznim situacijama u osnovnim i srednjim školama. U listopadu 2004. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti donosi Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mladima prema kojem potom počinju djelovati i zagrebačke škole.

Opisane aktivnosti označile su Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport vrlo značajnom karikom u koordiniranju mjera i aktivnosti prevencije i sprečavanja nasilja u školama.

Tijekom školske godine 2005./2006. navedeni Ured suočio se s nekoliko slučajeva izrazito agresivnih i impulzivnih učenika nižih razreda sa sindromom ADHD i zahtjevima roditelja drugih učenika na pravo njihove djece na sigurno i kvalitetno školovanje. Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport upoznat s projektom Udruge IDEM Asistenti u nastavi, sugerira suradnju između škola i navedene Udruge. S obzirom na pozitivna iskustva, nakon donošenja Nastavnog plana i programa za osnovnu školu prema HNOS-u 2006. godine isti Ured i sam počinje financirati pomoćnike u nastavi. Rad pomoćnika u nastavi, tijekom školske godine 2007./2008. je praćen Evaluacijskim upitnikom koji je izradila Udruga IDEM. Rezultati navedene evaluacije biti će prikazani u ovom članku a ukazuju na uspješnost ove mjere. O uspješnosti svjedoči i porast broja zahtjeva škola za uključivanjem pomoćnika u nastavi kod učenika s ADHD-om.

Mogli bismo reći da su navedeni pomoćnici postavljeni prvenstveno u cilju povećavanja sigurnosti, ali to je učinjeno na način da pomoćnici pomognu učitelju u provođenju potrebnog individualiziranog pristupa učeniku s ADHD-om čime su zadovoljene njegove odgojno-obrazovne potrebe, postignut obrazovni napredak ali omogućen i proces učenja socijalnih ponašanja.

Tijekom 2001./2002. školske godine, na zahtjev Vlade Republike Hrvatske osnovan je međuresorski tim sastavljen od predstavnika državnih tijela nadležnih za obrazovanje, socijalnu skrb, zdravstvo, pravosuđe, policije, znanosti i sl. te je izrađen program pod nazivom "Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja" u odgojno-obrazovnim ustanovama. Programom su utvrđeni ciljevi, zadaci te nositelji pojedinih aktivnosti. Županije, pa tako i Grad Zagreb, slijedom Programa bile su obvezne osnovati županijska povjerenstva sa ciljem izrade i provođenja programa mjera povećavanja sigurnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama svoje županije.

Slijedom navedenih događanja, na prijedlog Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport, Gradsko poglavarstvo Grada Zagreba je 2002. godine osnovalo i imenovalo interdisciplinarno Povjerenstvo za izradu i provođenje Programa mjera povećavanja sigurnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama Grada Zagreba. Iste godine donijelo je i Program mjera povećavanja sigurnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama Grada Zagreba (Službeni glasnik Grada Zagreba 14/02) kao i podprogram Programa unapređenja intersektorske suradnje u cilju povećavanja sigurnosti u odgojno-obrazovnim ustanovama Grada Zagreba (Službeni glasnik Grada Zagreba 14/02).

Temeljem iskazanih potreba odgojno-obrazovnih ustanova, u suradnji sa stručnim suradnicima škola u Gradu Zagrebu i Odsjekom za maloljetničku delinkvenciju Policijske uprave Zagrebačke, u ožujku 2004. u Gradskom uredu za obrazovanje, kulturu i šport izrađen je Jedinstveni Protokol postupanja u kriznim situacijama u osnovnim i srednjim školama Grada Zagreba. U listopadu 2004. temeljem sadržaja i obveza Programa aktivnosti sprječavanja nasilja među djecom koji je donijela Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti donijelo je Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mladima po kojem otada postupaju i zagrebačke škole.

Opisana zbivanja i aktivnosti označile su Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport vrlo značajnom karikom u koordiniranju mjera i aktivnosti prevencije i sprečavanja nasilja u školama. Škole sve češće uočavaju Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport kao bitnim osloncem u rješavanju problema nasilja.

Tablica 1. Broj nasilnih incidenata prema evidenciji po Protokolu

Godina	Dojave nasilja	
	Osnovne škole	Srednje škole i učenički domovi
2004.	63	27
2005.	75	34
2006.	115	28
2007.	155	62
2008. (od siječnja do lipnja)	94	29
2008. (od siječnja do studenog)	139	49

U navedenom periodu pa do danas nasilje nad učenicima i od strane učenika u osnovnim i srednjim školama te učeničkim domovima Grada Zagreba je stalno u povećanju kao i broj zamolbi škola za pomoć od strane Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport:

Da li je riječ o stvarnom povećanju broja nasilnih oblika ponašanja u odgojno-obrazovnim ustanovama Grada Zagreba ili povećanoj svijesti o potrebi prijavljivanja i reagiranja ili većoj osjetljivosti u prepoznavanju određenog ponašanja kao nasilja? Da li su nam ti odgovori uopće bitni ili je značajnije istraživati i otkrivati načine kako prevenirati ili tretirati nasilje u cilju njenog sprječavanja. Naravno da nam je broj nasilnih oblika ponašanja na neki način i pokazatelj efikasnosti poduzetih mjera i aktivnosti.

Tijekom školske godine 2005/2006. Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport susreće se s nekoliko učenika nižih razreda koji bacaju stolice na drugu djecu, prijete nožem, napadaju škarama i sl., odnosno učenika s ADHD poremećajem izrazito agresivnog i impulzivnog ponašanja. Učiteljima je bilo otežano i gotovo onemogućeno izvršenje nastavnog plana i programa, ali što je značajnije ponašanjem tih učenika je bila ugrožena sigurnost drugih učenika čiji su roditelji od relevantnih institucija zahtjevali pravo njihove djece na kvalitetno i sigurno školovanje.

ADHD se u literaturi definira kao razvojni poremećaj nedostatka inhibicije ponašanja koji se očituje kao razvojno neodgovarajući stupanj nepažnje, pretjerane aktivnosti i impulzivnosti, a otežava samoregulaciju i organizaciju ponašanja u odnosu na budućnost. Jednostavnije rečeno to znači da je dijete s ADHD poremećajem u usporedbi s vršnjacima znatno nemirnije, teže se koncentrira, kratko vrijeme je usredotočeno na neki razvojno primjereni sadržaj, naglo je u svojim reakcijama, izrazito teško se planira i organizira, a vrlo često i agresivno i impulzivno reagira. Kod školske djece s ADHD poremećajem u razredu primjećuje se da teško mogu duže mirno sjediti, da često ustaju i vrpolje se ili sjede na rubu stolca, vrte predmete, pretjerano pričaju, lupkaju nogama, pretjerano tresu stopala ili noge, često ustaju od stola za vrijeme obroka, dok gledaju televiziju ili rade domaću zadaću. Nadalje često ne slušaju upute, započinju razgovor u neprikladno vrijeme, pretjerano prekidaju druge, grabe tuđe predmete, diraju stvari koje ne bi smjeli, ludiraju se, drugi ne mogu doći do riječi od njih. Kod njih nije razvijen unutarnji govor u skladu s razvojnom dobi odgovoran za samouvjeravanje i samokontrolu ponašanja. Istovremeno riječ je o intelektualno uredno razvijenom djetetu ili čak vrlo bistrom, koje vrlo često postavlja neobična i zanimljiva pitanja (Sekušak-Galešev, 2004a; Sekušak-Galešev, 2004b).

Kao uzrok ADHD poremećaja prema novijim istraživanjima navodi se postojanje neurološke disfunkcije mozga – govori se o narušenoj kemijskoj ravnoteži mozga, odnosno nedostatku neurotransmitera (dopamina i norepinefrina) koji utječu na održavanje pažnje, kontrolu motoričkih aktivnosti i impulzivnosti. Navodi se i razlika u strukturi mozga te slabija moždana aktivnost u frontalnom

području. Do navedenih disfunkcija dolazi pod utjecajem različitih čimbenika koji tijekom trudnoće, poroda ili nakon rođenja djeteta uzrokuju oštećenja mozga: npr. izloženost nepovoljnim utjecajima lijekova, otrovanju, radijaciji, infekcijama, preranom porodu te komplikacijama tijekom poroda, nakon meningitisa, encephalitisa, febrilnik konvulzija, povreda glave, otrovanja olovom. (Barkley, 2000; Sekušak-Galešev, 2004a; Sekušak-Galešev, 2004b; Sekušak-Galešev, 2005; Willcutt i sur., 2000).

Tako definirano mogli bi reći da je riječ o organsko uvjetovanom poremećaju u ponašanju te bi učeniku s ADHD poremećajem mogli odrediti primjereni oblik školovanja sukladno čl.10. Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (Narodne novine, 23/91). Navedeni članak 10. Pravilnika kaže da se za učenike s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju može zavisno od stupnja teškoće organizirati osnovno školovanje u posebnim razrednim odjelima pri osnovnoj školi u kojima svladavaju posebni program za učenike s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju, a kojeg ostvaruju defektolozi odgovarajuće specijalnosti. Tim činom, učenika bi dakle, premjestili u školu u kojoj je organiziran takav oblik školovanja, a koji je u školskoj godini 2005./2006. u Zagrebu bio organiziran u tri osnovne škole. Međutim stručnjaci-terapeuti navedenih učenika a i njihovi roditelji smatrali su takvo školovanje neadekvatnim za njih, posebice budući se zadnjih nekoliko desetljeća radi na integraciji, a stremi inkluziji učenika s teškoćama u razvoju.

Naglasak se nadalje u literaturi, stavlja na to da je prvi korak u djelovanju znanje o poremećaju kako bismo razumjeli zašto nemirno ili dekoncentrirano dijete ima problem, kako bismo znali da ono nije krivo i odgovorno za taj problem i kako bi u skladu s individualnim potrebama djeteta i našim mogućnostima odabrali najpovoljnija rješenja (Sekušak, 2004a). Pokušali smo stoga uz pomoć stručnjaka učiteljima i roditeljima objasniti da je riječ o razvojnom poremećaju a ne o lijenosti, neodgovornosti, neposlušnosti. Objasniti da je i to dijete nesretno, izgubljeno i zbunjeno uslijed trajnog nezadovoljstva roditelja, učitelja, a često i komentara rođaka, susjeda, neuspjeha u školi i situacija u kojima je motorički preaktivno i često "dežurni krivac". Objasniti da tom učeniku nije jasno zašto ima stalnu potrebu za kretanjem, zašto se ne može koncentrirati dovoljno dugo, zašto ne može prepisati brzo kao vršnjaci, zašto se ne može suzdržati od komentara i zašto su svi stalno ljuti na njega. Govorili smo o uzrocima, o potrebnim postupcima, ali roditeljima s djetetom razbijenog trajnog zuba, razvijenim psihosomatskim reakcijama pri odlasku u školu, potresom mozga, s djetetom u strahu teško je bilo nadalje prihvatiti isto stanje. Sve su oni razumjeli ali pitali su što s njihovom djecom.

Pokušali smo i interdisciplinarno djelovati u suradnji sa Centrom za socijalnu skrb, liječnicima školske medicine, Policijskom upravom Zagrebačkom, Poliklinikom za zaštitu djece Grada Zagreba, Klinikom za psihološku medicinu KBC Rebro i dr. institucijama u okvirima postojećih mjera (uključivanje u do-

datne tretmane, savjetovanja, mjere nadzora nad izvršenjem roditeljske skrbi i sl.), ali koje nisu vodile brzom preokretu u događanjima u školskim prostorima.

Udruga IDEM provodila je tada projekt "Asistenti u nastavi" te je Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport sugerirao suradnju škola i navedene Udruge. Donošenjem Nastavnog plana i programa za osnovnu školu prema HNOS-u 2006. godine, sam Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport, s obzirom na pozitivna iskustva, počinje u školskoj godini 2006./2007. financirati 11 pomoćnika pri čemu 7 pomoćnika u nastavi u nastavi u razredima koje pohađaju učenici s težim oblikom ADHD poremećaja. Njihov rad prati se Listom praćenja rada razreda prije i nakon uvođenja asistenata[1] koja se nalazi u prilogu članka svaki mjesec. Već prvi mjesec rada pomoćnika djelatnici škola ukazivali su na pozitivne pomake, odnosno manji intenzitet društveno neprihvatljivih oblika ponašanja učenika s ADHD poremećajem, manji stupanj osjećaja fizičke ugroženosti, odnosno nesigurnosti drugih učenika, manje nezadovoljstvo roditelja i njihovo veće razumijevanje te zadovoljstvo s provedbom nastavnog plana i programa.

U školskoj godini 2007./2008. navedeni Ured financirao je 73 pomoćnika od čega 29 pomoćnika u nastavi kraj učenika s ADHD poremećajima. Program rada pomoćnika u nastavi provodio se uz stručnu i tehničku podršku Udruge IDEM. Dogovoreno je da će se rad svih pomoćnika pratiti Evaluacijskim upitnikom za učitelje koji je izradila Udruga IDEM. Rezultati navedenog upitnika popunjenog od strane 20 škola u kojima je pomoćnik bio uključen zbog učenika s ADHD poremećajem ili višestrukim teškoćama a koje su uključivale i spektar ponašanja ADHD poremećaja prikazani su u tablici 2.

Iz tablice 2. je razvidno da 82% učitelja se uglavnom ili u potpunosti slaže s tvrdnjom da je uključivanje pomoćnika u nastavi pozitivno utjecalo na prihvaćanje učenika od strane drugih učenika. Naime, u svim nama poznatim slučajevima učenici s ADHD poremećajem uglavnom su zbog svojeg agresivnog i impulzivnog ponašanja bili socijalno izolirani od ostalih učenika. Nadalje, kao što vidimo 90% učitelja se u potpunosti ili uglavnom slaže s tim da je uključivanje pomoćnika pozitivno utjecalo na obrazovna postignuća učenika s ADHD poremećajem, a isti broj ih smatra da je pomoćnik pozitivno utjecao na ponašanje učenika s ADHD poremećajem. Čak 95% učitelja izražava da u potpunosti ili uglavnom osjeća da im je pomoćnik olakšao svakodnevni rad u razredu kao i da je pridonio kvalitetnijoj nastavi pružajući im i više vremena za druge učenike. Većinom učitelji smatraju da pomoćnik svojim prisustvom nije negativno obilježio učenika s ADHD poremećajem i čak 85% njih u potpunosti smatra da je pomoćnik potreban i u drugoj školskoj godini.

[1] Donošenjem Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama (NN, 87/08) i Državnog pedagoškog standarda osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja (NN 63/08) navodi se termin pomoćnici u nastavi i osobni pomoćnici. Do donošenja navedenih akata Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport koristio je termin asistent u nastavi i osobni asistent.

Tablica 2. Frekvencije odgovora učitelja N=20

Tvrdnje	Odgovori učitelja				
	1	2	3	4	5
1. Uključivanje asistenta[1] u nastavu pozitivno utječe na prihvaćanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama od strane vršnjaka – 1 neodgovoren (pos-ust.)		2 10,5%	2 10,5%	7 36,8%	8 45,2%
2. Uključivanje asistenta u nastavu pozitivno je utjecalo na obrazovna apostignuća učenika s posebnim obrazovnim potrebama		1 5%	1 5%	5 25%	13 65%
3. Uključivanje asistenta u nastavu olakšalo je svakodnevni rad u razredu		1 5%		5 25%	14 70%
4. Uključivanje asistenta u nastavu pozitivno je utjecalo na ponašanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama	1 5%	1 5%		8 40%	10 50%
5. Zajednički rad učitelja i asistenta pridonio je kvalitetnijoj nastavi			1 5%	10 50%	9 45%
6. Uključivanje asistenta pružilo mi je više vremena za drugu djecu				2 10%	18 90%
7. Uključivanje asistenta bilo je korisno za svu djecu		1 5%	1 5%	9 45%	9 45%
8. Asistent je svojim prisustvom negativno obilježio učenika s posebnim obrazovnim potrebama	17 85%	3 15%			
9. Smatram da je i u idućem polugodištu/ šk.god. potreban asistent u nastavi	2 10%		1 5%		17 85%

1=uopće se ne slažem, 2=uglavnom se ne slažem, 3=ne mogu se odlučiti, 4=uglavnom se slažem, 5=u potpunosti se slažem

Zanimljivo je pogledati i distribuciju rezultata učitelja predmetne nastave na istom upitniku a s obzirom na uključivanje pomoćnika u istom razredu, a povodom hiperaktivnog i agresivnog ponašanja jednog učenika.

Iako još uvijek veći broj učitelja pozitivno doživljava uključivanje pomoćnika u nastavi s obzirom na sve navedene tvrdnje, u tablici 3. možemo primijetiti veću raspršenost rezultata. Mogli bi pretpostaviti da uključivanje pomoćnika ne ostvaruje nužno osjećaj uspješnosti i pomoći kod svih učitelja pa iako je riječ o istom učeniku ali s obzirom da je samo riječ o jednom slučaju teško je donositi neke zaključke.

U tekućoj školskoj godini 2008./2009. trenutno financiramo 115 pomoćnika u nastavi/osobnih pomoćnika pri čemu 48 kod učenika s ADHD poremećajem. U postupku su i nova 22 zahtjeva za uključivanje pomoćnika u nastavi kod učenika s ADHD poremećajem, bilo da je riječ o čistom ADHD poremeća-

Tablica 3. Frekvencije odgovora predmetnih učitelja istog razreda N=7

Tvrdnje	Odgovori učitelja				
	1	2	3	4	5
1. Uključivanje asistenta u nastavu pozitivno utječe na prihvaćanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama od strane vršnjaka –	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	3 42,8%	1 14,3%
2. Uključivanje asistenta u nastavu pozitivno je utjecalo na obrazovna postignuća učenika s posebnim obrazovnim potrebama	1 14,3%	1 14,3%	2 28,6%	2 28,6%	1 14,3%
3. Uključivanje asistenta u nastavu olakšalo je svakodnevni rad u razredu	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	3 42,8%	1 14,3%
4. Uključivanje asistenta u nastavu pozitivno je utjecalo na ponašanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	3 42,8%	1 14,3%
5. Zajednički rad učitelja i asistenta pridonio je kvalitetnijoj nastavi	1 14,3%		2 28,6%	2 28,6%	2 28,6%
6. Uključivanje asistenta pružilo mi je više vremena za drugu djecu	1 14,3%	1 14,3%	1 14,3%	2 28,6%	2 28,6%
7. Uključivanje asistenta bilo je korisno za svu djecu	1 14,3%	 5%	2 28,6%	3 42,8%	1 14,3%
8. Asistent je svojim prisustvom negativno obilježio učenika s posebnim obrazovnim potrebama	4 57,1%	2 28,6%	1 14,3%		
9. Smatram da je i u idućem polugodištu/ šk.god. potreban asistent u nastavi	1 14,3%		1 14,3%	2 28,6%	3 42,8%

1=uopće se ne slažem, 2=uglavnom se ne slažem, 3=ne mogu se odlučiti, 4=uglavnom se slažem, 5=u potpunosti se slažem

ju ili višestrukim teškoćama koje uključuju i ADHD. Sami porast broja pomoćnika u nastavi te novih zahtjeva također nam govori u prilog uspješnosti navedene mjere.

Mogli bi reći da su navedeni pomoćnici u nastavi prvenstveno uključeni u cilju povećavanja sigurnosti učenika, ali to je učinjeno na način da pomoćnici u nastavi pomognu učitelju u provođenju potrebnog individualiziranog pristupa učeniku s ADHD poremećajem čime su zadovoljene njegove odgojno-obrazovne potrebe, postignut obrazovni napredak kao i omogućen proces učenja socijalnih ponašanja te time i uklonjen povod agresivnom i impulzivnom ponašanju. Drugim riječima, pomoćnik fizički boravi pored učenika s ADHD poremećajem i sprječava njegova agresivna i impulzivna ponašanja prema drugim učenicima ali njegova uloga je u tom trenutku i učenje i trening novih socijalno prihvatljivih ponašanja. Istodobno u situacijama kada je riječ o kratkoći pažnje i nemogućnosti koncentriranja učenika prilagođava mu sadržaje njegovim sposobnostima i

mogućnostima što učitelji u brojčano velikom razredu nisu u mogućnosti provesti a u cilju sprječavanja njegova neuspjeha i osjećaja neuspjeha, doživljavanja frustracije koja je značajan rizični čimbenik društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. Dakle, učenik s ADHD poremećajem tako uspijeva na sebi individualiziran način svladati nastavno gradivo, osjeća se uspješnijim, uči se društveno prihvatljivim ponašanjima i životnim vještinama.

Literatura

Barkley, R. A. (2000). *Taking charge of ADHD*, New York, The Guilford Press.

Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja, Narodne novine 63/08.

Nastavni plan i program za osnovnu školu prema HNOS-u. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2006.

Sekušak-Galešev, S. (2004a). Pristup hiperaktivnom učeniku. *Školski vjesnik, 53(3-4), 251-268.*

Sekušak-Galešev, S. (2004b). Djeca s deficitom pažnje/hiperaktivnim poremećajem u školi i obitelji. *S Vama - časopis Hrvatske udruge za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama – IDEM, 1, 45-50.*

Sekušak-Galešev, S. (2005). Hiperaktivnost. *Dijete i društvo, 7(1),40-59.*

Willcutt, E. G., Pennington, F. & Dfries, J. C. (2000). Etiology of Innattention and Hiperactivity/Impulsivity in a Community Sample of Twins with Learninf Difficulties. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28(2), 149-159*.

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama, Narodne novine, br. 87/08;

Summary

In the year 2002., on the proposal of the City Office for Education, Culture and Sport, City Council of City of Zagreb has brought up the Programme of activities that should increase security in the educational institutions in Zagreb.

In March, 2004. the same City office gathered police workers of the Department for juvenile delinquency as well as school workeres to make the Protocol of treatment when the violence occur in the schools in Zagreb. In the same year, the Ministry of Family, Veterans and Intergenerational Solidarity brought up same but broadened Protocol that was applied on the national level.

All those activities marked out the City office for Education, Culture and Sport as an important link in prevention of violence in schools.

During the school year 2005./2006., the City office received several complaints of terrified parents because of highly aggressive and impulsive

behaviour of the pupils with ADHD syndrom attending class with their children.

If the anticipated multidisciplinary activities didn't give a positive results, in those classes has been involved an assistant. "Assistant in the class" was project primarily brought up by NGO Idem, but since 2007., the City office for Education, Culture and Sport is financing the large number of such assistants in Zagreb's primary schools who are supervised by experts from NGO Idem.

Throughout the school year 2007./2008. there was made an evaluation of assistant's work. Results will be present in this work and in general they are talking about teachers being satisfied with involving assistants in cases of pupils with ADHD syndrom. In those classes violence also significantly decreased.

Assistants have been helping teacher in implementation of individualized programme of pupils with ADHD syndrom but they have been also teaching and training those pupils social skills in the situation when they have been aggressive and impulsive.

PRIVITAK:

LISTA PRAĆENJA RADA RAZREDA PRIJE UVOĐENJA ASISTENTA U NASTAVI

1. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite uspješnost provedbe nastavnog plana i programa (koliko je učiteljica s obzirom na postojanje učenika s ADHD u razredu i njegova ponašanja bila u mogućnosti provoditi nastvni plan i program)

   1----------2----------3----------4----------5

   U potpunosti se ne — U potpunosti se provodi

2. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite intenzitet društveno neprihvatljivog ponašanja učenika s ADHD-om

   1----------2----------3----------4----------5

   Svakodnevno društveno neprihvatljivo ponašanje — nema društveno neprihvatljivog ponašanja

3. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite osjećaj sigurnosti/ nesigurnosti drugih učenika u razredu

   1----------2----------3----------4----------5

   Osjećaj nesigurnosti — Osjećaj sigurnosti

4. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite stupanj fizičke ugroženosti drugih učenika u razredu s učenikom s ADHD-om s obzirom na njegove agresivne i impulzivne epizode i druge oblike društveno neprihvatljivog ponašanja

   1----------2----------3----------4----------5

   Visoki stupanj Ugroženosti — Potpuno sigurno okruženja

5. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite nezadovoljstvo roditelja drugih učenika u razredu s obzirom na njihovu procjenu fizičke ugroženosti njihove djece

   1----------2----------3----------4----------5

   Jako nezadovoljni — Nisu nezadovoljni

6. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite nezadovoljstvo roditelja drugih učenika u razredu s obzirom na provedbu nastavnog plana i programa uslijed neprihvatljivog ponašanja učenika s ADHD-om

   1----------2----------3----------4----------5

   Jako nezadovoljni — Nisu nezadovoljni

7. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite razumijevanje roditelja drugih učenika u razredu problema hiperaktivnog djeteta te ponašanja učenika s ADHD-om u razredu s njihovom djecom

   1----------2----------3----------4----------5

   Nizak stupanj razumijevanja — Visok stupanj razumijevanja

LISTA PRAĆENJA RADA RAZREDA S ASISTENTOM U NASTAVI

1. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite uspješnost provedbe nastavnog plana i programa (koliko je učiteljica s obzirom na postojanje učenika s ADHD u razredu i njegova ponašanja bila u mogućnosti provoditi nastvni plan i program)

   1----------2----------3----------4----------5
   U potpunosti se ne — U potpunosti se provodi

2. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite intenzitet društveno neprihvatljivog ponašanja učenika s ADHD-om

   1----------2----------3----------4----------5
   Svakodnevno društveno neprihvatljivo ponašanje — nema društveno neprihvatljivog ponašanja

3. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite osjećaj sigurnosti/ nesigurnosti drugih učenika u razredu

   1----------2----------3----------4----------5
   Osjećaj nesigurnosti — Osjećaj sigurnosti

4. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite stupanj fizičke ugroženosti drugih učenika u razredu s učenikom s ADHD-om s obzirom na njegove agresivne i impulzivne epizode i druge oblike društveno neprihvatljivog ponašanja

   1----------2----------3----------4----------5
   Visoki stupanj Ugroženosti — Potpuno sigurno okruženja

5. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite nezadovoljstvo roditelja drugih učenika u razredu s obzirom na njihovu procjenu fizičke ugroženosti njihove djece

   1----------2----------3----------4----------5
   Jako nezadovoljni — Nisu nezadovoljni

6. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite nezadovoljstvo roditelja drugih učenika u razredu s obzirom na provedbu nastavnog plana i programa uslijed neprihvatljivog ponašanja učenika s ADHD-om

   1----------2----------3----------4----------5
   Jako nezadovoljni — Nisu nezadovoljni

7. Zaokruživanjem jednog broja na skali od 1 do 5 procijenite razumijevanje roditelja drugih učenika u razredu problema hiperaktivnog djeteta te ponašanja učenika s ADHD-om u razredu s njihovom djecom

   1----------2----------3----------4----------5
   Nizak stupanj razumijevanja — Visok stupanj razumijevanja

• molimo Vas upitnik popunjavajte na kraju svakog mjeseca

STOP NASILJU MEĐU DJECOM – 5 GODINA SUSTAVNOG RADA NA PREVENCIJI VRŠNJAČKOG ZLOSTAVLJANJA

Tanja Radočaj, prof. psihologije*
Ured UNICEF-a za Hrvatsku
Radnička 41/7
Zagreb

Jasenka Pregrad, prof. psihologije, psihoterapeut
Homa d.o.o.
Kamenjak 1
Zagreb

Sažetak

U radu će se dati kratki pregled razvoja UNICEF-ovog programa "Za sigurno i poticajno okruženje u školama" koji je široj javnosti poznat pod sloganom "Stop nasilju među djecom". Pregled će uključiti:

- način utvrđivanja potrebe za razvojem ovakvog programa,
- podizanje svijesti društva o problemu putem javne kampanje i kreiranje podrške šire i stručne javnosti,
- definiranje ciljeva i priprema školskog programa te njegove osnovne i bitne značajke,
- kreiranje i testiranje stručne intervencije,
- utvrđivanje razine nasilja u svakom razredu i školi uključenoj u program,
- dogradnja sadržaja, očuvanje kvalitete i održivost rezultata.

U program se tijekom petogodišnjeg razdoblja uključilo više od 250 škola, a preko 150 škola uspješno nastavlja rad i demonstrira uspjeh u suzbijanju vršnjačkog zlostavljanja. Program podrazumijeva aktivnu uključenost djece, zauzetost svih odraslih i kreiranje "zaštitne mreže" u svakoj školi, koja se sastoji od znanja, vještina, pravila i jasne podjele odgovornosti za zaštitu djece.

Vanjska nezavisna evaluacija programa je pokazala kako je ovaj program učinkovit ukoliko se provede prema dogovorenom planu. U školama koje su program provele u cijelosti postignute su mjerljive promjene.

Prošle godine osnovana je Mreža škola bez nasilja – forum koji okuplja škole koje su stekle priznanje "Škola bez nasilja". Škole uključene u program su usvojile Kriterije za praćenje kvalitete i održivosti kako bi se, kroz uzajamnu podršku i dogradnju znanja i vještina, zadržali postignuti rezultati.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Tanji Radočaj, prof. psihologije

Nastajanje programa

Mnogi programski dokumenti u Hrvatskoj i svijetu su naglašavali potrebu zaštite djece od različitih oblika nasilja poput: Zaključni dokument Posebnog zasjedanja UN-a "Svijet dostojan djece", UNICEF-ovi strateški prioriteti 2002. – 2005., preporuke Vijeća Europe i Europske komisije iz dokumenta "Partnerstva u lokalnoj zajednici za prevenciju i suzbijanje nasilja u školama", te preporuke Vijeća za djecu Republike Hrvatske sadržane u dokumentu "Prioritetne aktivnosti za dobrobit djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2003. – 2005.". Na temelju tih strateških dokumenata agencija Puls provela je istraživanje stavova hrvatske javnosti na uzorku od 1.000 kućanstava. Prema tom istraživanju građani su procijenili da je zaštita djece od zlostavljanja i zanemarivanja najvažnija tema za dobrobit djece, a i pokazali su spremnost za doniranje sredstava u takvoj humanitarnoj akciji.

Svjetska iskustva nas uče da se ovim problemom bave sve razvijene zemlje svijeta u posljednja dva desetljeća, ali da se sustavnim radom u školama može u velikoj mjeri smanjiti nasilničko ponašanje – norveški primjer (Olweus, 1991).

Komparativna studija (Rigby, 2002.) iskustava iz različitih zemalja, koju je naručila Vlada Australije, pokazala je da:

- nasilno i zlostavljajuće ponašanje među djecom može biti smanjeno dobro planiranom intervencijom (evaluacije pokazuju prosječno smanjenje od 15%);
- programi više utječu na zlostavljanu djecu i promatrače da zaustave zlostavljanje nego na promjenu ponašanja djece koja zlostavljaju;
- smanjenje je veće ukoliko se program provodi zdušno i odlučno u cijeloj školi, te duži niz godina – često rabljen termin je "Odgovor cijele škole";
- najbolja je učinkovitost programa među djecom u osnovnoj školi;
- bez planirane i sustavne intervencije, velika je vjerojatnost da će se stanje pogoršavati;
- programi koji se oslanjaju na principima postupanja koje nije optužujuće i orijentirano je na rješavanje problema imaju nešto bolji učinak od onih koji se oslanjaju na kažnjavanje.

UNICEF je okupio Stručni savjet programa sastavljen od 15 uvaženih stručnjaka iz različitih disciplina koji je definirao projektnu strategiju kroz dokument "Za sigurno i poticajno okruženje u školama", koja se sastojala iz nekoliko ključnih koraka:

- pokretanje javne kampanje za podizanje svijesti javnosti, uključivanje škola, roditelja i djece;
- prikupljanje sredstava za provođenje projektnih aktivnosti;
- provođenje projekta u 100 hrvatskih škola;
- dodjela priznanja i evaluacija projekta.

Prije početka provođenja programa, dizajniran je pilot-projekt koji je testiran u 3 škole, te je nakon toga uslijedilo provođenje programa u ostalim školama koje su iskazale interes.

Stručni Savjet je pratio izradu i odobravao materijale za kampanju, te defidefinirao sadržaje školskog programa koji su pratili strateški plan "Sedam koraka do sigurne škole" koji je imenovao jasne i operativne indikatore očekivanih postignuća programa i time osigurao kvalitetnu evaluaciju po završetku programa. Za potrebe provođenja programa u školama UNICEF je dodatno educirao stručnjake – mentore čija je zadaća bila izlaganje programa u školi, održavanje radionica za učitelje te savjetovanje i pružanje podrške.

Kampanja

Prema svjetskim iskustvima podizanje svijesti društva i uključivanje šire zajednice jedan je od ključnih preduvjeta za uspjeh preventivnih programa, a također i kao nužan put ka prikupljanju sredstava. Stoga je javna kampanja bila naš prvi glasni glasnik cjelokupnog projekta. Cilj je kampanje bio podizanje svijesti javnosti i uključivanje škola, roditelja i djece u program. Podizanje svijesti javnosti je značilo senzibiliziranje javnosti, podučavanje o tome što je to zlostavljanje i kakve posljedice ostavlja, te uspostavljanje javnog i glasnog NE zlostavljanju – uspostavljanje jasnog vrijednosnog stava. Izrađeni su plakati, video i radio spotovi kako bi poruke stigle do različitih ciljanih skupina. Škole su pozvane da se prijave i priključe projektu. Također je pokrenuto prikupljanje financijskih sredstava za provođenje projektnih aktivnosti. Veliku pomoć u kampanji je pružio UNICEF-ov ambasador dobre volje – Zlatan Stipišić Gibonni, svoju podršku su dale i druge poznate osobe. Do sada je za provođenje programa osigurano 3.800.000 kuna od čega su polovicu donirali građani.

Utvrđivanje početnog stanja

Važan korak pri motiviranju učitelja za provedbu programa je bilo povećanje svijesti o postojanju vršnjačkog zlostavljanja u školama. Svjetska istraživanja i naša iskustva govore da učitelji često umanjuju problem jer se ne znaju nositi s njim i jer imaju osjećaj da pojedinačna reagiranja neće dati značajne rezultate. Zato je prvi korak školskog programa primjena upitnika u svim višim razredima osnovne škole i svim razredima srednje škole. U tu svrhu primijenjen je Olweusov-upitnik koji ima 39 pitanja, a podijeljen je u nekoliko cjelina: vrsta nasilja i broj žrtava, mjesto gdje se događa nasilje, tko čini nasilje, kako reagiraju odrasli i kako reagiraju promatrači. Svijest učitelja o činjeničnom stanju stvari u vlastitoj sredini daje smisao provedbi cijelog programa i motivira na akciju nastavnike i učenike.

UNICEF je u lipnju 2004. godine izvijestio o rezultatima ispitivanja navedenim upitnikom. U istraživanju je sudjelovalo 23.342 učenika osnovnih i 3.974 učenika srednjih škola u Hrvatskoj.

Prema rezultatima istraživanja (Pregrad i sur., 2007) prosječno je 10,40% učenika bilo izloženo zlostavljanju, dok je 22,30% doživjelo neki oblik nasilja jedan do dva puta u nekoliko posljednjih mjeseci. Kad je riječ o broju djece-žrtava u školi raspon prosječnih rezultata po školama vrlo je velik i kreće se od 4,07% do 21,43%. Djeca su najviše zlostavljana u razdoblju od nekoliko tjedana (16%), iako 3% dječaka i 4% djevojčica tvrde da im se to događa već nekoliko godina. U pogledu načina zlostavljanja prevladavajući oblici zlostavljanja su: nazivanje pogrdnim imenima, ismijavanje i zadirkivanje na bolan način. Najčešća mjesta gdje se događa nasilje su: hodnici i stubišta, učionica kad nema učitelja, put do škole i iz škole te školsko dvorište. U skupini zlostavljanih učenika 91% učenika je nekom reklo što im se događa u školi, dok 9% to nije reklo nikome. Povjeravanje roditeljima opada s dobi, premda je to nešto izraženije kod djevojčica, nego kod dječaka. Kad su u pitanju osjećaji i ponašanje ostalih učenika u odnosu na zlostavljanje, rezultati pokazuju kako 63% učenika kaže da im je žao onih učenika koje zlostavljaju i da bi rado pomogli. Međutim, svega 22% učenika pokušava zaustaviti nasilje često i gotovo uvijek, dok 78% njih to nikada ne čini ili čini samo povremeno. Učitelji imaju tendenciju sprječavanja nasilja, ali ipak 15% učitelja gotovo nikada to ne čini.

Međutim, prosjek je samo prosjek, a veliki raspon rezultata ukazivao je na razliku među pojedinim školama. Zanimalo nas je koji uzroci neku školu čine relativno mirnom i skladnih vršnjačkih odnosa, a neku drugu školom s mnogo vršnjačkog zlostavljanja. U kvalitativnoj analizi škola na obje strane ekstrema pokušali smo utvrditi koji sve faktori utječu na pojavnost vršnjačkog zlostavljanja. Osobine škola koje imaju vrlo nizak postotak zlostavljanja mogu se jednom rečenicom opisati kao škole u kojima su odrasli preuzeli odgovornost za ponašanja i odnose u školi i koji su usmjereni na ono što škola i njeni djelatnici **mogu** napraviti, pa to i rade, bez obzira na to koje okolnosti i drugi čimbenici pridonose pojavi zlostavljanja. Na učestalost vršnjačkog zlostavljanja ne utječe (Pregrad i sur. 2007):

- broj djece u razredima i rad u trima smjenama,
- stupanj traumatiziranosti zajednice ratom,
- veličina mjesta u kojem se škola nalazi.

Osobine škola koje imaju velik stupanj vršnjačkog zlostavljanja se mogu opisati kao škole koje imaju naglašen osjećaj da su teškoće s kojima se nose odgovornost nekog drugog, pa se onda i utiču u rješenja koja će netko donijeti izvana, što ih dijelom ometa da poduzmu barem ono što mogu sami u svojoj školskoj sredini. Valja dodati da je zajednički nazivnik nekolicine ovih škola, ali valja naglasiti ne i svih, podijeljenost lokalne zajednice u kojoj škola djeluje po etničkom ili nacionalnom kriteriju, a to ponekad znači i po kulturnoj tradiciji i socio-ekonomskom statusu žitelja zajednice.

Model intervencije i proces

Program je ocrtan kroz sedam koraka koji prate sedam ciljeva. Korake smo definirali na sljedeći način:

1. korak – Osviještenost o postojanju problema
2. korak – Definiranje elemenata zaštitne mreže
   aktivnosti na razini odjela
   aktivnosti na razini škole
   aktivnosti s roditeljima
3. korak – Zaštitna mreža je uspostavljena i djeluje
4. korak – Suradnja s drugim čimbenicima u lokalnoj zajednici
5. korak – Učenici traže pomoć
6. korak – Škola reagira i djeluje po protokolu o postupanju
7. korak – Škola je sigurnije mjesto

Važno je istaknuti da su ključni elementi programa: odgovornost i zalaganje odraslih, participacija djece, uključenost roditelja i lokalne zajednice te stvaranje zaštitne mreže.

Tijekom izgradnje "zaštitne mreže" radilo se na povećanju znanja i vještina, dogovaranju vrijednosti, pravila i posljedica kao i dosljednosti u poštivanju dogovorenih pravila, edukaciji vršnjaka pomagača, jasnoj podjeli zaduženja te razvijanju bolje suradnje s roditeljima i lokalnom zajednicom.

Teško bi bilo sažeto dati opis svih koraka čija provedba traje godinu dana, no za one koji žele saznati više tu je Priručnik projekta Za sigurno i poticajno okruženje u školama kojeg je napisala Jasenka Pregrad sa svojim suradnicama. U navedenom priručniku sabrana su iskustva i okvirno je prikazan cijeli program.

U provedbi samog programa sudjelovao je velik broj mentora/ica – stručnjaka s prethodnim različitim edukacijama koje je UNICEF dodatno educirao za provođenje ovog programa. Mentor je radio s učiteljima, a svaki učitelj s svojim razrednim odjeljenjem i roditeljima. Sve škole koje su se uključile u program, činile su to dragovoljno. U prvoj godini uključili smo najviše škola, ali imali i najveće osipanje. Do danas, u program se uključilo više od 250 škola, 133 škole su stekle prestižno priznanje "Škola bez nasilja". Napominjemo da je uključenost i podrška ravnatelja/ice bila od velike važnosti.

Vanjska nezavisna evaluacija

Nakon provedbe programa u prvoj godini, provedena je vanjska nezavisna evaluacija cijelog projekta. Evaluaciju je proveo tim Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Iris Marušić i Agencija Puls 2005. godine.

U ispitivanju javnog mnijenja pokazalo se da je 92% ispitanika upoznato s akcijom "Stop nasilju nad djecom". 53% ispitanika je akciju ocijenilo izuzetno pozitivnom, a čak 43% ispitanika je na neki način sudjelovalo u akciji "Stop nasilju nad djecom", i to najčešće novčanim prilogom.

Nezavisna evaluacija je pokazala da su u školama postignute mjerljive promjene. Učenici više primjećuju nasilje, manje se boje, vide da odrasli reagiraju i bitno više reagiraju na pojavu zlostavljanja. Zlostavljanje se smanjilo u svim kategorijama, osim u ignoriranju i isključivanju iz društva. Teško je reći je li uzrok tomu što je takav oblik najmanje vidljivo zlostavljačko ponašanje pa je ono ostalo neprepoznato ili prije provedbe programa učenici nisu ni smatrali takvo ponašanje zlostavljanjem. U svakom slučaju rezultat nas uči da treba pronaći mehanizme prepoznavanja i reagiranja i na ovu vrstu zlostavljanja. Kao najslabiji dio programa ocijenjena je suradnja s roditeljima.

Održivost i kvaliteta

Valja naglasiti da nijedni rezultati programa nisu trajni ako se ne ulažu kontinuirani i specifični napori u održavanju uspostavljenih vrijednosti. Ukoliko ne reagiramo na zlostavljanje, postupno će doći do povećanja razine zlostavljanja. Škole koje su uspješno završile program željele su aktivno nastaviti provoditi aktivnosti za prevenciju i zaštitu od pojava vršnjačkog nasilja, kao i zaštitu od svih sudionika u nasilju. S tom idejom predstavnici 117 škola okupili su se u studenom 2007. na Osnivačkom skupu Mreže škola bez nasilja. Usvojena je **Deklaracija o zaustavljanju vršnjačkog nasilja** te utvrđeni i usuglašeni **Kriteriji kvalitete i održivosti statusa Škole bez nasilja** kojim su se škole obvezale na održavanje uspostavljenih vrijednosti i aktivnosti usmjerenih na prevenciju i reagiranje na vršnjačko nasilje i zlostavljanje.

Ove godine, na zahtjev škola uključenih u Mrežu škola bez nasilja, UNICEF je u suradnji s Hrabrim telefonom pokrenuo akciju "Prekini lanac!" s ciljem zaustavljanja elektroničkog nasilja koje je sve prisutnije. Educirani su novi mentori te uključene nove škole u program. Velik broj škola koje su ranije stekle priznanje "Škola bez nasilja" nakon 3 godine su kroz evaluacijski posjet potvrdile svoj status, a provedeno istraživanje je pokazalo da je u ovim škola stopa nasilja prepolovljena.

Literatura

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 411-448.

Rigby, K., (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and in early primary school in Australia*. Commonwealth Attorney-General's Department, Canberra.

Pregrad, J. i sur. (2007). Priručnik projekta Za sigurno i poticajno okruženje u školama, prevencija i borba protiv nasilja među djecom (2003. – 2005.). Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb.

Summary

The paper will provide a brief overview of the development of UNICEF's "For a Safe and Enabling Environment in Schools" program, which was known in the wider public for its slogan "Stop Violence Among Children". The overview will include the following:

- The method of establishing the need to develop this program,
- Raising public awareness about the problem through a public campaign and mobilizing the support of both general public and experts,
- Defining goals and preparing curriculum including its fundamental and key features,
- Creating and testing method of intervention,
- Determining the level of violence in each class and school participating in this program,
- Upgrading of contents, quality assurance and sustainability of results.

Over the course of five years more than 250 schools joined the program, and over 150 schools have successfully continued to address and demonstrate results in the prevention of peer violence. The program implies active participation of children, the involvement of all adults and the creation of a "safety network" in each school, consisting of knowledge, skills, regulations, and a clear distribution of responsibility for the protection of children.

Independent external evaluation established that the program is efficient if implemented in line with the agreed plan. Measurable changes were noted in schools which duly completed the full program.

The Network of Violence-Free Schools – a forum gathering schools which were awarded the "Violence-Free School" certificate was established last year. In an effort to maintain the results achieved by providing mutual support and upgrading their knowledge and skills, the schools participating in the program adopted the Criteria of Sustainability and Quality Assurance.

UČINKOVITOST UNICEF-OVOG PROJEKTA "STOP NASILJU MEĐU DJECOM" – REZULTATI ISTRAŽIVANJA NAKON 3 GODINE PROVEDBE PROGRAMA

Martina Tomić Latinac, prof. soc. pedagog*
Ured UNICEF-a za Hrvatsku
Radnička 41/7
Zagreb
mlatinac@unicef.hr

Đurđica Ivković, prof. psihologije
Ured UNICEF-a za Hrvatsku
Radnička 41/7
Zagreb

Jasenka Pregrad, prof. psihologije,
psihoterapeut
Homa d.o.o.
Kamenjak 1
Zagreb

Sažetak

U skladu s usvojenim Kriterijima kvalitete i održivosti, škole koje su uspješno završile svih 7 koraka UNICEF-ovog programa "Za sigurno i poticajno okruženje" svake 3 godine pristupaju obnovi/potvrđivanju statusa "Škola bez nasilja". Spomenutim kriterijima škole su se obvezale na kontinuirani rad u održavanju uspostavljenih vrijednosti i aktivnosti usmjerenih na sprječavanje i reagiranje na vršnjačko nasilje.

U sklopu pripreme prvih 39 škola iz cijele Hrvatske (koje su stekle status šk. god. 2004./2005.), provedeno je ispitivanje vršnjačkog zlostavljanja s ciljem praćenja učinaka provedbe programa. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od 4.939 učenika, 1.931 roditelja i 1.205 učitelja iz 39 škola.

Rezultati pokazuju da se u školama uključenim u program prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja podigla i održala razina kompetentnosti učitelja u odnosu na problem vršnjačkog nasilja, a smanjio se broj učitelja koji se osjećaju bespomoćno i zbunjeno. Također, rezultati ukazuju da u navedenim školama se prepoznaju svi oblici diskriminacije i nasilja, postoje elementi zaštitne mreže koji pomažu u suzbijanju vršnjačkog nasilja, 98% učitelja je bilo uključeno u edukacije iz područja prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Martini Tomić Latinac, prof. soc. pedagog na mail: mlatinac@unicef.hr

U školama uključenim u program, više od polovice roditelja je upoznato s aktivnostima koje škola provodi s ciljem prevencije nasilja. U školama su postignute mjerljive promjene, a prema samo-iskazu djece smanjen je broj nasilničkih ponašanja.

Uvod

*UNICEF-ov projekt "*Za sigurno i poticajno okruženje u školama*" provodi se od 2003. godine u Hrvatskoj. U projekt su se od 2003. do danas uključile 254 škole, većinom osnovne. Projekt sadrži nekoliko ciljeva:*

1. *Povećati razinu osviještenosti o problemu kod djece, zaposlenika škole, roditelja i lokalne zajednice.*
2. *Povećati razinu znanja o načinima i mehanizmima djelovanja u školi.*
3. *Potaknuti spremnost na akciju i promjene kod svih zaposlenih, djece, roditelja i čimbenika u društvenoj sredini.*
4. *Stvoriti sustav podrške i zaštite djeci koja trpe nasilje i djeci koja pokazuju nasilno ponašanje.*
5. *Uključiti djecu, zaposlene, roditelje, stručnjake i lokalnu zajednicu u proces promjena ponašanja i stvaranja drugačije klime u školi.*
6. *Osigurati trajnost i održivost projekta.*

Projekt predstavlja kontinuirani rad svih zaposlenih kroz "7 koraka do sigurnije škole". Za potrebe ovog rada, ukratko ćemo opisati aktivnosti unutar svakog koraka. U prvom koraku "*Osviještenost o postojanju problema*" škola utvrđuje razinu nasilja u razredu i školi primjenom upitnika "Žrtva – nasilnik" autora Dana Olweusa[1], te ispituje mišljenja i stavove nastavnika prema vršnjačkom nasilju i zlostavljanju. U drugom koraku definiraju se elementi zaštitne mreže. Na SRO dogovaraju se razredne vrijednosti, pravila i posljedice, koje se zatim objedinjuju na razini cijele škole. U trećem koraku *zaštitna mreža je uspostavljena i djeluje*. Na satovima razrednih odjela obrađuju se teme vezane za ponašanja djece koja zlostavljaju, koja trpe zlostavljanje, ali i ostale djece koja su promatrači. Odrasli brinu o poštivanju dogovorenih vrijednosti i pravila. U školi se dogovaraju zaduženja, organizira se stalni nadzor i dežurstva nastavnika, posebno na onim mjestima koja su se istraživanjem pokazala rizičnima za pojavu nasilja u konkretnoj školi. Organiziraju se različite aktivnosti koje doprinose prevenciji nasilja, a kroz roditeljske sastanke uključeni su i roditelji. U četvrtom koraku *škola surađuje s drugim čimbenicima u lokalnoj zajednici*. U petom koraku broj učenika koji traže pomoć se povećava, a djelatnici su educirani

[1] *Olweusov upitnik* je međunarodni standardizirani instrument za ispitivanje trajnog i opetovanog vršnjačkog zlostavljanja. Inače, prof. D. Olweus sa norveškog sveučilita u Bergenu, jedan je od svjetski poznatih autora koji se već duži niz godina bavi istraživanjem vršnjačkog zlostavljanja.

u načine postupanja. U šestom koraku škola reagira i djeluje prema *protokolu o postupanju*. Ukoliko je škola pažljivo implementirala sve aktivnosti i provodila dosljedno program, sedmi korak je nešto što će se posljedično dogoditi: učenici, roditelji i učitelji smatraju *školu sigurnijim mjestom*.

Nakon što je škola provela sve aktivnosti, prolazi kroz proces samoprocjene, a onim školama koje su dokazale uspješnu realizaciju, UNICEF je dodijelio priznanje "Škola bez nasilja".

Nezavisna evaluacija *Instituta za društvena istraživanja* u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Iris Marušić pokazala je u usporedbi s rezultatima inicijalnog istraživanja, da su u školama postignute mjerljive promjene: učenici više primjećuju nasilje, manje se boje, a odrasli reagiraju. Rezultati su pokazali smanjenje nasilja u školama koje su ostvarile program.

Kriteriji kvalitete i održivosti

Međutim, unatoč uloženom trudu, postignuti rezultati neće biti trajni ako škola ne nastavi ulagati kontinuirane i specifične napore u održavanju uspostavljenih vrijednosti. Ne reagiranje na vršnjačko zlostavljanje dovodi do postupnog povećanja zlostavljanja.

Imajući ove činjenice na umu UNICEF je u studenom 2007. okupio 117 škola koje su do tada uspješno završile projekt. Osnovana je *Mreža škola bez nasilja*, a predstavnici svih škola usuglasili su i potpisali *Deklaraciju o zaustavljanju vršnjačkog nasilja* te *Kriterije kvalitete i održivosti statusa "Škola bez nasilja"*. Navedenim kriterijima škole su se obvezale na kontinuiran rad u prevenciji vršnjačkog zlostavljanja, a predviđena je samoevaluacija i vanjska evaluacija svake 3 godine radi praćenja učinkovitosti programa.

U sklopu priprema za evaluaciju 39 škola je nakon 3 godine provođenja programa provelo opsežno ispitivanje vršnjačkog zlostavljanja. Evaluacijski upitnici su primijenjeni na učiteljima, učenicima i roditeljima. U ovom radu prikazat ćemo neke osnovne nalaze te ih usporediti s rezultatima inicijalnog istraživanja provedenog 2004. (na početku provođenja projekta) i rezultatima nezavisne evaluacije provedene 2005. (nakon godinu dana provođenja projekta).

Rezultati evaluacije projekta nakon 3 godine

Metodologija

Podaci iz evaluacijskih upitnika prikupljeni su na uzorku od 39 škola, upitnicima konstruiranim za ovu svrhu. Upitnik se primjenjivao anonimno na *pri-*

godnom uzorku učenika (N = 4.939), učitelja (N = 1.205) i roditelja (N = 1.931) onih škola koje su stekle UNICEF-ovo priznanje "Škole bez nasilja" prije 3 godine.

Prikaz rezultata upitnika za učenike

Od ukupnog broja učenika (N = 4.939) u prigodnom uzorku je bilo 49,67% učenica i 50,33% učenika od 5. do 8. razreda. Ovdje ćemo prikazati neke osnovne ukupne rezultate za učenike na pojedina pitanja iz anonimnog upitnika, usporediti ih s podacima iz inicijalnog istraživanja 2004. te odmah dati interpretaciju rezultata.

Iz slike 1. vidimo usporedbu rezultata pojave nasilja među djecom u školama (prema kriteriju događanja u posljednjih nekoliko mjeseci) za 2008. godinu u odnosu na 2004. godinu. Prema samoiskazu učenika, 2008. godine više je djece (76,12%) u odnosu na 2004. godinu (67,30%) nad kojom nije izvršeno nasilje niti jednom u posljednja tri mjeseca. Također, nešto se smanjilo nasilje izvršeno 1 ili 2 puta u posljednja tri mjeseca u 2008. (19,24%) u odnosu na 2004. (22,31%). Vidimo da se prepolovilo nasilje koje djeca doživljavaju često u posljednja tri mjeseca u 2008. (4,64%), nakon uspješnog provođenja UNICEF-ovog projekta u školi, u odnosu na 2004. (10,40%), kada je projekt tek ušao u škole. Općenito, možemo zaključiti da se u školama u kojima se projekt sustavno provodi smanjilo nasilje.

Slika 2. pokazuje koliko su učenici prema samoiskazu sudjelovali u nasilništvu nad drugom djecom u školi (prema kriteriju posljednjih nekoliko mjeseci)

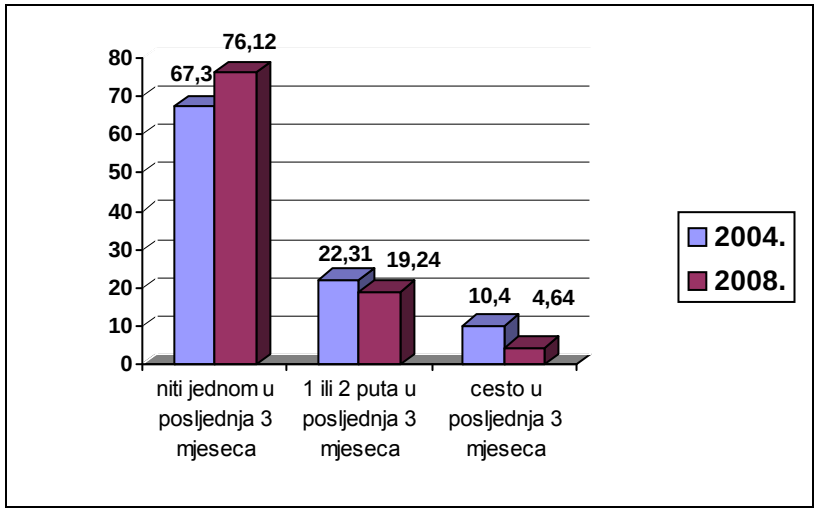

Slika 1. Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?

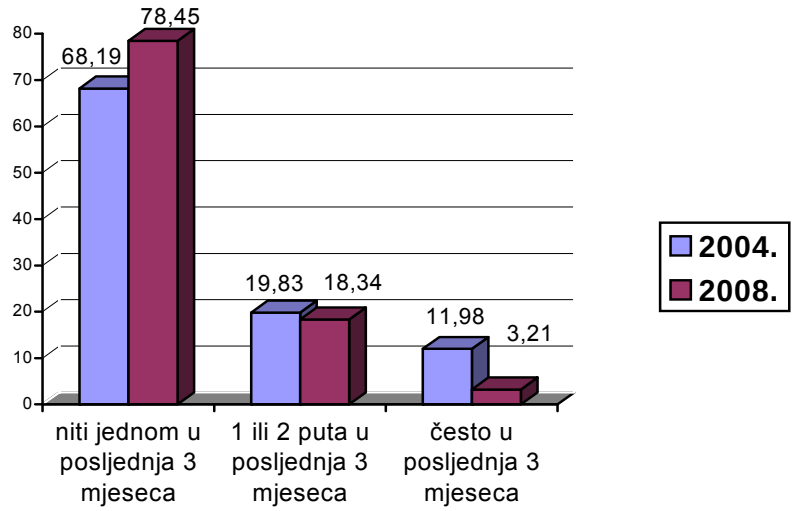

Slika 2. Koliko puta si sudjelovao u nasilništvu nad nekim drugim u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?

u 2008. godini u odnosu na 2004. godinu 78,45% djece nije sudjelovalo u nasilništvu nad drugom djecom u posljednja 3 mjeseca u 2008. godini u odnosu na 68,19% djece u 2004. Kategorija sudjelovanja u nasilništvu nad drugom djecom jedan ili dva puta u posljednja tri mjeseca u 2008. (18,34%) u odnosu na 2004. (19,83%) samo se neznatno mijenja. Međutim, kategorija sudjelovanja u nasilništvu nad drugom djecom često u posljednja tri mjeseca pokazuje značajnu promjenu u 2008. (3,21%) u odnosu na 2004. (11,98%). Općenito, možemo zaključiti da se broj učenika koji sudjeluju u nasilju prema samoiskazu učenika smanjio u onim školama koje provode projekt.

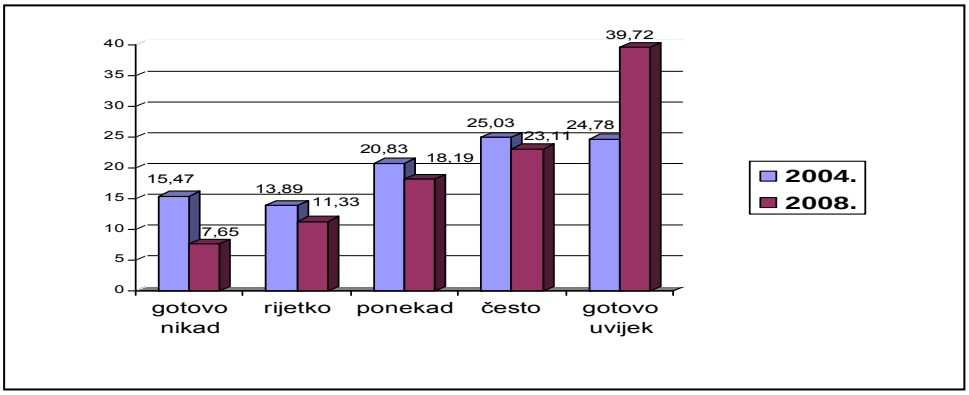

Slika 3. Koliko često učitelji/učiteljice ili druge odrasle osobe u školi pokušavaju zaustaviti nasilje?

Iz slike 3. vidimo da 39,72% djece 2008. percipira svoje učitelje kao one koji gotovo uvijek pokušavaju zaustaviti nasilje među djecom (u komparaciji s 24,78% djece u 2004.). 23,11% djece u 2008. doživljaju svoje učitelje kao one koji često pokušavaju zaustaviti nasilje (u odnosu na 25,03% djece u 2004.). 20,83% djece u 2008. vide svoje učitelje kao one koji ponekad pokušavaju zaustaviti nasilje (u odnosu na 18,19% djece u 2004.). Kategorije "rijetko i gotovo nikada učitelji ne reagiraju na vršnjačko nasilje" znatno su se smanjile u 2008. u odnosu na 2004. Kao što vidimo, te su dvije kategorije u najmanjim postocima zastupljene kako u 2004., tako i u 2008. S provođenjem projekta i promjenama koje projekt ostvaruje u školama znatno se povećava broj nastavnika koji gotovo uvijek reagira na nasilje i pokušava ga zaustaviti, dok se, s druge strane, znatno smanjuje broj nastavnika koji gotovo nikada ne pokušava zaustaviti nasilje, odnosno indiferentan je spram njega.

Kao što se vidi, učenici se pretežno nikada ili samo rijetko boje da će drugi učenici biti nasilni prema njima, što je ohrabrujući podatak jer pokazuje da su škole još uvijek pretežno sigurna mjesta. S provođenjem projekta u školama, povećava se broj učenika koji se nikada ne boje nasilništva drugih učenika (55,62% učenika u 2008. u odnosu na 47,24% učenika u 2004.), te smanjuje broj učenika koji se često i vrlo često boje nasilništva od strane drugih učenika (5,37% u 2008. u odnosu na 10,13% u 2004.). Iako smo konstatirali da su naše škole pretežno sigurna mjesta, mora nas zabrinjavati podatak da još uvijek i nakon smanjivanja vršnjačkog zlostavljanja u školama s projektom, imamo oko 5,37% djece u tim školama koja se još uvijek boje nasilničkog ponašanja druge djece. Očito postoji prostora za dodatnim radom kroz projekt i mimo njega, kako bi se takva djeca detektirala. Stvaranje zdrave okoline u školskom okruženju,

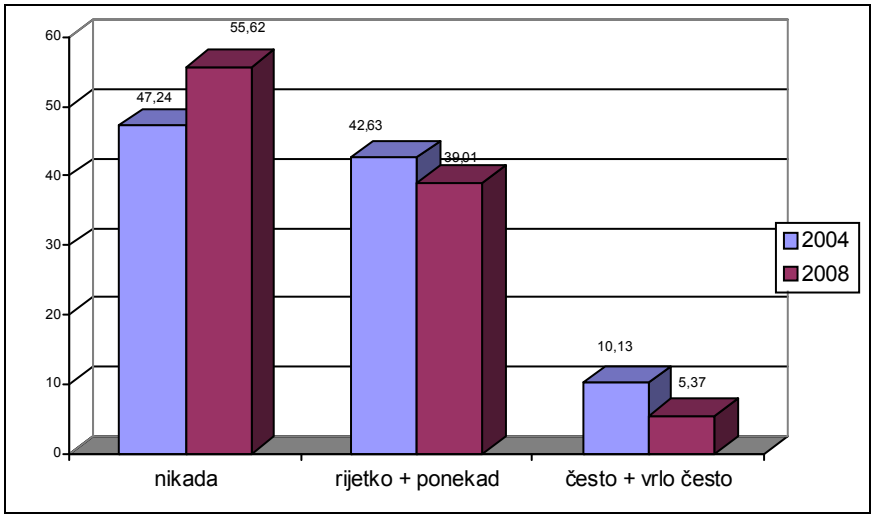

Slika 4. Koliko često se bojiš da će drugi učenici biti nasilni prema tebi?

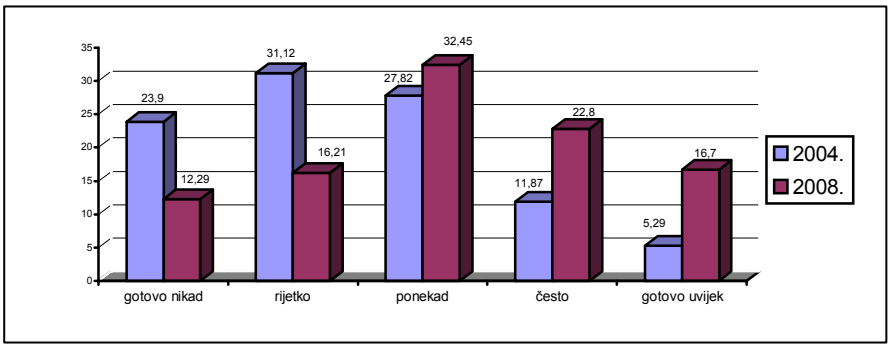

Slika 5. Koliko često učenici pokušavaju zaustaviti nasilje?

one koja ne prihvaća nasilje i uvijek reagira na nasilje te tako sprječava da se i jedno dijete osjeća ugroženo u svojoj okolini.

Iz slike 5. vidimo da je u 2008. godini u odnosu na 2004. godinu značajno više djece koja gotovo uvijek, često ili ponekad pokušavaju zaustaviti nasilje te značajno manje djece koja rijetko ili gotovo nikada ne pokušavaju zaustaviti nasilje. Znači, projektom smo potaknuli djecu da ne budu više samo promatrači i kažu NE nasilju.

Prikaz rezultata upitnika za učitelje

U evaluaciji je sudjelovalo 1.205 učitelja iz 39 škola, iz prigodnog uzorka škola u kojima je provođen UNICEF-ov projekt "Za sigurno i poticajno okruženje u školama". Upitnik su popunjavali skoro svi učitelji iz navedenih 39 škola.

Iz slike 6. vidimo da se 2008. učitelji osjećaju značajno kompetentnijim danas u odnosu na vrijeme prije tri godine. (56,93% u 2008. u odnosu na 34,80% u 2004.). Već nakon prve godine realizacije projekta (2005.) kompetentnost učitelja za vršnjačko zlostavljanje znatno je porasla (s 34,80% u na 52% u 2005.). Bespomoćnost učitelja u odnosu na vršnjačko nasilje, s druge strane, opada (40,40% u 2004., opada na 36,50% u 2005. i 26,97% u 2008.) Postotak učitelja koji se još uvijek osjećaju bespomoćnima je 26,90%, što pretpostavljamo proizlazi iz nemoći s onim malim postotkom učenika krajnje problematičnog ponašanja s kojima s učitelji teško "nose" na svojim školama. Vidimo da se učitelji nikada nisu osjećali ravnodušno u odnosu na nasilje među djecom, što je podatak za očekivati, jer je odgoj jedan od aspekata rada škole, odnosno učitelja, dok se drugi aspekt – onaj obrazovni također ne može adekvatno odvijati u okruženju u kojem je nasilje prisutno. Nastavnici se osjećaju manje zbunjeno u odnosu na fenomen nasilja s pokretanjem projekta na školi jer dobiju osnovna znanja o ovom fenomenu te vještine intervencije koje usuglašavaju sa svim djelatnicima

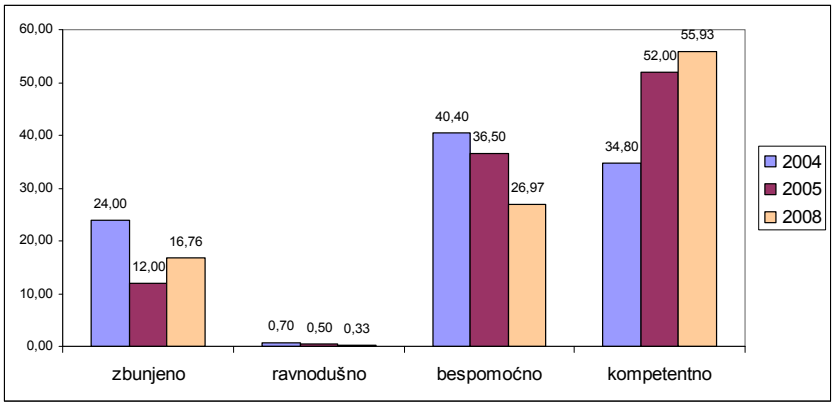

Slika 6. Osjećaj kompetentnosti učitelja u odnosu na problem vršnjačkog zlostavljanja.

na školi i dalje ih primjenjuju.

Vidimo da 83,36% učitelja (što znači većina) ima aktivnu ulogu u zaustavljanju nasilja među djecom, 13,81% učitelja ima takvu ulogu ponekad, a samo 2.83% učitelja takvu ulogu ima rijetko. Olweus (1998) i Rigby (2006) navode da hoće li u školi biti vršnjačkog nasilja jako ovisi o tome kakav je opći stav škole prema zlostavljanju.

Prikaz rezultata upitnika za roditelje

Evaluacijski upitnik je popunio 1.931 roditelj. Radilo se o prigodnom uzorku roditelja iz 39 škola koje su u UNICEF-ovom projektu i koje su sudjelovale u ovom istraživanju. Uzorak je prigodan i zato što su u istraživanju su-

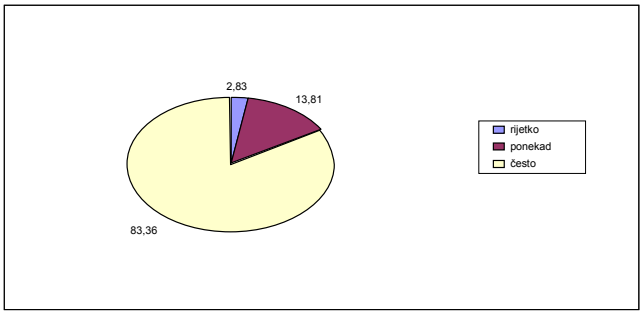

Slika 7. Imate li aktivnu ulogu i pokušavate li zaustaviti vršnjačko nasilje kada uočite takvu situaciju (podaci za 2008.).

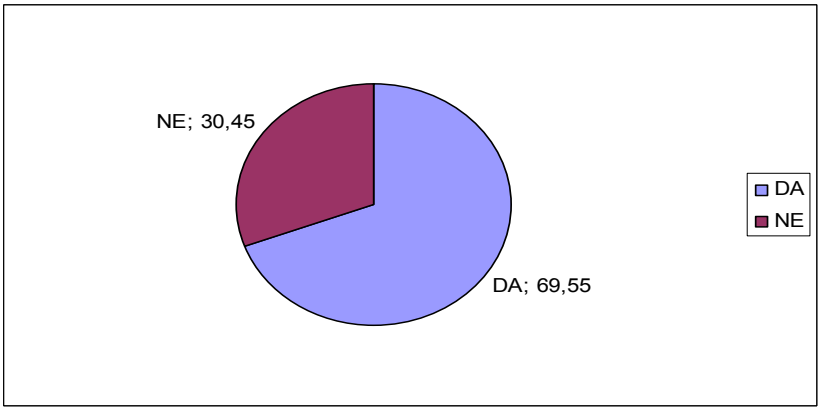

Slika 8. Jeste li upoznati s aktivnostima s ciljem suzbijanja vršnjačkog zlostavljanja (podaci za 2008).

djelovali oni roditelji koji inače dolaze na roditeljske sastanke i tzv. "informacije" u školu. Upitnik je primijenjen u vrijeme roditeljskih sastanaka ili nakon razgovora s razrednikom na informacijama. Roditeljima je bilo ponuđeno da sudjeluju u istraživanju i anonimno ispune upitnik. Nažalost, slično istraživanje nije provedeno 2004. na početku provođenja programa, pa ne možemo navedene rezultate uspoređivati, ali nam daju uvida u razmišljanja i stavove roditelja.

Iz slike 8. vidimo da je većina roditelja (69,55%) upoznata s aktivnostima s ciljem suzbijanja nasilja među djecom. Manji postotak (njih 30,45%) nije upoznat s ovim aktivnostima.

Vidljivo je da najveći postotak roditelja (47,95%) smatra da škola njegovog djeteta pristupa ozbiljno problemu vršnjačkog nasilja. 26,86% roditelja smatra

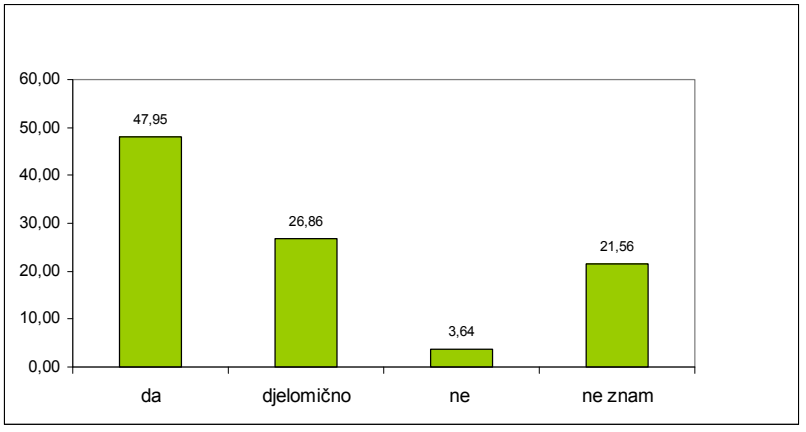

Slika 9. Pristupa li škola vašeg djeteta ozbiljno problemu vršnjačkog zlostavljanja (podaci za 2008).

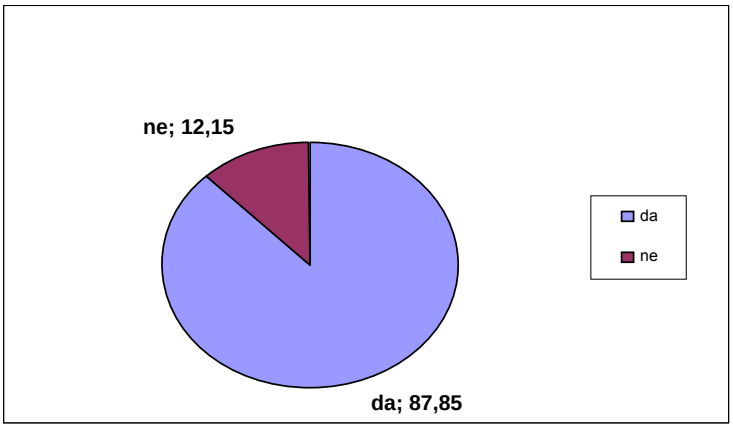

Slika 10. Suradnja između škole i roditelja na prevenciji vršnjačkog nasilja (podaci za 2008.)

da škola djelomično pristupa ovom problemu, 21,56% roditelja ne zna kako škola pristupa ovom problemu, dok samo 3,64% roditelja smatra da škola ne pristupa ozbiljno ovom problemu. Drugim riječima, roditelji podržavaju aktivnosti škole svoga djeteta u smanjivanju vršnjačkog nasilja, smatraju ih ozbiljnima, a one se, kako smo rekli, provode prema 7 koraka UNICEF-ovog projekta.

Kada se roditelje pita žele li surađivati sa školom i sudjelovati u aktivnostima suzbijanja vršnjačkog nasilja vidimo da je većina roditelja (87,85%) spremna na suradnju. Međutim, stavovi roditelja – pojedinaca ponekad budu samo na deklarativnoj razini, koja u praski često izostane ili se s vremenom smanjuje. Škole, zato što su fokusiranije i najbolje poznaju svoje potrebe, trebale bi redovito pozivati roditelje na suradnju i ponuditi roditeljima aktivnosti u koje se mogu uključivati.

Zaključci najvažnijih rezultata

Ovdje ćemo ukratko sumirati najvažnija saznanja iz provedenog istraživanja:

- Prema samoiskazu broj djece koja su zlostavljanja često i opetovano je prepolovljen (10,4% djece u 2004. u odnosu na 4,64% djece u 2008.).
- Broj djece nasilne prema drugoj djeci smanjio se gotovo tri puta (11,98% djece u 2004. u odnosu na 3,21% djece u 2008.).
- Više od 55% djece navodi da se UVIJEK osjeća sigurno u školi. Dvostruko manje je onih koji se boje često ili vrlo često (10,13% djece u 2004. u odnosu na 5,37% djece u 2008.).

- Značajno je porastao broj djece koja se aktivno uključuju u zaustavljanje nasilja u školi. Skoro tri puta više djece (40%) ČESTO ili UVIJEK reagira;
- Prema samoiskazu djece više od 63% učitelja pokušava uvijek ili često zaustaviti nasilje, što je povećanje za 30% u odnosu na 2004. godinu.
- Učitelji samo-uvidom izražavaju značajan porast vlastite kompetencije u odnosu na problem vršnjačkog zlostavljanja (34,80% učitelja u 2004. u odnosu na 60% učitelja u 2008.).
- Smanjen je broj učitelja koji se osjećaju bespomoćnima (40% učitelja u 2004. u odnosu na 27% učitelja u 2008.).
- 70% roditelja upoznato je s aktivnostima koje provodi škola na temu sprječavanja vršnjačkog nasilja i zlostavljanja.
- Skoro 48% roditelja smatra da škola ozbiljno pristupa problemu vršnjačkog nasilja.
- 87 % roditelja želi surađivati na aktivnostima suzbijanja vršnjačkog nasilja.

Zaključak

Dobiveni rezultati u 2008. godini, uspoređeni s rezultatima dobivenim u inicijalnom istraživanju 2004. te rezultatima nezavisne evaluacije iz 2005., pokazuju da se u školama uključenim u UNICEF-ov program prevencije vršnjačkog zlostavljanja pod nazivom "Za sigurno i poticajno okruženje u školama" podigao i održao osjećaj kompetentnosti učitelja u odnosu na problem vršnjačkog nasilja, a smanjio broj učitelja koji se osjećaju bespomoćno i zbunjeno. Rezultati ukazuju da se u navedenim školama prepoznaju svi oblici diskriminacije i nasilja, postoje elementi zaštitne mreže koji pomažu u suzbijanju vršnjačkog nasilja te su postignute mjerljive promjene. Prema samoiskazu djece prepolovljen je broj nasilničkih ponašanja. Većina djece u navedenim školama osjeća se sigurno. U školama uključenim u program, više od polovice roditelja je upoznato s aktivnostima koje škola provodi s ciljem prevencije nasilja, većina roditelja smatra da škola pristupa ozbiljno problemu vršnjačkog zlostavljanja i suradnju sa školom procjenjuje kao dobru.

Literatura

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi* (Što znamo i što možemo učiniti), Zagreb: Školska knjiga.

Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?*, Zagreb: Mosta d.o.o.

Summary

Following the Criteria of Sustainability and Quality Assurance adopted, the schools which have successfully completed all 7 steps of UNICEF's "For Safe and Enabling Environment" program need to confirm/re-certify their "Violence-Free School" status every three years. By assuming the above criteria, the schools undertake to continuously work on maintaining the established values and activities aimed at preventing and addressing peer violence.

As part of the preparation process for the re-certification of the first group of 39 schools from all over Croatia (which were awarded the Violence-Free status in school year 2004/2005), a research on peer violence was conducted with a view to monitor the impact of the program implementation. The research was conducted on a convenient sample of 4,939 pupils, 1,931 parents and 1,205 teachers from 39 schools.

The results indicate that teachers' level of competence for addressing peer violence has increased and remained high in the schools participating in the program, while the number of teachers who felt helpless and confused was reduced. The results also show that in these schools all forms of peer discrimination and peer violence are recognized, that elements of a safety network facilitating the suppression of peer violence are in place, and that 98% of all teachers were involved in the training on the prevention of peer violence and abuse.

In participating schools over 50% of parents are familiar with the activities implemented in order to prevent violence. These schools have achieved measurable results, and as stated by children's self-reports, the incidence of violent behavior has been reduced.

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILNOG PONAŠANJA KROZ PROMOCIJU HUMANOG PONAŠANJA

Gordana Šimunković
Udruga Plavi telefon
Ilica 36, 10 000 Zagreb
gogasimunkovic@yahoo.com

Sažetak

U nastojanju oblikovanja sigurnijeg okruženja u školi stvaranjem i širenjem mreže podrške, poticanjem razvoja potencijala djece za vršnjačko pomaganje te osnaživanjem mladih, "Udruga Plavi telefon" kreirala je projekt "Škola bez bola." Rad daje pregled provedbe projekta ističući njegovu ideju promocije pozitivnog u prevenciji negativnog.

Provedba projekta jedan je od segmenta potreban u oblikovanju boljeg, snažnijeg i kompetentnijeg kako okruženja tako i njegove jedinke: osobe.

Uočava se važnost nadogradnje i povezivanja kako s programima, projektima i akcijama koje "Plavi telefon" provodi tako i s aktivnostima ostalih organizacija civilnog, javnog i poslovnog sektora u zajedničkom planiranju i provedbi sve u nastojanju održavnja stalnog kružnog protoka provedbe, provjere učinjenog i nadogradnje kako bi se zaista dobilo nešto posebno: škola bez bola.

Analiza problema

"Udruga Plavi telefon" nevladina je organizacija koja je počela djelovati 1991. godine. Tijekom osamnaest godina rada u području pružanja pomoći djeci, mladima i odraslima kroz povremene periodične akcije, aktivnosti dugogodišnjeg trajanja i/ili većeg obima, te aktivnosti u kraćim cikličnim razdobljima i dalje je u javnosti najviše prepoznat prema istoimenoj liniji pomoći. No, zaprimajući pozive različite tematike te prateći stanje među djecom, mladima i odraslima, "Plavi telefon" razvio je 15 različitih program i projekata.

Pregledom istraživanja rađenih zadnjih godina (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" i nekih nevladinih organizacija i sl.) evidentan je stalni porast nasilnih ponašanja među djecom i mladima.

Zamijećeno je da nasilna ponašanja među djecom sve češće postaju uobičajeni *oblik komunikacije*, a poprimaju i sve specifičnije oblike, a uloženi napori odraslih (njihovih učitelja i odgojitelja) ne daju očekivane rezultate.

Učestalo izložena nasilnim ponašanjima među vršnjacima, djeca razvijaju negativne mehanizme obrane ne imajući dovoljno poticaja za razvoj drugih, pozitivno prihvatljivih. Njihovi roditelji i šira zajednica opterećeni osobnim teškoćama; nedostatku vremena, znanja i vještina ponekad ne prepoznaju signale koje im djeca šalju.

Poznato je da su djeca i mladi, u fazi odrastanja daleko osjetljiviji na mišljenje vršnjaka i njihove vrijednosne sudove, jer su im oni u tom periodu življenja "važnije osobe" od odraslih.

Rijetki su mladi ljudi kojima njihovi vršnjaci nisu u tom periodu najznačajnije osobe na svijetu. Skupina vršnjaka je mjesto u kojem se otvaraju i pokušavaju razriješiti razna pitanja, među kojima su stvaranje vlastitog identiteta, i stvaranje neovisnosti a tu su svakako i pitanja kompetencija ali i ljubavi i prihvaćanja.

Da bi mlada osoba bila prihvaćena od vršnjaka od nje se očekuje da se ponaša u skladu s pravilima grupe kojoj želi pripadati. Na taj način pravila i standardi skupine mogu biti poticajni i ići u prihvatljivom smjeru ali i prisiljavajući i ići u smjeru neprihvatljivih ili rizičnih ponašanja.

Ovu činjenicu valja iskoristiti da na ponašanja unutar grupa djeluju vršnjaci osnaženi i osposobljeni za širenje pozitivnih uvjerenja i stavova.

Pregledom sadržaja koji se nude djeci i mladima (tisak, mediji), uočen je velik broj negativnih poticaja: sadržaji koji nose u sebi teške osjećaje i neadekvatne načine rješavanja zahtjevnih situacija. U dijelu izloženosti negativnom, kroz pregled odgovora koji se daje na tu izloženost, uočava se kako okolina, djelujući u smjeru rješavanja problema, i usmjeravajući svoju pažnju na osobe koje iskazuju teškoće u ponašanju nedovoljno pažnje poklanja onoj djeci koja svojim ponašanjem zaslužuju pohvalu i priznanje. Samim time, potencijal u izgradnji zaštitnog faktora, ostaje zanemaren.

Prepoznato je i nadomještanje zdravih vrijednosti međuljudskih odnosa sa sve većim individualnim pravilima kao i potreba da u oblikovanju normi poput *nepomirljiv stav prema nasilništvu; aktivna pomoć, suosjećanje i podrška žrtvama; odgovornost, briga i vještina odlučivanja o nasilnicima,* svoje mjesto nađe i norma: *međusobno prihvaćanje, brižnost i podrška svim članovima zajednice* (Middelton-Moz i Zavadski, 2003). U međusobnom prihvaćanju, brižnosti i podršci nalazi se *mreža podrške* koju Field (2004) navodi kao jednu od tajni uspješnih međuljudskih odnosa u svom programu od šest koraka kojeg nudi kao pomoć u poučavanju djeteta kako da se zaštiti na samosvjestan način.

Uzevši ovo u obzir, "Plavi telefon" je odlučio osnažiti vršnjake kako bi promovirali humano ponašanje i kako bi na snazi tog pozitivnog međusobnog vršnjačkog utjecaja doprinjelo oblikovanju škola sa smanjenom stopom nasilnog

ponašanja među vršnjacima. Ta namjera oblikovana je u projektu "Škola bez bola".

"Škola bez bola"

Ciljevi

Kao opći cilj kojemu "Škola bez bola" kao projekt nastoji pridonijeti, definirano je *stvaranje sigurnijeg okruženja u školi*. Specifični ciljevi projekta jesu: *stvoriti i proširiti mrežu podrške, potaknuti razvoj potencijala djece za vršnjačko pomaganje te pridonjeti osnaživanju djece*.

Korisnici

Direktni korisnici projekta su polaznici šestih i sedmih razreda osnovne škole koji su birani od vršnjaka kroz radionicu održanu na satima razredne zajednice. Tematski, radionica se veže uz nasilno ponašanje među vršnjacima, osobama koje trpe i čine nasilno ponašanje, te osobama koje svjedoče nasilnom ponašanju. Učenici anonimno biraju osobe iz razreda (jednog dječaka i jednu djevojčicu) koji odgovaraju profilu "pozitivca": imaju sposobnosti za stvaranje veza s drugim ljudima, emocionalne vještine – komunikacijske i socijalne vještine, nenasilno rješavaju sukobe, skrbe o drugima i pružaju im emocionalnu podršku. Odabrane učenici iz svih razreda čine grupu koja će polaziti edukacijske radionice "Škola bez bola". Po završetku edukacijskih radionica ovi učenici bivaju promovirani u "Plave pozitivce".

Indirektni korisnici su vršnjaci koji su sudjelovali u odabiru, a kojima "Plavi pozitivci" prezentiraju naučeno na satima razredne zajednice i među kojima, dodatno osnaženi šire ideju humanog ponašanja.

Tijek

Provedba projekta obuhvaća nekoliko glavnih koraka:

- *Dogovori,*
- *Odabir vršnjaka,*
- *Pisma roditeljima,*
- *Edukacijske radionice,*
- *Prezentacija rada na satovima razrednog odjela,*
- *Promocija "Plavih pozitivaca" te*
- *Supervizija.*

Nakon postignutog dogovora sa školom o provedbi projekta, kreće se u provedbu radionice na satu razredne zajednice pod naslovom Nasilno ponašanje među vršnjacima, tijekom koje se biraju budući "Plavi pozitivci". Svako odabrano dijete dobije pismo za roditelja u kojem se traži njihov pristanak za sudjelovanjem djeteta uz pojašnjavanje tijeka projekta.

S odabranim vršnjacima rade se radionice jednom tjedno u trajanju po dva školska sata. Planirani sadržaji raspoređeni su u 11 radionica koje obuhvaćaju slijedeće teme: dječja prava i obveze; komunikacijske vještine; želje, potrebe i ponašanje; nasilna ponašanja; nenasilno rješavanje sukoba; izbori i donošenje odluka; različitosti, predrasude i diskriminacija; prijateljstvo, suradnja i uloga u razredu i školi; umrežavanje. Kroz radionice se nastoji podjednako obuhvatiti odnos prema sebi i prema drugima kroz iskustveno učenje.

U tim dijelovima, nastoje se:
- osnažiti vještine izražavanja osjećaja na samosvjestan način,
- ići tragom shvaćanja uzroka nasilnog ponašanja,
- osvjestiti korake izgradnje samopoštovanja vodeći se razmišljanjem da djeca s većim samopoštovanjem imaju više energije za susosjećanje s drugima,
- dati dodatne alate za izgradnju sebe kao kompetentnog komunikatora,
- osvjestiti i naučiti koje su to mjere i strategije zaštite ako nešto ide krivo te
- usmjeravati na pripadnost skupini koja podržava, skupini koja čini mrežu prijateljstva.

Navedeno u svojim osnovama odgovara programu rada kojeg koristi Field (2004) u radu s djecom i roditeljima nastojeći ih osnažiti u rješavanju nošenja s nasilnim ponašanjem kojemu dijete biva izloženo od strane svojih vršnjaka. Neke od metoda i tehnika korištenih tijekom radionica jesu: igranje uloga (dramske tehnike), igre simulacije i imitacije, oluja mozga, rasprave, (razgovor, sučeljavanje, parlament, diskusija), izrada plakata, letaka (crtež, izresci iz časopisa, strip, karikature) i sl.

Za prezentaciju rada vršnjacima, strukturirana je posebna radionica za sat razrednog odjela koju drže djeca zajedno sa svojim voditeljem/voditeljicom po završetku edukacijskih radionica u manjoj grupi.

Sudionici edukacijskih radionica koji su u tome bili redoviti, budu promovirani na zajedničkoj svečanosti ili zajedničkom izletu, dobiju diplomu i titulu "Plavih pozitivaca" uz prigodne darove koje redovito čine i posebno izrađene kape i brošura "Škola bez bola" (Slika 1.).

Voditelji radionica do sada su u najvećem broju slučajeva bili socijalni pedagozi. U nešto manjoj mjeri bili su socijalni radnici ili psiholozi (diplomirani, apsolventi ili na višim godinama studija). Prije početka bili su dodatno educirani u području tematike radionica te tijekom rada redovno supervizirani od strane

Slika 1. "Plavi pozitivci" s voditeljicom, OŠ Marina Držića, 2008.

stručnjaka (edukatorica realitetne terapije s višegodišnjim iskustvom rada u školi kao socijalni pedagog).

Dosadašnja provedba

Projekt "Škola bez bola" prvi puta je proveden školske godine 2003./04. Od tada do danas provedbom je obuhvaćeno 46 grupa odnosno 36 osnovnih škola (kod nekih škola projekt se ponovno proveo nakon izmjene generacija). Ukupno je promovirano 577 "Plavih pozitivaca".

Od početnog ciklusa provedbe u projekt su unesene i određene promijene. Početno, odabir vršnjaka bio je prepuštan razrednicima i suradnicima škole. Kako se dešavalo da su kod pojedinih razreda djeca bila odabrana od strane razrednika, a ne vršnjaka, sadašnja praksa je da provedba dude od strane edukatora za tu školu uz prisutvovanje razrednika. Broj radionica je povećan, strukturirana je prezentacijska radionica i učinjene su određene izmijene u evaluacijskom upitniku.

U početnim ciklusima, "Plavi pozitivci" bili su promovirani u prostoru kluba GAP uz ostale vršnjake iz škole, roditelje, djelatnike škole, poznate osobe iz javnog života i sl. (Slika 2., Slika 3.). Zadnjih nekoliko ciklusa, budu promovirani na izletu gdje se okupe svi sudionici pojedinog ciklusa (Slika 4.).

Slika 2. Promocija "Plavih pozitivaca", GAP, 2005.

Slika 3. Promocija "Plavih pozitivaca", GAP, 2005.

Slika 4. Zajednički izlet u Eko selo Žumberak, 2007.

Susreti s "Plavim pozitivcima"

Pozitivno iskustvo u radu s "Plavim pozitivcima" bio je nastavak rada s njima. U nastavku, broj djece pao bi u prosjeku za 40%. Nastavak rada podrazumijevao bi susrete svaka dva tjedna ili jednom mjesečno. Svaka dva tjedna pokazala su se primjerenija: bolje prisjećanje sadržaja rada, kontinuiranost grupe, motiviranost za dolascima. S djecom su se tada proširivale određene teme i/ili radilo na nekom sadržaju koji se za tu priliku odabrao (često rad na konkretnim situacijama u školi, odgovaranje na probleme koje su vršnjaci anonimno ubacivali u posebnu kutiju i sl.). Pokazalo se da što sudionici imaju veću svrhu, konkretne produkte svoga rada, to su više motivirani za produljenjem susreta.

Pozitivno iskustvo je iz OŠ Vukomerec, gdje su sudionici ostvarili i posjet Dječjem domu, radili na pokretanju sandučića povjerenja i pokazali interes za susretima i nakon što su pojedini članovi već počeli pohađati srednju školu (u projekt su bili uključeni kao šesti i sedmi razred).

Širenje takovog oblika rada vezan je uz nekoliko problema. Financiranje projekata najčešće pokrije fazu radionica i prezentacije na satovima razrednih odjela no ne i nastavak rada. Voditelji/voditeljice često nisu u poziciji raditi volonterski pola godine i nalaze se na prijelazu prema stalnom zaposlenju što im smanjuje mogućnost preuzimanja obaveza na duži period.

U pojedinim školama, stručni suradnici su nastavili raditi s "Plavim pozitivcima" oblikujući sadržaje prema potrebama škole i specifičnosti grupe.

Rezultati i evaluacija

Prije provedbe definirani su očekivani rezulati (*unaprijeđene, razvijene i osviještene vještine: odgovornost i samopoštovanje, nenasilno rješavanje problema i vršnjačkih sukoba; aktivniji, društveno angažiraniji i spremniji mladi na pomaganje; mladi otvoreniji i tolerantniji na različitosti)* koji su tijekom provedbe redom bivali i ostvareni.

Kako bi se u adekvatnoj mjeri detektiralo ostvarenje rezultata i ciljeva, oblikovani su upitnici i liste procijene primjenjivani u različitim dijelovima provedbe edukacijskih radionica. Konstruiran je upitnik primjenjen na prvoj i posljednjoj radionici, lista procijene primjenjena nakon svake radionice i upitnik koji se primjenio pri posljednjoj radionici i obuhvatio cjelokupnu provedbu radionica.

Upitnik primijenjen na prvoj i posljednjoj radionici

Upitnik se sastojao od pitanja zatvorenog i otvorenog tipa. Pitanja su bila vezana uz sadržaje radionica i projekta generalno, kao pokazatelj eventualnog napretka u razini znanja i načinima razmišljanja kod sudionika. Dakle, provedeno je inicijalno ispitivanje na uvodnoj radionici i završno ispitivanje na završnoj radionici.

Rezultati se razlikuju od škole do škole, otkivajući u kojim školama se radilo već ranije na temu nasilnog ponašanja. U tim školama, ulazni rezultati bili su u višim vrijednostima.

Generalno, rezultati pokazuju pomake u usvojenim znanjima i vještinama (potrebe, prepoznavanje i rješavanje sukoba, uočavanje nasilnih ponašanja, reagiranje na nasilno ponašanje i dr.).

Uočeno je kako u prvim ciklusima provedbe (školska godina 2003/04) djeca prepoznaju u najvećoj mjeri različite oblike fizičkog napada. Psihičko i emocionalno nasilje bilo je jako malo prepoznato. Tijekom kasnijih ciklusa provedbe uočava se porast prepoznavanja psihićkog i emocionalnog nasilja ali i fizičkog u oblicima kao što su guranje, čupanje, pljuvanje... Vjerujemo da je to rezultat različitih napora usmjerenih prema prevenciji nasilnog ponašanja.

Zanimljivo je kako su učenici kod upita o načinu njhova rješavanja sukoba, od ponuđenih odgovora birali u oba upitnika najvše odgovor: "*Porazmislim na koje načine bi se sve sukob mogao riješiti te odabirem onaj koji nanosi najmanje štete meni i drugoj strani",* dok je kod odgovora na upit *"Koja je razlika između*

sukoba i nasilnog ponašanja" uočeno nepoznavanje što sukob jeste. Učenici za sukob navode različite odgovore u rasponu od toga da je on svađa do toga da je to "*Uglavnom tučnjava a nasilno ponašanje može biti i vrijeđanje"*. Kao primjer raznolikog gledanja na sukob navodimo nekoliko odgovora: *"Sukob se sastoji od riječi, a nasilno ponašanje od tučnjave."; "Sukob je verbalno vrijeđanje, a nasilno je tučnjava i prisiljavanje."; "Sukob je kad nekome nanosiš psihičku, a nasilno ponašanje fizičku bol."; "Poslije sukoba si oprostimo, a nasilno ponašanje baš i ne."*

Vrlo značajnim pokazali su se odgovori na upite o:

- *učestalosti nasilnih ponašanja među učenicima u školi,*
- *reakcijama odraslih osoba na nasilna ponašanja među učenicima,*
- *traženju pomoći učenika koji doživljavaju nasilna ponašanja drugih učenika te*
- *osobama od koga se može tražiti pomoć u slučaju nasilnog ponašanja među učenicima.*

Navedeni upiti otkrivali bi specifičnosti određene škole u kojoj bi se provodio projekt i kao takvi bili bi značajna povratna informacija školi dajući smjernice za rad.

Kao značajna smjernica za rad, pokazao se i produkt jedne od radionica. To je crtež sigurnih i nesigurnih mjesta u školi. Crteži su otkrivali mjesta gdje se učestalo dešava nasilno ponašanja koja su ponekad djeatnicima škole bila i iznenađenja. Školski WC-i i stubišta dio su nesigurnih mjesta (različito od škole do škole) uz koje su se ponekad našli i pojedini kabineti.

U području navođenja osoba kojima bi se obratili za pomoć, raduje nas navođenje roditelja u velikoj mjeri kod oba upitnika. U upitniku primjenjenom na posljednjem susretu očekivano je uočeno proširivanje lepeze mogućnosti kome se obratiti.

Lista procijene primijenjena nakon svake radionice

Na kraju svake provedene radionice sudionici su procjenjivali četiri područja: sadržaj radionice, način vođenja grupe, atmosferu u grupi i vlastiti doprinos. Pregledom rezultata u različitim školama, uočeno je da posljednja radionica uvijek ima najveći rezultat. Vjerujemo da je to zbog toga što sadržajem obuhvaća pregled snaga grupe (kvalitete i pozitivne osobine) i davanje međusobnih povratnih informacija ćime se kumulira više pozitivnih emocija.

Kod svih grupa, način vođenja imao je najviše ocijene, a vlastiti doprinos najmanje ocijene. Rezultati za sadržaj i aktivnosti, bili su podjednaki.

Upitnik primijenjen na posljednjoj radionici

Upitnik primijenjen na posljednjoj radionici sastojao se od opisnih i numeričkih pitanja.

Analiza odgovora potvrdila je određene rezultate dobivene sumiranjem rezultata za svaku pojedinu radionicu. Način vođenja tako je dobio najviše ocijene, vlastiti doprinos najmanje. Nakon načina vođenja slijedi sadržaj, prihvaćenost u grupi, korisnost sadržaja i atmosfera u grupi. Važno je za napomenuti kako su svi podaci vrlo visoki (od 4,0 do 5,0; izraženo aritmetičkom sredinom).

Od sadržaja najviše su se učenicima svidjele igre kroz koje se učilo i razgovori. Najčešće ne bi mijenjali ništa u sadržaju radionica. Pomijene se eventualno odnose na nastavak druženja, više igara i određene specifićnosti grupe (npr. redovitost dolaska, ponašanje pojedinaca i sl.).

Vještine vezane uz komunikaciju prepoznaju kao najkorisnije sadržaje dok u navođenju stečenih znanja i vještina odgovorima pokrivaju teme svih radonica.

Većina učenika navodi da je mogla više doprinjeti radu, no ista tako većina njih ne navodi što ih je u tome sprječavalo. Ostali navode različite odgovore u kojima prevladava nemogućnost pronalaska adekvatnih riječi kojima bi se izrazili.

Pristupaćnot, kounikativnost, društvenost, poticanje na iznošenje svojeg mišljenja, dobrota, otvorenos i sl., navode kao osobine koje su im se najviše svidjele u načinu vođenja.

Svi učenici su naveli da bi način rada u "Školi bez bola" preporučili svojim vršnjacima i tek pokoji pojedinac navodi da nije spreman i dalje sudjelovati u sličnim edukacijama.

Zaključak

U posljednjih godinu dana uočili smo kako je inicijativa "Plavog telefona", promoviranja humanog ponašanja prepoznata i od drugih aktera.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa dodjeljuje nagradu "Luka Ritz" za promicanje tolerancije i škole bez nasilja, a za postignuća učenika u promicanju tolerancije, humanog i nenasilnog ponašanja te pozitivnog odnosa među učenicima i odraslim osobama gdje kriteriji odgovaraju profilu "Plavih pozitivaca". Novine *24 sata* dodjeljuju nagradu za hrabrost i humanost. Također, "Plavi telefon" priprema četvrtu dodjelu nagrade "Nipetnišest" za humano i hrabro djelo osobama od 8 do 18 godina, koja se od 2003. godine organizira svake dvije godine.

Uvjerenje da prepoznavanje i promocija pozitivnih vrijednosti ima značajan doprinos u izgradnji nenasilne okoline doveo je do provedbe projekta "Škola bez bola". Govoreći o brižnim školama i uključenim zajednicama, Olweus je to is-

takao navodeći da se problem nasilnika/žrtve u školama tiče zapravo nekih naših osnovnih vrijednosti i načela (Olweus 2004, prema Coloroso, 2004). Vjerujemo da je njihovu značajnost istaknuo i Nacionalni planu aktivnosti za prava i interese djece od 2006. do 2012. godine. u području X. Zlostavljana i zanemarena djeca, mjera 12. Razraditi Sustav odgojnih vrijednosti u hrvatskome društvu.

"Škola bez bola" samo je jedan segment potreban u oblikovanju boljeg, snažnijeg i kompetentnijeg kako okruženja tako i njegove jedinke: osobe. Uočava se važnost nadogradnje i povezivanja kako s programima, projektima i akcijama koje ima "Plavi telefon" tako i s aktivnostima ostalih organizacija civilnog, javnog i poslovnog sektora u zajedničkom planiranju i provedbi.

Nastojanje "Plavog telefona" je imati stalni kružni protok povezivanja, provjere učinjenog i nadogradnje kako bi zaista dobili nešto posebno. Ne samo školu bez bola. Kako navodi Field (2004, 7): "Škole ne mogu biti odgovorne kad učenik završi s nastavom ili kad završi školovanje. Koga ćemo okrivljavati kad mladi čovjek bude zlostavljan ili uznemiravan kasnije na radnom mjestu, kao naučnik ili zaposlenik, u intimnoj vezi, na ulici ili negdje drugdje?" Autorica uz takav navod vezuje poziv roditeljima da podučavaju svoju djecu životnim vještinama. Uz taj poziv, jako se dobro nadovezuje poziv Middelton-Moz i Zavadski (2003.) da se više bavimo društvenim odgovornostima i obvezama te da svatko kao pojedinac preuzme odgovornost za donošenje odluka koji će prepraviti zajednicu u "brižnu većinu". Brižnu zajednicu kao značajnu prepoznaje i Coloroso (2004), Olweus (1998), J. O'Regan (2008) i drugi.

Pamtimo da rijeka koja nosi nasilno ponašanje ima nekoliko različitih izvora koji svojim specifičnim preklapanjima daju određenu rezultantu. Krcmar i Vieria (2005) taj su dio, npr. u zaključnom djelu svoga istraživanja vezanog uz utjecaj televizije istakli ne samo kroz gledanja utjecaja televizije na dijete već i kroz razmatranje rezultata obzirom na različitost obiteljske strukture. To nas vraća na važnost sveobuhvatnosti koju "Plavi telefon" nastoji zadovoljiti spektrom različitih aktivnosti za djecu, mlade, roditelje, razrednike itd. kao što su "Trening životnih vještina", "Obiteljsko i partnersko savjetovanje", "Individualno savjetovanje", "Škola za uspješnije roditeljstvo", "Krenimo zajedno do uvažavanja različitosti", "Škola za mlade", "Škola emocionalne pismnosti", "Prepoznavanjem zlostavljanja do sigurnosti" i dr.

Literature

Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb: Bios.

Field, M. E. (2004). *Živjeti bez nasilja*. Zagreb: Naklada Kosinj.

Krcmar, M. & Vieria, E. T. (2005). Imitating life, Imitating television: The Effect of Family and Television Models on Children's Moral Reasoning. *Communication Research*, 32 (3), 267-294.

Middelton-Moz, J. i Zavadski, M. L. (2003). *Nasilnici*. Zagreb: Timea.

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece od 2006. do 2012. godine. Zagreb. Vlada Republike Hrvatske. (2006).

Olweus, D. (1998). *Nailje među djecom u školi: što znamo i što možemo učiniti.* Zagreb: Školska knjiga.

O'Regan, J. F. (2008). *Kako se nositi s djecom problematična ponašanja*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Summary

In effort to form safe environment in schools association Blue Telephone has created project "School without pain". We want to create safe space in school by creating and widening support network, peer assistance and youth empowerment. This Paper gives overview of program implementation and point to idea of promoting positive in prevention of negative.

Project implementation is one segment that is needed in creating better, stronger and competent. We perceive importance of upgrading and combining with other Blue telephone programs, projects and actions and with activities of other civil, public and business sector in common planing and implementing. That will create circle of implementation, evaluation and upgrading which will grow to something really special: school without pain.

ŠKOLE ZA RODITELJE – PRIKAZ PROGRAMA PREVENCIJE ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE U "TIĆ-u"

Tamara Žakula Desnica, prof. psihologije*
Dom za dnevni boravak djece
"Tić" Rijeka
Beli Kamik bb, Rijeka
tic@tic-za-djecu.hr

mr. sc. Ljiljana Bubnić
Dom za dnevni boravak djece
"Tić" Rijeka
Beli Kamik bb, Rijeka
tic@tic-za-djecu.hr

Nataša Špigl, dipl. psih.-prof.
Dom za dnevni boravak djece "Tić" Rijeka
Beli Kamik bb, Rijeka
tic@tic-za-djecu.hr

Sažetak

Obitelj ima veliku važnost za razvoj i oblikovanje ličnosti djeteta. Ona je zaštitni činitelj te, kao takva, može umanjiti činitelje rizika koji mogu negativno utjecati na dijete tijekom rasta i razvoja.

Tijekom višegodišnjeg rada "Tić-a", (čiji je primarni cilj rada stručni tretman djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi te djece žrtava zlostavljanja i zanemarivanja) kontinuirano osmišljavamo projekte usmjerene na prevenciju zlostavljanja, ali i neprihvatljivog ponašanja i poteškoća kod djece. Osobitu važnost dajemo programima usmjerenim ka obitelji i pružanju stručne podrške roditeljima. Tijekom protekle tri godine realizirani su: "Škola za roditelje", 2006. g., "Škola za razvedene roditelje", 2007.g., te "Škola za samohrane roditelje, 2008. g., u koje se uključilo gotovo tristo polaznika.

"Škola za roditelje" je program za roditelje organiziran s ciljem pružanja podrške roditeljima u odgovornom roditeljstvu i iskorištavanju svih roditeljskih potencijala. Kroz devet susreta roditelja govorimo o normalnom razvoju djeteta i potrebama djece, o dječjoj seksualnosti, roditeljstvu kao izvoru stresa, načinima komuniciranja u obitelji, rješavanju sukoba, o primjerenim oblicima discipliniranja djece te pozitivnim roditeljskim potencijalima.

"Škola za razvedene roditelje" predstavlja program psihološke podrške razvedenim roditeljima kroz koji se sudionicima pruža prilika da razmijene iskustva u grupi, dobiju informacije koje će im olakšati razumijevanje dječjih reakcija na situaciju razvoda te prepoznavanje i zadovoljavanje dječjih potreba, a sve u cilju olakšavanja prilagodbe na nove životne okolnosti, smanjiva-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Tamari Žakuli Desnici, prof. psihologije na mail: tic@tic-za-djecu.hr

vanja opterećenja uvjetovanih rastavom uz jačanje samopouzdanja djece i roditeljske kompetentnosti u odgoju.

"Škola za samohrane roditelje" predstavlja program emocionalne podrške samohranim roditeljima s naglaskom na psihološke aspekte samohranog roditeljstva. Kroz pet iskustveno-edukativnih radionica govorimo o osobnom doživljaju samohranog roditeljstva, obiteljskoj dinamici i komunikaciji, pozitivnoj disciplini i stilovima roditeljstva, unapređenju socijalnih vještina roditelja za kvalitetnu komunikaciju s djecom, o roditeljskom stresu i načinima njegovog prevladavanja.

Svim polaznicima omogućeno je uključivanje djece u kreativne radionice u vrijeme održavanja radionica, besplatno sudjelovanje te mogućnost individualnog savjetovanja roditelja i djece.

Uvod

Nasilje nad djecom složen je problem, višestruko uvjetovan sociokulturalnim činiteljima prisutnim na četiri razine: društvo, obitelj, roditelj i dijete, a njegove neposredne i dugoročne posljedice su brojne i vrlo teške (Dulčić, 2001; Pečnik, 2001; Ajduković, 2001a).

Medicinski model prevencije, preventivno djelovanje opisuje na tri razine – primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj. Primarna prevencija zlostavljanja i zanemarivanja djece usmjerena je na sve obitelji s djecom u određenoj zajednici bez obzira na to jesu li rizične za pojavu zlostavljanja ili ne. Sekundarna prevencija usmjerena je prema obiteljima, odnosno roditeljima koji su visoko rizični za zlostavljanje ili zanemarivanje djece, ali još nisu evidentirani kao zlostavljači. Tercijarna prevencija obuhvaća, zapravo, intervencije koje se poduzimaju u slučajevima utvrđenog nasilja nad djecom, a cilj joj je zaustaviti daljnje zlostavljanje, olakšati djetetu žrtvi integriranje traumatskih događaja te ublažiti posljedice pretrpljenog nasilja (Ajduković, 2001b).

Dom za dnevni boravak djece "Tić" Rijeka je javna ustanova socijalne skrbi koja pruža psihosocijalnu pomoć i usluge dnevnog boravka korisnicima bez odgovarajuće roditeljske skrbi, korisnicima bez roditelja ili korisnicima koje roditelji zanemaruju ili zlorabe svoje roditeljske dužnosti ili je to iz drugih razloga u interesu djeteta. U Domu radi multidisciplinarni tim stručnjaka posebno educiran za rad sa zlostavljanom i zanemarenom djecom: četiri psihologa, socijalni radnik, predškolski odgajatelj, administrativni referent, ravnateljica-psiholog te vanjski suradnici – 1 psihijatar i 2 pedijatra. Dom za djecu "Tić" Rijeka osnovan je 2007.g. i predstavlja nastavak rada i proširenje djelatnosti Savjetovališta "Tić" koje je započelo s radom još 2000.g. Osnivač Doma je Grad Rijeka.

Osnovna djelatnost "Tić"-a je stručni tretman djece. Ipak, imajući u vidu važnost sprečavanja pojave zlostavljanja i zanemarivanja djece, činjenicu da su prikladne roditeljske vještine, sigurna privrženost i nenasilno postavljanje gra-

nica (važni) obiteljski činitelji koji sprečavaju zlostavljanje (Briere i sur., 1996), te osluškujući potrebe svojih korisnika, "Tić" kontinuirano osmišljava i provodi programe stručne podrške namijenjene djeci, roditeljima odn. obiteljima.

Cilj ovog rada je prikazati do sada provedene programe u "Tić"-u, koji su usmjereni prema roditeljima.

Programi podrške roditeljima

Tijekom višegodišnjeg rada Savjetovališta "Tić" uočena je velika želja i potreba roditelja za usvajanjem znanja i vještina kako bi postali uspješniji u svom roditeljstvu. Činjenica je da je roditeljstvo jedna od najzahtjevnijih uloga u životu. Nitko se ne rađa sa znanjem kako biti dobar roditelj i nije posebno educiran i pripremljen za roditeljstvo. Većina roditelja brine o djeci na isti način kao što su se njihovi roditelji brinuli o njima. Ponekad ti stari obrasci roditeljskog ponašanja, preuzeti od vlastitih roditelja, u današnjim uvjetima nisu iskoristivi, a ponekad se prenose i neki bolni postupci koje bi trebalo promijeniti ili sa kojima roditelji nisu zadovoljni (Buljan-Flander i Karlović, 2004; Filipović, 2006; Ljubetić, 2006).

Tijekom 2005. g. u "Tić"-u je pokrenut pilot projekt, odnosno ciklus od tri radionice pod nazivom "Disciplina i Vaše dijete". Radionice su bile namijenjene svim zainteresiranim roditeljima djece predškolskog i nižeg školskog uzrasta, kako bi im nove informacije i vještine pomogle u što lakšem svladavanju problema koji se svakodnevno i neizbježno javljaju, u discipliniranju djece. Radionice su osmišljene kroz teorijski i praktični, odnosno iskustveni rad s roditeljima. S obzirom na veliki odaziv roditelja održana su ukupno tri ciklusa radionicu za ukupno 78 roditelja.

"Škola za roditelje"

Zabilježeni veliki interes polaznika za ovakav način rada, kao i potreba za proširenjem tema, doveo je do osmišljavanja i realizacije "Škole za roditelje" – programa psihološke podrške roditeljima, koja se kontinuirano provodi od 2006. g. "Škola za roditelje" je program namijenjen svim roditeljima (djece predškolskog i nižeg školskog uzrasta), koji žele usvojiti potrebna znanja i vještine kako bi postali uspješniji u svojem roditeljstvu, a osim upoznavanja s teorijskom osnovom roditelji se i aktivno uključuju u rad.

Program uključuje 9 edukativno-iskustvenih radionica kroz koje roditelji stječu relevantna znanja. Svaka radionica sastoji se od uvodnog izlaganja, iskustvenog rada i grupne diskusije.

Teme susreta su:

- upoznavanje roditelja s normalnim psiho-fizičkim razvojem i potrebama djece (fizički, emocionalni i socijalni razvoj)
- poučavanje o dječjoj seksualnosti (što očekivati obzirom na razvojne faze, kako razgovarati s djetetom o spolnosti, kako reagirati u konkretnim situacijama npr. kada uhvatite dijete da se igra doktora s drugim djetetom i pokazuje intimne dijelove tijela)
- poučavanje o primjerenim oblicima discipliniranja djece (što je disciplina, važnost postavljanja granica kod djece, poteškoće u postavljanju granica, nagrade i kazne)
- roditeljstvo kao izvor stresa (kako se lakše nositi sa stresnim situacijama u obitelji i poučavanje o učinkovitim načinima reagiranja na stres)
- načini komuniciranja u obitelji (upoznavanje s osnovnim principima dobrog komuniciranja, upoznavanje s problemima u komuniciranju)
- rješavanje sukoba (pojam sukoba te vezanih emocija, misli, fizioloških reakcija i ponašanja, usvojiti tehniku konstruktivnog rješavanja sukoba, ljutnja i kako je kontrolirati – prepoznavanje prvih znakova ljutnje i načini kontrole ljutnje)
- pozitivni roditeljski potencijali (poticanje pozitivnih vrijednosti u partnerskom odnosu i između roditelja i djece)
- jedna tema po izboru roditelja.

Do sada je održano 5 ciklusa "Škola za roditelje" za ukupno 110 roditelja.

"Škola za razvedene roditelje"

U proteklih nekoliko godina rada sve se više susrećemo s djecom i mladima koji pokazuju određene poteškoće koje se mogu povezati s razvodom roditelja, s velikim brojem roditelja kojima je potrebna stručna podrška kod suočavanja s razvodom kao i s vlastitim reakcijama i reakcijama djeteta na ovu specifičnu situaciju.

Samo tijekom 2006. godine u stručni tretman u savjetovalištu uključilo se 149 djece, a od toga je 47,4% djece doživjelo razvod roditelja ili je proces razvoda bio u tijeku.

Podaci Državnog zavoda za statistiku ukazuju da je 2004.g. u Rijeci sklopljeno 690 brakova, a 298 ih je završilo razvodom. To upućuje na veliki broj djece koja su potencijalno rizična skupina i zaslužuju povećanu pažnju stručnjaka, ali i velik broj roditelja kojima je također potrebna stručna pomoć.

Većina djece uspješno prevlada tu promjenu i odraste u zdrave osobe, no dio djece ima emocionalne poteškoće i posljedice razvoda prate ih i u odrasloj dobi (Buljan-Flander i Karlović, 2004). Navedene posljedice dobrim dijelom ovise i o ponašanju roditelja koji često govore na negativan način o drugom rodi-

telju, nameću djetetu zadatak da izabere s kojim će roditeljem živjeti, sprečavaju viđanje drugog roditelja, ispituju dijete o životu drugog roditelja ili traže od djeteta da mu prenosi poruke kada međusobno ne komuniciraju.

Potaknuti takvim iskustvima, kao i sve većim brojem klijenata koji su nam se obraćali za pomoć zbog poteškoća prilagodbe djece na razvod roditelja, 2007.g. smo pokrenuli "Školu za razvedene roditelje" – program podrške razvedenim roditeljima. Ovim programom smo svim sudionicima pružili priliku da razmijene iskustva u grupi, da dobiju informacije koje će im olakšati razumijevanje dječjih reakcija na situaciju razvoda te prepoznavanje i zadovoljavanje dječjih potreba. Cilj programa je olakšati roditeljima i djeci prilagodbu na nove životne okolnosti, pomoći im u smanjivanju opterećenja uvjetovanih rastavom te boljoj organizaciji obiteljskog života nakon rastave roditelja, uz jačanje samopouzdanja djece i roditeljske kompetentnosti u odgoju.

Program se provodi kroz pet susreta koji uključuju razmjenu iskustava u grupi i teorijsku osnovu o:

- utjecaju razvoda na razvoj djece;
- kako pomoći djeci da se prilagode na nove životne okolnosti;
- kako komunicirati s bivšim supružnikom.

Tijekom 2007./2008.g. održano je 4 ciklusa za ukupno 93 roditelja.

"Škola za samohrane roditelje"

Posljednjih dvadeset godina svjedoci smo brojnih promjena u obiteljskoj strukturi kako u svijetu, tako i kod nas. U Hrvatskoj se danas kao specifična skupina izdvajaju jednoroditeljske obitelji, koje postaju važan čimbenik brojnih društvenih područja i pitanja. Loše materijalne prilike, nedostatna skrb države, odgoj djece te nošenje sa svim zahtjevima profesionalne i roditeljske uloge, samo su neki od problema s kojima se suočavaju jednoroditeljske obitelji (Fišter i sur, 2007). Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2002) 15% od ukupnog broja obitelji u Hrvatskoj čine samohrani roditelji ili jednoroditeljske obitelji. S obzirom da samohrani roditelji imaju specifične potrebe i probleme, a suočeni sa sve većim brojem samohranih roditelja koji su se javili u savjetovalište zbog stručne podrške, u "Tić-u" je 2008.g. pokrenut program psihološke podrške jednoroditeljskim obiteljima, odnosno samohranim roditeljima u ostvarivanju njihove roditeljske uloge. Program je namijenjen isključivo samohranim roditeljima, odnosno roditeljima koji nisu u braku ili izvanbračnoj zajednici te samostalno, bez drugog roditelja, skrbe o djetetu.

Kroz program "Škole" naglasak je stavljen na psihološke aspekte samohranog roditeljstva. Kroz pet iskustveno – edukativnih radionica govori se o:

- Osobnom doživljaju samohranog roditeljstva;
- Obiteljskoj dinamici i komunikaciji;

- Pozitivnoj disciplini i stilovima roditeljstva;
- Daje se podrška u unapređenju socijalnih vještina roditelja za kvalitetnu komunikaciju s djecom;
- Roditeljskom stresu i načinima njegovog prevladavanja.

Do sada je održan jedan ciklus "Škole za samohrane roditelje" u koji su uključilo 15 roditelja.

Zaključno o programima podrške za roditelje

Navedeni programi stručne podrške roditeljima pokazali su se potrebnim i nastavljaju se provoditi. Kao i sve druge aktivnosti koje Tić provodi i ovi su programi za korisnike besplatni i svima dostupni, bez obzira na prebivalište. Kako bi roditeljima olakšali uključivanje, u vrijeme trajanja programa, djeca sudionika mogu se uključiti u kreativne radionice u "Tić-u". Svim roditeljima je ponuđena mogućnost individualnog savjetovanja s psiholozima.

Po završetku programa roditelji dobivaju brošuru kako bi se i u budućnosti mogli podsjetiti na znanja i iskustva prikupljena u "školi". Svi programi funkcioniraju na principu zatvorenih grupa (max. 30 polaznika), a u dosadašnjem kontinuiranom radu sudjelovalo je gotovo 300 roditelja iz Rijeke, ali i cijele Primorsko-goranske , Istarske i Lićko-senjske županije.

Provedena evaluacija pokazuje visoko zadovoljstvo sudionika ovim programima, sadržaje smatraju potrebnim i primjenjivim u svakodnevnom životu, odnosno u odgoju i životu vlastite djece.

Programi podrške roditeljima, kroz edukaciju i psihološku podršku, predstavljaju značajnu preventivnu aktivnost u zaštiti djece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Dosadašnja istraživanja efikasnosti preventivnih programa za roditelje pokazuju da su takvi programi efikasniji što je dob djece manja i što su specifičnije skupine i potrebe roditelja (Hoard i Shepard, 2005), a tim smjernicama se i mi nastojimo voditi u planiranju i osmišljavanju vlastitih programa.

Literatura

Ajduković, M. (2001a). Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obitelji na psihosocijalni razvoj djece. *Dijete i društvo, 1-2(3)*, 59-76.

Ajduković, M. (2001b). Prevencija zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo, 1-2(3)*, 161-172.

Briere, J. Berliner, L., Bulkley, J. A., JenNew York, C. & Reid, T. (1996). *The APSAC Handbook on Child Maltreatment.* London: Sage Publications.

Buljan-Flander G. i Karlović, A. (2004). *Odgajam li dobro svoje dijete*. Zagreb: Marko M usluge d.o.o.

Državni zavod za statistiku (2002). Statistički ljetopis.

Državni zavod za statistiku (2004). Statistički ljetopis.

Dulčić, A. (2001). Zlostavljana i zanemarena djeca-obiteljsko ozračje i društvena zaštita. *Dijete i društvo, 1-2 (3)*, 13-20.

Filipović, I. (2006). Jesu li nam potrebne škole za roditelje? *Dijete i društvo, 1 (8),* 237-244.

Fišter S., Marković N., Radat K. i Ogresta J. (2006). "*Za" i "o" jednoroditeljskim obiteljima.* Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja Let .

Hoard, D & Shepard, K. N. (2005). Parent Education as Parent-Centered Prevention: A Review of School-Related Outcomes. *School Psychology Quarterly, 4 (20)*, 434-454.

Ljubetić, M. (2006). Pedagoškim obrazovanjem roditelja do osvješćivanja i poštivanja prava djeteta. *Dijete i društvo, 1 (8)*, 139-156.

Pečnik, N. (2001). Teorijski pristupi objašnjenu zlostavljanja i zanemarivanja djece. *Dijete i društvo, 1-2*, 33-58.

Summary

During many years of its work, the *Tić* organization has continuously been developing projects for child abuse and neglecte prevention as well as prevention of unacceptable behaviour and difficulties in children. Special importance has been given to family-oriented programs and to providing professional support to parents. In the last three years we have realized the following programs: "School for parents", "School for divorced parents" and "School for single parents", which were attended by more than two hundred participants.

Programs have been organized with the purpose of providing support to parents in responsible parenting, and strengthening self-respect in children and parenting competence in parents. Parents are given the opportunity to share their experiences within a group and to obtain information that will help them understand and meet their child's needs and their specific reactions. All participants can enrol their children into creative workshops that take place at the same time as their workshops; attendance is free and there is the possibility of individual counselling for parents and children.

TRETMANSKI PRISTUPI U SLUČAJEVIMA NASILJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU TRETMANSKI PRISTUPI U SLUČAJEVIMA NASILJA

Marija Krmek, prof. psihologije

U ovoj cjelini prezentirana su dva rada koja se odnose na rad s traumatiziranom djecom.

Prvi rad je prikaz slučaja – tretman adolescentice žrtve seksualnog nasilja. Djevojka je bila korisnica Stambene zajednice Udruge za rad s mladima "Breza", u tretmanu je bila oko dvije godine te je državljanka Švicarske, odnosno tijekom pružanja pomoći djevojci uspostavljena je i međudržavna suradnja. Autori su opisali tri aspekta na kojima se radilo tijekom tretmana: odgojni, edukativni i psihoterapijski. Na kraju ističu kako u europskim zemljama postoji interes za praktičnu suradnju u domeni socijalne skrbi te treba raditi na tome da se iskoriste mogućnosti koje postoje u tom području.

Drugi rad je prikaz pristupa u tretmanskom radu s traumatiziranom djecom u Poliklinici za zaštitu djece grada Zagreba. Autorice navode kako ovaj pristup sadrži elemente kognitivne, bihevioralne i obiteljske terapije. Podršku nalazi u mnogim istraživačkim radovima, a pokazao se iznimno učinkovit u radu s traumatiziranom djecom koja pokazuju simptome PTSP-a, osobito onima koji su bili izloženi spolnom zlostavljanju ili drugim traumama u djetinjstvu. Koriste se provjerene tehnike rada s roditeljima, a glavni cilj je pružiti pomoć i djetetu i cijeloj obitelji.

Zanimljivo je čitajući ova dva rada vidjeti različite načine rada s istom problematikom, a u okviru dvije različite organizacije – državne institucije i nevladine udruge.

TRETMAN TRAUMATIZIRANE DJECE U *POLIKLINICI ZA ZAŠTITU DJECE GRADA ZAGREBA*

Marija Krmek, prof. psihologije*
Poliklinika za zaštitu djece
grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb
marija.krmek@poliklinika-djeca.hr

dr. sc. Gordana Buljan Flander, doc.
Poliklinika za zaštitu djece
grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb

Renata Ćorić Špoljar, prof. psihologije
Poliklinika za zaštitu djece
grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb

Sažetak

U pet godina rada Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba u obradu i tretman bilo je uključeno 4851 djece. Od toga je 63,4% djece bilo izloženo nekom traumatskom događaju. Svi oni, nakon obrade, uključeni su u neki od različitih oblika tretmana u Poliklinici.

Glavne teškoće na kojima se radi tijekom tretmana traumatizirane djece su: izdaja povjerenja, osjećaj krivnje i srama, ljutnja, trening samokontrole, učenje prikladnih načina izražavanja emocija, beznadnost.

Osnovni cilj tretmana je smanjivanje poteškoća u ponašanju i doživljavanju djeteta koje su povezane s traumatskim događajem, a u tu svrhu provode se slijedeće intervencije: postepeno izlaganje traumatskom sadržaju, izravna rasprava o traumi, prorada iskrivljenih kognicija, prepoznavanje i izražavanje osjećaja, učenje vještina suočavanja s poteškoćama, intervencije u radu s roditeljima, savjetovanje, psihoedukacija.

Ovaj pristup predviđa individualne seanse s djetetom, s roditeljima/skrbnicima te zajedničke seanse djeteta s roditeljima. Na taj način roditelji su aktivno uključeni u tretman djeteta jer se izloženost djeteta traumatskom događaju smatra istovremeno traumatskim događajem i za roditelje odnosno obitelj. Samostalni susreti s roditeljima daju mogućnost roditeljima da prepozna-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Mariji Krmek, prof. psihologije na mail: marija.krmek@poliklinika-djeca.hr

ju svoje snage odnosno propuste te da kroz terapiju nauče kompetentnije prepoznavati i odgovarati na potrebe djece. Zajednički susreti roditelja i djeteta omogućavaju bolju međusobnu komunikaciju i razumijevanje, rekonstrukciju iracionalnih vjerovanja djeteta i roditelja, uspostavljanje ponovnog povjerenja i osjećaja sigurnosti.

Pokušava se pomoći djetetu i obitelji da integriraju traumatsko iskustvo u svoj život na način koji omogućava oporavak i djetetovo zdravije funkcioniranje u svakodnevnom životu.

Uvod

Traumatskim događajem nazivamo težak i ugrožavajući događaj koji najčešće dolazi iznenadno i neočekivano te na ljude djeluje vrlo uznemirujuće i stresno (Briere i sur., 1996). Najčešći traumatski događaji u dječjoj dobi su: zlostavljanje, zanemarivanje, nasilje (u obitelji, školi, zajednici), prometne nesreće, elementarne nepogode, napadi životinja, smrt bliske osobe, teške tjelesne bolesti, rat. Najčešće psihološke posljedice traumatizacije u dječjoj dobi koje iziskuju pomoć stručnjaka su post-traumatski stres, izražena anksioznost, depresivni simptomi, smetnje ponašanja te iskrivljene kognicije o sebi, drugima i svijetu oko sebe (Briere i sur., 1996). Većina djece uspješno se nosi s traumom koristeći vlastite mehanizme, no dio njih ne prevlada traumu samostalno ili uz pomoć obitelji te im je potrebna stručna pomoć.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba zdravstvena je ustanova čiji je glavni cilj pružiti stručnu, sustavnu i pravodobnu pomoć djeci s emocionalnim poteškoćama i njihovim obiteljima. Svakom je djetetu, ovisno o obliku, trajanju i intenzitetu izloženosti traumatskom iskustvu, osiguran specijalizirani timski pristup, i to pružanje psihološke, socijalne, psihijatrijske, defektološke i pedijatrijske pomoći kako bi se što lakše i uspješnije nosili s posljedicama tih iskustava. Klinička iskustva stručnjaka koji rade s traumatiziranom djecom pokazuju da pravovremena dijagnostika i adekvatan terapijski pristup uvelike pomažu u reduciranju simptoma i poremećaja nastalih kao posljedica traume.

U pet godina rada Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba u obradu i tretman bilo je uključeno 4851 djece. Neki od najučestalijih razloga dolaska djece u Polikliniku su izloženost različitim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja, nekvalitetan razvod roditelja te poteškoće u kontaktu s roditeljima, tugovanje, smetnje ponašanja i učenja. Djeca u Poliklinici prolaze multidisciplinarnu obradu, nakon koje se, na temelju procjene stručnjaka, uključuju u neki od različitih oblika tretmana. Od ukupnog broja djece obrađene u Poliklinici, njih 63,4% bilo je izloženo traumatskom događaju.

Tretman usmjeren na traumu

Oblik tretmana koji ćemo opisati u ovom radu sadrži elemente kognitivne, bihevioralne i obiteljske terapije. Podršku nalazi u istraživačkim radovima koji su se odnosili na tretmane različitih oblika strahova, anksioznosti i depresivnosti kod odraslih (Wolpe, 1969; Beck, 1976), kod odraslih žrtava silovanja sa simptomima PTSP-a (Foa i sur., 1991) te kod djece sa pojačanim strahovima i povišenom razinom anksioznosti (Beidel i Turner, 1998). S vremenom se pokazao iznimno učinkovit u radu s traumatiziranom djecom koja pokazuju simptome PTSP-a, osobito onima koji su bili izloženi spolnom zlostavljanju ili drugim traumama u djetinjstvu. Također, koriste se provjerene tehnike rada s roditeljima (Patterson, 2005; Forehand i Kotchick, 2002) kako bi im se pomoglo u suočavanju s poteškoćama djece.

Ciljevi tretmana su:

- smanjiti poteškoće u ponašanju povezane s traumom (npr. nesanica, samookrivljavanje, stalni strah) te ih odijeliti od poteškoća koje nisu povezane s traumom (npr. neposlušnost, poteškoće u školi, socijalizacijske teškoće);
- pomoći djetetu/obitelji da inkorporiraju traumu u svoj život (to je teško iskustvo koje se dogodilo u prošlosti i može utjecati loše na svakodnevno funkcioniranje, ali ne određuje u potpunosti životni tijek);
- održati normalan tijek razvoja djeteta.

Traumatizirana djeca često imaju osjećaj krivnje, srama, bespomoćnosti, beznadnosti, ljuti su, osjećaju se iznevjereno te iskazuju poteškoće u izražavanju osjećaja. Sve su to neke od tema koje se obrađuju tijekom tretmana.

Intervencije koje se koriste uključuju postepeno izlaganje djeteta traumatskom sadržaju čemu je cilj dovesti do detaljnog iznošenja traumatskog događaja. Razlozi zbog kojih je potrebno izravno i otvoreno raspravljati o traumatskom iskustvu su desenzitizacija, smanjenje i prevladavanje simptoma izbjegavanja, stvaranje kapaciteta da se o njemu govori kao dijelu osobne povijesti te modeliranje adaptivnog suočavanja. Također se prorađuju iskrivljene kognicije s ciljem razvijanja prikladnih atribucija i kognicija o traumatskom događaju te izbjegavanja posljedica vezanih uz iskrivljeno tumačenje traumatskog iskustva. Od intervencija se još koristi psihoedukacija kojom se nastoji normalizirati djetetovu i roditeljsku reakciju na traumu te poticati adekvatne načine nošenja s traumom. Nadalje važno je pomoći djeci i roditeljima da prepoznaju, ističu i normaliziraju osjećaje koji su povezani s traumom te da prepoznaju i vježbaju prikladne ekspresije emocija. I djecu i roditelje također se uči tehnikama relaksacije koje su za svakog od njih individualno najprikladnije i najučinkovitije.

Tijekom tretmana važno je raditi i na strategijama za stvaranje osjećaja sigurnosti kod djece. One uključuju istraživanje poteškoća koje doprinose osjećaju nesigurnosti (vrijeme, mjesto, situacije), identificiranje osoba u kojima dijete

pronalazi sigurnost, povećanje sigurnosnih mjera kod kuće (npr. brave). Roditelje se uključuje u savjetovanje o prepoznavanju i zadovoljavanju djetetovih potreba (npr. roditelj može djetetu praviti društvo ili ga nadgledati te je moguće uvesti privremene promjene (npr. spavanje s roditeljem, upaljena svjetla)).

U radu s traumatiziranom djecom i njihovim roditeljima, neizbježno je susretanje s otporima. U takvim situacijama važno je "plesati" s klijentom, a ne "boriti se", pitati ga za njegovo mišljenje i uvažavati ga, reflektirati osjećaje bez osuđivanja i procjenjivanja, usmjeriti se na osobne snage klijenta, istražiti ambivalenciju i moguće uzroke te uvijek tijekom tretmana koristiti motivirajuće, pozitivne rečenice.

Neke od glavnih karakteristika ovog pristupa u tretmanu traumatizirane djece su da je osjetljiv na kulturalne vrijednosti, fleksibilan je i prilagođen svakom pojedincu, ali i obitelji u cjelini.

Predviđene su individualne seanse s djetetom, s roditeljima/skrbnicima te zajedničke seanse djeteta s roditeljima. Na taj način roditelji su aktivno uključeni u tretman svog djeteta jer se izloženost djeteta traumatskom događaju smatra istovremeno traumatskim događajem i za roditelje odnosno obitelj. Samostalni susreti s roditeljima daju mogućnost roditeljima da prepoznaju svoje snage odnosno propuste te da kroz terapiju nauče kompetentnije prepoznavati i odgovarati na potrebe djece. Zajednički susreti roditelja i djeteta omogućavaju bolju međusobnu komunikaciju i razumijevanje, rekonstrukciju iracionalnih vjerovanja djeteta i roditelja, uspostavljanje ponovnog povjerenja i osjećaja sigurnosti.

Krajnji cilj tretmana je pomoći djetetu i obitelji da integriraju traumatsko iskustvo u svoj život na način koji omogućava oporavak i djetetovo zdravije funkcioniranje u svakodnevnom životu.

Literatura

Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders. Oxford*, England: International Universities Press.

Beidel, D. C. & Turner, S. M. (1998). *Shy children, phobic adults: Nature and treatment of social phobia*. Washington, DC: American Psychological Association

Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J. A., JenNew York, C. & Reid, T. (1996.) *The APSAC Handbook on Child Maltreatment.* London: Sage Publications

Foa, E., Rothbaum, B. O., Riggs, D. S. & Murdock, T. B. (1991). Treatment of posttraumatic stress disorder in rape victims: A comparison between cognitive-behavioral procedures and counseling. *Journal of Consulting & Clinical Psychology, 59(5), 715-723*

Forehand, R. & Kotchick, B. A. (2002). Behavioral parent training: Current challenges and potential solutions. *Journal of Child & Family Studies, 11(4), 377-384*

Patterson, G. R. (2005). The next generation of PMTO models. *Behavior Therapist, 28(2), 27-33*

Wolpe, J. (1969). Basic principles and practices of behavior therapy of neuroses. *American Journal of Psychiatry, 125(9), 12-42-1247*

Summary

There were 4851 children included in diagnostic and treatment in Child Protection Center in Zagreb during five years. 63,4% of those children had traumatic experience. After diagnostics they were all included in some kind of treatment in the Center.

Main difficulties that are covered with this treatment are: betrayal of trust, self blame, shame, anger, self-control training, learning appropriate ways of expressing emotions, hopelessness.

Treatment's intention is to decrease behavioral and emotional difficulties that are related to traumatic experience. Therefore following interventions are used: gradual exposure to traumatic event, direct discussion of traumatic event, cognitive exploration of distorted cognitions, emotions recognition and expression, coping skills, interventions with parents, counseling and psycho-education.

This psychotherapy approach includes individual sessions with child, parent/caregiver and joint child-parent sessions. In that way parents are actively involved in child treatment because child's exposure to traumatic event is considered traumatic event for the parents/family as well. During individual sessions, parents are given opportunity to recognize their own reinforcements/mistakes and to learn how to adequately recognize and answer to child's needs. Joint parent-child sessions enable better mutual communication and understanding, correction of irrational beliefs and cognitive distortions in both child and parent, rebuilding trust and sense of safety.

The main goal of the therapy is to help child and the family to integrate traumatic experience into their lives in the most recovering and the healthiest way.

MULTIDISCIPLINARNI PRISTUP U TRETMANU ADOLESCENATA, ŽRTAVA SEKSUALNOGA NASILJA – PRIKAZ SLUČAJA

mr. sc. Zoran Vargović, psihoter.
Udruga za rad s mladima "Breza"
Krbavska 1
Osijek

Suzana Vargović, prof. pedagogije*
Udruga za rad s mladima "Breza"
Krbavska 1
Osijek
brezaprojekt@net.hr

Ivana Šibalić, prof. hrv.jez. i knjiž.
Udruga za rad s mladima "Breza"
Krbavska 1
Osijek

Sažetak

Rad obuhvaća prikaz konkretnoga rada s korisnicom Stambene zajednice Udruge za rad s mladima ″Breza″ koja je u tretmanu bila oko dvije godine; strana je državljanka iz Švicarske, a u tekstu ćemo je zvati Larissa. U tretmanu se radilo na sljedećim aspekatima: odgojnim, edukativnim i psihoterapijskim. Troje autora ovoga rada istovremeno su i sudionici i provoditelji tretmana u navedenim kontekstima te je svaki autor iz svoje perspektive opisao specifičnosti tretmana. Suzana Vargović opisala je odgojne aspekte tretmana te radno-okupacijske aktivnosti koje smo koristili u radu. Ivana Šibalić bavila se provedbom individualne nastave – ´homeschoolinga´ kao kreativnog edukacijskog programa. Zoran Vargović opisao je psihoterapijski rad s Larissom i uspostavu socijalne podrške nakon tretmana.

Kroz dokumentarni film o Larissi koji je snimio HRT vidljiv je rezultat rada s Larissom, doživljaj priče stvarne osobe o svojemu životu i traumi koju je preživjela.

Rad slijedi strukturu: 1. Stambena zajednica ″Breza″ u Čepinskim Martincima – kontekst u kojem se tretman odvijao; 2. utjecaj kulturalnih razlika na tijek i uspješnost tretmana – razlike u kulturnim aspektima Švicarske i Hrvatske, od sustava vrijednosti do svakodnevnih životnih navika, aspekti ´kulturnog šoka´; 3. odgojni zadatci i metode u specifičnom tretmanu žrtve seksualnog nasilja; 4. radno-okupacijske aktivnosti u Zajednici kao individu-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Suzani Vargović, prof. pedagogije na mail: brezaprojekt@net.hr

alizirani kontekst tretmana; 5. provedba indivudualne nastave u sklopu projekta ″Homeschooling"; 6. psihoterapijski proces u radu sa žrtvom seksualnog nasilja; 7. umjesto zaključka: pozitivna i negativna iskustva multidisciplinaronoga pristupa – pozitivni aspekti višedimenzionalnosti te negativni aspekti hrvatskog društvenog i političkog konteksta kao nesuportivni element tretmana.

Uvod

Obiteljska i socijalna anamneza

Larissa, švicarska državljanka, uzrasta 13 godina i 8 mjeseci došla je u Stambenu zajednicu Breza u Čepinskim Martincima kraj Osijeka 13. srpnja 2002. posredstvom Centra za socijalni rad iz Švicarske na preporuku Adolescentne i dječije psihijatrije.

Problem: nemogućnost funkcioniranja u vlastitoj obitelji, problem s ovisnošću (marihuana i heroin), promiskuitetom, učestali bijegovi od kuće, prekid školovanja, suicidne misli, emocionalna praznina, gubitak smisla, teškoće u koncentraciji, ispadi u ponašanju.

Obiteljska i socijalna anamneza:

Larisa dolazi iz potpune obitelji gdje je rođena kao treće djete uz 10 godina stariju sestru i osam godina starijeg brata. Oboje studiraju i rade i žive samostalno.

Majka J. rođena 1950. god. SSS, Švicarka, zaposlena, prvi brak i otac A. rođen 1946. god., Talijan, zaposlen, SSS, prvi brak. Žive u zajedničkom domaćinstvu u vlastitoj kući 300m2. Roditelji navode da nikada s Larissom nisu imali problema sve do njezine 12 godine kada se počinje sve čudnije ponašati, zatvarati u sebe i bježati od kuće.

Otac je dva puta imao" živčani slom" sa katatonim depresivnim simptomima, uslijed čega je i hospitaliziran na nekoliko tjedana te je redovito praćen od strane psihijatra i terapeuta. Prvi slom je imauo u 20 godini života, a drugi dok je supruga bila trudna s Larisom s 42 godine života. Ima problema s nesanicom.Optužuje sebe da je možda Larissa od njega naslijedila psihičku nestabilnost.

Majka je jedino dijete koje su u prvim godinama života odgajali djed i baka, a za majku je dugo mislila da joj je sestra jer su joj tek u pubertetu rekli da ju je majka rodila u 16 godini. S majkom ima dobar odnos, ali je nikada nije doživljavala kao majku.Sve tri trudnoće poroda protekla su bez poteškoća.

Razvoj događaja

Poteškoće počinju 2000. god. u jesen kada se Larissa povlači u sebe i kada na sebe skreće pozornost u razredu pričajući priče o seksu i drogama. Isprva, školska psihologinja umiruje majku da je Larissa ušla u rani pubertet pa je to razlogom promjene ponašanja (inače Larissa je nadprosječno inteligentno dijete s uvijek odličnim ocjenama, veoma razirgrano i radoznalo tvrde nastavnici, op.a.). U prosincu 2001. intervenira razrednik, poziva majku jer Larissa počinje bježati s nastave. Larisa navodi da se zaljubila u dečka koji je ovisnik i da je sama probala droge zbog radoznalosti. Pregledima je utvđeno da je Larissa seksualno aktivna. Početkom 2002 g. po nekoliko tjedana bila je u bijegu te je intervencijom policije vraćana kući nakon čega je u ožujku 2002 smještena u Opservacijski centar u Švicarskoj gdje u više navrata bježi, nakon čega je smještavaju u drugi Opservacijski centar iz kojeg također bježi. Utvđeno je da se Larissa prostituira u nekliko švicarskih gradova te da povremeno "šmrće" heroin i redovito puši marihuanu.Tijekom godinu i pol dana promijenila je nekoliko klinika, stambenih zajednica, ustanova i jednu hraniteljsku obitelj.Obitelj je intenzivno angažirana naći primjerenu pomoć koju Larissa učestalo odbija.

U svibnju Larissa pristaje surađivati i primiti pomoć samo ako je ta pomoć što dalje od Švicarske. Psihologinja Centra za socijalnu skrb nudi roditeljima mogućnost socijalno pedagoškog tretmana i terapijske pomoći te smještaja u Stambenu zajednicu Breza (u daljnjem tekstu "SZ") u Hrvatskoj. Roditelji daju pristanak, kao i Larissa nakon čega je zatražen hitan smještaj.Smještaj je dogovoren na razdoblje od tri mjeseca, a kanije je produžen do dvije godine.

SZ pristaje primiti djevojčicu nakon kliničkog tretmana detoksikacije što je Larissa i prošla. S obiteljskom je terapeutkinjom dogovorena izričito pismena komunikacija između korisnice i roditelja, te jednom u dva tjedna s obiteljskom terapeutkinjom na zahtjev SZ. Isto je podržano od strane roditelja i terapeutkinje.

Stambena zajednica "Breza" – kontekst u kojemu se tretman odvijao

SZ predstavlja institucionalni oblik skrb. Program rada SZ odobrilo je nadležno Ministarstvo, ali ista nije državna institucija i svojim načinom rada odstupa od domskog sustava socijalne skrbi. SZ je započela svoj rad 2001. god. u Čepinskim Martincima, kao ženska stambena zajednica u sklopu istoimene Udruge za rad s mladima iz Osijeka.

Svojim djelovanjem ima za cilj pomoći djeci i mladeži uzrasne dobi od 14-21 godine kod kojih je izostala primjerena obiteljska srb, koji ne funkcioniraju u vastitoj ili hraniteljskoj obitelji zbog raznih poteškoća, koji trebaju napustiti odgojne ustanove a nemaju kamo i koji su smješteni u ustanovama, ali u istima ne funcioniranju.

Djelatnost SZ posebno je usmjerena na probleme poremećenih obiteljskih odnosa, zlostavljanje, dezorijentiranost, gubitak samopouzdanja, nedostatak smisla i životnih ciljeva, radne navike, školovanja, motivaciju, emocije, slobodno vrijeme i dr.

Putem individualnog pristupa u odgojnom radu, uključivanjem u radnookupacijske aktivnosti i terapiju te poticanje obrazovanja, kreativnosti i stvaralaštva, SZ ima za cilj prevladati postojeće poteškoće i osposobiti korisnike za samostalni život.

Uvjeti za smještavanje u SZ : izostanak obiteljske podrške, nesređeni obiteljski odnosi, poteškoće u socijalnim odnosima, poteškoće u obrazovanju, dobrovoljnost, spremnost na život u zajednici, spremnost za prihvaćanje odgovornosti i rad na sebi.

Dužina je boravka u zajednici od jedne do tri godine, a iznimno i duže.

Organizacija rada

Radne aktivnosti u SZ organiziraju se u malim skupinama s maksimalnim brojem od sedam korisnika. Sa skupinom korisnika radi po jedan odgojitelj, radnookupacijski terapeut i voditelj programa individualne nastave pod nadzorom od 24 sata, au radu sudjeluju i izvanjski suradnici (psiholog, liječnik, veterinar...). Za svakoga se korisnika osobno izrađuje individualni plan rada, tj. Pomoći, a izvješće o tome radu dostavlja se roditeljima, skrbnicima te Centrima za socijalnu skrb. Svaki korisnik sudjeluje u izradi individualnoga plana rada uz pomoć socijalnog djelatnika iz matičnog Centra za socijalnu skrb ili odgojitelja.

Važno je napomenuti da korisnik prolazi kroz razdoblje prilagodbe od tri do četiri tjedna, nakon čega se zajednički odlučuje o njegovom ostanku ili napuštanju zajednice. Pravo odluke o ostanku ili napuštanju SZ imaju svi korisnici i dogojitelji i stručni suradnici.

U zajednici je utvrđen okvirni raspored aktivnosti kojima rukovodi odgojitelj zajedno sa korisnicima. Odgojitelj sudjeluje u svima aktivnostima.

Korisnici se obučavaju u svakodnevnim životnim vještinama kao što su, priprema obroka, održavanje osobne higijene, održavanje stambenog i okolnog prostora, briga o zdravlju, raspolaganje i trošenje novca, radnookupacijskim aktivnostima kao što su: održavanje povrtnjaka primjereno dobi korisnika, briga o domaćim životinjama, šivanje, izrada svijeća, izrada keramike, izrada predmeta od drveta u stolarskoj radionici stambene zajednice. Posebna se pozornost posvećuje obrazovanju, redovitom pohađanju nastave, individualnim podukama sukladno interesima i potrebama te njegovanju motivacije za nastavak školovanja i neformalnog učenja.

Svakom korisniku s obzirom na njegove poteškoće i probleme na raspolagannju je psihoterapijska i savjetodavna pomoć Udruge i izvan nje.

Utjecaj kulturalnih razlika na tijek i uspješnost tretmana

Dolaskom Larisse u Hrvatsku, točnije u malo tipično slavonsko selo može se reći da je započeo proces "kulturnog šoka" što ćemo pojmovno objasniti kasnije.

Evidentne su razlike između hrvatskog i švicarskog društva kao i razlike u kulturnom nasljeđu koje ne smijemo zanemariti kad je riječ o odgojnom procesu. Elemente svoje švicarske kulture Larisa je donijela u grupu triju djevojka iz Hrvatske .

Važno je istaknuti da se "kultura" odnosi na cjelokupno društveno naslijeđe neke grupe ljudi, to jest na naučene obrasce mišljenja, osjećanja i djelovanja neke grupe, zajednice ili društva, kao i na izraze tih obrazaca u materijalnim objektima.

Postoje nematerijalne i materijalne komponente kulture. Nematerijalna komponente kulture (apstraktne tvorevine) su simboli, jezik, vrijednosti, norme, obrasci ponašanja, i rituali, dok su materijalna komponenta kulture fizički proizvodi, predmeti,tehnike, oruđa.

Švicarska kao zemlja srednje Europe pripada po svojim obilježjima "zapadnoj kulturi", tj. individualističkim kulturama (Triandis,1995), a obilježja naše hrvatske kulture bliža su "istočnjačkim" kolektivističkim kulturama što je posljedica našeg povjesnog naslijeđa.

G.Hofstede uveo je 1983. termin individualizma i kolektivizma kao dimenzije kulture određujući ih kao razinu do kojih ljudi u društvu radije djeluju kao individue, nego kao članovi grupa, odnosno razinu povezanost ina način da individualizam prestavlja slabu povezanost između pojedinaca pri čemu se svako brine za sebe i neposrednu okolinu, a kolektivizam predstavlja integriranost u grupu i prednost grupnih ciljeva pred individualnim.

Pod kolektivističkim kulturama Triandis podrazumjeva "istočne kulture" koje naglašavaju odnose i veze među ljudima, uloge, obveze i dužnosti (Triandis, 1995).

Tijekom boravka Larisse u SZ navest ćemo neke kulturne i socijalne razlike koje su svakodnevno bile prisutne u njenom ponašanju, a koje je osobno navodila: 1. jezična barijera – "hrvatski jezik premekan i previše emocionalan", 2. ljude doživljava previše otvorenim i emocijonalnim, 3. Barijera kod oslovljavanja sa "TI", 4. emocionalna distanca u pozdravljanju ("nema tapšanja, grljenja ili ljubljenja, samo rukovanje"), 5. teško se razumjeva kašnjenje u Hrvatskoj (na obroke, na termine, vozni red), 6. pravila i dosljednost važni čak i ako je na njenu štetu, 7. rad je sredstvo za postizanje bogatsva ("ako želiš biti bogat moraš puno raditi i ne imati djece"), dok naši korisnici vjeruju da radi samo onaj tko je glup i tko mora – važno je imati veze (citat iz "Dnevnika korisnika"), 8. Važno je paziti na stvari, posebice na one koje imaju veliku materijalnu vrijednost, dok

naši korisnici ne paze na stvari i često ih uništavaju, 9. nikada se ne uzimaju i ne "posuđuju" tuđe stvari bez pitanja, osim kada je riječ o krađi, dok naši korisnici ne drže za lošim ako posude bez pitanja tuđu stvar, 10. nije fokusirana na hranu kao naši korisnici koji nerado izbjegavaju obroke, 11. ne prelazi cestu kada je crveno ili ne pretrčava cestu gdje nema zebre, ne baca smeće uokolo što naši korisnici čine redovito, 12. Švicarci ne nose poklone kada idu u goste kao u Hrvatskoj, ne poklanjaju cvijeće, osim za rođendane, ne znaju da se poklanja neparni broj cvjetova, poklanjaju za rođendan i krizanteme koje u našoj kulturi se nose samo na groblja, nedjeljom u jutroi ne peru automobile i ne šišaju travu, ne idu u kupovine navečer, 13. ne jedu svinjske nogice ili uš i ne koriste svinjsku mast u kućanstvu što je neshvatljivo za naše korisnike, 14. ne razumiju zašto "Balkanci ratuju" i siromašni narodi kad rat je skup, pervencija začeća se podrazumjeva – svatko tko je seksualno aktivan bez problema može dobiti injekciju protiv začeća trajanja tri mjeseca, 15. ne kuhaju kavu ili čaj za druge osim kada zamoliš, ne plaćaju nekom piće osim ako si prijatelj i kada ih zamoliš, ne peru tuđe posuđe, samo svoje, strogo odvajaju privatni od poslovnog života. 16. naši korisnici da razvesele druge rado skuhaju kavu čaj ili naprave umjesto nekog djeteta zaduženje ili mu plate piće, dok Švicarci rijetko pozivaju koga u kuću ako se to dogodi to je velika čast, 17. Švicarci su zatvoreniji, teško dijele s drugima i ako djele, očekuju da im se istom mjerom vrati,vjeruju da sve što je skupo jest i najbolje, ne razumiju siromaštvo, "vjeruju da ljudi su sami izabrali siromaštvo", ne mogu razumjeti da je moguće raditi a ne dobiti plaću, ne razumiju zašto ljudi grade kuću i ne dovrše fasadu... 18. stalno ići u školu i obrazovati se i promjeniti puno poslova – znači da si i uspješan i tako možeš puno zaraditi (Larissa), a ako stalno ideš u školu ne znači da ćeš naći bolji posao, a ako mijenjaš puno poslova, sigurno si neradnik (naša korisnica).

Od sustava vrijednosti do svakodevnih navika

U procesu prilagodbe za Larissu je najteže bilo kada je trebala sudjelovati u zajedničkim poslovima u kojima je ishod rada ovisio o drugima i gdje se trebala dogovoriti s ostalima.Teško se navikavala na stalni dnevni ritam i tjednu izmjenu zaduženja, a najgorom kaznom smatrala je držala kada je posljedica bila još jedno dodatno zaduženje, npr. kuhanje.

Larissa je po dolasku bila opterećena brojnim predrasudama o našoj zemlji koju je doživljavala u kontekstu "gastarbajtera" koji su joj bili poznati kao "Jugosi", a iste je doživljavala kao primitivne, nazadne i grube ljude koji dobro rade, ali žive u getoima. Teško je razumijevala razliku između Srba, Hrvata i Bošnjaka. Hranu je teško prihvatila navodeći da je prviše mesna jaka i obilna, a grozila se tzv. turske kave jer bi vidjela talog. Svakodnovno je bila suočena sa štednjom koja joj je teško padala.

Za Larissu je pojedinac bio vrijedniji i bitniji od zajednice tako da je bila u početku jako egocentrična. Teško je pomagala drugima i bila je jako zatečena kada bi drugi pomagali njoj u svakodnevnim aktivnostima kao loženje vatre, obrada vrta, krečenje, kompostiranje, usitnjavanje kukuruza i sl.

Teško je prihvaćala da je nekome, po njoj "strancima" bila važna, jedinstvena i posebna. Šokiralo ju je da profesonalni odgojitelji pokazuju emocije" da je nekom stalo", za razliku od švicarskih odgojitelja koji "odrade svoj posao i rijetko pokazuje emocije"(Larissa).

Abeceda kulturnog šoka

Često je naglašavala kako je šokirana našom kulturom, zemljom, ljudima, siromaštvom, proživljenošću. Pojavu "kulturalnog šoka" definiramo kao reakciju ljudi na nepoznate i neuobičajene situacije koje u njima izazivaju strah, anksioznost, tjeskobu, a ipak može rezultirati i pozitivnim poljedicama (prilagođavanjem pojedinca) Izraz kulturološki šok pripisuje se antropologu Kalerveu Obergu koji ga prvi put koristi 1960. god. kako bi objasnio reakciju ljudi na čudna i neobična mjesta. Iako, nepoznato i novo može biti neugodno i zastrašujuće iskustvo, također može pridonijeti i korisnim posljedicama za sudionike.

Abeceda kulturnog šoka se kao model koncentrira na aktivan proces suočavanja s promjenom (suočavalačko ponašanje) i izražava razlike između tri komponente: afektivna, bihevioralna i spoznajna. Cilj joj je smanjivanje "kulturnog šoka" i povećanje vjerojatnosti postizanja pozitivnog ishoda između kulture i kontakta.

Tijekom Larissinog boravka u našoj zajednici prošli smo zajednički kroz proces suočavanja s promjenom, prihvaćanja i razumjevanja konteksta kulture sredine u koju je došla kao i prihvaćanje socijalnih i ekonomskih razlika koje su po našem mišljenju u mnogome uvjetovale različitosti, posebice na materijalnom planu. Od potpunog otpora prema našem jeziku i običajima, nakon četiri mjeseca Larissa je postupno prihvatila našu kulturu. U odgojnom procesu se dogodila kvalitetna interakcija izmedu odgajanika i odgojitelja. Larissa je nakon tretmana navela da je upravo ta različitost kojoj je bila izložena, pomogla da odbaci"staru strukturu" i pronađe novu-svoju.

Odgojni zadaci i metode u specifičnom tretmanu žrtve seksualnog nasilja

Kada je Larissa došla u SZ nismo imali uvid ni saznanje da je žrtva seksualnog nasilja. Larissa je navodila da je uslijed ovisnosti počela s promiskuitetnim ponašanjem i prostitucijom kako bi lako i brzo namaknula sredstva za drogu. Iako smo sumnjali u mogućnost seksualnog zlostavljanja, tijekom prvih 10 mjeseci nije isto potvrdila.

Zbog toga su odgojni zadaci za Larissu za prva tri mjeseca bili: 1.uspostava osjećaja sigurnosti i zaštite 2. uspostava povjerenja, 3. pronalaženje "pozitivnog izvora" (dodatne motivacije za rad na seb i promjenu ponašanja), 4. funkcioniranje u SZ u maloj grupi, 5. osmišljavanje izrade zajedničkog individualnog plana pomoći, 6. izvršavanje dnevnih zaduženja uz jasne posljedice (pozitivne i negativne), 7. kontrola ovisnosti o cigaretama (ograničeno pušenje), 8. motiviranje za pohađanje individualne nastave, 9. organizacija slobodnog vremena kroz radnookupacijske aktivnosti (svjećarstvo, batik, pletenje, uzgoj povrća, obrada drveta, briga oživotinjama), 10. uključivanje u terapijski individualni rad, 11. uspostava kvalitetnijeg kontakta s obitelji.

Radni je jezik s Larissom bio njemački, a nakon šest mjeseci Larissa je počela pričati hrvatski.

U svim je aktivnostima u prva tri tjedna imala individualnu pomoć i sudjelovanje odgojitelja, što je ponekad potpuno odbijala pokušavajući kršiti sva pravila.

Kako je bila sklona manipulativnom ponašanju, veoma brzo počela je nagovarati ostale korisnice na razne oblike neprihvatljivog ponašanja (krađu cigareta, ključeva, bijegove u kojima je i sama sudjelovala ali je na vrijeme bila spriječena u istom). Grupni rad ili aktivnosti nije voljela i izbjegavala ih je na način da je glumila bolest ili je vješto organizirala da ostali naprave njena zaduženja, dok bi ona iscenirala par ispada u ponašanju.

Struktura i rad glede zaduženja i obveza u SZ bili su jasni i nastojao se provoditi dosljedno. S obzirom na neprevidljivo ponašanje kojem je Larissa bila sklona te intenzivnim promjenama ponašanja u kratkom vremenskom razdoblju, često smo primjenjivali tehnike iznenađenja (glede nagrada ili posljedica) koje nije mogla predvidjeti, a što je kasnije navela da joj je bila dodatna motivacija za ostanak. Nakon tri mjeseca Larissa, Centar za socijalnu skrb i roditelji trebali su odlučiti o nastavku ili prekidu tretmana.

Razlozi za ostanak bili su: osjećaj sigurnosti (ovdje mi nitko ništa neće učiniti nažao), podrška, povjerenje i ljubav. Razloge protiv navela je: "puno fizičkog rada, puno učenja, daleko od civilizacije." Dogovoren je boravak do godine dana.

Promatrajući Larissino ponašanje utvrdili smo da pokazuje brojne znakove zlostavljanja: noćne more, smetnje spavanja (nesanica), drhtanje, suicidalne misli, ekscesivna zavodljivost, nisko samopoštovanje, nedostatak emocionalne kontrole, promiskuitetno ponašanje u prisustvu starijih dječaka, nelagoda pri fizičkom kontaktu određenog tipa starijih muškaraca, samopovređivanje (rezanje podlaktica žiletom)...

Kao odgojitelji bili smo sigurni da je Larissa bila žrtva seksualnog nasilja, iako je Larissa imala svaki puta drugu verziju iste priče (loše društvo ovisnika, utjecaj dečka ovisnika, konzumiranje alkohola i narkotika, ne slaganje s rodite-

ljima koji ne razumiju punk generaciju i žele neke norme, želja za prostitucijom i jedini cilj da treba umrijeti do 30-te sve ostalo je "egal" – svejedno).

U odgoju smo je nastojali naučiti poštivati pravila i vrijednosti zajednice u kojoj živi, nastojali smo dati ljubav i podršku te osjećaj sigurnosti i zaštite kako bi se mogla suočiti sa svojim problemima. Za nju je bilo karakteristično da nije mogla izaći iz osjećaja praznine i tuposti, paraliziranosti, ljubav je mogla prepoznati ali ne i uzvratiti, često je govorila da je iznutra mrtva. Upravo zbog toga smo tražili način da pronađemo mogućnost uspostavu emocija i njene povezanosti s njima. Stoga smo joj kupili prvog psa labradora o kojem se počela brinuti. Nakon 10 mjeseci bila je spremna progovoriti o svim seksualnim zlostavljanjima koja je preživljavala od 12 godine. Prvi puta je silovana na kolodvoru od strane nepoznatog muškarca , a u više navrata od strane prijatelja prvog susjeda među kojima je bio i prvi silovatelj. Bila je iskorištena za snimanje porno sadržaja i prostituciju punih godinu dana pod prijetnjom da će joj ubiti majku, oca, brata i sestru. Da bi joj "olakšali" ponudili su joj heroin koji je morala šmrkati kako ne bi ostali ožiljci od igala po tijelu, a to bi joj smanjilo cijenu u prostituciju. Zbog baby izgleda često je na sve načine nastojala izgledati što starije i grublje. Kako bi umakla od zlostavljača, stalno je bježala.

Radnookupacijske aktivnosti kao individualizirani kontekst tretmana

Svaki korisnik u SZ ima mogućnost u svoje slobodno vrijeme naučiti brojne vještine: uzgoj povrća, briga o životinjama, izrada svijeća, batik, pletenje, izrada mozaika i obrada drveta. Svaki korisnik prolazi kroz sve aktivnosti dok ne pronađe onu koja mu prestavlja najveći izazov i zadovoljstvo.

Neke aktivnosti su grupne kao povrtlarstvo i obrada drveta, a ostale su individualne. Odgojitelji i voditelj radnookupacijskih aktivnosti vode korisnika kroz iste pokušavajući ga motivirati i zainteresirati sukladno interesima. Larissa je pokazala interes za dvije aktivnosti koje su ubrzo postale važnima za odgojno-pedagoški rad i to kroz izradu svijeća i briga o psu.

Tijekom nepune dvije godine počela je razvijati svoju kreativnost, pozitivnu sliku o sebi i svojevrsno smopoštovanje, naučila je brojne tehnike izrade svijeća i ukrasa od voska. Razvila je strpljenje i koncentraciju koja je u ovoj aktivnosti jako važna.

Briga o psu za Larissu nije bila obična obveza, već je bila aktivnost u kojoj je kako ona kaže " oživjela svoje emocije". Sa psom je uspjela uspostaviti odnos bezuvjetne ljubavi i povjerenja. Prvog psa nazvala je Mefisto i on je uginuo u trenutku kada je Larissa počela pričati o svojim problemima. To se dogodilo nakon godinu dana boravka u Hrvatskoj. Drugog psa je pronašla sama i nazvala ga je Siux . Uspjela ga je odgojiti i on danas s njom živi u Švicarskoj.

Individualno poučavanje – homeschooling

Tijekom individualnoga poučavanja (homeschooling) Larisse u sklopu programa *Doživljajne pedagogije,* primarni je cilj bio motivirati Larissu za učenje i usvajanje novih znanja kako bi ponovno, u svojoj zemlji, nastavila pohađati školu i stekla određeno zvanje.

Prema uzoru na američku nastavnu metodu "nastave kod kuće", tj. homeschoo-ling, osmišljena je istoimena, ali modificirana nastavna strategija individualizirane nastave – nastave prilagođene mogućnostima učenja svakoga učenika ili mogućnostima pojedinih skupina učenika. Individualizirana nastava može omogućiti varijacije u brzini učenja, postavljenim ciljevima i zadatcima, metodama i sredstvima kao i razini postignuća, a inizistira na učenikovoj "mogućnosti izbora onoga što mu najviše odgovara" (Dottrens, 1959:53). Prednost je takvoga poučavanja što se može primjenjivati u svim predmetima ili samo u nekima.

Nakon Larissinog prihvaćanja nove sredine (život u Hrvatskoj, u Zajednici) i pojavom njezine potrebe za najminimalnijim učenjem, počela se provoditi individualizirana nastava i to prvo kao vrijeme za stjecanje novih vještina. Poštujući njezinu želju, počela je učiti hrvatski jezik radi lakše komunikacije u Zajednici te crtati i slikati. S obzirom na to da kroz individualiziranu nastavu postoje veće mogućnosti odabira građe koja se uči, na koji način i koji se materijali koriste za učenje te da se nastavnik/podučavatelj koristi različitim izvorima i sredstvima za postizanje boljih rezultata, nastava "stranoga" jezika i likovnosti poslužila je kao poligon za stvaranje bilo kakve motivacije za učenjem, odnosno usvajanje znanja i iz ostalih predmeta.

Prema programima domske škole Schlossli Ins koja je osnovana još 1953. godine u Švicarskoj, a koja prema načelima filozofa Ericha Fromma i Jeana Gebsera stavlja čovjeka u središte rada i djelovanja, za realizaciju "homeschoolinga" korišteni su nastavni planovi 7., a potom 8. razreda kao okvirne smjernice nastavne građe koju će biti potrebno obraditi.

Uspostavom pozitivne afirmacije kroz nastavne sadržaje (glazba, likovnost, literarnost) koji su je najviše zanimali, Larissa je postupno, vođena nastavnikom/ podučavateljem čija se uloga razvijala od uloge dijagnostičara koji utvrđuje razinu i strukturu znanja, organizatora procesa učenja, terapeuta pa sve do evaluatora dostignuća, kroz primamljivije sadržaje usvajala nova znanja iz, primjerice, nastave geografije, povijesti, biologije…

Poput djeteta koje uči prva slova i brojeve, Larissa je ponovno počela učiti proces učenja, tj. kako učiti i razvijati svoje intelektualno visoko razvijene potencijale. Njezin su najveći problem tijekom dvije godine poučavanja bile radne navike – pisanje domaćih zadaća i samostalnost u radu. To je posebice bilo izraženo u onim predmetima za koje nije pokazivala interes, a čija je građa bila važna za njezino školovanje (matematika, fizika, kemija…). Stoga su dinamika nastave i kreativnost nastavnika imali ključnu ulogu. Nekada je podučavanje bilo

vrlo kratko i zahtijevalo je drugačiji pristup jer Larissa tada nije bila spremna na nikakvu suradnju, ali s vremenom je takvih "faza" bilo sve manje. Upravo je ovdje važna uloga empatičnoga nastavnika koji se, prema R.C. Rogersu i R.I.A. Tauschu, treba uživljavati u ono što učenik trenutno osjeća, doprijeti "pod njegovu kožu" i "gledati svijet njegovim očima" te prepoznati sve skrivene potencijale i najmanji oblik kreativnosti izvući na površinu. Isto tako, bilo je važno na što kreativniji način prezentirati nastavne sadržaje koje treba obraditi pa su nastavni izvori većinom bile enciklopedije, internetska građa, ali i literarna djela (klasici svjetske književnosti) kroz koja ne samo da je usavršavala svoj, materinji jezik njemački, već je s vremenom počela čitati i na hrvatskome jeziku te stekla diplomu za potpuno poznavanje hrvatskoga jezika u govoru, čitanju i pisanju. Upravo je literarni predložak često bio korelacijsko sredstvo za usvajanje pojmova iz umjetnosti, povijesti i geografije.

Larissa je bila tipični primjer učenice kojoj je bilo potrebno omogućiti individualiziranu nastavu i prilagoditi je njezinim mogućnostima i potrebama. Uloga je nastavnika/podučavatelja bila poput katalizatora – pročišćavati nastavne sadržaje i usmjeravati učenicu u pravcu koji vodi do pozitivne motivacije za učenje i školu općenito.

Danas Larissa živi u Švicarskoj gdje je u privatnoj školi u godini dana završila 9.i 10. razred, zatim stukovnu školu za veterinarskog tehničara (nastava trajala tri godine), a sada se priprema za školovanje za porodilju. Ima izvrsne ocjene. I dalje govori i čita na hrvatskome jeziku.

Psihoterapijski aspekti rada sa žrtvom seksualnog zlostavljanja

Psihoterapijski rad s Larissom odvijao se u periodu od 09.10.2002. do 26.07.2004. godine. Kroz to vrijeme održana su 53 "službena" psihoterapijska susreta od čega tri zajedno s njenom majkom. Još je desetak dodatnih susreta održano pojedinačno s majkom, ocem, sestrom i bratom. No ovoj brojci treba pridodati barem dvostruko toliko susreta, dakle oko stotinu, neformalnih i terapijski nestrukturiranih susreta koji su se odvijali na različitim mjestima od stambene zajednice do kafe bara, od sudjelovanja u zajedničkim radnookupacijskim ili zabavnim aktivnostima do neobaveznih opuštajućih šetnji u gradu ili u prirodi.

Treba dakle naglasiti da je psihoterapijski tretman u cjelini bio otvoren svakom poticaju od strane klijentice koji bi doprinosio integraciji psihoterapijske materije u sadašnjosti, a istovremeno je i kreirao takve situacije koje bi mogle biti poticaj za napredak u tretmanu.

U kratkom članku poput ovoga nije moguće pokazati i obuhvatiti sve aspekte psihoterapijskog rada. Ono što želimo i možemo pokazati u ovom članku jest opći tijek i generalna struktura terapijskog procesa. Pri tome nećemo koristiti standardne obrasce prezentacije slučaja, već opisnom metodom predstaviti

tijek i glave karakteristike psihoterapijskog rada.

Kao glavna karakteristika psihoterapijskog rada, unatoč tome što se primarno radilo o slučaju seksualnog nasilja, izdvojila se tijekom cijelog tretmana tema izgrađivanja identiteta. I prije same spoznaje o traumatskom događaju bilo je očigledno da je potreban temeljiti rad na uspostavi osobnog identiteta koji bi odgovarao stvarnoj životnoj situaciji klijentice. No uslijed iskustva zlostavljanja do tada uspostavljeni identitet bio je samodestruktivan i reaktivan, drugim riječima nije bio posljedica prenešenih obiteljskih obrazaca i vrijednosti te vlastitih izbora već preživljavačka strategija uvjetovana traumatskim iskustvom. U drugom dijelu psihoterapijskog rada bio je naglasak na samoj proradi traume. Nakon toga integrirano iskustvo seksualnog zlostavljanja ponovno je na razini rada s razvojnom fazom izgradnje identiteta uklopljeno u životni tijek i egzistencijalnu situaciju klijentice koja je međutim u tome trenutku prilagođena stvarnosti, a ka budućnosti otvorena osobnim i slobodnim izborima.

Psihoterapijski rad s klijenticom možemo podijeliti u nekoliko karakteristični faza:

1. Faza prilagođavanja i praćenja
2. Faza razgradnje starog identiteta
3. Faza suočavanja s traumom
4. Faza izgradnje novog identiteta

Faza prilagođavanja i praćenja

Faza prilagođavanja i praćenja trajala je oko mjesec dana. Treba napomenuti da je Larissa sa psihoterpijom započela nakon što je već bila mjesec dana u Hrvatskoj te je time već pojedine elemente ove faze već i ranije započela. Ova faza obilježena je ponajprije prilagodbom na promjenu prije svega same države boravka klijentice, a gdje su do izražaja došle velike razlike u navikama i uvjetima življenja u Šicarskoj i Hrvatskoj. Promjena se odnosila i na okruženje u kojemu se sada govorilo drugim jezikom i koji klijentica ne razumije, a ograničeni broj ljudi u okruženju se služio njemačkim jezikom. Prilagodba se odnosila i na mjesto življenja u stambenoj zajednici s novim pravilima, odgovornostima i ritmom življenja te novim i do tada nepoznatim ljudima. Teme terapijskih susreta bile su stoga obilježene suočavanjem s izazovima novog okruženja i iznošenjem priče o sebi, svojoj životnoj prošlosti i razlozima za dolazak u stambenu zajednicu u Hrvatskoj.

<u>Terapijski ciljevi</u>

Terapijski ciljevi ove faze su prije svega izgradnja kvalitetnog terapijskog odnosa klijent-terapeut te omogućavanje prostora i vremena za iznošenje životne priče klijentice.

Terapijski pristupi

Terapijski pristupi u ovoj fazi uključivali su ponajprije suportivnu terapiju, egzistencijsku analizu i klijentu usmjeren pristup (Rogers).

Teme terapijskih susreta

Teme terapijskih susreta prve faze uključivale su: 1) Specifični strahovi tijekom suočavanja s izazovima novog okruženja, 2) Povijest ovisnosti o drogama i alkoholu, 3) Aktivnosti koje rado čini ili želi činiti u novom okruženju (sviranje gitare, jahanje, plivanje), 4) Identifikacijski procesi s osobama iz novog okruženja (želi biti kao netko tj. ne želi biti kao netko iz nove životne sredine), 5) Obiteljske teme i odnosi koji su predstavljali poteškoću, 6) Idealiziranje brata, 7) Životne navike iz dosadašnjeg života, 8) Prijatelji iz dosadašnjeg života, 9) Ciljevi, planovi i želje za budućnost, 10) Verbalizacija razloga, kako ih ona vidi, zbog kojih je u tretmanu u Hrvatskoj, 11) Egzistencijalne teme. Što je, vezano uz određene konkretne situacije i pojmove: dobro-loše, staro-mlado, voline voli, sloboda, ljubav, prijateljstvo, smrt, odluke, izbori, odgovornost... (osobito dominatna tema koja se protezala i na više susreta bila je – sloboda), 12) Samoprocjena i procjena različitih tema (npr. na skali od 1 do 10) te time uspostava prioriteta terapijskih ciljeva.

Terapijske intervencije i postupci

Terapijske intervencije bile su u ovoj fazi rada ograničene na suočavanje s aktualnim životnim situacijama, podrška klijentici u iznošenju svoje prošlosti i podrška odabiru tema terapijskih susreta. Korištenje glazbe i tekstova pjesama, skala za procjenu i samoprocjenu, suočavanje putem egzistencijske analize s nedosljednostima i oprečnostima u trenutačnim ili dosadašnjim životnim izborima i stavovima, motivacija za prihvaćanje pomoći.

Faza razgradnje starog identiteta

Faza razgradnje starog identiteta trajala je oko devet mjeseci. Tijekom ove faze terapija je bila usmjerena ponajprije na suočavanje i konfrontaciju s dotadašnjim životnim izborima. Isticani su i izdvojeni nefunkcionalni obrasci ponašanja s istovremenom uspostavom novih koristeći mogućnosti multidisciplinarnog pristupa unutar sustava SZ "Breza" koristeći na taj način aktivno u terapiji i edulativne, odgojne i radnookupacijske aspkete.

Terapijski ciljevi

Terapijski ciljevi ove faze rada bili su specifičniji i usmjereni na prepoznavanje aspekata identiteta koji su vezani uz sliku o sebi, o drugim ljudima, budu-

nosti i uvjerenjima. Cilj je bio suočiti se s postojećim identitetom kakav jest i donijeti odluke o njegovoj daljnoj izgradnji koja uključuje napuštanje određenih aspekata, ponegdje promjenu, a ponegdje izgradnju novih obrazaca. Terapijski cilj ove faze bio je i suočavanje s članovima obitelji i redefiniranje odnosa između samih članova obitelji.

Terapijski pristupi

Geštalt terapija, kognitivno-bihevioralna terapija, egzistencijalna terapija, obiteljska terapija, art terapija (glazba i crtanje), transakcijska analiza.

Teme terapijskih susreta

Dominantne teme druge faze: 1) Slika o sebi (kako se vidi sada), 2) Idealna Larissa (kako je klijentica vidi), 3) Idealni roditelji (kako ih klijentica vidi), 4) Aspekti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u odnosu na teme identiteta (ja, drugi, očekivana budućnost, vjerovanja), 5) Glazba koju sluša, 6) Tekstovi pjesama s kojima se identificira, 7) Postavljanje ciljeva po shemi dugoročnih i kratkoročnih ciljeva te dnevnih aktivnosti, 8) Transakcijski odnosi roditelj-dijete-odrasli, 9) Odnosi sa članovima obitelji – prošlost, sadašnjost, budućnost (osobito odnos s majkom), 10) Uvjerenja o sebi, drugima, svijetu, životu, budućnosti, 11) Stavovi i vrijednosti s obzirom na izbore koje je činila i čini, 12) Izbor budućeg zanimanja, 13) Egzistencijalne i transcendentalne teme: Bog, smrt, ideologija, prijateljstvo, Larissinih "9 zidova" da bi se osjećala "u svoja 4 zida": ljubav, toplina, mir, svjetlo, radost, obitelj, zdravlje, sloboda, sigurnost – pri čemu je sloboda "glavni ulaz", 14) Osnaživanje odnosa s roditeljima, 15) Bijeg iz stambene zajednice (nakon posjete obitelji), 16) Prihvaćanje i provođenje odgovornosti (u odgovornostim stambene zajednica, radu i aktivnostima, brizi o psu...), 17) Klijentičin strah od psihičke bolesti (otac imao dvije psihotične epizode te je i socijalna služba iz Švicarske imala bojazni glede ponavljanja istoga kod Larisse), 18) Otpori, 19) "Pravila" za život, 20) Pjesme koje je sama napisala.

Terapijske intervencije i postupci

Terapijske intervencije uključivale su elemente geštalt terapije poput dijaloga aspekata osobnosti koje je sama klijentica nazvala Punk, Junky i Bezimena te naglasak u određenim fazama terapijskog rada na "ovdje i sada". Elementi kognitivno-bihevioralne terapije korišteni su prilikom postavljanja ciljeva, planiranja i kontrole terapijskih domaćih zadaća, korištenje ekonomika žetona, planiranja i provedbe ciljanih aktivnosti s ciljem promjene ponašanja. Elementi egzistencijalne terapije korišteni su u radu sa stavovima i sustavom vrijednosti koji su bili prisutni u pozadini staroga identiteta. Obiteljska pristup korišten je u zajedničkim susretima s Larissom i majkom te individualnim susretima s člano-

vima obitelji: sestrom, bratom, majkom i ocem. Uključivanje obitelji na ovaj način u terapiju doprinijelo je realističnosti slike identiteta klijentice te na stvarnoj razini ponudilo rješenja za pojedine disfunkcionalne odnose iz prošlosti. Elementi art terapije korišteni su u radu s glazbom koju je klijentica slušala i s kojom se identificirala te s korištenjem glazbe koju do tada nije slušala. Osim toga korišten je crtež kao medij ispoljavanja potisnutih emocija. Elementi transakcijske analize korišteni su pretežito u radu s transakcijskim aspektima roditeljstva u slici o sebi.

Poučeni primjerom iz Njemačke gdje postoji terapijska zajednica koja tretman mladih s poremećajima u ponašanju temelji na brizi štićenika o određenom (ili više njih) kućnom ljubimcu i u "Brezi" smo primjenili isti pristup. Larissa je željela psa i kroz prećenje njezine brige o psu mogli smo svakodnevno raditi na vidovima odgovornosti i brige o drugome.

Faza suočavanja s traumom

Faza suočavanja s traumom nastupila je nakon deset mjeseci terapijskog rada. Prvo traumatsko iskustvo silovanja Larissa je ispričala na terapijskom susretu koji je održan 03. srpnja 2003. (terapija je započela 09. listopada 2002.).

U ovoj fazi rada dramatično je bilo samo priznanje da se zbio događaj zlostavljanja. No samo priznanje nije bio kraj već tek početak procesa suočavanja s detaljima same traume koja nije bila vezana za jedan događaj već za niz situacija koje su se događale kroz duži vremenski period. Preživljenja traumatska iskustva postupno su "curila" tijekom tjednih terapijskih susreta, a sjećanja na događaje postajala su jasnija, konkretnija, detaljnija i bolnija. Za traumatska iskustva prvo se saznalo tijekom terapijskog susreta, potom je o toj spoznaji klijentica izvijestila druge kolege, pa potom osobe s kojima je živjela u SZ i na kraju svoju obitelj. Intenzivno suočavanje s traumom i njezina prorada bili su u fokusu terapijskog rada oko pola godine.

Terapijski ciljevi

Terapijski ciljevi ove faze bili su prisjećanje o detaljima traume, suočavanje s traumom, integriranje traume u sadašnjosti, osnaživanje i podrška klijentici tijekom cijele faze.

Terapijski pristupi

Pastoralna psihoterapija (Diane Mandt Langberg, i drugi), elementi i vježbe iz sustava grupnog rada sa ženama koje su u dječjoj dobi bile žrtvama seksualnog zlostavljanja (program iz SAD-a), elementi "survivor" terapije (Leonore E. Walker), psihoedukacija o traumi, biblioterapija, art terapija, geštalt terapija, kognitivno-bihevioralna terapija.

Teme terapijskih susreta

Prevladavajuće teme treće faze: 1) Prisjećanja traumatskih iskustava, 2) Emocije – Strah – Nesigurnost – Ljutnja – Tuga, 3) Konfuzija emocija, 4) Krivnja, 5) Racionalizacija osjećaja – Zatvorenost, 6) Seks, 7) Muško-ženski odnosi, 8) Regresiranje u ponašanju, 9) Želja za bijegom i odlaskom iz "Breze", 10) Fizičke granice i granice osobe, 11) Asertivnost – Agresivnost – Nasilje, 12) Zloporaba duhana i alkohola, 13) Disocijacija u odnosu na traumatsko iskustvo, 14) Snovi – Insomnia, 15) Neurodermalne reakcije na traumatska prisjećanja, 16) Snaga i slabost, 17) Silovanje, 18) Prostitucija, 19) Idealiziranje zlostavljača, 20) Vlastiti vanjski izgled, 21) Vlastita vrijednost – Vrijednosti – Svjetonazor, 22) "Splitting" i "spacing out" kao traumatska iskustva (iskustva "podvojenosti" i "odvajanja od tijela"), 23) "Cutting" – rezanje (tijekom prisjećanja na traumu samopovređivala se rezanjem)

Terapijske intervencije i postupci

Za psihoedukaciju o traumi korištena je tijekom terapije knjiga (Davis i Bass, 1999) koju su na zamolbu psihoterapeuta (Z.V.) za klijenticu na njemačkom jeziku naručili njezini roditelji (psihoterapeut je knjigu posjedovao na engleskom jeziku). Knjiga je potom korištena tijekom ove faze terapije tako da je klijentica dobivala određena poglavlja za čitanje kao domaću zadaću, a potom se o tim iskustvima razgovaralo na terapijskim susretima. Knjiga i sama sadržava vježbe koje je klijentica bila dužna provoditi između terapijskih susreta. Unutar pristupa art terapije koristili su se crteži kao jedan od medija izražavanja osjećaja tijekom cijele ove faze. Često je crtež bio zadan i kao terapijska domaća zadaća. U ovoj fazi rada klijentica je često i intenzivno sanjala. Snovi su korišteni za izdvajanje pojedinih tema i značenja ili bi se koristili na geštaltistički način komunikacije s aspektima sna ili za nastavljanje "sanjanja" tehnikama vođene imaginacije. Pristupom kognitivne terapije u ovoj fazi često je bio naglasak na uspostavi "pravila", životnih i svakodnevnih, što je klijentici davalo stanoviti osjećaj reda u emotivnoj konfuziji kroz koju je prolazila. Bihevioralno se pristupalo i planiranju svakodnevnih aktivnosti što je klijentici olakšavalo suočavanje s tom istom svakodnevnicom i davalo smisao usmjerenja i smisla u susretu s besmislom traumatskog doživljaja. Budući da je klijentici često bilo teško verbalizirati doživljena iskustva, a pritom izraziti i emocije, te budući su se traumatska prisjećanja najčešće događala izvan samih terapijskih susreta, u terapiju je uvedeno vođenje dnevnika. Na taj način je klijentica mogla u akutnoj situaciji prisjećanja otvoreno zapisati sve što je željela, a kasnije pročitati ono što sama odabere i na terapijskom susretu. Pisala je u dnevnik i po dva sata dnevno. Biblioterapija je korištena u smislu izbora literature kojim se osnaživalo određene vidove iskustava klijentice, a koji su bili predmetom rada u ovoj fazi. Dominantan pristup, a time i terapijske intervencije, u ovoj fazi bio je pastoralna psihoterapija i metode rada sa ženama koje su kao djeca preživjela seksualno zlostavljanje.

Faza izgradnje novog identiteta

Nakon intenzivne faze suočavanja s traumom seksualnog zlostavljanja ona je ostala važna životna tema koja je međutim od tada bila sve više integrirana s osobnom prošlošću i koja je gubila svoj utjecaj u odabiru budućnosti. Nova pitanja su se nametala klijentici: Što sada s tim iskustvom? Kako s njim živjeti dalje? Na koji način vidim sebe s tim što sam proživjela? To je zahtjevalo daljni psihoterapijski rad na integriranju traumatičnog iskustva prije svega u tadašnju aktualnu situaciju i svakodnevicu SZ, a potom i na situacije koje je čekaju u budućnosti.

Faza izgradnje novog identiteta započela je u Hrvatskoj, a nastavljena je u Švicarskoj. Pri tome, nužno neke teme poput povratka u staru sredinu, suočavanja sa starim društvom i s mjestima i događajima iz prošlosti vezanim uz preživljenu traumu. Osim toga, nastavak školovanja, izgrađivanje novih odnosa unutar obitelji te suživota s roditeljima u obitelji, stjecanje novih prijatelja i životnih navika kao nastavak izgradnje novog identiteta mogli su biti nastavljeni jedino u Švicarskom okruženju. Sve to bilo je i predmetom terapijskog rada u ovoj fazi.

Terapijski ciljevi

Terapijski ciljevi u ovoj fazi bili su daljnja integracija treumatskih iskustva, postavljanje ciljeva za budućnost, osnaživanje novog identiteta, priprema za resocijalizaciju po povratku u Švicarsku.

Terapijski pristupi

Pastoralna psihoterapija, biblioterapija, kognitivno-bihevioralna terapija, egzistencijalna psihoterapija, obiteljska terapija.

Teme terapijskih susreta

Teme četvrte faze: 1) Povremena prisjećanja dodatnih detalja i situacija iskustava zlostavljanja, 2) Tko sam ja?, 3) Vrijednosti, dobro i zlo, 4) Mir kao cilj, 5) Savjest, 6) Emocije – strah, 7) Postavljanje ciljeva, 8) Budući posao, 9) Školovanje u Švicarskoj, 10) Izrada životnih "pravila" koja uključuju nove vrijednosti, a koja vrijede u trenutnoj situaciji, a mogu vrijediti i u Švicarskoj, 11) Odnosi s članovima obitelji, osobito odnos s majkom, 12) Očekivanja i planovi za život u Švicarskoj, 13) Manipulativno ponašanje, prijetvornost i neiskrenost, 14) Postupci i ponašanje prema drugima .

Terapijske intervencije i postupci

Pismene domaće zadaće s temama identiteta, vrijednosti itd. (Npr. nadopu-

niti rečenice "Ja vjerujem...", Ja sam..." i sl.). Neposredno prije trajnog povratka kući izrada popisa "10 zapovijedi" kojih se klijentica želi držati u životu u Švicarskoj (drugim riječima to su obećanja samoj sebi). U okviru pripreme za resocijalizaciju održano je i nekoliko terapijskih susreta Larisse s članovima obitelji (osobito s majkom) u svrhu izgradnje potporne mreže nakon povratka u Švicarsku. Postavljani su konkretni ciljevi s datumima i dinamikom realizacije po povratku u Švicarsku. Neke od tih ciljeva bilo je moguće provesti i još tijekom trajanja terapije npr. odabir buduće škole što je klijentica učinila za jednoga svoga posjeta Švicarskoj kada je u nekoliko škola boravila na nastavi po dva do tri dana. U cjelini, postupci u ovoj fazi imali su naglasak na razgovornoj terapiji i integrativnim procesima.

Važnost podržavajućeg konteksta

Nužno je na kraju istaknuti da je tijekom cijeloga psihoterapijskog rada bila iznimno važna suradnja s drugim vidovima tretmana u SZ. To su prije svega odgojni, edukativni i radnookupacijski vidovi, ali i aspekti društvenosti i suživota u zajednici, aktivno provođenje normi i pravila zajednica, koordinacija slobodnih aktivnosti unutar i izvan "Breze" koje su također bile ciljano planirane u svrhu ojačavanja situacije klijentice. Tako se na primjer jedno vrijeme i u dogovoru s trenerom borilačke vještine ciljano radilo ne stjecanju samopouzdanja i buđenju impulsa za samobranom, zaštitom svojih fizičkih granica i suprotstavljanju nasilju, a što je sve bilo povrijeđeno ili uništeno traumatskim iskustvima zlostavljanja.

Privilegij ovoga psihoterapijskog rada bio je dakle u tome da je mogao utjecati, surađivati, ponekad koordinirati određene situacije i izvan psihoterapijskog konteksta. Tako se od kolega mogao u određenim fazama rada kada je to bilo terapijski korisno tražiti pojačani pritisak u odgojnom ili edukativnom smislu ili se pak mogao tražiti smanjeni pritisak u pojedinim fazama koordinirajući radnookupacijske ili slobodne aktivnosti kreirajući situacije koje će pružiti opuštanje ili podršku u nekim razdobljima. Bez ovakvoga cjelovitog pristupa niti psihoterapijski rad ne bi mogao biti onoliko učinkovit koliko je bio.

"Follow up"

Sa svoje strane zahtjevano je od klijentice da kroz neko vrijeme, barem narednih godinu dana, nastavi sa psihoterapijom i u Švicarskoj. Prvi prijedlog odnosio se na pridruživanje grupama samopomoći osoba koje su i same preživjele slične traumatske događaje. Larissa je po svom povratku i pokušala s ovim vidom pomoći međutim nije u tome pronašla pravu pomoć za sebe. To je prije svega bilo stoga jer su osobe u tim grupama redovito bile žrtve seksualnog zlostavljanje u obitelji, a Larissa je doživjela zlostavljanje od strane osoba izvan

obitelji. U to vrijeme nije bilo grupa koje su se bavile situacijom kakvu je proživjela Larissa. Drugi prijedlog je bio za nastavak individualne terapije i to je Larissa i ostvarila nastavivši s psihoterapijom u Švicarskoj još narednih godinu i pol dana. Nastavak terapije bio je osobito važan i zbog utjecaja traume u npr. muško-ženskim odnosima, a budući da gotovo do samoga kraja (mjesec dana prije svog odlaska započela je jednu vezu) za boravka u "Brezi" nije bio prisutan taj element nisu se aktualnosti ovoga aspekta mogle niti proraditi tijekom tretmana u Hrvatskoj. Sve ciljeve koje si je postavila, bili oni osobni ili vezani za obrazovanje ili posao, Larissa je i ostvarila onako kako ih je i postavila tijekom psihoterapijskog rada u Hrvatskoj.

Umjesto zaključka

Kada govorimo o "disciplinama" mislimo prije svega na odgoj, obrazovanje, strukturirane radnookupacijske aktivnosti i psihoterapiju. Kao pozitivna iskustva multidisciplinarnog pristupa možemo izdvojiti: 1) dopunjavanje različitih disciplina i vidova u tretmanu, 2) napredovanje osobe kojoj se pomaže istovremeno u više vidova, 3) podržavajući aspekti multidisciplinarnosti za provoditelje različitih vidova tretmana što ih čuva od sindroma pregorijevanja, 4) mogućnost ciljanog i planiranog rada u vlastitoj disciplini koordinacijom s drugim vidovima rada, 5) napredak u jednoj dimenziji poticajno djeluje i na druge dimenzije, i 6) mogućnost naglašavanja ili olakšavanja određenih aspekata primjereno individualnoj razvojnoj fazi i vremenskom tijeku. Bez multidisciplinarnog pristupa u navednom slučaju seksualnog zlostavljanja svakako ne bi bilo moguće pružanje pomoći u tako kratkom vremenskom roku i s tom razinom kvalitete. Kada govorimo o negativnim aspektima moramo istaknuti neke objektivne poteškoće okruženja: 1) nepostojeća zakonska regulativa za pružanje socijalne usluge strancima, 2) nepostojanje institucija na državnoj razini koje pomažu i koordiniraju suradnju s europskim institucijama socijalne skrbi, 3) nedostatna materijalna potpora s državne razine projektima socijalne skrbi koje provode udruge, i 4) neprilagođenost i nedovoljna specifičnost zakonske regulative u Republici Hrvatskoj glede tretmanskih karakteristika štićenika. Treba reći da u europskim zemljama postoji interes za praktičnu suradnju u domenu socijalne skrbi te se na ovom području može i treba učiniti dodatne napore u poboljšavanju trenutnih uvjeta za pružanje ovih usluga u Republici Hrvatskoj.

Literatura

Davis, E. & Bass, L. (1994). *The Courage to Heal: A Guide for Women survivors of Child Sexual Abuse.* Paperback: USA

Dottrens, R. (1959). *Individualizirana nastava.* Zagreb.

Triandis, C. H. (1995). *Individualism and Collectivism.* Paperback: USA

Summary

The article presents concrete work with the female beneficiary in a living community of youth association "Breza", and who was in a treatment for about two years. She is a foreign citizen and in this article we will call her Larissa. During treatment the following aspects were involved: raising and breeding, education and psychotherapy. Three authors of this article were at the same time participants and providers of the treatment in the contexts mentioned. Each author did describe from his own perspective the specifics of his own treatment field. Suzana Vargović wrote on treatment aspects of raising and breeding and the working-occupational activities that took place during the work with Larissa. Ivana Šibalić was occupied with realization of individual education – 'home schooling' as a creative educational program. Zoran Vargović informs about psychotherapeutic work with Larissa and establishing the supporting social network after the treatment in client's country of origin.

Through the documentary on Larissa, made by national TV network HRT and presented at the congress, the result of actual work with Larissa is made visible. It presents the real person who shares her life story and trauma she has survived.

The article has the following structure: 1. The living community Breza in Čepinski Martinci – the contexts of treatment; 2. Influence of the cultural differences on the flow and successfulness of treatment – differences between cultural aspects of Switzerland and Croatia, from value system to everyday life habits, and aspects of "culture shock"; 3. raising and breeding tasks and methods in a specific treatment of sexual violence victim; 4. working-occupational activities in the living community as an individualized context of the treatment; 5. realization of individual education in the context of "Homeschooling" project; 6. psychotherapy process in actual work with the victim of sexual violence; 7. instead of conclusion: positive and negative experiences of multidisciplinary approach – positive aspects of multidimensionality and negative aspects of Croatian social and political context as non-supportive element of the treatment.

ULOGA STRUČNJAKA I DOPRINOS DRUŠTVA U RJEŠAVANJU PROBLEMA NASILJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU ULOGA STRUČNJAKA I DOPRINOS DRUŠTVA U RJEŠAVANJU PROBLEMA NASILJA

Hana Hrpka, prof. psihologije

U ovom doista širokom i sveobuhvatnom dijelu Zbornika pod nazivom "Nasilje, uloga stručnjaka i doprinos društva", dvanaest je radova koji obuhvaćaju razne podteme, od konvencije o pravima djece, uloge obrazovnog sustava u zaštiti djece od nasilja do uloge samog društva i medija.

Huseinspahić u svojem radu napominje kako je svaka država koja je potpisala Konvenciju o pravima djece obvezna poduzeti pravne i druge mjere u cilju njene provedbe, posebice u onom dijelu koji regulira problem nasilja nad djecom te da su osim implementacije zakona koji reguliraju zaštitu djece od nasilja, države obvezne izraditi i omogućiti primjenu nacionalne strategije za borbu protiv nasilja nad djecom kao početne faze u stvaranju sistemske i metodološke osnove za rad na problemima zlostavljanja djece.

Hrpka, Tomić i Buljan Flander se u tome nadovezuju te naglašavaju kako su znanstvena istraživanja važna osnovica i početak svake kampanje koja ima za cilj prevenciju nasilja nad i među djecom. Autori navode kako je "upoznavanje pojavnosti nekog problema u populaciji osnova koja daje informacije o nekom problemu, učestalosti pojavljivanja i rasprostranjenosti u društvu. Također daje uvid u potrebe javnosti, ali i ideju za daljnji rad putem projekata i programa."

Morosini Turčinović naglašava važnost rane prevencije zlostavljanja među djecom jer ona može smanjiti niz kasnijih problema, no da bi prevencija bila djelotvorna, moramo razumjeti uzroke nasilja, odnosno, spoznati teorije s konceptom zlostavljanja te "razmotriti korištenje teorije socijalnih moći u izradi preventivnih programa zlostavljanja među djecom".

Kao dio društva(države) koji ima posebnu ulogu u prevenciji nasilja nad i među djecom je obrazovni susutav.

Tako Jeić navodi kako "dječji vrtići zauzimaju vrlo odgovornu ulogu u borbi protiv nasilja nad i među djecom jer rano prepoznavanje i otkrivanje u ranoj dobi omogućuju i ranu intervenciju i rehabilitaciju pa zlostavljanje i zanemarivanje mogu biti prekinuti, a posljedice manje pogubne ili ih uopće ne mora biti.". Nadalje, Jeić naglašava važnost edukacije odgojitelja o pravima djece, razvojnoj psihologiji te fenomenologiji zlostavljanja djece, ali i nužnost prenošenja tih znanja i suradnje sa roditeljima.

Kada govorimo o školskom obrazovanju, Smontara u svom radu navodi kako "kvalitetna i humana škola" osim što svojim učenicima treba pružati potrebna znanja i vještine, mora uvažavati prirodne potrebe učenika te omogućiti njihov socijalni razvoj. Da bi škole u tome uspjele, nužno je da "...preispitaju vlastitu odgovornost, vrate odgoj u škole, osnaže odgojne kompetencije, roditeljske vještine i kompetencije, reformiraju nastavničke studije, istražuju ciljano i permanentno, djeluju provođenjem preventivnih programa počevši od ranog razvoja, detektiraju poteškoće i uključuju rizične skupine učenika u tretman na vrijeme".

Sunko, nadalje, naglašava kako je posebno važno učiteljsko praćenje djeteta u svrhu zaštite dječjih prava, a kako dosadašnje obrazovanje učitelja u stjecanju vještina prepoznavanja zlostavljanja ne pokazuju ni približno zadovoljavajuće rezultate što "...upućuje na promišljanja o razinama emocionalne kompetencije učitelja", navodi Sunko.

Problemu nasilja među djecom i nad djecom u odgojno-obrazovnom sustavu trebalo bi prići već izborom kadrova, navodi Kovačić, koji bi osigurao uzore od kojih bi učenici mogli "učiti očekivanom ponašanju prema propisanim normama ponašanja i mjerama koje potiču pozitivno ponašanje, a pritom štite učenike (i profesore) od učeničkog nasilja".

U radovima koji se bave medijima kao važnim dionicima u prevenciji nasilja nad i među djecom posebno je zanimljiva analiza sadržaja novinskih članaka o počinjenim suicidima maloljetnika Ugrine i sur. koja upozorava na to kako su novinari pisali u skladu s nekim odrednicama WHO o poželjnim načinima izvještavanja o samoubojstvima, no ipak, na nekim segmentima izvještavanja bi trebalo dodatno poraditi. Izvještavanje o događajima čiji su sudionici djeca, navodi Banožić, zakonski obvezuje novinare na zaštitu djece, a neodgovorno izlaganje djeteta u medijima može "naštetiti djetetovu samopoimanju i samopoštovanju te nepovoljno utjecati na njegov razvoj".

Lešić i sur. su proveli također analizu sadržaja svih članaka koji su opisivali slučajeve nasilja nad djecom u određenom periodu, a rezultati pokazuju da se najveći broj počinjenog nasilja može kategorizirati kao seksualno zlostavljanje, a potom kao ubojstvo. Rezultati nadalje pokazuju da je nasilje u obitelji u 33% objavljenih slučajeva traje duži niz godina prije same prijave koju najčešće podnose bliske osobe. Nadalje, Lešić i sur. upozoravaju kako novinari objavljuju osobne podatke i slike počinitelja ali i žrtava nasilja te da prenose one podatke koje najviše pobuđuju interes javnosti.

Banožić i sur. su napravili pregled postojećeg stanja u hrvatskim tiskovnim medijima, a rezultati pokazuju kako kršenje prava djece objavom njihovih fotografija u hrvatskim dnevnim novinama nije česta pojava, no frekvencija ove vrste kršenja dječjih prava bi se mogla još više smanjiti.

Od pisanih medija, djeci puno dostupniji medij je televizija. Jelinčić tako navodi kako su djeca "putem televizije izložena svijetu odraslih, a kojime se još ne znaju nositi (smrt, fizičke i mentalne anomalije, seks, droga, alkohol...)...". Također Jelinčić u svom radu upozorava kako su mladima i djeci potrebni roditelji, a ne materijalno bogatstvo, crtići i filmovi.

Zaključno, možemo reći kako radovi ukazuju na veliku važnost stručnjaka u odgojno obrazovnim ustanovama, odnosno ukazuju na potrebu njihove osnovne i dodatne edukacije o fenomenologiji i prepoznavanju nasilja nad djecom. Također uloga medija u prevenciji nasilja se ističe kao posebice bitnom, pogotovo jer utjecaj medija na društvo, a time i djecu postaju svakim danom samo sve veći. Nadalje, ističe se uloga roditelja kao najvažnijih aktera u prevenciji nasilja, a uloga društva kao aktivnog sudionika koji nužno reagira na svaku pojavu nasilja.

ZANEMARIVANJE DJECE
PRIKAZ RADA S ODGOJITELJIMA

Minja Jeić, prof. psihologije
DV "Vrbik"
Gagarinov put 10, Zagreb
minja.jeic@vrtic-vrbik.hr

Sažetak

Zanemarivanje djeteta je propuštanje zadovoljenja djetetovih potreba, izlaganje djeteta bilo kojoj vrsti opasnosti ili ekstremno propuštanje u brizi..

Dječji vrtići zauzimaju vrlo odgovornu ulogu u borbi protiv ovog društvenog problema, jer rano prepoznavanje i otkrivanje u ranoj dobi omogućuju i ranu intervenciju i rehabilitaciju pa zlostavljanje i zanemarivanje mogu biti prekinuti, a posljedice manje pogubne ili ih uopće ne mora biti. Iz tog je razloga važna edukacija odgojitelja u području prava i potreba djece, razvojnoj psihologiji – posebice emocionalnoj inteligenciji, zanemarivanju i zlostavljanju.

Sustavna edukacija o dječjim pravima, te o prepoznavanju zlostavljanja i zanemarivanja u našem je vrtiću počela pedagoške godine 2001/2002. implementacijom Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u plan i program vrtića.

Od tada pa sve do danas – odgojiteljice su prolazile grupne edukacije (tematska predavanja, radionice) kroz odgojiteljska vijeća, stručne aktive, stručne grupe i timove odgojitelja. Radilo se na stručnoj literaturi. Dio odgojiteljica je prolazio kroz posebne (i višegodišnje) edukacije. Praćen je i osmišljavan rad u skupinama, uz vanjskog supervizora i stručni tim vrtića.

Edukacije su, osim stručnih suradnika iz vrtića, vodili i eminentni stručnjaci Filozofskog fakulteta – Odsjeka za pedagogiju, Učiteljskog fakulteta, te s Poliklinike za zaštitu zdravlja djece.

Postoji stalna potreba educiranja odgojiteljica. Edukacije u području prava i potreba djece, o prepoznavanju zanemarivanja i zlostavljanja, komunikaciji, emocionalnosti, te medijskoj pismenosti (za kritičko mišljenje) treba usmjeriti i na roditelje. I zato je ovogodišnja bitna zadaća vrtića – intenzivnija suradnja s roditeljima.

Nezadovoljavanje osnovnih djetetovih potreba (primjerena prehrana, emocionalna podrška, osobna higijena, zdravstvena zaštita, briga o mentalnom

zdravlju, kognitivna stimulacija, obiteljska struktura, sigurni životni uvjeti, sigurnost – zaštita od opasnosti u kući, zaštita od obiteljskih konflikata i nasilja u obitelji, zaštita od nasilja u zajednici) naziva se zanemarivanjem djeteta. Jednako tako, zanemarivanje je i izlaganje bilo kojoj vrsti opasnosti ili ekstremno propuštanje u brizi koje rezultira karakterističnim oštećenjima djetetovog zdravlja ili razvoja uključujući i neorgansko izostajanje rasta (Powel, 1997, prema Kuljašević, 2003).

Za razliku od zlostavljanja, zanemarivanje je problem propuštanja da se nešto učini, a ne neposredno nanošenje povrede ili štete djetetu.

Zanemarivanje je najčešći oblik zlostavljanja i može ozbiljno utjecati na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djeteta.

Ovisno o uzrocima zanemarivanje se dijeli na (prema Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003):

Fizičko zanemarivanje – nezadovoljavanje temeljnih fizičkih potreba djeteta, uključujući sigurnost, čistoću i primjereno stanovanje, hranu, brigu o zdravlju i odjeći.

Emocionalno zanemarivanje – nedostatak topline skrbnika, odgoja, podrške i stimulacije.

Obrazovno zanemarivanje – izostanak pomoći u učenju, potpore i poticanja u vrijeme školovanja, nesuradnju s nastavnicima, nedostatak nužne opreme za školovanje.

Zanemarivanje uzrokovano čimbenicima okoline – nedostatak sigurnosti u okolini, životom u kriminalnoj sredini, te manjkom izvora prihoda za djecu i obitelj.

Treba spomenuti i nove oblike zanemarivanja: izloženost pasivnom pušenju, neupotreba sjedalica i pojasa za djecu u vozilu, kacige u vožnji na biciklu, dostupnost oružja djeci, izloženost obiteljskom nasilju, izloženost nasilju preko interneta i televizije,..

Dječji vrtići kao mjesta u kojima uče, rastu i razvijaju se djeca rane dobi, zauzimaju vrlo odgovornu ulogu u borbi protiv ovog društvenog problema, jer rano prepoznavanje i otkrivanje u ranoj dobi omogućuju i ranu intervenciju i rehabilitaciju pa zlostavljanje i zanemarivanje mogu biti prekinuti, a posljedice manje pogubne ili ih uopće ne mora biti (Kuljašević, 2003). Iz tog je razloga važna edukacija odgojitelja u području prava i potreba djece, razvojnoj psihologiji – posebice emocionalnoj inteligenciji, zanemarivanju i zlostavljanju.

Sustavna edukacija o dječjim pravima, te o prepoznavanju zlostavljanja i zanemarivanja u našem je vrtiću počela pedagoške godine 2001/2002. implementacijom Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u plan i program vrtića. Od tada pa sve do danas – odgojiteljice su prolazile grupne edukacije (tematska predavanja, radionice) kroz odgojiteljska vijeća, stručne aktive, stručne grupe i timove odgojitelja. Radilo se na stručnoj literaturi. Dio

odgojiteljica je prolazio kroz posebne (i višegodišnje) edukacije. Praćen je i osmišljavan rad u skupinama, uz vanjskog supervizora i stručni tim vrtića.

Kronologija rada s odgojiteljicama

Postojale su sporadične akcije i intervencije i do 2001., no sustavna edukacija o dječjim pravima, te o prepoznavanju zlostavljanja i zanemarivanja počela je 2001/2002. godine.

Na razini vrtića Grada Zagreba određena je bitna zadaća od strane tada Zavoda za unapređivanje školstva – na poticaj više savjetnice – Matilde Markočić.

Bitna zadaća uključivala je implementaciju NACIONALNOG PROGRAMA ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA "Djeca prije svega" u plan i program rada vrtića.

Te prve godine to je uključivalo sljedeće:

- 8 odgojiteljica uključeno je u edukaciju "Lutka vodič" Nevenke Modrić (1999) i Ljiljane Šarić. To je jednogodišnja edukacija koja se bazira na Realitetnoj terapiji i teoriji izbora. LUTKA VODIČ (za razumijevanje ljudskih potreba i za rješavanje sukoba) bavi se, na teorijskoj i praktičnoj razini, konceptom i tehnikama poučavanja djece i odraslih osoba o važnosti zadovoljavanja potreba u svakodnevnom čovjekovu okruženju.
- Izgradnju razvojnog konteksta za ostvarivanje i življenje prava djeteta – što je uključivalo rad na literaturi i radionice internog tipa koje je vodio stručni tim vrtića. Radilo se na: Nacionalnom programu za ljudska prava (po temama) i Konvenciji o pravima djece. Hvalevrijedan materijal je knjiga i materijali koje je uredila Mirjana Milanović (1997) – Pomozimo im rasti – Priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja u Programu psihosocijalne potpore djeci predškolske dobi.

To je bio početak višegodišnje edukacije odgojiteljica i stručnih suradnika vrtića na temu potreba djece i odraslih, dječjih i ljudskih prava, zlostavljanja i zanemarivanja djece, emocionalnosti, komunikacije…

Dodatnu motivaciju i potrebu za radom na ovoj temi, dalo je i istraživanje pedagoginje vrtića. Provedeno je istraživanje (Kuljašević, 2003.) o poznavanju činjenica o pravima, kršenju dječjih prava (upitnik za odgojitelje) – što je uključivalo i pitanja o zanemarivanju

Cilj *ovog istraživanja bio je utvrditi elementarno poznavanje područja nasilja nad djecom u obitelji, s naglaskom na prepoznavanju simptomatologije djetetovih ponašanja i stavova odgajatelja vezanih uz vlastite postupke .*

Problem *je bio utvrditi stupanj odgajateljske kompetencije i osjetljivosti na problem zlostavljanja djece u obitelji.*

Uzorak *je 60 odgojiteljica DV "Vrbik" u Zagrebu.*

Dio rezultata*: Traženi pojam "zanemarivanja" svi ispitanici prepoznaju po nekim od poznatih oblika (nebriga, nemar, zapuštanje, ignoriranje, nezadovoljavanje potreba djeteta) ukupno čak 70%, dok dio ispitanika navode oblike emocionalnog zlostavljanja kao zanemarivanje.*

U samoprocjeni općega znanja o navedenom području značajno visoki postotak ispitanika procjenjuje svoje znanje osrednjim.

"Zlostavljanje i zanemarivanje mogu ostaviti trajne posljedice na djetetov psihofizički razvoj." 98% ispitanica izražavaju svoje slaganje s tvrdnjom. Možemo reći, da je time izražen visok stupanj svijesti ispitanika o težini generiranja zlostavljanja i zanemarivanja djece u obitelji.

Među uzrocima zlostavljanja i zanemarivanja djece, što ih ispitanici prepoznaju, izdvaja se široka paleta koja je različito vrednovana i disperzirana. Među najučestalije uzroke ispitanici navode alkoholizam i droge, psihofizičko stanje roditelja, frustracije i loš brak (ukupno: 57% odgovora). Zanimljivo je, da ispitanici statistički značajno manje navode: nasilnu prirodu roditelja (5%) i iskustvo vlastitog zlostavljanja u djetinjstvu (4%) te nezrelost za roditeljstvo (2%).

Odgojiteljice smatraju kako će zanemareno dijete prepoznati po ponašanju, izgledu i izražavanju emocija, ali i po njegovom socijalnom rejtingu (ponašanju druge djece prema njemu 10,25%).

Rezultati i same izjave odgojiteljica pokazale su potrebu za daljim osvještavanjem odgojiteljica i stručnih suradnica na navedenu temu.

Tako su održavana tematska predavanja i radionice za odgojiteljice i stručne suradnike (u okviru odgojiteljskih vijeća) koje su vodili eminentni stručnjaci s Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Odsjek za pedagogiju, Učiteljskog fakulteta, Poliklinike za zaštitu zdravlja djece. Predavanja su održale:

Prof. dr. sc. Dubravka Maleš

Prof. dr. sc. Ivanka Stričević

Prof. dr. sc. Biserka Petrović Sočo

Mr. sc. Bruna Profaca

Dio odgojitelja uključen je u sustavnu edukaciju prof. Petrović Sočo – Kontekst za razvojna prava sudjelovanja – otvorena vrata. Prof. Petrović Sočo zajedno s pedagoginjom vrtića ulazila je i boravila u dječjim skupinama, snimala je situacije i nakon toga zajedno s odgojiteljicama skupine i stručnim suradnicima vrtića radila dekodaciju procesa, te refleksiju na viđeno. U edukaciju 2003. godine su krenule dvije odgojiteljice mješovite skupine, da bi pedagoške godine 2005/2006. u edukaciji bilo 8 odgojiteljica iz dvije vrtićke i dvije jasličke skupine.

Od 2004. godine u vrtiću je postojao Tim odgojiteljica koje su se intenzivno bavile pravima djece. Tim su vodile – odgojiteljica koja je završila Mirov-

ni studij (2007. godine imenovana je Koordinatoricom za provedbu Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo za Grad Zagreb) i pedagoginja vrtića koja je na poslijediplomskom studiju. Psihologinja je vrtića kroz stručne aktive vodila radionice na teme: zlostavljanje i zanemarivanje djece, prepoznavanje potreba, totalno ponašanje, emocionalna inteligencija, komunikacija,.. Nabavljen je materijal o zlostavljanju i zanemarivanju djece, discipliniranju, odgojnim stilovima,.. za sve odgojne skupine (PREPORUKA – brošure Hrabrog telefona).

Od samog početka rada na bitnoj zadaći implementacije NACIONALNOG PROGRAMA ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA uslijedili su pozivi na izlaganja na stručnim i stručno-znanstvenim skupovima

2001/2002. – 2 odgojitelja i pedagoginja

Čakovec – Dani predškolskog odgoja

Zagreb – Dani učiteljske akademije

Zagreb – Dani dječjih vrtića

2005/2006.

Prezentacija – Državna smotra projekata o pravima djece (odgojiteljica)

2006/2007.

Prezentacije

- Državna smotra projekata o pravima djece (odgojiteljica i pedagoginja)
- Dani dječjih vrtića Grada Zagreba (2 odgojiteljice i pedagoginja)
- 3 izlaganja na Stručno – znanstvenim skupovima za odgojitelje i stručne suradnike (Opatija, Tuheljske Toplice, Zagreb) – odgojiteljica i pedagoginja

Godine 2008. psihologinja je vrtića zajedno s još četvoro kolega napravila istraživanje – ispitivanje utjecaja medija na djecu. Istraživanje je uključivalo više vrtića grada Zagreba i Zagrebačke županije (uključujući i DV"Vrbik"). Ispitivani su roditelji predškolske djece, odgojiteljice, te psiholozi vrtića.

***Uzorak roditelja** – 371 roditelj djece svih "vrtićkih" dobnih skupina (od 1–7 godina)*

Dio rezultata interesantnih za ovaj rad

Svi provode dio vremena pred televizorom (s dobi raste i dužina boravka pred televizorom)

30% obitelji imaju televizor upaljen cijelo vrijeme boravka kod kuće

Od TV programa, prema navodima roditelja najviše se gleda: !. RTL 2. NOVA 3.HRT 2 te najmanje HRT 1.

Roditelji izjavljuju kako ponekad nadziru djetetov boravak uz TV i kompjuter (stupanj nadzora opada s dobi djeteta)

Iako je ovo istraživanje imalo potpuno drugi cilj, otvorilo je i pitanja nove vrste zanemarivanja – prepuštanja djece televizijskom i internetskom sadržaju bez ikakvog nadgledanja, te kompjuterskim igricama neprimjerenih dobi djeteta. Tako se otvorilo pitanje edukacije roditelja. Pedagoške 2008/2009**.** godine kao bitna zadaća rada vrtića stavljena je – SURADNJA S RODITELJIMA. U okviru bitne zadaće su planirana predavanja i sastanci za roditelje koje će voditi poznati vanjski stručnjaci

- dr. sc. Dubravka Maleš
- dr. sc. Renata Miljević-Riđički
- prim. dr. sc. Milivoj Jovančević
- te unutarnje snage vrtića
- stručni tim vrtića i odgojiteljice skupina

Stručni će tim intenzivno raditi s odgojiteljicama skupine na poboljšanju suradnje s roditeljima (komunikacijske radionice, pomoć u pripremi i realizaciji roditeljskih sastanaka, pomoć u pripremi i realizaciji individualnih razgovora s roditeljima).

Zaključak

Budući vrtić ima važnu i odgovornu ulogu u prepoznavanju i reagiranju na zanemarivanje i zlostavljanje djece, potrebna je stalna edukacija odgojitelja u području prava i potreba djece, prepoznavanja zlostavljanja i zanemarivanja djece, komunikacije, razvojne psihologije – emocionalne inteligencije, te medijsko opismenjavanje (posebice za kritičko mišljenje). Isto tako, potrebna je i edukacija roditelja!

Literatura

Buljan-Flander, G. i Kocijan-Hercigonja D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb, Marko M.

Kuljašević, K.(2003). Informiranost i stavovi odgajatelja u dječjem vrtiću kao čimbenici detekcije zlostavljanja i zanemarivanja djece u obitelji. *Izvješće DV "Vrbik" za pedagošku godinu 2002/2003*.

Milanović, M. (1997). *Pomozimo im rasti – Priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja u Programu psihosocijalne potpore djeci predškolske dobi*. Zagreb, Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske.

Modrić, N. (1999). *Lutka vodič*. Zagreb, vlastita naklada

Summary

Child abuse is a failure to provide for children's needs, and exposing them to any kind of danger or an extreme neglect in care.

Kindergarten centres play a very important role in struggling against this social problem. An early recognition and identification at an early age provides opportunity for an immediate intervention, therefore abuse and neglect can be stopped with less or no ill effects. For this reason, education of kindergarten teachers is very important, especially in the domain of children's rights and needs, in the developmental psychology – especially in emotional intelligence, neglect and abuse.

In 2001/2002 the implementation of the National Educational Programme of human rights in our kindergarten was a beginning of systematic and constant education in children's rights and recognition of abuse and neglect.

Since that time the kindergarten teachers have attended different educational groups (lectures, workshops, staff councils, professional group and team meetings. Great deal of work has been done on professional literature. Some of kindergarten teachers have attended specialized and years – long courses. The group – work activities have been organized and supervised by outside supervisors and by professional kindergarten staff members.

Some educational courses have been held out by professional staff members or by eminent experts from the Faculty of Philosophy – Department of Education, College of Education and Children's healthcare Polyclinic.

There is a constant need for education of kindergarten teachers. Some of the educational courses in children's rights and needs, like recognition of neglect and abuse, communication, emotionality and mass media literacy (critical thinking) should be directed towards parents... Therefore, our essential task this year is to cooperate more intensively with the parents.

ŠKOLSKO OZRAČJE I NASILJE MEĐU UČENICIMA

Petar Smontara, prof.
Gimnazija A. G. Matoša
A. Hebranga 26, Samobor
psmontara@hotmail.com

Sažetak

Škola kao odgojno-obrazovna ustanova ima ključnu ulogu u spoznajnom i socijalnom razvoju djece i mladeži. Razina odgojno-obrazovnih ciljeva koji trebaju biti prikladni motivaciji i sposobnosti učenika visoko su povezani s percepcijom školskog ozračja i ponašanjem učenika u školi. Na postizanje rezultata značajno utječu školski kurikulum, kvaliteta nastave i osobine ličnosti nastavnika. Učenici koji doživljavaju nastavnike kao (prijateljski) naklonjene, kao osobe koje se prema njima odnose s uvažavanjem, koji jačaju odnose s vršnjacima i kod učenika razvijaju osjećaj pripadnosti pridonose novoj ulozi škole koja jača odgojne kompetencije i postaje humano-socijalna zajednica. U takvom promjenjivom školskom ozračju nastavnici se nalaze između profesionalnosti, empatije, socijalno-integrativne i kulturno-medijativne uloge otvorene odgojne scene usklađujući zahtjeve personalizacije i socijalizacije učenika, čija neusklađenost rezultira nepoželjnim oblicima ponašanja i različitim oblicima nasilja među učenicima s kojima se svakodnevno susrećemo u pedagoškoj praksi.

Prošle školske godine provedeno je istraživanje o zadovoljstvu učenika školom, razredno-nastavnom ozračju i ponašanju učenika u školi u drugim razredima u šest srednjih škola na području dvije županije u Hrvatskoj (Grad Zagreb i Zagrebačka županija). U svakoj županiji odabrane su po tri programski različite srednje škole. Rezultati kazuju kako se 9% učenika u školi osjeća loše, a 5% odbačeno. Najviše nesigurnosti osjećaju na putu od kuće do škole. Svakodnevno između 6% i 9% učenika doživljava neki oblik emocionalnog zlostavljanja, 8% seksualno uznemiravanje, 2% fizičko zlostavljanje i 2% oduzimanje novca na silu. Interkorelacije pokazuju značajne razlike među školama u odnosu na vrstu škole, spol, čestinu, oblik zlostavljanja i primjenu odgojnih mjera sprječavanja kao i na subskalama socijalnih interakcija u razredu i opterećenja učenika nastavnom, učenjem i ispitima. Usporedni podatci s istovjetnim inozemnim istraživanjima smještaju nas među zemlje s najviše nasilja među učenicima u školi, upućuju na činjenice kako škole u Hrvatskoj još uvijek nisu ni ugodno ni sigurno mjesto za život učenika i pozivaju na djelovanje i promjene.

Uvod

Djetinjstvo je životno razdoblje u kojem u nama prevladava moć da se prema životu i ljudima obraćamo s povjerenjem, a zauzimanje za djetinji svijet temeljno je pitanje razvoja i ljudskosti. Živimo u svijetu i vremenu u kojem se susreću i sukobljavaju mnoge vrijednosti, stoga se čini da je danas odgajati i obrazovati, kao i biti dijete teže nego ikada prije. Osjetno je smanjen utjecaj tradicionalnih i temeljnih odgojnih čimbenika – roditelja, obitelji, škole i Crkve, a izniman je utjecaj socijalnog okruženja, medija, tehnike i njihove moći na dijete u razvoju, u čijem sadržaju nemali broj puta prevladavaju loši sadržaji. Mit o sretnom djetinjstvu srušili su brojni pokazatelji koji govore o različitim oblicima negativnih ponašanja, koja su posljedica traumatiziranja djece i adolescenata. Drama odgoja uvijek je prisutna, a njezin je ishod neizvjestan, osobito na planu usklađivanja zahtjeva osobnog razvoja i zahtjeva društva, dakle personalizacije i socijalizacije.

Škola je oduvijek bila izazov za svakog učenika, roditelja, učitelja i pedagoga, a kao odgojno-obrazovna ustanova u kojoj učenici provode najviše vremena (oko 12000 sati do završetka srednje škole) ima ključnu ulogu u spoznajnom i socijalnom razvoju, iako je naše razumijevanje o utjecaju škole na razvoj djece i mladih još uvijek poprilično rudimentarno. Današnja je škola na prekretnici između tradicionalnog – prenošenje i primjena znanja i modernog – mjesto pripreme za cjeloživotno učenje u kojem se vodi računa o spoznajnom, emocionalnom, moralnom i socijalnom razvoju učenika. Iako pomaže učenicima u sazrijevanju, razvoju identiteta, osobnosti i psihosocijalnom razvoju, još uvijek stavlja naglasak na stjecanje različitih znanja, a odgojnu ulogu i njezinu važnost kao da zanemaruje. Pedagozi i psiholozi u brojnim istraživanjima zaključuju da djeca koja ne postižu odgovarajuću razinu socijalne kompetencije, tijekom puberteta i adolescencije razvijaju lošu sliku o sebi, negativan odnos prema drugima, neuspješna su u školskim postignućima i mogu razviti različite oblike poremećaja u ponašanju.

Svakodnevni primjeri iz pedagoške prakse upozoravaju nas na mnogobrojne probleme koje donose učenici, a graniče s odgojem i obrazovanjem. Bez izgrađenih socijalnih vještina i kompetencija djeca i mladež se sa frustracijama i stresnim situacijama i njihovim razrješenjem koriste agresivnošću i/ili povlačenjem. O školi uvelike ovisi hoće li i koliko utjecati na zadovoljenje potreba i kompetencija učenika, a nastavnici i pedagozi se često u nalaze između profesionalnosti, empatije, socijalno-integrativne i kulturno-medijativne uloge otvorene odgojne scene.

Škola i školsko ozračje

Pojavom škole odgoj je institucionaliziran, a osnovni kriterij svake teorije odgoja je zadovoljstvo učenika školom i učenjem. Što je škola? *"Mjesto gdje se mladi razvijaju od neuljuđenosti do uljuđenosti; mjesto gdje učimo kako smo uspješni ili neuspješni u različitim vještinama i zanimanjima, uspoređujući se sa skupinom naše dobi; mjesto gdje istražujemo tko smo i kako možemo što prije postati kreativno ljudsko biće; mjesto gdje se djeca jedne generacije razvijaju u jednu novu, snažnu generaciju; škola pomaže djetetu u pripremanju za svijet poziva i rada."* (Ryan i Cooper, 1998, preuzeto iz Jurić, 1999, 253). Na slici 1 su prikazane temeljne funkcije škole.

Svaki od ovih opisa škole je točan. Pojedinci su navodili svoj subjektivni iskustveni doživljaj koji je uključivao njihove razvojne potrebe, ciljeve i stavove: doživljavaju je kao strukturirano mjesto s odgojnim i obrazovnim ciljevima, navode kako ima ulogu u socijalnom razvoju i formiranju vlastitog identiteta, prati suvremene trendove i priprema za svijet rada, cjeloživotno učenje i život uopće.

Školsko ozračje koje vlada u školi utječe na svakog učenika. Na ozračje utječu: organizacija odgojno-obrazovnog rada u školi, mogućnost sudjelovanja u izvannastavnim aktivnostima, jasna pravila koja se odnose na disciplinu i njihovo dosljedno provođenje, kohezija među nastavnicima, jasni ciljevi poučavanja, kvaliteta izvođenja nastave, iskustvo i očekivanje nastavnika. Razina odgojnih i obrazovnih ciljeva u visokoj je povezanosti s percepcijom školskog ozračja.

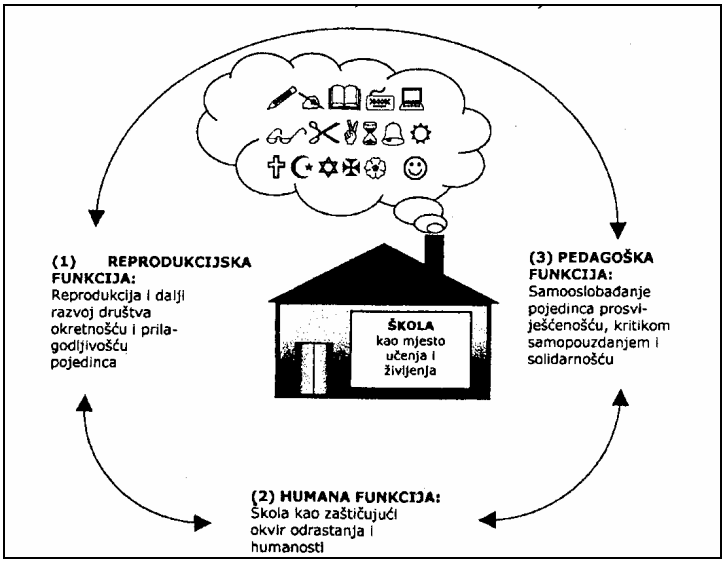

Slika 1. Temeljne funkcije škole (preuzeto iz Jurić, V. 1999, str. 259).

Prema Ecclesu i Roeseru (2006) učenici koji doživljavaju nastavnike kao prijateljski raspoložene, brižne i one koji se prema njima odnose s uvažavanjem, razvijaju osjećaj pripadnosti školi i jačaju odnose s vršnjacima. Brojna istraživanja izdiferencirala su sljedeći pregled ljudskih osobina učitelja, nastavnika i profesora: pristupačan, strpljiv, smiren, uravnotežen, vlada osjećajima, dosljedan, nepristran, uzor, ima izraženu ljubav prema djeci, zanima se za učenike, razumije ih, vjeruje u njihove sposobnosti, poštuje njihovu osobnost, nije sarkastičan i ne upotrebljava ružne riječi. Pedagoške osobine se mogu podijeliti u tri kategorije: opće i pedagoško-psihološko obrazovanje, neposredan odgojno-obrazovni tj. nastavni rad i interprersonalnu komunikaciju. Stručna osposobljenost, samostalnost i iskustvo samo su neke varijable koje jamče uspješnost nastavnika, ali jednako su važni i struktura osobnosti, značaj i motivacija. Pedagoška kompetentnost nastavnika vezana je uz procjenu kako ga doživljava učenik. Nažalost, znanje je još uvijek jedini i presudan kriterij za upis na učiteljske i nastavničke studije i fakultete stoga ne čudi što u nekim hrvatskim školama rade i ljudi poremećene osobnosti koji imaju znanje, ali kao emocionalno oštećeni čine više štete nego koristi u radu s djecom i mladima. Reforma obrazovanja učiteljskih i nastavničkih studija je preduvjet za stvaranje kvalitetne škole. Reforma škole pak ne može biti uspješna s obzirom na to da se provodi kroz kratko vrijeme, bez jasnih ciljeva, elaboracija i prosudbi, uz državnu prisilu i pritisak koji ne mogu i neće dovesti do kvalitativnih promjena.

Evo što 454 učenika jedne osnovne škole Zagrebačke županije misli o svojim nastavnicima i kako ih doživljava (tablica 1, Bratanić, 2002): svega 33,5% učenika doživljava nastavnike kao osobe koje vole svoj posao, a 13,6% učenika doživljava da ga ne vole. Rezultati još nekih dijelova navedenog istraživanja o stavu učenika prema nastavniku, poštivanju učenika kao osobe, raspoloženju nastavnika te kažnjavanju i vrijeđanju učenika kazuju sljedeće:

Tablica 1. Doživljavanja nastavnika od strane učenika (u osnovnoj školi)

TVRDNJA	UVIJEK % učenika	NIKADA % učenika
Bojim se učitelju izreći javno svoje mišljenje.	16,5%	17,6%
Učitelj me poštuje kao osobu.	21%	9,1%
Učitelj je dobrog raspoloženja.	9,1%	8,6%
Vjerujem kako me učitelj razumije.	15,3%	21,9%
Kad napravim nešto loše, učitelj me kazni.	15,3%	15,3%
Svojim me izjavama učitelj vrijeđa.	5,9%	41,9%

Nastavnici se procjenjuju prema onome što misle o sebi, a učenici ih procjenjuju prema onome kako ih doživljavaju, stoga ne čudi što između procjene nastavnika i učenika postoje veća neslaganja u odnosu na osobine, svojstva i sposobnosti nastavnika. Predodžba i stav koju svaki nastavnik ima o sebi osnova su na kojoj gradi predodžbu i stavove prema učenicima.

Škola treba biti mjesto kvalitetne pedagoške komunikacije i povjerenja koje je temelj svakog odnosa. Zanemarivanjem personalizacije i razvoja osobnosti odgoj gubi svoju (primarnu) funkciju. Mikropedagogija (kao grana pedagogije) odgoju pristupa holistički, a temeljne procese učenja i sazrijevanja učenika sagledava kao složene i slojevite sustave s mnoštvom podsustava. Nastavnik može obrazovati učenika u smislu davanja informacija i dobivanja povratnih informacija, ali bez međusobnog odnosa nema odgojnog djelovanja. Prema Bratanić (2002) učinkovitost odgoja ovisi o kvaliteti komunikacije, a njezin izostanak rezultira mnogobrojnim problemima. Ozračje prožeto međusobnim povjerenjem, u kojem svaki pojedinac osjeća sigurnost i slobodu izraziti misli i osjećaje, u kojem se na prirodan i spontan način uspostavljaju suradnički odnosi, podjednako u obitelji kao i u školi, bit će motivirajuće za uzajamnu komunikaciju. Kvaliteta komunikacije ovisi o osjećajima, stavovima, ponašanjima i odnosima onih koji među sobom komuniciraju. Interaktivno-komunikativni stil povezan je sa stručnim kompetencijama nastavnika. Biti spreman na dijalog znači naučiti drugoga slušati empatijski – razumijevanjem gesta, pokreta, tišine i riječi.

Najveći dio neposrednog odgojno-obrazovnog rada odvija se kroz nastavne aktivnosti koje su temelj opće kulture i obrazovanosti. Nastava kao odgojno-obrazovna djelatnost uključuje dva međuovisna procesa koji se odvijaju u interakcijskoj povezanosti učenika i nastavnika. To su podučavanje i učenje. Na postizanje obrazovnih rezultata značajno utječu kurikulum, dizajn i kvaliteta nastave te osobnost nastavnika. Oni su povezani s pažnjom, motivacijom i spoznajnim nastojanjima učenika. U središtu nastave trebaju biti učenici. U takvoj nastavi učenici su više motivirani, više sudjeluju, razvijaju odgovornost, uživaju u nastavi i pokazuju bolje rezultate. To znači da se treba planirati iz perspektive učenika, a u fokusu je metodika.

Inozemna istraživanja utvrdila su kako *nastavnici 20% vremena koriste na predavanje, 50% vremena koriste za razgovor i problemsku raspravu vezanu uz nastavnu jedinicu i njezino povezivanje sa stvarnim životom, a 30% vremena koriste za nadziranje učeničkih aktivnosti* (Terhart, 2001,105). Jesu li nas tako učili i radimo li tako? Većina nastavnika iznosi informacije učenicima sekvencionalno i analitički, a većina učenika na taj način teže uči. Stavljanjem naglaska na objektivno znanje i informacije prenaglašava se racionalna sfera osobnosti čime se osiromašuju odgojno-obrazovne aktivnosti i sužava mogućnost holističkog razvoja. Svaki učenik ima svoj stil učenja (i takav koristi cijeli život), a mozgu najviše odgovara učenje kroz stvarni život i interdisciplinarno. O školi uvelike ovisi hoće li i koliko utjecati na zadovoljenje potreba i kompetencija učenika. Hrvatski nacionalni obrazovni standard i Nacionalni okvirni kurikulum

polako idu u tom smjeru. Promjene se događaju, ali djeluju poput usporenog filma koji kao da nikada neće biti ukorak sa zahtjevima današnjeg vremena i svjetskim zbivanjima.

Bolesna škola

Britanska dječja psihologinja Penelope Leach (2003) ističe: *Pretpostavka da su škole idealno središte dječjih života i jedinstveno primjereno okruženje za njihovo učenje, žalosno je neumjesno. Postoje dobre škole, ali i one koje su neprijateljska mjesta koja im ne stoje na raspolaganju nego u njima moraju preživjeti. Ako nam je doista važno da djecu odgajamo i obrazujemo da budu onakva kakvu mi želimo i kakvi bismo mi radije bili nego takvi kakvi jesmo, moramo promijeniti ne samo naše škole nego i zapadnjački sustav vrijednosti*".

Pojam *bolesne škola* potječe iz američke pedagoške literature, a označava školu koja je *"podložna destruktivnim vanjskim utjecajima, nerazumnim zahtjevima roditelja i hirevima užeg okruženja, nema strukturirane školske aktivnosti, nastavnici su nezadovoljni i bez potpore, nastavna sredstva i pomagala im uglavnom nisu dostupna, ne stavlja naglasak na postignuća i ima neučinkovitu upravu"* (Domović, 2004, 60). Istraživanjima je utvrđeno kako je korijen problema neučinkovitosti *bolesne škole* u negativnoj školskoj klimi, čiji prediktor se jasno vidi u opterećenju učenika – najčešće kroz izostanke, negativne ocjene i zasićenost izvannastavnim aktivnostima. Ovaj prediktor je u izravnoj povezanosti s temeljnim ciljevima i organizacijom rada škole.

Promišljajući o licu i naličju nasilja u školama Hyman i sur. (1997) ističu kako nasilje ne čine samo učenici. Generiraju ga i nedostatna financijska sredstva za preventivne i druge programe unutar škole, nedostatak roditeljskih vještina i kompetencija, siromaštvo i bolesti ovisnosti koji su jednako opasni i zabrinjavajući kao i nasilje.

Prema sadašnjem stanju škole nisu ugodno ni sigurno mjesto za život učenika, što potvrđuju brojna pedagoška istraživanja: 26% učenika osnovne škole (među kojima 18% dječaka i 8% djevojčica) ne voli ići u školu, 10% ih se u školi osjeća nezadovoljno, a 4% neugodno. Većina ih se dobro osjeća na satovima TZK, hrvatskog jezika, likovne i glazbene kulture jer su na tim predmetima opušteni i zanimljivi su im. Fiziku ne voli 42%, povijest 38%, a matematiku 26% učenika. Razloge tome vide u težini predmeta ili strahu od nastavnika. U školi im se najviše sviđa međusobno druženje, a voljeli bi da su nastavnici više pristupačni, manje strogi i imaju za njih više razumijevanja, navodi Relja (2007).

Longitudinalno istraživanje školskog (ne)uspjeha ukazauje kako *svake godine između 6% i 9% učenika prvih i drugih razreda srednjih škola ne završava upisani razred, a među njima i učenici koji odustaju od daljnjeg školovanja* (Bilić, 2001).

Istraživanje koje su proveli Uzelac i Ricijaš (2005) o bježanju učenika s nastave, a što se definira kao *oblik poremećaja u ponašanju koji obilježava svojevoljno i nedopušteno udaljavanje iz odgojne sredine*", ukazuje kako 17% učenika vrlo često neopravdano kasni na početak nastave, 13% izostaje s pojedinih satova, 11% odlazi sa zadnjih satova, a 13% izostaje cijeli dan. U odnosu na spol s nastave više bježe učenici, u školi im je često dosadno (zbog čega traže zanimljivije sadržaje), manje su uspješni i nisko vrjednuju školu i školovanje. Motivi bjegova su loše ocjene, strah od nastavnika, nelagoda vezana uz razredno okruženje – osobito pojedine učenike u razredu i druge situacije koje izazivaju negativne emocije učenika.

Učenici koji bježe s nastave *ne mogu pratiti nastavu, zaostaju i imaju poteškoća u svladavanju gradiva, imaju niža postignuća, gube motivaciju za obrazovanjem, sukobljavaju se s roditeljima, imaju povećani rizik za konzumiranjem alkohola i psihotropnih tvari, a mnogi od njih u konačnici napuštaju školovanje*" (Zrilić, 2008).

Stresori u školi utječu na socijalno funkcioniranje mladih, a ovise o vrsti škole i kulturi u kojoj se nalazi. Prema Lacković-Grgin (2000) neuspjeh na ispitu, dobivanje niže ocjene u odnosu na očekivanu, nepravedno ocjenjivanje i konflikti s nastavnicima najučestaliji su i visokorangirani stresori, a za učenike završnih razreda srednjih škola to su još prevelike obveze, vremenski pritisci i polaganje mature. Navedeni stresori koje prati anksioznost, briga i uzbuđenost jedan su od glavnih prediktora u razvoju suicidalnog ponašanja kod učenika – adolescenata.

Jedan od poremećaja nastao kao posljedica mnogobrojnih djelovanja različitih stresora u školi je fobija od škole i odbijanje pohađanja nastave. Prate ju tjeskoba (najčešće izazvana kompetitivnošću u razredu, konfliktima s nastavnicima i učenicima), učestali izostanci iz škole, poremećaji raspoloženja, somatoformne smetnje i vrlo često poremećaji hranjenja i spavanja. Iz tog razloga čak 40% učenika s navedenim poteškoćama nikada ne završi školovanje, kako navode Marcelli i Bracconier (2003).

Antipedagogija rada u školi i odgojno postupanje nastavnika i roditelja kao da su u prešutnom represivnom savezu prema djeci. Razvojne poteškoće učenika i socijalne dileme djece i adolescenata koji žive na rubu sukoba vanjskog i unutarnjeg svijeta toliko su važne da ih svojom važnošću ne smije zasjeniti niti jedan sat, niti jedna nastavna jedinica. Iz svega navedenog razvidno je kako *škola ne zadovoljava razvojnopsihološke potrebe učenika, jedan je od značajnijih stresora i ima poteškoća u ostvarivanju svoje pedagoškosocijalne zadaće*" (Previšić, 1999).

Nasilje među djecom i posljedice na razvoj

U SAD-u je 1962. godine objavljen rad *Sindrom izmučenog djeteta* (*The Battered Child Syndrome*) i od tada započinje faza sustavnog i intenzivnog istraživanja o zlostavljanju djece. Prva sustavna istraživanja o nasilju među djecom započinje Dan Olweus 1983. godine u Norveškoj (na inicijativu tamošnje Vlade nakon brutalnog zlostavljanja učenika u jednoj školi).

Olweus (1998) vršnjačko zlostavljanje (bullying) definira kao *zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni, usmjereni na istog učenika od strane jednog učenika ili grupe. Negativni postupci uključuju tjelesno i/ili psihičko nasilje te izolaciju. Odnos zlostavljača i žrtve je uvijek praćen nerazmjerom snaga na kontinuumu moć – bespomoćnost.*

Profil djece koja su sklona zlostavljanju vršnjaka pokazuje da su to djeca koja su: impulzivnog ponašanja, imaju manjak empatije, agresivna su i prema roditeljima i prema nastavnicima, imaju potrebu za moći i materijalnom koristi, osjećaju neprijateljstvo prema okolini, fizički su jači i imaju pozitivno mišljenje o sebi. Krivulja zlostavljanja raste s uzrastom od predškolske dobi do kraja osnovne škole.

Rezultati istraživanja (Bilić, 2004) o nasilju među djecom / učenicima u školi (slika 2) provedeno na uzorku od 4.904 djece u 25 osnovnih škola iz 13 gradova Hrvatske ukazuje na zabrinjavajuće činjenice: 35% dječaka i 31% djevojčica doživjelo je nasilje, a 33% dječaka i 17% djevojčica bilo je nasilno pre-

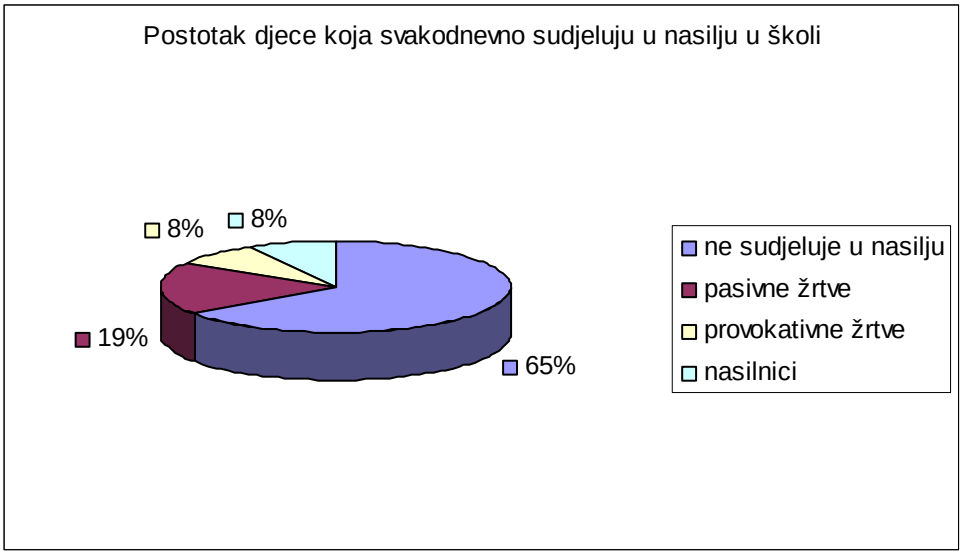

Slika 2: Udio djece koja svakodnevno sudjeluju u nasilju u školi
(prema Bilić, 2004)

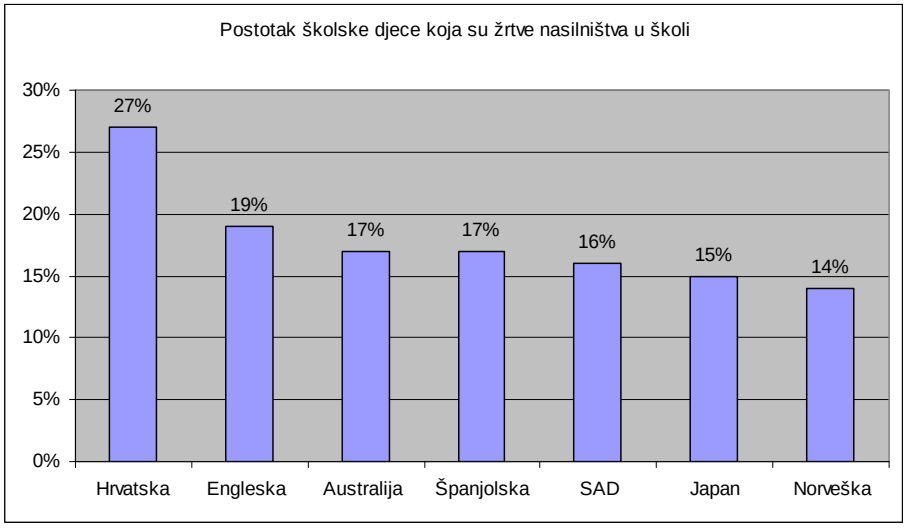

Slika 3: Postotak školske djece žrtava nasilja (svjetska statistika, prema Bilić, 2004)

ma drugima. Oko 50% njih neuspješno je u školskim aktivnostima. Šezdeset i pet posto učenika ne sudjeluje u nasilju, 19% su pasivne žrtve, 8% je provokativnih žrtava i isto toliki postotak djece – nasilnika. Bilić (2004) ukazuje i na rezultate koji ukazuju da je veći udio školske djece koji su žrtve nasilja u Hrvatskoj, no u nekim drugim zemljama (slika 3).

Prema izvješću *National School Safety Center-a*, kako navode Crenshaw i Mordock (2005) od 1992. do 1994. godine 306 mladih (od čega 270 mladića) poginulo je u školi zbog ozljeđivanja oružjem, uboda nožem ili fizičkog napada. Njih 233 je pohađalo srednju, 55 više, a 37 niže razrede osnovne škole, pri čemu ih je 81 poginulo u neposrednoj blizini škole.

Istraživanjem o nasilju preko Mreže, provedeno na 4.000 učenika u 19 osnovnih i 2 srednje škole u 10 gradova Hrvatske, utvrđeno je kako 73% djece ima iskustvo u korištenju Mreže, a 58% služi se Mrežom svaki dan. Učestalost upotrebe Mreže u pozitivnoj je linearnoj povezanosti s dobi djeteta. U dobi između 12 i 14 godina 18% djece bilo je žrtva nekog oblika nasilja preko Mreže, a 11% ih se deklarira kao *Mrežni nasilnici*. U 62% slučajeva radi se o osobama poznatim djeci (uglavnom iz razreda), a 25% doživjelo je zbog toga neke simptome akutnog stresnog poremećaja. Četrdeset i dva posto roditelja uopće nema pristup elektroničkoj pošti djeteta, navode Buljan-Flander i sur. (2006).

Nasilje pomoću interneta je opasnije od drugih oblika zlostavljanja jer briše društvene kočnice, dopušta djeci da pišu, govore i čine stvari koje inače ne bi mogli napraviti u odnosu *licem u lice* i imaju osjećaj da za to neće morati odgovarati, što im daje lažan osjećaj sigurnosti i moći. Evo što o tome kažu i sami adolescenti: "*Ako se situacija preko Mreže užari, uvijek se možeš odjaviti, a*

kasnije vlastitu agresiju pripisati drugome, glumiti kao da se ništa nije dogodilo ili reći da se netko drugi koristio tvojim screen imenom" (djevojka, 16 godina).

Nacionalno istraživanje o rodno uvjetovanom nasilju u adolescentnim vezama u Hrvatskoj pokazuje kako ih je *70% doživjelo neki oblik nasilja (najviše njih kao posljedicu ljubomore), a 53% je pritom i samo bilo nasilno. Svaki peti ispitanik zna osobu koja je u nasilnoj vezi* (Hodžić, 2007).

Ljudski razvoj događa se sukcesivno u jasno definiranim stadijima, a svaki od njih nastavlja se na prethodni. U svakom stadiju ljudskog razvitka postoje karakteristične točke koje se moraju uspješno razriješiti. Ako prethodni stadij nije uspješno razriješen, može doći do poteškoća tjelesne, kognitivne, emocionalne i socijalne prilagodbe, koji se očituju kroz različitu simptomatologiju i upućuju na prisutnost problema. Tada dolazi do pritisaka na ličnost u razvoju. Neprilagođeno ponašanje djece i mladeži ukazuju na unutarnje probleme koji su uglavnom vezani uz emocionalno funkcioniranje. Potiskivanje ili skrivanje emocija oduzima energiju, dovodi do nesuglasica i konflikata te onemogućuje kvalitetnu komunikaciju. *"Mnoga ponašanja adolescenata u njihovim mnogobrojnim i različitim manifestacijama mogu skrivati duboku patnju, tugu, muku i krizu samopoštovanja. Svi ti elementi, ako ne slijede zdravu psihološku elaboraciju mogu najaviti psihopatlogiju u budućnosti, utječući na opću uravnoteženost ličnosti"* (Carotenuto, 2003, 123). Agresija u dječjem razvoju često je posljedica frustracije, a kod adolescenata je odgovor na stres i različite pritiske. Otvorena agresija je manifestirana, jasna i izaziva pozornost i reakciju okoline. Ostali oblici tretiraju se kao da ne spadaju u agresivna ponašanja ili ostaju neprepoznati: prikrivena agresija poput primjerice sitnih krađa i bježanja iz škole opravdava se kao kriza u razvojnoj fazi, relacijska agresija poput isključivanja vršnjaka iz skupine i igre ostaje neprimjećena, reaktivna agresija opravdava se pravičnom osvetom za počinjenu nepravdu, a proaktivna borbom djeteta za individualnost. Relacijska agresija povezuje se s razvojem poremećaja prilagodbe, a kod takve djece utvrđena je znatno viša razina usamljenosti, izolacije i tjeskobe. Prema Essau i Konradt (2006) otvorena agresija kod dvanaestogodišnjih dječaka jednaka je relacijskoj agresiji djevojčica.

"Za zdrav razvoj djeteta vrlo su važna iskustva u obitelji. Nedostatak pažnje i topline, svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće te nedovoljan nadzor i briga roditelja plodna su podloga za razvoj nasilničkog ponašanja djece" (Buljan-Flander i Karlović, 2004, 181). Svega je između 35 i 55% djece razgovaralo s roditeljima o zlostavljanju. Djeca sklona zlostavljanju i inače su agresivnija u svome ponašanju i prema odraslima. Takva djeca odrastaju u obitelji u kojoj nije bilo topline i empatije, osobito u ranom razvoju. Roditelji djece sklone zlostavljanju su popustljivi i hladni, ne postavljaju granice, toleriraju agresivno ponašanje, nisu dosljedni prilikom kažnjavanja i često ih kažnjavaju fizički. U visokorizičnu skupinu spadaju djeca s urođenim razvojnim poteškoćama, poput djece s ADHD-om (poremećaj nedostatka pažnje s hipeaktivnošću) *na koji se vežu agresija, nasilje i neučinkovitost odgojnih mjera sprječavanja. Oko 75%*

ovakve djece pokazuje ponašajne elemente agresivnog ponašanja, prkošenja i suprotstavljanja" (Smontara, 2007, 664). Gottfredson (2001) ističe kako su individualni rizični faktori koji utječu na razvoj delinkventnog ponašanja agresivno ponašanje u ranoj dobi, problemi u ponašanju, impulzivnost i niska samokontrola te rani doticaj sa sredstvima koja izazivaju bolesti ovisnosti.

Zlostavljana djeca imaju nerazvijeni osjećaj identiteta, fragmentacije, poremećaje u percepciji tijela i zabrinuta su oko postizanja i gubitka kontrole. Koriste disocijaciju kao *samoobranu koja se javlja kao zaštitna funkcija od emocionalne boli nanesene od druge, najčešće bliske osobe. Disocijacijom se izbjegava anksioznost i stres, a misli, proživljene emocije, bolna sjećanja i djelovanje ostaju blokirani. Takvo dijete često je dezorijentirano i zbunjeno, ne može se prisjetiti traumatskih iskustava, a u sadržaju koje iznosi često ima informacijske pukotine*" (Smontara, 2003, 8-9). Neki adolescenti, prema Gil (1996), koji upotrebljavaju disocijaciju kao mehanizam obrane kasnije mogu postati ovisnici o alkoholu i psihotropnim tvarima.

Djeca – žrtve nasilja pokazuju mnoge elemente najrazličitijih poremećaja poput *poremećaja iz skupine anksioznih, agresivnog ponašanja, poremećaja raspoloženja i afekata i poremećaja osobnosti, osobito iz skupine s dramatičnim, naglašeno osjećajnim i hirovitim obilježjima* (Sadock, 2003, 883). Navedeni poremećaji i ponašanja koja iz njih proizlaze, prema Smontara (2004), predstavljaju potencijalno visok suicidalni rizik, kroz parasuicidalno ili suicidalno ponašanje. Neka longitudinalna istraživanja, navodi Pregrad (2007), otkrivaju kako djeca – žrtve nasilja izbjegavaju odlazak u školu, imaju lošija postignuća od ostalih učenika i nešto niže ocjene od prosjeka.

Empirijsko istraživanje školskog ozračja i nasilja među učenicima: prethodno priopćenje

Prva istraživanja školskog ozračja počeli su provoditi socijalni psiholozi dvadesetih godina prošlog stoljeća. Pedesetih godina razvijeni su brojni pedagoški instrumenti u ovom području, ali je njihova šira primjena izostala. U posljednja tri desetljeća intenzivno se istražuje prognostička vrijednost rezultata prosudbe školske klime, nastavnog i razrednog ozračja na različite kognitivne i afektivne mjere postignuća učenika. Istraživanja na ovu temu u Hrvatskoj još su uvijek rijetka i sporadična kao i istraživanja u području srednjeg školstva uopće.

Školske godine 2007/08. provedeno je empirijsko istraživanje o doživljaju školskog ozračja i zadovoljstvu učenika nastavom i ponašanju učenika u školi. Istraživanje je provedeno u dvije županije: Grad Zagreb i Zagrebačka županija, u šest srednjih škola – po tri programski različite škole u dva grada, na ukupno 324 ispitanika drugih razreda. Istraživanje je rađeno za potrebe magistarskog rada pod vodstvom mentora prof. dr. sc. Vlatka Previšića s Odsjeka za pedagogiju

Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, po standardima Etičkog kodeksa za istraživanje s djecom i Standardima za pedagoško i psihološko istraživanje.

Instrument istraživanja bio je modificirani Upitnik o doživljaju školskog ozračja i zadovoljstva učenika nastavom (prema Oswald, 1983, Jurić, 1992 i Jurčić, 2004) koji je podvrgnut faktorskoj analizi i Upitnik o ponašanju učenika u školi (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, 2003., prerađeni Olweusov upitniku).

Ekstrahirani rezultati istraživanja

Doživljavanje nasilja u školi – deskriptivna statistika

Tablica 2. Deskriptivni podaci o doživljavanju nasilja u školi

- 9% učenika u školi se osjeća loše, a 3% odbačeno;
- između 42% i 51% učenika doživljava neki oblik emocionalnog zlostavljanja (prevladavaju ogovaranje, vrijeđanje i psovanje), od čega njih 6% svakodnevno;
- 35% učenika doživljava fizičko zlostavljanje, od čega njih 2% svakodnevno;
- 14% učenika – uglavnom djevojaka doživljava neki oblik seksualnog uznemiravanja, od čega njih 7% svakodnevno;
- 6% učenika doživljava oduzimanje novca na silu, od čega njih 2% svakodnevno.

Nema statistički značajne razlike između broja učenika koji su nasilni prema drugima i onih koji trpe nasilje. Učestalost pojavnih oblika nasilja među učenicima nije u skladu s odgojnim mjerama sprječavanja. Svega 25% učenika ima neku od odgojnih mjera sprječavanja – opomenu, ukor, opomenu pred isključenje, većina zbog neopravdanih izostanaka.

Školsko ozračje i zadovoljstvo učenika nastavom – kanonička analiza

Sigurnost u školi, emocionalno i tjelesno zlostavljanje među učenicima u različitom su stupnju povezanosti s četiri faktora dobivena faktorskom analizom koja određuju školsko i razredno-nastavno ozračje. To su: interakcije između učenika i profesora (poštivanje osobnosti učenika, komunikacija i demokratičnost profesora), kompetitivnost među učenicima, opterećenje (disciplina tijekom nastave, ispitna anksioznost i ocjenjivanje) te izolacija učenika u razredu.

Kanoničkom diskriminativnom analizom utvrđena je statistički značajna razlika na faktoru opterećenje učenika s obzirom na vrstu škole. Razlike su između ekonomskih škola (najveće opterećenje) i gimnazija i ekonomskih i tehni-

čkih škola.

Također, utvrđena je statistički značajna razlika s obzirom na ponašanje učenika u školi – fizičko i emocionalno zlostavljanje s obzirom na vrstu škole. Razlike su između tehničkih škola gdje prevladavaju učenici muškoga spola (više fizičkog zlostavljanja) i gimnazija (više emocionalnog zlostavljanja) u odnosu na ekonomske škole (s podjednakim brojem učenika u odnosu na spol).

Preliminarni rezultati ovog istraživanja slični su onima u provedenim (navedenim) istraživanja iz područja školske pedagogije, kvalitete obrazovanja i nasilja među djecom.

Zaključak

Kvalitetna i humana škola svojim učenicima pruža potrebna znanja i vještine, prati znanstvene, tehnološke i društvene promjene i transferira ih u svoj rad. Uvažava prirodne potrebe učenika i socijalizira ih u skladu s osobinama svakog pojedinca, omogućuje socijalni život učenika, čije razvojno-emocionalne privlačnosti usmjerava pravim sadržajima. Koliko smo blizu ili daleko od takve škole i što učiniti ? Preispitati vlastitu odgovornost, vratiti odgoj u škole, osnažiti odgojne kompetencije, osnažiti roditeljske vještine i kompetencije, reformirati nastavničke studije, istraživati ciljano i permanentno, djelovati provođenjem preventivnih programa počevši od ranog razvoja, detektirati poteškoće i uključiti rizičnu skupinu učenika u tretman na vrijeme, uključiti školu u sustav pomoći i razviti snažnu i učinkovitu suradnju s okruženjem.

Nasilja je sve više, ima tisuću lica i naizgled se čini da ga roditelji, škola, tehnologija i zakoni ne mogu zaustaviti. Naša kultura ima ambivalentan odnos prema nasilju. Depolariziramo ga i prijavljujemo, a u isto vrijeme ga magnetiziramo kroz medije, šport, glazbu, video igrice i Mrežu. Ono što vidimo u društvu samo je velika projekcija ljudskih kapaciteta za nasilje i destrukciju. Ekološko-integrativni model objašnjenja nasilja nad i među djecom zlostavljanje promatra kroz perspektivu širokog socio-kulturnog konteksta. U analizi polazi od individualnih značajki, obiteljskog mikrosustava i egzosustava okolinskih čimbenika, do makrosustava kojega čine socijalne i kulturne vrijednosti. To znači da čimbenik zlostavljanja određuje puno varijabli, ali ih isto toliko treba sudjelovati u prevenciji. U odgojnim i obrazovnim institucijama to su (malobrojni) stučni suradnici, pedagozi i psiholozi koji na izravan i neizravan način sudjeluju u pomoći optimalnog razvoja djece i mladih, vodeći pritom računa o razvojnoj fazi, osobinama ličnosti, emocionalnom stanju i obilježjima okruženja.

Zaključio bih citirajući Stjepana Lice: *"Dječje lice najrazgovjetnije je od svih jezika svijeta: ono izražava sve njegove igre, tajne i snove... Kada se susretne s nekim tko mu uskraćuje i obezvrjeđuje slobodu dječje lice postaje bespomoćna obrana i vapaj... Nijemo dječje lice svjedoči da smo izgovorili mnogo*

suvišnih i ružnih riječi, ostaje u sjeni kada za njega nemamo vremena, zastrašeno šapće kada nije voljeno, a ogrubjelo dječje lice potvrđuje da smo u njemu istrijebili djetinjstvo... Bdijmo nad djetetovim licem kao pred najvećom dragocjenošću. Dopustimo mu da bude što jest, nemojmo mutiti njegovu bistrinu svojim talogom i njegujmo ga ponajprije radi njega samoga".

Literatura

Bilić, V. (2001). *Uzroci, posljedice i prevladavanje školskog neuspjeha*. Zagreb: HPKZ.

Bilić, V. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Bratanić, M. (2002). *Paradoks odgoja.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Buljan-Flander, G. i Karlović, A. (2004). *Odgajam li dobro svoje dijete – savjeti za roditelje*. Zagreb: Marko M.

Buljan-Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2006). *Nasilje preko interneta*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Carotenuto, A. (2003). *Il tempo delle emozioni*. Milano: Bompiani.

Crenshaw, D. & Mordock, J. (2005). *Understanding and Treating Aggression of Children*. New York: Jason Aronson.

Domović, V. (2004). *Školsko ozračje i učinkovitost škole.* Zagreb: Naklada Slap.

Eccles, J. & Roeser, W. (2006), Schools as Developmental Contexts. U: Adams, G. i Berzonsky, M. (ur.): *Handbook of Adolescence*, 129-148. Oxford: Blackwell Publishing.

Essau, C. & Conradt, J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Gil, E. (1996). *Treating Abused Adolescents*. New York: The Guilford Press.

Gottfredson, D. (2001). *Schools and Delinquency*. New York: Cambridge University Press

Hodžić, A. (2008). *Nasilje ne prolazi samo od sebe. Izvještaj o istraživanju rodno uvjetovanog nasilja u adolescentnim vezama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: CESI

Hyman, I. i sur. (1997). Victims and Victimizers: Two Faces of School Violence. U: Goldstein, A. / Conoley, C. J. (ur.) *School Violence Intervention.* New York: Guilford.

Jurić, V. (1999). Razvojni smjer školskih teorija. U: Mijatović, A. (ur.). *Osnove suvremene pedagogije*, 245-263. Zagreb: HPKZ.

Lacković-Grgin, K. (2000). *Stres u djece i adolescenata: izvori, posrednici i učinci*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Leach, P. (2003). *Prvo djeca. Što društvo ne čini, a trebalo bi, za današnju djecu.* Zagreb: Algoritam.

Lice, S. (2006). Dječje lice. *Dijete i društvo. Časopis za promicanje prava djeteta*, 6, 17-18. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i generacijske solidarnosti.

Marcelli, D. & Bracconier, A. (2003). *Adolescenza e psicopatologia.* Milano: Mason

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi.* Zagreb: Školska knjiga.

Pregrad, J. (2007). *Priručnik za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Zagreb: UNICEF – Ured za Hrvatsku.

Previšić, V. (1999), Škola budućnosti: humana, stvaralačka i socijalna zajednica. *Napredak – časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 1 (140), 7-16. Zagreb: HPKZ

Relja, J. (2007), Kako se učenici osjećaju u školi? *Napredak – časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 1 (148), 124-133. Zagreb: HPKZ.

Sadock, B. (2003). Problems Related to Abuse or Neglect. U: id. *Synopsis of Psychiatry – Behavioral Sciences and Clinical Psychiatry*, 883-893. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins,

Smontara, P (2003). *Disocijativna stanja i poremećaji – ispitni esej*. Stručna poslijediplomska izobrazba iz integrativne psihoterapije. Zagreb: Odjel psihijatrije KB Dubrava.

Smontara, P. (2004). Korijeni, razvoj i prepoznavanje suicidalnog ponašanja kod djece i adolescenata. *Napredak – časopis za pedagogijsku teoriju i praksu, 3 (145)*, 320-328. Zagreb: HPKZ

Smontara, P. (2007). Pedagoški tretman hiperaktivne djece u suvremenoj školi. U: Previšić, V.; Šoljan, N.; Hrvatić, N. (ur.): *Pedagogija – prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Vol. 2., 662-669. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo.

Terhart, E. (2001). *Metode poučavanja i učenja*. Zagreb: Educa.

Uzelac, S. i Ricijaš, N. (2005), Bježanje učenika s nastave i od obitelji. *Napredak – časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 4 (146), 440-454. Zagreb: HPKZ.

Zrilić, S. (2008). Utjecaj učeničkog apsentiranja na školski uspjeh. U: *Pedagogija – prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Vol. 2., 771-780. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo.

Summary

School as an educational institution has a key role in cognitive and social development of children and youth. The level of educational goals, which should be adapted to the motivations, and abilities of students are highly connected with the perception of the school's atmosphere and students' behaviour in school. The school's curriculum, quality of the lessons and the teacher's characteristics highly affect the achieved results. Students who accept their teachers as (friendly) propitious, as well as people who treat them with respect, who pursue the relationships among them and develop a good feeling of belonging, also contribute to the new role of school which value educational competence and becomes human and social community.

Within this kind of adaptable environment, teachers find themselves among professionalism, empathy and institution of culture and science open to the educational scene; adapting to fulfil requirements of personalization and socialization of students, whose discrepancy often results within different behaviour and all kinds of violence.

In the academic year 2007/2008 there was a survey about satisfaction and behaviour of students between second graders in six different high schools in two different counties in Croatia (The town of Zagreb and Zagreb county). In each county they chose three different program high schools. The results show that 9% of students feel bad about the school and 5% feel rejected. The most insecure they feel on their way from home to school. Within the school premises there are 6 - 9% of students who experience some sort of emotional abuse, 8% who experience sexual abuse, 2% who experience physical abuse and 2% with some money bulling problems. Intercorrelations show great differences between schools according to the type of school. The parallel data from foreign countries puts us among countries with the most violence among students on the schools premises, and unfortunately those data shows that Croatian schools are still not very pleasant and safe places for student. This is one of the reasons why we need a change.

VJEŠTINE PREPOZNAVANJA ZLOSTAVLJANJA – PROBLEM UČITELJA

mr. sc. Esmeralda Sunko
Liga za prevenciju ovisnosti
Bana J. Jelačića 4
Split
esmeralda@liga.hr

Sažetak

Uloga učitelja u suvremenoj školi dosta je detaljno obrađeno područje u našoj znanstvenoj i stručnoj literaturi. Iz pedagogijske perspektive faktori koji opisuju kompetencije učitelja u prepoznavanju i postupanja u slučaju nasilja važni su kao polazna konstrukcijsko-deskriptivna osnova za istraživanje pedagogijsko-didaktičkih pitanja i konceptualizaciju odgojno obrazovnih postupaka. Obrazovanje učitelja trebalo bi biti predmet sustavnih istraživanja i studija, u svrhu unapređenja i razvoja učiteljske profesije. U ovom radu su prikazani rezultati istraživanja u R Hrvatskoj. Njihova usporedba ukazuje na problem prepoznavanja zlostavljanja i pokušaje klasificiranja zlostavljanja koji su duboko ukorijenjeni ne samo u stavovima širokih narodnih masa, već i kod stručnjaka čija je osnovna aktivnost odgoj i obrazovanje djece. U radu je dan prikaz ispitivanja vještina učiteljske procjene prepoznavanja učestalosti obiteljskog zlostavljanja kod djece u nižim razredima osnovne škole. Rezultati ispitivanja uspoređeni su s rezultatima koji pokazuju incidentnost pojedinih oblika nasilja nad djecom prema istraživanju različitih autora. Usporedbom rezultata različitih istraživanja zaključuje se nedovoljna osposobljenost učitelja u tehničkim vještinama prepoznavanja nasilja nad djecom iako većina učitelja obuhvaćenih ispitivanjem smatra da imaju dovoljno znanja za prepoznavanje zlostavljane djece. Preveliki disbalans u istraživanjima koja pokazuju postotak zlostavljane djece i djece koja su prepoznata kao zlostavljana od strane učitelja nužno vodi prema korjenitoj promjeni obrazovanja i senzibliziranja svih pojedinaca vezanih uz rad odgojno obrazovnih institucija i ne samo njih. Nedostatkom vještina prepoznavanja zlostavljane djece se u praksi odgojno obrazovnih institucija događa upravo suprotno od onoga što se obavezuje Zakonima i Protokolima o postupanju u slučaju nasilja. Kompetentni učitelji trebaju biti motivirani, imati potporu u filozofskoj podlozi kako bi primjenjivali znanja u sadržajima u kojima ne bi trebalo biti mjesta predrasudama i strahovima. Ekologija osobnih emocija upotpunjuje i povećava kompetencije učitelja u kritičko refleksivnoj praksi.

Vještine prepoznavanja zlostavljanja

Uloga učitelja u suvremenoj školi dosta je detaljno obrađeno područje u našoj znanstvenoj i stručnoj literaturi. Učitelji danas bez obzira o kakvim se tehnološkim ili društvenim promjenama radilo zadržali su svoju temeljnu ulogu, a to je pomoć učeniku u stjecanju znanja, u širenju njegovog znanja. Implikacije na uloge učitelja i su da se u planiranju, provođenju i vrednovanju više usmjere na učenika nego na sadržaje gradiva. Današnja uloga učitelja omogućava uspostavljanje prijateljskog ozračja, suradničkih i partnerskih odnosa temeljenim na poštovanju i prihvaćanju svih sudionika odgojno obrazovnog procesa navode Bašić (2007), Sekulić–Majurec (2007), Razdevšek–Pučko (2005), Strugar (1993), Vizek–Vidović (2005). Kako bi se ispoštovali osnovni elementi potrebni za kvalitetno ostvarivanje odgojno obrazovne uloge učitelja, u ovom tekstu naglašene su vještine prepoznavanja zlostavljane djece od strane učitelja.[1] Kada se učitelji susretnu s povrijeđenim djetetom oni bi trebali znati odgovore na pitanja o njenom nastanku. Dok su kod mnoge djece posljedice zlostavljanja, a time i znakovi prepoznavanja zlostavljanja vrlo očite, neka djeca pokazuju otpornost više nego druga. Postoje mnogi čimbenici koji utječu na povezanost zlostavljanja i posljedica. Jedan od mogućih je širina do koje se djeca osjećaju zaštićenima i podržavanim od svoje obitelji i uže i šire zajednice. Istraživanja pokazuju da i razina društvenog kapitala zajednice, količina međusobnog povjerenja i povezanosti unutar zajednice čine preventivnu snagu zlostavljanja. Obiteljsko zlostavljanje djece problem je koji postoji u svim društvima, a sporost državnih službi u rješavanju slučajeva nasilja nad djecom značajka je ne samo Hrvatske, nego i mnogo razvijenijih zemalja, kako navodi Killen (2001). Saluja i sur. (2003) i Zolotor, Runyan (2006) navode jasnoću i logičnu ulogu odgojno obrazovnih institucija u zaštiti djece i podržavanju njihovih prava. Učitelji ne mogu sami iskorijeniti nasilje, ali mogu djelovati na prepoznavanju i podizanju razine društvene svijesti o neprihvatljivosti i štetnosti nasilja obrazovanjem te poduzimanjem mjera zakonom propisane zaštite djeteta. Učitelj obrazovan u području prevencije može utjecati na smanjenje nasilja nad djecom. Sva istraživanja prevalencije nasilja nad djecom ukazuju kako ne postoji optimalna nezlostavljajuća sredina, tj. okruženje u kojem nema zlostavljanja i zanemarivanja djece – poseban pro-

[1] U mnogim zemljama su pokrenute reforme Stručnog obrazovanja i osposobljavanja. U društvu temeljenom na industrijskoj ekonomiji uloga učitelja bila je prijenos znanja, a u današnjem društvu temeljenom na znanju (knowledge-based society) osnovni cilj je pomoći učeniku u stjecanju znanja. Dok je u industrijskoj ekonomiji bilo uobičajeno obavljanje jednog posla tijekom cijelog života, a profesionalni put je bio progresivan, siguran i nepredvidiv, danas je sigurnost posla znatno manja i svaka će osoba tijekom života promijeniti i nekoliko različitih područja rada i zanimanja. To zahtijeva djelatnike koji će biti u stanju prilagođavati se i prihvaćati promjene, biti spremne na cjeloživotno učenje i fleksibilnost u obavljanju posla. Javljaju se novi trendovi u metodologiji analiza zanimanja, pri čemu se razlikuju ključne vještine, tehničke vještine i osnovne vještine.

blem predstavlja osjetljivost (senzbilizacija) na to što nasilje predstavlja u cjelokupnom značenju. Pri procjeni radi li se o zlostavljanju često se zaboravlja na osjećaje žrtve.

Iskustva praktičara u prepoznavanju pokazatelja emocionalnog, fizičkog i seksualnog zlostavljanja djece prikazani su u tablici 1. Tablica pokazuje da su mnogi pokazatelji prepoznavanja jednaki u različitim oblicima zlostavljanja ili se preklapaju (npr. emocionalni znakovi prepoznavanja, fizičkog i emocionalnog zlostavljanja), što znači da su više prisutni i da ih je lakše prepoznati[2].

Učitelji sasvim sigurno nisu osobe koje dijagnosticiraju, ali su neizostavni dionici u procesu dijagnostike. Sveobuhvatna procjena mogućih zlostavljanja treba se usmjeriti na dječje funkcioniranje u različitim područjima, s tim da najveću važnost ima procjena ponašajnog i emocionalnog statusa. U području emocija uočljivi su simptomi: žalosno osnovno raspoloženje, izrazit gubitak interesa, strah i razdražljivost i izrazita kolebanja raspoloženja. Najvažniji kognitivni simptomi su smetnje mišljenja, poremećaji koncentracije, osjećaj manje vrijednosti, suicidalne ideje, često i misli o grešnosti i krivnji. Mnoge od tih simptoma zlostavljana ili zanemarena djeca nižih razreda osnovne škole i mlađa u dovoljnoj mjeri ne mogu govorno priopćiti, tako da se o njima može zaključiti samo temeljem indirektnih pokazatelja. Ispitivanje prepoznavanja zlostavljane djece u nižim razredima osnovnih škola na području splitskog područja od strane 58 učitelja tijekom 2006. godine na ukupnom uzorku 1298 djece s kojima se svakodnevno susreću u svom odgojnom i obrazovnom djelovanju kako navode, Sunko i Židić (2007). prikazani su u tablici 2.

Tablica 2 prikazuje učestalost prepoznavanje zlostavljane djece po oblicima zlostavljanja od strane učitelja. Usporedbom rezultata istraživanja o učestalosti zlostavljane djece u svijetu i istraživanja u Hrvatskoj, rezultati o učestalosti se bitno ne razlikuju. Ispitivanje kako navode Sunko i Židić (2007) nedvojbeno pokazuje nedovoljno prepoznavanje zlostavljane djece od strane učitelja u školama premda učitelji (61%) u istom ispitivanju smatraju da su dovoljno osposobljeni za provođenje prevencije. Rezultati malog broja prepoznavanja zlostavljane djece od učitelja (koji bi trebali biti važan faktor u sustavu neformalne potpore učeniku) mogući su zbog određenih stresnih čimbenika koji su prisutni kod velikog dijela ispitivanjem obuhvaćenih učitelja (neformalni razgovori nakon popunjenog upitnika). To su uglavnom strahovi zbog sekundarne traumatizacije djeteta, strahovi (strah od toga što će drugi reći, strah od susreta s počiniteljem, separacijski problemi djeteta) i stavova učitelja (otpor i negativno mišljenje prema institucijama odgovornim za zaštitu djeteta, kao što je sud, Centar za socijalni rad, policija, liječnici), nezamijeranje znancima i rodbini (posebno naglašeno u manjim sredinama). Drugi autori Killen (2001), Buljan-Flander, Kocijan-Hercigo-

[2] Za prepoznavanje zlostavljanja potrebno je više pokazatelja i uputno je poznavati medicinsku anamnezu djeteta ili slučajnost..

Tablica 1. Znakovi prepoznavanja zlostavljanja i zanemarivanja školske

Znakovi	Zanemarivanje	Emocionalno zlostavljanje	Fizičko zlostavljanje	Seksualno zlostavljanje
Tjelesni/Fizički	Nagle promjene u debljini, žale se na bolesti iako nema vidljivih medicinskih naznaka	Tjelesne smetenje/ glavobolja, trbuhobolje/, prisutni su perceptivni motorni deficiti, enureze i enkopreze,	Ozljede kože/ modrice, opekline, česta oštećenja koštanog sustava i znakovi koji su prisutni kod emocionalnog zlostavljanja	Ozljede na tijelu (mogu se vidjeti na izletima ili satovima TZK-a), česta potreba za mokrenjema, defenzivan govor tijela, često tuširanje, česte upale grla ili osjećaja gušenja, iznenadne promjene na tjelesnoj težini,
Emocionalno –kognitivni	Strahovi, agresivnost, impulzivnost, nisu vezani za roditelje, frustrirani su, ne pokazuju empatiju, uglavnom imaju loš školski uspjeh, loše su pažnje i slabije koncentracije, ljutnja	Bespomoćnost; limitiran je govorni razvoj strahovi; anksioznost; osjećaj usamljenosti; izoliranost, imenovanje emocionalnih doživlja ja; smanjenje koncentra cije i poteškoće u učenju; preuranjen ulazak u svijet odraslih, potreba za perfekcioizmom potreba za dopadanjem drugima	Znakovi koji su prisutni kod emocionalnog lostavljanja i zlostavljanja među djecom strah od fizičkog kontakta.	Znakovi koji su prisutni kod emocionalnog i fizičkog zlostavljanja, zlostavljanja među djecom i želi znati sve što će se dalje događati, strah od određenih osoba, plač, depresija, konfuzija osjećaja, izdaje, miješanje emocija sa seksualnim ponašanjem, ljutnja, tjeskoba
Ponašajni (bihevioralni)	Napadaji bijesa koji traju dulje od 15 minuta i ne može ih nitko smiriti, neustrašivi, impulzivni i energični, konstantno odbijaju pravila i dogovore s odraslima, često gledaju nasilne filmove i igrice, na frustracije reagiraju iznimnim bijesom, krivnjom i osvetom, često upadaju u tučnjave s drugom djecom, krađama i uništavanju imovine, zadirkuju i draže životinje	Regresivna ponašanja/ tepanje, sisanje palca, mokrenje/; samouništavajuća i antisocijalna ponašanja, nagla prom jena prijatelja, stavova, odnosa, laganje	Znakovi koji su prisutni kod emocionalnog zlostavljanja, loša kontrola impulsa, samodestrukcija	Neuobičajeni interes za svoje i tuđe genitalije; česta masturbacija; upotreba «prostih «riječi; crteži sa naglašenim seksualnim detaljima i/ili spolnim obilježjima; promiskuitet; prostitucija;«naslage» odjeće danju i noću/ zgužvana odjeća/; strah od odlaska kući nakon škole; samoizolacija, prijetnje i pokušaji suicida

nja (2003) navode stavove odraslih zbog kojih se ne govori javno o "zlostavljanju" jer se ne treba miješati u obiteljske probleme, umanjuje se dječja patnja, teškoće i situacije, ponovo se javljaju vlastita traumatična iskustva iz djetinjstva, pretjerano suosjećanje s roditeljima, strah od moguće nasilne reakcije roditelja, poricanje odgovornosti, izostanak stručne potpore, nepovjerenje u stručne službe i pravni sustav, osjećaj nekompetencije ili jednostavno, nezainteresiranost za problem.

Tablica 2. Prepoznavanje pojedinih oblika zlostavljanja

oblik zlostavljanja	postotak djece (%)	frekvencija (f)
fizičko	0,54	7
emocionalno	3,57	46
seksualno	0,23	3
zanemarivanje	2,69	35
UKUPNO	7	91

U ispitivanju koje su provele Sunko i Židić (2007) jedna od postavljenih hipoteza bila je da učitelji koji su proveli više godina radnog staža u učiteljskom pozivu više i lakše prepoznaju pokazatelje zlostavljanja od njihovih mlađih kolega. Tablica 3 prikazuje postotak i frekvenciju učitelja koji procjenjuju da u svom razrednom odjelu nemaju ni jedno zlostavljano ili zanemareno dijete prema radnom stažu.

Postavljena hipoteza prema kojoj učitelji s više godina radnog iskustva više uočavaju zlostavljane učenike nije prihvaćena. Učitelji s više godina radnog staža ne prepoznaju znakove zlostavljanja i zanemarivanja od njihovih mlađih kolega.

Usporedba rezultata

Heterogenost korištene metodologije u istraživanjima na području zlostavljanja i zanemarivanja djece, različita je prema ispitanicima (djeca, odrasli, učitelji, roditelji, stručne službe, mediji…). Posebna slojevitost prisutna je prema

Tablica 3. Postotak i frekvencija učitelja koji procjenjuju da u svom razrednom odjelu nemaju ni jedno zlostavljano ili zanemareno dijete prema radnom stažu.

dobna struktura učitelja	**f**
mlađi (20 i manje godina radnog staža)	31,2% (f=10)
stariji (21 i više godina radnog staža)	53,2% (f=17)
nisu označili	15,6% (f=5)
UKUPNO	100% (f=32)

Tablica 4. Usporedba prisutnosti obiteljskog nasilja nad djecom prema oblicima

Autori	Tjelesno zlostavljanje djece	Emocionalnog zlostavljanje djece	Seksualno zlostavljanje djece	Zanemarivanja djece
Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003.)	5,7 na 1.000 djece (1993. godine)	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003.)	22,2% svih slučajeva zlostavljanja (1996.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Stričević (2000.)	91% studenata i 85% studentica (1991.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Stričević (2000.)	svako šesto dijete (1995.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Vranić i sur. (2002.), prema Fergusson i Lynskey; Lopez i Hefer	10%	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	11% od ukupnog broja prijavljene zlostavljane djece (1987.-1997.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	211.100 identificiranih slučajeva u SAD-u (1986.)	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003.) prema Brierre i sur.; Finkelhor i Baron; Finkelhor i sur.	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	6-26% žena i 3-24% muškaraca; 1/3 ili 1/4 žena i 1/6 muškaraca	nije obuhvaćeno istraživanjem
Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003.) prema Sedlak i Boradhurst	3,2%	5%	nije obuhvaćeno istraživanjem	5,9% edukativno zanemarene djece
Zloković (1998.)	4,9%	nije obuhvaćeno istraživanjem	2,1%	64% svih slučajeva zlostavljanja (1988. u SAD-u)
Vranić i sur. (2002.), prema Savić	19%	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem	nije obuhvaćeno istraživanjem
Vranić i sur. (2002.)	9-25%	27-28%	25% studentica i 11% studenata	11-17,5%
Sunko, Židić (2005.)	0,54%	3,57%	0,23%	2,69%

korištenim definicijama predmeta mjerenja odnosno (ne)suglasnosti oko definicije zlostavljanja pa su određeni podaci o incidenciji zlostavljanja i zanemarivanja djece ponešto različiti (tablica 4).

Rezultati dobiveni ispitivanjem procjene učitelja kako navode Sunko i Židić (2007) o učestalosti zlostavljanja njihovih učenika pokazuje izrazito nisku prepoznatljivost prema obiteljskom nasilju nad djecom u usporedbi s ostalim rezultatima svjetskih i domaćih istraživanja.

Osvrt iz pedagogijske perspektive

Sagledavanje suodnosa odgoja i konstitutivnih čimbenika nastave (učitelja, učenika i sadržaja), bilo bi i previše šturo kada bi se zanemarili okolinski faktori koji utječu na odgojno obrazovni proces. Školsko ozračje, kurikulumska struktura, mikro i makro organizacijski uvjeti su **okvir** za novi odnos prema ulozi odgoja u odgojno obrazovnim institucijama. Pri tom se ne bi smjela zaboraviti podložnost stalnim promjenama pod utjecajem postmoderne orijentacije otvorenog odgoja. Novi pristupi u pedagogiji očituju se na provedbenoj razini i obuhvaćaju obavezu kako kurikulumske učiteljske izobrazbe tako i njenu implementaciju u praksi odgojno obrazovnih institucija. Prepoznatljivi odgojni ciljevi i zadaci kao što su razvijanje doživljaja ljubavi, učenje samokontroli, prakticiranje solidarnosti, poštovanje drugih, prava i odgovornosti su dimenzije kompetencije učitelja koji su dobrim dijelom opisani u preventivnim programima. Weinert (2001) definira kompetencije kao "kognitivne sposobnosti i vještine kojima pojedinci raspolažu ili ih mogu naučiti kako bi riješili određene probleme, kao i s tim povezane motivacijske, voluntativne i društvene spremnosti i sposobnosti, kako bi se rješenja problema mogla uspješno i odgovorno rabiti u promjenjivim situacijama". U slučaju ispitivanja prepoznavanja zlostavljanja i zanemarivanja od strane učitelja prema navodima Sunko i Židić (2007) premda su učitelji obuhvaćeni, uzastopnim i usporednim[3] modelom izobrazbe u provedbi preventivnih aktivnosti, njihove vještine ne prelaze dimenzije osnovnih vještina. Njihova kompetentnost je nedovoljna u prepoznavanju znakova zlostavljanja koje im indirektnim načinom pokazuju njihovi učenici. Rezultati ispitivanja potvrđuju činjenice da hipotetička praksa nema sličnosti sa stvarnom praksom učiteljskog djelovanja. Stavovi, uvjerenja i strahovi ograničavajući su faktori koji utječu na neproduktivnost visoke razine praktičnih (rutinskih) sposobnosti. Učitelji izjavljuju da posjeduju dovoljno teorijskih znanja (općih i posebnih), ali praktične vještina prepoznavanja zlostavljanih i zanemarivanih učenika izostaju.

Pomak prema tehničkim i ključnim vještinama učitelja predviđa integraciju

[3] U slučaju obrazovanja za prevenciju zlostavljanja učitelji se obrazuju usporedo s drugim oblicima obrazovanja uz rad pa su programi struke prilagođeni učiteljskom pozivu kako navodi Hrvatić (2007)

različitih ali i komplementarnih sadržaja, kako navode Biondić (1993) i Hrvatić i Prišl (2007), posebno su primjenjivi za učiteljske studije integrativnim modelom izobrazbe. Otuda je vrlo važna razina metodičke konkretizacije odgojnih i obrazovnih ciljeva, jer samo o uspješnoj konkretizaciji ovisi hoće li se ciljevi posredovati u operabilnije odgojno obrazovne zadatke koji će ostvarivati, evaluirati i regulirati odgojno obrazovni proces. Kod zlostavljane i zanemarivane djece pojavljuje se niz obrazaca ponašanja koji često zahtijevaju intervenciju. Učitelji koji su do danas stekli određena znanja i vještine o prepoznavanju zlostavljanja su se dodatno obrazovali, upoznali su se literaturom koja navodi znakove prepoznavanja zlostavljane djece. Očigledno je da prisutna određena učiteljska znanja o znakovima prepoznavanja ne prate tehničke vještine prepoznavanja. Obrazovanju učitelja prilazi se kao holističkom, otvorenom i trajnom procesu (stručno usavršavanje i cjeloživotno učenje) u kojem su pojedini sadržaji i pristupi različito dimenzionirani navodi Cooper i McIntyre (1996 prema Hrvatić i Prišl, 2007). S druge strane u Republici Hrvatskoj je zlostavljanje i zanemarivanje pravno definirano Zakonom o zaštiti od nasilja u obitelji, čl. 4., Zakonu o osnovnom školstvu, čl.70. Obiteljskim zakonom, čl. 88. i čl. 114. s. 2. Legislativa upućuje na jasnu obavezu i odgovornost učitelja u zaštiti dječjih prava ali i obavezu na integriranje preventivnih sadržaja zlostavljanja i zanemarivanja u njihove dodiplomske i postdiplomske studije.

Programi mjera sigurnosti u zonama odgojno – obrazovnih ustanova obuhvaćeni su Protokolima o postupanju u slučaju nasilja među djecom i nasilja u obitelji. Protokoli (www.mobms.hr/protokoli) jasno upućuju tko što poduzima, kome se treba obratiti u kojem slučaju. Razumljivo je da ne postoji strogo propisana koncepcija metodičkih postupaka, jer svaka didaktička konceptualizacija proizlazi iz odgovornosti prema pojedinačnom slučaju, pa je takva organizacija prepuštena individualno, po izboru institucijama. Već spomenuti Protokoli otvaraju mogućnosti svakoj odgojno obrazovnoj instituciji slobodu organiziranja za njihovu provedbu. Prema navodima Neuwega (2008) kompetentni učitelji trebaju biti motivirani, imati potporu u filozofskoj podlozi kako bi primjenjivali znanja u sadržajima u kojima ne bi trebalo biti mjesta predrasudama i strahovima. Prosuđivanje vlastitih postupaka u situacijama prepoznavanja znakova nasilja neizostavno su povezane s posljedicama koje proizlaze kao rezultat svjesne odluke učitelja. Intuitivne reakcije kojima učitelji provode aktivnosti trebaju biti u suprotnosti su sa slijepom rutinom. Automatizirane aktivnosti koje bi kompetentni učitelji, kako navodi Neuweg (2008) trebali imati, stječu se ponovljenim vježbanjem aktivnosti. Važno je započeti i napraviti korake, pokrenuti proces prepoznavanja indirektnih pokazatelja zlostavljanja obuhvaća daljnje djelovanja svih institucija koje su navedene u protokolima, te nužnost praćenja i evaluacije zajedničkog interdisciplinarnog djelovanja. Osobnosti učitelja i njegov temperament utječu na učiteljske reakcije, odluke i usvajanja tehničkih vještina prepoznavanja indirektnih pokazatelja zlostavljane djece. Emocionalne kompetencije učitelja koje su ključne za prepoznavanje znakova zlostavljanja i zanemarivanja,

znače mogućnost samopromatranja svojih emocija, prepoznavanja emocije drugih ljudi i sposobnost njihovog zajedničkog suoblikovanja. Emocionalna kompetencija nije urođena. Održavanje osobnih emocija, obavezan emocionalan proces samorefleksije, empatičnost i poštovanje drugih, pronalaženje pozitivnih objašnjenja u tuđim postupcima, naučiti gledati i čuti ono što nije rečeno su načini povećanja razine emocionalne kompetencije stručnjaka koji se bave odgojem i obrazovanjem, kako navodi Arnold (2008) u opisu modela razvijanja emocionalne kompetencije namijenjene stručnjacima koji se bave odgojem i obrazovanjem.

Zaključno razmatranje

Iz pedagogijske perspektive faktori koje opisuju kompetencije učitelja po pitanju prepoznavanja i postupanja u slučaju nasilja važni su kao polazna konstrukcijsko – deskriptivna osnova za istraživanje pedagogijsko – didaktičkih pitanja i konceptualizaciju odgojno obrazovnih postupaka. Prepoznavanje zlostavljanja i zanemarivanja su životno važne aktivnosti i neodvojivi su dio učiteljske uloge. Premda učitelji ne potpisuju dijagnoze, neizostavni su dionici dijagnostičkog tima. Posebno je važno učiteljsko praćenje djeteta u svrhu zaštite dječjih prava i života. Dosadašnje obrazovanje učitelja u stjecanju tehničkih vještina prepoznavanja zlostavljanja i njihovog djelovanja u programima mjera sigurnosti u zonama odgojno – obrazovnih ustanova, sukladno istraživanju (Sunko i Židić, 2007) ne pokazuju ni približno zadovoljavajuće rezultate. Za stjecanje kompetencija učitelja u prepoznavanju znakova zlostavljanja kod djece potrebno je poticati didaktičku polikulturu posebno u dijelovima reguliranja i evaluacije tehničkih vještina promatranja (opservacije) i prepoznavanja znakova zlostavljanja i njihovo evidentiranje. Posjedovanje određenih znanja i nedostatak vještina prepoznavanja indirektnih pokazatelja obiteljskog zlostavljanja i zanemarivanja djece upućuje na promišljanja o razinama emocionalne kompetencije učitelja. Prema izloženom, postojeći oblik obrazovanja učitelja nužno je nadopuniti kako na razini preddiplomskog i diplomskog tako i na razini poslijediplomskog obrazovanja sadržajima potrebnim za stjecanje njihove emocionalne kompetencije. Pri tom se posebno na razini poslijediplomskog obrazovanja ukazuje potreba sve veće usmjerenosti praktičnom radu u nastavnom kurikulumu. Ekologija osobnih emocija upotpunjuje i povećava kompetencije učitelja dajući im prostora za kritičku refleksiju koja im omogućuje bolje razumijevanje sebe i interpretaciju okruženja u kojem djeluju – organizacijama koje uče. Konceptom organizacija koje uče ostvaruju se uvjeti za zdravi psihofizički razvoj učenika, odnosno društva čiji su oni nositelji. Kompetencije učitelja preduvjet su realizaciji kvalitetnog djelovanja odgojno obrazovnih institucija, posebno na razinama prepoznavanja znakova nasilja i aktivnostima koje je potrebno poduzeti nakon njihovog zapažanja. Suradnja i komunikacija s drugim institucijama omogućava spirale povratnih informacija u cijelom sustavu provođenja mjera sigurnosti učenika. To dakako

zahtijeva dvosmjeran slijed otvaranja kako odgojno obrazovnih ustanova prema vani tako i drugih institucija uključenih u sustav zaštite djece i redefiniranje njihovih uloga u društvu uopće.

Literatura

Arnold, R., (2008). Emotionale kompetenz fur bildunsverantwortliche. *Odgojne znanosti, 10 /1*, 133-146.

Bašić, S., (2007). Obrazovni standardi – didaktički pristup metodologiji izrade kurikuluma. U: Previšić, V., (ur.). *Kurikulum teorije, metodologija, sadržaji, struktura*. 117 – 150, Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Biondić, I., (1993). *Integrativna pedagogija, odgoj djece s posebnim potrebama*. Zagreb: Školske novine.

Buljan-Flander, G. i Kocijan-Hercigonja, D., (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece.* Zagreb: Marko M.

Hrvatić, N., i Prišl, E., (2007). Kurikulum pedagoške izobrazbe učitelja. U: Previšić, V. (ur.). *Kurikulum teorije, metodologija, sadržaji, struktura*. 385-407, Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Killen, K. (2001). *Izdani, zlostavljana djeca su odgovornost svih nas*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Neuweg, G.H. (2008). Grundlagen der Lehrer/inen Kompetenz. *Odgojne znanosti 10/1*, 13-22.

Razdevšek-Pučko, C. (2005). Kakvog učitelja/nastavnika treba (očekuje) škola danas (i sutra). *Napredak, 146 (1)*, 75-90.

Sunko, E. i Židić, L. (2007). Učiteljska procjena učestalosti obiteljskog zlostavljanja i zanemarivanja djece u nižim razredima osnovne škole. *Školski Vjesnik, 56 (1-2)*, 151-163.

Saluja, G., Kotch, J. & Lee, L. (2003). Effects of child, abuse, and neglect: Does social capital really matter? *Arch Pediatr Adolesc Med, 157:681/6.*

Sekulić-Majurec, A. (2007). Uloga sudionika odgojno – obrazovnog procesa u stvaranju, provedbi i vrednovanju kurikuluma. U: Previšić, V. (ur.). *Kurikulum teorije, metodologija, sadržaji, struktura*. 351-380, Zagreb, Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Strugar, V. (1993). *Biti učitelj*, Zagreb: HPKZ.

Vizek Vidović, V. (ur.) (2005). *Cjeloživotno obrazovanje učitelja i nastavnika, višestruke perspektive*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Weinert, F. E. (2001), Leistungsmessung in Schulen – Eine umstrittene selbstverstaendlichkeit. U: Weinert, F.G. (Hg.): *Leistungsmessung in Schulen. 17-31*, Weinheim/ Basel.

www.mobms.hr/protokol

Summary

The role of teachers in modern school is methodically elaborated subject matter in our either scientific or specialized literature.

From the pedagogical perspective the aspects attributed to the competence of teachers in identifying and managing the cases of abuse, are relevant as the initial constructive and descriptive starting point in researching pedagogic and didactic issues, as well as in making the concept of the educational process. The education of teachers should be the subject of metodic researches aimed to upgrade and develop the profession of teachers. This respective study exemplifies the results of researches completed in Croatia. Their comparison indicates the problem of recognizing the phenomenon of abuse, as well as the attempt of classifying it, being as such deeply rooted not only within the attitude of majority of people, but even within the experts whose vocation is the education of children. The study also illustrates the analysis of teacher's evaluating skills in distinguishing the frequency of the family abuse among the elementary school children of junior classes. The analysis results were contrasted to the results verifying the incidence of particular mode of children's abuse according to the survey of different authors.

Due to the comparison of the results, deriving from various researches, it was concluded that teachers are inadequately educated as far as the technical skills of discerning the violence of children is concerned, even though the majority of the examined teachers claim to be competent enough as to identify the abused children.

A great inconsistency within researches related to the percentage of the abused children and those identified by their teachers as the abused ones lead, by all means, towards systematic alteration of education and towards making the individuals involved in educational process, and not only them, more suspectible to the problem in question. The lack of competence in detecting the abused children results in the practice of educational institutions, cintradictory of what the Laws and Protocols consent in the case of violence.

The competent teachers should be motivated, they should have support in theoretical foundation so that they could apply their knowledge in the content deprived of doubts and prejudice. The ecology of personal emotions fulfills and enlarges the competence of teachers within critic reflective practice.

TEMELJNI IZVORI I OSNOVNI UVJETI SMANJIVANJA NASILJA MEĐU DJECOM I NAD DJECOM U ODGOJNO-OBRAZOVNOM SUSTAVU

mr. sc. Slavko Kovačić
Druga srednja škola Beli Manastir
Školska 3, Beli Manastir
kovacicslavko@gmail.com

Sažetak

Od svih vrlina najteže je postići poniznost.
Ništa ne umire teže od želje za dobrim mišljenjem o sebi.
Thomas Stearns Eliot (Glas Slavonije 30. prosinca 2008.)

Cilj je ovog rada ukazivanje na neke osnovne uzroke nasilja među djecom i nad djecom. To su društveno-ekonomski sustav, obitelj, odnosi među roditeljima i odgojno-obrazovni sustav. Ovim se želi skrenuti pozornost na činjenicu da je ponašanje djece i mladih samo odraz onoga što nasljeđuju iz navedenih društvenih sastavnica i da nije realno očekivati da se oni ponašaju drugačije nego kako se ponašaju dati im uzori. Djeca i mladi naprosto nemaju od koga vidjeti kako bi se trebali ponašati, a da zadovolje od njih tražene kriterije. Ovakav pristup analizi uzroka nasilja nad djecom i među djecom je pokušaj shvaćanja zašto psihosocijalne metode, koje se primjenjuju od dobronamjernih i vrijednih ljudi, sa ciljem smanjivanja takvog nasilja ne daju željene rezultate.

Na osnovi ovakvog prilaženja problemu nasilja među djecom i nad djecom u odgojno-obrazovnom sustavu dolazimo do slijedećih zaključaka. U njemu bi trebalo prići načinu izbora kadrova koji bi osigurao dovoljan broj uzora od kojih bi se učenici mogli naučiti od njih očekivanom ponašanju. Trebale bi se uvesti propisane norme ponašanja i mjere koje potiču pozitivno ponašanje, te štite učenike (i profesore) od učeničkog nasilja. Nastavne bi planove i programe (kurikulume) i metode rada s učenicima trebalo uskladiti s njihovim potrebama i mogućnostima, te njihovim budućim poslovima za koje se osposobljavaju tijekom školovanja.

Nasilje u porastu – uvod

Ako poslušamo bilo koji izvor informacija vezano uz nasilje uopće, svugdje ćemo naići na informacije da je nasilje u porastu, da ono poprima sve raz-

ličitije i bezobzirnije oblike. Također se posebno naglašava da je razvoj nasilja među djecom i nad djecom posebno alarmantna pojava. Pokreće se sve više aktivnosti na svim društvenim razinama pokušavajući ublažiti postojeće trendove vezane uz nasilje. Ovakve se aktivnosti naročito susreću u odgojno-obrazovnim sustavima čiji je cilj zaštita jedne od najosjetljivijih društvenih skupina. To su djeca i mladež. Namjeru ovih aktivnosti možemo definirati željom da prestane potreba objavljivanja naslova poput: "Zbog "divljačkog" ponašanja učenika profesori imaju dijagnosticiran PTSP i strah od škole!" (Glas Slavonije, 30. 09. 2008.) ili "Učenikov otac udario profesora" (Glas Slavonije, 20. 9. 2009.). No, sve akcije koje se provode ne donose željene rezultate. Dapače. Statistički podaci u svijetu i u Hrvatsko donose podatke sa već spomenutim trendom iz naslova ovog pasusa. Zašto je to tako? Odgovor ćemo možda naći razmišljajući o uzrocima nasilja među djecom i nad djecom.

Uzroci nasilja među djecom i nad djecom

Da bi smo shvatili osnovne uzroke nasilja među i nad djecom u odgojno-obrazovnom sustavu, pokušat ćemo utvrditi što uopće potiče ponašanje čovjeka, a time i agresivno ponašanje. To možemo prikazati SVORT bihevioristićkim modelom ponašanja.

Po ovom jednostavnom bihevioristićkom modelu ponašanja svako ljudsko ponašanje počinje sa stimulacijom organizma ili sistema (S) koje izaziva nekakav podražaj ili aktivnost u organizmu ili sistemu (O). Podražaj će pokrenuti reakciju organizma ili sistema prema van (R) što će ostaviti nekakav efekt (E).

Stimulacija može biti:

- vanjska - odnosno izvan organizma
- unutarnja - odnosno unutar organizma

Vrste aktivnosti ili oblici podražaja velikim dijelom ovise o **naslijeđenom,**

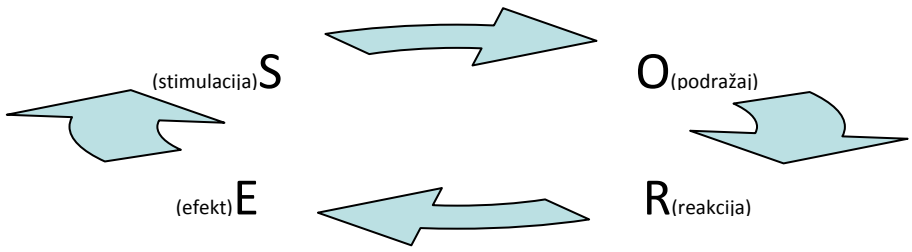

Slika 1. Jednostavni SVORT bihevioristički model ponašanja

preuzetom ili autonomno formiranom programu čovjeka. S – O – R – E shema ukazuje na funkcionalno ponašanje čovjeka jer svako novonastalo stanje izaziva novi podražaj, novu reakciju, odnosno svaka akcija izaziva novu reakciju kako navodi Bosanac (1977)

Unutarnji poticaji koji potiču ponašanje čovjeka

Kao osnovne unutarnje poticaje koji stimuliraju ljudsko, a time i dječje (mladenačko) ponašanje možemo navesti:

- Podsvjesni strah čovjeka – od svoje slabosti, ništavosti i na koncu smrti[1]
- Naučeno ponašanje – koje se dobiva od: roditelja, drugih odraslih osoba, nosioca političko-ekonomskog života i ostalih javnih osoba, nosioca odgojno-obrazovnih sustava, medija, te oblika zabave koje često nose crte agresivnosti ili pružaju izobilje raznovrsne virtualne neograničene agresivnosti putem filmova i video igara.
- Požuda očiju, požuda tijela i oholost života kako navodi Biblija 1 Iv 2: 16; odnosno ponos, sebičnost i samosažaljenje kako navode Law i Bowden (2003).[2]

[1] Iako za ljudski rod možemo reći da je uspio dosegnuo mnoge spoznaje o sebi i svome okruženju, te da je uspio ovladati mnogim prirodnim silama i da ih može upotrebljavati prema svojim željama, to nije uspjelo čovjeku kao pojedincu dati zaštitu od patnje, boli, bolesti, a na kraju od neizbježne smrti. U najboljem slučaju možemo reći da je čovjeku nešto produžen životni vijek i da time samo odgađa neizbježnu smrt koju ne zna pravilno smjestiti u svoj život. Stoga o njoj najradije niti ne razmišlja jer mu predstavlja najgoru moru. Suvremeni čovjek je smrt najvećim dijelom udaljio od sebe. Teško bolesne i umiruće se odnosi u bolnice da tamo dočekaju svoju smrt. (U domaćinstvima čak više nema niti smrti životinja koje koristimo za hranu jer se one događaju negdje u klaonicama, a njihovo meso se doživljava isključivo kao komade nežive robe.) No, kako je čovjek među ostalim i nositelj nasljednih informacija, informacija o svojoj neizbježnoj smrti sigurno da izaziva podsvjesni poticaj za niz radnji kojima bi želio steći sigurnost i izbjeći svoj siguran susret sa nepoznatim koje doživljava kao svoj konačni nestanak. Radnje kojima ovo želi izbjeći su nastojanje skupljanja moći putem materijalnih i financijskih bogatstava, skupljanjem najraznovrsnijih znanja, stvaranjem vlasti nad drugim ljudima i slično. Svi ovakvi postupci vode ka spoznaji o njihovoj bezvrijednosti, te na koncu vode u patnju zbog besmisla života kako spoznaje Frankl (1998). Na takovo ponašanje Biblija daje odgovor u Lk 12: 15-21

[2] Požuda očiju izaziva želju za posjedovanjem što više materijalnih dobara bez obzira da li ih vlasnik može ili ne može potrošiti. Te nepotrebne stvari i bogatstva pružaju čovjeku osjećaj neke (lažne) sigurnosti i važnosti u društvu, te mu omogućuju lakše zadovoljavanje (prekomjerne) požude tijela. Požuda tijela prelazi biološke potrebe čovjeka i odvode ga iz uživanja (života) u iživljavanje. Ono pak ostavlja loše posljedice u međuljudskim odnosima i pojedincu osobno. Oholost života počiva na požudama, te stvara želju za vlašću i korištenjem drugih ljudi za zadovoljavanjem svojih osobnih potreba. Ove osobine čovjeka vode u pretjerani ponos, sebičnost i na koncu samosažaljenje kada se prethodni poticaji ne ostvare. Neki duhovni terapeuti temelje svu svoju pomoć potrebitima na direktnom ili indirektnom osvješćivanju i rješavanje problema sa ponosom, sebičnošću i samosažaljenju kako opisuje Law (2003.), Ivančić(2003. i dalje), Benet (1987.).

Vanjski poticaji koji potiču ponašanje čovjeka

Vanjski poticaji koji stimuliraju ponašanje čovjeka a time i djece su:

- Političko-ekonomski sustav
- Obitelj
- Roditelji
- Suvremen način odgoja djece
- Odgojno obrazovni sustav

Političko-ekonomski sustav

Političko-ekonomski sustav Hrvatske i kao i većeg dijela svijeta kojemu Hrvatska želi biti sastavni dio, kao osnovni cilj ima profit te nastoji zaštiti i opravdati postupke njegova ostvarivanja, bez obzira koliko oni bili pošteni ili nepošteni. Svoj cilj sustav ostvaruje odgovarajućom financijskom politikom koja potiče neprekidno povećanje (dobrim dijelom nepotrebne) potrošnje (potičući požudu očiju i požudu tijela), stalni tehnološki razvoj te formiranje centara moći kojima je (ponekad) cilj bezobzirna pobjeda na tržišnoj utakmici. Ove "pobjede" nerijetko su popraćene raznim oblicima (izravnog ili neizravnog) nasilja. Sam način vođenja ka ovom primarnom društvenom cilju počiva na suvremenoj organizaciji rada koju rado nazivamo menadžment. On se pak zasniva na prilagođenim vještinama organiziranja ratovanja usavršenih u Drugom svjetskom ratu. Ovakav ekonomsko-politički sustav u biti nema za primarni cilj dobrobit čovjeka, već čovjeka postavlja u službu ostvarivanja profita i moći (i svih agresivnih metoda kojima se oni postižu). Stoga je neizostavno da iza njega ostaju vidljive posljedice na području međuljudskih odnosa (nasilje je samo jedna od posljedica), na području ekonomije (nestabilnost financijsko-ekonomskog sustava), sve veći jaz između siromaštva i bogatstva (bahatog, raskalašenog i destruktivnog bogatstva) te na području ekologije.

Obitelj

Obitelj je prostor u kojemu djeca dobivaju prve informacije o životu s drugim osobama. Prosječne obitelji preuzimaju modele ponašanja koje proizlaze iz ekonomsko-političkog sustava šire zajednice. Ili obrnuto. Mogli bismo reći da je ekonomsko-politički sustav zajednice slika ponašanja prosječnih obitelji (i pojedinaca) od kojih je zajednica satkana. Kako se u današnjem društvu očitava prenaglašavanje vrednota egocentričnosti, individualizma i samoživljavanja, tako se i u obiteljima sve više susreće egoizam, bezobzirnost, nedostatak empatije, ne pomaganje, tj. pomaganje do razine zadovoljavanju osobnih interesa. Odnosi supružnika (ili sve češće partnera) zasnivaju se na zadovoljavanju osobnih užitaka

bez odgovornosti za drugoga. Takvi odnosi vode ka doživljavanju partnera (ali i drugih osoba, pa i djece) kao objekte izvora ostvarivanja individualne koristi. Osobni su interes i korist prioritet. Ako toga nema, nema više niti zajedništva. Ovakvi odnosi potiču egoizam i ne omogućavaju socijalno sazrijevanje osobe kroz samodarivanje i rast u ljubavi.[3]

Roditelji

Roditelji neposredno i posredno utječu na ponašanje svoje djece pa i na pojavu njihovog nasilja putem:

- Svojih predbračnih odnosa
- Oblika kontrole rađanja prije braka i u braku
- Svojih međusobnih odnosa

Suvremeni **predbračni odnosi** roditelja, odnosno odnosi prije roditeljstva karakteriziraju življenje uz "slobodu" seksa, često uz puno predbračnih veza, seksualnih odnosa i raskida takvih veza. Takav život ostavlja dosta negativnih iskustava i (dugo)trajne tragove u psihološkom profilu osobe. To su najčešće rane koje izazivaju nepovjerenje, strah i nelagodu prema drugim ljudima, prema nekim budućim partnerima, prema supružniku i prema svojoj djeci – izlaže Ivančić (1997a, 1997b, 2000a, 2000b, 2002) i Bennet (1987.). Uslijed toga takove osobe teže formiraju dobre međuljudske odnose, dobre obiteljske odnose i postaju ne baš dobri roditelji.

Oblici kontrole rađanja prije braka i u braku često se zasnivaju na direktnim i indirektnim pobačajima. Tako roditelji, posebno buduće majke, postaju nosioci informacija nesigurnosti, straha (među ostalim i od neželjenih trudnoća) i smrti (uklanjanja začete djece). Te informacije nasljeđuje dijete kome je dopušteno da se rodi. Utvrđeno je da se djeca rođena poslije takovih oblika kontrole rađanja još u utrobi majke ponašaju tiho i povučeno (jer ih je strah da ne izazovu bijes i dovedu u opasnost i svoj život). Isto ponašanje se nastavlja po rođenju do dobi kada djeca osnaže i dobiju osjećaj da se mogu oduprijeti roditeljima, odnosno odraslima. Tada postaju arogantna i nasilna. Ova se pojava osna-

[3] Ovom prilikom moramo razlučiti pojmove ljubav i zaljubljenost. Zaljubljenost je stimulacija koja vodi ka poticaju reakcije približavanja osobi sa željom zadovoljavanja podražaja. Kada se podražaj zadovolji prestaje i zaljubljenost, odnosno želja za osobom u koju se zaljubilo. Zaljubljenost je u biti posljedica želje za posjedovanjem nekoga, odnosno to je egoizam koji se temelji na požudi očiju i taštini. Zato u odnosima partnera koji se temelje pretežno na zaljubljenosti ima mnogo razočaranja, povreda, sukoba i nasilja radi nastojanja da se partnera koristi i zadrži za sebe uz neprekidno njegovo mijenjanje. Ljubav je pak područje samodarivanja i voljenja osobe onakve kakova ona u biti je. Ako među partnerima nema ljubavi oni neće moći biti niti dobri roditelji navodi Ivančić (1995. i dalje).

žuje ako se za vrijeme trudnoće roditelji svađaju, dovodi se u pitanje pobaciti (odnosno ubiti) ili ne iznosi Ivančić (1995a i b).

Odnosi roditelja neosporno utječu na ponašanje djece (ali i na njihovo kasnije ponašanje kada ona postanu odrasle osobe). Uočljiva je pojava da se sve više djece rađa izvan braka. Odrastaju uz jednog roditelja ili uz očuha (rjeđe maćehu) koji se znaju i mijenjati tijekom djetetova odrastanja. Sve su to prostori iznadprosječnih konfliktnih situacija u kojima se dijete odvikava od zajedništva i suživota. Trudnoća je sve češći razlog vjenčanja i početka zajedničkog života roditelja. To je u biti neslobodni (prisilni) razlog formiranja bračne zajednice koji unosi klicu nepovjerenja, nesporazuma, brzopletih odluka, nasilja i razdora. Takav je brak najčešće loša zajednica za odgoj djece koja mogu u svoj život ponijeti nepravu krivnju za nastali prisilni brak i loše odnose svojih roditelja, ili pak aroganciju, buntovništvo i agresivnost navodi Ivančić (1995) i Bennet (1987).

Suvremeni način odgoja djece

Odgojem djecu učimo kako da se ponašaju. On može biti direktan i indirektan. Suvremeni načini odgoja djece ima svoje posebnosti. Jedna od njih se zasniva na ne baš točnom mišljenju da smo siromašni ili barem da nemamo dovoljno novaca za zadovoljenje svih svojih potreba. No, većina je ljudi u Hrvatskoj ipak dovoljno bogata da si priušti lagodan život. To pak omogućava da se djeci daju minimalna obiteljska zaduženja ili ih uopće nemaju. Posljedica toga je da djeca odrastaju bez stjecanja stvarnih obveza prema obitelji ili prema široj zajednici, bez radnih navika, odgovornosti i sebedarja te su lišena stjecanja osjećaja zadovoljstva stvaranja i davanja. Roditelji previše vremena provode na poslu te su djeca previše sama ili na ulici.

Rijetke su obitelji s tri generacije (djeca, roditelji djeda i baka) koje se mogu nadopunjavati u odgoju djece, a istovremeno ova činjenica dijelom prikazuje koliko su ljudi postali netrpeljivi jedan prema drugima. Nitko s nikim više ne može živjeti. Svi se povlače u neki svoj svijet.

Sve ovo nameće potrebu da se djeca prerano odvajaju od roditelja i daju se u institucije "vanjskog" odgoja djece. To odvajanje od roditelja sve češće počinje već sa šest mjeseci djetetovog života smještanjem u jaslice pa na dalje. Djeca to doživljavaju kao da ih roditelji (izvor sigurnosti) napuštaju. Toj "izdaji" slijedi strah kojem je buntovništvo i agresivnost neminovna pojava. U ovoj situaciji nepobitna činjenica je da, kako god odgojiteljice bile dobre, one ipak ne mogu odgojiti djecu da se nauče prisnom zajedništvu i obitelji. Tako će odgojena djeca izvan obitelji kasnije odrasti i neće vidjeti svrhu osnivanja obitelji, neće znati kao osnovati obitelj, te kako u njoj djelovati. Ovo se već uočava u pojavi da se sve više mladih ne odlučuje na zasnivanje bračnih zajednica i roditeljstvo.

Odgojno-obrazovni sustav

Odgojno-obrazovni sustavi u prvom redu čine ljudi koji dolaze iz opisanih obitelji i koji su pod utjecajima političko-ekonomskog sustava spomenutih karakteristika. Stoga je normalo da su oni bremeniti već navedenim problemima. Zato i nisu rijetke (neformalne) informacije o zbornicama koje ne predstavljaju najbolji uzor za ponašanje učenika. Nastavni sadržaji i metode rada u nastavi kao da su više prilagođeni potrebama davaoca usluga obrazovanja, a ne učenicima ,što se vidi iz činjenice da učenici sve više odlaze na instrukcije (Glas Slavonije, 8. Prosinca 2008.) jer ne mogu savladati sve gradivo. Ovo će teško opovrći sumnja da su one posljedica neprilagođenosti sustava učenicima, a za pretpostaviti je da jedan dio toga završava onim što je obuhvaćeno (čudom pokrenutom) akcijom Indeks 2008. godine. Ova je Uskokova akcija (vjerojatno samo) "zagrecala" moralnu istinu našeg odgojno-obrazovnog sustava.

Na kraju možda možemo zaključiti da je u odgoju i obrazovanju sve više forme koja pokriva stvarnost sadržaja. Tako se sustav obrazovanja pretvara u sustav pretjerane **forme** konfuznog sadržaja, koja potiče pretjeranu **improvizaciju**. Improvizacija pak sve teže prikriva **nerad** koji se želi prikriti **prisilom** na korištenje i pridržavanje sustavu koji kao da nije prilagođen njegovim korisnicima (učenicima) već pojedinim davateljima usluga.

Kako utjecati na smanjivanje nasilja među djecom i nad djecom u ovakvoj situaciji?

Osnovna pedagoška metoda koja uvjetuje uspjeh svih drugih odgojno-obrazovnih (pod)metoda je **uzor** ističe Bezić (1996). Po njoj, onaj koji odgaja i obrazuje mora praktično prikazati kako bi se trebali ponašati oni koje se odgajaju. S tim da nije dovoljno prisiliti se "odglumiti" očekivano ponašanje pred gojencima dok se odgaja, jer ta gluma postaje prozirna ambalaža stvarnog sadržaja. Takva neiskrenost izaziva sumnju. Sumnja pak rađa nepovjerenje koje se želi nametnuti onima koje se odgaja. Rezultat je podsmjeh, ismijavanja, buntovništvo te ponavljanje svih drugih oblika nasilja kod novog naraštaja koje nije imalo prilike vidjeti (kod najvećeg dijela uzora koje im društvo nudi)što se od njih očekuje. Još ako se uzme u obzir istina da oni koji se pokušavaju ponašati poštenije, a time i neagresivnije ne prolaze najbolje u životu, a često budu ismijani kao naivci i slabići. Tako odabran put može dovesti i do sudbine najneagresivnije osobe u povijesti koja je pri tome još ukazivala na istinito stanje društva, cijeli život pomagala drugima i živjela za druge i činila im samo dobro – Isusa iz Nazareta.

Na koncu opisanog stanja iz kojega djeca proizlaze dobijemo ponašanje djece i mladih koje često opisujemo otprilike ovakvim tvrdnjama: "Naša je mladež … loše odgojena, ruga se autoritetu i nimalo ne poštuje starije. Naši današnji

mladi… ne dižu se kad u prostoriju uđe tko stariji, drsko odgovaraju svojim roditeljima i pričaju umjesto da rade. Jednostavno, nevaljali su." "Ova je mladež pokvarena do dubine svoga srca. Mladi su izopačeni i lijenčine. Nikada neće biti kao nekadašnja mladež. Današnja mladež neće biti sposobna sačuvati našu kultura." "Ovaj svijet je stigao do kritične točke razvoja. Djeca više ne slušaju roditelje. Kraj svijeta ne može biti daleko"., "Ne gajim više nikakve nade za budućnost naše zemlje bude li današnja mladež sutra na vlasti, jer ta je mladež nesnosna, bezobzirna, jednostavno užasna". Sličnih tvrdnji o "današnjoj" mladeži ima mnogo. No autori navedenih izjava su redom: Sokrat 469. – 399. god. pr. Kr., zapis na glinenoj pločici u Babilonu oko 1000. god. pr. Kr., egipatski svećenik oko 2000. god. pr. Kr., Heziod, 720. god. pr. Kr..

Iz ovoga vidimo da, u biti, u ponašanju djece i mladih nema ništa novo. A navedena bojazan zapisana još u Babilonu prije otprilike 3000 godina da ondašnja mladež neće biti sposobna sačuvati ondašnju kulturu u biti nije točna, jer ondašnja kultura nasilja (i smrti) se očigledno uspješno prenosila preko najvećeg dijela (uzora) starijih na mlade, od ondašnjih vremena do danas. Jedino se danas nasilje izražava u nešto drugačijim oblicima. Najveći napredak na ovom području se vjerojatno vidi u tome da se barem zakonski želi ublažiti i smanjiti obim socijalno dopuštenog nasilja.[4]

Vidljivo je da su se djeca i mladi ponašali na isti način prije kako se ponašaju i danas. A ponašaju se onako kako nauče od svojih uzora – odraslih, društveno-ekonomskih odnosa, odgojno-obrazovnog sustava. Oni niti ne mogu biti ništa drugo nego samo slika općeg društva iz kojega potiču. Jedino su oni najslabija karika u društvu te ih se, kao grupu i najlakše optužuje za njihovo ponašanje.[5]

Navedene istine obeshrabruju u razmišljanju i trudu oko suzbijanja nasilja (i nepoštenja kao bitnog stimulansa nasilju) među djecom i nad djecom. Pogotovo ako se uzme u obzir da primjenjivane psihosocijalne metode ne daju željene rezultate, (dapače, kao da još više informiraju o nasilju i potiču na njega), a opći pa i odgojno obrazovni zakoni i propisi kao da štite, a time i podržavaju neprav-

[4] Do sada je svaka kultura, odnosno društveno-politički sustav dopuštao neke oblike nasilja na ljudima (odnosno nepoštenja). Bez obzira da li se to odnosilo na direktno ili indirektno iskorištavanje ljudi (rad robova, kmetova, otimanje imovine, zakidanje na plači, neisplate plača ili slično), pa do sakaćenja i ubijanja ljudi (iz religioznih ili političkih razloga). Takovo nasilje zato možemo nazivati socijalno dopušteno nasilje.

[5] Pisajući ovaj rad javilo mi se razmišljanje kakav je stvarni odnos odraslih prema odgoju, odnosno onima koje se odgaja (djeci). Ovo možda možemo shvatiti i kroz slijedeći jezični primjer. U hrvatskom jeziku osoba koja odgaja se zove odgajatelj; a kako se zove osoba (dijete) koju se odgaja?. Bezić u svojoj knjizi upotrebljava imenicu gojenac koja više asocira na gojiti – gojenac. Nigdje dalje se nisam susreo niti sa pokušajem imenovanja onih koje se odgaja. To, su mi potvrdili i neki jezičari kada sam ih zamolio da mi pronađu adekvatni naziv za osobu koja se odgaja.

du, nered i nasilje.[6] Tu je i činjenica da su društveno-političke institucije, a time i odgojno-obrazovne institucije, privlačne kao dobar izvor novca i moći. To je pak dovoljan razlog da se u njima može naći svega i svačega što ne daje najbolji uzor djeci i mladima za ponašanje kakvog se od njih očekuje.

Poslije svega ostaje pitanje: **"A kako onda utjecati na smanjenje nasilja među djecom i nad djecom u odgojno-obrazovnom sustavu"?**

To izgleda ostaje na (doslovno hrabrim) pojedincima koji su se spremi izdignuti iznad vidljive stvarnosti i ući u, prvenstveno svoje "bojno polje uma"[7] da bi ugledali negdje na obzorju drugi svijet nenasilja (i pravde), te vjerovati da je on moguć uz sve kušnje svijeta; te onih koji će se boriti prvenstveno protiv svog nasilja prema sebi i drugima,[8] te takve svoje pobjede prenositi na druge.[9] Ovo se pak postiže na ovako opisan način: "Tko doista hoće ljubiti život… neka sustegne jezik svoj od zla i usne svoje da ne govore varke: neka se ukloni od zla i čini dobro: neka potraži mir i pođe za njim!... Nemoj se pobojati njihove pri-

[6] Zakoni su postavljeni tako da je teško dokazati krivnju (iako je ona često očita), te se uz dobrog i dobro plaćenog odvjetnika lako može doći do oslobađajuće presude. "U nedavnoj anketi 82% ispitanika reklo je da ne vjeruje da netko može steći pravdu ako nema mnogo novca i snažan tim odvjetnika. Ljudi očito više ne vjeruju u sudstvo." kako navodi Wilkerson (2006.). Ovaj navod se ne odnosi na stanje u Hrvatskoj već u SAD-u Tako možemo lako uočiti da nije samo Hrvatska primjer lošeg sudstva. Ovakav odnos prema ponašanju se prenosi i na propise u školstvu. Tako na primjer učenik može svojim (dugotrajnim nasilnim) ponašanjem onemogućavati rad drugih učenika. Usprkos tomu, propisi struke nalažu da se takvog učenika ne udalji sa nastavnog sata, već da se s njim vode (višednevni odgojni) razgovori pred svim učenicima kojima će to na koncu postati zanimljivo i poželjno jer pored takovih razgovora nema učenja. Sličnih primjera možemo nabrajati koliko želimo.

[7] Pod bojnim poljem uma podrazumijeva se borba sa samim sobom, odnosno svojim mislima na taj način da se sprečava razvoj misli koje su vezane uz nasije i sve ono što u konačnici dovodi do nasilja prema sebi ili drugima kako iznosi Mayer (?). Osnova ovoga je spoznaja da je pokretač ljudskog života misao sa slijedom da misao stvara riječ, riječ stvara djelo, a dijela određuju život. Mijenjanje misli i mišljenja nije jednostavan proces. Ne može se napraviti i trajno održati "preko noći", kada se čovjeku prohtje, već je to dugotrajan i zahtjevan proces. Njegova učinkovitost se vidi i u primjeni terapije iscjeljenja promjenom stavova (odnosno misli) prema Jampolskom (1993. i 1998.) koja se temelji na Biblijskom učenju koje uči da se niti ne gleda na izvor zla (grijeha) koji čovjeka vodi u njega. S time da je nasilje posljedica grešnog stanja čovjeka.

[8] Čovjek je sam po sebi sklon zlu i nasilju (odnosno grijehu). Stoga bi prvenstveno trebao naći načina da ukloni svoje zlo i nasilje (prema sebi i drugima), a ne da prvenstveno osuđuje druge zbog njihovih stanja, a još manje da se protiv tuđeg nasilja bori svojim nasiljem. Tako naučava Biblija Mt 7: 1 – 5. Povijest je pokazala da svako nasilno sprečavanje zla i nasilja u društvu samo izaziva novo nasilje, a žrtva postaje nasilnik što daje za (ljudsko) pravo novonastaloj žrtvi da se sada ona bori protiv nasilja nasilnika – donedavne žrtve. Tako se lanac osvete i nasilja prenosi iz generacije u generaciju. Kako se on prekida pokušao nas je naučiti i pokazao nam je svojim primjerom Isus Nazarećanin.

[9] Čovjek može dati samo ono što ima. Ono što nema to niti ne može dati, bez obzira u kakovu ambalažu pokušao upakirati i dati nešto drugo što bi trebalo dati privid onoga što želi dati. Tako i čovjek ne može dati i napraviti mir oko sebe ako sam nema mira u sebi.

jetnje niti se uplašit!" kako navodi Biblija 1 Pt 3: 10 – 15. (1983)[10] Na taj način se dopušta razvoj duhovne dimenzije čovjeka. (Čovjek se sastoji od tijela, dušepsihe i duha kako navodi Biblija 1 Sol 5: 23 (1983) što je već i znanstveno dokazano kako navodi Ivančić, a dokazuje Amen (2003).

Plodovi su duhovnog razvoja "ljubav (ne zaljubljenost), radost, mir, strpljivost, blagost, dobrota, vjernost, krotkost, uzdržanost." kako navodi Biblija Gal 5 22 – 24 (1983).[11] Ako takvih plodova imamo, onda se ne teži ka taštoj slavi, ne izazivamo jedne druge, ne zavidimo jedni drugima. kako navodi Biblija Gal 5 25 – 26 (1983) A ako pak toga ima, onda je vjerojatnost nasilja mala. Mnogo manja nego ako smo okrenuti tjelesnim porivima koji vode u: "bludnost, nečistoću, raspuštenost, idolopoklonstvo (mnogo je vrsta idola), vračanje, neprijateljstva, svađa, ljubomora, srdžba, sebičnosti, razdori, strančarenja, zavist, pijanstva, razuzdane gozbe i tomu slično"kako navodi Biblija Gal 5: 19 – 21 (1983). Tek produhovljeni pojedinci – uzori mogu djeci i omladini biti nepatvoreni uzori poštenja i nenasilja, te ih učiti nenasilnom ponašanju i kako ostvarivati iskonsku čežnju čovjeka za društvom bez nasilja. Samo znanje i uvježbane tehnike (kao ambalaža) bez "sadržaja" ne daju željene rezultate. A da bi se učenicima osiguralo dovoljno dobrih uzora za ponašanje kakvo se od njih očekuje trebao bi se **osigurati takav sustav odabira kadrova,** koji bi radili s djecom i s mladima, **koji bi osiguravao izbor osoba s navedenim karakteristikama**.[12] Istovremeno bi se trebale **uvesti norme ponašanja i mjere koje potiču pozitivno ponašanje, te štite učenike (i profesore) od nasilja.**

Nastavne bi planove i programe (kurikulume) i metode rada trebalo uskladiti s potrebama i mogućnostima učenika i njihovim budućim poslovima za koje se osposobljavaju tijekom školovanja.

---

[10] Takovih učenja nenasilju u Bibliji nailazimo na mnogo mjesta kao na primjer: Ef: 4-5-6, navještaj učenja Iz 53: 9, pa sve do (zbunjujućeg) Lk 6: 27-40. Tako Bibliju ne samo da možemo prihvatiti kao jedinstvenog priručnika za psihologiju (čiju istinitost znanost samo potvrđuje), već je možemo promatrati i kao najboljeg udžbenika o nenasilju. Jedini je problem što su njena učenja radikalna i ljudskoj (nasilnoj) osobnosti teško prihvatljiva.

[11] Takvi rezultati se postižu i duhovnim terapijama koje su opisane u Ivančić, Bennet (1987.), Law (2003.), Jampolski (2003), Amen (2003), Linn (1992, 1993), Wilkerson, Price, a mogu se naći i u radu Centra za duhovnu pomoć, udruge Breza i sličnima. I sam mogu potvrditi uspješnost primjene ovakvih metoda.

[12] Što prevladava u današnjem sustavu odabira kadrova u školstvu možda možemo prikazati primjerom jedne profesorice hrvatskog jezika koja je spominjane godine radila u jednoj školi na određeno vrijeme. Te školske godine je bila izabrana za najbolju profesoricu na nivou Hrvatske (ako se dobro sjećam svih detalja). Pored toga je već imala objavljenu jednu ili više zbirki priča za djecu. No, po isteku ugovora (u školi u kojoj je svojim radom zaradila naslov najbolje profesorice godine) ne produžuje joj se ugovor (a otužno je što je ona uopće i radila na određeno vrijeme) već se na njeno radno mjesto zapošljava neka druga osoba. Ista profesorica je poslije konkurirala na radno mjesto profesorice u školi u kojoj se vrši praktična obuka studenata, budućih nastavnika. No, tamo je odbijena, a zaposlena je osoba koja tek počinje raditi. Sa ovim je bio upoznat i ministar, no on to nikada nije komentirao. Sličnih, doduše manje drastičnih primjera ima mnogo.

Sve ovo treba uskladiti tako da učenici (ali i nastavnici) više vide stvarni, a manje formalni **smisao dolaska u školu**.[13]

Zaključak

Svi oblici javnog informiranja zaključuju da je nasilja u društvu sve više i da poprima sve različitije oblike. Ista je situacija i s nasiljem među i nad djecom. Prema tin informacijama djeca su među sobom sve nasilnija, a isto se tako prema odraslima ponašaju sve agresivnije i bezobzirnije. Ovu istinu najviše osjete uposlenici u odgojno-obrazovnim ustanovama.

Na osnovi ove istinu pokreću se mnoge aktivnosti zasnovane na raznim psihosocijalnim metodama od strane dobronamjernih ljudi kojima se želi utjecati na promjenu navedenog trenda. No, uočava se da primjenjivane metode ne donose željene rezultate. Naprotiv, navedeni izvori informacija donose neželjene vijesti. Na ovo se može reagirati rezignacijom i zaključiti da je djelatnost u suzbijanju nasilja sizifov posao; ili pokušati pronaći odgovor zašto je to tako i prilagoditi svoje namjere novim spoznajama. U pokušaju spoznavanja stvarnosti uočilo se slijedeće:

Odrasli su uvijek kroz povijest optuživali djecu i mlade da su "zločesti", nemogući, ne poštuju starije, agresivni i da neće biti dobro kada starijih ne bude više bilo, a mladi zauzmu njihov mjesto. Tak je to i danas.

Djecu i mlade se uvijek optuživalo da su oni krivi za njihovo ponašanje, a uvijek i danas se zaboravljalo da se oni ponašaju onako kako su ih naučili stariji, to jest njihovi uzori.

Osnovni su uzroci agresivnog ponašanje djece i mladih jednaki uzrocima agresivnog ponašanja učenika unutar odgojno-obrazovnog sustava.

---

[13] Sve je više nastavnika koji izjavljuju (privatno ili javno) da više ne vide smisla svog rada u školi. Što se tiče mišljenja učenika glede ovoga možda slijedeći primjer može dobro prikazati njihov stav na ovu tvrdnju. Priča jedne profesorice o razgovoru sa učenikom koji je tokom svog školovanja više bježao sa nastave nego bio na njoj i koji je završio školovanje sa poklonjenom dvojkom. Svi su prosudili da je on lijenčina, nesposoban i da od njega neće biti ništa u životu. No, dvije godine poslije završetka školovanja susreće ga spomenuta profesorica i saznaje da je uspio dobiti posao predstavnika jedne mađarske firme, da su njegovi poslodavci prezadovoljni s njim, da ima dobru plaču i da posluje sa uspješnim poslovnim ljudima. S tim su se srušile sve procjene o njemu, a na pitanje profesorice: "Pa zašto nije bio barem približno takav u školi?" dobila je kratak odgovor da u onome što mu je škola nudila nije vidio nikakvog smisla.
Nije li to jedan od glavnih razloga zašto učenici sve više bježe sa nastave, a prema svjedočenju jedne hagioterapeutice, koja me je prilikom kritičkog osvrta na ovaj rad, upoznala kako je kod mnogih tinejđera koji su dolazili kod nje na terapiju nailazila na silnu mržnju prema svojim profesorima. Ne možemo li se poslije ovih spoznaja upitati nije li navedeni besmisao i jedan od bitnih stimulansa te mržnje, a potom i nasilja tinejđera?

Da bi odgojno-obrazovni sustav pridonio smanjivanju nasilja djece i mladih, moralo bi se nešto promijeniti i unutar sustava. Npr.: primjenjivati sustav primanja uposlenika u njega koji bi omogućio stvaranje uzora od kojih bi učenici mogli vidjeti i naučiti ponašanje kakvo se od njih očekuje.

Ti uposlenici – uzori ne bi trebali biti samo dobri poznavatelji vještina odgoja i obrazovanja, već bi se i sami trebali ponašati i nositi u sebi ono što očekuju od svojih gojenaca. Trebali bi biti ono što pričaju i zahtijevaju od drugih. Ako to nije tako, onda kod djece izazivaju sumnju, podsmjeh i na koncu nepovjerenje u isplativost ponašanja kakvo se od njih očekuje.

Željeni se rezultati ne mogu postići samo sa psihosocijalnim metodama, već je potrebno raditi i na razvoju (pozitivne) duhovne dimenzije čovjeka. Uspješnost se takvih pristupa može vidjeti u ustanovama koje ih primjenjuju. Ovdje ne smijemo zanemariti psihološku dimenziju čovjeka i psihološke metode u rješavanju promatranog problema. Simbioza jednog i drugog pristupa vjerojatno bi dao bolje rezultate.

U školski bi se sustav trebala uvesti takva pravila ponašanja koja će štiti učenike (i nastavnike) od manje ili više intenzivnog nasilja. Tu je i potreba prilagođavanje nastavnih planova i programa (kurikuluma) sadašnjim učenicima i njihovim budućim poslovima za koje se osposobljavaju u školi.

Literatura

Amen, D. (2003). *Liječenje hardvera duše*. Zagreb: VZR.

Bennet, R. (1987). *Kako se osloboditi?* Zagreb – Osijek: Izvori.

Bezić, Ž. (1996). *Zašto i kako odgajati?* Đakovo: U pravi trenutak.

Biblija (1983). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Bosanac, M. i drugi, (1977). *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Zagreb: Informator.

Ivančić, T. (1995a). *Liječiti brak i obitelj*. Zagreb: Teovizija.

Ivančić, T. (1995b). *Smrt nije kraj*. Zagreb: Teovizija.

Ivančić, T. (1997a). *Ako oprostiš.* Zagreb: Teovizija.

Ivančić, T. (1997b). *Otkriće duhovne terapije.* Zagreb: Teovizija.

Ivančić, T. (2000a). *Susret sa živim Bogom.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivančić, T. (2000b). *Agresivnost i povjerenje.* Zagreb: Teovizija.

Ivančić, T. (2002). *Dijagnoza duše i hagioterapija.* Zagreb: Teovizija.

Law, R. K. L. i Bowden M. (2003). *Zašto nervni slomovi.* Veternik: Dijam – M – pres.

Glas Slavonije, Osijek

Summary

Humility is hardest to reach of all virtues.
Nothing dies harder than the will for a good opinion about oneself.
Thomas Stearns Eliot (Glas Slavonije 30. prosinca 2008.)

The goal of this action is to point out some basic causes of violence between children and violence against children. Specifically the socio-economic system, family, parent relations and the educational system. The object is to point out to the fact that the behavior of children and adolescents is only a reflection of what they inherit from the already mentioned social components and also that one cannot expect them to behave differently than the way their examples behave. This is simply because they do not have anyone who will teach them how to behave and how to satisfy the needed criteria. Approaching the analysis of the causes of violence against and between children in this way is an attempt to understand why psycho-social methods applied by benevolent people, with a goal of reducing such violence, do not yield wanted results.

Based on this kind of problem approach to violence between and against children in the educational system we come to the following conclusions. It is necessary to resort to selecting such staff which will be good examples for the students and teach them expected behavior. Regulated standards and measures should be introduced which encourage positive behavior and protect students (and professors) from student violence. In the end, curriculums and work methods with students should be adjusted according to their needs and possibilities, as well as their future employment for which they are being educated.

VAŽNOST JAVNE SVIJESTI U PREVENCIJI NASILJA NAD I MEĐU DJECOM

Hana Hrpka, prof. psihologije*
Hrabri telefon – telefon za zlostavljanu i zanemarenu djecu
Argentinska 2
Zagreb
hana@hrabritelefon.hr

Jelena Tomić, dipl. soc. radnik
Hrabri telefon – telefon za zlostavljanu i zanemarenu djecu
Argentinska 2
Zagreb

dr. sc. Gordana Buljan Flander, doc.
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb

Sažetak

Iako mnogi stručnjaci u svom radu prepoznaju neki društveni problem, ne znaju je li se taj problem javlja i u široj populaciji te ne znaju što s njim i kako djelovati.

Udruga Hrabri telefon bazira svoj rad na podizanju javne svijesti o problemima vezanim uz prevenciju nasilja nad i među djecom.

Ovim radom pokazati ćemo kako se od prepoznavanja problema u društvu od strane uskog kruga direktno uključenih stručnjaka dolazi do podizanja javne svijesti, koji su koraci pri tome te kakva su dosadašnja iskustva.

Znanstvena istraživanja važna su osnovica i početak svake kampanje. Upoznavanje pojavnosti nekog problema u populaciji osnova je koja daje informacije o nekom problemu, učestalosti pojavljivanja i rasprostranjenosti u društvu. Također daje uvid u potrebe javnosti, ali i ideju za daljnji rad putem projekata i programa.

Samo podizanje javne svijesti o istraživanom problemu uključuje informiranje javnosti o rezultatima istraživanja i/ili daljnji rad ovisno o uočenim potrebama (npr. edukacija svih uključenih, radionice za roditelje i djecu,...), ono nadalje uključuje organizaciju i sudjelovanje na akcijama usmjerenim na zaštitu djece kao i izradu, publiciranje, tisak i distribuciju edukativno-promotivnih materijala (plakati, brošure, radna bilježnica, priručnik).

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Hani Hrpki, prof. psihologije na mail: hana@hrabritelefon.hr

Tako, Hrabri telefon provodi znanstvena istraživanja o nasilju nad i među djecom te sudjeluje u humanitarnim akcijama s ciljem podizanja javne svijesti o problemu zlostavljanja i zanemarivanja djece. Web stranica (www.hrabritelefon.hr) predstavlja još jedan način pružanja informacija o problemu zlostavljanja, nudi mogućnost javnosti da pročitaju neke konkretne savjete ili da pošalju upit mailom te pruža informacije o telefonskoj savjetodavnoj liniji kao relevantnom izvoru pomoći.

Sve ove i druge aktivnosti dovele su do toga da je Hrabri telefon, prema istraživanju AED-a 2006. godine, druga udruga po prepoznatljivosti od strane javnosti u Republici Hrvatskoj.

Udruga Hrabri telefon – telefon za zlostavljanu i zanemarenu djecu (kasnije Hrabri telefon) se već niz godina bavi problematikom zlostavljanja djece te nasilja među djecom.

Ovim radom pokazati ćemo kako se od prepoznavanja problema u društvu od strane uskog kruga direktno uključenih stručnjaka dolazi do pomoći direktnim korisnicima i kolika je važnost podizanja javne svijesti u tom procesu, koji su koraci pri tome te kakva su dosadašnja iskustva.

Zlostavljanje i zanemarivanje djece je rastući problem u zemljama u tranziciji, kao što je Hrvatska, koju karakterizira visoka incidencija faktora koji doprinose zlostavljanju i zanemarivanju kao što su općenito poslijeratni uvjeti, socio-ekonomska nestabilnost koja često rezultira siromaštvom, socijalnom izolacijom, visokim stresom, padom društvenih vrijednosti, povećanom uporabom alkohola i droga te raspadom obitelji.

U zemljama u tranziciji, pa tako i u Hrvatskoj o problemu zlostavljanja i zanemarivanja počelo se govoriti u široj javnosti tek unazad 15ak godina što je dovelo do povećanja javne svijesti o tom problemu te efekta "otvaranja rezervoara" – povećao se broj otkrivanja zlostavljanja, a pretpostavlja se da je i incidencija zlostavljanja u porastu, s obzirom na veliki broj rizičnih faktora koji utječu na pojavu obiteljskog nasilja, prisutnih u našem društvu. Kao primjer tome mogu poslužiti podaci Ministarstva unutarnjih poslova republike Hrvatske prema kojima se uočava kako je broj prijava za zlostavljanje i zanemarivanje djece u 2000. godini oko 30 puta veći od onog 1991. godine (Buljan Flander i Ćosić, 2003).

U prvom anonimnom istraživanju prevalencije zlostavljanosti 2001. godine (Karlović, Buljan Flander i Vranić, 2001, te Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003) koje je proveo Hrabri telefon na odrasloj populaciji nađeno je da je 25% djevojaka doživjelo do svoje 14. godine neki od oblika seksualnog zlostavljanja (što uključuje masturbaciju pred djetetom, izlaganje djeteta pornografskom materijalu, diranje po intimnim dijelovima tijela, prisiljavanje djeteta da dira odraslog, prisiljavanje na oralni, analni ili genitalni spolni odnos), dok isto vrijedi za 16% mladića. Preko 50% ispitanika dobivalo je povremeno šamare i

udarce u djetinjstvu, dok je oko 20% ispitanika često dobivalo batine. Teže tjelesne ozljede uslijed naročito intenzivnog tjelesnog zlostavljanja doživjelo je 7% ispitanika. U istom istraživanju je pronađeno da je 30% mladih u djetinjstvu dodoživjelo i neki od oblika emocionalnog zlostavljanja.

Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabri telefon proveli su 2006. godine drugo anonimno istraživanje na preko 4000 punoljetnih učenika (Buljan Flander, 2007). Nađeno je da je 18% djevojaka i mladića doživjelo neki od oblika seksualnog zlostavljanja (što uključuje masturbaciju pred djetetom, izlaganje djeteta pornografskom materijalu, diranje po intimnim dijelovima tijela, prisiljavanje djeteta da dira odraslog, prisiljavanje na oralni, analni ili genitalni spolni odnos). Preko 30% ispitanika često je dobivalo batine, šamare, udarce. U istom istraživanju je pronađeno da je 48% mladih u djetinjstvu doživjelo i neki od oblika emocionalnog zlostavljanja.

U školama, prema istraživanju Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba 2003. godine (Buljan Flander i sur., 2007), 27% djece trpi nasilje skoro svaki dan, a 16% djece ponaša se nasilno nad drugima skoro svaki dan.

Kako bi se smanjila incidencija zlostavljanosti djece, ili čak eliminirala, društvo mora znati da se nasilje nad i među djecom događa i kod nas te da je neprihvatljivo. Nadalje, društvo treba educirati što je zlostavljanje djece, što ono obuhvaća te kome se nasilje može prijaviti. Također, svaku informaciju važno je prilagoditi svakom dioniku društva.

Nevladina organizacija Hrabri telefon već dugi niz godina podiže javnu svijest o ovom problemu. Kao prvo pitanje koje se postavlja jest tko uopće prepoznaje da problem postoji, je li uopće postoji potreba za djelovanjem i konačno, kako djelovati.

Tko i kako prepoznaje problem

Prema iskustvu Hrabrog telefona, stručnjaci koji se bave djecom su ti koji prvi u svom radu primjećuju povećan broj djece (ili roditelja, kolega) koji im se obraćaju za pomoć zbog dotičnog problema. Tako su se u slučaju nasilja nad i među djecom stručnjaci javili za pomoć i savjet stručnjacima Hrabrog telefona jer su opažali nasilje u školama, na igralištima, opažali posljedice nasilja u zdravstvenim ustanovama te neadekvatne reakcije i ponašanje djece.

Najčešće su to bili učitelji i nastavnici, stručni suradnici u školama, liječnici, stručnjaci mentalnog zdravlja u zdravstvenim ustanovama, stručnjaci iz nevladinih organizacija, itd.

Međutim nisu samo stručnjaci ti koji primjećuju problem, tu su i oni koji taj problem doživljavaju, bilo osobno ili u bliskoj okolini. To su roditelji i šira rodbina te djeca i njihovi vršnjaci. Kada roditelji ili dijete prepoznaju da je neko dijete u njihovoj blizini zlostavljano ili su oni sami žrtve nasilje, često ne znaju

kako reagirati, kome se obratiti za pomoć, postoji li uopće pomoć za takav problem, što se može učiniti,... a odrasli, odgovorne osobe da im pomognu, različito reagiraju na njihovo traženje pomoći. Njihove reakcije su često ili ignoriranje problema ili samostalno suočavanje s problemom – pokušaji da se pruži zatražena pomoć djetetu i/ili njegovu roditelju, vršnjaku. Pritom se stručnjak vrlo brzo nalazi u situaciji gdje uočava potrebu za zajedničkim djelovanjem više profila struka.

Hrabri telefon u svom radu često je mjesto gdje djeca, roditelji i stručnjaci traže pomoć u nošenju s nekim problemom. Na taj način, stručnjaci Hrabrog telefona u direktnom su kontaktu s onima kojima je pomoć potreba te mogu uočiti zbivanja u društvu.

Upoznavanje s problemom

Kada govorimo o problemu nasilja nad i među djecom, stručnjaci Hrabrog telefona zajedno sa stručnjacima Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba tvore tim stručnjaka mentalnog zdravlja koji su upravo specijalizirani za bavljenje ovom tematikom. Ranije navedeni podaci istraživanja su rezultat ovog koraka pri upoznavanju s problemom. Prvi je cilj stavljanje problema u društveni i teoretski kontekst, što znači istražiti cjelokupnu recentnu literaturu, stručne i znanstvene članke o tom problemu te definirati problem. Slijedeći je korak izrada nacrta istraživanja, provedba znanstvenog istraživanja o problemu u društvu, dakle u ovom slučaju nasilju nad i među djecom te upoznavanje tima stručnjaka s rezultatima istraživanja. Ovaj je korak važan kako bi se na temelju rezultata istraživanja mogao izraditi plan daljnjeg djelovanja.

Plan djelovanja

Plan djelovanja se stvara na temelju rezultata provedenog istraživanja, literature te na temelju iskustava drugih organizacija koji se već bave tom tematikom, najčešće izvan Hrvatske. Tako su i stručnjaci Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba na temelju dobivenih informacija o incidenciji zlostavljanja djece u Republici Hrvatskoj te na temelju rezultata istraživanja o nasilju među djecom odredili slijedeće točke:

- područja djelovanja
    - o šira javnost
    - o stručna javnost
    - o direktni korisnici – roditelji i djeca
- provoditelji
    - o tim stručnjaka

- volonteri
- stručni suradnici

- aktivnosti

Područje djelovanja obuhvaća sve dionike koji trebaju biti obuhvaćeni, a kada govorimo o problemu nasilja nad i među djecom to su: šira javnost, stručna javnost (učitelji i nastavnici, stručni suradnici u školama, liječnici, stručnjaci mentalnog zdravlja u zdravstvenim ustanovama, stručnjaci iz nevladinih organizacija) te sami roditelji i djeca. Način djelovanja, odnosno vrsta aktivnosti, ovisi od grupe do grupe. Nadalje, aktivnosti, o kojima će nešto kasnije biti riječ, provode sami stručnjaci Hrabrog telefona i/ili Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, volonteri Hrabrog telefona, posebno educirani za specificiranu aktivnost te stručni suradnici, najčešće neki od gore navedenih.

Aktivnosti

Najvažniji dio procesa podizanja javne svijesti su aktivnosti koje su direktno usmjerene na direktan rad s ciljanom populacijom. Naime, aktivnosti uključuju sve dionike i njima se postiže krajnji cilj – podizanje javne svijesti o problemu nasilja nad i među djecom, što znači da društvo nasilje smatra neprihvatljivim, da članovi društva znaju kome prijaviti nasilje, gdje potražiti pomoć te da to i čine kako bi žrtvama bila pružena adekvatna pomoć i time se utječe na sveukupno smanjenje nasilja.

Američka organizacija "Prevent Child Abuse America" (Child Abuse Awareness & Education, the keys to Prevention, 2008.) navodi svoja iskustva u mijenjanju stavova javnosti o zlostavljanju djece. Organizacija je kroz različite aktivnosti radila na tome da javnost preuzme aktivniju ulogu u prevenciji zlostavljanja djece. Istraživanja javnog mišljenja pokazala su kako se tijekom godina postotak osviještenih ljudi značajno povećao. Njihove medijske kampanje kroz godine educirale su javnost o problemu i utjecale na javno mišljenje. Danas, šira američka javnost razumije da svatko ima ulogu u prevenciji nasilja nad i među djecom.

Aktivnosti koje provodi Hrabri telefon su:

- Aktivnosti namijenjene široj javnosti
  - medijska promocija pojavnosti problema u društvu (sudjelovanje u tematskim radio i televizijskim emisijama, intervjui, članci u dnevnim i tjednim novinama)
  - promotivne publikacije (letci, plakati, jumbo-plakati) kojima se informira javnost o problemu

  - web stranica pomoću koje se ne samo infromira javnost o problemu, već su dostupni rezultati istraživanja te su dane infromacije o aktivnostima za roditelje i djecu (www.hrabritelefon.hr)
  - aktivnosti s dodatnim ciljem prikupljanja sredstava za daljne programske aktivnosti (koncerti, kazališne predstave, aukcije, svečane večere, sportska događanja, manje lokalne akcije...)
- Aktivnosti namijenjene stručnoj javnosti
  - edukacije direktno uključenih stručnjaka i volontera
  - predavanja za nastavnike i stručne suradnike u školama, vrtićima i zdravstvenim ustanovama
  - tribine, okrugli stolovi
  - izlaganja na stručnim skupovima i konferencijama
  - publiciranje u stručnim i znanstvenim časopisima
  - edukativni materijali – brošure, priručnici
- Aktivnosti namijenjene roditeljima i djeci – programske aktivnosti
  - preventivno – edukativne radionice s djecom
  - radionice i/ili predavanja za roditelje
  - psihosocijalno savjetovanje
  - dijagnostika i tretman
  - mjere obiteljsko-pravne zaštite
- Aktivnosti usmjerene na daljnju prevenciju
  - edukativne brošure (besplatne, dijele se svim zainteresiranima)
  - savjetodavna linija za djecu i roditelje
  - sudjelovanje na događanjima u javnosti (Tjedan udruga, Dan obitelji,....)

Sve navedene aktivnosti Hrabri telefon provodi već 11 godina. Osim što podižu javnu svijest o ovom problemu te služe kao direktan izvor pomoći djeci, roditeljima i stručnjacima, iste dovode i do prepoznatljivosti udruge u široj javnosti. Tako je Hrabri telefon, prema istraživanju AED-a 2006. godine, druga udruga po prepoznatljivosti od strane javnosti u Republici Hrvatskoj (Šakić i Franc, 2006.).

Zaključak

Svi navedeni koraci sastavni su dio višegodišnje borbe protiv nasilja nad i među djecom. Podizanje javne svijesti je samo jedan dio aktivnosti kojima se sa raznih strana pokušava djelovati na društvo kako bi se postigao krajnji cilj – odsustvo nasilja nad i među djecom. Iako neke od navedenih aktivnosti nisu konkretno namijenjene podizanju javne svijesti, one ipak to jesu, ako se gleda na nižoj, lokalnoj ili pojedinačnoj razini.

Naravno da jedna nevladina organizacija ima svoja ograničenja, koja su kako financijske prirode tako i vezana uz same ljudske resurse. Međutim, su-

radnjom sa drugim organizacijama (poput Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, uredom Pravobraniteljice za djecu, resornim ministarstvima te drugim udrugama) može se mnogo postići na području podizanja javne svijesti o problemu nasilja nad i među djecom.

Iako literatura šturo opisuje procese podizanja javne svijesti, jasno je prikazana važnost iste za mnoga područja – od prevencije zlostavljanja djece do reagiranja u slučajevima prirodnih katastrofa (Awareness & Prevention of Child Abuse, 2007, Assessing Your disaster Public Awareness Program, 2006). Ovim radom pokušali smo razložiti proces podizanja javne svijesti o ovom problemu, ali ga opisati na način da je lako primjenjiv i na druge društvene probleme. Svakako, aktivnosti se mijenjaju obzirom na problem te se nadopunjuju i prilagođavaju.

Literatura

Awareness & Prevention of Child Abuse. Kiwanis International. 2007. Preuzeto 09.01.2009. s http://www.kiwanis.org/ServiceProjects/YoungChildrenPriority1/tabid/255/Default.aspx

Assessing Your disaster Public Awareness Program - A guide to strenghthening public education. Emergency Management Accreditation Program. 2006. Preuzeto 09.01.2009. s http://www.emaponline.org/?299

Buljan Flander, G. (2007.). Izloženost djece nasilju: Jesmo li nešto naučili? U: V. Kolesarić (ur.) *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu, Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Psihologija nasilja i zlostavljanja, Osijek, 45-52*.

Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z., i Ćorić Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja, 16(87-88), 157-174*

Buljan Flander G. i Kocijan-Hercigonja D. (2003): *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Marko M, Zagreb

Buljan Flander, G. i Ćosić,I. (2003): *Prepoznavanje i simptomatologija zlostavljanja i zanemarivanja djece*. Medix, 51, 122-124

Child Abuse Awareness & Education, the keys to Prevention. Prevent Child Abuse America. 2008. Preuzeto 09.01.2009. s http://www.childabuse.com/prevent.htm

Karlović, A., Buljan Flander, G. i Vranić, A. (2001.) Validacija upitnika o zlostavljanju u djetinjstvu*. Suvremena psihologija, 4, 1-2,* 93-111

Šakić V. i Franc, R. (2006.) *Javno mijenje - Stavovi javnosti o nevladinim organizacijama 2006.*, Academy for Educational Development

Summary

Although many experts in their professional work recognize certain problems in the society they don't know and cannot say whether is that the problem that is relevant in wider public and they are not sure whether to deal with it, how to approach it.

Work of Brave phone – helpline for abused and neglected children is based on raising public awareness on issues of preventing the violence against children and bullying.

In this paper we will present activities that are steps and that are connecting recognition of problem in society by the few professionals that are directly included in managing it and raising wider public awareness on that issue.

Scientific researchers are important beginning of every campaign. Ensuring the insight in prevalence of a problem gives us main information on it, its frequency and distribution in society.

Raising public awareness consists of informing public on the results of researches, recommendations based on these results, direct work with target population (depending on the explored necessity), organization and participation in activities for preventing and protecting children as well as creating, publishing and distributing educative materials (posters, brochures, manuals).

Brave phone actively involves all these above mentioned activities in its everyday work aiming at adequate and accurate prevention of violence against and among children.

Based on its efforts and results of work, according to the AED's research in 2006, Brave Phone is second most visible civil society organization recognized by the public in Croatia.

FOTOGRAFIJE DJECE U HRVATSKIM TISKOVINAMA

Adrijana Banožić, studentica
Studij psihologije
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3
Zagreb
adriana.banozic@gmail.com

Sara Prot, studentica*
Studij psihologije
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3
Zagreb
sprot@ffzg.hr

Martina Udovičić, studentica
Studij psihologije
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3
Zagreb
mudovici@ffzg.hr

Ana Vojnić Tunić, studentica
Studij psihologije
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3
Zagreb
avojtun@yahoo.com

dr. sc. Ksenija Bosnar, red. prof.
Studij kineziologije
Filozofski fakultet u Zagrebu
Horvaćanski zavoj 15
Zagreb
xenia@kif.hrf

Sažetak

Izvještavanje o događajima čiji su sudionici djeca zakonski obvezuje novinare prije svega na zaštitu djece, njihovih interesa i prava na privatnost. Međutim, prikazivanje djece u hrvatskim medijima nije uvijek u funkciji zaštite njihove dobrobiti. Ured pravobraniteljice za djecu je nekoliko puta izrazio prosvjede zbog kršenja prava djece u medijima osobito kad se radilo o slučajevima koji su izazvali veliku medijsku pozornost, a time i ignoriranje spomenutih propisa. Upravo zbog toga prepoznali smo potrebu napraviti objektivan pregled postojećeg stanja u hrvatskim tiskovnim medijima.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati štite li novinari prava djece pri objavi njihovih fotografija, u kojoj mjeri se pri objavi fotografija dječja prava krše te u kojim kontekstima.

U uzorku su obuhvaćene četiri vrste dnevnih novina koje imaju visoku čitanost u Hrvatskoj (Jutarnji list, Večernji list, Vjesnik i 24 sata). Obrađeno

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Sari Prot, studentica na mail: sprot@ffzg.hr

je N = 108 brojeva novina iz razdoblja od 14.8. do 28.8.2008. te od 10.10. do 28.10.2008. te je nađeno ukupno N = 848 fotografije osoba mlađih od 18 godina.

Rezultati pokazuju kako su najčešće objavljivane fotografije djece školske dobi (44%). Većina djece prikazana na fotografijama su anonimna te su često prikazana bez roditelja. Većina fotografija ocijenjena je kao materijal s pozitivnom ili neutralnom svrhom objave (na primjer, sportski uspjesi djece), a 20,2% fotografija dobilo je negativnu procjenu, pri čemu se često javljala svrha korištenja djece za dobivanje publiciteta.

Zaključujemo kako kršenje prava djece objavom njihovih fotografija u hrvatskim dnevnim novinama nije česta pojava, no frekvencija ove vrste kršenja dječjih prava bi se mogla još više smanjiti.

Uvod

Mediji imaju izrazito važnu ulogu u povećanju svijesti društva o zanemarivanju i zlostavljanju djece, ne toliko zbog edukacijskih kampanja, koliko zbog objavljivanja članaka o specifičnim slučajevima i intervencijskim inicijativama (Gough, 1996). Natpisi kao "Never again: how we failed James Whakaruru" (Collins, 2000) ili "Roditelji ne žele malu Ellu u razredu njihove djece" izazivaju enormnu pozornost javnosti. Takvi naslovi imaju izrazito negativan utjecaj na djecu, obitelj i službe za zaštitu djece zbog negiranja djetetova prava na anonimnost, trivijaliziranje kažnjavanja djece te izlaganja socijalnih službi kao "glavnih odgovornih" za sve propuste. Mediji su općenito važni za održavanje javnog i političkog interesa za prava djece.

Izvještavanje o događajima čiji su sudionici djeca zakonski obvezuje novinare prije svega na zaštitu djece, njihovih interesa i prava na privatnost. S obzirom na broj propisa u HR koji reguliraju zaštitu privatnosti djeteta, očekivali bismo gotovo idealnu situaciju. Nažalost, zaključci koji su doneseni na okruglom stolu koji je organizirao Ured za pravobraniteljicu 2007. godine na temu "Izvještavanje o djeci – inicijativa za zaštitu privatnosti djece u medijima" opravdavaju naš skepticizam prema stvarnom poštivanju navedenih propisa.

Neodgovorno izlaganje djeteta u medijima može naštetiti djetetovu samopoimanju i samopoštovanju te negativno utjecati na njegov razvoj, ali težina posljedica ovisit će o nizu čimbenika iz djetetove okoline. Senzacionalizam šteti svima, a pretjerano medijsko izlaganje žrtava nasilja ih samo dodatno stigmatizira. Upravo zato je potrebno inzistirati na dodatnom oprezu pri objavi dječjih fotografija u medijima.

Unicefov izvještaj 2008. godine donio je nekoliko važnih smjernica. U izvještavanju o događajima u kojima se spominju djeca, u skladu s etikom novinarske profesije, nužno je izbjegavati senzacionalizam i po svaku cijenu štititi identitet djeteta. Važno je da mediji budu adekvatno educirani o reperkusijama

koje njihovo izvještavanje ima na djecu. Potrebno je senzibilizirati javnost za posljedice koje mogu nastati kod djece zbog kršenja njihove privatnosti u medijima te javno raspravljati o problemu kršenja privatnosti djece u medijima. Roditelje i stručnjake koji rade s djecom potrebno je educirati o tome kako štititi privatnost djece, te razviti senzibilitet novinara za prepoznavanje najboljeg interesa djeteta, jer pristanak djeteta i suglasnost njegovog roditelja ili skrbnika nisu uvijek u skladu s tim načelom. Vlasnici medija i oglašivači trebaju postati partneri u borbi za zaštitu privatnosti djece u medijima, a sloboda medija ne smije biti iznad prava na zaštitu privatnosti djece u medijima.

Cilj istraživanja

Svrha je ovog istraživanja bila ispitati karakteristike fotografija djece objavljivanih u hrvatskim dnevnim novinama. Specifični ciljevi također su bili ispitati štite li novinari prava djece pri objavi njihovih fotografija, u kojoj mjeri se pri objavi fotografija krše dječja prava i u kojim kontekstima.

Metodologija

Uzorak

Kako bismo ispitali karakteristike fotografija djece koje se objavljuju u novinama, uzet je uzorak 4 vrste dnevnih novina koje imaju visoku čitanost u Hrvatskoj – (1) Jutarnji list, (2) Večernji list, (3) Vjesnik i (4) 24 sata. Obrađeno je N = 108 brojeva novina iz razdoblja od 14.8. do 28.8.2008. te od 10.10. do 28.10.2008. Nađeno je ukupno N = 848 fotografija osoba mlađih od 18 godina. Karakteristike uzorka prikazane su u Tablici 1.

Tablica 1. Struktura uzorka dnevnih novina obuhvaćenih u istraživanju (N = 108 izdanja).

	Broj izdanja novina obuhvaćenih u uzorku	Broj nađenih fotografija maloljetnih osoba
1. Jutarnji list	26	232
2. Večernji list	29	174
3. Vjesnik	24	195
4. 24 sata	29	247
Ukupno	108	848

Postupak mjerenja

Izvršena je analiza sadržaja dnevnih novina prikupljenih u uzorak. Jedinica analize bila je jedna fotografija. Fotografije je obrađivalo 4 uvježbana procjenjivača. Za procjenu fotografija korišten je standardizirani obrazac koji je sadržavao informacije o različitim karakteristikama fotografije – dob djeteta, fokus fotografije, prisustvo i uloga roditelja, veličina fotografije, rubrika i tema članka uz koji je fotografija vezana te svrha fotografije. "Dijete" je u ovom slučaju bilo definirano kao bilo koja osoba mlađa od 18 godina, bilo da se radilo o dojenčetu, predškolskom djetetu, školskom djetetu ili adolescentu.

Rezultati i rasprava

Opće karakteristike fotografija djece u dnevnim novinama

U uzorku od N = 108 brojeva hrvatskih dnevnih novina nađeno je ukupno N = 848 fotografija osoba mlađih od 18 godina.

U svim obrađenim brojevima novina nađena je barem jedna fotografija djeteta te se one pojavljuju u širokom spektru rubrika – vijesti, sport, tv vodiči, reklame itd. Rezultati pokazuju kako su najčešće objavljivane fotografije djece školske dobi (44%) te adolescenata (21%). Dobna distribucija djece nađenih na fotografijama prikazana je na Slici 1. Na fotografijama je najčešće prikazano jedno do troje djece (85% slučajeva), no nađeni su i prikazi velikih grupa djece.

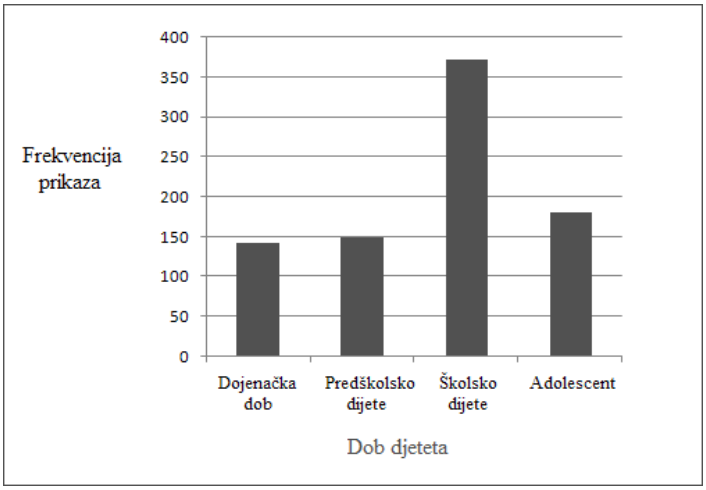

Slika 1. Dobna distribucija djece prikazane na fotografijama u hrvatskim dnevnim novinama (N = 848 obrađenih fotografija).

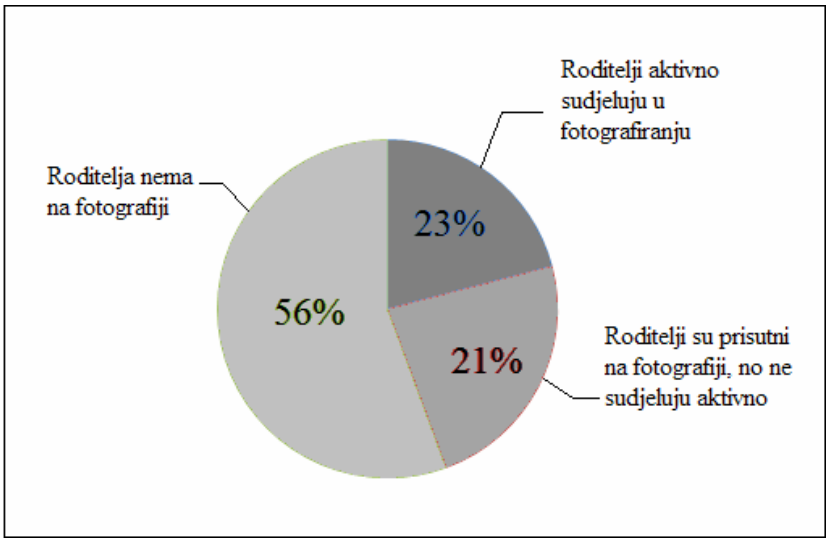

Slika 2. Sudjelovanje roditelja u fotografiranju djece u svrhu objave u hrvatskim tiskovinama (N = 848 obrađenih fotografija).

Na fotografijama je najčešće u fokusu lice djeteta (71% slučajeva), a lica su zamagljena samo u manjem broju slučajeva (4,7%). Veličina i format slika jako su varirali, te su nađene veličine od 2 cm^2 do 1000 cm^2 pri čemu su negativno ocijenjene fotografije u prosjeku zauzimale veću površinu.

Djeca domaćeg porijekla prikazuju se nešto češće nego strana (43% naspram 28%), dok u gotovo trećini slučajeva identitet djeteta ostaje nepoznat – fotografija djeteta se koristi samo kao ilustracija za članak. Većina djece prikazane na fotografijama ostaje anonimna, a ime djeteta najčešće se navodi ukoliko se radi o djetetu poznate osobe.

Djeca su dosta često prikazana na fotografijama bez prisustva roditelja (preko 50% slučajeva). U 20,3% slučajeva roditelji su aktivno sudjelovali u fotografiranju pozirajući s djetetom. Nisu aktivno sudjelovali u 22.5% slučajeva. Roditelji su najčešće ostali anonimni, a ime roditelja navodi se najčešće kada se radi o poznatoj osobi. Poznate osobe i njihova djeca prikazivani su u oko 30% slučajeva. Da su u uzorku obuhvaćeni tabloidi, rezultati bi možda bili drugačiji.

Svrha objave fotografija – krše li se prava djece?

Jedan je od glavnih ciljeva ovog istraživanja bio ispitati krše li se prava djece objavljivanjem njihovih fotografija u novinama te u kojim kontekstima. S tim ciljem procjenjivači su pri obradi fotografija djece ocijenili njihovu svrhu svrstavajući ih u 3 kategorije – pozitivna svrha (npr. članak o sportskim uspjesima

djece), neutralna svrha (npr. članak o početku škole) ili negativna svrha (npr. iskorištavanje tragične priče za podizanje publiciteta). Procjenjivači su se prije početka prikupljanja podataka uskladili i uvježbali kako bi osobni stavovi procjenjivača što manje utjecali na procjene. Ipak, ove rezultate treba uzeti s oprezom budući da se radilo o subjektivnim procjenama svrhe od strane 4 procjenjivača.

Rezultati pokazuju kako su prava djece u većini slučajeva bila zaštićena, no i dalje postoji značajan broj fotografija koje su objavljene s negativnom svrhom. 79,8% fotografija svrstano je u kategoriju pozitivne ili neutralne svrhe. Negativna svrha pripisana je 171 fotografiji što čini 20,2% uzorka. U preko 60% brojeva novina nađena je barem jedna negativno procijenjena fotografija, a njihov broj se kreće i do čak 10 po jednom izdanju.

Zanimljivo je da su novine 24 sata dobile statistički značajno veći broj negativnih procjena od drugih novina – čak 50% negativno procijenjenih fotografija otpada na fotografije objavljene u 24 sata (χ^2 123,5, $p < 0,01$).

Pozitivnu ocjenu najčešće su dobili članci koji opisuju uspjeh djeteta ili rođenje djeteta. Oni su u prosjeku statistički značajno manji u odnosu na negativno ocjenjene članke ($t = 3,95$; $ss = 274$; $p < 0,01$). U kategoriji negativnih procjena najčešće se radilo o reklamama ili o korištenju djeteta za dobivanje medijske pozornosti. Na tim fotografijama je lice djeteta u fokusu u 70% slučajeva, a 11% je zamagljeno. Pri tom treba naglasiti da pored velikog broja fotografija snimljenih bez pristanka (38%) dio "slavnih" roditelja (36,2%) pozira sa svojim djetetom dobrovoljno. U ovim slučajevima moglo bi se kazati da je odgovornost za zloupotrebu djece podijeljena između roditelja i novina. Međutim, postoje situacije u kojima odgovornost za iskorištavanja djece za dobivanje publiciteta ne leži na novinama. Događaji kao što su predizborne kampanje ili dodjele nagrada su nužno medijski praćene i novine ih prate ilustracijama. Ukoliko su djeca prisutna, i ona će se naći na fotografijama bez obzira na uređivačku politiku novina.

Tablica 2. Frekvencija izdanja novina koje sadrže fotografije djece s negativnom svrhom objavljivanja i ukupan broj fotografija s negativnom svrhom u pojedinoj tiskovini (N=108).

	Broj izdanja s fotografijama negativne svrhe	Udio izdanja s fotografijama negativne svrhe	Broj fotografija s negativnom svrhom	Udio fotografija s negativnom svrhom
1. Jutarnji list	13	50%	33	14,2%
2. Večernji list	11	37,9%	24	13,8%
3. Vjesnik	15	62,5%	27	13,8%
4. 24 sata	26	89,6%	87	35,2%
Ukupno	65	60,2%	171	20,2%

Problem iskorištavanja djece za dobivanje publiciteta vjerojatno ne bi postojao da čitaoci ne pokazuju veliku znatiželju za potomstvo "slavnih". Kada su u pitanju predsjednički kandidati, medijsko eksponiranje vlastite djece se može shvatiti i kao obaveza prema glasačima koji žele znati sve o osobama za koje će glasovati.

Prikazivanje djece na reklamama bilo je dosta često (nađeno je preko 50 reklamnih fotografija). Većinom se radilo o reklamama dječjih proizvoda (npr. školski pribor), no često su nađene i fotografije djece na reklamama za proizvode koji nisu direktno vezani uz djecu (npr. stambena štednja). Postavlja se pitanje je li etično koristiti djecu u ovakvim reklamama kako bi se djelovalo na emocije potrošača.

Nedostaci ovog istraživanja i preporuke za buduća istraživanja

Jedan od glavnih nedostataka ovog istraživanja je taj što uz fotografije objavljene u novinama u određenom postotku slučajeva nisu bili dostupni točni podaci o prikazanom djetetu te su procjene dobi, uloge roditelja u fotografiranju i svrsi objave fotografije bili subjektivna ocjena procjenjivača i kao takvi podložni pogrešci. U budućim istraživanjima možda bi bilo korisno uključiti više procjenjivača u obradu jednog članka kako bi se postigla veća pouzdanost procjena.

U ovom su istraživanju uzeti uzorci iz dva vremenska razdoblja kako bi se povećala mogućnost generalizacije rezultata. Međutim, moguće je da su određeni događaji koji su se odvijali u ovim razdobljima (npr. Olimpijada i američka predsjednička kampanja) značajno utjecali na sadržaj novina i fotografija. Radi toga bi bilo korisno prikupiti veći uzorak kroz cijelu godinu kako bi se dobila pouzdanija procjena sadržaja novina.

Također, u budućim istraživanjima bilo bi korisno uzeti uzorak više različitih vrsta tiskovina koje sadrže fotografije djece, poput različitih tjednih i mjesečnih časopisa.

Zaključak

Izvještavanje o događajima čiji su sudionici djeca zakonski obvezuje novinare prije svega na zaštitu djece, njihovih interesa i prava. Neodgovorno izlaganje djeteta u medijima može naštetiti djetetovu samopoimanju i samopoštovanju te nepovoljno utjecati na njegov razvoj.

Ovim istraživanjem pokazali smo koliku pažnju posvećuju četiri najčitanije hrvatske dnevne novine zaštiti dječjih prava pri objavi fotografija malodobnika. Od ukupno 848 pronađenih fotografija za 20.2% fotografija procijenjeno je da su objavljene s negativnom svrhom za postizanje publiciteta i u tom smislu predstavljaju potencijalno kršenje dječjih prava. Tek 5% objavljenih fotografija štiti

dječji identitet zamagljivanjem lica. Od svih novina koje je obuhvaćao uzorak, 24 sata obraćaju najmanje pažnje na poštivanje dječjih prava pri objavi fotografija. U velikom broju slučajeva odgovornost za zloupotrebu djece u medijima podijeljena je između roditelja i novina.

Zaključujemo kako kršenje prava djece objavom njihovih fotografija u hrvatskim dnevnim novinama nije česta pojava, no frekvencija neodgovornog objavljivanja dječjih fotografija bi se trebala smanjiti. Više pozornosti svakako je potrebno posvetiti zaštiti dječjeg identiteta i prava na privatnost.

Literatura

Gough, D. (1996). Defining the problem. *Child Abuse & Neglect, 11(20)*, 993-1002.

Summary

When reporting events in which children participated, journalists are legally bound to protect the children, their interests and their right to privacy. Nevertheless, depiction of children in the Croatian press isn't always in the function of protecting their wellbeing. The Croatian ombudsman for children's office has already protested a number of times against the breach of children's rights in the media, particularly in case of events which attracted a lot media attention and the above mentioned directives are ignored. Precisely because of this we recognized the need to make an objective overview of the existing situation in the Croatian press.

The goal of this study was to examine whether journalists protect children's rights when they publish their photographs, in how many cases children's rights are breached and in which contexts.

The sample included 4 brands of newspapers widely read in Croatia (Jutarnji list, Večernji list, Vjesnik and 24 sata). A content analysis of N = 108 issues published in the period between August the 14th and August the 28th 2008 and between October the 10th and October the 28th 2008 was performed. A sample of N = 848 photographs of persons younger than 18 were found.

The results show that the most frequent photographs were those of school age children (44%). Most children shown in the photographs remain anonymous and are often photographed without their parents. Most of the photographs have been evaluated as material with a positive or neutral function of publication (for example, children's sport achievements). However 20.2% of photographs were evaluated negatively and the most frequent was using children to gain publicity.

We conclude that the breach of children's rights by publishing their photographs isn't very frequent in the Croatian newspapers, but the frequency could be reduced further.

MEDIJSKI PRISTUP NASILJU NAD DJECOM U OBITELJI

Vedran Lešić, student*
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru
Obala Kralja Petra Krešimira IV, br.2, Zadar
vedranee@gmail.com

Ivana Dujić, studentica
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru
Obala Kralja Petra Krešimira IV, br.2, Zadar

Maria Santini, studentica
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru
Obala Kralja Petra Krešimira IV, br.2, Zadar

Irena Pavela, studentica
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru
Obala Kralja Petra Krešimira IV, br.2, Zadar
ip.psycho@gmail.com

Jelena Plavčić, studentica
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru
Obala Kralja Petra Krešimira IV, br.2, Zadar

Suzana Prenđa, studentica
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru
Obala Kralja Petra Krešimira IV, br.2, Zadar

Sažetak

Većini današnjih ljudi mediji predstavljaju prozor kroz koji gledaju svijet oko sebe. Posljednjih nekoliko godina, nasilje nad djecom u obitelji privlači posebnu pozornost i stručnjaka i široke javnosti zbog toga što djeca predstavljaju jedan od najosjetljivijih segmenata ljudske populacije, koji zasigurno ostavlja težak trag na sve koji se bave tim problemom. Međutim, kakva je uloga masovnih medija? Je li ta nova vijest vjerna kopija realnih događaja ili se pak ona mijenja u složenom komunikacijskom sustavu i u takvom preobraženoj formi stiže do mase primatelja? S druge strane, toliko je toga što nije zabilježeno od strane medija, pogotovo zbog same osjetljivosti tematike koja u najvećem broju slučajeva ostaje skrivena ili prešućena u obiteljima, ali kada neka od tih užasavajućih priča dospije u javnost, svaki put nas iznova podsjeti da su zlostavljana djeca dio naše svakodnevice. Nasilje nad djecom u obitelji se definira u najširem smislu kao ozljeđivanje i mentalno povrjeđivanje, seksualno zlostavljanje i nemaran postupak ili maltretiranje

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Vedranu Lešiću, student, na mail: vedranee@gmail.com

djece mlađe od 18 godina od strane osoba koje su odgovorne za djetetov razvoj. Ovo istraživanje je provedeno s ciljem kvalitativnog i kvantitativnog prikazivanja glavnih činjenica o nasilju nad djecom unutar obitelji objavljenih u dnevnim novinama u razdoblju od 2005. do 2007. godine. Postupak je uključivao analizu sadržaja svih članaka koji su opisivali slučaj nasilja počinjenog nad djecom u tom periodu. Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da se najveći broj počinjenog nasilja može kategorizirati kao seksualno zlostavljanje, a potom ako ubojstvo. Zatim, ako se uzme u obzir spol počinitelja i žrtve, najčešći broj zlostavljanja odvija se između oca i kćeri, a što se tiče dobi, srednja dob počinitelja, od 30. do 50. godina, je razdoblje kada je zabilježeno najviše počinjenog zlostavljanja. Također rezultati pokazuju da je nasilje u obitelji najčešće jednokratno, no u 33% objavljenih slučajeva nasilje se odvija duži niz godina prije same prijave koju najčešće podnose bliske osobe. Nadalje, činjenica jest da novinari prilikom objavljivanja članaka o nasilju nad djecom objavljuju osobne podatke i slike počinitelja češće nego žrtava nasilja, što za posljedicu ima sljedeće pitanje: tko određuje granice privatnosti i gdje se krše ljudska prava prilikom objavljivanja spomenutih članaka?

Uvod

Većini današnjih ljudi mediji predstavljaju prozor kroz koji gledaju svijet oko sebe. Od samog nastanka tiska pa sve do pojave elektroničkih medija, mediji su evoluirali i doprli do svih kutaka svijeta učinivši ga "globalnim selom". Posljednjih nekoliko godina, nasilje nad djecom u obitelji privlači posebnu pozornost stručnjaka, medija i široke javnosti zbog toga što djeca predstavljaju jedan od najosjetljivijih segmenata ljudske populacije, koji zasigurno ostavlja težak trag na sve koji se bave tom problematikom. Međutim, kakva je tu uloga masovnih medija? Je li ta nova vijest, koja dospije do medija, vjerna kopija realnih događaja ili se pak ona mijenja u složenom komunikacijskom sustavu i u takvom preobraženoj formi stiže do mase primatelja te koliko je zapravo velika diskrepancija između stvarnih, evidentiranih podataka i onoga što mediji objavljuju? S druge strane, toliko je toga što nije zabilježeno od strane medija, pogotovo zbog same osjetljivosti tematike koja u n1jvećem broju slučajeva ostaje skrivena ili prešućena u obiteljima zbog toga jer se djeca ne usude zatražiti pomoć ili zato što odrasli ignoriraju opasnosti kojima su izložena. Ipak, kada neka od tih užasavajućih priča dospije u javnost, svaki put nas iznova podsjeti da su zlostavljana djeca dio naše svakodnevice. Užasavajuće činjenice o zlostavljanoj i zanemarivanoj djeci upućuju nas na to da velik broj djece pati od najranije dobi – primjerice, žrtve seksualnog zlostavljanja imaju u prosjeku devet godina, svaka četvrta djevojčica je seksualno zlostavljana, a od fizičkog nasilja najčešće stradavaju djeca predškolske dobi koja su fizički bespomoćna i psihički

nezrela. Također, statistički podaci pokazuju da je porastao broj kaznenih djela zlostavljanja i zanemarivanja djece (Ajduković, 2003).

Nasilje nad djecom u obitelji se definira u najširem smislu kao ozljeđivanje i mentalno povrjeđivanje, seksualno zlostavljanje i nemaran postupak ili maltretiranje djece mlađe od 18 godina od strane osoba koje su odgovorne za djetetov razvoj (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). To nasilje se manifestira na različite načine: kao fizičko, emocionalno, seksualno zlostavljanje ili pak kao zanemarivanje. Razlučivanje tih oblika važno je kako radi kvalifikacije djela i određivanja sankcija prema počiniteljima, tako i radi mogućnosti preventivnog i terapijskog djelovanja na žrtve i počinitelje. Zlostavljana djeca obično u isto vrijeme trpe više različitih oblika zlostavljanja, no najčešći oblik je zanemarivanje. Ono se pojavljuje kod čak 54 posto žrtava što je 1997. godine zabilježilo istraživanje Child Protective Services-a (CPS) (prema Singer i sur., 2005), dok ih je 24 posto bilo fizički zlostavljano, 13 posto seksualno zlostavljano, 6 posto emocionalno zlostavljano i dva posto medicinski zlostavljano. Osim što zlostavljanje i zanemarivanje ima velike razvojne posljedice na djecu – od prve godine života zlostavljana djeca imaju usporen i socijalni i kognitivni razvoj – (Crittenden, 1988., Lyons-Ruth, Connell i Zoll, 1989; prema Vasta, Haith i Miller, 2005), zabrinjavajuće da svakog dana umire petero do šestero djece od zanemarivanja ili zlostavljanja što je nepopravljiva posljedica kojoj valja posvetiti veliku pozornost (CPS, 2001; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Tamne brojke svjetske statistike o zlostavljanoj djeci približavaju se i hrvatskoj realnosti. Nasilje nad djecom, kao što je postalo očito, može se dogoditi u svakoj obitelji, bez obzira na njen društveni status, može se dogoditi u bilo kojoj instituciji ili ustanovi, a koliko će ono biti učestalo u nekoj određenoj sredini, ovisi o različitim društveno-ekonomskim, psihološkim, religijskim, pa i običajnim odrednicama. Drugim riječima, nasilje u nad djecom postalo je ozbiljni društveni problem i u svakom pojedinačnom slučaju ono, uz nesagledliva psihička i tjelesna oštećenja i posljedice koje ostaju djetetu i njegovoj okolini za cijeli život, predstavlja jedan od najčešćih oblika kršenja temeljnih dječjih prava (Ajduković, 2003).

Ipak, da sve nije tako crno govori činjenica da su u Hrvatskoj posljednjih godina postignuta značajna zakonska unapređenja, te je povećana senzibilizacija stručnjaka za ovaj problem. Na to ukazuju podaci Ministarstva unutarnjih poslova (prema Vranić i sur., 2002) prema kojima je u razdoblju od 1991. do 1999. godine vidljiva tendencija porasta broja evidentiranih slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja djece. Izuzetak je ratno razdoblje kada se vjerojatno zbog specifičnih okolnosti broj prijavljenih slučajeva smanjio, iako je za pretpostaviti da su se socio-ekonomski stresori koji pridonose zlostavljanju povećali (veća socijalna izolacija obitelji, lošije ekonomsko i zdravstveno stanje obitelji itd.). Ipak, sa završetkom rata u sustavu socijalne skrbi je došlo do znatnog povećanja djece korisnika usluga zbog zlostavljanja i zanemarivanja (Ajduković, 2003). Po

svemu sudeći, to je prije svega odraz bolje informiranosti i osjetljivosti za problem nasilja nad djecom u obitelji, kako među stručnjacima tako i među medijima koji su počeli više izvještavati širu javnost o tom problemu. Međutim, s obzirom da se radi o izrazito osjetljivoj tematici i djeci koja su pretrpjela veliku traumu, postavlja se pitanje je li uopće opravdano objavljivati članke na ovu temu. Objavljivanje informacija o djeci žrtvama nasilja opravdano je ukoliko je to u interesu žrtava. U suprotnom, objavljivanje takvih informacija može štetiti, i to ne samo žrtvi, već i njenim bližnjima, a ponekad posljedica neodgovornih medija može utjecati i na tragičan kraj. Zbog svega navedenog nameću se brojna pitanja vezana uz etičnost izvještavanja ns kojima se novinari moraju suočiti. Kako objavljivati? Kako informirati javnost i kako izbjeći moguću štetu? Da li uopće objavljivati? Može li se ovakav medijski pristup opravdati interesima javnosti? Ako da, po koju cijenu? Je li pravi način izazivanja suosjećanja ili senzacije brutalnim slikama nasilja i žrtava? Zatim, kakav zapravo utjecaj takvi članci imaju na same čitatelje? Zbog svega navedenog, cilj ovog istraživanja je analizom sadržaja kvalitativno i kvantitativno utvrditi glavne činjenice o nasilju nad djecom unutar obitelji objavljenih u dnevnim novinama.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 20 procjenjivača, studenti 2. i 3. godine psihologije, Sveučilišta u Zadru.

Instrumetarij

Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je Upitnik za evaluaciju članaka objavljenih u dnevnim novinama. Upitnik se sastoji od objektivnog dijela (koji sadrži 12 čestica) i subjektivnog dijela (koji sadrži 17 čestica) (v. Prilog 1). Cilj ispunjavanja objektivnog dijela upitnika je prikupiti općenite podatke o samom slučaju nasilja nad djetetom, dok se subjektivni dio odnosio na emocije koje je članak izazvao kod procjenjivača, te na način na koji je članak napisan i opći dojam o člancima.

Postupak

Iz svih brojeva dvaju dnevnih novina Jutarnjeg lista i 24 sata, u posljednje tri godine, 2005., 2006. i 2007. izdvojeni su članci o nasilju nad djecom unutar obitelji. Ukupno je izdvojen 71 članak na tu temu. Nakon toga su svi članci procijenjeni na objektivnom dijelu upitnika. Subjektivnu evaluaciju svakog čla-

Tablica 1. Prikaz broja i postotka počinjenog nasilja nad djecom u 2005., 2006., i 2007. godini.

	2005.	2006.	2007.	UK.
N	24	26	21	71
%	34	37	29	100

ka je napravilo 20 procjenjivača s ciljem postizanja veće objektivnosti. Tako je na kraju za svaki članak dobivena jedna objektivna evaluacija i 20 subjektivnih evaluacija.

Rezultati i rasprava

Prvi korak u analizi rezultata bio je utvrđivanje broja objavljenih slučaja obiteljskog nasilja nad djecom u razdoblju od 2005. do 2007. (tablica 1). Hi kvadratom dobiveno je da nema značajnih razlika u učestalosti objavljivanja članaka između navedene tri godine.

Stoga su u daljnjim analizama svi prikupljeni članci analizirani zajedno, neovisno o godini objavljivanja.

Rezultati kvantitativne analize pokazuju da se u novinskim člancima najviše objavljuju slučajevi seksualnog nasilja (slika 1).

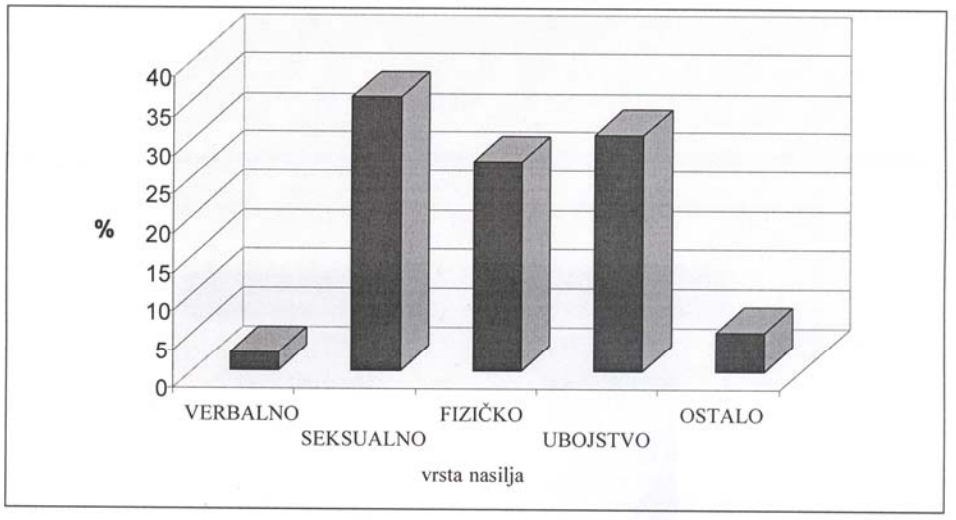

Slika 1. Postotak različitih vrsta počinjenog nasilja u tri godine

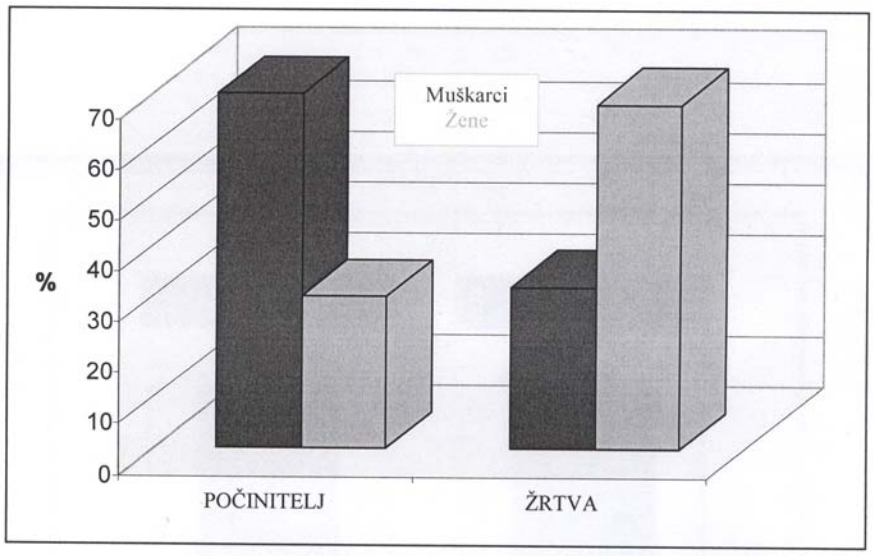

Slika 2. Postotak muških i ženskih počinitelja i žrtava nasilja (prema medijima)

Naime, takva vrsta zlostavljanja najviše privlači pozornost publike i zapravo stvara privid da je i takvo nasilje nad djecom najčešće. Međutim, statistički podaci pokazuju drugačiju sliku: najčešća vrsta nasilja je zapravo emocionalno koje se odnosi na zanemarivanje (Child Protective Services, 2001; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), o čemu se u javnosti raspravlja najmanje, a može ostaviti možda i teže posljedice za djecu. Uz to, mediji najčešće objavljuju slučajeve ubojstava, točnije čedomorstva. Također, tiskani mediji šire još jednu zabludu. Naime, u 70 posto objavljenih slučajeva počinitelj je muškarac (slika 2), dok statistički podaci pokazuju da je to žena, odnosno majka.

Tako je istraživanje Centra Inocenti 2003. godine pokazalo da su žene češći nasilnici nad djecom (60 posto žena, nasuprot 40 posto muškaraca) (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Rezultati ovog istraživanja su zapravo posljedica već spomenute činjenice da mediji objavljuju većinom slučajeve seksualnog zlostavljanja čiji počinitelji uistinu jesu muškarci, odnosno očevi, dok se zlostavljanje od strane majki – većinom zanemarivanje – ne objavljuje. U skladu s tim su i podaci o odnosu žrtve i počinitelja. Naime, zbog velikog postotka seksualnog zlostavljanja, najčešće je riječ o ocu i kćeri (slika 3). Dok otac u većini slučajeva napastuje kći, u situacijama u kojima je majka počinitelj ne postoji spolna razlika među žrtvama. Može se pretpostaviti da je razlog tome to što se u većini objavljenih članaka u kojima je majka počinitelj radi o čedomorstvu u kojem slučaju spol djeteta nije važan faktor počinitelju. Uz to, slučajevi koji spadaju u kategoriju "ostalo", gdje su počinitelji braća, članovi šire obitelji i sl., ima tek 7 posto. Međutim, potrebno je istaknuti podatke iz prijašnjih istraživanja koji pokazuju da je najčešće obiteljsko zlostavljanje zapravo zlostavljanje među braćom

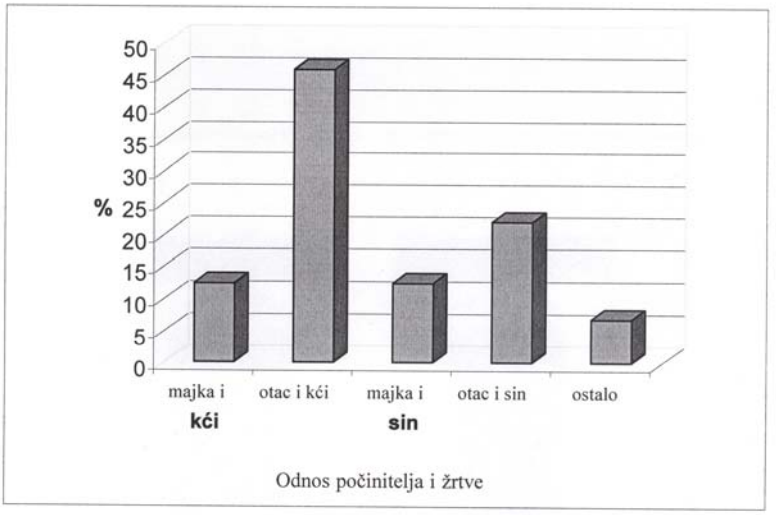

Slika 3. Odnos žrtava i počinitelja nasilja u obitelji

(Olson i deFrain, 2002; prema Čudina-Obradović i bradović, 2006), no za takve slučajeve novinari su općenito manje zainteresirani jer ne pobuđuju dovoljan interes javnosti, ali se takvi slučajevi rjeđe i prijavljuju. Nadalje, kad je riječ o dobi počinitelja, ono što je iznenađujući podatak da je poprilično visoki postotak počinitelja prosječne starosti od 21. do 30. godine (22,5 posto). Statistički podaci pokazuju da je 80 posto počinitelja nasilja nad djecom u dobi od 30 do 50 godine (Singer i suradnici, 2005), što je logično s obzirom da je potrebno dosta godina

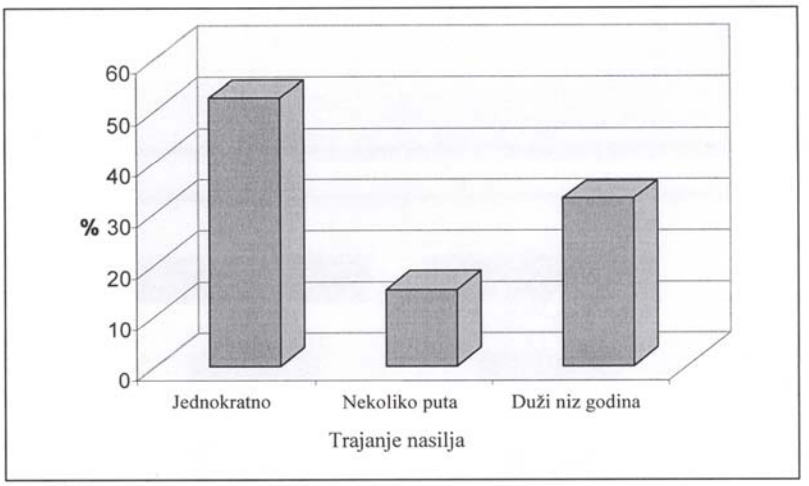

Slika 4. Slučajevi nasilja nad djecom u obitelji u postocima s obzirom na trajanje nasilja

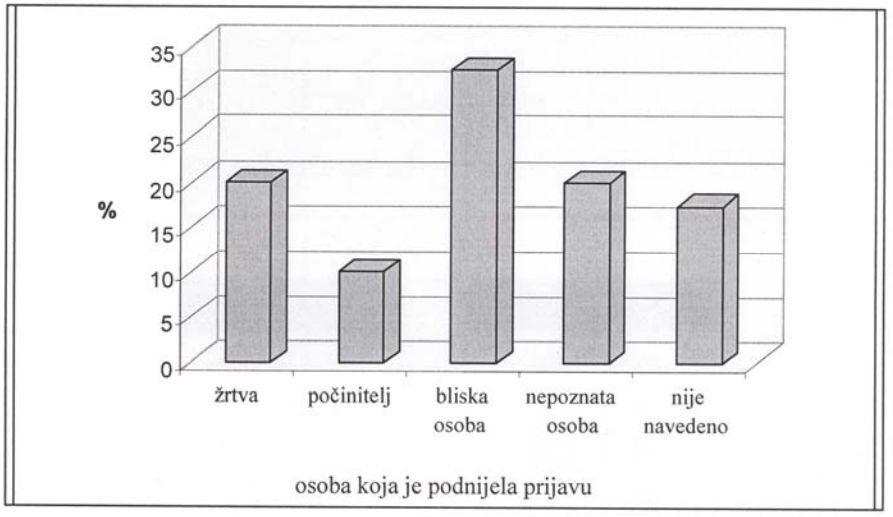

Slika 5. Postotak osoba koje su prijavile nasilje

za osnivanje obitelji. U ovom istraživanju počinitelja te dobne skupine ima 56,5 posto. S druge strane, visok postotak počinitelja.

Mlađih od 30 godina može biti posljedica velikog broja objavljenih članaka ubojstava i čedomorstava, a u toj dobi parovi najčešće dobivaju prvo dijete.

Nadalje, kvantitativna analiza trajanja zlostavljanja pokazuje da se u gotovo 33 posto objavljenih slučajeva nasilje odvijalo duži niz godina prije nego je prijavljeno (slika 4). Podatak koji malo ohrabruje jest da je čak u 20 posto slučajeva prijavu podnijela sama žrtva, odnosno progovorila o zlostavljanju, što je dosta ohrabrujući podatak s obzirom da su većina žrtava djeca do 10 godina starosti (slika 5).

Inače, u većini slučajeva prijavu je podnijela bliska osoba žrtve. Što se tiče mjesta, 80 posto objavljenih slučajeva nasilje se dogodilo u urbanim sredinama. Međutim, prije zaključivanja o stvarnoj rasprostranjenosti obiteljskog nasilja nad djecom u urbanim i ruralnim sredinama, potrebno je uzeti u obzir i to da novinari lakše dolaze do informacija o slučajevima nasilja u urbanim sredinama te da je to možda uzrok višeg postotka.

Ono što također pobuđuje interes stručnjaka jest i pitanje kako mediji objavljuju članke s tako osjetljivom tematikom kao što je nasilje nad djecom. Analiza u ovom istraživanju je pokazala da je samo 12 posto članaka objavljeno na naslovnici. Objavljivanje takvih slučajeva na naslovnicama zapravo povećava senzacionalizam i na taj način žrtva je još i više izložena očima javnosti. Nadalje, analizirano je i koji se osobni podaci o žrtvama i počiniteljima najčešće objavljuju u novinama. Ono što je pozitivno jest podatak da u 33 posto članaka nisu navedeni nikakvi osobni podaci počinitelja i žrtve, no gotovo je jednak pos-

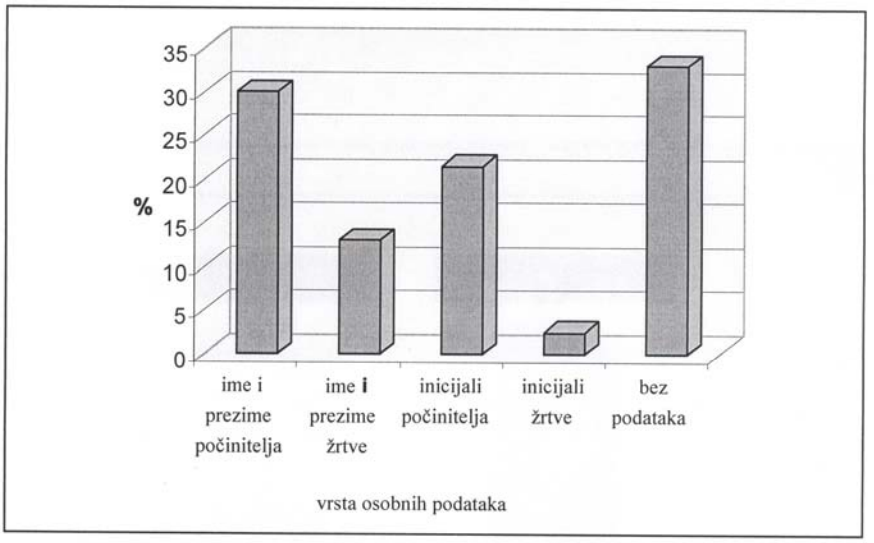

Slika 6. Postotak objavljenih podataka o slučajevima u dnevnim novinama

totak onih članaka u kojima je navedeno puno ime i prezime počinitelja (30 posto), dok je kad je riječ o podacima žrtve, puni identitet naveden u 13 posto članaka (slika 6). Naravno, puno ime i prezime ne bi trebalo navoditi u člancima, a cijelu stvar pogoršava činjenica da su ta djeca žrtve koje su upravo prošle jedno traumatsko iskustvo, a na ovaj način to prolaze još jednom i na taj način ih mediji ponovno traumatiziraju i vrše jedan oblik javnog nasilja nad žrtvama. Općenito, mnogo toga je medijima dozvoljeno, pa i određeni stupanj senzacionalizma u ime interesa javnosti, što je potvrđeno i u presudama specifičnih slučajeva pred Europskim sudom za zaštitu ljudskih prava u Strasbourgu (radi se o presudama u kojima je Sud dao za pravo novinarima da upotrijebe jezik koji može uvrijediti i ima elemente senzacionalizma – zato što je objavljivanje tih informacija u interesu javnosti), ali nikad i ni u jednom slučaju kada se radi o djeci. Isto se može reći i kad je riječ o objavljivanju slika počinitelja i žrtava. Iako je većina članaka bez slika (34%), u 24 posto objavljena je slika počinitelja, dok je slika žrtve objavljena čak u 12 posto članaka. Javno objavljene slike i spomenuti osobni podaci automatski znače i neminovnu stigmatizaciju od strane društva, ne samo počinitelja i žrtava, nego i njihovih bliskih ljudi, članova uže i šire obitelji kao i cijelog socijalnog konteksta u kojem počinitelji i žrtve žive. Da li je zaista nužno objaviti šokantne fotografije i puni identitet žrtve da bi to bilo "upozorenje i opomena svima"? Tko može utvrditi da se ista svrha nije mogla postići i bez takvih fotografija i bez identiteta žrtve? Čest slučaj je i nepromišljeno iznošenje pojedinosti iz osobnog života žrtava ili počinitelja, kao i nagađanje o njima na temelju izjava susjeda ili drugih nepouzdanih izvora. Ako se pritom čak i posredno otkrije identitet djece koja su možda svjedoci, žrtve ili poči-

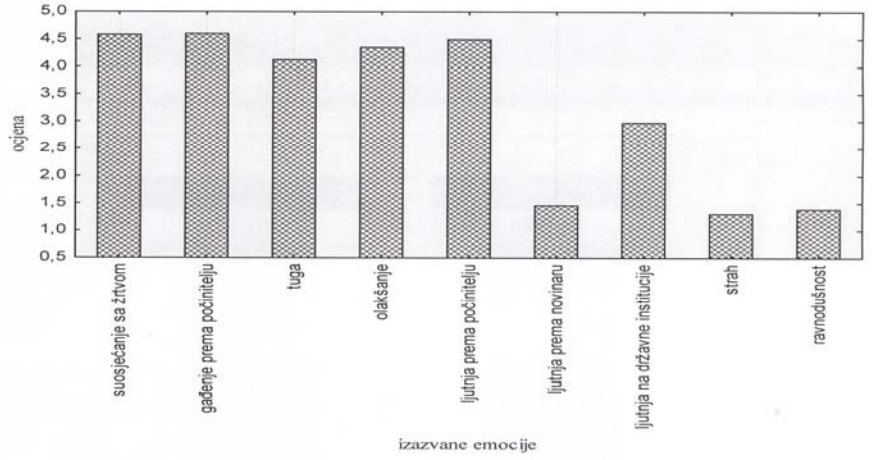

Slika 7. Prikaz emocije koje članak izaziva kod procjenjivača

nitelji nekog djela, njih se time izlaže potencijalnim opasnostima i neugodnostima, katkad s nesagledivim posljedicama, a ponekad se na taj način svjedoke ili druge sudionike dovodi u neposrednu životnu opasnost. Kao primjer se mogu izdvojiti i slučajevi u kojima su novinari utjecali na tragičan kraj kao što je u slučajevima otmice, u slučajevima kada je u toku objavljivanja trajala policijska istraga ili sudsko vještačenje.

Nadalje, pitanje je kako uopće takvi članci utječe na širu javnost. Subjektivne procjene procjenjivača pokazuju da ti objavljeni slučajevi izazivaju različite emocije kod čitatelja (slika 7). Naime, najčešće i najintenzivnije emocije su gađenje i ljutnja prema počinitelju i naravno suosjećanje sa žrtvom, olakšanje što je zločin otkriven te tugu. S obzirom da slučajevi izazivaju poprilično negativne afekte prema počinitelju otkrivanje njegovog identiteta čini cijeli postupak još problematičnijim. Prvo, to nikako ne spada u okvire nepristranog i objektivnog pisanja novinskih članaka, a drugo, u gotovo svim objavljenim slučajevima zlostavljanja počinitelj nije optužen nego samo prijavljen, čime se definitivno krši glavna pravna paradigma "nitko nije kriv dok se ne dokaže suprotno".

Kad je riječ o načinu izvještavanja, dobivene procjene ipak pokazuju da je većina članaka napisana objektivno i neutralno (Slika 8). Međutim, visoka ocjena je i na česticama senzacionalizma, kritičnosti i negativnosti. Ono što iznenađuje jest i srednja ocjena na čestici koja označava stupanj u kojem je novinar javno vrijeđao počinitelja, pa čak i samu žrtvu. Očito se kad je riječ o objavljivanju takvih sadržaja etičke granice drastično smanjuju. Ono što je potrebno naglasiti jest promocija te problematike upravno zbog već spomenute stigmatizacije. Novinarima se najčešće predlaže da u delikatnim situacijama promisle kako bi pisali o događaju u koji je uključena njima bliska osoba, njihovo vlastito dijete – što bi tada bili spremni otkriti javnosti? Zaštita dobrobiti djeteta svakom

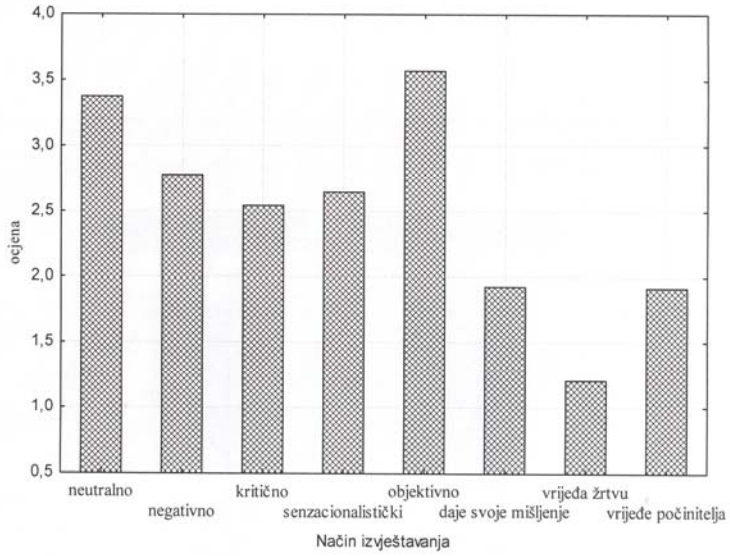

Slika 8. Subjektivne procjene procjenjivača o načinu izvještavanja o nasilju nad djecom

profesionalnom novinaru uvijek treba biti na prvom mjestu. Upozoravajući na nasilje, zlostavljanje ili zanemarivanje djece oni su pridonijeli promociji dječjih prava, podizanju standarda zaštite djece, a nerijetko i rješavanju pojedinih slučajeva.

Također se preporučuje da se novinari pri izvještavanju o ovim temama usredotoče na samu pojavu nasilničkog ponašanja, uzroke i posljedice, a ne na pojedinačni slučaj i iznošenje pojedinosti iz nečijeg privatnog života. Naravno, osobno uvjerenje i mišljenje novinara ne smiju utjecati na način na koji se tema predstavlja, te javnost ne bi trebala u izvještavanju prepoznati osobno uvjerenje ili mišljenje novinara. U ovom istraživanju, ocjena na čestici *daje svoje mišljenje* je relativno niska, no ne isključuje to da osobnog mišljenja novinara nema.

S druge strane, mediji su pisanjem o ovoj temi zapravo promovirali veću osjetljivost javnosti na problem obiteljskog zlostavljanja djece. Naime, ova tematika se prije smatrala samo dijelom "zapadnog svijeta", pogotovo kad je riječ o seksualnom zlostavljanju. No, mediji su ipak probudili našu svijest i doprinijeli saznanju da su ovakvi slučajevi dio naše svakidašnjice.

Potvrda toga se može vidjeti i u samom broju objavljenih članaka u zadnje tri godine. Pronađen je 71 članak što u prosjeku znači objavljivanje dva slučaja mjesečno. Kako bi se istaknula učestalost obiteljskog nasilja nad djecom potrebno je uzeti u obzir da se samo mali broj počinjenih zločina uopće prijavi te još manji broj objavi u dnevnim novinama. Stoga ne čudi što se sve više pokreću brojne kampanje koje su uglavnom započete nakon 2000. godine. Neke od njih su "NE nasilju u obitelji!", "Prekini lanac", "Kampanje Vijeća Europe za ukida-

nje tjelesnog kažnjavanja djece", "Prve tri su najvažnije" itd. Kampanje se obično sastoje od televizijskoga spota, tiskanih oglasa, jumbo plakata, internetskih oglasa, SMS-oglasa, plakata, letaka za djecu i roditelje te internetskih stranica i zapravo se kroz to najviše manifestira doprinos masovnih medija.

Zaključak

Ono što se može zaključiti iz analize novinskih članaka jest da novinari uglavnom objavljuju članke o seksualnom zlostavljanju, odnosno prenose one podatke koje najviše pobuđuju interes javnosti. Time mogu prenijeti krivu poruku da je ono i najučestalije, kao i zabludu koja je uvriježena u našem društvu, da je u većini slučajeva počinitelj muškarac, odnosno otac djeteta. Pri interpretaciji tih članaka kao i dobivenih rezultata treba biti pažljiv jer tiskani mediji često ne stvaraju realnu sliku o rasprostranjenosti obiteljskog nasilja nad djecom s obzirom da postoji velika diskrepanca između statističkih podataka (npr. iz Zavoda za statistiku) i onih koji se nude čitateljima u dnevnim novinama. Nadalje, potrebno je postaviti brojna pitanja kad je riječ o etičkim pravima i počinitelja i žrtve jer rezultati ovog istraživanje impliciraju da postoji veliki problem kad je riječ o tome koji može imati dalekosežne posljedice. Podatke koje mediji serviraju publika često uzima zdravo za gotovo i donosi pogrešne zaključke.

Kad je riječ o ovoj problematici, potrebno je napomnuti da je prvi, i to veliki korak već napravljen na 16. godišnjoj konferenciji Hrvatskog psihološkog društva, na temu Psihologija – Mediji – Etika. Naime, doneseni su zaključci o tome na koji način se ova situacija može popraviti. Kao što i ovo istraživanje pokazuje, dio onoga što je potrebno napraviti je sljedeće: izraditi preporuke i upute psiholozima koji kontaktiraju s novinarima prilikom kriznih situacija i intervencija i za novinare kome se obratiti i od koga tražiti stručna tumačenja, unaprijediti suradnju psihologa i novinara. Također, psiholozi bi trebali imati zadatak da medijima objasne učinke medijskog izvještavanja na ljude te novinare educirati o razvojnim potrebama djece i o provedbi dječjih prava u konkretnim situacijama kao i o psihološkoj etici.

Dakle, problem je identificiran, o njemu se raspravljalo, potencijalno rješenje je otkriveno, što znači da je sljedeći korak realizacija novih ideja u čemu bi trebali sudjelovati, ne samo psiholozi, nego i pedagozi, novinari, pravobranitelji, socijalni radnici te svi oni kojima je najbespomoćniji i najslabiji dio populacije najvažniji.

Literatura

Ajduković, M. (2003). Unapređenje prevencije i neposrednog rada s djecom, žrtvama nasilja u obitelji – zakonska obveza države, profesionalna obveza stručnjaka, moralna obveza svakog pojedinca. U: Ajuković, M. (2003). *Nasilje nad*

djecom u obitelji. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Singer, M. i suradnici (2005). *Kriminologija delikata nasilja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada slap.

Vranić, A., Karlović, A. i Gabelica, D. (2002). Incidencija zlostavljanosti u djetinjstvu na uzorku studenata zagrebačkih fakulteta. *Suvremena psihologija, br.1 (vol. 5*), 53-68.

Summary

For most people today media represents a window through which people interpret the world around themselves. In the past few years, family violence over children draws a great attention of experts, as well as the public, since children are one of the most vulnerable parts of human society and of course this topic affects everyone who is dealing with it. But what is the main role of mass media? Are they creating the news as a true copy of realistic events, or are this news changed in the complex communication system and reaches the public in that altered form? On the other hand, there are so many unpublished contents because of the delicateness of the issue itself which usually stays secret in the families. But, when some of those terrified stories get in the public, it reminds us that abused children are part of our everyday life. Family violence over children is defined as physical and mental abuse, sexual harassment or neglecting minors. The aim of this study was to collect basic data about cases of family violence over children published in daily newspaper from 2005 to 2007. Method included content analysis of all the articles describing this type of cases. The results show that in the most cases violence can be categorized as sexual abuse, followed by the cases of homicide. Considering the relationship between the suspect and the victim, in most cases it is between the father and the daughter. Suspect is usually between 30 and 50 years old. Moreover, most articles describe one-time abuse, but in 33 percent of all cases children were abused for longer period of time before the suspect was reported to the police, which was usually done by someone close to the victims. Furthermore, newspaper reporters publish pictures and personal information about the suspects more often than about victims, which leads to another question: who decides where the privacy boundaries are and at what point media derogate human rights?

Privitak

OBJEKTIVNA EVALUACIJA:

1.) počinjeno nasilje se može kategorizirati kao:

a) emocionalno
b) seksualno
c) fizičko
d) ubojstvo
e) nešto drugo, navedite što .....

2.) U kojoj je državi zlostavljanje počinjeno

_____

3.) Da li je zlostavljanje počinjeno u:

a) urbanoj sredini
b) ruralnoj sredini

4.) Počinitelj – SPOL _____

DOB a) 0 – 10
b) 11 – 20
c) 21 - 30
d) 31 – 40
e) 41 – 50
f) 51 – 60
g) 61 i više

5.) Žrtva – SPOL _____

DOB a) 0 – 10
b) 11 – 20
c) 21 - 30
d) 31 – 40
e) 41 – 50
f) 51 – 60
g) 61i više

6.) U kojem su rodbinskom odnosu bili žrtva i počinitelj _____

7.) Da li je u članku navedeno:

a) puno ime i prezime počinitelja
b) puno ime i prezime žrtve
c) samo inicijali počinitelja
d) samo inicijali žrtve
e) ništa od navedenog

8.) Da li je članak spomenut na naslovnici:

a) DA
b) NE

9.) Da li su prisutne slike uz članak:

a) slike počinitelja
b) slike žrtve
c) nešto drugo, navedite što .....
d) nisu

10.) Kod otkrivanja zločina, tko je podnio prijavu:

a) prijava žrtve
b) prijava počinitelja
c) prijava osobe bliske žrtvi / počinitelju
d) prijava nepoznate osobe
e) nešto drugo, navedite što .....
f) nije navedeno

11.) Vremensko trajanje nasilja (koje ne uključuje ubojstvo):

a) jednokratno
b) nekoliko puta
c) kontinuirano duži niz godina

12.) Tko je dao izjavu za novine:

a) žrtva
b) počinitelj
c) bliska osoba
d) neko drugi, navedi tko .....

NASILJE NAD SAMIM SOBOM – ANALIZA ČLANAKA O MALOLJETNIČKIM SAMOUBOJSTVIMA

Marija Eva Ugrina, studentica*
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar
eva.kawaii@gmail.com

Vanja Gršković, studentica
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar
www.vanja@gmail.com

Anđela Smolić – Ročak, studentica
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar

Lucija Mičić, studentica
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar
skaoss@gmail.com

Lucija Marnika, studentica
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar

Iva Matijašić, studentica
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar

Helena Maleš, studentica
Odjel za psihologiju
Krešimirova obala 2, Zadar

Sažetak

Tema samoubojstva mladih posljednjih godina pobuđuje mnogo pozornosti jer stopa samoubojstava među njima raste brže nego kod ostalih dobnih skupina. U Hrvatskoj je samoubojstvo 3. uzrok smrti kod mladih osoba od 15 – 24 godine, a 6. uzrok smrti kod djece od 5 – 14 godina.

Poznato je da postoji povezanost između izvještavanja medija o samoubojstavima i kasnijih ponašanja adolescenata. Povećano izvještavanje o samoubojstvima može dovesti do razmišljanja da je ono prihvatljiv način rješavanja problema.

Na utjecaj dnevnih novina na samoubojstva mladih ukazali su rezultati istraživanja Phillipsa još 1974. Pokazalo se da se stopa samoubojstva značajno povećava nedugo nakon što se objavi članak o samoubojstvu, te što se više publiciteta daje samoj vijesti, veće je i povećanje stope samoubojstava. Zbog toga je Svjetska Zdravstvena Organizacija (WHO) u Genevi 2000. godine donijela određene zaključke o poželjnom načinu izvještavanja o samou-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Mariji Evi Ugrina, studenticina mail: eva.kawaii@gmail.com

bojstvima.

Cilj ovog istraživanja je bio ispitati kvalitativne i kvantitativne aspekte izvještavanja o samoubojstvima maloljetnika u Jutarnjem listu, odnosno podudarnost načina izvještavanja Jutarnjeg lista sa zaključcima Svjetske Zdravstvene Organizacije. Prvotno je obavljeno novinsko uzorkovanje iz desetogodišnjeg perioda izlaženja dnevnih novina "*Jutarnji list*", na način da su izdvojena po 4 mjeseca iz svake godine. Analiza sadržaja obavljena je na 20 pronađenih novinska članka o počinjenim suicidima maloljetnika, pomoću Upitnika za evaluaciju novinskog članka, konstruiranog isključivo za potrebe ovog istraživanja u čijoj je evaluaciji sudjelovalo 20 procjenjivača.

Između ostalog, rezultati su pokazali da dječaci češće počinjavaju samoubojstvo. Način izvršenja je najčešće vatreno oružje ili vješanje, a najmanja stopa samoubojstava pronađena je u Jadranskoj regiji HR. U člancima se u trećini slučajeva navodi puno ime i prezime samoubojice, iako se fotografije samoubojica rjeđe objavljuju. Također, jako rijetko se navode uz članak savjeti kako prepoznati simptome i spriječiti slično.

Uvod

Tema samoubojstva posljednjih godina pobuđuje mnogo pozornosti, kako u Hrvatskoj tako i u svijetu. Statistike pokazuju da najvišu stopu samoubojstava danas imaju Litva (81 na 100 000 stanovnika), Rusija (74), Latvija (71) i Mađarska, dok najnižu stopu imaju Grčka (6), Malta (7) i Italija (10). U Hrvatskoj prosječna stopa samoubojstava iznosi 34,6 za muškarce i 11,7 za žene što Hrvatsku stavlja negdje na sredinu liste (www.suicidi.info/epidemiologija.asp).

Stopa samoubojstava mladih raste brže nego kod ostalih dobnih skupina. Od 1985. godine (stopa 5,8 na 100 000 stanovnika) uočljiv je porast broja počinjenih samoubojstava u dobi 15-19 godina (1996.g. stopa 13,5; 1999.g. stopa 12,9), što je zabilježeno i u nekim drugim zemljama (www.suicidi.info/statistika-hzjz.asp).

U Hrvatskoj je samoubojstvo 3. uzrok smrti kod mladih osoba od 15 – 24 godine, a 6. uzrok smrti kod djece od 5 – 14 godina (www.suicidi.info/epidemiologija.asp). Situacija se pogoršava ako se u obzir uzmu i pokušaji samoubojstva i ostali oblici rizičnog ponašanja. Procjenjuje se da uz svako počinjeno samoubojstvo ide još i 50 – 150 pokušaja samoubojstva.

Što se tiče spola, dječaci (kao i općenito odrasle muške osobe) češće izvršavaju suicid, tj. umiru u pokušaju samoubojstva mnogo češće nego djevojčice. Djevojke dva do tri puta češće pokušavaju suicid, češće razvijaju depresiju, ali lakše i zatraže pomoć, zbog čega lakše i odustaju.

Stope smrtnosti zbog izvršenih samoubojstava po županijama Hrvatske pokazuju značajne razlike. Prosječne godišnje dobno-standardizirane stope smrtnosti zbog samoubojstava u razdoblju 2000-2002. godine bile su najviše u Krapinsko-zagorskoj (stopa od 35,1 na 100 000 stanovnika) i Bjelovarsko-bilogor-

skoj županiji (34,5). Županije s najnižim prosječnim godišnjim stopama bile su Dubrovačko-neretvanska (6,5) i Zadarska županija (10,8) (www.hzjz.hr/ publikacije/umrli/i3.htm).

Najčešći način izvršenja samoubojstava u oba spola je vješanje. U ratnim i poratnim godinama značajno je porastao broj samoubojstava vatrenim oružjem posebice u muškaraca. U Hrvatskoj je 1985. udio samoubojstava izvršenih vatrenim oružjem u ukupnom broju samoubojstava iznosio 7,2 %, dok je 1992. i 1995. godine iznosio oko 26%. Iako zadnjih godina postoji trend pada ovog načina izvršenja samoubojstava (2001. godine 16,9%; 2002. godine 17,7%), još uvijek skoro svako četvrto samoubojstvo kod muškaraca (23%) počinjeno je vatrenim oružjem (www.suicidi.info/statistika-hzjz.asp).

Ovakve poražavajuće brojke i informacije potakle su brojna istraživanja sa ciljem otkrivanja faktora koji utječu na suicidalno ponašanje mladih, kao i razvoj preventivnih mjera kojima bi se broj samoubojstava smanjio.

Ekološki model Bronfenbrennera (prema Ayyash – Abdo, 2002) je jedan od modela koji ističe bitne faktore koji utječu na ponašanje i razmišljanje mladih o samoubojstvu. Belsky (1980) je razradio ovaj model i u središte stavio ontogenetski sistem koji predstavlja samog adolescenta tj. njegove demografske i psihološke karakteristike. Na razini samog pojedinca faktori koji mogu utjecati na pojavu samoubojstva su: depresija, beznađe i upotreba opojnih sredstava. Adolescent je u središtu mnogobrojnih interakcija i ostalih važnih sistema: mikrosistema, mezosistema i makrosistema. Obitelj, osobni gubitci i vršnjaci su faktori unutar mikrosistema, a makrosistem kao najširi i najveći sadrži faktore kao što su etnička pripadnost te kulturalne razlike. Između makrosistema i mikrosistema nalazi se mezosistem koji sadrži jako važan faktor koji utječe na ponašanje i razmišljanje mladih o samoubojstvu: mediji.

Napredak tehnologije doveo je do širenja utjecaja medija i svaki pojedinac je svakodnevno pod utjecajem različitih medija, a taj utjecaj je mnogo veći i snažniji kad su u pitanju adolescenti.

Povezanost između prikazivanja samoubojstava u medijima i stavova i ponašanja adolescenata pobuđuje veliku pozornost istraživača već godinama.

Poznato je da razvoj suicidalnog ponašanja ima 3 faze:

1. razmišljanje o samoubojstvu
2. ambivalencija (tj. faza sugestibilnosti)
3. odluka o samoubojstvu

Efekt medija u razvoju suicidalnog ponašanja je najizraženiji upravo u fazi sugestibilnosti. Povećano izvještavanje o samoubojstvima u medijima može zapravo dovesti do razmišljanja da je samoubojstvo nešto normalno i da je prihvatljiv način rješavanja problema, tj. služi kao sugestija. Također, istraživanja pokazuju da se suicidalno ponašanje kao i neka druga može naučiti imitacijom tj. oponašanjem nečijeg ponašanja. Oponašanje ili kopiranje samoubojstava pozna-

to je pod terminom "Wertherov efekt". Ovaj termin je uveo David Phillips 1974. godine zbog vala identičnih samoubojstava mladih u kojima su ti adolescenti kopirali smrt glavnog junaka a koja su se dogodila nakon izdavanja Goetheove knjige "Patnje mladog Werthera" u kojoj glavni junak mladi Werther počini samoubojstvo (prema Starrs, 2002).

Utjecaj dnevnih novina kao tiskanog medija na samoubojstva mladih pokazuju rezultati istraživanja Phillipsa (1974). On je u svom istraživanju međuostalim pokazao da se:

- stopa samoubojstva značajno povećava nedugo nakon što se objavi članak o samoubojstvu u novinama
- što se više publiciteta daje samoj vijesti o samoubojstvu, veće je i povećanje stope samoubojstava
- "Wertherov efekt" kod objavljivanja članaka u novinama je veći kod adolescenata (6,9 % povećanje stope samoubojstava) nego kod odraslih (0,5 % povećanje stope samoubojstava) (prema Bondora i Goodwin, 2005).

Patros (1988, prema Bondora i Goodwin, 2005) je istraživao stavove mladih prema smrti. Rezultati pokazuju da samo 20% adolescenata gleda na smrt kao na potpuni završetak života, a ostatak o smrti razmišlja kao o mirnom snu koji će sve učiniti boljim, kao kažnjavanje nekoga, iskaz ljubavi itd. Autor navodi da mladi uživaju u osjećaju kontrole nad smrti, te u usporedbi s s odraslima mnogo pozitivnije gledaju na samoubojstvo i na smrt. Davanje publiciteta samoubojstvima potiče i opravdava ovakve stavove i samoubojstvo predstavlja kao normalan način rješavanja problema, što je isto tako dio utjecaja medija na samoubojstva mladih.

Pošto se radi o ozbiljnom problemu, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je u Genevi 2000. godine donijela određene zaključke o poželjnom načinu izvještavanja o samoubojstvima. (Neki od njih su: – vidi na sljedećoj stranici)

Reportažu treba svesti na najmanju moguću mjeru

- izbjeći pretjerivanje
- ne praviti senzaciju od samoubojstva
- isticati alternative samoubojstvu
- objavljivati na unutrašnjim stranicama tiska, kao sporednu vijest
- koristiti autentične i pouzdane izvore.

Utjecaj tiskanih medija, posebice dnevnih novina se istražuje međuostalim analizom sadržaja. Analiza sadržaja je sistematsko prebrojavanje, procjenjivanje, interpretacija i analiza materijalnih formi komunikacije pojedinaca i grupa. Ona je zapravo skup tehnika kojima se kvalitativni i kvantitativni aspekti sadržaja neke komunikacije pretvaraju u podatke koji se mogu detaljnije obraditi.

Box 1. Prevencija samoubojstva – neke od uputa medijima
(Mental and Behavioural Disorders Department of Mental Health, World Health Organization, Geneva 2000.)

Kako općenito treba izvještavati o suicidima?

- Podatke treba interpretirati pažljivo i točno.
- Treba koristiti autentične i pouzdane izvore.
- Treba biti oprezan pri iznošenju podataka, ne improvizirati, bez obzira na vremenski pritisak.
- Činjenice koje se temelje na malim detaljima zahtijevaju posebnu pažnju; izjave kao «epidemija suicida» ili «mjesto s najvišom stopom suicida na svijetu», treba izbjegavati.
- Izvještavanje o suicidu kao o prihvatljivom odgovoru na socijalne i kulturalne promjene ili degradacije bi trebalo izbjegavati.

Kako izvještavati o specifičnom suicidu?

- Izbjegavati senzacionalističko izvještavanje, pogotovo ako se radi o slavnoj osobi. Treba minimizirati medijski prostor u kojem se izvještava na najmanji mogući, ne izvještavati o eventualnim mentalnim poremećajima, ne objavljivati fotografije, ne pisati o metodi suicida i ne opisivati slijed događaja. Nikad ne objavljivati članke na naslovnici, već u za to predviđenoj rubrici.
- Izbjegavati detaljne opise, metodu i način suicida. Istraživanja su pokazala da medijski prostor posvećen opisivanju metode suicida utječe na to da se u kasnijim suicidima koriste iste metode (više nego frekvencija suicida). Određene lokacije (mostovi, visoke zgrade, željezničke pruge, litice i sl.) se tradicionalno povezuju sa suicidima, te na taj način medijsko izvještavanje utječe na povećanje broja suicida počinjenih na isti način.
- O suicidima se ne treba izvještavati na neobjašnjiv ili pojednostavljen način jer isti nikad nije rezultat jednog faktora ili događaja. Najčešće je uzrokovan kompleksnom interakcijom više faktora kao što su mentalna ili fizička bolest, zlostavljanje, obiteljski problemi, interpersonalni konflikti i životni stresori. Osvještavanje da različiti faktori uzrokuju suicid, prva je preventivna mjera za njegovo sprečavanje.
- O suicidu ne treba izvještavati kao o načinu suočavanja s osobnim problemima kao što su npr. bankrot, nemogućnost prolaza na ispitu, seksualno zlostavljanje.
- U izvještajima se treba pobrinuti kako se osjećaju osobe koje su bile u bliskim odnosima sa žrtvom, uzeti u obzir da je još uvijek prisutna stigmatizacija i etiketiranje samoubojica, čime se stigma može prenijeti na bližnje.
- Glorificiranje suicida može stvoriti ideju da je suicid prihvatljiv način rješavanja problema, hrabar čin, te da društvo prihvaća takav izbor. Stoga se treba izvještavati o suicidu kao o žalosnom, tragičnom događaju.
- Opisivanje fizičkih posljedica pokušaja suicida (oštećenje mozga, paraliza i sl.) može služiti kao sredstvo za zastrašivanje.

Informiranje o dostupnoj pomoći

- Nabrojati dostupne udruge za pomoć, njihove telefonske brojeve i adresu.
- Objaviti znakove upozorenja /simptome koji vode suicidu.
- Izraziti suosjećanje osobama koje su bile u bliskom kontaktu sa žrtvom, dati im broj telefona na koje se mogu javiti za pomoć i potporu. Ovo povećava intervenciju od strane eksperata, prijatelja i obitelji u suicidalnim krizama.

Zaključno: DA / NE

DA:
- Surađivati s ekspertima pri prezentaciji činjenica.
- Koristiti izraz «dovršen suicid», ne «uspješan suicid».
- Prezentirati samo relevantne informacije, u za to predviđenoj rubrici.
- Istaknuti alternative suicidu.
- Omogućiti kontakt informacije o udrugama za pomoć i prevenciju.
- Objaviti koji su rizični faktori i znakovi upozorenja koji mogu upućivati na suicidalnost osobe.

NE:
- Ne objavljivati fotografije ili suicidalne poruke.
- Ne izvještavati o detaljima i metodi suicida.
- Ne davati simpicistička objašnjenja motiva suicida.
- Ne glorificirati suicid i ne pisati senzacionalistički.
- Ne koristiti religiozne ili kulturalne stereotipe.
- Ne kriviti nikog.

Cilj

Ispitati kvalitativne i kvantitativne aspekte izvještavanja o samoubojstvima maloljetnika u Jutarnjem listu.

Hipoteze

- Budući da senzacionalizam u najvećoj mjeri pobuđuje interes javnosti, moglo bi se očekivati da novinski izvještaji neće uvijek biti napisani u skladu sa etičkim načelima i zaključcima koje je donijela WHO.
- S obzirom na dosadašnja istraživanja i činjenicu da dječaci, kao i općenito muškarci, češće počinjavaju samoubojstvo, može se pretpostaviti da će i u našim obrađenim novinskim člancima prevladavati članci o samoubojstvima dječaka, prije nego djevojčica.
- S obzirom da se u dosadašnjim istraživanjima utvrdilo da je najveći broj samoubojstava počinjen vješanjem i vatrenim oružjem, može se pretpostaviti da će se i među maloljetnim samoubojicama iz obrađenih članaka naići na slični trend.

Problem

Odrediti kvantitetu i kvalitetu članaka prema 37 točaka iz Upitnika za procjenu konstruiranog za ovo ispitivanje.

Metoda

a) *Sudionici***:** 20 sudionika-procjenjivača, studenata psihologije u Zadru.
b) *Pribor***:** Upitnik konstruiran za potrebe ovog istraživanja koji se sastoji od subjektivnog i objektivnog dijela. Objektivni dio je sadržavao 15 čestica, a subjektivni 22.
c) *Postupak***:** Za potrebe istraživanja prvotno je obavljeno novinsko uzorkovanje, na način da su iz desetogodišnjeg perioda izlaženja dnevnih novina *"Jutarnji list"*, izdvojena po četiri mjeseca svake godine, koja su ušla u uzorak za analizu. Članci su se uzorkovali na način da jer uzet po jedan mjesec iz svakog godišnjeg doba, a mjeseci su rotirani po principu latinskog kvadrata. U zimsko godišnje doba uvršteni su mjeseci prosinac, siječanj i veljača, u proljetno ožujak, travanj i svibanj, u ljetno lipanj, srpanj i kolovoz, te u jesensko rujan, listopad i studeni. Analiza sadržaja obavljena je na 20 pronađenih novinskih članaka o počinjenim suicidima mladih starosti do 18 godina (uključujući 18-ogodišnjake), pomoću konstruiranog Upitnika za evaluaciju novinskih članaka o samoubojstvima mladih.

Rezultati i diskusija

Cilj ovog istraživanja je bio ispitati kvalitativne i kvantitativne aspekte izvještavanja o samoubojstvima mladih u Jutarnjem listu. Ukupno je obrađeno 20 članaka iz desetogodišnjeg perioda izlaženja *Jutarnjeg lista.*

Obradom rezultata iz objektivnog dijela upitnika dobiveno je:

Dakle, što se spola tiče, obrada pronađenih članaka pokazala je da je značajno više samoubojstava među dječacima nego djevojčicama. Ovakav nalaz u skladu je s dosadašnjim istraživanjima. Poznato je da je suicid treći najčešći uzrok smrti među muškim adolescentima i pokazuje stabilan trend rasta u dobi od 11 do 21 godinu (National Center for Injury Prevention and Control, 2005, prema Conner i Goldston, 2006), kao i da 84% suicida adolescenata opada na muškarce (Conner i Goldston, 2006).

Suicid kod mladića može biti rezultat neuspješnog savladavanja razvojnih uloga u područjima kao što su školski uspjeh, ulazak u svijet rada, odvajanje od roditelja, romantične veze (Arnett, 2000; Capaldi i Stool-miller, 1999; Cicchetti i Rogosch, 1999; Mosten, 1999, prema Conner i Goldston, 2006). Također, jedan od razloga zašto je više dječaka samoubojica zasigurno je i činjenica da oni često koriste nasilnije metode pri počinjavanju samoubojstva (Hawton, 2000; prema Värnik i sur., 2008). Moguće je da je samo korištenje nasilnijih metoda kod muškaraca uzrokovano kulturalnim vjerovanjima kako je tek izvršeni suicid "maskulin". Preživljavanje suicida je sramotno te samim time za muškarce društveno neprihvatljivo (Canetto, 1997; prema Mittendorfer-Rutz, 2006).

Pokazalo se da broj samoubojstava raste s ulaskom u adolescenciju (nakon 14. godine). Prema Koić (http://www.suicidi.info/rizicna_populacija.asp), samoubojstvo među djecom mlađom od petnaest godina je neuobičajeno, a češće će

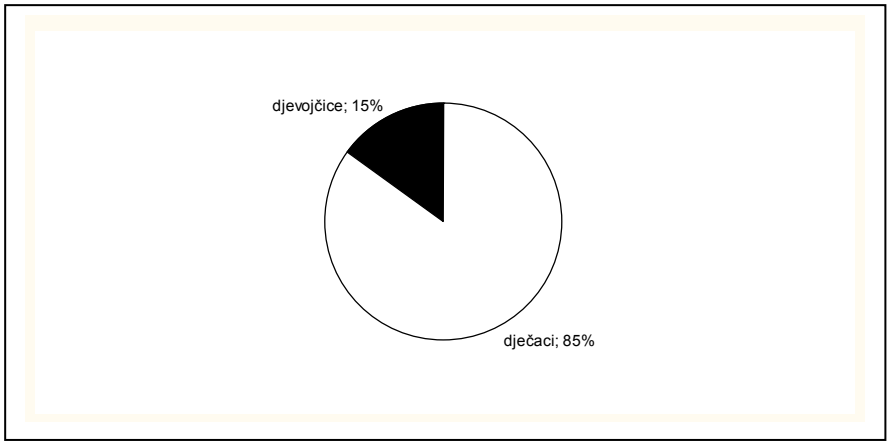

Slika 1. Postotak samoubojstava s obzirom na spol osobe

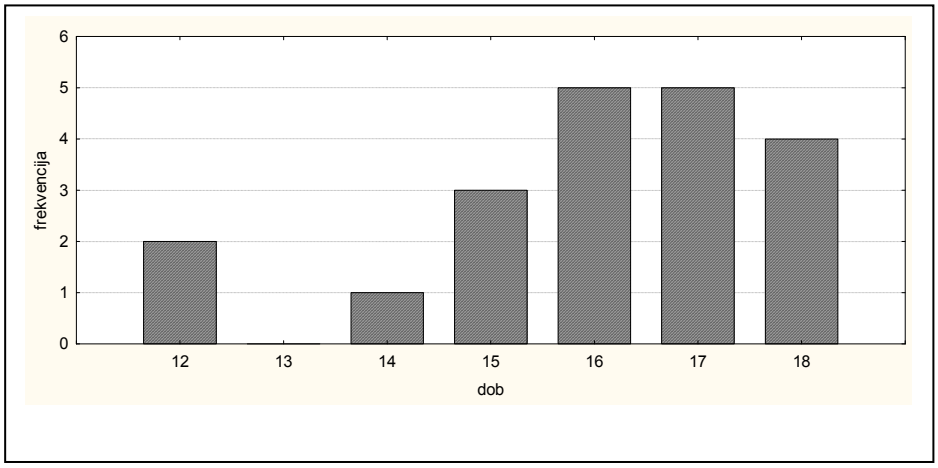

Slika 2. Frekvencija samoubojstava s obzirom na dob osobe

se dogodit na početku adolescencije, dok je kod djece mlađe od dvanaest godina rijetkost.

Analizom članaka dobiven je najmanji broj suicida u Jadranskoj regiji HR, što je i u skladu s podacima iz Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo u periodu 2000-2002 (www.suicidi.info). Najviše suicida s druge strane pronađeno je za regiju Središnje HR.

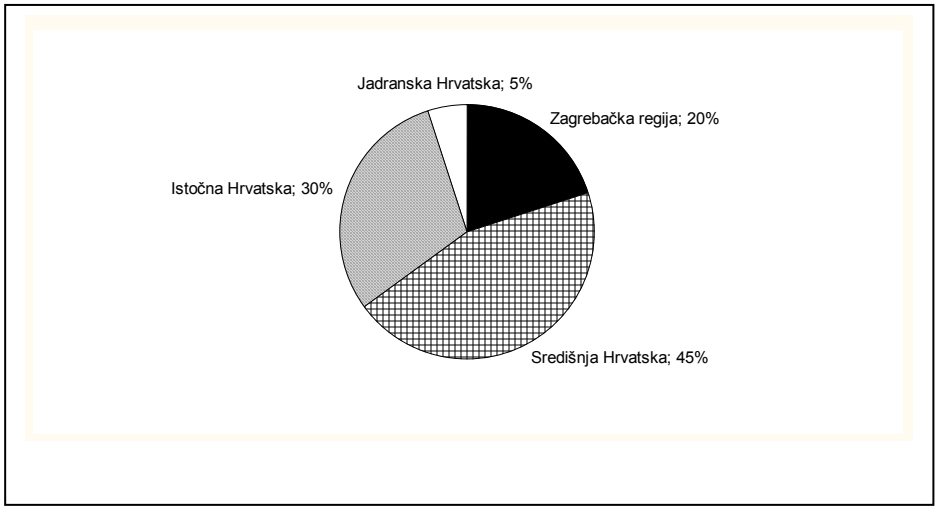

Slika 3. Postotak samoubojstava u člancima s obzirom na regiju HR u kojoj je samoubojstvo počinjeno

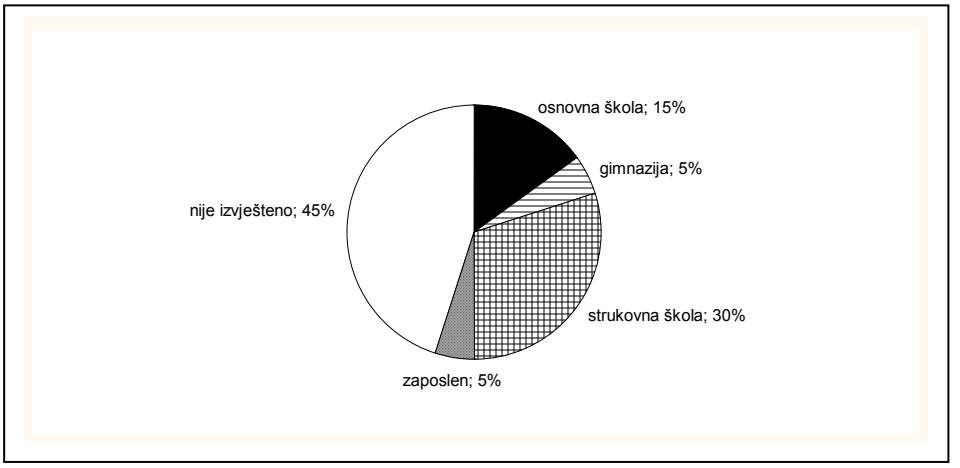

Slika 4. Postotak samoubojstava s obzirom na školu koju je samoubojica pohađao, odnosno zaposlenje

U najvećem broju članaka nije izvješteno o školi odnosno zaposlenju maloljetnika, ali u slučajevima kada je, pokazalo se da ih je statistički značajno više pohađalo strukovne škole u odnosu na gimnazije. O razlozima se može samo nagađati, pa bi u eventualnim budućim istraživanjima valjalo posebice ispitati ovaj problem, odnosno faktore koji bi mogli utjecati na veću stopu samoubojstava među učenicima strukovnih škola.

Rezultati su pokazali da je najviše samoubojstava u promatranim člancima počinjeno vatrenim oružjem.

Samoubojstvo vatrenim oružjem gotovo uvijek završi smrću; 9 od 10 pokušaja suicida s vatrenim oružjem su smrtonosni, u usporedbi s 10% smrtnosti drugim metodama (www.dhs.cahwnet.gov/epic/html/gun90s. htm).

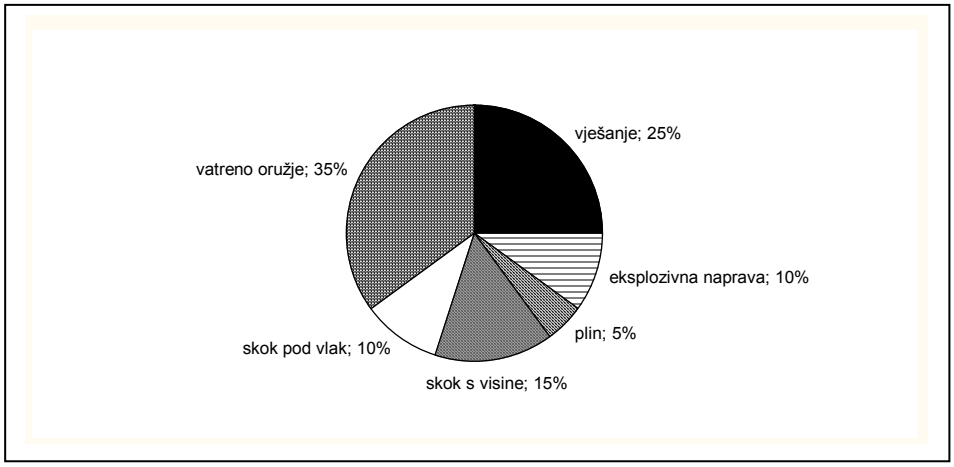

Slika 5. Postotak samoubojstava s obzirom na način izvršenja

Inače, najčešći način samoubojstva među mladima od 15 – 24 godine jest vješanje (prema Värnik i sur., 2008), dok je u prikupljenim člancima ono drugo najzastupljenije. Slično su dobili i Shaw i sur. (2005), odnosno kako je vješanje najčešći način samoubojstva (48%), a slijedi vatreno oružje (13%), otrov (10%), utapanje (10%) te skok pred vozila (10%).

Problem kod vješanja je to što ga je kao metodu teško kontrolirati, dok primjerice za oružje postoji zakonska regulativa u većini država. Ipak, očito je da samo zakon nije dovoljan i/ili djelotvoran ako toliki broj mladih uspijeva doći do oružja.

U najviše članaka novinar ne navodi mogući razlog samoubojstva. Ipak, u četvrtini pronađenih članaka kao glavni razlog navodi se školski neuspjeh, što i ne bi trebalo čuditi s obzirom da je maloljetnicima škola jedna od glavnih preokupacija i da tamo provode velik dio dana. Školski problemi kao pad na ispitu, nezaposlenost i neškolovanje, izbacivanje iz škole, suspendiranje iz škole (Gould, Fisher, Parides, Flory i Shaffer, 1996; prema Conner i Goldston, 2006) povezani su s pokušajima samoubojstva, kao i teškoće u socijalnom funkcioniranju (Puig-Antich, 1985; prema Conner i Goldston, 2006).

U toj dobi u porastu je konzumacija droga, alkohola, koje prati i porast stope suicida mladih. Wagner i Anthony (2002) su utvrdili da kod mladih od 11-21 godinu raste potrošnja alkohola, kanabisa i kokaina (prema Conner i Goldston, 2006).

Interpersonalne studije koje prediciraju suicid uključuju konflikte ili nesuglasice u vezama osobe/adolescenta s roditeljima te romantičnim partnerima. Istraživanja su pokazala da su konflikti s roditeljima u adolescenciji (Brent, Perper, Moritz, Baugher, 1993; prema Conner i Goldston, 2006) i smetnje u romantičnim vezama (Gould, 1996; prema Conner i Goldston, 2006) prediktori suicida mladih.

Sa slike 6 jasno se vidi kako novinari najčešće u člancima navode tek inicijale samoubojice. Ipak, u velikoj mjeri – trećini slučajeva, navodi se puno ime i prezime maloljetnika, čime je definitivno narušena anonimnost osobe, ali i etika pisanja. S obzirom da su samoubojice još uvijek stigmatizirani, etiketa se automatski prenosi na bližnje, odnosno obitelj i prijatelje. Čak i sami inicijali osoba koje su počinile suicid u manjim mjestima mogu biti etički upitni.

Dakle, u većini slučajeva, fotografija samoubojice nije objavljena u člancima, ali kada je, vidi se tendencija češćeg objavljivanja jasne fotografije (bez zamućenja) što nije etički jer narušava identitet i privatnost, pogotovo s obzirom na činjenicu da se radi o maloljetnicima. U najvećem broju slučajeva članak nije spomenut na naslovnici, što je u skladu s etičkim normama koje se protive veličanju, isticanju te pravljenju senzacije od samoubojstva, odnosno odrednicom WHO kao treba ovakav tip vijesti objavljivati na unutrašnjim stranicama tiska.

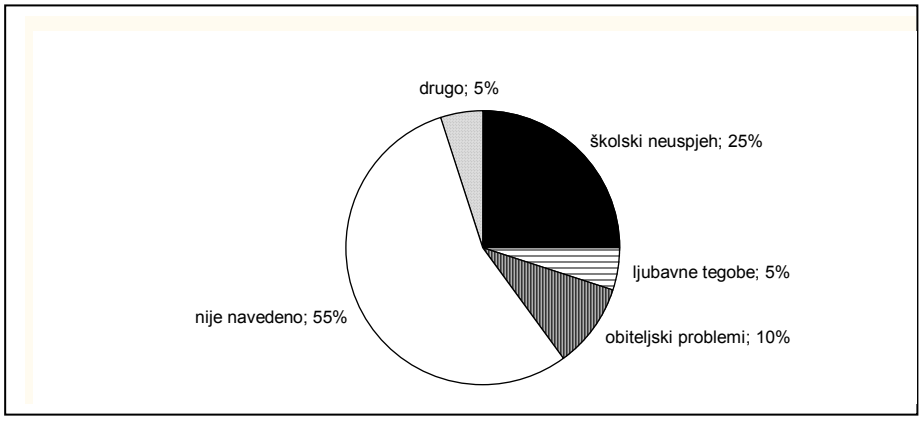

Slika 6. Postotak samoubojstava s obzirom na pretpostavljeni razlog naveden u članku

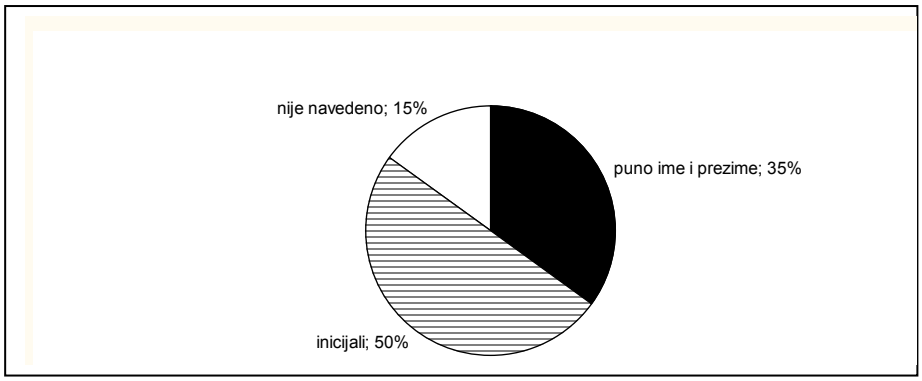

Slika 7. Postotak članaka u kojima je navedeno puno ime i prezime / inicijali osobe koja je počinila suicid

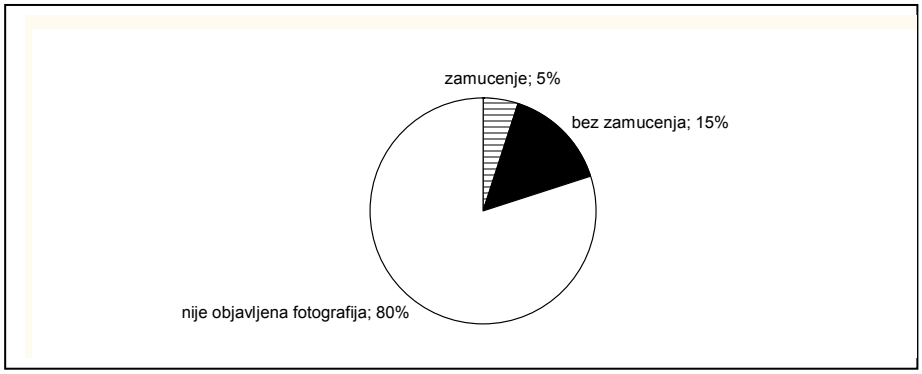

Slika 8. Postotak objavljenih fotografija uz članak koje otkrivaju identitet samoubojice (sa ili bez zamućenja fotografije)

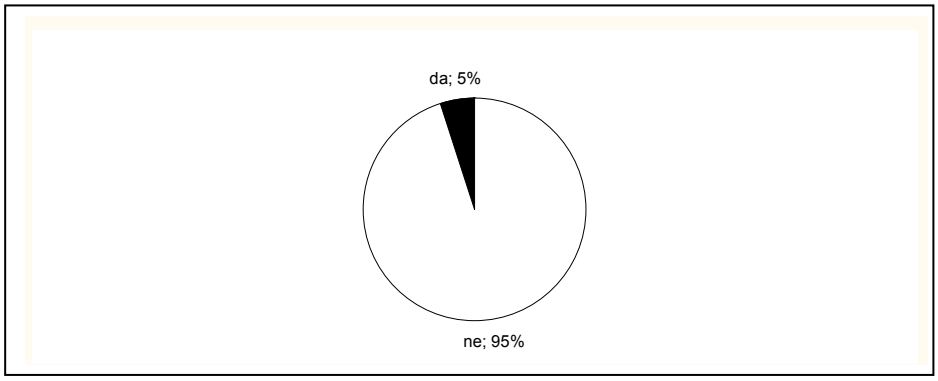

Slika 9. Postotak članaka koji su spomenuti na naslovnici broja u kojem su objavljeni

U najvećem broju slučajeva intervju nije objavljen, ali i u slučajevima kada je, najčešće je obavljen sa članovima obitelji i ostalima, umjesto sa stručnjacima za koje se može pretpostaviti da bi bili najobjektivniji po tom pitanju. Ni jedan intervju sa stručnjacima nije pronađen.

Naime, davanje publiciteta samoubojstvu, može stvoriti ideju da je izbor takvog ponašanja nešto prihvatljivo i poželjno.

Slika 10 jasno prikazuje da je najveći postotak članaka objavljen u crnoj kronici, što je odgovarajuće s obzirom da ta rubrika nije prva u novinama već na unutrašnjim stranicama tiska te je kao takva najprikladnija za izvještavanje o takvim događajima.

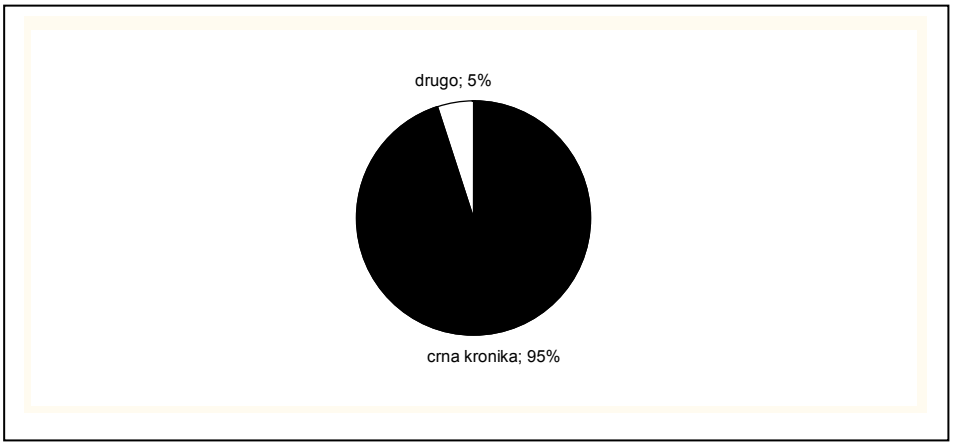

Slika 10. Postotak članaka koji su objavljeni u rubrici crne kronike / nekoj drugoj rubrici

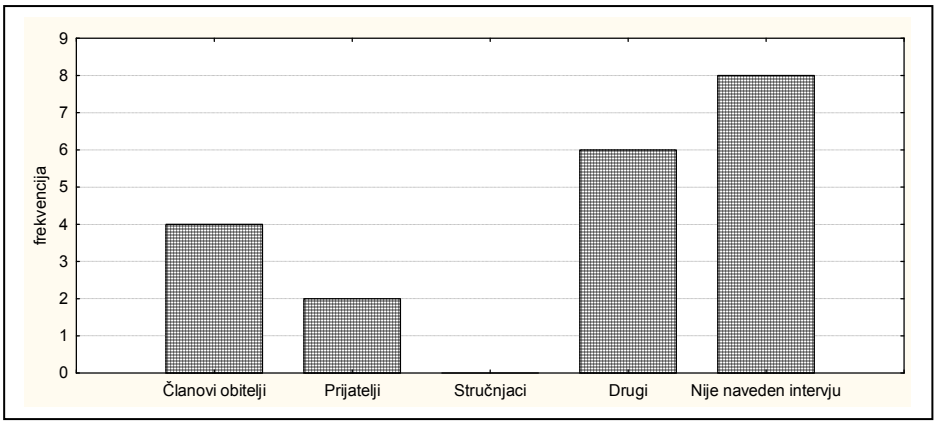

Slika 11. Frekvencija intervjua objavljenih u člancima s obzirom na osobu s kojom su vođeni

U većini članaka nema savjeta stručnjaka o načinima prevencije i prepoznavanja simptoma samoubojstva. Budući da je najveći dio članaka objavljen u crnoj kronici, koja je i predviđena za informiranje o tragičnim događajima, nije ni bilo za očekivati da će se opširnije izvještavati o savjetima. S druge strane, poznato je da ovakav tip savjeta uz izvještaje o suicidu, isticanje alternativa, obavijesti o raznim oblicima pomoći u zajednici, pomažu pri smanjenju broja imitacije samoubojstava i same suicidalnosti.

Pitanjem "osuđujete li suicid" dobiveno je kako još uvijek veći dio ispitanika odgovara potvrdno što se može povezati sa stigmom vezanom za temu suicida.

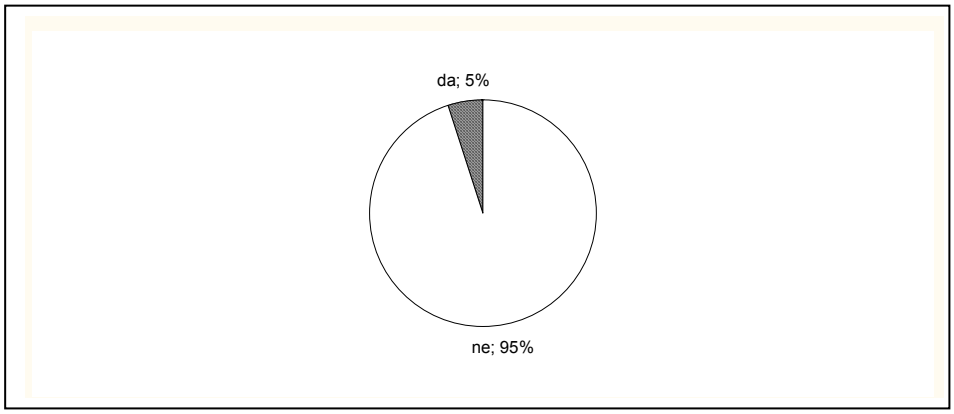

Slika 12. Postotak članaka u kojima je naveden savjet o prepoznavanju simptoma i sprečavanju samoubojstva

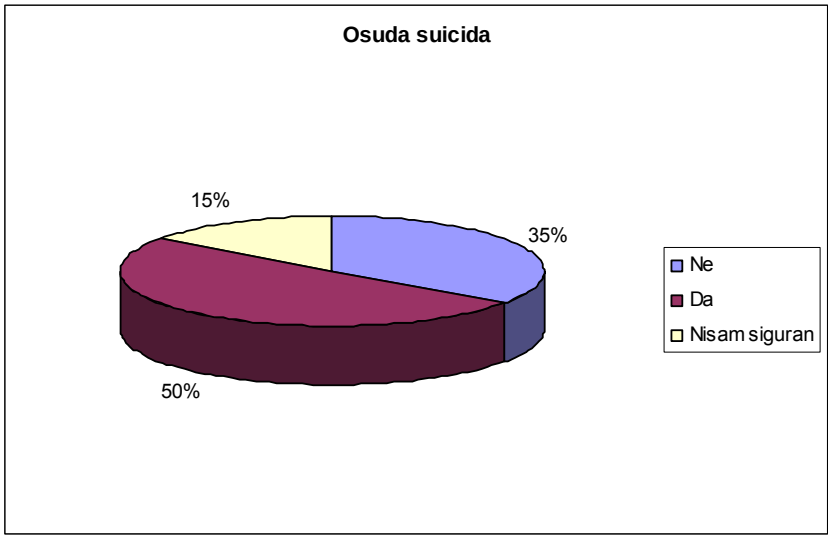

Slika 13. Postotak osoba/procjenjivača koji osuđuju/ne osuđuju suicid

Prema istraživanju Rose iz 1996 (prema Roen, Scourfield i McDermott, 2008) rezultati su pokazali da ispitanici osuđuju samoubojice te tu svoju odluku opravdavaju odgovornošću svake osobe za vlastiti izbor, iz čega slijedi da im se može suditi.

U mnogim, čak i ne-katoličkim zemljama, samoubojstvo još uvijek prati stigma (Cvinar, 2005; prema Pritchard i Hean, 2008), te da bi se poštedjela obitelj od daljnjih neugodnosti, ponekad mrtvozornik u slučajevima samoubojstava mladih kao uzrok smrti navodi nesreću.

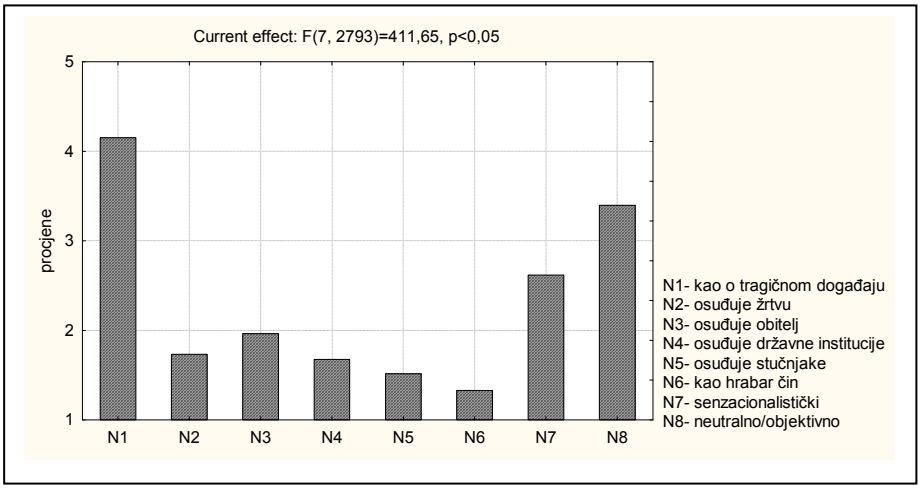

Slika 14. Subjektivne procjene sudionika/procjenjivača o načinu izvještavanja novinara

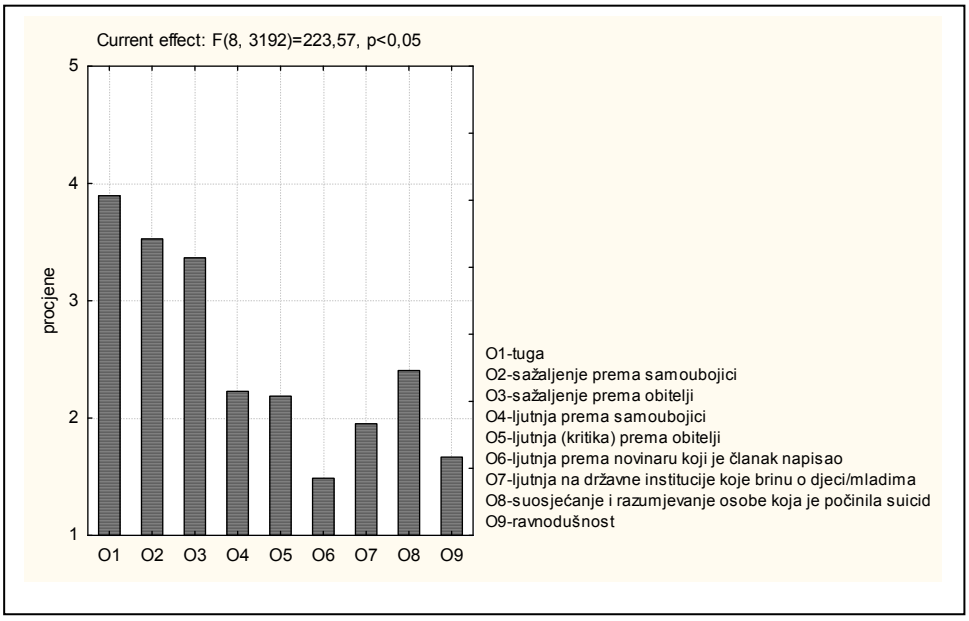

Slika 15. Grafički prikaz procjena osjećaja koje članak budi kod sudionika/procjenjivača

Iz priloženog grafa se vidi da novinar u člancima uglavnom ne osuđuje žrtvu, obitelj, državne institucije i stručnjake. O događaju ne izvještava kao o hrabrom činu, već kao o tragičnom. Što se tiče objektivnosti, prosječna ocjena koju su procjenjivači davali člancima je 3.4 (na skali od 1-5, gdje 1 označava "nimalo" objektivno, 3 "nisam siguran", 5 "u potpunosti"). Kad je riječ o senzacionalizmu, prosječna ocjena iznosi 2.7 (korištena ista skala kao u slučaju objektivnosti). Moglo bi se zaključiti kako bi se, kada je riječ o ovoj delikatnoj tematici, ipak trebalo dodatno poraditi na objektivnosti i smanjenju senzacionalizma.

Članci kod ispitanika uglavnom bude osjećaje tuge, sažaljenja prema samoubojici i obitelji, te suosjećanje i razumijevanje žrtve. Ljutnja prema samoubojici, novinaru, obitelji i državnim institucijama, manje je izražena. Što se tiče "ravnodušnosti", prosječna ocjena je 1.6 što znači da ovakav tip članaka definitivno budi emocije kod čitatelja, zbog čega još jednom valja naglasiti kako je potrebno paziti na način pisanja kod ovakve tematike.

Svojevrsni praktični zaključci ovog rada, odnosno implikacije za samu praksu bile bi organizirati prikladne edukacije ili radionice na temu prevencije samoubojstava, s naglaskom na rad s dječacima (pošto je poznato da oni rjeđe traže pomoć), učenicima strukovnih škola, kao i općenito mladima iz sjevernih regija RH.

Također bi valjalo poraditi na zakonskim regulativama koje se tiču izvještavanja medija o samoubojstvima mladih umjesto tek etičkih naputaka kojih se očito svi ne pridržavaju.

Isto tako, podaci ukazuju kako bi zakoni o posjedovanju oružja u RH morali biti stroži/ kvalitetnije se provoditi, jer 35% samoubojstava počinjenih vatrenim oružjem kod mladih (registriranih u ovom istraživanju) nije zanemariv postotak.

Zaključak

Što se tiče novinskog izvještavanja o samoubojstvima mladih, zaključak je kako su u obrađenim člancima novinari pisali u skladu s nekim odrednicama WHO o poželjnim načinima izvještavanja o samoubojstvima, primjerice:

- Fotografije samoubojice se najčešće ne objavljuju.
- Članci se najčešće ne spominju na naslovnici.
- Članci se najčešće objavljuju u rubrici crne kronike, na unutrašnjim stranicama novina.

Ipak, na nekim segmentima izvještavanja bi trebalo dodatno poraditi, jer:

- Novinari u trećini slučajeva objavljuju puno ime i prezime samoubojica.
- Nije pronađen ni jedan intervju obavljen sa stručnjacima.
- Skoro se nikada u člancima ne navode savjeti kako prepoznati simptome i spriječiti moguće suicide.

Nadalje, pokazalo se:

- Samoubojice su češće dječaci.
- Najčešći načini samoubojstva su vješanje i vatreno oružje.
- Najmanja stopa suicida je u Jadranskoj regiji, a najveća u Središnjoj HR.
- Najčešće navođeni razlog samoubojstva je školski neuspjeh.
- Najveći postotak samoubojstva koji je naveden je bio među učenicima strukovnih škola.

Odgovori subjektivnog dijela upitnika su pokazali da članci kod ispitanika uglavnom bude osjećaje tuge i sažaljenja prema samoubojici i obitelji, kao i da su prosječno senzacionalističkog tona.

Literatura

Ayyash-Abdo, H. (2002). Adolescent suicide: An ecological approach. *Psychology in the schools, 39*(4), *459-475*.

Bondora, J. T. & Goodwin, J. L. (2005). The impact of suicidal content in popular media on the attitudes and behaviors of adolescents. *Praxis, 5, 5-12.*

Conner, K. R. & Goldston, D. B. (2007). Rates of suicide among males increase steadily from age 11 to 21: Developmental framework and outline for prevention. *Aggression and Violent Behavior 12, 193-207.*

Mittendorfer-Rutz, E. (2006). Trends of youth suicide in Europe during the 1980s and 1990s – gender differences and implications for prevention. *Journal of men's health, 3(3*), 250-257.

Starrs, D. B. (2002) The Werther effect and you. *Postgraduate Review 8(4)*, 36-39.

Pritchard, C. & Hean, S. (2008). Suicide and Undetermined Deaths Among Youths and Young Adults in Latin America: Comparison with the 10 Major Developed Countries - A Source of Hidden Suicides, *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention, 29(3), 145–153*.

Roen, K., Scourfield, J. & McDermott, E. (2008). Making sense of suicide: A discourse analysis of young people's talk about suicidal subjecthood. *Social Science and Medicine, 67(12), 2089-2097.*

Shaw, D., Fernandes, J. R. & Rao, C. (2005). Suicide in Children and Adolescents: A 10-Year Retrospective Review. *American Journal of Forensic Medicine & Pathology. 26(4)*:309-315.

Värnik, A., Kolves, K., Allik, J., Arensman, E., Aromaa, E., van Audenhove, C., Bouleau, J. H., van der Feltz-Cornelis, C. M., Giupponi, G., Gusmao, R., Kopp, M., Marusic, A., Maxwell, M., Óskarsson, H., Palmer, A., Pull, C., Realo, A., Reisch, T., Schmidtke, A., Pérez Sola, V., Wittenburg, L. & Hegerl, U. (2009). Gender issues in suicide rates, trends and methods among youths aged 15-24 in 15 European countries. *Journal of Affective Disorders, 113 (3), 216-226.*

World Health Organization (2000). *Preventing suicide a resource for media professionals.* Mental and Behavioural Disorders - Department of Mental Health Geneva.
(http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/resource_media.pdf)

www.dhs.cahwnet.gov/epic/html/gun90s.htm

www.suicidi.info/statistika-hzjz.asp

www.suicidi.info/rizicna_populacija.asp

www.suicidi.info/epidemiologija.asp

www.hzjz.hr/publikacije/umrli/i3.htm

Summary

In the last few years youth suicides issue rouses a great attention because youth suicide rate increases faster then in the other age groups. In Croatia suicide is the 3rd cause of death among young people, age 15 to 24, and the 6th cause of death among children, age 5 to 14. It is well known that there is a connection between media reports on suicides and later adolescent behavior. Increased amount of suicide reports can lead to opinion that this is acceptable way of solving problems. The influence of daily newspaper on youth suicides

is shown by the results of Phillips' research in 1974. That study has shown that suicide rate increases short after publishing the article about suicides, as well as it increases with the publicity given to the news.

That is why World Health Organization (WHO, 2000) brought some advices how to publish suicide reports.

Aim of this research was to examine quantitative and qualitative aspects of youth suicide reports in *"Jutarnji list"*, that is, similarities and differences between way of reporting and advices given by WHO. First of all, newspaper sample was made by choosing randomly four months every year, in a ten year period. Content analysis were done on 20 found newspaper articles about youth suicides using the "Questionnaire for evaluation youth suicide articles" constructed for the purpose of this research, and evaluation was done by 20 assessors. Among other things, results show that boys commit suicide more often. Suicide is most frequently commited with fire arms or by hanging, and suicide rate is lowest in Adriatic region in Croatia. In one third of articles full name of suicide was published. Furthermore, advices how to recognize simptoms and prevent possible suicides are rarely given.

ZLOSTAVLJANJE MEĐU DJECOM

mr. sc. Sabina Morosini Turčinović
Laboratorij socijalne psihologije – LASO d.o.o.
Čakavska kuća bb, Žminj
sabina.morosini@hotmail.com

ZLOSTAVLJANJE MEĐU DJECOM: OD OPISA PREMA INTEGRACIJI I PREVENCIJI

Sažetak

Iako se broj istraživanja zlostavljanja među djecom zadnjih nekoliko decenija značajno povećao još nemamo odgovora na osnovno pitanje: Zašto se događa zlostavljanje među djecom? Najveći broj istraživanja samo opisuje i dokumentira zlostavljanje među djecom te nepostojane cjelovitog teorijskog okvira i nedovoljan broj eksperimentalnih istraživanja otežava razumijevanje uzroka ovog fenomena. Mada su rezultati opisnih istraživanja korisni prilikom izrade preventivnih programa takvi programi nisu pokazali željenu djelotvornost te je nužna podrška integrativne teorije i eksperimentalnih istraživanja.

Pitanje nastanka zlostavljanja među djecom je složeno i teško je na njega odgovoriti unutar jedne teorije ili pristupa. Stoga postoji potreba povezivanja razvojnih i socijalnih teorija s konceptom zlostavljanja među djecom. Razmatranja idu u dva smjera. Prvo, ističemo potrebu za jasnoćom korištenih pojmova uz važnost njihove eksperimentalne provjere i povezivanje parcijalnih teorija s konceptom zlostavljanja među djecom. I drugo, sugeriramo razmatranje i korištenje teorije socijalnih moći u izradi preventivnih programa zlostavljanja među djecom pod pretpostavkom da bi poznavanje većeg broja raznovrsnih načina utjecaja umanjilo čestinu korištenja moći prisile koja generira zlostavljanje među djecom.

Zašto istraživati zlostavljanje među djecom

Sustavna istraživanja zlostavljanja među djecom provode se u svijetu zadnje četiri decenije, a njihov broj značajno se povećao zadnjih godina. Primjerice, u samo jednoj od niza recentnih baza podataka – PsychINFO, 8 radova zlostavljanja među djecom je publicirano u razdoblju do 1990 godine, 139 radova od 1991-2000, a čak 541 rad publiciran je u razdoblju od 2001.-2009. godine. Temeljem rezultata dijela provedenih istraživanja pokrenute su kampanje i pre-

ventivni programi protiv zlostavljanja među djecom kako u Hrvatskoj, tako i u mnogim zemljama svijeta. Stoga možemo sebi i drugima postaviti pitanje zašto dalje istraživati i baviti se fenomenom zlostavljanja među djecom? Izdvojit ćemo tri razloga. Prvi razlog vezan je uz učestalost zlostavljanja i njegove dugoročne posljedice, drugi je nepostojanje odgovora na osnovno pitanje o uzročnosti fenomena – zašto se događa zlostavljanje među djecom, a treći je nedovoljna djelotvornost programa intervencija.

Prema istraživanjima, od pet do 30 posto djece prolazi iskustva žrtava zlostavljanja, a 10 posto učenika koji napuste školu čini to zbog zlostavljanja (Weinhold i Weinhold, 1998). Oko 60 posto djece koja su u sedmom razredu identificirana kao zlostavljači u dobi od 24 godine iza sebe ima najmanje jednu kriviČnu osudu (Banks, 2000). Projektom Maine protiv zlostavljanja među djecom (2000) utvrđeno je da za zlostavljače identificirane s osam godina postoji šest puta veća vjerojatnost u odnosu na nenasilnu djecu da budu osuđeni u dobi od 24 i pet puta veća vjerojatnost da imaju ozbiljan krivični dosje s 30 godina. Zlostavljanje među djecom pokazatelj je budućeg spolnog zlostavljanja, zlostavljanja u odnosu, zlostavljanja na radnom mjestu, bračne agresivnosti, zlostavljanja potomaka i zlostavljanja starijih osoba (Pepler i sur., 2002). Djelotvorna rana prevencija zlostavljanja među djecom može smanjiti niz kasnijih problema, ali da bi došli do djelotvorne prevencije moramo odgovoriti na temeljna pitanja o uzročnosti zlostavljanja ili zašto se događa zlostavljanje i kako ga spriječiti?

Fenomenološka istraživanja zlostavljanja

Premda je zlostavljanje među djecom dobro poznata pojava, sustavna proučavanja počela su ranih sedamdesetih godina u skandinavskim zemljama (Olweus, 1973, 1978, 1984, 1991) da bi se u sljedećem desetljeću nastavila u Velikoj Britaniji (Arora, 1987; Stephenson i Smith, 1989; Boulton i Underwood, 1993), Japanu (Murakami, 1985; Prewitt, 1988), Nizozemskoj i Italiji (Fonzi, 1997), Kanadi (Bentley i Li, 1995), SAD-u (Perry i sur., 1988, 1990; Hazler i sur., 1992; Hoover i sur., 1992) i Australiji (Rigby i Slee, 1991; Rigby i Cox, 1997). Prva istraživanja zlostavljanja među djecom u Hrvatskoj proveo je Unicef 2002. godine.

Pri objašnjavanju fenomena zlostavljanja početna su istraživanja usmjerena na definiranje koncepta i opisivanje pojave. Istraživači su se uglavnom usredotočili na identifikaciju zlostavljača i žrtava te različite aspekte demografskih i psihosocijalnih čimbenika: rasprostranjenost, spolne i dobne razlike, obilježja i vrste zlostavljača, obilježja žrtve, istovremenu ulogu žrtve i zlostavljača, ulogu konteksta poput škole, obitelji, vršnjaka te šireg okružja. Zatim su istraživane i opisivane kratkoročne i dugoročne posljedice zlostavljanja među djecom. Tek kasnija istraživanja promatraju zlostavljanje u sklopu psihologije ličnosti, razvojnog te socijalno kognitivnog teorijskog pristupa. U njima je uloga zlostav-

ljača ili žrtve promatrana u funkciji obilježja ličnosti, a također je uočeno da postoji ustaljen profil žrtava zlostavljanja među djecom. U kasnijim istraživanjima osobina zlostavljača, žrtve i ostale djece koja nisu izravno uključena u zlostavljanje djeca promatrana su unutar njihovih uloga u grupi vršnjaka.

Metodologija istraživanja zlostavljanja među djecom

Iako se zlostavljanje među djecom u literaturi razmatra kao specifičan oblik agresivnog ponašanja, metodologija istraživanja razlikuje se od eksperimentalnih istraživanja agresivnog ponašanja. U znanosti je izražen cilj da se svaka pojava koja postane predmetom istraživanja najprije dobro opiše, zatim razumije i na kraju predvidi i mijenja u željenom smjeru. Metodologija slijedi takav cilj te stoga metode deskripcije često zamjenjuju eksperimentalne metode (kojima se detektiraju uzroci i pridonose boljem razumijevanju) i na kraju se modelima (matematičkim i procesnim) pokušavaju predvidjeti i mijenjati pojave.

Mada su istraživanja agresivnosti kao koncepta koji je širi i nadređen pojmu zlostavljanja među djecom iznimno korisna, nisu dovoljna za objašnjavanje tog fenomena. Zbog nađenih specifičnosti fenomena zlostavljanja djece: opetovanje obrasca ponašanja, nejednaka moć žrtve i nasilnika, svjesna namjera nasilnika koja poprima izravni agresivni (fizički, verbalni) ili neizravni oblik (ignoriranje) razvijene su posebne metode istraživanja zlostavljanja među djecom.

Dvije skupine mjera najčešće se koriste za prikupljanje informacija i opisivanje dječje agresije i zlostavljanja: ipsativne i normativne mjere (Caspi, 1988). *Ipsativne mjere* (samoizvještaji, samonominacije) opisuju pojedinačnu percepciju vlastitog iskustva, a korištenje općih upitnika o zlostavljanju među djecom najčešći je način prikupljanja podataka. Upitnicima se može prikupiti velik broj podataka o prirodi i raširenosti problema u kratkom vremenu, a moguće ih je primijeniti na velikom uzorku sudionika. Kako bi se povećala valjanost odgovora, upitnici su najčešće anonimni, međutim ne pružaju informaciju koja su to djeca uključena u situaciju zlostavljanja. Njima se dobiva opis zlostavljanja iz perspektive žrtve, omogućavaju praćenje zlostavljanja koje se odvija bez očevidaca te pružaju vrijedne informacije o faktorima rizika (Rigby, 2001). Tipične mjere zlostavljanja dobivene samoizvještajima prognoziraju djetetovu socijalnu sigurnost, razinu samopoštovanja i osjećaja izolacije (Graham i Juvonen, 1998). Međutim, mjere samoizvještaja mogu sistematski proizvoditi pristrane informacije nastale zbog potrebe da se dijete samoprezentira, straha od sankcija i kazni zlostavljača te mogućnosti da djeca krivo interpretiraju značenje postavljenih pitanja. Kako bi se povećala valjanost instrumenta, mnogi upitnici sadrže definiciju zlostavljanja među djecom. Međutim, među različitim upitnicima postoje značajne razlike u definiranju zlostavljanja koje uključuju vrste zlostavljanja (fizičko, verbalno, neizravno), zlostavljanje učitelja, namjeru, učestalost, razliku u

snazi, individualno i grupno zlostavljanje, efekte zlostavljanja te navođenje onog što nije zlostavljanje.

Postoje mnogi upitnici za ispitivanje zlostavljanja među djecom, no najčešće se koristi Olweusov (1989; revidiran 1991). Na temelju Olweusovog nastali su kasniji upitnici, koji se od njega znatno razlikuju, primjerice, u broju pitanja ili sadržaju. Općih upitnika o nasilju ima desetak, no četiri najčešće verzije su Sheffild (Whitney i sur., 1994), španjolska (Ortega, 1992; prema Ortega i sur., 2000), talijanska (Genta i sur., 1996) te londonska verzija (Smith, 1997). One su primijenjene na izuzetno velikom broju djece u mnogim zemljama (Belgija, Kanada, Njemačka, Japan, Irska, Italija, Danska, Norveška, Španjolska, Švedska i Engleska). Napominjemo da su svi navedeni upitnici anketnog tipa i bez psihometrijskih karakteristika. Nejednaka metodologija istraživanja (različite definicije zlostavljanja među djecom, različita operacionalizacija mjerenja zlostavljanja, varijacija u dobi djece u istraživanjima, različita razdoblja promatranja), postojanje kulturalnih razlika u percepciji zlostavljanja među djecom te različita socijalna klima i tolerancija zlostavljanja u mikrokontekstima pojedinih škola najčešće pridonose razlikama u dobivenim podacima među pojedinim zemljama (Morosini Turčinović, 2008). Ono što se u jednoj kulturi doživljava kao zlostavljanje, u drugoj se percipira kao očekivano ponašanje djece, koje se može tolerirati. Iako opći upitnici imaju neupitne prednosti, navest ćemo i neke nedostatke. Postizanje konzistentnosti odgovora veoma je teško, naročito kod mlađe djece stoga što odgovori na pitanja različitog formata zahtijevaju dugotrajnu pažnju. Upitnik je instrument koji omogućava površno zahvaćanje problema ograničenim brojem pitanja. Upitnici (kao i sve metode temeljene na retrospektivnim mjerama) traže precizne informacije o događajima iz prošlosti koje često nisu dostupne.

Normativne mjere (nominacije vršnjaka i učitelja) opisuju grupnu percepciju osoba i njihovih ponašanja, dobivaju se tzv. nominacijskim tehnikama. Temelje se na identifikaciji osoba u jednoj ili više kategorija. Sudionik pritom imenuje ili izabire s liste osobe za koje smatra da imaju specifično obilježje. Postoje tri glavne kategorije nominacijskih tehnika: samonominacija, nominacija vršnjaka i nominacija učitelja. Glavna osobina nominacijskih tehnika je da identificiraju djecu koja su uključena u situaciju zlostavljanja (nasilnici i žrtve), a ponekima (primjerice Participant Role Questionnaire, Salmivalli, 1993) se identificiraju uloge ostalih sudionika nasilja (branitelja žrtve, pomoćnika nasilnika, podržavatelja nasilnika i pasivnog promatrača). Tehnikom nominacije ispituju se i agresivne bihevioralne kategorije poput fizičkog, verbalnog i neizravnog zlostavljanja te uništavanja imovine. Stoga su informacije prikupljene nominacijskim tehnikama korisne i za psihologe praktičare jer pružaju mogućnost koncentracije na djecu kojoj je nužna izravna intervencija. Iz istih je razloga korisno znanje o prirodi zlostavljanja kroz doživljaje djece uključene u zlostavljanje. U istraživanjima se uglavnom koriste mjere procjena kao što su nominacije vršnjaka (Caspi, 1998). Bogato iskustvo i vrijeme provedeno zajedno omogućava vršnja-

cima da vrlo precizno identificiraju zlostavljače i žrtve (Coie i Dodge, 1998). Mjere nominacije vršnjaka imaju dodatnu prednost u pružanju informacija o agresivnom ponašanju i zlostavljanju koje je obično sakriveno od odraslih. Drugi, manje vidljivi neizravni oblici zlostavljanja, poput relacijske agresije, kojom se često služe djevojčice, nisu osobito vidljivi i stoga su teški za promatranje (Graham i Juvonen, 1998). Takav je način prikupljanja informacija znatno ekonomičniji (jeftiniji i brži) od višemjesečnog opažanja rijetkih događaja zlostavljanja. I na kraju, normativne mjere poput nominacije vršnjaka pouzdan su indikator problema u odnosima vršnjaka (Dodge i Coie, 1987; Graham i Juvonen, 1998).

Uzete zajedno, ipsativne i normativne mjere mogu biti komplementarne, a isprepliću se i s kvantitativnim metodama (opći upitnici, nominacijske tehnike, direktna i indirektna opažanja – vođenje dnevnika, kvantitativni retrospektivni upitnici) i kvalitativnim metodama istraživanja (polustrukturirani iterviju, klinički intervju, kvalitativni upitnici, studije slučaja).

Budući da se zlostavljanje među djecom najčešće mjeri samoprocjenama (samoizvještaj žrtve) i nominacijom vršnjaka, zanimljivo je da su korelacije tako dobivenih indeksa kada se odnose na istu situaciju i istu djecu veoma niske i tipično u rasponu od 0,2 do 0,4, što znači da zajednička varijanca iznosi maksimalno 16 posto (Pellegrini, 2001). Percepcija žrtve zlostavljanja predstavlja važniji kriterij s obzirom na posljedice za dijete, dočim je percepcija vršnjaka važna s obzirom na realnost zlostavljanja. To je za mjere koje imaju ambiciju mjeriti istu pojavu veoma niska korelacija te se nameće pitanje koliko one stvarno mjere isti fenomen?

Rjeđa su istraživanja koja koriste metodu izravnog opažanja, ali ona mogu omogućiti nepristranu i objektivnu informaciju o ponašanjima djece. Opažanje u laboratorijskim uvjetima znatno je pridonijelo spoznajama o zlostavljanju i zastrašivanju (Dodge i sur., 1990), ali zbog ograničenja takvog opažanja poput vanjske valjanosti, životnog realizma i značajnih efekata konteksta na ponašanje djeteta istraživači sugeriraju korištenje opažanja u prirodnim i više ekološkim uvjetima. Nažalost, metode opažanja imaju tendenciju slabe povezanosti u funkciji vremena i to vjerojatno zbog situacijske specifičnosti i ograničenih uzoraka promatranja. Ti problemi mogu se smanjiti ukoliko se ponavljaju uzorci ponašanja u različitim situacijama i u dugačkim razdobljima. Jedan od mogućih načina da se doskoči problemu dovoljnog broja uzoraka je standardizacija opažanja u posebno odabranim situacijama. Tako Costabile i suradnici (1999) predlažu da se opažanje obavlja samo u situacijama slobodne igre na igralištu, koja predstavlja idealni uzorak za spontano agresivno ponašanje.

Pellegrinijevo istraživanje (2001) pokazalo je da su različite mjere prikupljanja podataka komplementarne, a tek ponekad daju informacije o problemu antisocijalnog ponašanja u školi. Objektivna opažanja ponašanja djece u konzistentnoj su korelaciji s dječjim percepcijama zlostavljanja (samoizvještaji i nominacijske metode). Izravne metode opažanja najčešće su preskupe za većinu škola i stoga su procjene i nominacije djece korisna alternativa. Ukoliko pak

prikupljamo informacije visokog rizika pristup korištenja više metoda predstavlja vjerojatno bolji izbor. Nadalje, kad se opažači i vanjski procjenitelji koriste kao dio ovakve multimetodske baterije, moraju koristiti širok uzorak situacija u razdoblju od nekoliko mjeseci. Manje ekstenzivni uzorci iskustva s djecom mogu rezultirati nepouzdanim podacima (Pellegrini, 2001).

Dosadašnja istraživanja koncepta zlostavljanja među djecom svode se uglavnom na opisivanje i dokumentaciju te pojave što je korisno za provođenje politike u školama, kao i za donošenje odluka i izbora prilikom izrade preventivnih programa, ali nepostojanje teorijskog okvira te uzročno – posljedičnih veza otežava izradu djelotvornih preventivnih programa

Temeljem pregleda metodologije i rezultata dosadašnjih istraživanja možemo zaključiti da eksperimentalnih istraživanja ima vrlo malo te da ih je nužno dalje provoditi ne bi li se dobio odgovor na osnovno pitanje: Zašto se događa zlostavljanje među djecom? Kako je ono poseban oblik agresivnog ponašanja koje se odvija u specifičnom socijalnom kontekstu (interakciji s vršnjacima), budućnost njegova istraživanja svakako je provođenje eksperimenata u prirodnim uvjetima. Naravno, etičnost njihova provođenja treba posebno razmotriti u svakom pojedinačnom slučaju.

Potreba za dobrom teorijom

Poznata je izjava socijalnog psihologa Kurta Lewina "Ne postoji ništa praktičnije od dobre teorije". Iako praktičari nisu skloni takvom vjerovanju, valja naglasiti da Levin pri tome naglasak ne stavlja na teoriju već *dobru* teoriju. Stoga valja podsjetiti što je teorija. Teorija je sistematsko objašnjenje realnosti, koja omogućava razumijevanje, predviđanje i kontrolu (upravljanje) događaja. Istraživaći koriste definirane teorije u istraživanju ljudskog ponašanja jednako kao što i većina laika posjeduje svoje teorije o problemima s kojima se susreću.

Vezano za preventivne programe, teorije imaju temeljnu ulogu u razumijevanju kada i zašto je preventivni program uspješan. Stoga se praktičari suočavaju s dva problema ukoliko nedostataju eksplicitni teorijski modeli na kojima se temelje programi prvencije zlostavljanja među djecom. Evaluacija ne uključuje glavne konstrukte teorije kojima se neko ponašanje objašnjava i teorijsko objašnjenje problema nije sukladno programu koji se provodi. Stoga je nemoguće prenaglasiti važnost provođenja istraživanja u kojima će biti više "znanosti", koja će pridonjeti razvoju teorija i modela zlostavljanja među djecom, a samim time i pridonjeti njegovom razumijevanju

O važnosti traženja uzročnosti nasilja među djecom govori i podatak da je Vijeće za socijalne znanosti i humanistička istraživanja Kanade donirao milion dolara za nova kvalitetna istraživanja koja će sačinjavati bazu istraživanja i pridonijeti razumijevanju zlostavljanja među djecom.

Zlostavljane i srodni pojmovi

Kako bi došli do teorija koje su povezane s pojmom zlostavljanja, sagledat ćemo ga u širem kontekstu i međuodnosu s drugim konstruktima. Iako je opće prihvaćeno da je zlostavljanje među djecom specifičan oblik agresivnog ponašanja, u području istraživanja ne postoji konceptualna jasnoća termina (mada je većini ljudi smisao pojma iskustveno blizak). Mnoštvo sličnih pojmova, različite istraživačke tradicije i orijentacija na rješavanje problema u praksi doveli su do gomilanja nedovoljno jasnih pojmova i nikad objašnjenih međuodnosa. U čemu je razlika između agresivnosti, nasilja, sukoba djece, prisile, zlostavljanja, "mobbinga", "bullyinga", nasilja među djecom, vršnjačkog zlostavljanja, izrugivanja, zastrašivanja, grube igre, tučnjave, ozljeđivanja, ogovaranja, izoliranja, izazivanja…? Pojedini istraživači jasno razlikuju neke pojmove, ali nitko konzistentno ne objašnjava više od dva do tri pojma istovremeno. Stoga je nakon pregleda literature napravljena klasifikacija pojmova, čiji je cilj integracija u smislenu teorijsku i praktičnu cjelinu prikazanu na slici 1 i u tablici 1.

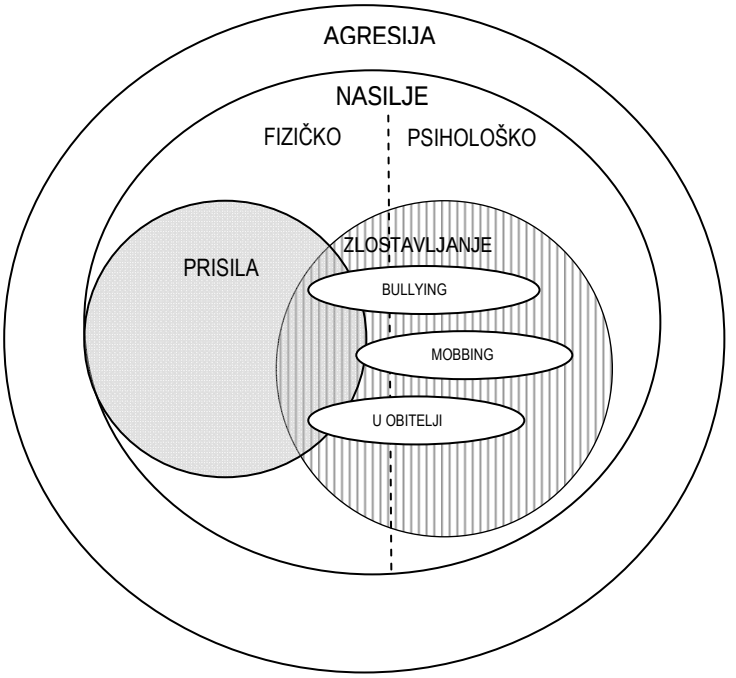

Slika 1. Model odnosa između pojmova agresije, nasilja, prisile i zlostavljanja (prema Morosini Turčinović, 2008)

U modelu je prihvaćena najširа definicija agresije, prema kojoj je agresija bilo koje ponašanje koje zadaje štetan podražaj drugom organizmu (Buss, 1961). Slično poimanje agresije, kao štete bilo koje vrste koja se nanosi drugoj osobi, navode i drugi autori (Dollard i sur., 1939; Baron, 1977; Zimbardo, 1979; Bandura 1983; Parke i Slaby, 1983; Eron, 1987; Moyer, 1987; Berkowitz, 1988; Hinde i Groebel, 1989; prema Žužul, 1989).

Nasilje definiramo kao vrstu agresivnog ponašanja pri čemu je štetni podražaj zadan s namjerom da fizički ili psihološki ozlijedi drugoga. Slične definicije koje se slažu da nasilje uključuje namjeru nanošenja štete daju Svjetska zdravstvena organizacija, Olweus (1989), rječnik Encarta (Encarta World English Dictionary, 1999) i Smith i Sharp (1994).

Prisila je svako nasilje koje uz namjeru ozljeđivanja ima i instrumentalni cilj te koje rezultira primjenom fizičke sile.

Zlostavljanje je svako ponašanje s namjerom fizičkog i/ili psihološkog ozljeđivanja koje uključuje nerazmjer moći te trajnost i opetovanost obrasca ponašanja. Uobičajeno je da se zlostavljanje među djecom u anglofonskoj literaturi naziva bullying, zlostavljanje na radnom mjestu mobbing te da postoji i termin zlostavljanje u obitelji (među supružnicima i nad djecom).

Iz tablice 1 vidljivo je da se prikazani model odnosa među pojmovima može analizirati primjenom sedam kriterija: nanošenje štete, namjera ozljeđivanja, primjena fizičke sile, psihološko nasilje, razlika u socijalnim moćima, ponavljanje i mjesto događaja.

Premda se izraz bullying u hrvatskom jeziku običava prevoditi kao nasilje među djecom, čini se da je to samo jedna od vrsta nasilja, odnosno vrsta agresivnog ponašanja. Stoga bi prema našoj klasifikaciji, terminološki preciznije bullying bio "zlostavljanje među djecom".

Teorijske perspektive

Teorijski pristupi traženju odgovora na ključno pitanje zašto se događa zlostavljanje među djecom još se razvijaju, jer je pitanje njegova nastanka složeno i na njega je teško odgovoriti unutar jedne teorije ili pristupa. Navesti ćemo niz teorija koje nastoje objasniti kako agresivnost tako i zlostavljanje među djecom, a neke od njih čine temelje pojedinih programa prevencije zlostavljanja.

Kada navodimo teorije koje uzroke agresivnog ponašanja traže unutar čovjeka, onda je nezaobilazna skupina *bioloških teorija agresivnosti*. Agresivno ponašanje objašnjavaju bilo pomoću stabilnog biološkog pokretača – instinkta (Freud, Fromm, Lorenz) bilo pomoću funkcioniranja biološko-fizioloških struktura i promjena u organizmu. Nešto novija istraživanja fiziološke osnove agresivnog ponašanja kretala su se u tri smjera: istraživanja neuralnih utjecaja (dijelova mozga i neuralnih mehanizama), genetskih utjecaja te biokemijskih ut-

Tablica 1. Prikaz sličnosti i razlika pojmova agresije, nasilja, prisile, zlostavljanja, bullyinga (zlostavljanja među djecom), mobbinga (zlostavljanja na poslu) i nasilja u obitelji kroz kriterije štete, namjere, korištenja fizičke sile, psihološkog nasilja, razlika u socijalnoj moći, trajanja i mjesta događaja

	ŠTETA	**NAMJERA**	**FIZIČKA SILA**	**PSIHOLOŠKO NASILJE**	**RAZLIKA U SOCIJALNOJ MOĆI**	**PONAVLJANJE**	**MJESTO**
AGRESIJA	DA	MOŽE/ NE MORA	DA/NE	DA/NE	DA/NE	NEVAŽNO	NEVAŽNO
NASILJE	DA	DA	DA/NE	DA/NE	DA/NE	NEVAŽNO	NEVAŽNO
PRISILA	DA	DA; INSTRUMENTALNI CILJ	DA	NE	DA	NEVAŽNO	NEVAŽNO
ZLOSTAVLJANJE	DA	DA	DA/NE	DA/NE	DA	DA	RAZNA MJESTA
BULLYING	DA	DA	DA/NE	DA/NE	DA	DA	ŠKOLA, IGRALIŠTE
MOBBING	DA	DA	UGLAVNOM NE	DA	DA	DA	RADNO MJESTO
ZLOSTAVLJANJE U OBITELJI	DA	DA	DA/NE	DA/NE	DA	DA	DOM

utjecaja (istraživanja testosterona i serotonina).

Teorije agresivnosti koje agresiju objašnjavaju reakcijom na određenu situaciju polaze od pretpostavke da frustracija uvijek dovodi do agresivnog ponašanja (Dollard, Doob, Miller, Mowrer i Sears, 1939; prema Worchel i Cooper, 1983) te sugeriraju da izražavanje agresivnosti putem katarze dovodi do smanjenja agresije. Eksperimentalna istraživanja donekle daju podršku toj ideji uz dopunu o ulozi vrste frustracije i prisutnosti agresivnih znakova. Stoga je Berkowitz (1969, 1989; prema Franzoi 2000) razvio novu teoriju prema kojoj je hostilna agresija često potaknuta okolnostima koje povećavaju negativne osjećaje te da je frustracija samo jedan od mnogih čimbenika nastanka agresije. Tako, osim frustracije, na nasilje i agresivnost mogu djelovati prisutnost agresivnih znakova poput oružja, relativne deprivacije, deindividualizacije, povišene temperature okoline, boli i nelagode te prisutnost marihuane ili alkohola. U istraživanjima zlostavljanja među djecom ima sve više nalaza o utjecaju pojedinih elemenata situacije. Za nasilje je osobito važan koncept transfera ekscitacije, po kojemu bilo koja vrsta uzbuđenja, bez obzira na primarni izvor, povećava vjerojatnost nasilja ako se ljutnja atribuira objektu agresije.

Među teorijama koje agresivnost promatraju kao naučen oblik ponašanja najznačajnija je *teorija socijalnog učenja* Alberta Bandure. On navodi da ljudi uče kada da budu agresivni te kako i prema kome (Bandura i Walters, 1963;

prema Franzoi 2000; Bandura, 1977). Djeca uče uloge prema modelu koji uključuje odrasle i vršnjake koji se agresivno ponašaju kako bi postigli ciljeve. Prema teoriji socijalnog učenja, i u situaciji zlostavljanja među djecom vrijedi pravilo imitacije i uloge modela. Ukoliko se za nasilno ponašanje dobiva nagrada (i time postaje uspješan), vjerojatnije je da će se takvo ponašanje imitirati.

Teorije atribucije pomažu u objašnjenju dva procesa: koje su uzročne atribucije agresivnog ponašanja te posljedice takvih objašnjenja bilo emocionalne ili ponašajne. U okviru ovih teorija najčeće je istraživana atribucijska pogreška agresije.

Socijalni informacijsko-procesni model naslanja se na teorije atribucije te se bavi kognitivnim objašnjenjem dječje socijalne procjene kroz korake kojima interpretiraju i odgovaraju na socijalnu situaciju. U istraživanju veza između socijalne kognicije i socijalnog ponašanja, te, određenije, između emocija i zlostavljanja, postoje dva pristupa. Prvi pristup koristi model nedostka socijalnih vještina, prema kojem zlostavljači nemaju socijalne vještine slične onima koje nedostaju agresivnoj djeci, te žrtvama nedostaju socijalne vještine asertivnosti i uključivanja u grupu (Smith i sur., 1993).

Drugi pristup ističe ulogu adaptivne motivacije u objašnjavanju zlostavljanja (Smith, 1991; Smith i sur., 1993; Sutton i sur., 1999a). Navedeni autori smatraju nedostatak socijalnih vještina neprikladnim za objašnjenje ponašanja zlostavljača budući da zlostavljači ne interpretiraju krivo socijalno raspoloženje niti imaju ograničenu razinu odgovornosti, već odabiru zlostavljačko ponašanje kako bi postigli ciljeve dominacije i statusa.

Teorija privrženosti naglašava važnost kvalitete odnosa majke (skrbnika) i djeteta za vrijeme dojenačke dobi i ranog djetinjstva. Nalazi mnogih istraživanja poduprli su povezanosti između nesigurne privrženosti i agresije.

Obiteljska sistemska teorija uzima u obzir složene međuodnose između članova obitelji, opisujući obitelj kao cjelinu u terminima operacijskih podsistema u kojima funkcionira (primjerice bračni podsisem, roditeljski itd.). Konflikt koji se događa unutar jednog podsistema pri tome djeluje na sve ostale podsisteme kao i na cijelu obitelj.

Socijalni interakcionistički model definira puteve razvoja agresivnosti i delikvencije kod djece i adolescenata. Uzima u obzir osobine pojedinca (temperament, inteligenciju idr.) kao i sve okolinske čimbenike koji utječu na razvoj pojedinca stvarajući tako cjelovitu sliku utjecaja mogućih rizičnih čimbenika.

Razvojni model nastanka nasilja primjenjen je u mnogobrojnim istraživanjima (dominantno u SAD-u) praćenjem djece sve do adolescencije, a ponekad i do odrasle dobi. Iako nejdnoznačni nalazi istraživanja koji su doprinjeli razumijevanju razvojnog modela nastanka nasilja imali su velik utjecaj na intervecije i preventivne programe zlostavljanja među djecom.

Ekološki model je najčeće percipiran kao najobuhvatniji te se u novije vrijeme preferirano koristi za opisivanje utjecaja višestrukih čimbenika koji utje-

ču na razvoj bilo pozitivnih socijalnih vještina ili agresivnosti. Model se sastoji od nekoliko razina (koncentričnih krugova) u čijem središtu se nalazi pojedinac. Slijedeća razina je obitelj i bliski prijatelji, zatim škola, zajednica i na kraju kultura. Teorije koje agresivno ponašanje sagledavaju unutar jedne razine, (primjerice obitelji) mogu biti ograničene kako objašnjenjem tako i predviđanjem dječjeg ponašanja. Ovakvi cjeloviti modeli posebno su korisni za izradu preventivnih programa zlostavljanja među djecom (Orphinas i Horne, 2006).

Teorija socijalnih moći je jedna od socijalnih teorija koja objašnjava prirodu utjecaja. U najširem značenju socijalni utjecaj uključuje gotovo cijelu socijalnu psihologiju, kojom se služimo za opisivanje neke promjene (psihološke promjene, promjene stava, emocionalne promjene, promjene ponašanja), a koja se događa u pojedincu kao rezultat stvarne, neizravne ili zamišljene prisutnosti drugih (Latané, 1981). Zbog posebnog značaja koji joj pridajemo, u daljnjem tekstu ćemo je detaljnije objasniti.

Veza između definicija zlostavljanja među djecom i socijalnih moći

Socijalna moć i procesi socijalnog utjecaja zadnjih nekoliko desetljeća imaju središnje mjesto među teorijskim pravcima socijalne i organizacijske psihologije. Socijalni utjecaj uključuje korištenje moći pojedinca ili grupe ljudi kako bi utjecali na ponašanje drugih. Stoga se socijalni utjecaj prvenstveno odnosi na promjenu ponašanja, a potom promjenu stava i emocionalnu promjenu (Worchel i Cooper, 1983).

Kako svaka komunikacija sadrži svjestan ili nesvjestan pokušaj utjecaj na druge, poznavanje socijalnih moći čini teorijsku osnovu svake komunikacije.

Iako postoje različita shvaćanja o tome što je zlostavljanje među djecom, većina autora slaže se oko tri karakteristike: ponavljanje nasilničkog ponašanja, namjeru zlostavljača koja poprima izravni agresivni (fizički) ili neizravni oblik (psihološk)i te nejednaku moć zlostavljača i žrtve.

Razlika između socijalne moći i socijalnog utjecaja

Socijalna moć obično se definira kao potencijal da utječemo na druge, odnosno, sposobnost jedne osobe da utječe na drugu (French i Raven, 1959; Raven, 1965) ili da se odupremo utjecaju drugih (Michener i Suchner, 1972). Neki je autori definiraju i kao ljudsku sposobnost realizacije vlastitih ciljeva kroz druge (Van Dijke i Poppe, 2004). Ključna razlika između socijalnog utjecaja i socijalne moći je u tome što socijalni utjecaj predstavlja stvarnu promjenu u ponašanju (vjerovanju, stavu ili emociji) osobe uzrokovanu nekom drugom osobom ili osobama, a socijalna moć je samo kapacitet ili potencijal da se takav utjecaj ostvari.

Vrste socijalnih moći

Stjecanje i zadržavanje socijalne moći predstavljaju najznačajniji socijalno motivirajući proces (McCleland i Burnham, 1976). Naime, socijalna se moć zasniva na činjenici da neka osoba posjeduje ono što želimo i na taj način djeluje na nas ili nas čak kontrolira i čini ovisnima. Različiti resursi koje čovjek ima daju mu i različite vrste socijalne moći nad drugim ljudima. Neke osnovne resurse poput novca, ljubavi ili prestiža treba većina ljudi, pa u tim domenama drugi ljudi mogu lako utjecati na nas.

Najšire prihvaćena konceptualizacija socijalnih moći je Frenchova i Ravenova (1959). Oni navode da se socijalni utjecaj temelji na pet vrsta socijalnih moći: nagrade, prisile, moći eksperta, referentne i legitimne moći, a kasnije im je pridružena i šesta – informacijska moć (Raven i Kruglanski, 1970; Raven i Rubin, 1983).

Moć nagrade definira se kao moć koja se temelji na sposobnosti nagrađivanja (French i Raven, 1959, str. 156). Ljudi se ponašaju kako želimo jer možemo učiniti nešto što vole npr. dati im nešto što im treba ili odstraniti nešto što im ne godi ili što ne žele npr. osloboditi ih neugode. Moć nagrade motivira osobu niže socijalne moći da ostane u odnosu, naravno dok postoji nagrada. Za učinkovito korištenje moći nagrade, nadgledanje je nužno, ali u manjem opsegu nego prilikom korištenja moći prisile. Korištenje moći nagrade ima dva nedostatka: prvi je da je, ukoliko je nagrada materijalnog karaktera (kao primjerice novac ili beneficije) potrebno imati dovoljno sredstava za nagrađivanje, a drugi se sastoji u tomu da korištenje ove moći ne dovodi nužno do internalizacije ponašanja jer se promijenjeno ponašanje opravdava dobivenom nagradom.

Moć prisile uključuje potencijal da se prijetnjom i kaznom prisili drugu osobu na promjenu ponašanja. Zašto ljudi koriste moć prisile? Osnovna prednost uporabe te vrste socijalne moći je lakoća korištenja – potrebno je malo napora da bi slabijeg udarili, zastrašili ga ili mu prijetili. Moć prisile povećava samopoštovanje onih koji je koriste (Raven i Kruglanski, 1970; Kipnis, 1974), jer biti sposoban prisiliti drugu osobu da se ponaša na izabrani način vodi k povećanju osjećaja kontrole i superiornosti. To je čest razlog pribjegavanju nasilju kroz niz prisila i zlostavljanja.

Nedostaci moći prisile su brojniji od prednosti. Slabiji član u odnosu motiviran je napustiti odnos u kojem je objekt kažnjavanja, kod njega se javljaju negativne emocije vezane za situaciju, a postoji i tendencija da mu se manje sviđa osoba koja koristi prisilu (Rubin i Lewicki, 1973; Rubin i sur., 1973; Horai i sur., 1970). Moć prisile funkcionira samo ukoliko postoji nadgledanje koje s jedne strane dovodi do nepovjerenja i konflikta (Strickland, 1968; prema Worchel i Cooper, 1983), a s druge ne dovodi do internalizacije (poslušnost se opravdava izbjegavanjem kazne).

Legitimna moć zasniva se na statusu osobe koji proizlazi iz uloge službeno dodijeljene autoritetu od institucije, zakona, države ili religije. Primjerice polica-

jac, sudac ili učitelj imaju legitimnu moć. Ljudi priznaju njihov autoritet i pravo određeno zakonom daje im mogućnost narediti osobama nižeg ranga što da čine.

Moć bespomoćnih ili legitimna moć bespomoćnih. U zemljama ili kulturama gdje je pomoć nemoćnima građanska obaveza, bespomoćnost može postati resurs legitimne moći (Berkowitz i Daniels, 1963; Goranson i Berkowitz, 1966; prema Raven i Rubin, 1983). Primjerice, slijepa osoba može legitimno zatražiti od prolaznika da joj pomogne prijeći ulicu. Stoga se moć bespomoćnih temelji na resursu norme socijalne odgovornosti kojom se zahtijeva da ljudi pomognu onima koji ovise o njima – bespomoćnima. Legitimnu moć bespomoćnih često koriste osobe koje misle da im nedostaju resursi drugih vrsta moći. Nalazi istraživanja ukazuju da žene češće od muškaraca koriste ovu vrstu moći (Johnson, 1976) te da je koriste i djeca.

Referentna moć temelji se na resursu poštovanja i/ili ljubavi i težnji ljudi da se identificiraju. Ljudi osjećaju poštovanje i/ili privlačnost i žele ostati bliski s osobama koje posjeduju referentnu moć. Zbog identifikacije s takvom osobom, ona postaje model te ljudi svoje ponašanje usklađuju s predodžbom kako bi se model ponašao u nekoj situaciji. To je najkvalitetnija i najdjelotvornija vrsta socijalne moći koja ima niz prednosti: nije ovisna o izvanjskim resursima i statusu, ne zahtijeva nadgledanje, poboljšava odnose i socijalnu klimu te dovodi do internalizacije stavova i ponašanja. Tipičan primjer djelovanja referentne moći je imitiranje odijevanja i ponašanja modela (glumci, pjevači, osobe iz javnog života).

Moć eksperta počiva na ekspertizi – vještini i poznavanju nekog područja. Ljudi čine ono što ekspert zahtijeva jer ima znanje i razumijevanje nekog područja koje njima treba. Ona ne zahtijeva nadgledanje (ne postoji prisila) te dovodi do internalizacije stavova i ponašanja.

Informacijska moć. Raven i Kruglanski (1970) na raniju klasifikaciju pet osnovnih socijalnih moći (French i Raven, 1959) dodaju i šestu, koja je za razliku od navedenih, neovisna o izvoru moći ili osobe koja tu moć posjeduje. Informacijska moć zasniva se na resursu informacije, a kognitivna promjena je glavno obilježje njenog utjecaja. Ljudi rade ono što netko traži jer taj netko ima informaciju koja njima treba. Ovo je jedina vrsta socijalne moći koja je neovisna o pojedincu. Snaga leži u sadržaju informacije koja vodi kognitivnoj promjeni, a ne u osobinama pojedinca. Stoga se, onog trenutka kada je informacija izrečena, smanjuje pojedinčeva mogućnost utjecaja.

Kako je, prema definicijama, jedan od čimbenika zlostavljanja među djecom razlika u socijalnoj moći zlostavljača i žrtve (Arora, 1987; Farrington, 1993; Smith i Sharp 1994; Weinhold, 1999; Fabre-Cornali i sur., 1999; Smith i Brain, 2000; Greene, 2001; Brewster i Railsback, 2001; Rigby, 2002; Coloroso, 2004; NCPS, 2005), učenje lepeze mogućih načina utjecaja – socijalnih moći mijenjala bi vjerojatnost pojave dominantnog korištenja prisile – zlostavljanja među djecom. Ako je navedena pretpostavka točna, onda raznovrsnost korištenih

socijalnih moći može biti jedan od načina kako smanjiti zlostavljanje među djecom. Budući da je učenje po modelu uobičajeni način učenja utjecaja na druge ljude, korištenje raznih vrsta moći modela (osim moći prisile) trebalo bi smanjivati zlostavljanje među djecom.

Prvo eksperimentalno istraživanje socijalnih moći na djeci (Morosini Turčinović, 2008) ukazalo je da djeca razumiju koncept socijalnih moći te da, iako složen, postoji utjecaj moći modela na preferenciju socijalnih moći. Ovakvi nalazi istraživanja ukazuju da postoji potencijal korištenja teorije socijalnih moći u preventivnim programima zlostavljanja među djecom iako se preporučaju daljnja istraživanja.

Umjesto zaključka

Najveći broj istraživanja zlostavljanja među djecom nalazi se u razdoblju opisivanja i dokumentacije fenomena zlostavljanja među djecom. Pri tome postoji neznatan broj eksperimentalnih istraživanja i istraživanja koja bi dala odgovor na pitanje "Zašto se događa zlostavljanje među djecom?" Kako je pitanje nastanka zlostavljanja među djecom složeno, teško je na njega odgovoriti unutar jedne teorije ili pristupa te postoji potreba povezivanja razvojnih i socijalnih teorija s konceptom zlostavljanja među djecom. Pijedlozi idu u dva smjera. Prvo u naglašavanju važnosti eksperimentalne provjere povezivanja niza teorija s konceptom zlostavljanja među djecom. I drugo, ukoliko krenemo od pretpostavke da bi poznavanje većeg broja raznovrsnih načina utjecaja (socijalnih moći) umanjilo čestinu korištenja moći prisile – zlostavljanja među djecom, potrebno je razmotriti i korištenje teorije socijalnih moći u izradi preventivnih programa zlostavljanja među djecom.

Literatura

Arora, C. M. (1987). Defining bullying for a secondary school. *Educational and Child Psychology, 3-4*, 110-120.

Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. New York: Prentice-Hall.

Banks, R. (2000). Bullying in schools. ERIC Review, 7(1), 12-14. URL: http://ericcass.uncg.edu/virtuallib/bullying/1036.html [17.11.2002].

Bentley, K. M. & Li, A. K. F. (1995). Bully and victim problems in elementary schools and students' beliefs about aggression. *Canadian Journal of School Psychology, 11*, 153-165.

Boulton, M. J. & Underwood, K. (1993). Bully/victim problems among middle school children. *European Education, Vol.25 Issue 3*, 18-37.

Brewster, C. & Railsback, J. (2001). Schoolwide prevention of bullying. By Request: Northwest Regional Educational Laboratory.

Buss, A. H. (1961). *The Psychology of Aggression.* New York: Wiley

Caspi, A. (1988). Personality development across the life course. U: Eisenberg, N. (ur.), *Handbook of child psychology, Vol. 3*, 779-862, New York: Wiley.

Coie, J. D. & Dodge, K., A. (1998). Aggression and antisocial behavior. U: Eisenberg, N. (ur.), *Handbook of child psychology,* Vol. 3, 779-862, New York: Wiley.

Coloroso, B. (2004). *The Bully, the Bullied, and the Bystander*. New York: Harper Collins.

Costabile, A., Palermiti, L., Tenuta, F., Genta, M. L., Berdondini, L., Cowie, H., Almeida, A., Isirio, A., Lera, B. M. J. & Ortega, R. (1999). An Observational Approach to Study Social and Aggressive Behaviour of Children. URL: http://www.gold.ac.uk/tmr/reports/aim2_calabria 1.html [21.04.2002]

Dodge, K. A. & Coie J. D. (1987). Social information processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*, 1146-1158.

Dodge, K. A., Coie J. D., Pettit G. S. & Price J. M. (1990). Peer status and aggression in boy's groups: Developmental and contextual analyses. *Child Development, 61*, 1289-1309.

Encarta World English Dictionary (1999). London: Bloomsbury Publishing.

Fabre-Cornali, D., Emin, J. C. & Pain, J. (1999). France. U: Smith, P. K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. (1999) (ur.) *The Nature of School Bullying: A Cross-Naional Perspective.* London: Routledge.

Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. U: Tonry, M. (ur.) *Crime and Justice*, 17, Chicago: University of Chicago Press.

Fonzi, A. (1997). *Bullismo in Italia. Il fenomeno delle prepotenze a scuola dal' Piemonte alla Sicilia. Ricerche e prospettive d'intervento*. Firenze, Giunti.

Franzoi, S. L. (2000). *Social Psychology*. McGraw-Hill Higer Education, USA.

French, J. & Raven, B. H. (1959). The bases of social power. U: Cartwright, D. (ur.), *Studies in social power* (150-167). Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.

Genta, M. L., Menesini, E., Fonzi, A., Costabile, A. & Smith, P. K. (1996). Bullies and victims in schools in Central and Southern Italy. *European Journal of Psychology of Education*, 11, 97-110.

Graham, S. & Juvonen, J. (1988). A social-cognitive perspective on peer aggression and victimization. U: Vasta, R. (1988) (ur.) *Annals of child development* (23-70) London: Jessica Kingsley.

Hazler, R. J., Hoover, J. H. & Oliver, R. (1992). What kids say about bullying. *The Executive Educator,* 20-22.

Hoover, J. H., Oliver, R. & Hazler, R. J. (1992). Bullying: Perceptions of adolescent victims in the Midwestern USA. *School. Psychology International, 13*, 5-16.

Horai, J., Harber, I., Tedeschi, J. T. & Smith, R. B. (1970). It´s not what you say, it´s how you do it: A study of threats and promises. *Proceedings of the 78st Annual Convention of the American Psychological Association, 5, 393-394.*

Johnson, P. (1976). Women and power: Toward a theory of effectiveness. *Journal of Social Issues, 32*, 99-110.

Kipnis, D. M. (1974). Inner direction, other direction and achievement motivation. *Human Development, 17*, 321-343.

Latané, B. (1981). The psychology of social impact. *American Psychologist, 36,* 343-356.

Maine Project Against Bullying. (2000). *A survey of bullying behavior among Maine third graders.* Wicasset, ME: Wicasset Elementary School. URL: http://lincoln.midcoast.com/~wps/against/bullying.html [17.11.2002].

McCleland, D. C. & Burnham, D. H. (1976). Power is great motivator. *Harvard Business Review, 54*, 100-110.

Michener, H. A. & Suchner, R. (1972). The tactical use of social power. U: Tedeschi, J. (ur.) *The social influence process*. Chicago: Aldine.

Morosini Turčinović, S. (2008). *Zlostavljanje među djecom, socijalna moć i učenje po modelu.* Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Murakami, Y. (1985). Bullies in the classroom. *Japan Quarterly, 32*, 407-409.

NCPS /National Crime Prevention Strategy/ (2005). *Bullying prevention in schools*. Government of Canada URL: http://www.publicsafety.gc.ca/res/cp/res/bully-eng.aspx [18.08.2007].

Olweus, D. (1973). Personality and agression. U: Coie, J. K., Jensen, D. D. (ur.) *Nebraska symposium on motivation, 1972* (261-321). Lincoln, University of Nebraska Press.

Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. New York: Wiley.

Olweus, D. (1984). Aggressors and their victims: Bullying at school. U: Frude, N., Gault, H. (ur.) *Disruptive behavior disorders in schools*. New York: Wiley.

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children: Basic facts and effects of a school based intervention program. U: Rubin, I., Pepler, D. (ur.) *The development and treatment of childhood aggression* (411-447). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Ortega, R., Mora-Merchán, J. A., Singer, M., Smith, P. K., Pereira, B. & Menesini, E. (2000). Final Report of the Working Group on General Survey Questionnaires and Nomination Methods Concerning Bullying. (revised 2001) URL: http://www.gold.ac.uk/tmr/reports/aim2__seville1.html [21.04.2002].

Pellegrini, A. D. (2001). Sampling Instances of Victimization in Middle School - A methodological Comparison. U: Juvonen, J., Graham, S. (2001) (ur.) *Peer Harassment in School. The Plight of the Vulnerable and Victimized.* New York: The Guilford Press

Pepler, D. J., Craig, W. M. Connolly, J. & Henderson, K. (2002). Aggression and substance use in early adolescence: My friends made me do it. U: Werkle, C., Wall, A. M. (ur.). *The violence and addiction equation: Theoretical and clinical issues in substance abuse and relationship violence.* Philadelphia, PA: Brunner/Mazel.

Perry, D. G., Kusel, S. J. & Perry, L. C. (1988). Victims of Peer Aggression. *Developmental Psychology, 24,* 807-814.

Perry, D. G., Wiliard, J. C. & Perry, L. C. (1990). Peers' perceptions of the consequences that victimised children provide aggressors. *Child Development, 61*, 1310-1325.

Prewitt, P. W. (1988). Dealing with ijime (bullying) among Japanese students. *School Psychology International, 9*, 189-195.

Raven, B. H. (1965). Social influence and power. U: Steiner, I. D. & Fishbein, M. (ur.) *Current studies in social psychology.* New York: Holt, Rinehart and Winston (371-382).

Raven, B. H. & Kruglanski, A. (1970). Conflict and power. U: Swingle, P. (ur.) *The structure of conflict.* New York: Academic Press.

Raven, B. H. & Rubin, J. Z. (1983). *Social Psychology*. New York: John Wiley & Sons.

Rigby, K. (2001). Health consequences of bullying and its prevention in schools. U: Juvonen, J., Graham, S. (ur.) *Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized.* New York: Guilford Press.

Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying.* London & Philadelphia: Jessica Kingsley.

Rigby, K. & Cox, I. (1997). Coperativeness and bully/victim problems among Australian schoolchildren. *Journal of Social Psychology, Vol. 137, Issue 3*, 357-368.

Rigby, K. & Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian school children: Reported behavior and attitudes toward victims. *Journal of Social Psychology, Vol. 131*, *Issue 5*, 615-627.

Rubin, J. Z. & Lewicki, R. J. (1973). A three-factor experimental analysis of interpersonal influence. *Journal of Applied Social Psychology, 3*, 240-257.

Rubin, J. Z., Lewicki, R. J. & Dunn, L. (1973). Perception of promisers and threateners. *Proceedings of the 81st Annual Convention of the American Psychological Association, 8, 141-142.*

Salmivalli, C. (1993). *Participant Role Questionnaire.* University of Turku, Finland.

Smith, P. K. (1991). Hostile aggression as social skills deficit or evolutionary strategy? *Behavioral and Brain Sciences, 14,* 315-316.

Smith, P. K. (1997). *Modified Bully/Victim Questionnaire used in international survey.* Goldsmiths College, University of London.

Smith, P. K., Bowers, L., Binney, V. & Cowie, H. (1993). Relationships of children involved in bully/victim problems at school. U: Duck, S. (ur.), *Understanding relationship processes. Vol. 2: Learning about relationships*, 184-212. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Smith, P. K. & Brain, P. (2000). Bullying in Schools: Lessons From Two Decades of Research. *Agressive Behavior, Vol. 26*, 1-9.

Smith, P. K. & Sharp, S. (1994). *School Bullying: Insights and Perspectives.* London: Routledge.

Stephenson, P. & Smith, D. (1989). Bullying in the junior school. U: Tattum, D. P., Lane, D. A. (ur.) *Bullying in schools* (45-57). Stoke-on-Trent: Trentham Books.

Sutton, J., Smith, P. K. & Swettenham, J. (1999). Bullying and "Theory of mind": A critique of the Social skills deficit view of anti-social behaviour. *Social Development, 8*, 117-127.

Unicef. Stop nasilju među djecom. URL: http://www.unicef.hr/show.jsp?page=55534 [23.08.2007].

Van Dijke, M. & Poppe, M. (2004). Social Comparison of power – interpersonal versus intergroup effects. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, Vol. 8, No. 1*, 13-26

Weinhold, B. K. (1999). Bullying and school violence. *Counseling today. 42 (4)* 14.

Weinhold, B. K. & Weinhold, J. B. (1998). Conflict resolution: The partnership way in schools. *Cunseling and Human Development, 30(7),* 1-2.

Whitney, I., Rivers, I., Smith, P. K. & Sharp, S. (1994). The Sheffield Project: methodology and findings. U: Smith, P.K., Sharp, S. (ur.). *School Bullying: Insights and Perspectives.* London: Routledge.

Worchel, S. & Cooper, J. (1983). *Understanding Social psychology.* The Dorsey Press, Homewood, Illinois.

Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje – Psihologijska analiza.* Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza Socijalističke omladine Hrvatske.

Summary

In spite of the fact that the research on bullying has increased in the last decades we still do not have the answer to the basic question: "Why bullying happens?".

Most of the papers published cover description and documentation of bullying. There is no general theoretical framework and an inadequate number of experimental researches exist. While the newly acquired descriptive data might help in anti-bullying campaigns in schools their effectiveness and efficiency is inadequate and support from comprehensive theory with more experimental research is needed.

It has proven difficult to answer the basic question about bullying within existing theories and thus the need to integrate developmental and social theories with the concept of bullying represent the task for future research. In this overview paper apart from arguing the importance of more experimental research and more clarity in concepts used in bullying we suggest integrating the concept of social power into a bullying prevention programs based on the assumption that increasing the repertoire of social powers used will decrease the use of coercive power which represents bullying.

MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR ZAŠTITE DJECE OD NASILJA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA KONVENCIJU O PRAVIMA DJETETA

Emina Huseinspahić, dipl. iur.
Pravni fakultet Univerziteta u
Zenici
Fakultetska 1, Zenica
Bosna i Hercegovina
e.huseinspahic@gmail.com

Sažetak

Nasilje nad djecom nije nova pojava. S tim u vezi, oblici u kojima se javlja kao i metode koje ga omogućavaju poprimili su zapanjujuće razmjere širom svijeta. Ekonomski razvoj, razvoj turizma i novih informativnih tehnologija, ali i siromaštvo, oružani sukobi i kriza vrijednosti, predstavljaju okvir za porast svih oblika nasilja. Pa ipak, blagovremeni društveni odgovor na nasilje, posebice ono koje se provodi nad djecom, u velikoj mjeri može ublažiti njegove posljedice i omogućiti njegovu prevenciju. Svako dijete ima pravo na zaštitu od svakog oblika nasilja. Države su danas odlučne u namjeri da u okviru svojih jurisdikcija i u suradnji s drugim državama poduzmu pravne i druge mjere s ciljem sprečavanja nasilja nad djecom, kažnjavanja počinitelja i omogućavanja kvalitetne rehabilitacije i reintegracije djece žrtava nasilja. U tom smislu njih čak 192 potpisale su i ratificirale Konvenciju o pravima djeteta koja zajedno s Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji predstavlja najviši autoritet u oblasti međunarodnog prava djeteta i pravni temelj za donošenje nacionalnih zakona koji jamče ostvarivanje temeljnih prava djeteta i njihovu zaštitu od nasilja. Ovaj rad predstavlja prilog raspravi o nasilju nad djecom uz isticanje bitnosti i pravnog značaja Konvencije o pravima djeteta i Fakultativnog protokola uz Konvenciju, te utjecaja koji su imali na promicanje ideje o značaju prava djeteta i razvoj politike i sustava pravnih mjera država ugovornica, čiji je osnovni cilj sprječavanje svih oblika nasilja nad djecom.

Uvod

Ideja o izdvajanju posebnih prava djeteta iz korpusa ljudskih prava, kao i promjena stava u odnosu na nosioce tih prava javila se nakon Drugog svjetskog

rata. Od tada pa do danas doneseni su brojni međunarodni dokumenti, među kojima je posebno značajna Konvencija o pravima djeteta kojom su normativno uobličena i univerzalno prihvaćena temeljna prava djeteta i koja predstavlja osnovicu zaštite djece od svih oblika nasilja. Prvi značajniji međunarodni dokumenti u kojima se mogu naći temelji zaštite djece od nasilja, posebice od eksploatacije svake vrste, su Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine ženama i djecom iz 1921. godine i Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 29. o prinudnom radu iz 1930. godine. Veliki značaj ima i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1949. godine te Haška konvencija o zaštiti djece i suradnji u oblasti međunarodnog usvojenja iz 1993. godine. Pa ipak je Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine uz Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji najviši autoritet u oblasti međunarodnog prava djeteta zbog toga što se odnosi isključivo na djecu kao posebno osjetljivu grupu i sadrži katalog prava koja su im priznata, ali nadasve zbog toga što predstavlja pravni temelj za donošenje nacionalnih zakona država ugovornica koji jamče ostvarivanje dječjih prava i njihovu zaštitu od nasilja.

Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine

Narav Konvencije

Konvencija o pravima djeteta usvojena je na Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. studenog 1989. godine. To je prvi pravni dokument u kojem se djetetu pristupa kao titularu – nositelju prava, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu (Olweus, 1998). Za razliku od Deklaracije o pravima djeteta iz 1959. godine koja je snabdjevena tek moralnom snagom, Konvencija o pravima djeteta je akt koji ima snagu zakona i u tom smislu obavezuje države ugovornice na poštivanje njenih odredbi. Ona je jedinstvena jer je: a) sveobuhvatna i jedina koja osigurava građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava djece; b) univerzalna te se primjenjuje na svu djecu, u svim situacijama, u gotovo cijeloj zajednici naroda i c) holistička, što znači da zagovara nedjeljivost, međusobnu ovisnost i jednaku bitnost temeljnih prava djeteta (Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001). Specifičnost Konvencije ogleda se i u tome što se u njoj po prvi put utvrđuje univerzalno prihvaćena definicija temeljnih prava djeteta. To je dokument o ljudskim pravima sa najviše ratifikacija i prvi međunarodni dokument u oblasti ljudskih prava koji u potpunosti obuhvata glavne tradicionalne grupe ljudski prava i to: ekonomska, socijalna, kulturna, politička i građanska.

Sadržaj Konvencije

Konvencija o pravima djeteta podijeljena je na preambulu i tri dijela. Preambula sadrži osnovne principe Ujedinjenih nacija i specijalne odredbe relevantnih međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima. Ona potvrđuje da je djeci, zbog njihove osjetljivosti, potrebna posebna zaštita i briga pri tom ističući primarni značaj i ulogu obitelji. Osim toga, u preambuli se reafirmiraju nužnost pravne i svake druge zaštite djeteta, bitnost poštivanja kulturnih vrijednosti zajednice iz koje dijete potječe i vitalna uloga međunarodne suradnje u zaštiti prava djeteta (Bakšić-Muftić, 2002). Prvi dio Konvencije sadrži katalog prava koja se priznaju djetetu, te odredbe kojima se stranama ugovornicama nalaže poduzimanje mjera za ostvarivanje prava iz Konvencije i poštivanje najviših standarda u ovoj oblasti, kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom planu. Sukladno predmetnim odredbama, prava djeteta su uzajamno povezana i ostvaruju se u svjetlu primjene temeljnih načela Konvencije. Valja istaći i to da je uživanje prava djeteta nemoguće bez donošenja odgovarajućih propisa, mjera za ostvarivanje prava i mjera za zaštitu djeteta u slučajevima povrede istih. U tom smislu Konvencija o pravima djeteta predstavlja pravni izvor za kreiranje nacionalnih zakonodavstava s kojima čini osnovicu za razvoj politike i izradu strategije o zaštiti djece od nasilja. U drugom dijelu Konvencije sadržane su odredbe kojima se temeljno razrađuju obaveze strana ugovornica i uređuju osnivanje i rad Komiteta za prava djeteta – tijela nadležnog za nadzor nad provođenjem Konvencije, dok odredbe trećeg dijela Konvencije reguliraju pitanja potpisivanja, ratifikacije, pristupanja, stupanja na snagu, stavljanja rezervi, izmjena, otkazivanja i deponiranja ovog međunarodnog dokumenta.

Dječja prava sadržana u Konvenciji, prema svojoj prirodi dijele se na:

a) **prava preživljavanja** koja osiguravaju djetetu zadovoljavanje temeljnih potreba za njegov život i opstanak. To su prije svega, pravo na život, pravo na prehranu, pravo na odgovarajući životni standard, pravo na adekvatan smještaj, pravo na zdravstvenu zaštitu i dr.;

b) **razvojna prava** osiguravaju djetetu najbolji mogući rast i razvoj. To su: pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na informiranje i pravo na slobodu mišljenja i izražavanja;

c) **zaštitna prava** koja svako dijete štite od: zloupotrebe, zapostavljanja, izrabljivanja, dječjeg rada, izbjeglištva, učešća u oružanim sukobima, alkohola, duhana i svih vrsta droga, i

d) **prava sudjelovanja** koja omogućuju djetetu aktivno sudjelovanje u svom okruženju – regionalnom / nacionalnom / svjetskom, i koja ga pripremaju za aktivnog građanina u budućnosti (pravo na slobodu izražavanja i udruživanja).

Zahvaljujući činjenici postojanja Konvencije o pravima djeteta svako dijete je formalno-pravno zaštićeno od nasilja. Međutim, stvarnost i činjenično stanje

stvari su potpuno drukčiji. Jer, danas je nasilje nad djecom u svim njegovim oblicima gotovo sveprisutno. Ovo se naročito odnosi na ekonomsko nasilje nad djecom i eksploataciju kao njegov pojavni oblik koja, imajući u vidu rasprostranjenost, učestalost kao i metode koje je omogućavaju, sve češće ima transnacionalni karakter i podrazumijeva postojanje organiziranih kriminalnih grupa i mreža. I mada Konvencija o pravima djeteta sadrži odredbe koje se direktno i indirektno odnose na eksploataciju i koje svakom djetetu jamče zaštitu od iste, eksploatacija, posebice prodaja djece, dječja prostitucija i pornografija odavno su poprimili svjetske razmjere. To je bio i osnovni razlog za usvajanje Fakultativnog protokola uz Konvenciju o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (Vučković-Šahović, 2006).

Nasilje nad djecom i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječijoj pornografiji

Fakultativni protokol uz Konvenciju o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji usvojen je 25. maja 2000. godine. Za razliku od Konvencije o pravima djeteta koja sadrži katalog prava djeteta i jamči zaštitu djece od svih oblika nasilja, fakultativni Protokol uz Konvenciju je specifičan obzirom da se njegove odredbe odnose isključivo na ekonomsko nasilje nad djecom u smislu njihovog eksploatiranja kroz prodaju, prostituciju i pornografiju. S tim u vezi, Protokol u normativnom dijelu definira prodaju djece i dječju prostituciju i pornografiju te zahtijeva od država ugovornica da ta djela inkriminiraju, a njihove počinioce krivično gone. Osim toga, Protokol nalaže da se djeca žrtve prodaje, prostitucije i pornografije tretiraju humano, uz poštivanje njihovih ljudskih prava i da im se omogući rehabilitacija i reintegracija u društvo. Sukladno odredbama Protokola svaka država ugovornica obavezna je u svoje krivično zakonodavstvo ugraditi zabranu prodaje djece, dječje prostitucije i pornografije. Nacionalna krivična zakonodavstva treba da sadrže i listu inkriminiranih radnji i aktivnosti, bez obzira da li su učinjene u zemlji, inostranstvu, individualno ili organizirano. Također, države su obavezne izraditi studije o nasilju nad djecom, osigurati obuku profesionalaca koji rade sa djecom, raditi na podizanju svijesti i edukaciji sa ciljem sprječavanja i eliminacije nasilja nad djecom, ojačati mjere kojima bi se potaklo prijavljivanje slučajeva nasilja nad djecom i osigurati staranje, te puni fizički i psihički oporavak djece koja su bila žrtve nasilja. Dakle, osim zbrinjavanja djece koje su žrtve nasilja i kažnjavanja počinioca, cilj svake uspješne politike u ovoj oblasti je i prevencija, pa je posve opravdano što se od svake države ugovornice ovog Protokola očekuje da u tom pravcu i djeluje. Jer, djelovanje državnih institucija u najboljem interesu djece na stvaranju okruženja koje će omogućiti zaštitu djece od nasilja i jačanje položaja djece u društvu jedan je od uvjeta koji je moguće ispuniti samo onda kada institucije koje su uključene u aktivnosti zaštite djece, poboljšaju svoju suradnju i razviju zajednički sistem praćenja problema nasilja u kojemu se u središtu pažnje nalazi dijete.

Nesumnjivo je da Konvencija o pravima djeteta i Fakultativni protokol uz Konvenciju o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji predstavljaju najviši autoritet u oblasti međunarodnog prava djeteta i pravnog temelja za donošenje nacionalnih zakona koji jamče ostvarivanje temeljnih prava djeteta i njihovu zaštitu od nasilja, no jednako je nesumnjivo i to da postoje i drugi međunarodni dokumenti u kojima se može naći osnovica zaštite djece od nasilja i koji, zajedno sa naprijed navedenim predstavljaju međunarodnopravni okvir zaštite djece od nasilja. To su prije svega, Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine ženama i djecom (1921), Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1949), Konvencija o suzbijanju trgovine licima i eksploatacije prostitucije drugih (1949), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1963), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Haška konvencija o zaštiti djece i suradnji u oblasti međunarodnog usvojenja (1993), Konvencija Međunarodne organizacije rada o zabrani rada djece i neposredne akcije za ukidanje najtežih oblika dječijeg rada (1999) i Protokol UN-a o sprječavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, kao dopuna Konvencije UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (2000).

Ovaj korpus međunarodnog prava ljudskih prava najširi je okvir za zaštitu ljudi od nasilja obzirom da svaki navedeni dokument između ostalog sadrži i odredbe koje su primjenjive na zaštitu ljudi (i djece kao posebno osjetljive skupine) od nasilja. Bitno je istaći i to da svi navedeni međunarodni dokumenti imaju obavezujući karakter. S tim u vezi, svaka država ugovornica obavezna je u okviru svoje jurisdikcije i u saradnji sa drugim državama poduzeti pravne i druge mjere u cilju njihove provedbe, posebice u onom dijelu koji regulira problem nasilja nad djecom. U tom smislu osim harmonizacije i implementacije zakona koji reguliraju zaštitu djece od nasilja, države su obavezne izraditi i omogućiti primjenu nacionalne strategije za borbu protiv nasilja nad djecom. Ovo iz razloga što ista predstavlja početnu fazu u stvaranju sistemske i metodološke osnove za rad na problemima zlostavljanja djece, bez koje je suzbijanje nasilja nemoguće. Pa kad se sve to uzme u obzir ne može se izbjeći zaključak da je uspješna provedba međunarodnih instrumenata za zaštitu od nasilja, u prvom redu Konvencije o pravima djeteta i Fakultativnog protokola uz Konvenciju moguća samo onda kada donošenje nacionalnih zakona koji reguliraju ovaj problem i razvoj sistema pravnih mjera čiji je cilj zaštita djece od nasilja, prati usvajanje i primjena nacionalnih strategija za borbu protiv nasilja. To je ono čemu svaka država ugovornica treba težiti, jer samo se na taj način obezbjeđuje zaštita djece od nasilja i potvrđuje svrsishodnost i pravni značaj Konvencije o pravima djeteta i Fakultativnog protokola uz Konvenciju.

Literatura

Bakšić-Muftić, J. (2002). *Sistem ljudskih prava*. Sarajevo: Magistrat.

Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži (2001). *Konvencija o pravima djeteta (1989)*. Dostupno na: http://www.unicef.hr/upload/dfile/162/81439/FILENAME/K/Konvencija%20%20%pravima%20djeteta.pdf. Pristup: 22-08-2008.

Olweus, D. (1998). *Nasilje nad djecom.* Zagreb: Školska knjiga.

Vučković-Šahović, N. (2006). *Eksploatacija djece sa posebnim osvrtom na Fakultativni protokol uz Konvenciju o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji*. Sarajevo: Save the Children Norway

Summary

Violence against the children isn't a new advent. According to that fact, its display forms and methods which enable it, overcame the worldwide dimensions. Economical development, development of tourism and informative technologies as well as poorness, wars and value crisis, make a base for increasement of all kinds of violence. But still, the right time answer to violence, esspecially the ones against the children, can lessen its consequences and provide its prevention. Today, the States are strong-minded that inside of their jurisdictions and cooperating with other States, undertake all legal and other measures to stop violence against the children. According to that, 192 States has ratificated Convention on the Right of the Child which is the highest authority in the field of the International Child Law and the legal base for adoption of the national laws which guarantee realization of the fundamental rights of the child. This work is the contribution to the debate over violence against the children and it highlights the legal importance of the Convention on the Right of the Children and its Optional Protocol on the sale of Children, Child prostitution and Child pornography and the influence that those documents have made on development of a sistem of legal measures.

TELEVIZIJA
SKRIVENI I LEGALIZIRANI NASILNIK NAD DJECOM I MLADIMA

Antonija Jelinčić, prof.
Glazbena škola
"Ferdo Livadić"
Samobor
antonija.jelincic@yahoo.com

Sažetak

Mnoga su istraživanja već pokazala kako prikazivanje nasilja na televizijskim ekranima štetno utječe na psihološki i emotivni razvoj djece i mladih. No, u svemu tome nameće se pitanje što je s onim emisijama koje su na prvi pogled lišene svakog fizičkog nasilja, ali koje zbog svoje liberalne i moralno upitne tematike vrše ono dubinsko nasilje nad djecom koje se isprva ne vidi, ali koje se sve više akumulira u dječjim umovima ukoliko su im potonje dostupne i prikazivane u udarnim terminima. Primjeri takvih sadržaja su serije, filmovi, spektakli u kojima se naglasak primarno stavlja na sljedeće tobožnje vrijednosti: veličanje novca, erotski užici, ekscesi slavnih ličnosti iz svijeta zabave i politike. Ridderstrale i Nordstrom govore kako bi osnovna težnja suvremenog odgoja trebala biti odgajanje inovatora a ne imitatora, stoga će se ovaj članak temeljiti na skretanju pozornosti, stručnjacima i laicima, na sve veće manipulativne aktivnosti televizijskog magnata u cilju stvaranja što većeg broja hipnotiziranih, nekritičkih potrošača tog medija odnosno potrošača koji će uglavnom poslušno kimati glavom na sve što im se ponudi bez obzira koliko to bilo nekvalitetno i štetno, posebice za djecu i mladež. Dakle, kroz podnaslove članka biti će riječ o tihoj manipulaciji televizijskog medija koji nudi sve, ali ne propituje se o kvaliteti utjecaja istog na početni, čisti vrijednosni sustav djeteta koji s vremenom putem medija polako prestaje biti originalan, već se povodi za masom ma što god ona prihvaćala, dobro ili loše. Na svima nama, koji se na bilo koji način profesionalno bavimo odgojem djece, stoji velika odgovornost prema proučavanju znanstvene literature te, na osnovi toga, stvaranje svojih vlastitih ideja i rješenja koja će započeti mijenjanje svega onog što na bilo koji način nasilno i manipulativno djeluje na sve nas, a posebice na djecu i mlade.

Uvod

Kada govorimo o televiziji kao mediju, tada svakako u prvom redu podrazumijevamo televiziju kao oruđe komunikacije koje prenosi ili posreduje poruke (Inglis, 1990). S obzirom da komunikacija zahtijeva najmanje dva ravnopravna subjekta kako bi se realizirala,tada možemo reći da je televizijska komunikacija zapravo odnos kojega čine masovni komunikator i pojedinačni gledatelj koji pristupa televizijskom ekranu sa čitavom paletom svojih potreba koje tada masovni komunikator nastoji zadovoljiti (Fiske i Hartley,1992). Drugim riječima, moglo bi se reći kako televizija funkcionira na relaciji potreba gledatelja-zadovoljenje tih potreba od strane komunikatora.

S obzirom na raznovrsnost televizijskog programa, u kojem se mogu naći emisije visoke kvalitete ali, isto tako, i emisije koje su moralno i etički upitne, nužno je postaviti pitanje u kojoj mjeri takva koncepcija uistinu pridonosi prijenosu pravih poruka odraslima i djeci, a u kojoj mjeri su te emisije zapravo samo skriveni "nasilnik" u carskom ruhu.

Već su mnoga istraživanja pokazala kako prikazivanje nasilja na televizijskim ekranima štetno utječe na psihološki i emotivni razvoj djece i mladih, no što je s onim emisijama koje su na prvi pogled lišene svakog fizičkog nasilja, ali zbog svoje liberalne i moralno upitne tematike vrše ono "dubinsko" nasilje nad djecom koje se isprva ne vidi, ali koje se sve više akumulira u dječjim umovima ukoliko su im te emisije dostupne i prikazivane u udarnim terminima. Primjeri takvih emisija u našoj zemlji su Big brother, Red carpet te emisije kojima su top teme razvratnosti slavnih ličnosti.

Hrvatska, kao zemlja s jednom dubokom i plemenitom vjerskom i obiteljskom tradicijom, zemlja u kojoj se još uvijek poštuju brak, dijete, zajedništvo, pomalo poprima putem televizije jedno lažno naličje quasi moderne zemlje koja silom želi preuzeti tekovine Zapada, smatrajući ih etalonima razvoja samo zato što takve tendencije dolaze iz zemalja glamura, nerealnog liberalizma i materijalnog snobizma. Naravno da je jedna od zadaća televizije relaksirati ljude, ponuditi im zabavne sadržaje i pratiti potrebe i želje potrošača, ali ono što svemu tome daje negativnu konotaciju jest nasilno nametanje takvog sadržaja programa koji se prikazuje bez ikakve prave svrhe, već isključivo zato što je to trend u zapadnim zemljama pa se smatra da sve što je tamo "in", kod nas mora postati zakon.

Prethodno spomenute emisije, od Big brothera nadalje, isključivo su uvozi sa Zapada koje smo bez imalo kritičkog promišljanja preuzeli i počeli prikazivati u udarnim terminima i na programima dostupnima svima, pa tako i djeci i mladima. Veličanje novca, erotskih užitaka, lake "instant" zarade bez truda, gay brakova, ekscesa slavnih ličnosti iz svijeta zabave i politike, dovodi do kreiranja krivog vrijednosnog sustava kod djece. Naravno da televizija nije jedini krivac za pobrkane moralne i etičke vrijednosti kod mladih, no ona uvelike dodatno potencira raspad jednog moralnog kostura kod djece i mladih neprestano im nudeći

takve sadržaje koji ne zahtijevaju aktivnost uma i kritičkog promišljanja već isključivo pasivno sjedenje pred televizijskom "kutijom" i umjetno pražnjenje mozga, pa samim time i duhovnog aspekta našeg bića. To pomalo dovodi do ovisnosti gledatelja o takvim i sličnim emisijama te neprestanoj potrebi da saznaju neki novi trač (Inglis,1990).

Drugim riječima, pomanjkanjem onog dijela programa koji bi oplemenio naše spoznaje sa znanstveno-kulturološko-umjetničkog aspekta, u prvi plan sve više dolaze informacije koje se baziraju na traču i prijenosu po principu "pokvarenog telefona" te se na taj način počinju tretirati kao glavne vijesti dana dok ono bitno, što bi uistinu moglo u pozitivnom smislu oplemeniti mladenački duh djeteta, pada u drugi plan.

U ovom članku nećemo ulaziti u kritičku raspravu koja je emisija bolja ili lošija te koje bi eventualno trebalo ukinuti, već ćemo samo ukazati na problem koji je vrlo vješto sakriven, a taj ja da televizija putem velikog broja emisija neposredno manipulira dječjim umovima, nudeći im naoko zabavne, bezazlene sadržaje, ali čija se opasnost upravo krije u njihovoj bezličnosti, jednostavnosti i brzini nastajanja i provođenja.

Dijete i načini gledanja televizije

U suvremenim istraživanjima televizija služi kao vrlo dobar primjer masovnog medija koji pogotovo ima snažan utjecaj na djecu s obzirom da su ona manje sposobna zaštititi se od različitih vanjskih utjecaja pa tako i medijskog, u odnosu na nas odrasle (Ilišin i dr., 2001). Djeca i mladi sve više odrastaju u okruženju u kojemu je televizor neizbježan aparat, stoga se njihovo navikavanje na korištenje sadržaja koje nudi taj aparat zbiva brzo i neprimjetno. Nužnost istraživanja utjecaja televizije na djecu u mlade upravo proizlazi iz činjenice da se kod njih javlja sve veća želja da se nauče koristiti već u najranijoj dobi ne samo televizijom već i već i ostalim medijima (računalo, radio).

Usporedimo li djecu iz prve polovice dvadesetog stoljeća i današnju djecu, zaključiti ćemo kako su suvremena prvotna znanja djece o televiziji i ostalim medijima puno veća nego na početku prošlog stoljeća. Naime, djeca danas vrlo rano znaju rukovati daljinskim upravljačem televizora, videa, dvd-a, mišem računala i ostalim dostupnim aparatima.

Postoje različiti načini korištenja medija, pa tako i televizije. Naime, televiziju možemo gledati na tri načina: kao strast, zakrpu i kao tapete (Laniado i Pietra, 2005). Prvi način, televizija kao strast, odnosi se na situaciju u kojoj dijete ne može nikako propustiti određenu emisiju ili seriju, ne tolerira išta što ga može omesti i u tome ima potpunu pozornost. Njegova koncentracija je tada na najvišoj razini i dijete oko sebe ne čuje i ne vidi ništa osim televizijskog sadržaja. Drugi način, televizija kao zakrpa, odvija se u svrhu zamjene za dosadu.

Naime, dijete uopće nije zainteresirano za programe koji se nude nego gleda u ekran jer ne može naći ništa zanimljivije za raditi. Posljednji način, televizija kao tapete, podrazumijeva sljedeće: dijete praktički ne vidi i ne sluša program televizije već ga čuje u pozadini. Primjerice, takva situacija se odvija kada se nesvjesno i bez razmišljanja uključi televizor, a u međuvremenu se obavlja nešto drugo kao što su ručak, zadaća, pranje zuba, večera i sl.

Iz svega navedenoga može se zaključiti da bez obzira na koji način dijete gleda televiziju ono time želi postići samo jedno, a to je riješiti se osamljenosti. Drugim riječima, televizija potpuno obuzima osobu djeteta (slikom, zvukom, pokretom) jer mu nudi iluziju blizine i odnosa (Košir i dr.,1999). Odnosno, televizija nudi osjećaj da nismo sami i osamljeni iako je taj odnos vrlo jednostran jer nam se televizija ne obraća kao osobama već kao nevidljivim objektima koji mogu čuti i vidjeti sve što se na televiziji događa, ali ona ne vidi nas pa tako niti dijete. Dakle, ovdje je riječ o televiziji kao nekoj vrsti zamjenskog roditelja koji virtualno utječe na djecu, ali koji djetetu ne može pružiti toplinu dodira, razumijevanja i razgovora.

U današnjem društvu djeca su vrlo aktivna, imaju puno obveza od škole, plesa, pjevanja, sviranja, sporta, učenja stranih jezika, igranja i sl. No, u cijeloj toj paleti aktivnosti djeca su osamljena jer je prisutnost roditelja sve manja i iako su oni neizostavni dio djetetova života, zbog produljenog radnog vremena, trke za većim imetkom, boljim poslom, osiguranjem materijalnog blagostanjam često se događa da nemaju dovoljno vremena za svoju djecu te ih šalju na razne aktivnosti kako djeca ne bi bila sama i kako bi ipak bila među ljudima i društvom. Sve je to samo zaslon kojim se pokušava umanjiti stvaran problem, a taj je da, unatoč aktivnom društvenom životu, ukoliko roditelji imaju malo vremaea za njega dijete živi životom vuka samotnjaka te se u trenucima kada nema ili roditelja ili svih tih aktivnosti okreće televiziji i onim emisijama u kojima pronalazi zaborav na osamljenost i koje mu virtualno pružaju dojam prisnosti, blizine i topline odnosa. Takva situacija je samo zataškavanje problema koji je nužno riješiti i tu se ne prozivaju samo roditelji već i čitavo društvo. Sama činjenica da dijete koristi medije, pa i televiziju na prethodno spomenuta tri načina u cilju lišavanja samoće, alarmira nas na problem koji, ukoliko se ne riješava, može dovesti do loših posljedica za buduće naraštaje.

Prije smo spomenuli kako televizija iluzorno djetetu nudi osjećaj pripadnosti i bliskosti, no nije li ista situacija i s roditeljima? ne postaju li roditelji u suvremenom društvu tek mađioničarski trik, malo ih ima pa ih nema, jure , žure, a putem natrpavanja dječjeg rasporeda raznim aktivnostima nastoje umanjiti stupanj djetetove usamljenosti i svoje grižnje savjesti što ne mogu više biti s njima.

Naravno da su društvo i politika ti koji roditeljima nameću takav bombastičan stil života, koji ih odvaja od djeteta te su djeca zapravo prepuštena odgoju od strane medija, televizije i pojedinaca koji su za dijete vezani samo kroz aktivnosti (ples, pjevanje, sport...) koje ih podučavaju. Sve veća depresivnost kod djece, povećani broj samoubojstava, bijeg od kuće, neuslišani su apeli i krikovi

djece da društvo poduzme nešto. Mladima i djeci ne treba psihijatar, psiholog, okruženje bez problema, materijalno bogatstvo, crtići i filmovi, već im u najvećoj mjeri nedostaju roditelji u punom smislu te riječi.

Djetetu treba blizina roditelja, razgovor u kojem će dobivati razumijevanje i odgovore, potrebne su mu aktivnosti s roditeljima, a da bi se takav idiličan odgoj ostvario nužne su promjene u društveno-poslovnom ustroju, radnom vremenu, odnosu poslodavca i zaposlenika odnosno potrebno je da se svi zapitamo što je u životu važnije, utrka za probitkom i materijalnim bogatstvom ili razvoj onog istinskog dragulja na kojem svijet ostaje, a to su djeca. Promatrajući sam život u stvarnosti i prikaz života na televiziji, oni se uupće ne razlikuju. Naime, kao što se prizori emisija, serija, filmova i crtića brzo izmjenjuju pred očima djeteta, tako i njihov pravi život velikom brzinom prolazi pokraj njih. Opterećenost vremenom i obvezama te mnogobrojnim aktivnostima, dovodi do pretjerane uređenosti dječjeg dana od sedam sati ujutro pa sve do devet navečer i to tako da se točno zna kada i kako će dijete provoditi vrijeme, a sve to obavijeno je velikim brojem aktivnosti koje zahtijevaju da dijete iz sata u sat radi nešto drugo upravo kada se udubilo u samo jednu aktivnost.

Već od vrtićke dobi djeca kreću na učenje stranih jezika, gimnastiku, pjevanje, likovne radionice itd. To su sve nužne i poželjne aktivnosti za dijete kako bi se njegov razvoj oplemenio. Međutim, ukoliko tu u velikoj mjeri nisu prisutni i roditelji, ukoliko su zauzeti čak da bi kod kuće kvalitetno provodili vrijeme s djetetom, onda je taj razvoj dugoročno upitan. U tim situacijama događa se da se dijete otuđuje te kada i ima priliku da provede vrijeme kod kuće s roditeljima, dijete radije izabire televiziju i neki njen sadržaj jer je u većini slučajeva ona ta koja mu inače pravi društvo umjesto roditelja. Dakle, oprez je nužan jer smo kao roditelji, pedagozi, odgajatelji dužni rasti, učiti i razvijati se zajedno s djecom. Nije im dovoljno poklanjati vrijeme i pažnju samo kada nam to obaveze dopuštaju, već trebamo nastojati u svakom trenutku biti s njima emocionalno, fizički i psihički kako ne bi tražili odgovore i bliskost putem televizijskih serija, filmova upitne kvalitete i morala koji im isključivo nude samo bijeg od stvarnosti, a ne pravo suočavanje sa svime što stvarni život nudi i nosi.

Dijete-televizija je odnos koji pomalo vlada suvremenim društvom. Djeca vrlo brzo i rano počinju shvaćati, učiti i razumijevati svijet oko sebe, rano savladavaju korištenje računala, televizije, radija, dvd-a, cd-playera i gledajući s tog intelektualnog aspekta ona su svakako naprednija od djece s početka dvadesetog stoljeća, ali emocionalno i psihički više nesigurna i u velikom broju slučajeva rastrojena. Moramo biti svijesni da djeca imaju pravo na korištenje medija i televizije, ali opet su i u tome roditelji ti koji imaju odgovornost da zajedno s djetetom biraju program, gledaju, objašnjavaju, tumače kako bi ono shvatilo da televizija nije njegov prijatelj, koji će mu pružiti nježnost, bliskost i razumijevanje, već da je televizija samo medij čijim korištenjem će dijete ostvariti ljepši i prisniji odnos da svojim roditeljima, odnosno nekom drugom stalno prisutnom

osobom. Dakle, televizija ne bi smjela biti svrha samoj sebi već sredstvo kroz koje će djeca ostvarivati dublje kontakte s osobama do sebe.

U svakom slučaju, strukturiranje takvog televizijskog programa koji nudi sve i svašta, a čiji se tvorci ne propituju o stvarnoj kvaliteti određenih emisija te poslovnim "gušenjem" roditelja, društvo stvara plodno tlo za preobrazbu znanstvenika u kolijevci u televizijskog zombija, o čemu će biti riječ u daljnjem tekstu.

Put od znanstvenika u kolijevci do televizijskog zombija

Promotrimo li razvoj ljudske civilizacije, složiti ćemo se da je svatko od nas započeo život kao bespomoćno stvorenje u kolijevci. Bespomoćno u smislu nemogućnosti samostalnog zadovoljenja osnovnih životnih potreba, ali kako novija istraživanja pokazuju, bebe koje su tek započele svoj život već u dojenačkoj dobi posjeduju kapacitete koji im omogućuju da uče o svijetu i sebi samima.

Neki znanstvenici tvrde kako su bebe jedna vrsta posebnog računala (Gopnik i dr., 2001). Kroz brojne eksperimente dokazano je da bebe i djeca imaju moćne mehanizme za učenje pomoću kojih preoblikuju, usvajaju i resrukturiraju svoje znanje. Upravo zbog te činjenice govorimo da su bebe znanstvenici u kolijevci. Dakle, nepobitna je činjenica da je dječji um od samog početka života otvoren za učenje i upoznavanje svijeta i ljudi u njemu. Dijete poput spužve upija sve što vidi, čuje, osjeti te na taj način stvara i oblikuje svoje fizičko i intelektualno biće.

Naravno, čitav taj proces rasta i razvoja započinje uz potporu i pomoć roditelja, ali takva razvojna nit može biti produktivna jedino ukoliko roditelji ne pomažu djeci na način da rade i djeluju umjesto njih te očekuju da će dijete putem roditeljske demonstracije naučiti nešto, već roditelji trebaju nastojati djelovati kao dječji suputnici koji će djetetu pomoći da nešto učini samo. Drugim riječima, iako u odgoju treba postojati jedan jasan okvir unutar kojeg će se dijete razvijati ipak je potrebno, prema stajalištu Marie Montessori, djeci omogućiti i njihov vlastiti prostor djelovanja unutar kojeg ćemo im mi odrasli neposredno pomagati da sami iskuse, nauče i savladaju različite vještine, znanja i vrijednosne postavke.

Rezimiramo li sve do sada rečeno, možemo zaključiti da ono čemu treba podučiti dijete jest da samo iskuša stvari, da samo izabere i odluči (Key, 1902), ali uz uvjet da su odrasli uvijek negdje u blizini kako bi dijete osjećalo sigurnost i potporu u istraživanju društva, okoline i samoga sebe.

Razvoj djeteta može teći u dva smjera koja su vrlo oprečna. Naime, jedan razvojni put vodi od znanstvenika u kolijevci do slobodnog, moralnog, etičkog i kozmopolitskog čovjeka, a druga nit vodi od znanstvenika u kolijevci do televi-

zijskog "zombija", pasivne i moralno upitne ličnosti. O ovom drugom slučaju razvoja biti će riječi u daljnjem tekstu članka.

Početi ćemo s pitanjem:Kako odgajati djecu? Postoji li uopće etalonska formula odgoja? To su pitanja na koja odgovore traže majke, očevi, znanstvenici diljem svijeta, no odgovori nikada nisu isti i jednoznačni jer su djeca međusobno vrlo različita, unikatna te se ne može propisati recept za sve, a pogotovo ne za te male znanstvenike u kolijevci koji su još i danas, unatoč mnogim istraživanjima, veliki misterij. Mogli bismo reći da su strpljive i nježne odrasle osobe vrlo važan čimbenik ne samo u odgoju dojenčadi i male djece, već i mladeži (Bradekamp, 1987). No, ta činjenica ne vrijedi samo za stvaran život već i za onaj virtualni život koji nam se prikazuje kroz medije, pa tako i televiziju.

Naime, odrasle osobe djeluju, rade na televiziji i kreiraju televizijski program. No, u suvremenom društvu sve se više pozornosti pridaje neprovjerenim i moralno upitnim sadržajima i emisijama koje djeca gledaju i doživljavaju kao svoje uzore. Ovdje ne govorimo o onoj djeci koja zajedno s roditeljima odlučuju kada, koliko i što će gledati, već govorimo o djeci čiji su roditelji prezaposleni, djeci koja su prepuštena sama sebi i djeci koja utažuju svoju dosadu pred televizijskim ekranima, na kojima mogu vidjeti sve i svašta, a pritom im se ne nudi nikakvo objašnjenje za ono što vide ili čuju. Takvim stilom života ta djeca već od najranije dobi postupno postaju sve sličnija televizijskim "zombijima", odnosno razviju naviku nemogućnosti življenja bez televizije i višesatnog gledanja svakojakih sadržaja. Krajnji stadij je da naposljetku više ne mogu niti jesti, prati zube, kuhati, učiti ili bilo što drugo, a da im pritom nije uključena televizija.

To dovodi do života u kojem se ta djeca, kao odrasli ljudi, više ne preispituju koja je kvaliteta onoga što im televizija nudi, već bez ikakvog promišljanja prihvaćaju sve programe, serije, emisije televizijskog magnata ma koliko god one bile besmislene, nasilne, moralno upitne i nekvalitetne. Na taj način televizija vrlo legalno stvara populaciju ljudi s kojom je lako manipulirati, jer ukoliko pred televizijske ekrane postavite čovjeka koji je već odmalena odgajan pred televizijom, on će nju shvaćati kao neizostavni dio svog života, kao uzor, kao gospodara i neće se buniti niti kritički promišljati o eventualnim lošim stranama onoga što se nudi, već će sve ponuđeno bezrezervno prihvaćati. Moramo postaviti pitanje da li uistinu želimo da to bude krajnji rezultat razvoja naše djece? Zar zbilja želimo da znanstvenici iz kolijevke prerastu u zombije koji će hipnotizirano prihvaćati, ne samo besmislice televizijskog programa, već koji će tu naviku neprestanog afirmativnog kimanja glavom prenositi na ostale životne situacije te tako postati plodonosan, manipulativni medij?

Pogledamo li dublje u problematiku, rješenje postoji ali za to mora postojati i kolektivna svijest društva mirnim i tihim protestom kaže "NE" svim onim dijelovima televizijskog programa koji su vrijednosno vrlo upitni. Drugim riječima, to bi značilo da kada bi ljudi masovno prestali gubiti interes i prestali obraćati pozornost na serije i emisije poput Big brothera i slične sadržaje koji pri-

kazuju većinom nerealni i moralno upitni svijet, gledanost bi drastično opala, a televizijski magnat bi se tada suočio sa zahtijevnijom vrstom televizijske publike i naprosto bi bio prisiljen usavršavati, oplemenjivati i mijenjati svoj sustav ka višim vrijednostima.

Ne možemo promijeniti činjenicu da je u današnjem društvu novac taj koji pokreće svijet, ali možemo prestati biti populacija koja će prihvaćati sve mizerno što joj se putem televizijskih ekrana nudi te možemo nastojati razvijati svoju kritičku svijest i smisao za lijepo, dobro i kvalitetno. Ovo nikako nije kritika cijelog televizijskog svijeta i showbussinessa, već samo jedan kritički osvrt na onaj dio koji potpomaže dekadenciju najvrijednijeg dijela društva, a to su djeca.

Zaključno pitanje ovog naslova je: Hoćemo li prestati samo pisati i govoriti o tom problemu ili ćemo probati probuditi našu kolektivnu svijest i pokušati kao cjelina mijenjati situaciju na bolje?

21. stoljeće-doba originalnih umova ili kloniranih (tele)umnih ličnosti

S obzirom da smo tek na početku 21. stoljeća, teško je u potpunosti definirati hoće li ovo stoljeće u konačnici biti uistinu oplemenjeno originalnim idejama, izumima i umovima ili će se zaviti u klonirani veo proizašao iz sve veće upotrebe medija odnosno, u ovom slučaju, televizije koja najviše utječe na djecu i mlade potencirajući stvaranje stereotipnih, neoriginalnih ličnosti koje se povode za onim vrijednostima koje televizija propagira, umjesto da stvara svoje nove i bolje vrijednosti. Ukoliko želimo da ovo stoljeće postane doista stoljeće u kojem će naša slika u ogledalu odražavati nas, a ne nekog drugog, u kojem se neće nuditi izmišljene i lažne slike nas samih, tada trebamo krenuti od medija i definirati više kriterije te ocjenjivati televiziju prema onome kako se ona ponaša prema nama (Ježić, 2008).

Drugim riječima, početi utjecati na televiziju umjesto da ona utječe na nas prvi je korak prema ostvarenju prije spomenutih kriterija, a time i višeg vrijednosnog sustava. O televiziji kao skrivenom i legaliziranom nasilniku nad djecom i mladima te o mogućnosti pojave sve većeg broja kloniranih (tele)umnih ličnosti u 21. stoljeću govorimo u daljnjem tekstu.

Medij televizije zakonom je legaliziran kao nužno sredstvo priopćavanja i prijenosa informacija u cilju ostvarenja ustavnog prava na slobodu izražavanja i izvještavanja. Kao takav, on ima zakonsko dopuštenje da bez ikakvih cenzura prikaže sve što se može (pozitivno, negativno i moralno upitno). To je dakako ispravna tendencija, no problem nastaje kada se ravnoteža između izvještavanja o korisnim, važnim stvarima i moralno degradirajućih poremeti u korist ovog potonjeg.

Nije problem današnje televizije toliko u prikazivanju i spominjanju niskobudžetnih filmova, serija, emisija te Big brothera i sl., već je problem u pre-

velikoj količini svega toga. Kvantiteta je ta koja dovodi do toga da sadržaji štetni za djecu na svakom koraku dominiraju televizijskim programom i time vrše skriveno nasilje nad njima, jer djeci ne ostavljaju mogućnost velikog izbora nego su prisiljena non-stop slušati i gledati o raznim razvratnostima, tračevima i kvazi senzacijama te nesvjesno upijaju takav stil ponašanja i života. U takvom okruženju djeci ubrzo cijela ta televizijska predstava postaje životni cilj.

Djeca započinju oponašati nasilne, agresivne i etički upitne idole i skupine koje mogu susresti na malim ekranima (Previšić, 1999). Stvarajući, na taj način, teleovisnost, televizija "proizvodi" zombije koji će povjerovati u gotovo sve što im se ponudi te će se njima moći upravljati kao marionetama koje će biti poslušne i nesklone pobunama i promjenama. Postojanje te tendencije da se stvori populacija dobrih, poslušnih, nebuntovnih građana pogodna je strukturi ljudi koji se nalaze iza medijskih magnata, jer putem jeftinih emisija i manipulacijom mase njihov budžet raste, oni materijalno profitiraju ali nisu svjesni da istovremeno dovode djecu i mlade na intelektualno-emocionalni prosjački štap.

Dakle, to je skriveno nasilje jer na prvi pogled djecu koja gledaju televizijski program nitko s televizije ne tuče, ne nanosi im fizičke ozljede, ali djelovanje na psihu je vrlo proračunato, polagano i dugoročno i to sve u cilju zadržavanja moći i kontrole. Postavlja se pitanje jesmo li mi onda uistinu slobodni? Ne vodi li se danas možda jedno tiho, medijsko "pranje mozga" djeci kako bi se stvorio latentni dio društva kojim se može manipulirati i navesti na sve ostale poroke (droga, alkohol...) koji donose profit? Ostavljeni na milost i nemilost televizijskog magnata, djeca gube svoju umnu originalnost i postepeno poprimaju razmišljanja i fiktivni mozak televizije odnosno miljea koji iz pozadine ima upravljačku funkciju cijelog tog "carstva".

Putem televizije djeca su izložena svijetu odraslih a kojime se još ne znaju nositi (smrt, fizičke i mentalne anomalije, seks, droga, alkohol...) te su danas sve te teme u velikoj mjeri lako dostupne jednostavnim pritiskom gumba, a to sve rezultira stvaranjem nerealnih stereotipa, zbrku vrijednosti i tendencijom da mladi sve manje misle svojom glavom, a više slijede programe televizije i ostalih medija (Citković,2007). Upravo se tu krije opasnost sve većeg stvaranja kloniranih (tele)umnih ličnosti i osjeća se jedno skriveno i legalizirano televizijsko nasilje.

Mnogo je pitanja koja bi trebali postaviti sami sebi, ali do odgovora ćemo moći doći jedino ukoliko preuzmemo situaciju u svoje ruke i odlučno ustrajemo u svakodnevnom promišljanju i osobnoj borbi za bolje medijsko "sutra" u cilju kvalitetnije sadašnje i buduće generacije djece i mladih.

Literatura

Citković, S. (2007). Televizija u slobodnom vremenu djece i adolescenata: pedagoške implikacije. *Pedagogija prema cijeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. Zagreb HPD, 2. svezak, 119-127*

Fiske, J. i Hartley, J. (1992). *Čitanje televizije.*Barbat, Prova.

Gopnik, A., Metzoff, A. i Kuhl, P. (2001). *Znanstvenik u kolijevci - što nam rano učenje kazuje o umu.* Zagreb, Educa.

Ilišin, V., Marinović Bobinac, A. i Radin, F. (2001). *Djeca i medij.* Zagreb, IDIZ.

Inglis, F. (1990). *Teorija medija*. Zagreb, Barbat AGM.

Ježić, B. (2008). *Otvoreno o medijima.* Zagreb, Edicija Božičević.

Key, E. (1902). *Stoljeće djeteta.* Zagreb, Educa.

Košir, M., Zgrabljić, N. i Ranfi, R. (1999). *Život s medijima:priručnik o odgoju za medije, za roditelje, nastavnike i učitelje.* Zagreb, Doron.

Laniado, N. i Pietra, G. (2005). *Naše dijete, videoigre, internet i televizija.* Rijeka. Studio Tim.

Previšić, V. (1999). Pedagoško-socijalni obzori nasilja i agresivnost u školi. *Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 20.*

Ridderstrale, J. i Nordstrom, K. A. (2004). *Karaoke kapitalizam-menadžment za čovječanstvo.* Zagreb, Differo d.o.o.

Summary

As many researches show, representing violence on television has a very bad influence on psihological and emotional developement of children and youth. In all of that, there is a strong question that we must ask ourselves: what about those television shows which do not have no physical violence, but which on the other hand have very suspicious contest that presents a hidden violence and manipulation that television tries to realize among children and youth. Examples of that kind of television shows are those that put on primary level of values elements like money, sex, drugs, criminal and ect. Ridderstrale and Nordstrom say that the purpose of the modern education should be educating inovators and not imitators, and because of that this article is based on showing how manipulative television can be with children and youth trying to create larger number of hipnotized, uncritical und weak consuments of television programs. There for, througf this article we will question a quality of television influence on moral system that is very pure while children are small, but which can become, because of television manipulation, very suspicious and questionable. There is a great responsibility on all of us that are working with children, to study scientific literature and to create own original ideas and solutions on how to start changing all that can effect our children and youth on violent and manipulative way.

NASILJE I ULOGA INSTITUCIJA

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU NASILJE I ULOGA INSTITUCIJA

dr. sc. Renato Matić, doc.

Idućih pet radova sadržajno i problemski oblikuje tematsku cjelinu koja se može radno nazvati Djeca i nasilje između institucionalne odgovornosti i neodgovornosti, jer svi autori raspravljaju o nasilju nad djecom i među djecom u različitim odgojnim ili preodgojnim institucijama, dakle mjestima koja bi po definiciji morala proizvoditi visokostručne odgovore na probleme a ne ih birokratski neosjetljivo zanemarivati ili produbljivati nestručnim i neodgovornim pristupom zaduženih političkih aktera i institucionalnih lidera. S obzirom na istodobnost sadržajne raznolikosti i problemske sličnosti, tekst pod nazivom Nasilje među djecom i institucionalna neodgovornost moguće je prepoznati kao svojevrstan uvod, nakon kojega slijede tri sadržajno nadopunjujuća istraživanja od kojih je Institutional Assessment of the Responsiveness of Service Providers to Violence against Children in Macedonia, svakako prema svojoj istraživačkoj obuhvatnosti, nosivi i središnji rad ne samo te trijade već i ovog dijela Zbronika, dok su članci Zlostavljani i (ili) zlostavljači u Domu za odgoj djece i mladeži Osijek, i Oblici vršnjačkog nasilja među djecom tražiteljima azila u BIH izvrsne analize konkretnih institucionalnih sredina i u njima prepoznatih aspekata nasilja nad djecom i među djecom. Rad koji zaokružuje ovu petočlanu cjelinu i koji bi se stoga mogao čitati kao zaključak nosi naziv Istraživanje nasilja u ustanovama socijalne skrbi.

U tekstu pod nazivom Nasilje među djecom i institucionalna neodgovornost, koji zbog pojmovnog definiranja problema i kritičke analize položaja djece unutar birokratiziranih i socijalno neosjetljivih državnih tijela, može preuzeti ulogu *uvoda* ove tematske grupe Zbornika, autori pokušavaju odgovoriti na pitanje kako se ideja o zaštiti ljudskih prava posebno prava djece i mladih, u normativno neuređenim okolnostima pretvara u svoju suprotnost tj. ozakonjeno kršenje ljudskih prava. U tom se pokušaju problematizira teza o *institucionalnoj neodgovornosti* koja "zakonito" otvara prostor nasilju nad djecom i među djecom, te o nekritičkom prihvaćanjem izgovora o zakazivanju institucija, čime se osigurava daljnje ponavljanje nasilne prakse a također i neodgovorna anonimnost konkretnih donositelja odluka tj. rukovodećih osoba u institucijama

Izniman istraživački doprinos ovoj cjelini zbornika otvaraju Nataša Bogoevska, Ivan Trajkov, Svetlana Trbojevik i Sofija Arnaudova pod naslovom Institutional Assessment of the Responsiveness of Service Providers to Violence against Children in Macedonia (Institucionalna procjena spremnosti onih koji pružaju pomoć djeci žrtvama nasilja u Makedoniji). Njihovo istraživanje predstavlja stanje u 277 institucija, uključujući centre socijalnog rada, zdravstvene centre, bolnici, predškolske ustanove, škole, policijske postaje, stambene institucije, pritvori i zatvori, kao i centri primanja i prepraćanja djece, koji su u sukobu sa zakonom, i rezultati koji pokazuju da nema zakonskih ili službeno uređenih kriterija u Makedoniji glede zapisa, upućivanja i tretiranja slučajeva nasilja nad djecom, te da nema mehanizama

suradnje među institucijama koje se bave djecom žrtvama nasilja, kao i da nema mehanizama nadzora niti procjene kvalitete onih koji pružaju pomoć pogođenoj djeci i njihovim obiteljima, svjedoče sliku koja nikako nije zaseban i neovisan fragment koji bi se mogao primijeniti samo na društvo iz kojeg dolaze autori, već je u pitanju i te kako vrijedno upozorenje za značajno širi društveni prostor uključujući i domaću društvenu stvarnost.

Diana Riđić i Gabrijela Antunović u tekstu pod naslovom Oblici vršnjačkog nasilja među djecom tražiteljima azila u BIH, usmjeravaju istraživački interes prema konkretnoj institucionalnoj sredini azilantskom centru u Bosni i Hercegovini trenutno boravi 70 djece uzrasta od 7-15 godina starosti porijeklom s Kosova, gdje posebnosti zajedničkog prebivanja utječu na manifestaciju različitih oblika nasilja među djecom. Autorice procjenjuju kako bi se rezultati njihova istraživanja mogli koristiti u oblikovanju programa s ciljem prevencije nasilja među djecom tražiteljima azila u BIH, te kao polazište za profesionalni preventivni rad s nasilnom djecom i njihovim obiteljima u azilantskim centrima, gdje bi, smatraju autorice, s posebnim naglaskom valjalo pristupiti razvoju samopouzdanja, učenju nenasilnoga rješavanja sukoba, primjerenih socijalnih i komunikacijskih vještina kao i jačanju empatije.

Jasminka Dević u članku Zlostavljani i (ili) zlostavljači u Domu za odgoj djece i mladeži Osijek, uvodi čitatelje u svakodnevnu stvarnost djece i mladih u odgojnim domovima, pri čemu se upozorava kako medijski pristup uglavnom opisuje neizgrađen odnos prema obvezama, bijegove od kuće i iz škole, skitnja, krađe, tuče, razbojstva, a ponekad i ubojstva, dok ovaj rad želi skrenuti pozornost na to što su djeca i mladi doživjeli i preživjeli prije dolaska u Dom, tj. naglasiti rana traumatska iskustva koja su postala uzrokom njihova neprimjerenog ponašanja, kao i ukazati kako sociopedagoški tretman u odgojnim domovima, zbog visoke traumatiziranosti ove populacije, a bez psihoterapijskog a ponekad i zdravstvenog psihijatrijskog tretmana ne može biti dostatan i uspješan.

Sofia Arnaudova autorica je teksta pod nazivom Istraživanje nasilja u ustanovama socijalne skrbi. U radu se prezentiraju rezultati istraživanja koji potvrđuju izloženost djece različitim formama nasilja i kako je već spomenuto rad se može smatrati zaključkom ovog dijela Zbornika, prije svega zbog značajnog podsjećanja na lako zanemarivu činjenicu o "nemiroljubivom" karakteru samih odgojnih institucija. Ukoliko se odgojne institucije zadrže u minimalnim zakonskim i propisanim okvirima, koje će možda osigurati prolazne ocjene aktualnoj upravi, s aspekta djece i mladih koji u njima žele živjeti a ne tek fizički preživjeti, ostat će birokratski hladne sredine, koje će na prikriveni način proizvoditi zapuštenost i izloženost raznim vidovima tjelesnog, psihičkog kažnjavanja i zlostavljanja, kršenja osnovnih ljudskih i dječijih prava, što će rezultirati dugotrajnim štetnim, često i nepopravljivim posljedicama u kasnijim socijalizacijskim fazama. Nada, koju iznosi autorica, kako će ovo biti doprinos ostvarivanju prava djece u ustanovama socijalne skrbi, što predstavlja profesionalnu i zakonsku obvezu svih koji sudjeluju u skrbi za djecu koja žive izvan vlastite obitelj, može biti i konačni zaključak ovog dijela Zbornika.

ISTRAŽIVANJE NASILJA U USTANOVAMA SOCIJALNE SKRBI

Sofija Arnaudova, MA
Institut za socijalni rad i socijalnu politiku
Filozofski fakultet u Skopju
Ul. Krste Misirkov bb, Skopje
sofijaarnaudova@yahoo.com
sofija.arnaudova@fzf.ukim.edu.mk

Sažetak

Djeca, koja veći dio vremena provode u ustanovama socijalne skrbi najčešće su opisana kao djeca s rizikom. Ova su djeca nažalost nerijetko zapuštena i izložena raznim vidovima tjelesnog i psihičkog kažnjavanja i zlostavljanja, koja dovode do dugotrajnih posljedica po njihov razvoj i ozbiljnog kršenja njihovih prava. Ova djeca najčešće žive u izuzetno teškim životnim uvjetima jer se njihova socijalizacija bitno razlikuje od one u biološkoj obitelji. Ova djeca se najčešće suočavaju s neizvjesnom budućnošću jer nisu stekla adekvatno obrazovanje i vještine potrebne za samostalni život nakon što postanu punoljetni. S obzirom na njihovu izoliranost u institucionalnom načinu zbrinjavanja, do sada se nije dovoljno znalo i govorilo o stupnju učestalosti nasilja i uzrocima nasilja u ustanovama socijalne skrbi u Makedoniji.

Osnovni cilj ovog istraživanja je (1) stjecanje uvida u najčešće vidove nasilja u ustanovama socijalne skrbi te (2) komparacija iskaza djece trenutno smještene u ovim ustanovama i djece koja su već izašla iz njih.

Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je upitnik zatvorenog tipa o nasilju a pitanja se odnose na različite oblike nasilnog ponašanja.

Ispitivanje je sprovedeno u dvije ustanove: ustanovi za djecu bez roditeljske skrbi "11 Oktomvri" i ustanovi za djecu s odgojno-socijalnim problemima "Ranka Milanovič", te s djecom koja su nekad bili smještena u ovim ustanovama.

Rezultati govore da su djeca u ustanovama socijalne skrbi izložena različitim vrstama nasilja, ali da su iskrenija u pogledu izjava o učestalosti ove pojave ona djeca koja su već napustila ove ustanove.

Istraživanje nasilja u ustanovama socijalne skrbi

Sva djeca imaju neotuđivo pravo na sretno i sigurno djetinjstvo, koje im garantira Konvencija UN o pravima djeteta, najšire prihvaćen dokument u povijesti ljudskih prava. Ova Konvencija, koja je Republika Makedonija ratificirala

1991. godine, kaže da djeca, između ostalog imaju pravo na zaštitu od svih oblika zlostavljanja, zloupotrebe, zanemarivanja, kao i pravo na zamjensku pomoć smještajem kod udomitelja, usvojenjem ili boravkom u ustanovama socijalne skrbi o djeci ukoliko su trajno ili privremeno bez obitelj.

Djeca koja dobar dio svog djetinjstva provode u ustanovama socijalne skrbi obično se opisuju kao "rizična skupina djece koja odrasta u posebno teškim uvjetima". Stanje u kojemu se nalazi većina djece u tim ustanovama obično podrazumijeva nepovoljne uvjete, jer ove ustanove nerijetko ne samo da ne uspijevaju zadovoljiti njihove osnovne fizičke, socijalne i psihološke potrebe, već im najčešće ne pružaju ni podršku u prevladavanju posljedica razdvajanja od obitelji. Dosadašnje iskustvo govori da institucionalizirani način zbrinjavanja u najvećem broju slučajeva ne uspijeva odgovoriti potrebama djece za boljom skrbi i ostvarivanju njihovih ljudskih prava.

Kako što je iz literature i prakse poznato, rano emocionalno lišavanje kod ove djeca ostavlja trajne posljedice na cjelokupan razvoj mladih, a posebno na formiranje moralne svijesti.

Cilj ovog istraživanja je prije svega podizanje razine svijesti i informiranju o realnoj i objektivno izmjerenoj slici o nasilju u ovom specifičnom okruženju, kako bi se promovirala preventivna akcija s naglaskom na pozitivne mjere nenasilnog odgoja. Isto tako, istraživanje koje je pred nama provedeno je s ciljem da se ispitaju razni vidovi nasilnog ponašanja djece i odraslih u ustanovama socijalne skrbi.

U ovom radu polazimo od određenja nasilja kojim se obuhvaća sva ona ponašanja kojima namjera da se drugome neopravdano nanese bol, strah, sramota i poniženje. Termini koji su također u čestoj upotrebi u stručnoj javnosti, a koji pored fizičkog obuhvaća i oblike verbalnog i socijalnog nasilja su nasrtanje, zlostavljanje, maltretiranje, koji se naročito često koristi u ispitivanjima vršnjačkog nasilja.

Veoma raznolike forme nasilja mogu se klasificirati na različite načine, pa tako možemo razlikovati fizičko, gestovno, verbalno i socijalno nasilje, direktno i indirektno nasilje, individualno i grupno nasilje. Treba, međutim, imati na umu da je nasilje jedan oblik interakcije koja predstavlja splet verbalne i neverbalne komunikacije u koju su istodobno utkana brojna značenja. Zbog toga su sve klasifikacije različitih oblika nasilnog ponašanja samo uvjetne podjele.

Istraživanje

U Makedoniji ne postoji sistematsko istraživanje nasilja među djecom u ustanovama socijalne skrbi. Zato je i cilj ovom istraživanju utvrditi oblike i rasprostranjenost nasilnog ponašanja djece u ustanovama socijalne skrbi. Interesira nas koju vrstu nasilnih iskustava imaju djeca iz domova, ali i iskustva bivših štićenika domova. Smatrala sam da su bivši štićenici domova najpozvaniji da ocijene

kako je živjeti u ustanovama socijalne skrbi.

Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je upitnik za djecu s pitanjima zatvorenog tipa koja se odnose na oblike nasilja koja su djeca iskusila u svom dosadašnjem životu u domovima. Dodan je i blok pitanja koja se odnose na rasprostranjenost nasilnog ponašanja u domovima.

Prema podacima Ministarstvo rada i socijalne politike u Makedoniji postoji 27 Centra socijalnoj skrbi i 7 ustanova socijalne skrbi za djecu. Dvije među njima su ustanove za zbrinjavanje djece bez roditeljske skrbi, dvije su ustanova za zbrinjavanje djece s odgojno-socijalnim problemima, i tri za djeca s intelektualnim i tjelesnim teškoćama.

U njima ima ukupno 877 djeca, od kojih su 92 u ustanovama za zbrinjavanje djece s odgojno-socijalnim problemima, 264 u ustanovama za zbrinjavanja djeca bez roditeljske skrbi i 521 u ustanovama za djecu s intelektualnim i tjelesnim teškoćama.

Ovo istraživanje je sprovedeno u dvije ustanove, "11 Oktomvri" – Ustanova za djecu bez roditeljske skrbi i "Ranka Milanovič" – Ustanova za djecu s odgojno-socijalnim problemima. Iz ustanova koje su ušle u uzorak, obuhvaćena su djeca uzrasta od 9 do 18 godina, razvrstana u dvije skupine, mlađi (9-13 godina) i stariji (14-18 godina).

Ispitano je ukupno 132 djeca iz ustanova i 10 studija slučaja djece koja su nekad bili smještena u ovim ustanovama.

Svoj djeci, koja su sudjelovala u ovom istraživanju, bila je predočena lista 20 nasilnih postupaka i ona su trebala označiti jesu li doživjela neki od navedenih oblika nasilja u domu, i ukoliko jesu, kako često.

Broj djece po spolu i po ustanovama prikazan je na slici 1.

Podaci su zaista zanimljivi i pokazuju da su najčešći oblici nasilje kojima su djeca izložena ovi:

- ruganje (86%);
- spletkarenje (74%);
- prijetnje fizičkim nasiljem (64%);
- fizička agresija (58%);
- batine (46%);
- šamaranje (34%);
- vikanje (32%);
- prisiljavanje na krađu (28%).

Ruganje, vikanje i spletkarenje predstavljaju oblike verbalnog nasilja koji imaju psihološko djelovanje na žrtvu. Ovi oblici nasilja potiču socijalnu izolaciju žrtve i narušavaju samopoštovanje.

Oko dvije trećine djece izloženo je prijetnjama fizičkim nasiljem (64%), a prema podacima, te prijetnje se obično i realiziraju jer 76% djece doživjelo je

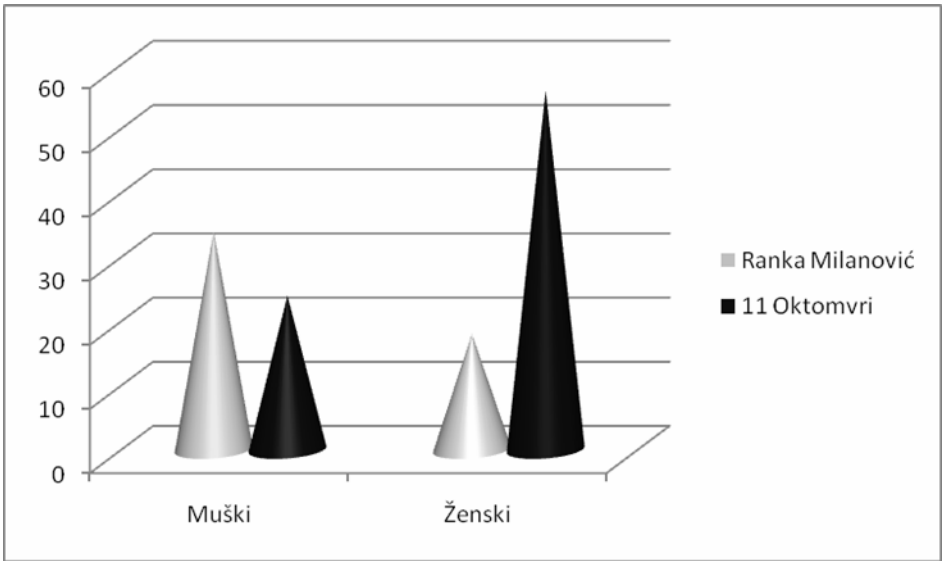

Slikia 1. Prikaz broja sudionika po spolu i ustanovama socijalne skrbi.

bar jedan oblik fizičkog nasilja, a čak 45% njih bilo je često izloženo takvom nanasilju.

Bitno je istaknuti podatak da bar jedan oblik seksualnog nasilja (od tri oblika koje su bili navedeni – dodirivanje djeteta, svlačenje pred djetetom i skidanje i gledanje djeteta) doživjelo 43% djece u ustanovama socijalne skrbi, a sva tri oblika doživjelo je oko 8% djece.

Dječji odgovori otkrivaju da su praktično sva djeca bila tijekom svog boravka u ustanovama bar jednom izložena nasilju, jer samo 3% djeca je izjavilo da nije doživjelo nijedan od navedenih oblika nasilja.

Djeca su imala mogućnost u fokusnim grupa navesti i druge oblike nasilja koje su doživjela u ustanovama, pored prethodno navedenih; navela su ove oblike:

- psovanje (12%);
- uzimanje novca (16%);
- odgajatelj se ljuti bez razloga (14%).

Rezultati analize varijance pokazuju da postoje značajne razlike u izloženosti nasilju između muških i ženskih djeca ($F = 8,24$ $p < 0,01$) te između mlađe i starije djece ($F = 14,26$ $p < 0,01$). To znači da su mlađa djeca više izložena nasilju, i da su dječaci više izloženi nasilju nego djevojčice – slika 2.

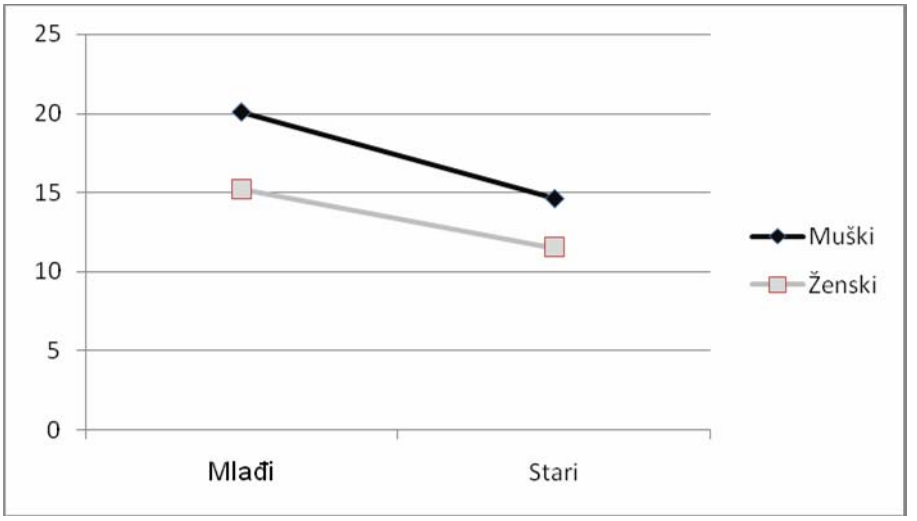

Slika. 2. Razlike u izloženosti nasilju između djece različitog spola i uzrasta.

Diskusija i zaključak

Rezultati o izloženosti djece različitim formama nasilja pokazali su da problem nasilja postoji, da su djeca izložena nasilju u različitoj mjeri, kao i da su različiti oblici nasilja nejednako zastupljeni.

Mada je broj ispitane djece relativno mali (132), i da su gotovo sva djeca, osim 3% njih, bar jednom bile žrtva nasilje, sretan je podatak da se drastični oblici zlostavljanja javljaju znatno rjeđe od blažih formi nasilja.

Prema podacima dobivenim pomoću studija slučaja kod djece koja su već izašla iz ustanova, verbalno nasilje je na prvom mjestu, nakon toga slijedi fizičko, a seksualno nasilje rjeđe se spominje. Jedina razlika između odgovora djece koja su trenutno smještena u ustanovama, i onih koji su izašli iz ustanova je frekvencija nasilja u ustanovama.

Prema njihovih iskazima Centri za socijalni skrb imaju posebnu, specifičnu i u najvećoj mjeri odgovornu funkciju za otkrivanje i identifikaciju djece čiji je razvoj ugrožen, izbor oblika skrbi, praćenje toka i rezultata funkcioniranja smještaja u ustanovama socijalnoj skrbi. Također, njihova uloga nastavlja se i nakon otpuštanja bivših štićenika a očituje se u pomoći pri smještaju, uspostavljanju kontakta s obitelji, savjetovanju, razgovorima i u rjeđim slučajevima materijalnoj pomoći.

Ovim istraživanjem dobiveno je mnoštvo informacija koje potiču različita pitanja, a nerijetko i sugestije i prijedloge koji se odnose na sam problem, a povezani su sa skrbi djece i funkcioniranjem pojedinih karika sistema. Tu spadaju:

- rano otkrivanje rizične djeca zbog čega je nužna suradnja različitih društvenih institucija i sistema (zdravstvo, policija, pravosuđe, školstvo) sa sistemom socijalne skrbi;
- nakon otkrivanja takve djece, treba izvršiti precizniju dijagnozu problema i klasifikaciju obitelji i djece;
- kad je već dijete u ustanovi, potrebno je poduzeti sve mjere i uložiti napor da se osigura kontakt djeteta s biološkim roditeljima kad god je to moguće.

Nadam se da će ovo istraživanje pridonijeti ostvarivanju prava djece u ustanovama socijalne skrbi što predstavlja profesionalnu i zakonsku obvezu svih koji sudjeluju u skrbi za djecu koja žive izvan vlastite obitelj.

Summary

Children who majority of their time spend in the institutions of social welfare (residential institutions) are most often described as children at risk. These children are unfortunately often neglected and exposed to various aspects of physical and psychical punishment and abuse, which lead to long-term consequences for their development and serious violations of their rights. The children usually live in extremely difficult living conditions because of their socialization is essentially different from those in the biological family. The children generally faces uncertain future because of not acquire adequate education and skills needed for life after the age of 18th. Because of institutional isolation, so far has not enough knew and said about the level of violence, the frequency and causes of violence in social care institutions in Macedonia.

The primary goal of this research is obtaining access to the most common forms of violence in the residential institutions and comparison testimony of children that are currently in these institutions and those who have already left them.

For the purposes of this research is made a questionnaire for measuring the prevalence of violence, which is with primarily closed questions and refers to the various forms of violent behavior.

This research was conducted in two institutions, "11 Oktomvri" – Institution for children without parental care and "Ranka Milanovic" – Institution for children with educational-social problems, as well as in children who had once been situated in these institutions.

Results indicate that children in the residential institutions are exposed to different types of violence (mostly verbal), but that the honest in terms of statements about the frequency of these phenomena are those children that have already left the institutions.

OBLICI VRŠNJAČKOG NASILJA MEĐU DJECOM TRAŽITELJIMA AZILA U BIH

Diana Riđić, dipl. psih.*
Fondacija Bosansko-hercegovačka inicijativa žena
Fra. Anđela Zvizdovića 1
Sarajevo
dridjic@yahoo.com

Gabrijela Antunović, dipl. soc. rad.
Fondacija Bosansko-hercegovačka inicijativa žena
Fra. Anđela Zvizdovića 1
Sarajevo
gabrijela_antunovic@yahoo.com

Sažetak

Vršnjačko nasilje predstavlja značajan društveni problem osobito ako se promatra kroz prizmu ranjivih kategorija poput djece tražitelja azila. U azilantskom centru u Bosni i Hercegovini trenutno boravi 70 djece uzrasta od 7-15 godina starosti porijeklom s Kosova. Karakteristike kolektivnog stanovanja utječu na manifestaciju različitih oblika nasilja među djecom. Istraživanje provedeno na uzorku od 70 djece tražitelja azila u BIH, pokazuje da su najčešći oblici vršnjačkog nasilja vrijeđanje i spletkarenje. Dječaci su se češće od djevojčica izjašnjavali kao nasilnici i češće su bili izloženi nasilju vršnjaka. Stariji učenici su manje bili nasilni od mlađih dok su dobne razlike u izloženosti nasilju bile minimalne. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem mogu poslužiti u izradi preventivnih i intervencijskih programa za sprječavanje vršnjačkog nasilja u azilantskom centru u BIH.

Uvod

Određenje pojma vršnjačkog nasilja

Pod nasiljem se podrazumijeva neopravdano nanošenje štete drugome. Ono može biti verbalno i neverbalno, i može se sastojati u fizičkom povređivanju, nanošenju materijalne štete, ili psihološkom povređivanju kao što je zastrašivanje, sramoćenje, socijalna izolacija i slično. Okarakterizirati neku socijalnu interakciju kao nasilje zahtijeva interpretaciju te interakcije. Neslaganje oko toga je li neko ponašanje bilo nasilno ili ne, može nastati zbog razlike u mišljenjima da li je tim ponašanjem načinjena stvarna, zanemariva ili nikakva šteta, ali i neslaganjem je li to ponašanje bilo opravdano ili očekivano.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Diani Riđić, dipl. psih. na mail: dridjic@yahoo.com

U svom određenju nasilja Olweus (1993) insistira na činjenici da je nasilje "agresivno ponašanje kojim akter ili nasilnik koristi svoje tijelo ili neki predmet (uključujući oružje) da bi nanio (relativno ozbiljnu) povredu ili neprijatnost drugoj osobi".

S druge strane, Farringtonova definicija nasilja naglašava moć i snagu pojedinca, te kaže da je nasilje svaki oblik opetovanoga fizičkog ili psihološkog ponašanja moćnijeg i snažnijeg pojedinca (ili grupe) prema drugome koji se doživljava slabijim.

Termini nasilje i agresija se kod nas uglavnom koriste kao sinonimi, s tim što agresivnost i agresija više upućuju na motivaciju koja je vodila povređivanju drugoga i na dispoziciju, dok termin nasilje sugerira nedozvoljenost nanošenja štete neovisno od postojanja namjere. Vršnjačko nasilje spada u agresivnost, ali može se desiti da neki postupci koje ubrajamo u nasilje nisu agresivni akti, u smislu da ih počinilac čini ne uzimajući u obzir da one nekoga povređuju ili jednostavno ne predviđa njihov utjecaj. U kontekstu vršnjačkog nasilja, ono što se iz jedne perspektive proglašava nasiljem, iz perspektive vršnjaka ili šire okoline nekada se opaža kao normalan, pa i poželjan oblik interakcije.

Pojavu nasilja među djecom potrebno je istraživati u okviru teorija agresivnosti i dosad dobivenih spoznaja na tom području.

Prema klasičnoj frustracijskoj teoriji, svaka frustracija dovodi do agresije, a svaka je agresija posljedica frustracije. Berkowitz (1988; prema Popadić i Plut 2007) međutim, smatra da frustracija ne dovodi uvijek do agresije, nego samo do emocionalnog uzbuđenja tj. spremnosti da se reagira agresivno.

Nasuprot frustracijskoj teoriji, Bandurina teorija socijalnog učenja agresivno ponašanje promatra kao naučen oblik ponašanja. Agresivno ponašanje se uči oponašanjem agresivnih modela, posrednim potkrepljenjem i opažanjem agresivnoga ponašanja drugih.

Prema teoriji obradbe informacija socijalni podražaji kao što su zadirkivanje ili ruganje, kognitivno se obrađuju kroz niz koraka koji dovode do nekog oblika ponašanja, koje može biti i agresivano. Prema Dodgu, vrednovanje podražaja kao prijetećeg uz dosjećanje agresivne reakcije i njezino pozitivno vrednovanje, najvjerojatnije će dovesti do agresivnoga ponašanja (1986; prema Buljan Flander i sur., 2005.).

Kako navode Caplan i sur.(1991; prema Popadić i Plut,2007) u najranijoj dobi prevladava instrumentalna, izravna i fizička agresivnost. S dobi spomenuti oblici agresivnosti se smanjuju i ustupaju mjesto verbalnoj, hostilnoj, neizravnoj, i osvetničkoj agresiji, koje prevladavaju u školskom razdoblju. U školskoj dobi velik utjecaj na dječju agresivnost imaju kognitivni činitelji. Djeca sazrijevaju i sve su sposobnija zaključivati o namjerama koje se nalaze u osnovi tuđega ponašanja i u stanju su uočiti razliku između namjernoga i nenamjernoga nanošenja štete.

Većina znanstvenika iz ovog područja se slaže da vršnjačko nasilje karakterizira: negativan postupak prema drugome koji se čini namjerno, taj postupak se čini opetovano i trajno, te da postoji nejednak odnos snaga između nasilnika i žrtve. U literaturi se razlikuje izravno verbalno nasilje u obliku vrijeđanja, nazivanja pogrdnim imenima, prijetnji, ponižavanja, ismijavanja, stalnog zadirkivanja i sl. Neizravno verbalno nasilje karakterizira namjerno isključivanje iz zajedničkih aktivnosti, širenje glasina, ignoriranje, dok fizičko nasilje obuhvaća udaranje, ozljeđivanje i sl.

Rasprostranjenost nasilja

Inicijativa za istraživanje problema nasilja dolazi iz škola u Skandinavskim zemljama tokom 70-tih godina prošlog stoljeća, a bile su provocirane tragičnim slučajevima učeničkih samoubojstava.

Izloženost različitim oblicima vršnjačkog nasilja utvrđena je širom svijeta (Europa, SAD, Ausatralija, Novi Zeland, Japan), a pokazatelji nasilja variraju ovisno od načina mjerenja. Popadić i Plut (2007) navode da se izloženost vršnjačkom nasilju dobijana u različitim istraživanjima u Austriji, Australiji, Njemačkoj, Engleskoj, Norveškoj, Finskoj i SAD kreće u rasponu od 15% do 25%.

U zapadnoevropskim studijama prihvaćeno je da barem 5% učenika doživi vršnjačko zlostavljanje tjedno ili češće (postotak je nešto veći na osnovnoškolskom nego na srednjoškolskom uzrastu, i nešto veći kod dječaka nego kod djevojčica). Nešto manje od 5% učenika zlostavlja svoje vršnjake tjedno ili češće, pri čemu je među nasilnicima tri do četiri puta više dječaka nego djevojčica (Roland i Idsoe, 2001; prema Popadić i Plut, 2007). Upravo zbog velike raznovrsnosti i u teorijskom određenju, i u načinima mjerenja nasilja, i u uzorcima na kojima su ispitivanja vršena, usporedbe rezultata su teška i rizična.

U nacionalnom istraživanju Nansel i sur. (2001) u SAD na oko 16.000 učenika od 6. do 10. razreda pokazalo se da je 30% učenika uključeno u ponovljeno nasilje: 13% kao nasilnici, 10,6% kao žrtve a 6% i kao žrtve i kao nasilnici. Istraživanja Atria i Spiela (2003) u Austriji pokazala su da se broj učenika uključenih u nasilje na različite načine kreće između 16% i 34%, broj nasilnika od 3% do 16%, a broj žrtava od 3% do 16%, i broj onih koji su i žrtve i nasilnici od 8% do 25%.

Rezultati iz istraživanja provedenog 2001/2002. godine u 35 zemalja i regije na preko 120.000 učenika uzrasta 11, 13 i 15 godina (Craig i Harel, 2004; prema Popadić i Plut 2007) pokazali su zabrinjavajuću razinu školskog nasilja – oko 34% ispitanih učenika je bar jednom bilo izloženo nasilju – i također velike razlike između država. Postotak onih koji su bar jednom bili izloženi nasilju varira, ovisno od države/regiji, među 11-godišnjacima: 14% – 63%, među 13-godišnjacima: 17% – 69%, a među 15-godišnjacima: 12% – 61%. Njih 11% je bilo izloženo nasilju bar dva-tri puta mjesečno. Postotak česte izloženosti nasilju va-

rira ovisno od države/regije: 4% – 28% među 11-godišnjacima, 6% – 36% među 13-godišnjacima i 2% – 32% među 15-godišnjacima. Konstatirano je da se izloženost nasilju smanjuje s uzrastom, kao i da su razlike među spolovima relativno male. Zabrinjavajući je i postotak učenika koji priznaju da su zlostavljali druge. Taj postotak, koji je 35% za cijeli uzorak, kreće se ovisno od države/regije 9% – 54% za 11-godišnjake, 17% – 71% za 13-godišnjake i 19% – 73% za 15-godišnjake. U 20 od 35 zemalja nasilništvo je bilo najčešće na uzrastu od 13 godina, a u 10 zemalja je raslo s uzrastom. Među nasilnicima je bilo značajno više dječaka nego djevojčica. I tučnjave su se pokazale kao relativno česte: 39% djece se bar jednom potuklo tokom prethodne školske godine, a njih 10% se potuklo tri puta ili češće.

Obilježja djece koja čine nasilje

Uspoređujući rezultate različitih istraživanja, Dake (2003) nalazi da djeca nasilnici značajno češće pate od suicidalnih ideja, depresivnih simptoma i imaju dijagnosticirane psihijatrijske poremećaje u odnosu na djecu koja nisu uključena u nasilje. Seals i Young (2003) navode da nasilna djeca i djeca žrtve nasilja manifestiraju više depresivnih simptoma od djece koja to nisu.

Istraživanja različitih autora pokazuju da su problemi u ponašanju karakteristični za dijagnozu poremećaja u ponašanju sastavni dio kliničkih manifestacija depresivnosti kod mladih. Preklapanje između depresivnosti i poremećaja u ponašanju najčešće se događa na planu emocija ljutnje i razdražljivosti, u manjku socijalnih vještina i problemima u obiteljskim odnosima.

Kad je njihov status u vršnjačkoj grupi u pitanju, agresivnu djecu vršnjaci izbjegavaju, te su ova djeca često neomiljena i odbačena djeca. Unatoč tome, nasilna djeca nisu socijalno izolirana, nego pronalaze prijatelje sličnih osobina i ponašanja, od kojih dobivaju podršku za svoje ponašanje.

Istraživanja Lochmana i sur. (2000; prema Popadić i Plut, 2007) pokazuju da agresivni dječaci u socijalnoj situaciji pridaju značajno veću vrijednost socijalnim ciljevima kao što su dominacija i osveta, a mnogo manje im je značilo zajedništvo s drugima. Takva djeca imaju potrebu za kontrolom nad žrtvom, a manje im je važna patnja žrtve, odbacivanje od vršnjaka ili negativna samoevaluacija. Agresivna djeca nastoje izbjeći kaznu autoritativnih osoba i ne rade kooperativno da bi postigla rezultate za sebe ili druge.

Istraživanja o samopoštovanju agresivne djece ističu da ona imaju niže samopoštovanje od drugih, te da jako agresivni predadolescenti koji imaju nizak socijalni status u grupi vršnjaka imaju najniže samopoštovanje. Ovakva djeca imaju deficit kognitivnih i socijalnih vještina, postupaju antisocijalno, neprikladno situaciji, te remete grupne aktivnosti.

Rizični je faktori za nastanak agresivnosti kod djece prema Olweusu (1993) su: permisivni stil odgoja osobito kada se u odgoju ne postavljaju granice

dječjoj agresivnosti i autoritarni stil gdje dominira tjelesno kažnjavanje i emocionalno nasilje prema djetetu. Mehanizmima socijalnog učenja dijete usvaja agresivne načine ponašanja od svojih roditelja, a u obiteljima gdje dominira nasilan oblik komunikacije, nerijetko su djeca poticana na takvo ponašanje i izvan obiteljskog okruženja. U skladu s tim Baldry (2003; prema Popadić i Plut, 2007) navodi kao važan prediktor nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima svjedočenje nasilju u obitelji, a i iskustvo vlastite zlostavljanosti u obitelji. Patterson i sur. (1989) navode da roditeljsko ponašanje i obiteljski procesi objašnjavaju od 30%-40% varijance agresivnoga i antisocijalnoga ponašanja. Socio-ekonomski status, razina naobrazbe roditelja, te cjelovitost obitelji, prema dosadašnjim nalazima, nisu se pokazale kao značajni prediktori za nastanak nasilničkog ponašanja prema vršnjacima (Dake, 2003, prema Buljan Flander i sur., 2005).

Karakteristike djece tražitelja azila u BIH

U Bosni i Hercegovini trenutno boravi 70-tero djece tražitelja azila smještenim u azilantsko-izbjegličkim centrima. Prosjek boravka u centrima je 8 godina. Sva djeca žive u mnogočlanim cjelovitim obiteljima. Pored grupnih aktivnosti koje se za njih organiziraju u sklopu pružanja psihosocijalne pomoći, sva djeca školskog uzrasta su uključena u redovan školski proces i grupne školske aktivnosti. Brčić i Dumančić (1992) u svom istraživanju kao najistaknutiju karakteristiku djece iz ove populacije, navode nesklonost druženju s vršnjacima, ali samim tim i sukobljavanju i svađanju, bilo s drugom djecom u kolektivnom centru, bilo s domicilnim vršnjacima. Ovaj izostanak druženja, ali i sukoba s vršnjacima objašnjava se okolinskim čimbenicima poput dužine boravka, slabog poznavanja lokalnog jezika, ali i stresnom situacijom koja je izazvala povučenost kod ove djece pristigle iz zone kriznih operacija.

Podaci o sklonosti međusobnim sukobima djece (tražitelja azila i izbjeglica) objašnjavaju se i rezultatom dugotrajnog zajedničkog boravka na prostorima koji nisu ni predviđeni za igru, pa lakše dolazi do zasićenja, negoli stresnih situacija koje bi poticale sukobe.

Ovdje također ne smijemo ispustiti iz vida i činjenicu da je pojavu nasilja među djecom potrebno istraživati u okviru teorija agresivnosti i dosad dobivenih spoznaja na tom području. Dio nasilnog ponašanja djece tražitelja azila sigurno se može opisati i pomoću klasične frustracijske teorije, prema kojoj svaka frustracija dovodi do agresije, a svaka je agresija posljedica frustracije. Prošlost koja ovu djecu određuje i surovi uvjeti života u kojima provode svoje djetinjstvo, sigurno doprinose povećanoj frustraciji kod ove djece, te stoga se u objašnjavanju nasilnog ponašanja djece tražitelja azila i izbjeglica treba imati u vidu premigracijske i postmigracijske čimbenike.

U prilog naprijed iznesenom govore i rezultati istraživanja (Anić i Podgorelec, 1992) o psihičkim tegobama izbjegličke djece. Autori su došli do spoznaja

da negativne emocionalne reakcije, koje se temelje na kognitivnom vrednovanju individualne ratne opasnosti, javljaju se tijekom bijega. Najizrazitije emocionalne smetnje očituju se u stalnom osjećaju napetosti, bezvoljnosti, povlačenju u sebe, apatiji što može dovesti do sukoba s okolinom u kojoj se nalaze.

S obzirom na iznesene podatke potrebno je unutar programa psihosocijalne pomoći ugraditi i programe prevencije vršnjačkog nasilja i smanjenja agresivnosti kod djece tražitelja azila. Ovi programi pored svoje preventivne uloge trebali bi omogućiti ovoj djeci razvoj socijalnih i kognitivnih vještina kao i metoda prevladavanja stresnih situacija. Prvi korak prema razvoju takvog programa bio bi istraživanje o najčešćim oblicima nasilja među djecom tražiteljima azila.

Predmet i ciljevi istraživanja

Istraživanje je imalo za cilj da prikupi podatke o oblicima nasilja među djecom tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini. Specifičnije, u istraživanju smo nastojali da utvrdimo prisutne oblike nasilja među djecom tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 70 djece uzrasta od 7 do 15 godina sa statusom tražitelja azila u Bosi i Hercegovini. Uzrasna i spolna struktura učenika prikazana je u tablici 1.

Postupak

Prikupljanje podataka za istraživanje provodilo se metodom grupno vođenog rada u periodu rujan/listopad 2008. godine.

Upute sudionicima dao je stručni suradnik (psiholog, socijalni radnik, voditelj aktivnosti). Nasilje je sudionicima definirano kao svi oni slučajevi kada neko nekoga *namjerno* izlaže različitim neugodnostima, odnosno želi da ga svo-

Tablica 1. Spolna i uzrasna struktura ispitanih učenika

	N	%
Dječaci	30	42,9
Djevojčice	40	57,1
Ukupno	70	100

jim postupcima ili riječima *povrijedi, uplaši ili ponizi*. Naglašeno je da nasiljem ne smatramo prijateljska zadirkivanja i prepirke niti slučajno, nenamjerno nanošenje štete i povreda.

Za ispunjavanje upitnika ispitanicima je trebalo 15 minuta. Zaprimljeno je ukupno 70 upitnika. U statističku analizu uključeni su oni upitnici koji su sadržavali odgovore o oblicima nasilja.

Instrument

Za potrebe ovog istraživanja služili smo se Skalom počinjenoga nasilja (dijelom Upitnika o školskom nasilju autora Buljan Flander, Karlović i Štimac 2003). Kao što se vidi iz tablice 2, *Skala počinjenoga nasilja* sastoji se od 11 istovjetnih čestica koje predstavljaju različite oblike nasilja u školi.

Znakom X sudionici su označavali učestalost počinjenoga pojedinog oblika nasilja, pri čemu se raspon odgovora kretao u rasponu od "nikad", "rijetko ili ponekad" do "skoro svaki dan" (1-3). Ukupan rezultat na skali dobiva se zbrajanjem odgovora na svim česticama. Minimum je bio 11 bodova (ako je na svih 11 čestica odgovoreno "nikada"), a maksimum 33 boda (ako je na svih 11 čestica odgovoreno "skoro svaki dan").

Tabela 2. Prikaz čestica iz Skale počinjenog nasilja

Vrijeđam druge
Govorim drugima ružne riječi
Prijetim drugima
Udaram i guram druge
Jako tučem druge
Gubim ili uništavam tuđe stvari
Silom tražim tuđi novac
Ozljeđujem druge
Izbacujem druge iz igre ili ne obraćam pažnju na njih
Govorim ružno o drugima
Dodirujem druge po tijelu na neugodan način

Rezultati

Oblici vršnjačkog nasilja – učenici kao žrtve

Sudionici istraživanja su odgovarali na pitanja o tome koliko često su bili izloženi pojedinačnim oblicima vršnjačkog nasilja u posljednja tri mjeseca, a njihovi odgovori prikazani su u slijedećoj tabeli (tablica 3).

Najčešći oblici vršnjačkog nasilja među djecom tražiteljima azila su: udaranje i guranje (20,0%), vrijeđanje (15,7%), prijetnja (8,6 %), isključivanje iz igre (18,6%), nanošenje tjelesnih ozljeda (10,00%). Dodirivanje na neugodan način od strane vršnjaka je prisutno u 11,4% slučajeva kod starije djece. Premlaćivanje, iznuda novca i uništavanje imovine su oblici nasilnog ponašanja koji se nisu pokazali prisutnim u ovom uzorku (0,0%).

Tablica 3. Oblici vršnjačkog nasilja kojima su bili izloženi učenici u posljednja tri mjeseca

		Svaki dan	Rijetko ili ponekad	Nikada
Netko te vrijeđao na ružan način	broj	5	11	54
	%	7,1	15,7	77,1
Netko ti je govorio ružne riječi	broj	5	14	51
	%	7,1	20	72,9
Netko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti	broj	0	6	64
	%	0	8,6	91,4
Netko te udario ili gurnuo	broj	0	14	56
	%	0	20	80
Netko te jako istukao	broj	0	0	70
	%	0	0	100
Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari	broj	0	0	70
	%	0	0	100
Netko je tražio tvoj novac na silu	broj	0	0	70
	%	0	0	100
Netko te ozlijedio	broj	0	3	67
	%	0	4,3	95,7
Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe	broj	0	7	63
	%	0	18,6	81,4
Netko je govorio drugima ružno o tebi	broj	0	7	63
	%	0	10	90
Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način	broj	0	8	62
	%	0	11,4	88,6

Oblici vršnjačkog nasilja – učenici kao nasilnici

U prethodnoj analizi prikazano je koliko su djeca, sudionici ispitivanja, bila izložena nasilju vršnjaka. U sljedećem odjeljku prikazano je koliko su i oni sami činili nasilje prema drugima (tablica 4).

Verbalno nasilje je oblik nasilja koji mladi najčešće priznaju (18,6%). Slijede, po redoslijedu "priznavanja": udaranje (12,9%), dodirivanje (11,4%) i isključivanje (4,3%). Nitko od sudionika nije bio spreman govoriti o sebi kao o stalnom nasilniku.

Kategorije uključenosti u vršnjačko nasilje

Ako za procjenu učestalosti nasilnog ponašanja uzmemo kao kriterij broj djece koja su izjavila da su se ponekad nasilno ponašala prema nekom od svojih vršnjaka, pokazuje se da je 52,85 % djece ponekad izvršilo nasilje nad nekim od svojih vršnjaka.

Tabela 4. Oblici nasilnog ponašanja sudionika istraživanja/djece

		Svaki dan	Rijetko ili ponekad	Nikada
Vrijeđam druge	broj	0	1	69
	%	0,0	1,4	98,6
Govorim drugima ružne riječi	broj	0	13	57
	%	0,0	18,6	81,4
Prijetim drugima	broj	0	0	70
	%	0,0	0	100
Udaram i guram druge	broj	0	9	61
	%	0,0	12,9	87,1
Jako tučem druge	broj	0	0	70
	%	0,0	0	100
Gubim ili uništavam tuđe stvari	broj	0	0	70
	%	0,0	0	100
Silom tražim tuđi novac	broj	0	0	70
	%	0,0	0	100
Ozljeđujem druge	broj	0	0	70
	%	0,0	0	100
Izbacujem druge iz igre ili ne obraćam pažnju na njih	broj	0	3	67
	%	0,00	4,3	95,7
Govorim ružno o drugima	broj	0	3	67
	%	0,0	4,3	95,7
Dodirujem druge po tijelu na neugodan način	broj	0	8	62
	%	0,00	11,4	88,6

Tablica 5. Postotni prikaz uzrasta nasilnika prema izjavama "žrtava"

	Isti razred	U niži razred	U viši razred	Ne znam koji razred	Nasilje mi se ne događa
Broj	11	2	2	11	44
%	15,7%	2,9%	2,9%	15,7%	62,8%

Iz deskriptivnih rezultata vidi se da dječaci u našem uzorku čine više nasilja među vršnjacima nego djevojčice, što je u skladu s ranijim istraživanjima Daka iz 2003 godine. Nadalje, kada usporedimo počinjeno nasilje po razredima (uzrastu nasilnika) koje sudionici pohađaju, nalazimo da sudionici procjenjuju da nasilje nad njima vrši vršnjak njihovih godina ili uopće nisu sigurni koje je nasilnik dobi.

Kada pogledamo varijablu spola u odnosu na počinjeno nasilje (tablica 6), vidimo da postoji tendencija da se oblici nasilja u našem uzorku razlikuju prema spolu.

Kao posebnu kategoriju počinitelja nasilja u ovom slučaju naveli smo i odrasle. Zanimala nas je procjena uključenosti odraslih u različitim oblicima nasilja nad djecom.

Iz prethodne tablice vidljivo je da su djevojčice sklonije iskazivanju verbalnog nasilja, dok je za dječake karakteristično da svoje nasilje najčešće pokazuju prijetnjom (12,9%), vrijeđanjem (5,7%) i isključivanjem nepoželjnog vršnjaka (5,7%). Zanimljivo je da deskriptivni podaci pokazuju da su i odrasli uključeni u nasilja nad djecom i to najčešće verbalno nasilje. Najčešći oblici nasilja koji se vežu za odrasle su ružne riječi upućene djetetu (25,7%) i iskazivanje prijetnje (8,6%).

Daljom statističkom analizom utvrdili smo da se broj nasilnika sa uzrastom smanjuje: 70,4% na najmlađem, 60,0% na srednjem i 46.9% na starijem uzrastu ($\chi^2(2) = 525,3$; $V = 0,10$; $p < 0,000$). Više nasilnog ponašanja pokazuju dječaci nego djevojčice: 87,5% prema 12,5% ($\chi^2(4) = 132,9$; $V = 0,43$; $p < 0, 01$) i ova razlika ne postoji na svim uzrastima. Također, primijećeno je da su dječaci u većoj mjeri uključeni u nasilne interakcije i kao nasilnici i kao žrtve.

Diskusija

Slika o nasilju koju dobijemo u istraživanjima zavisi od instrumenta koji koristimo, uzorka, uzrasta i općih karakteristika sustava u kojem djeca žive. Pokazuje se da, polazeći od istog teorijskog određenja, možemo formulirati više indikatora nasilnog ponašanja koji kod iste grupe ispitanika daju bitno drugačije rezultate o stupnju zastupljenosti nasilnog ponašanja. Korištenje kriterija koji se zasniva na specifičnijim samoprocjenama dalo je značajno više pokazatelje nasilja. Tako su procjene na osnovu izloženosti konkretnim nasilnim aktima vrš-

Tablica 6. Kategorije uključenosti učenika u nasilje prema spolu

		Niko	Dječaci	Djevojčice	Odrasli
Netko te vrijeđao na ružan način	broj	47	4	1	18
	%	67,1	5,7	1,4	25,7
Netko ti je govorio ružne riječi	broj	64	0	0	6
	%	91,4	0	0	8,6
Netko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti	broj	53	9	0	8
	%	75,7	12,9	0	11,4
Netko te udario ili gurnuo	broj	70	0	0	0
	%	100	0	0	0
Netko te jako istukao	broj	70	0	0	0
	%	100	0	0	0
Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari	broj	65	0	0	5
	%	92,9	0	0	7,1
Netko je tražio tvoj novac na silu	broj	67	0	0	3
	%	95,7	0	0	4,3
Netko te ozlijedio	broj	67	0	0	3
	%	95,7	0	0	4,3
Isključivali su te iz igre ili nisu obračali pažnju na tebe	broj	61	4	0	5
	%	87,1	5,7	0	7,1
Netko je govorio drugima ružno o tebi	broj	66	1	3	0
	%	94,3	1,4	4,3	0
Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način	broj	62	3	5	0
	%	88,6	4,3	7,1	0

njaka koje daju isti sudionici, pokazale da je nasilju bilo izloženo 14,2%. Ovdje je potrebno naglasiti da se vršnjačko nasilje ne treba svesti na nasilništvo, koje se tumači kao ponovljeno nasilje s disbalansom moći. Za mnoge pojedinačne oblike nasilja nejasno je ili irelevantno je li nasilnik imao veću moć (ogovaranje, vrijeđanje i udaranje).

Oslanjanje na samoprocjenu je ekonomičniji i češće korišten postupak, ali prednost je dana indeksu nasilja izvedenom iz prepoznavanja pojedinačnih oblika nasilja u konkretnom vremenskom periodu.

Postavlja se pitanje dovode li ovakvi načini utvrđivanja nasilja do podcjenjivanja ili precjenjivanja rasprostranjenosti nasilja. Mišljenja smo da stupanj nasilja prije može biti podcijenjen jer se može pretpostaviti da među njima postoji navikavanje na nasilje i da se mnoga djeca suzdržavaju od potpune iskrenosti zbog uvjeta koji nisu uvijek potpuno anonimni. Također, potrebno je imati u vidu i da kod mnogih koji nisu direktno izloženi nasilju postoji strah da bi i oni mogli postati žrtve.

Iako procjenjivanje učešća i oblika nasilja odraslih nad djecom nije bio primarni cilj našeg istraživanja, dostupni deskriptivni podaci pokazuju da djeca prepoznaju i ovaj vid nasilja. Deskriptivni podaci pokazuju da su i odrasli uključeni

u vršenje nasilja nad djecom i to najčešće verbalnog nasilja. Najčešći oblici nasilja koji se vežu za odrasle su govorenje ružnih riječi djetetu (25,7%) i iskazivanje prijetnje (8,6%).

U jednom pregledu iz područja nasilja nad djecom Ma i sur., (2001) konstatiraju da mnogi odrasli smatraju različite forme verbalnog zlostavljanja nad djecom normalnim i bezopasnim, ili ga minimaliziraju.

Veliki postotak djece je pogođen oblicima nasilja koje doživi samo jednom ili ponekad. Većina istraživača spremna je žrtvovati ovu vrstu iskustava i odvojiti "ozbiljna" svakodnevna nasilna iskustva od prolaznih neugodnih incidenata. Mišljenja smo da je prilikom ovakvog razmišljanja lako napraviti grešku jer ne treba podcijeniti ozbiljnost problema koje stvaraju pojedinačni povremeni incidenti koji se pojavljuju u različitim oblicima. Ovakva iskustva po traumatičnosti mogu prevladati ona koja se često ponavljaju.

Najčešći oblici vršnjačkog nasilja kojima su izloženi su udaranje i guranje (20,0%), vrijeđanje (15,7%), prijetnja (8,6%), isključivanje iz igre (18,6%), nanošenje tjelesnih ozljeda (10,0%).Premlaćivanje, iznuda novca i uništavanje imovine su oblici nasilnog ponašanja koji se nisu pokazali prisutnim u ovom uzorku (0,0%).

Učestalost udaranja i prijetnji opada s uzrastom, a raste značaj seksualnog uznemiravanja. Dodirivanje na neugodan način od strane vršnjaka je prisutno u 11,4% slučajeva kod starije djece. Relativno znatna učestalost ovog oblika nasilnog ponašanja (11,4% na starijim uzrastima)ukazuje na potrebu ozbiljnijih napora odraslih da utječu na harmoniziranje odnosa između dječaka i djevojčica, posebno na starijim uzrastima. Važno je napomenuti, da nasrtanje dječaka na djevojčice ne mora da bude nužan dio seksualnog sazrijevanja i jednih i drugih.

Prema dobivenim podacima vidljivo je da su sudionici najspremniji da priznaju verbalno nasilje prema drugima. Ne oklijevaju mnogo ni da priznaju da fizički napadaju druge. Zanimljivo je da veliku uzdržanost pokazuju kada treba priznati iznudu novca i uništavanje imovine drugima. Moralno, ovo je čini se, najproblematičniji oblik nasilnog ponašanja.

Dječaci se češće od djevojčica izjašnjavaju kao nasilnici, te su također češće izloženi nasilju i vršnjaka i odraslih. Istraživanja Crowell i sur. (1987; prema Buljan Flander i sur., 2005), su pokazala veću zastupljenosti dječaka u nasilju u odnosu na djevojčice.

Eron i sur. (1983; prema Buljan Flander i sur. 2005) su u svom istraživanju dobili rezultate koji ukazuju na činjenicu da su dječaci agresivniji od djevojčica u predškolskoj dobi i tijekom osnovne škole što ide u prilog našim rezultatima.

Maccoby (1986; prema prema Buljan Flander i sur. 2005), navodi da su odnosi među dječacima češće grublji i nasilniji od odnosa među djevojčicama, što se objašnjava biološkim i socijalnim čimbenicima. Poznata je "odgovornost" hormona za neke tjelesne razlike između spolova, te za razlike u ponašanju.

Olweus, 1986 navodi značajnu povezanost između razine muškoga spolnog hormona testosterona u krvi i vršnjačkih procjena verbalne i tjelesne agresije. Dokazano je i da se osobna razina agresije s godinama gotovo ne mijenja, odnosno da je agresija jedna od najstabilnijih karakteristika ličnosti.

Condry i Rossa (1985; prema Popadić i Plut, 2007) pokazuju kako okolina grubu igru dječaka doživljava prirodnom, te se smatra njihovim normalnim ponašanjem, dok se kod djevojčica grubost ne očekuje, pa joj se daje drugačija oznaka. Prema istraživanjima predstavnika teorije socijalnog učenja, spolne se razlike u agresivnosti objašnjavaju činjenicom da dječaci za takva ponašanja očekuju manje neodobravanja i negativnih posljedica u svojoj okolini.

Kazdin, (1987; prema Buljan Flander i sur., 2005) navodi da su alkoholizam i antisocijalna ličnost oca dva najsnažnija čimbenika koji povećavaju vjerojatnost sličnoga ponašanja njihovih sinova te, se spolne razlike u nasilnom ponašanju djece mogu djelomično objasniti i procesom spolne identifikacije u obitelji.

Rezultati su pokazali da se s uzrastom smanjuje sklonost nasilništvu, ali ne i izloženost nasilju. Brojni autori govore o smanjenju dječje agresije s dobi, navodeći i kako se broj nasilnih akcija s godinama smanjuje jer djeca uče socijalno prihvatljive oblike ponašanja, te kako socijalna okolina manje tolerira nasilje kod starije djece. Na rezultate u našem uzorku mogla je utjecati subjektivnost odgovora djece, što je moglo dovesti do podcjenjivanja ili precjenjivanja učestalosti nasilnoga ponašanja.

Vasta i sur. (1998; prema Buljan Flander i sur., 2005) navode podatak da agresivna djeca često nemaju razvijene socijalne, osobito komunikacijske, vještine, te da su neomiljena i odbačena djeca često vrlo agresivna. Nasilna djeca imaju potrebu za dominacijom u grupi, te pokušavaju steći naklonost vršnjaka na socijalno nepoželjne načine, ali ih većina djece zbog njihove agresivnosti ne prihvaća. Percipirana socijalna podrška nastavnika i vršnjaka smanjila je vjerojatnost za nasilničko ponašanje osnovnoškolske djece. (Natvig i sur.2001; prema Buljan Flander i sur., 2005).

Općenito promatrano, postoji velika kulturna neosjetljivost na različite oblike nasilnog ponašanja među djecom. Vjeruje se da djeca jačaju u uzajamnim okršajima, da dječaci treba da se biju i čine razne nedopuštene radnje, da su djevojčice sklone tračanju i socijalnom isključivanju, te da su prve erotske igre u stvari maltretiranje djevojčica i itd.

U sredini u kojoj borave ova djeca (azilantski centar), kontaminiranoj dugogodišnjim raznovrsnim problemima i postmigracijskim stresorima, ta neosjetljivost je vjerojatno još i veća. Kada imamo na umu podatke koje smo izložili, osnovni nalaz da je 14,2% djevojčica i dječaka izloženo nasilnom ponašanju vršnjaka, a 52,8% uključeno u neki oblik vršnjačkog nasilja u periodu od samo tri mjeseca jeste zabrinjavajući.

Na osnovu primijenjenog upitnika ne znamo što prethodi njihovu agresivnom ponašanju, nije se moglo razlučiti je li riječ o reaktivnoj ili proaktivnoj agresiji među djecom. Bilo bi korisno izlučiti proaktivne nasilnike, procijeniti njihovu zastupljenost u ovoj populaciji djece, što je važno i za planiranje odgovarajućih intervencija.

U ovom istraživanju pokušali smo definirati neke oblike nasilnog ponašanja kod djece tražitelja azila u BiH, te se nadamo da bi ovi rezultati mogli koristiti u izradbi programa koji imaju za cilj prevenciju nasilja među ovom djecom, a isto tako u intervenciji profesionalaca koji rade s nasilnom djecom i njihovim obiteljima u azilantskim centrima.

Predlažemo da se poseban naglasak u preventivnim programima stavi na podizanje samopouzdanja, učenje nenasilnoga rješavanja sukoba, te primjerenih socijalnih i komunikacijskih vještina kao i na jačanje empatije.

Zaključak

Primijenili smo Skalu počinjenog nasilja (dio upitnika o školskom nasilju Buljan Flander, Karlović, Štimac, 2003) na uzorku od 70 djece tražitelja azila u BIH uzrasta od 7 – 15 godina te, smo ispitali koji su to karakteristični oblici nasilja među njima. Dobiveni rezultati pokazuju da su najčešći oblici vršnjačkog nasilja kojima su izloženi udaranje i guranje (20,0%), vrijeđanje (15,7%), prijetnja (8,6%), isključivanje iz igre (18,6%), nanošenje tjelesnih ozljeda (10,0%). Premlaćivanje, iznuda novca i uništavanje imovine su oblici nasilnog ponašanja koji se nisu pokazali prisutnim u ovom uzorku (0,0%).Rezultati također govore da dječaci čine osjetno više nasilja nego djevojčice. Nadamo se da bi ovi rezultati mogli koristiti u izradbi programa koji imaju za cilj prevenciju nasilja među ovom djecom tražiteljima azila u BIH, a isto tako i u intervenciji profesionalaca koji rade s nasilnom djecom i njihovim obiteljima u azilantskim centrima. Poseban naglasak u preventivnim programima trebao bi se staviti na podizanje samopouzdanja, učenje nenasilnoga rješavanja sukoba te primjerenih socijalnih i komunikacijskih vještina kao i na jačanje empatije.

Literatura

Anić, J. i Podgorelec, S. (1992). Psihičke tegobe prognane i izbjegle djece. *IMIN.* 3-4, 217-229.

Brčić, C. i Dumančić, T. (1992). Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu. *IMIN*, 3-4, 231-249.

Buljan Flander, G., Gurman Marijanović, Z. i Šorić Špolja, R. (2005). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi, *Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba*, 497, 5-21.

Ma, X., Stewin, L. & Mah, D. L. (2001). Bullying in school: nature, effects, and remedies. *Research papers in education*, 16, 247-270.

Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B. & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among U. S. youth – prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of American Medical Association*, 285(16), 2094-2100.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.

Popadić, D. i Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalosti. *Psihologija*, 40(2), 309-328.

Summary

Peer violence presents considerable social problem especially when monitored through a prism of vulnerable categories such as asylum seekers' children. Asylum reception Centres in Bosnia and Herzegovina currently house 70 children age 7 to 15. Their country of origin is Kosovo. The characteristics of collective living implicate manifestation of different forms of violence among children. The research conducted with 70 children in Asylum Reception Centres in B&H indicates that the most common forms of peer violence are verbal insults and scheming (intrigues). Boys are more common to declare themselves as violent and more often than girls became victims of violence. Older children in this age group are less prone to being violators than younger ones, while victims do not fall under any specific age group. The results gained through this research can be used in creation of preventive operational programmes for preventing peer violence among asylum seekers children in Asylum Reception Centres in B&H.

INSTITUTIONAL ASSESSMENT OF THE RESPONSIVENESS OF SERVICE PROVIDERS TO VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN MACEDONIA

Nataša Bogoevska, MA
Institut za socijalni rad i soc. politiku
Filozofski fakultet u Skopju
Ul. Krste Misirkov bb, Skopje
natasabogoevska@yahoo.com
natasa.bogoevska@fzf.ukim.edu.mk

Ivan Trajkov, MA
Institut za socijalni rad i soc. politiku
Filozofski fakultet u Skoplju
Ul. Krste Misirkov bb, Skopje
ivantrajkov@hotmail.com
ivan.trajkov@fzf.ukim.edu.mk

Svetlana Trbojevik, MA
Institut za socijalni rad i soc. politiku
Filozofski fakultet u Skopju
Ul. Krste Misirkov bb, Skopje
svetlet@yahoo.com
svetlet@fzf.ukim.edu.mk

Sofija Arnaudova, MA*
Institut za socijalni rad i soc. politiku
Filozofski fakultet u Skopju
Ul. Krste Misirkov bb, Skopje
sofijaarnaudova@yahoo.com
sofija.arnaudova@fzf.ukim.edu.mk

Summary

This report presents the findings of an institutional assessment of the responsiveness of the child protection system in the Republic of Macedonia to violence against children. The study specifically looked for formal mechanisms that govern the referral of cases of violence to the appropriate institutions, as well as those that promote cooperation and coordination among component actors in the child protection system.

The research goals were to collect data from various service providers in the child protection system on the number of cases of violence recorded or documented in a 12-month period, types of action taken in recorded cases of violence (e.g., the number of cases reported to police, the number referred to social services), coordination mechanisms among institutions involved in recorded cases of violence as well as mechanisms which monitor, supervise and evaluate institutions and professionals that work with victims of violence. Select samples illustrate how incidents of violence against children come to notice in the child protection system and how the system responds.

Overall, the research sample covered interviewees from 277 institutions, including social work centers, health centers, hospitals, pre-schools, schools,

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Sofiji Arnaudovoj, MA na mail: sofijaarnaudova@yahoo.com

police stations, residential institutions, detention and correctional facilities, as well as reception and transit centers for children in conflict with the law.

In general, from the survey results, it can be concluded that there are no legally or officially regulated criteria in Macedonia for recording, referring and treating cases of violence against children. In addition, there are no mechanisms for cooperation among institutions dealing with child victims of violence, and no mechanisms for monitoring and evaluating the quality of services provide to affected children and their families.

Introduction

Violence involving children, violence directed at children and violence by children is causing increasing concern in many countries of the world. The situation in the Republic of Macedonia is no different. At the same time, there are insufficient empirical data on the incidence, prevalence and types of violence involving children in Macedonia and a lack of evaluation of the effectiveness of existing protection systems and services. The survey and analysis reported in this research paper are intended to help fill in these serious gaps in knowledge.

Baseline data on child protection issues are not easily available in Macedonia because violence and abuse involving children are, to a large extent, a hidden problem. It is, however, known to be a widespread problem. In recent years, the media have made widely public problems that have been uncovered, including violence against members of certain ethnic groups in Niko Nestor high school in Struga and cases of pedophilia (sexual abuse) in the high school in Prilep. At the same time, the actual incidence of violence may be increasing as growing numbers of children are begging and living on the streets-raising concerns that many of them are at risk or are victims of violence.

Part of the problem is the general lack of adequate reporting systems in Macedonia, as it is even in some more developed countries. The legal standards and definitions of violence in Macedonia are weak, as they are across the Balkan region. Our survey shows that social services do not include particular mechanisms for the identification, documentation, referral and treatment of cases of violence and abuse against children. This is a problem in itself but it also means there is a lack of data for an authoritative evidence base on the prevalence and character of violence involving children.

This situation is largely the result of the fact that many institutions do not have a mandated obligation to act upon cases of violence involving children. Generally, the Criminal Code, Family Law, Law on Child Protection, Law on Social Protection and the laws for Primary and Secondary Education indicate indirectly (there are no specific articles) that institutions are to record cases of violence and refer them to the appropriate service providers (usually police stations, social work centres, hospitals and, if needed, educational institutions). All related laws include child protection mechanisms but these laws do not regu-

late the system of identification, recording and resolving of cases of violence.

Basically, it is assumed that a well-functioning child protection system would take on the responsibility to identify, document, report, refer and treat cases of violence and abuse. Extremely low numbers of reported cases in a country are then more an indication of the "weakness" of the child protection system than the actual prevalence of violence. The results from our survey showed that this is certainly the case in Macedonia.

It is in this context UNICEF Office in Skopje, with the support of the UNICEF CEE/CIS Regional Office, requested the Institute of Social Work and Social Policy to conduct an institutional assessment of the responsiveness of service providers to violence against children in Macedonia.

Methodology

To meet the objectives of the survey, we used both quantitative and quailtative research tools: questionnaires and interviews. In keeping with guidelines provided by UNICEF, the *questionnaire* had 16 questions, both open and closed. The aim was to collect data, in a local context, on the recording and referral of cases of violence against children. The first group of questions elicits general data and the second group identifies to what extend institutions or service providers are familiar with the state of violence against children in their local communities and whether they officially record and refer cases of violence. The *interview* was designed to collect data from the official records of service providers in the child protection system, where such official records were available. The questions were intended to collect information about the level of knowledge about mechanisms at the national level related to violence against children.

Both the interview and the questionnaire were conducted by professionnals–social workers and psychologists. The questionnaires were administered orally in direct communication between the interviewers and the respondents. The respondents and the key informants were selected because they had responsibility in the area of violence against children.[1]

[1] In schools, responses were given by the director or a representative of the school's professional services; inspectors for youth delinquency were interviewed in police stations; professionals working in social protection units for socially excluded persons (homeless, victims of family violence, drug addicts and street children) were interviewed in centres for social work; persons from professional services were interviewed in residential institutions; the heads of children's departments in hospitals and head nurses were interviewed in the hospitals; social workers were interviewed in the detention and correctional facilities; the assistant of the programme was interviewed in the transit centre for victims of trafficking and illegal migrants; social workers directly responsible for the reception centre for domestic violence; the head of the day-care centre for street children; and social workers from the day-care centre for children with disabilities.

Sample and selection criteria

The research sample represents 277 institutions – an increase from the initial sample.[2] Schools and police stations were selected in a stratified sample because of their large numbers; other institutions were drawn from an institutional census. Even with the higher number, the sample's distribution by strata is maintained. A stratified sampling technique – in combination with random selection – was used to pick the pre-schools, primary and secondary schools, and police stations: Stratum 1 – urban/rural; Stratum 2 – Albanian/Macedonian/ Mixed/ Other; Stratum 3 – state/private[3].

- The selection of institutions as to urban/rural was based on the latest territorial division of municipalities in Macedonia: 44 urban and 41 rural.
- The selection of institutions as to ethnicity was based on proportional representation nationally: 64.2% from regions with predominantly Macedonian population; 25.2% from regions with predominantly Albanian population; and 10.7% from regions where other ethnic groups dominate. In addition, while analyzing survey data, we distinguished a Macedonia/Albanian group because so many questionnaires were answered in areas where both languages are spoken. We were unable to classify these responses as either Macedonian or Albanian, and since they represented a significant percentage of the sample, we made them a separate category.
- The institutional census was used to select social work centers, health centers, day-care centers, residential institutions, detention and correctional facilities, and reception and transit centers.

Definitions of violence against children

There is no generally accepted definition of violence – and its many permutations. Violence is both a physical and mental reality as well as a socially mediated construct. As a result, research into violence involving children must define its terms.

In the current international literature, five main forms of violence and abuse are described:

1. *Neglect* (emotional and mental needs go unsatisfied).

[2] The initial sample was 261 institutions, but we included a total of 26 police stations instead of the planned 10 (20% of the total number) because we discovered that these institutions have the most reliable data on violence against children. The police sample now represents 52% of all stations. However, all strata are kept as planned.

[3] The state/private stratum is represented only in the basic sample of secondary schools.

2. *Emotional abuse* (criticism that impedes development of a positive self-image).
3. *Physical abuse* (harm arising from deliberate actions or lack of care).
4. *Sexual abuse* (acts where an adult corrupts or coerces a child into watching pornography, watching or performing masturbation, engaging in sexual touching or games, having illicit sexual relations or where the adult rapes a child).
5. *Commercial exploitation* (where a child is lured into illicit paid work for the financial benefit of others, e.g., prostitution, sex service and domestic work).

The literature also commonly quotes the World Health Organization (WHO) definition of violence which refers to all forms of physical and/or emotional violence, sexual abuse, neglect or negligence, and exploitation for comercial or other purposes that have an effect in real, actual or potential damage to the health, survival, development or dignity of the child in the context of the relationship with the person who is in a position of responsibility, trust or power towards a child (WHO, 1999). [4]

In Article 19, the Convention on the Rights of the Child defines violence as "all forms of physical or mental violence, injury or abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse, while in the care of parent(s), legal guardian(s) or any other person who has the care of the child." The CRC, the most widely endorsed UN convention ever, was ratified in 1993 by the Assembly of the Republic of Macedonia. Therefore, the CRC definition has legal power in Macedonia, especially given the fact that there is no official national definition that refers to violence against children. The existing Family Law in Macedonia covers violence as a person who uses violence, force or threat against a family member; emotionally or sexually abuses a family member; or exploits a family member materially, sexually or for labour.

Our study in Macedonia was guided by the definition of violence used in the 2005 UN Secretary General's Study on Violence against Children[5], which is more detailed than the CRC description. The UN study includes all forms of physical or mental violence, injury and abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse, commercial or other exploitttation including trafficking. Much violence against children comes at the hands of parents, adult relatives and adult acquaintances, but the definition of the UN study also encompasses a wide range of other significant types of violence: violence inflicted by siblings and peers; violence perpetrated by teachers in

[4] http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/study/Conceptpaper.pdf.
[5] The global study is scheduled to publish a major report in 2006 and make recommendations to the UN General Assembly.

schools as well as violence committed by students, including bullying and hazing; child sexual abuse, including in the context of early and forced marri-ages; so-called "honour" killings; female genital mutilation/cutting and other harmful traditional practices; maltreatment and torture; and corporal and capital punishment.

Even given the parameters of violence used by our research study, respondents did not consider other forms of violence as abuse. In particular, neglect or negligent treatment by parents or guardians, mental violence inflicted by teachers and fellow students in school, violence between children like bullying were not perceived as violence. Also, the study found that institutions do not recognize commercial exploitation as a form of abuse and do not, therefore, report it. This limited understanding of the definition of violence involving children results in inadequate and inappropriate responses to this most serious issue and a lack of action and protection for children.

Identifying and recording cases of violence

The service providers were all asked to provide information on whether they record cases of violence and how many cases they had recorded in the last 12 months. As to the question of institutions that record cases of violence 43.7% do *not* officially record the cases of violence and 53.3% do. However, this figure varies considerably for different types of institutions. The police stations reported that all 26 officially record cases of violence as did 93.1% of centers for social work. Educational and health institutions do not officially record cases of violence. However, unofficial recording was reported by 18.2% of pre-schools, 51.5% of elementary schools and 61.1% of high schools. All six reception centres for victims of domestic violence reported that they record cases of violence. However, it should be noted that none have an official recording system or a referral system. Staffs say that they record cases in their notebooks but only for their own purposes. Another group that we will elaborate on here is the detention and correctional facilities. Two of them reported that they officially record cases of violence but the facility in Skopje-Idzirovo (juvenile female prison) does not have any official recording system.

The total number of cases of violence recorded during the previous 12 months as reported by the service providers in this study was 1,403.[6] Most of the

[6] The data findings are valuable and reliable even though the quoted number is lower than expected. This is due to the fact that hospitals and schools do not have established systems of recording cases of violence and the data are based on memory, consultation with other colleagues or personal knowledge.

Table 1. Number of cases of violence recorded by different service providers in last 12 months

Type of service provider	Number of services providers that have recorded cases of violence during the last 12 months	Share of service providers recording some cases (%)	**Number of cases recorded by the service providers**	Number of service providers that have no recorded cases during the last 12 months	Share of service providers recording *no* cases (%)	Total number of type of service providers
Pre-school institution	4	36.4	11	7	63.6	11
Elementary school	31	30.7	145	41	40.6	101
High school	7	39.0	43	7	38.9	18
Police station	16	61.5	333	7	26.9	26
Centre for social work	21	72.4	404	6	20.7	29
Health care provider	11	19.0	74	22	37.9	58
Other service provider*	8	23.5	393	8	23.5	34
Total	98		1,403	98		277

* In "other service providers" are included residential institutions, detention and correctional facility, reception centre for victims of domestic violence or shelter for trafficking victims and day-care centre for street children or children with disabilities

cases were recorded by centers for social work with 404 cases, followed by special services providers (detention and correctional facilities; centers for victims of violence; residential institutions for children and day-care centers for children with special needs) with 393 cases, and police stations with 333 cases. Elementary schools reported 145 cases of violence (Table 1.).

Looking in more detail at the numbers of recorded cases by special services providers, we see: only 14 cases recorded in detention and correctional facilities; 88 cases recorded in centres for victims of domestic violence; and 101 in day-care centres for street children and those with disabilities. Residential institutions recorded 205 cases of violence. No cases were recorded in institutions hosting both children and adults. Although the figure of 1,403 recorded cases of violence is undoubtedly low in terms of the reality of violence involving children, recent media publicity has indicated that the numbers of violent incidents are much higher and rapidly increasing. This is evidenced by the case of "Niko Nestor" high school in Struga where the media has reported cases of violence among students from different ethnic groups. The response to our questionnaire at the same school was that ***no cases of violence*** were reported in the previous 12

months. The same inconsistency surfaced at the kindergarten in Skopje. Concerning the situation in hospitals, we would like to highlight the very low number of recorded cases which is due largely to the use of different terminology in a medical setting. For example, most cases of violence are not recorded as such but rather as injuries caused by, for example, glass, a metal object or even small firearms. While being interviewed medical personnel said that they treat or hospitalize patients every day who have been involved in acts of group violence. The patients are being treated and released from hospitals without being recorded as cases of violence. Moreover, hospitals do not inform the police of such cases. The office of the Ombudsperson for Children reported only ten cases of violence involving children, of whom four were family violence, four occurred in educational institutions and two were reported in the media.

Recognizing the importance of this issue, we assessed the knowledge of respondents and found that 91% said that they know which institutions record and treat cases of violence (see Graphic 1). When respondents were asked to list the institutions in their local community, data received was very unreliable. All the respondents reported different numbers of institutions present in their locality.

Mandates to identify and record cases of violence

Our survey showed that 90.1% of respondents think that police stations have a regulated mandate to identify and record cases of violence. An even higher share (93.8%) said social work centres also have a similar official mandate. Half said they think that hospitals have to record cases of violence. More than half said a mandate to identify and record cases of violence enables the institution to take a

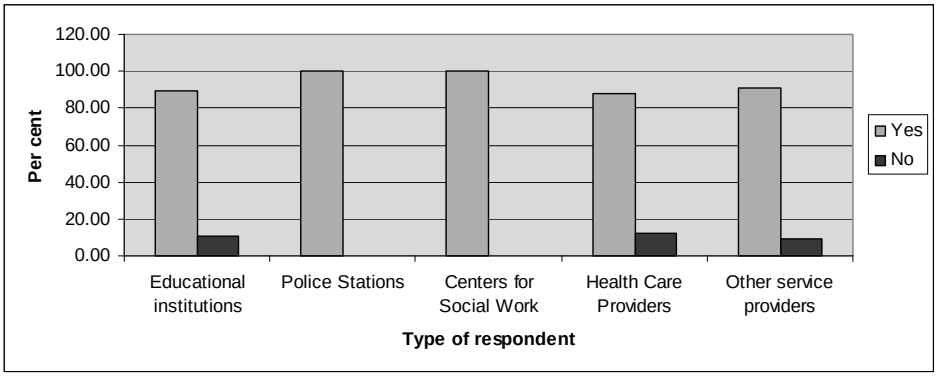

Graphic 1. Awareness of institutions that record cases of violence by type of respondent (*Do you know which institutions record of violence in your local community?*)

range of actions beyond identification and recording, such as referral to other institutions, temporary placement in centres for victims of violence, and more permanent settlement in other social institutions.

Even though all institutions may not have formal mandates to capture cases of violence, all of them are required to keep records (daily reports, analytical and statistical reports) as part of their daily activities and responsibilities that should catch cases of violence against children. Notably, however, only centers for social work are empowered to refer cases of violence against children to other social institutions or centers for victims of violence.

In order to clarify the legislative picture on violence against children, we consulted the Ombudsperson for Children in Macedonia and the State Educational Inspectorate, as well as a number of lawyers and staff in pertinent government departments. All agreed that all institutions in the child protection system *should* identify and record cases of violence, though they do not have a mandate to do so. Institutions are obliged to inform the State statistical office of all criminal acts during the year, including violence against children, using specific forms. It appears the number of these incidents has been counted in terms of recording the number of perpetrators but not in terms of recording the number of victims. None of the aforementioned laws include criteria for recording and referring cases of violence; nor do they have obliging mechanisms for documenting cases of violence.

According to the general stipulations of the Criminal Code, every institution ***must inform the police*** of any identified case of violence–which underlines the need for proper recording. The Criminal Code and Family Law indicate that all institutions and even ordinary citizens *should* inform authorities about cases of violence, but there is no sanction for failing to do so. The institutions lack proper, formal systems for recording incidents of violence. Most cases are resolved internally and if other institutions are called in, the contact is made by telephone. This practice means there is no formal space or place for institutional memory, but rather that the institution's experience ends with the professionals who have the telephone conversations. This is especially true where no further action is taken and no one else is involved in the case.

In addition, none of the mentioned laws govern the mandate of institutions to record and refer cases of violence, even where the violence involves children. This underlines the fact that none of the institutions have a regulated mandate to identify and treat children who are victims of violence.

Referral of cases of violence

The study sought information on the number of recorded cases of violence from each service provider that had been referred to the police or other service

Table 2. Number of recorded cases of violence that are referred to police or other service providers

	Macedonian	Albanian	Macedonian/ Albanian (Mixed)	Others	**Total**
Educational institution	10	1	3	7	21
Police station	347	0	2	25	374
Centre for social work	47	1	8	19	75
Health care provider	25	2	12	0	39
Other service provider	17	0	0	30	47
Total	446	4	25	81	**556**

providers. The results made it clear that there is a gap between the number of cases recorded and the number of cases referred. Only 556 cases of the 1,403 recorded (39.6%) were referred.

On the question of knowledge that cases of violence against children in the local community were resolved in some way, only 11% of institutions responded positively. According to the data available, the following actions were taken: placement in institutions or shelters; placement in foster-family care; referral to other institutions; mediation by the Ministry of Labour and Social Policy; counselling; and legal actions, including filing a penal complaint. The share of institutions that have no knowledge about actions taken in response to reports of violence reaches 60%. This confirms that there is a lack of communication and no established system of information exchange among service providers in the child protection system.

Criteria governing action in violence cases

The criteria that are used to make decisions on appropriate actions in cases of violence against children are very important for the functioning of the child protection system. In fact, they provide the foundation for the effectiveness and efficacy of the system. Unfortunately, our survey results show that the situation in Macedonia is very concerning. Not only are there no official criteria used to identify and record cases of violence against children, and no cohesive referral system for victims of violence, but most service providers lack formal criteria for deciding on appropriate action in cases of violence.

Table 3. Criteria used as a basis for actions taken in cases of violence against children

Type of service provider	Governed by official documents		Ad hoc basis		No reply		**Total**
	Number	% of respondents of this type	Number	% of respondents of this type	Number	% of respondents of this type	
Educational institution	34	26,2	61	46.9	35	26,9	130
Police station	23	88.5	2	7,7	1	3,8	26
Centre for social work	26	89.7	3	10,3	0	0,0	29
Health care provider	18	31.0	31	53.5	9	15,5	58
Other service provider	15	44.1	12	35.3	7	20,6	34
Total	116	41.9	109	39.4	52	18,8	277

The survey results show that 58.1% of institutions reported that the actions they take in cases of violence are ad hoc, i.e., without guidance from any official regulations or documents; 41.9% of institutions base decisions on criteria contained in official documents, i.e., either legal or internally adopted documents that regulate this area (see Table 3).

Survey data show that educational and health institutions are very weak in terms of having official criteria that guide appropriate actions in cases of violence. Only 26.2% of educational institutions and 31.0% of health institutions base their actions on official documents. The survey found quite a different picture for police stations and centres for social work: 88.5% of police stations reported that the actions they take are based on official documents such as the Criminal Code, the Law for Social Protection and an internal bylaw for conducting services from the Ministry of Internal Affairs; and only 11.5% of decisions are made on an ad hoc basis. Similarly, 89.7% of social work centers take actions guided by official documents and only 10.3% act on an ad hoc basis. However, when asked, the former could not name which official documents were used. The only law mentioned was the Criminal Code of Macedonia.

A review of this law shows that it does contain general stipulations that oblige institutions to record and refer cases of violence. However, criteria that guide actions on cases of violence come from specific bylaws which govern the functions of the institution.

Here we would like to note that actions taken by police and detention and protection facilities centre on the perpetrators rather than victims of violence.

Most of the articles are related to treatment and sentences for perpetrators. Social work centers are one institution that *do* focus on victims of violence but even these service providers have no distinct category or special criteria for such cases. Instead, the centers rely on the general mandates of their institutions to support action in cases of violence

This situation strongly underlines the need for two distinct types of legislation: ***laws that focus on protecting individuals***, including children, from violence and responding to their needs when violence does occur; and ***laws that focus on perpetrators***, including child offenders, both legally (e.g., sentencing) and socially (e.g., rehabilitation).

The results of the question as to whether there are special mechanisms (specific guidelines or protocols) that regulate the referral of recorded cases of violence against children to appropriate service providers or institutions showed that 60% of respondents said there are no such mechanisms while 30% said there are. In addition, 30% of respondents did not know what constitutes a formal referral mechanism. Instead, they described such informal means as daily contacts with various institutions, conversations, supporting letters and personal contacts.

Coordination, supervision and monitoring mechanisms

Our study results showed that 65.5% of police stations say that they coordinate and cooperate with other relevant institutions using mechanisms based on official documents. Similarly, 64.7% of other service providers (including residential institutions, detention and correctional facilities, reception centers and day care centers) say they work together with other institutions. According to the Code of Criminal Procedure in Macedonia, police stations are obliged to report on all types of violence to the Public Prosecutor's Office. Again, as we have pointed out, the police report focuses on the perpetrator rather than on the victim or type of violence. Where the victim is a child, police stations are obliged to report the case to one of the centers for social work. Furthermore, according to the Law on the Ombudsman, where the victim is a child, all institutions must relay the number of such cases to the office of the Ombudsperson for Children.

In conclusion, existing laws indicate that institutions are supposed to cooperate with other relevant institutions, but cooperation mechanisms simply do not exist–at least not in the formal sense intended by law. Again, there are no penalties for overlooking these obligations. A case in point, as noted earlier, is that the office of the Ombudsperson for Children was notified of only ten cases of violence against children in the 12 months before our survey point. Similarly, the State Educational Inspectorate received notice of just 25 cases of violence against children, 10 from school authorities and 15 from parents and students.

Survey results showed that monitoring mechanisms have a significant though still modest presence in institutions. Most of the mechanisms fall into four categories: those that monitor the quality of services; regular inspections; self-evaluations; and complaint avenues for service users. Police stations have chain-of-command monitoring systems that run from top managers to the most junior police officers. In addition, there is a complaint mechanism in the Ministry of Interior (Sector for Internal Control) for any citizen who wishes to challenge the work of the police, including cases of domestic violence and violence against children where police say they lack the authority to act. The survey also solicited information about supervisions mechanisms and systems that are in place. Most fall into four types: regular evaluation of employees' work; management evaluation of staff; evaluation of performances in terms of identification and referral of cases of violence; and evaluation of specific assistance for service delivery and training.

In more detail, the survey found that 46.2% of police stations have regular professional evaluations and 42.3% have training available on responding to cases of violence. Similarly, 44.8% of social work centres have regular professional evaluations and 55.2% have training opportunities related to service delivery to victims of violence. In general, our survey results show that all institutions have, to a certain extent, professional evaluation of staff as well as training available. Less common are manager-supervisee evaluation and performance evaluation related to recording and referring cases of violence.

Qualitative analyses of interview results

As explained above, the interviews in the study were intended to test respondents' knowledge of legal regulations governing violence against children at the national level.

Of the 277 institutions interviewed, only a very small number had the knowledge to respond to the questions. We concluded that more than 90% of the institutions know very little about the issues of legal regulation of the violence against children. From the few answers that we could analyze (around 20%) almost three quarters said the Family Law is the legislation that defines responsibility for responding to cases of violence. Similarly, there was little knowledge about coordination mechanisms for responses to cases of violence. The same applied to questions about systems for the collection of information on the fight against violence as well as on the approaches used to develop national policies for information for the wider public. Different sources in the Ministry of Interior reported that the ministry itself, in its Analytical Sector, has a database for recording cases of violence. Again, the cases are recorded as criminal acts and by perpetrators. This information is usually communicated to the wider public

by the speaker of the Minister of Interior. In cases of violence involving children, all information–except the child's identity–is made available to the public.

Finally, the interview results showed that more than 40% of the respondents think that special units within state Ministries collect systematic information related to child protection at the local and national levels; 35% think that NGOs collect such information; while 20% assign the function to research institutes and agencies.

In general, we can conclude that the respondents are not familiar with regulations addressing the problem of violence in the country. They are not familiar with all kinds of violence, such as psychological abuse in the family, or comercial/labour exploitation of children. They lack adequate knowledge about laws and the legal system as they apply to violence against children.

All of the respondents recognized that the current child protection system has many gaps when it comes to reporting and responding to violence involving children. For example, there are no specific forms to record cases of violence involving children; no specific registers for gathering this information; a lack of official databases; approximate rather than authoritative data; a lack of specific and written criteria for appropriate actions in cases of violence; and no mechanisms governing a referral system in such cases. However, the public system of social work centres has identified this lack of forms and protocols for cooperation and has plans to develop and implement these instruments in cooperation with the relevant institutions in the child protection system of Macedonia.

Conclusions and Recommendations

An effective child protection system needs a continuum of services that prevent, identify, report, refer, address or treat as well as provide services to families and children in need. Without this type of network, the rights of children cannot be met, nor protected. The system must be guided by international standards associated with child rights and all parts of the system must be accounttable for the quality of services provided, especially treatment of children–and their families–who experience abuse, violence and other kinds of maltreatment.

Currently, as part of a process of decentralization, there will be new responsibilities delegated to the sub-national level and many relations and reporting lines will change. Hopefully, when the relevant institutions come fully under the responsibility of the municipalities, there will be stronger cooperation among them. The only parts of the system that will stay the same are the institutions that currently come under the Ministry of the Interior and the Ministry of Justice. However, local offices of these ministries are already strong and well prepared to cooperate with the rest of the child protection components when they become local.

We would like to emphasize that with decentralization it is crucial to have clear child protection standards, protocols and professional guidelines in place before responsibilities are handed over to municipalities.

Conclusions

In summary, we offer the following conclusions:

- There is a variety of definitions used to describe violence against children. Some forms of maltreatment are missed in the definitions. Professionals that work with children cannot recognize the specific kinds of violence if they are not properly defined and explained. As a consequence, protection workers may not identify the children as victims of maltreatment and so do not refer them to the appropriate services and institutions for treatment.
- In general, there are no officially regulated criteria for recording, referring and treating cases of violence against children. None of the relevant laws provide for such criteria. In addition, there are no mechanisms established for cooperation among institutions dealing with child victims of violence, as well as no mechanisms for monitoring and evaluating the quality of services provided to children and their families affected by violence and abuse.
- A total of 1,403 cases of violence against children were reported in the survey. This number clearly does not reflect the real situation in the country, but is rather a consequence of a very weak child protection system that lacks an established system for identifying, recording and referring cases of violence against children. For example, *none* of the institutions even have a specific form for recording such incidents. Only police stations and social work centres officially record cases of violence but only as part of their general record-keeping. Other institutions *do* record cases of violence but unofficially.
- The existing child protection system centres on the police and Ministry of the Interior, whereas an optimal system is anchored in the social service sector and offers a full range of services from prevention to rehabilitation in keeping with child rights.
- The review of existing legislation showed that the main laws regulate penalties for the perpetrators and protection for victims, but not a system for identifying, recording and referring cases of violence against children. Neither do the laws regulate coordination mechanisms among the institutions nor the monitoring, evaluation and supervision of the quality of services.
- The fact that institutions lack recording forms, have differing referral frameworks and are not knowledgeable about each others systems all impede cooperation among child protection actors. Similarly, insufficient coherency in documenting and presenting cases of violence (e.g., establishing facts versus someone's perceptions) is also a problem.

Recommendations

Given the above conclusions, we offer the following recommendations:

⇒ Acceptance of the definition of the UN Global Study on Violence as the universal basic.

⇒ Within the framework of codified legal acts, incorporate the treatment of child victims of violence, the responsibilities of various bodies, and measures for assistance and protection.

⇒ Mandate particular institutions to identify and record cases of violence against children, as well as to monitor and evaluate services provided.

⇒ Add specific articles to existing legislation on coordination mechanisms (e.g., guidelines and cooperation protocols) among institutions.

⇒ There should be an officially established system (regulated within specific laws) of cooperation among institutions.

⇒ Development of criteria for taking appropriate actions in cases of violence.

⇒ Preparation of official guidelines and protocols that regulate the referrals and actions to be taken.

⇒ Make training available to all relevant professionals in the recognition and identification of all different types of violence.

⇒ Establish new day-care centres for child victims of violence as well as more centres for street children.

Sažetak

Ovo izvješće iznosi zaključke institucionalne procjene spremnosti sustava zaštite djece od nasilja nad djecom u Republici Makedoniji. Studija je posebno proučavala formalne mehanizme reguliranja slučajeva nasilja koji se tiču određenih institucija, kao i onih koji unapređuju suradnju i koordinaciju među glavnim učenicima sustava zaštite djece.

Ciljevi istraživanja su bili sakupiti podatke od različitih institucija koje sudjeluju u sustavu zaštite djece od brojnih slučajeva nasilja zapisanih ili uknjiženih tijekom perioda od 12 mjeseci, vrste poduzetih koraga u zapisanim slučajevima nasilja (tj. broj slučajeva prijaveljnih policiji, broj upućen socijalnim ustanovama), mehanizme koordinacije među institucijama uključenim u zapisane slučajeve nasilja, kao i mehanizme nadgledanja, praćenja i procjene institucija i stručnog osoblja koji rade sa žrtvama nasilja. Odrabrani primjeri prikazuju kako su slučajevi nasilja nad djecom bili zabilježeni u sustavu zaštite djece i kako je sustav odgovorio.

U presjeku, istraživanje je obuhvatilo ispitanike od 277 institucija, uključujući centre socijalnog rada, zdravstvene centre, bolnici, predškolske ustanove, škole, policijske postaje, stambene institucije, pritvori i zatvori, kao i centri primanja i prepraćanja djece, koji su u sukobu sa zakonom.

Općenito, iz rezultata istraživanja, može se zaključiti da nema zakonskih ili zvaničnih uređenih kriterija u Makedoniji glede zapisa, upućivanja i tretiranja slučajeva nasilja nad djecom. Osim toga, nema mehanizama suradnje među institucijama koje se bave djecom koje su žrtve nasilja, a nema ni mehanizama nadgledanja niti procjene kvalitete onih koji pružaju pomoć pogođenoj djeci i njihovim obiteljima.

ZLOSTAVLJANI I (ILI) ZLOSTAVLJAČI U DOMU ZA ODGOJ DJECE I MLADEŽI OSIJEK

"Bitno je očima nevidljivo"
Antoine de Saint Exupery

mr. sc. Jasminka Dević
Dom za odgoj djece i mladeži Osijek
Vinkovačka 61
Osijek
dom-mladezi-uprava@os.t-com.hr

Sažetak

Što javnost najčešće zna o populaciji djece i mladeži smještene u odgojne domove i o čemu mediji najčešće informiraju javnost vezano za tu populaciju, jest ono što je vidljivo, manifestno, a to je npr. njihov loš odnos prema obvezama, bjegovi od kuće i iz škole, skitnja, krađe, tuče, razbojstva, a ponekad i ubojstva.

Javnost zapravo najčešće o njima zna ono što je posljedično, a ne uzročno, a ono što javnost ne zna je životna pozadina ove djece i mladeži, javnost ne zna da se zločestoća najčešće rađa iz spleta nesretnih okolnosti u kojima su djeca rasla, te da kako navodi Oaklander, V. (1996), "Okolina čini dijete poremećenim…". Na žalost, "dijete zbog toga što je još samo dijete ne zna ni na koji drugi način iskazati svoje osjećaje…", kako navodi Oaklander, V. (1996), te svoje neslaganje s okolinom izražava na društveno neprihvatljiv način, uslijed čega, uz određene preduvjete, biva izdvojeno iz obitelji i smješteno u odgojni dom (ove).

Ovaj rad ima za cilj ukazati na to što su djeca i mladež gore navedenog Doma doživjela i jedva preživjela prije dolaska u navedenu ustanovu, odnosno konkretizirati koja su to i kolika su njihova rana traumatska iskustva koja su postala uzrokom njihovog neprimjerenog ponašanja, te ukazati na to da sociopedagoški tretman u odgojnim domovima, zbog visoke traumatiziranosti ove populacije, bez psihoterapijskog tretmana, a ponekad i zdravstvenog tretmana, konkretnije psihijatrijskog, ne može biti dostatan i uspješan.

Nasilje i zlostavljanje je problem koji zahtjeva interdisciplinirani pristup, kako u radu sa zlostavljačima, tako i sa zlostavljanima, posebice u koliko želimo spriječiti generacijski prijenos nasilja.

Što se tiče odgojnih ustanova, one se nužno, zbog sve većeg broja izrazito traumatiziranih korisnika, moraju transformirati od represivno kontrolirajućih ustanova u ustanove zajednice u kojima korisnik postaje (su) kreator

tretmana i dobiva stručnu i emocionalnu podršku koja ga osnažuje i kakova je izostala u njegovoj obitelji.

Uvod

Domovi za odgoj djece i mladeži su ustanove socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj namijenjene djeci i mladeži koja manifestiraju različite oblike asocijalnog i delinkventnog ponašanja, uključujući i nasilje.

U odgojnim domovima čiji je osnivač Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi, prema podacima istog Ministarstva 2005. god. u sve programe bilo je uključeno oko 1100 korisnika, od toga 393 korisnika bila su na stalnom smještaju u odgojnim ustanovama.

Od ukupnog broja korisnika na stalnom smještaju u odgojnim ustanovama, u Domu za odgoj djece i mladeži Osijek, kasnije Dom, bilo je smješteno oko 60, odnosno oko 15% korisnika.

Ono što javnost najćešće zna o "stanarima" tih domova i o čemu mediji najčešće javnost informiraju su njihove razne nepodopštine, koje nekada znaju od nepodopština prerasti čak u vrlo brutalne ekscese(fizičke sukobe s lakšim ili težim ozljedama, razbojstva, pokušaji ubojstva, pa čak i ubojstva).

Ali ono što javnost ne zna je ono što stoji u pozadini asocijalnog ponašanja ove populacije.

Kako navodi Oaklander, V. (1996, str. 213)…"Roditelji i nastavnici često smatraju da je poremećaj rezultat nekoga specifičnog unutarnjeg izvora – da nešto iznutra sigurno uvjetuje da se dijete tako ponaša", i za neprimjereno ponašanje traže krivca u samom djetetu koje u svakodnevnom žargonu nazivaju "zločestim djetetom", nasuprot drugoj djeci koju nazivaju "dobrom djecom".

Odrasli samim time što u djetetu vide krivca za takovo ponašanje, najčešće samo od njega traže i očekuju promjenu u ponašanju, a ne traže promjenu ponašanja uže i (ili) šire socijalne sredine u kojima dijete odrasta i koji su ga doveli do toga da se ponaša "zločesto".

Kako navodi Oaklander,V. (1996, str. 213)… "Okolina čini dijete poremećenim. Dijete je izazvano okolinom, a ne svojim unutarnjim poteškoćama"… Dijete i njegovo asocijalno ponašanje je samo pokazatelj, simptom, da nešto nije u redu sa sredinom i odnosima u sredini u kojoj dijete živi, "Dijete nije krivo što je samo dijete", navodi Oaklander, V. (1996, str. 213) i što nije naučeno na društveno prihvatljiv način iskazati svoje osjećaje.

Dijete svoje neslaganje s okolinom najprije izražava na vrlo suptilne načine, a kasnije, u koliko ga ozbiljno ne shvatimo i ne pozabavimo se s onim što ga muči, odnosno u koliko se svi odgojni čimbenici ogluše na njegov (njezin) zov u pomoć, od iskre, rasplamsava se požar (u prilog tome govore posljednji slučajevi nasilja u Zagrebu, Splitu, Vinkovcima).

U takovim trenucima već razbuktalog nezadovoljstva, agresija često biva usmjerena i na ljude koji najčešće nemaju ništa s doživljenim ranim povredama i osjećajima napuštenosti, nevoljenosti, nepripadanja, i drugim sličnim osjećajima, te jedna riječ ili gesta u trenutku lošeg raspoloženja, tj. u trenutku jakih negativnih emocija, može biti "okidač" za nasilno ponašanje.

Socioekonomske karakteristike obitelji djece i mladeži smještene u odgojni Dom u Osijeku

Međutim, ne bivaju sva djeca i mladež asocijalnog ponašanja upućena na smještaj u odgojne domove, pa čak niti svi oni mladi ljudi koji su već kazneno odgovorni, a to znači oni koji su stariji od 14 god. i koji su čak počinili i kazneno djelo.

Jedan od bitnih čimbenika koji utječe na donošenje odluke o izdvajanju djeteta i maloljetnika iz obitelji, pa čak i na odabir odgojne mjere, osim intenziteta i ekstenziteta poremećaja u ponašanju, su obiteljske prilike u kojima dijete ili maloljetnik živi.

Kvalitativna analiza sadržaja socijalnih anamneza korisnika Doma za odgoj djece i mladeži Osijek, ali i rezultati nekih istraživanja koja su provedena u ovome Domu 1995. godine, potom 2000. godine, šk. god. 2006/2007., šk. god. 2007/2008, istina sa različitim hipotezama i ciljevima istraživanja, ali u kojima su neka od pitanja u anketnom upitniku ostala nepromjenjena, govore u prilog tome da u Dom za odgoj djece i mladeži Osijek, dolaze pretežito djeca i mladež koja nisu imala dostatnu i (ili) adekvatnu roditeljsku skrb, kako u kvantitativnom, tako i kvalitativnom pogledu, budući se o njima često skrbio samo jedan od roditelja. Tako je prema podacima iz 2008. god. 42% korisnika živjelo samo s jednim roditeljem, a bez i jednog roditelja 26% korisnika. Dobiveni rezultati pokazuju da se u pogledu kvantitativne deficijentnosti obitelji stanje godinama gotovo ne mijenja, budući je 1995. god. s jednim roditeljem živjelo 43,9% korisnika, a bez i jednog roditelja 19,5% korisnika, dok je s oba roditelja živjelo samo 36,58% korisnika (slika 1).

Prema istraživanju koje je provedeno 1995. god., roditelji korisnika Doma su također bili nižeg obrazovnog statusa u odnosu prema roditeljima vršnjačke populacije koja živi u obitelji.

Obrazovna struktura roditelja štićenika Doma koji pohađaju srednje škole u usporedbi s obrazovnom strukturom roditelja osječkih srednjoškolaca koji žive u obitelji, pokazala je da su roditelji štićenika Doma u pravilu nižeg obrazovnog statusa, u prilog čemu govori podatak da je najveći broj očeva štićenika Doma, 1995. god. imao završenu trogodišnju srednju školu (26,83%), a potom u istom postotku osmogodišnju školu (21,95%) i srednju četverogodišnju školu (21,95%), dok su majke u odnosu prema očevima bile još slabijeg obrazovnog

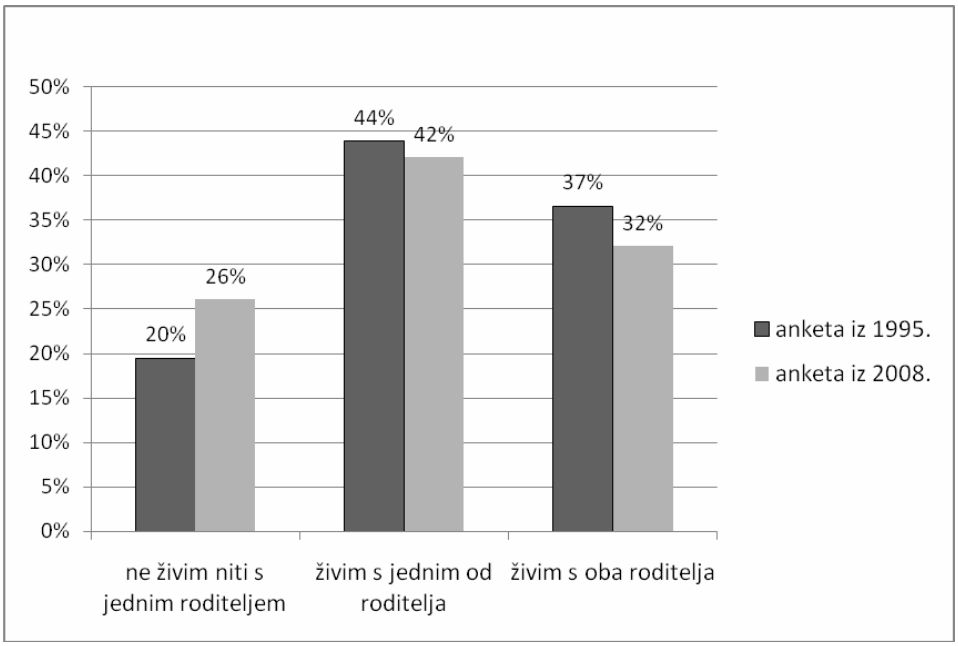

Slika 1. Podaci o tome s kim od roditelja štićenici žive izvan doma – iz anketa provedenih 1995.g. i 2008.g.

statusa, te su pretežno imale osmogodišnju školu (29,27%), a potom su slijedile one bez osmogodišnje škole (19,51%) (slika 2).

Vidljivo je da je svega 2,94% majki srednjoškolaca grada Osijeka, koji žive u obitelji i koji su bili obuhvaćeni istraživanjem, bilo bez osmogodišnje škole, te 15,88% sa osmogodišnjom školom, dakle ukupno 18,82%, dok su majke štićenika Doma za odgoj bile daleko manje obrazovane, tj. u većem broju su bile bez osmogodišnje škole ili sa osmogodišnjom školom, čak njih 48,78%.

Što se tiče materijalnog statusa obitelji štićenika Doma, 1995. godine dominirali su korisnici čije su obitelji prema njihovu mišljenju imale osrednje materijalno stanje, a potom oni koji su živjeli loše, ali su imali dovoljno za preživjeti (17,07%), a 7,31% korisnika se izjasnilo da žive jako loše, tj. da su na rubu preživljavanja.

Aritmetička sredina ocijene materijalnog stanja obitelji bila je 3,53, na skali od 1 – 7.

Standardna devijacija je bila 1,57, te je ukazivala na to da se razlike u materijalnom statusu obitelji štićenika Doma kreću u velikom rasponu, tj. da su po tome obilježju korisnici heterogeniji nego li po drugim obilježjima (raspon ocjene materijalnog statusa obitelji se kretao od 1,56-5,10).

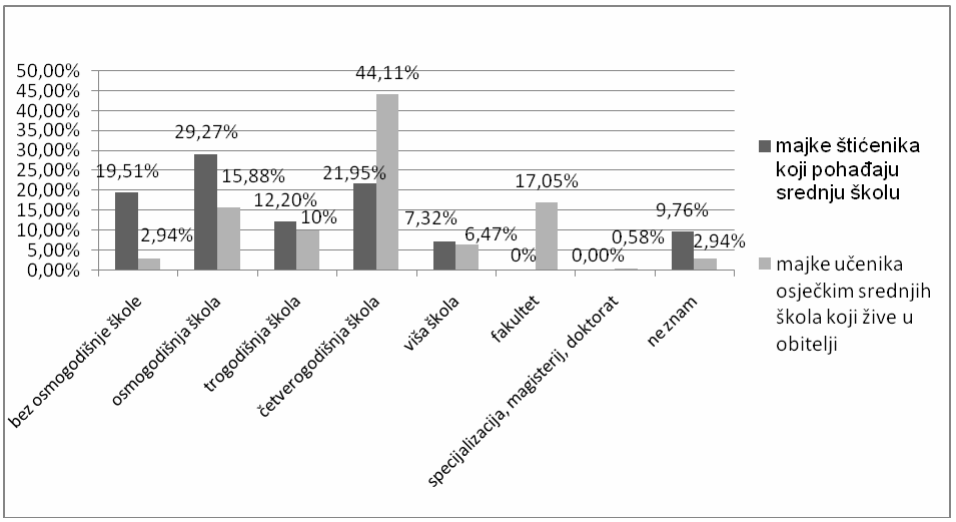

Slika 2. Podaci o obrazovnoj strukturi majki štićenika

Međutim, ono što je još više zabrinjavajuće i što živote naših korisnika čini bitno drugačijim i težim od života ostale populacije djece i mladeži je znatno lošiji odnos roditelja prema djeci – maloljetnicima, koji uključuje znatno lošiju brigu o njima, ali i lošije poznavanje i razumijevanje djeteta-maloljetnika, kako prema ocjenama samih korisnika, a koje smo dobili istim istraživanjem, tako i prema saznanjima stručnjaka koji rade u Domu, a do kojih su isti došli uvidom u socijalne anamneze i temeljem razgovora s korisnicima i njihovim roditeljima, starateljima, skrbnicima, socijalnim radnicima i sl.

Osječka srednjoškolska mladež općenito, pa tako i srednjoškolska mladež iz Doma, majke ocjenjuje kao bližnije roditelje, roditelje koji bolje poznaju i razumiju djecu nego li očevi. Očevi su općenito gledajući, prema dobivenim podatcima, znatno slabije uključeni u odgoj djece, ali su k tome ocjene oba roditelja čija su djeca smještena u Dom, po sva tri kriterija znatno niže, pri čemu su očevi dobili apsolutno i relativno niže ocjene tj. niže od očeva srednjoškolske osječke mladeži koja živi kod kuće. Izrazito je velika razlika glede ocjene brige očeva djece i mladeži koja žive u Domu i one koja živi kod kuće. Ocjena očeva djece i mladeži iz Doma je zabrinjavajuće niska i kreće se od 1,93 do 2,17.

Također je evidentno da svi ispitanici, bez obzira žive li u Domu ili kod kuće, ocjenjuju da se roditelji više o njima brinu, no što ih poznaju i razumiju, što je indikator nedostatka dublje međusobne komunikacije roditelj – dijete Slika 3.

Međusobni odnosi roditelja korisnika Doma također su prema ocjeni korisnika prilično narušeni (slika 4) budući čak 43,90% roditelja međusobno uopće ne komunicira, stoga je odnos ocijenjen ocjenom 0, a 4,88% korisnika kontakt roditelja ocjenjuje ocjenom 1, što ukupno obuhvaća 48,7% korisnika.

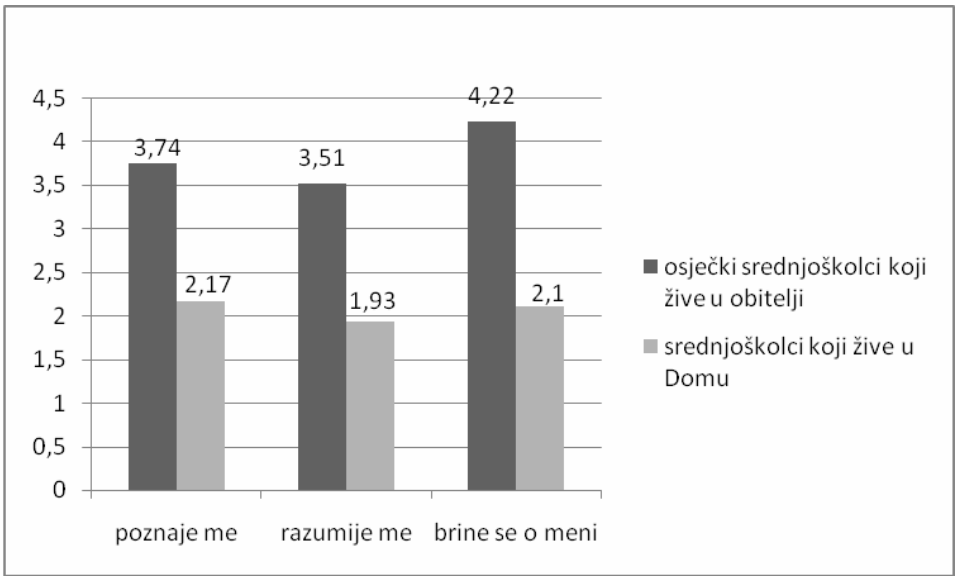

Slika 3. Aritmetičke sredine procjena srednjoškolaca koji žive u Domu i onih koji žive u obitelji – koliko ih otac poznaje, razumije i brine o njima

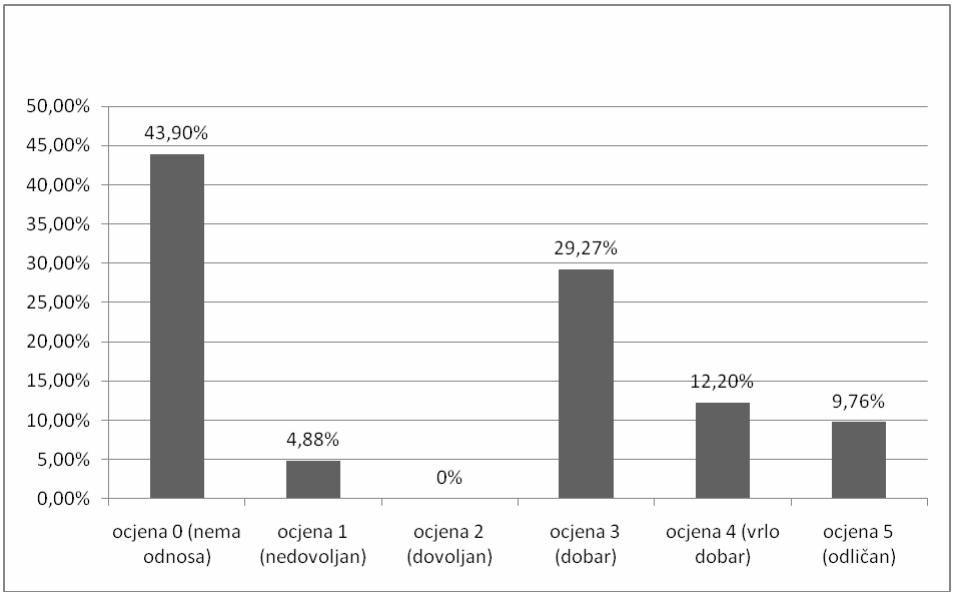

Slika 4. Procjene štićenika Doma kvalitete međusobnog odnosa roditelja

Iz prethodno navedenog može se zaključiti da je smještaj u odgojni Dom "privilegija" djece i mladeži koja potječu iz kvantitativno i kvalitativno deficijentnih obitelji koje su k tome često i nižeg socioekonomskog statusa.

Socipatološke pojave u obiteljima korisnika Doma

Zbog, u posljednje vrijeme porasta broja korisnika koji su smješteni u Dom, a kojima je bio već prije dolaska ili nakon dolaska u Dom pružen psihijatrijski tretman, odlučili smo se i za dublje istraživanje odnosa u obitelji, pa tako i za istraživanje nazočnosti sociopatoloških pojava u obitelji.

Nazočnost sociopatoloških pojava u obitelji (slika5), ispitivana je šk. god. 2006/2007., a potom 2007/2008. god., (kako je korišten prigodni i relativno mali uzorak, tj. ispitana je samo jedna trećina korisnika na smještaju, dobivene rezultate treba prihvatiti s određenom rezervom). Šk. god. 2006/2007. došlo se do podataka da je u oko 30% obitelji ispitanika – korisnika Doma, netko od članova obitelji neumjereno koristio alkoholna pića, da u oko 35% obitelji netko od članova obitelji boluje od psihičkih bolesti, u oko 30% obitelji netko boluje od PTSP-a, te u 10% obitelji ispitanika netko koristi neko od ilegalnih sredstava ovisnosti (na ovo pitanje veći broj korisnika nije dao nikakav odgovor, te pretpostavljamo da su neki korisnici izbjegli dati odgovor kako bi zaštitili svoje roditelje).

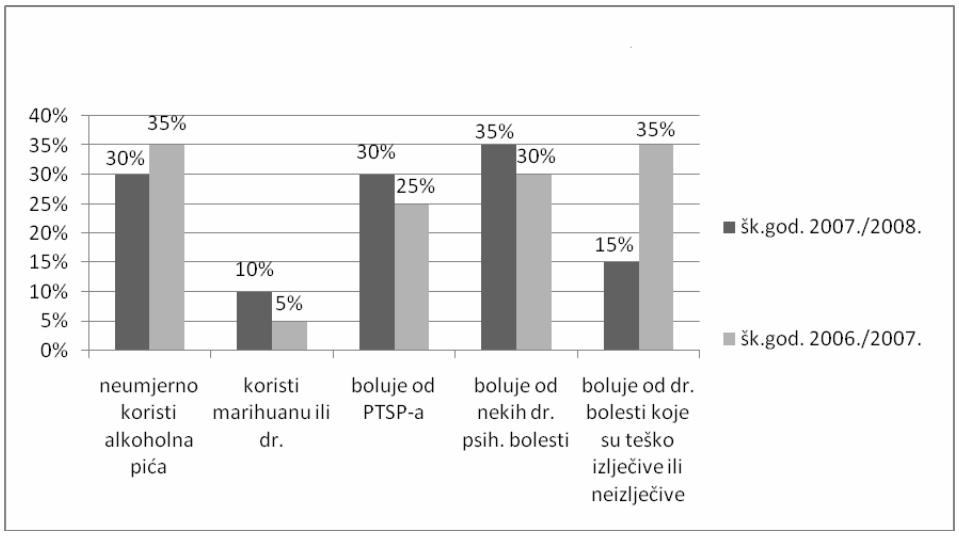

Slika 5. Prisutnost sociopatoloških pojava u obitelji, prema procjeni štićenika

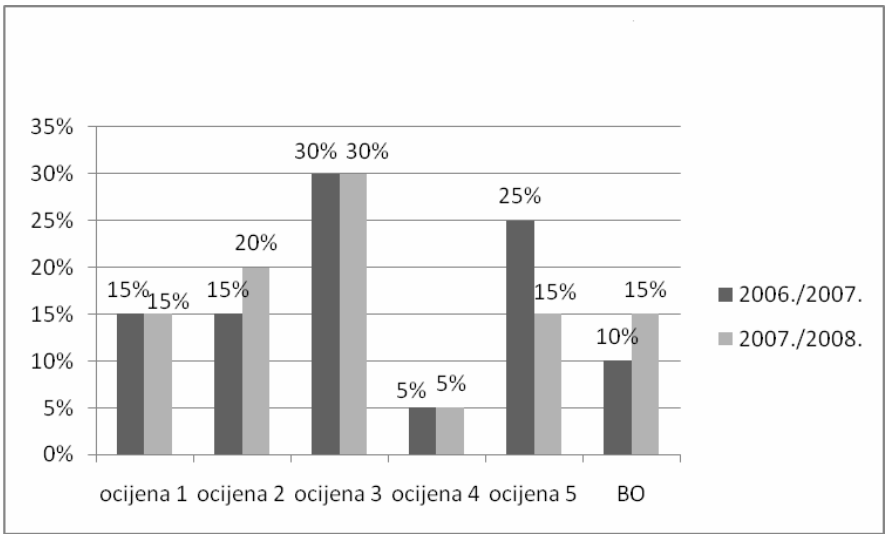

Slika 6. Učestalost svađa u obitelji štićenika prije dolaska u Dom

Istraživanje iz iste šk. god. govori o tome da je i nasilničko ponašanje bila česta pojava u obitelji (slika 6), stoga se samo 15% korisnika izjasnilo da nije doživjelo svađe u obitelji, a čak 30% ih je učestalost svađa u obitelji ocijenilo ocjenom 4 ili 5, što su najviše moguće ocjene učestalosti svađe.

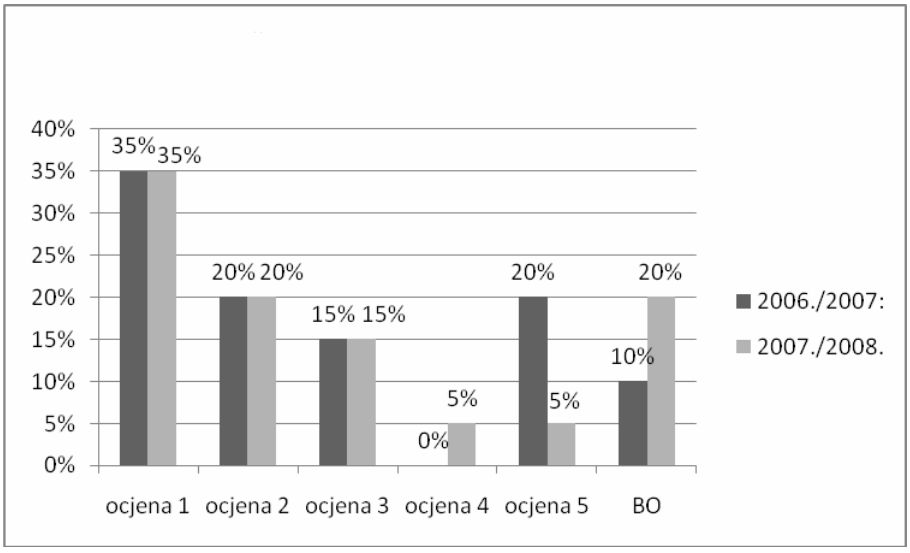

Slika 7. Učestalost fizičkog sukobljavanja bez fizičkih ozljeda u obitelji štićenika prije dolaska u Dom

Fizičke sukobe u obitelji bez težih fizičkih ozljeda (slika 7) nije doživjelo 35% štićenika, a od onih koji su to doživjeli čak njih 20% je učestalost ocijenilo ocjenom 5.

Fizičko sukobljavanje u obitelji uz lakše ozljede (slika 8) nije doživjelo 45% štićenika, dok ga je veći broj doživio, tj. njih 55%. Učestalost fizičkog sukobljavanja uz lakše ozljede je najčešće ocijenjena ocjenom 3 i 4.

Fizičko sukobljavanje uz teške fizičke ozljede (slika 9) doživjelo je 40% štićenika, pokušaj ubojstva u obitelji doživjelo je 20% štićenika (slika 10), a čak 30% ih je doživjelo ubojstvo u obitelji (slika 11).

Na pitanje kako često su osobno doživjeli vrijeđanje i ponižavanje u obitelji (slika 12), 55% korisnika je odgovorilo da su to doživjeli, od toga 30% korisnika je učestalost ocijenilo najvišim ocjenama, tj. ocjenama 4 i 5.

Oko 55% korisnika doživjelo je da ih se tuče bez fizičkih ozljeda (slika 13), da ih se tuče uz lakše fizičke ozljede doživjelo je 50% korisnika (slika 14), a čak 35% su učestalosti takvih situacija dali ocjenu 4 ili 5, 45% ih je doživjelo da ih se tuče uz zadobivanje teških fizičkih ozljeda (slika 15), te ih je, dok su živjeli u obitelji seksualno zlostavljano oko 35% (slika 16).

Velikih odstupanja glede dobivenih rezultata jedne i druge šk. god. nije bilo u prilog čemu govore priložene slike.

Kako bi što bolje, tj. konkretnije bilo predočeno što su to konkretno doživjeli neki od korisnika Doma, navest ću za neke slučajeve konkretne podatke iz njihovih socijalnih anamneza.

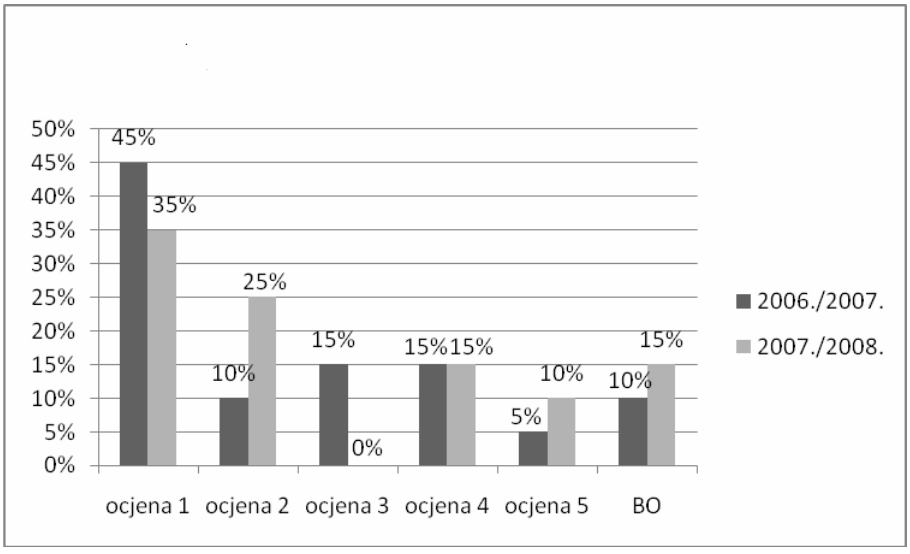

Slika 8. Učestalost fizičkog sukobljavanja uz lakše fizičke ozljede u obitelji štićenika prije dolaska u Dom

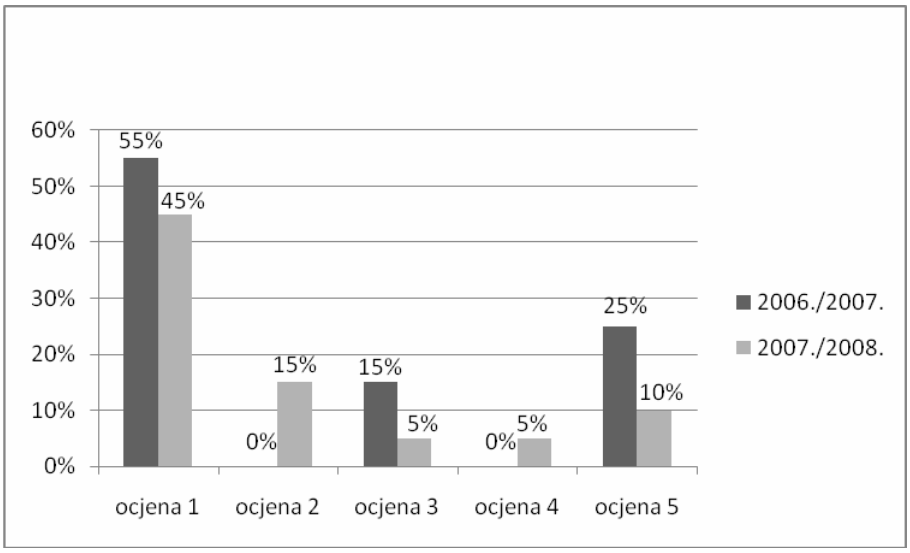

Slika 9. Učestalost fizičkog sukobljavanja uz teške fizičke ozljede u obitelji štićenika prije dolaska u Dom

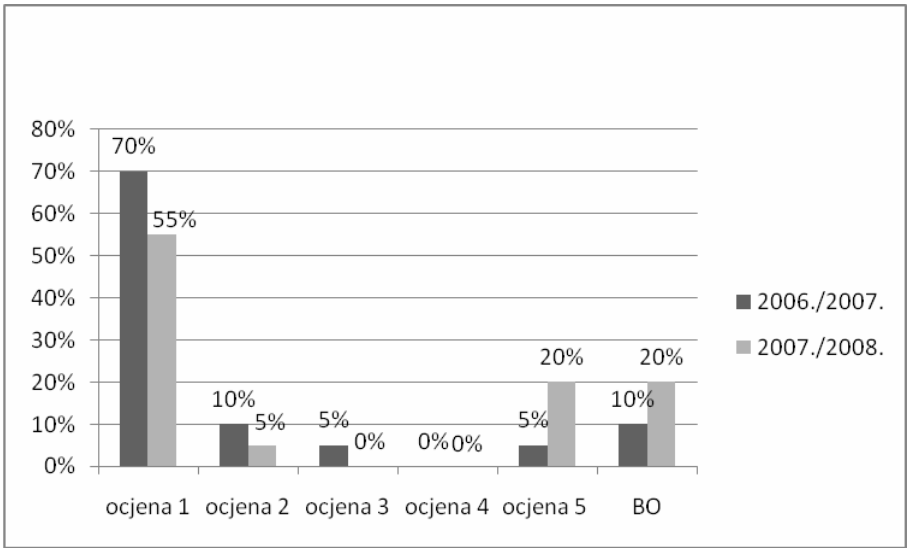

Slika 10. Učestalost pojave pokušaja ubojstva u obitelji štićenika prije dolaska u Dom

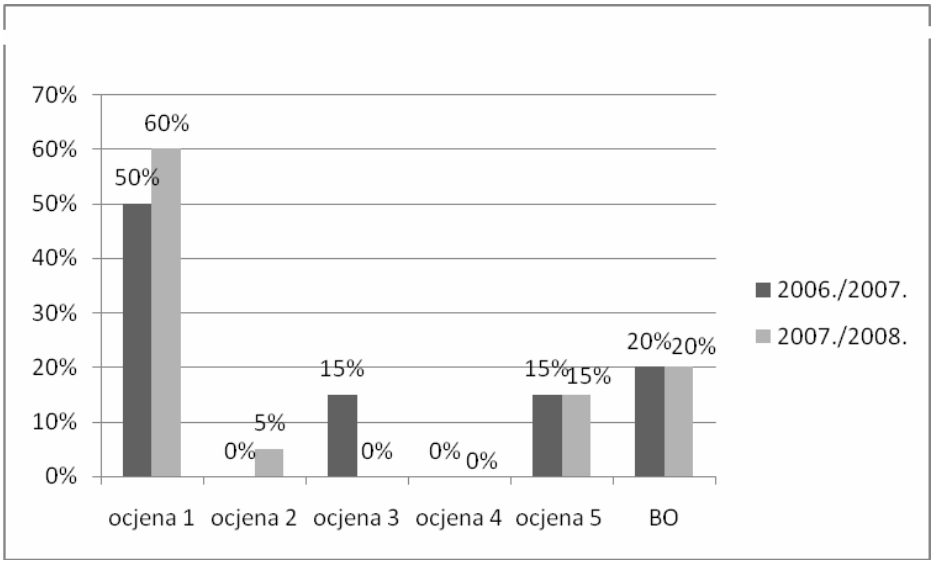

Slika 11. Učestalost pojave ubojstva u obitelji štićenika prije dolaska u Dom

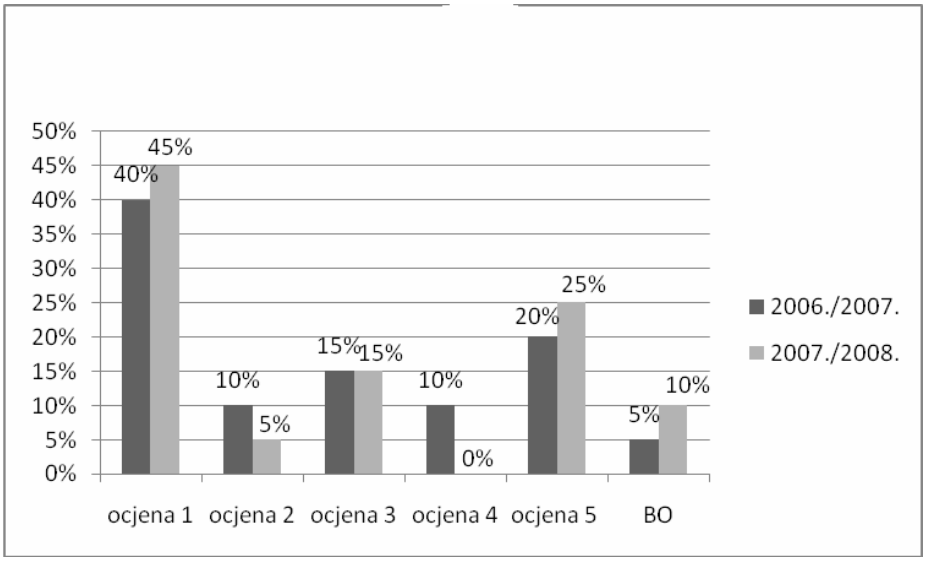

Slika 12. Učestalost vrijeđanja, ponižavanja štićenika prije dolaska u Dom

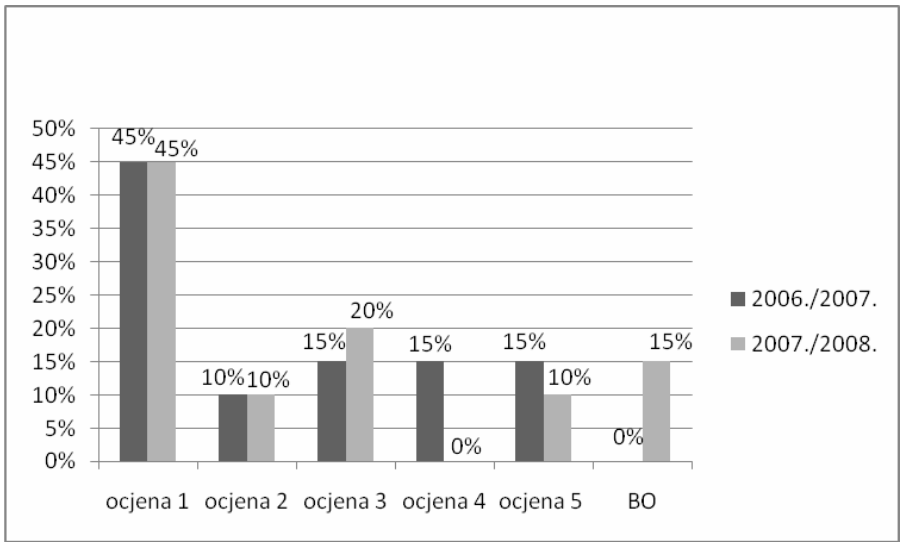

Slika 13. Učestalost fizičkog zlostavljanja štićenika prije dolaska u Dom

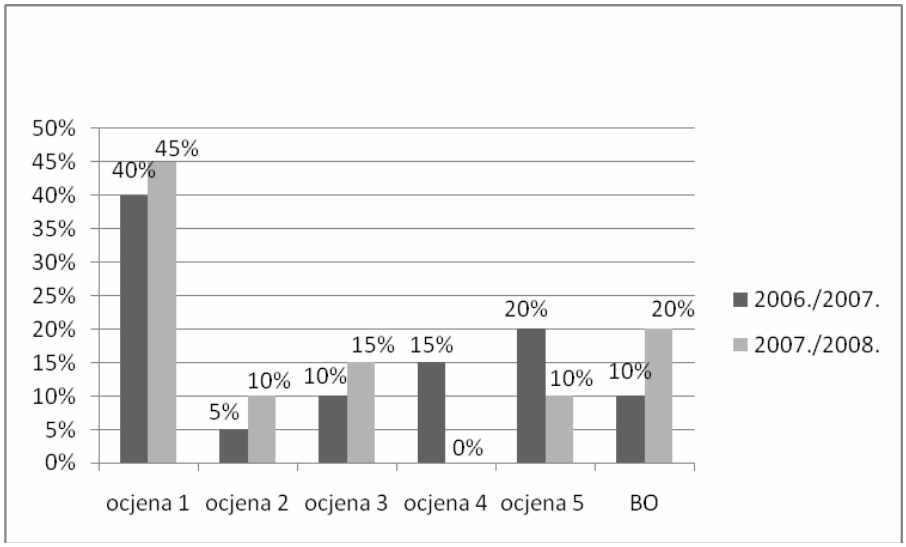

Slika 14. Učestalost fizičkog zlostavljanja štićenika uz zadobivanje lakše fizičkih ozljeda prije dolaska u Dom

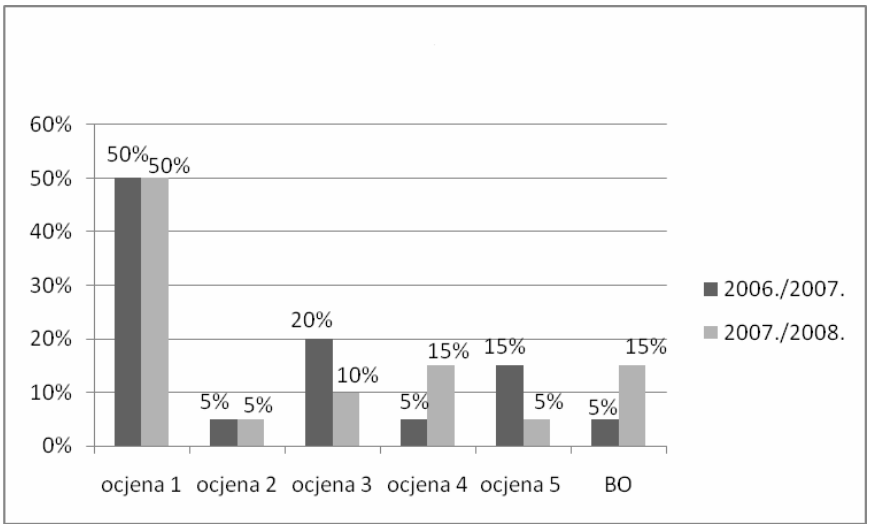

Slika 15. Učestalost fizičkog zlostavljanja štićenika uz zadobivanje težih fizičkih ozljeda prije dolaska u Dom

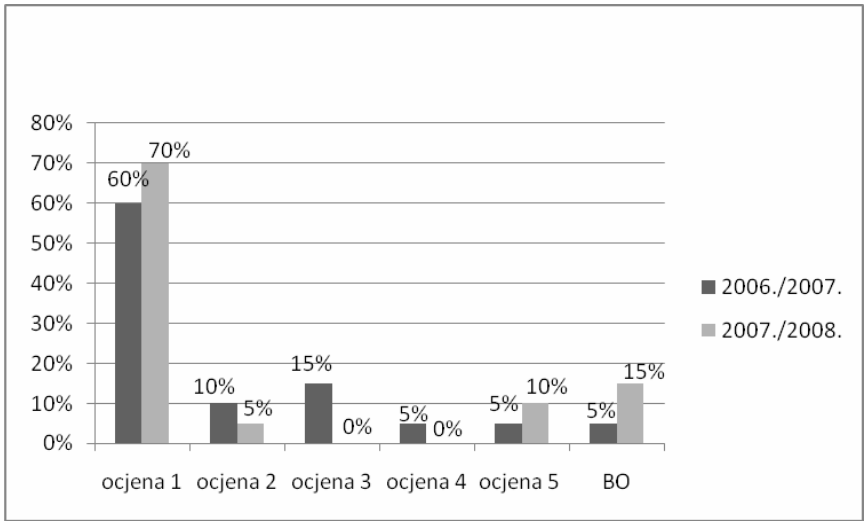

Slika 16. Učestalost seksualnog zlostavljanja štićenika prije dolaska u Dom

Npr. korisnik V.S. star je 15 godina, roditelji su mu razvedeni, ali žive svi zajedno u jednoj podstanarskoj prostoriji (zbog nedostatka sredstava za život). Majka je sama provela život u domu za nezbrinutu djecu. Otac je agresivan, tuče majku. Dječak je u tretmanu psihijatra i koristi medikamentoznu terapiju propisanu od strane psihijatra. Povremeno konzumira marihuanu, sklon je skitnji i izbjegavanju školskih obveza.

B.B. je stara 15 god., na tijelu ima vidljive tragove zlostavljanja u vidu ožiljaka od noža i gašenja čikova, živjela je s ocem i majkom u lošim uvjetima, neko vrijeme čak u šatoru. Otac je u nekoliko navrata majku "bockao" nožem. Djevojčica se panično boji mraka, a sama je sklona psovanju, uništavanju, pušenju i konzumiranju alkohola.

A.D. dječak je star 14 god. Njegovi roditelji su bez posla. Otac je sklon alkoholu, svađama, tuči. Dječak je uslijed odgojne i obrazovne zapuštenosti ispodprosječnih intelektualnih sposobnosti i neprihvaćen je od strane vršnjaka. Prije dolaska u naš Dom bio je kratko vrijeme smješten u domu za nezbrinutu djecu.

N.B. star je 17 godina. U odgojnom Domu u Osijeku je 2 godine. Ima još troje braće i sestara. Svi su smješteni u neki od domova iz sustava socijalne skrbi. Oca nije upoznao. Majka radi kao konobarica, bila je sklona alkoholu, trenutno navodno ne pije zbog narušenog zdravstvenog stanja. Kontakata sa sinom gotovo i nema, čak niti putem telefona. U međuvremenu zasnovala je novu izvanbračnu zajednicu. Mladić je često ljutit, agresivan, ranije je često činio kaznena djela krađe i tuče.

M.T. je dijete staro 8 godina. Majka mu je smještena u psihijatrijsku ustanovu, a otac je sklon alkoholu, nezaposlen je i ima zabranu kontakata s dječakom jer ga je seksualno zlostavljao. Dijete je bilo smješteno u dom za nezbrinutu djecu, a potom je zatražen smještaj u odgojnoj ustanovi, zbog nemogućnosti provođenja adekvatnog sociopedagoškog tretmana u dječjem domu. Dječak je u tretmanu psihijatra i na medikamentoznoj terapiji koju je psihijatar odredio.

Na pitanje otvorenog tipa u anketnom upitniku provedenom 2006/2007. god. koje je glasilo:

"Od ružnih događaja u životu koji ti je bio najteži?" ispitanici su dali najveći broj odgovora koji ima zajednički nazivnik problemi u obitelji, odnosno rana traumatska iskustva, te su kao najteže događaje u životu naveli: rastavu roditelja, razdvajanje od sestre, smrt djeda, "djetinjstvo", seksualno zlostavljanje od strane očuha, pronalazak polumrtvog djeda pri pokušaju samoubojstva, svađe s roditeljima, razdvajanje od voljenih ljudi (8 ispitanika od ukupno 20), 5 ispitanika nije uopće odgovorilo na pitanje, 2 ispitanika je napisalo da se ne sjeća, 1 da ne zna odgovor, a ostali su naveli rat, tragičnu smrt oca, predoziranje i kada su roditelje tukli u ratu.

Čak kao najljepši događaj u životu jedan je ispitanik napisao da je to odlazak od majke, a drugi da je to upoznavanje ljudi koji su mu uljepšali i kasnije promijenili život.

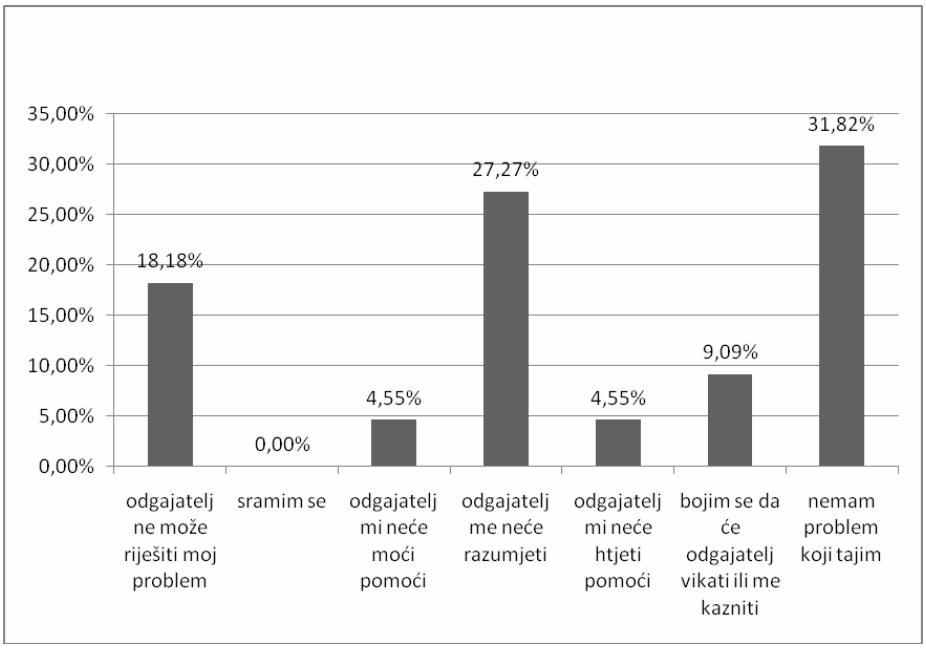

Slika 17. Razlozi zbog kojih štićenik ne razgovara o svom "tajnom" problemu s odgajateljem

Stoga ne čudi da su najčešće "tabu" teme, tj. teme o kojima korisnici ne razgovaraju s odgajateljima, kako sami navode u anketi, odnosi u obitelji (23,08%), te u istom postotku ljubavni problemi (23,08), a potom obiteljski odnosi u širem smislu, tj. odnos s rodbinom (19,23%).

Kao najčešći razlog zbog kojega štićenici ne razgovaraju s odgajateljima o prešućivanim temama (slika 17), 2007/2008. god. naveli su osjećaj da ih odgajatelji neće razumjeti (27,27%), a potome da odgajatelji, bez obzira na znanje i htijenje koje imaju, neće moći riješiti njihov problem (18,18%).

Na trećem mjestu korisnici kao razlog izbjegavanja razgovora o nekom problemu navode strah od odgajatelja tj. da će odgajatelji vikati na njih ili ih kazniti (9,09%).

Kako je postotak onih koji ne razgovaraju sa svojim odgajateljima o problemima koji ih muče, zbog straha od odgajatelja, uistinu mali, možemo zaključiti da je odgojni Dom u Osijeku već započeo tranformiranje iz kontrolirajuće i reprersivne ustanove u ustanovu zajednicu u kojoj je korisnik subjekt, (su) kreator tretmana, u kojem pored sociopedagoške pomoći dobiva i nužnu emocionalnu podršku, koja je neophodna u radu sa svima onima koji su zlostavljani, a podaci ukazuju na to da su u odgojni Dom smještena ne samo odgojno i obrazovno zapuštena djeca i mladež, već da je gotovo polovina djece i mladeži smještene u odgojni Dom doživjela različite oblike zlostavljanja, često i visokog

intenziteta, stoga postoji velika vjerojatnost i opasnost da se i oni koji su sami osjetili bezosjećajnost i brutalnost odraslih, čak što više onih koji su im trebali biti najdraži i najbliži i sami počmu ponašati po modelu kojeg su doživjeli u ranom djetinjstvu, u svojoj obitelji, tj. da dođe do generacijskog prijenosa nasilnog ponašanja.

Šira društvena sredina i mediji kao otežavajući čimbenici resocijalizacije

Opasnost i vjerojatnost usvajanja takovog modela ponašanja postaje još veća kada uz to ti isti mladi ljudi žive i u širem socijalnom okruženju koje implicitno podržava stil života koji nije utemeljen na moralnim vrijednostima, između ostalog nije utemeljen na radu, znanju i odgovornosti, već na bezobzirnosti, bahatosti, kriminalu i nasilju.

U takovom društvu nasilje često biva nesankcionirano, a počinitelji nasilja ostaju nepoznati i k tomu je često brutalnost i količina nasilja u pozitivnoj korelaciji s nemogućnošću pronalaska počinitelja. U takovom društvu, mladi ljudi, a posebice oni sa margine društvenog života, kakovi su najčešće naši korisnici, dobivaju neverbalnu poruku da je delikt, uključujući i nasilje, gotovo jedino moguće sredstvo rješavanja egzistencijalnih problema, tj. jedino moguće rješenje izlaska iz svijeta siromaštva i često ga čak vide kao normalno, gotovo sasvim legitimno sredstvo zadovoljenja životnih potreba, pri čemu se i sami često, ali uzaludno nadaju, da neće biti razotkriveni i sankcionirani, što u otvorenom razgovoru možemo, na početku odgojnog tretmana u Domu i od njih osobno čuti.

Treći bitan čimbenik koji dodatno otežava rad sa onima koji su već "upili" nasilni model ponašanja su mediji, uz koje mladi ljudi, pa tako i naši korisnici, što je također vidljivo iz rezultata dobivenih istraživanjem, provode veliki dio slobodnog vremena, a koji javnost uglavnom bombardiraju informacijama o nasilju, ili sami proizvode i prezentiraju sadržaje koji obiluju nasiljem i drugim oblicima devijantnog ponašanja, a prezentiraju ih kao ponašanje koje je pozitivno i poželjno, jer vodi ka zaradi i slavi (takove su po sadržaju npr. naše TV emisije npr. Trenutak istine, Big Brother, Dvornikovi i sl.).

Pozadina asocijalnog i delinkventnog ponašanja djece i mladeži u odgojnom (im) domu(ima) i nužnost uvođenja promjena u tretmanu

Iz prethodno navedenih podataka proizlazi da je asocijalno i delinkventno ponašanje djece i mladeži koja su smještena u odgojni Dom (ove) najčešće u korelaciji s nedostatnom i (ili) neadekvatnom roditeljskom skrbi, te da djeca i mladež koja dolaze u odgojni Dom (ove) nisu samo odgojno i obrazovno zapuštena već i emocionalno vrlo oštećena, traumatizirana, čak do te mjere da imaju zdravstvene poteškoće psihičke prirode za koje im je potrebita i psihijatrijska

pomoć i terapija, stoga je danas u našem Domu, a prema podacima Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, i u drugim odgojnim domovima, oko 30% korisnika bilo i (ili) je još uvijek u tretmanu psihijatra. Zbog navedenog, tretman u odgojnim domovima više ne može biti samo sociopedagoškog karaktera, ne može se temeljiti samo na resocijaliziranju, tj. korigiranju sustava vrijednosti, stavova i orijentacija djece i mladeži, te na otklanjanju obrazovnog deficita, već nužno mora biti i terapeutski, tj. mora voditi računa o emocionalnom stanju korisnika. Da bi odnos odgajatelj-korisnik bio terapeutski, poželjno je, ali nije uvijek nužno, a nije niti uvijek dostatno, psihoterapeutsko obrazovanje odgajatelja, već visoka odgajateljeva empatičnost za korisnika i njegove probleme. U Domu za odgoj djece i mladeži Osijek, samo su 3 stručna radnika bila osposobljena za psihoterapeutski rad s korisnicima, ali je ocjena odnosa odgajatelj – korisnik, od strane korisnika prilično visoka, tj. iznosi 3,8% (na skali od 1 – 5), što je veća prosječna ocjena odnosa od ocjene odnosa korisnik – roditelj. Podatak da je čak 17,64% korisnika, 2000. god. umjesto da navede osobine idealnog odgajatelja navelo ime svog odgajatelja, govori u prilog tome da se u navedenom Domu njeguju zdravi odnosi između korisnika i odgajatelja. Stoga danas čak 85% korisnika razgovara o svojim problemima s odgajateljem.

Godine 2000. istraživanjem su obuhvaćeni gotovo svi korisnici Doma na stalnom smještaju, njih 60, te je dobiven podatak da samo 2,9% korisnika nikada nije razgovaralo sa odgajateljem o svojim problemima, ali učestalost razgovora posljednjih godina raste, te je tako .god. 2006/2007. čak 70% štićenika razgovaralo s odgajateljem o svojim problemima gotovo uvijek ili uvijek (slika 18). Na-

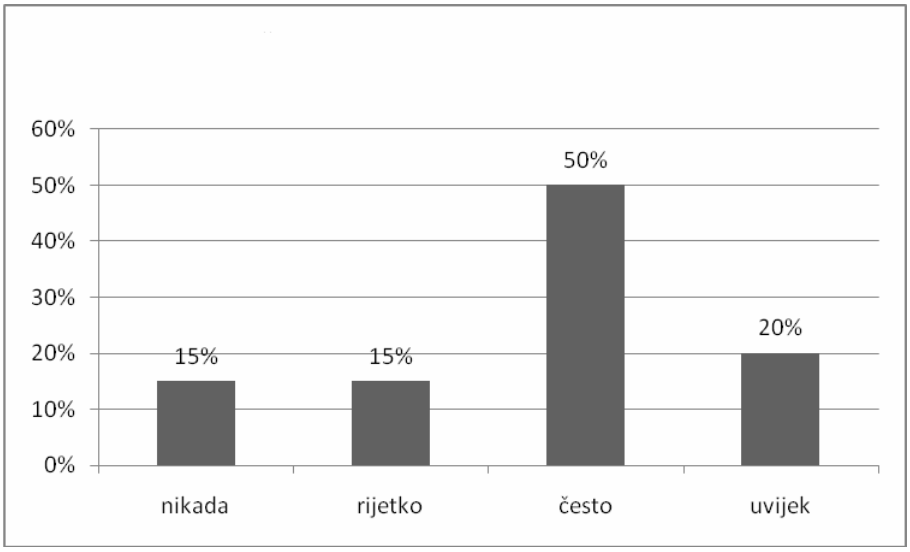

Slika 18. Učestalost individualnih razgovora štićenika s odgajateljem

kon razgovora s odgajateljem, većina štićenika, tj. njih 65% osjeća se bolje, 25% osjeća se jednako, a samo 10% ih se osjeća lošije.

Zdrava roditeljska ljubav, ali i zdrav odnos uopće, pa tako i odnos odgajatelj – štićenik ne znači bespogovorno udovoljavanje štićeniku i ispunjavanje njegovih (njenih) želja, jer to onda i nije odgoj, nije vođenje, to je odsustvo vođenja i odgovornosti, a to znači i odgajanja. S druge strane zdrav odnos ne priznaje niti bespogovorne zabrane, zapovjedi i ucjene, tj. jednosmjernu komunikaciju, kako kod kuće tako i u odgojnoj ustanovi, a još manje je zdrav odnos psihičko, fizičko ili seksualno zlostavljanje. Zdrav odnos, bilo roditeljski, bilo odgajateljski je otvoren, iskren, protočan, dvosmjeran odnos. Dvosmjerna komunikacija znači i dvosmjerno davanje, a u koliko roditelj ili odgajatelj samo daje, a ne prima, nešto ponovo nije u redu s komunikacijom, odnosno s davanjem. Zdrav odnos je produktivan odnos, on čini i drugu osobu aktivnom, produktivnom, čini ju davaocem, a davanje niti s jedne strane, u takovom produktivnom odnosu ne proizlazi iz moranja, iz obveze, već iz unutarnje potrebe, pri čemu obje strane uživaju u kontaktu, tj. u procesu uzajamnog davanja, uzajamne ljubavi.

Roditelj i (ili) odgajatelj, dijete i (ili) štićenik,takav odnos uzajamnosti doživljavaju kao vrijednost po sebi. Kvaliteta toga odnosa često nije očima sasvim vidljiva i često nije u potpunosti mjerljiva, ali ljepota toga odnosa "vidljiva" je u potpunosti, kako bi rekao Exupery, u djelu Mali princ, "srcem" i samo takav, produktivan odnos – kontakt može doprinijeti tome da oni koji su sami bili zlostavljani ne postanu zlostavljači, već da i sami postanu visoko empatične i moralne osobe koje će biti integrirane i prihvaćene od strane šire društvene zajednice.

Zaključak

- dijelu zanemarivane i zlostavljane populacije djece i mladeži, skrb će bilo djelomično, bilo u potpunosti preuzeti ustanove socijalne skrbi, udomiteljske obitelji, posvojitelji i dr.
- jednom dijelu njih, tj. o onima koji manifestiraju na različite načine, asocijalno i (ili) delinkventno ponašanje uključujući i nasilno ponašanje, skrb će preuzeti odgojne ustanove, no na žalost, često tek u trenutku kada su posljedice zlostavljanja, uključujući i zanemarivanje, takove da više ne štete samo djetetu-maloljetniku, već ugrožavaju i sve one koji se nalaze u blizini djeteta-maloljetnika: vršnjake, susjede, učitelje i sl.
- evidentno je da je u odgojnim domovima sve više korisnika koji imaju kombinirane smetnje, dakle osim sociopedagoških imaju i probleme psihičke prirode, uzrokovane brojnim ranim traumatskim iskustvima koja su često bila i vrlo intenzivna, stoga je nužno da tretman u odgojnim domovima pored

bavljenja obrazovnom zapuštenošću i nadoknađivanjem propuštenog na tom području, te pored bavljenja odgojnom zapuštenošću i korigiranjem vrijednosnog sustava, stavova i orijentacija, se bavi i emocionalnim stanjem korisnika, tj. da korisnicima pored sociopedagoškog tretmana, pruži i potrebit psihoterapeutski tretman, a o čemu se promišljalo i pri donošenju novog Nacrta Pravilnika o vrsti i djelatnosti doma socijalne skrbi, načinu pružanja skrbi izvan vlastite obitelji, te uvjetima prostora, opreme, stručnih i drugih radnika doma socijalne skrbi, terapijske zajednice, vjerske zajednice, udruge i drugih pravnih osoba koje pružaju skrb izvan vlastite obitelji, budući se u tom aktu predviđa davanje takove vrste usluga korisnicima odgojnih ustanova

- također je nužno, za korisnike koji imaju veće zdravstvene probleme psihičke prirode, otvoriti ustanove koje bi pored sociopedagoškog tretmana imale i stalni zdravstveni tretman
- ne samo zbog sve veće želje hrvatske države za ulaskom u Europsku uniju i demokratske političke orijentacije, koja uključuje i zaštitu prava čovjeka, posebice zaštitu prava djece i mladeži, već i zbog velikog broja korisnika odgojnih domova koji su doživjeli rana traumatska iskustva, nužna je u odgojnim domovima promjena odnosa štićenik – korisnik, tj. promjena stila rada odgajatelja i transformacija odgojnih ustanova od kontrolirajućih i represivnih ustanova u ustanove zajednice u kojima je korisnik subjekt, (su) kreator tretmana, jer jedino uspostavljanjem takovog, zdravog, produktivnog odnosa odgajatelja i štićenika, može se spriječiti da zlostavljana djeca i mladež postanu zlostavljači, odnosno može se spriječiti transgeneracijski prijenos nasilja, živeći u kontaktu s drugim ljudima na drugačiji, humaniji način
- tako će i ona djeca i mladež koja su bila odgojno i obrazovno zapuštena i zlostavljana, imati priliku upoznati, pored neljudske, tamne strane života, onu ljepšu, humanu stranu života, a na njima je da upoznavši obje strane, izaberu svoj vlastiti put i da za odabrani put snose osobnu odgovornost

Literatura

Oaklander, V. (1996). *Put do dječjeg srca*. *Gestaltistički psihoterapijski pristup djeci*, Zagreb, Školska knjiga

Summary

Public knowledge about population of children and youth in correctional institutions, and information from media about that population is often based on visible behaviors, e.g. their disrespect for obligationts, running away from home or school, stroll, stealing, fighting, robbery, and sometime even murders.

Public actually know about them the consequences, not reasons or background of this children and youth, public doesn't know that wickedness is usually arise from many misfortune conditions in which they grew up, and, as Oaklander, V. (1996) said: "Environment makes child disturbed....". Unfortunately, "child, because it is just a child, doesn't know any other way to express its feelings" as said Oaklander, V. (1996), so he/she express his/her disagreement with environment in a socially unaccepted way, and that is the reason to take that child from his/her family and put him/her to correctional institution.

Aim of these article is to show that children and youth in Correctional institution have passed trough a lot and that they merely survived before coming to this institution, and to specify which and how overwhelming their early traumatic experience are, and that they become reason for their inappropriate behavior, and to show that sociopedagogical treatment isn't enough or successful, because this is highly traumatized population, and that psychotherapeutical, sometimes medical (psychiatrical, exactly) treatment is needed.

Violence and maltreatment is problem that can be solved only with interdisciplinary approach, both in work with abuser and in work with abused, especially if we want to prevent intergenerational transmission of child abuse.

In respect with correctional institutions, it is necessary, because of increase in number of traumatized youth to transform them from institution for repression and control to institution-community in which youth become (are) creators of treatment and get expert and emotional support that makes them powerful (and which they didn't get in their family).

NASILJE MEĐU DJECOM I INSTITUCIONALNA NEODGOVORNOST

dr. sc. Renato Matić, doc.*
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83 d
Zagreb
rmatic@hrstud.hr

Marina Matić, dipl. sociol. - odgoj.
Dječiji dom A. G. Matoš
Selska cesta 132
Zagreb
marina.matic@gmail.com

Sažetak

Rad pokušava odgovoriti na pitanje kako se ideja o zaštiti ljudskih prava posebno prava djece i mladih, u normativno neuređenim okolnostima pretvara u svoju suprotnost tj. ozakonjeno kršenje ljudskih prava. U tom se pokušaju problematizira teza o *institucionalnoj neodgovornosti* koja "zakonito" otvara prostor nasilju nad djecom i među djecom, te kako se nekritičkim prihvaćanjem izgovora o zakazivanju institucija, osigurava daljnja promocija institucionalne neodgovornosti.

Prvi dio teksta pokušava definirati problem institucionalne neodgovornosti operacionalizirajući ga kroz tri pitanja: kako se u društvu a posebno kod mladih članova društva razvija *iskustvo o isplativosti i poticanju nasilja*? Kako se gradi iskustvo da *miroljubivi akteri* (djeca i odrasli sudionici) *nisu zaštićeni* tj. da su prepušteni nemilosti nasilnika? Zašto *izloženost nasilju ostavlja prostor samo za negativne opcije odgovora*: pasivnost i bijeg ili pasivnost koja jednom kulminira nasilnom često i prekomjernom reakcijom, što osobu inače sklonu nasilju pretvara u žrtvu, a osobu inače nesklonu nasilju pretvara u nasilnika.

Potom se razmatra proces strukturiranja društvenih institucija što s jedne strane pomaže razumijevanju spomenute sintagme o institucionalnoj neučinkovitosti tj o "zakazivanju institucija", ali također otkriva i model stabilizacije djelotvornih institucionalnih odgovora. Ako institucionalno iskustvo ne nudi takvu vrstu niza odgovora koji moraju biti dostupni, jasni, logični i općeprihvatljivi, tada je moguće ocijeniti kako je institucija doista zakazala tj. nije ispunila društvena očekivanja, što ne može ostati konačno objašnjenje problema, već samo uvod preuzimanje konkretne odgovornosti, a nju snose čelni institucionalni akteri (državni ili resorni) tj. konkretne osobe.

U završnom se dijelu tekst bavi ne/postojanjem jasnih i djelotvornih protokola u ustanovama koje se bave odgojnim i preodgojnim aktivnostima (konkretni primjeri) čime institucije izravno sudjeluju u poticanju i promociji nasilja nad djecom i među djecom, što će se provjeriti putem intervjua s ukup-

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se dr. sc. Renatu Matiću, doc. na mail: rmatic@hrstud.hr

ukupno 25 neposrednih sudionika u odgojnom, obrazovnom i preodgojnom procesu, kojima su postavljena pitanja o iskustvu i osjećaju sigurnosti u specifičnim okolnostima pokušaja rješavanja nasilnih događaja: prekida nasilnog čina, pokušaja i zakonskih mogućnosti zaštite žrtve, te pokušaja i zakonskih mogućnosti zaustavljanja počinitelja nasilnog čina i prevencije budućih ponavljanja sličnih aktivnosti.

Uvod

Pojam *institucionalne neodgovornosti* označava normativno zapušteni prostor u društvenim institucijama: u državi kao zajedničkoj društvenoj instituciji koja je zadužena osigurati normativno uređen prostor u kojemu se odvija društveni život kao i život u specijaliziranim društvenim institucijama kojima je povjerena formalna socijalizacija djece i mladih. Normativno zapušteni prostor označava nepostojanje stabilnih standardiziranih društvenih odnosa usmjerenih zaštiti djece i mladih od nasilja, s posebnim naglaskom na nasilje koje se događa između djece i između mladih članova društva. Nepostojanje djelotvornih obrazaca prevencije i sankcioniranja nasilja koji će nedvojbeno definirati prava, obveze i dužnosti svih uključenih društvenih aktera kako bi se prvi nasilni čin djelotvorno i što bezbolnije prekinuo a svaki idući onemogućio, ozakonjuje porast nasilja nad djecom i među djecom. Istodobno, često ponavljani credo o "zaštiti dječjih prava" u društvenoj se stvarnosti realizira kao zaštita prava počinitelja nasilja da nesmetano nastave sa nasilnim aktivnostima, a izravna posljedica tako uređenih odnosa jest institucionalno kršenje i ukidanje ljudskih prava stvarnih i potencijalnih žrtava, kojima je umjesto institucionalne zaštite od nasilja, nametnuta "građanska dužnost" trpljenja nasilja "u ime ljudskih prava" nasilnika da čine nasilje.

Interes kao i motiv za analizu odgovornosti i neodgovornosti unutar odgojnih, obrazovnih i preodgojnih institucija, potaknut je slučajem koji se dogodio prije nekoliko godina, u dvorištu jedne osnovne škole. 13godišnji je dječak napao svog vršnjaka, srušio ga na zemlju i počeo gušiti. Nastavnik tjelesnog koji je dotrčao vidjevši gužvu viknuo je napadaču da pusti drugog dječaka, a kada je napadnuti izgubio svijest i prestao pružati otpor, nastavnik je uhvatio napadača i odgurnuo ga poslije čega je dječak krenuo i prema samom nastavniku te ga pokušao udariti što je nastavnik izbjegao, a dječak je potom otišao po oca prenijevši mu da ga je nastavnik istukao. Otac je prijavio nastavnika policiji poslije čega je nastavnik na sudu morao dokazivati kako je zapravo spasio napadnutog a da pritom uopće nije ozlijedio napadača. Unatoč tome što su svi ostali tada prisutni učenici svjedočili u korist nastavnika, te što se na kraju i općinski sud izjasnio o njegovoj nevinosti, uz mišljenje liječnika da bi se bez njegove intervencije napadnuti vrlo vjerojatno ugušio, te što je utvrđeno da je napadač više puta prethodno zlostavljao drugu djecu ali i prijetio drugim nastavnicima, te da je rukovodstvo škole sve je vrijeme u strahu od utjecaja napadačeva oca sve zataška-

valo, nastavnik je nekim lokalnim medijima bio izložen uvredama i proglašavan zlostavljačem, a ravnatelj škole mu je umjesto kolegijalne podrške, u strahu za svoj položaj poručio da dok se sve ne smiri, bolje da se ne pojavljuje na poslu, pravdajući to porukama iz samog Ministarstva obrazovanja. Premda je sudski oslobođen svake odgovornosti, zbog svega čemu je bio izložen, a najviše zbog izostanka jasne profesionalne podrške, nastavnik je poslije 25 godina uzornog radnog staža, kako su svi sugrađani i svjedoci naglasili, napustio posao. Interes koji je potaknuo ovaj slučaj proširen je sa nekim sličnim iskustvima i u ustanovama koje se bave odgojem i preodgojem djece kada bi profesionalni odgajatelj spriječio fizičko zlostavljanje djeteta od strane drugog djeteta, te nakon pritužbe napadača, bio prepušten sam sebi pred sudom, ponekad i medijima, i bez profesionalne podrške pretpostavljenih, a unatoč nedvojbeno utvrđenim okolnostima, koje bi mu govorile u prilog.

Objašnjenje pojma institucionalne neodgovornosti tj. institucionaliziranih društvenih odnosa koji umjesto obeshrabrivanjem nasilja rezultiraju njegovom promocijom, u prvom se dijelu teksta oblikuje pitanjima: kako se među mladim članovima društva razvija *iskustvo o isplativosti i poticanju nasilja*, umjesto da se gradi iskustvo da je sklonost nasilju rizična samo za potencijalne nasilnike? Iduće pitanje glasi kako se razvija iskustvo da *miroljubivi akteri* (djeca i odrasli sudionici) *nisu zaštićeni* već su prepušteni volji nasilnika kojima nadležne društvene institucije svojom nedjelotvornošću osiguravaju prostor za daljnje nasilne aktivnosti? I konačno pitanje, zašto *izloženost nasilju ostavlja prostor samo za negativne opcije odgovora*: pasivnost i bijeg što otvara još više prostora za razvoj nasilja, ili pasivno trpljenje nasilnog ponašanja, koje kulminira nasilnom reakcijom što, u očima društvene publike, osobu inače sklonu nasilju pretvara u žrtvu, a osobi inače nesklonoj nasilju pribavlja etiketu nasilnika.

U drugom se poglavlju razmatra proces strukturiranja društvenih institucija što s jedne strane pomaže razumijevanju spomenute sintagme o institucionalnoj neučinkovitosti tj. o "zakazivanju institucija", ali također otkriva i model stabilizacije djelotvornih institucionalnih odgovora. Na osnovu sistematskog prikupljanja podataka iz pojedinih se slučajeva i individualnih iskustava kreira i trajno usavršava (na osnovi novih empirijskih podataka) pravilnik tj. protokol koji vrlo precizno nudi niz međusobno usklađenih djelovanja, akcija / aktivnosti koje u konačnici imaju preventivni učinak na sve buduće slučajeve. Unutar takvih aktivnosti predviđene su sankcije pozitivne ili negativne koje potpomažu jasno iskustvo o isplativosti, nagrađivanosti, prihvaćenosti nekog oblika ponašanja, te o neisplativosti, kažnjivosti, neprihvaćanju drukčijih ili suprotnih oblika ponašanja. Ako institucija ne nudi takvu vrstu niza odgovora koji moraju biti dostupni, jasni, logični i općeprihvatljivi, tada je moguće ocijeniti kako je *institucija doista zakazala* ili nije ispunila društvena očekivanja, ali ako je rješavanje prisutnog problema istinski cilj sudionika konkretne društvene stvarnosti, tada spomenuta fraza ne može biti konačno objašnjenje već samo uvod u preuzimanje konkretne odgovornosti. Nju po logici stvari snose čelni institucionalni akteri

(državni ili resorni), ne kao apstraktne figure koje predstavljaju ovu ili onu političku ili interesnu opciju, već uvijek kao konkretne osobe, kojima je povjerena konkretna dužnost i čiji se radni učinak uvijek može, prema jasnim kriterijima, vrednovati i ocijeniti. Od takvih se društvenih aktera očekuju stručna predviđanja, razrada strategija djelovanja, te posebno rješenja primjenjiva u najvećem broju predvidivih okolnosti. Takav pristup osigurava vjerojatnost da se nepredviđene okolnosti nakon prvog konkretnog slučaja u kojemu se takve okolnosti pojave, ubuduće očekuju kao izvjesne i predvidive.

Na kraju se problematizira ne/postojanje jasnih i djelotvornih protokola u ustanovama koje se bave odgojnim i preodgojnim aktivnostima (konkretni primjeri) čime institucije izravno sudjeluju u poticanju i promociji nasilja nad djecom i među djecom. Teza o nepostojanju jasnih i djelotvornih protokola provjerit će se putem intervjua s ukupno 25 neposrednih sudionika u odgojnom, obrazovnom i preodgojnom procesu, kojima su postavljena pitanja o iskustvu i osjećaju sigurnosti u specifičnim okolnostima pokušaja rješavanja nasilnih događaja: prekida nasilnog čina, pokušaja i zakonskih mogućnosti zaštite žrtve, te pokušaja i zakonskih mogućnosti zaustavljanja počinitelja nasilnog čina i prevencije budućih ponavljanja sličnih aktivnosti. Odgovori neposrednih sudionika potvrđuju birokratsku nezainteresiranost upravljačkih struktura, kao i "ad hoc" (specijalnim i partikularnim) interesima potaknute "vatrogasne" intervencije političkih aktera; trajno i od svake političke strukture obnovljeno kadroviranje na osnovu nestručnih kriterija (partikularnih interesa, političkog opredjeljenja, rodbinskih i poznaničkih veza, pretpostavljene podobnosti i sl.) izravno razgrađuje načelo profesionalnosti i povjerenja u stručne i znanstvene procjene, koje ako se i koriste nisu trajni strategijski potencijal, već evnetualno potvrda trenutno popularnih teza i kratkoročno isplativih akcija.

Institucionalna neodgovornost: institucionalno ohrabrivanje nasilja

Funkcionalni društveni odnosi, kada je riječ o odnosu društva prema nasilju, točnije o odnosu društvenih institucija prema prevladavanju i prevenciji nasilja, podrazumijevaju iskustvo o društvenoj stvarnosti u kojoj svaki pojedinačni nasilni čin pokreće mehanizam društvenih odgovora koji u konačnici, samom počinitelju kao i ostalim sudionicima konkretne društvene stvarnosti, stvara dojam o neisplativosti nasilja. Kako objasniti institucionalizaciju disfunkcionalnih društvenih odnosa, koji po svojim učincima ne samo što ne obeshrabruju sklonost nasilju, već nasuprot tome rezultiraju promocijom nasilnih aktivnosti, a da bi dojam apsurda bio zaokružen, takav se društveni odgovor često opravdava "u ime ljudskih prava", što je posebno prisutno kada je riječ o nasilju koje se događa među djecom i među mladim?

Prvo pitanje na koje je potrebno odgovoriti glasi: kako se u društvu a posebno među mladim društvenim članovima, razvija *iskustvo o isplativosti i po-*

ticanju nasilja, umjesto da se gradi iskustvo da je sklonost nasilju rizična samo za potencijalne nasilnike? Društvenu stvarnost u kojoj se konačni odnosi kreiraju uporabom nasilja u ekonomskom i političkom području, koje se s globalne društvene razine po istim načelima premješta na šire regionalne, pa na međunacionalne, potom na unutarnje društvene odnose uokvirene nacionalnim granicama, nije moguće tumačiti odvojeno od konkretne dnevne društvene stvarnosti. Ako se na širim razinama, nasilje isplati kao sredstvo za ostvarenje poželjnih ciljeva, te ako se mehanizmi formalne socijalne kontrole uključuju selektivno ovisno o različitim interesima i ukupnoj moći uključenih društvenih aktera, te ako će provedba sankcije za konkretan nasilni čin ovisiti o podrijetlu, političkoj podobnosti, društvenom ugledu i društvenom položaju nasilnika, velika je vjerojatnost da će se isti model biti učestalije primjenjiv i u svakodnevnim interakcijama, uz očekivanje da će dobit od primijenjenog nasilja biti veća od potencijalnih troškova tj. kazne koja će tek eventualno uslijediti.

Kako se razvija iskustvo da *miroljubivi akteri* (djeca i odrasli sudionici) *nisu zaštićeni* već su prepušteni volji nasilnika kojima nadležne društvene institucije, nedjelotvornim sprječavajućim i preventivnim aktivnostima osiguravaju prostor za daljnje nasilne aktivnosti? Ako institucionalno djelovanje nije usklađeno s *pravednim* očekivanjima društvenih članova: da će nasilne aktivnosti biti spriječene i djelotvorno sankcionirane tj. obeshrabrene, a da će miroljubive i prosocijalne aktivnosti biti nagrađene i poticane, ostvaruju se uvjeti institucionalne promocije nasilja i svih drugih oblika društvene devijantnosti. Pojedini članovi koji su inače skloni nasilju i zločinu, dodatno su ohrabreni za svoj izbor, a na drugoj strani svi ostali koji pristaju uz institucionalna pravila i izbjegavaju nasilna rješenja doživljavaju niz frustracija jer se pravedni ishodi ne ostvaruje na očekivanoj razini, te umjesto poticaja i nagrada, moraju plaćati dugove i snositi troškove prouzročene devijantnim aktivnostima. Takva društvena stvarnost i institucionalna praksa ne jamči da će poštenje i marljivost biti nagrađeni već naprotiv, živjeti u skladu sa pretpostavljenim *pravednim* očekivanjima često znači postati žrtvom bezlične i disfunkcionalne birokratske procedure. Na kraju umjesto slike o nasilju kao rizičnoj i neisplativoj aktivnosti, ono postaje prihvaćeno i priznato sredstvo ostvarivanja individualnih ciljeva.

Treće se pitanje odnosi na od strane političkih stratega i odgovornih institucionalnih aktera promovirane krilatice o *nultoj stopi toleranciji za nasilje* i promociji *društvu znanja* kao sadržajnoj suprotnosti društvu nasilja, koje iskustveno gledano ostaju verbalni izričaji jer se ne realiziraju u iskustvu društvene stvarnosti. Umjesto tih poželjnih promoviranih sadržaja, ostvaruje se suprotan učinak, do kojega dolazi jer institucionalna nedjelotvornost povećava dosege i volumen nasilja kao poticanog i iskustveno isplativog modela djelovanja. Nedjelotvorne institucionalne prakse u odnosu na pojedinačne nasilne aktivnosti, koje u dugim vremenskim intervalima, većinu nenasilnih članova pojedinih institucija, poput škola i dječjih domova, ali i šireg društva pretvaraju u taoce pojedinačne sklonosti nasilju, često se opravdavaju potrebom za zaštitom ljudskih prava, konkretno

dječjih prava. Pritom je uglavnom riječ o pravima počinitelja nasilja da budu zaštićeni od društvene sankcije, jer bi ona mogla ugroziti njihova ljudska i građanska prava. Tome se načelno nema što prigovoriti, kad to ne bi bio i konačni zaključak ili presuda o nekom slučaju kojom se zaprječava svaka aktivnost usmjerena zaštiti ljudskih i građanskih prava onih osoba koje su već postale žrtve nasilja ili će to postati u idućem slučaju kojega će vrlo vjerojatno počiniti višestruko osvjedočeni nasilnik, ukoliko mu je više puta od strane odgovornih društvenih institucija "progledano kroz prste". Osim što se nedjelotvornom sankcijom "u ime ljudskih prava" počinitelja nasilja, izravno ugrožavaju ljudska prava onih kojima je prethodnim nasilnim činom počinjena šteta, ili im je ugroženo zdravlje ili život, šalje se jasna poruka budućim potencijalnim žrtvama da ih nema tko djelotvorno zaštititi jer bi djelotvorna zaštita bila protumačena kao kršenje prava potencijalnog nasilnika, u ovom slučaju prava nasilnika na daljnje nasilje. Konačna posljedica nedjelotvornog sprječavanja i sankcioniranja nasilnih aktivnosti višestruko uvećava mogućnost za negativne tj. nasilne opcije odgovora na nasilje. Na jednoj strani, pasivno promatranje čina nasilja ili bijeg izravno otvaraju još više prostora za razvoj nasilja, a događa se i da pasivno ignoriranje / trpljenje učestalog nasilja, poslije određenog vremena kulminira nasilnom reakcijom, katkad i prekomjernom. Posljedica je fenomen izokrenute stigmatizacije kada osoba koja je inače sklona nasilju, u očima javnosti, postaje žrtva unatoč dosadašnjoj nasilnoj praksi, a osobi koja je inače nesklona nasilju zbog sadašnje jedinstvene prekomjerne reakcije pripisuje se etiketa nasilnika. Ako je autor prekomjerne reakcije kojim slučajem profesionalna osoba u sustavu odgoja i obrazovanja, otvara se idealan prostor *moralne panike* u kojoj svoje mjesto u središtu pozornosti putem međusobnog optuživanja i uglavnom povišenih patetičnih tonova nakratko zauzimaju svi društveni akteri koji su inače po definiciji vlastitih odgovornosti trebali davno sukreirati djelotvorne i za svaki oblik nasilja prevenirajuće institucionalne odnose. Kako bi izbjegli neugodna pitanja, koja se uglavnom i ne mogu čuti što zbog partikularno interesno usmjerenog diskursa političkih i od strane politike nametnutih "stručnih osoba", što zbog površnosti i nepoznavanja uzroka problema od strane uključenih medijskih sudionika, a što zbog opće prisutne nesklonosti razvijanju kritičkog mišljenja, ukupni se događaj svodi na izbor dežurnog krivca, čijim se simboličkim žrtvovanjem svi ostali akteri koji su po položaju u strukturi višestruko odgovorni oslobađaju odgovornosti, a priča se okončava tako što se događaj koji je tek vršak ledene sante uklapa u opću unaprijed stvorenu matricu o *zakazivanju institucija* kao izdvojenom incidentu, a nikako kao o strukturi institucionalne neodgovornosti koja po svojoj biti proizvodi probleme.

Središnji bi pojam institucionalne neodgovornosti ostao prilično nerazgovjetan bez objašnjenja procesa strukturiranja svrhovitosti i funkcionalnosti društvenih institucija. S jedne strane spoznaja o strukturiranju društvenih institucija pomaže razumijevanju spomenute sintagme o institucionalnoj neodgovornosti, ali također otkriva i model stabilizacije funkcionalnih institucionalnih odgovora,

koji su "conditio sine qua non" djelotvorne prevencije kao i ukupne uspješnosti društvenog suočavanja s nasilnim praksama.

Struktura djelotvornih institucionalnih odgovora

Proces institucionalizacije u sociološkoj tradiciji podrazumijeva relativno trajnu stabilizaciju onih vrijednosti i normi koje se očituju u postignuću specifičnih ciljeva koje treba ispuniti, kako bi se osigurala funkcionalna održivost, obnavljanje i trajno unaprjeđenje očekivanih načina i pravila kojih se na tom putu treba pridržavati. Time su stvoreni temeljni obrasci, u sociologiji poznati pod pojmom *strukture* koje omogućuju razvoj specijaliziranih institucija. Od tih se institucija očekuje ispunjenje konkretnih društvenih potreba, a u ovom je slučaju riječ o potrebi za stabilizacijom socijalizacijskog procesa kao stabilnog međugeneracijskog prijenosa humanih i demokratskih društvenih vrijednosti, te društvenih normi utemeljenih na pravednim iskustvima, što će u prevladavajućem broju individualnih slučajeva djecu i mlade članove društva usmjeriti miroljubivim rješenjima i tako u društvenoj stvarnosti uistinu sadržajno oživjeti krilatice o *nultoj stopi tolerancije za nasilje*, i o promociji *društva znanja* kao sadržajnoj suprotnosti društvu nasilja. Tako strukturirani institucionalni odnosi postaju funkcionalno sredstvo koje će osigurati ono društveno djelovanje dostatno za trajno zadovoljenje konkretne društvene potrebe odgoja za miroljubivost a protiv nasilja. Poticanjem i nagrađivanjem prosocijalnih i miroljubivih aktivnosti, a zaprječavanjem i djelotvornim sankcioniranjem nasilja, izvršne, zakonodavne i pravosudne institucije ispunjavaju društvena očekivanja, a svrhovitost njihova postojanja institucije kontinuirano se obnavlja.

Nadležne i odgovorne društvene institucije za sve pojave i procese koje je u društvenom životu moguće očekivati pa tako i za socijalizaciju za mir a protiv nasilja su institucije izvršne vlasti, na prvom mjestu vlada, od koje se u demokratskom i pravno uređenom društvu očekuje trajnu brigu o usklađivanju postojećih društvenih potencijala, humanog sa onim ekonomskim, kulturnim, političkim i prirodnim, a što u svakodnevnom društvenom životu rezultira društvenim odnosima poticajnim za kreativna, odgovorna, nenasilna i miroljubiva djelovanja a obeshrabrujućim za devijantne i nasilne aktivnosti. Potom, s puno višim stupnjem konkretne odgovornosti slijede vladina ministarstva: prije svih Ministarstvo rada i socijalne skrbi te Ministarstvo znanosti i obrazovanja, od kojih se očekuje da putem svojih stručnih tijela odgovaraju za dominaciju profesionalnih i stručnih kriterija nad svim ostalim prije svega političkim, kada je u pitanju izbor i pozicioniranje stručnih kadrova, kao i za trajno obnavljanje ponude konkretnih učinkovitih zakona i riješenja utemeljenih na iskustvu prikupljenom u okviru specifičnih nadležnih odgojnih i obrazovnih institucija osnovnih i srednjih škola, specijaliziranih odgojnih dječijih ustanova, ustanova za preodgoj djece i mladeži, ali i da, povratno, tim institucijama i svim zaposlenim profesional-

cima osiguraju i jamče provedbu učinkovitih, konkretnih i zakonitih postupaka za sve predvidive konkretne slučajeve sprječavanja i prevencije nasilnih aktivnosti.

Uloga spomenutih ministarstava i specijaliziranih vladinih tijela presudna je u pripremi i izradi učinkovitih pravilnika / protokola koji osigurava odgovor na svaku pretpostavljenu dilemu u kojoj se može naći profesionalna osoba u odgojnoj, obrazovnoj ili preodgojnoj ustanovi kada je riječ o konkretnom nasilnom činu izdvojenom ili kontinuiranom: bez obzira je li u pitanju nasilje djeteta usmjereno prema drugoj djeci, ili prema odgajatelju tj. nastavniku. S obzirom da su takvi pravilnici već dugo osnova svakodnevnog postupanja u incidentnim situacijama u zemljama s već zavidnim standardom u zaštiti demokratskih vrijednosti i ljudskih prava (sve starije članice EU, te Norveška, Island, Švicarska, a u zadnje vrijeme se s vrlo konkretnim pomacima pojavljuju i novije članice EU). Pravilnik / protokol se zasniva na sustavnom prikupljanju podataka iz svih zabilježenih prethodnih incidentnih situacija, pojedinih slučajeva i individualnih iskustava, te se trajno usavršava (na osnovi novih empirijskih podataka). Precizno se nudi niz međusobno usklađenih djelovanja akcija / aktivnosti koje u konačnici imaju preventivni učinak na sve potencijalne nasilne slučajeve. Unutar takvih aktivnosti predviđene su sankcije pozitivne ili negativne koje potpomažu jasno iskustvo svih sudionika a posebno aktualnih i potencijalnih počinitelja nasilja, o isplativosti, nagrađivanosti, prihvaćenosti miroljubivog i prosocijalnog ponašanja, te o neisplativosti, kažnjivosti, neprihvaćanju suprotnih tj. nasilnih i drugih devijantnih oblika ponašanja. Od profesionalnih službi u nadležnim ministarstvima i u drugim stručnim i odgovornim institucijama poput Ureda dječjeg pravobranitelja / pravobraniteljice, javnost očekuje na osnovi dosadašnjih iskustava utemeljena predviđanja o okolnostima i sudionicima budućih potencijalnih incidenata, te razrada strategija djelovanja kada je u pitanju opće preventivno djelovanje i zaustavljanje nasilja među mladima, te na takvoj osnovi posebna rješenja primjenjiva u najvećem broju predvidivih okolnosti. To podrazumijeva da se nepredviđene okolnosti u svakodnevnom iskustvu nakon prvog konkretnog slučaja u kojemu se takve okolnosti pojave, ubuduće očekuju kao izvjesne i predvidive.

Iduće u nizu odgovornih institucija su zakonodavne vlasti tj. parlament, od kojih se očekuje izglasavanje zakonskih normi isključivo na temelju stručnih i iskustveno provjerljivih procjena, a nasuprot svih partikularnih (političkih i ekonomskih) interesa i utjecaja; i konačno, ali jednako važno institucionalna se odgovornost zaokružuje u pravosudnim institucijama koje se u okviru svojih nadležnosti bave učinkovitom provedbom zakonskih rješenja i sankcioniranjem nasilja u društvu, tako da sankcije za pojedinačno djelo budu višestruko djelotvorne: prva poruka počinitelju da nasilje nikako ne može proći bezbolno tj. da se mora na neki način naplatiti, potom kao poticaj na razumijevanje učinjenog, i ako je moguće iskreno kajanje i kao najviša razina svjesna slobodna odluka za buduća nenasilna rješenja, te da društvo ima niz instrumenata kako zaštititi prava

svake osobe na siguran i miroljubiv suživot, a kako spriječiti svaki pokušaj nasilja tj. nanošenja boli i trpljenja drugima; i konačno jasna poruka društvenoj publici da se pred nasilje u konkretnom društvu postavlja od strane stručnih institucija gradi nesavladiva prepreka, te da se nasilna praksa nikako ne isplati a da se naprotiv sa svih strana potiču i nagrađuju mirotvorna i kreativna rješenja.

Ako spomenute društvene institucija ne nude takav niz odgovora koji moraju biti dostupni, jasni, logični i općeprihvatljivi, tada je moguće ocijeniti kako su institucije ili konkretna institucija doista zakazale ili nisu ispunile društvena očekivanja. U pravno zapuštenom društvu takav je zaključak konačno objašnjenje kojim prestaju sve rasprave i javne aktivnosti, dok je u dobro uređenom, demokratskom društvu, tek uvod u preuzimanje konkretne odgovornosti, koju po logici stvari snose čelni institucionalni akteri (državni ili resorni), i to ne kao apstraktne figure koje predstavljaju ovu ili onu političku ili interesnu opciju, već kao osobe s imenom i prezimenom, kojima je povjerena konkretna dužnost i čiji se radni učinak uvijek može, prema jasnim kriterijima ocijeniti i raspraviti, te sukladno učinku podvrgnuti pozitivnim ili negativnim sankcijama.

Iskustva profesionalnih osoba u odgojnim, obrazovnim i preodgojnim institucijama

Kako je naznačeno u Uvodu teksta, osnovni motiv za analizu pojave *institucionalne neodgovornosti* koja "zakonito" otvara prostor nasilju nad djecom i među djecom, te kako se nekritičkim prihvaćanjem izgovora o zakazivanju institucija, osigurava daljnja promocija institucionalne neodgovornosti, potaknut je spoznajom o vrlo složenim okolnostima kojima su izloženi nastavnici i odgajatelji ako odluče fizički onemogućiti napad djeteta prema drugom djetetu ili zaustaviti napad na sebe. ideja o zaštiti ljudskih prava posebno prava djece i mladih, u normativno neuređenim okolnostima pretvara u svoju suprotnost tj. ozakonjeno kršenje ljudskih prava.

Ukupni je terenski postupak pokrenut prigodno, kao priprema izlaganja i teksta za zbornik radova o znanstveno stručnom skupu Nasilje nad djecom i među djecom, održanom u studenom 2008. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku. S obzirom na te okolnosti te da nije u pitanju dio nekog šireg istraživačkog programa, uzorak intervjuiranih je prigodan i dohvatljiv s obzirom da je svaki je intervju zasebno dogovaran uz pomoć poznatih osoba koje su profesionalno uključene u spomenute odgojne i obrazovne institucije.

Intervjuom su obuhvaćene 32 osobe od toga 25 neposrednih sudionika u odgojnom, obrazovnom i preodgojnom procesu. Svima su postavljena pitanja o iskustvu i osjećaju sigurnosti u specifičnim okolnostima pokušaja rješavanja nasilnih događaja: prekida nasilnog čina, pokušaja i zakonskih mogućnosti zaštite žrtve, te pokušaja i zakonskih mogućnosti zaustavljanja počinitelja nasilnog čina

i prevencije budućih ponavljanja sličnih aktivnosti. Dodatno je za potvrdu nekih dojmova za koje nije bilo osobnih iskustava nastavnog i odgajateljskog osoblja intervjuirane 3 sutkinje / suci s iskustvom rada s maloljetnim osobama i djecom, te po 2 osobe iz Ministarstvu obrazovanja i iz Ministarstvu rada i socijalne skrbi.

Od 25 osoba neposredno uključenih u odgojni i obrazovni proces 14 su bile žene (nastavnice i odgajateljice) a 11 muških (nastavnici i odgajatelji), s radnim iskustvom u rasponu od svega nekoliko godina rada do sugovornica i sugovornika koji su pred mirovinom, ukupno je 10 osoba iz Zagreba, 5 iz Splita, te po 2 iz Vukovara, Osijeka, Rijeke, Gospića i Varaždina.

15 intervjuiranih su nastavnice i nastavnici u osnovnim i srednjim školama;

10 intervjuiranih osoba su stručne osobe odgajateljice i odgajatelji u dječjim domovima;

Tezu o nepostojanju jasnih i djelotvornih protokola koji bi stručno i nedvojbeno regulirali postupak u incidentnoj situaciji tijekom rada s djecom i maloljetnicima izrijekom je potvrdilo svih 25 sudionika u odgojnom, obrazovnom i preodgojnom procesu.

Svi 25 sugovornica i sugovornika su također naglasili da prema njihovom radnom iskustvu i spoznajama, odgojitelji i odgojiteljice, nastavnici i nastavnice sami preuzimaju rizik da spriječe nasilje i zlostavljanje među djecom a da potom budu izvrgnuti optužbama za zlostavljanje. To su potvrdile i dodatno intervjuirane osobe suci, sutkinje i zaposleni u dva nadležna ministarstva.

Sve su tri intervjuirane osobe iz pravosudnih tijela (suci i sutkinje) potvrdili da prema njihovom profesionalnom iskustvu optužbe protiv nastavnika, ako se u uistinu radilo o zaštiti druge djece od nasilnih pojedinaca ili o samozaštiti, uglavnom bivaju odbačene kao neosnovane. Unatoč tome, slažu se kako, iako ima optimističnih primjera kolegijalne podrške, optuženi često ostaju osamljeni te kako je "tužno" svjedočiti o nepostojanju podrške od strane pretpostavljenih, te o "administrativnoj hladnoći" nadležnih ministarstava.

Svih 15 nastavnica / nastavnika, te svih 10 odgajateljica / odgajatelja odgovorili su da su se (uglavnom ovisno o generacijama) u radnom iskustvu susreli s odlukama, za koje im samo savjest, a nikakav pravni i institucionalni okvir nalažu intervenciju, kojom bi zaustavili poneki incident koji u prevladavajućem broju slučajeva (svi su se također usuglasili za omjer 6 – 8 od 10) izazovu učenici / djeca s prepoznatom sklonošću nasilnom ponašanju.

Također su se svi (32) intervjuiranih usuglasili kako će vrlo brzo prepoznati koji su budući maloljetni prijestupnici i nasilnici, a kasnije i odrasli devijantni, te kako bi se djelotvornim radom, utemeljenim samo na stručnim mišljenjima i procjenama, te uz puno strpljivog rada većinu "prepoznatih" (svi se slažu da je to 8 – 9 od 10 budućih sukobljenih sa zakonom) moglo bez problema odvratiti od "kriminalne karijere", te da upravo nestručno uplitanje, iz nedostatka stručnog znanja oprezne i štetne odluke rukovodećih osoba u institucijama, i drugim institucijama iz kojih se uglavnom čuju samo fraze kako su "to djeca a

ne nasilnici" priječe takav učinak, te da se upravo takvom frazeološkom nestručnošću postiže tragičan učinak, da se većina "uglavnom samo u početku preživahne djece" ubrzo, zbog popuštanja njihovim "nepodopštinama" ohrabri za nastavak devijantne karijere. Isto su mišljenje izrazile i dodatno intervjuirane osobe suci, sutkinje i zaposleni u dva nadležna ministarstva.

9 od 15 nastavnica / nastavnika imali su prema osobnoj procjeni "jako traumatično" iskustvo osobno ili su svjedočili o kolegicama i kolegama, kada su se u namjeri da upozore na problematično ponašanje pojedinih učenika i spriječe buduće zlostavljanje ostalih u razredu, morali trpjeti "uvrede roditelja" koji nisu htjeli prihvatiti poruku da je njihovo dijete bilo nasilno ili neposlušno, potom su neki od spomenutih roditelja zvali i ministarstvo obrazovanja, te da je reakcija "kolega" iz ministarstva "čast rijetkim izuzecima" uglavnom bila optužujuća bez volje da se saslušaju i sami nastavnici. "U ministarstvu zbog političkog postavljenja mnogi nemaju niti dana iskustva rada po školama te su zbog političkog postavljenja dužni razmišljati politički i stranački". Isto su mišljenje izrazile i dodatno intervjuirane osobe suci, sutkinje i zaposleni u dva nadležna ministarstva. Podrška ravnatelja ustanove su bile različite "bilo je hrabrih i tako nepokolebljivih s dugogodišnjim iskustvom, koji su bili spremni potpuno se izložiti za nas mlade", a "ima i onih koji se boje vlastite sjene, jer znaju da ne zaslužuju mjesto koje imaju već da ih drži netko u ministarstvu". Ovakvu su praksu potvrdile i intervjuirane osobe iz nadležnog ministarstva, ali uz istu ogradu, kako se uglavnom tada radi o politički postavljenim osobama bez prijašnjeg radnog iskustva u odgojnom i obrazovnom procesu.

Sve su intervjuirane osobe također potvrdile da podršku od pretpostavljenih mogu očekivati ovisno o osobnosti, karakteru i osobnoj hrabrosti, te što je posebno važno o profesionalnom iskustvu pretpostavljene osobe u prijašnjem radu u samom odgojnom procesu, a 5 od 15 nastavnica i nastavnika, te 2 od 10 osoba iz dječjih domova naglasilo kako su sigurni da bi im sadašnji rukovoditelji pružili podršku.

Sve su sugovornice i sugovornici (25) uključujući i 7 dodatno intervjuiranih usuglasili kako su osnovni kriteriji prema kojima će se razlikovati institucije koje su okrenute struci i osnovnom humanom cilju, odgoju i zaštiti djece od onih institucija u kojima prevladavaju nestručni kriteriji, "spletkarenja i manipulacije sa zaposlenima" u kojima "osobe na čelnim mjestima umjesto struke i interesa djece i kolega, gledaju samo kako ostati na položaju, kreiraju svoje doušničke mreže kako bi doznale tko kako misli", način izbora na voditeljske, ravnateljske i predstojničke položaje: demokratski izbor *odozdo* od strane kolegica i kolega na osnovi dugogodišnje dokazane stručnosti i kolegijalnosti, na temelju jasnih stručnih kriterija i međusobnog povjerenja, i sve na osnovi predloženog programa razlikuje prve (uređene) od drugih (zapuštenih) institucija u kojima prevladava postavljanje *odozgo*, od strane na isti način postavljenih čelnih osoba u ministarstvima, bez dokazane i potvrđene stručnosti, i bez opredjeljenja za stručno izrađen i ponuđen program rada.

Zaključak

Postojanje i nepostojanje jasnih i djelotvornih protokola postupanja i odgovornosti, te osjećaja pravne i kolegijalne zaštite u incidentnim situacijama; jasno razrađene stručne obveze i nadležnosti kada je u pitanju zajednički usklađeno djelovanje prema cilju humanog i demokratskog odgoja; te način izbora na voditeljske, ravnateljske i predstojničke položaje (demokratski izbor *odozdo* od strane kolegica i kolega na osnovu dugogodišnje dokazane stručnosti i kolegijalnosti, jasnih stručnih kriterija i međusobnog povjerenja, na osnovi predloženog programa, nasuprot autoritarnom postavljanju *odozgo*, od strane na isti način postavljenih čelnih osoba u ministarstvima, bez dokazane i od strane kolegica i kolega potvrđene stručnosti i opredjeljenja za jasan stručno izrađen i ponuđen vremenski program) u ustanovama koje se bave odgojnim, obrazovnim i preodgojnim aktivnostima čini, prema prosudbi 25 sugovornica i sugovornika glavnu razdjelnicu između institucionalne odgovornosti i neodgovornosti.

Uzroci devastacije stručnosti mogu se tražiti u političkom utjecaju u profesionalnim strukturama. Poslije svakih parlamentarnih izbora i poslije očekivane smjene čelnih osoba u ministarstvima slijedi masovno otpuštanje ili pomicanje kadrova koje se za razliku od uređenih demokracija ne zaustavlja na unaprijed dogovorenoj kvoti dužnosnika, već se smjena i pomicanje djelatnika obavlja prema političkim potrebama nove garniture i uglavnom nema i najmanjeg tzv. šefovskog mjesta koje ne može biti zahvaćeno. Kadroviranje se događa na osnovu nestručnih kriterija (političkih preferencija, rodbinskih relacija, podobnosti i sl.), te se izravno razgrađuje načelo profesionalnosti i povjerenja u stručne i znanstvene procjene, bez koje nije moguće ostvariti postojanje institucionalne odgovornosti i djelotvornosti u hrvatskom društvu, koja je neophodna za dugoročnu stabilizaciju jasnih odredbi a posebno opisanih pravilnika / protokola (o čemu svjedoče i odgovori intervjuiranih profesionalnih stručnjaka u odgojnim, obrazovnim i preodgojnim ustanovama) koji bi "na terenu" u odgojnoj ili obrazovnoj ustanovi jamčile djelotvorno postupanje u incidentnom slučaju, pri čemu bi prvi prisutni odgajatelj ili nastavnik bio dodatno obučen kako postupiti, te kako ako je potrebno primijeniti zakonski propisanu, minimalnu a dostatnu tjelesnu snagu, kako bi se nasilje i sudionici zaustavili i razdvojili, ili kako bi se počinitelj nasilja zaustavio i odvojio od žrtve te kako bi se i počinitelju i žrtvi omogućio dodatni a zakonski razrađeni i za konkretnu situaciju primjereni tretman. Takav pristup, primjenjiv u konkretnim slučajevima, uz napuštanje ponavljanja općih fraza o "ljudskim / dječjim pravima" koja su neprimjenjiva u dnevnom životu, tek može imati poželjni učinak jer umjesto umjetnog izravnavanja odgovornosti na sve sudionike bez obzira jesu li u konkretnom slučaju bili nasilnici ili žrtve, može zaštititi i prava potencijalnih žrtava, a posebno djelotvorno može zaštititi i samu osobu počinitelja nasilja. Samo stručno i osjetljivo pripremljena, ali nepopustljiva reakcija nadležnih osoba i institucija, može osigurati sigurnu i uspješnu zaštitu prava samog počinitelja. Poslije prvog nasilnog čina, umjesto lažnih

iskaza razumijevanja za okolnosti koje su osobu dovele do uloge nasilnika, prebacivanja odgovornosti i "tapšanja po ramenu" kao da se ništa nije dogodilo i poruke koja se nesvjesno upućuje da u ime svojih ljudskih prava ima pravo i dalje nanositi bol drugima, jedina prava nova šansa je sustavno i stručno pripremljen odgovor društva koji će nedvojbeno prenijeti poruku da se izabrani put nasilja i devijantnosti ne isplati, a naprotiv da se itekako isplati uložiti dodatni napor kako bi se živjelo u mirnim i poštenim odnosima. Poruku da svatko ima pravo na pogrešku, ali da se to pravo ubrzo iscrpljuje, jer za koju godinu u punoljetnosti, kada nestanu uvjeti "pozitivne diskriminacije" i promocije prava na neodgovornosti "djeteta" ili "maloljetne osobe", nastavak nasilne prakse, umjesto olakog popuštanja rezultirat će nezainteresiranim birokratskim odgovorom institucija, te puno težim, ponekad i nemogućim putem izlaska i rehabilitacije.

Takva profesionalna i institucionalna potpora sudionicima odgojnog i preodgojnog procesa, prihvatljiva demokratskoj javnosti i legitimirana od zakonodavnih tijela, jamči temeljnu sigurnost profesionalnoj populaciji sa jedinstveno osjetljivom poslovnom zadaćom kao što je odgoj mladih, bez čega je nemoguće očekivati onu vrstu dodatne požrtvovnosti, koja tek u sinergiji sa trajno poticanom i obnavljanom stručnošću osigurava poželjan odgojni učinak: autonomno razlikovanje dobra / miroljubivosti i zla / nasilja, te slobodno opredjeljenje za mir i dobro.

Summary

The paper aims at answering how the idea of human rights protection, especially concerning the rights of children and youth, turns in the context of normatively disorganized circumstances into its opposite i.e. into lawful infringement of human rights. The ‘institutional irresponsibility’ thesis thereby advances that ‘legal’ path into violence over and among children is opened and that uncritical acceptance of the institutional failure excuse ensures further promotion of institutional irresponsibility.

In the first place, the problem of institutional irresponsibility is made operational by means of three questions: How do society members, especially the young, ‘gain the experience that violence pays out’? How about gaining the experience that ‘peaceful and law-abiding actors’ (children and adults) are not protected i.e. that they are left to the mercy of the bully? And finally, why does the exposure to violence leave the space only for negative reaction options: passivity and escape or passivity that eventually culminates in a violent and not rarely excessive reaction, which turns a person otherwise prone to violence into a victim, and a person otherwise averse to violence into a bully.

Further on, the process of the structuring of social institutions is considered, which on the one hand contributes to the understanding of institutional inefficiency or ‘institutional failure’, but also reveals the model of efficient institutional response stabilization on the other. If institutional

experience does not support that kind of a series of responses that must be available, clear, logical and generally acceptable, it can be determined that an institution has failed i.e. has not met social expectations, which can however serve as no final explanation of the problem, but only as an introduction into taking actual responsibility by head institutional actors (state or departmental) i.e. by specific individuals.

Finally, the paper deals with the (non)existence of clear and effective protocols in institutions practicing educational and restitutive activities (actual examples are provided), due to which the institutions directly participate in the promotion of violence over and among children. The thesis will be tested by means of interviews with 25 direct participants in educational and restitutive processes. The questions posed to the participants pertain to their experience and the feeling of security in specific circumstances of dealing with violence: interrupting violent acts, attempts and legal possibilities of protecting the victim, and attempts and legal possibilities of holding up the perpetrator as well as preventing similar activities in the future.

MODERNE TEHNOLOGIJE

SAŽETI PRIKAZ RADOVA U ODJELJKU MODERNE TEHNOLOGIJE

Nataša Špigl, dipl. psih.-prof.

Moderne tehnologije, Internet i mobitel, ističu se brojnim prednostima koje opravdavaju njihovu upotrebu. Radovi predstavljeni u ovom dijelu zbornika priznaju te prednosti, ali naglašavaju i ukazuju na opasnosti kojima su djeca izložena pri njihovu korištenju.

U radu autorica Škrlec, Buljan Flander i Kralj "Nasilje modernim oblicima komunikacije – mobitel – prikaz slučaja" prikazan je primjer iz prakse koji opisuje izloženost djevojke seksualnom zlostavljanju putem mobitela od strane nepoznate odrasle osobe. Komunikacija putem tekstualne poruke omogućila je anonimnost i lažno predstavljanje počinitelja čime je omogućeno stvaranje odnosa povjerenja i postepeno izlaganje neprimjerenim seksualnim aktivnostima. Značaj ovog rada je što se kroz primjer iz prakse ukazuje na opasnosti i mehanizme nasilja putem modernih tehnologija.

Rad autorica Špigl, Žakula Desnica i Bubnić "Izloženost djece nasilju putem mobitela" prikazuje rezultate istraživanja o izloženosti djece nasilju putem mobitela. Rezultati istraživanja ukazuju na značajan broj djece koja su izložena neprimjerenim sadržajima putem mobitela, čime je potvrđeno postojanje problema nasilja putem mobitela. Značajan doprinos ovog istraživanja je isticanje nekoliko oblika rizičnih ponašanja djece pri upotrebi mobitela. Djeca putem mobitela daju osobne podatke, upoznaju nove osobe, dogovaraju susret i spremni su otići na susret s osobom koju su upoznali putem mobitela. Ovi podaci ukazuju na značajan broj djece koja su potencijalne žrtve nasilja putem mobitela jer opisane aktivnosti ne doživljavaju kao opasne već kao prihvatljiv način komuniciranja i ponašanja. Praktična primjena dobivenih rezultata jesu smjernice za preventivne aktivnosti, posebice one koje su usmjerene na rad s djecom.

U radu autorice Modrušan "Prevencija zlostavljanja korištenjem moderne tehnologije" prikazan je program prevencije nasilja putem modernih tehnologija. Program se odnosi na provedbu projektnog dana u osnovnoj školi u kojem su, kroz upoznavanje s problematikom i donošenje pravila za sigurno korištenje modernih tehnologija, aktivno sudjelovali učenici, školski djelatnici i roditelji. Opisani program kroz aktivno uključivanje svih sudionika i djelovanjem na više razina omogućava i veću učinkovitost provedenih aktivnosti te stoga predstavlja dobar model prevencije nasilja putem modernih tehnologija.

Zajednička vrijednost predstavljenih radova je prikaz cjelovitog pristupa problemu nasilja putem modernih tehnologija, od primjećivanja u praksi preko znanstvenog istraživanja do razvijanja preventivnog programa. Uz primjenu spoznaja koje opisani radovi nude, prednosti Interneta i mobitela spomenute na početku mogu se u potpunosti iskoristiti, a da djeca pri tom budu sigurna i zaštićena, što je i osnovni cilj prikazanih radova.

NASILJE MODERNIM OBLICIMA KOMUNIKACIJE – MOBITEL – PRIKAZ SLUČAJA

Nikolina Škrlec, dipl. soc. rad.*
Poliklinika za zaš. djece grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb
nikolina.skrlec@poliklinika-djeca.hr

dr. sc. Gordana Buljan Flander, doc.
Poliklinika za zaš. djece grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb
gordana.flander@poliklinika-djeca.hr

Dora Kralj, prof. defektolog – socijalni pedagog
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
Argentinska 2
Zagreb
dora.kralj@poliklinika-djeca.hr

Sažetak

Prikazan je slučaj djevojke R.P. rođene 1991. godine učenice I. razreda srednje škole koja u Polikliniku za zaštitu djece grad Zagreba dolazi po uputi nadležnog Centra za socijalnu skrb radi sumnje na izloženost djevojke seksualnom zlostavljanju mobitelom od strane nepoznate odrasle osobe. Sumnju je postavila policija kada je privela odraslu osobu u čijem je mobilnom aparatu pronašla obnažene slike djevojke te njen broj mobitela. Osoba je privedena, proveden je razgovor policije s djevojkom te je poslana obavijest u nadležni Centar za socijalnu skrb koji upućuje djevojku u našu Ustanovu.

Provedenom obradom u Poliklinici (psihijatar, pedijatar, socijalni radnik, defektolog, psiholog) nađeni su elementi koji potvrđuju sumnju na seksualno zlostavljanje mobitelom.

U razgovoru su stručnjaci Poliklinike saznali kako su najprije dopisivanjem izmjenjivali opće podatke, da bi je kasnije pitao o veličini grudi i spolnoj aktivnosti te su razmjenjivali fotografije intimnih dijelova tijela sa i bez odjeće. Na njezin prijedlog da se nađu nije pristao.

Nalazi se da je djevojka urednog razvoja, bez izraženih znakova psihotraumatizacije. U emocionalnom doživljaju prisutna je napetost, tjeskoba te verbalizira sram i krivnju tijekom iznošenja sadržaja vezano uz postavljenu sumnju.

U našem Kaznenom zakonu, članak 196., stoji da će se u slučaju seksualnog zlostavljanja mobitelom počinitelj kazniti kaznom zatvora od jedne do pet godina.

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Nikolini Škrlec, dipl. soc. rad. na mail: nikolina.skrlec@poliklinika-djeca.hr

S obzirom na sve veći porast broja djece izložene seksualnom zlostavljanju putem mobitela, potrebno je naučiti djecu kako sigurno koristiti mobitele, kako prepoznati moguće opasnosti i rizična ponašanja i kako se zaštititi. Uz to nužno je u edukaciju uključiti roditelje i stručnjake koji rade s djecom kako bi znali adekvatno reagirati na dječje aktivnosti i naučiti ih sigurno koristiti prednosti i mogućnosti koje pružaju.

Uvod

Sve više djece ima mobilni telefon. Čak 60% učenika srednjih škola i 20% djece osnovnoškolske dobi u Velikoj Britaniji posjeduje mobitele, a slično je stanje i u drugim zemljama (Stanić, 2007).

Mobitel pruža određenu sigurnost, jer u slučaju opasnosti osoba može brzo potražiti pomoć. Služi za slanje SMS-a i MMS-a, za govornu komunikaciju, slušanje glazbe, snimanje fotografija, za bežično spajanje na Internet (Stanić, 2007).

Nasilje mobitelom, kao i nasilje pomoću interneta spada u nasilje modernim oblicima tehnologije i predstavlja oblik elektroničkog nasilja.

Rezultati istraživanja Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabrog telefona (2005) pokazali su da je 27 posto djece bilo izloženo porukama sa seksualnim sadržajima putem interneta.

Najvećem riziku su bile izložene djevojčice te stariji adolescenti. U 4% slučajeva djeca su izvijestila da je odrasla osoba koja je imala seksualne i neprimjerene namjere pokušala stupiti u kontakt s djetetom u živo, pri čemu su u 75% slučajeva pozvali djecu na sastanak, a u 34% slučajeva ostvaren je telefonski kontakt. Čak u 18% slučajeva odrasla osoba koja je imala seksualne namjere je došla djetetu kući (Buljan Flander i sur., 2005).

Norveški istraživači proveli su istraživanje na uzorku od 4.700 ispitanika i utvrdili da je oblik psihičkog nasilja bezimenim SMS porukama posebno zabrinjavajući prema djevojčicama. Prema izvješću jedna je djevojčica od tih zastrašujućih poruka doživjela noćne more koje su je toliko proganjale da je pomišljala na samoubojstvo. Njena vršnjakinja je, umjesto rođendanskih čestitki primila 25 pakosnih SMS poruka koje su je toliko potresle da se više nije usudila ići u školu, pa je uključena u tretman psihologa (Stanić, 2007).

Djeca s mobitelom mamac su za pedofile koji se postupno preorijentiraju s fiksnih internetskih veza na mobilne. Pedofili za nalaženje i obrađivanje djece sve više koriste suvremenu tehnologiju i novu generaciju 3G mobilnih telefona s pristupom internetu i kamerama (O Connell, 2003; Sanderson, 2005). U Japanu gdje su takvi telefoni mnogo dostupniji, zabilježeno je 260% povećanja seksualnog zlostavljanja djece i prijenosa dječje pornografije putem mobilnih telefona. Uz to u 90% istraženih seksualnog zlostavljanja prvi je kontakt uspostavljen putem mobitela (Lee, 2005).

Nasilje modernim oblicima tehnologije

Nasilje modernim oblicima tehnologije ili u svijetu poznato kao cyberbulling obuhvaća svaku komunikacijsku aktivnost cyber tehnologije, a uključuje situacije kada je dijete izloženo napadu drugog djeteta ili grupe djece putem interneta ili mobilnog telefona (mobitel, chat, forum, blog) (Bamfort, 2004).

Glavna karakteristika modernih oblika komunikacije je anonimnost autora. Anonimnost s jedne strane omogućuje ljudima slobodno i otvoreno komuniciranje bez straha od osude i kritiziranja društva, no s druge strane ista ta anonimnost može biti i otvorena pozivnica svima koji žele zloporabiti takav način komunikacije (Buljan Flander i sur., 2006)

Nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tijela i ton glasa, može imati mnoštvo učinaka: nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome je li ponašanje preko mobitela prouzročilo štetu drugome.

Posljedice izloženosti djece nasilju putem mobitela uključuju osjećaj usamljenosti, nesigurnost, nisko samopouzdanje, psihosomatske poteškoće, depresivnost, razvoj loše slike o sebi (Krmek i sur., 2007).

Bolji mobiteli snimaju zvuk, fotografije, što zlostavljači, ali i vršnjaci vrlo vješto koriste za uspostavu kontakta, ucjene, prijetnje, maltretiranja. Snime razgovor ili fotografiju žrtve koja ju može kompromitirati i onda ucjenjuju i prijete puštanjem u javnost. To je relativno nov oblik nasilja koji je omogućen slanjem opscenih, uvredljivih, prijetećih, zastrašujućih i ucjenjujućih poruka govora mržnje putem mobitela. One mogu biti u obliku: usmene poruke, tekstualne poruke, foto ili video zapisa, kombinacije dviju ili više poruka.(Stanić, 2007).

Ovdje bismo osobito izdvojili pedofile kojima su mobiteli postali nova igrališta na kojima iz sigurnosti svog doma praktički 24 sata dnevno mogu tražiti svoje žrtve.

Rizik za izloženost bilo kojem obliku nasilja moderne tehnologije, a tako i izlaganju seksualnom sadržaju je veći što je prisutno više rizičnih ponašanja: otkrivanje osobnih informacija nepoznatim ljudima, odgovaranje na poruku s nepoznatog broja, razgovor sa nepoznatima o seksu, davanje prostih i nepristojnih komentara.

Važno je naglasiti da mobilna telefonija i Internet nude veliki broj mogućnosti koje izrazito olakšavaju svakodnevni život poput dostupnosti velike količine informacija, brzog pretraživanja baza podataka, saznavanja novosti, upoznavanja novih ljudi iz različitih dijelova svijeta, omogućuju nesmetano razvijanje kreativnosti. Međutim, iako postoje brojne pozitivne posljedice napretka, on ipak sa sobom nosi i niz prijetnji i opasnosti kojima su najpodložnija djeca i adolescenti, a i sve češće je nasilje putem suvremenih oblika komunikacije. Neke od opasnosti su poticanje grupne mržnje kreiranjem nasilnih internetskih poruka, slanje uznemirujućih, nasilnih ili prijetećih poruka, seksualno iskorištavanje djece kroz dječju pornografiju ili lažno predstavljanje s ciljem da se zavede maloljetnika/maloljetnicu (Buljan Flander i sur., 2006).

Prikaz slučaja

Prikazan je slučaj djevojke R.P. rođene 1991. godine učenice I. razreda srednje škole koja u Polikliniku za zaštitu djece grada Zagreba dolazi po uputi nadležnog Centra za socijalnu skrb radi sumnje na izloženost djevojke seksualnom zlostavljanju putem mobitela od strane nepoznate odrasle osobe. Sumnju je postavila policija kada je privela odraslu osobu u čijem je mobilnom aparatu pronašla obnažene slike djevojke te njen broj mobitela. Osoba je privedena, proveden je razgovor policije sa djevojkom te je poslana obavijest u nadležni Centar za socijalnu skrb koji upućuje djevojku u našu Ustanovu.

Uključena je u obradu multidisciplinarnog tima koja je obuhvaćala psihijatra, psihologa, socijalnog radnika, defektologa i pedijatra.

Iz anamneze se doznaje da je rođena u braku roditelja kao drugo od ukupno četvero djece. Trudnoća i porod protekli su uredno. Rani psihofizički razvoj je bio uredan, na vrijeme je prohodala i progovorila. Nema težih zdravstvenih poteškoća. Do sada nije psihijatrijski niti psihologijski tretirana.Vrtić nije pohađala, čuvala je majka. Osnovnu školu je završila po redovnom programu s dobrim uspjehom. Učenica je I. razreda srednje škole za zanimanje frizer. Živi u obitelji uz roditelje i braću. Majka obiteljske odnose opisuje skladnima.

U kontaktu je djevojka draga i pristojna. Opisuje skladne obiteljske odnose i uredne vršnjačke. Za razlog dolaska navodi da se dopisivala sa čovjekom koji se predstavio kao sedamnaestogodišnjak čiji joj je broj mobitela donijela prijateljica. Opisuje da je to počelo u sedmom mjesecu 2005. godine i trajalo je do 12 mjeseca 2006. godine. Najprije su izmjenjivali opće podatke, da bi je kasnije pitao o veličini grudi i spolnoj aktivnosti, te da su razmjenjivali fotografije intimnih dijelova tijela sa i bez odjeće. Također navodi da je u više navrata uglavnom ona predlagala da se nađu, no da bi on ili naveo neki razlog da ne može ili ne bi došao. Dalje navodi da bi ponekad dobila bon za mobitel.

Tijekom psihologijskog testiranja (primijenjeni psihologijski testovi: TRL, EPQ, BDI, TSCC, IS-F) vidljiva je neugoda i sram, dok priča zacrveni se, gleda u pod te se moglo zaključiti da je djevojka prosječnih općih kognitivnih sposobnosti, bez odstupanja na upitniku ličnosti. Društvena je i emocionalno stabilna. Nije prisutna depresivna simptomatologija kao ni elementi psihotraumatizacije. Projektivnim testom nedovršenih rečenica ne nalaze se odstupanja u području obiteljskih i vršnjačkih odnosa.

Defektološkom obradom nalazi se da je djevojka prosječnog socijalnog razvoja za svoju dob s primjereno razvijenim vještinama učenja i radnim navikama.

Psihijatrijskim pregledom nisu nađeni elementi psihijatrijskog poremećaja, niti psihotrauamtizacije. Prisutna je blaža napetost, tjeskoba i sram. Verbalizira krivnju naročito tijekom iznošenja proživljenog.

U zaključnom mišljenju i preporuci multidisciplinarnog tima stoji da se radi o djevojci urednog razvoja, bez izražene psihotraumatizacije i znakova psi-

hijatrijskog poremećaja koja je bila izložena neprimjerenim seksualiziranim postupcima od strane odrasle osobe.

Zaključak

U našem Kaznenom zakonu (1997), članak 196., stoji da tko snimi dijete ili maloljetnu osobu za izradbu slika, audiovizualnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili prodaje, ili raspačava, ili prikazuje takav materijal, ili dijete navede na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

O slučaju nasilja putem mobitela potrebno je obavijestiti policiju te je dobro sačuvati poruke u mobitelu ili na neki drugi način zadržati sadržaj poruke i datum i vrijeme kada je poruka primljena.

S obzirom na sve veći porast broja djece izložene seksualnom zlostavljanju putem mobitela, potrebno je naučiti djecu kako sigurno koristiti mobitele, kako prepoznati moguće opasnosti i rizična ponašanja i kako se zaštititi.

Prevencija bi trebala biti usmjerena na tinejdžere, što uključuje mlade u završnim razredima osnovne škole i srednjoškolce. Važno je naučiti djecu koje aktivnost su ilegalne u razmjenjivanju fotografija i služenju internetom i mobitelom, a da pri tome priznamo interes djece i njihovu samostalnost. Bitno je da prevencija obuhvaća sve tri razine: obitelj, školu i lokalnu zajednicu te da one međusobno surađuju na način da budu u stalnoj neposrednoj komunikaciji i bliskim odnosima (Bašić i Janković, 2003.).

Uz to nužno je u edukaciju uključiti roditelje i stručnjake koji rade s djecom kako bi znali adekvatno reagirati na dječje aktivnosti i naučiti ih sigurno koristiti prednosti i mogućnosti koje pružaju.

Literatura

Bašić, J. i Janković, J. (2003): *Lokalna zajednica – izvorište nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih.* Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih, Zagreb

Buljan Flander, G., Profaca B. i Ćosić, I. (2005): Iskustva djece pri korištenju interneta, Child abuse and neglect, u tisku

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2006): Nasilje putem interneta (cyberbulling). Zagreb: Grad Zagreb, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka

Kazneni zakon NN 110/97

Krmek, M., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2007.): Nasilje među vršnjacima internetom. Psihologija i nasilje u suvremenom društvu – Zbornik radova znanstve-

no-stručnog skupa Psihologija nasilja i zlostavljanja. str. 125-132. Sveučilište J. J. Strossmayera u osijeku, Filozofski fakultet

Lee, J. (2005): *Teens with mobiles to steal thunder from 3G revolution*. Preuzeto sa: http://smh.com.au/articles/2005/02/16/1108500153501.html

Sanderson, C. (2005.): *Zavođenje djeteta: kako zaštititi djecu od seksualnog zlostavljanja-smjernice za roditelje i učitelje*. VBZ, Zagreb

Stanić, I. (2007): *Narodni zdravstveni list*. Preuzeto sa: http://.zzjzpgz.hr/43/mobitel.htm

Summary

We are presenting a case of a girl R.P. born in 1991, a student in the I. grade of a high school, who was referred by the authorised Social care center and came to the Child Protection Center of Zagreb for suspected exposure to sexual abuse by the unknown adult person via the mobile phone. The procedure had been initiated by the police when an adult person was taken to custody and in his mobile phone nude photos of the girl and her mobile phone number were found. The girl was interviewed and the case was reported to the authorised Social care center which referred the girl to our institution.

The diagnosing was conducted in the Child Protection Center (psychiatrist, paediatrician, social worker, special educator, psychologist) and the findings confirmed the suspicion for sexual abuse via the mobile phone.

Child Protection Center experts found that the girl and the perpetrator first exchanged general personal data via the mobile phone. Later he asked her about the size of her breasts and about her sexual activity and they exchanged photos of private body parts with and without their clothes on. He did not accept her proposal to meet.

Appropriate development without expressed signs of psycho-traumatisation was found in the girl, while her emotional experience showed frustration, anxiety and verbalised shame and guilt after the content related to the suspected events was brought up.

Our criminal law, article 196., states that the perpetrator of sexual abuse shall be sentenced from one to five years of imprisonment.

Since the number of children exposed to sexual abuse via the mobile phone is on the increase, it is necessary to teach children how to safely use the mobile phones, how to recognise possible dangers and risk behaviours, and how to protect themselves. It is also necessary to educate children and experts who work with children in order help them adequately react to children's activities and teach them how to use the advantages and opportunities the mobile phones offer, safely.

IZLOŽENOST DJECE NASILJU PUTEM MOBITELA

Nataša Špigl, dipl. psih.-prof.*
Dom za dnevni boravak djece
"Tić" Rijeka
Beli Kamik bb
Rijeka
tic@tic-za-djecu.hr

Tamara Žakula Desnica, prof. psih.
Dom za dnevni boravak djece
"Tić" Rijeka
Beli Kamik bb
Rijeka
tic@tic-za-djecu.hr

Ljiljana Bubnić, prof. psih.
Dom za dnevni boravak djece
"Tić" Rijeka
Beli Kamik bb
Rijeka
tic@tic-za-djecu.hr

Sažetak

Nasilje putem mobitela, uz nasilje putem interneta, predstavlja oblik elektroničkog nasilja. Uključuje bilo kakav oblik poruke zbog koje se osoba osjeća neugodno ili joj se na taj način prijeti – može biti tekstualna, videoporuka, fotografija, poziv, odnosno bilo kakva višestruko slana poruka kojoj je cilj uvrijediti, zaprijetiti, nanijeti bilo kakvu štetu vlasniku mobilnog telefona. Karakteristika elektroničkih medija, osim brojnih mogućnosti koje olakšavaju svakodnevni život, je anonimnost autora koja nudi mogućnost zlouporabe ovih načina komuniciranja. Kako se upotreba mobitela širi među djecom, a djeca nisu uvijek u mogućnosti razumjeti i razlikovati primjerene od neprimjerenih aktivnosti, povećana je mogućnost slanja i primanja nasilnih sadržaja.

Ovo istraživanje predstavlja nadogradnju istraživanja o nasilju putem interneta koje je provedeno 2006. godine na 2072 učenika osnovnih škola na području grada Rijeke.

Istraživanjem je obuhvaćeno 1742 učenika četvrtih i osmih razreda iz 23 osnovne škole na području grada Rijeke.

Glavni cilj istraživanja je utvrditi incidenciju izloženosti djece nepoželjnom materijalu putem mobitela, ispitati kojim putem su izloženi tom sadržaju te reakciju djece.

Podaci pokazuju da 98% ispitane djece koristi mobitel. Djeca putem mobitela (putem tekstualnih poruka, fotografija, slika, video zapisa i poziva)

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Nataši Špigl, dipl. psih.-prof. na mail: tic@tic-za-djecu.hr

dobivaju neprimjereni sadržaj (uvrede, prijetnje, sadržaj koji uključuje nasilje, seksualne radnje). Neprimjereni sadržaji izazivaju negativne emocionalne reakcije kod te djece. Veliki postotak ispitane djece ne zna kome treba prijaviti primitak takvih sadržaja. Također, rezultati pokazuju da je zabrinjavajući postotak djece dogovorio sastanak ili bi bez nadzora i dozvole roditelja otišao na sastanak s osobom koju su upoznali putem mobitela.

Ovo istraživanje ima praktičnu vrijednost jer dobiveni rezultati sugeriraju stvaranje preporuka za daljnju edukaciju djece i roditelja o pravilnom i sigurnom korištenju mobitela.

Uvod

Elektronički mediji, internet i mobitel, važno su sredstvo komunikacije među djecom i mladima. Osim kao sredstvo zabave, imaju pozitivnu socijalizacijsku i edukacijsku ulogu u razvoju djece i adolescenata (Suniti Bhat, 2008). Razvoj tehnologije omogućuje dostupnost velike količine raznovrsnog edukativnog sadržaja. Komunikacijske tehnologije se u sve većoj mjeri koriste unutar obitelji sa ciljem održavanja i proširivanja obiteljskih odnosa (Little i sur., 2009), omogućuju lakšu i redovitiju komunikaciju sa obitelji i vršnjacima, što može doprinijeti snažnijem osjećaju sigurnosti i povezanosti (Glotz, Bertschi i Locke, 2005; David-Ferdon, Feldman Hertz, 2007).

Međutim, uz priznavanje potencijalnog pozitivnog doprinosa elektroničkih medija, važno je istaknuti potencijalni i stvarni rizik koji njihovo korištenje može predstavljati. Internet i mobiteli predstavljaju kanal za noviju pojavnost nasilja među djecom – elektroničko nasilje (cyberbullying).

Nasilje putem mobitela, koje je predmet ovog istraživanja, uključuje bilo kakav oblik poruke zbog koje se osoba osjeća neugodno ili joj se na taj način prijeti – može biti tekstualna, videoporuka, fotografija, poziv, odnosno bilo kakva višestruko slana poruka kojoj je cilj uvrijediti, zaprijetiti, nanijeti bilo kakvu štetu vlasniku mobilnog telefona (Krmek, 2006).

Elektroničko nasilje se svojim specifičnim karakteristikama značajno razlikuje od "klasičnog" nasilja među vršnjacima. Te specifične karakteristike jesu anonimnost, rasprostranjenost i neograničen broj sudionika promatrača u nasilju.

Anonimnost

Anonimnost omogućuje otvorenu komunikaciju bez osjećaja srama kao i izražavanje mišljenja o nekoj temi bez straha da će biti prepoznati i da će zbog toga imati neugodnosti (Buljan Flander i sur., 2006). Međutim, anonimnost povećava mogućnost zlouporabe ovih načina komuniciranja (Suniti Bhat, 2008). Istraživanje provedeno od strane Nacionalnog vijeća za prevenciju zločina u SAD-u (UnitedPress International, 2008., prema Suniti Bhat, 2008), pokazalo je

da od djece koja su se izjasnila kao oni koji su činili elektroničko nasilje, čak njih 50% je to činilo zbog nedostatka posljedica za takvo ponašanje. Prema tome, anonimnost eliminira kočnice jer omogućava činjenje stvari koje ne bi napravili u interakciji "licem u lice", nasilnik ima osjećaj da neće morati odgovarati za svoja ponašanja na način na koji bi inače odgovarao za, primjerice, javno izrečene riječi, što stvara osjećaj sigurnosti i moći. Dalje, bez fizičkog kontakta sa žrtvom, pri čemu nasilnik ne vidi emocionalnu reakciju žrtve, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti. Nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tijela i ton glasa, može imati mnoštvo učinaka: nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome je li neko ponašanje prouzročilo štetu drugome (Buljan Flander i sur., 2006; Kowalski i Limber, 2007). Također, anonimnost, zbog nepoznavanja identiteta nasilnika može dovesti do toga da se dijete sa svaku osobu koju sretne može pitati je li ona nasilnik (Kowalski i Limber, 2007), što doprinosi mogućoj većoj traumatizaciji žrtava (Suniti Bhat, 2008).

Rasprostranjenost

Elektroničkom nasilju dijete može biti izloženo u bilo koje vrijeme i na bilo kojem mjestu, što kod djece značajno utječe na osjećaj ranjivosti na uštrb osjećaja sigurnosti i zaštićenosti (Kowalski i Limber, 2007; Suniti Bhat, 2008).

Neograničen broj sudionika promatrača

Sadržaj elektroničkog nasilja u kratkom vremenu postaje dostupan velikom broju djece što omogućuje sudjelovanje neograničenih sudionika promatrača, što kod žrtve dovodi do uvjerenja da je svatko svjestan njihovog poniženja (Kowalski i Limber, 2007; Suniti Bhat, 2008).

Učinci elektroničkog nasilja

Zbog navedenih specifičnih karakteristika elektroničkog nasilja, vidljivo je da dijete koje je žrtva nasilja, nema moć i kontrolu nad onim što mu se događa pa stoga, iako u elektroničkom nasilju nema fizičkog kontakta i nema fizičkih posljedica, psihološke posljedice mogu biti vrlo jake i štetne. Žrtve elektroničkog nasilja mogu se osjećati kao da su uhvaćeni u zamku, uz osjećaj frustriranosti i rastrojenosti. Žrtve također mogu doživjeti depresivnost, tugu, ljutnju, nisko samopoštovanje, suicidalne misli i stres (Hinduja i Patchin, 2006; prema Winter i Leneway, 2007).

Elektroničko nasilje ne predstavlja problem samo za žrtvu nasilja već i za dijete koje to nasilje čini. Nasilnik svojim ponašanjem izražava agresivnost, koja

može biti prediktor nasilnog ponašanja u odrasloj dobi (Huesmann, 2007).

Istraživanja kojima se ispitivao problem elektroničkog nasilja najčešće su ispitivala izloženost nasilju putem interneta ili zajedno putem interneta i mobitela. Provedena istraživanja potvrđuju postojanje problema nasilja putem elektroničkih medija, međutim, nedostatna su istraživanja kojima je ispitana izloženost nasilju putem mobitela kao posebnom obliku nasilja. Prema rezultatima istraživanja koje su proveli Lenhart, Meddeen i Hitlin (2005; prema Kowalski i Limber, 2007), 45% djece ima vlastiti mobitel dok jedna trećina komunicira putem tekstualnih poruka. Istraživanje provedeno u Velikoj Britaniji pokazalo je kako jedno od pet djece u dobi od 11 do 19 godina izvještava o doživljavanju elektroničkog nasilja gdje se u najvećoj mjeri to nasilje doživjelo putem tekstualnih poruka putem mobitela (NCH, The Children's Charity, 2005; prema Kowalski i Limber, 2007). Prema istraživanju kojim je ispitana izloženost elektroničkom nasilju djece u dobi od 11 do 16 godina, rezultati pokazuju kako su pozivi i tekstualne poruke najčešći medij elektroničkog nasilja (Smith i sur., 2008).

Ovo istraživanje usmjereno je na nasilje putem mobitela te predstavlja nadogradnju istraživanja o nasilju putem interneta koje je provedeno 2006. godine na 2072 učenika osnovnih škola na području grada Rijeke.

Cilj

Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi incidenciju izloženosti djece neprimjerenom sadržaju putem mobitela, ispitati kojim putem su izloženi tom sadržaju, te kakve su reakcije djece.

Problemi

1. Ispitati koliko djece iz uzorka koristi mobitel, čestinu i neke karakteristike korištenja mobitela kod djece.
2. Ispitati izloženost djece neprimjerenim sadržajima putem mobitela te karakteristike te izloženosti.
3. Ispitati reakcije djece na izloženost neprimjerenom sadržaju putem mobitela.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 1742 učenika iz 23 osnovne škole u gradu Rijeci. Sudjelovali su učenici četvrtih (51,4%) i osmih razreda (48,6%) osnovne škole od čega 50,6% dječaka i 49,4% djevojčica.

Instrumentarij

U istraživanju je korišten Upitnik o iskustvima djece pri upotrebi mobitela koji je sastavljen za potrebe ovog istraživanja. Anketni upitnik se sastoji od 47 pitanja višestrukog izbora. Upitnik je podijeljen u pet dijelova. Prvi dio upitnika sadrži 7 pitanja o općim podacima i pitanja o navikama korištenja mobitela, drugi dio sadrži 10 pitanja o iskustvima s tekstualnim porukama, treći dio sadrži 10 pitanja o iskustvima s fotografijama, slikama i video zapisima, četvrti dio sadrži 10 pitanja o iskustvima s pozivima. Zadnji dio sadrži 10 pitanja o reakcijama djece na primanje neprimjerenog sadržaja te o izloženosti rizičnim ponašanjima putem mobitela.

Postupak

Ispitivanje je provođeno u grupama od 5 do 30 učenika, za vrijeme nastave, od travnja do lipnja 2008. godine. Ispitivanje su provodili autori istraživanja i posebno educirani volonteri – studenti psihologije i pedagogije. Ispitivanje je trajalo oko 20 minuta, bilo je anonimno, a učenici su sudjelovali uz prethodnu pismenu suglasnost roditelja.

Rezultati i rasprava

Izračunate su frekvencije odgovora te je proveden niz hi-kvadrat testova, te t-testova kako bi se ispitale navike pri korištenju mobitela, izloženost djece neprimjerenim sadržajima putem mobitela, reakcije djece, te kako bi se u navedenim područjima ispitale razlike s obzirom na dob i spol.

Podaci o navikama korištenja mobitela

Pokazalo se da 98% djece (N=1742) iz našeg uzorka koristi mobitel, a 97,5% djece posjeduje vlastiti mobitel.

Od djece koja koriste mobitel njih 82,1% (N=1705) ga koristi svakodnevno, češće učenici osmih razreda ($t=-14{,}68$, $p<.001$), te češće djevojčice ($t=-4.91$; $p<.001$). Prosječna dob s kojom djeca počinju koristiti mobitel je 8,5 godina (N=1657). U dobi početka korištenja mobitela postoji značajna razlika između učenika osmih razreda (9,4 godine) i učenika četvrtih razreda (7,7 godina) ($t=-22.73$, $p<.001$) (N=1657).

Kako je vidljivo iz rezultata, dob početka korištenja mobitela se spušta (tablica 1). Time se povećava populacija djece koja su izložena potencijalnom riziku od nasilja putem mobitela, a kako djeca niže razvojne dobi imaju i manje

Tablica 1. Aritmetičke sredine, standardne devijacije, t-vrijednost, značajnost razlike i stupnjevi slobode za dob početka korištenja mobitela

	M	SD	t	ss
ČETVRTI RAZRED (N=843)	70,7	10,3	- 22,73	1655
OSMI RAZRED (N=814)	90,4	10,7	p<0,001	

kapacitete razumijevanja određenih iskustava, ovime se rizik još više povećava.

Kao način plaćanja troškova, 12,2% djece koristi mjesečnu pretplatu, a 87,8% djece bonove (N=1699).

Mjesečni trošak korištenja mobitela kod 48,8% djece iznosi 50 kn, kod 25,5% djece 100 kn, kod 16,4% manje od 50 kn, kod 6,5% 200 kn, te kod 2,7% djece više od 200 kn (N=1688). Mjesečni trošak je viši kod učenika osmih razreda (t=-17,09, p<0,001).

Djeca najčešće koriste mobitel u svrhu telefoniranja (40%), zatim za slanje sms-a (28%), slušanje glazbe (22%), igranje igrica (5%) te za ostale aktivnosti (internet, fotografiranje,...) (2,6%) (N=1692).

Iz ovih rezultata se vidi da veliki postotak djece ne koristi mobitel u svrhu komuniciranja, što bi mu trebala biti namjena, nego mobitel koriste kao sredstvo razonode.

Podaci o izloženosti neprimjerenom sadržaju

Rezultati su pokazali da je čak 30,8% djece (N=1639) dobilo neprimjereni sadržaj putem mobitela. U podjednakoj mjeri djeca su neprimjereni sadržaj dobivala putem tekstualnih poruka, putem fotografija i putem poziva.

- 16,4% djece su "pasivne žrtve" što znači da su samo primili neprimjerene sadržaje putem mobitela
- od 17,2% djece koja izjavljuju da su oni sami slali neprimjereni sadržaj putem mobitela.
  - 2,8% sami ne doživljavaju nasilje tj. ne primaju neprimjereni sadržaj, ali ga šalju
  - 14,4% djece su "provokativne žrtve", što znači da su primili neprimjereni sadržaj putem mobitela, ali takav sadržaj su i slali
- U 10,5% slučajeva (N=1709) djeca imaju saznanja da su oni sami bili predmet neprimjerenog sadržaja (netko je o njima slao neprimjerene tekstualne poruke, fotografije ili pozive).

Dječaci češće od djevojčica primaju neprimjereni sadržaj (χ^2=7,77; ss=1; p<0,001), kao i učenici osmih razreda u odnosu na učenike četvrtih razreda

(χ^2=99,68; ss=1; p<0,005). Također, učenici koji primaju neprimjereni sadržaj, češće koriste mobitel u odnosu na učenike koji ne primaju neprimjeren sadržaj (t=-6,8; p<0,001)

Učenici osmih razreda u odnosu na učenike četvrtih razreda (χ^2=144,98; ss=1; p<0,001), kao i dječaci u odnosu na djevojčice (χ^2=32,64; ss=1; p<0,001), češće šalju neprimjerene sadržaje. Također, učenici koji šalju neprimjereni sadržaj, češće koriste mobitel u odnosu na učenike koji ne šalju neprimjeren sadržaj (t=-7,5; p<0,001)

U odgovorima djece glede emocionalnih reakcija nakon primljenog neprimjerenog sadržaja 35,2% djece (N=522) izvještava o uznemirujućim osjećajima (zbunjenost, uznemirenost, ljutnja, preplašenost, nesigurnost). Neprimjereni sadržaji češće su izazivali emocionalne reakcije kod učenika četvrtih razreda (χ^2=23,93; ss=2; p<0,001), te kod djevojčica (χ^2=25,73; ss=2; p<0,001).

Navedeni rezultati pokazuju kako su dobivanju neprimjerenog sadržaja više izloženi stariji učenici i dječaci, ali mlađe učenike i djevojčice više uznemiruje. Podaci o emocionalnim reakcijama nakon primitka neprimjerenog sadržaja ukazuju na potrebu za stručnim tretmanom.

Podaci o razlikama među školama

Postoji značajna razlika u primanju neprimjerenih sadržaja (χ^2=48,33; ss=22; p=0,001) i u slanju neprimjerenih sadržaja ovisno o školi koju učenici pohađaju (χ^2=67,90; ss=22; p=0,001). U šest škola u kojima je izraženo primanje odnosno slanje neprimjerenih sadržaja, pet škola se ističe i u slanju i u primanju neprimjerenih sadržaja. Dobiveni rezultati mogu ukazivati na povećanu pojavnost nasilja putem mobitela u tim školama ili na veću osjetljivost učenika i prepoznavanje određenih ponašanja kao nasilnih, kao rezultat edukacije o ovom obliku nasilja.

Iskustva s tekstualnim porukama

Poruke s uznemirujućim i nasilnim sadržajem dobiva 17% učenika (N=1700). Kod djece koja su dobila neprimjerenu tekstualnim poruku (N=299) to se značajno češće događalo kada nisu bili u školi (χ^2=140,55; ss=1; p<0,001), u 84% slučajeva.

Sadržajno najčešće dobivaju poruke koje sadrže uvrede, zatim prijetnje, uvrede o drugom djetetu, nasilje i seks, te poruke koje se odnose na intimne stvari. U podjednakom broju slučajeva poruke šalje poznata i nepoznata osoba U slučaju kada poruke šalju poznate osobe to su u podjednakom omjeru djevojčice i dječaci.

U 62% slučajeva djeca su odgovorila na tekstualnu poruku neprimjerenog sadržaja. Ispitanici u 69% slučajeva izjavljuju da je primanje takvih poruka bilo jednokratno ili je trajalo do tjedan dana, 8% ispitanika navodi da je primanje trajalo oko mjesec dana, 5% oko šest mjeseci, 3% oko godinu dana, dok 7% djece navodi da je primanje takvih sadržaja trajalo više od jedne godine.

Ispitanici izjavljuju da su u 6,7% slučajeva (N=1680) oni bili predmet nasilja putem tekstualne poruke, dok ostala djeca nemaju informaciju o tome.

Ukupno 10,7% djece (N=1698) izjavljuje da su i sami slali uvredljive i nasilne tekstualne poruke o drugima. Značajno češće su to činili kada nisu bili u školi (χ^2=120,23; ss=2; p<0,001), u 76,7% slučajeva (N=182).

Učenici osmih razreda češće primaju (χ^2=60,06; ss=1; p<0,001) i češće šalju (χ^2=98,95; ss=1; p<0001) tekstualne poruke neprimjerenog sadržaja. Nije dobivena značajna razlika u dobivanju neprimjerenih tekstualnih poruka s obzirom na spol (χ^2=0,85; ss=1; p>0,001), ali dječaci češće šalju neprimjerene poruke (χ^2=19,06; ss=1; p<0,001).

Iskustva s fotografijama, slikama i video zapisima

Fotografije s uznemirujućim i nasilnim sadržajem dobiva 16,1 % učenika (N=1694). Kod djece koja su dobila neprimjerenu fotografiju (N=273) to se značajno češće događalo kada nisu bili u školi (χ^2=18,46; ss=1; p<0,001), u 63% slučajeva.

Sadržajno najčešće dobivaju fotografije koje sadrže seksualne radnje, nasilje te koje prikazuju gole osobe. Neprimjerene sadržaje značajno češće šalje poznata osoba (χ^2=45,13; ss=1; p<0,001), u 70,3% slučajeva. U slučaju kada fotografije šalju poznate osobe to najčešće čini skupina djevojčica i dječaka, a zatim jedan ili više dječaka.

U 55,1% slučajeva djeca su odgovorila na fotografiju neprimjerenog sadržaja. Ispitanici u 56,7% slučajeva izjavljuju da je primanje takvih fotografija bilo jednokratno ili je trajalo do tjedan dana, 7,2% ispitanika navodi da je primanje trajalo oko mjesec dana, 5,3% oko šest mjeseci, 3,4% oko godinu dana, dok 18,6% djece navodi da je primanje takvih sadržaja trajalo više od jedne godine.

Ispitanici izjavljuju da su u 4,2% slučajeva (N=1686) oni bili predmet nasilja putem fotografije, dok ostala djeca nemaju informaciju o tome.

Ukupno 9,6% djece (N=1685) izjavljuje da su i sami slali uvredljive i nasilne fotografije o drugima. Značajno češće su to činili kada nisu bili u školi (χ^2=53,64; ss=2; p<0,001) u 63,1% slučajeva (N=160).

Učenici osmih razreda češće primaju (χ^2=68,08; ss=1; p<0,001) i češće šalju (χ^2=80,85; ss=1; p<0,001) fotografije neprimjerenog sadržaja. Dječaci češće primaju (χ^2=44,10; ss=1; p<0,001) i češće šalju neprimjerene fotografije (χ^2=49,78; ss=1; p<0,001).

Iskustva s pozivima

Pozive s uznemirujućeg i nasilnog sadržaja dobiva 19,3% učenika (N=1693). Kod djece koja su dobila neprimjereni poziv (N=337) to se značajno češće događalo kada nisu bili u školi (χ^2=198,85; ss=1; p<0,001), u 89,3% slučajeva.

Sadržajno najčešće primaju pozive koji sadrže uvrede, zatim prijetnje, nasilne i seksualne poruke, slijede uvrede o drugom djetetu, te pozivi u vezi intimnih stvari. Neprimjerene sadržaje značajno češće je uputila nepoznata osoba (χ^2=17,72; ss=1; p<0,001), u 59,6% slučajeva. U slučaju kada pozive upućuju poznate osobe, to najčešće čini skupina djevojčica i dječaka i skupina dječaka, a zatim jedan dječak

U 53,9% slučajeva djeca su sudjelovala u takvom razgovoru. Ispitanici u 70,4% slučajeva izjavljuju da su ti pozivi bili jednokratni ili su se dešavali unutar tjedan dana, dok 11,5% ispitanika navodi da su takvi pozivi trajali oko mjesec dana, 3,4% oko šest mjeseci, 2,8% oko godinu dana ,dok 8,4% djece navodi da je primanje takvih sadržaja trajalo više od jedne godine.

Ispitanici izjavljuju da je u 2,9% slučajeva (N=1686) netko upućivao pozive o njima drugima, dok ostala djeca nemaju informaciju o tome.

Ukupno 9,5% djece (N=1679) izjavljuje da su i sami upućivali uznemirujuće i prijeteće pozive drugima. Značajno češće su to činili kada nisu bili u školi (χ^2=45,23; ss=1; p<0,001) u 77,5% slučajeva (N=160).

Učenici osmih razreda češće primaju (χ^2=94,53; ss=1; p<0,001) i češće upućuju (χ^2=70,55; ss=1; p<0,001) uznemirujuće i prijeteće pozive. Nije dobivena razlika u primanju neprimjerenih poziva s obzirom na spol (χ^2=1,39; ss=1; p>0,005), no dječaci češće upućuju neprimjerene pozive (χ^2=10,91; ss=1; p<0,001).

Rezultati koji govore o tome kako su djeca dobivanju neprimjerenih sadržaja (tekstualnih poruka, slika i poziva) bila značajno češće izložena u vrijeme kada nisu bili u školi, potvrđuje važnu karakteristiku ovog oblika nasilja – rasprostranjenost, odnosno govori kako su djeca stalno izložena ovom obliku nasilja. Dobiveni rezultati su u skladu s rezultatima i drugih istraživanja (Smith i sur., 2008).

Tablica 2. Sadržaj neprimjerenog sadržaja rangiran s obzirom na frekvenciju javljanja dobiven putem tekstualne poruke, slike i poziva

Tekst poruke	Slike	Pozivi
1. Uvrede 2. Prijetnje 3. Vrijeđanje drugog djeteta 4. Nasilje i seks 5. Intimne stvari	1. Nasilje i seks 2. Slike i video zapisi golih osoba 3. Vrijeđanje drugog djeteta 4. Uvrede	1. Uvrede 2. Prijetnje 3. Nasilje i seks 4. Vrijeđanje drugog djeteta 5. Intimne stvari

S obzirom na sadržaj dobivenih tekstualnih poruka, slika i poziva, uočava se da se tekstualne poruke i pozivi češće koriste kao sredstvo za verbalno nasilje, odnosno uvrede i prijetnje, dok se slike, fotografije i video zapisi koriste kao sredstvo seksualnoga nasilja, odnosno njima se šalju neprimjereni seksualni sadržaji.

Rizična ponašanja pri upotrebi mobitela

Od 20,7% djece (N=1633) netko je tražio osobne podatke putem mobitela, u najvećoj mjeri putem tekstualne poruke. Od djece koju je netko tražio, 33% djece (N=338) je i dalo osobne podatke, a 29,6% ispitanika (N=1651) je putem mobitela upoznalo novu osobu, dok je 13,9% djece (N=1639) dogovorilo susret s osobom koju je upoznalo putem mobitela. Čak 10,6% djece (N=1673) izjavljuje da bi otišlo na susret s osobom koja je poziva putem mobitela, dok njih 10% izjavljuje da bi to učinilo uz dozvolu roditelja.

Ovi rezultati ukazuju na značajan broj djece koja su u riziku za pojavu nasilja, odnosno koja su potencijalne žrtve jer opisane aktivnosti ne doživljavaju kao opasne već kao prihvatljiv način komuniciranja i ponašanja.

Od djece koja su dobila neprimjeren sadržaj (N=509), 33,6% djece se povjerilo prijateljima, 21,4% djece nije nikome povjerilo svoje iskustvo, 16,7% djece se povjerilo roditeljima, 1,2% djece se povjerilo djelatniku škole, 0,4 % djece se povjerilo nekoj drugoj odrasloj osobi.

Na pitanje što učine ili što bi učinili ukoliko bi dobili neprimjereni sadržaj (N=1592), 31,8% djece odgovara kako bi reklo odrasloj osobi, njih 22,8% obriše sadržaj bez otvaranja, 29,2% pročita i obriše, dok 10,9% djece pročita i sačuva sadržaj.

Ukupno 52,9% djece smatra da dobivanje neprimjerenih sadržaja treba prijaviti odraslim osobama kao što su roditelji, djelatnici škole ili policija, 31,9% djece smatra da dobivanje takvih sadržaja treba prijaviti, ali ne znaju kome, dok 15,2% djece smatra da dobivanje neprimjerenih sadržaja ne treba prijaviti (N=1663).

Navedeni rezultati upućuju na velik broj djece koja dobivanje neprimjerenog sadržaja ne povjerava nikome, misli da ga ne treba prijaviti ili ne zna kome prijaviti. Slični podaci dobiveni su i u istraživanju Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba (2008).

Svi navedeni rezultati, uz detaljan prikaz opisanog problema, imaju praktičnu primjenu jer daju smjernice za prevenciju nasilja putem mobitela. Prevencija mora biti usmjerena na osvješćivanje postojanja problema, odnosno na upoznavanje s mehanizmima nasilja putem mobitela i njegovim mogućim posljedicama, te na edukaciju djece, roditelja i školskih djelatnika.

U edukaciji djece potrebno je usmjeriti se na jasno prepoznavanje onih ponašanja koja predstavljaju nasilje te onih koja predstavljaju potencijalni rizik.

Djecu koja čine nasilje važno je upoznati s posljedicama njihova ponašanja za žrtvu. Važno je kod djece razvijati osobnu odgovornost za ispravno i pogrešno ponašanje.

Djeci je važno istaknuti važnost prijavljivanja nasilja putem mobitela te usvajanje ponašanja kojima će se zaštiti od nasilja putem mobitela.

U edukaciji roditelja potrebno je potaknutu otvorenu komunikaciju s djecom kako bi djeca bila sigurna u slučaju potrebe povjeravanja o izloženosti nasilju putem mobitela. Roditeljima također treba ukazati na njihov doprinos u razvijanju odgovornog pristupa korištenja mobitela.

U edukaciji školskih djelatnika važno je usmjeriti se na osvješćivanje postojanja nasilja putem mobitela te stvaranje smjernica za postupanje u slučaju saznanja o ovom obliku nasilja kao i uvođenje pravila o korištenju mobitela na nivou škole.

Preporuke za daljnja istraživanja idu u smjeru ispitivanja razloga za uključivanje u nasilje putem mobitela, kako bi se djelovanjem na te razloge preveniralo daljnje nasilje.

Zaključci

Rezultati provedenog istraživanja potvrđuju postojanje problema nasilja putem mobitela te ukazuju na potrebu za daljnjim ispitivanjem opisanog problema kao i na sustavnu edukaciju djece, roditelja i školskih djelatnika sa ciljem prevencije ovog oblika nasilja.

Literatura

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. (2006). *Nasilje preko interneta (cyberbullying).* Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

David-Ferdon, C. & Feldman Hertz, M. (2007). Electronic Media, Violence, and Adolescents: An Emerging Public Health Problem. *Journal of Adolescent Health, 41*, 1-5.

Glotz, P., Bertschi S. & Locke, C. (2005). *Thumb Culture: The Meaning of Mobile Phones for Society.* London: Transaction Publisher.

Hrabri telefon i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2008). Istraživanje o korištenju interneta, mobitela i drugih tehnologija. preuzeto 02.01.2009. sa http://www.poliklinika-djeca.hr/

Huesmann, L. R. (2007). The Impact of ElectronicM edia Violence: Scientific Theory and Research. *Journal of Adolescent Health*, *41*, 6-13.

Kowalski, R. M. & Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health, 41*, 22-30.

Krmek, M. (2006). Krije li se u vašem djetetu žrtva ili nasilno ponašanje. *Vaše zdravlje, 46*, preuzeto 11.11.2008. sa http://www. vasezdravlje.com/izdanje/ clanak/825/

Little, L., Sillence, E., Sellen, A. & Taylor, A. (2009). The family and communication technologies. *International Journal of Human-Computer Studies, 67*, 125-127.

Smith, P. K., Madhavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact on secondary school pupils. *Journal of Child Psychology & Psychiatry, 4(49)*, 376-385.

Suniti Bhat, C. (2008). Cyber Bullying: Overview and Strategies for School Counsellors, Guidance Officers, and All School Personnel. *Australian Journal og Guidance and Counseling, 1(18)*, 53-66.

Winter, R. E. i Leneway, R. J. (2007). Terror in the Classroom: What Can be Done? preuzeto 11.11.2008. sa http://www.chaminade.org/ Cyberbullying.htm

Summary

Mobile phone bullying, alongside Internet bullying, is a form of electronic bullying including any kind of a message that makes a person feel uncomfortable or threatened – a text message, a video message, a photograph, or a call – i.e. any repeatedly sent message that has the aim of insulting, threatening or in any way harming the owner of the mobile phone. Apart from numerous possibilities that make everyday life easier, one of the characteristics of electronic media is the anonymity of the sender, which opens the possibility of abuse of these means of communication. As mobile phone use is being spread among children, and since children are not always able to understand and distinguish appropriate activities from inappropriate ones, the possibility of sending and receiving messages containing violent contents has increased.

The main aim of this research is to establish the incidence of children's exposure to unwanted material on mobile phones and to examine the ways they are exposed to this content and their responses to it. The research has included 1,742 fourth- and eighth-graders from 23 elementary schools in the City of Rijeka. 98% of interviewed children use mobile phones. The results have shown that children receive inappropriate content (insults, threats, violent and sexually explicit content) on their mobile phones (via text messages, photographs, pictures, videos, and calls). Inappropriate content induces negative emotional responses in these children. A high percentage of interviewed children do not know to whom they should report receiving this kind of messages. The results also show that an alarming percentage of children would set up a meeting or meet a person they have only met over the mobile phone without their parents' supervision and consent.

The practical value of this research is in that its results suggest recommenddations for further education of children and parents on appropriate and safe mobile phone use.

PREVENCIJA ZLOSTAVLJANJA KORIŠTENJEM MODERNE TEHNOLOGIJE (PRIMJER DOBRE PRAKSE)

Lucija Modrušan, prof. psihologije*
OŠ "Monte Zaro" Pula
Boškovićev uspon 24
lmodrusan@yahoo.com

Ostali djelatnici škole
OŠ "Monte Zaro" Pula
Boškovićev uspon 24
os-pula-oo8@skole.t-com.hr

Sažetak

Vrijeme bujanja modernih tehnologija dovodi mnoge nadasve pozitivne, ali isto toliko i negativne posljedice za čovjeka. Budući da je naša škola već tri godine u programu UNICEF-a "Škola bez nasilja" i provodi program "Stop nasilju", projektni je dan na ovu temu održan zbog očite potrebe upoznavanja učenika naročito s nedostacima korištenja moderne tehnologije.

Naš je cilj bio osvijestiti učenike da moderna tehnologija predstavlja veliki korak ka boljoj i lakšoj komunikaciji, ali isto tako za sobom povlači sve one negativne strane s kojima se do sad nismo susretali. Ponajprije se naglasak stavlja na zloporabu interneta – blogova, chatova, elektronske pošte kao i mobitela koji su sve opremljeniji.

Nakon cjelodnevnih radionica sa svim učenicima škole, radionica je provedena i s roditeljima učenika te su zajednički dogovoreni načini korištenja moderne tehnologije. Nakon radionica provedena je i evaluacija projekta koja je ukazala na vrlo pozitivna mišljenja. Kako bi zaokružili cjelinu, izdan je i Edukativni bilten br. 1 u kojem je opisan tijek provođenja ovog projekta i rezultati evaluacije.

Uvod

Vršnjačko zlostavljanje Olweus (1998; prema Pregrad, 2007) definira kao zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni, usmjereni na stog učenika od strane jednog učenika ili grupe (najčešće 2-3). Negativnim postupcima smatraju se tjelesno i/ili psihičko nasilje, a odnos zlostavljača i žrtve uvijek je popraćen nerazmjerom snaga na kontinuumu moć-bespomoćnost.

Vršnjačko nasilje putem modernih tehnologija (eng. *cyberbullying*) je opći pojam za korištenje "*cyber"* ili modernih tehnologija kao što su mobilni telefoni,

* Za korespondenciju u vezi rada obratiti se Luciji Modrušan, prof. psihologije na mail: lmodrusan@yahoo.com

elektronska pošta ili tekstualne poruke s namjerom da naude drugima (Chibbaro, 2007). Među vršnjacima, time su obuhvaćene situacije kad je dijete izloženo napadu drugog djeteta ili grupe djece putem interneta, mobilnih telefona i ostalih tehnologija komunikacije. (Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003). Poticanje grupne mržnje, napadi na privatnost, uhođenje, uznemirivanje, vrijeđanje, širenje nasilnih i uvrjedljivih komentara, te nesavjestan pristup štetnim sadržajima spadaju u međuvršnjačko nasilje putem modernih tehnologija. Također, takva vrsta nasilja može uključivati i slanje neistinitih, okrutnih, zlobnih čak i prijetećih poruka, kreiranje stranica na internetu ili blogova koji sadrže slike, crteže, šale i neistinite priče na račun vršnjaka (Buljan Flander, Bilić, Karlović, 2004).

Glavni rizici uporabe interneta su: izloženost uznemirujućim, agresivnim ili nepristojnim e-mail porukama, direktna komunikacija s osobom koja traži neprimjerene odnose, izlaganje seksualnim sadržajima, pretjerana izoliranost djeteta koja proizlazi iz prečestog i/ili dugotrajnog korištenja računala, odnosno interneta i slično (Krmek, 2006).

Ono što potiče djecu na ovakvu vrstu nasilja jest brzina prijenosa informacija i anonimnost koju im osiguravaju novi načini komunikacije. Naime, pri korištenju chatova, blogova, foruma i elektronske pošte korisnici se služe svojim nadimcima te tako ne odaju svoj identitet. Anonimnost omogućuje korisnicima da lakše izraze svoje mišljenje i podijele s drugima ono što bi im inače bilo teško izreći uživo. Isto tako, blogiranjem se razvijaju socijalne vještine, ispunjava se potreba za samoekspresijom te se poboljšavaju sposobnosti pisanja. Međutim, postoje i oni koji tu anonimnost iskorištavaju kako bi naudili svojim kolegama zbog ljubomore, zavisti ili se osvetili na nnačin da o njima pišu neistine ili ih "opsjedaju" porukama (Buljan Flander i sur., 2004).

Razlike između posljedica vršnjačkog nasilja u stvarnim situacijama i onima preko modernih tehnologija su u raširenosti i načinu na koji se želi nekome nauditi. Nekada je najveća publika pred kojom se nasilje događalo bila ona na školskim igralištima dok je danas ta publika proširena na sve one koji koriste računala i ostale oblike moderne tehnologije. Nadalje, pisana riječ ima veću snagu od verbalnog oblika jer djeluje puno konkretnije i realnije, a i duže ostaje u mislima jer se može više puta pročitati dok se jednom izgovorena uvreda može i zaboraviti (Krmek, 2006).

Djeca više nemaju one sigurnosti da će izbjeći zlostavljanje kada dođu kući jer ih blizina tehnoloških izuma kojima se svakodnevno služe održavaju na stalnoj izloženosti zlostavljanju (Krmek, 2006).

Ideja je potekla nakon što smo kao učitelji shvatili da učenici već u osnovnoj školi znaju o modernim tehnologijama mnogo više od nas samih. Djeca su nam pokazala da je bujanje modernih tehnologija sveprisutno u njihovim životima i kako su zbog svakodnevne okruženosti tehnološkim izumima postali njihova svakodnevica. Pitajući djecu što misle o svekolikim novim tehnološkim

postignućima primijetili smo kako su vrlo pozitivnog mišljenja i prihvaćaju ih brže od odraslih. Međutim, takav stav nemaju njihovi stariji. Oni su zabrinuti zbog mogućih posljedica koje noviteti ostavljaju na njih i njihovu djecu.

Priprema za provođenje projektnog nastavnog dana

Povedeni odgovorima djece i odraslih kao i događajima koji su upravo tada ukazali na činjenicu kako se u školama nasilje putem modernih tehnologija doista i događa, odlučili smo provesti cjelodnevni projekt pod nazivom "Prevencija zlostavljanja korištenjem moderne tehnologije". Tim projektom htjeli smo barem jednim dijelom pokušali učenicima ukazati na one lošije strane korištenja moderne tehnologije s ciljem donošenja pravila za korištenje moderne tehnologije na siguran način.

Prije same pripreme za provedbu projekta bilo je potrebno upoznati zaposlenike škole što naziv *cyberbullying* ili nasilje putem moderne tehnologije jest. Psihologinja škole je na sjednici Učiteljskog vijeća održala predavanje učiteljima za njihovo stručno usavršavanje na temu: "Cyberbullying – Zlostavljanje putem moderne tehnologije". Na tom su predavanju objašnjeni pojmovi kao što su *moderna tehnologija, internet, blog, chat, forum, elektronska pošta* kao i mogući načini zlostavljanja putem tih različitih vrsta tehnologije. Također, učitelji su upoznati s prednostima i nedostacima modernih načina komuniciranja te o mogućim načinima prevencije zlostavljanja putem istih. Na kraju, učitelji su upućeni kako pomoći učenicima ukoliko se takvo nasilje ipak dogodi.

Nakon predavanja o temi zlostavljanja, dogovoren je plan aktivnosti učenika i vrijeme za svaku aktivnost predviđenog Projektnog dana. Taj je plan predložila ravnateljica škole te ga je Učiteljsko vijeće jednoglasno prihvatilo. Dogovorena su i Pravila za rad u skupinama te su podijeljena zaduženja učitelja-voditelja projektnih radionica po razrednim odjelima. Stručni suradnici-voditelji bili su zaduženi za pomoć u razredima u kojima su učenici s većim posebnim obrazovnim potrebama. Utvrđen je i dan roditeljskog sastanka na kojem će se i s roditeljima provesti jedan dio ove radionice. Voditeljima radionica dodijeljen je cjelokupan pisani materijal za realizaciju projektne nastave.

Tijek projektnog nastavnog dana

Prvi nastavni sat bio je predviđen za upoznavanje učenika s temom projektnih radionica toga dana. U uvodnom dijelu voditelj projektne radionice govorio je učenicima o modernim tehnologijama i objasnio im tijek provođenja radionica. Voditelj je upoznao učenike s aktivnostima i vremenom za svaku aktivnost kao i s Pravilima za rad u skupinama (Prilog 1). Na kraju sata prema slučajnom

odabiru formirane su tri skupine učenika koje će individualno izvršavati zadane zadatke.

Na drugom je nastavnom satu aktivnost učenika bila usmjerena na istraživanje o modernim tehnologijama. Prethodno podijeljene skupine dobile su različite zadatke istraživanja. Jedna je skupina istraživala o tome koju modernu tehnologiju koriste, druga o prednostima korištenja moderne tehnologije, a treća o opasnostima korištenja moderne tehnologije. Svaki je član skupine individualno istraživao određeno vrijeme, a nakon toga su učenici na razini skupine zajednički donijeli zaključke o zadanoj temi. Predstavnik svake skupine prezentirao je istraživanje svoje skupine učenicima razrednog odjela. Predstavnici triju skupina zajednički su zaključke istraživanja razrednog odjela zapisali na plakat.

Na trećem je nastavnom satu učenicima bio zadatak donošenje Pravila korištenja moderne tehnologije na siguran način. Prema već opisanom principu rada u skupinama, učenici su zajednički predložili Pravila korištenja moderne tehnologije na siguran način te ih zapisali na plakat.

Nakon donesenih Pravila, učenici su na četvrtom nastavnom satu predlagali odraslima što od njih očekuju. Individualnim radom u skupinama svaki je učenik zapisao svoje prijedloge. Do kraja sata zaključeni su prijedlozi za roditelje i učitelje na nivou razrednog odjela koji su zapisani na plakat. Kao kraj radnog djela projekta učenici su ispunili upitnik vrjednovanja projekta.

Projektni nastavni dan završen je tako da su predstavnici razrednih odjela prezentirali zaključke projekta svog odjela pred ostalim predstavnicima i voditeljima. Školski je projekt zaključen na temelju razrednih projekata, a plakati su izloženi u holu škole.

Roditeljski sastanci i učiteljsko vijeće

Tjedan dana nakon provedenog projektnog nastavnog dana roditelji su pozvani na roditeljski sastanak kako bi ih se upoznalo s projektom koji provodi škola i kako bi sami sudjelovali u tom projektu. Nakon što je razrednik u uvodnom dijelu objasnio temu, predstavnici učenika prezentirali su roditeljima svoj razredni projekt. U drugom su dijelu roditelji u skupinama izrađivali pravila po kojima će kao roditelji postupati, a u svezi prevencije zlostavljanja korištenjem moderne tehnologije. Po donošenju pravila ponašanja, ispunili su upitnik vrjednovanja projekta.

I učitelji škole dogovorili su i zaključili svoja pravila o postupanju u svezi prevencije zlostavljanja modernom tehnologijom i sigurnosti učenika. Naposljetku su ispunili upitnik vrjednovanja projekta.

Informiranje javnosti

Kako cjelokupan projekt ne bi ostao samo u sjećanjima onih koji su u njemu sudjelovali, škola je temeljem materijala projektnog nastavnog dana izdala Edukativni bilten br.1. Također, o projektu su pisale Školske novine, Glas Istre, Barkun i Giornal, govorili su na Nezavisnoj Istarskoj televiziji, a na mrežnoj stranici škole objavljen je tijek projekta.

Vrjednovanje

Upitnik je sastavljen kako bismo dobili izravne informacije o uspješnosti provedbe ovog projekta kao i ostalih projekata UNICEF-ovog programa "Škola bez nasilja", a sastoji se od 5 pitanja (Prilog 2). Ispunili su ga svi učenici, roditelji i zaposlenici škole koji su u njemu sudjelovali.

Obrada rezultata prikazana u tablici 1. pokazala je da većina ispitanih (objedinjeni rezultati=98,25%) podržava sudjelovanje škole u ovim i sličnim projektima programa "Škola bez nasilja" te da većinom uključuje i učenike, i roditelje i zaposlenike škole (o.r.=99,75%). Zanimljivo je da otprilike 1/5 ispitanih učenika smatra kako ovakvi projekti ne utječu na pozitivne promjene ponašanja učenika dok ostali (roditelji, zaposlenici) smatraju kako se pozitivan učinak ipak vidi (oko 95%). Na pitanje "Treba li škola nastaviti s ovakvim projektima?" većina odgovara potvrdno (95,25%).

Konačna ocjena ovog projekta učenicima i zaposlenicima škole je 5, a roditeljima 4 što ukazuje na to da bi roditelji trebali i više biti uključeni u ovakve projekte kako bi se dosadašnji odnos još više poboljšao i kako bi se zajednički doprinijelo boljem i uspješnijem odgoju djece.

Tablica 1. Rezultati vrjednovanja projekta

	1. Pitanje		**2. Pitanje**		**3. Pitanje**		**4. Pitanje**		**5. Pitanje**			
	DA	Ne	Uključuje sve	Ne realizira	Da	Ne	Da	Ne	2	3	4	5
Učenici	217 96.9%	7 2.%	224 100%	0 0%	176 78.57%	48 21.43%	205 91.52%	19 8.48%	20 8.93%	22 9.82%	69 30.8%	113 50.45%
Roditelji	140 100%	0 0%	139 99.3%	1 0.7%	132 94.29%	8 5.71%	140 100%	0 0%	3 2.14%	30 21.43%	70 50%	37 26.43%
Zaposlenici	36 100%	0 0%	36 100%	0 0%	34 94.44%	2 5.56%	36 100%	0 0%	0 0%	3 8.33%	13 36.11%	20 55.56%
Objedinjeni rezultati	393 98.25%	7 1.75%	399 99.75%	1 0.25%	342 85.5%	58 14.5%	381 95.25%	19 4.75%	23 5.75%	55 13.75%	152 38%	170 42.5%

Umjesto zaključka

Radionički način rada pokazao se vrlo uspješnim u našoj školi jer se na taj način djeca potiču na suradnju i uvažavanje međusobnog mišljenja što je u današnje vrijeme postalo vrlo važno. Takav način suradnje učenicima odgovara jer aktivno istražuju temu te donose zaključke na temelju svog vlastitog istraživanja. Budući da naša škola broji oko 250 učenika takvi se projekti vrlo efikasno izvode.

Samo provođenje i zainteresiranost učenika za temu, kao i vrlo pozitivni rezultati vrjednovanja poticaj su školi da i dalje radi na programu UNICEF-a i provodi ovakve i slične radionice. Prigodnim projektima unaprjeđuje se kvaliteta nastave i rad škole. Također, učenici se senzibiliziraju za aktualne teme i događanja pa se bolje nose s mogućim problemima i opasnostima.

Literatura

Buljan Flander, G. i Kocijan Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Marko M, Zagreb.

Buljan Flander, G., Bilić, V. i Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom.* Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Chibbaro, J. S. (2007). "School counselors and the cyberbully: interventions and implications". *Professional School Counseling*. (5.1.2009.) http://findarticles.com/p/articles/mi_m0KOC/is_1_11/ai_n21093613

Krmek, M. (2006). *Krije li se u vašem djetetu žrtva ili nasilno ponašanje?*. www.vasezdravlje.com/autori/autor/257/

Pregrad, J. (2007). *Priručnik. Projekt Za sigurno i poticajno okruženje u školama – prevencija i borba protiv nasilja među djecom.* Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Summary

Modern technologies have developed a lot recently showing many advantages as well as disadvantages for the mankind. As our School has been a part of the UNICEF's program "School without Violence" for already three years and has been included in the program "Stop to the Violence", a project day on this topic has been organized in order to acquaint the children with all the disadvantages of using modern technology.

Our aim was to make our pupils aware that the modern technology represents a big step towards a better and easier communication, however, at the same time it brings along some disadvantages which we have not encountered so far. In the first place emphasis should be put on abuse of the internet

– blogs, chats, e-mail, as well as mobile phones which are more sophisticated every day.

After all-day workshops with all the pupils of the school, workshops have been organized with their parents too, and the rules of using modern technology have been worked out together. After the workshops, an evaluation of the project has been made showing very positive opinions and tendencies. In order to sum up this topic, Educational Bulletin No.1 has been issued describing the course of this project and the results of its evaluation.

Prilozi

Prilog 1. Pravila rada skupine

1.	PROJEKTNA NASTAVA REALIZIRA SE U RAZREDNOM ODJELU U TRI SKUPINE.
2.	SKUPINE UČENIKA USTROJAVAJU SE SLUČAJNIM ODABIROM.
3.	SVAKA SKUPINA DOBIVA ODREĐEN ZADATAK.
4.	UNUTAR SVAKE SKUPINE UČENICI OBAVLJAJU ISTI PISANI ZADATAK ALI RADE INDIVIDUALNO.
5.	VRIJEME JE OGRANIČENO ZA SVE ZADATKE.
6.	VODITELJ VRIJEME ZAPISUJE NA ŠKOLSKU PLOČU.
7.	NAKON ISTEKA VREMENA SVAKI ČLAN SKUPINE IZLAŽE UNUTAR SKUPINE.
8.	UČENICI UNUTAR SKUPINE RAZGOVARAJU – DOGOVARAJU SE I ZAKLJUČUJU U SVEZI ZADATKA I TO ZAPISUJU.
9.	PREMA DOGOVORU JEDAN UČENIK IZLAŽE JAVNO RAD SKUPINE.
10.	IZRADA PLAKATA – PREDSTAVNICI SKUPINE ZA RAZREDNI ODJEL ZAPISUJU NA PLAKAT ONO ŠTO SU DOGOVORILI I ZAKLJUČILI.

Prilog 2. Vrjednovanje projekta

EVALUACIJA UNICEF-ovog PROGRAMA "ŠKOLA BEZ NASILJA"
Protokol o postupanju u slučajevima neprihvatljivog ponašanja učenika i Projektna nastava na temu "Prevencija zlostavljanja korištenjem modernih tehnologija", realizacija je UNICEF-ovog programa "Škola bez nasilja". Molimo Vas da odgovorite na nekolicinu pitanja kako bismo ubuduće što bolje provodili aktivnosti usmjerene na prevenciju, sprječavanje i reagiranje na vršnjačko nasilje i zlostavljanje.
1. Podržavate li što je naša škola uključena u UNICEF-ovu "Mrežu škola bez nasilja" i što provodi program "Stop nasilju"? DA NE
2. Kako, po Vašem mišljenju, škola realizira aktivnosti UNICEF-ovog programa (Protokol o postupanju – povjerenstva s učenicima, roditeljima i zaposlenicima) i Projektnu nastavu?
a) Uključuje učenike u aktivnosti.
b) Uključuje roditelje u aktivnosti.
c) Uključuje zaposlenike škole (učitelje, stručne suradnike i dr.) u aktivnosti.
3. Utječu li, po Vašem mišljenju, te zajedničke aktivnosti (učenika, učitelja i roditelja) na pozitivnu promjenu ponašanja učenika? DA NE
4. Treba li škola nastaviti s realizacijom UNICEF-ovog programa "Škola bez nasilja"?
DA NE
5. Ocjena ovogodišnje Projektne nastave na temu: "Prevencija zlostavljanja korištenjem moderne tehnologije". 2 3 4 5
Zahvaljujemo na Vašem trudu i izdvojenom vremenu. Ukoliko imate dodatnih prijedloga, podijelite ih s nama.